AKADEEMILISE AJALOO-SELTSI TOIMETISED X
ACADEMICAE SOCIETATIS HISTORICAE SCRIPTA X
ESTONIA

EESTI BIOGRAAFILISE LEKSIKONI TÄIENDUSKÖIDE

KIRJASTUS OSAÜHING „LOODUS“
TARTU 1940 TALLINN

C. 370

AKADEEMILISE AJALOO-SELTSI TOIMETISED X
ACADEMICAE SOCIETATIS HISTORICAE SCRIPTA X
ESTONIA

EESTI BIOGRAAFILISE LEKSIKONI TÄIENDUSKÖIDE

TOIMETUS:

P. TARVEL
PEATOIMETAJA

H. KRUUS, J. OLVET

ENSV R. Kirjandusmuuseum
C/2663
RAAMATUKOGU

KIRJASTUS OSAÜHING „LOODUS"
TARTU 1940 TALLINN

ÕPETATUD EESTI SELTS
1940:162
1838

ENSV TA Fr. R Kreutzwaldi nim.
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu
85329

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu, 1940.

Eessõna.

„Eesti biograafilise leksikoni" põhiväljaande (I—IV, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetised II, K. Ü. „Loodus", Tartu, 1926—1929) ilmumise ajal otsustati selle täiendused välja anda eriteosena mõni aeg pärast leksikoni ilmumist. Sellele otsusele vastavalt asus Akadeemiline Ajaloo-Selts 1931. a. „Eesti biograafilise leksikoni" täiendusköite eeltööde tegemisele. Moodustati täiendusköite toimetus, kuhu kuulusid P. Tarvel (peatoimetajana), H. Kruus ja J. Olvet (sekretärina). Analoogiliselt leksikoni põhiväljaande toimetamise viisiga kutsuti ellu nimede valiku toimkond täiendusköitesse võetavate biograafiate kaalumiseks ning otsustamiseks. Nimede valiku toimkonna koosseisu kuulusid Juhan Aavik, R. Kleis, P. Kogerman, H. Koppel, H. Kruus, J. Kõpp, P. Kõpp, O. Liiv, A. Saareste, H. Sepp, O. Sild, P. Tarvel, F. Tuglas, A. Vaga ja J. Vasar.

Juba EBL-i põhiväljaande toimetamise ajal oli esialgselt otsustatud jätta täiendusköites avaldamiseks üle 100 biograafia, kusjuures neist umb. 40 olid enam-vähem valminud artikli kujul. Täiendusköite toimetus pöördus omalt poolt üle 70 silmapaistva tegelase ja asjatundja poole arvamuste ja ettepanekute saamiseks selle kohta, kelle biograafiad peaksid kuuluma avaldamisele täiendusköites. Ses asjas esineti avalikkuse ees ka ajalehis trükitud üleskutsega. Saabunud ettepanekute ja toimetuse enda poolt kogutud andmestiku najal koostati toimetuses täiendusköitesse võetavate uute biograafiate kui ka esialgu ainult kaalumisele jäetute nimestik. Seda arutas nimede valiku toimkond a. 1931—32 7 koosolekul, tehes nimestikus muudatusi üksikute nimede väljajätmise ning uute nimede juurdevõtmise näol. Muudetud nimestik lähetati uuesti seisukoha võtmiseks üle 70 tegelasele mitmelt alalt ja kõigi poliitiliste parteide keskkomiteedele. Hiljemini on toimetus kontaktis nimede valiku toimkonda kuulunud isikutega ja teiste asjatundjatega seda nimestikku mõnevõrra täiendanud. Üldiselt on uute nimede sissevõtmine, välja arvatud paar erandit, lõpetatud 1938. a.

Kavatsus avaldada täiendusköide paar-kolm aastat pärast EBL-i põhiväljaande ilmumist osutus tegelikus toimetamistöös mitmesuguseil põhjusil võimatuks. Kõigilt elavailt isikuilt, kelle biograafia tuli täiendusköites kas esmakordselt või jätku ning täienduse kujul avaldamisele, paluti võimalikult täielikke autobiograafilisi andmeid. Hoolimata korduvaist meeldetuletusist saabusid paljud vastused sageli

suure hilinemisega või aga jäid hoopis saabumata. Tunduv osa saadud andmeist oli seejuures kaunis lünklik, mis asjaolu põhjustas uut kirjavahetust täiendavate teadete saamiseks. Täiendusköite kui esimese seda laadi ürituse eri iseloomust tingitud põhjusil ei ole ka osa neid kaastöölisi, keda on palutud kirjutada põhiväljaandes ilmunud artiklite kohta vajalikke jätke, täiendusi ning parandusi, saanud toimetusele osutada abi soovitaval määral. Ainuüksi artiklite kättesaamisega on olnud suuri raskusi. Muu seas tuli kunstiala ühe peamise kaastöölise loobumise tõttu toimetamistöö kestel temalt saabumata kaastöö jaotada mitme uue kaastöölise vahel; see asjaolu pole omakorda jätnud mõju avaldamata näiteks kunstnikke käsitlevate artiklite suhtelisele ühtlusele ja osalt selle ala isikutegi valikule.

Eestis toimunud kiire poliitilise arengu protsess ja sellest tingitud ulatuslikud riiklikud ümberkorraldused ning intensiivsemaks muutunud tegevus teaduse, kirjanduse, kunsti, muusika, teatri ja teiste kultuurialade valdkonnis on kasvava tendentsiga paisutanud elulugude jaoks uut ainestikku. Seetõttu on tulnud artiklimaterjali pidevalt täiendada. Neil ja muil põhjusil on toimetuse õlule langenud tavalisest rohkem tööd. Paljude jätk- ning täiendusartiklite kirjutamine on jäänud toimetuse enda hooleks. Samuti on tulnud artikleid üsna ulatuslikult kohastada täiendusköite iseloomuga. Rohkesti ajakulu on nõudnud artiklite andmestiku kontrollimine. Sünni- ja surmadaatumeid on arvukalt kontrollitud pastorite kaudu kirikuarhiivide põhjal. Peale selle on kontrollitud muidki biograafilisi andmeid, eriti teoste ja kirjutiste pealkirju, ilmumiskohti ja -aegu teoseilt endilt seevõrra, kuivõrra need olid kättesaadavad. Teadete hankimise ja kontrollimise otstarbel on isikute, mitmesuguste asutiste ja organisatsioonidega peetud tuhandeisse numbreisse ulatuvat kirjavahetust. Teose toimetus on lugenud ja parandanud artikleid käsikirjas ja seejärel kolmel korral korrektuur-äratõmbeis. Ühtlasi on korrektuure saanud ka autorid nende poolt kirjutatud artikleist ja peaaegu kõik need elavad isikud, keda vastavad artiklid käsitlevad, peale selle mitmed asjatundjad, kelle poole pöörduti tekkinud küsimuste lahendamiseks. Täiendusköitele omaste nõuete rakendamise, uue ainestiku juurdevoolu ja põhiväljaande kirjast suuruselt erineva trükikirja kasutamise tõttu on teos paisunud tunduvalt suuremaks, kui alguses oli kavatsetud.

Peale uute, esmakordselt avaldatavate biograafiate esinevad täiendusköites jätkud põhiväljaandes ilmunud elavate tegelaste biograafiaile juhtumil, kui käsiteldava isiku kohta on öelda oluliselt uut. Ka on tarbe korral lisatud mõningaid täiendusi artiklite põhiväljaandes ilmunud osadele. Täiendusköite iseloomu ja mahu tõttu ei olnud enamikul kordadel võimalik olulisemalt täiendada paljusid artikleid, mis igas suhtes enam ei rahulda praegusi nõudeid (näit. C. R. Jakobson). Seepärast on täiendamise kordadel piirdutud peamiselt ainult märgatud otseste vigade parandamisega või puuduvate, kõige vajalikumate biograafiliste andmete lisamisega. Põhiväljaande mõne puuduliku artikli puhul, mille kohta on saadud küllaldasel määral uusi andmeid vahepeal teostatud uurimiste jm. teel, on siiski osutunud ots-

tarbekohaseks selliseid artikleid avaldada täiesti uuel, tervikuliselt ümbertöötatud kujul (K. Eenpalu, J. Hurt, M. Ignatius ja K. Mägi). Kui põhiväljaandes ilmunud andmeid on täiendusköites korratud mõnevõrra erinevalt, siis on sellega püütud esitada parandatud või täpsustatud andmeid. Põhiväljaande artiklite jätkud, täiendused ja parandused, mis on täiendusköites avaldatud eri artikleina, kui ka tervikuliselt korratud artiklid on märgitud tähekesega (*). Täiendusköites esineb üldse 678 uut artiklit (kaasa arvatud täielikult kordamisele tulnud neli artiklit; võrdluseks mainitagu, et põhiväljaandes oli 1143 artiklit) ja 461 jätk- ning täiendusartiklit. Teose käsikiri, välja arvatud väiksem algusosa, laoti 1938. ja 1939. a. Ajaliselt on täiendusköite artiklite andmestik 1.—15. trükipoogna (tähed A—P) ulatuses viidud 15. augustini 1939 ja lõpposas, alates 16. poognast (P—Y), 15. detsembrini 1939. *Corrigenda*'s leiduvad toimetusel teadaolevad surmadaatumid nende isikute kohta, kes on surnud pärast artiklite trükkimist 1940. a. aprillini.

EBL-i täiendusköide kui teaduslik-ajalooline teatmeteos on koostatud ja toimetatud üldjoonis samul põhimõtteil, mis olid kindlaks määratud põhiväljaande eessõnas. Nende põhimõtete rakendamisel on tekitanud täiendusköitegi juures olulisi raskusi isikute hindamine ja sellest olenev nimede valik. Põhiväljaande arvustusis avaldatud nõudeid seoses uute biograafiate täiendusköitesse võtmisega on hoolikalt kaalutud ja püütud põhjendatud soove rahuldada. Nimede valiku suhtes on toimetus koostöös nimede valiku toimkonnaga ja kontaktis teiste asjatundjatega talitanud enda parema äratundmise järgi, kuid ta ei julge kinnitada, nagu oleks teos ses ja muuski suhtes eksitusist täiesti vaba. Toimetus on teadlik selles, et leksikoni seisukohalt väärikside tähelepanu veel mitmedki isikud nii kaugemast kui ka lähemast minevikust, kuid nende kohta ei olnud toimetusel kasutada piisavaid ning objektiivseid andmeid. Teosesse oleksid võinud kuuluda näit. Eesti merenduse teenekad arendajad Heinaste-Pärnu ja Põhja-Eesti rannikul ning saartel XIX sajandi 2. poolel. Nende kohta kogutud andmed ei ole osutunud siiski vajalikult küllaldasiks. Sama kehtib eesti vennastekoguduse mitme tegelase eluloo suhtes. Poola aega kuuluvate isikute biograafiaist pidi mõni välja jääma selle ajajärgu spetsialisti N. Loone surma tõttu.

Üldiselt on täiendusköiteski püütud määrata artikli ruumi suurust isiku tegevuse tähtsuse järgi; siiski ei saa artikli pikkus iga kord olla ainsaks mõõdupuuks isiku tähtsuse hindamisel. Kui kellegi elukäik on olnud väga muutlik, siis pole sellelaadilises teoses sobiv neid puhtbiograafilise iseloomuga muutusi ignoreerida. Seetõttu on sääraste isikute biograafiad kujunenud suhteliselt pikemaks stabiilsema elukäiguga isikute omadest. Täiendusköites on põhiväljaandega võrreldu na mõnel määral täielikumalt silmas peetud andmeid isiku päritolu ja elu üksikute faaside (haridus-, teenistus- ja tegevuskäigu) kohta. Ka mõne artikli märksõnalisusest sõltunud pikkus ei luba vastava isiku

tähtsust hinnata mehaaniliselt ruumi suuruse järgi. Nagu EBL-i põhiväljaandes enamluse arengut Eestis käsitlev J. Anvelt'i artikkel kujunes suuremaks ta isiku suhtelisest tähtsusest, nii on täiendusköites näiteks A. Sirk'i artikli suurus olenenud tarbest kasutada seda artiklit märksõnana vabadussõjalaste poliitilise liikumise kohta ülevaate andmiseks. Ruumi ja tähtsuse suhtele on kohati teatavat mõju avaldanud vajadus tõsta suuremal määral esile eesti rahvuslikke teadusi.

Liitnimede (näit. Adamson-Eric) kui ka mitmest sõnast koosnevate pärisnimede (Silla Hindrek jt.) puhul on artikli tekstis perekonnanime vastena tarvitatud lühiduse huvides ainult nime esimese (liit-)osa algustähte. Eesti perekonnanimede käänamisel on autoreile jäetud teatav vabadus vastavalt eesti keelekorralduses mõõtuandvaks kujunenud kahele võistlevale vaatekohale (Hurda resp. Hurt'i; Kalda resp. Kallase). Ses asjas on püütud vastu tulla ka mõne isiku poolt eraldi avaldatud soovele. Eesti rahvusest tegelaste kohta on artikli pealkirjale järgnevas lisaseletuses jäetud rahvus märkimata. Kui nimede juures artikli pealkirja osas esineb v. (von), siis on sellega juba eeldatud selgus isiku rahvusliku kuuluvuse (saksa või baltisaksa) suhtes, mispärast sel juhtumil pole rahvust enam eraldi mainitud. Kui teataval välismaal sündinud isiku puhul artikli lisaseletuses puudub otsene märkus rahvuse kohta, tuleb järeldada, et see isik kuulub vastava maa, resp. riigi enamusrahvusse. Ligidased sugulusvahekorrad on artiklite lisaseletusis tähistatud võrdastmelistel (abikaasadel, vendadel jne.) nende kõigi juures, mittevõrdseil (isa ja poeg jne.) aga ainult noorema-astmeliste juures vanema-astmelise suhtes. Artikleis pole mainitud auhindamisi, ordeneid, au- ja teenetemärke; erandiks on Eesti Vabadusristi mainimine. Koolikirjanduslikkude teoste uustrükid, eriti kui need ei erine oluliselt varasemaist, on sageli jäetud tähistamata. Mõned ortograafilised kujundid on põhiväljaandest kandunud üle täiendusköitesse (näit. väikesed algustähed ministeeriumide märkimisel). Seaduste mainimisel pole mõnikord kinni peetud täpseist, sageli õige pikkadestki pealkirjadest ning on piirdutud tegelikkuses üldisemalt tarvitusele pääsenud lühemate vormidega. Täiendusköites, eriti selle algupoolel, tarvitatud nimetuste „eradotsent" ja „dotsent" all tuleb (alates 1938. a.) mõista vastavalt „dotsenti" ja „adjunktprofessorit"; riigi keskasutiste „peavalitsuste" praeguseks nimetuseks on „talitused" ja endise Sõjanõukogu nimetuseks Sõjavägede Nõukogu. Tartu ülikooli juures on mitmed õppeasutised ning suuremad kabinetid (näit. Arheoloogia-kabinett), mis antud nimetuse all esinevad täiendusköites, nimetatud 1939. a. ümber instituutideks. Valdade reformist tingitud muutusi pole enam saadud rakendada; teoses on tarvitatud valdade nimetusi ja mõisteid ajast enne reformi. Artiklite lõppu paigutatud, käsiteldava isiku kohta käivate bibliograafiliste allikate valikul oli ainult osaliselt võimalik kasutada E. Blumfeldt'i & N. Loone „Eesti ajaloo bibliograafiat" (I—IV, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetised VIII, K./Ü. „Loodus", Tartu, 1933—1939), sest see valmis paralleelselt täiendusköitega. Mõnerealiste

täiendusartiklite lõppu pole lisatud allikaid juhtumil, kui täiendavad teated on peamiselt saadud põhiväljaande vastavas artiklis mainitud allikaist. Ruumi säästmise huvides on bibliograafilisest osast tulnud suuremalt jaolt välja jätta ka kasutatud entsüklopeediad, samuti teos „Eesti avalikud tegelased" (1932) ja mitu lähikaudu samalaadilist, ent piiratuma isikuvalikuga teatmeteost, nagu „Spordibiograafiline leksikon" (1937), „Eesti majandustegelased" (1938), „Eesti majanduselu leksikon" (1939), „Välis-Eesti tegelased" (1939), „Eesti riigi-, avaliku- ja kultuurielu tegelased 1918—1938" (I, 1939) ja rida teisi. Kirikuõpetajatega, mitmesuguste asutistega ja organisatsioonidega peetud kirjavahetust pole märgitud juhtumeil, kui neilt ei ole saadud olulisi lisandeid. Osa autoreid, eriti kaasaegsete tegelaste elulugude kirjutajaid, on eelistanud jääda anonüümseks; sel korral on tarvitatud nendegi artiklite puhul initsiaali *T.* (= toimetus). Nimede valiku toimkonna ja toimetuse poolt omaksvõetud seisukoha alusel on neil kordadel, mil see osutus artikli sisule kasulikuks, artiklid koostatud kahe või suurema arvu autorite kaastööl. Täiendusköites on rakendatud, võrreldu na põhiväljaandega, muudetud ja nüüdisaja nõudeile kohastatud alfabeeti (põhiväljaandes : ... s, t, u, v, ä, ö, ü, õ, y, z; täiendusköites: .... s, z, t, u, v, õ, ä, ö, ü, y). Eesti rahvusest tegelaste nimedes on, hoolimata viimaste võõrapärasusest, kasutatud w kui tarbetu asemel v (näit. Vestholm jt.).

Antud andmestikku sisaldavas ja niiviisi toimetatud EBL-i täiendusköites kajastub Eesti viimase aastakümne areng seotuna üksikute isikute tegevusega. Sellisena on teos, eeskätt poliitiliste, majandus- ja kultuuriala tegelaste elulugude jätkude kui ka viimasel ajal tähelepandavalt esilekerkinud isikute uute biograafiate osas ka omaette mõnevõrra tervik, mida saab kasutada mitte ainult koos EBL-i põhiväljaandega, vaid iseseisvaltki.

EBL-i täiendusköite toimetus peab oma eriliseks kohuseks avaldada suurimat tänu Eesti Kultuurkapitalile ja ta juhtivaile organeile, kellelt pikema aja jooksul saadud rahaline toetus on võimaldanud suuri toimetamiskulusid nõudnud teose väljaandmise. Tõsist tänu väärivad täiendusköites esinevate artiklite autorid ja kõik need paljud isikud mitmelt tegevusalalt, kes on aastate jooksul oma ja teiste biograafiliste andmete lähetamisega tunduvalt kergendanud ning väärtustanud toimetuse tööd. Tänuga olgu meenutatud paljud kirikuõpetajad, samuti paljude asutiste ja organisatsioonide juhtivad tegelased, kelle kaudu algallikaist otseselt saadud teated on artikleile asendamatuiks lisandeiks. Hinnatava vastutulelikkusega on ERM-i Arhiivraamatukogu, E. V. Tartu Ülikooli raamatukogu ja Eesti Riigi Keskarhiivi personaal võimaldanud kontrollimis- ja täiendamistööde teostamist. Abivalmilt on K. Veltmann toetanud toimetust oma erialaliste teadmistega ning Baltimaade kohta käiva ulatusliku käsikirjalise vene bibliograafia kasutada lubamisega. Tänuväärset tööd on teinud nimede valiku toimkonna liikmed, korrektuuride lugemisest osavõtnud O. Liiv ja R. Kleis, kellest viimane on pööranud teosele tähelepanu mitmes

muuski suhtes, ja prl. Marta Sorgsepp, kes on toimetuses töötanud alates 1937. a. abijõuna, peamiselt kirjavahetuse alal, ning koostanud isikunimede registri. Ühtlasi võlgneb toimetus tänu käesoleva teose kirjastaja K./Ü. „Looduse" juhatusele vastutuleliku suhtumise ja O./Ü. „K. Mattieseni trükikoja" jõududele ning korrektor H. Pürkop'ile suurt täpsust ja vaeva nõudnud tehnilise töö sooritamise eest.

Tartu, aprill 1940.

Toimetus.

Lühendused.

(Täiendav nimestik EBL-i põhiväljaandes ilmunud lühendustele.)

Acta = *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis).*

a.-k. = aastakäik.

Alb. Acad. d. Polyt. = Album Academicum des Polytechnikums zu Riga 1862—1912 (Riia, 1912).

Alb. Curonorum = Wilhelm Räder, Album Curonorum 1808—1932 (Riia, [1932]).

Alb. Estonorum = Album Estonorum. Zusammengestellt von Axel v. Gernet. Dritte vermehrte Auflage herausgegeben von Georg Adelheim (Tall., 1910).

Alb. Livonorum = Reinhard Ottow, Album Dorpato-Livonorum (Tartu, 1908).

Alb. Neobaltorum = Bruno von Lingen, Album Neobaltorum 1879—1934 [Tartu, 1934].

Arbusow, Geistl. = L. Arbusow, Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert (Miitavi, 1904, äratrükk väljaandest „Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik" 1900—02; täiendav osa „Dritter Nachtrag" ilm. samas väljaandes a.-k. 1911/12 ja äratrükina Miitavis 1913).

Archiv f. d. Nat. = Archiv für die Naturkunde Liv-, Ehst- und Kurlands. Herausgegeben von der Dorpater Naturforscher-Gesellschaft. I Serie: Bd. 1—9; II Serie: Bd. 1—9. Herausgegeben von der Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität Jurjew (Dorpat). II Serie: Bd. 10—12 (Tartu, 1853—1905; järg ilm. pealkirja all „Eesti Loodusteaduse Arhiiv" — vt. lühend).

Eesti Loodusteaduse Arhiiv = Eesti Loodusteaduse Arhiiv. Välja antud Loodusuurijate Seltsi poolt Tartu Ülikooli juures. I seeria, alates 10. köitest, II seeria, alates 13. köitest (Tartu, alates a. 1924).

Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor = Gustav Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor I—IX (Stokholm, 1925—36).

end. = endine, endised.

ERKA = Eesti Riigi Keskarhiiv.

ERüA = Eestimaa Rüütelkonna Arhiiv.

ETA = Eesti Telegraafi Agentuur.

Geneal. Handb., Estland = Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaft. Im Auftrage des Verbandes des estländischen Stammadels bearbeitet von O. M. von Stackelberg... Bd. I—III (Görlitz, 1930—35; sarjas: Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften).

Geneal. Handb., Kurland = Genealogisches Handbuch der kurländischen Ritterschaft. Herausgegeben vom Verband des kurländischen Stammadels. Bearbeitet von Oskar Stavenhagen... und Wedig Baron v. d. Osten-

Sacken (Görlitz, alates a. 1930; sarjas: Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften).

Geneal. Handb., Livland = Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaft. Herausgegeben vom Verband des livländischen Stammadels. Bearbeitet von Dr. Astaf v. Transehe-Roseneck (Görlitz, alates a. 1929; sarjas: Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften).

Geneal. Handb., Oesel = Genealogisches Handbuch der Oeselschen Ritterschaft. Im Auftrage des Oeselschen Gemeinnützigen Verbandes bearbeitet von Nicolai von Essen ([Kuressaare], 1935—39; sarjas: Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften).

Hradetzky, Schüler-Verzeichnis = Heinrich Hradetzky, Schüler-Verzeichnis des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums 1805—1890 (Tall., 1931).

ilm. = ilmunud; ilmusid.

isikl. = isiklikult.

Kampmaa (resp. Kampmann), Peaj. = Eesti kirjandusloo peajooned (I 4. tr. 1938; II 3. tr. 1933; IV 1936; kõik ilm. Tartus).

Katalog (1912) = Katalog zu der gelegentlich des II. Baltischen Historikertags veranstalteten Ausstellung von Bildern und Plänen estländischer Städte (Tall., 1912).

khk. = kihelkond.

Korrespondenzblatt = Correspondenzblatt des Naturforschenden Vereins zu Riga resp. Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga (Riia, alates a. 1846).

LUS-i Aruanded = Tartu Ülikooli juures oleva Loodusuurijate Seltsi Aruanded, kd. 24 jj. (Tartu, alates a. 1920; vrd. lühend: SB Nat.).

Mémoires de l'Acad. = Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg.

Mitt. = Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands resp. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte (Riia, alates a. 1837).

p. = poeg.

s. = sajand, aastasada.

SB Nat. = Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität Dorpat (resp. Jurjew), Bd. 1—12 (Tartu, 1861—1901). Järg ilm. pealkirja all: Протоколы Общества Естествоиспытателей при Императорскомъ Юрьевскомъ Университетъ. T. 13—23 (Tartu, 1902—16; järg — vt. lühend: LUS-i Aruanded).

TLA = Tallinna Linnaarhiiv.

tr. = trükk.

Vana Tallinn (kataloog, 1926) = Vana Tallinn. Maalide, graafika ja kaartide näitus (Tall., 1926).

V. S. = Võimlemis- ja spordiselts („Spordi" puhul).

ÜENÜ = Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus.

Märkus:

Daatumid on leksikonis kuni 1. veebruarini 1918. a. arvatud endisel Venemaal sündinud ja surnud isikute kohta. vastavalt kehtinud korrale, vana (juuliuse) kalendri järgi (vkj.). Neil mail, kus on kehtinud uus (gregooriuse) kalender, on sündinud ja surnud isikute kohta käivad daatumid leksikonis arvatud uue kalendri järgi (ukj.). Mõned daatumid, peamiselt Rootsi ajast, on pidanud kalendriliselt jääma määramata.

EBL-i täiendusköite artiklite autorite nimestik

(ühes nimelühenditega).

Märkus: Täiendusköites anonüümselt ilmunud artiklid on tähistatud initsiaaliga *T.* (= toimetus).

Aavik, J., prof. *(J. A.)*
Alver, H., arst *(H. A.)*
Andresen, N., ajakirjanik *(N. A.)*
Annist, A., dots. *(A. A.)*
Antik, R., bibliotekaar *(R. A.)*
Ariste, P., dots. *(P. A.)*
Aspel, A., magister *(A. A-l)*
Aul, J., dots. *(J. A-l)*

Blumfeldt, E., prof. *(E. B.)*

Daniel, O., prof. *(O. D.)*

Eichvald, K., botaanik *(K. E.)*
Eisen, M. J. (†), prof. *(M. J. E.)*
Erm, V., „Eesti entsüklopeedia" sekretär *(V. Em)*

Freymann, W., dots. *(W. F.)*
Freymuth, O., bibliotekaar *(O. F.)*

Greiffenhagen, O. (†), arhiivijuhataja *(O. G.)*
Grossschmidt, O., kirjanik *(O. Gr.)*
Gustavson, A., kapten *(A. G.)*

Hubel, E., kirjanik *(E. H.)*
Härms, M., ornitoloog *(M. H.)*

Jaakson, H., prof. *(H. J-n)*
Jaldre, Talvi, õpetaja *(T. J.)*
Johansen, P., arhiivijuhataja *(P. J.)*
Jürgenson, K., insener *(K. J.)*
Kaarde, J., prof. *(J. K-e)*
Kalamees, A., kehakasvatuse nõunik *(A. Ks)*
Kant, E., prof. *(E. K.)*
Karling, S., prof. *(S. K.)*
Kask, Aleksander, pangadirektor *(A. K-k)*
Kask, Arnold, õpetaja *(A. K.)*
Kauri, H., zooloog *(H. K-i)*
Kenkmaa, R., arhiivijuhataja *(R. K-a)*
Kiivet, J., ministeriaal-abidirektor *(J. K-t)*
Kilkson, E., füüsik *(E. K-n)*
Kleis, R., magister *(R. K.)*
Kogerman, P., prof. *(P. K-n)*
Koit, J., ajaloolane *(J. Kt)*
Kompus, H., näitejuht *(H. K-s)*
Koppel, H., prof. *(H. K.)*
Kruus, H., prof. *(H. Kr.)*
Kruuspere, A. (†), pangadirektor *(A. Kr.)*
Kulbin, L., ajaloolane *(L. K.)*
Kurrik, K., kantseleiametnik *(K. Kk)*
Kurvits, O., kolonelleitnant *(O. K.)*
Kõpp, J., piiskop *(J. K.)*
Kõpp, P., prof. *(P. K.)*
Käis, J., pedagoog *(J. Ks)*

Laakmann, H., ajaloolane *(H. L.)*
Laaman, E., ajakirjanik *(E. L.)*
Laar, A. (†), preester *(A. Lr)*
Laas, A., prof. *(A. Ls)*
Laid, E., muinsuskaitse inspektor *(E. Ld)*
Laja, F., prof. *(F. L-a)*
Laur, A., dots. *(A. L-r)*
Leesment, L., prof. *(L. L-t)*
Lemm, R., ajakirjanik *(R. L-m)*
Lepik, M., arhiivijuhataja *(M. L.)*
Liidak, K., ministeriaaldirektor *(K. L.)*
Liiv, O., arhiividirektor *(O. L.)*
Linde, B., kirjanik *(B. L.)*
Linnus, F., muuseumidirektor *(F. L.)*
Lintrop, J., kirjanik *(J. L-p)*
Livländer, R., prof. *(R. L.)*
Loone, Leida, magister *(L. L.)*
Loone, N. (†), magister *(N. L.)*
Looring, A., magister *(A. L-g)*
Loorits, O., dots. *(O. L-s)*
Luha, A., dots. *(A. L.)*
Luts, K., õlivabriku juhataja *(K. L-s)*
Läte, A., helikunstnik *(A. L-e)*

Margus, A., arhivaar *(A. M-s)*
Mathiesen, A., prof. *(A. M.)*

Mettus, V., teatrikriitik *(V. M.)*
Michelson, J. (†), ministeriaalinspektor *(J. M.)*
Mickwitz, G. (†), dots. *(G. M.)*
Mihkla, K., õpetaja *(K. M.)*
Moora, H., prof. *(H. M-a)*
Mägi, A., Riiginõukogu peasekretär *(A. M-i)*
Mägi, J. (†), prof. *(J. M-i)*
Mägiste, J., prof. *(J. Mg.)*

Nõmmik, A., prof. *(A. N.)*

Ohu, A., meteoroloog *(A. O-u)*
Olvet, J., ajaloolane *(J. O.)*
Orviku, K., magister *(K. O.)*
Ottenson, Hilda, Kodumajanduskoja peasekretär *(H. O.)*

Palm, A., kirjandusloolane *(A. P.)*
Paris, R., kunstiloolane *(R. P-s)*
Parts, A., prof. *(A. P-s)*
Parts, H., prof. *(H. P-s)*
Parts, K., Riigikohtu esimees *(K. P.)*
Perandi, A., dr. jur. *(A. P-i)*
Perlitz, H., prof. *(H. P-z)*
Piip, A., prof. *(A. P-p)*
Piiper, J., prof. *(J. P.)*
Pill, M., Sordikasvanduse juhataja *(M. Pl)*
Poom, E., prof. *(E. P-m)*
Poska-Grünthal, Veera, magister *(V. P.-G.)*
Pukits, M., bibliotekaar *(M. P.)*
Puksoo, F., bibliotekaar *(F. P.)*
Põldmäe, R., folklorist *(R. P.)*
Päss, E., magister *(E. P.)*
Päss, V., koolidirektor *(V. P.)*

Ramul, K., prof. *(K. R.)*
Reiman, H., statistik *(H. R-n)*
Reinvald, E., dr. phil. *(E. R.)*
Riikoja, H., prof. *(H. R.)*
Roos, H., koolidirektor *(H. R-s)*
Roose, F., ajaloolane *(F. R.)*
Roots, E., prof. *(E. R-s)*
Rootsi, N., prof. *(N. R.)*
Rootsmäe, T., prof. *(T. R.)*
Rägo, G., prof. *(G. R-o)*
Rängel, A., loomaarstiteadlane *(A. Rl)*
Räägo, R., riigikohtunik *(R. R.)*

Saareste, A., prof. *(A. S-te)*
Schlossmann, K., prof. *(K. S.)*
Sepp, H., prof. *(H. S.)*
Sild, O., prof. *(O. S.)*
Simmo, G., major *(G. S-o)*
Soom, A., arhiivijuhataja *(A. S-m)*
Stamm, J., prof. *(J. S-m)*
Suurväli, E., ajaloolane *(E. S.)*
Sööt, K. E., kirjanik *(K. E. S.)*
Süvalep, A., ministeriaalinspektor *(A. S-p)*

Tammekann, A., prof. *(A. T.)*
Tarvel, P., prof. *(P. T.)*
Tender, E., arhiivijuhataja *(E. T.)*
Tooms, A., statistik *(A. T-s)*
Tork, J., dr. phil. *(J. T.)*
Tuglas, F., kirjanik *(F. T.)*
Tuulse, A., magister *(A. T-e)*
Tõnisson, I. (†), magister *(I. T-n)*

Uluots, J., prof. *(J. U.)*
Urgart, O., bibliograaf *(O. U.)*

Vaga, A., kunstiloolane *(A. V.)*
Vaga, V., magister *(V. V.)*
Valdes, A., prof. *(A. V-s)*
Vasar, J., prof. *(J. V.)*
Vebermann, O. A., kirjandusloolane *(O. V.)*
Veski, J. V., keeleteadlane *(J. V. V.)*
Vihalem, P., magister *(P. V-m)*
Viidalepp, R., folklorist *(R. V.)*
Viirsalu-Nivanka, Erika *(E. V-u)*
Vilbaste, G., looduskaitse inspektor *(G. V.)*

Üksip, A., näitleja *(A. Ü.)*
Üprus, V., arst *(V. Ü.)*

A.

AAMISEPP, Julius, põllumajandustegelane ja sordiaretaja, sünd. 20. VIII 1883 vkj. Harjumaal Kloostri v. talupidaja pojana, õppis Vasalemma v-koolis, Paldiski kroonualgkoolis, Haapsalu linnakoolis ja sõdurina Peterburi sõjaväe elektrotehnikakoolis, kust 1905. a. poliitilisil põhjusil välja heideti ning vangistati. Vabanenud vangist (1906) ja sõjaväeteenistusest (1907), jäi ta politseilise valve alla. A. viibis Peterburis põllutööministeeriumi põllutöö-departemangu linnukasvatuse instruktorite kursusil 1911—12, korraldas isatalus põldkatseid 1908—16. Võtnud Maailmasõjast osa ametnikuna, oli ta 1917 tegev Eesti rahvuslikkude väeosade loomisel, olles hiljemini ühtlasi E. Sõjaväelaste Keskbüroo juhatuse liige, Harju maanõukogu liige ja sekretär 1917—20. A-st 1920 on ta Jõgeva Sordikasvanduses osakonna juhataja. — Silmapaistvama eriteadlasena ja teerajajana linnukasvatuse ja aianduse, eriti kartuli, juurvilja ja kaunvilja alal on A. arendanud uusi sorte, võtnud juhtivalt osa mitme põllumajandusliku organisatsiooni (E. Kartulikasvatajate Ühingus asutajana ja esimehena 1926. a-st jt.) tegevusest, esinenud paljude loengutega ja avaldanud viljaka sulemehena umb. 300 artiklit ning katsete aruannet ajakirjus „Agronoomia", „Uus Talu", „Põllumees", „Aed", „Väikeloomakasvataja" (viimase toimetajaks ta oli 1919—21), „Talu", „Põllutööleht", „Põllumajandus" jm. A. on kirjutanud üle 30 raamatu ning brošüüri, milledest tähtsamad: „Eesti põllumehe kanakasvatus" (Viljandi, 1917), „Kodujäneste-pidaja käsiraamat" (Viljandi, 1914; 2. tr. 1921), „Söödajuurvilja kasvatamine" (1921; 2. tr. Tall., 1930), „Kanakasvatus põllumehe tuluallikana" (Tall., 1925; 2. tr. 1927), „Kuidas kartulikasvatust tõsta ja selle kasutamist korraldada" (Tall., 1926), „Jõgeva kartulisordid „Kalev" ja „Kungla" " (Tartu, 1933), „Seemnekartuli kasvatamine ja sortimine" (Tall., 1938) jt.

Isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

AAV, Evald, helikunstnik ja koorijuht, sünd. 22. II 1900 vkj. Tallinnas käsitöölise pojana, sai muusikalise hariduse Tallinna konservatooriumis prof. A. Kapp'i (vt. ka *Suppl.)* kompositsiooniklassis, mille lõpetas kevadel 1926. A. oli a-il 1929—36 Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse (ÜENÜ) Tallinna osakonna segakoori juhataja; ta on olnud Lauljate Liidu nõukogu ja juhatuse liige 1930——34 ja a-st 1937, Autorikaitse Ühingu juhatuse liige ja Kultuurkapitali Helikunsti Sihtkapitali kirjastusfondi toimetaja 1932—36. A. on loonud esimese eesti ooperi „Vikerlased", mille esilavastus oli „Estonia" teatris 1928. a. sügisel, sümfoonilise helitöö „Elu" (1934), d-moll sümfoonia (1939), koori- ja soololaule ning klaveripalu. A-st 1934 juhatas ta meeskoori „Eesti Laulumehed". A. suri 21. III 1939 ukj. Tallinnas.

„Rahvaleht" 1939, nr. 69; Pvl. 1939, nr. 81. *J. A.*

AAV, Herman (pseud. **H. Lumilill**; peapiiskopina **Herman**), kirikutegelane, sünd. 21. VIII 1878 vkj. Muhumaal Hellamaa v. salmilaulja pojana, õppis Muhu-Hellamaa khk-koolis ja Kuressaare linnakoolis, Riias vaimulikus koolis ja vaimulikus seminaris, mille lõpetas 1900; ta oli seejärel köster-õpetajaks Haapsalus, preestriks Lelles 1904—07, siis Vändras ja 1911—23 Mustjalas, kus toimis ka Saaremaa praostina 1917—19. A. 1923 valiti A. Soome apostliliku õigeusu kirikukogu poolt nimetatud kiriku abipiiskopiks, mis ametisse ta pühitseti Istanbulis (Konstantinoopolis) juulis 1923. Ta oli 1923—25 Karjala piiskopiks ning toimib a-st 1925 soome apostliliku õigeusu kiriku peapiiskopina. — A. on Eestis võtnud elavalt osa seltskondlikust tegevusest, olles ms. Vändras karskusseltsi „Hallika" abiesimees 1908 ja esimees 1908—09, Vändra haridus-

seltsi esimees 1908—09 ja Mustjala põllumeesteseltsi abiesimees 1913—16. Ta on eesti kirikulaulupidude mõtte algataja. Soome apostl. õigeusu kiriku peapiiskopina on A. teotsenud edukalt selle kiriku ümberkorraldamisel ja muutmisel tõeliseks rahvakirikuks. Ka on ta avaldanud õpetlikku laadi, peamiselt usulise sisuga raamatu „Elukevade" (Tartu, 1909) ning kirjutisi ajakirjus ja ajalehis, nagu „Vaimulik Sõnumitooja", „Usk ja Elu", „Vaatleja", „Saarte Kaja", samuti soome ja vene väljaandeis.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

* **AAVIK, Johannes**, keeleteadlane, on toiminud Tartu ülikooli eesti keele eradots-na 1919—20 ja a-st 1933 (a-st 1938 dots-na), eesti keele lektorina 1926—33; ta oli Tartu linna tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1926—34, on a-st 1934 haridusnõunik, a-st 1937 nimetusega koolide peainspektor. — Noor-Eesti liikumise silmapaistva tegelasena ja hiljeminigi on A. mitmete artiklite (näit. „Eesti Kirjanduses"), ettekannete ja ilukirjanduslikkude tõlgete kaudu äratanud eestlastes huvi ja sümpaatiat prantsuse kultuuri ja kirjanduse vastu. A. andis välja ajakirja „Keeleuuendus" 1925—26 (Kuressaares) ja asutas 1927 Tartu Keeleuuenduse-yhingu; ta on a-st 1928 olnud Rahvusluse-yhingu esimees, a-st 1933 Nimede Eestistamise Toimkonna esimees ja hiljemini abiesimees. A-u uuemaist teoseist on täiendavalt nimetada kirjakeele arendamise alal: „Saaremaa keel ja kirjakeel" (Kuressaare, 1923), „Keeleline käsiraamat" (Tallinn-Tartu, 1932), „Sada uut tyvisõna" (Tall., 1932), „20 Euroopa keelt" (Tartu, 1933), „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika" (Tartu, 1936); viimane teos esitab juba vähem autori „uuenduslikke" seisukohti kui peamiselt üldtarvitatavat, koguni „ametlikkugi" kirjakeelt; koolikirjanduse alal: „Eesti rahvalaule" (2. tr., Tartu, 1935; koos L. Põdras'ega), „Rahvalaule ja „Kalevala"" (Tartu, 1935; koos K. Mihkla, O. Parlo ja L. Põdras'ega), „Praktiline soome keele õpik" (3. tr., Tall., 1937) jt.; kirjandusteaduse alal: „Kuidas suhtuda „Kalevipojale"" (Tall.-Tartu, 1933); tõlgetena: J. Aho „Laastud" I (Tartu, 1927), G. de Maupassant'i „Vee pääl" (Tartu, 1929; ühes S. Roost'iga), P. Bourget' „Õpilane" (Tartu, 1930), E. A. Poe „Arthur Gordon Pym'i lugu" (Tartu, 1936) ja „Valimik novelle" (Tartu, 1937). Viimaseis teoseis A. tegelikult rakendabki peaaegu kõiki oma uuendusettepanekuid. Viimaseil a-il on A. hakanud tugevamini rõhutama kunstlikku arendamist ja loomingut morfoloogias (*-lisv* '-lisus', *-lg* < olek, *-neip* '-schaft, -tum', *tege-ma-ks* 'et teha', *tegemaga*) ja sõnavaras, kus rida tema ettepanekuid on kirjas ja ringkonniti kõneski leidnud võrdlemisi laialdast vastuvõttu (*evima, kolp, laip, laup, lünk, meenuma, nentima, reetma, relv, taunima, tõik, veenduma* jt.). Suurt osa oma energiast on aga A-l tulnud juhtida oma uuenduste teisiti või liialdava tarvitamise, nn. vastuoksuste tõrjumiseks. A. on a-st 1937 Akadeemilise Emakeele Seltsi auliige.

E. Kirj. 1930, nr. 12, 1936, nr. 10—12 ja 1937, nr. 1—4 (A. Saareste); „Eesti Keel" 1936, nr. 5 (J. Mägiste); *ibid.* 1936, nr. 6 (J. V. Veski); isikl. saadud andmed.

A. S-te.

* **AAVIK, Juhan**, helikunstnik, oli 1925—28 Tallinna konservatooriumi vanem õpetaja keskkooli laulu- ja muusikaõpetajate klassis ja spetsiaalinstrumentatsiooni alal, on a-st 1928 tänini seals. prof-ks, a-st 1933 ühtlasi konservatooriumi direktoriks; toiminud a-st 1926 Lauljate Liidu juhatuse liikmena, a-il 1928—29 ja a-st 1932 selle esimehena; ta on E. Kultuurkapitali Helikunsti Sihtkapitali esimees a-st 1934. A. oli 1925—33 „Estonia" teatri ja sümfooniakontsertide muusikajuht ja 1924—35 Estonia Muusika Osakonna (EMO) segakoori juhataja; ta on olnud IX, X ja XI üldlaulupeo ja mitme maakondliku laulupeo juhatajaks (1926 ja 1930 Tartus, 1927 Viljandis, 1927 ja 1929 Läti-Eesti laulupeol Valgas). A-u tõist lisandatagu varemini-mainituile: segakoori kogud „Viis laulu segakoorile" (Tall., 1925), „Meie laul" (*ibid.*, 1933) ja „Kasva kodu" (*ibid.*, 1936), siis „Meeskoorid" (*ibid.*, 1933), „Eesti rahvaviisid" (16 soololaulu, Tartu, 1926), „Lapsepõlve mälestused" (16 soololaulu, *ibid.*, 1926), marss „Kungla rahvas" (*ibid.*, 1927) ja „Küla stseen" (*ibid.*, 1931) puhkpilliorkestrile. A. on loonud rea sümfoonilisi helitöid orkestrile (need on käsikirjas), nagu „Eesti rapsoodia" (1929), „Väike süit eesti rahvaviisidest" (1931), „Pidulik marss" (1932), süit „Laste sõbrad" (1932), sümfooniline

poeem „Püha hiis“ (1933), „Süit eesti rahvaviisidest“ 8 osas (1936) ja klaverile capriccio „Rahulik mees ja elav naine“ (Tall., 1932), süit „Porkuni mälestused“ (Tall., 1937), prelüüdid (1936) jt. A. on avaldanud „Muusikalised kirjad“ (*ibid.*, 1920); koos V. Tamman'iga: kahehäälsete laulude kogu „Eesti laul“ (Tartu, 1924; 2. tr. 1935), „Jõulu-laulud“ (*ibid.*, 1926), „Koolikoor“ (*ibid.*, 1928), „Lastelaul“ I, II, (*ibid.*, 1925 ja 1926), „Laste-laul klaveri saatel“ (*ibid.*, 1925), „Noodiõpetus - laulutundidel“ (*ibid.*, 1934), algkooli laulmiku „Väike Leelo“ I, II (*ibid.*, 1933), peale selle koos R. Päts'i, T. Vettik'u ja V. Tamman'iga „Leelo“ III—VI (*ibid.*, 1932—33) ja koos V. Tamman'iga „Kooli leelo“ III—VI (*ibid.*, 1936). A. on toimetanud „Muusikalehte“ (1924, 1927—28 ja a-st 1932) ja on olnud „Eesti entsüklopeedia“ muusikaosakonna toimetaja.

Isikl. saadud andmed. *T.*

* **ABERG, Aleksander Richard**, maadleja, surn. 15. II 1920 ukj. Kaukaasias Armaviris.

K. Reinberg, Kolm Eesti kangelast (Pvl. 1935, nr. 195).

ADAMS, Valmar (Vilmar; Vladimir Karl Aleksander), kirjanik, sünd. 18. I 1899 vkj. Peterburis töösturi pojana, õppis Riia klassikalises linnagümnaasiumis, Tartu Aleksandri gümnaasiumis jm., lõpetas 1919 gümnaasiumi Tartus ja 1929 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna mag. phil. astmega eesti ja üldise kirjanduse alal. Pärast seda A. täiendas enda teadmisi Praha tšehhi, Berliini ja Viini ülikoolis ning viibis 1937—38 teaduslikul otstarbel Saksamaal ja Tšehhoslovakkias. Ta on olnud gümnaasiumiõpetajaks Petseris 1920—21 ja Tõrvas 1921, toiminud a-st 1932 õppeülesandetäitjana Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas ja alates 1936 kõnekunsti alal ka õigusteaduskonnas. Üliõpilaspõlves võttis A. osa üliõpilaste organiseerimistööst, siis Akadeemilise Kirjandusühingu, PEN-klubi ja Tartu Rahvaülikooli Seltsi tegevusest, viimases a-st 1936 abiesimehena; ta toimetas „Üliõpilaslehte“ 1926—28. Luuletajategevust alustas A. vene keeles, avaldas hiljemini eestikeelsed kogud „Suudlus lumme“ (Tartu, 1924), „Valguse valust“ (*ibid.*, 1926), „Maise matka poolel teel“ (*ibid.*, 1932) ja „Põlev põõsas“ (*ibid.*, 1937). — A-i luule on olemuselt äärmiselt subjektiivne ja tundeerk. Sellele vastavalt vorm on sundimata, paiguti katkendlik, mõttepildid impressionistlikud, ühtlasi aga teravalt formuleeritud. Eriti tuleb mainida A-i uuendusi riimi alal, kus ta on viljelnud nn. irdriime, et nende abil värskendada eesti luule vormilist ilmet. Peale luuletiskogude on ta avaldanud rea artikleid „Loomingus“, „Üliõpilaslehes“ jm. ning uurimuse „Gogols Erstlingswerk Hans Küchelgarten“ („Zeitschrift für slavische Philologie“ 1931, nr. 3/4).

Isikl. saadud andmed. *T.*

* **ADAMSON, Amandus Heinrich**, kujur, surn. 26. VI 1929 ukj. Paldiskis. — A. oli oma elu lõppaastail peaaegu endiselt loomissuuteline ja väsimatult viljakas; ta käis 1925, 1926 ja 1928 töötamas Itaalias (Viareggios, Pistoias), kus modelleeris ja isiklikul juhatusel valada laskis kõik oma suured pronksteosed — monumentide figuurid ja grupid, kuna väiksemad teosed — peenelt nikerdatud pirnipuuskulptuurid ja mõned marmorteosed — lõi oma alatises töökojas Paldiskis. A-i viimaseaegseist nikerskulptuuridest on erandlikult väljapaistev meisterlik ja ekspressiivne grupp „Sõjaohvrid“ (lõpetatud 1928), mille ta koos kolme niisama peene nikerteosega „Rahu“ („Pax“, lõpet. 1928), „Lorelei“ (1927) ja „Algus ja lõpp“ („Alfa et omega“, 1923) välja pani Pariisi 1928. a. Société des Artistes français' korraldatud kevadsalongis, saades sealt tunnustusena „Mention honorable'i“. Ühe mainitud töist — „Rahu“ — omandas E. Vabariigi valitsus annetamiseks Rahvasteliidu uuele hoonele Genfis. Väheseist, osalt lõpetamata jäänud marmorskulptuuridest on väljatõstetav „Põlvitaja naine“ (1928) Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas. A-i loomingu peaosaks, kuigi vahest mitte kunstilises mõttes, on sel ajal siiski mälestusmonumendid. Neist on tähtsaimad (sulgudes ülesseadmise a.) monumendid E. Vabadussõjas langenuile Viljandis (1926), Suure-Jaanis (1926) ja Kuressaares (1927) ja Fr. R. Kreutzwald'ile Võrus (1928), Lydia Koidula'le Pärnus (1929) ja Villem Reiman'ile Tartus (1931; A-lt ainult figuur). Lisaks mainitagu veel E. Vabadussõjas langenute mälestuseks 1933 Tartus püstitatud Kalevipoja hiigelfiguuri (kõrgus 4,5 m), modelleeritud ja valatud 1926—27 Itaalias koos suuremõõtmelise sõduritegrupiga, mis A-i teostamata jäänud projekti järgi pidi tulema Kalevipoega kandva, senisega

võrreldes märksa teissuguse monumendisokli küljele. See sõduritegrupp püstitati aga hiljemini iseseisva mälestusmärgina Tartu Pauluse koguduse kalmistul Vabadussõjas langenute ühishauale. A. oli eesti vanema kunstnikupõlve kuulsamaid esindajaid ning viimne valju akadeemilise kooli meister eesti kunstnikkonnas.

H. Kompus, A. A-i loomingu lõppjärk (Eesti Kunstimuuseumi Aastaraamat I, 1931); Alfr. Vaga, A. A-i elu ja looming (Post. 1931, nr. 176); J. Pert, A. A. (1936). *A. V.*

ADAMSON-ERIC (kodanikunimega **Adamson, Erich Karl Hugo**), maali- ja rakenduskunstnik, sünd. 5. VIII 1902 vkj. Tartus kaupmehe pojana, õppis kuni 1920 H. Treffner'i gümnaasiumis, oli 1921—23 „Pallase" kunstikooli õpilaste nimestikus ja a-il 1920—23 vabakuulaja Tartu ülikooli õigusteaduskonnas. Täiendava kunstihariduse omandas A. Berliinis, siis pikema aja kestel Pariisis, kus töötas mitmes eraakadeemias. Kunstinäitustest on ta võtnud osa 1925. a-st alates Eestis, Berliinis ja 1927. a-st peale Pariisis; ta on esinenud iseseisva näitusega ms. 1936 Helsingis ja 1939 Stokholmis. — A. on olnud tegev E. Kujutavate Kunstnikkude Keskühingus abiesimehena 1934—35 ja esindajana E. Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuses 1932—35, liikmena rakenduskunsti ühingus „RaKü" a-st 1935 ja Kujutavate Kunstnikkude Kutseühingus a-st 1935. Oma arvukas maalitoodangus on A. viljelnud natüürmorti, interjööri- ja maastikumaali, portreed, akti ja figuraalset kompositsiooni. Peale algusaja katsetuste moodsate kunstivoolude suunas rõhutas ta a-ni 1930 tumedas pruunhall-rohekas värvigammas hoitud, realistlikes maalides tugevasti asjade vormi ja materiaalset eriilmet („Natüürmort sibulatega", 1928; „Autoportree", 1929). Hiljemini muutus ta käsitlusviis vabamaks, maalilisemaks, eriti portree- ja maastikumaali alal; selle paremiku moodustavad vaheldusrikka hahkja koloriidiga Kreeka maastikud a-st 1934. Viimasel ajal aga harrastab ta peenelt nüansseeritud impressionismi heledas, atmosfääriküllases plein-airistlikus laadis oma Eesti suvi- ja talimaastiku motiivides, rohkeis akti- ja lillemaalides ning portreedes („Kompositsioon", kolmikmaal, 1935; „Talvine Tallinn", 1935; „Daam rohelises", 1935; „Trummimehed Vanalinna taustal", 1938 jm.). Silmapaistvalt omapärane on A. toodang ka tarbekunsti aladel, kus ta on valmistanud kavandeid tekstiil-esemeile (eriti vaipadele), nahktöile, mööbleile, viljelnud portselanimaali, saavutades tunnustavat tähelepanu ka välismail (Pariisi maailmanäitusel 1937 ja rahvusvahelisel rakenduskunsti näitusel Berliinis 1938 jm.). Neis avaldub ta ergas kunstimeel kord abstraktses-kubistlikus, kord mänglevalt primitivistlikus joone- ja värvikäsitluses, mis on täiesti uudseks nähtuseks eesti rakenduskunstis. Üldse iseloomustab kogu A. loomingut isikupärane värskus, vaheldusrikkus ning hoidumine kunstilisest konventsionaalsusest. Ta teoseid leidub Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas, ERM-s Tartus, Ateneumi muuseumis Helsingis, end. Luxembourg'i muuseumis Pariisis („Isa portree", 1928) ja Moskva uues Lääne kunsti muuseumis („Isa portree II", 1930—32).

„Taluperenaine" 1937, nr. 1 (E. Ahas); Pvl. 1938, nr. 36, 45 ja 47 (H. Kompus); „Vaba Maa" 1938 nr. 40 (A. Murakin); „Uus Eesti" 1938, nr. 42 (L. Soonberg); Adamson-Eric, Tööde näitus 12.—20. veebr. 1938 (kataloog); „Varamu" 1939, nr. 4 (H. Kompus); isikl. saadud andmed. *A. V.; V. Em.*

* **ADAMSON, Hendrik**, kirjanik, lahkus 1927 tervislikel põhjusil õpetajaametist ja elab selle järel Väike-Viiral Kärstna v. Ta on avaldanud jutustise lapsepõlvest „Kuldsel elukoidikul" (Viljandi, 1928) ja luuletiskogud „Tõus ja mõõn" (Tartu, 1931), „Kolletuspäev" (*ibid.*, 1934), „Mälestuste maja" (*ibid.*, 1936) ning „Linnulaul" (*ibid.*, 1937). „Mulgimaa" 2. tr. ilmus Tartus 1936. *F. T.*

ADAMSON, Johannes, koolitegelane, sünd. 16. XI 1883 vkj. Tartumaal Valguta v. talurentniku pojana, õppis Tartus linna algkoolis, reaalkoolis ja 1907—13 Tartu ülikooli ajaloo-filoloogia teaduskonnas. Lõpetanud selle kandidaadi astmega ajaloo alal, teenis A. 1914—17 ohvitserina Vene sõjaväes ja on 1917. a-st toiminud Tartu keskkoolide, peamiselt reaalkooli (1931. a-st poeglastegümnaasium) õpetajana, olles a-il 1928—31 ka selle ja a-st 1936 linna tütarlastegümnaasiumi direktoriks. A-st 1925 on ta ühtlasi olnud tegev ajaloo ja kodanikuõpetuse metoodika õpetajana

Tartu ülikooli juures korraldatud didaktilis-metoodilises seminaris. Oma ameti kõrval on A. võtnud osa õppekavade koostamisest, esinenud referendina õpetajate kongressidel ja on 1927. a-st Alalise Ajaloo-õppekorralduse Toimkonna (end. Alalise Ajaloo Õpetamise Komisjoni) esimees. Väljaka koolikirjanikuna on A. avaldanud majandusteaduse õpperaamatu keskkoolidele (Tartu, 1922, 2. tr. 1926), ajaloo õpperaamatud algkoolile, keskkoolile ja gümnaasiumile (need on ilmunud korduvates uustrükkides), toimetanud ajaloo-atlase (Tartu, 1933—34) ja ajaloo lugemikke alg- ning keskkoolile.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

ADELHEIM, Georg Woldemar, baltisaksa genealoog, kohtunik ja advokaat, sünd. 2. X 1884 vkj. Tallinnas, lõpetanud 1909 Tartu ülikooli õigusteaduskonna, oli 1910—14 kohtuametikandidaat ja komandeeriti seejärel senati tsiviildepartemangu juurde. Võtnud osa Maailmasõjast ohvitserina Vene väes, töötas ta Berliinis maakohtus 1918—20, siis Königsbergis, advokaadina Tallinnas ja 1922—33 Tallinna-Haapsalu rahukogu alatise liikmena, mis kohalt pidi lahkuma „Balti vennaskonna" organisatsioonist osavõtu pärast. — Oma ametitegevuse kõrval on A. teotsenud rohkesti balti-saksa sugukondade, eriti Tallinna kodanikuperekondade uurimise alal, olles ühtlasi Eestimaa Kirjandusliku Ühingu (Tallinnas) genealoogilise sektsiooni esimeheks. Ta on avaldanud teosed: *Album Estonorum* (Tall., 1910), mis on A. v. Gernet'i koostatud samanimelise teose (ilm. Tartus 1888) täiendatud väljaanne, „Die Genealogie der alten Familien Revals" (Tall., 1925), mis on Heinrich Laurenty (surn. 1692) koostatud materjali ümbertöötatud väljaanne, „Revaler Ahnentafeln" I—IV (*ibid.*, I 1929, II 1932, III 1933, IV 1935), „Die Ritterschaftshauptmänner und das Landratskollegium Estlands in Bildnissen" (*ibid.*, 1932), Tallinna linnaarhiivi toimetisena „Das Revaler Bürgerbuch 1624—1690 nebst Fortsetzung bis 1710" (*ibid.*, 1933), ja „Das Revaler Bürgerbuch 1710—1786" (Beiträge XIX, *ibid.*, 1934).

Alb. Estonorum (1910) ja Nachträge, nr. 1102; isikl. jm. saadud andmed.

O. L.

* **ADSON, Karl Arthur**, kirjanik, sünd. 22. I 1889 vkj. Tartus, õppis 1895—98 Tartus vaeste väikelastekoolis, siis Sänna vallakoolis, 1901—07 Võru linnakoolis, 1907—10 Pihkva maamõõdukoolis, mille lõpetas, sooritas 1925 täienduseksami küpsuskomisjoni juures Tartus ja õppis 1925 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas. A. toimis 1910—12 maamõõtja-maakorraldajana Pihkva kub-s, 1912—15 Tallinna linna planeerimiskomitee sekretärina, töötas seejärel kuni 1917 Tallinna Peeter Suure merekindluse maa mõõtmise ja loodimise alal, oli 1917—18 toitluskomitee sekretär, siis tegev põllutööministeeriumi statistikabüroos. A. oli 1920 haridusministeeriumi kunstiosakonna kirjandustoimkonna juhataja, hiljemini „Tallinna Teataja" ja 1920—24 ja 1934—35 „Päevalehe" toimetuse liige, 1921—22 Tall-s „Draamateatri" ja 1924—25 Tartus „Vanemuise" teatri dramaturg; on teotsenud 1925—34 vabakirjanikuna ja a-st 1935 filmiinspektorina ning propagandatalituse teatriala korraldajana Talinnas. — A. kirjutas 1925—34 teatriarvustisi „Vaba Maas" ja rohkesti artikleid ning ülevaateid „Loomingus", „Eesti Kirjanduses", „Päevalehes", „Rahvalehes" jm. Teatriülevaated on ilmunud teoses „Vilet ja loorbereid" (Tartu, 1938). Peale varemini nimetatute on A. avaldanud: võrumurdelised luuletiskogud „Kaduvik" (Tall., 1927), „Katai, kibuvits nink kivi" (Tartu, 1928), „Pärlijõgi" (Tartu, 1931) ja „Lehekülg ajaraamatust" (Tartu, 1937); näidendid „Toomapäev" (Tartu, 1928), „Lauluisa ja Kirjaneitsi" (Tall., 1930), „Neli kuningat" (Tall., 1931), „Iluduskuninganna" („Looming" 1932), „Kolmas tee" (Tall., 1932; auhinnatud ja avaldatud Peeter Bollmann'i varjunime all), „Elav kapital" (Tall., 1934), „Karu läheb meelõksu" (Tall., 1936) ning „Üks tuvi lendab merele" (Tall., 1937) ja ajaloolise ülevaate „Das estnische Theater" (Tartu, 1933), peale selle teinud hulga tõlkeid, neist suurema osa (umb. 50) teatreile. A. on E. Näitekirjanikkude Ühingu asutajaid ja esimees a-st 1937.

Pvl. 1939, nr. 33; „Rahvaleht" 1939, nr. 27 (E. J. Voitk); „Uus Eesti" 1939, nr. 32 (J. Jaik); „Looming" 1939, nr. 2 (J. Kärner, H. Paukson); „Teater" 1939, nr. 1 (P. Viiding); E. Kirj. 1939, nr. 2 (K. Mihkla); isikl. jm. saadud andmed.

F. T.; T.

* **AGORI** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Tõnisson**), **Vello (Georg;** pseud.

Gori), karikaturist, on teotsenud karikaturistina 1920—38 ajalehe „Vaba Maa" ja a-st 1922 ka o./ü. „Vaba Maa" teiste ajalehtede toimetustes, on a-st 1938 „Rahvalehe" toimetuse liige. A. tegi a-il 1925 ja 1930 huvimatkad Itaaliasse ning võttis oma töödega osa 1930. a. Nordische Gesellschaft'i korraldatud karikatuuride näitusest mitmes linnas Saksamaal ja Austrias, 1933. a. Liljevalch'i kunstisalongi korraldatud näitusest Stokholmis, samuti eesti kunsti ülevaatenäitusest 1929—30 Pariisis, Saksamaal ja Kopenhaagenis. Imesteldava virkuse ja värskusega on ta teinud kaastööd karikatuuride, saržide, illustratsioonide ja ajaviitekirjutiste näol paljudele perioodilistele väljaannetele kodumaal kui ka Soomes („Tuulispää"), Rootsis („Allers" ja „Söndagsnisse-Strix") ja Prantsusmaal („Le Rire").

Isikl. kogutud andmed. *V. Em.*

* **AGRICOLA, Kristian,** piiskop, sünd. 11. XII 1550 Turus.

Kansallinen elämäkerrasto I (1927).

AHRENS, vt. **ARENS.**

AIDAS, Juhan, botaanikaharrastaja, sünd. 30. I 1867 vkj. Viljandimaal V.-Tänassilmas talurentniku pojana, lõpetanud 1889 Tartu õpetajateseminari, oli õpetajaks mitmel pool kodumaal ja a-st 1897 kontoriametnikuks Tallinnas; surn. 23. VII 1911 vkj. Viljandi v. — Huvitatud kodumaa taimestikust, oli ta E. Niclasen'il (vt. *Suppl.*) abiks „Kodumaa õiskasvude" käsikirja koostamisel, eriti keelelisel alal. A-e kogutud herbaarium kuulub Eesti Üliõpilaste Seltsile ning on hoiul Tartu ülikooli botaanikamuuseumis.

G. Vilberg, J. A. botaanikuna („Loodusevaatleja" 1931, lk. 190—194); Viljandi Maakoguduse õpetajalt J. Latti k'ult jm. saadud andmed. *K. E.*

* **AINT, Adam (Adolf),** ajakirjanik, rändas viimaseil eluaastail Venemaal ja peatus kevadest 1898 Lõuna-Venemaal eesti asunduses Estonskajas, kus suri 12. XII 1898 vkj. — A-i käest 1881 omandatud ajalehte „Tartu Eesti Seitung" andis J. Järv (vt.) välja esialgu sama nime all Tartus ja „Virulase" nime all juunist 1882 Tallinnas.

„Linda" 1899, nr. 2, lk. 31. *T.*

AKBERG, Arnold, maalikunstnik, sünd. 23. I 1894 vkj. Virumaal Aaspere v. rätsepa pojana, õppis Aaspere vallakoolis ja Liiguste ministeeriumikoolis 1903—10 ning Rakvere seminaris 1913—17, kus omandas õpetaja kutse. A. on toiminud 1918—20 Aaspere algkooli juhatajana, 1920—32 Tallinna IV algkooli ja a-st 1932 Tallinna XXI algkooli õpetajana. — Kunstilise hariduse on A. omandanud iseõppimise teel. Ta oli a-st 1922 Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu liige, a-st 1924 kuni viimase ajani Eesti Kunstnikkude Rühma liige, a-l 1927 Kujutavate Kunstide Sihtkapitali valitsuse ja juhatuse liige. A. on järjekindlamaid ja andekamaid kubistliku suuna esindajaid Eesti kunstis. Ta töile on iseloomulik kahvatu ja diskreetne toonidekäsitlus.

Isikl. kogutud andmed. *V. V.*

* **AKEL, Friedrich Karl,** poliitikategelane ja diplomaat, oli 1926—27 välisminister J. Teemant'i kabinetis, 1928—34 saadik Stokholmis, pärast seda saadik Berliinis ja 1936—38 välisminister K. Päts'i (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses. A. oli III Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna rühmas, 1937 Rahvuskoja II koja liige ja on a-st 1938 Riiginõukogu liige. A-il 1927—32 oli ta Eesti esindajaks rahvusvahelises olümpiakomitees. *T.*

AKEN, Johann, maalikunstnik Tallinnas XVII s., on saanud kunstilise hariduse tõenäoselt Madalmail. Abiellunud 1631 Danzigis, töötas ta hiljemini Lüübekis ja oli 1662 Tallinnas. Ta maalis raeliikmete Heinrich Baade ja Constans Korbmacher'i algatusel 1667 kaheksa suurt lünettpilti Tallinna raesaalile: Heroodias Ristija Johannese peaga, Simson ja Deliila, Susanna kohtu ees, Kristus ja naine-abielurikkuja, Saalomoni kohtumõistmine, Kristus Pilaatuse ees, Seeba kuninganna Saalomoni ees ja Kristus maksurahaga. Neist teoseist seisab osa kompositsioonilt ja käsitluselt väga lähedal Rembrandt'i ja Rubens'i loomingule ning näib ilmne olevat, et A. nende loomisel on mõnel määral kasutanud Rembrandt'i oforte ja Rubens'i teoste graafilisi jäljendeid. Üks maalidest — Seeba kuninganna Saalomoni ees — osutab aga ka sõltuvust Itaalia (Veneetsia) koolist, ent J. Strzygowski väite järgi Paris Bordone'st. A-i teosed kuuluvad parimate hulka, mis Eestis on säilinud Rootsi ajast.

E. v. Nottbeck u. W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval II (1904), lk. 189 jj.;

Neumann, Lex.; Tallinna raekoda (1935), lk. 26 jj. *A. V.; T.*

* **AKERMAN(N), Franz (François)** v., kirikuõpetaja, sünd. 17. IX 1801 vkj. Valgas, surn. 12. III 1855 vkj. Äksis.

Äksi koguduse õpetajalt J. Konsin'ilt saadud andmed; A. Hansen, Stammtafeln nicht immatrikulierter baltischer Adelsgeschlechter, I, 1/2 (1932).

* **AKSAKOV, Ivan Sergejevitš,** Vene publitsist ja slavofiilide juht, sünd. 26. IX 1823 vkj. Orenburgi kub-s, surn. 27. I 1886 vkj. Moskvas.

* **ALBEDINSKI, Peeter,** Balti kindralkuberner, sünd. 4. IX 1826 vkj. Moskvas.

ALEKSANDER (kodanikunimega **Aleksander Paulus**), eesti apostliliku õigeusu kiriku metropoliit, sünd. 2. II 1872 vkj. Pärnumaal U.-Vändras Hauamäe talus, õppis U.-Vändra Saalemi vallaja Vändra ap.-õigeusu khk.-koolis 1881—84, Riia vaimulikus koolis ja seminaris 1884—94, mille lõpetamise järel oli kösterõpetaja Leesi-Kolgas Harjumaal, Kolga-Jaanis ja Viljandis; ta oli alates 1901. a-st preester Hiiu-Kõrgessaares, Karksis, Laiusel, Pärnus ja 1920—23 Eesti ap. õigeusu kiriku ülempiiskop. A. 1923, lahkulöömise puhul Vene kiriku ülemvalitsuse alt, tunnistati A. Istanbuli (Konstantinoopoli) patriarhi Meletios'e poolt esimeseks Eesti kiriku metropoliidiks. A. oli ka IV Riigikogu liige (1929—31), kuuludes E. rahvaerakonna rühma, on olnud a-l 1937 Rahvuskogu II koja ja a-st 1938 Riiginõukogu liige ap. õigeusu kiriku esindajana. — Köster-õpetajana oli A. tuntud hoolsa koolimehena, preestriametis vastutuleliku vaimulikuna ja hea jutlustajana. Metropoliidi ametis on A-i inimeseusaldust mõned elemendid tarvitanud ka kurjasti, nagu teada vene-eesti usutülidest, eriti Petseri kloostri asjus. Metropoliit A-i ametiaeg tähistab põhjalikku pööret eesti ap. õigeusu kiriku elus, mis endisest kroonu kulul ülalpeetud ametlikust kirikust on muutunud eesti rahvakirikuks vähemususu alal. Silmapaistvamaiks sammeks seejuures on olnud uue lauluraamatu väljaandmine (1922) ja vaba rahvakiriku korra loomine (1926). Suurt osa on etendanud selles ka A-i hoolsus ja väsimatus koguduste külastamisel.

Isikl. ja arhiividest saadud andmed.
A. Lr.

* **ALEKSANDER I,** Vene keiser, sünd. 12. XII 1777 vkj. Peterburis päras-

tise keisri Paul I (vt.) vanema pojana, kasvatati oma vanaema keisrinna Katariina II (vt.) hoolitsusel šveitslase F. C. de La Harpe'i poolt üles valgustusajastu ideede vaimus. A. astus, pärast oma isa tapmist vandeseltslaste poolt 12. III 1801 vkj., troonile suurte liberaalsete reformikavatsustega, ei suutnud aga neid kaugeltki teostada loodetud ulatuses. Paul I poolt kehtima pandud kitsendused kaotas ta küll kohe. Reformide ettevalmistamiseks moodustus A-i lähemaist sõpradest krahv V. P. Kotšubei, N. N. Novosiltsev, krahv P. A. Stroganov ja vürst A. J. Czartoryski) varsti nn. intiimkomitee. Vananenud kolleegiumide asemele kutsuti ellu 8 ministeeriumi, eesotsas vastutavate ministritega (1802), senat kujundati ümber kõrgeimaks kohtu- ja järelevalveasutiseks (1802). Talupoegade seisundi parandamisel ei jõutud mõnest poolikust sammust kaugemale: mõisnikele anti õigus vabastada oma talupoegi; viimaseile võidi teatavail tingimusil anda maad ka pärisomandiks; keelati pärisorjade laatadel müümine jne. Haridusalal jagati riik õppekondadesse (1802), millede eesotsas seisid Peterburis asuvad kuraatorid, kohtadel pidid aga õppekondade pedagoogilist tööd juhtima ülikoolide juurde professoreist loodavad koolikomisjonid; pandi kehtima 4-astmeline ühtluskool, mis püsis 1820. a. koolikorralduseni. Uued ülikoolid asutati Tartu 1802, Kaasani ja Harkovi 1804. A-i vahekord intiimkomiteega jahtus paari aasta pärast ja selle tegevus lakkas. A-i lähema nõuandjana ja usaldusmehena esines seejärel (1806—12) andekas, haritud ja vajalikkude praktiliste kogemustega M. M. Speranski. Ta töötas keisri ülesandel, peamiselt Prantsuse eeskujudel välja üldise valitsemisreformi kava, millest vene seltskonna konservatiivsete elementide vastuseisu tõttu viidi ellu ainult osa — asutati riiginõukogu 1810. Sisepoliitiliste reformide teostamisele mõjusid pidurdavalt ulatuslikud välispoliitilised aktsioonid. A-il 1805—07 võttis Venemaa osa sõdadest Napoleon I vastu. Juulis 1807 sõlmiti Tilsitis A-i ja Napoleoni vahel rahu, mille järgi esimene sai vabad käed Türgi ja Rootsi, teine aga kogu Lääne-Euroopa suhtes. A-il 1808—09 pidas Vene Rootsiga sõda, mille vältel Vene väed vallutasid Soome

ja Ahvenamaa saared. Uuele provintsile andis A. avara autonoomia. Vene-Türgi sõja (1806—12) tagajärjel Venemaa omandas Bessaraabia. Vene avaliku arvamise survel ja eriti Vene väliskaubanduse tagurpidimineku tõttu kontinentaalblokaadi tagajärjel jahtus A-i ja Napoleoni vaheline sõprus varsti. A-l 1812 tungis Napoleon üle poole miljoni mehelise armeega Moskvani, kaotas aga tagasipöördumisel oma väe nälja, külma ja venelaste kallaletungide tõttu peaaegu täielikult. Järgnevas koalitsioonisõjas Napoleoni vastu (1813—14) etendasid Vene väed tähtsat osa. Viini kongressil (1814—15), kus A. oli üks juhtivaid isikuid, sai Venemaa suurema osa Varssavi suurhertsogkonnast; see liideti Poola kuningriigina Venemaaga 1815. a. antud võrdlemisi vabameelse erikonstitutsiooni alusel. 1815. a. sõlmiti A-i algatusel Vene, Preisi ja Austria valitsejate vahel Püha liit, millega ühines hiljemini ka enamik teisi Euroopa valitsejaid. Liidu liikmed pidid poliitilises elus käituma ristiusu moraali põhinõuete kohaselt ning üksteist vajaduse korral abistama. Austria kantsleri K. L. W. v. Metternich'i mõjul muutus aga liit varsti reaktsiooni vahendiks. Kagus omandas Venemaa A-i valitsemise ajal Georgia ja osa Turkestanist. — Üleelatud vapustuste mõjul muutus A. sügavalt usklikuks ning alistus usuliste fanaatikute ja müstikute (näit. paruness B. J. v. Krüdener'i — vt. *Suppl.*) mõjustusile. Riigivalitsemises toimus nüüd, eriti peale 1820. a., üha süngemaks muutuv reaktsioon, kusjuures A-le mõjukamaks abiliseks oli toores ja harimatu kindral A. A. Araktšejev. Hariduse levitamisele seati puhtusulised eesmärgid, püüti maha suruda iga vabamat mõtteavaldust, pandi kehtima äärmiselt vali tsensuur. Välismaalt sissetunginud ideede mõjul aga tekkisid vene haritud seltskonnas, peamiselt sõjaväes, liberaalsete eesmärkidega salaühingud. A. sai lõpuks revolutsioonilise liikumise kohta üksikasjalisi andmeid, suri aga enne, kui oleks jõudnud ses suhtes mingeid korraldusi teha, 19. XI 1825 vkj. Taganrogis. — Ka Eestimaal oli A-i valitsemisaja alguses seoses 1804. a. talurahvaseaduse elluviimisega a-l 1805 talurahvarahutusi, kõige teravamal kujul Kose-Uuemõisas. Need äärmiselt raskest orjusest ja liialdatud lootusist tekkinud rahutused summutati aga vastuhakkajate karmi karistamisega.

P. Б. Сл.; М. И. Богдановичъ, Исторія царствованія Александра I и Россіи въ его время I—VI (1869—71); Н. К. Шильдеръ, Императоръ Александръ Первый, его жизнь и царствованіе I—IV (1904); Th. Schiemann, Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I, I (1904); А. Корниловъ, Курсъ исторіи Россіи XIX вѣка I (1912); P. Milioukov, Ch. Seignobos jt., Histoire de Russie II (1932); K. Stählin, Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart III (1935); H. Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I (1927); A. Margus, 1805. a. rahutustest osavõtnud talusulaste karistamine Tallinnas (Vana Tallinn, II kd., 1937). *J. Kt.*

* **ALEKSANDER II,** Vene keiser, sünd. 17. IV 1818 vkj. Moskvas pärastise keisri Nikolai I (vt.) vanema pojana, sai luuletaja V. A. Žukovski, riigitegelase M. M. Speranski jt. juhtimisel hea hariduse, oli aga inimesena kõikuva ja kergesti mõjustatava iseloomuga. A. astus troonile pärast oma isa surma 19. II 1855 vkj., Venemaale kaotusrikkaks kujunenud Krimmi sõja lõppjärgul. Sõda lõppes märtsis 1856 Pariisi rahuga, mille tagajärjel Vene loobus Bessaraabia lõunaosast, Doonau suudmemaast ja kaotas õiguse pidada Mustal merel sõjalaevastikku. Sõda oli näidanud, et Vene riigindus vajab põhjalikke reforme. A. asuski neid teostama. Kohe troonile astumise järel kaotas ta oma isa ajal kehtima pandud kitsendused tsensuuri ja kooli alal. 1861. a. 19. veebr-i manifestiga vabastati Vene talupojad pärisorjusest. Talupoegade kasutada oleva maa ostis mõisnikelt ära riik, kellelt siis talupojad selle 49 a. jooksul pidid päriseks ostma. Seejuures jäi maa külakogukonna omandiks. A-l 1863 said ülikoolid avara autonoomia. 1864 järgnes ulatusliku maaomavalitsuse sisseseadmine nn. semstvokorralduse näol; s. a. viidi läbi põhjalik kohtureform, mis muutis senise seisusliku kohtu kõikseisuslikuks, lahutas kohtuvõimu haldusvõimust ning asendas senise kinnise ja kirjaliku arutamiskorra avaliku ja suulisega. A-l 1870 avardati Preisi eeskujul väljatöötatud uue linnaseadusega linnade majandus-

likku omavalitsust. Nekrutitevõtmise süsteemi asemele seati 1874 sisse üldine väeteenistuse-kohustus. Teostati rida olulisi uuendusi ka rahanduse, alg- ja keskhariduse ning tsensuuri alal. Vabameelsete ringkondade lootus riigi põhikorra reformile — konstitutsioonile — siiski ei täitunud. Poola mässu (1863—64) verise mahasurumise järel tõusid mõjule natsionalistlikud suunad ja 1860-ndate a-te teisel poolel muutus valitsuse kurss konservatiivseks. Vene seltskonnas aga tekkis reformide katkestamise tõttu sügav rahulolematus. Intelligentsi radikaalsem element moodustas paljudes linnades revolutsioonilis-sotsialistlikke koondisi. Vaatamata karmile politseilisele jälitamisele korraldati atentaate A-le ja teisile valitsusvõimu esindajaile. — Välispoliitilisel alal saavutas A. olulisi tagajärgi Aasias: diplomaatiliste läbirääkimiste tulemustena saadi Hiinalt 1858 Amuurimaa ja 1860 Ussurimaa, Jaapanilt 1875 täielikult Sahhalini saar; 1865—80 vallutati Turkestan, Hiiva ja Buhhaara. 1864. a. viidi lõpule Kaukaasia mäestikurahvaste alistamine. Alaska müüdi Venemaa poolt 1867 P.-A. Ühendriigele. 1877—78 pidas Venemaa edukat sõda Türgiga; selle tulemusi piiras aga tunduvalt Berliini kongress (1878). Siiski sai Venemaa juurde alasid Kaukaasias ja ka tagasi 1856 Moldaaviale loovutatud Bessaraabia lõunaosa. 1872—73 loodi A-i, Saksa keiser Wilhelm I ja Austria-Ungari keiser Franz Josephi vahel nn. kolmekeisriliit. — Peale Vene-Türgi sõda, mis oli seltskonna tähelepanu sisepoliitilisilt küsimusilt eemale tõmmanud, algas Venes sisemine käärimine uue hooga. Et revolutsioonilisest liikumisest jagu saada, andis A. 1880 krahv M. T. Loris-Melikov'ile diktaatorlikud volitused. Viimane kavatses teostama hakata uut vabameelset reformipoliitikat, kuid enne nende kavatsuste teostumist tapeti A. 1. III 1881 vkj. Peterburis revolutsioonilis-terroristliku organisatsiooni „Narodnaja Volja" poolt korraldatud pommiatentaadiga.

С. С. Татищевъ, Императоръ Александръ II, его жизнь и царствованіе I—II (1903); А. Корниловъ, Курсъ исторіи Россіи XIX вѣка II (1912), III (1914); М. Н. Покровскій, Русская исторія съ древнѣйшихъ временъ IV (1918); P. Milioukov, Ch. Seignobos jt., Histoire de Russie III (1932); H. Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I, II (1927, 1928).

J. Kt.

* **ALEKSANDER III**, Vene keiser, sünd. 26. II 1845 vkj. Peterburis pärastise keisri Aleksander II (vt. ka *Suppl.*) teise pojana, sai troonipärijaks pärast oma vanema venna Nikolai surma 1865, kasvatati õigusteaduse prof-i ning Püha Sinodi pärastise ülemprokuröri K. P. Pobedonostsev'i jt. poolt üles panslavistlikus ja valjult õigeusklikus vaimus. Vene-Türgi sõjas (1877—78) juhatas ta Vene Doonau armee vasakut tiiba. A. astus troonile pärast oma isa tapmist terroristide poolt 1. III 1881 vkj. Tema valitsemisaeg kandis konservatiivset, isegi reaktsioonilist iseloomu. Aleksander II reforme piirati tunduvalt, jälitati karmilt revolutsionääre ja suruti maha iga vähegi vabameelsem liikumine. Kogu riigis pandi 1881 kehtima erakordne kaitseseisund, millega administratiivvõimud said suuri õigusi koosolekute keelamise, elanikkude arreteerimise jm. suhtes. Semstvoasutiste järele valvajaiks seati 1890. a. suurte võimupiiridega aadlikest maaülemad ja kitsendati talupoegade esindajate valimist semstvotesse. Uue linnaseadusega 1892 asetati linnaomavalitsused administratiivvõimude tugevama järelevalve alla. Ühtlasi vähendati mitmeti kohtute õigusi. Hariduse alal kitsendati uue ülikoolide seaduse kehtimapanekuga 1884 tunduvalt ülikoolide autonoomiat, tehti takistusi semstvotele ilmlikkude algkoolide avamisel, mistõttu langes rahvastiku kirjaoskus, ja raskendati keskhariduse saamist; ka kõvendati tsensuuri. Vähemusrahvuste suhtes teostati karmi venestuspoliitikat, eriti hakati teravalt jälitama juute. Riigi majanduspoliitikas peeti eeskätt silmas mõisnikkude ja tööstürite huve. Aadlimõisade toetamiseks asutati 1885. a. riigi poolt Aadli maapank, mis hakkas andma odavaprotsendilist laenu. Vähem peeti silmas talupoegade seisundi parandamist. A-l 1882 asutati küll riiklik Talurahva maapank, ent selle laenuprotsent oli talupoegade jaoks liiga kõrge. Talurahva maapuuduse vähendamiseks hakati korraldama väljarändamist Siberisse ja Kesk-Aasiasse; seda soodustas Taga-Kaspia ja Siberi raudteede ehitamine. Riigi rahanduse paran-

damiseks tõsteti kaudseid ja otseseid makse ja tehti laene välismaalt. Ühtlasi mindi üle protektsionistlikule majanduspoliitikale, mida teostasid suurtööstuse soodustamise huvides energilised rahaministrid I. A. Võšnegradski ja S. J. Witte. Arenevas tööstuses pandi kehtima ka mõningad töökaitsekorraldused: seati ametisse vabrikuinspektorid (1882), reguleeriti alaealiste- (1882) ja öötööd (1885) ning töölepingute sõlmimist (1886). Siiski jäi Vene tööliste seisund õige viletsaks. — Välispoliitikas püüdis A. säilitada rahu. Vastukaaluks Saksa, Austria-Ungari ja Itaalia vahel tekkinud kolmikliidule sõlmiti 1891—94 Prantsuse-Vene liit, mis oli A-i valitsemisajal defensiivse iseloomuga, pärastpoole aga omandas ka teatava ofensiivse eesmärgi. A. suri 20. X 1894 vkj. Krimmis Livaadias.

F. Neubürger, Russland unter Kaiser Alexander III (1894); А. Д. Поповъ, Императоръ Александръ III (1908); А. Корниловъ, Курсъ исторіи Россіи XIX вѣка III (1914); A. v. Hedenström, Geschichte Russlands von 1878 bis 1918 (1922); P. Milioukov, Ch. Seignobos jt., Histoire de Russie III (1933); H. Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal II (1928). *J. Kt.*

ALEKSEI Mihhailovitš, Vene tsaar, sünd. 10. III 1629 vkj. Moskvas Mihhail Feodorovitš'i pojana, asus troonile 1645; surn. 29. I 1676 vkj. — A. alustas Rootsi-Poola sõja aegu 1655 sõja Poola ja järgmisel a. ka Rootsi vastu, kusjuures Vene väed tungisid Liivimaale, Ingerisse ja Soome. Ta vallutas Väina jõel Daugavpils'i (Dünaburg'i) ja Koknese (Kokenhusen'i), kuid oli sunnitud Rootsi abivägede kartusel okt-s 1656 Riia alt taganema. Paremad tulemused olid Vene pealetungil Pihkvast Liivimaale, kus väikesearvuline Rootsi välivägi kindralmajor I. E. Streiff von Lauenstein'i juhatusel ei suutnud takistada vaenlase edasitungimist. Tartu piirati sisse ja kapituleerus 12. X 1656 (vt. ka *Suppl.* L. Fleming). Kuid venelased ei suutnud siiski Liivimaa idaosadest, kus nende okupatsiooni alla kuulus peamiselt praegune Tartu- ja Võrumaa, oma võitusid läänesuunas edasi arendada, samuti mitte Eestimaa vastu, ja jäid peatuma Ingerisse. Pihkva vojevoodi Matvei Šeremetjev'i juhatusel olev Vene vägi sai 19. VI 1657 rängasti lüüa Rootsi kindralilt Friedrich Löwen'ilt Valga juures. Üldise olukorra tõttu teisil väerindeil kui ka poliitilisil põhjusil sõlmiti Rootsiga 20. XII 1658 Vallisaares 3-aastane vaherahu tingimusega, et Vene võib endal pidada vallutatud alasid. Kuid Rootsi rahulepingud teiste vaenlastega sundisid Venet loobuma Kärde rahu sõlmimisega 21. VI 1661 vkj. kõigist vallutusist Rootsi riigi alal. A. ajal toimus Venes kirikulõhe, mis põhjustas vanausuliste siirdumise Eestisse ja Ingerisse.

С. М. Соловьевъ, Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, X—XII; Р. Б. Сл.; Брокгаузъ-Ефронъ, Новый энциклопедическій словарь; F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset III, IIII (1883—85); M. Carlon, Ryska kriget 1656—1658 (1903); Fr. Bienemann, *jun.*, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte der Verteidigung und Kapitulation Dorpats 1656 (Mitt. XVI, 1896); J. E. Nordwall, Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658—61) (1890); *idem*, Sverige och Ryssland efter freden i Kardis („Historisk Tidskrift" 1890 ja 1891). *H. S.*

ALEXANDER-SINCLAIR, Edwyn, sir, Briti admiral, sünd. 12. XII 1865 ukj. Maltas, astus 1879 mereväkke, toimis 1905—08 Osborne'i mereväe kolledži juhatajana, võttis osa Maailmasõjast, ms. ka Skagerraki merelahingust (1916), oli 1917—20 kontradmiralina 3. kergeristlejate eskaadri ülem, seejärel Portsmouth'i dokkide admiral-juhataja kuni 1922, mil ülendati aseadmiraliks; ta oli 1922—24 Atlandi laevastiku 1. lahingueskaadri ülem ja 1925—26 Hiina vetes asuva Briti sõjalaevastiku ülemjuhataja. A. elab a-st 1930 erus Inglismaal. — A. lähetati Eesti välisesinduse palvel 27. XI 1918 ukj. kergeristlejate ja miinilaevadega Balti merre volitusega teotseda seal või pöörduda tagasi miinide tõttu ja muude olude kohaselt enda näengu järgi. Kui 6. XII 1918 ukj. ristleja „Cassandra" oli sattunud Hiiumaa lähedal miini otsa, pöördus A. laevastikuga tagasi koduteele. Liepājasse (Liibavi) järele sõitnud J. Laidoner (vt. ka *Suppl.*) veenis teda 11. dets. sõitma laevastikuga edasi Soome lahte. Jõudnud 12. XII 1918 ukj. Tallinna, tõi A. Eestile relvastist, käis enamlaste käes olevat Viru rannikut pommitamas, võttis s. a. 26. ja 27. dets.

Äigna saare lähikonnas kinni Vene miiniristlejad „Spartak'i" ja „Avtroil'i", milledest Eestile üleandmise järel said „Lennuk" ja „Vambola". A. lahkus 1919. a. alguses Soome lahest. Teda asendas admiral W. H. Cowan (vt. *Suppl.*). A. on E. Vabadusristi kavaler.

Who's Who? (1937); Post. 1933, nr. 291 (A. Piip); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 309 jj.; Londoni Eesti saadiku A. Schmidt'i kaudu A-lt saadud andmed. *E. L.; J. O.*

* **ALLE, August**, kirjanik, sünd. Viljandis ehitusettevõtja pojana, õppis Viljandi linna elementaarkoolis ja Narva 4-klassises linnakoolis, mille lõpetas. Sooritanud apteekriõpilase eksami, oli ta Venemaal apteegiteenistuses, omandas siis keskhariduse Vilnos ja toimis Poolamaal koduõpetajana; ta sooritas 1915 küpsuseksami eksternina Orelis, on õppinud 1915—18 Saratovi ülikoolis arstiteadust, 1922—28 ja a-st 1934 Tartu ülikoolis õigusteadust, mille kursuse lõpetas 1937. — A. on avaldanud luuletiskogud „Ummiklained" (Tartu, 1930) ja „Karmid rütmid" (*ibid.*, 1934) ja Z. Krasiński „Irydion'i" tõlke *(ibid.*, 1930).

M. Kampmaa, Peaj. IV (1936); Tartu ülikooli sekretariaadist jm. saadud andmed. *T.*

ALLMANN, Rudolf, agronoom, riigiametnik, sünd. 9. V 1876 vkj. Järvamaal Vahastu v. taluniku pojana, õppis Vahastu algkoolis, Tallinnas Aleksandri gümnaasiumis ja Peterburi ülikooli mat.-loodusteaduskonnas (1896—1900), Moskva põllumajanduse instituudis, mille lõpetas 1906. A. oli Tallinna linna mõisade valitseja 1905—07 ja 1909—14, keskkooliõpetaja Tallinnas 1909—11, E. Aleksandri kooli juures Põltsamaal pikaajaliste põllumajanduslikkude kursuste juhataja 1908—09. Olnud Kõo riigimõisas avatud 3 a. kursusega E. Aleksandri põllutöökooli esimene juhataja 1914—18, teotses ta 1919. a-st juhtiva ametnikuna põllutööministeeriumis, esialgu põllumajanduse peavalitsuse juhataja abina, siis juhatajana, direktorina ja 1934—38 ministri abina. A. on alates a-st 1937 E. Munaekspordi esimees. Ta oli Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi esimene esimees 1910—14, on Peterburi E. Üliõpilaste Seltsi ja E. Agronoomide Seltsi asutajaid, Maatulunduskapitali nõukogu esimees selle asutamisest 1930—35, E. Sordiparanduse Seltsi esimees a-st 1921, k./ü. „Agronoomi" juhatuse esimees a-st 1919, olnud rahvusvahelise piimandusliidu eesti rahvusliku komitee esimees 1927—38 ja tegev paljudes teistes organisatsioonides. A-st 1936 on ta E. Agronoomide Seltsi auliige.

Isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

ALMBERG, vt. **JALAVA.**

ALTLEIS-HEISLER (kirikuraamatuis **Häusler**), **Anna**, näitlejanna, sünd. 20. XII 1885 vkj. Viljandis kiviraiuja Andres Rebase tütrena, esines laval esimest korda Viljandis 1903; sellele järgnev lavategevus kujunes eriti edukaks 1906—25, mil ta kuulus „Vanemuise" elukutselisse näitlejaskonda. A. viibis välismail 1925—27, tutvudes tähtsamate teatritega eeskätt Berliinis, siis Brüsselis ja Pariisis, kus õppis 1927—28 teatrikoolis; teotsenud seejärel lühikest aega Pärnus „Endla" teatris, siirdus ta 1928 uuesti Pariisi, kust asus 1935 Tallinna. — A. on esinenud silmapaistvalt väga mitmekesiseis osades ja loonud peamiselt „Vanemuise" laval 18 a. vältel pika rea tugevast temperamendist kantud unustamata kujusid ning täisverd tüüpe nii draamas kui ka komöödias. Tema kaaluvam osa langeb draamale, kuid ta on õige silmapaistev ka komöödias. — A. on olnud abielus 1903—18 Jaan Altleis'iga ja a-st 1920 Harry Häusler'iga.

Post. 1922, nr. 284 ja 285; Post. 1928, nr. 121; Pvl. 1928, nr. 122 ja 125; „Kaja" 1928, nr. 105; isikl. saadud andmed. *K. E. S.*

ALVER, Betti (Elisabet), kirjanik, sünd. 10. XI 1906 vkj. Jõgeval teemeistri tütrena, lõpetas 1924 E. Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi Tartus ja õppis 1924—27 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas. Ta on a-st 1937 abielus kirjanik Heiti Talvik'uga (vt. *Suppl.*). — A. on avaldanud romaani „Tuulearmuke" (1927), jutustise „Invaliidid" (1930), poeemi värssides „Valge vares" (1931) ja poeemi proosas „Viletsuse komöödia" (1935) ning luuletiskogu „Tolm ja tuli" (1936), lisaks tõlkinud A. Puškin'i poeemi „Vaskratsanik" (kogus „Valik luulet" 1936; kõik ilm. Tartus). Eriti on „Tolmu ja tule" tihedalt-intellektuaalne sisu ja viimistelđult-täppis vorm asetanud A-i eesti lüürikas esileküündivale kohale.

Isikl. saadud andmed. *T.*

AMINOFF, Torsten Gustaf, soome keeleteadlane, sünd. 1. III 1838, surn. 18. VIII 1881 ukj. A. põlvneb vanast soomestunud vene bojaaride soost. Noore sõdurina sattus A. Eestisse, kus sugenesid tal esimesed suhted eesti keelega ja ärkas üldse keeleline huvi. Hiljemini astus A. Helsingi ülikooli õppima humanitaarteadusi ja omandas 1873 dr. phil. astme. A. on teinud pikemaid uurimismatku kodumaiste ning välissoomlaste aladele ja votjakite juurde. Eesti seisukohalt on A. tähelepandav eesti-soome teaduslikkude suhete edendajana. Fr. Kreutzwald'i teose „Eestirahva ennemuistesed jutud" jaoks koostas ta „Virolais-Suomalainen sanakirja" (Helsingi, 1869), kus peale tõlgete on osalt toodud ka eesti sõnade etümoloogiaid. A. pooldas eesti ja soome uute kultuursõnade moodustamist võimalikult samast tüvest, nii et keeled võiksid teineteisele enam läheneda.

T. Aminoff, Slägten Aminoff (1898); Kansallinen elämäkerrasto I (1927). *P. A.*

* **ANDERKOPP, Ado,** poliitikategelane ja ajakirjanik, oli „Vaba Maa" peatoimetaja kuni 1929. A. toimis siseja kohtuministrina apr-st 1930 veebr-ni 1931 O. Strandman'i kabinetis, 1932. a. veebr-st juulini J. Teemant'i ja juulist nov-ni K. Eenpalu kabinetis, nov-st 1932 maini 1933 samal kohal K. Päts'i (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses. Ka oli ta III—V Riigikogu liige tööerakonna rühma juhtiva tegelasena ja a-st 1932 tööerakonna, rahvaerakonna jt. liitumise järel rahvusliku keskerakonna riigikogurühma liige. A. kuulus 1936—37 riigivanem K. Päts'i poolt moodustatud ja juhitud komisjoni, kes koostas uue Põhiseaduse eelnõu kava, mis pärast läbivaatamist valitsuses esitati 1937. a. riigivanema poolt Rahvuskogule ja võeti seal uue Põhiseaduse arutamisel aluseks. A-l 1937 oli ta advokatuuri ja kohtu esindajana Rahvuskogu II koja liige ning samas kojas Põhiseaduse üldaruandja. A. valiti veebr-s 1938 Põhiseaduse elluviimise rahvarinde kandidaadina Riigivolikogu liikmeks Tallinnast ja apr-s Riigivolikogu 1. abiesimeheks. Vandeadvokaadi töö kõrval on ta pikema aja kestel võtnud juhtivalt osa mitme spordiorganisatsiooni tegevusest, olles spordiseltsi „Kalev" esimees a-il 1920, 1921, 1923 ja a-st 1934, E. Spordi Keskliidu esimees 1933—34 ja seejärel abiesimees, Jalgpalliliidu esimees a-l 1916 ja a-st 1930, E. Olümpiakomitee juhatuse liige asutamisest a-st 1920, Kehakultuuri Sihtkapitali valitsuse abiesimees a-st 1935. Tallinna Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu esimees on ta olnud 1926—39 ja Kaitseliidu Vanematekogu abiesimees a-st 1925. Ka on A. olnud Kaubandus-Tööstuskoja juriskonsult alates 1930 vaheaegadega ja a-st 1933 pidevalt, kaubandustööstuse a./s-i „Kreenbalt" juriskonsult a-st 1934, a./s-i „Rauaniit" juriskonsult a-st 1937, ühtlasi a-st 1937 a./s-i „Tekla" ja a-st 1938 a./s-i „Cotton" juhatuse liige.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

* **ANDERSON, Walter Artur Aleksander,** rahvaluule- ja kirjandusteadlane, on jätkanud rahvaluulekogumist eesti lastelaulude ning -salmikute (kogu suurus 1. apr. 1939 58 654 lk.) ja saksa lastelaulude alal kodumaal, kogunud 1925 kuni 1929 San Marino vabariigis kooliõpilasilt kokku üle 3000 lk., millest avaldanud kolm vihku muinasjutte: „Novelline popolari sammarinesi" I (*Acta* B X_5, 1927), II (*ibid.* XIX_3, 1930, eriraamatuna 1929) ja III (*ibid.* XXXI_2, 1934, eriraamatuna 1933). — A-i teisist teoseist on nimetada suur monograafia ühe rahvusvahelise naljandi kohta (Aarne-Thompson 1360 C) „Der Schwank vom alten Hildebrand. Eine vergleichende Studie" (*Acta* B XXI_1 ja XXIII_1, 1931); eesti-ainelisi uurimusi rahvaluule alal: „Die Marspanik in Estland 1921" („Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin", a-k. 1925/26, vihk 4), „Die Universität Dorpat in der estnischen Volksüberlieferung" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1928, Tartu, 1930), „Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung" (Õp. E. S-i Toimetused XXVI, Tartu, 1932), „Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder" (*Acta* B XXXIV_1 ja Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 2, Tartu, 1935), „Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahre 1680" (*Acta* B XXXII_5, 1934; koos H. Laakmann'iga), „Ein französisches Zauberbuch in estnischer Übersetzung" (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXVII, Helsingi, 1933), „J. H. Rosenplänteri eesti muinasjutud" („Suomi" V, 16, *ibid.*, 1933); eesti mündileidude kohta: „Der Chalifenmünzfund von Kochtel" (*Acta* B VII_2, 1926; koos R.

Vasmer'iga; samast täiendavalt Õp. E. S-i Aastaraamat 1928, Tartu, 1930), „Die ostasiatischen Münzen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft“ (*ibid.* 1935, Tartu, 1937), „Der Münzfund von Vaabina“ (*ibid.* 1937 I, Tartu, 1938) ja „Achtzig neue Münzen aus dem Funde von Naginščina“ (*Acta* B XXXVII$_4$, 1935); kirjandusloo alalt „Beiträge zur Topographie der „Promessi Sposi““ (*ibid.* B XXV$_2$, 1931). — Rahvajuttude ja -laulude uurimise meetodit käsitleb A. geograafilis-ajaloolise ehk soome meetodi veendunud pooldajana ja edasiarendajana. Siia kuuluvad ta tööd: „Über P. Jensens Methode der vergleichenden Sagenforschung“ (*Acta* B XXI$_3$, 1931, eriraamatuna 1930) ja „Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode“ (*ibid.* B XXXVIII$_3$ ja Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 4, 1935). A. on toimetanud „Eesti rahvalaulud“ I, II (Tartu, 1926, 1932) ja „Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte“ („Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade“) I—IV, 1918—1921 (*ibid.*, I 1922, II 1923, III 1926, IV 1934). Ta on mitmete rahvaluuleteaduse väljaannete kaastööline. A. on Eesti Rahvaluule Arhiivi kolleegiumi esimees a-st 1927, Akadeemilise Rahvaluule Seltsi esimees a-st 1935 ja Preisi Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliige a-st 1937. Ka on ta võtnud aktiivselt osa rahvusvahelistest rahvaluuleteadlaste kongressidest.

Isikl. ja Eesti Rahvaluule Arhiivist saadud andmed; E. Laugaste, Prof. W. A-i teaduslikust tegevusest (E. Kirj. 1935, nr. 10); O. Loorits, W. A. 50 aastane („Uus Sõna“ 1935, nr. 235); L. Mackensen, Meister der Volksforschung („Baltische Monatshefte“ 1935, lk. 510—516). *R. V.*

ANDRESEN, Nigol (Nikolai) (pseudonüüm **Ormi Arp**), poliitika- ja haridustegelane, sünd. 20. IX 1899 vkj. Virumaal Haljala v. väiketalupidaja pojana, lõpetas Rakvere õpetajateseminari 1918, õppis a-il 1919—20 Tartus keskkooliõpetajate suvekursusil, oli algkooliõpetajaks 1918—19 Narva-Jõesuus, eesti keele õpetajaks 1919—20 Rakvere tütarlastegümnaasiumis ja seejärel kuni 1932 Tallinna gümnaasiumes; ühtlasi on ta teotsenud teatri alal, olles „Hommikteatri“ (1920—24) ja „Draamateatri“ (1924—25) dramaturg. — A. hakkas aktiivsemalt poliitikaga teotsema 1928, mil ta valiti Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei noortesektsiooni E. Noorsotsialistliku Liidu esimeheks; sel kohal toimis ta kuni liidu sulgemiseni 1934. A-il 1930—33 oli ta mainitud partei keskkomitee liige ja a-st 1932 V Riigikogu liige. A. oli koos oma äia M. Martna (vt. ka *Suppl.*) ja A. Jõeäär'ega partei vasema tiiva juhiks. Veebr-s 1934 partei katkenud kongressi järel heideti A. parteist välja. Selle tagajärjel ta asutas ühes mõtteosalistega marksistliku töörahvaesinduse riigikogurühma. Mõlema tiiva lähenemine koostööks toimus 1937. A. on võtnud osa sotsialistliku töölisinternatsionaali ja noorsoointernatsionaali tööst, korraldanud eriti ehitus- ja puutööliste ametiühingulist tegevust, olnud E. Töölisühingute Keskliidu ja E. Tööliste Haridusliidu juhatuse liige. Ta on toimetanud ajakirja „Rünnak“ (1928—33) ja „Sotsialistlik Võitlus“ (1932—34), avaldanud artikleid peamiselt „Rahva Sõnas“, mitmed poliitilise sisuga brošüürid, M. Martna elu ja tegevuse ülevaate koguteoses „Mihkel Martna“ (Tall., 1935) ja teose „Mihkel Martna“ (*ibid.*, 1936); ka on ta toimetanud ja osaliselt tõlkinud K. Marx'i „Kapitali“ I (*ibid.*, 1935—36), K. Marx'i ja Fr. Engels'i „Valitud teosed“ I—III (*ibid.*, 1937—39) jm. A-i sulest on ilmunud luuletisi ja luuletõlkeid ajakirjus, luuletistevihik „Gloobus“ (Tartu, 1927) ja arvustisi.

Isikl. kogutud andmed. *P. V-m.*

ANNA Joannovna, Vene keisrinna, sünd. 28. I 1693 vkj. Moskvas Peeter Suure poolvenna tsaar Joann Aleksejevitš'i tütrena, surn. 17. X 1740 vkj. Peterburis. A. abiellus 1710 Kuramaa hertsogi Friedrich Wilhelmiga, kes aga juba järgmisel a. suri. Jelgavas (Miitavis) tuli tal lesena võidelda suurte majanduslikkude ja poliitiliste raskustega. Pärast Peeter II surma a. 1730 kutsus Ülemsalanõukogu A. Vene troonile tingimusel, et ta loobuks suurest osast isevalitsuslikust võimust nõukogu kasuks. Nähes aga, et alamaadel ei poolda seda kõrgaadli kavatsust, tühistas A. kroonimise ajal oma lubaduse ning kuulutas enese isevalitsejaks. Olles vähe huvitatud riigiasjust, jättis ta need peaaegu täiesti oma sakslasist soosikute, esijoones E. J. Biron'i, A. I. Ostermann'i ja B. Chr. Münnich'i hooleks, mis äratas vene

aadlis suurt meelepaha. Kogu A. valitsemise aja kannatas Venemaa veel Peeter I (vt.) sõdade ja reformide tagajärjel tekkinud rasket majanduslikku depressiooni. Eriti rõhutud olid talupojad, kellel lasus peaaegu terve maksukoorem. Lisaks sellele halvendas talupoegade olukorda valitsuse toetus aadli püüdeile süvendada pärisorjust. Suuri ohvreid nii raha kui inimeste näol nõudis ka sõda Türgiga 1735—39. — Balti provintsid suutsid ainult pikkamööda kosuda Põhjasõja hävitusist. Rahvaarv ja kultiveeritud maa-ala suurenesid küll kiiresti, kuid mitte samal määral rahva jõukus. Üldise majandusliku depressiooni ning suurte riiklikkude koormiste kõrval põhjustas seda peamiselt talurahva õigusliku seisundi järjekindel halvenemine Venemaa eeskujul. Seda iseloomustab teataval määral tuntud O. F. v. Rosen'i (vt. ka *Suppl.*) memoriaal. Selle tõttu said ka väikesed linnad, kelle peamiseks tuluallikaks oli kauplemine talurahvaga, ainult vaevaliselt kiratseda. Suurte linnade kaubandust halvas aga Peterburi konkurents. Peterburis võimule lähedalseisvate kaasmaalaste toetuse varal õnnestus aadlil koondada enda kätte peaaegu terve maa administratiiv- ja kohtuvõim. Ainult keisrinna surma tõttu jäi saavutamata nn. Budberg-Schrader'i (vt. J. G. v. Budberg) Liivimaa maaõiguse eelnõu kinnitus. Majandusliku viletsuse tõttu saadi ka hariduse alal teha vähe. Tähtsamaks sündmuseks sel alal oli täieliku piiblitõlke ilmumine eesti keeles 1739. Talurahva hulgas, kes oli pettunud maailmast ja kelle vaimseid tarbeid ei suutnud rahuldada ametlik kirik, leidis head pinda herrnhuutlaste liikumine, mis eriti pärast krahv N. L. v. Zinzendorf'i (vt. *Suppl.*) külaskäiku Baltimaile a. 1736 võitis enese poole suurema osa maarahvast. See on eesti rahva hulgas esimesi suurejoonelisi vaimseid liikumisi, millest meil teateid.

Р. Б. Сл.: В. Ключевскій, Курсъ русской исторіи V (1923); A. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands I (1899); A. v. Transehe-Roseneck, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert (1890); J. Eckardt, Livland im achtzehnten Jahrhundert (1876). *E. T.*

ANNERSTEDT, Klas' (Claes), rootsi ajaloolane ja raamatukoguhoidja, sünd. 7. (1. ?) VI 1839 ukj. Upsalas, omandas 1869 dr. phil. astme, oli a-st 1868 Upsala ülikooli dots. ja 1879—82 prof.; ta astus juba 1869 Upsala ülikooli raamatukogu teenistusse ning oli 1883—1904 raamatukoguhoidjaks; surn. 20. XI 1927 ukj. Stokholmis. — A. on saanud ajaloolise koolituse tuntud rootsi uurijailt F. F. Carlson'ilt ja K. O. Malmström'ilt. Ta silmapaistvamaks uurimistööks on kolmeköiteline teos „Upsala universitets historia" (Upsala, 1877—1914) ühes lisadega (5 annet), mis käsitleb Upsala ülikooli ajalugu 1477—1792. Eesti ajaloo seisukohalt väärib mainimist oma aja kohta hea uurimus „Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563" (*ibid.*, 1868).

Sv. biogr. lex. (1920); H. Schück, Claes Annerstedt † („Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen" 1928). *H. S.*

ANNIST (end. perekonnanimi kuni 1936 **Anni**), **August**, kirjandusteadlane ja kultuuritegelane, sünd. 16. I 1899 vkj. Viljandimaal Võisiku v. taluniku pojana, õppis Leie-Lätkalu valla- ja Kolga-Jaani khk.-koolis, 1912—18 Tartu kommertskoolis ja 1919—23 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas magistri astmega eesti keele ning eesti ja üldise kirjanduse alal. A. oli 1924—27 ülikooli teaduslik stipendiaat ja täiendas õpinguid Helsingi, Bonni ja Pariisi ülikoolis; ta omandas 1935 dr. phil. astme. Aa. 1929—36 oli ta ajutine ülemäärane abiõppejõud eesti ja üldise kirjanduse alal Tartu ülikoolis, on a-st 1936 eradots., a-st 1938 dots. Ta tegi kaasa Vabadussõja ja sai seal haavata. — A. on võtnud osa rea organisatsioonide asutamisest ja olnud neis lühemat või pikemat aega aktiivselt, sageli ka juhtivalt tegev: Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit (asutatud 1917), Eesti-Soome Üliõpilasklubi — pärastine Akadeemiline Hõimuklubi (1920), Akadeemiline Emakeele Selts (1920), E. Ü. S. „Veljesto" (1920), Üliõpilaste Karskusühendus (1921), Akadeemiline Kirjandusühing (1924), Kultuurtahtelise Noorpõlve Koondus jt. A. on agaralt osa võtnud EKS-i tööst eestseisuses, toimkondades ja raamatajakirja „Elava Teaduse" toimetajana a-st 1931. A-i toimetusel on ilmunud raamatud: „Mõtteid valmivast intelligentsist" (Tartu, 1923), „Soome maa, rahvas ja kultuur" (*ibid.*, 1924), „Koidula ja Almbergi kirjavahetus" (*ibid.*, 1925), „Dünamis" (*ibid.*,

1928), „Soome antoloogia“ I—III (*ibid.*, 1930—34); ta on avaldanud hulga brošüüre ja väikeuurimusi, nagu „Meie kirjanduskultuurist ja kirjastusoludest“ (*ibid.*, 1925), „Elu ja luule põhijõud“ („Looming“ 1928), „Väärtustunde kriis ja väärtuste põhjenduse probleem“ (teoses „Kultuuri ja teaduse teilt“, Tartu, 1932), „Noorsoo ülesandeid meie tänapäeva ühiskonnas ja vaimsuses“ (Tartu, 1932), „F. R. Kreutzwaldi „Paari sammokese“ algupära“ (*Acta* B XXXIX$_3$, 1936) ja suuremad uurimused „F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg““ I, II (*ibid.*, I: „Kalevipoeg eesti rahvaluules“, 1934, väitekiri; II: „Kalevipoja saamislugu“, 1936). Ta on olnud „Kalevipoja“ uue trüki (*ibid.*, 1935) pearedigeerija ja toimetaja. A. on valmistanud rea häid tõlkeid Soome kirjandusest — E. Leino, F. E. Sillanpää, J. Aho jt. töist, avaldanud peale selle pikemaid artikleid ja reisukirjeldisi „Eesti Kirjanduses“, „Loomingus“, „Akadeemias“ (näit. „Vabaduspüha ja vabaduse kriis“ 1937, „Tammsaare kui kultuurikriitik“ 1938), „Suomalainen Suomis“ jm. ja esinenud paljude kõnedega. A. on esimese iseseisvusaegse sugupõlve maailmavaatelise sünteesi innukamaid otsijaid.

Isikl. saadud andmed. *A. P.*

* **ANNUSSON, Jüri,** haridustegelane, keemik, oli 1923—25 E. Haridusliidu esimees, siirdus 1926 P.-A. Ühendriigesse, toimis esialgu E. V. konsulina New York'is ja oli seejärel keemikuna erateenistuses ms. Chicagos ja New York'is. Pöördunud 1937 tagasi kodumaale, töötab ta a-st 1938 Tallinnas Loodusvarade Instituudi (selle liige on ta s. a-st) teenistuses põlevkivi uurimise alal ja õppeülesandetäitjana Tallinna Tehnikaülikoolis. — Välis-Eesti tegelasena on A. olnud kevadel 1933 New York'is peetud esimese Ameerika eestlaste kongressi korraldamise mõtte algatajaid ja kongressi esimees ning s. a-st selle kongressi poolt ellu kutsutud Ameerika Eesti Liidu president. Ta asutas New York'i Eesti Hariduse Seltsi lastekooli ja oli selle juhataja, ühtlasi seals. ilmuva ajakirja „Meie Tee“ toimetuse liige ja Tallinnas 1938 peetud kolmanda ülemaailmse Välis-Eesti kongressi juhtivaid tegelasi. A. on New York'i Eesti Hariduse Seltsi auliige. Ta on avaldanud õpperaamatud „Anorgaaniline keemia“ I, II (1921) ja „Tehniline keemia“ I (1927).

Isikl. kogutud andmed. *T.*

* **ANSOMARDI** (pseudonüüm; kodanikunimega **Peäro August Pitka**), kirjanik, teenis ligi 30 a. Irkutski polgus, võitles Maailmasõja algusest peale Novorževski polgus pataljoniülemana kogu aeg rindel, langes kogu pataljoniga juuli lõpul 1915 sakslaste vastu Poolas Narevi jõe ääres peetud lahinguis. Ta ülendati polkovnikuks.

Jaanus Järvamaa, Polkovnik P. A. Pitka † („Eesti Sõjamees“ 1917, nr. 2). *T.*

ANSON, Anton, koolimees ja seltskonnategelane, sünd. 21. XII 1851 vkj. Pärnumaal Seli v. taluniku pojana, lõpetas 1874 Balti õpetajateseminari Riias ja töötas 1874—79 õpetajana Pärnus ap.-õigeusu Nikolai khk-koolis. Sooritanud 1879 Tartus gümnaasiumiõpetaja kutseeksami vene keele alal, siirdus A. s. a. vene keele õpetajaks Bauske kreiskooli ja komandeeriti 1886 Peterburi õpetajateinstituuti, kus ta omandas 1887 linnakooliõpetaja kutse. A-l 1887—88 oli A. õpetajaks Võru linnakoolis, juulist 1888 kuni 1905 inspektoriks Põltsamaal Eesti Aleksandri linnakoolis, toimis seejärel Riias Peeter-Pauli linnakooli inspektorina ja 1907—09 Paides rahvakoolide inspektorina, mis kohalt ta sundpensioneeriti 1909 kuraator S. M. Pruttšenko algatusel. A-st 1910 töötas A. Tartus kaubanduskooli inspektorina; surn. 12. VI 1918 ukj. Tartus. — Õpetajana Pärnus võttis A. elavalt osa sealseist rahvuslikest üritusist, oli „Endla“ seltsi asutajaid (1878), selle esimene president (1878—80) ja Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi kirjatoimetaja. A-l 1878—79 oli ta koos J. Otstavel'iga (vt.) „Pärnu Postimehe“ tegelik toimetaja; ka tegi ta kaastööd C. R. Jakobson'i (vt.) „Sakalale“. A-i Bauskesse siirdumise järel katkes ta aktiivne tegevus eestlaste rahvuslikul organiseerimisel ega elustunud endises ulatuses enam hiljeminigi, pärast ta kodumaale pöördumist. A. andus siis täiesti koolitööle ja osutas eestimeelse koolimehena erilist tublidust. Eesti Aleksandri linnakooli inspektorina püüdis ta võimaluse piires koondada sinna eestlasist õpetajaid ja soodustas igati eesti keele õppimist ja õpetamist. Samas suunas jätkas A. tegevust rahvakoolide inspektorina

Järvamaal, mis asjaolu saigi ta tagandamise põhjuseks.

A-i teenistusleht (E. Aleksandrikooli arhiiv E. Kultuuriloolises Arhiivis); „Virmaline“ 1880, nr. 20; Post. album (1909); Post. 1918, nr. 84 ja 1936, nr. 305; „Maaliit“ 1918, nr. 48; E. Nukk, „Endla“ 1878—1928 (1928), lk. 9 jj., jm. saadud andmed. *E. B.*

ANTIK, Richard Johannes, raamatukogundustegelane ja bibliograaf, sünd. 29. III 1901 vkj. Tartumaal Äksi khk. Orge kooli õpetaja pojana, õppis Tartus H. Treffner'i gümnaasiumis, kommertskoolis ja 1922—27 Tartu ülikooli majandusteaduse-osakonnas; ta toimis ERM-i Arhiivraamatukogu ametnikuna a-st 1923 ja on selle juhataja a-st 1927. Tutvunud Prahas, Leipzigis, Stokholmis ja Helsingis raamatukogude uuema korraldustehnikaga, korraldas A. ERM-i Arhiivraamatukogu ümber tõeliseks rahvusraamatukoguks; ta muretses täieliku inventuurnimestiku kogule ja varustas selle ajakohaste kataloogidega. A. on olnud silmapaistvalt tegev ka eesti rahvusliku bibliograafia soetamisel; ta sulest on ilmunud tööd: „Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923“ (Tartu, 1931), „Eesti ajakirjandus 1766—1930“ (*ibid.*, 1932), „Oskussõnastik raamatukogunduse ja bibliograafia alalt“ (*ibid.*, 1931), „Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu“ (*ibid.*, 1931), „Eesti raamat 1535—1935. Das estnische Buch 1535—1935“ (*ibid.*, 1936; kõrvuti eesti- ja saksakeelse tekstiga), valik bibliograafilist kirjandust „Estland in fremden Sprachen“ (*ibid.*, 1936), „Kataloogid ja kataloogimine“ (*ibid.*, 1938) ja peale selle rida kirjutisi erialalt koguteoseis, ajakirjades ning -lehtedes. A. on E. Raamatukoguhoidjate Ühingu juhtivaid tegelasi.

Isikl. kogutud andmed. *F. P.*

***ANTS (Hansken; Koguva Ants)**, talurahva vanem ja vabatalupoeg Muhu saarel XVI s. algupoolel, lähemad eluloolised andmed puuduvad. A-l 1532 sai A. ordumeister W. v. Plettenberg'ilt (vt.) vabaduskirja, millega viimane läänistas A-le pärandatava vabataluna juba varemini A-u valduses oleva, Väikese väina kaldal asuva $2^1/_2$ adramaa suuruse talundi. Vabastatud tavalisist talul lasuvaist orjusist, pidid A. ja ta järglased maksma talust edaspidi Maasilinna ordufoogtile aastas 6 marka raha, korraldama temale aastas ühe (peo-)söömingu ja saatma nõude korral välja ratsakäskjala. A. suri enne orduvõimu varisemist. Ka järgnevad, s. o. Taani, Rootsi ja Vene võimud respekteerisid a-l 1532 antud vabaduskirja A-u järglaste suhtes. A-l 1565 vabastas Taani kohalik asehaldur A-u poja, vabatalu tookordse peremehe Asmuse söömingu korraldamise kohustusist. Kuigi see mööndus oli antud ajutiseks, Asmuse ja ta poja eluajaks, ei taastatud seda kohustust hiljemini enam. Ratsakäskjala andmise kohustusest arenes Rootsi ajal korrapärane kohustus vedada posti üks kord nädalas Muhu ja Pärnu vahel; see kohustus säilis ka Vene ajal ja kaotati alles XIX s. lõpul. A-u järglaste vahel jagunes aegade kestel ürgtalu, mille suhtes rakendatakse allikaliselt nime Kogge (= Koguva) esmakordselt 1570. a., mitmeks taluks. Need kõik kuulusid Koguva külla, kus A-u järglased elavad veel nüüdisajalgi. Perekonnanimede panemisel said nad nimeks Schmul (rahvapäraselt Muul). Allikaines ei tõesta seda rahvapärimust, mis rakendab selle nime juba perekonna esivanema A-u kohta. W. v. Plettenberg'i vabaduskiri kui ka kõik järgnevad kirjad hoiduvad algupärandeis Koguvas A-u järglaste taludes.

1532. a. vabaduskiri trükitud: Mitt. III (1845), lk. 114—116; „Eesti“ VI (1933—34; „Saaremaa ajalugu“); „Hääl“ 1909, nr. 44—45. *E. B.*

***ANVELT, Jaan**, enamlik poliitikategelane. 1924. a. 1. detsembri riigipöördekatse täieliku äpardumise järel põgenes A. Tallinnast Nõukogude-Venesse, kus ta on teotsenud mitmesuguseis riigiameteis ning eesti kommunistlikes organisatsioones. Ta toimis a-st 1925 Punaväe Õhujõudude Akadeemia komissarina ja alates 1929. a-st Nõukogude-Vene tsiviil-õhulaevastiku peavalitsuse poliitilise ülemana ja selle nõukogu liikmena. Alates 1928. a-st on A. ühtlasi olnud Kommunistliku Internatsionaali Täidesaatva Komitee Rahvusvahelise Kontrollkomisjoni (kõrgema kohtu) liikmeks, abiesimeheks ja esimeheks. Seoses võitlusega kahjurite ja trotskistide vastu olevat ta 1937. a. sattunud ebasoosingusse ja täitvat kominternis väiksemaid ülesandeid; mõnede teadete järgi olevat ta 1937. a. sügisel isegi olnud vangistatud. Pikema aja

jooksul on A. teotsenud Eesti Kommunistliku Partei keskkomitee ja poliitilise büroo liikmena ja selle partei vastutava sekretärina, kellena tal on tulnud pidada ägedat võitlust partei raames esineva vastasrinnaga. Viimase tegelased (V. Vöölmann, J. Palvadre — vt. *Suppl.*, jt.) esitasid juba 1919—20 ränki süüdistusi A-i poolt juhitud Eesti Töörahva Kommuuna nõukogu vastu Eestimaa vallutamise äpardumise pärast. Veelgi ägedamaks muutus see võitlus 1. detsembri riigipöördekatse nurjumise järel. Vastasrind süüdistas A-i rühma mõttetus blankismis ja tööliskonna huvide reetmises, nimetades ta tegevust tantsuks tööliste laipadel. Oma tegevuse õigustamiseks avaldas A. („Klassivõitlus", 15. III 1925, nr. 52) avaliku seletuse, milles väitis, et riigipöördekatseks Eestis olnud vajalikud eeldused olemas ja et see katse olevat ebaõnnestunud ainult mõnede organisatsiooniliste ja taktikaliste vigade tõttu. Kominterni Täidesaatva Komitee laiendatud koosolekul, kus A. esines selles küsimuses 22. III 1925 suulise aruandega, leidis ta tegevus siiski tunnustamist. Kui ta vastased ikkagi jätkasid oma süüdistusi, loobus A. avalikust võitlusest; selle pearaskus lasus siitpeale ta lähemail pooldajail (H. Pöögelmann'il, O. Rästas'el, J. Käspert'il, J. Reesen'il jt.), kes heitsid J. Palvadre rühmale ette lubamatult rahvuslikku hoiakut. Lõpuks kõrvaldati Vene võimude vahelesegamise teel selle rühma juhtivad tegelased (J. Palvadre, A. Vallner, Peterson'id, Anna Leetsmann jt.) kommunistlikust ülikoolist, „Edasi" toimetusest, kommunistliku partei eesti sektsioonest ja mujalt ning määrati nad töötama venelaste sekka. Sellest hoolimata on opositsioon A-i suuna vastu hiljeminigi esinenud. A-i sulest on ilmunud rida poliitilise sisuga brošüüre, nagu: „Töörahva võimuvalitsuse kindlustamisest" (Peterburi, 1919), „Sotsialistlise ühiskonna ehitamine Nõukogude Liidus" (Moskva, 1927; koos O. Rästas'ega), „ „Meie lahkuminekud" ehk EKP „vastasrinna" ajaloolised unenäod" (Leningrad, 1928), „Lenini partei ja trotskistid" (Leningrad, 1929), „Parempoolne kallak Üleliidulises Kommunistlises (enamlaste) Parteis" (Leningrad, 1929). A-i tõlkes on ilmunud „Kommunistlise Internatsionaali Programm" (Leningrad, 1928).

E. L a a m a n, Eesti iseseisvuse sünd (1936—38), lk. 56, 96, 98 jj.; isikl. kogutud andmed. *T.*

ANVELT, Leo (dokumentides **Anveldt, Leopold**), kirjanik, sünd. 22. VIII 1908 vkj. Türil kaupmehe pojana, õppis a-st 1917 sünnikoha algkoolis, progümnaasiumis ja täienduskoolis ning a-st 1923 Tallinna linna tehnikagümnaasiumis, mille lõpetas 1926; s. a. astus ta Tartu ülikooli, kus õppis filosoofia-, usuja hiljemini jälle filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas 1933; a-l 1936 omandas ta magistri kraadi filosoofia alal. A. elab Tartus. Ta on avaldanud romaanid „Viirastusi valges öös" (1928) ja „Eluhirm" (1936), millest eriti viimane on oma subjektiivse tundetihedusega tähelepanu äratanud; peale nende on ta sulest ilmunud biograafilised teosed „W. E. Gladstone" (1935) ja „Aristoteles" (1938; kõik ilm. Tartus), rida tõlkeid ning artikleid kirjanduslikkude, maailmavaateliste jt. küsimuste kohta „Eesti Kirjanduses", „Ratsionalistis" jm.

Isikl. saadud andmed. *T.*

***ARBUSOW, Leonid**, noorem, baltisaksa ajaloolane, oli ajalooprof-ks Läti ülikoolis Riias kuni 1935, mil ta pensioneeriti; alates juulist 1936 on ta ajalooprof-ks Herderi-instituudis Riias. — Alates a-st 1926 on A. peamiselt tegelnud Baltimaade keskaja uurimisega. Erilist huvi on ta osutanud Läti Henriku (vt. Henrik) kroonikale, püüdes restaureerida selle ürgteksti. Esialgse tulemusena avaldas A. eriuurimuse kroonika säilinud käsikirjade ja nende omavahelise sõltumuse jm. kohta „Die handschriftliche Überlieferung des „Chronicon Livoniae Heinrichs von Lettland" " (Latvijas Universitātes Raksti XV—XVI, Riia, 1926—27). Oma töötagajärgede kohta Vatikani arhiivis 1927—30 annab ta sisuka ülevaate teoses „Römischer Arbeitsbericht" I—IV (Latvijas Universitātes Raksti XVII, XX, Filologijas un Filosofijas Fakultātes Serija I, 3 ja II, 4; Riia, 1928——33). Teisist A-i töist tuleks esile tõsta „Die altlivländischen Bauerrechte" (Mitt. 23, Riia, 1924—26) ja tiheda andmestikuga ülevaadet „Vorläufige Übersicht über die Kartographie Alt-Livlands bis 1595" (SB Riga 1934, Riia,

1935). Vähem õnnestunud on vööramalt ainealalt kirjutatud „Frühgeschichte Lettlands“ (Riia, 1933). Loendatu kõrval on A-lt ilmunud rida väiksemaid sisukaid kirjutisi ja ülevaateid.

Isikl. kogutud andmed. *E. B.*

* **ARDER, Aleksander**, ooperilaulja, sünd. 7. IX 1894 vkj. Läänemaal Väike-Lähtru v. vene-õigeusu köstri pojana, lõpetas 1914 Riia vaimuliku seminari, õppis 1914—16 Varssavi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas ja 1916 Peterhofi lipnikkudekoolis; oli ohvitseriks Vene sõjaväes ja seejärel eesti rahvusväeosades, kus toimis ms. 1918—19 sisekaitseülema adjutandina. A. õppis laulu 1916—17 pr. E. Hellmann'i juures Petrogradis, 1919—21 lauluõpetaja A. Disconzzi (Milaanos) ja G. Cunelli (Roomas) juures ja 1921—23 K. Nygren'i juures Stokholmis. A. oli 1923—31 „Estonia“ ooperi baritoniks, on teotsenud a-st 1928 Tallinna konservatooriumi lauluõpetajana. Ta on kontsertinud suure eduga kodu- ja välismail ning laulnud eesti laule grammofoniplaatidele.

Isikl. saadud andmed. *J. A.*

* **AREN, Peet**, maalikunstnik, oli 1927—30 maalikunsti õpetajaks „Pallase“ kunstikoolis Tartus, teotsenud pärast seda Tallinnas. A-i uuemaist teoseist on väljapaistvaimad „„Pallase“ hoov“ (1927), kaks suurt dekoratiivset pannood Tallinna Balti raudteejaamale (1928), prl. L. Tartland'i (pr. Riivese) portree (1928), „Ülestõusmine“ (1932) ERM-s, „Ema“ (1932) ja Mare Leet'i portree (1934), „Naise portree“ (1938), pannoo „Rannal“ (1937) Pärnu rannahotellis, suur dekoratiivne pannoo „Eesti tööstus“ (1937) Königsbergi idamessi Eesti osakonna jaoks ja dekoratiivne maal „Eesti käsitöö“ (1938; kõik õlimaalid) I rahvusvahelise käsitöönäituse jaoks Berliinis. Ühtlasi on A. osa võtnud eesti kunstinäitusist välismail. Viimaseil a-il on ta töötanud intensiivselt rakenduskunsti alal, teostades suurel hulgal sisekaunistuse töid kinodes (näit. „Modern“, „Ars“, „Diana“ Tallinnas ja „Central“ Tartus), kohvikuis („Kultas“, „Asko“ Tallinnas ja „Ateen“ Tartus), teatreis („Vanemuine“, „Endla“), Pärnu rannahotellis, paljudes riiklikes hooneis jm. Ka on A. majandusministeeriumi ülesandel korraldanud heade tagajärgedega Eesti osakonna väljapanekute kunstilist külge Königsbergi idamessil (1937, 1938) ja I rahvusvahelisel käsitöönäitusel Berliinis (1938).

Isikl. jm. saadud andmed.

A. V.; T.

ARENS (Ahrens), Johann, balti-saksa kirikuõpetaja, sünniaeg teadmata, oli raamatuköitja selliks Tartus 1698, hakkas järgmisel a. kaupmeheks, saadeti koos teiste Tartu kodanikkudega Venemaale (1707 või 1708); sealt tal õnnestus esimesena juba 1712 tagasi pöörduda. A. asus elama Nõkku, kus tol ajal puudus kirikuõpetaja nagu teisteski Tartu ümbruse kogudustes peale Võnnu. A-i vaimulikukalduvused ja -osavus, mis olid paaritatud eesti jt. kohalikkude keelte oskusega, tegid tema rahvale hingekarjasena meelepäraseks. Kasutades Nõos tsaar Peeter Suurega (vt.) kokkusaamise juhust, sai ta viimaselt loa asuda Nõo pastori kohale, kui ta sooritab katse konsistooriumis. Kuigi A-i teadmised polnud rahuldavad, sai ta siiski 1712 Nõo pastoriks ja püsis sellel kohal enda surmani 1735. A. oli ühtlasi Tartu eesti koguduses (1712—23) ja saksa koguduses (1712—19) pastoriks. Tema ettevõtteks oli purunenud Jaani ja lagunemise tõttu rahvale ohtliku Maarja kiriku asemele uue puukiriku ehitamine eeslinna, arvatavasti praegusele Vene tänavale, 1715. a.

Napiersky, Pred.-Lex. I; Tartu arhiividest saadud andmed. *K. Kk.*

ARISTE (end. perekonnanimi kuni 1927 **Berg**), **Paul**, keeleteadlane ja folklorist, sünd. 21. I 1905 vkj. Tormas mõisa sepa pojana, lõpetas 1925 Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasiumi (praeguse Gustav Adolfi gümn.) ja õppis 1925—29 Tartu ülikoolis eesti keelt jm., omandas 1931 mag. phil. astme ning 1939 dr. phil. astme; ta täiendas end foneetika alal Helsingis ja Hamburgis ning on viibinud korduvalt uurimismatkadel eesti rootslaste ja Iisakus luteriusuliste venelaste juures; ka on ta osa võtnud oma erialal rahvusvahelistest kongressidest. A-st 1933 on A. olnud foneetika õpetajaks Tartu ülikoolis, ühtlasi 1934—38 Eesti Keele Arhiivi korraldajaks ja seejärel seals. vanemaks assistendiks. — A. peamised tööalad on eesti keel, eriti selle suhted rootsi ja alamsaksa keelega, eesti foneetika, ühtlasi vadja keel, eesti folkloor ja kõrvalharrastusena eesti mustlaste keel ja jidiš. Ta sulest ilmunud töist ning artikleist nimetatagu: „Nook“

(E. Kirj. 1930, nr. 2, 3), „Juut eesti rahvausus“ (*ibid.* 1932, nr. 1, 3, 5), Vadja rahva usundist („Virittäjä“ 1932), „Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles“ (*Acta* B XXIX$_2$, Tartu, 1933; magistritöö), „Eesti sulghäälikud *k, p, t* ja *b, d, g*“ („Eesti Keel“ 1933, nr. 3, 6), „Folkloristische Miscellen aus dem Gebiete der Schweden Estlands“ (Õp. E. S-i Aastaraamat 1931, Tartu, 1932), „Wotische Sprachproben“ (*ibid.* 1933, Tartu, 1935), „Huulte võnkehäälik eesti keeles“ (*Acta* B XXXIV$_2$, Tartu, 1935), „Eesti keelt rootsiaegsete kohtute protokollidest“ („Eesti Keel“ 1936, nr. 1, 2), „Two Old Vocabularies of the Votic Language“ (Õp. E. S-i Aastaraamat 1935, Tartu, 1937), „Die Schweden auf Hiiumaa nach der grossen Auswanderung“ (*ibid.* 1937 I, Tartu, 1938), „Ortnamnen i Pühalepa och Reigi socknar på Dagö“ (*Svio-Estonica* 1938).

Isikl. jm. saadud andmed. *A. S-te.*

*ARNDT, Johann Gottfried, ajaloolane, sünd. 12. I 1713 ukj., suri 1. IX 1767 vkj. (?).

ARNDT, Wilhelm, saksa ajaloolane ja paleograaf, sünd. 27. IX 1838 ukj. praeguses Poolas Lobżenica's (Lobsens'is) Poznani lähedal, õppis a-st 1858 ajalugu Berliini ülikoolis, jätkas 1859 õpinguid Göttingenis prof. G. Waitz'i juures; oli 1862—75 *Monumenta Germaniae historica* kaastööliseks, a-st 1876 eradots. Leipzigi ülikoolis ja a-st 1894 korraline prof. seals.; surn. 10. I 1895 ukj. Leipzigis. — *Monumenta Germaniae historica* toimetuse ülesandel reisis A. Venemaal, Belgias, Šveitsis ja Prantsusmaal ja kogus seni vähetuntud kroonikate käsikirju. Nimetatud seerias on A-i poolt välja antud ka Läti Henriku (vt. Henrik) kroonika *Heinrici Chronicon Lyvoniae* (Hannover, 1874).

Allg. D. B. (1902); Der grosse Brockhaus I (1928); Meyers Lexikon I (1924). *F. R.*

ARP, vt. ANDRESEN.

ARRAS, August, loomaarst, sünd. 15. VI 1881 vkj. Võrumaal Erastvere v. põllumehe pojana, õppis Tartu reaalkoolis ja Tartu veterinaarinstituudis, mille lõpetamise (1908) järel oli seals. 2 a. assistendiks. Poliitilise ustavuse tunnistuse mittesaamise tõttu oli A. sunnitud kodumaalt siirduma Peterburi semstvo teenistusse, kus oli ligi a. jaoskonna-loomaarstiks Luuga ja Peterhofi maakonnas, 1909—14 ja 1918 Peterburis semsto valitsuse loomakliiniku juhatajaks. A. võttis osa Maailmasõjast loomaarstina; ta oli Asutava Kogu liige tööerakonna rühmas, Loomatervishoiu Peavalitsuse juhataja 1918—26, on toiminud pärast seda Tallinna linna loomaarstina. — Varustatud vähese loomaarstliku personaaliga ja piiratud vahenditega, kuid suure asjatundmisega ja energiaga, suutis A. Loomatervishoiu Peavalitsuse juhatajana lühikese aja jooksul piiri panna paljudele raskeile loomataudidele, mis olid levinud Maailma- ja Vabadussõja tagajärjel. A. lõi otstarbekohase loomatervishoiu korralduse, mis tööd tunnustades Eesti Loomaarstide Ühing valis ta oma auliikmeks (1927). Ta on a-st 1935 Loomaarstide Koja esimees jm. tegev. — A-e sulest on ilmunud eriraamatuna „Tähtsamad koduloomade hakkavad haigused“ (Tall., 1920); brošüüridena „Veiste tiisikusehaigus ja selle vastu võitlemine“ (Tartu, 1921), „Veiste tiisikus ja tema vastu võitlemine“ (Tall., 1928), „Udar ja selle haigused“ (Tall., 1928); peale selle palju erialalisi artikleid „Agronoomias“, „Eesti Loomaarstlikus Ringvaates“, „Talus“, „Uues Talus“, „Põllutöölehes“, „Meie Hobuses“, „Loomakasvatajas“, „Põllumajanduse-turus“, ajalehtedes ja varemini ka vene ajakirjades.

Isikl. kogutud andmed. *A. Rl.*

ARRO, Christjan, põllumajandus- ja poliitikategelane, sünd. 13. I 1885 vkj. Pärnumaal Polli v. põllumehe pojana, õppis peale Karksi khk.-kooli lõpetamist põllumajandust kodumaa mõisades ja 1907—08 Taanis ning täiendavalt Königsbergis 1908—09 ja 1911. Ta tegi 1910. a. koos A. Lilienblatt'iga (vt. *Suppl.*) kaasa kodumaa põllumeeste õppereisu Soome, Rootsi, Taani ja Saksamaale. A. oli 1909—14 esimesi populaarseid põllutöö instruktoreid Põhja-Liivimaal, teotseb sest ajast tegeliku põllumehena Abjas; ta on olnud 1919—20 ühtlasi põllutöökooli juhataja Pärnus ja tegev mitme kohaliku ühingu juhatuses jm. ettevõtteis. A. kuulus E. Maarahva Liidu asutajate hulka, oli Pärnumaa saadikuks Eesti Ajutises Maanõukogus ja I ja II Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas kuni 1925. A-st 1936 on ta olnud Põllutöökoja liige. A. on teinud kaastööd ajalehtedele ning ajakirjadele („Postimees“, „Kaja“, „Põllutööleht“, „Põllumees“ jt., ka teosele „Põllumehe Käsiraamat“ I, Tartu,

1926); temalt on ilmunud eriraamatuna „Väetamise õpetus“ (Tartu, 1911, 2. tr. 1913).

Isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

ARSENI (kodanikunimega **Aleksander Dimitrijevitš Brjantsev**), kirikutegelane, sünd. 27. VIII 1839 vkj. Smolenski kub-s salmilaulja pojana, lõpetas 1867 Kiievi vaimuliku akadeemia magistri astmega, oli 1873—82 Tauria vaimuliku seminari rektor, 1882—83 Laadoga piiskop, 1883—87 Peterburi vaimuliku akadeemia prof. ja rektor, 1887—97 Riia ja Jelgava (Miitavi) veneõigeusu piiskop (peapiisk. a-st 1893); ta teotses pärastpoole peapiiskopina Kaasanis ja a-st 1903 Harkovis, kus suri 29. IV 1914 vkj. — A. tulek Baltimaile sattus kokku hoogsa venestuse algusega. Ta mitmekülgne ja pingus tegevus kohaliku apostliliku kiriku heaks, peamiselt aga uute kirikute ehitamine, oli kantud kindlast püüdest sulatada rutemini eestlasi ja lätlasi vene rahvusse. Usuõpetus, mis luterlastel ka ägedamail surveaegadel püsis emakeelsena, muudeti vene-õigeusulistele juba algkooli esimesest klassist alates sunduslikuks kirikuslaavikeelsete palvete ja venekeelsete piiblilugude pähetuupimiseks. Eestikeelsete vaimuliku sisuga raamatute trükkimine katkestati lootuses, et uus põlv neid enam ei vajagi. Et kohalikke rahvusi ei peetud küllalt kindlaiks venestamise tugedeks, algas A-ga püüd koguda siinseisse vaimulikkude ettevalmistamise koolidesse enam vene rahvusest õpilasi. Ühtlasi jätkas ta juba varemini alanud eesti ja läti rahvusest kõrgema vaimuliku haridusega isikute väljatõrjumist Baltimailt, kuhu kohtadele pääsemise eesõigus oli ainult vene rahvusest isikuil. Tegevuses tihti karm ja järsk oma kaasteenijate vastu, ei suutnud A. alati loobuda ka pinnapealsusest ja reklaamist: ta suurendas koguduste ja kirikute arvu, ilma et see oleks iga kord vastav olnud koguduseliikmete rohkenemisele.

Архимандритъ Іоакимъ и В. Плиссъ. Высокопреосвященный Арсеній (1897); Л. Багрецовъ, Очеркъ архипастырской дѣятельности высокопреосвященнаго Арсенія (1905) jm. saadud andmed. *A. Lr.; T.*

ARUMAA (end. perekonnanimi kuni 1926 **Blaubrück**), **Peeter**, keeleteadlane, sünd. 28. IX 1900 vkj. Põltsamaal ehitusmeistri pojana, lõpetas 1920 H. Treffner'i gümnaasiumi Tartus ja õppis a-st 1921 indoeuroopa, slaavi ja soome-ugri keeleteadust Tartu ülikoolis, mille lõpetas 1927 mag. phil. astmega. A. töötas stipendiaadina 3 a. Berliini ülikoolis ja lühemat aega Tšehhoslovakkias, viibis teaduslikul otstarbel mitmel korral Poolas ja Leedus ning omandas 1934 dr. phil. astme Tartus. A-l 1933—34 oli ta Tartu ülikoolis õppeülesandetäitjaks ja on a-st 1934 slaavi ja a-st 1938 ka indoeuroopa keelte erakorraliseks prof-ks. — A. on silmapaistvalt tegev olnud peamiselt leedu keele, kuid ka slaavi keelte ajaloo alal, huvisid arendades ka eestiläti keeleliste kokkupuudete uurimise alale. Ta tähtsamad tööd on: „Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend“ (*Acta* B XXIII$_3$, Tartu, 1931), „Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina“ (*ibid.* B XXXII$_2$, Tartu, 1933; väitekiri), „De la désinence *-tь* du présent en slave“ (*ibid.* B XXXIII$_3$, Tartu, 1934), „Sur les adjectifs en -i dans les langues baltiques“ (koguteoses „Mélanges linguistiques offerts à Holger Pedersen“, Kopenhaagen, 1937), „Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist“ („Eesti Keel“ 1935, nr. 4, 6) ja kirjutised läti laensõnust lõunaeesti murdeis („Virittäjä“ 1936, „Eesti Keel“ 1937, nr. 2). † 21.VI 1982

Isikl. jm. saadud andmed. *A. S-te.*

* **ARVELIUS, Friedrich Gustav**, kirjanik, suri 13. VII 1806 vkj.

* **ASCHAN(A)EUS, Martinus Laurentii**, kirikuõpetaja, sünd. umb. 1575.

Sv. biogr. lex. II (1920).

ASMUSS, Hermann Martin, baltisaksa zooloog ja paleontoloog, sünd. 31. V 1812 vkj. Tartus erakooliõpetaja pojana, õppis Tartu ülikoolis 1830—33 loodusteadust, omandas siin 1834 cand. zool. ja 1835 Königsberg'is dr. phil. astme; oli seejärel Tartu zooloogiakabineti direktori abi, eradots. ja zooloogia kogude korraldaja. A-st 1839 luges A. palgalise eradots-na zooloogiat ning paleontoloogiat, kaitses 1856 magistriväitekirja ja sai 1857 zooloogia-prof-ks; surn. 6. XII 1859 vkj. Tartus. — A. oli hea pedagoog, töökas teadlane ja andekas joonistaja. Püsiva tähtsusega on ta uurimistöö väljasurnud devoni rüükalade üle (*Heterostius* Asm., *Homostius* Asm.), mida ta suure hoole ning vaevaga enam kui 20 a. kestel kaevas Aruküla koopaist Tartu lähedal ning rekonstrueeris, joonistas ja

kirjeldas. Need moodustavad tähtsaima kivististekogu Tartu ülikooli geoloogiamuuseumis. A-e peamiseks teoseks on „Das vollkommenste Hautskelet der bisher bekannten Thierreihe“ (Tartu, 1856).

Левицкій I (1902). *A. L.*

* **ASPE, Elisabeth,** kirjanik, suri 25. VIII 1927 ukj. Vana-Pärnus.

A. Raag, E. A. (1928).

* **AST, Gottlieb Jaan,** poliitikategelane, saabus 1919 välismaalt Eestisse, oli Tallinna linnapea abi, suri 15. XII 1919 ukj. Tallinnas.

„Sotsialdemokraat“ 1919, nr. 275, 276; „Vaba Maa“ 1919, nr. 277; Pvl. 1919, nr. 276.

* **AST, Karl** (pseud. **K. Rumor**), kirjanik ja poliitikategelane, jätkas 1926—33 poliitilist tegevust Riigikogus ja E. Sotsialistlikus Tööliste Parteis; ta reisis 1930 Inglismaa, Vahemere ja Suessi kaudu Tseilonile ja Indiasse, tegi järgmisel a. autoreisu Skandinaaviasse ja Kesk-Euroopasse, elas 1934—35 Marokos, kus teotses ärialal. Toiminud seejärel ajakirjanikuna Lääne-, Kesk- ja Ida-Euroopas, viibis ta 1937—38 reisul Kaug-Idas. A. on avaldanud novellikogud „Mürgine vili“ (Tall., 1926), „Sammud kaduvikku“ (Tartu, 1928) ja „Kui Saara naerab“ (*ibid.*, 1929), sümbolistliku draama „Valge naine“ (*ibid.*, 1928), kolm kogu reisukirjeldusi Tseilonist ja Indiast „Palava päikese ja fanaatilise usu maal“ (*ibid.*, I, II 1930, III 1931) ning reisukirjad Marokost „Allah ja ta rahvas“ (Tall., 1936). Neist kuuluvad „Mürgine vili“ ja „Sammud kaduvikku“ eesti parima novellistika hulka. — A. on a-st 1939 pressiatašeeks Stokholmis.

Fr. Tuglas, Karl Rumor (1930); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd (1936—38), lk. 40, 144 jt. *F. T.*

* **ASVERUS, Franz Gotthilf Friedrich,** kirikuõpetaja, sünd. 13. IX 1747 ukj., suri 15. VII 1818.

* **AUDOVA, Aleksander,** loodusteadlane, sünd. 21. VI 1892 vkj., töötas 1925—26 õpetajana Tartu gümnaasiumides ja 1927—32 füsioloogia eradots-na Tartu ülikoolis, oli ühtlasi 1927—32 Tartu rahvaülikooli juhataja ja tegev E. Sotsialistlikus Tööliste Parteis, ms. Tartu linnavolinikuna 1927—29; ta oli aktiivselt tegev ka vabamõtlejate ühingus „Humanitas“ selle asutajana ja esimehena 1926—32, ja juhatuse liige E. eugeenikaseltsis „Tõutervis“ kuni 1930. Et tal polnud võimalusi töötada eksperimentaalselt erialal Tartu ülikooli juures, oli ta siin peamiselt tegev kirjanduslikult ja siirdus 1932. a. alguses Nõukogude-Venesse, asudes tööle Moskva ülikooli füsioloogiainstituudis; surn. 7. XII 1932 ukj. Moskvas. — Loodusteadlasena oli A. silmapaistev oma suundumisega üldiste küsimuste poole, ainsana kaasaegsete eesti loodusteadlaste peres. Ta teaduslikest töist on tähtsamad „Das Aussterben der mesozoischen Reptilien“ (*Palaeobiologica* 1929) ja „Der wirkliche Kampf ums Dasein“ (*Acta* A XXII$_3$, 1931), milledes püüab leida lahendust üldisemaile küsimusile elukonna suhteis eluta loodusega. A. on avaldanud veel õpperaamatud „Üldine bioloogia“ (Tartu, 1924), „Inimese anatoomia ja füsioloogia õpiraamat“ (*ibid.*, 1930), peale selle tööd „Elu ja elukorraldus I“ (*ibid.*, 1926), „Klassiriik, sõda ja tööliskond“ (Tall., 1929), „Kas on viletsus ja tööpuudus paratamatud?“ (Tartu, 1931); ta oli ka tõutervishoiu käsiraamatu „Pärivus ja valik“ (Tartu, 1927) ja „Loomuliku ravimisõpetuse“ (*ibid.*, 1931—32) toimetajaid. *A. L.; T.*

AUGUST II Tugev, Poola kuningas, Saksi kuurvürstina **Friedrich August I,** sünd. 12. V 1670 ukj. Dresdenis Saksi kuurvürsti Johann Georg III ja Anna Sofia, Taani kun. Frederik III tütre pojana. A. sai 1694 Saksi kuurvürstiks. Ta võitis altkäemaksude jt. võtetega poola partei poolehoiu ning tõrjus kõrvale võistleja prints F. L. Conti ja valiti 1697 Poola kuningaks; surn. 1. II 1733 ukj. Varssavis. — Püüdes võimalikult paremini kindlustada oma suguvõsale Poola trooni pidas A. ms. Poolas ja Leedus oma Saksi sõjaväge. Ta lähenes tsaar Peeter I-le (vt.) 1698; nende kokkusaamisel Ravas (Galiitsias) riivati ühtlasi Vene juurdepääsu võimalust Läänemerele. Aegapidi kujunes eriti J. R. v. Patkul'i (vt.) õhutusel Rootsi-vastane liit 1699—1700 (vt. Karl XII). J. R. v. Patkul sõlmis kun. A-ga Liivimaa rüütelkonna nimel 24. VIII 1699 kapitulatsiooni, mille järgi Liivimaa ja vastava soovi korral ka Eestimaa ning Saaremaa pidid alistuma Poolale, kapitulatsiooni salapunktide järgi aga Augustile ja tema järglasile. A. 1700 kun. A-i poolt Rootsi vastu ettevõetud sõjakäiguga puhkenud Põhjasõda kujunes aga juba oma arengu alguses teissuguseks kui kun.

A. ja Patkul seda olid kavatsenud. Veebr-s 1700 ei suutnud A. vastu ootusi Riiat äkilise rünnakuga vallutada. A-l ebaõnnestus ka Riia teiskordne piiramine s. a. suvel. A. 1701 kandus sõjategevus peamiselt Kuramaale ja 1702 Poolasse, kus A-i väed said korduvalt Rootsi vägede käest lüüa. Pärast Karl XII suundumist Saksisse oli A. sunnitud loobuma kroonist Altranstädt'i rahulepingu põhjal 24. IX 1706 ukj. Peale Rootsi vägede kaotust Poltaava lahingus 1709 uuendas A. liidu Vene ja Taaniga ja tungis s. a. sügisel Poolasse, kus ta uuesti tunnistati kuningaks. A. 1710 uuesti puhkenud sõda kestis A-l kuni 1719, kuna lõplik rahu sõlmiti Rootsiga alles 1732. — Põhjasõja tulemusena langesid need alad, mis A-i kavatsuste kohaselt pidid siirduma temale, Venemaa kätte. Vene tsaar saavutas suure mõju Poola riigi siseelu küsimusile, mis asjaolu hiljemini järkjärgult kujunes Poolale saatuslikuks ja muutis ühtlasi oluliselt võimude suhet Põhja- ja Ida-Euroopas.

P. Haake, August der Starke (1927); S. E. Bring, Karl XII (1918); С. М. Соловьевъ, Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, томъ XIV—XVIII[III] (1897); C. Hallendorff, Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria (1897); *idem*, Konung Augusts politik åren 1700—1701 (Skrifter utgifvna af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala, VI 4, 1898); *idem*, August den starke och Karl XII under nordiska krigets första skede („Historisk Tidskrift" 1905); H. Sepp, Zar Peters Kriegsplan gegen Est-, Liv- und Finnland für das Jahr 1704 (SB GEG 1931, ilm. 1932).

H. S.

AUL (end. perekonnanimi kuni 1931 **Klein**), **Juhan**, zooloog ja antropoloog, sünd. 3. X 1897 vkj. Pärnumaal Are v. vabadiku pojana, õppis Suigu valla- ja Taali ministeeriumikoolis, Pärnu linnakoolis 1913—15, omandas algkooli-õpetaja kutse 1920, sooritas eksternina küpsuseksami Tallinnas 1921; ta õppis Tartu ülikooli mat.-loodusteaduskonnas 1921—28, lõpetas kursuse zooloogia magistrina ja omandas 1938 dr. rer. nat. astme antropoloogia alal. Teadusliku stipendiaadina on ta töötanud 1935—37 kodumaal ja 1938—39 välismail. A. toimis õpetajana 1916—21 Pärnumaal, hiljemini Tartu linna õhtu-algkoolis ja 1927—32 Tartu õpetajateseminaris. A. on olnud Tartu ülikooli zooloogiainstituudi vanem assistent 1929—35 ja a-st 1937. Ta oli 1930—36 Eesti Eugeenika ja Genealoogia Seltsi juhatuse liige ja on a-st 1936 Rahvusvahelise Antropoloogia Tehnika Ühtlustamise Komitee liige. A-i töist on tähtsamad antropoloogilised uurimused, mis põhinevad suurelt osalt tema poolt ettevõetud laiaulatuselistele mõõtmistele: „Quelques données sur l'anthropologie des Sõrviens" (LUS-i Aruanded 1928, ilm. 1929), „Maailmasõja antropoloogilisest mõjust saarlastele" (*ibid.* 1933, ilm. 1934), „Etude anthropologique des ossements humains néolithiques de Sope et d'Ardu" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1933, Tartu, 1935), „Anthropologische Forschungen in Eesti" (*Fenno-Ugrica* V B, Tall., 1936), „Zur Anthropologie der Estland-Schweden und das Problem der anthropologischen Beeinflussung der Esten durch die Schweden" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1936, Tartu, 1937), „Données anthropologiques sur les Estoniens des districts occidentaux de l'Estonie et leur appartenance raciale" (*ibid.* 1937 I, Tartu, 1938), „Eesti antropoloogilise uurimise senine viljelemine" (teoses „Omariikluse süvendamisel", Tartu, 1938) jt. Peale selle on A. avaldanud eriraamatuna „Katseline ja vaatlusline taimeteadus" (Tall., 1922), „Pärivus ja rahvas" (Tartu, 1926), „Teekond nahasse" (Tartu, 1927), „Kodumaa neljajalgsed" (Tartu, 1931) ja tõlkeid.

Isikl. saadud andmed. *H. K-i.*

* **AULE, Eduard**, ühis- ja pangategelane, on toiminud 1925—28 Põhja Panga ja 1928—32 Krediitpanga direktorina. Seejärel on ta teotsenud juhatuse liikmena majanduslikes ettevõtteis, nagu o./ü. „Mootor" a-st 1932, a./s. „Hansa" 1931—38, o./ü. „Eesti Reisibüroo" a-st 1930 ja „Põhja kindlustusaktsiaselts" a-st 1938. — A. oli Ajutise Maanõukogu liige ja Asutava Kogu liige maaliidu rühmas, ka on ta olnud a-st 1923 E. Olümpiakomitee juhatuse liige (laekurina).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

* **AUN-RAUP, Elise Rosalie**, kirjanik, suri 15. VI 1932 ukj. Tallinnas.

AVIKSOO (end. perekonnanimi kuni 1936 **Avikson**), **Heinrich**, omavalitsustegelane, õpetaja, sünd. 6. XII 1880 vkj. Pärnumaal Tori mõisas puusepa pojana,

õppis Tori khk.-koolis, omandas õpetajakutse 1898 Pärnus. A. oli 1897—1909 algkooliõpetajaks Sindis, Kärus, V.-Vändras Vakil ja Kadakal; oli a-st 1909 Viljandis „Sakala" ja „Meie Kodumaa" toimetuse liige, 1913—14 „Sakala" tegevtoimetaja, siirdus siis Peterburi polütehnikumi instituudi raamatupidajaks. Maailmasõja ajal a-st 1916 ja E. Vabadussõja ajal teenis A. sõjaväes, peamiselt ametnikuna Rakveres, töötas a-st 1918 ms. Viru maakonnavalitsuses selle pearaamatupidajana ja liikmena, oli 1924—31 Eesti Maaomavalitsuste Liidu sekretär; ta toimib a-st 1930 Rakvere linnapeana. — A. oli 1921 Maaomavalitsuste Liidu asutajaid ja hiljemini selle nõukogu ja juhatuse liige; ta on töötanud a-st 1930 Linnade Liidu esinduskogu ja juhatuse liikmena. A. on tuntud viljaka töömehena omavalitsuse alal. Tema tegelikul juhtimisel on peetud Maaomavalitsuste Liidu poolt kursusi vallasekretäride jt. omavalitsusametnikkude kutseala teadmiste tõstmiseks. Ta on avaldanud a-st 1898 enamasti Heinrich Võsu jt. varjunimede all „Sakalas", „Meie Kodumaas" jm. jutustisi, mõned neist ka eriraamatuna, nagu „Matused ja matused" (Pärnu, 1904), „Valguse poole" (Viljandi, 1911). Peale selle on A-i sulest ilmunud tööd „Vallaomavalitsuste ameerikaviisiline raamatupidamine" (Rakvere, 1928), „Vallaomavalitsuste ameerikaviisilise raamatupidamise revideerimise kava" (*ibid.*, 1928), „Eesti Lastekaitse Ühingu Virumaa osakonna ajalugu 1919—1923" (*ibid.*, 1924), „Kümme aastat tööd lastekaitse alal" (*ibid.*, 1929) jt. A. toimetas 1924—31 ajakirja „Maaomavalitsus", milles on avaldanud suure hulga kirjutisi. Ta oli Vändras karskusseltsi „Halliku" esimees 1900—09, Viljandis karskusseltsi „Vabaduse" ja spordiseltsi „Tuleviku" esimees 1910—13, on Virumaa Lastekaitse Ühingu esimees a-st 1919, oli Rakvere Õhuasjanduse Ühingu esimees 1931—34 ja on viimase asemele asutatud Rakvere Õhukaitse Ühingu esimees a-st 1937. A. on tegev a-st 1930 ka noorkotkluse alal ja a-st 1933 Kaitseliidu Viru Maleva propagandapealikuna.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

B.

* **BAARS, Karl August**, majandus- ja poliitikategelane, oli Sakala Panga juhatuse esimees kuni selle panga maksujõuetuks jäämiseni aug-s 1934, mille järel Sakala Pank likvideeriti. B. oli ka III—V Riigikogu liige esialgu tööerakonna ja a-st 1932 rahvusliku keskerakonna rühmas. A-st 1920 on ta teotsenud Vannutatud Advokaatide Nõukogu ja selle juhatuse liikmena, toiminud Viljandi Eesti Hariduse Seltsis juhatuse liikmena tänini ja on olnud tegev ka sihtasutises „Viljandi Eesti Hariduse Seltsi gümnaasium" juhatuse liikmena.

Pvl. 1935, nr. 71; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

BACHMANN, August (Aggio), näitejuht, sünd. 22. III 1897 vkj. Harjumaal Järvakandis talupidaja pojana, õppis Tallinna kaubanduskoolis, teenis selle järel kantseleiametnikuna. B. harjutas näitelavaoskusi E. Kevend'i ja L. Kitzberg-Pappel'i juures. Tutvunud saksa ekspressionistide teatriprintsiipidega ja tiivustatud revolutsiooniaja vaimust, organiseeris ta asjaarmastajaist „Hommikteatri", mis andis pühapäevahommikuti kolm esilavastust 1921, 1922 ja 1923 (A. Brust'i „Igavene inimene", E. Toller'i „Mass-inimene", W. Hasenclever'i „Inimesed"). B. suri 19. VI 1923 ukj. Tartus. — Need olid Eestis esimesi puhtale lavastusprintsiibile asetatud lavastusi. „Hommikteatri" töö aluseks oli kollektiiveritluste ja paralleelkatsete tulemusele rajatud lavastus, mis tahtis olla kokkukõlas ühiskonna ümberkorraldamisega ja mille kandvaks jõuks oli distsiplineeritud masside dünaamika; lavastaja ja näitlejad esinesid anonüümselt. Menukaim lavastusist oli „Mass-inimene", kus B. osutas suuri võimeid massi dünaamika ja gruppide groteskse mängu organiseerimisel, ning dekoratsioonigi asendas teataval määral lavavalguse ja rahvahulkade kasutamisega. B. tähtsus seisab eriti eksperimentaalteatri mõtte õhutamises ja teatri ideoloogia uuendamistöös, tehniliselt lavalise sünteesi taotlemises ning eriti gruppide ja masside mängus. Viimasel alal olid B-i lavastused edasiviiva tähtsusega ka teiste lavastuste suhtes,

M a r i e U n d e r, A. B. ja tema looming („Looming" 1923, nr. 7/8); H. R a u d s e p p, Ekspressionism (1922).

N. A.

* **BACMEISTER, Hartwig Ludwig Christian,** ajalooharrastaja, sünd. 15. III 1730 ukj., suri 22. V 1806 vkj.

BALDER JAAN, vt. **KRUSTEN.**

* **BÁN, Aladár,** ungari teadlane ja luuletaja, hõimutegelane, avaldas 1929 „Kalevipoja" täieliku ungarikeelse tõlke ja 1933 kolm järelsõnaga varustatud eesti teost ungarikeelses tõlkes: A. H. Tammsaare „Kõrboja peremees", valik M. Metsanurga novelle pealkirjaga „Elu murrab sisse" ja Ed. Vilde (vt. neid ka *Suppl.*) „Mäeküla piimamees". Alates 1920. a. korraldatud Eesti-Soome-Ungari koolikongressist on B. olnud kandvaimaks jõuks kõikide Soome-Ugri kultuurkongresside ungaripoolse korraldajana, olles kultuurkongresside Ungari peatoimkonna sekretäriks ja tehes korduvaid reise Eestisse ja Soome.

E. Kirj. 1934, nr. 2 ja 4 (A. Reisman). *J. Mg.*

BANÉR'ide suguvõsa, vanemaid rootsi aadlisugusid; tema esindajaid nimetati rälsimeestena juba XIV s. Suguvõsa päritolu on varemini otsitud Taanist, hiljemini aga Upplandi maakonnast Rootsis. Rootsi suurusajal andis B-de suguvõsa riigi teenistusse rea väljapaistvaid mehi, kellest mitmed omavad kokkupuuteid ka Eesti ajalooga. Sten Axeli poeg B. (1546—1600) oli väljapaistvamaid rootsi rahudelegatsiooni liikmeid Täyssinä rahu sõlmimisel 1595. Eelmise vend Gustav Axeli poeg B. (1547—1600) oli 1588—90 Tallinna asehalduriks, kellena ta tagajärjekalt kaitses kuninga huve kohaliku aadli vastu. B-i ülesandeks oli ms. Eestimaal läbi viia maaderevisjoni, kaitseda talupoegi mõisnikkude omavoli vastu ja hoolitseda eriti kirikuolude korraldamise eest. Karl IX (vt.) ja Sigismundi (vt.) vahelises konfliktis hoidusid mõlemad vennad viimase poole ja nad hukati riigiäraandjaina Linköpingis 1600. Gustav B-i pojad on rootsi Vaasa'dega leppinud ja kolm neist osutasid Gustav II Adolfile (vt.) Liivimaa vallutamisel väljapaistvaid teeneid. Svante Gustavi poeg B. (1584—1628) täitis Liivimaal mitmesuguseid kameraalülesandeid ja oli ka Riia kuberneriks 1626—28. Per Gustavi poeg B. (1588—1644) teotses Eestimaal sõjakomissarina a-st 1621, näidates väljapaistvat organiseerimisvõimet sõjaväe varustamisel ning transpordi korraldamisel. Lühikesel Eestimaa kuberneriks olemise ajal (1622—26), mis tegevus teiste ülesannete täitmise tõttu puhuti katkes, tuli B-l võita suuri raskusi Gustav II Adolfi suurendatud maksunõuete teostamisel kohaliku aadli suhtes. B-de suguvõsa kuulsaim esindaja Johan Gustavi poeg B. (1596—1641), 30-aastase sõja kangelane ja üldse Rootsi andekamaid väejuhte, alustas oma sõjaväelist karjääri Liivimaa vallutamisel ja oli 1625—26 Riia komandandiks. — Suurte teenete eest tõsteti B-d vabahärra-, Johan B-i poeg aga krahviseisusse. Vabahärraliku B-de suguvõsa praegu Rootsis elavad liikmed põlvnevad Per B-st. B-d omasid Rootsi ajal Baltimail suurelt osalt kuninglikkude donatsioonidena rida mõisu, nagu Varbla, Virtsu, Salatsi ja Rauna-Smiltene-Dzerbene (Ronneburg-Smilten-Serben) staarostkonnad.

Sv. biogr. lex.; G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor I (1925).
J. V.

* **BARBARUS** (pseudonüüm; kodanikunimega **Vares**), **Johannes,** kirjanik, on teotsenud viimaseil a-il arstina Pärnus, teinud mõned pikemad reisud Lõuna-Euroopasse; ta on avaldanud luuletiskogud „Multiplitseerit inimene" (Tartu, 1927), „Maailm on lahti" (Tall., 1930), „E. V.-r" (*ibid.*, 1932), „Tulipunkt" (*ibid.*, 1934), „Memento" (*ibid.*, 1936) ja „Kalad kuival" (Tartu, 1937), monograafia „Jaan Vahtra" (Tartu, 1933), peale selle artikleid ja reisukirju ajakirjanduses jm. H. Dresen'i esperantokeelses tõlkes on ilmunud valik B-e luuletisi „Horizontoj" (1931). *F. T.*

* **BARK, Moritz Ernst (Ernesto) Heinrich,** balti-saksa poliitikategelane, sünd. 23. III 1858 vkj. Laiuse khk. Kaave mõisa omaniku pojana, õppis 1869—75 Tartu gümnaasiumis, mida ei lõpetanud, siis eraviisil ja 1877 Riia polütehnikumis kaubandusteadust, jäi 1876 Riias ateistlikkude vaadete pärast leeritamata, astus 1877 vabatahtlikuna sõjaväkke ja võttis suurtükiväelasena s. a. osa Vene-Türgi sõjast. Ta emigreerus loata välismaale, õppis umb. a-st 1878 Leipzigi ülikoolis jm. B. oli 1881. a. alguses Lissabonis elavas läbikäimises revolutsioonilise elemendiga. Ta andis 1882 Šveitsis välja vene revolutsionääride balti sektsiooni häälekandjat „Baltischer Foederalist", mille eesmärgiks oli teha propagandat Vene revolutsiooni heaks. B. nõudis rahvaile, kes teadlikud on oma rahvuslikest oma-

pärasusist, poliitiliselt rohkem iseseisvaid valitsemisorganeid, mis loodagu kokkuleppel nende rahvastega. Oma lehe ja keelatud kirjanduse sisseveoks Baltimaile püüdis B. organiseerida randlasi-salakaubavedajaid.

Schüler-Album des Dorpatschen Gymnasiums (1879); Alb. acad. d. Polyt. (1912); ERKA-st jm. saadud andmed. *A. S-p; T.*

* **BÁTHORY, Stephan,** Poola kuningas, suri 12. XII 1586 Grodnos.

Étienne Batory, roi de Pologne, prince de Transylvanie (1935).

* **BAUER, Felix Rudolf,** oli silmapaistvamaid Vene kindraleid peale Boris Šeremetjev'i (vt.) Eesti- ja Liivimaa vallutamisel ja rüüstamisel Põhjasõja ajal. B. koondas märtsis 1708, kui tsaar Peeter I (vt.) kartis rootslaste pealetungi läbi Liivimaa Vene võimu all olevate alade ja Neeva-äärsete maade vastu, ühes kindral N. v. Werden'iga jalaväge Tartu juurde ja teostas tsaari käsul kindral Stoltz'i ja brigadiir Monastõrev'i kaasabil 9 Vene ratsarügemendiga põhjaliku rüüsteretke alates Latgalest läbi Põhja-Läti ida- ja keskosade, Valga- ja Tartumaa lõunaosa. Hea kohalikkude olude tundjana osutus B. osavaks vahendajaks ning teerajajaks maa alistamisel Venele. Tartu piiramisel 1704 B-i sobitused ebaõnnestusid, andsid aga paremaid tulemusi Tallinna piiramisel 1710, kui Suurgildi oldermann pidas sissepiiratud linnast sidemeid Vene väejuhatusega.

H. Sepp, Narva piiramine ja laming 1700 (1930); C. G. Skyttes berättelse om Dorpats belägring 1704 (Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter XI, 1916); Fr. Bienemann, *jun.*, Die Katastrophe der Stadt Dorpat (1902). *H. S.*

* **BAUER, Heinrich Nikolai,** koolitegelane, suri 11. X 1927 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1927, nr. 278 jj.; „Vaba Maa" 1927, nr. 239 jj.; Post. 1927, nr. 277.

BAUMAN, vt. **HALISTE.**

BECKER (ka **Pistorius**), **Jacob,** saksa päritoluga trükkal ja postinduse juhataja, sünniaeg teadmata, sai 1628 Riia kodanikuks, oli seal postiasutise juhatajaks a-st 1625 ja jäi neid ülesandeid edasi täitma ka pärast asumist Tartu (1631), kuhu ta kutsuti ülikooli trükikoja juhatajaks, kuigi tal puudus sel alal kutseline ettevalmistus. B. alustas trükitegevust enne ülikooli kinnitamist ja avaldas H. Boismann'i väiteharjutuse *Disputatio sexta* esimese trükisena Tartus ja üldse Eesti alal dets-s 1631. Kindralkuberner J. Skytte (vt.) annetas B-le 1632 Meltsiveski paberi valmistamiseks. Kuigi B. katsetas trükkimise kõrval ka prof. F. Menius'e (vt.) ja superintendent H. Samson'i (vt.) teoste kirjastamisega, ei andnud see talle tulu ja 1637 lahkus B. ülikooli trükkali kohalt. A-il 1631—37 ilmus ülikooli trükikojast umb. 80 raamatut, suuremalt osalt disputatsioonid. B. sai 1645 Liivi- ja Eestimaa iseseisva postinduse palgaliseks juhiks ja suri 1672 Koknese (Kokenhusen'i) lähedal Pasta (Klauenstein'i) mõisa omanikuna. Seejärel oli 1672—88 postinduse juhiks B-i lesk.

F. Puksov, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda (1932); W. Stieda, Entwickelung des Buchgewerbes in Dorpat (Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels VII, 1882); A. Buchholtz, Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588—1888 (1890); A. Feuereisen, Die Anfänge des Buchgewerbes in Dorpat (1905); T. Holm, Sveriges allmänna postväsen II (1907); N. Forssell, Svenska postverkets historia I (1936); G. Jensch, Das Postwesen in Livland zur Schwedenzeit (SB Riga 1934).

F. P.

* **BEERMANN, Gustav Heinrich** (**Kustas**), õpetaja ja kirikuteehitaja, sünd. 7. III 1832 vkj. Märjamaal Vaimõisa v. Katsepoja talus perepojana, oli 1855—63 Pilistvere khk.-kooli õpetaja, hiljemini kuni 1888 samas ametis Põltsamaal, elas seejärel Saaremõisas Paabal; surn. 18. I 1917 vkj. Järva-Peetris. — A-l 1856—57 ehitas B. põlenud Pilistvere kiriku, 1858 Ambla kiriku uuesti; 1864—70 ehitas ta Tallinna Kaarli kiriku, 1882—84 Tartu Peetri ja 1885—86 Narva Peetri kiriku, 1893 ehitas ta põlenud Tarvastu kiriku uuesti.

Postimehe Pildi-album (1896), lk. 10; Märjamaa ja Järva-Peetri kirikuõpetajalt jm. saadud andmed. *R. K.*

BEESBARD(IS), vt. **BIEZBARDIS.**

BEHRSING, Arthur Alfred (pseud. **Erich Grote**), läti päritoluga baltisaksa kirjandusajaloolane, õpetaja, sünd. 17. I 1873 vkj. end. Valga maakonnas Läti alal Velene (Wellan'i) khk., õppis Riia gümnaasiumis ja 1893—97 Tartu ülikoolis teoloogiat, oli 1897—1907 koduõpetaja Eestis ja Saksamaal, 1907—14

õpetaja Tallinnas Hansa koolis ja 1914—21 toomkoolis, 1921—27 Viljandi saksa eragümnaasiumi juhataja ja 1927—29 Võru õpetajateseminari õpetaja; surn. 26. VI 1929 ukj. Kölnis. — *B.* on esinenud ka ilukirjanikuna, avaldades näidendi „Der Kriegsgefangene" (Tall., 1910) jm. Silmapaistvamaid tagajärgi saavutas ta kirjandusloo alal, kus ta peateoseks on koos O. Greiffenhagen'i (vt. ka *Suppl.*), A. Favre'i ja A. Knüpffer'iga kirjutatud ja B-i toimetusel ilmunud „Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung" (Leipzig, 1928). Erilist tähelepanu väärivad aga B-i eesti kirjandust tutvustavad ülevaated balti-saksa ajakirjanduses: „Streifzüge durch die neueste estnische Dichtung" ja „Ein Gang durch den estnischen Zeitschriftenwald" („Revaler Bote" 1924; mõlemast ka eritrükk), „Strömungen in der neuesten estnischen und lettischen Dichtung" (BM. 1929, nr. 4 ja ja 5). Need heatahtliku erapooletusega kirjutatud tutvustusartiklid ühes siinseal avaldatud eesti kirjanduse saksakeelsete tõlgetega (nende hulgas A. Gailit'i „Nippernaht und die Jahreszeiten", Berliin, 1931; ilmunud I. M. Trotzki kui tõlkija nime all, õiget tõlkijat mainimata) annavad tunnistust autori sügavast ning pidevast huvist Eesti ja eesti kirjanduse vastu.

E. Kirj. 1929, nr. 5 (G. Suits), 1930, nr. 8 (K. Ehrmann); Post. 1929, nr. 206; „Vaba Maa" 1929, nr. 166 jm. saadud andmed. *M. L.*

BELLEGARDE, Aleksei Valerianovitš, Eestimaa kuberner, sünd. 12. XI 1861 vkj. Oreli linnas kindrali pojana, õppis õigusteadust Peterburi õigusteaduse koolis, oli kohtuameti-kandidaadiks a-st 1883, Peterburi ringkonna kohtupalati prokurör a-st 1885 ja prokuröri abi Liivimaa kub. alates 1886. Järgmisest a-st peale oli ta tegev Baltimaade seaduste läbitöötamise alal, toimis a-st 1889 Liivimaa kub. prokurörina ja a-st 1893 Riia ringkonnakohtu abiprokurörina; ta teenis vahepeal Moskva ülempolitsei kantselei juhatajana. B. määrati dets. 1901 Liivimaa abikuberneriks ning 6. VII 1902 vkj. Eestimaa kuberneriks, kellena toimis märtsini 1905, mil ta nimetati senaatoriks ja ühtlasi trükiasjade peavalitsuse direktoriks; viimasele kohale ta jäi kuni 1912. Toiminud 1908—17 Peterburi linnavolikogu hariduskomisjoni juhatajana, samuti Tveri kub-u semstvo liikmena, siirdus B. 1918 Riiga ja sealt s. a. lõpul Berliini, kus oli 1919 juhtivalt tegev saksasõbralises vene parteis; sellest keskusest juhiti vene valgete vägede organiseerimist ja tegevusse astumist Baltimail. A-st 1935 elab B. Tallinnas. — Eestimaa kuberneri kohal toimides B. ei pooldanud vene keele tarvituselevõtmist ametliku keelena Eestimaa rüütelkonna ja kiriku keskasutistes, olgugi et samal ajal Liivi- ja Kuramaa kubernerid seda innukalt pooldasid. Kuigi ta oli kohusetruu riigiametnikuna Vene huvide kaitseja, osutas ta 1905. a. sündmustega seoses sel ajal ja hiljeminigi eestluse taotluste suhtes arusaamist ning mõnevõrra ka abivalmisolekut.

E. v. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat (1930), lk. 92 ja 150; A. V. Bellegarde, Minu mälestusi Eestimaa kubernerina (1937; O. Liiv'i eessõnaga); ERKA-st ja isikl. saadud andmed. *E. S.; O. L.*

BERENDHOFF, Rudolf, balti-saksa maalikunstnik, sünd. 4. VIII 1827 vkj. Tallinna lähedal, oli žanri- ja portreemaalija ning teotses peamiselt Peterburis, kus kuulus Joh. Köler'i (vt.) ümber koondunud eesti patriootide ringi. Lähemad andmed tema elukäigu kohta puuduvad. Samuti on uurimata tema looming. Üksikuist seni teatavaks saanud B-i teoseist on väljapaistvaim Eestimaa Provintsiaalmuuseumis Tallinnas asuv õlimaal „Eesti pruut", mis näitab võrdlemisi tugevaid kunstilisi võimeid.

Neumann, Lex. (1908); A. Vaga, Johann Köler (1931), lk. 41 ja 48. *A. V.*

BERG, Friedrich Georg Magnus v., krahv, põllumees, sünd. 4. II 1845 vkj. Tartus, õppis Tartu gümnaasiumis, 1863—64 Pariisis Sorbonne'i ülikoolis, Collège de France'is ja 1865—66 Inglismaal; ta reisis palju Inglis-, Prantsus- ja Saksamaal, Egiptuses, Lõuna-Venemaal ja Kaug-Idas. A. 1893 esines ta Chicago näitusel rukkiproovidega, nn. Sangaste rukkiga ja enese leiutatud viljasortija-tsentrifuugiga, millede eest sai auhinna. B. on Sangaste mõisas tegeliku põllumehena töötanud üle 65 a. teedrajavalt ning tagajärjekalt maaparanduse, heina-, metsa-, kalakasvatuse jt. aladel. B-i elutööks tuleb lugeda Sangaste rukist, mille ta üle 65 a. jooksul valiku teel aretas Vana-Kuuste mõisast saadud nn. Probstei rukkist. See on saagikindel, suure teraga, pikapeane ja

-kõrreline rukkisort. Hoolimata kõrgest vanadusest tegeles B. kuni elulõpuni rukki isetolmlejaks taimeks muutmise küsimusega. Ta aretas Õisu nisust ka Sangaste talinisu, mida aga vähe kasvatatakse. Teistegi viljade sordiküsimusist huvitatud, on ta korraldanud rohkesti võrdluskatseid kartulitega ja levitanud nende paremaid sorte. B. on avaldanud palju artikleid kodu- ja välismaa ajakirjades põllumajanduse ja metsanduse aladelt, viimasel ajal eriti rukki sordiaretuse ja isetolmlejaks muutmise kohta. Eriraamatuina on temalt ilmunud reisukirjeldisi. B. oli mitme teadusliku organisatsiooni auliige ja a-st 1929 Tartu ülikooli audoktor (*dr. agr. h. c.*); surn. 22. III 1938 ukj. Sangastes.

„Agronoomia" 1929, nr. 12; *ibid.* 1938, nr. 4 (N. Rootsi); Post. 1938, nr. 80 jm. saadud andmed. *M. Pl.*

* **BERG, Karl Ernst,** usuteadlane, sünd. 6. (18.?) IV 1773 ukj.

BERG, Paul, vt. **ARISTE.**

BERGMAN(N), Aleksander, maalikunstnik, sünd. 22. VIII 1901 vkj. Tartus viinameistri pojana, õppis 1919—25 „Pallase" kunstikoolis Tartus K. Mägi, siis A. Vabbe (vt. neid ka *Suppl.*) juhatusel, töötas suvel 1923 Dresdeni kunstikoolis ja a-st 1925 „Pallase" stipendiaadina Pariisi eraakadeemiais ja -ateljeedes, esinedes ka näitusil Pariisis; ta reisis 1928 Lõuna-Prantsusmaal ja Korsikal. A-st 1929 on B. töötanud peamiselt Tartus, vahepeal 1932—34 ka Pärnus „Endla" teatri dekoraatorina, a-st 1934 Tartus „Pallase" õppejõuna. Sügisel 1937 tegi ta reisu Pariisi. — Viljaka kunstnikuna on B. a-st 1921 esinenud kunstinäitusil kodumaal ja võtnud osa ka eesti kunstinäitusist välismail. B-i peamisiks viljelusaladeks on olnud maastik, natüürmort, akt, portree ja väiksemal määral figuraalne kompositsioon. Pariisi moodsa maalikooli mõjul on B-i looming teostatud impressionistlikus varjundirikkas koloriidikäsitluses; seejuures on enamasti aastati vaheldunud ta tööde üldtoon, nagu rohekas (näit. auhinnatud figuraalne pannookavand „Suvi", 1928), hõbehall („Natüürmort elavate kaladega", 1929), punakaspruun („Natüürmort tapetud kukega", 1929) jne. Viimaseil a-il domineerivad aga kirkad (sinirohelised, kollased, punased jt.) spektrivärvused ta arvukais maastikumotiives, aktides ja natüürmortides (näit. „Lilled", 1937). Delikaatset atmosfäärikäsitlust ilmutavad ta „Montmartre'i motiivid" ja „Pariisi bulvar" (1937). Suvel 1938 maalis B. koos E. Kits'ega kultuuriloolisel ainestikul suure figuraalse kolmikpannoo Eesti Üliõpilaste Seltsile. Tähelepanu väärivad ka B-i meisterlikud akti- ja portreejoonistised, mis oma tabava vormimodelleeringu ja maaliliselt pehme varivalguse käsitluse tõttu kuuluvad eesti kunsti paremikku, nagu „Kunstniku naise portree" (1931), „Pr. S. Barbaruse portree" (1933), „Hr. A. Veitmani portree" (1936) jt. B-i teoseid leidub muuseumides Tallinnas, Tartus ja Helsingis Ateneumis.

Isikl. jm. saadud andmed.

A. V.; V. Em.

* **BERGMANN, Jaan,** kirjanik, suri 12. VI 1916 vkj. Paistus. — Ta ms. kogus ja korraldas L. Koidula (vt.) luuletisi, mis on redigeerinud ja trükki toimetanud G. Suits: „Lydia Koidula. Kogutud luuletused" (Tartu, 1925).

* **BERGMANN, Taavet (David),** B-nimelise abiraha asutaja, sünd. 1826, suri 27. XII 1907 vkj. Tartus. — A-l 1935 muudeti B-i Abiraha sihtasutiseks.

„Elu" 1907, nr. 112, 113, 114; Tartu -Peetri kogudusest saadud andmed.

* **BERTHOLD, Johann Daniel,** kirikuõpetaja, suri 5. XI 1710 vkj.

BIEZBĀRDIS (Beesbard[is]), Kaspar Ernst, läti ärkamisaja- ja koolitegelane, sünd. 26. XI 1806 vkj. Riia maakonnas Sloka's (Schlock'is), õppis Tartu ülikoolis 1823—26 usuteadust ja filoloogiat ja 1832—33 matemaatikat, oli vaheajal koduõpetaja, seejärel kreiskooliõpetaja Viljandis ja 1845—54 sama kooli inspektor. Hiljemini oli B. tegev Riias, ms. ka koolikirjanikuna. B. koostas 1863 keisrile lähetatava läti intelligentsi märgukirja ja tõlkis vene keelde Mežamuiža (Grenzhof'i) talupoegade kaebuse, mispärast ta saadeti 1864 asumisele Kaluuga, hiljemini Moskva kub. Kolme a. pärast asus ta teotsema läti keele õpetajana Riia vaimulikus seminaris ja Aleksandri gümnaasiumis. Kaks viimast eluaastat veetis B. poja juures Moskvas, kus suri 31. VIII 1886 vkj. — B. oli suure läti isamaalase Kr. Valdemārs'i (vt. *Suppl.*) rahvuslikkude aadete toetaja ja tema asutatud edumeelse ajalehe „Peterburgas Awises" kaastööline. Oma hariduspoliitilised tõekspidamised avaldas B. brošüüris „Ueber den Sprach-

und Bildungskampf in den Baltischen Provinzen Russlands" (Bautzen, 1865), milles ta ägedalt astus välja balti-sakslaste vastu kohalikkude rahvaste emakeelse hariduse kaitseks. B. on avaldanud balti-saksa ajakirjanduses ka artikleid eesti muinasusundist: „Ingede aeg, oder die Seelenzeit im Fellinschen" (Inl. 1852, nr. 51), „Wanderung und Entstehung der Seen nach Ehstnischen Sagen" (*ibid.* 1853, nr. 7), peale selle „Materialien zur Geschichte der Stadt Fellin" (Bunge, Archiv I, 1842, lk. 127—172).

Latviešu konversācijas vārdnīca II (1928—29); T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture II (1930), lk. 107—118; Tartu ülikooli arhiivist (ERKA-s) saadud andmed. *M. P.*

* **BIRK, Aadu (Ado)**, omavalitsus- ja poliitikategelane, sünd. talurentniku pojana, õppis kodukoha külakoolis, Suislepa õigeusu kirikukoolis, a-st 1894 Riia vaimulikus koolis ja seejärel Riia vaimulikus seminaris, kus õhutas eesti soost kaasõpilasis rahvuslikku meelsust ja juhatas neist koosnevat laulukoori, nn. Taaralaste koori, kes esines Riia eesti seltsi pidudel. A-st 1905 õppis B. Peterburi vaimulikus akadeemias, a-st 1907 Tartu ja a-st 1908 Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas, a-l 1911 Leipzigi ülikoolis, kus kuulas ms. loenguid filosoofia ja psühholoogia üle. Üliõpilasena tegi B. kaastööd „Peterburi Teatajale", kuuludes lühemat aega ka selle toimetusse. Alates sügisest 1911 toimis B. Tallinna statistikabüroo esimese juhatajana kuni järgmise a. lõpuni, mil siirdus vandeadvokaat J. Poska (vt.) abiks. Ühtlasi seisis ta lähedal ajalehele „Tallinna Teataja" ja toimetas selle juriidilist lisa. A-st 1913 kuulus B. Tallinna linnavolikokku, kus oli eesti-vene bloki juhtivaid tegelasi. 1917. a. revolutsiooni alguses korraldas B. ajutist miilitsat Tallinnas ja Põhja-Eestis. Tallinna Vabatahtliku Tuletõrjujate Seltsi esimehena 1917—24 teotses ta energiliselt selle seltsi eestistamisel; ka oli ta Üleriikliku Tuletõrjujate Liidu esimene esimees 1919—22. Ajutises Maanõukogus (Maapäeval) toimis B. juulis 1917 ajutise sekretärina ja nov-st 1918 veebr-ni 1919 esimehena. E. Ajutise Valitsuse ühe volinikuna võttis B. nov-s 1918 Riias osa A. Winnig'iga (vt.) peetud läbirääkimistest ja lepingu sõlmimisest. A-l 1921—22 oli B. ka Harju maakonnanõukogu liikmeks. — Saadikuna Moskvas sattus B. 1926. a. algupoolel vastuollu välisministeeriumiga, kus poldud rahul Moskva saatkonna asjaajamisega. Kui apr-s 1926 määrati siia nõunikuks A. Schmidt (vt. *Suppl.*), nägi B. selles enda vastu sihitud sammu. Vene võimude nõudel kutsuti Schmidt s. a. juuni alguses Moskvast tagasi. Seoses nende sündmustega kutsus välisminister A. Piip (vt. ka *Suppl.*) B-i mai lõpul ja juunis korduvalt Tallinna, ent B. keeldus, tuues ette mõningaid tehnilisi raskusi. Et ta tulekut kiirendada, saadeti Moskvasse välisministeeriumi ametnik O. Öpik. Hoolimata välisministri korduvaist nõudeist ja riigivanem J. Teemant'i (vt. ka *Suppl.*) käsust, ei ilmunud B. nüüdki kodumaale, vaid süüdistas viimasele saadetud kirjas (see ilmus ilma riigivanema vastava loata „Postimehes" ja „Ühenduses") A. Piip'i raskuste tekitamises Eestis Vene suhete normaalsele arenemisele. 18. VI 1926 vabastas Vabariigi Valitsus B-i saadiku kohalt korduva käsu-mittetäitmise pärast. 20. VI lahkus B. saatkonnast, ilma et ta kogu asjaajamist oleks korralikult üle andnud, ja sõitis Lõuna-Venesse. Seoses B-i lahkumisega saadiku kohalt tekkis palju kõmulisi kuulujutte ja kogu asi arenes erakordseks skandaaliks, mis äratas välismailgi suurt tähelepanu. Juuli alguses Tallinnas peetud Eesti välissaadikute konverents võttis B-i käitumise kohta tauniva seisukoha ja riigivanem J. Teemant süüdistas Riigikogu kõnes B-i raskes kuriteos. Rahvaerakonna ettepanek, anda B-i asi Riigikogu väliskomisjoni uurida, jäi vähemusse. Vene kesktäidesaatva komitee ametlikus häälekandjas „Izvestija" ilmusid B-i allkirjaga kaks kirjutist (1926, 13. VII, nr. 158 ja 4. VIII, nr. 177), milles tehti teravaid etteheiteid Eesti välispoliitika juhtidele ja Eesti kindralstaabile, kes esinevat võõraste võimude käsilastena ja organiseerivat nendega käsikäes Nõukogude-Vene vastast sõjalist rinnet. Välisminister Fr. Akel (vt. ka *Suppl.*) tõrjus Riigikogus peetud kõnes sellised süüdistused kategooriliselt tagasi. Aug-s 1926 põgenes Moskva saatkonna masinakirjutaja Juuli Kera Tallinnast Riia kaudu Venesse, kus paigutati elama B-i juurde. Nüüd selgus, et Kera oli juba varemini teotsenud GPU agendina ja

olnud B-ga lähemas vahekorras. Märtsi alguses 1927 ilmus B. Moskvas Norra saatkonda ja palus Eesti saatkonnalt kaitset ja Eestisse sõitmise võimaldamist. Et Vene väliskomissariaat ei teinud selleks takistusi, saabus B. 9. III Eestisse, kus ta paigutati eeluurimisvangistusse. Ülekuulamisel seletas B., et teda olevat hoitud Venes mitmel pool vahi all ja ähvardusega sunnitud alla kirjutama „Izvestijas" ilmunud kirjutistele. Ta vastu tõsteti süüdistus selles, et ta jätnud täitmata Vabariigi Valitsuse käsu kodumaale tulemise asjas ja avaldanud välismaa ajakirjanduses salajasi teateid, mis ohustanud Eesti riiklikku julgeolekut (Nuhtlusseadus § 393 ja Uus Nuhtlusseadus § 111^1 ja 111^3). Suurt tähelepanu äratanud protsessi järel, mille istungid olid osaliselt kinnised ja kus tunnistajaina esines rida juhtivaid poliitikategelasi (J. Teemant, J. Tõnisson, M. Martna, Fr. Akel, A. Piip, Th. Rõuk jt.) ning ühe kaitsejana A. Rei (vt. neid ka *Suppl.*), mõistis Tallinna-Haapsalu rahukogu nov-s 1927 B-i salajaste teadete edasiandmises õigeks, tunnistas ta aga valitsuse käsust üleastumise pärast saadiku ametist tagandatuks. Seoses B-i looga esines mõnes Eesti ajalehes süüdistusi Eesti kindralstaabile välispoliitilistesse küsimustesse segamise pärast ja tekkis mitmeid teravaid isiklikke kokkupõrkeid (näit. J. Tõnisson'i ja Ed. Laaman'i, A. Piibu ja A. Rei vahel). Vabanenud vangist, on B. teotsenud peamiselt ärialal ja apostliliku kiriku tegelasena. Eesti apostliliku usu sinodi kutsel toimib ta alates 1939. a. algusest Eesti apostliliku kiriku oikumeenilise sekretärina.

E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 75, 144, 148, 170, 179, 342 jj.; isikl. saadud teated (kuni 1926. a.); ajalehist jm. kogutud andmed.

T.

*BLAGOVEŠTŠENSKI, Vassili Timofejevitš, vene õpetaja ja tsensor, sünd. 30. XII 1801 vkj. Moskva kub-s. Mõningate andmete põhjal on arvatud, et B-le omistatud raamatu „Der Ehste und sein Herr" (Berliin, 1861) tõeliseks autoriks on Jakob Nocks (vt. *Suppl.*). Kuid teiselt poolt leidub andmeid, mis räägivad kindlasti selle väite vastu.

H. Lange, Das Erste Dorpatsche Lehrer-Seminar (1890), lk. 179. *T.*

BLAUBRÜCK, vt. ARUMAA.

*BLUM (Blume), Christoph, kirikuõpetaja; tema poolt eesti keelde toimetatud „*Matthaei Iudicis* kleines *Corpus Doctrinae*" (Tall., 1662) üks eksemplar, milles leidub Johannes Cohsen'ilt (Kohsen'ilt) ka eestikeelne pühendusluuletis, säilib Eestimaa Kirjandusliku Ühingu raamatukogus Tallinnas.

Beiträge XX (1935), 1/2 (H. Weiss).

J. O.

BLUMFELDT, Evald, ajaloolane ja arhivaar, sünd. 12. VIII 1902 vkj. Pärnumaal Taali v. käsitööline pojana, omandas keskhariduse Pärnu gümnaasiumis, õppis 1924—30 Tartu ülikoolis Eesti ja Põhjamaade ning üldist ajalugu, mis viimasel alal ta omandas mag. phil. astme; ta oli 1930—33 Tartu ülikooli teaduslikuks stipendiaadiks kodumaal, Riias, Kopenhaagenis ja Stokholmis ning võttis sügissemestril 1932 Balti Kultuurilise Koostöö Komitee (Stokholmis) stipendiaadina osa Balti Instituudis seals. prof. E. F. Heckscher'i juhatusel peetud majandusajaloolisest seminarist. B. on olnud õppeülesandetäitjaks Tartu ülikoolis 1935 eesti ajaloo ja a-st 1938 üldise ajaloo alal; ta on toiminud 1935—37 ajalooõpetajana H. Treffner'i gümnaasiumis ja veebr-st 1936 ühtlasi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhatajana Tartus. B. on avaldanud kirjutisi ajaloo, bibliograafia ja arhiivinduse alal „Ajaloolises Ajakirjas", „Eesti Kirjanduses", ERM-i Aastaraamatuis, Õp. E. S-i „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaateis" jm. B-i suuremad tööd on: „Saaremaa ajalugu" ühes kihelkondade ajalugudega (maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti" VI, Tartu, 1933—34), „Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokolle aastaist 1519—1522" („Ajalooline Ajakiri" 1933, nr. 1—3), „Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629" (seals. 1935, nr. 1—2), „Gustav II Adolf" (Tartu, 1936), „Eesti keskaegne agraarajalugu" (teoses „Eesti majandusajalugu" I, *ibid.*, 1937), ülevaade talurahva olundist keskajal (teoses „Eesti ajalugu" II, *ibid.*, 1937), „Läänemaa ajalugu" (teosest „Eesti" VIII, separaat, 1938) ja eesti ajaloo bibliograafiline suurteos *Bibliotheca Estoniae Historica*

MDCCCLXXVII—MCMXVII, I—IV (ibid., 1933—39; koos N. Loone'ga).

Isikl. saadud andmed. *O. L.*

* **BOBRINSKI, Vladimir Alekseje**vitš, vene sõjaväelane, sünd. 2. X 1824 vkj., oli teedeminister 1869—71, surn. 28. V 1898 vkj.

Кн. М. Н. Щербатовъ, Матерьялы для справочной книги по русскимъ портретамъ, I A (1910).

* **BOCHMANN, Alexander Heinrich Gregor** v., maalikunstnik, suri 2. II 1930 ukj. Düsseldorf'is.

Pvl. 1930, nr. 50 (H. Laipman) jm. saadud andmed.

BOCK, Alexander Friedrich v., kujur, sünd. 7. VI 1829 vkj. Tartumaal Reastvere mõisas, sai 1850—57 kunstihariduse Peterburi kunstideakadeemias, mille lõpetas suure kuldaurahaga reljeefi eest „Kristuse ristilöömine", töötas akadeemia stipendiaadina 1857—63 Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias, viimases (Roomas) pikemat aega koos J. Köler'iga (vt.). A. 1864 nimetati ta akadeemikuks ja professoriks; surn. 17. VIII 1895 vkj. Peterburis. — Skulptuuri õpetajana on B. andnud kunstiharidust teiste seas ka A. Adamson'ile (vt. ka *Suppl.*), kelle loomingulise ilme kujunemisele ta avaldas õige tunduvat mõju. B-i teoseist on väljapaistvaimad: marmorkuju „Psüüh meeleheitel" (1864), feldmarssal I. F. Paskevitš-Erivanski monument Varssavis (1869), suur skulptuurkompositsioon „Saalomoni kohtumõistmine" Peterburi kohtukoja fassaadil, pronksgrupp „Minerva kunstide kaitsejana" kunstideakadeemia hoone kuplil (1875) ja Katariina II kolossaalne büst akadeemias (1880). Mainida tuleb ka väikesi salongfiguure pronksis ja marmoris. Eesti Kunstimuuseum Tallinnas omab temalt maalikunstnik K. T. v. Neff'i (vt. *Suppl.*) büsti (kips, 1887; marmorist originaal asus kunstideakadeemias Peterburis).

Ф. И. Булгаковъ, Наши художники (1890); Neumann, Lex. (1908); W. Neumann, Baltische Maler und Bildhauer (1902). *A. V.*

BOCK, Heinrich Anton Hermann Karl Peter Moritz Friedrich v., Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 18. XI 1818 vkj. Viljandimaal Loodi mõisas maanõuniku Heinrich August v. B-i pojana. Õppinud 1837—39 Tartu ülikoolis õigusteadust ja reisinud 1841—42 Saksamaal, Šveitsis ja Itaalias, astus ta 1846 Liivimaa maateenistusse, oli alul Võnnu 3. jaoskonna khk-kohtuniku abiks, a-st 1857 Paistu kiriku eestseisjaks ja Viljandimaa sillakohtu adjunktiks. 1860 valiti B. kreisisaadikuks, 1867 maanõunikuks, 1872 Liivimaa maamarssaliks; ta oli viimasel kohal 1884. a-ni, seega pikemat aega kui ükski teine enne teda selles ametis; oli 1884—87 uuesti maanõunik; surn. 25. II 1903 vkj. Riias. — Kuulunud oma nooremas eas H. v. Fölkersahm'i (vt.) ümber koondunud vabameelsemasse aadlirühma, võttis B. 1860-ndail a-il aktiivselt osa tolleaegsete reformide teostamisest. B-i maamarssaliks olles asutati rüütelkonna poolt 1872. a. maapäeva otsusega Viljandis maagümnaasium ja oldi sunnitud, eeskätt Vene valitsusvõimude algatusel ja survel, tegelema tähtsate reformide küsimusega Liivimaal. Tähtsamaina neist tuli päevakorrale maapõhimikumaksu reform ja maaomavalitsuse laiendamise küsimus. Rüütelkonnajuhina B. kaitses siin ettevaatlikult ja konservatiivselt senist korda. Eriti maaomavalitsuse reformi küsimuses tõrjus ta mõjukalt tagasi nii valitsusvõimude algatusi kui ka aadli vabameelsemate ringkondade uuendustaotlusi, esinedes iseäranis tagajärjekalt H. v. Tiesenhausen'i (vt. *Suppl.)* vastu 1878. a. maapäeval. B-i maamarssaliks oleku aja lõpupoolel avaldas eesti ja läti rahvuslik liikumine eriti hoogsat tõusu. Selle vastu pidas B. koos kaasaegse resideeriva maanõuniku A. v. Richter'iga (vt. *Suppl.*) aktiivset võitlust, mis aga ei andnud valitsusvõimude, eriti kuberner A. Uexküll v. Güldenbandt'i (vt. *Suppl.*) kohalikkude pärisrahvaste rahvuslikku liikumist toetava poliitika tõttu kaugeltki rüütelkonna seisukohalt soovitud tulemusi. Maamarssalina otsis B. korduvalt abi selle liikumise vastu Peterburi keskvõimudelt, esitades ms. 1881 ka keisrile ametliku kaebuse kuberneri kohta, keda süüdistas passiivsuses „ülekäte läinud" eesti ja läti rahvusliku liikumise suhtes. Selle kaebusega seoses algatatigi senaator N. A. Manassein'i (vt.) revisjon, mis kujunes ettevalmistuseks venestamisreformidele. Lootes sellest revisjonist Liivimaa erikorrale häid tulemusi, ei pidanud B. alul tarvilikuks võidelda selle algatuse vastu. Hiljemini veendunud vastupidises, püüdis B. küll pehmendada revisjoni ähvar-

davaid tagajärgi, ei saavutanud aga enam seda eesmärki.

[A. v. Tobien], H. v. B., Landmarschall von Livland in den Jahren 1872 bis 1884 (Rig. Alm. für 1885, lk. 39—44); *Alb. Livonorum* (1908), nr. 269; A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925); H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879—1883 („Looming" 1929, nr. 4). *H. Kr.*

* **BOCK, Woldemar Bernhard Wilhelm Georg Heinrich v.**, publitsist, oli ms. tegev ka muusika alal ja avaldas laule klaveri saatel, komponist J. F. La Trobe'i biograafia, „12 Choralstudien" (Erfurt, 1855), „Goethe im Verhältnis zur Musik" (Berliin, 1872) ja „36 Choräle aus den Schriften des livländischen Landrats Gustav Freiherr von Mengden 1627—1688" (Tartu, 1864); need koraalid on balti helikunsti silmapaistvaid töid.

„Eesti Muusika Kuukiri" 1929, nr. 2, lk. 67 (E. Arro) jm. saadud andmed. *T.*

* **BODECKER (Bötticher), Johann.** Bodeckeri-nimeline kroonika, ilmunud J. G. L. Napiersky toimetusel, „Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse 1593—1638" (Riia, 1890), sisaldab ms. ka andmeid 1600 alanud Rootsi-Poola sõja ja 1602. kuni 1603. a. näljahäda kohta. *H. S.*

* **BOECLER (Böckler), Johan(n) Wolfgang**, saksa rahvusest kirikutegelane, laskis trükkida peale V. Weigel'i töö „Rechter Christ" (Riia, 1670) veel „Heilige Einfalt" (*ibid.*, 1671), mistõttu ta korduvalt kutsuti vastust andma Eestimaa konsistooriumi ette, kuid ses asjas ei ilmunud. B. käis mitmel korral Rootsi valitsuse ja kun. Karl XI (vt.) juures eraasjus ning 1680 ja 1682 Eestimaa vaimulikkude esindajana; ta sai 1682 Uue Testamendi eestikeelse tõlke revideerijaks.

R. Winkler, J. W. B. (Ullmann, Mitt. 64., 1911, lk. 58—82). *T.*

BOIJE, Göran, Rootsi sõjaväelane, sünd. umb. 1540; surn. 7. XII 1617. — A. 1574 siirdus B. Soome ja Eestimaale, kus ta oli sageli korraga mitmel vastutusrikkal kohal: Tallinna kindluse pealik (1574, 1582), Soome armee ratsaväe ülem (feldmarssal) 1575—77 ja 1579, Tallinna ja Eestimaa kõrgeim pealik 1577—80, Käkisalmi läänipealik 1580, Pontus de la Gardie (vt.) abi ja lähem nõuandja ta sõjaretkedel 1580—82, Lõuna-Soome laaman 1583, Viiburi, Käkisalmi ja Savonlinna läänipealik ja rööbiti ka kogu Soomes ja Eestimaal asuva Rootsi väe ülemjuhataja 1584—88, Eestimaa kõrgem haldusmees 1592—1600. Võideldes suurte raskustega, nagu rahapuudus ja sellest johtuv sõdurite distsipliinitus, suutis B. siiski palju rootslaste eduks venelaste vastu kaasa aidata. Ta suuremaiks teeneiks on koostöö saavutamine poolakatega 1573 ja Vene väe löömine Mujēni (Mojahn'i) juures ühendatud Poola-Rootsi väega. B. võttis osa ka Täyssinä rahu ja sellele eelnenud vaherahude sõlmimisest. Karl IX ja Sigismundi (vt. neid) vahelises konfliktis tahtis B. säilitada Eestimaad Rootsile ja läks 1601 Sigismundi poolt Karli poole üle. B. sai 1602 riiginõunikuks ja teotses edaspidi Soomes.

Kansallinen elämäkerrasto I (1927); Sv. biogr. lex. III; W. Tawaststjerna, Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota I, II (1918—20, 1929); A. Almquist, Sverige och Ryssland 1595—1611 (1907); S. Tunberg, Sigismund och Sverige 1597—1598 (1917—18); G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor I (1925). *J. V.*

BOLCK, vt. PULCK.

BOLOGNETTI (Bolognetto), Alberto, vaimulik, paavsti nuntsius Poolas, sünd. 1538 Bolognas, oli Bologna ja Salerno ülikooli prof., kutsuti paavst Gregorius XIII poolt 1572 Rooma, teotses nuntsiusena Firenzes 1576—78, Veneetsias 1578—81 ja viimati Poolas apr-st 1581 veebr-ni 1585. Ta oli Massa Maritima (Populonia) piiskopiks a-st 1579 ja ülendati kardinaliks dets. 1583; surn. 9. V 1585 Kärnten'is Villach'is. — B. etendas õige silmapaistvat osa Eesti ajaloos Poola aja alguses, esindades siin nuntsiusena paavsti poliitikat Liivimaa rekatoliseerimiseks ja katoliiklastega koloniseerimiseks. Kohe pärast Zapolje rahu 1582 õhutas ta Riia ja Tartu piiskopkonna uuesti ellukutsumist (küll tulemusteta, rajati vaid Võnnu piiskopkond), nõutas katoliiklaste määramist Liivimaa valitsusametnikeks ja kirikute ülevõtmist luterlasilt. Ka soodustas B. kõigiti jesuiitide tegevust Eestis ja soovitas, et Riia kõrval Tartu jesuiitide kolleegium võimalikult täielikult välja arendataks. Koos Georg Radziwill'iga (vt.) kavatses ta Liivimaal teostada suu-

remat kirikuvisitatsiooni, kuid ei saanud selleks kohale ilmuda. Pöörates huvi sõjast laastatud Liivimaa koloniseerimisele, juhtis B. kuninga juurde isikuid, kes soovisid seda ülesannet enda hooleks võtta. Kui ka Antonio Possevino (vt.) seda küsimust enda lahendada soovis, selgitas B. kuningale vajadust koondada kõik koloniseerimisküsimused ühe isiku kätte. Mitmeti takistas B. tegevust ta vastuolu Possevinoga, kes aktiivse tegelasena püüdles rea nuntsiuse ülesandeid enda kätte saada ja Liivimaa rekatoliseerimist ning koloniseerimist soovis allutada oma juhatusele, lugedes nende algatamist ja organiseerimist enese teeneks. Intriigide kaudu kanti B. ja Possevino rivaliteet ka Vatikanini ja see takistas tegelikult kummagi initsiatiivikamaid samme.

H. Biaudet, Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648 (1910); N. Treumuth-Loone, Liivimaa koloniseerimise kavatsus (1582—1584) (Kultuuri ja teaduse teilt, 1932); N. Treumuth, Vastureformatsiooni esimene aasta Eestis (1582) („Ajalooline Ajakiri" 1932, nr. 1); L. Boratyński, Studya nad nuncyaturą polską Bolognettego (1581—1585) (Rozprawy Akademii Umiejetności, Serya II, tom XXIV, lk. 76—88); R. Ludwig, Quae Bolognetteus Cardinalis, Gregorii XIII. Papae Nuncius Apostolicus in Polonia ab anno 1582 usque ad annum 1585 perfecerit (1864). *N. L.*

* **BOLZ, Martin Hermann**, muinasteaduseharrastaja, arst, suri 30. VI 1917 vkj. Permi kub-s Šadrinskis. Ta kiviaja leidude kogu sisaldas 500 eset, peale selle suur hulk väiksemaid kataloogiseerimata esemeid.

SB Pernau VIII (1926), lk. 345—350 (A. Meder). *H. M-a.*

BONDE, Gustav, Rootsi riigitegelane, sünd. 4. II 1620, õppis Upsala ülikoolis, sai kammernõunikuks 1645, Södermanlandi maapealikuks 1648, riiginõunikuks ja uuesti kammernõunikuks 1653, komissariks reduktsioonikolleegiumis 1655, kammerpresidendiks ja riigilaekuriks 1660, seega ühtlasi Karl XI (vt. ka *Suppl.*) hooldamisvalitsuse liikmeks; surn. 25. V 1667. — B. oli riigi rahanduskriisiga võitleva Karl XI nõrga hooldamisvalitsuse silmapaistvamaid liikmeid. Vastandina M. G. de la Gardie (vt.) suurejoonelisemale, kuid pillavale rahanduspoliitikale nõudis B. riigi kulude piiramist miinimumini, aga ka tulude suurendamist ja järkjärgulist riigivõlgade maksmist. B. suutis luua riiginõukogus küll laialivalguva koosseisuga, ent arvuka kokkuhoiuerakonna, kes seal mõjul püsis B. surmani. Tema kokkuhoiupoliitika üheks programmipunktiks oli riigipäeva poolt 1655 otsustatud neljandik-reduktsiooni laiendamine (vt. Karl XI) ka välisprovintsidele. Kokkuhoiuerakonna ja B. pealekäimisel tegigi hooldamisvalitsus arglikke katseid Liivi- ja Eestimaal teostada reduktsiooni. Pärast seda, kui Liivimaa maapäev 1664 oli tagasi lükanud valitsuse ettepaneku reduktsiooni teostamiseks, jäi valitsuse ja riiginõukogu nõrkuse ja Liivimaa aadli vastuseisu tõttu asi katki. B. juhtimisel tehti 1664—68 kammerkolleegiumis siiski eeltöid 1655. a. riigipäeva reduktsiooniotsuse rakendamiseks ja uue, riigile tulusama maaderevisjoni teostamiseks Läänemere provintsides.

J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion I (1931); G. Wittrock, Karl XI:s formyndares finanspolitik I (1914); G. Wittrock, Carl X Gustafs testamente (1908); G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor I (1925). *J. V.*

BORCH, Bernd von der, Liivimaa ordumeister 1471—83; sünniaeg teadmata, surn. Alūksne (Marienburgi) komtuurina 1485. — B. valiti ordumeistriks pärast Johann Wolthuss von Herse vägivaldset kukutamist. Herse oli püüdnud reorganiseerida ordu võimu ja teha Viljandit ordumeistri residentsiks. B. alustas uuesti J. W. v. Herse ajal soikunud võitlust peapiiskop Silvester Stodewescher'iga (vt.) ja viis selle võidukale lõpule peapiiskopi vangistamisega 1479. B-i ajal hakkas hoogsalt suurenema Vene oht Vana-Liivimaale. Esialgu, kui Moskva suurvürsti Ivan III (vt.) huvid olid seotud võitlusega Leedu vastu, pidurdas Ivan Pihkvat Liivimaa vastases võitluses, kuid saatis Pihkva hässitamisel siiski väed, mis olid 1478 okupeerinud Novgorodi, s. a. Eestimaale, murdes seega 1472 sõlmitud vaherahu. Peale kodusõja lõppu otsustas B. omalt poolt Pihkvale 1480. a. alguses peale tungida. Vabanenud tatarlaste ohust, saatis Moskva Pihkvale abi; Moskva, Novgorodi ja Pihkva väed, tunginud 1481. a. alguses Liivimaale, jõudsid Eesti alal Viljandini, Karksi ja Helmeni, seega kaugemale kui varasemail

retkil. Sissetung toimus nüüd korraga kolmest kohast. Kannatada said eriti Tartu piiskopkond ja ordu maad Viljandi, Karksi ja Helme piirkonnas. Ordul õnnestus 1472. a. vaherahu alusel sõlmida 1. IX 1481 Novgorodis vaherahu 10 aastaks. Ka läks B-l korda vältida Poola kuninga Kasimir IV vahelesegamist Liivimaa asjusse Kasimiri, Liivi ja Saksa ordu vahel Trakai's (Troki's) sõlmitud kokkuleppega (1483). Tõsisema kuju omandas sisekriis Liivimaal, kui ordul puhkes vaenus uuesti Riia linnaga ja paavst Sixtus IV poolt määratud uue peapiiskopi Stephan Grube'ga. Viimaste aastate sündmuste mõjul ordus tekkinud rahulolematuse tõttu sunniti B. nov-s 1483 loobuma ordumeistri ametist.

H. Cosack, Zur Geschichte der auswärtigen Verwicklungen des Ordens in Livland 1478—1483 (Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte, 1914); G. Kroeger, Erzbischof Silvester Stodewescher und sein Kampf mit dem Orden um die Herrschaft über Riga (Mitt. 1930, 24, 3); H. Sepp, Vana-Liivimaa kaitseprobleeme 15. sajandi teisel poolel, 16. sajandi esimesel poolel ja keskel („Sõdur" 1930, nr. 47/48). *H. S.*

BORENIUS, vt. LÄHTEENKORVA.

BORGELIN, Richard Gustav, taani rahvusest E. Vabadussõja tegelane, sünd. 10. II 1887 ukj. Taanimaal Herning'is, lõpetas Herningi seminari ja reaalkooli ning Kronborg'i ohvitseridekooli 1911. B. teenis 1909—19 Taani sõjaväes, kus tõusis kapteniks; ta võttis osa E. Vabadussõjast Taani vabatahtlikkude korpuse (õieti kompanii) ülemana märtsist aug-ni 1919, avaldades silmapaistvaid juhtimise ning organiseerimise võimeid ja isiklikku vahvust. Teenete eest ülendati ta kolonelleitnandiks ja sai kaks Vabadusristi. B. oli 1920—21 E. kaitseväe teenistuses Tallinna tagavara-rügemendis ja jalaväe allohvitseridekoolis instruktorina, kooli ülema abina ja Kindralstaabi Valitsuses käsundusohvitserina. B. astus 1924 Eesti riikkondsusse ja pidas kuni 1937 asundustalu Harjumaal, Maidlas; elab sest ajast Tallinnas. Ta on koostanud mälestused Taani vabatahtlikkude tegevusest E. Vabadussõjas „Danebrogi lipu all" I, II (Tall., 1934).

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); sõjaministeeriumi arhiivi andmed. *O. K.*

BÕS WELAVARY, vt. BURCHART.

BRACKMANN, Oskar Alexander, balti-saksa omavalitsustegelane, sünd. 10. X 1841 vkj. Venemaal Tuula kub. Mihhailovskoje mõisas Viljandist pärit mõisavalitseja (pärastise vabrikudirektori) pojana, õppis 1861—66 Tartus ja Heidelbergis ja lõpetas Tartu ülikooli cand. jur. astmega. Töötanud 1866—68 raesekretäri abina Jelgavas (Miitavis), siirdus B. Pärnu, kus toimis 1868—71 ülemfoogtina ja 1871—79 raesündikuna. Uue linnaseaduse kehtimahakkamisel valiti ta 1879 Pärnu linnavolikogu poolt linnapeaks ning ühtlasi rae poolt justiitsbürgermeistriks. Viimasest ametist lahkus B. 1889, mil hakkas kehtima uus kohtukorraldus Balti kubermangudes, kuna ta linnapeana oli tegev kuni 1915. Sel a. välja saadetud Irkutskisse, pääses B. sealt Vene revolutsiooni puhkemise järel 1917 tagasi Pärnu, kus Saksa okupatsiooni ajal 1918 toimis okupatsioonivõimude määratud bürgermeistrina. Ta oli 1907—12 Vene III riigivolikogu liige, kuuludes oktobristide rühma; surn. 10. II 1927 ukj. Pärnus. — B. omab suuri teeneid Pärnu linna arengus. Alates oma tegevust linna omavalitsuse juhina 1880-ndail a-il vallandunud majanduskriisi ajal, teotses ta edukalt linna majandusliku järje tõstmisel. Tema ajal sai Pärnu 1896 raudteeühenduse Välgaga ja Tallinnaga ning rajati (1899) Waldhofi tselluloosivabrik. Erilist rõhku pani B. ka Pärnu kui kuurordi arendamisele, asutades suure puiestiku, supelmajad jm. B-i algatusel on rajatud ka rida muid ehitisi Pärnus (koolimajad, haigla, võimla, vanadekodu).

Alb. Livonorum (1908), nr. 718; Pärnu Post. 1927, nr. 32; Dorpater Ztg. 1927, nr. 36; „Revaler Bote" 1927, nr. 36. *R. K.*

BRAUN, Max Gustav Christian Carl, saksa zooloog, sünd. 30. IX 1850 ukj. Preisimaal Sileesias Myslowitz'is, õppis Greifswaldi ja Würzburgi ülikoolis arstiteadust ja zooloogiat, omandas 1874 arstiteaduse ja 1877 filosoofia doktori astme. B. valiti 1879 Tartu ülikooli võrdleva anatoomia instituudi prosektoriks, 1883 erakorraliseks ja a. hiljem korraliseks zooloogiaprof-ks. A-st 1886 toimis ta zooloogia ja võrdleva

anatoomia prof-na esialgu Rostockis, hiljemini Königsbergis; surn. 22. II 1930 ukj. Königsbergis. — B. avaldas hulga teaduslikke töid oma erialalt — helmintoloogiast — ning võttis osa teaduslikkude ajakirjade toimetamisest. Ta omab silmapaistvaid teeneid Tartu ülikooli zooloogiamuuseumi ja -instituudi ümberkorralduse alal. Ta on avaldanud töid kodumaa ripsussiliste ja limuste kohta. B-i Tartus viibimise aega kuuluvad ka ta kuulsad laiussi arenemist selgitavad uurimused ja kalandusse puutuvaist uurimusist tööd Soome lahe ja Liivimaa kohta. Neist töist mainitagu: „Die Land- und Süsswassermollusken der Ostseeprovinzen" (Archiv f. d. Nat., 2. seeria, IX kd., 1884), „Physikalische und biologische Untersuchungen im westlichen Theile des finnischen Meerbusens" (*ibid.* IX, 1884), „Die Fischereiverhältnisse in Livland" (Mittheilungen der Livländischen Abtheilungen der Russischen Gesellschaft für Fischzucht und Fischfang I, 1885). Левицкій I (1902) jm. saadud andmed. *H. R.*

BREDE, Herbert, Vabadussõja tegelane, sünd. 13. IV 1888 vkj. Virumaal Püssi v., lõpetas Peterburis 1. reaalkooli 1907, Mihhaili suurtükiväekooli 1910 ja Pariisis Prantsuse kõrgema sõjakooli 1929. Maailmasõjast võttis B. osa suurtükiväe ohvitserina, tõusis seal kapteniks ja patareiülemaks. E. Vabadussõjast võttis ta osa 2. suurtükiväe rügemendi ja Suurtükiväe Valitsuse ülemana, mis kohal tegi palju põhjapanevat tööd suurtükiväe organiseerimise ja väljaõppe alal. B. sai Vabadusristi ja ülendati koloneliks 1920. A-il 1920—30 oli B. suurtükiväe inspektor ja ühtlasi lektor Kaitseväe Ühendatud Õppeasutistes, viibis sõjalise hariduse täiendamiseks korduvalt välismail, oli 1930—33 Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste ülem ja lühikest aega alatine lektor, 1. diviisi ülem sept-st 1933 sept-ni 1934 ja on sest ajast 3. diviisi ülem; ta ülendati kindralmajoriks 1935. Ka on ta olnud tegev Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juhatuses ja a-st 1938 Sõjavägede Nõukogu liikmena. B. koostas Kõrgema Sõjakooli jaoks loengud suurtükiväe taktikas ja strateegias. † 1942 Nõukogude

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 321 j.; sõjaministeeriumi arhiivist ja isikl. saadud andmed. *O. K.*

* **BREDENBACH, Tilemann,** kirikuõpetaja, kroonik, suri 6. V 1587 Kölnis.

* **BREHM-JÜRGENSON, Paula** (Pauline Vilhelmine), sünd. 26. I 1877 vkj. Järva-Jaanis Seliküla kooliõpetaja Pridik Preem'i tütrena.

BRENDEKEN (eesti trükiseis Prendeken), **Christoph,** trükkal, järgneva vend, sünd. (ristiti 26. V ukj.) 1649 Hannoveris Goslaris. Töötanud 1674 Stokholmis H. Keyser'i trükikojas sellina, siirdus B. sealt Tallinna, kus võeti linnakodanikuks ja sai eelkäija A. Simon'i (vt. *Suppl.*) lesega abiellumise tõttu gümnaasiumi trükkaliks apr-s 1676. B. teotses ka kirjastajana ja raamatukaupmehena. Ta püüded saada privileegi 1689 ilmunud lauluraamatu ja 1695. a. „Ma kele Koddo ning Kirgo ramatu" levitamiseks ja järeletrüki takistamiseks ei õnnestunud. B. trükkis esimest ajalehte Eesti alal „Revalische Post-Zeitung'it" 1689—1710. B. suri sept-s (maetud 8. IX) 1710 Tallinnas. Selle järel läks trükikoda ta leselt 1712 poja Johan Christophi omandusse; viimane oli õppinud trükikunsti Stokholmi kuninglikus trükikojas kuni 1707. Trükikoja olukord oli Põhjasõja tõttu raske kuni Uue Testamendi kirjastamiseni 1715, mil raad kinnitas A. Simon'ile 1672 antud privileegi. Johan Christoph B. suri (maetud 7. II) 1716 vkj. Temale järgnes trükikojaomanikuna Johann Köhler (vt. *Suppl.*).

Andmeid TLA-st; F. Puksov, Die Buchdrucker Brendeken in Estland (Gutenberg-Jahrbuch, 1934); J. Jensen, Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasium 1631—1931 (1931), lk. 32; A. R. Cederberg, Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur (*Acta* B III, 1922). *F. P.*

BRENDEKEN, Johan, trükkal, eelmise vend, sünd. 13. I 1653 ukj. Hannoveris Goslaris, teotses Hamburgis maaklerina, oli hiljemini Tallinnas venna trükikojas selliks ja sai sept-s 1690 ülikooli trükkaliks Tartus. Ülikooli asumisel Pärnu (1699) siirdus ka B. sinna (siitpeale Tartu jäi trükikojata kuni 1789), kus teotses, kuni trükikoda 1709 koos ülikooli muu varandusega viidi üle Stokholmi. B. jäi edasi Pärnu ja suri linna piiramise ajal suvel 1710. — B-i trükikojast ilmus ligikaudu 250 trükist (neist 100 Pärnus), mille moo-

dustasid peamiselt ühe- kuni kahepoognased ladinakeelsed disputatsioonid ning akadeemilised peokõned ja saksakeelsed kiidukõned Rootsi võitude puhul Põhjasõjas. Ta trükkis Pärnus ka ajalehte 1700. a. Enese majandusliku seisundi parandamiseks kavatsetud lõunaeestimurdeliste raamatute kirjastamisele leidis B. ülikoolilt toetavat suhtumist, kuid kindralkub. J. J. Hastfer (vt.) 1693 ja kuningas Karl XI (vt.) 1694 ei võimaldanud nende kirjastamist, et mitte kahju tuua superintendent J. Fischer'ile (vt. ka *Suppl.*) 1675 antud priviileegile. Olukord ei muutunud B-i kasuks ka Fischer'i lahkumise järel Saksamaale 1699, hoolimata uue kindralkub. E. Dahlberg'i (vt.) toetusest, ning Riia jäi edaspidigi raamatute levitamise keskuseks Lõuna-Eesti jaoks.

F. Puksov, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda (1932); W. Stieda, Entwickelung des Buchgewerbes in Dorpat (Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels VII, 1882). *F. P.*

BRENNER, Friedrich Christian August, muusikategelane, sünd. 2. VI 1815 ukj. Saksamaal Eislebenis, asus 1836 Tartu eramuusikaõpetajaks, oli 1839—78 Tartu ülikooli muusikaõpetajaks (muusikadirektoriks) ja ühtlasi 1856—65 õpetajateseminari laulu- ja muusikaõpetajaks. Siirdunud 1893 tagasi Saksamaale, suri ta 11. XI 1898 ukj. Münchenis. — B. andis välja ühes F. A. W. Hollmann'iga (vt.) vaimulikkude ja ilmlikkude laulude kogu „Laulu vara" (Tartu, I, 1877; II, 1880; III, 1884), avaldas peale selle ms. saksa tekstiga koraaliraamatu gümnaasiumidele (1862), kirikule, koolile ja kodule (1861; 2. tr. 1872); ta on komponeerinud motette, kantaate ja vaimulikke ning ilmlikke laule. B. on mõjustanud kaudselt rütmilise koraali edendamist. Energilise ja osava laulukoori- ning orkestrijuhina ja õpetajana on ta nimetamisväärselt arendanud muusikaelu Tartus ja selle ümbruses.

E. Arro, Geschichte der estnischen Musik (1933), lk. 52—55; Tartu õpetajate seminar 1828—1928 (1929); Andmed H. Doebner'ilt (Berliinis) ja Tartu ülikooli arhiivist ERKA-s; A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); H. Lange, Das Erste Dorpatsche Lehrer-Seminar (1890), lk. 182. *A. L-e; J. O.*

* **BRENNSOHN, Isidorus**, arst, elas a-st 1907 Riias, suri seals. 31. XII 1928 ukj.

BRIGITTA, vt. KONSA.

BRJANTSEV, vt. ARSENI.

* **BRUININGK, Gottfried Robert Hermann v.**, parun, ajaloolane, sünd. 26. VIII 1849 vkj., surn. 30. (31?) V 1927 ukj. Riias.

„Ajalooline Ajakiri" 1927, nr. 3 (O. Freymuth); Mitt. 24 (1928), lk. 6—30, 30—39 (B. Hollander, A. v. Tobien).

BRÜCKER, vt. SILLA HINDREK.

***BUCCIUS (Bucki), Wilhelm**, jesuiit, teotses mõnda aega ka Tartu jesuiitide kolleegiumis. B-t peetakse ühe eestikeelse käsiraamatu autoriks, ent andmed selle küsimuse kohta on ebakindlad. Küll aga on kindlasti teada, et Ph. Alegambe'i (kellele on toetunud mõned autorid) poolt mainitud, B-le omistatud teos *Institutiones oestonicae catholicae videl. catechismus, ceremoniae ecclesiasticae, quaestiones de omnibus festis anni hymni et cantiones sacrae per quemdam e S. J. Sacerdotem in lucem editae* on ilmunud Braunsbergis G. Schönfels'i trükikojas 1623 (mitte 1622) anonüümselt. Allikas, kus K. Estreicher nähtavasti G. Jocher'i järgi avaldab mainitud teose tiitli täpseimal, eespool-tsiteeritud kujul, on märgitud selle teose autoriks G. Elger; see oletus on muidugi vähe tõenäone.

K. Estreicher, Bibliografia Polska XIII (= Część III, Tom II), (1894). *O. F.*

BUCHHOLTZ, Alexander, balti-saksa ajaloolane, publitsist, sünd. 17. XI 1851 vkj. Riias koolidirektor dr. August B-i pojana, õppis 1871—75 Tartu ülikoolis õigusteadust ja ajalugu, oli a-st 1875 „Rigasche Zeitung'i" kaastoimetaja, ühtlasi 1878—81 „Rigasche Stadtblätter'i" toimetaja ja 1880—89 „Rigasche Zeitung'i" peatoimetaja; ta oli 1889 Riia Aj. ja Muins. S-i esimees. Kui 1880-ndate aa. lõpul ägestus slavofiilide kallaletung Baltimail kehtivale erikorrale ning sakslusele, põgenes B. Saksamaale, sest teda ähvardas väljasaatmine Sise-Venemaale. A-st 1890 teotses B. Berliinis, kus suri 19. VI 1893 ukj. — B-i sulest on ilmunud anonüümselt tööd „Fünfzig Jahre russischer Verwaltung in den baltischen Provinzen" (Leipzig, 1883), „Deutsch-protestantische Kämpfe in den Baltischen Provinzen Russlands" (*ibid.*, 1888) jt.

A. v. Berkholz, *Album fratrum Rigensium* (1910), lk. 209; A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925), lk. 428. *F. R.*

* **BUCHHOLTZ, Arend,** balti-saksa ajaloolane, raamatukoguhoidja, sünd. 29. III 1857 vkj.; surn. 29. X 1938 ukj. Berliinis. Ta on avaldanud ms. veel teosed „Ernst von Bergmann" (Leipzig, 1911, 4. tr. 1925), „Die deutschen Ostseeprovinzen" (Berliin, 1916), „Bilder aus baltischer Vergangenheit" (Berliin-Charlottenburg, 1917), „Geschichte der Rigaschen Familie Schwartz" (Berliin, 1921).

Kürschner's Deutscher Gelehrten-Kalender 1928/29 jm. saadud andmed. *T.*

BUCHHOLTZ, Fedor, balti-saksa botaanik, sünd. 17. X 1872 vkj. Varssavis, õppis Riia gümnaasiumis ja 1891—95 Moskva ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas, omandas 1898 magistri astme Moskvas, oli a-st 1897 Riia polütehnikumi dots., a-st 1903 adjunktprof. ja a-st 1907 botaanikaprof., a-st 1910 ühtlasi põllumajanduse osakonna dekaan ja polütehnikumi asedirektor; ta omandas doktori astme 1912 ja kutsuti 1919 Tartu eesti ülikooli botaanikaprof-ks ning botaanikaaia juhatajaks, kellena suri 30. IV 1924 ukj. — B. teeneiks on ülikooli vastava ala õppetöö uuestiorganiseerimine, botaanikainstituudi ja -aia, taimehaiguste katsejaama asutamine ning Eesti taimekaitse korraldamine. Ta oli ka agar kodumaa looduse mälestusmärkide kaitse õhutaja. Oma erialal (alamad seened ja taimehaigused) avaldas B. üle 50 teadusliku töö ja artikli, nende hulgas mitu kodumaad käsitlevat uurimust, nagu „Матеріалы къ флорѣ грибовъ острова Эзеля" (Матеріалы по микрологическому обслѣдованію Россіи III, 1916), „Die *Puccinia*-arten der Ostseeprovinzen Russlands" (Archiv f. d. Nat., 2. seeria, XIII kd., 1905) jt. A. 1915 alustas B. (koos A. Bondartsev'iga) Venemaa seentekogu *Fungi rossici exsiccati* väljaandmist, mis teaduslikult väga tähtis töö katkes 1918 (ilmusid mapid I—IV ja XI—XIII, à 50 liiki).

LUS-i Aruanded XXII (1925), 1/2, lk. XI—XII; E. Lepik, Prof. dr. F. B-i mälestuseks („Agronoomia" 1925, nr. 7); Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum des Rigaschen Polytechnischen Instituts (1912), lk. XXVI. *K. E.*

* **BUDBERG, Leonhard Gustav v.,** parun, Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 12. VIII 1640, suri 19. VII 1708.

BUDDEUS (Budäus), Carl Friedrich Christian, maalikunstnik, sünd. 27. VI 1775 ukj. Saksamaal Gothas, õppis Chr. G. Salzmann'i kasvatusasutises Gotha lähedal Schnepfenthali mõisas, oli 1795—1809 seals. joonistusõpetajaks. A-st 1809 ja 1810 on dateeritud B-e vanimad teadaolevad joonistised Eesti alalt (Saaremaalt), järgmised aga tema pärastise pikema peatuse ajast Tallinnas; surn. 1. I 1864 ukj. Gothas. — Aa. 1825 — 47 vahel on ta loonud Tallinna ehitusmälestistest, vanalinnast ja linna ümbruskonnast (ka Haapsalust, Rakverest ja Paidest) edukate tulemustega suurema kogu värvilisi joonistisi, millel on väljapaistev tähtsus eriti ehitusajaloolise materjalina. Iseäranis palju väärtuslikku pakuvad need joonistised Tallinna kesk- ja rootsiaegsete kindlusehitiste kohta. B-e eestiainelisi teoseid leidub mitme kollektsionääri käes, peamiselt Tallinnas, ja suuremal arvul ka Eestimaa Provintsiaalmuuseumis.

H. Peets, K. B. (1934); E. v. Nottbeck u. W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval II (1896), lk. 6—7. *A. V.; T.*

BULL (Bulle, Buhl, Buhll), silmapaistev eesti rahvusest kodanikkude perekond XVII s. Tartus. — Bulli (Pulli) Hans, sünni- ja surmaaeg teadmata, asus 1590. a. paiku Tartu ja võeti vastu linnakodanikuks sept-s 1608. Ta kuulus Suurgildi ja teotses kaubanduse, õllepruulimise ja viinapõletamise alal. A-il 1617—18 süüdistasid jesuiidid teda ühes Verve Jaani (vt.) ja teistega katoliku propagandale vastutöötamises. — Hans B., eelmise poeg, sünd. umb. 1592, surn. veidi aega enne 17. V 1658 vkj., võeti apr-s 1634 vastu Tartu kodanikuks tingimusel, et ta kaupleks ainult Venemaalt toodava kaubaga. Raad nõustus ka tema vastuvõtmisega Suurgildi liikmeks ja lubas tal pidada poodi Vene kaubahoovis. Et B. ainuüksi sellega ei rahuldunud, palus ta 1635 luba kaubelda ka nn. Nürnbergi kaupadega, kuid palve lükati rae poolt tagasi. Vene kaupade (sibulad, mütsid, valjad, lihtne riie jne.) kõrval kauples B. ka kohalikkude põllumajandussaa-

dustega ja alkohoolsete jookidega, nagu peaaegu kõik Suurgildi liikmed. Kaubandamise otstarbel käis B. ka Venemaal. Olgugi Suurgildi liikme poeg, ei olnud B. täiesti saksastunud. Ta abikaasa Ehlse oli eestlane ja ta ise näis olevat heas vahekorras ka teiste kohalikkude eestlastega. B. oli XVII s. Tartu üks kõige rikkamaid mehi ning suuremaid kaupmehi. Nähtavasti võistlejate kadedusest mõjustatud, ei tahtnud Suurgild äkki teda tunnistada oma liikmeks. B-lt taheti võtta õigus kaubelda jaoti ning valmistada ja müüa alkohoolseid jooke põhjendusega, et temal kui eestlasel polevat olnudki õigust saada gildivennaks. Alul B-le sõbralik raad näis hiljemini raehärra Claus Russega, tolle aja Tartu suurema kaupmehega, eesotsas kalduvat Suurgildi poole. Kuigi B-le kauplemist otse ei keelatud, tehti sellele siiski takistusi. Suvel 1645 sekvestreeriti temalt osa kaupu oletatavasti komisjoni kauplemise pärast, mis oli keelatud. Kaubad lubati talle anda tagasi, kui ta vandega tunnistab, et need on tema omad. B. ei nõustunud sellega ja saavutas pärast tagajärjeta edastust õuekohtule 1646 kindralkub. G. Oxenstierna'lt (vt.) resolutsiooni, mis kohustas raadi andma B-le tagasi kaubad ning Suurgildi tunnistama tema enda liikmeks. Resolutsioon ühes järgmisel a. seda kinnitava kindralkuberneri mandaadiga ei leidnud täitmist ning B-l õnnestus uuesti saavutada õigused alles kun. Kristiinalt (vt.) kindralkuberneri resolutsiooni kinnitava käskkirja saamise järel (1649). S. a. läks B. eesti kogudusest üle saksa kogudusse; see teostus eesti koguduse õpetaja C. Pegau vastuseisu tõttu ainult rae agaral toetusel. B-l suri katku ajal 1657—58 5 last ja nähtavasti langes ta ise ka taudi ohvriks. — M i c h a e l B., eelmise poeg, ühtlasi tema ainus teadaolev järglane, esines Tartu kodanikuna 1658; 18. IX 1670 vkj. mainitakse teda juba surnuna. Südi endale õigust nõudma, esines ta sageli kaastegelasena kohtuprotsessides. Ta käitus rae suhtes väga iseseisvalt ja esines isegi kaebustega kindralkubernerile Tartu komandant O. R. Taube peale. B-i abielust Margarethe v. Wickede'ga, nähtavasti samanimelise raehärra tütrega, mainitakse B-i pärandi jagamise puhul (1688) tema lapsi Annat, kes oli abielus eesti või läti päritoluga raehärra Joh. Olrau'ga, ning Mariet ja Johanni. — J o h a n n B. sai linnakodanikuks 1689 ja teotses kaupmehena nagu esivanemadki. Ta suri 1699. a. paiku; temaga kadus Bulli nimi Tartust.

Tartu linnaarhiivi andmed; M. J. E i s e n, Pulli Hans (Eesti Kultura IV, 1915). *E. T.*

BUNGE, Alexander v., balti-saksa botaanik, sünd. 24. IX 1803 vkj. Kiievis apteekri pojana, õppis Tartu gümnaasiumis ja Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, omandas doktori astme 1825. Oma õpetaja prof. K. F. Ledebour'i (vt. *Suppl.*) mõjul siirdusid B. huvid lõplikult botaanikale. Teotsedes esialgu arstina Siberis võttis B. osa Ledebour'i Altai ekspeditsioonist 1826—27 ja reisis ms. Vene Teaduste Akadeemia ülesandel Hiinas 1830—31; ta nimetati 1833 Kaasani ülikooli erakorraliseks ning Ledebour'i järglasena 1836 Tartu ülikooli korraliseks botaanikaprof-ks ja botaanikaaia juhatajaks. B. läks vanusepuhkusele 1867; ta oli muu hulgas Teaduste Akadeemia auliige 1875. a-st ja Tartu ülikooli auliige 1885. a-st; surn. 6. VII 1890 vkj. Kiltsis. — B. tegevus Tartu ülikoolis kujunes väga viljakaks. Suuremalt uurimisreisult Pärsiast (1857—59) toodud materjali läbitöötamisel tekkis rida raskemaid (polümorfseid) taimeperekondi (*Astragalus, Oxytropis, Echinops, Acantholimon, Gentiana* jt.) käsitlevaid süstemaatilisi monograafiaid, mis tõid B-le üldise teadusliku tunnustuse. Läänemeremaade botaanika alal oli B. tegevus esmajoones töölevirgutav ja tema ajajärk Tartu ülikoolis oli eriti viljakas Eesti lokaalfloora uurimise poolest, mida teostasid ta õpilased Fr. Schmidt, L. Gruner, P. v. Glehn ja E. Russow (vt. neid *Suppl.*). B. kasutas kodumaa reisude tulemusi J. G. Fleischer'i ja E. Lindemann'i teose „Flora der deutschen Ostseeprovinzen Esth-, Liv- und Kurland" (Jelgava [Miitavi] ja Leipzig, 1839) täiendamiseks uue väljaande jaoks „Flora von Esth-, Liv- und Kurland" (Jelgava ja Leipzig, 1853) ja materjalina taimekogule „Flora exsiccata Liv-, Esth- und Kurlands", mille väljaandmise ta viis lõpule oma õpilaste ja mitme asjahuvilise kaasabil. B. teaduslikkude tööde arv, kaasa arvates artikleid, ajavahemikust 1825—86 ulatub üle poolesaja. Säilinud herbaarset materjali leidub rohkesti Vene Teaduste Akadeemia herbaariumis, osalt ka Tartu ülikooli botaanikamuuseumi herbaariumis, kuid ta suu-

rem isiklik kogu läks müügi teel Pariisi E. Cosson'i herbaariumi.

Левицкій I (1902); SB Nat., IX (1892), lk. 359—373; Allg. D. B., 47 (1903). *K. E.*

***BUNGE, Friedrich Georg v.**, ajaloolane ja õigusteadlane. Suurt väärtust omab B-e õigusallikate ajalugu käsitlev töö „Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen" (Tall., 1849), milles autor on oma varemini ilmunud tööd õigusallikate kohta („Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen", 1831) märksa laiendanud, parandanud ning täiendanud ja oma endisi vaateid revideerinud. Teose „Das liv- und estländische Privatrecht" I, II teine trükk (a-st 1847) on palju täielikum esimesest trükist. B. tähtsamaid õigusajaloolisi töid on veel: „Altlivlands Rechtsbücher" (Leipzig, 1879), „Die Stadt Riga im XIII. und XIV. Jahrhundert" (Leipzig, 1878), „Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens in Liv-, Est- und Kurland" (Tall., 1874). Viimane on ainukeseks täielikuks tööks balti kohtukorralduse ja protsessi ajaloo kohta. Esimesi teaduslikke töid Vene kaubandusõiguse alal on B. teos „Darstellung des heutigen russischen Handelsrechts mit Rücksicht auf die deutschen Ostseeprovinzen" (Riia, 1829). Ka on B. avaldanud andmeterohke teose „Die Revaler Rathslinie nebst Geschichte der Rathsverfassung und einem Anhange über Riga und Dorpat" (Tall., 1874).

BM. 1897, lk. 357—386 (H. Diederichs). *L. L-t.*

BURCHART v. Bēlavary de Sykava (ka Bos Welavary, Burker etc.), Johannes (I), apteeker, põlvneb ungari perekonnast, kes saanud nime ungari-kroaatia küla Belávar'i järgi, sünd. umb. 1550 Bratislavas (Pozsony's resp. Pressburg'is) 1557. a. Viinis aadeldatud Ambrosius v. Bēlavary de Sykava pojana; ta elas Salzburgis 1575—78, Münchenis 1578—80 ja siirdus Jelgava (Miitavi) kaudu 1580. a. Tallinna, kus sai 1420. a. paiku ellukutsutud raeapteegi apteekriks 1582; sel kohal oli B. kuni 1610; surn. (maetud 21. XII) 1617 Tallinnas. — Apteek püsis 328 a. kestel, s. o. kuni 1911, pidevalt B-i järglaste käes ja sai siis R. Lehbert'i (vt. *Suppl.*) omandiks. B. on Baltimail asuva B-te perekonnaharu tüviisa. B-i apteekriteperekonna liikmed on etendanud mainimisväärset osa Eestimaa kultuurilises arengus. 1802. a. pandi Johannes B-i (VIII) (sünd. 11. III 1776, surn. 6. III 1838 vkj.) poolt alus eramuuseumile „Mon Faible", mis oli tõenäoselt esimesi muuseume Eestimaal. Seda arendati ja täiendati B-te poolt kuni 1870, mil see kingiti Eestimaa Kirjandusliku Ühingu muuseumile.

E. Seuberlich, Die ältesten Apotheken Liv- und Estlands II (SB Riga 1912, ilm. 1914), lk. 252 jj., 256 jj.; Brennsohn, Ärzte Estl. (1922); TLA-st ja Burchart'i perekonnaarhiivist (Eestimaa Kirjanduslikus Ühingus) saadud andmed. *R. L-m.*

BURKER, vt. **BURCHART.**

BURLESK, vt. **KRUSTEN, Peeter.**

*** BURMAN, Paul**, maalikunstnik, suri 2. VII 1934 ukj. Tallinnas.

J. Pert, P. B. in memoriam (EKKKÜ albumis „16 aastat iseseisvat kunsti", 1934).

*** BUSCH, August**, ajakirjanik ja raamatukaupmees, suri (vabasurma teel) 9. III 1922 ukj. Harjumaal.

„Meie Kirik" 1922, nr. 13, lk. 103; „Teataja" 1923, nr. 1.

BUSCH, Nicolaus, balti-saksa ajaloolane, raamatukoguhoidja, sünd. 1. VII 1864 vkj. Riias linnaametniku pojana, õppis 1883—85 ja 1889—93 Tartu ülikoolis ajalugu, lõpetas kursuse cand. hist. astmega; ta töötas 1894—1904 Liivimaa rüütelkonna arhiivis, 1897 ka Stokholmi arhiivides ja oli ühtaegu Riia Aj. ja Muins. Seltsi raamatukoguhoidja, toimis a-st 1904 Riia linna raamatukoguhoidjana; surn. 13. X 1933 ukj. Riias. — B. oli 1909—10 Riia Aj. ja Muins. S-i esimees, hiljemini direktooriumi liige. B-i tegevus ajaloouurimise alal oli suunatud eeskätt kultuuriajaloole, diplomaatikale ja Balti esiajaloole. Ta töist nimetatagu „Geschichte der literärisch-praktischen Bürgerverbindung in Riga" (Riia, 1902), „Livländische Güterurkunden I, 1207—1500" (*ibid.*, 1908; toimetatud koos H. v. Bruiningk'iga), „Untersuchungen zur Lebensgeschichte Dürers" (Abhandlungen der Herdergesellschaft IV, *ibid.*, 1931), „Verfassung des Bistums Ösel bis zur Mitte des vierzehnten Jahrhunderts I" (koostatud 1893, ilmunud L. Arbusow'i poolt toimetatud teoses „Nachgelassene Schriften von dr. phil. h. c. Nicolaus Busch", *ibid.*, 1934). B. avastas 1901

ms. ainsa täielikult säilinud J. Rossihnius'e (vt.) eestikeelse raamatu „Evangelia vnd Episteln" a-st 1623. Ta esitas 1912 esimesena hüpoteesi kroonik Henriku (vt.) samasusest Heinricus de Lon'iga. B. oli a-st 1922 Tübingen'i ülikooli audoktor. B-i „Nachgelassene Schriften" II osa ilmus 1937 Riias.

Stadtbibliothekar N. B. (Mitt. 25, 2, 1934) ja isikl. saadud andmed. *J. O.*

BUXHOEVDEN, Arthur, balti-saksa soost E. Vabadussõja tegelane, sünd. 17. III 1882 vkj. Saaremaal Kaarma-Suurvallas Muratsi mõisas, õppis Kuressaare gümnaasiumis ja lõpetas Tveri ratsaväekooli kornetina 1908. B. võttis Maailmasõjast osa ratsaväe ohvitserina ja tõusis staabirittmeistriks. Astunud nov-s 1918 vabatahtlikult Saarte Kaitseliitu, viidi ta varsti üle Tallinna ohvitseride reservi. Vabadussõja ajal oli ta ratsapolkude tagavaraeskadroni ja tagavaradivisjoni ülem, 1920 — 21 ratsaväe allohvitseride kooli ning 1921—23 õppeeskadroni ülem ja ratsaväe inspektor, 1923—28 sõjaministri vanem käsundusohvitser, ühtlasi ratsaväe inspektor. B. on Vabadusristi kavaler, ülendati koloneliks 1924 ja arvati erru 1928; ta teotseb Muratsi asunduses põllumehena ja seltskonnategelasena. — B. on üks neist väheseist balti-saksa ohvitseridest, kes Vabadussõja ajal ei astunud saksa rahvuslikku Balti pataljoni, vaid kogu aeg teenis harilikes väeühikuis.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); sõjaministeeriumi arhiivist ja isikl. saadud andmed. *O. K.*

BÖCKLER, vt. **BOECLER.**

BÖTTICHER, vt. **BODECKER.**

BÜHRIG, Heinrich, balti-saksa keemik ja tööstustegelane, sünd. 28. VII 1849 vkj. Pärnus gümnaasiumi direktori pojana, õppis 1869—74 Tartu ülikoolis keemiat ja omandas 1876 Heidelbergis dr. phil. astme. B. oli hiljemini tegev Peterburi vabrikuis ja kutsuti 1888 Kunda tsemendivabriku administratiiv- ja kaubandusdirektoriks O. Lieven'i (vt.) kõrval. Pärast viimase lahkumist Kundast 1895 jäi vabriku juhtimine tema hoolde. B. lahkus haiguse tõttu ametist 1913 ja suri 14. II 1927 ukj. Stuttgartis. — A. 1895—96 juhatas B. koos O. Lieven'iga vabriku ümberehitamist ja suurendamist; 1898—99 muretseti vabrikule moodne sissesead ja ehitati uus vabrik, mille toodanguvõime tõusis kuni 300 000 normaaltünnini (170 kg neto). Moodsate (pöörlevate) ahjude muretsemise otstarbel muudeti ettevõte aktsiaseltsiks 1912. B. ehitas vabriku haigla, kabeli, uusi töölistemaju jm.

Alb. acad. (1889); *Alb. Curonorum* (1932) jm. saadud andmed. *J. M.*

C.

* **CARR, John,** tööstur, sünd. 3. IV 1848 ukj. Inglismaal Lancashire's.

Tallinnast Oleviste koguduse õpetajalt V. Speer'ilt saadud andmed.

* **CEDERBERG, Arno Rafael,** soome ajaloolane, oli okt-ni 1928 Tartu ülikooli Eesti ja Põhjamaade ajaloo prof., täites a-il 1924—28 ühtlasi üldise ajaloo prof-i ülesandeid. Siirdunud tagasi Soome, täitis ta 1929—33 üldise ajaloo prof-i ülesandeid Helsingi ja 1933 Turu ülikoolis, 1934—35 Soome ja Skandinaavia ajaloo prof-i ülesandeid Helsingi ülikoolis; ta on seals. toiminud 1934—35 Soome ja Balti ajaloo ülemääralise prof-na ja alates 1935. a-st Soome ja Skandinaavia ajaloo prof-na. C. on teostanud arhiiviuurimisi mitmel pool, ms. Leningradis, Berliinis ja Leipzigis, ning osa võtnud paljudest teaduslikest kongressidest, näit. ajalooteadlaste rahvusvahelisest kongressist Oslos 1928, Varssavis 1933 ja Zürichis 1938. C. on innukalt töötanud Soome ja Eesti ajaloolaste lähendamisel ja olnud juun-s 1936 Helsingis peetud II Soome-Eesti ajaloolastepäeva juhataja Soome poolt. Ta oli tema poolt algatatud teatmeteose „Eesti biograafilise leksikoni" peatoimetajaks ja kuni 1929. a-ni „Ajaloolise Ajakirja" toimetuse liikmeks. Ta toimis kuni 1928 Akadeemilise Ajaloo-Seltsi esimehena ja valiti sel aastal seltsi auliikmeks. C. algatas Tartu rootsiaegset ülikooli käsitlevate ürikute väljaandmist (vt. *Suppl.* Vasar, J.) ja oli kuni 1928 EKS-i ajalootoimkonna juhatajaks; 1932 valiti ta selle seltsi auliikmeks ja Õp. E. S-i kirjavahetajaks liikmeks, 1938 viimase auliikmeks. A-st 1927 on ta „Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia" liige ja Upsala ülikooli audoktor. Soomes on C. toiminud a-st 1929 Pohjois-Karjalan Historiallinen Seura esimehena, 1932—33 Suomen Historiallinen Seura esimehena ja a-st 1934 Suomen Sukututkimus-

seura esimehena. Ka on ta olnud 1933—38 ajaloo õpperaamatute interskandinaavse komitee Soome osakonna esimees, a-st 1937 Soome iseseisvuse ajaloo komitee esimees, a-st 1935 Etelä Pohjalainen Osakunna inspektor ja osa võtnud mitme teisegi ühingu tegevusest. Ta on a-st 1929 Ida-Euroopa ajalooteaduslikkude organisatsioonide bülletääni toimetuse liige, a-st 1930 „Historiallinen Aikakauskirja" toimetuse liige ja a-st 1933 Soome Teaduste Akadeemia liige. Lisaks endistele on C. avaldanud ajalooteaduslikud teosed „Jaakko Stenius vanhempi" (Helsingi, 1928), „Heinrich Fick" (*Acta* B XVII$_1$, 1930), „Anjalan liiton historialliset lähteet" (Helsingi, 1931), „Johan Albert Ehrenströmin kirjallista jäämistöa vuosilta 1787—1789" (Helsingi, 1932). Ühes prof. A. Saareste'ga (vt. ka *Suppl.*) on ta toimetanud teose „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi" I (Tartu, 1927). Ta arvukaist väiksemaist kirjutisist on mainitavad: „Mõningaid jooni Tartu-Pärnu ülikooli ajaloost" („Ajalooline Ajakiri" 1927, nr. 1, 2), „Uue Testamendi eestikeelne tõlge 1705. a. ja selle käsikiri Stokholmi kuninglikus raamatukogus" („Eesti Keel" 1927, nr. 4), „Karjalan jääkärijoukon asettaminen v. 1788" (Historiallinen Arkisto XXXIV, 1925), „Varhais-kansallisen herätyksen enteet maassamme 1600- ja 1700-luvun taitteessa" (*ibid.* XLII, 1935), „Turun maakuntapäivät vuonna 1742" („Historiallinen Aikakauskirja" 1935), „Vanhan-Suomen ja muun Suomen välinen yhteys Uudenkaupungin rauhan jälkeen" (Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja XVIII, 1936), „Suomalainen aines Baltian kirkon ja koulun palveluksessa vuoden 1561:n jälkeen" (*ibid.* XXI, 1937), „Keisarinna Elisabetin julistuskirja maaliskuun 18. päivälta 1742" („Suomalaisen Tiedeakatemian pöytäkirjat" 1935) ja „Juhana Antti Jägerhorn Pietarissa kesällä 1788" (Historiallinen Arkisto XLV, 1939).

E. Kirj. 1935, nr. 6 (H. Kruus); Pvl. 1935, nr. 180 (O. Liiv); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

* **CEUMERN, Kaspar v.**, Liivimaa rüütelkonna- ja kohtutegelane, kroonik, sünd. 1. X 1613 Saksamaal Langensalza's, õppis Rostocki ülikoolis õigusteadust, teotses Rootsis, oli 1652—57 Pärnu maakohtu assessor, seejärel Liivimaa rüütelkonna sekretär, maakohtunik ja õuekohtuassessor, a-st 1686 maanõunik jm. tegev; ta aadeldati 1662. C. omas Liivimaal kolme mõisa; surn. 22. XI 1692 Riias.

Geneal. Handb., Livland, 2 (1929), lk. 81, 83; N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932). *J. O.*

CLAUDIUS, vt. CLODT.

CLAYHILLS (Clayhilles), kaupmeeste perekond Tallinnas XVII ja XVIII s.; selle perekonna ühe liikme järgi alates XVIII s. kolmandast veerandist kannab Eestimaa vanim firma nimetust „Thomas Clayhills & Son". Firma, mille vanim kassaraamat pärineb a-st 1633, on oletatavasti asutatud raehärra Thomas v. Drenteln'i (surn. 1658) poolt, kellelt see läks pärandina C-i kätte. — C-i perekond võrsub Šotimaalt Dundee'st, kust Thomas C., kes oli sünd. 6. III 1626 sealse kaupmehe William C-i pojana, siirdus 1639. a. paiku kaupmeheks Danzigi, siis Riiga; sealt siirdusid tema kolm kaupmehest-poega — Johann, hiljemini ka Thomas (1666—1710) ja Hermann (1669—1720) Tallinna. — Johann C., sünniaeg teadmata, sai Tallinna kodanikuks 1684, abiellus s. a. T. v. Drenteln'i tütrega ning omandas pärandina äri, valiti 1700 raehärraks; surn. katku, maetud 1. X 1710. — Thomas C., eelmise poeg, sünd. 6. VII 1690 Tallinnas, astus kodanikuks 1720, jätkas pärast isa surma äri juhtimist, sai 1729 raehärraks ja oli bürgermeister a-st 1750 enda surmani 15. II 1757 vkj. — Hermann Johann C., eelmise poeg, sünd. 24. I 1719 vkj., oli raehärraks, andis oma isa nime järgi firma nimetuseks „Thomas Clayhills & Son", mis on püsinud tänini. Viimase surma (15. VII 1770 vkj.) järel läks firma Johann Karl Girard'i ja tema järglaste (vt. *Suppl.* Girard de Soucanton) kätte. — Firma peamisiks sisseveoartikleiks on algusest peale olnud sool, raud, heeringad, tursakala, tubakas, humalad jm., väljaveoaineiks eeskätt lina, vili ja metsasaadused. — Firma valduses on ka rikkalik arhiiv.

E. v. Nottbeck, Die Familie C. (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1895, lk. 167—170); G. Adelheim, Revaler Ahnentafeln I, II (1929, 1932); G. Sivén, Släkten Clayhills (Suomen sukututkimusseuran vuosikirja XIX—XX, 1937); TLA-st ja C-i firma arhiivist saadud andmed.

O. G.; J. O.

CLEMENTZ, Johann Gottlieb, baltisaksa suhkrutööstur ja kaupmees, sünd. 13. X 1778 vkj. Tallinnas lihuniku pojana, asutas 1812, mil mandrisulu ajal valitsus hakkas õhutama omatööstuse rajamist, Tallinna ligidale Strietberg'ile ehk praegusele Suhkrumäele (nimetatud ka Marienberg'iks) suhkru rafineerimise vabriku; see töötas ümber väljast, peamiselt Ameerikast imporditud toorsuhkrut, milleks valitsus andis tollisoodustusi. A-l 1818 saatis vabrik müügile 27 055 puuda suhkrut ja 6960 puuda siirupit, mis enamasti leidis turgu Peterburis ja Moskvas. 1820 nimetatakse C-i suhkruvabrikut ainsaks suuremaks töötusettevõtteks Tallinnas. 1832 müüs C. suhkruvabriku, mis varsti pärast seda oma tegevuse lõpetas, 100 000 bankorubla eest P. I. Ponomarev'ile ja ostis Kolu mõisa Järvamaal; surn. 10. IV 1856 vkj. Peterburis.

R. Kenkman, Suhkrutööstusest Tallinnas möödunud sajandil („Linnad ja alevid" 1933, nr. 7/8); TLA-i andmed. *R. K-a.*

CLODT (Claudius, Clodius), Jo(b)st (Justus, Jodocus), Tallinna sündik, diplomaat, sünd. 1517 Tallinnas Vestfaali päritoluga Rolef C-i pojana. Õppinud mitmes Saksa ülikoolis, pöördus C. 1543 tagasi Liivimaale, kus ta peatselt (enne 1550) määrati Tallinna sündikuks, kellena töötas käsikäes kohaliku komtuuriga ordu huvides ning sai 1552 ordult sellele osutatud teenete eest lääniks Valkla mõisa; ta esines esmakordselt diplomaatilisel alal Volmari maapäeval 1558 ja pidas s. a. Venega läbirääkimisi. C. kaldus sellest ajast üha enam Gotthard Kettler'i (vt.) mõju alla, pooldades Poola orientatsiooni. Astunud välja Taani kun. Kristian III (vt. *Suppl.*) juurde lähetatud saatkonna liikmena Tallinna lossi üleandmise kasuks Taanile (sept-s 1558), muutus ta vastuvõetamatuks Rootsi orientatsiooniga elementidele. Sügisel 1560 Vilnos C-i ja Poola palatiini vahel toimunud läbirääkimiste ajal kasvas Tallinnas rootsisõbralik meeleolu Matthäus Friesner'i (vt. *Suppl.*) juhtimisel. Lossi üleandmise järel rootslasile (1561) siirdus C. täiesti Kettler'i teenistusse; ta toimis esialgu salanõunikuna, kantslerina ja sai hiljemini (1566) Poola riigisekretäriks välisasjade alal, viibis saadikuna Rootsis 1568—70 ja võttis osa Stettini rahu sõlmimisest 1570; surn. 1572 Riias. — C-i korduvad katsed võita Tallinna Poolale kuuluva Liivimaa külge jäid tagajärjetuks. C. kuulub Vana-Liivimaa iseseisvuse laostumise aja kõikuvate seisukohtadega isikute hulka. Kui ta võibolla mõtles, et Läänemere probleemi võiks lahendada Poola-Rootsi-Taani liit, siis selles suunas pole ta tegevus tõeliselt olnud tagajärjekas.

E. v. Nottbeck u. W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval (1904), lk. 51 jj.; W. Greiffenhagen, Jost Clodt als Staatsmann und Diplomat (BM. XXXVI, 1889); S. Arnell, Die Auflösung des livländischen Ordensstaates (1937), lk. 28, 37 jj.; TLA-st, ERüA-st ERKA-s jm. saadud andmed.

O. G.; J. O.

COSACK, Harald Hugo, balti-saksa ajaloolane, sünd. 24. XI 1880 vkj. Pärnus gümnaasiumiõpetaja pojana, lõpetas 1898 Pärnu gümnaasiumi, õppis 1899—1902 Tartu ülikoolis keemiat, seejärel õigusteadust ja omandas 1903 Peterburis saksa keele ülemõpetaja kutse. C. toimis pärast seda Taškent'is ülemõpetajana, õppis 1909—14 Berliini ülikoolis ajalugu ja slavistikat ja omandas 1922 dr. phil. astme; ta oli 1915—20 Berliinis Saksa Ida-instituudi vene osakonna juhataja ja 1924—30 Breslaus Ida-Euroopa instituudi assistent; elab a-st 1931 Berliinis. — C. on käsitelnud Vana-Liivimaa välispoliitilist ajalugu XV s. teisel poolel ja avaldanud uurimused „Zur auswärtigen Politik des Ordensmeisters Wolthus von Herse" (Hansische Geschichtsblätter XXI, München ja Leipzig, 1915), „Zur Geschichte der auswärtigen Verwicklungen des Ordens in Livland 1478—1483" (Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte, Berliin, 1914), milles ta esitab uusi vaatekohti Moskva-Pihkva võimude ja Vana-Liivimaa, samuti Poola-Leedu ja Liivimaa vahekorra kohta. Üksikasjalisemalt käsitleb C. Vana-Liivimaa ja Vene suhet uurimuses „Livland und Russland zur Zeit des Ordensmeisters Johann Freitag" (Hansische Geschichtsblätter, XXVIII, 1923; XXX, 1925; XXXI, 1926).

Alb. Curonorum (1932) jm. saadud andmed. *H. S.; J. O.*

COWAN, Walter Henry, sir, Briti admiral, sünd. 11. VI 1871 ukj. Breconshire's Crickhowell'is; teenides meriväes tegi ta kaasa laevastikuretke ms. Niilusel 1898 ja oli 1901—10 lord F. S. Roberts'i adjutant. Maailmasõja ajal võttis C. osa

ka Skagerraki merelahingust (1916), oli 1917—20 Briti suurlaevastikus 1. kergeristlejate eskaadri komandör, seejärel samal kohal Atlandi laevastiku lahinguristlejate eskaadris, hiljemini (1926—28) Põhja-Ameerika ja Lääne-India laevastiku ülemjuhataja. C. ülendati kontradmiraliks 1919, viitseadmiraliks 1923, admiraliks 1927; a-st 1931 elab ta erus. — Juhatades admiral E. S. Alexander-Sinclair'i (vt. *Suppl.*) järel kevadtalvest 1919 kuni s. a. dets-i lõpuni Briti merejõudusid Soome lahes, hävitas C. mitmed enamlaste laevad ja ründas 18. VIII 1919 ukj. rannakaitse mootor-torpeedopaatidega Vene sõjalaevu Kroonlinna sadamas. C. on E. Vabadusristi kavaler.

Who's Who? (1937); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 552, 556, 566, 654, 677, 678, 684. ja isikl. saadud andmed. *J. O.; E. L.*

CRAFFSTRÖM (Kraffström), Gustav v., Vene sõjaväelane, Tartu õppekonna kuraator, sünd. 16. VIII 1784 vkj. Läänevõi Pärnumaal (Lihula, Karuse või Mihkli khk-s) soome-rootsi päritoluga Vene ohvitseri Bernhard C-i ja Pärnu-Jaagupist (Pitsalu'st) pärineva eestlase Anna Juhani tütre (Saks'i) pojana. C. astus 1800 lihtsõdurina Preobraženski ihukaardiväe rügementi, sai s. a. alamlipnikuks, võttis 1812—14 staabikaptenina ning kompaniiülemana osa sõjast Napoleoni vastu, võideldes ms. ka Leipzigi rahvastelahingus; ta ülendati 1816 polkovnikuks, 1824 kindralmajoriks, 1833 kindralleitnandiks ja 1850 kindraliks. Toiminud a-st 1826 Moskva kaardiväerügemendi ülemana, võttis ta 1828—29 osa Vene-Türgi sõjast ja 1830—31 Poola mässu mahasurumisest; dets-st 1835 oli ta Tartu õppekonna kuraator; surn. 7. IX 1854 vkj. Tartus. — C. oli hinnatud suurte kogemustega isikuna sõjaväe väljaõppe ja varustuse küsimusis. Ta oli tihedais kokkupuuteis ja kirjavahetuses keiser Nikolai I (vt.) venna suurvürsti Mihhail Pavlovitš'iga kui ka keisri endaga. C. määrati parun M. v. d. Pahlen'i (vt. *Suppl.*) järglasena Tartu õppekonna kuraatoriks, asukohaga Tartus, kuna senised kuraatorid olid elanud kas Peterburis või Riias. C-i kaudu hakkas haridusminister S. S. Uvarov teostama Baltimaade suhtes venestamispoliitikat, mille ta oli tähistanud valemisse „õigeusk, isevalitsus ja rahvus". Uvarov'i käsilasena sattus C., kes oli pealegi vähese üldharidusega, kohaliku sakslusega kohe vastuollu. Seda kajastavad ka C-i terav konflikt üliõpilaskonnaga, kelle suhtes ta pani kehtima kõva, osalt sõjaväelist laadi distsipliini, suured lahkuminekud mitme professoriga, rektor C. C. Ulmann'i (vt.) jt. tagandamine valitsuse poolt ja väljasaatmine. Ta õppis aga peatselt hindama ning soodustama ülikooli tegevust, teataval määral kaitsemagi Tartu ülikooli eri-iseloomu teiste Vene ülikoolide hulgas. C. oli ta enda kaasabil asutatud (1838) Õp. E. S-i auliige, Koolide Peavalitsuse ja Tartu tsensuurikomitee liige. Ta järelejäänud varanduse (umb. 300 000 hõberubla) pärisid (1866) kohtu teel senati otsuse põhjal ema poolt järglased eesti talupojad.

O. Liiv, Eesti kännust võrsunud aadlimees (E. Kirj. 1936, nr. 4, 5); Tartu ülikooli ja Tartu õppekonna kuraatori arhiivid ERKA-s; Õp. E. S-i käsikirjastik, U XVII; P. B. Сл. (1903); „Москвитянинъ" 1854, V 5, lk. 117—118; Е. В. Пѣтуховъ, Императорскій Юрьевскій, бывшій Дерптскій, Университетъ I (1902), lk. 353—356, 421—436 jj. jm. saadud andmed. *O. L.*

CSEKEY, Stephan (ungari k. István) v., ungari õigusteadlane, hõimutegelane, sünd. 2. II 1889 ukj. Ungaris Szolnokis, omandas keskhariduse Szolnoki gümnaasiumis, kõrgema hariduse Kolozsvár'i (praegu Cluj Rumeenias), Strassburgi ja Heidelbergi ülikoolis, promoveerus 1911 Kolozsvári ülikoolis riigiteaduste doktoriks (dr. rer. pol.) ning 1913 seals. õigusteaduse doktoriks (dr. jur.); oli Kecskemét'i akadeemia administratiivõiguse ja statistika dots-ks 1912—18, seejärel Budapestis eradots-ks ja 1919—23 Kecskemétis korraliseks prof-ks. C. oli 1923—31 Tartu ülikoolis administratiivõiguse ja -protsessi korraliseks prof-ks, on 1931. a. lõpust saadik Szegedi ülikooli korraline prof. poliitika õppetoolil. — C. on viljakas uurija, kirjanik-publitsist ning organiseerija. Ta asutas ja korraldas 1923 Ungari haridusministeeriumi toetusel Ungari instituudi Tartu ülikooli juures. Ta esines Eesti õigusteadlaste päevadel, teotses Akadeemilises Hõimuklubis jm. C. organiseerimisel ja toimetusel (dr. A. Bán'i ja dr. E. Virányi kaastegevusel) valmis Ungaris 1933 eesti romaanide ja novellide ungarikeelne kogu kuues köites. C. uurimused haaravad avalikku õigust, eriti Ungari

ja Eesti riigi- ning administratiivõigust, olles eeskätt ajaloolisdogmaatilist laadi. Ta Eestisse puutuvaist töist on tähtsamad: „Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts“ (*Acta* B IX, XIV, XX, 1926, 1929, 1930), „Die Verfassungsentwicklung Estlands 1918—1928“ (Jahrbuch des öffentlichen Rechts; ka eriraamatuna, Tübingen, 1928), „Die Verfassungsentwicklung Estlands 1929—1934“ (*ibid.*; Tübingen, 1935), „Das Staatsangehörigkeitsrecht in Estland“ („Zeitschrift für Ostrecht“, a.-k. IV, 3; ka eriraamatuna, Berliin, 1930) ja „La Revision de la Constitution de la République estonienne“ („Revue du Droit Public“ 1937). Tema muud teosed ja kirjutised käsitlevad avalikku õigust, ajalugu, hariduse ja kultuuri ning eriti hõimuliikumise probleeme. Oma kõnedes ja kirjutisis on ta tutvustanud Ungarit Eestis ja Eestit Ungaris. C. on hõimurahvaste lähendamise veendunumaid juhte ning aktiivsemaid teostajaid. Ta on kevadest 1934 alates Soome-Ugri Kultuurkongresside Ungari peatoimkonna esimees.

„Eesti Hõim“ 1928, nr. 2; Tartu ülikooli arhiivist ja isikl. saadud andmed. *J. U.*

CZERNAY, Theodor Hermann Ernst, balti-saksa õpetaja ja ajaloolane, sünd. 10. II 1835 vkj. Kuramaal arsti pojana, õppis Tartu ülikoolis filoloogiat 1853—57 ja omandas kandidaadiastme 1860, oli Jelgava (Miitavi) gümnaasiumis peamiselt kreeka keele õpetajaks 1862—82, Pärnu gümnaasiumi direktoriks 1882—92, loobus siis kohalt ja pühendas oma jõu Pärnu linnaarhiivi korraldamisele ja uurimisele. Pärnu Muinsusuurimise Seltsi asutamisel 1896 valiti ta seltsi esimeheks, kellena teotses enda surmani 20. XII 1907 vkj. Pärnus. — C. töist on väärtuslikumad Liivimaa vastureformatsiooni ajastu kohta käivad publikatsioonid „Fünfzehn Briefe des Fabianus Quadrantinus an den Bischof von Ermeland Martin Cromer aus den Jahren 1582 bis 1588“ (SB Pernau II, 1901) ja „Elf weitere Actenstücke aus dem Bischöfl. Archiv zu Frauenburg in Ostpreussen“ (SB Pernau III, 1904). Peale nende avaldas ta J. G. Franck'i „Sachen so auff dem grossen Landtage A^0 1681 zu Riga passiret“ (SB Pernau I, 1899). C. kirjutistest Pärnu ajaloo kohta mainitagu „Fabianus Quadrantinus und die Gegenreformation in Pernau“ ja „Zur Geschichte der St. Nicolai-Kirche in Pernau“ (mõlemad ilm. SB Pernau II, 1899).

C. isikl. toimikud ERKA-s; SB Pernau VI, 1908—1909 (1911), lk. 1—3 (E. Glück); *Alb. Curonorum* (1932). *N. L.*

D.

DAHL, Christian, rootsi rahvusest merendustegelane, sünd. 7. IV 1839 vkj. Tallinnas laevakapteni pojana, lõpetas kohaliku kreiskooli, õppis paar a. gümnaasiumis, siirdus 1853 merele ja lõpetas 1857 Riia kaugesõidu merenduskooli. Sõitnud kuni 1863 enamasti Heinaste reederi Andres Veide laevadel, astus ta Vene-Ameerika laevaühingu teenistusse. Kui Kr. Valdemars'i (vt. *Suppl.*) õhutusel ning Jüri Veide ja J. Mihkelson'i tegelikul eestvõttel rühm Liivi ranniku eesti ja läti laevade omanikke otsustas asutada Heinastes merenduskooli, nõustus D. asuma selle õpetajaks ja juhatajaks. Kool avati 23. nov. 1864 vkj., kinnitati 1867 valitsuse poolt kaheklassise õppekava alusel lähisõidu tüürimeeste ettevalmistamiseks ja muudeti 1880. a. 3-klassiseks kaugesõidu õppeasutiseks. A-st 1893 enda surmani töötas D. Liepāja (Liibavi) merenduskooli juhatajana; surn. 27. VIII 1904 vkj. Liepājas. — D-i energiline tegevus on suuresti kaasa mõjunud eesti ja läti merenduse arengule ja hoogustanud laevameeste ettevõtlikkust. Kahel suvel, 1876 ja 1877, sooritas ta koos kaptenite N. Raudsepa ja J. Kursein'iga Vene Merenduse Arendamise Seltsi ülesandel Siberisse Obi jõele ja Põhja-Jäämerele pikemad uurimisretked, mille ülesandeks oli laevaühenduse võimaluste organiseerimine Siberi ja Euroopa vahel. Nende ekspeditsioonide kohta ilmus D-i sulest pikem venekeelne aruanne „Описаніе двухъ экспедицій въ рѣку Обь, снаряженныхъ членами Имп. Общества для содѣйствія русскому торговому мореходству графомъ А. Е. Комаровскимъ, А. К. Трапезниковымъ, А. М. Сибиряковымъ и И. В. Черняевымъ, въ 1876 и 1877 годахъ“ (Moskva, 1877).

Petermanns Geographische Mittheilungen, 25. kd. (1879), lk. 282—292; Baltijas Jūrnieku Kalendars (1894); A. Melnalksnis, Latvju dehli wikingu gaitās (1930); Post. 1938, nr. 60—63 (M. Pukits); D-i autobiograafiast (käsikirjas; D-i tütre valduses Liepājas) jm. saadud andmed. *M. P.*

* **DAHLBERG, Erik,** Rootsi väejuht ja kindralkuberner, omab erilist tähtsust ka kindlustuskonstruktorina ja fortifikatsioonikunsti arendajana. Omandanud sel alal erihariduse Saksamaal, õppereisul Austrias ja Itaalias, töötas ta välja uue, osalt tolleaegse sõjatehnika nõudeid ületavagi bastionkindlustussüsteemi, mis moodustab madalmaalase M. van Coehoorn'i ja prantslase S. L. de Vauban'i süsteemide ühenduse täiendatud ning kohastatud kujul. Rootsi sõjaväe kindralkortermeistrina ning kindlustevalitsuse juhatajana kasvatas ta 1674—95 (õieti kuni 1697) uue kaadri fortifikatsiooniohvitsere ja -insenere ning teostas oma kindlustussüsteemi kogu tolleaegses Rootsi valduses. D-i koostatud plaanide järgi kindlustati XVII s. lõpul Riia (plaan a-st 1683) ja Narva (plaan a-st 1686). D-lt pärineb veel Tallinna kindlustusvöö suurejooneline ümberehituse ja laiendamise plaan, mis teostatud osaliselt. Ta juhtnööride järgi ehitati ta abiliste poolt ka bastionkindlustised Tartus, Pärnus ja Kuressaares. D-i kindlustussüsteem, milles oli kasutatud rikkalikult kasematte, sai teedrajavaks fortifikatsioonikunsti järgnevale arengule ning aluseks markii M. R. de Montalembert'i loodud kindlustussüsteemile. — Andelise arhitektina ja graafik-joonistajana on D. jätnud tugevad jäljed Põhjamaade kunstiajaloosse. Arhitektuuri alal sai ta erihariduse G. A. Böckler'i juures Frankfurt'is Maini ääres ja graafika alal Matthäus Merian noorema juures ning oli mõjustatud Itaalia arhitekti Andrea Palladio teoste stiilist. D. arhitektuurteostest on tähelepandavamad ta plaanide järgi ehitatud feldmarssal Lars Kagge hauakabel Floda kiriku juures Södermanlandis, end. Jönköping'i raekoda ja Läänekabel seals. (viimased kaks 1692). D. teotses ka linnaplaneerijana. Ta plaani järgi ehitati ms. Narva rootsiaegne uuslinn. Temalt pärineb veel meie praegugi mitmel pool esinev vana piklik maakõrtsitüüp (kavatis ja musterplaan avaldatud 1697). Graafika alal on suure väärtusega monumentaalteos „Suecia antiqua et hodierna" (Stokholm, 1715), mis koosneb D-i joonististe järgi valmistatud arvurikaste vasklõigete kogust tolleaegse Rootsi linnade ja tähtsamate ehitiste vaadetega.

L. Munthe, Kungl. Fortifikationens historia II—IV (1903—19); E. Ericsson och E. Vennberg, E. D., hans levnad och verksamhet (1925); A. Romdahl och J. Roosval, Svensk konsthistoria (1913), lk. 338, 371 j.; G. Thomaeus och E. Wrangel, Allmänt konstlexikon I (1926); H. Sepp, Narva piiramine ja lahing a. 1700 (1930), lk. 122 jj. *A. V.*

DAMPF, William Andreas, merendustegelane, sünd. 9. VII 1870 vkj. Haapsalus merimehe pojana, lõpetas 1885 Tallinna kreiskooli, sõitis siis madrusena kaugesõidu purjelaevul, astus 1887 sügisel Käsmu merekooli ning sooritas seal tüürimehe eksami 1888. D. oli seejärel „Linda" seltsi purjekail tüürimeheks kaugesõidus, sooritas kevadel 1893 kaugesõidu-kapteni eksami kuldaurahaga, sõitis hiljemini mitmel laeval tüürimehena; astunud 1896 riigiteenistusse, oli ta esialgu tulelaev „Revalstein'il" komandöri abi ja a-st 1898 tulelaev „Nekmangrund'i" komandör. Sellest ajast on ta teotsenud tuletornide alal juhtivail kohtadel. D. oli E. Vabariigi algusest saadik tuletornide ameti juhataja kuni 1930 ja on a-st 1924 ühtlasi Tallinna merekooli õpetaja-tunniandja.

Isikl. saadud andmed. *A. G.*

DANELL, Gideon, rootsi keeleteadlane ja pedagoog, sünd. 21. VIII 1873 ukj. Norrköpingis kirikuõpetaja pojana. D. kaitses 1905 oma väitekirja Upsalas, oli 1908—13 Göteborgi ülikoolis põhjamaiste keelte dots., 1913—15 Stokholmi õpetajateseminari rektor ja on a-st 1915 samas ametis Upsalas. — D. on parimaid eesti-rootsi murrete tundjaid; ta on kauemat aega kogunud uusi keelelisi ja folkloristlikke aineid Vormsist, Ruhnust, Pakri saarilt, Risti rannalt, Naissaarelt, peamiselt aga Noarootsist. Ta on avaldanud rea kirjutisi, milledest Eesti seisukohalt on tähtsamad „Nuckömålet I. Inledning ock ljudlära" (Stokholm, 1905; teose lõpposa ilmus seals. 1934) ja „Svenskarna i Estland" (*ibid.*, 1922). Peale selle on D-lt ilmunud hulk artikleid Eesti oludest ja eestlasist ning paljutarvitatud rootsi

keele grammatikaid ja foneetika õppekirju.

Nord. Familjeb. (1926); Vem är det? (1929). *P. A.*

DANIEL, Oskar, metsateadlane, sünd. 15. III 1874 vkj. Võrus aidamehe ja aedniku, pärastise taluomaniku pojana, õppis Kanepi khk-koolis ja H. Treffner'i gümnaasiumis 1888—91, omandas eerihariduse Saksamaal Eberswalde metsaakadeemias 1896—97. D. oli seejärel metsakorralduse teenistuses Eesti- ja Venemaal, metsaülem Pensa kub. 1902—20, metsainspektori kt. kodumaal ja metsanduse kursuste juhataja Tartus 1920, metsakasvatuse õpetaja Tartu ülikoolis 1921—25, metsakasvatuse dots-i kt. 1925—30, ühtlasi Metsade Peavalitsuse juhataja kt. 1925—27 ja prof-i kt. a-st 1930, on a-st 1938 erakorraline prof. — D. esindas Eestit ülemaailmsel metsanduse kongressil Roomas 1926 ja Põhjamaade metsanduse kongressil Helsingis 1927; ta on olnud kuukirja „Eesti Metsa" vastutav toimetaja a-st 1927, peatoimetaja a-st 1935, „Eesti entsüklopeedia" metsanduse osakonna toimetaja, Akadeemilise Metsaseltsi esimees a-st 1925 ja Loodusvarade Instituudi liige a-st 1937. D. on avaldanud teosed: „Metsakasutus" (Tall., 1923), „Metsakasvatus" I, II (Tartu, 1926, 1927), „Rückblick auf die Entwickelung des Forstwesens in Eesti" (Tartu, 1927), „Mets ja metsandus Eestis" (Tall., 1929), „Metsanduse põhijooned" (Tall., 1930), „Metsakaitse" (Tartu, 1935); peale selle rohkesti artikleid metsakasvatuse, metsapoliitika ja metsakaitse alalt „Eesti Metsanduse Aastaraamatus", „Eesti Metsas", „Uues Talus" ja ajalehis.

Isikl. kogutud andmed. *A. M.*

DAUGULL (Daugell), August, läti puulõikekunstnik, sünd. 1. I 1830 vkj. Tartus, sai seal kunstihariduse F. L. v. Maydell'i (vt.) juures, õppis vabakuulajana Peterburi kunstideakadeemias, lõpetas selle 1858 vabakunstnikuna. D. töötas Peterburis ja suri seals. 8. XI 1899 vkj. — Esinedes Peterburis ja ka välismaa kunstinäitusil tõusis D. varsti kaasaja kuulsaimate ksülograafide hulka Venemaal. Ta oli ksülograafina mitme vene kunsti- ja pildiajakirja, nagu „Сѣверная Пчела", „Русская Иллюстрація", „Всемірная Иллюстрація" jt. väljaannete kaastööliseks. Peale selle on D. lõiganud rea portreid, enamikus W. Timm'i järgi. Ta on töötanud ka eesti väljaandeile, ms. joonistanud ja lõiganud „Eesti Postimehe" esimese lisalehe „Eesti Postimehhe juttotubba" tiitelpildi. Lätlased loevad teda oma vanimaks graafikakunstnikuks.

Ѳ. И. Булгаковъ, Наши художники (1890); Neumann, Lex.; J. Dombrovskis, Latvju māksla (1925).

A. V.

* **DEHIO, Karl Gottfried Konstantin,** arstiteadlane, suri 26. II 1927 ukj. Tartus.

***DELLINGSHAUSEN, Eduard v.,** parun, Eestimaa rüütelkonnategelane, suri 9. VII 1939 Potsdamis. — D. on avaldanud teosed „Die Baltischen Landesstaaten unter russischer Herrschaft 1710—1918 und die gegenwärtige Lage im Baltikum" (Langensalza, 1926), „Die Baltischen Ritterschaften" (*ibid.*, 1928) ja rohke andmestikuga memuaarid „Im Dienste der Heimat" (Stuttgart, 1930).

E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 46 jj., 141 j., 209, 211 jj.; Rev. Ztg. 1939, nr. 153, 157, 163. *T.*

DICKS, Julius, inglise kaubandustegelane, sünd. 1. XII 1853 ukj. Londonis, tuli 1874 Pärnu ja asutas siin 1881 laevamaakleri firma „J. Dicks & Co". Ta oli a-st 1900 ka kohalikuks Briti asekonsuliks; surn. 10. III 1929 ukj. Pärnus. — D. hakkas Pärnus, kus puukaubandus oli peaaegu sajandi kestusel olnud üsna tähtsusetu, 1880-ndais a-is propse välja vedama Inglismaale. Sellega algas suur tõus puuväljaveos Pärnust. Hiljemini firma kauples ka saetud metsasaadustega, mis tegevus on nimetamisväärseks tõusnud eriti Eesti Vabariigi ajal. Firma, millel on olnud mitu filiaali (varemail a-il Riias ja Peterburi kub-s Strupovo's, praegu ainult Tallinnas), teotseb a-st 1925 aktsiaseltsina, mida juhivad D-i pojad.

Isikl. kogutud andmed. *H. L.*

* **DIDO (Tiido), Andres,** poliitikategelane, käis 1881 ühes C. R. Jakobson'iga (vt.) Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esindajana Riias suurpõllumeeste kongressil. Juba gümnaasiumis oli D. saanud E. Bark'i (vt. ka *Suppl.*) sõbraks ja mõttekaaslaseks. Välismaalt saatis Bark D-le kirjandust ja sondeeris pinda ühe D. kirjutatud raamatu trükkimiseks. Läbiotsimisel aug-s 1882 leiti D. juures mitmesuguseid pabereid, kirjavahetust ja artikleid, millede põhjal ametivõimud väitsid, et D. ideaaliks

on vaba eesti või ka ühissoome riigi loomine, kusjuures venelasi tulevat kasutada ainult niikaua, kuni on vabanetud sakslasist. D. oli ligi 3 a. eeluurimise all vangis Tartus ja Riias. Katsed teda vabastada käemeeste vastutusel luhtusid sillakohtu vastuseismise tõttu. Mais 1885 saadeti D. Baltimailt välja. Genfist lahkumise järel elas D. mõnda aega Londonis ja siirdus siis Pariisi. A-il 1903—05 oli ta K. Päts'i (vt.) toimetusel ilmunud „Teataja" väliskirjasaatja, kirjutades A. Tulevik'u varjunime all.

ERKA-st jm. saadud andmed.

A. S-p.

DONAT, Johann Wilhelm, balti-saksa paberitööstur, sünd. 30. VI 1786 vkj. Tallinnas kasukameistri pojana, surn. 13. IV 1849 vkj. seals. Ta oli kaua aega Räpina paberivabriku juhatajaks, kuuludes sellal Võru kaupmeeste nimestikku, ostis 1836 oksjonilt 17 150 rubla eest W. F. Wistinghausen'i (vt. *Suppl.*) maksujõuetuse tõttu täiesti korratusse olekusse sattunud paberivabriku hooned Lasnamäe veerul. Astunud 1837 Tallinna kodanikuks, seadis ta vabrikuhooned korda, laiendas neid, muretses ajakohase sisseseadu ja pani enese kui ka oma poja väsimatu tegevusega aluse praegusele Põhja Paberi- ja Puupapivabrikule. Teda tuleb vististi pidada katusepapi leiutajaks. Vastavate katsete järel lubati keisri poolt 1843 katusepappi tarvitusele ja 1846 uude ehitusmäärustikku võtta. D. sattus viimaks suurtesse võlgadesse ja suri maksujõuetuna. Ta paberivabrik läks 1849 oksjoni teel 28 100 hõberubla eest G. A. Eggers'ile (vt. ka *Suppl.*).

O. Greiffenhagen, Zur Geschichte der Wasserindustrie Revals (Beiträge XIII 4, 1927, lk. 122 jj.); I. M. Friedenthal, Die Entwicklung der Industrie in Estland (Beiträge XIV 2, 1928, lk. 70 jj.); Inl. 1849, nr. 18, lk. 311; „Revalsche Wöchentliche Nachrichten" 1849, lk. 439, 511; Vana Tallinn I (1936), lk. 48 (R. Kenkmaa); TLA-st saadud andmed.

R. K-a.

DRAGENDORFF, Johann Georg Noël, rohuteadlane, sünd. 20. IV 1836 ukj. Saksamaal Rostockis, õppis Heidelbergi ja Rostocki ülikoolis loodusteadust, eriti keemiat, omandas 1861 seals. dr. phil. astme, 1864 Tartus mag. pharm. ja 1872 Münchenis dr. med. h. c. astme. D. oli a-st 1862 Peterburi Rohuteaduse Seltsi poolt väljaantava rohuteadusliku ajakirja toimetaja ja seltsi laboratooriumi juhataja, 1864—94 Tartu ülikooli rohuteaduse korraline prof. ja rohuteaduse instituudi juhataja, vahepeal 1888—92 arstiteaduskonna dekaan ja 1882—87 ülikooli prorektor; surn. 26. III 1898 ukj. Rostockis. — D. töötas peamiselt farmakognoosia, kohtukeemia ja farmakokeemia alal. Oma teenistuse ajal Tartu ülikoolis avaldas ta 124 teaduslikku kirjutist ning tööd. D-i ja ta õpilaste uurimiste tulemusi on kasutatud ms. järgmiste D-i teoste koostamisel: „Die gerichtlich-chemische Ermittelung von Giften" (Peterburi, 1868, 4. tr. Göttingen, 1895; venekeelne tõlge Peterburi, 1875, ja prantsuskeelne väljaanne „Manuel de Toxicologie", Pariis, 1873, uus tr. 1886), „Die chemische Wertbestimmung einiger starkwirkender Drogen" (Peterburi, 1874), „Die qualitative und quantitative Analyse von Pflanzen und Pflanzenteilen" (Göttingen, 1882; ingliskeelne tõlge, London, 1884), „Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten" (Stuttgart, 1898). Nimetatud teoste kaudu, millest suur osa omab teaduslikku väärtust praegugi, on D. saanud tuntuks kogu maailmas.

„Pharmazeutische Zeitschrift für Russland" 1885, lk. 35; „Фармацевтическій журналъ" 1895, lk. 289; Левицкій II (1903); A. Tschirch, Handbuch der Pharmakognosie (1932), lk. 1041.

J. S-m.

DUBORG (Duborgh), Peter, Tallinna suurkaupmees ja raehärra, sünd. 14.VIII 1732 vkj. Tallinnas Holsteinist XVII s. keskpaiku sisserännanud perekonna võsuna; surn. 16. VI 1787 vkj. seals. D. oli oma aja suurimaid ärimehi Tallinnas. Seda tunnistab Tallinna linnaarhiivis säilinud tema kaubanduslik kirjavahetus, mitukümmend tuhat kirja, kõigist tähtsamaist Euroopa linnadest ja maist ja väga mitmes keeles. D. oli ühtlasi ka Suurgildi vanem ja dets-st 1769 alates raehärra. Viimases — linnalaeklase (Kämmerer) — ametis teostas ta 1780 eesti Kalamaja kalmistu torni ehituse. „Peter Duborg'i" nimeline kaubamaja teotses omaniku surma järel poegade ja abiliste juhatusel kuni 1813; viimaseil aastail langes ta 1. gildi alt 3. gildi alla.

F. G. v. Bunge, Die Revaler Rathslinie (1874), lk. 92; E. v. Nottbeck,

Siegel aus dem Revaler Rathsarchiv (1880), lk. 12; TLA-st saadud andmed.
R. K-a.

DÖRBECK, Franz Burchard, baltisaksa kunstnik, litograaf ja ofortist, sünd. 10. II 1799 vkj. Viljandis rätsepmeistri pojana, käis sealses kreiskoolis, asus 15-aastasena Peterburi, kus õppis kuni 1817 joonistamist ja vaselõikekunsti graafik Fr. Neyer'i juures, teotses seals. gravöörina 1817—20, seejärel kuni 1823 Riias, siis Berliinis Gropius'e kunstiäris; ta tuli 1835 tagasi Viljandisse, kus suri s. a. 20. sept. vkj. — Litograafias teostatud humoristlikud stseenid Berliini tänava- ja rahvaelust kindlustasid D-le humoristliku žanri algataja koha saksa kunstiajaloos. Tema esimene käsitsi koloreeritud litograafiate seeria, 16 väikest lehte, ilmus 1824. Kuulsaks sai D. alles 12 a. hiljemini mapiga „Berliner Witze" (koloreeritud litograafiad). Järgnesid seeriad „Berliner Redensarten", „Berliner Strassentypen", „Tagesbegebenheiten" ja „Album academicum" ning rida mitmesuguseid üksiklehti. D-i väheste portreeliste teoste seas leidub ka Kristjan Jaak Peterson'i (vt.) portree, akvatinta, pärit D-i teotsemisajast Riias. Kogu D-i žanrteoseid (kolor. litograafiad) omab Eesti Kunstimuuseum Tallinnas.

W. Neumann, Aus alter Zeit (1913). *A. V.*

E.

* **EBERT, Max**, muinasteadlane, oli a-st 1927 Berliini ülikooli muinasteaduse prof., suri 15. XI 1929 ukj. Berliinis. — E-i toimetatud suure väljaande „Reallexikon der Vorgeschichte" 14 köidet ilmusid (1924—29) veel enne ta surma lõpuni, 15., registerköide ilmus 1932. Leksikonisse kirjutas ta ise ms. artiklid „Kunda" ja „Pernau" (Eesti kiviaja esemete tähtsad leiukohad).
H. M-a.

* **EDERBERG, Friedrich Wilhelm**, kirikuõpetaja, oli 1920—26 Võru praost, praostkonna jaotamise järel 1926—27 Valga praost; elas selle järel Tartus, kus suri 2. V 1939 ukj.

***EENPALU** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Einbund**), **Kaarel (Karl) August**, riigimees, vabaharidustegelane, ajakirjanik ja põllumees, sünd. 16. V 1888 vkj. Tartumaal Vesneri v. Kobratu külas Palu'l taluniku pojana, õppis 1897—99 kohalikus Haava algkoolis, 1899—1909 H. Treffner'i eragümnaasiumis Tartus, 1909—14 Tartu ülikooli õigusteaduskonnas ja sooritas selle järel (1914) riigieksamid Moskva ülikooli juures. Gümnaasiumis oli E. koos A. Jürima'ga (vt. *Suppl.*), August Rebasega jt. põrandaaluse õpilasühingu „Amicitia" asutajaid a-l 1904; see organisatsioon, kus E. oli ms. ka esimehena elavalt tegev kuni 1911, paisus gümnaasiumidevaheliseks koondiseks. 1905. a. oli ta Tartus õpilasliikumist juhtiva komitee abiesimeheks, mistõttu tal tuli pool a. viibida redus Peipsi ääres. A-il 1908—13 toimis E. eesti rahvaraamatukogude liikumise rajajana ja juhtijana, olles ühtlasi „Noor-Eesti" juurde loodud Raamatukogude Korralduse Osakonna esimees, ning Tartu Rahvaraamatukogu Seltsi asutaja ja esimees. Ka esines E. suure hulga kõnedega kodumaal kui ka eesti asundusis Venemaal. Selle aktsiooni tagajärjel hakati üle maa asutama arvukalt raamatukoguseltse. A-st 1909 oli ta EÜS-i liikmena ja ms. 1910—11 ka selle esimehena üliõpilaste rahva sekka minemise korraldustöö juhataja ja 1910—11 E. Karskusseltside Kesktoimkonna asjaajaja, kellena propageeris kaudset karskustööd; selles küsimuses sattus E. vastuollu otsest karskustööd pooldavate vanemate karskusliikumise tegelastega. „Karskuse Sõbra" esimeheks oli ta 1910—12, mis ajal see ühing oli „Vanemuise" seltsi kõrval mõjukamaid ühiskondliku elu keskusi Tartus. Ühtlasi oli ta Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi poolt korraldatavate näituste sekretäriks 1911—12. Teeninud a-st 1915 Vene sõjaväes, lõpetas ta 1916 Luugas suurtükiväe allohvitseridekooli ja 1917 Petrogradis Paul I sõjakooli ning oli edelarindel väliraskesuurtükiväe 14. divisjonis nooremaks ohvitseriks. Nov-st 1917 oli ta Tartu E. Maleva Büroo esimehena, ühtlasi miilitsa ning Omakaitse ülemana agarasti tegev Eesti iseseisvuse mõtte õhutamisel, rahvusväeosade ja omakaitse organiseerimisel ja 1918. a. võimu haaramisel enamlasilt enne Saksa okupatsiooni ja sakslasilt enne enamlaste pealetungi.

1917. a. sügistalvel asutas E. eesti sõjaväelaste-autonomistide rühmitise, kelle ühe esindajana ta kandideeris enamlaste poolt kokku kutsuda kavatsetud Asutavasse Kogusse. Formeerinud 1917. a. 1. Eesti suurtükiväe brigaadi 5. patarei, oli ta selle ülem ja Vabadussõjas dets-st 1918 kuni Valga vallutamiseni Tartu kooliõpilaste vabatahtliku pataljoni ülem, formeeris siis 2. suurtükiväe polgu 7. patarei ja oli patareiülemaks (mitme ümbernimetusega) nooremleitnandi auastmes kuni Asutava Kogu kokkutulekuni apr-s 1919. E. valiti Asutavasse Kogusse ja 1920. a. I Riigikogusse rahvaerakonna nimekirja järgi ning a-st 1923 kõigisse järgnevaisse Riigikogudesse põllumeestekogude nimekirja järgi. Asutavas Kogus oli E. alul ajutise Põhiseaduse väljatöötamise komisjoni esimeheks ja juunist 1919 juulini 1920 riigikontrolöriks, kellena kujundas selle asutise aparaati. Siseministriks oli ta juulist okt-ni 1920 J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses, jaan-st 1921 nov-ni 1922 K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*), nov-st 1922 aug-ni 1923 J. Kuke (vt. ka *Suppl.*) ja aug-st 1923 märtsini 1924 K. Päts'i valitsuses. A-l 1924 F. Akel'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse ajal juhtis E. Riigikogus põllumeestekogude opositsiooni rahaminister O. Strandman'i (vt. ka *Suppl.*) vastu. Pärast 1924. a. 1. dets-i kommunistide mässukatse likvideerimist toimis ta siseministrina s. a. dets-st dets-ni 1925 J. Jaakson'i (vt. ka *Suppl.*) koondusvalitsuses ja dets-st 1925 juulini 1926 J. Teemant'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses, olles viimases ühtlasi riigivanema asetäitjaks. Siseministriametis on E. sel perioodil kui ka pärast 1. dets-t teotsenud riigi sisevaenlaste vastu suure energiaga ning tarvitanud julgeoleku kindlustamisel kindlat kätt. Eriti väljapaistvaid teeneid omab ta politsei arendamisel ja tõstmisel kõrgele tasemele. Politsei organisatsioon reorganiseeriti 1924. ja 1925. a.; ka asetati piirivalve siseministeeriumi alluvusse. — A-il 1926 — 29 oli E. III Riigikogu, 1929—32 IV ja 1932. a. suvel ning maist 1933 sept-ni 1934 V Riigikogu esimees. Esimese Põhiseaduse kehtimise ajal selles kui ühes kesksema tähtsusega riiklikus ametis püüdis ta kõvendada Riigikogu sisekorda. Ühtlasi oli ta Riigikogu valimiste peakomitee esimeheks. Agraarerakondade ühinemise läbiviimisel 1932. a. alguses oli üheks peamiseks tegelaseks E., kes seejärel seadis eesmärgiks saavutada ühinenud põllumeestekogude ja asunikkude koondusele rahvaesinduses absoluutset enamust. Juulist okt-ni 1932 oli E. riigivanemaks koalitsioonivalitsuses, kes koosnes ühinenud põllumeestekogude ja asunikkude koonduse rühma ning rahvusliku keskerakonna rühma esindajaist. E. valitsuse ajal korraldati 13.—15. aug-l esimene rahvahääletus Põhiseaduse muutmiseks presidendisüsteemi suunas Riigikogu poolt väljatöötatud eelnõu alusel. Nn. vabadussõjalaste liikumise juhtide A. Sirk'i ja A. Larka (vt. neid *Suppl.*) suunamisel teostatud intensiivse vastukihutustöö ja teiste erakondade nõrga pooltkihutustöö tõttu lükati aga Põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletusel (mis oli esmakordselt Eestis tehtud kohustuslikuks) väikese enamusega tagasi, saades poolt 316 338 ja vastu 330 632 häält. Keskerakonna rühma algatusel lagunes koalitsioon majanduskriisi olustikus E. ja majandusminister J. Zimmermann'i (vt. *Suppl.*) poolt juhitud kroonikursi ümberhindamise nõudmiste ja ettepanekute pärast. E. kaastegevusel jäi ühinenud kogude ja koonduse riigikogurühma suurem enamus eesotsas asunikkudetiivaga järgnevast K. Päts'i kroonihoidvast töökabinetist eemale ja võttis seevastu 1933. a. kroonikursi devalveerimise eesmärgil osa J. Tõnisson'i valitsusest. 1933. a. mais toimunud põllumeestekogude uuesti iseseisvaks erakonnaks kuulutamise ning agraarrühmade eraldumise järel ja pärast seda, kui kroonikurss J. Tõnisson'i valitsuse poolt oli langetatud, ühines E. uuesti põllumeestekogude rühmaga s. a. sügisel.

1934. a. 12. märtsi pöördega, nn. vapside liikumise likvideerimisega alanud üleminekuajal oli E. 7. korda siseministriks ja ühtlasi peaministri asetäitjaks K. Päts'i valitsuses aug-st 1934 apr-ni 1938. Sel kohal arendas E., kellele pandi s. a. nov-s ka sisekaitseülema kohustused, riigivanem K. Päts'i lähema kaastöölisena algusest peale hoogsat tegevust uue sisepoliitilise kursi kujundamisel ja siserahu kindlustamisel. E. avalduse järgi (aug-s 1934) võttis valitsus autoritaarse ilme. S. a. sept-i lõpul riigivanema poolt erakorraliseks istungjärguks kokkukutsutud Riigikogu, kes

ei leidnud ühist keelt Vabariigi Valitsusega, saadeti E. korraldusel riigivanemalt saadud volituse alusel s. a. 2. okt. laiali. Asetanud V Riigikogu ülenimekuajaks vaikivasse olekusse, alustas valitsus, kus E. oli suuremate ürituste tegelikuks juhiks, pidevalt kehtiva kaitseseisukorra najal teostama seadusandlust ja reforme, toetudes riigivanema ja sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoner'i (vt. ka *Suppl.*) autoriteedile ning rahva poolehoiule. Ühtlasi laiendati sisekaitseülema võimupiire administratiivkaristuste määramisel, eriti ulakuse vastu võitlemiseks. Olles aastate vältel käsitelnud agraarideoloogilisi ja eluvaatelisi küsimusi alalhoidliku ning patriootliku („põlise oleku", „maahinge" jne. juhtmõtete) vaimu laadis, taotles E. nüüd poliitilise ideoloogia alal rahva ühtlust ning kõigi eestlaste ühtehoidumise vaimu, lähtudes eestluse eesmärkidest, ajaloolisest kutsumusest jne. Rahvuslikku ja kultuurilist propagandat soodustas eesti raamatu 400 a. juubeli puhul 1935. a. suurejooneliselt korraldatud Raamatuaasta, mille eestseisuses oli E. juhtival kohal. Ta aktiivsel osavõtul alustati uuendatud kujul seltskondlikku aktsiooni nimede-eestistamise alal, algatati kodukaunistamise hoogtööd jm. Suhtudes rahvasse kui tervikusse püüti kindlalt vältida lahkhelide esiletulekut ja avalikku poliitilist võitlust. Siseministeeriumi juurde loodi sügisel 1934 propagandatalitus, mis sept-s 1935 viidi Vabariigi Valitsuse juurde, otsese alluvusega peaministrile. Seltskondliku esindusena asutati veebr-s 1935 keskvõimu juurde Riigi Majandusnõukogu ja Rahvuskultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu; viimase juhatajaks oli E. peaministri asetäitjana. Seoses poliitiliste parteide tegevuse seismapanekuga sisekaitseülema poolt märtsis 1935 likvideeriti parteid ka tegelikult. Poliitilise ühtluse ja kokkukuuluvuse vaimu arendamiseks ning rahvuskultuuriliste ürituste teostamiseks kutsuti s. a. märtsis ellu Isamaaliit; selle keskjuhatuse koosseisu on E. ühe organisaatorina kuulunud algusest peale. E. teotses energiliselt omavalitsustest lahkhelide kõrvaldamisel, misjärel omavalitsused reformiti ümber. 1937. a. kehtima pandud Vallaseadusega tõsteti esirinda isikliku vastutuse printsiip senise kollegiaalse asemele. Ka on ulatuslikult ümber koraldatud valdade piirid. A-l 1938 pandi kehtima võimu koondamise poolest suuri uuendusi toov Linnaseadus ja Maakonnaseadus. Tuletõrje, mis korraldati 1936 oma organisatsioonilt ümber, sai endale ka kodanliku õhukaitse ülesanded ja viidi ühendusse politseitalituse juhtimisega. E. jätkas edukalt vapside liikumise likvideerimist. 1934. a. 12. märtsil lõpetatud liikumise juhte karistati juunis 1935 sõjaringkonnakohtu poolt vangistusega tingimisi. Põranda all A. Sirk'i eestvõttel ja Soome Isamaalise Rahvaliikumise (IKL-i) toetusel loodud laialdane vapside organisatsioon, kel oli 1935. a. 8. dets-l peetava Isamaaliidu I üleriigilise kongressi puhul teoksil hulljulge mässukavatsus, paljastati 7. dets-i ööl ja mässujuhid tabati. Sisekaitseülem E. poolt kohtu kätte antud 154 mässukavatsusest osavõtjast karistas sõjaringkonnakohus peategelasi kuni 20 a. sunnitööga. Kodurahu, rahvaühtluse ja välispoliitiliste heavahekordade hoidmise huvides on ohjendatud sõna-, trüki- ja koosolekuvabadust ning ajakirjandust, katsudes neid viia juhitava ühtluse raamesse. Ms. suleti ajalehist „Rahva Sõna" 1937 ajutiselt ja 1938 lõplikult ning „Vaba Maa" 1938, ajakirjust „Tänapäev" ajutiselt 1938. a. Marksismi ja klassivõitluse aluste kõrvaldamiseks tööliskonnast tagandati sept-s 1936 Töölisühingute Keskliidu juhatus, kelle asemele nimetati uus koosseis, ja s. a. dets-s Tekstiiltööliste Ühingu juhatus ühingu sisekorratuste pärast. — E. oli veebr-s 1936 Rahvuskogu kokkukutsumise küsimuse otsustamiseks korraldatud rahvahääletuse peakomitee kui ka dets-s 1936 peetud Rahvuskogu valimiste peakomitee esimeheks. Rahvuskogu I koja liikmena võttis E. 1937. a. osa uue Põhiseaduse koostamisest. Seejärel organiseeris ta Riigivolikogu valimiste eel poliitilist võitlusorganit parteitul alusel — Põhiseaduse elluviimise rahvarinnet. Rahvarinde tegevuse soodustamisega kanti hoolt, et Riigivolikogu valdavas enamuses koosneks uue Põhiseaduse ja selle alusel arendatava korra pooldajaist. E. oli rahvarinde keskjuhatuse liige selle moodustamisest jaan-st 1938 peale. Veebr-s 1938 valiti ta Võrumaalt Riigivolikogusse, kus rahvarinne sai rõhuva enamuse. Rahvaesinduse kokkutuleku järel asus E. riigihoidja K. Päts'i määramisel apr-s 1938 peaministri üles-

andeisse ja, pärast põhiseadusliku korra täieulatuslikku kehtimahakkamist, Vabariigi presidendi K. Päts'i kutsel, mais 1938 peaministriks. Valitsuse eesotsas on E. juhtinud kõvendatud täidesaatva võimu tööd nn. juhitava demokraatia ja rahvaühtluse vaadete vaimus kindlakäeliselt. — E. on olnud põllumeeste organiseerimisel K. Päts'i, A. Jürima ja J. Hünerson'i (vt. ka *Suppl.*) kõrval üheks tegevamaks isikuks, olles kuulunud a-st 1923 Üleriikliku Põllumeeste Esinduse juhtkonda. Põllutöökoja esimese esimehena veebr-st apr-ni 1932 lõi ta koja esialgse rakingu. Ka on ta töötanud juhtivalt kaasa Põllumeeste Keskseltsis. Peale 1924. a. 1. dets-t oli E. kaastegev Kaitseliidu uuestirajamisel; sest ajast on ta olnud Kaitseliidu Vanematekogu abiesimeheks. E. Haridusliidu esimeheks oli ta 1927—32. Noorte Kotkaste organisatsiooni asutamisest peale oli E. nende esimeseks peavanemaks 1930—32, mis ajal anti sellele organisatsioonile üldkorraldus ja ilme. Rahvusvahelise Parlamentide Uniooni Eesti grupi esimees on ta olnud 1928—33, Eesti-Poola Ühingu esimees 1930—35 ja E. Olümpiakomitee liige a-st 1923. E. on paljude organisatsioonide auliige, ms. a-st 1922 2. Suurtükiväe Polgu (resp. 2. diviisi suurtükiväe) Ohvitseridekogu, a-st 1929 Poola-Eesti Ühingu (Varssavis), a-st 1932 Tartu Maleva Õppurmalevkonna, a-st 1936 Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi, a-st 1936 Eesti Vabatahtliku Tuletõrje Liidu ja a-st 1938 Eesti Loodusvarade Instituudi auliige. Rae vallas, mille aukodanik on E. a-st 1937, Arukülas peab ta a-st 1925 oma Hellema talu. — Ka on E. töötanud ajakirjanduse alal, olles „Postimehe" kaastööline 1908—10, toimetuse liige 1910—12 ja 1915 ning toimetaja 1918, „Tallinna Teataja" peatoimetaja 1920 ja „Kaja" peatoimetaja 1924. Ta on avaldanud brošüürid „Raamatukogud ja nende asutamine" (Tartu, 1912), „Rahvaraamatukogude sisemine korraldus" (*ibid.*, 1914), „Vaba iseseisev Eesti" (*ibid.*, 1918) ja populaarteadusliku teose „Õiguslik riik" (*ibid.*, 1918).

„Uus Eesti" 1938, nr. 145; Post. 1938, nr. 143, 144; Pvl. 1938, nr. 143, 144; „Politseileht" 1938, nr. 21/22; V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 208; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 38, 295, 389; isikl., asutistelt jm. saadud andmed.

T.

EENPALU (end. perekonnanimi kuni 1935 **Einbund**), **Linda Marie**, seltskonnategelane, sünd. 8. IX 1890 vkj. Tartumaal Raadi v. Engevere külas põllumehe Mihkel Koplus'e tütrena, õppis Kavastu ja Raadi vallakoolis, Tartus Peetri kirikukoolis, siis Kroonlinna kirikukoolis ja progümnaasiumis 1903—05, seejärel Tartus Puškini gümnaasiumis, mille lõpetas 1911, ja prof. A. N. Jassinski kõrgemail naiskursusil 1911—12 seals. Abiellunud 1912 K. Eenpalu'ga (vt. *Suppl.*), töötas E. 1913—14 Tartu Rahvaraamatukogu Seltsis raamatukoguhoidjana, oli 1919 seals. E. Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi ja 1920—26 Tallinnas J. Vestholm'i (vt. ka *Suppl.*) gümnaasiumi ajalooõpetajaks. — Alustanud seltskondlikku tegevust ja esinenud kõnedega juba gümnaasiumipõlvest peale karskuse ning vabaharidustöö alal, on E. eriti aga hilisemal ajal teotsenud aktiivselt naisorganisatsioones tasakaaluka ja ühe silmapaistvama juhina. Tartus oli ta tegev ka „Karskuse Sõbra" seltsis ja Eesti Naisüliõpilaste Seltsis asutajaliikmena a-st 1911. E. on a-st 1923 Eesti Naisliidu juhatuse liige, a-st 1928 Tallinna Naisklubi asutajaid ja juhataja, a-st 1929 E. Maanaiste Keskseltsi juhatuse ja a-st 1932 ühtlasi nõukogu liige, kuulunud a-st 1929 E. Haridusliidu ja Ülemaalise E. Noorsoo Ühenduse (ÜENÜ) nõukogusse. Riigi Majandusnõukogu liige oli ta 1935—38. Kodumajanduskoja asutamisest a-st 1936 peale on E. selle esinaine. A-l 1937 oli ta sama koja esindajana Rahvuskogu II koja liige, valiti jaan-s 1938 Põhiseaduse elluviimise rahvarinde keskjuhatuse liikmeks ja on a-st 1938 Riiginõukogu liige. E. on avaldanud ka kirjutisi ajalehis ja ajakirjus.

Isikl. saadud andmed. *E.V-u.*

EERIK, vt. **ERIK**.

* **EESSAARE AADU** (varjunimi), kirjanik, avaldas oma „Valitud teosed" I, II (Leningrad-Moskva, 1934, 1935).

EGGERS, Alexander Victor, baltisaksa kaupmees ja tööstur, sünd. 26. X 1828 vkj. Tallinnas tööstur ja kaupmees Georg A. Eggers'i (vt.) pojana, õppis

Tallinna kub.-gümnaasiumis ja 1849—51 Tartu ülikoolis õigusteadust, astus siis tegevusse seni isa poolt juhitud äris, mille omanikuks ta sai 1856; surn. 16. III 1877 vkj. Tallinnas. — E-i firma, mille ta arendas suurimaks tolle aja kaubamajaks Tallinnas, kaupples peamiselt põllumajandustoodete ning -tarbeainetega. E. oli isa juhitud mitme vabriku (Juhkentali juures asuva paberivabriku jt.) omanik, asutas põllumajanduslikkude ehituste büroo ning ehitas 6 mõisas „Savalle"-süsteemi viinavabrikud, seadis oma mõisades Eestimaal sisse piimatalitused ja lihahärgade nuumamiskohad, kasvatas friisi tõugu sugukarja, levitades seda oma sugulavadest teistesse mõisadesse ja eksportides Peterburi kubermangu ja ka välismaale. Viinapõletamise tulukuse tõstmiseks muretses ta Ameerikast parimaid kartulisorte ja levitas neid lähikonna suurmajapidamistesse. E. oli Balti raudtee ehitamise algatajaid ja ehitusettevõtjaid, Tallinna Börsikomitee ja Tallinna Immobiilpanga asutajaid, „Revalsche Zeitung'i" asutaja (1860) jm. tegev. — „Eggers & Co" kaubamaja lõpetas tegevuse ja vabrikud müüdi ära kaks a. pärast E-i surma.

H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931), nr. 1203; *Alb. acad.*; [H. J. Eggers], Zur Geschichte der Familie Eggers in Reval I (1910). *J. M.*

* **EGGERS, Georg Arnold**, balti-saksa kaupmees ja tööstur, sünd. 21. I 1791 vkj., suri 12. II 1851 vkj. — E. asutas 1813 Tallinna laenuraamatukogu ja sellega seoses varsti ka raamatukaupluse, mille 1835 rentis ja hiljemini müüs Franz Kluge'le (vt. *Suppl.*). Muu seas asutas ta äädikahappe- ja tinasuhkruvabriku 1827 oma mõisas (Charlottentalis) Kadaka teel ja moodsa lubjatehase 1840 Lasnamäe juures Hundikuristikus (Clementinentalis).

[H. J. Eggers], Zur Geschichte der Familie Eggers in Reval I (1910) jm. saadud andmed. *J. M.*

* **EGLON, Johannes**, kirjamees ja õpetaja, tõlkis Kanepis tõenäoselt 1862. a. Kr. Valdemars'i (vt. *Suppl.*) töö „Baltische, namentlich livländische Bauernzustände" (Leipzig, 1862) eesti keelde pealkirja all „Läne nimmelt Livlandi tallopoigi saisusse. 1862". Tõlge ringles Lõuna-Eestis käsikirjana ning äratas talupoegkonna seisundi selgitamisel tähelepanu.

H. Kruus, Eesti ja Läti rahvusliku ärkamisliikumise kokkupuuteist (E. Kirj. 1938, nr. 5). *T.*

EICHWALD, Karl Eduard, balti-saksa arst ja zooloog, sünd. 4. VII 1795 vkj. Jelgavas (Miitavis), õppis 1814—17 arstiteadust Tartu ülikoolis, omandas 1819 Vilnos dr. med. astme, sai 1821 eradots-ks Tartus ja 1823 zooloogia, võrdleva anatoomia ja sünnitusabi prof-ks Kaasanis, kust 1825 tegi pikema reisu Kaspia merele ja Pärsiasse. E. oli 1827—39 zooloogiaprof-ks Vilno ülikoolis ja tegi sealt reise Sise-Venemaale, seejärel zooloogia ja paleontoloogia prof-ks meditsiinilis-kirurgilises akadeemias Peterburis. Ta reisis veel Läänemeremail, Skandinaavias, Itaalias ja Alžeerias; surn. 10. XI 1876 vkj. Peterburis. — E. oli oma aja silmapaistvamaid paleontolooge, kes eriti rohkesti on kirjeldanud ka Eesti aluspinna kivistisi. Tähtsamaid E-i töid sel alal on „Ueber das silurische Schichtensystem in Esthland" (Zeitschrift f. Natur- u. Heilkunde, Peterburi, 1840), „Die Urwelt Russlands" (Peterburi, I, 1840; II—IV: Bulletin de la société des naturalistes de Moscou 1843, 1846, 1848), „Die Grauwackenschichten von Liv- und Esthland" (*ibid.*, 1854), *Lethaea Rossica, ou Paléontologie de la Russie décrite et figurée* I, II (Stuttgart, 1853, 1855) suure atlasega.

Левицкій I (1902). *A. L.*

EIN, Ernst Heinrich, õigusteadlane, sünd. 16. XII 1898 vkj. Tartus ülikooli puuaiavahi pojana, lõpetas Tartu Aleksandri gümnaasiumi 1918, õppis õigusteadust Tartu ülikoolis 1918—23, võttis osa Vabadussõjast 1919—20. Jäänud pärast õigusteaduskonna kursuse lõpetamist ülikooli juurde teaduslikuks stipendiaadiks, viibis ta 1925—28 Roomas, kus lõpetas rooma õiguse instituudi. E. omandas dr. jur. astme Tartus 1932. A-st 1928 peale õpetas E. Tartu ülikoolis rooma õiguse ajalugu; ta valiti 1932 eraõiguse dots-ks, 1934 rooma õiguse erakorraliseks prof-ks ja 1937 korraliseks prof-ks. E. on toiminud ühtlasi õigusteaduskonna dekaanina 1934—37. Ta oli ka lühemat aega sise-kohtuministriks J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) kabinetis sügisel 1933. — E-i töist on tähtsam väitekiri „Le azioni dei condomini" (Rooma, 1931); ta kirjutab alates 1929. a-st ülevaateid eesti juriidilisest kirjandusest Itaalias ilmuvas „Annuario del diritto comparato's", on tõlkinud

eesti keelde ja täiendanud P. Bonfante teose „Rooma õiguse ajalugu“ (Tartu, 1930), avaldanud artikleid ajakirjas „Õigus“ jm. E. on töötanud kaasa Tartu noorkotkaste malevas, „Vanemuise“ seltsis, ms. esimehena a-st 1938, Akadeemilises Itaalia-Eesti Ühingus esimehena asutamisest (1937) peale jm.

Isikl. kogutud andmed. *R. R.*

EINBUND, vt. **EENPALU.**

* **EINER, Hans**, õpetaja, sünd. 5. VI 1856 vkj., suri 23. II 1927 ukj. Valgas (maetud Luke kalmistule).

Valga Peetri koguduse õpetajalt A. Tammik'ult saadud andmed; Post. 1927, nr. 55 (A. Jürgenstein).

EINER, Helmi, ooperilauljanna, sünd. 21. XII 1891 vkj. Tartumaal Alatskivil ehitusmeister Aleksander Ess'i tütrena, omandas üldhariduse Oudova linna tütarlastekoolis ning pärastpoole iseseisvalt, õppis kunstlaulu Peterburis ja Roomas. Elanud kuni 1912 Peterburis, siirdus ta oma abikaasa August Einer'i (kellega ta oli abiellunud 1910) „Estonia“ teatri asjaajajaks saamisel Tallinna ning sai „Estonia“ teatri opereti primadonnaks. Ooperilavastuste algusega Tallinnas (1918) hakkas E. laulma esimesi naisosi, milledest tähtsamaiks ja eriti õnnestunuiks tuleb lugeda Toscat, Elsat („Lohengrin“), Eliisabetti („Tannhäuser“) jt. Peale ooperi on E. esinenud paljudel sümfooniakontsertidel ning iseseisvate kontsertidega peale kodumaa ka välismail, nagu Helsingis, Stokholmis, Riias ja Roomas. A-il 1932—36 toimis E. ka Tallinna konservatooriumi lauluõpetajana.

Isikl. saadud andmed. *J. A.*

* **EISEN, Matthias Johann** (Vigala koguduse personaalraamatuis **Maddis**), oli 1920—27 Tartu ülikooli isiklik prof. rahvaluule alal, a-st 1928 prof. emer., teotses aga edasi eradots-na; surn. 6. VIII 1934 ukj. Tartus. — Viimaseil eluaastail jätkas E. oma tähtsaimat üritust — rahvaluule kogumist, kuid oli produktiivne ka rahvaluuleainete trükkitoimetajana ja uurijana. E-i käsikirjaline rahvaluulekogu, mille ta annetas Tartu ülikoolile, asub Eesti Rahvaluule Arhiivis ja koosneb 100 köitest, kokku 90 100 lk. Kogus leidub ümmarguselt: 20 000 rahvalaulu (ühes -mängudega), 24 000 vanasõna ja kõnekäändu, 15 500 mõistatust, 27 500 rahvajuttu (muinasjutte, muistendeid, naljandeid jm.) ja 63 000 punkti uskumusi ja kombeid, seega rahvaluulelist ainestikku kokku 150 000 punkti; peale selle veel palju kohanimesid, kultuuriajaloolist materjali jm. E. on pannud rõhku eriti rahvajuttude kogumisele ja seetõttu leidub neid tema kogus umbes 11 000 võrra rohkem kui Jakob Hurda (vt. *Suppl.*) kogus, kuigi Hurda kogu on üldiselt suurem ja sisukam. E-i hoolel ja juhatusel on rahvaluulet kogutud rohkemgi kui nähtub eeltoodud arvudest. Ta mõistatustekorjandus (a-ist 1887—88), milles leidub ligi 500 lk-l 5500 mõistatust, on hiljemini sattunud Soome Kirjanduse Seltsi kogusse. 1921—27 juhtis E. rahvaluule järelkorjandust haridusministeeriumi rahalisel toetusel; selle tulemused (kokku 8333 lk. või 12 911 punkti) moodustavad „EVR-i“ nimelise kogu E. Rahvaluule Arhiivis. Nii on E-i juhtimisel rahvaluulet kogutud üldse ligi 100 000 lk. E-i kui rahvaluulekoguja nõrgaks küljeks on olnud tema vähenõudlik suhtumine oma kaastööliste, nende mitteküllaldane instrueerimine ja kogutud materjali mitte-õigeaegne või puudulik korraldamine; neis asjus jääb E. taha J. Hurdast. Oma kogu koosseisus on E-i enda üleskirjutisi ainult umb. 3000 lk., mis põlvnevad enamasti Tartust. Kõik muu on talle saadetud kohalikkude kaastööliste poolt, umb. 1500 isikult, kes on asunud üle kogu Eesti ja ka eesti asundusis. E-i tähtsamaiks kaastöölisteks on olnud A. Kuldsaar Jämajas, A. K. Kivi Kadrinas, J. Neublau Amblas ja J. P. Sõggel Paistus ja Hallistes, kellest igaüks on saatnud 1500—1700 lk.; siis veel O. Hintzenberg Amblas, J. Rootslane Võnnus, M. Siipsen Rõuges, H. Karro Palamusel, D. Pruhl Haljalas, O. Schantz Tõstamaal jt. Viimaseil eluaastail, peaasjalikult 1930 ja 1931, kogus E. rahvaluulet koolide kaudu õpetajate kaasabil. Sel teel on hangitud tuhandeis lehekülgedes peamiselt pühade ja tähtpäevade kombeid (eriti rohkesti jõulude kohta) ja uskumusi, kuid väga ebaühtlase väärtusega. Suuremaid ja sisukamaid korjandusi on saadud Pärnu gümnaasiumest. — Oma ainestikust on E. avaldanud väikese kogu koha-muistendeid „Tartumaa muinasjutud“ (Tartu, 1926), valiku muinasjutte ja muistendeid illustreeritud noorsooväljaandena „Eesti imede ilmast“ (Eesti ennemuistsed jutud II, *ibid.*, 1927) ja „Eesti vanasõnad“ 2., täiendatud ja ümbertöötatud trükis (*ibid.*, 1929). E. on võtnud osa ka „Eesti rahvalaulude“ I, II (*ibid.*,

1926, 1932) toimetamisest. Hilisemais uurimusis on E. käsitelnud eesti usundit, hiiulugusid, pühade- ja pulmakombeid jm. Eri teoseina ilmunuist on „Eesti vana usk“ (Eesti mütoloogia IV, *ibid.*, 1927) lõppköiteks tema kolmele samas seerias varemini ilmunud teosele („Eesti mütoloogia“, 1920; „Eesti uuem mütoloogia“, 1920; „Esivanemate ohverdamised“, 1920, 3. tr. 1922), mis üheskoos annavad esialgse orienteeriva ülevaate eesti rahvausundist. Viimasele alale kuulub veel süstematiseeritud materjalikogu „Vändra Tõnn 1932. a. teadete valgustusel“ („Usuteadusline Ajakiri“ 1933, lisavihk nr. 4, *ibid.*, 1933). E. on Saare- ja Hiiumaa vägilased võtnud lähemale vaatlusele teoses „Tõll ja ta sugu“ (*ibid.*, 1927), kuna pühadekombeist pakuvad võrdlemisi üksikasjalisi ülevaateid „Meie jõulud“ (*ibid.*, 1931), mis teos moodustab esimese osa vanemaaegsete talvepühade kohta kavatsetud monograafiast (teine osa on säilinud käsikirjas), ja „Kevadised pühad“ (*Acta* BXXVIIa, *ibid.*, 1932). Kahes viimases töös on E. kasutanud rohkesti ka koolide kaudu kogutud ning teisteski eesti rahvaluulekogudes leiduvaid andmeid. E. on avaldanud veel artikleid Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatuis (näit. „Ebamõrsja“, „Pulmamõõk“, „Kosjad“ jt.), „Eesti Kirjanduses“, „Suomis“ jm., kirjutisi ka kohanimedest jm. — E. oli Akadeemilise Rahvaluule Seltsi asutajaid (1925) ja enda surmani seltsi esimeheks. Oma 3000-köitelise raamatukogu pärandas ta ERM-i Arhiivraamatukogule. — E. valiti 1927 Helsingi ülikooli audoktoriks (*dr. phil. h. c.*) ja 1932 Tartu ülikooli audoktoriks (*dr. theol. h. c.*). E. oli EKS-i, ERM-i, Kalevala Seltsi, E. Karskusliidu (a-st 1925) jt. seltside auliige.

Isikl. ja Eesti Rahvaluule Arhiivist saadud andmed; W. Andersoni, K. E. Sööt'i jt. kirjutised koguteoses „Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks“ (1927); A. Looring, Prof. M. J. Eiseni vanemad ja noorpõlv (E. Kirj. 1934, nr. 12); Dorp. Ztg. 1934, nr. 183 (W. Anderson); E. Kirj. 1934, nr. 9 (W. Anderson); Post. 1934, nr. 214 (G. Ränk) ja 215; A. Looring, M. J. E. (1936); O. Loorits, M. J. E. † (Õp. E. S-i Aastaraamat 1934, ilm. 1936); M. J. E-i elu ja töö (1938; selles leidub ka E-i tööde bibliograafia); M. J. Eisen, Minu eluloolised andmed (käsikiri Eesti Kultuuriloolises Arhiivis). *R. V.*

EISENSCHMIDT, Edgar, muuseumitegelane ja ajaloolane, sünd. 23. IV 1887 vkj. Tartumaal Uderna v. taluniku pojana, õppis Uderna ministeeriumikoolis 1898—1902, Tartu seminaris 1902—03, H. Treffner'i gümnaasiumis 1903—07, sooritas 1907 Tartus küpsuseksami, õppis 1907—14 Tartu ülikoolis ajalugu ning vahepeal 1910 Münchenis kunstiajalugu, viibis muuseumidega tutvumise otstarbel Helsingis 1913. E. teotses õpetajana a-st 1912 Tartu kaubandus- ja kommertskoolis ning 1920—28 H. Treffner'i gümnaasiumis, oli a-st 1913 ERM-i kogudehoidja ja hiljemini asjaajaja; surn. (vabasurma teel) 1. X 1929 ukj. Tartus. — Juba enne muuseumi teenistusse astumist tundis E. suurt huvi muuseumiküsimuste vastu, töötades kaasa korjamise jt. toimkondades ning käies vanavara kogumas Setumaal. Koos O. Kaldaga (vt.) on ta tutvustanud muuseumi mõtet laiemais rahvakihtides ja juhtinud vanavara korjamist ja kogude täiendamist kuni 1922, mil I. Manninen'i (vt. ka *Suppl.*) direktoriks valimisega talle jäi majanduslik asjaajamine. E. on olnud agaralt tegev arhiivraamatukogu arendamisel ja kaastegev E. Rahvaluule Arhiivi asutamisel; ta oli esimene Tartu eesti ülikooli raamatukoguhoidja-hooldaja (1918—19), kellena võttis üle Saksa okupatsioonivõimudelt raamatukogu. E. on avaldanud ajalehis ning ajakirjades muuseumialalisi kirjutisi. Ühtlasi on E. eesti ajaloolise keskarhiivi mõtte algatajaid ja ta on päästnud a-il 1915—18 rohkesti arhiivimaterjali.

ERM-i aruandeist, isikl. jm. saadud andmed; Post. 1929, nr. 268. *R. A.*

EKMAN, vt. TUNKELO.

ELIISABET, vt. JELIZAVETA.

* **ELKEN, Juhan**, ärkamisaja tegelane, kooliõpetaja, suri 17. X 1931 ukj. Väike-Maarjas.

Post. 1931, nr. 285, 286.

ELLER, Aleksander, kujur, järgneva vend, sünd. 11. II 1891 vkj. Tartus kaupmehe pojana, lõpetas 1910 kohaliku Aleksander I gümnaasiumi ja 1917 kaubandus-tööstuse instituudi Peterburis. Kunstilise hariduse omandas ta 1921—24 kunstideakadeemias Berliinis ning 1924—26 E. A. Bourdelle'i ateljees Pariisis, täiendas ennast 1926—27 Viinis ja

Roomas. Sest ajast peale on E. teotsenud Tartus. — Tema teoseist, mis üldise realistliku suuna juures paiguti osutavad kalduvust dekoratiivsesse stilismi, on väljapaistvamaid „Tants“ (pronks, 1925), „Naisefiguur“ (pronks, 1926), — viimane Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas, „Enne lõppu“ (marmor, 1926), Lapse portree (marmor, 1928), pr. L. Eller'i portree (kips, 1929), „Metssikk“ (kips, 1932), „Justiitsia“ (graniit, 1935), pronksreljeefid E. Panga Tartu osakonnale „Põllumajandus“ ja „Tööstus“ (1936) jt. Peale nende on talt mäestussambad E. Vabadussõjas langenud sõjaväelasile Põlvas (1923), Tõrvas (1928), Kambjas (1929), Pilistveres (1931), Kastre-Võnnus (1932—33) ja Rõngus (1934); lisaks mainitagu perekond Tõrvand'i hauamonumenti Hallistes (1930) ja umb. poolsada portreereljeefi. — Enne siirdumist skulptuuri alale teotses E. palju muusika alal. Saksa okupatsiooni ajal võttis ta põranda all aktiivselt osa Tartu- ja Võrumaal riikliku iseseisvuse propagandast ja eesti sõjaväelastele relvade kogumisest, oli E. Vabadussõja ajal 2. diviisi teadetekogumise punkti ülemaks. E. on olnud ERK-i (Eesti Rahvuslaste Klubi) asutajaid (1931), selle põhikogu esimees a-st 1933 tänini ja ERK-ide Liidu esimees 1935—37.

Isikl. jm. saadud andmed.

A. V.; T.

* **ELLER, Heino**, helikunstnik, eelmise vend. E-i helitöist nimetatagu orkestrile: süit „Ajaviide“ (1914), „Episood revolutsiooni ajast“ (1917), tšellosoolo „Prelüüd“ (1917), sümfoonilised pildid „Koit ja Videvik“ (1918), poeem „Öö hüüded“ (1921), „Scherzo“ (1921), „Sümfooniline legend“ (1923), sümfooniline poeem „Viirastused“ (1923—24), „Varjus ja päikesepaistel“ (1926), „Sümfooniline burlesk“ (1927), „Neenia“ (1928), „Eleegia“ (1931; keelpillide orkestrile harfiga), „Viiulikontsert“ (1934), „Sümfoonia in modo mixolydio“ (1935—36); kammermuusika alal „Sonaat“ klaverile (1920), „Sonaat“ viiulile ja klaverile (1922), kaks keelpillide kvartetti (nr. 1 1925, nr. 2 1930), peale selle prelüüdid klaverile (1920; ilm. 1. vihk „7 prelüüdi klaverile“, Tall., 1932), mitmed palad klaverile („Kellad“, komp. 1926, ilm. Tall. 1933; „Eesti tants“ 1933, ilm. Tall. 1935), ning teisi palu viiulile ja tšellole.

Isikl. saadud andmed; Post. 1937, nr. 64, 65; A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937). *J. A.; T.*

EMBLIK, Johan, põllumajandustegelane, sünd. 5. III 1866 vkj. Viljandimaal Õisu Ülemõisa kiltri pojana, õppis Viljandi khk-koolis ja erakursusil, lõpetas 1898 Braunschweigis põllutöö ja piimatalituse kooli ja 1902 Tartu loomaarsti-instituudi juures piimanduse bakterioloogia kursuse; ta on viibinud hiljemini korduvalt välismail teadmisi täiendamas. E. töötas 1899—1901 piimatalitusis Saksamaal ja Hollandis, 1901—10 Kaunase (Kovno) kub-s piimanduskoolis õpetajana, pärastpoole piimanduse instruktorina. Sealt kirjutas ta „Postimehele“ piimanduse arendamise vajadusest Eestis. Asunud 1910 Eestisse, oli ta üle 20 a. kestel tähtsamaid piimanduse eriteadlasi ja piimatalituste korraldajaid; surn. 3. IV 1935 ukj. Tartus. — E. omab suuri teeneid võitööstuse arendamisel. Ta on teotsenud lühemate vaheaegadega mitmete organisatsioonide ning asutiste juures kuni 1933, instrueerinud piimaühinguid ja meiereisid, pidanud loenguid kursusil, töötanud piimanduse laboratooriumides, kirjutanud hulk artikleid ajalehis ja -kirjades („Põllutööleht“, „Põllumees“, „Piimasaaduste Väljaveo Kontrolljaama Teataja“, „Piimandus“ jt.). Eriraamatuna on E-lt ilmunud „Piimatalituse õpetus“ I, II (Tartu, 1915; Tall., 1920) ja „Näpunäited meieritele eksportvõi valmistamiseks“ (Tall., 1927).

Isikl. jm. saadud andmed; Post. 1935, nr. 92; „Agronoomia“ 1935, nr. 6.

K. L.

ENANDER (aadeldatult **Enanderhjelm**), **Johan**, rootsi kohtutegelane, sünd. 30. X 1660 Rootsis, siirdus Upsala ülikooli lõpetamise järel 1683 kohtuteenistusse, oli tegev kindralkubermangu- ja sõjafiskaalina Riias a-st 1691 ja Tartu õuekohtu assessorina 1695—1707; hiljemini teotses ta peamiselt Rootsis, kus suri 24. VII 1732 ukj. — E. tõlkis tähtsamad Rootsi õiguse allikad saksa keelde, varustades neid ühtlasi märkustega ning pidades seejuures silmas ka Eesti- ja Liivimaa õigust. Ta toimetatud ja tõlgitud on „Schwedisches Land-Recht“ (Riia, 1709), „Des Reichs Schweden Stadt-Recht“ ([Riia], 1709), samuti toimetatud „Liefländische Landes-Ordnungen“ (3. tr., Riia, 1705, 4. tr. 1707).

G. Elgenstierna, Svenska adelns

ättartavlor II (1926); Recke-Napiersky I; F. G. v. Bunge, Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte (1849), §§ 77, 80. *L. L-t.*

ENGEL, Johann Carl Ludwig, saksa arhitekt, sünd. 3. VII 1778 ukj. Berliinis, sai erihariduse sealses kunstideakadeemias, teotses 1809—14 linnaarhitektina Tallinnas, vahepeal Peterburis ja 1816—25 Helsingi linna uusehitamise komitee arhitektina; surn. 14. V 1840 ukj. Helsingis. — E. ehitas ms. Helsingis, eriti Senatiplatsi ümber rea suuremaid riiklikke ning ühiskondlikke hooneid, mis oma kõrge kunstipärasuse ja monumentaalsusega mõjusid tunduvalt kaasa linna arhitektoonilise kogulme tõstmiseks. Tema ehitisi Tallinnas pole dokumentaalselt kindlaks tehtud; stiilikriitilisil kaalutlusil tuleb teda aga küll pidada endise Üxküll'i perekonna paleesarnase elumaja, praeguse majandusministeeriumi hoone autoriks Toompeal. E. on klassitsistliku stiiliperioodi väljapaistvamaid saksa arhitekte; ta suuremad teosed kuuluvad selle stiili paremate ehitiste sekka Põhjamail. E. oli kaunis tugevasti mõjustatud tolle aja vene arhitektide (A. Zahharov'i jt.) eeskujust.

Kansallinen elämäkerrasto I (1927); Thieme-Becker X (1914); C. Lindberg ja L. Wennervirta, Suomen taide (1927), lk. 223—228; Vold. Vaga, Tartu ülikooli arkitektid (1928), lk. 14, 25, 26. *A. V.*

ENGMAA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Engmann**), **Arved,** Vabadussõja tegelane, sünd. 7. XII 1890 vkj. Läänemaal Riguldi v. ärimehe pojana, lõpetas Tallinna linnakooli ja 1915 Oranienbaumi lipnikkudekooli lipnikuna. Võtnud osa Maailmasõjast 1914—18, siirdus ta mais 1917 E. rahvusväkke, 1. E. polku, kus teenis polgu laialisaatmiseni apr-s 1918. E. Vabadussõjast võttis E. osa kitsarööpalise soomusrongi Nr. 3 ülemana ja kitsarööpaliste soomusrongide ülemana; ta oli 1921—22 6. jalaväerügemendi ülema abi, 3. üksiku jalaväepataljoni ülem ja 3. jalaväerügemendi ülema abi, on a-st 1922 Piirivalve Valitsuse ülema abi. E. on Vabadusristi kavaler; ta ülendati koloneliks 1931. Ta on korduvalt osa võtnud Eesti-Läti piiri segakomisjoni töist. E-l on silmapaistvad teened kitsarööpaliste soomusrongide formeerimisel ja juhtimisel.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 483; sõjaministeeriumi ja Piirivalve Valitsuse arhiivist ning isikl. saadud andmed. *O. K.*

* **ENNO, Ernst,** kirjanik, sünd. 27. V 1875 vkj. kõrtsmiku, pärastise taluomaniku Fritz E. pojana, õppis 1896—1904 Riia polütehnikumi kaubandusosakonnas, mille lõpetas cand. rer. merc. astmega, oli juulist 1902 kuni aug. 1903 ja 1904—05 „Postimehe" toimetuse liige ja ajakirja „Linda" tegevtoimetaja, 1905—06 mõni kuu Tartu Vastastikuse Krediitühisuse ametnik ja 1906 ajalehe „Isamaa" toimetaja; ta elas 1906—08 oma vanemate talus Rõngus Soosaarel, oli 1908 tegev Joh. Linde (vt. *Suppl.*) laevandusäris Pärnus, seejärel Soosaarel ja toimis 1909—19 Valgas krediitühingu asjaajajana. E. on olnud Valga Eesti Hariduse Seltsi esimees ja andnud eesti keele tunde Valga keskkooles (Valga eesti keskkooli juhataja pole ta olnud). E. toimis a-st 1919 Läänemaa koolinõunikuna; surn. 7. III 1934 ukj. Haapsalus. — E. „Valitud värsid" ilmusid B. Kangro toimetusel 1937. a. Tartus.

„Looming" 1934, nr. 3 (H. Visnapuu); E. Kirj. 1934, nr. 5 (A. Sääritis), nr. 7 (K. E. Sööt); *ibid.* 1935, nr. 4 (E. Saks); *ibid.* 1936, nr. 9 (V. Alttoa); M. Kampmaa, Peaj. IV (1936). *T.*

ENÄJÄRVI-HAAVIO, Elsa Elina, soome folklorist ja kirjandusloolane, hõimutegelane, sünd. 14. X 1901 ukj. Soomes Vihti khk. ärimehe perekonnas, õppis 1919—23 Helsingi ülikoolis eriti rahvaluulet ja kirjanduslugu ning sugukeeli, omandas 1923 mag. phil. ja 1932 dr. phil. astme. E. oli 1930—33 teenistuses „W. Söderström o./ü." kirjastusäri kirjandusosakonnas. — Ta on avaldanud rea erialaliste kirjutiste kõrval folkloristliku uurimuse (väitekirja) „The Game of Rich and Poor" (FFC nr. 100; Helsingi, 1932), mis käsitleb ms. põhjalikult „rikka ja vaese mängu" eesti variante. E. on teinud korduvalt õppereise ka Eestisse ja on avaldanud kirjanduslikkude sugemetega reisukirjeldise „Vanha iloinen Englanti" (Helsingi, 1928, 2. tr. 1929; eestikeelne tõlge „Vana rõõmus Inglismaa", Tartu, 1930). Ta on ka silmapaistvamaid noorema põlve kirjanduse- ja teatriarvustajaid. Ühena eesti kirjanduse parema tundjana Soomes on ta seal teinud tänu-

väärt tööd eesti kirjanduse ja kultuuri tutvustamiseks ja avaldanud ka eesti novellide antoloogia „Ihmisen varjo“ (Porvoo, 1924; novelle J. Oksalt, F. Tuglaselt, A. H. Tammsaarelt, A. Kivikalt, J. Mändmetsalt) ning on samuti tõlkinud M. Metsanurga romaani „Ümera jõel“ („Mägisten nuori päällikkö“, 1936). E. on Helsingi Akadeemilise Hõimuklubi (oli selle juhataja 1928—30) ja Helsingi Üliõpilaskonna juhtiva tegelasena (oli ms. välistoimkonna juhataja 1929) tugevasti kaasa aidanud Eesti-Soome vaheliste kultuurisidemete kõvenemisele, olnud mõõtuandvaks isikuks näiteks Soome-Eesti üliõpilaspäevade jm. ettevõtete korraldamisel. Ta on 1936 asutatud Soome-Eesti Ühingu juhatuse liige, a-st 1937 selle sekretärina. — E. on a-st 1929 abielus Martti Haavio'ga (vt. *Suppl.*).

Isikl. jm. saadud andmed. *J. Mg.*

ERIK (XIII) Pommerist, Põhja uniooni kuningas, sünd. umb. 1382 Pommeri hertsogi Vratislav VII ja Valdemar IV Atterdag'i (vt.) tütretütrepojana. Kun. Margaretha (vt.) poolt enda järglaseks valitud, oli ta 1388—1439 Norra, 1396—1439 Taani ja Rootsi kuningaks; surn. 1459. — Tegelikult valitses ta asemel Margaretha enda surmani 1412. E. oli peaaegu kogu oma valitsusaja kestel võitluses Holsteini kranvidega Šlesvigi hertsogkonna pärast; selles kuulusid E-u vastaste hulka lõpuks ka Vendi linnad, kelle huve E. ms. oli puudutanud, taotelles esimesena Põhja kuningaist oma maade kaubanduse kaitset. Teiselt poolt jätkas E. innukalt Margaretha poolt juba 1411 algatatud katseid vallutada Eestimaad tagasi Taanile, kasutades Saksa ordu nõrkust Tannenbergi lahingule järgneval ajastul. A. 1415 sõlmis E. Poola-Leedu kun. Vladislav II (Jagailo'ga), Saksa-Rooma keisri Sigismundiga ja Pommeri hertsogitega lepingu, mille eesmärgiks oli ordu maade jagamine. A. 1419 E. ja Vladislav II sõlmisid liiduse, mis oli sihitud Saksa ordu vastu ja pidi kindlustama Eestimaa valduse E-u arvatava järglase kätte abiellumisel Vladislav II tütrega, koondama uueks suureks uniooniks Põhja riigid, osa Pommerit ja Poola-Leedu. E-l oli sidemeid peaaegu kõigi Vana-Liivimaa piiskoppide ja vasalkondadega. Kuid järsk murrang poliitilises konjunktuuris, Poola lahtiütlemine lepingust, Harju-Viru vasallide tülliminek Saare-Lääne piiskopiga ning nende siirdumine ordu poolele ja lõpuks hansalinnade suurem aktiivsus Šlesvigi küsimuses sundisid E-t 1423 Eestimaa sõjalise vallutamise kavatsustest loobuma ja orduga sõlmima kaitse-ründe lepingu. E. kaotas 1439 ta vastu tekkinud mässuliikumise tõttu võimu.

K. Erslev, Erik av Pommern (1901); J. Vasar, Taani püüded Eestimaa taasvallutamiseks 1411—1422 (*Acta* B XVIII, 1930). *J. V.*

ERLEMANN, Andreas, seltskonnategelane, järgneva vend, sünd. 2. XI 1833 vkj. Võrumaal Vana-Kasaritsas kupja pojana, õppis Võru kreiskoolis ja 1853—56 khk-kooliõpetajate seminaris Valgas J. Zimse (vt.) juhatusel; ta töötas 1856—59 khk-kooliõpetajana ja köstri abina Kanepis, sai 1859 Helme khk. köstriks ja khk-kooliõpetajaks, pidas mõlemat ametit kuni 1881, mil loobus kooliõpetaja ametist, jäädes edasi Helme koguduse köstriks ja organistiks; surn. 29. VI 1915 vkj. Helmes. — E. täitis mõni aeg ka Helme kirikuvalla ja hiljemini Helme valla kirjutaja kohuseid ja oli Helme mõisa üldvolinik. Seltskondlikust elust, eriti kohalikust, võttis E. elavalt osa; ta kuulus Eesti Kirjameeste Seltsi asutajate hulka, juhatas kauemat aega Helme khk. laulukoori ja võttis sellega osa esimesist Eesti laulupidudest, oli Helme laulu-mängu seltsi asutaja ja esimees, Eesti Aleksandrikooli Helme khk. abikomitee esimees, Helme Laenu- ja Hoiuühisuse asutajaliige ja asjaajaja juhatuse liige 1904—13, nõukogu liige 1913—15, töötas kaasa Helme Põllumeeste Seltsis, Majanduse Ühisuses jm. E-i kirjandusliku tegevuse alal väärib tähelepanu eestikeelne muusikaõpetuse raamat „Musika õppetus“ (Tartu, 1864), mis on esimesi täielikumaid sel alal.

K. Tuvike'selt (Helmest) saadud andmed; C. Peterson, J. Bach, E. Inselberg, Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk (1898); Tall. Teataja 1915, nr. 151. *J. K.*

ERLEMANN, Robert Julius, muusikategelane, eelmise vend, sünd. 1. III 1851 vkj., õppis 1868—71 Valga seminaris, oli khk-kooliõpetaja Helmes ja samas ametis ning organistiks Kanepis, pärastpoole Eesti Aleksandrikooli õpetaja Põltsamaal, hiljemini ärimees Tartus, kus suri 6. IV 1898 vkj. — Kooliõpetajana oli E. tegev isćäranis laulujuhatajana, juhatades ms. omal ajal kuul-

sat Kanepi meeskoori ja meeskvartetti, võttes ette kontsertreise Eestis ja väljapoolegi — Lätti, Peterburisse ja Soome. C. Peterson, J. Bach, E. Inselberg, Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk (1898).

J. K.

* **ERNITS, Villem**, keeleteadlane, karskus- ja hõimutegelane, on toiminud a-st 1926 slaavi filoloogia eradots-na (a-st 1938 dots-na) Tartu ülikoolis, ühtlasi a-il 1931—33 ja a-st 1934 eesti ja järgmisest a-st samuti soome keele lektorina Varssavi ülikoolis. E. asutas 1936 seal soome-eesti raamatukogu ja ajakirja „Przegląd Polsko-Fińsko-Estoński", mille toimetajaid ta on. A-il 1927—30 oli E. „Fenno-Ugria" teaduslik sekretär, toimetas ms. 1928—30 ajakirja „Eesti Hõim", koguteose „Eesti ja Soome üliõpilaskondade hõimualbum" I (Tartu, 1926) ja 1926. a. Tartus korraldatud XII Põhjamaade karskuskongressi protokollide rootsi- ja saksakeelsed väljaanded (Tartu ja Helsingi, 1929). Ta on olnud tegev karskusliikumise alal, ms. 1924—30 Ülemaailmalise Alkoholismivastase Liidu teenistuses liidu esindajana Balti riikides. 1928 oli E. Budapestis peetud III Soome-Ugri kultuurkongressi eesti sektsiooni sekretär ja s. a. I Väls-Eesti Päeva korraldaja. Ta sulest on ilmunud ülevaade soomeugrilasist ja soomeugrilisest liikumisest seoses Poolaga „Polska a ugrofinnowie i ruchy ugrofińskie" (Varssavi, 1938).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

* **ERTEL, Alide**, kirjanik, oli kuni 1925 Pärnus ja selle järel kuni 1927 Hiiu Kärdla alevis õpetajaks; elab a-st 1930 Sangaste-Laatres talu majapidamist juhatades. E. avaldas komöödiad „Kolm võistlejat" (Tartu, 1930) ja „Varjud" (*ibid.*, 1930), esimese E. Tammistu ja teise Heiti Lehtme varjunime all.

Isikl. saadud andmed. *F. T.*

ESCHSTAMM, vt. **ESTAM.**

* **ESLON, Gustav**, laevandustegelane, oli 1886—1913 Balti raudteevalitsuse teenistuses; surn. 27. X 1916 vkj. Tallinnas.

„Tallinna Teataja" 1916, nr. 154, 249, 250; Pvl. 1916, nr. 149, 244.

ESPENBERG, vt. **HAAVAMÄGI.**

ESSEN, Nikolai v., põllumajandustegelane, sünd. 28. V 1839 vkj. Peterburis kindral Otto Reinhold v. E-i pojana, õppis sealses paažidekorpuses, lahkus 1860 leitnandi auastmes sõjaväest; ta oli seejärel kuni 1863 Viru ja Järva meeskohtu assessor, toimis a-st 1872 ka ase-sillakohtunikuna Tartus. E. oli pikemat aega Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi varahoidja ja asepresident, Liivimaa Põllumajanduse ja Tööstuse Arendamise Ühingu (Tartus) asepresident ja president; ta oli Vene Põllumajanduse Nõukogu liige selle asutamisest saadik a-st 1895; surn. 7. XI 1900 vkj. Kastres (maetud Mäksal). — E. asus oma isa surma järel 1863 õige silmapaistva põllumehena juhtima suurt (25 335-hektaarilist) maaomandit ühes arvuka talupoegkonnaga Tartumaal, kus temale kuulusid majoraatmõisad Kastre, Mäksa ja Poka, peale selle Virumaal Haljalas alloodmõisad Annikvere ja Karula. E. arendas suure eduga põllukultuuri, karjandust, eriti ka heina- ning karjamaa- ja metsakultuuri. 1870-ndate aastate lõpupoolel seadsid mitmed Kastre jt. mõisade renditalunikud E-i mõjustusel sisse mitmevälja-külvikorra, hakkasid kasvatama põldheina ja parandama heinamaid. E. esimesena Liivimaal rajas piimamajanduse uuele ratsionaalsele alusele. Ta asutas ning õhutas ka talunikke asutama meiereisid, andes neile selleks mainimisväärsel hulgal ainelist toetust. Kastres ja Mäksal a-st 1874 ellukutsutud esimesed eesti talumeiereid (nende arv tõusis a. 1877 juba umb. 30-le), mis said varsti laialdaselt tuntuks Liivi- ja Eestimaal, turustasid oma või E-i kaudu Peterburis ja ka Berliinis. Heina- ja karjamaa melioratsioonitööde kõrval teostas E. metsakultuuri alal M. Maurach'i (vt. *Suppl.*) kaastegevusel Kastre-Peravallas ulatuslikke, seni ainulaadseid kuivendus- ja kanalisatsioonitöid moodsate põhimõtete järgi, lastes kaevata ms. parvetuskanaleid, mis on kasutusel püsinud tänini. Loomaaretuse alalt mainitagu E-i asutatud hobusekasvandust Kastres. E. viis ka Tartu põllumajanduslikkude näituste (pärastiste Põhja-Liivimaa augustikuu põllumajanduslikkude näituste) korralduse õitsengule.

N. Essen'ilt (Tallinnast) saadud andmed; „Baltische Wochenschrift" 1900, nr. 46; Nordlivländische Ztg. 1900, nr. 254 jm. saadud andmed.

J. O.

ESSEN, Paul v., sõjainsener ja arhitekt, sünd. 25. IX 1631 Rootsis ohvitseri pojana. Astunud sõjateenistusse

fortifikatsiooni alal, sai ta 1656 alamkonduktoriks Göteborgis, teenis hiljemini peamiselt Baltimail fortifikatsiooniohvitserina, tõustes 1676 ooberstleitnandiks; 1678 määrati ta kindralkortermeister-leitnandiks ning fortifikatsiooniülemaks Liivi-, Eesti- ja Saaremaal. E. oli ka fortifikatsiooniülemaks Henrik Horn'i väes retkel Preisimaale, inspitseeris 1681 Tallinna, Pärnu, Tartu ja Kuressaare kindlusi ning teotses 1687—98 Tallinna Toompea komandandina; surn. 1699 (maetud Tallinna Toomkirikus). — Sõjainsenerina juhtis E. enamiku praegusel Eesti alal asuvate kindluste ehitamist ning valmistas nende jaoks plaane ja jooniseid, millest osa on säilinud. Selle kõrval töötas ta ka tsiviilarhitektuuri alal. Ta plaani põhjal ehitati Tartus 1688—93 uus raekoda ning 1688——90 ülikoolihoone.

Nord. Familjeb.; G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor II (1926); C. Schirren, Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland (Mitt. VII, 1854); Fr. Bienemann *jun.*, Zur Gründungsgeschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität in Dorpat (Mitt. XV, 1893); Tartu linnaarhiivi andmed. *E. T.*

ESTAM (Eschstamm), Johann Georg, koolitegelane ja kasvatusteadlane, sünd. 20. IX 1891 vkj. Pärnus merimehe pojana, õppis Pärnu linnakoolis, lõpetas Pärnu meesgümnaasiumi 1909, õppis Moskva ülikooli ajaloo-filoloogiateaduskonna Lääne-Euroopa kirjanduste ajaloo osakonnas 1909—12, romaani ja germaani keelte osakonnas 1912—14, lõpetades viimase, viibis edasiharimise otstarbel ms. 1922 ja 1928 Inglismaal, peamiselt Londonis. E. omandas 1936 mag. phil. astme Tartu ülikoolis töö eest „Koolijõudluste üleriigiline kontroll võõrkeeltes". Koolipõllul on E. teotsenud saksa ja ladina keele õpetajana Moskvas V. Lebedev'i eragümnaasiumis 1914—17, Pärnu erakaubanduskooli inspektorina 1917—18, Pärnu tütarlastegümnaasiumi direktorina 1918—22 ja Pärnu linna koolinõunikuna 1922—32; ta on selle järel toiminud õppeülesandetäitjana Tartu ülikoolis pedagoogika ja inglise keele metoodika alal. Ta on juhatanud saksa ja inglise keele edasiharimise kursusi Pärnus igal suvel 1923—32, töötanud lektorina üheaastasil pedagoogilisil kursusil Pärnus 1924—26, esinenud referendina õpetajate-päevadel ja pedagoogilisil nädalail. Haridusministeeriumi ülesandel on E. revideerinud võõrkeelte õpetamist gümnaasiumes ja koostanud aruande üleriigiliste inglise keele kontroll-tööde kohta 1927. Ta on avaldanud kirjutisi „Kasvatuses", koostanud üleriigilised testid inglise keeles gümnaasiumidele 1930, saksa keeles algkoolidele 1932, toimetanud inglise kirjanikkude kooliväljaandeid ja oli a-st 1932 „Võõrkeelte Akadeemia" tegevtoimetaja. E-i erihuviaaladeks on statistilised meetodid kasvatusteaduses ja võõrkeelte metoodika.

Isikl. kogutud andmed. *J. Ks.*

F.

FABRITIUS, Ludvig, Rootsi sõjaväelane ja diplomaat, sünd. 14. IX 1648 Brasiilias arsti pojana, oli Vene teenistuses, sattus Stenka Razin'i mässuliste kätte, siis Pärsiasse, mida külastas hiljemini kolmel korral Rootsi kuninga ülesandel; surn. 6. X 1729 Rootsis. — F-i üheks ülesandeks oli püüda Pärsia siidikaubandust üle Venemaa koondada Narva. Riigi poolt osteti pärslaste kaupade jaoks Narvas eriline kivihoone; ühtlasi olid kaubad Narvas esialgu kolm aastat tollivabad ja arvati hiljemini alandatud tolli alla. Kauguse tõttu ei saanud kaubanduslik vahekord kujuneda eriti elavaks ja katkes hoopis Põhjasõja ajal.

H. Hofberg, Svenskt biogr. handlexikon I (1906); F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset V (1879), lk. 98—99; O. Liiv, Ühest suurprotsessist 17. sajandi lõpul („Ajalooline Ajakiri" 1932, nr. 3). *O. L.*

***FAEHLMANN (Fählmann, Fehlmann), Friedrich Robert**, arst, kirja- ja keelemees, sünd. 20. XII 1798 vkj. — F-i pidev keeleharrastuslik tegevus algas 1842, mil ta valiti Tartu ülikooli eesti keele lektoriks. Kõigepealt ta selgitas kirjutises „Ueber die Flexion des Wortstammes" (1843) eesti sõnatüvede häälikute laadivaheldusi („raag—rao", „rüpama—rübata", „süssi—söe"), lähtudes tugevaastmelisest tüvest. See töö astmevahelduse kohta on eelastmeks M. Veske (vt.) väldeteteooriale. F-i peatööks eesti keeleõpetuse alal on sõnade

muutmise selgejooneline käsitlus. Ta koondas sidevokaali alusel verbid nelja konjugatsiooni ja noomenid viide deklinatsiooni, võttis tarvitusele 13 käänet: nominatiiv, genitiiv, akusatiiv, indefinitiiv, kolm välis- ja sisekohakäänet („instrumentalis", „privativus" ja „factivus") esitas üksikasjalise ülevaate mitmuse osastava kujudest ja käsitles pikemalt sõnatüvesid ja nende tuletisi. Õpetatud Eesti Seltsi esimehena F. võitles E. Ahrens'i (vt.) soomepäraste ortograafiliste uuenduste vastu ja soovitas piirduda ainult hädavajalikkude õigekirja ümberkujundustega. F-i peapüüdeks oli ühtlustada kirjaviisi. Kõrvalise tähtsusega on F-i kirjutised eesti keele vahekorrast teiste hõimukeeltega. Üldse on F. kirjutanud 27 keelelist tööd (neist on sälinud 6 trükis ja 8 käsikirjas). F-i keelelised kirjutised on mõjustanud hilisemaid (J. Krohn'i, F. J. Wiedemann'i, M. Veske, J. Jõgever'i — vt. neid) grammatikaid ja soodustanud eesti kirjaviisi kujunemist XIX s. keskpaiku. F-i „Kogutud luuletused" ilmusid P. Arumaa väljaandel M. Lepik'u kommentaaridega ja A. Bergmann'i illustratsioonidega bibliofiilse teosena 1938 Tartus.

K. Mihkla, F. keelemehena („Eesti Keel" 1928, nr. 5/6); Friedr. Rob. Faehlmann'i album (1929), lk. 62—65 (K. Mihkla); M. Lepik, Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus (1936). *K. M.*

FAHLE, Emil, tööstur, sünd 21. IV 1875 ukj. Vestfaalis Hagenis, sai haridust kohalikus keskkoolis ja Hageni kaubanduskoolis. Asunud 1895 Tallinna, töötas ta speditsiooniärides, kutsuti 1899 „Tallinna tselluloosivabrik Ernst Osse & Co" (vt. *Suppl.* Osse, E.) direktoriks, sai 1904 vabriku ainsaks omanikuks; surn. 24. VI 1929 ukj. Berliinis. — F. ehitas 1909 tselluloosivabriku juurde moodsa paberivabriku ja muutis 1913 ettevõtte aktsiaseltsiks „Põhja paberi- ja puupapivabrikute a./ü." nime all. Paberivabrik annab tööd 2000 töölisele ja omab mitu abivabrikut puumassi valmistamiseks; viimaseist on tähtsam Jägala jõel „Jägala puumassivabrik" juurdekuuluva, F. algatusel ehitatud moodsa elektrijõujaamaga. Tallinnas asuv vabrik kasutab kütteks põlevkivi, mida saadakse F. poolt 1924 rajatud a./s. „Küttejõu" põlevkivikaevandusest. F. omandas 1920 Lätis Maailmasõja ajal hävitatud paberivabriku „Ligat" ja ehitas selle uuesti üles. Ta algatusel asutati a./s. „Eesti Paber".

„Revaler Bote" 1929, nr. 142, 143, 271; Pvl. 1929, nr. 169; Die Baltische Papierindustrie (1922) jm. saadud andmed. *J. M.*

FALCK, Hans Heinrich, omavalitsustegelane, sünd. 4. IV 1791 vkj. Ambla khk. Järvajõel mölder Nikolai (Niklas) F-i ja ta eesti rahvusest abikaasa Gertrude Koppelsohn'i pojana, käis 2 a. Tallinnas eesti Pühavaimu kiriku koolis, õppis 12. eluaastast alates ära kübarsepa, möldri, sepa, sõjaväe kaubitseja ameti ja (a-st 1812 Tallinnas) omandas ka tisleri ning klaverivalmistaja ja -häälestaja oskuse; ta töötas kõigil neil aladel silmapaistva edukusega. F. pidas 1818—50 Tallinnas oma klaveriäri, mis peagi omandas vabrikutaolise käitise ilme. F. ostis 1828 Toompea eeslinnas Luisentali-nimelise maaomandi, mida järjest laiendas uute naaberkruntide ja maa-alade juurdeostu teel Kristinentalis, Tondil ja nende ümbruses. Ka alllinnas omandas F. terve majadebloki. F. valiti 1830 Toompea lossi foogtikohtu kaasistnikuks ja 1848 Toomgildi vanemaks; ta oli ühtlasi Toompea maksuvalitsuse esimeheks; surn. 7. XI 1874 vkj. Tallinnas. — Eriti suuri teeneid osutas F. Toompea linnaosale selle heakorra tõstmise alal Tallinna kindluse kaotamise järel pärast Krimmi sõda. Tema algatusel ja suuremalt osalt ka tema isiklikul kulul on rajatud tänaseni ta nime kandev tänav ja linnale kingitud park, praegune Kaarli tänav (alul Suur Falgi tän.), Vismari tän. ja neid ümbritsevad kui ka Rootsi kantsi ehk Lindamäge kaunistavad puiesteed. Samuti oli F. energiliselt tegev eesti Kaarli koguduse rajamisel ja talle alul puukiriku ja pärastpoole (1862—70) kivikiriku ehitamisel, milleks F. annetas ms. sobiva platsi ja suurema osa ehitusmaterjali. F. toetas ka Philipp Karell'i (vt.) ülikoolis õppimise ajal.

P. Th. Falck, Ein baltischer Bürger von altem Schrot und Korn (1914); Revalsche Ztg. 1873, nr. 264; Inl. 1858, nr. 44; TLA-st ja Eestimaa Kirjanduslikust Ühingust saadud andmed. *R. K-a.*

FAURE, Franz Georg, balti-saksa majandustegelane, sünd. 27. X 1822 vkj. Valgas kübarsepa pojana; surn. 29. XI 1889 vkj. Tartus. — F. avas 1847 Tar-

tus Holmi tänaval metalli- ja koloniaalkaupluse, mis arenes linna üheks suuremaks kaubamajaks, teotsedes eriti suurejooneliselt piirituseksportdi alal. Tartu lähedal asetsevasse Vahi tallu asutas F. 1883 põllutööriistade ja -masinate vabriku „Franzenshütte", mis toodi 1892 üle Tartu Holmi tänavale ja läks Eesti iseseisvuse alguses (1920) a./s. „Tegur'i" ja 1932 J. Ratnik'u kätte. F. valiti 1865 Tartu rae liikmeks, oli 1870—78 kommertsbürgermeister ja 1878—89 linnanõunik. Ta oli Tartu vabatahtliku tuletõrje asutajaid ning võttis agaralt osa selle tegevusest.

Neue Dörptsche Ztg. 1899, nr. 278; Tartu linnaarhiivist ja J. Ratnik'ult saadud andmed. *E. T.*

* **FEUEREISEN, Arnold,** ajaloolane ja arhivaar, toimis kuni 1934 Riia linna arhivaarina, elab sest ajast vanusepuhkusel.

FICK, Carl Christian, kunsti- ja majandustegelane, sünd. 24. XI 1730 ukj. Stralsundis. Asunud apteekriabilisena Tallinna, oli F. 1769—73 „Suure apteegi" rentnik ja a-st 1775 enda surmani „Väikese apteegi" omanik. Umbes 1780 asutas ta Tallinnas portselani- ja fajansivabriku; surn. 19. X 1792 vkj. Tallinnas. — Vabrik valmistas mitmesuguseid nõusid, nagu lauaserviise, vaagnaid ja vaase, samuti loomade figuure ning muid tarbe- ja kaunistusasju. Vaatamata teatavale algupärasusele ilmutavad F-i vabriku tooted, mida tavaliselt tuntakse „Tallinna portselani" nime all, stiililt ja käsitluselt mõnesugust sarnasust rootsi tolle aja portselaniga. A. 1792 pidi vabrik ebatulusa ettevõttena lõpetama oma tegevuse. F-i vabriku tooteid, millel vabrikumärgina harilikult esinevad *Reval Fick* või *RF*, on säilinud õige vähe Tallinna Provintsiaalmuuseumis, Narva linnamuuseumis ja F-i järglasil Tallinnas.

SB Riga 1912 (1914), lk. 260 (E. Seuberlich); Post. 1929, nr. 10 (A. Vaga). *A. V.*

* **FISCHER, Johann,** Liivimaa kindralsuperintendent. F. oli juulist 1674 Riia ja Võnnu kreisi kiriku superintendent ning Tartu ja Pärnu kreisi kiriku superintendendi G. Preussius'e surma järel alates dets. 1675 kogu Liivimaa üld- ehk kindralsuperintendent (*superintendens generalis*). — F. oli omas ametis energiline, väga tegev ja hoolas, ent ka õige isekas, mistõttu tal juhtus tihtipeale kokkupõrkeid mitmesuguste isikute ja asutistega. Ülemkonsistooriumi võimu piiramise eesmärgiga esines F. kuninga ees ettepanekuga asutada vaimulikest ja ilmlikest liikmeist koosnev üldkomisjon (generaalkomisjon), kes pidi jälgima ning uurima kogu kiriku seisundit ja tegema otsuseid võimalikkude paranduste suhtes. Kuigi üldkomisjoni töö tulemused polnud suured, on komisjon siiski püüdnud selgitada koguduste tõelist seisundit; koguduste katsumisprotokollid (*Acta Commissionis Regiae Generalis Ecclesiasticae*) on tähtsaks kirikulooliseks allikaks. Ülemkonsistoorium viidi F-i palvete peale Tartust Riiga, pidi aga 1686. a. Rootsi kirikuseaduse kehtimahakkamise järel 1694 jälle asuma Tartu, kuhu tuli asuda ka F-l enesel. — Ülikooli prokantslerina (1690—99) suhtus F. ülikoolisse lõpupoole pessimistlikult. Kirikuasjade kõrval allusid F-i järelevalvele ja hoolekandele ka koolid, trükikojad ja hospidalid. Kuninga loal asutas F. Riias ja Tartus erilise ladinakooli, millise 4-klassise õppeasutise nimetuseks Riias oli *Lyceum Carolinum*. Veelgi tähtsamaks tuleb lugeda F-i üritusi rahvakoolide asutamise alal. 1687. a. maapäeval kindralkuberner J. J. Hastfer'i (vt.) ettepanekul tehtud otsuste kohta, asutada igas kihelkonnas kiriku ligidusse kool, osutas F. elavat huvi ja kaasabi. — F. sai kun. Karl XI-lt (vt.) 1675 õiguse avada Riias oma trükikoja eriti eesti- ja lätikeelsete raamatute trükkimiseks, ja 1682 ka raamatutega kauplemise eesõiguse. Selle õiguse tõttu ei antud isegi Tartu-Pärnu ülikooli trükkalile J. Brendeken'ile (vt. *Suppl.*) luba trükkida eestikeelseid raamatuid. F. püüdis hoolega soetada rahvakeelset vaimulikku kirjandust ja seda trükkida lasta omas trükikojas, mille tehniliseks juhiks oli J. G. Wilkkin. Tartu murdes ilmus sel ajal umb. 10 raamatut, milledest on tähtsamad Vastne Testament (1686), „Ma kele Koddo ning Kirgo ramat" (1695), peale selle katekismusi, laulu- ja palveraamatuid jm. F. on Baltimail elades avaldanud mõningaid saksa- ja ladinakeelseid praktilise vaimuliku sisuga kirjutisi (jutlused, kõned jm.) ja välja andnud pietistide hulgas suurt poolehoidu võitnud J. Arndt'i teose „Wahres Christenthum" (Riia, 1679), millele on kirjutanud ka eessõna ja palveid.

Kuigi F. polnud pietist, näis ta üldiselt olevat suhtunud heatahtlikult algavasse pietistlikusse voolusse, eriti selle esindajasse Ph. J. Spener'isse, kelle vastu alustatud rünnakut ta ei kiitnud heaks.

Meie Issanda Jesusse Kristusse Uus Testament (1715; eessõna); A. Moller, Fata Dorpati, 1755 (Neuer Dorpater Kalender 1876, lk. 122—124, 1877, lk. 77 jj.); Fr. K. Gadebusch, L. B. I (1777), lk. 324—336; O. Sild, A. H. Francke' mõjud meie maal (1928), lk. 5, 77, 85, 132; „Usuteadusline Ajakiri" 1929, nr. 1 (O. Sild); Fr. Puksov, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda (1932), lk. 10, 28, 45, 60 jj., 90, 93; „Usuteaduslise Ajakirja" lisavihk 1932, nr. 3, lk. 48 j., 67, 85; O. Liiv, Lisandeid Eesti rahvakooli oludele 17. sajandi lõpul (E. Kirj. 1934, nr. 5—7) jm. saadud andmed. *O. S.*

FISCHER, Johann Bernhard v., arstiteadlane ja tegelik põllumees, sünd. 28. VII 1685 ukj. Lüübekis, õppis Riia lütseumis, 1704—08 arstiteadust Halles ja Jenas, promoveerus 1708 Leydenis, täiendas end Inglis- ja Prantsusmaal. Pöördunud Riiga 1710, teotses F. praktilise arstina, sai 1725 seal teiseks linnaarstiks, oli 1734—42 keisrinna Anna (vt. *Suppl.)* ihuarst ja riigi meditsiiniasjanduse direktor; surn. 8. VII 1772 vkj. Riia lähedal Hinterbergeni mõisas. — F-lt on peale arstiteaduslikkude tööde ilmunud „Liefländisches Landwirtschaftsbuch" (Halle, 1753; 2. tr. F-i poja Jakob Benjamini poolt, Riia ja Leipzig, 1772). F. käsitleb, võrreldura S. Gubert'i ja J. Hermann'iga (vt. neid *Suppl.*), hoopis üksikasjalisemalt põllutööd, karjapidamist, kodulindude kasvatust, köögiaiandust, mesilastepidamist, loomade ja inimeste haigusi ja nende ravimist.

Brennsohn, Ärzte Livl. (1905); Gadebusch, L. B. I; Recke-Napiersky I; ERM-i Aastaraamat IX—X (1934), lk. 204 jj. (H. Sepp).

H. S.

FLEMING, Lars. Rootsi riigitegelane, sünd. 3. I 1621 Rootsis Norrnäs'is, sai 1651 kammernõunikuks ning 1652 Stokholmi lääni ja 1654 Tartu kreisi maahärraks. A-l 1657 nimetati F. ülemsõjakammerpresidendiks, siis a-l 1665 Tartu õuekohtu presidendiks, 1668 riiginõunikuks ja 1676 riigikammernõunikuks; surn. 9. III 1699 Stokholmis. — Arvukate takistuste kiuste õnnestus F-l viia Tartu kindlustised suvel 1656 puhkenud Rootsi-Vene sõja alguseks kaitsekõlvulisse seisundisse. 28. juulil ilmus Tartu alla 12000- kuni 15000-meheline Vene sõjaväegi vürst A. N. Trubetskoi juhatusel ning alustas linna piiramist. Linn oli võrdlemisi halvasti varustatud ning garnison koosnes umb. 800 mehest, neist ligi pooled õpetamata linnakodanikud ja põgenikud maalt. Ka oli F. väga halvas vahekorras nii raega kui ka linnakomandandi W. v. Ungern'iga. Paarikuise piiramise järel ei pidanud F. kauemat vastupanu võimalikuks ning kapituleerus 12. X 1656 tingimusel, et garnison võib vabalt linnast lahkuda.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor II (1926); Fr. Bienemann *jun.*, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte der Verteidigung und Kapitulation Dorpats 1656 (Mitt. XVI, 1896); M. Carlon, Ryska kriget 1656—1658 (1903). *E. T.*

FLOR, Gustav August Adam, läti päritoluga zooloog ja arst, sünd. 13. VIII 1829 vkj. Liivimaal Vana-Salatsi mõisa raamatupidaja pojana, lõpetas Bērzaine (Birkenruh) gümnaasiumi, õppis 1847—51 Tartu ülikoolis eriti zooloogiat ja 1852—54 arstiteadust, omandas 1852 cand. zool. ja 1856 dr. med. astme. F. viibis 1857—59 Austrias, Saksa- ja Prantsusmaal, valiti 1861 Tartu ülikooli zooloogiaprof-ks, kellena suri 1. V 1883 vkj. Tartus. — Entomoloogiliste uurimiste erialaks valis F. nokalised *(Rhynchota)*, millede kohta ta kogus materjali mitmel pool Lõuna-Liivimaal, Tartu ümbruses, Muhu- ja Saaremaal jm. F-lt on ilmunud teos *Rhynchotorum livonicorum descriptio* (Tartu, 1856) ja põhjapanev töö „Die Rhynchoten Livlands in systematischer Folge beschrieben" I, II (Archiv f. d. Nat., II seeria 3. ja 4. kd., 1860, 1861), mille väärtus on püsinud tänini. F. oli esimesi ja põhjalikumaid Läänemeremaade nokaliste-fauna uurijaid ja üldse tolle aja silmapaistvamaid entomolooge.

Brennsohn, Ärzte Estl. (1922); Левицкій I (1902) jm. saadud andmed. *H. K-i.*

FRANCKE, August Hermann, usuteadlane, „Halle pietismi" algataja ja peaesindaja, sünd. 22. III 1663 ukj. Lüübekis juristi pojana, õppis Erfurti ja Kieli ülikoolis, omandas 1685 Leipzigis magistri astme. Pöördunud Ph.

J. Spener'i mõjul 1687 Lüneburgis täielikule jumalateadvusele, hakkas F. 1689 Leipzigis pidama *Collegia biblica*'t. F. oli a-st 1691 Halle ligidal Glaucha koguduse õpetajaks ja Halle ülikoolis idamaiste keelte ja a-st 1698 usuteaduse prof-ks; surn. 8. VI 1727 ukj. Halles. — F. rajas Halles alates a-st 1695 oma tuntud tänini püsinud asutised (vaestekool, pedagoogium jt.), millede kaudu ta teostas praktilise ristiusu ideed. F. eluajal on Halles omandanud usuteadusliku hariduse üle 6000 usuteadlase, nende hulgas ka välismaalasi, kes levitasid tema vaimusuunda ms. ka Eesti- ja Liivimaale. Hallesse õppima lähetatud paljud kasvandikud, neist võrsunud kodu- ja kooliõpetajad, kiriku ametikandjad jt. jäid enamasti hiljeminigi vaimsesse ühendusse Hallega. Eesti alale ulatunud F. õpetus on avaldunud teadliku vagaduse rõhutamises, õppetöö arendamises, kooli- ja vaimuliku kirjanduse soetamise püüdes ja hoolekandes vaeslaste eest. Need tegurid on kaudselt valmistanud pinda ka herrnhuutlasile.

O. Sild, August Hermann Francke' mõjud meie maal (1928); Allg. D. B. jm. saadud andmed. *O. S.*

FREDERIK II, Taani ja Norra kuningas 1559—88, sünd. 1. VII 1534 Kristian III (vt. *Suppl.)* pojana, surn. 4. IV 1588. — Aktiivne osavõtt Vana-Liivimaa pärast käivast võitlusest ja vana unioonipoliitika uuesti ülesvõtmine Põhjamaade 7-aastase sõjaga iseloomustavad F-u valitsusaja esimest poolt, kuna teine pool on rahulikumaid aegu Taani ajaloos. F-l ei õnnestunud ühendada 3 Põhjamaa riiki, küll aga õnnestus liita tihedamalt riigi eri osi, tervendada siseelu kuningavõimu kõvendamise teel ja luua tugev sõjalaevastik, mis andis Taanile Läänemere valitsemisel tegeliku võimu. — Ostnud 1559 piisk. Joh. Münchhausen'ilt (vt.) Kura ja Saare-Lääne piiskopkonna, loovutas F. selle oma vennale Magnusele (vt.). Oma saamatuse ja avantürismi tõttu asetati Magnus a-st 1561 kuningliku kontrolli alla. A. 1564 ostis F. ordufoogt H. v. Lüdinghausen-Wulff'ilt Maasilinna foogtkonna. A. 1563 Taani ja Rootsi vahel vallandunud Põhjamaade 7-aastase sõja ajal vallutasid rootslased Läänemaa ja Maasilinna ühes Pöide ja Muhuga. Stettini rahulepingu järgi 1570 kohustus Rootsi andma need alad tagasi Taanile; tegelikult saadi aga tagasi ainult Maasilinna alad (1574). Rootsi teenistuses seisnud mõisameeste mässuline tegevus tõi 1575 ka Läänemaa Taanile, kuid juba 1576 langes see venelaste kätte. F. loobus 1578 Venega sõlmitud rahus Läänemaast, saades tsaarilt tunnustuse Taani valdusõigusele Saaremaa kohta. A. 1573 liideti Saaremaa samanimelise asehalduskonnana otseselt Taani riigiga. S. a. alustas asehaldur Klaus v. Ungern F-u käsul Magnuse poolt võõrandatud maade (mida oli üle 330 adramaa) tagastamist. Kui Ungern oli tagastanud ca 158 adramaad, siis lõpetati reduktsioon, sest aadlikud muutusid mässulisiks, ja oli karta, et nad pöörduvad abipalvega mõne võõra võimu poole. F-u valitsemisajal pandi alus, eriti asehaldur K. v. Ungern'i tegevusega, Saaremaa taaniaegsele haldus- ja kohtukorrale.

C. F. Bricka, Dansk biogr. lexikon V (1891); W. Mollerup, Beziehungen (1884); maakondi kirjeldav koguteos „Eesti" VI: Saaremaa (E. Blumfeldt, Ajalugu). *E. B.*

FREUDENTHAL, Axel Olof, soome-rootsi keele- ja muinasteadlane ning rahvustegelane, sünd. 12. XII 1836 ukj. Soomes Siuntios, sai 1866 Helsingi ülikoolis skandinaavia filoloogia dots-ks, toimis 1878—1904 seals. rootsi keele ja kirjanduse prof-na; surn. 2. VI 1911 ukj. Helsingis. — F-i huvid kandusid ka Eesti poole lahte rannarootslaste juurde. Eesti-rootsi kohta käivad tähtis murdeuurimus „Upplysningar om Rågö- och Wichterpalmålet i Estland" (Helsingi, 1875) ja (koos H. Vendell'iga) sõnaraamat „Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna" (Helsingi, 1886). F. on virgutanud nooremaid jõude eesti-rootsi murrete uurimisele. Peamiselt tema algatusest on lähtunud ka Soome rootslaste rahvusliikumine.

Kansallinen elämäkerrasto II (1929); A. Mörne, A. O. F. och den finlandssvenska nationalitetsrörelsen (1927); T. Carpelan ja L. O. Th. Tudeer, Helsingin Yliopisto I (1925). *P. A.*

FREYMANN, Walther, balti-saksa filosaaf, sünd. 11. IX 1883 vkj. Viljandis linakaupmehe pojana, lõpetas 1904 Tartu Aleksandri gümnaasiumi ja 1909 Tartu ülikooli filosoofia ja klassikalise filoloogia alal cand. phil. astmega. Üliõpilasena on ta töötanud oma erialal

prof. J. Ohse, hiljemini M. Wundt'i, A. Brunsvig'i, E. Husserl'i ja M. Heidegger'i juures. F. omandas 1928 Tartu ülikoolis dr. phil. astme. Filosoofia ja vanade keelte õpetajana on F. töötanud 1909—18 Tartus Aleksandri gümnaasiumis ja H. Treffner'i gümnaasiumis, a-st 1917 peamiselt viimases ja Tartu linna saksa ühisgümnaasiumis; a-st 1919 on ta ühtlasi olnud Tartu ülikooli eradots., a-st 1938 dots. filosoofia alal. Peale selle on F. toiminud lektorina Tartu Pedagoogilise Seltsi hariduslikel kursusil, M. Rostovtsev'i eraülikoolis, Tartu rahvaülikoolis jm. — F. on olnud tegev Akadeemilises Filosoofia Seltsis asutajaliikmena ja abiesimehena a-st 1920, Tartu Vabatahtlikus Tuletõrjes a-st 1906, ms. 1933—36 peamehena, seejärel auliikmena ja aupeamehena. Ta poolt avaldatud töist on tähtsamad väitekiri „Platons Suchen nach einer Grundlegung aller Philosophie" (*Acta* B XV$_4$, Tartu, 1930), mis on leidnud tähelepanu ka välismaa eriajakirjus, „Tunnetusteooria põhiprobleemid" (Tartu, 1924), „Loogika" (*ibid.*, 1936), „Filosoofia peaküsimusi" (*ibid.*, 1939) ning väiksem artikkel „Oleva struktuur" („Looming" 1931, nr. 6). Peale selle on ta avaldanud kirjutisi ka tuletõrjenduse kohta (ms. „Tagasivaade Tartu Vabatahtl. Tuletõrje 60.-aastasele tegevusele", samanimelises brošüüris, Tartu, 1924). F. oli „Eesti entsüklopeedia" filosoofia osakonna abitoimetaja.

Isikl. saadud andmed. *K. R.*

***FREYMUTH, Otto,** balti-saksa ajaloolane, on avaldanud ülevaate Tartu varasemast ajaloost (kuni 1625. a.) koguteoses „Tartu" (Tartu, 1927) ja kirjutise „Lõpuaruanne kaevamiste kohta Tartu Doomevaremete pikihoones" („Ajalooline Ajakiri" 1927, nr. 2). F. avastas 1937. a. Braunsbergis ühe eksemplari seals. G. Schönfels'i trükikojas 1622. a. kirjastatud väikesest katoliku preestrite käsiraamatust „Agenda Parva", mis sisaldab ladina, saksa, poola ja läti tekstide kõrval ka eestikeelset teksti. Nii on see vanuselt teiseks säilinud eestikeelseks trükiteoseks ja ta sisaldab kõige vanemat lõunaeestimurdelist trükiteksti. „Agenda Parva" esindab väga korrektsel kujul mingit lõunaeesti keskmurrakut, arvatavasti Sangaste khk. või selle ümbruse oma. F-i toimetusel on ilmunud „Agenda Parva" eestikeelsete tekstide faksiimileväljaanne Tartus 1938.

Isikl. kogutud andmed.

T.; A. S-te.

***FRIEBE, Wilhelm Christian,** ajalooharrastaja, põllumajandustegelane ja -statistik, tutvus Göttingeni ülikoolis (1781—84), kus ta peale teoloogia õppis ka statistikat ja loodusteadust, tolleaegseile saksa ülikoolidele omase harrastusega, mis oli juhitud loodusteaduste rakendamisele põllumajanduse teenistusse. A. W. Hupel'i (vt.) järel oli F. esimene tähtsam balti-saksa tegelane, kes XVIII s. lõpul ja XIX s. alguses osutas teoreetiliselt suurt huvi Eesti- ja Lätimaa majanduse, eriti põllumajanduse küsimuste kohta. Ta teosed sisaldavad väärtuslikke andmeid põllumajanduse, koduloomade leviku ja nende pidamise, viljatoodangu suuruse jne. kohta, ent tihtipeale on ta statistilised andmed liiga umbkaudsed ja vigasedki. Mainitud alal on F. teoseist tähtsamad: „Physisch-ökonomisch' und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehstland, oder von den beiden Statthalterschaften Riga und Reval" (Riia, 1794), „Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirthschaft in Liefland" I—IV (*ibid.*, 1802—08), milles on kõnet ka kunstväetusest, ristikukultuurist ning piimamajandusest, ja „Anleitung zur Verbesserung und Veredlung der Schafzucht in Russland" (*ibid.*, 1809; tõlgitud ka vene ja poola keelde).

H. S e p p, Põllumajanduse teoreetiline käsitlus Liivimaal XVII ja XVIII sajandil (ERM-i Aastaraamat IX—X, 1933/34, ilm. 1934). *H. S.*

***FRIEDENTHAL, Adolf,** balti-saksa muinasteaduseharrastaja, on avaldanud teose „Die Goldschmiede Revals" (Lübek, 1931) ja tööd: „Der Münzfund von Karlos" („Beiträge" XVIII 1, 1932), „Der Münzfund von Kumna" (*ibid.*), „Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Anthropologie Estlands" („Zeitschrift für Ethnologie" 1931, Berliin, 1932), „Ein Hügelgrab aus der älteren und mittleren Eisenzeit Nord-Estlands" („Beiträge" XX 1/2, 1934), „Ein Brandgräberfeld der Jüngeren Eisenzeit aus West-Estland" (*ibid.* XXI 2/3, 1938) jt. F. on Eestimaa Kirjandusliku Ühingu esimees a-st 1936 ja Õp. E. S-i auliige a-st 1938.

Isikl. jm. saadud andmed. *H. M-a.*

* **FRIEDRICHS, Georg,** nahatööstur, sünd. 22. III 1807 vkj. Põides, suri 20. II 1881 vkj. Rakveres.

Rakverest saksa koguduse õpetajalt W. Holst'ilt ja G. Friedrichs'ilt saadud andmed.

FRIESNER, Mathäus (Matthias), arst ja poliitikategelane (andmed sünniaja kohta puuduvad), pärit Saksamaalt Kasselist, kutsuti 1553 sündik J. Coldt'i (vt. *Suppl.*) poolt Tallinna, kus toimis linna arstina kuni 1561, teotses seejärel Riias ja Kuramaal, a-st 1574 arstina Riias; surn. seals. 26. X 1583. — Olles ravinud nov-s 1558 Tallinnas Gotthard Kettler'i (vt.) haiget jalga, laskus F. nähtavasti kõnealuse isikliku kokkupuute tagajärjel poliitika päevaprobleemidesse. Alates a-st 1559 seisis F. tihedas poliitilises läbikäimises Soome hertsogi Johan'iga (vt. Johan III) ja teda võib pidada sel ajal Rootsi poliitiliseks agendiks Eestimaal. Kaasaegne pilkelaul näib teda aga õigusega süüdistavat poliitilises kahepaiksuses. Saanud Kettler'ilt Jelgava (Miitavi) lähedal suurema maavalduse, esines ta 1560-ndail a-il Kettleri käsilasena Jelgavas ja Riias. F-i peetakse ainsaks õpetatud arstiks tolle aja Vana-Liivimaal. Nagu nähtub ta kirjavahetusest, oli ta orienteeritud peale Läänemeremaade hästi ka Lääne- ja Ida-Euroopa poliitilistest vahekordadest.

Brennsohn, Ärzte Estl. (1922); C. Schirren, Quellen (1861); Revalsche Ztg. 1932, nr. 172 (O. Greiffenhagen); S. Arnell, Die Auflösung des livländischen Ordensstaates (1937), lk. 49 jj. *O. G.*

FRISCH, vt. **KIRDE.**

* **FUCHS, Melchior,** Riia bürgermeister, õppis Leydeni ülikoolis, oli 1647—51 Riia linna bürgermeister. Ta käis mitmel korral Riia rae saadikuna Stokholmi õukonnas. — F-i sulest on ms. säilinud *Historia mutati regiminis et privilegiorum civitatis Rigensis (Mon. Liv. Ant.* IV), mis sisaldab Riia linna Poolale alistamise ajalugu. F-le varemini omistatud „Das rothe Buch ... de anno 1158—1489" on tõenäoselt kirjutatud raehärra Hermann Helewegh'i ja töödeldud raehärra Johann Witte poolt.

H. J. Böthführ, Die Rigische Rathslinie (1877), lk. 171—172. *T.*

FÄHLMANN, vt. **FAEHLMANN.**

G.

GAHLNBÄCK, rootsi päritoluga kaubandustegelaste perekond Tallinnas. — **Carl Ferdinand G.,** sünd. 18. (28.?) XI 1812 vkj. Tallinnas, õppis kaubanduslikul alal ms. Inglismaal ja Rootsis, asutas 1837. a., XVIII s. alguse saanud H. J. Berg'i äriettevõtte järglasena, firma „Carl F. Gahlnbäck". Firma esialgne eksport- ja importkaubanduslik tegevus laienes hiljemini ka laevandusharu avamise tõttu. G. oli 40 a. Suurgildi oldermann ning Lüübeki, Breemeni ja Hamburgi konsul; surn. 24. VIII 1892 vkj. Tallinnas. — Eelmise poegade, Carl Johann Heinrich G-i (sünd. 17. VI 1839 vkj. Tallinnas; surn. 9. XII 1898 ukj. Berliinis) ja Carl Edmund William G-i (sünd. 23. III 1843 vkj. Tallinnas; surn. 3. III 1902 ukj. Wiesbadenis) käest läks a. 1900 ettevõtte juhtimine Karl Erik G-le; ta sünd. 4. XII 1868 vkj. Tallinnas Carl Johann Heinrich G-i pojana, õppis Tallinna kub.-gümnaasiumis, kaubanduslikul alal Rootsis ja Inglismaal; ta on olnud Suurgildi oldermann, Rootsi, Norra ja Taani konsul. Viimase poolt hoogsalt arendatud ettevõtte tegevusaladeks kujunesid laevamaakleri-, reederi- ja speditsiooniäri, Hamburg—Ameerika laevaliini esindamine, korrapärase kauba- ja reisuaurikute ühenduse pidamine Soomega, Stettini ja Hamburgiga, või ja munade hulgieksport.

G. Adelheim, Revaler Ahnentafeln I (1929); H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931), nr. 1639, 1587 ja 2980; Revalsche Ztg. 1892, nr. 191, 1898, nr. 268, Beilage; G-i firmalt jm. saadud andmed.

O. G.; J. O.

GAHLNBÄCK (Gahlnbaeck), Johannes, balti-saksa arhitekt, sünd. 21. X 1855 vkj. Saaremaal Püha kirikuõpetaja pojana, õppis Kuressaare gümnaasiumis, 1873—75 Riia polütehnikumis ja 1875—77 ja 1878—79 Peterburi kunstideakadeemias arhitektuuri; ta võttis vahepeal (1877) osa Vene-Türgi sõjast, jätkas õpinguid 1879—80 Itaalias ja Saksas. G. oli a-st 1881 A. Stieglitz'i (vt.) kunstikooli õppejõud Peterburis ja a-st 1882 ühtlasi kooli bibliotekaar ja vaselõikekabineti juhataja, a-st 1891 sama kooli juhataja ja toimis viimaseil elu-

aastail Leningradi Materiaalse Kultuuri Muuseumi juhtimisel; surn. 11. X 1934 ukj. Leningradis. — G. on teotsenud õppetöö kõrval laialdaselt tegeliku arhitektina Peterburis ja selle ümbruskonnas, aga ka kunstkäsitöö alal, olles Vene Kunstkäsitöö Ühingu asutajaid ning selle esimees, ja akvarellistina. G. oli innustunud Baltimaade, eriti eesti rahvakunsti harrastaja ja koguja. Ta erakogud sisaldasid umb. 7000 numbrit, umb. pool sellest arvust eesti rahvakunsti tooteid Eesti saartelt, kogutud ajavahemikul 1906—12. Umb. 1000 nr-t eesti esemeid müüs G. Aleksander III-nda nimelisele vene muuseumile Peterburis, kuna suurema osa (umb. 1750 nr-t) omandas E. Rahva Muuseum 1917. a. 40 000 rbl. eest. Need kogud sisaldavad enamikus tekstiile, kuid ka ilustatud puutöid, mis valitud asjatundlikult ja hoolikalt, ning neis leidub rohkesti haruldusi ja vanu dateeritud eksemplare. G. korraldas 1912 ka esimese eesti rahvakunsti näituse Riia linnamuuseumis ja õhutas kohalikke saksa ringkondigi balti rahvakunsti kogumisele. Oma töis on G. andnud eesti rahvakunsti kohta otse ülistavaid hinnanguid, on aga uurijana sageli ebakriitiline ega ole ületanud asjaarmastaja piire. G-i kirjutisist mainitagu: „Estnische Holzkrüge“ (Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen IV, Riia, 1910), „Baltische Volkskunst“ (Arbeiten des Zweiten Baltischen Historikertages zu Reval 1912, Tall., 1932), „Das Zinn bei den Esten und Finnen nach den Mythen des Kalevipoeg und des Kalevala und den noch erhaltenen Zinngegenständen späterer Zeit“ (SB GEG 1924, Tartu, 1926), „Das Amt der „Estnischen Fuhrleute“ in Dorpat und ihre Zinnkannen“ (SB GEG 1927, 1928) ja suurem töö „Zinn und Zinngiesser in Liv-, Est- und Kurland“ (Lüübek, 1929).

E. Hesse, *Album Nevanorum* 1847—1908 (1909); Alb. Acad. d. Polyt. (1912); Revalsche Ztg. 1934, nr. 251; G-i kogu kataloog ERM-s.

F. L.; J. O.

* **GAILIT, August**, kirjanik, sünd. 28. XII 1890 vkj. Sangastes Kuiksillal läti rahvusest puusepa ja eestlanna pojana, elas 4. eluaastast Laatre mõisas, õppis a-st 1899 Valga läti khk-koolis ja Valga linnakoolis, mille 3. klassist ta lahkus; täiendas oma haridust iseõppimise ja tunnivõtmise teel Tartus ning kuulas loenguid arstiteaduse alal prof. M. Rostovtsev'i eraülikoolis seals. G. töötas 1911—14 Riias ajalehe „Dsimtenes Wehstnesis“ toimetuses, oli Maailmasõja ajal sõjaväekorrespondendiks rindel, kust lähetas sõnumeid ajalehile „День“, „Dsimtenes Wehstnesis“ ja „Päevaleht“. A-st 1916 töötas ta „Tallinna Teataja“ ja 1918 „Postimehe“ toimetuses. Vabadussõja ajal G. teenis J. Kuperjanov'i (vt.) pataljonis sõjaväeametnikuna-ajalehekirjasaatjana ja täitis 1920 Eesti Riia saatkonnas ajakirjanduse atašee kohuseid. Ta viibis 1922—24 välismail. toimis siis vabakirjanikuna ja oli 1932—34 Tartus „Vanemuise“ teatri direktoriks; elanud seejärel Tallinnas. — G. on avaldanud novellikogud „Vastu hommikut“ (Tartu, 1926) ja „Ristisõitjad“ (*ibid.*, 1927) ning romaanid „Toomas Nipernaadi“ (*ibid.*, 1928, 2. tr. 1936; romaan novellides), „Isade maa“ (*ibid.*, 1935; saksakeelne tõlge ilm. Breslaus 1938) ja „Karge meri“ (*ibid.*, 1938). Kõik need teosed osutavad autori kirjanduslikkude võimete tõusu. Eriti suure menu saavutas „Toomas Nipernaadi“ nii kodu- kui välismail (saksakeelne tõlge ilm. Berliinis 1931 ja hollandikeelne Amsterdamis 1932; tšehhi keeles 1935, ka poola ja leedu keeles). Peale selle on G-lt ilmunud kogu följetone „Aja grimassid“ (Tartu, 1926). Ungarikeelses tõlkes on ilmunud valik G-i jutustisi pealkirja all „Tenger“ (Gyoma, 1933).

M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned IV (1936). *F. T.; T.*

GALEN, Heinrich v., Liivimaa ordumeister, sünniaeg teadmata, oli 1514 Võnnu linnusekomtuuriks, 1519—29 Kandava (Kandau) foogt, 1529—35 Kuldiga (Goldingen'i) komtuur ja 1535—51 ordu maamarssal, juunist 1551 enda surmani Liivimaa ordumeister; surn. 30. V 1557 vkj. Tarvastus. — Võrdlemisi vanaealise G-i valimine ordumeistriks tähendas partikularismi võidulepääsu ordus. Ta sobitusel toimus dets-s 1551 Riia linna ja peapiiskopi leppimine. Umbes samal ajal tõlgiti G-i ülesandel M. Luther'i väike katekismus eesti keelde (vt. F. Witte) ja 1552 töötati Tallinna sündiku poolt välja uus koolikorraldus. 1553 pöördus G-i tähelepanu ordu välissuhteile. Sama a. sügisel asuti uuendama 1551. a. lõppenud vaherahu Novgorodi ja Pihkvaga, õieti

Moskvaga. Kõrvuti sellega püüti hankida Rootsilt (vt. Gustav I Vaasa) ja Taanilt (vt. *Suppl.* Kristian III) sõjalist abi Vene vastu. Lõpuks sõlmis ordu aja võitmiseks 24. VI 1554 15-ks a-ks Moskvaga ebasoodsail tingimusil vaherahu. Rahuleping ratifitseeriti 1555 Võnnus, kuid ordumeister esines keisri ees protestiga, et Vene- ja Liivimaa vahekorra küsimust kanda riigikammerkohtu ette ja saavutada ordule sobiv lahendus. Kui ordu ja Riia peapiiskopi suhe peatselt teravnes, suurendas ordu omi sõjalisi jõude veebr-s 1556 ja sama a. märtsis peetud Volmari maapäeval paljastas G. peapiiskop Wilhelm'i (vt.) ühenduse välisriikidega ning kavatsused Liivimaa suhtes. Ordu ja peapiiskopi tülist arenenud kokkupõrke ajal Poolaga viibis G. tegevuseta Võnnus ning suri varsti.

Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1899, lk. 62 (L. Arbusow); Arbusow, Grundriss, lk. 170 jj.; H. Kruus, Vene-Liivi sõda (1924), lk. 21 jj. *F. R.*

GALKIN-VRASKOI (-Vras[s]ki), Mihhail Nikolajevitš, Eestimaa kuberner, sünd. 1834 (lähemad andmed puuduvad) Kaasani kub-u aadliku pojana, õppis 1849—53 Kaasani ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas kandidaadi astmega. Ta teenis 1854—62 Orenburgi ja Samaara kindralkuberneri kantseleis ja 1862—67 siseministeeriumis; a-il 1867—68 oli ta Peterburi vangimajade komitee direktor, 1868—70 Eestimaa kuberner, 1870—79 Saraatovi kuberner, 1879—96 vangimajade peavalitsuse ülem ja 1896—1916 riiginõukogu liige; surn. 8. IV 1916 vkj. Peterburis. — G. oli XIX s. esimene vene rahvusest Eestimaa kuberner ja ühtlasi siinseid esimesi teerajajaid venestusele. Tema kuberneriks oleku ajal seati Eestimaal riigiasutisis asjaajamiskeeleks vene keel; ka hakkas ta nõudma kubermangu politseiorganeilt, et need lisaksid oma saksakeelseile aruandeile juurde venekeelsed tõlked, ja algatas viimaks koguni kohaliku politseikorralduse reorganiseerimise küsimuse, et suurendada siin keskvalitsuse mõju. G. oli kaastegev Tallinnas vene õppekeelega Aleksandri gümnaasiumi asutamise eeltöödel. Seistes kohaliku sakslusega vaenujalal, sattus ta 1869 eriti teravasse konflikti Eestimaa rüütelkonna esindusega ja Tallinna raega oma järsu nõude tõttu, et riiklikkude pühade puhul ka luteriusulised riigi- ja linnaametnikud ning rüütelkonna funktsionäärid osa võtaksid vene-õigeusu kiriku pidulikust jumalateenistusest. Sel puhul saksa ringkonnis tekkinud ärevus mõjus kõikuva iseloomuga keiser Aleksander II-le (vt. ka *Suppl.*) niivõrra, et ta pidas soovitavaks G. lahkumist Eestimaa kuberneri kohalt, mis siis ka varsti toimus. Nii oma kuberneriks oleku ajal kui ka pärastpoole tundis G. eriti elavat huvi vene-õigeusuliste seisundi parandamise vastu Baltimail. A-st 1882 kuni enda surmani toimis ta Peterburis asuva Balti Õigeusu Vendkonna Прибалтійское Православное Братство) esimehena, mis organisatsiooni eesmärgiks oli hoolitseda Baltimaade õigeusu kirikute ja koolide eest ning soetada ja levitada eesti- ja lätikeelset õigeusu vaimulikku kirjandust. G. mõjul suurendati 1880-ndate a-te keskel Baltimail õigeusu rahvakoolele riigikassast antavat iga-aastast toetust 12 000 rublalt ümmarguselt 30 000 rublani. Eesti ja läti õigeusuliste seisundiga tutvumiseks sooritas G. Peterburist korduvalt reise Baltimaile. G. sulest on ilmunud Kesk-Aasia ja Orenburgi alade kohta rida ajaloolisi ja etnograafilisi artikleid, mis on kogutud teosesse „Этнографическіе и историческіе матеріалы по средней Азіи и Оренбургскому краю" (Peterburi, 1868).

G. teenistusleht ERKA-s; Новый Энц. Сл. Брокг.-Ефр.; Отчетъ о дѣятельности... Прибалтійскаго Православнаго Братства ... за 1915 г. (1916), lk. 5—11; „Правительственный Вѣстникъ" 1916 nr. 82; A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925), lk. 51—54, 514; Staël v. Holstein, Materialien, Abtheilung I, 1. kd. (käsikiri ERKA-s), lk. 233, 234, 239; Ed. v. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat (1930), lk. 11, 141; „Vaimulik Sõnumitooja" 1904, nr. 4, 7. *J. Kt.*

GARAIS, Fricis (Fridrichs) (pseud. V. Zemtsev), läti publitsist, sünd. 21. VII 1865 vkj.? Bauske maakonnas Vecmuiža v., õppis Jelgava (Miitavi) gümnaasiumis ja Moskva ülikoolis, mille lõpetas keeleteaduse alal. A-st 1895 toimis G. riigiametnikuna, oli maksuinspektoriks a-st 1899 Jaunjelgavas (Friedrichstadt'is), a-st 1903 Viljandis ja hiljemini Cēsise (Võnnu) maakonnas.

Lahkunud 1911 riigiteenistusest, teotses ta eraõpetlasena, elas Maailmasõja ajal mõne aja pagulasena Tartus, selle järel peamiselt oma koduvallas. G. heitis enda 2. VI 1936 ukj. Vecmuiža raudteejaamas rongi alla. — V. Zemtsev'i varjunime all on G. avaldanud rea teoseid Balti agraarküsimuse ja omavalitsusliku korralduse üle peamiselt selleks, et Vene avalikkust, eriti riigivolikogude liikmeid valgustada Baltimaa olude suhtes, nagu: „Къ аграрному вопросу въ Лифляндіи" (Riia, 1907), „Къ вопросу о земскомъ самоуправленіи въ Прибалтійскомъ краѣ" (Riia, 1909), „О квотной землѣ въ Лифляндіи" (Riia, 1913), „О свободномъ договорѣ при отчужденіи крестьянской земли въ Прибалтійскомъ краѣ" (Riia, 1914), „Остатки феодальнаго строя въ Прибалтійскомъ краѣ" I, II (Tartu, 1916). Neis töis arvustab G. teravasti Balti saksluse esindajate, eriti A. v. Tobien'i (vt. ka *Suppl.*) seisukohti. Viimase vastu on sihitud ka G-i käsikirjaline teos „Лифляндское аграрное законодательство въ освѣщеніи Тобина" (kirjutatud 1932; Läti riigi raamatukogus). Peale selle on G. tõlkinud läti keelde Platon'it ja Thukydides't ning avaldanud käsitlusi läti keele kohta (viimaseist üks säilib käsikirjana Läti riigi raamatukogus).

Latviešu konversācijas vārdnīca V (1931); O. Nonācs, Fr. Garā = V. Zemtseva dzīve un darbs (Latvijas Preses biedrības gada grāmata II, 1937, lk. 299—321). *P. T.*

GAUGER, Johann Ludwig Friedrich, raamatukaupmees, sünd. 1754 Saksamaal Stuttgartis (lähemad eluloolised andmed puuduvad). G. pidas 1784—90 koos Karl Gustav Linde'ga, hiljemini üksinda Tartus esimest raamatukauplust, mis tol ajal Eesti alal ainsa avaliku raamatukauplusena varustas kirjandusega kogu maad, ka Tallinna. Säärase ilgi soodsail tingimusil polnud võimalik end elatada ainult raamatukauplemisega. Et lugejaskond oli väga piiratud ja kiriku- ning kooliraamatuid ja kalendreid levitasid ka raamatuköitjad, müütas äri peale selle ms. veel siidi. G. koos Linde'ga avas 1786 ka laenuraamatukogu. Pärast seda, kui Tallinn sai endale raamatukaupluse ja Tartus avati 1793 M. G. Grenzius'e (vt. *Suppl.*) poolt raamatukauplus ning maalgi hakkas tekkima lugemisringe, raskenes G-i seisund veelgi. Linde lahkumise (1790) järel ärist kerkis üles selle likvideerimise küsimus. Uuesti asutatud ülikool võimaldas raamatukauplusele lahedamaid tingimusi, eriti a-st 1803, mil G. nimetati ülikooli raamatukauplejaks. A. 1810 müüs G. oma raamatulao Riia raamatukauplejale J. Fr. Meinshausen'ile. Peale 1820. a. pole G-i tegevusest mingeid teateid.

Andmeid Tartu Ülikooli Arhiivist ERKA-s; W. Stieda, Die Entwickelung des Buch-Gewerbes zu Dorpat (Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels VII, 1882); A. Feuereisen, Der Buchdrucker M. G. Grenzius und die Begründung der „Dörptschen Zeitung" (Verh. GEG XXI, 1904); *idem*, Die Anfänge des Buchgewerbes in Dorpat (1905); F. Puksov, Eesti raamatu arengulugu (1933). *F. P.*

* **GEHEWE, Carl Heinrich Constantin**, kirikuõpetaja, suri 2. VII 1856 ukj. Böömimaal Františkovy Lázne's (Franzensbad'is; maetud Saksis Schönberg'is). — G. oli 1838—41 õpetatud Eesti Seltsi esimene esimees, 1842—43 esimehe kt. ja hiljemini auliige; ta asutas 1835 Tartu eesti koguduses kirikulaulukoori, esines Õp. E. S-s ettekannetega, ms. eesti keele uurimise ja murrete kohta, oli hoolega tegev eesti keele sõnaraamatu eeltööde kallal, korraldades ja läbi töötades teiste Õp. E. S-i liikmete poolt kogutud ainestikku (seda kasutas hiljemini F. J. Wiedemann — vt.) ja avaldas raamatu „Luggemisse Ramat laste kolitamisse tarwis" I (Tartu, 1841). Veendunud ratsionalistina juhtis G. Tartu intelligentsi, kes oli jagunenud pietismi ja ratsionalismi pooldajaiks, ratsionalistlikku voolu ja võitis saksa koguduse õpetaja F. G. Bienemann'i poolt juhitud pietistlikult voolult hulga pooldajaid, eriti ülikooli ringkonnast.

SB GEG aa-te kohta 1839—40 ja 1842—43; Tartu-Maarja koguduse arhiivist jm. saadud andmed. *K. Kk.*

GENETZ, Arvid Oskar Gustaf (luuletajanimi Arvi Jännes), soome keeleteadlane ja kirjanik, sünd. 1. VII 1848 ukj. Impilahel, õppis 1866—71 Helsingi ülikoolis, omandas 1877 dr. phil. astme, oli 1891—93 soome keele ja kirjanduse ja seejärel soome-ugri keeleteaduse prof. Helsingi ülikoolis; surn. 3. V 1915 ukj. Helsingis. — Karjalaaunuse keele uurimise alalt on G. aval-

prof. J. Ohse, hiljemini M. Wundt'i, A. Brunsvig'i, E. Husserl'i ja M. Heidegger'i juures. F. omandas 1928 Tartu ülikoolis dr. phil. astme. Filosoofia ja vanade keelte õpetajana on F. töötanud 1909—18 Tartus Aleksandri gümnaasiumis ja H. Treffner'i gümnaasiumis, a-st 1917 peamiselt viimases ja Tartu linna saksa ühisgümnaasiumis; a-st 1919 on ta ühtlasi olnud Tartu ülikooli eradots., a-st 1938 dots. filosoofia alal. Peale selle on F. toiminud lektorina Tartu Pedagoogilise Seltsi hariduslikel kursusil, M. Rostovtsev'i eraülikoolis, Tartu rahvaülikoolis jm. — F. on olnud tegev Akadeemilises Filosoofia Seltsis asutajaliikmena ja abiesimehena a-st 1920, Tartu Vabatahtlikus Tuletõrjes a-st 1906, ms. 1933—36 peamehena, seejärel auliikmena ja aupeamehena. Ta poolt avaldatud töist on tähtsamad väitekiri „Platons Suchen nach einer Grundlegung aller Philosophie" (*Acta* B XV$_4$, Tartu, 1930), mis on leidnud tähelepanu ka välismaa eriajakirjus, „Tunnetusteooria põhiprobleemid" (Tartu, 1924), „Loogika" (*ibid.*, 1936), „Filosoofia peaküsimusi" (*ibid.*, 1939) ning väiksem artikkel „Oleva struktuur" („Looming" 1931, nr. 6). Peale selle on ta avaldanud kirjutisi ka tuletõrjenduse kohta (ms. „Tagasivaade Tartu Vabatahtl. Tuletõrje 60.-aastasele tegevusele", samanimelises brošüüris, Tartu, 1924). F. oli „Eesti entsüklopeedia" filosoofia osakonna abitoimetaja.

Isikl. saadud andmed. *K. R.*

***FREYMUTH, Otto,** balti-saksa ajaloolane, on avaldanud ülevaate Tartu varasemast ajaloost (kuni 1625. a.) koguteoses „Tartu" (Tartu, 1927) ja kirjutise „Lõpuaruanne kaevamiste kohta Tartu Doomevaremete pikihoones" („Ajalooline Ajakiri" 1927, nr. 2). F. avastas 1937. a. Braunsbergis ühe eksemplari seals. G. Schönfels'i trükikojas 1622. a. kirjastatud väikesest katoliku preestrite käsiraamatust „Agenda Parva", mis sisaldab ladina, saksa, poola ja läti tekstide kõrval ka eestikeelset teksti. Nii on see vanuselt teiseks säilinud eestikeelseks trükiteoseks ja ta sisaldab kõige vanemat lõunaeestimurdelist trükiteksti. „Agenda Parva" esindab väga korrektsel kujul mingit lõunaeesti keskmurrakut, arvatavasti Sangaste khk. või selle ümbruse oma. F-i toimetusel on ilmunud „Agenda Parva" eestikeelsete tekstide faksiimileväljaanne Tartus 1938.

Isikl. kogutud andmed.

T.; A. S-te.

***FRIEBE, Wilhelm Christian,** ajalooharrastaja, põllumajandustegelane ja -statistik, tutvus Göttingeni ülikoolis (1781—84), kus ta peale teoloogia õppis ka statistikat ja loodusteadust, tolleaegseile saksa ülikoolidele omase harrastusega, mis oli juhitud loodusteaduste rakendamisele põllumajanduse teenistusse. A. W. Hupel'i (vt.) järel oli F. esimene tähtsam balti-saksa tegelane, kes XVIII s. lõpul ja XIX s. alguses osutas teoreetiliselt suurt huvi Eesti- ja Lätimaa majanduse, eriti põllumajanduse küsimuste kohta. Ta teosed sisaldavad väärtuslikke andmeid põllumajanduse, koduloomade leviku ja nende pidamise, viljatoodangu suuruse jne. kohta, ent tihtipeale on ta statistilised andmed liiga umbkaudsed ja vigasedki. Mainitud alal on F. teoseist tähtsamad: „Physisch-ökonomisch' und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehstland, oder von den beiden Statthalterschaften Riga und Reval" (Riia, 1794), „Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirthschaft in Liefland" I—IV (*ibid.*, 1802—08), milles on kõnet ka kunstväetusest, ristikukultuurist ning piimamajandusest, ja „Anleitung zur Verbesserung und Veredlung der Schafzucht in Russland" (*ibid.*, 1809; tõlgitud ka vene ja poola keelde).

H. S e p p, Põllumajanduse teoreetiline käsitlus Liivimaal XVII ja XVIII sajandil (ERM-i Aastaraamat IX—X, 1933/34, ilm. 1934). *H. S.*

***FRIEDENTHAL, Adolf,** balti-saksa muinasteaduseharrastaja, on avaldanud teose „Die Goldschmiede Revals" (Lüübek, 1931) ja tööd: „Der Münzfund von Karlos" („Beiträge" XVIII 1, 1932), „Der Münzfund von Kumna" (*ibid.*), „Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Anthropologie Estlands" („Zeitschrift für Ethnologie" 1931, Berliin, 1932), „Ein Hügelgrab aus der älteren und mittleren Eisenzeit Nord-Estlands" („Beiträge" XX 1/2, 1934), „Ein Brandgräberfeld der Jüngeren Eisenzeit aus West-Estland" (*ibid.* XXI 2/3, 1938) jt. F. on Eestimaa Kirjandusliku Ühingu esimees a-st 1936 ja Õp. E. S-i auliige a-st 1938.

Isikl. jm. saadud andmed. *H. M-a.*

eksporti, pidas laevaagentuuri ja ajas reederiäri. G. oli ühtlasi Tallinna börsikomitee ja Tallinna Kinnisvaraomanikkude Krediit-Ühingu esimeheks jm. tegev.

H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931); „Revaler Beobachter" 1910, nr. 232; A. v. Hansen, Stammtafeln nicht immatrikulierter baltischer Adelsgeschlechter I, 3/4 (1933); Clayhills'i firma arhiivist jm. saadud andmed. *O. G.; T.*

GIRGENSOHN, Gustav Karl, baltisaksa õpetaja ja botaanikaharrastaja, sünd. 24. III 1786 vkj. Liivimaal Ergli (Erla) kirikumõisas, õppis Tartu ülikoolis õigusteadust 1803—06, oli kreiskooliõpetaja Võnnus, gümnaasiumiõpetaja Viiburis ja a-st 1814 pikemat aega Tartus, kus suri 8. II 1872 vkj. — G. alustas tööd botaanika alal asjaarmastajana ja oli Läänemeremaade sammalde omaaegseid põhjalikumaid uurijaid ja kirjeldajaid. Ta tähtsamaks teoseks on „Naturgeschichte der Laub- und Lebermoose Liv-, Ehst- und Kurlands" (Archiv f. d. Nat., II seeria, 2. kd., Tartu, 1860). G. on ka avaldanud sammalde ekssikaatkogu viies mapis à 50 liiki (Tartu, 1849—56).

Alb. acad. (1889); Recke-Napiersky II; Beise I jm. saadud andmed. *K. E.*

GLEHN, Peter v., botaanik, sünd. 27. X 1835 vkj. Harjumaal Jälgimäe mõisas, õppis 1854—58 Tartu ülikoolis botaanikat ja zooloogiat, oli 1858—62 Fr. Schmidt'i (vt. *Suppl.)* reisukaaslane Amuurimaal ja Sahhalini saarel ning a-st 1865 Peterburi botaanikaaia konservaator, kellena suri 4. IV 1876 vkj. — G. uuris (koos Th. Bienert'iga) 1856—59 ka Tartu ümbruse taimestikku, mis töö tulemusena ilmus temalt „Flora der Umgebung Dorpats" (Archiv f. d. Nat., II seeria, 2 kd., Tartu, 1860). Ta kirjutas ms. veel kaks teost Siberi floora üle. G-i järgi nimetas Fr. Schmidt ühe sarikaliste *(Umbelliferae)* perekonna *Glehnia*'ks. Ta Amuurimaa ja Sahhalini herbaarium kuulub Vene Teaduste Akadeemiale. G-i ja Bienert'i Tartu ümbruse herbaarium (3 pakki) on Loodusuurijate Seltsi (Tartus) omand; osa ta taimedest kuulub Provintsiaalmuuseumile Tallinnas.

Alb. acad. (1889); *Alb. Estonorum* (1910); И. Бородинъ, Коллекторы и коллекціи по флорѣ Сибири (1908), lk. 31 jm. saadud andmed. *K. E.*

GLESER (kirikuraamatuis Gläser), **Hilda Marie**, näitleja ja näitejuht, sünd. 26. VI 1893 vkj. Viljandis müürsepa tütrena, õppis kohalikus algkoolis, vene õigeusu kiriku koolis, saksa õppekeelega tütarlastekoolis ja Tallinnas käsitöökoolis; töötas Rakveres moeäris ja Peterburis koduõpetajana. Siirdunud 1915 Tallinna õppima näitekunsti „Estonia" teatri näitleja ja näitejuhi Hilma Rantanen'i juurde, oli G. a-st 1916 tegev „Estonia" laval, esialgu kooriliikmena, hiljemini näitlejana ja näitejuhina. A-st 1923 oli G. abielus Nikolai Feldt'iga; surn. 25. VIII 1932 ukj. Tallinnas (maetud Viljandis). — G-i areng näitlejana sai otsustava tõuke ekspressionismi mõjulepääsemisest eesti laval. G-i avar anne on loonud terve rea karakterkujusid, traagilistest groteskkoomiliste ja fantastilisteni, ka realistlikust ja klassikalisest repertuaarist; mõne näitena olgu nimetatud Naine E. Toller'i „Massinimeses", Elektra H. v. Hofmannstahl'i „Elektras", Puck W. Shakespeare'i „Suveöö unelmas", Madame Peachum B. Brecht'i ja K. Weill'i „Kolme krossi ooperis" jt. Näitejuhina oli G. veendunud ekspressionist, teotsedes lavastajana „Estonias", Hommikteatris ja hiljemini eriti tulemusrikkalt Tallinna Töölisteatris selle asutamisest (1926) peale. A-st 1924 elulõpuni arendas G. ühtlasi edukat tegevust Draamastuudio teatrikunsti-koolis lavapraktika õpetajana.

„Estonia" teatri arhiiv-muuseumist ja Viljandi Maakoguduse õpetajalt J. Lattik'ult saadud andmed; „Vaba Maa" 1932, nr. 200, 202; Pvl. 1932, nr. 232, 233; Hilda Gleser (1934). *H. K-s.*

GOETZ, Leopold Karl, ajaloolane, sünd. 7. X 1868 ukj. Saksamaal Karlsruhes, oli vanakatoliku preester Passaus, sai prof-ks vanakatoliku seminar-konviktis Bonnis 1900 ja Bonni ülikoolis 1902; surn. 2. IV 1931 ukj. Bonnis. — G. on tagajärjekalt uurinud Vana-Vene kiriku-, kultuuri- ja õigusajalugu ning Hansa-Vene kaubanduse ajalugu. Ta õigusajaloolisist teoseist on silmapaistvaim allikakriitiline töö „Russisches Recht" I—IV (Stuttgart, 1910—13). Eesti ajaloo uurimise seisukohalt on põhjapanevama tähtsusega ta „Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters" (Hamburg, 1916) ja „Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters" (Hansische Geschichtsquellen,

Neue Folge V, Lüübek, 1922), milledes autor jälgib Hansa-Vene kaubanduse kujunemist ja arengut, Vana-Liivimaa linnade osa Novgorodi kontori valitsemisel, transiitkaubanduse reguleerimisel jm.

H. S e p p, L. K. G. („Ajalooline Ajakiri" 1931, nr. 3); R. S a l o m o n, L. K. G. [„Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte", kd. V (Neue Folge, kd. I) 1931, lk. 477—483]. *H. S.*

* **GOLTZ, Gustav Adolph Joachim Rüdiger v. d.,** krahv, kindral, on toiminud viimaseil a-il Saksa ohvitseride riikliku liidu juhina; ta on avaldanud memuaarilise sisuga teose „Als politischer General im Osten (Finnland und Baltikum) 1918 und 1919" (Leipzig, 1936). Eestikeelses tõlkes ilmus ta töö „Minu missioon Soomes ja Baltikumis" (Tartu, 1937).

E. L a a m a n, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 444, 472, 479, 514, 540 jj.; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 141, 445, 446. *T.*

GONSIOR, Jacob Johann, Tallinna magistraaditegelane, Gonsiori-asutise looja, sünd. 3. I 1794 vkj. Tallinnas kaupmehe pojana, õppis Tartu ülikoolis õigusteadust 1813—16, oli pärast seda Tallinna magistraadi-advokaat, ühtlasi advokaat ülem-maakohtu ja Eestimaa kub.-valitsuse juures, a-st 1828 Tallinna magistraadi juures raehärra-literaat; surn. 29. III 1865 vkj. Tallinnas. — Magistraadi tööde kõrval oli G. ms. 1836 Peterburis tööd alustanud balti provintsiõiguse revideerimise komisjoni liige Tallinna esindajana. G-i testamendi alusel loodud ja tänini teotsenud „J. Gonsior'i asutise" tegevuskapitaliks jättis G. kogu oma varanduse, millest on jäänud järele kinnisvaru koguväärtuses üle 450 000 kr. Asutist juhtiv 18-liikmeline kuratoorium Tallinna linnapea juhatusel on tarvitanud kapitali protsente vaeste, eriti laste eest hoolitsemiseks, vaatamata abivajaja seisusele, rahvusele ja usutunnistusele. A-st 1938 töötab „J. Gonsior'i asutis" sihtasutisena.

H. H r a d e t z k y, Schüler-Verzeichnis (1931); TLA-st saadud andmed. *J. O.*

GORI, vt. AGORI.

GOUGH, Hubert, sir, Briti kindral, sünd. 12. VIII 1870 ukj. Londonis, õppis Eton'is, võttis osa buuride sõjast 1899—1902, Maailmasõjast Prantsusmaal ja Flandrias 1914—18 diviisi- ja viimaks armeeülemana. Ta oli liitriikide missiooni juhiks Balti riikides 1919, läks erru kindrali auastmes 1922 ja on sest ajast Inglismaal direktorina tegev majanduslikes ettevõtteis. — Jõudnud liitriikide missiooni juhina Tallinna 12. VI 1919 ukj., muutis G. ära liitlaste sõjaväeliste esindajate otsuse, et Eesti ja Läti (A. Niedra) väed peavad kumbki asuma oma rahvuspiiridele. Selle asemel G. nõudis Ieriki (Ramotzki) raudteesõlme andmist Eesti vägede kätte ning Landeswehr'i tagasitõmbumist. Nüüd järgnes G. R. v. d. Goltz'i (vt.) pealetung Võnnu all, Eesti vastupealetung ja Landeswehr'i lüüasaamine; siis korraldas G. 27. VI s. a. Läti peaministri K. Ulmanis'e laevalt maabumise ja tegevusse astumise Liepājas (Liibavis) ja 3. VII vaherahu Strasdu (Strasdenhof'i) mõisas Eesti-Läti ja Saksa vägede vahel, nõudis augusti alguses kindral N. N. Judenitš'ilt (vt.) ja Eestilt aktiivset koostööd enamlaste vastu ning laskis seks otstarbeks oma staabiülemal kindral Frank Graham Marsh'il organiseerida 12. VIII Tallinnas Loode-Vene valitsuse, kes tunnustas Eesti iseseisvust. Kui aga Vene valgete juhid ja Prantsusmaa avaldasid sel puhul protesti, kutsuti G. Baltimaalt ära. Ta sõitis augusti lõpul Pariisi nõutama Eesti iseseisvuse tunnustamist, mis tal aga ei õnnestunud. G. on Eesti Vabadusristi kavaler.

Isikl. saadud andmed; Who's Who? (1937); E. L a a m a n, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 449, 509, 533, 562, 564 jj. *E. L.; J. O.*

GRAHL, Andreas Traugott, luuleharrastaja ja helilooja, sünd. 1745. a. paiku Dresdenis, õppis 1766—68 Leipzigi ülikoolis õigus- ja usuteadust ning esines üliõpilaspõlves ja hiljeminigi tenorilauljana kontsertidel. Toiminud pikemat aega (1770-ndail a-il ja ka veel a. 1784) koduõpetajana Eestimaal, siirdus G. Moskvasse, kus suri pärast 1786. a. (aeg teadmata). — Eestimaal tegeles G. ka eesti luule ja rahvamuusikaga. Oma noodiraamatuis „Oden und Lieder in Musik gesetzt" (Leipzig, 1779) ja „Lieder und Handsachen für das Klavier und den Gesang" (*ibid.*, 1784; sellest on teada üks eksemplar Preisi riigiraamatukogus Berliinis) avaldas ta noodistusi ja laule ka eesti aineil, viimases

nimelt kaks eestikeelset laulu „Tio“ (s. o. „Tiiu tasane ja helde“) ja „Liesole“.

E. L. Gerber, Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler (1812); Recke-Napiersky II (1829); J. S. Ersch ja J. G. Gruber, Allgemeine Encyklopädie (1864); E. Kirj. 1939, nr. 4 (J. Roos). *T. J.*

GRANFELT (Kuusi), Aksel August, soome haridus-, hõimu- ja karskustegelane, sünd. 26. VII 1846 ukj. Soomes Hausjärvel prof-i pojana, õppis Helsingi ülikoolis a-st 1866 loodus-, siis arstiteadust, sai 1878 arstiteaduse litsentsiaadiks. Olnud 28 a. Kansanvalistusseura sekretär, läks G. erusse 1907; surn. 23. II 1919 ukj. Mäntyharju khk. Jylhäs. — Kansanvalistusseura sekretärina pühendas G. oma jõu rahvahariduse edendamisele. Ta võttis elavalt osa ka suhtlemisest eestlastega. Olles 1874 lühemat aega Tartus, tutvus ta siin J. V. Jannsen'iga (vt.) jt. ja käis 1880 Tallinna laulupeol, mille eeskujul korraldas 1881 Kansanvalistusseura poolt Jyväskyläs esimese Soome laulupeo; sellele järgnes G-i ametiajal veel II laulupidu. Ta avaldas eesti tegelaste ja olude kohta tihti artikleid soome ajakirjanduses, kirjutas karskusküsimuse selgituseks põhjapaneva töö „Nykyajan raittiusliike“ (1883) ja pidas kogu elu kestel alkoholivastast võitlust, taotelles Soomes keeluseaduse kehtimapanemist. G. õhutas M. J. Eisen'it (vt. ka *Suppl.*) karskustööle, millest sai Eestis alguse karskusliikumine.

Kansallinen elämäkerrasto II (1929); V. Karpio, Matti Helenius-Seppälä (1931). *M. J. E.*

* **GRANT, Mats**, õpetaja, tõlkis kolm jutukest läti keelest, J. Dauge teose järgi „Vagga neitsit Mai Roos“ (Tartu, 1865), „Õnne-tee“ (*ibid.*, 1866) ja Christoph von Schmid'i „Auväärt Pridoling ja pahha Tidrig“ (*ibid.*, 1874); kaks viimast olid tõlgitud läti keelde saksa keelest.

M. Pukits, Mai Roos ja selle aine käsitlejad (E. Kirj. 1938, nr. 11). *T.*

* **GRANÖ, Johannes Gabriel**, geograaf, on a-st 1926 Turu ülikooli maateaduse prof. ja oli 1932—34 sama ülikooli rektor. — G. on avaldanud tööd „Reine Geographie“ (*Acta Geographica II*, 2, 1929), „Die geographischen Gebiete Finnlands“ (*Fennia* 52, 3, 1931) jt.; ta on olnud Soome kaardistiku „Suomen kartasto 1925“ (Helsingi, 1929) peatoimetaja. G-le on pühendatud ta õpilaste poolt koguteos „Johannes G. Granö 50-aastaseks sünnipäevaks“ (Tartu, 1933). A-st 1932 on ta Tartu ülikooli audoktor *(dr. phil. nat. h. c.)* ja E. Kirjanduse Seltsi auliige. *A. T.*

GREENBERG, Johannes, maalikunstnik, sünd. 29. XII 1886 vkj. Järvamaal Koigi v. metsniku pojana, omandas algharidu se Paide vene kirikukoolis, õppis a-st 1901 Tallinna Kanuti gildi koolis dekoratsioonimaalimist ja saksa keelt, siirdus 1904 kunsti alale õppima A. Laikmaa (vt. ka A. Laipman) ateljeesse; ta õppis 1907—09 Berliinis kuninglikus kunsttööstuskoolis ja Münchenis A. Azbé ja prof. H. Groeber'i erakunstikoolis, hankides samal ajal ülalpidamist dekoratsioonimaalimisega, seejärel 1909—13 kunstideakadeemias peamiselt prof. G. von Hackel'i juhatusel. Pärast lühikest peatust kodumaal siirdus G. Moskvasse, kuhu jäi kuni 1920; vahepeal võttis ta osa „Mir iskusstva“ jt. suuremaist kunstinäitusist Peterburis ja Moskvas. A-st 1920 töötab G. vabakunstnikuna ja joonistusõpetajana Tallinnas. Ta on olnud 1929—30 Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuse esimeheks, 1937—39 sihtkapitali esinduskogu ja a-st 1936 ühtlasi E. Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu esimeheks. G. on võtnud järjekindlalt osa suuremaist kunstinäitusist kodumaal, esitades töid, peamiselt figuraalseid kompositsioone, klassikalisele vormitunnetusele rajatud, ent isikupäraselt käsitatud laadis.

Isikl. saadud andmed. *H. K-s.*

***GREIFFENHAGEN, Otto**, baltisaksa arhivaar, oli kuni 1934 Tallinna linnaarhivaar; surn. 10. VI 1938 Saksas Hamelnis. — G. oli Eestimaa Kirjandusliku Ühingu esimees 1922—36, seejärel auliige, ja ms. ka Õp. E. S-i auliige a-st 1925. Ta toimetusel on ilmunud G. v. Hansen'i (vt.) koostatud Tallinna linnaarhiivi kataloogi (1896) teine trükk (Tall., 1926), linnaarhiivi väljaanne nr. 3 „Tallinna vanimad linna arveraamatud 1363—1374“ (*ibid.*, 1927) ja nr. 6 „Tallinna kodanikkuderaamat 1409—1624“ (*ibid.*, 1932). Peale selle on ta avaldanud brošüüri „Zur Geschichte des Revaler Vereins für Kammermusik“ (Tall., 1913) ja selle kohta täienduse „Der Revaler Verein für Kammermusik in Kriegs- und Nachkriegszeit“ (*ibid.*,

1931), ülevaate Eesti ja Leedu arhiivindusest „Minerva“ arhiivindusekäsiraamatus (Minerva-Handbücher: Die Archive, I, 3, Berliin ja Leipzig, 1931), töö „Die Wasserindustrie am Oberen See bei Reval im Verlauf von 6½ Jahrhunderten“ (teoses „Die baltische Papierindustrie“, Tall., 1922; vrd. ka „Beiträge“ XIII, 4, 1927) ja kirjutisi mujal; ta on olnud ajakirja „Beiträge zur Kunde Estlands“ toimetaja 1932—36 ja A. Behrsing'i (vt. *Suppl.*) poolt toimetatud teose „Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung“ (Leipzig, 1928) kaasautor.

Isikl. jm. saadud andmed; Revalsche Ztg. 1938, nr. 137 (P. Johansen).

J. O.

* **GREIFFENHAGEN, Thomas Wilhelm**, jurist ja ajaloolane, toiminud mitme a. kestel koduõpetajana Eestimaal, astus a. 1856 Eestimaa kubermanguvalitsuse teenistusse, oli a-st 1860 „Revalsche Zeitung'i“ toimetajaid, kellena võttis elavalt osa poliitilisest võitlusest, osutades liberaalsest lähtekohast huvi ka talupoegkonna seisundi parandamise kohta.

Allg. D. B.; BM. 1930, nr. 7/8 (O. Greiffenhagen); R. Wittram, Liberalismus baltischer Literaten (Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga, IV, 9, 1931).

O. G.

GRENZIUS (eesti trükiseis **Grentzius**, ka **Krentsius**), **Michael Gerhard**, trükkal ja kirjastaja, sünd. 1759 (lähemad andmed puuduvad), rentis G. Kupzau'ga kokku W. J. v. Lauw' (vt.) surma järel 1786 viimasele kuulunud trükikoja Põltsamaal, asus 1789 Tartu, kus omandas 1791 mainitud trükikoja, avas 1793 laenuraamatukogu ja raamatukaupluse; ta nimetati 1802 ülikooli trükkaliks, kellena teotses kuni 1817; surn. 1. II 1822 vkj. Tartus. — G. avaldas juba Põltsamaal ärksat tegevust raamatutööstuse alal, eriti pärast seda, kui oli leidnud trükiste kirjastajaks J. L. Gauger'i (vt. *Suppl.*) ja K. G. Linde raamatukaupluse Tartus. G. kirjastas ühtlasi ise eesti katekismusi. Tartus hakkas ta J. G. Findeisen'i jt. poolt 1789 väljaantud esimese Tartu ajalehe „Dörptsche politisch-gelehrte Zeitung'i“ otsese järjena trükkima ja välja andma „Dörptsche Zeitung'i“. Raamatukaupluse kaudu levitas ta eesti- ja saksakeelseid raamatuid. Eesti raamatute trükkimise, kirjastamise ja levitamise eesõigus oli alates XVII s-st kuulunud Riia ja Tallinna linnatrükkalile. Juunis 1800 ostis G. Riia trükkalilt J. C. D. Müller'ilt privileegi Lõuna-Eesti kiriku- ja kooliraamatute, samuti kalendrite väljaandmiseks. Sellest ajast peale tõusis Tartu tähtsamaks eesti raamatute trükikeskuseks. Et G. ülikooli trükkalina, ainsana Tartus, ei suutnud kõiki nõudeid rahuldada, kutsuti 1814 teiseks trükkaliks J. Chr. Schünmann (vt. *Suppl.*), kellele G. müüs oma trükikoja sisseseadu 1817.

F. Puksov, Eesti raamatu arenguiugu (1933); A. Feuereisen, Der Buchdrucker M. G. Grenzius und die Begründung der „Dörptschen Zeitung“ (Verh. GEG XXI, 1904, lk. 91—148); *idem*, Die Anfänge des Buchgewerbes in Dorpat (1905); W. Stieda, Die Entwickelung des Buch-Gewerbes zu Dorpat (Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels VII, 1882); Е. В. Шмуховъ, Императорскій Юрьевскій, бывшій Дерптскій, Университетъ I (1902), lk. 211—212.

F. P.

GRESSEL, Johann Hermann, trükkal ja kirjastaja, sünd. 22. XII 1769 ukj. Saksamaal Altonas, siirdus enne 1797. a. Tallinna, avas seal 1802 trükikoja, mis oli arvult kolmas sel ajal Eesti alal, teine Tallinnas; surn. seals. 24. V 1845 vkj. — G. töötas esialgu ainult ühe selliga, sest eesti raamatute peamiseks väljaandjaks oli tol ajal M. G. Grenzius (vt. *Suppl.*), ent peagi tõusis ta eesti raamatute tootmisel ühele tasemele J. Chr. Schünmann'iga (vt. *Suppl.*) Tartus ja „Lindfors'i Pärijate“ trükikojaga Tallinnas ja omas seda seisukohta seni, kui Tartus 1840-ndail a-il tõusis esikohale H. Laakmann (vt.). G-i trükikojast ilmusid F. W. Willmann'i, R. J. Winkler'i, O. R. v. Holtz'i ja C. M. v. Henning'i (vt. neid) eestikeelsed teosed. A-st 1805 alustas ta „Eesti-Ma Rahwa Kalender'i“ väljaandmist, mis oli kolmandaks kalendrisarjaks Grenzius'e ja „Lindfors'i Pärijate“ omade kõrval. — G-le järgnes trükikojaomanikuna ja -juhina ta poeg Julius Hermann G.; sünd. 26. VII 1820 vkj. Tallinnas, õppinud kub.-gümnaasiumis, olnud ametis isa äris ja välismaal, asus ettevõtte juhtimisele 1847, surn. 23. IV 1889 vkj. Tallinnas. — Endine G-i trükikoda töötab a-st 1920 a./s-i „Eestimaa trükikoda“ omandina.

Neue Dörptsche Ztg. 1889, nr. 96; „Revaler Beobachter“ 1889, nr. 56; Re-

valsche Ztg. 1889, nr. 92; H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931); Post. 1895, nr. 244, 246; TLA-st, Luise Braun'ilt (sünd. Gressel) Tallinnast jm. saadud andmed. *F. P.*

GREVÉ, Carl, zooloog, sünd. 28. XII 1854 vkj. Moskvas, õppis Tartu, Moskva, Leipzigi ja Greifswaldi ülikoolis, oli a-st 1877 mitmel pool õpetajaks ja asus 1905 Riiga, kus suri 17. IV 1916 vkj. Ta oli Moskva loomaaia juhatuse liige ja Riia loomaaia direktor. — G. uuris peamiselt imetajaid loomi ja avaldas enamikus loomageograafilise iseloomuga töid. Ta pani aluse ka Eesti imetajate uurimisele. G. töist mainitagu: „Die geographische Verbreitung der Hyäniden und Caniden" (1890), „Übersicht über die Verbreitung jetzt lebenden Feliden" (1891), „Die geographische Verbreitung der Bärenartigen" (1892; kõik eelmised ilm. „Zoologisches Jahrbuch'is", Jena); „Die geographische Verbreitung der jetzt lebenden Raubtiere" (1894), „Die geographische Verbreitung der Pinnipedia" (1896), „Die geographische Verbreitung der jetzt lebenden Perissodactyla" (1898; kõik kolm ilm. *Nova Acta*'des, Halle), „Säugetiere Kur-Liv-Estlands" (Riia, 1909), „Materialien zur Frage über die Formen des braunen Bären, *Ursus arctos* L." („Korrespondenzblatt" 1912 ja 1915).

Alb. acad. (1889); prof. R. Meyer'ilt Riiast jm. saadud andmed. *E. R.*

***GREWINGK, Constantin Caspar Andreas**, läti päritoluga geoloog ja muinasteaduseharrastaja. Ta tähtsamad geoloogilised tööd on: „Geologie von Liv- und Kurland, mit Inbegriff einiger angrenzenden Gebiete" (Archiv f. d. Nat., seeria I, kd. 2., Tartu, 1861; ühes Balti kubermangude geoloogilise kaardiga), „Zur Kenntnis ostbaltischer Tertiär- und Kreidegebilde" (Горный журналъ, kd. 5., 1872), Balti kubermangude geoloogilise kaardi 2. tr. ühes seletustega „Erläuterungen zur zweiten Ausgabe der geognostischen Karte Liv-, Est- und Kurlands" (Archiv f. d. Nat., seeria I, kd. 8., 1879). — G-i uurimisesemeiks olid devoni ja üldse nooremad kihid Eesti ja Läti alal, mis ainevallas ta oli XIX s. lõpupoolel ja oma teoste kaudu hiljeminigi ainsaks autoriteediks, samuti nagu Fr. Schmidt (vt. *Suppl.*) oli autoriteediks Põhja-Eesti ja Ingeri siluri ala kohta. Peamiselt arheoloogilisest töösuunast hoolimata ei loobunud G. hilisemas eas silmas pidamast geoloogiat. Tartu ülikooli Eesti iseseisvuse eelsete geoloogia õppejõudude hulgas on G. tähtsaim kodumaa uurija ja ühtlasi kaaluvamaid teadlasi.

Левицкій I (1902); Verh. GEG XIII (1887); „Latvijas-Igaunijas Biedribas Mēnešraksts" 1936, nr. 1 (G. Šaurums). *A. L.*

GRIWING, Rudolph Reinhold, läti päritoluga muusikakunstnik, organist, sünd. 16. IX 1853 vkj. Lätimaal Laudonas (Laudohn), sooritas 1871 Riias eksternina küpsuseksami, oli vahepeal õpetajaks ja organistiks Lätimaal, õppis 1881—86 Leipzigi konservatooriumis ja lõpetas orelikunstnikuna; ta toimis siis Kuressaares organistina ja gümnaasiumi lauluõpetajana, oli a-st 1896 Tartus saksa Jaani kiriku organist; surn. 19. III 1922 ukj. Tartus. — G. asutas Liivimaa rüütelkonna rahalisel toetusel Tartus 1897 muusikakooli klaveri- ja oreliklassiga ev.-luteri usu koguduste köster-organistide ettevalmistamiseks. Ta kool osalt likvideerus, osalt ühines a. 1919 asutatud Tartu Helikunsti Seltsi kõrgema muusikakooliga. Ta juhatas Tartus ka saksa seltskonna poolt organiseeritud sümfooniakontserte ja oratooriumiettekandeid. G-i muusikakoolist on võrsunud palju köster-organiste, kes koorijuhtidena ja rahvalikkude muusikategelastena omavad teeneid eesti muusikaelus. G. avaldas koos P. Ilves'ega raamatu „Kirikumuusika" (Tartu, 1921).

Post. 1922, nr. 64, 65; Tartu-Jaani kogudusest jm. saadud andmed.

K. E. S.; J. A.

GROSS, vt. JÄRVIK.

GROTE, vt. BEHRSING.

GRUBE, Adolf Eduard, zooloog, sünd. 18. V 1812 ukj. Königsbergis, õppis kohalikus ülikoolis loodusteadust, eriti zooloogiat, omandas seals. 1834 dr. phil. astme, toimis a-st 1837 kodulinnas eradots-na ja gümnaasiumiõpetajana, asus 1844 Tartu zooloogiaprof-ks, oli siin ühtlasi zooloogiamuuseumi direktoriks, siirdus 1857 zooloogiaprof-ks Breslau ülikooli; surn. 23. I 1880 ukj. Breslaus. — G. andus pärast võrdlev-anatoomia ja embrüoloogiaga teotsemist mereloomastiku, peamiselt rõngusside (*Annelida*) uurimisele. Ta oli Tartu ülikoolis vastasutatud zooloogiaõppetooli esimese täitjana selle ala õppetegevuse organiseerijaid. G. täiendas suurel määral ka

zooloogiamuuseumi kogusid ja kuulus Loodusuurijate Seltsi (Tartus) asutajate hulka. Ta töist mainitagu Läänemeremaade ämblikulaadseid käsitlevat „Verzeichniss der Arachnoideen Liv-, Cur- und Esthlands" (Archiv f. d. Nat., Tartu, 1859).

Левицкій I (1902) jm. saadud andmed. *H. K-i.*

GRUNER, Leopold, balti-saksa botaanik, sünd. 2. X 1839 vkj. Põltsamaal, õppis 1859—63 Tartu ülikoolis botaanikat ja arstiteadust, omandas 1864 magistri astme; ta oli hiljemini koduõpetajaks Jekaterinoslavis ning a-st 1869 õpetajaks Voroneži kadetikorpuses; surn. arvatavasti Voronežis (lähemad andmed puuduvad). — G. uuris 1861 ja 1862 Loodusuurijate Seltsi (Tartus) toetusel Alutaguse taimkatet, mille tulemusena ilmus „Versuch einer Flora Allentackens und des im Süden angrenzenden Theiles von Nord-Livland" (Archiv f. d. Nat., Tartu, 1864). Selles töös on erilist rõhku pandud ka Alutaguse taimkonna kirjeldamisele. G. on veel avaldanud mõned väiksemad floristilised tööd, neist viimase 1887. G-i Alutaguse herbaarset materjali kuulub Loodusuurijate Seltsile (Tartus), ta vene herbaarium Vene Teaduste Akadeemiale.

Alb. acad. (1889) jm. saadud andmed. *K. E.*

GRÜNBERG, Jaan, maalikunstnik, sünd. 30. III 1889 vkj. Rannus põllumehe pojana, omandas algharidus 1898—1902 Tartus algkoolis ja 1902—04 seals. linnakoolis, õppis 1905—11 trükiladuja ametit, täiendades samal ajal oma üldharidust tundide võtmisega ja õppides 1908—11 joonistamist ja maalimist Kr. Raua (vt. ka *Suppl.*) juhatusel. G. oli 1915—18 sõjateenistuses Vene väes ja 1918—20 Eesti sõjaväes; õppis 1920—26 kunstikool „Pallases", mille lõpetamise järel s. a. sõitis välismaile; peatunud mõni aeg Itaalias, asus ta Pariisi, kus viibis a-ni 1933. Ta oli 1933—34 kunstikool „Pallase" abiõppejõuks, teotses a-ni 1937 Tartus ja asus siis uuesti Prantsusmaale. — G. on kunstiühing „Pallase" liige. Ta looming hõlmab peamiselt värskes ja maalilises pintslitehnikas teostatud ning paiguti romantiliselt häälestatud maastikupilte, milledes ilmneb teatud sugulus mõningate nüüdisaegsete prantsuse meistrite (R. Dufy, P. Laprade'i jt.) laadiga.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

GRÜNEWALDT, Johann Christoph Engelbrecht (Iwan) v., Eestimaa rüütelkonnategelane ja riigiametnik, sünd. 21. III 1796 vkj. Järvamaal Koigi mõisas Johann Georg v. G-i pojana, õppis 1813—15 Tartu ülikoolis õigusteadust, jätkas õpinguid 1815—18 Berliinis ja Göttingenis; sai 1821 meeskohtuassessoriks, oli 1824—30 Järva adrakohtunik ja 1830—36 E. rüütelkonna peamees, a-st 1833 ühtlasi maanõunik; ta viibis 1836—39 rüütelkonna esindajana Peterburis Baltimaade provintsiõiguse revideerimiskomisjonis, toimis Eestimaa tsiviilkubernerina 1842—58 ja sai siis senaatoriks; surn. 18. IV 1862 vkj. Peterburis. — G-l tuli tsiviilkubernerina teostada mitmeid reforme. G-le on ette heidetud, et ta 1856. a. talurahvaseaduse väljakuulutamisega seoses pole kõike teinud seadustest rahvale täieliku selguse muretsemiseks. Viimase asjaoluga seatakse ühendusse seaduse jõustumise järel 1858 Eestimaal tekkinud talurahvarahutusi (Mahtras, Vaivaras, Kose-Uuemõisas jm.). Suhtunud esialgu heatahtlikult rahva olukorda, sattus G. rahutuste puhkemisel liigsesse ärevusse. Püüdes luua valjemat korda, nõudis ta koguni Peterburist lisavägesid, kuid sealt kohale komandeeritud kindral N. V. Issakov saatis lisaväed kui tarbetud tagasi. G-i kuberneriks olemise lõpujärgus sai alguse ka nn. Maltsveti liikumine (vt. Leinberg, Juhan) Eestimaal; „Maltsveti" isikusse suhtus G. üldiselt heatahtlikult. Ta oli Põhja-Eesti esimese õpetajateseminari (Järva-Peetri khk-s Atastes) asutajaid (1837).

Eestimaa rüütelkonna ja E. kub. valitsuse arhiivid ERKA-s; O. v. Grünewaldt, Vier Söhne eines Hauses I (1900), lk. 23—169; G. Wrangell, Genealogie des Geschlechts von Grünewaldt (1913); A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland (1901); A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta (1931); J. Reinthal, Mahtra sõda (1923); H. Speer, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland (1936). *O. L.*

GRÜNEWALDT, Johann Georg Ernst v., Eestimaa rüütelkonnategelane ja põllumees, järgneva poeg, sünd. 30. III 1835 vkj. Järvamaal Koigi mõisas, õppis ko-

duses koolis ja Tallinna toomkoolis; ta oli 1853—58 sõjaväes ja andus pärast seda isalt renditud mõisades põllupidamisele. Omandanud 1882 Prandi, hiljemini ka Koigi ja Laimetsa mõisa, toimis ta a-st 1882 Järvamaa kreisisaadikuna ja 1889—1901 maanõunikuna; surn. 10. III 1901 vkj. Koigis. — G-i põllumajanduslik tegevus oli eriti edukas. Ta mustermajapidamisena tuntud mõisades õitses veise- ja meriinolambakasvatuse kõrval eriti hobusekasvatus. Eestimaa Põllumajandusliku Ühingu poolt asutati G-i esimeheks oleku ajal (1886—93) meiereiühing ning piimandus hakkas Eestimaal jõudsasti arenema. Seati ametisse meiereiinstruktorid, korraldati piimasaaduste väljavedu ja nuumloomade eksporti Inglismaale; tõuaretamiseks importis ühing tõuloomi.

Revalsche Ztg. 1901, nr. 58; „Baltische Wochenschrift" 1901, nr. 13; G. Wrangell, Genealogie des Geschlechts von Grünewaldt (1913); Geneal. Handb., Estland II, 1 [1930], lk. 54. *J. O.*

GRÜNEWALDT, Otto Magnus v., Eestimaa rüütelkonnategelane ja põllumees, sünd. 26. VI 1801 vkj. Järvamaal Koigi mõisas Johann Georg v. G-i pojana, õppis Tallinna toomkoolis, Peterburi 2. gümnaasiumis, 1819—21 Tartu ülikoolis loodusteadusi; jätkas õpinguid Göttingenis, Bonnis ja Pariisis; ta toimis 1839—57 Järvamaa kreisisaadikuna, 1857—58 Eestimaa maanõunikuna; surn. 6. X 1890 vkj. Tallinnas. — G. võttis alates 1839. a-st kreisisaadikuna ja maapäevadel moodustatud komisjonide liikmena aktiivselt osa agraarküsimuste arutlusist, olles agraarreformi eestvõitlejaid. Põllumajanduspoliitiliselt on tähelepandav, et G. oli esimesi Eestimaal, kes läks üle teorendilt sulastemajapidamisele, teostades selle oma mõisades Laimetsas (Viljandimaal) 1842, Koigis ja Prandis (Järvamaal) 1846. G. on tuntud eriti ka ratsionaalse põllukultuuri silmapaistva praktikuna. Ta teostas oma eeskujulikus majapidamises Koigis laialdasi melioratsioonitöid, oli teerajajaid mitmeväljakülvikorra sisseseadmisel, suurejooneline katsetaja meriinolamba kasvatuse alal, esimesi karjamaakülijaid ja piimamajanduse sisseseadjaid. Ta kasvatas ayrshire'i karja ja omas alates umb. 1840. a-st hobusekasvandust. G. oli 1837 Põhja-Eesti esimese õpetajateseminari asutajaid (Järva-Peetri khk-s Atastes) ja 1839 Eestimaa Põllumajandusliku Ühingu asutajaid ning 1839—48 selle esimees.

O. v. Grünewaldt, Vier Söhne eines Hauses II (1900); Revalsche Ztg. 1890, nr. 231; „Baltische Wochenschrift" 1890, nr. 41; A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland (1901), lk. 185 jj.; H. Speer, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland (1936). *J. O.*

* **GRÜNFELDT, Peeter,** kirjanik, pidas 1893—96 Valgas raamatukauplust; ta oli 1905 „Päevalehe" asutajaid, 1913—35 teenistuses 1913. a. asutatud Põhja Laenu ja Hoiu Ühisuses (pärastises Põhja-Eesti Ühispangas, praeguses Kinnisvaraomanikkude Ühispangas). G. asutas 1922 ajakirja „Romaani" ja oli 1923—33 selle toimetaja; ta on avaldanud luuletiskogu „Minu kodu" (Tall., 1930), olnud tegev Tallinna Meestelaulu Seltis jm.; ta oli a-st 1928 selle seltsi ja a-st 1936 E. Ajakirjanikkude Liidu auliige; surn. 11. IV 1937 Nõmmel.

Brošüür: Raamatu-aasta juubilar Peeter Grünfeldt. Tema elu ja töö (1935); „Uus Eesti" 1937, nr. 99 (E. Hubel); Pvl. 1937, nr. 99. *T.*

GRÜNTHAL, vt. RIDALA.

GUBERT, Salomon, kirikuõpetaja, põllumajapidamise käsiraamatu autor (andmed sünniaja ja päritolu kohta puuduvad), oli ühendatud Nitaure-Mälpilsi (Nitau-Lemburg) koguduste kirikuõpetaja 1622—33, seejärel Mälpilsi ja a-st 1636 Suntaži (Sunzel) kirikuõpetaja, sai ühtlasi 1636 Koknese (Kokenhusen) kreisi praostiks; surn. 30. I 1653. — G-i sulest ilmus varasemaid põllumajapidamise õpperaamatuid Liivimaal „Stratagema Oeconomicum oder Akker-Student" (Riia, 1645, 2. tr. 1649, 3. tr. 1676, 4. tr. 1688, 5. tr. 1757), milles autor käsitleb põlluharimist, karjakasvatust, kodulindude- ja mesilastepidamist, kalastust, aiandust, ka mitmesuguseid muid majapidamise tegevusalasid, nagu õllepruulimist, viinapõletamist, ilmade ennustamist, loomade arstimist jne. G-i teos on rajatud kauaaegseile isiklikele tähelepanekuile, ent autor kommenteerib oma vaatekohti ka piibli ja antiiksete autorite põhjal; olulist lisa on ta hankinud samuti rahvatraditsioonist. G-i teos on ilmekaks tõendiks tolleaegse maamajapidamise primitiivsest laadist.

Gadebusch, L. B. I; Recke-

Napiersky II; Napiersky, Pred.-Lex. I (1843); ERM-i Aastaraamat IX—X (1934), lk. 204 jj. (H. Sepp).

H. S.

GULEKE, Reinhold Ludwig Ernst, balti-saksa arhitekt, sünd. 30. IV 1834 vkj. Mazsalace's (Salisburg'is) Lätimaal pastori pojana, õppis 1855—57 Tartu ülikoolis keemiat, seejärel Pariisis *Ecole centrale des arts et manufactures* ja 1859—61 Karlsruhe polütehnikumis. G. töötas Baltimail 1861—65, vahepeal New York'i ehitusbüroodes ja 1867—70 jälle Baltimail, kus võttis osa Pärnu-Viljandi ja Pärnu-Valga raudtee projektimise töist; ta teotses hiljemini Saksamaal, oli 1875—81 Pärnu linna arhitekt, 1881—1906 (vaheajaga 1897 ja 1898) Riia õpperingkonna ja Tartu ülikooli arhitekti kt. ja ehitusõpetuse dots.; surn. 16. XII 1927 ukj. Jenas. — G. poolt Tartus, Pärnus ja maal ehitatud arvukad hooned on ilma kunstiväärtuseta. G. peateeneks on balti keskaegsete ehitiste pilte ja plaane sisaldava koguteose „Alt-Livland. Mittelalterliche Baudenkmäler Liv-, Est-, Kurlands und Oesels" (Leipzig, 1896) koostamine; sellest tööst ilmus ainult osa (8 annet).

V. Vaga, Tartu ülikooli arkitektid (1928); Левицкій I (1902); *Alb. Livonorum* (1908) ja Nachträge.

V. V.

* **GUSTAV II ADOLF,** Rootsi kuningas. G. püüdis oma valitsuse ajal 1611—32 energiliselt viia Eesti ja Liivimaa haldust moodsamale tasemele ja teostada sel alal suuremat tsentralisatsiooni. Seejuures toetus G. üldiselt juba Karl IX (vt.) poolt rajatud sihtjoontele, ent osutas suuremat vastutulekut aadli seisukohtadele. Samal ajal rõhutas ta rohkem riigi fiskaalseid huve, mis olid tähtsad maakaitse seisukohast. Tagasihoidlik oli G. talupoegade vabastamise küsimuses, mille mööda minnes tõstatas ainult piiskop J. Rudbeckius (vt.) oma läbirääkimistel aadliga. G-i peamiseks püüdeks oli Baltimaade väliskaitset korraldada põhimõttel — iga provints pidagu end rahanduslikult ise ülal. Eestimaa aadel ja Tallinna linn osutasid reformiüritustele visa vastupanu, nii et neist täitus täiel määral ainult see osa, millega nõustus rüütelkond (veskitolli suhtes) ja linn (litsentside suhtes). Muudatused kohtukorralduse alal kujunesid aga pealiskaudseks, kuna reformiküsimus kiriklikul, haridulikul ja hoolekande alal jäi G-i surmani lahtiseks. — Liivimaal olid G-l lahtisemad käed, sest siin ei olnud reformidele vastupanu avaldamas ühtlaseks rüütelkonnaks liitunud aadlit. Sõdades oli Liivimaa aadel jäänud väikesearvuliseks, ning G. ja eriti J. Skytte (vt. ka *Suppl.*) takistasid rüütelkonna ühiste seisuslikkude esinduste tekkimist. Ka Liivimaa rüütelkonna privileegide lõplik kinnitamine lükati järjest edasi. Nii võis J. Skytte esialgu väga intensiivselt teostada reforme provintsi tsentraliseeritud valitsemise suunas. Ent omalt poolt tegi G. Liivimaal suuri maadedonatsioone, mille tõttu Skytte töö mitmeski osas muutus tagajärjetuks. Alul ei kavatsenud G. anda Liivimaa aadlikele nende mõisade kinnitust ja laskis vastava komissariaalkohtu poolt üksikasjaliselt järele kaaluda aadlikkude nõudeid mõisade kohta. Lõpuks tunnustas ta siiski Karl IX lubadust tagasi anda tol ajal Rootsi poole üle läinud aadlikele nende mõisad. Ka kutsuti korduvate plakatitega tagasi ühes poolakatega maalt välja läinud saksa soost aadlikke. Nii läksid Liivimaa mõisad, mis maa vallutamise järel peaaegu kõik olid langenud kroonule, nüüd järk-järgult erakätesse. Peale selle läänistati sakslastele umbes niisama palju maid, kui neid restitueeriti. Umbes pool adramaade koguarvust kingiti Rootsi suuraadlikele. Sel teel püüdis G. rüüstatud Liivimaad kiiremini uuesti üles ehitada ja teda tugevamini kõita Rootsi riigi külge. Ent seejuures mõjus kaasa G-i liigne järeleandlikkus isiklikele palveile ja teatav pillaminegi. Kõige selle tagajärjel Liivimaa jäi peaaegu täiesti ilma kroonumõisade tuludest ja sattus rahanduslikesse raskustesse suure mõisadereduktsioonini.

E. Blumfeldt, Gustav II Adolf (1936); R. Liljedal, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634 (1933); J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, Eesti rahva ajalugu (1933), lk. 854 jj.

J. V.

GUSTAVSON, August, merendus- ja poliitikategelane, sünd. 7. XII 1894 vkj. Virumaal Kalvi v. põllupidaja pojana, õppis Kalvi vallakoolis, Viru-Nigula Pikaristi khk-koolis, Käsmu ja Narva merekoolis, lõpetas viimase 1914, sooritas s. a. kaugesõidukapteni eksami Riias ja 1915 meriväelipniku eksami Kroonlinnas ning kuulas 1916 Helsingis läbi

meriväe navigatsiooniohvitseride erikursuse. Maailmasõja ajal teenis G. ohvitserina Vene sõjalaevadel; E. Vabadussõjast võttis ta osa apr-st nov-ni 1919 sõjalaev „Lembitu" mereõpilaste roodu ülemana ja sõjalaev „Meeme" komandörina. A-l 1920—21 teotses ta kaubalaevadel tegelikus merisõidus. G. on olnud merikooliõpetajaks Käsmus 1918—19, Tallinnas 1919—20 ja sügisest 1921 praeguseni. A-st 1922 on ta toiminud laevasõidu arendamise seltsi „Laevandus" abiesimehena, olnud 1926—31 ja a-st 1933 Eesti Laevajuhatajate Seltsi esimees, 1931—32 ja a-st 1935 Eesti Kalameeste Ühingute Keskliidu esimees. A-st 1928 on ta toiminud merimeeste avalikõigusliku asutise „Meremeestekodu" juhatuse esimehena. Eesti Sots.-dem. Tööliste Partei, hiljemini Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei esindajana on G. olnud a-st 1927 Tallinna linnavolikogu liige, ühtlasi 1935—38 selle abijuhataja ja 1930—34 Harju maavolikogu liige ning selle sekretär. Märtsist 1935 dets-ni 1936 oli G. Riigimajandusnõukogu noorem abipresident. Tööliste esindajana on ta osa võtnud VIII, IX, XIII, XVI—XIX, XXI ja XXII rahvusvahelisest töökonverent'sist Genfis ja rahvusvahelisest tööpuuduse vastu võitlemise kongressist 1932 seals. G. on esindanud eesti merimeeste organisatsioone ja muid ametiühinguid mitmel rahvusvahelisel ametiühingute konverentsil. Juhatusliikmena on ta osa võtnud Sotsiaalse Arengu Eesti Ühingu, Mereõiguse Eesti Ühingu, Eesti Töölishariduse Liidu, Eestimaa Töölisühingute Keskliidu, Rahvusvahelise Kaubalaeva-ohvitseride Liidu jt. organisatsioonide tegevusest. Ta on teostanud mitmeid välismaareise merehariduse korraldusega ja Eesti merimeeste elu ning töötingimustega tutvumiseks. G. on olnud 1920—25 ajakirja „Laevandus" tegevtoimetaja, 1925—36 ajakirja „Laevandus ja Kalaasjandus" ja a-st 1937 „Laevandus" vastutav ja tegevtoimetaja, ajakirja „Töö ja Tervis" kaastoimetaja 1930—36, ajakirja „Tööliste Hääl" kaastoimetaja 1933—34. „Eesti entsüklopeedias" toimetas ta merendusosakonda. G. on Rahvusvahelise Tööbüroo korrespondent Eestis a-st 1933. Ta on avaldanud tööd: „Navigatsiooni õpperaamat" I (1921; 2. töödeldud tr. 1935), II (1925, 2. töödeldud tr. 1932), „Laevade kokkupõrgete seadus ... ja kokkupõrgete ärahoidmise reeglid" seletustega (1931; koos M. Grosholm'iga), „Avarii ja dispaši seadus" seletustega (1932; koos M. Grosholm'iga), „Deviatsiooni teooria ja praktika" (1933), „Vanaduse, invaliidsuse- ja järeljäänute kindlustus" (1934), „Tööõnnetuste vastu kindlustamise seadus seletustega" (1935; koos J. Sonin'iga), „Navigatsioon ja meteoroloogia meresportlasele ja kiprile" (1936), „Kompass raudlaeval" (1937), „Laevade kokkupõrked — päästmine — avarii" (1937; koos M. Grosholm'iga). Koos E. Past'iga on G. toimetanud „Eesti laevanduse aastaraamatut" I, II (1936, 1938; kõik tööd ilm. Tall-s). Peale selle on G. avaldanud rohkesti artikleid kodu- ja välismaises ajakirjanduses merenduslikkude, sotsiaalpoliitiliste ja hariduslikkude küsimuste kohta.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

GUSTAVSON, Oskar, õpetaja ja poliitikategelane, sünd. 2. II 1889 vkj. Saaremaal Kogula v., õppis Koksi külakoolis, Valjala khk-koolis ja 1904—07 Kaarma õpetajateseminaris ning omandas algkooliõpetaja kutse Kuressaare gümnaasiumi juures 1907. G. toimis õpetajana Hiiumaal Laukal 1907—12 ja Pärnumaal Tõstamaa khk-s Seliste Massu koolis 1912—20. Andunud seejärel poliitilisele tegevusele, oli ta Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei, a-st 1925 Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei kandidaadina I—V Riigikogu liikmeks ja 1930—37 Riigikogu juhatusliikmeks abisekretäri kohal. 1938. a. veebr-s valiti G. Pärnumaalt Riigivolikogu liikmeks. A-il 1930—34 teotses ta ühtlasi Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei sekretärina ja 1928—35 Eestimaa Töölisühingute Keskliidu juhatuse liikmena. G. on osa võtnud ametiühingulisest liikumisest ja alates 1906. a-st teinud kaastööd ajalehtedele. Eriti tuntud on ta teravat pilget sisaldavad följetonid, mida ta on avaldanud peamiselt sotsialistlikus ajakirjanduses varjunime „Mos Kiito" all. Alates 1936. a. augustist on G. ajakirja „Nädal Pildis" toimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

GUTMANN, Woldemar, loomaarstiteadlane, sünd. 29. XI 1851 vkj. Tartus Rasina mõisavalitseja perekonnas (isa sakslane, ema eestlane), õppis Tartu

kreiskoolis, Tartu veterinaarkoolis 1868—72, omandas magistri astme 1879 Tartu veterinaarinstituudis; ta oli seals. tegev a-st 1872 assistendina, dots-na ja 1891—1909 prof-na, jätkas hiljemini osaliselt õppeülesannete täitmist, oli okupatsiooni ajal veterinaarülikooli õppejõud, 1919—24 loomaarstiteaduskonna kirurgiaprof., täitis emeriteerituna õppeülesandeid kuni 1928; surn. 31. III 1933 ukj. Tartus. — G. on avaldanud uurimuslikke kirjutisi ning töid peamiselt eriajakirjades, olnud kapitaalteoste — J. Bayer'i ja E. Fröhner'i „Handbuch der tierärztlichen Chirurgie und Geburtshilfe" (1897, 2. tr. 1907) ja „Полная энциклопедія русскаго сельскаго хозяйства" (1900) — kaastööliseks. G. valiti 1928 Tartu ja 1929 Läti ülikooli loomaarstiteaduse audoktoriks; ta oli peale selle veel Tartu ja Harkovi veterinaarinstituudi ning mitme kodu- ja välismaa loomaarstide seltsi auliige.

„Eesti Loomaarstlik Ringvaade" 1931, nr. 4/5, lk. 128, 153 (J. Tehver); *ibid.* 1933, nr. 3 (K. Saral); „Agronoomia" 1922, nr. 8 (K. Happich); Post. 1933, nr. 79; Dorpater Ztg. 1933, nr. 75. *J. K-e.*

GÖBEL, Carl Christian Traugott Friedemann, keemik ja rohuteadlane, sünd. 21. II 1794 ukj. Saksamaal, Tüüringis Nieder-Rosslas, õppis Jena ülikoolis, oli Jenas 1825—28 farmaatsia ja Tartus 1928—51 keemia ja farmaatsia prof.; surn. 26. V 1851 vkj. Tartus. — G. on avaldanud mitu omal ajal üldtuntud õpperaamatut farmatseutilise ja agrikultuurkeemia alal. Ta töist ja kirjutistest, millede arv tõuseb üle 90, on huvitavamad eriti mikrokeemilised uurimused metallmürkide tõestamiseks; need on varasemaid sel alal. Ta teotses ka tehniliste probleemidega, nagu mõnede värvainete kasutamine, veekindla paberi ja tindi valmistamine, lõhkepuuvilla tööstuslik tootmine ja kasutamine laskeriistus. G-i suurimaks teeneks Tartus tuleb lugeda iseseisva farmaatsia õppetooli rajamist Tartu ülikoolis (1843) ja farmatseutilise instituudi asutamist (1844), mis oli esimeseks kogu Venemaal.

Ломоносовскій Сборникъ (1901); Левицкій I (1902); „Keemia Teated" 1932, nr. 1. *A. L-r.*

GÖBEL, Daniel, kirikuõpetaja, pärit Saksimaalt Beltzigist, sünniaeg teadmata, oli a-st 1645 Läänemaal Kirbla koguduse õpetaja, surn. arvatavasti 1656. — G-i sulest on säilinud üks eestikeelne pulmalaul, mis luuletatud Teenuse pärishärra Georg v. Lieven'i ja tema pruudi Anna v. Ramm'i pulmapäevaks 6. VII 1641 (trükitud s. a. Tallinnas).

Paucker, Geistl., lk. 277; Beiträge XX (1935), lk. 59 jj. (H. Weiss). *M. L.*

GYLLENSCHMIDT, Carl Otto v., sõdur ja muinsusharrastaja (lähemad eluloolised andmed puuduvad), teenis Vene sõjaväes, võttis osa 7-aastasest sõjast ja sai 1758 Zorndorfi lahingus haavata. Pensioneeritud leitnandina asus ta kauemat aega Tartu lähedal Vasula mõisas oma sõbra major O. W. v. Stiernhielm'i juures; maetud 23. III 1784 vkj. Tartus. — Osava joonistajana kasutas G. oma vaba aega ajaloolisist ehitisist, muinaslinnadest jm. muistiseist plaanide ja jooniste valmistamiseks, milleks võttis ette hulgalisi matku kogu Liivimaal. Selle tulemusena valmis tal 1783 1. osa suurest tööst „Anmerkungen zu denen lieflendischen perspectivischen Zeichnungen und gefundene Alterthümer". Käsikiri, mis sisaldas 241 tahvlit jooniseid ühes tekstiga, jäi trükis ilmumata ja on hiljemini läinud kaotsi, nagu autori kogutud muinasesemedki. G. käis läbi ka Fr. K. Gadebusch'iga, A. W. Hupel'iga, Ed. Ph. Körber'iga (vt. neid) jt. ning kuulub ühes nendega tüüpiliste XVIII s. teise poole muinsusharrastajate hulka.

SB GEG 1895 (1896), lk. 113—121 (R. Hausmann); Tartu-Maarja kirikuraamatust saadud andmed. *F. L.*

GYLLENSTIERNA, Johan, Rootsi riigitegelane, sünd. 18. II 1635 Elfsjös Stokholmi lähedal, õppis Upsala ülikoolis, oli a-st 1658 riigiteenistuses kammerhärrana, kantseleinõunikuna jm. Riigipäeval 1668 oli G. maamarssaliks ja sai s. a. riiginõukogu liikmeks, oli 1679 Skåne, Hallandi ja Blekinge kindralkuberner, järgmisel a. saadikuks Kopenhaagenis. Ta oli a-st 1672 kun. Karl XI (vt. ka *Suppl.*) lähemaks usaldusmeheks; surn. 10. VI 1680. — Pärast Gustav Bonde (vt. *Suppl.*) surma oli G. riiginõukogus väljapaistvamaid kokkuhoiuerakonna mehi. Peamiselt G. initsiatiivil tegi riiginõukogu 1670-ndate a-te alguses rea radikaalseid otsuseid neljandik-reduktsiooni teostamiseks Liivi- ja

Eestimaal ilma kohalikkude maapäevade nõusolekuta. A. 1673 tehti reduktsiooniotsus Liivimaa maapäevale teatavaks, kuid selle teostamine lükkus edasi peamiselt M. G. de la Gardie (vt.) mõjuletuleku tõttu riiginõukogus. Karl XI sisepoliitika omandas oma suuna suurelt osalt just G. mõjul, kes juba varakult selgitas kuningale uue suurema mõisadereduktsiooni tarvidust. G. juuresolekul algataski Karl XI 1678 läbirääkimisi Liivimaa aadliga uue reduktsiooni asjus. Välispoliitika alal soovis G., et Rootsi loovutaks oma välisprovintsid Norra vastu ja edaspidi looks kindla liiduse Taaniga.

H. Hofberg, Svenskt biogr. handlexikon (1906); G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor III (1927); G. Wittrock, Karl XI:s förmyndares finanspolitik II (1917); F. F. Carlson, Sveriges historia II (1856); J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion I (1931). *J. V.*

H.

HAAS, Voldemar, teatridekoraator ja maalikunstnik, sünd. 21. V 1898 vkj. Pärnumaal Tori v. käsitöölise pojana, lõpetas 1915 Pärnu linnakooli, teotses kaks a. Pärnumaal õpetajana, oli 1917—18 Uue-Vändras vanemaks militsionääriks; E. Vabadussõja ajal teenis ta jaan-st 1919 vabatahtlikuna 6. jalaväepolgus ja siis Tartu kooliõpilaste pataljonis. H. õppis 1919—23 kõrgemas kunstikoolis „Pallas", teenides samal ajal ülalpidamist Eesti Rahva Muuseumi ajutise tööjõuna. A-il 1923—37 on H. teotsenud teatridekoraatorina Tartus „Vanemuise" ja a-st 1937 Tallinnas „Estonia" laval. — H. on end lavakujundamise alale ette valmistanud iseõppimise teel, täiendades teadmisi õppereisudel 1926, 1929 ja 1932 Berliini ja Pariisi, 1934 ja 1935 Leningradi ja Moskvasse. H. kuulub eesti silmapaistvamate lavakujundajate hulka; ta kasutab oma loomingus nappe, iseloomukalt aktsentueeritud vahendeid, lähtudes reaalsest, kolmemõõtmelisest lavaruumist, mida ta liigitab plastilis-arhitektooniliste elementide ja teadlikult juhitud valgusega. Sel kombel on H. loonud kirevust vältivate, mahedat toonikust taotlevate värvide toetusel näitleja kehalikkusega harmoneeruvaid ja etendatava teose põhimeeleolusid kehastavaid keskusi.

Isikl. saadud andmed. *H. K-s.*

* **HAAVA, Anna,** kirjanik, avaldanud luuletiskogud „Siiski on elu ilus" (Tall., 1930) ja „Laulan oma eesti laulu" (Tartu, 1935).

Koguteos: Anna Haava, Miina Hermann, Aino Tamm (1934); „Looming" 1934, nr. 8 (F. Tuglas; O. Urgart); E. Kirj. 1934, nr. 9 (F. Karlson). *T.*

HAAVAMÄGI (end. perekonnanimi kuni 1937 **Espenberg**), **Roman,** maalikunstnik ja kujur, sünd. 3. II 1891 vkj. Tallinnas, õppis seal maalikunsti kunsttööstuskoolis ja N. Triik'i (vt.) juures. H. teotses a-il 1918—23 maalija-akvarellistina, luues rea impressionistlikke maastikke ja väikelinna motiive, selle kõrval andes veel kogu graafilisi joonistisi ja raamatukaunistisi, eriti lastekui ka noorsooväljaandeile (ajakirjus „Laste Rõõm", „Vikerkaar" jt.). A-st 1923 on H. esinenud ainult kujurina. Ta suuremaist skulptuurteoseist on mainitavad helilooja R. Tobias'e monument büstiga (1929), dr. K. A. Hunnius'e monument büstiga (1930), mõlemad Haapsalus, Vabadussõja monument (obelisk reljeefiga, 1930) Lääne-Nigulas, kapten A. Irve monument täisfiguuriga Viljandis (1933), B. Laipman'i 1933 ja E. Enno (1939) monument büstiga Haapsalus, J. Kunder'i monument büstiga (1938) Rakveres ja Jakob Liivi monument büstiga (1938) Väike-Maarjas; peale selle rida dekoratiivseid looma- ja inimfiguure jm. kaunistusesemeid, valmistatud 1924. a-st alates Haapsalu linnale. H. on olnud kaastegev Haapsalu Kaunistamise Seltsis. Ta andis välja kaks reproduktsioonide mappi eesti maalikunstnikkude teoseist, „Väike mapp" I, II (Tall., 1923), kummaski 10 reproduktsiooni, neist osa värvitrükis.

Isikl. jm. saadud andmed.
A. V.; V. Em.

HAAVIO, Elsa, vt. **ENÄJÄRVI-HAAVIO.**

HAAVIO, Martti Henrikki, soome rahvaluuleteadlane ja kirjanik, sünd. 22. I 1899 ukj. Temmes'is praosti pojana, õppis a-st 1919 Helsingi ülikoolis, omandas 1923 mag. phil. ja 1932 dr. phil. astme, viibinud õppeotstarbel ms. Eestis (1921, 1923, 1936). H. oli 1924—31

W. Söderström'i kirjastusühingu juures kirjandusearvustaja, on a-st 1932 Helsingi ülikoolis soome ja võrdleva rahvaluule uurimise dots., a-st 1935 ühtlasi Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluulearhiivi juhataja. Ta on Soome Teaduste Akadeemia ja Kalevala Seltsi liige ja a-st 1938 Õp. E. S-i kirjavahetajaliige. H. on a-st 1929 abielus Elsa Enäjärvi'ga (vt. *Suppl.*). — H. on soome ajaloolis-geograafilise uurimismeetodi rakendajaid aheljuttude alal. Ta väitekiri „Kettenmärchenstudien" I (FFC, nr. 88, Helsingi, 1929) ja selle II osa (FFC, nr. 99, 1932) sisaldavad rohkesti eesti ainestikku. Peale mainitute on H. avaldanud ajakirjas „Suomi" rahvalaulu-uurimusi: „Lohikäärme ja neito" (Helsingi, 1932), „Leikarit" (*ibid.*, 1932), mis viimases töös on käsiteldud samanimelisi eesti ahel-laulu teisendeid, ja suurema teose „Suomalaisen muinaisrunouden maailma" (Helsingi, 1933). H. sulest on ilmunud veel töid Karjala kaebelaulude ja kreeka-katoliku legendide ja müütide kohta. Ilukirjanduse alal on ta avaldanud luuletiskogud „Laulu ihanista silmistä" (Helsingi, 1925) ja „Laulu vaakalinnusta" (Porvoo, 1928). H. on perioodiliste väljaannete „Suomalainen Suomi", *Studia Fennica* ja *Acta Ethnologica* toimetajaid. Ta on tuntud ka hõimutegelasena ja on ms. tegev Soome-Eesti Ühingus (asutatud 1936).

E. Kirj. 1930, nr. 8 (H. Tampere) ja 1934, nr. 1 (E. Päss); isikl. jm. saadud andmed. *E. P.*

HABERLAND, Christoph, balti-saksa arhitekt, sünd. jaanuari alguses (ristitud 6. I vkj.) 1750 Riias, sai seals. kooliharidust ja praktilist õppust müürsepatöö alal, õppis ehituskunsti Saksamaal, tõenäoselt eriti Dresdenis, sooritas 1778 meistrieksami Riia müürsepatsunftis, sai s. a. Riia linna ehitusmeistri abiks, hiljemini ehitusmeistriks; surn. 7. IV 1803 vkj. Riias. — Oma aja väljapaistvama balti-saksa arhitektina on H. loomingulaadilt omapäraseim üleminekujärgu esindaja hilisbaroki ja klassitsismi vahel. Ta plaani järgi on ehitatud ka luteri usu Jaani kirik Valgas (alustatud 1787, lõpetatud 1816). See on omapärane piklik polügonaalne, varaklassitsistlik ehitis neljakandilise torniga põhjaküljel — huvitavamaid ja stiilsemaid uusaegseid kirikuid Eestis.

Neumann, Lex.; H. Pirang, Chr. H. (Jahrbuch für Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen IV, 1910).
A. V.

* **HABERMANN, Eugen**, arhitekt. H-i hilisemaist teoseist on silmapaistvamad ümberehitused Tallinna kinos „Bi-Ba-Bo" ja J. Urla maja Tallinnas (1933) jt. Tema kui eesti moodsa ehituskunsti ühe parema esindaja töid iseloomustavad puhtad ning selged pinnad ja asjalik konstruktiivsus. *A. A-l.*

HACKENSCHMIDT, Georg, maadleja, sünd. 20. VII 1878 vkj. Tartus värvimistöökoja omaniku pojana, lõpetas kohalikus reaalkoolis 4 (3?) klassi, töötas a-st 1895 Tartus K. Lausmann'i, Tallinnas E. Lausmann'i, F. Wiegand'i ja 2 a. Fr. Krull'i (vt. *Suppl.*) masinavabrikus. Olles Tallinna jõustiku- ja rattasõiduklubi liikmeks võitis ta rattasõitjana auhindu. Maadlemise alal sai ta õpetust Tallinnas treener A. Andruškevitš'i käest. Esinenud 1896 Tartus rahvapeol jõumehena ja tõstnud korraga üles 10 meest, sai ta kohe üle Eesti tuntuks. H. siirdus 1898 Peterburisse, kus dr. V. Krajevski ja Peterburi atleetika seltsi treeneri E. de Paris' juhatusel harjutades osutas suuri edusamme. Ta omandas 1898 Viinis amatöörina Euroopa esimaadleja tiitli ja ja 1901 elukutselisena Viinis ja Pariisis maailmameistri tiitli; ta esines a-st 1902 suure eduga kreeka-rooma maadluses ja ameerika vabamaadluses mitmel pool Inglismaal, Euroopa mandril, Austraalias (a-st 1904) ja Ameerikas. 1908 ja 1911 toimusid H-l maailmameistri Frank Gotch'iga Chicagos võistlused, mis on hinnatud spordiajaloos suurimaiks vabamaadluse alal. Ent viimast, ainsat oma paljudest nimekaist vastaseist ei suutnud H. võita. Põlvevigastuse tõttu loobus H. 1911. a. maadlemisest. H. on maailmakuulsuselt kõrvutatav G. Lurich'iga ja K. Aberg'iga (vt. neid), keda ta aga elukutselisena võistlusil pole kohanud. Ta on avaldanud raamatu eluviiside kohta „The Way to Live" (London, 1908), milles leidub ka H-i biograafia, maadlusõpetuse „Complete Science of Wrestling" (*ibid.*, 1909; tõlgitud ms. ka vene keelde) ja teosed: „Entthronung des Hirns" (Leipzig, 1932), „Man and Cosmic Antagonism to Mind and Spirit" (London, 1935), „Self-Improvement" (*ibid.*, 1937), „Attitudes and their Relation to Human Manifestations" (*ibid.*,

1937), „The Three Memories and Forgetfulness“ (*ibid.*, 1937), „Consciousness and Character“ (*ibid.*, 1937) ja „Fitness and Your Self“ (*ibid.*, 1937). Viimaseis teoseis püüab H. filosofeerivas laadis käsitella küsimusi seoses inimese kehalise ja vaimse arenguga ning juhtida inimest tagasi loomuliku arengu juurde. — H-i alatiseks elukohaks on a-st 1921 olnud Nizza, sagedaseks pikemaks peatuskohaks aga ka London.

Isikl. ja saadik A. Schmidt'i (Londonis) kaudu saadud andmed; Pvl. 1935, nr. 178 jj. (K. Reinberg); „Välis-Eesti“ 1936, nr. 1, 2 ja 1938, nr. 5; „Uus Eesti“ 1936, nr. 317; „Vaba Maa“ 1937, nr. 112. *A. Ks.; J. O.*

HAGEMEISTER, Ferdinand August Nikolaus Christoph v., Liivimaa maamarssal, sünd. 24. XII 1785 vkj. Liivi kub. Võnnu maakonnas ohvitseri pojana, õppis kodus, hiljemini Berliinis reformitud kiriku jutlustaja Hauchecorne instituudis. Lahkunud 1805 sõjaväeteenistusest, asus ta põllumehena elama Võnnu maakonda Jaundrusti (Neu-Drostenhof'i) ja Gatarta (Gotthardsberg'i) mõisa; oli 1812—39 Võnnu sillakohtunik, 1839—42 kreisisaadik, 1842—44 Liivimaa maamarssal, 1844—57 maanõunik. Ta on olnud kirikueestseisja ja Võnnu-Valga Põllumeeste Seltsi president, avaldanud ka kirjutisi agraaralalt; surn. 20. VIII 1869 vkj. Gatartas. — Edumeelse rüütelkonnategelasena propageeris H. 1833 koos vend Heinrich v. H-ga (vt.) jt. talude pärusrendile andmist, millega lootis parandada agraarolusid Liivimaal. H. sümpatiseeris vennastekoguduste liikumisele ning esitas aug-s 1841 maanõunikkude-kolleegiumile ettepaneku kõrvaldada vennastekoguduste suhtes kehtivad kitsendused ja anda neile tegevusvabadus.

Rig. Biogr. III (1884); A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands I, II (1899 ja 1911); *idem*, Die livländische Ritterschaft II (1925), lk. 120 jj.; C. v. Rautenfeld, Die livländischen Landmarschälle (BM. 47, 1899, lk. 205 jj.); N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932). *F. R.*

HAGEN, August Matthias, balti-saksa maalikunstnik, sünd. 12. II 1794 vkj. Liivimaal Vijciems'i (Wiezeemhof'i) mõisas, sai kunstiharidust prof. K. A. Senff'i (vt.) juures Tartus ning 1821—24 välismaal, eriti Münchenis; ta teotses a-st 1825 joonistusõpetajana Tartu gümnaasiumis ja tütarlastekoolis, sai 1837 Peterburi kunstideakadeemialt vabakunstniku nimetuse ja oli Tartu ülikooli kunstiõpetajaks 1838—58; surn. 20. XI 1878 vkj. Tartus. — H. oli maastikumaalija, teotses aga palju ka graafikuna. Ta maalidest on tuntuimad „Tallinna vaade Narva maanteelt“ (1831) Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas ja „Toolse varemed“ Õp. E. S-s Tartus; viimase omandusse kuulub veel suurem kogu tema maastikuetüüde Eestist ja Soomest, samuti graafikat. H-i graafilise toodangu tuumiku moodustavad Tartu linna ja ülikooli hoonete vaated akvatintas.

Neumann, Lex.; W. Neumann, Baltische Maler und Bildhauer (1902). *A. V.*

HAGEN, Johann August v., muusikategelane, sünd. 2. IV 1786 ukj. Saksimaal Pirnas. Lõpetanud 21-aastasena Friedrichstadt'i seminari ja olnud lühemat aega Dresdenis õpetajaks, sai ta 1809 A. F. F. v. Kotzebue (vt.) juures Vardi mõisas koduõpetajaks, oli 1815—23 Tallinna linna tütarlastekooli ülemõpetaja, ühtlasi 1821—51 Tallinna kub.-gümnaasiumi muusika- ja lauluõpetaja. Ta avas 1823 era-poeglastekooli, mis töötas kuni 1832. A-st 1827 oli H. ka Oleviste kiriku organist; surn. 21. VI 1877 vkj. Tallinnas. — H. asutas 1823 Tallinnas saksa lauluseltsi ja pärast seda s. a. ka eesti lauluseltsi, mis olid esimesed Baltimail; ta püüdis arendada laulu linnas, eriti aga maal kogudustes. Muusikakirjanikuna ja heliloojana on H. avaldanud noodilugemise ja laulmise õpetuse G. H. Schüdlöffel'i (vt.) tõlkes „Õppetus, kuida laulomehhed, ja kes muud tahtwad, joudwad notidest laulo wisid ülleswõtta“ (Tall., 1841) ning sellele täienduse „Lühhikessed mängi tükkid“ (Erfurt, 1846), ühehäälseid viise sisaldava „Laulo-wisiramat Tallinna ja Tarto Ma-kele lauloramatute körwa“ (Tall., 1844, 4. tr. Erfurt? 1866) ning selle lisa „Laulo-wisiramat Tallinna ja Tarto Ma kele. Lissa“ (ilm. „Tallinna ja Tarto lauloramatute täis wisi ramatu“ 3. tr. lõpul eraldi osana, Erfurt, 1850). Et J. L. E. Punschel'i poolt Liivimaa konsistooriumi ülesandel koostatud koraaliraamat ei leidnud Eestimaal vastuvõttu, sest et palju siin tarvitusel olnud viise oli sel-

lest välja jäetud, koostas H. Eestimaa konsistooriumi soovil eri neljahäälse koraaliraamatu „Tallinna ja Tarto laulo-ramatute täis wisi ramat“ (Erfurt, 1844, 4. tr. 1863; varustatud alates 2. tr-st 1845 ka saksa- ja lätikeelse kõrvalpealkirjaga: „Choralbuch“. „Meldiju grahmata“); see mahutas viimaseis trükkides endasse 495 laulu ja oli Eesti- ja Liivimaal kuni 1863 laialdaselt tarvitusel. H-i sulest ilmusid veel „Tallinna- ja Tarto-Ma Kirriko laulo ramato laulo wisid“ (1852; uustrükid 1864 ja 1873), „Nodi-ramat“ (Tall., 1859?) ja „Juhhataja errela mängimisseks“ (Tall., 1861). H. on komponeerinud ms. oratooriumi (1840), soololaule, laule klaveri jt. saatel, välja andnud koorilaule, loonud muusikat A. F. F. v. Kotzebue ja L. J. v. Knorring'i laulumängu- ning operetitekstidele. Eesti muusikaelu arendanud H-i teoste eesti keel on aga üsna puudulik.

E. Kirj. 1928, nr. 1, 2 (A. v. Pezold); „Muusikaleht“ 1928, nr. 2 (A. v. Pezold); „Deutsche Monatsschrift für Russland“ 1915, nr. 5/6 (Joh. Gahlnbäck); Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1930, lk. 107—115; E. Arro, Geschichte der estnischen Musik (1933); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); Tallinna Oleviste koguduse õpetajalt V. Speer'ilt saadud andmed. *A. L-e; J. O.*

HAGEN-SCHWARTZ, Julie Wilhelmine, balti-saksa maalikunstnik, sünd. 15. X 1824 vkj. Tartu lähedal A. M. Hagen'i (vt. *Suppl.*) tütrena; oli abielus prof. L. Schwartz'iga. H. sai kunstiharidust isalt, õppis Dresdenis ja Münchenis, töötas 3 a. Roomas, kust pöördus Tartu tagasi 1854. Korraldanud 1858 Peterburis oma teoste näituse, sai ta kunstideakadeemialt akadeemiku astme; surn. 7. X 1902 vkj. Tartus. — H. oli peamiselt portretist ning maalis 1872—98 ligikaudu 500 portreed. ERM Tartus omab temalt mõned portreed, etüüde Itaaliast ja maali „Neiu puuviljaga“.

Neumann, Lex.; W. Neumann, Baltische Maler und Bildhauer (1902). *A. V.*

***HAHN, Traugott**, balti-saksa kiriku- ja poliitikategelane, suri 19. III 1939 Hannoveris Burgdorf'is.

Rev. Ztg. 1939, nr. 64, 66.

HALISTE (end. perekonnanimi kuni 1928 **Bauman**), **Pärtel**, klassikaline filoloog, sünd. 9. III 1890 vkj. Harjumaal Hageris kaupmehe pojana, õppis 1900—09 Tallinnas Aleksandri gümnaasiumis ja 1910—16 Peterburi ülikoolis, lõpetas selle 1. järgu diplomiga ja valmistus 1916—18 seals. professorikutsele. H. oli 1919 õpetajaks Tallinna gümnaasiumes ja s. a. sügisest Tartu ülikooli kreeka filoloogia dots-ks; on alates dets-st 1925 toiminud prof-i kt-na ja a-st 1937 erakorralise prof-na. Ta on mitut puhku viibinud teaduslikul otstarbel välismail, ms. Kreekas 1924 ja 1929; ta oli nov-st 1922 jaan-ni 1925 filosoofiateaduskonna sekretäriks, jaan-st 1931 sept-ni 1936 dekaaniks. 1919—20 teotses H. Tartu ülikooli juures korraldatud keskkooliõpetajate ettevalmistamise kursuste juhatajana ja viibis 1920—21 Tartu ülikooli varanduste reevakueerimiskomisjoni liikmena Moskvas. Ta on olnud pikema aja jooksul Klassilise Muinasteaduse Instituudi juhatajaks, ülikooli ja haridusministeeriumi esindajaks Kultuurkapitali nõukogus (1925—28) ja kunstikooli „Pallas“ kuratooriumis (1925—27) jm. H. on võtnud osa Akadeemilise Ajaloo-Seltsi, Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eesti Kultuuri Sõprade Koondise (ms. abiesimehena a-st 1935) tegevusest, olnud Akadeemilise Klassilise Kultuuri Ühingu asutajaid (1936) ja selle esimees praeguseni. H. on pidanud mitmel pool loenguid antiikkultuuri üle, toiminud „Eesti entsüklopeedia“ vanaaja osakonna toimetajana, redigeerinud rea vastavaid töid, eriti Th. Zielinski omi, ka „Üldajaloo lugemiku“ 1. vihu (Tartu, 1933), ja avaldanud teaduslikke ning populaarteaduslikke artikleid oma erialalt, nagu „Vana ajaloo uurimise meetod“ („Ajalooline Ajakiri“ 1928, nr. 4), „Klassiline haridus ja Eesti kultuuri arendamise probleeme“ (Eesti Kultuuri Sõprade Koondise Toimetised, 1934, nr. 1) jt.

Tartu ülikooli arhiivist jm. saadud andmed. *T.*

HALLISTE, Herman, skulptor, sünd. 15. VI 1900 vkj. Harjumaal Kohila v. aedniku pojana, õppis kuni 1919 Haapsalu gümnaasiumis, teenis s. a. sõdurina kooliõpilaste pataljonis, õppis 1919—22 A. Laikmaa (vt. ka Laipman, A.) ateljees joonistamist ja oli 1922—23 Tõrva ühisgümnaasiumi joonistusõpetajaks; õppis 1923—27 kunstikool „Pallases“

A. Starkopf'i (vt. ka *Suppl.)* jt. juhatusel. — H. on a-st 1926 alates Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu liige ja on näitustel sestsaadik esinenud järjekindlalt. Ta on olnud Tallinnas tegev E. Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu juhatuse liikmena a-st 1932, E. Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuses ja juhatuses, Eesti Muuseumiühingu juhatuses jm. H. loomingu paremiku moodustavad realistlikus laadis teostatud portreed ja mõned hauamonumendid. H. tähtsamad tööd on: „Pr. I. Aav-Loo" (hõbetatud pronks, 1933), „A. Vedro" (pronks, 1933), „A. Laikmaa" (pronks, 1933—34), „Ago" (raudbetoon, 1930), „Piiskop J. Kukk" (puu, 1931—32), „Naine" (ilma käteta; puu, 1934), „Lein" (pronks, 1935; graniit, 1936), „Hardus" (kips, 1935—36), „Naine ja lind" (kips, 1936—37), „Kristjan Raud" (pronks, 1937) jt.

Isikl. jm. saadud andmed. *V. V.*

* **HANKO, August Johannes**, ajakirjanik ja laevandustegelane, oli 1917 Laevasõidu ja Merekaubanduse Edendamise Seltsi „Laevandus" asutajaid, on toiminud viimaseil aastail tõlkijana ja avaldanud biograafilised teosed: „Roald Amundsen" (Tartu, 1932), „H. M. Stanley" (*ibid.*, 1936), „Leitnant Julius Kuperjanov" (Tall., 1936), „Jaan Poska" (*ibid.*, 1938) ja „Admiral Nelson" (Tartu, 1938). A-st 1939 toimetab ta teost „Maailmasõda 1914—1918".

E. L a a m a n, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 162, 363, 366, 391, 402, 428, 447, 457 jj. *T.*

HANSEN, Bernhard, vt. **HANSON.**

***HANSEN, Heinrich Johann**, ajalooharrastaja, suri 22. V 1900 vkj. Peterburis.

Mag. A. S o o m'ilt (Narvas) saadud andmed.

HANSEN, Woldemar Adolf, baltisaksa kirikuõpetaja, sünd. 15. X 1823 vkj. Jelgavas (Miitavis) kaupmehe pojana, õppis Peterburi saksa ja Tallinna kub.-gümnaasiumis, 1847—51 Tartu ülikoolis usuteadust ja oli a-st 1854 Paistus kirikuõpetajaks; surn. 22. V 1881 vkj. Viljandis. — H-i eestvõttel ehitati 1874 Paistu kirik lõplikult välja. Ta oli a-st 1866 Pärnu-Viljandimaa vaimulikuks koolirevidendiks. H-i algatusel asutati Paistus kihelkonnakool poeglastele ja 1869 samasugune ka tütarlastele. A. 1867 esitas H. Liivimaa provintsiaalsinodile Liivimaa maakooli korralduse kava ja kuulus 1868 sinodi poolt kooliküsimuste arutamiseks loodud komisjoni. Ta võttis samuti osa a. 1869 sinodi poolt algatatud kõrgema maakooli korralduse väljatöötamisest. H-i toimetusel ilmusid 1864—70 „Mittheilungen aus der Heidenmission". Ta eestikeelseist töist on nimetada „Kooli-teadus" (Tartu, 1873), „Risti usso-õppetus" (*ibid.*, 1862), koolide seaduse ja õpetuse plaanid jm. Eesti Aleksandrikooli mõttesse ja liikumisse suhtus H., nagu rida teisigi saksa soost pastoreid, vaenlikult. H-i surma puhul nimetas C. R. Jakobson (vt.) „Sakalas" teda „Eesti rahva kõige tulisemaks vastaliseks".

Alb. acad. (1867); „Eesti Postimees" 1872, nr. 48, 1873, nr. 8, 1881, nr. 22; H. H r a d e t z k y, Schüler-Verzeichnis (1931), nr. 1168; K e u s s l e r, Forts.; „Sakala" 1878, nr. 32, 1881, nr. 23.

F. R.

HANSKEN, vt. **ANTS.**

HANSON (Hansen), Bernhard (Benno), ooperilaulja, sünd. 8. III 1891 vkj. Tallinnas vallakirjutaja pojana (H-i ema poolt vanaisa Mahmutov oli pärit Türgimaalt), omandas üldhariduse Juuru vene-õigeusu khk.-koolis 1899—1902, Kose-Uuemõisa ministeeriumikoolis 1902—04 ja 1904—06 Tallinnas Katariina II linnakoolis, mida ei lõpetanud. H. õppis laulmist lühemat aega G. Stahlberg'i juures, 1914—17 Petrogradi konservatooriumis ning Roomas 1925. Toiminud kantseleiametnikuna Tallinnas, oli ta 1909—13 „Estonia" teatri näitlejaks opereti ja draama alal, 1913—18 Peterburis Maria teatri koorilauljaks, on teotsenud pärast seda „Estonia" teatris ooperi bassilauljana peaaegu pidevalt kuni 1926 ja alates 1929. a-st. Vaheajal oli H. välismaareisudel. Ta on a-st 1936 „Estonia" teatri teeneline solist. — H. omab rikkalikku, mahlakat ja musikaalset häält. Ta on kontsertinud kodu- ja välismaal ning olnud lühemat aega ka Rootsi kuningliku ooperi solist.

Isikl. saadud andmed. *J. A.*

HAPPICH, Karl Julius Richard, baltisaksa bakterioloog ja piimahügieenik, sünd. 6. IV 1863 vkj. Virumaal Pootsiku mõisas koduõpetaja pojana, õppis Tallinna kub.-gümnaasiumis ja 1884—88 Tartu veterinaarinstituudis, omandas 1892 mag. med. vet. astme ja täiendas end Berliinis; ta sai 1891 Tartu veterinaarinstituudi dots-ks, 1905 prof-ks epizootoloogia, bakterioloogia ja politseilise

loomaarstiteaduse alal. H. oli sama instituudi direktoriks 1914—18 ja Saksa okupatsiooni ajal loodud Tartu veterinaarülikooli rektoriks, seejärel Eesti ülikooli loomaarstiteaduskonnas prof-ks ja ühtlasi dekaaniks 1919—23. Ta korraldas ja juhatas Tartus asutatud Pasteur'i jaama; surn. 9. VII 1923 ukj. Württembergis Schömbergis. — H. asutas 1900 Tartus Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi kaasabil ja Vene põllutööministeeriumi ainelisel toetusel piimandus-bakterioloogilise laboratooriumi, mis töötas alul veterinaarinstituudi juures, a-st 1907 aga iseseisvalt. Laboratooriumi juures, mille juhatajaks oli H., korraldati ka piimanduse kursusi. Tartu linna piimaturu tervishoidlik valve, mille Tartu linnavalitsus korraldas H-i algatusel ja tema laboratooriumi kaudu, oli eeskujuks teistele linnadele. Mainitud laboratoorium omas laiemat kuulsust ka hapukoorevõi tootmiseks tarviliku puhaskultuuri juuretise valmistamise ja levitamisega. H. on avaldanud 50 kirjutist, enamikus tervishoidlikkude ja piimanduslikkude küsimuste kohta, peamiselt eriajakirjades.

„Eesti Loomaarstlik Ringvaade" 1931, nr. 4/5, lk. 129, 155 (J. Tehver); „Agronoomia" 1923, nr. 6. *J. M-i.*

HARPE, Carl Gottschalk, Tallinna bürgermeister, sünd. 18. XII 1732 vkj. Ohtu, Ulvi ja Tudu mõisa pandihärra pojana, saanud oletatavasti õigusteadusliku ettevalmistuse mõnes saksa ülikoolis. H. oli a-st 1763 vaeslastekohtu ja a-st 1779 rae sekretäriks Tallinnas, teotses 1783—86 sündikuna ja 1796—1803 Tallinna justiitsbürgermeistrina; surn. 20. III 1815 vkj. Tallinnas. — H. täit tunnustust väärivaks elutööks on monumentaalne, 14 mahukast köitest koosnev käsikirjaline repertoorium, mis (peale ühe kaotsi läinud köite) on säilinud Tallinna linnaarhiivis. H. teost võib oma sisult ning märksõnaliselt järjestuselt pidada mingiks Tallinna õigus- ja lokaalajalooliseks entsüklopeediaks, sest selles käsitellakse Tallinna linnaarhiivi peaallikais leiduvaid, Tallinnasse puutuvaid küsimusi kuni 1801 (kohati kuni 1807), asehaldamisaeg enamasti välja arvatud.

F. G. v. Bunge, Die Revaler Rathslinie (1874); TLA-i ja nn. Matriklikomisjoni Arhiivi (Tallinnas) andmed. *R. K-a.*

* **HASSELBLATT, Arnold,** ajaloolane ja ajakirjanik, suri 8. XI 1927 ukj. Tartus. — Ta avaldas uurimusliku kirjutise „Karl XII und Dorpat" (Karolinska Förbundets Årsbok 1925).

„Ajalooline Ajakiri" 1927, nr. 4 (A. R. Cederberg). *T.*

HAU, Eduard, balti-saksa maalikunstnik, järgneva poeg, sünd. 16. VII 1807 vkj. Tallinnas, õppis 1830—33 Dresdeni kunstideakadeemias, töötas 1836. a-st 1840-ndate a-te alguseni Tartus, seejärel Peterburis, nimetati 1854 akadeemikuks; surn. Peterburis (aeg pole teada). — H. maalis Tartus ülikooli professorite portreedekogu (32 portreed), mis a-st 1837 ilmus G Fr. Schlater'i (vt.) poolt litografeerituna 6 vihus *in folio.* Hiljemini maalis ta peamiselt arhitektuurseid interjööre vene keiserlikest lossidest.

Neumann, Lex.; *idem,* Baltische Maler und Bildhauer (1902). *A. V.*

HAU, Johannes, maalikunstnik, sünd. 30. III 1771 ukj.? Saksamaal Flensburgis, asus noore mehena Tallinna, kus töötas maalermeistrina ja oli ka tegev Kanuti gildis gildivanemana; surn. seals. 22. VII 1838 vkj. — H. võitis varsti lugupidamise oma peenelt teostatud maastikkudega ning Tallinna ja selle ümbruskonna vaadetega guašštehnikas. Eriti tuntuks sai ta maalidega, mis kujutavad Oleviste kiriku põlemist 15./16. juuni ööl 1820 vkj.; neist on üks Eestimaa Provintsiaalmuuseumis. Temalt leidub veel kuus Tallinna vaadet Eestimaa Provintsiaalmuuseumis, üks Eesti Kunstimuuseumis ja kaks Narva vaadet Narva linnamuuseumis. G. Eggers'i väljaandel ilmunud *Collection de XII vues gravées à l'aquatinte d'après Charles de Kügelgen et Johannes Hau par Th. Gehlhaar* (Tall., 1828) sisaldab H. originaalide järgi valmistatud kuus lehte — neli Tallinna ja kaks Narva vaadetega.

Neumann, Lex.; *idem,* Baltische Maler und Bildhauer (1902); Katalog (1912); Vana Tallinn (kataloog, 1926); H. Peets, J. H. (Vana Tallinn I, 1, 1936). *A. V.*

HAUSEN, Hans Magnus, soome geoloog ja mineraloog, järgneva poeg, sünd. 12. VIII 1884 ukj. Helsingis, õppis Helsingi ülikoolis, omandas 1914 dr. phil. astme, viibis 1914—24 Argentiinas, Siberis ja Põhja-Mongoolias, oli 1924—26 ekstrageoloog Soome geoloogilise komisjoni juures, toi-

mib a-st 1927 geoloogia ja mineraloogia prof-na Turu rootsi ülikoolis. — Eesti seisukohalt omab H. tähtsust oma kahe uurimusega Eesti pinnakatte üle „Materialien zur Kenntnis der pleistozänen Bildungen in den russischen Ostseeländern“ (*Fennia* XXXIV, nr. 2, 1913), „Über die Entwicklung der Oberflächenformen in den russischen Ostseeländern und angrenzenden Gouvernements in der Quartärzeit“ (*ibid.*, nr. 3). Olgugi osaliselt vananenud, moodustavad need tööd tänaseni peamise ülevaate Eesti jääaegsete moodustiste üle.

Vem och vad? (1930); isikl. saadud andmed. *A. L.*

HAUSEN, Reinhold Theodor, soome ajaloolane ja arhivaar, sünd. 9. X 1850 ukj. Ahvenamaal, õppis Helsingi ülikoolis, sai filosoofia kandidaadiks 1876 ja omandas dr. phil. astme 1881. H. teenis a-st 1872 Soome riigiarhiivis ja oli selle juhataja 1883—1916. Ta on korduvalt viibinud arhiivide uurimise otstarbel ka Baltimail, töötanud põhjalikumalt Tallinna linnaarhiivis, kopeerides Soomesse puutuvaid keskaegseid ürikuid. H-l on suuri teeneid Soome riikliku arhiivinduse korraldamisel; mitmed tema poolt väljaantud ürikutekogud sisaldavad andmeid ka Eesti ala kohta. Neist on Eesti ajaloouurimise seisukohalt tähtsaim „Finlands medeltidsurkunder“ I—VIII (Helsingi, 1910—1935). H. oli Õp. E. S-i kirjavahetajaliige a-st 1883 ja valiti a. 1939 seltsi auliikmeks.

Kansallinen elämäkerrasto II (1929); Vem och vad? (1930). *O. L.*

HEHN, Karl Georg Franz, baltisaksa põllumajandusteadlane, sünd. 25. IV 1825 vkj. Tartumaal Otepää kirikuõpetaja pojana, õppis Tartu gümnaasiumis ja 1838—42 Tartu ülikoolis põllumajandust, lõpetas kursuse cand. oec. astmega; ta oli koduõpetajaks Peterburis ja Pihkva kub., 1850—52 Tartu veterinaarinstituudi põllumajanduse õpetaja, 1852—57 Tartu ülikooli raamatukogu abijuhataja ja omandas 1858 mag. oec. astme. A-il 1860—68 oli H. Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi sekretär, toimetas kuni 1865 ühtlasi ajakirja „Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft“ ja 1863—68 ajakirja „Baltische Wochenschrift für Landwirthschaft, Gewerbefleiss und Handel“, milledes avaldas hulga artikleid. H. teotses 1868—73 Riia polütehnikumi põllumajanduse prof-na, 1870—73 samuti põllumajanduse osakonna dekaanina, siirdus 1873 Tartu ülikooli põllumajanduse ja tehnoloogia erakorraliseks prof-ks; surn. 19. II 1875 vkj. Tartus. — H. on esimesi silmapaistvaid kohalikkude põllumajanduslikkude käitiste (ka talukäitiste) uurijaid ja sellesisulise statistika rajajaid. Ta juhtival osavõtul korraldati esimene Balti põllumajanduse kongress ja teostati esimesed Balti põllumajanduslikud kesknäitused, esimene neist a. 1865 Riias. H-i agraarstatistilise sisuga töist mainitagu „Die Intensität der livländischen Landwirthschaft“ I (Tartu, 1858; magistritöö), ülevaated 1861. a. teostatud uurimisreisudest „Bericht... über einige landwirthschaftliche Excursionen“ (Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft, 15. kd., 1. vihk, 1862, lk. 1—60), „Bericht... über einen landwirthschaftlichen Ausflug nach Lettland“ (*ibid.*, 2. vihk, lk. 313—367) ja 1864. a. ettevõetud samasisulisest reisust („Baltische Wochenschrift“ 1866, nr. 34—41 ja 46).

„Baltische Wochenschrift“ 1875, nr. 7, 9 ja 10/11; Левицкій I (1902) jm. saadud andmed. *J. O.*

***HEIBERG, Marie**, kirjanik, sünd. 29. VIII 1890 vkj. Urvastes kingsepa tütrena, õppis Urvaste valla-, Sangaste khk-koolis ja täiendas enda haridust Tartus eratundide varal. Ta on viibinud esmakordselt 1919 ja pidevalt a-st 1923 Tallinnas Seevaldi närvihaiglas.

M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned IV (1936), lk. 173 jj.; Urvaste koguduse õpetajalt J. Valk'ilt saadud andmed. *T.*

HEINRICH I, Saare-Lääne piiskop, oli dominiiklaste ordu liige, määrati paavsti legaadi Moodena Wilhelmi (vt.) poolt 1234 Saare-Lääne piiskopiks piisk. Gottfriedi asemele; surn. 1260. ja 1262. a. vahel. — Piiskopkonnast alati eemal viibinud Gottfried oli maa ning kiriku valitsemise jätnud hooletusse. Asunud piiskopkonna tegelikule korraldamisele, hakkas H. parandama oma vahekorda orduga, et saada abi tõrkujate vasallide vastu. Ta tegi saarlastega, kes pärast Saule lahingut (1236) olid enese vabastanud, 1241 ordumeister Andreas von Velven'i kaudu lepingu, rajas kirikliku keskkoha, katedraalkiriku ja toomkapiitli Vana-Pärnus (Perona's)

1251 ja andis toomkapiitlile kindla korralduse. Viimased korraldused ühes Saaremaa piiskopkonna nimetuse tarvituselevõtuga kinnitasid peapiiskop Albert (Suerbeer) 1253 ja paavst Aleksander IV 1260. H-i tegevuse ajal Taani kuningas Abel loobus pretensioonist Saare- ja Läänemaale 1251. H. kindlustas kaupmeeste tegevust piiskopkonnas eesõiguste ja määruste andmise teel 1256.

A r b u s o w, Geistl. ja Nachträge; C. F. W. R u s s w u r m, Das Schloss zu Hapsal (1877), lk. 29 jj.; *idem*, Nachrichten über Alt-Pernau (1880), lk. 5 jj.; B r i e f l a d e III (1879); UB I, nr. 156, 169, 170, 228, 229; UB III, nr. 169; UB VI, nr. 2731, 2734, 2739, 2740. *O. S.*

*HEINZE, Otto, kindralmajor, oli 1928—36 Kaitseministeeriumi Nõukogu alatine liige ja siirdus seejärel erru. ta on ms. võtnud osa ka Vabadusristi Vendade Ühenduse tegevusest selle keskjuhatuse liikmena.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 316 jj., 337; „Sõdur" 1938, nr. 20/21. *T.*

HEISLER, vt. ALTLEIS-HEISLER.

HELANEN, Vilho, Soome hõimutegelane, sünd. 24. XI 1899 ukj. Oulus senaatori pojana, õppis Helsingi ülikooli filosoofiateaduskonnas 1918—22, omandas mag. phil. astme 1923 ja dr. phil. astme 1937 seals. A-st 1922 tänini on H. elukindlustusühingu „Salama" teenistuses. Eesti Vabadussõja päevil seisis ta Eesti Abiandmise Peatoimkonna (vt. Louhivuori, O.) teenistuses ja võttis ka isiklikult osa Vabadussõjast. A-st 1923 on ta Eesti Vabadussõjast osa võtnud Soome vabatahtlikkude toetamist korraldava Eesti Abiandmise Peatoimkonna Fondi (Viron Avustamisen Päätoimikunnan Säätiö) sekretäriks. Eesti orientatsiooni ühe väljapaistvama kandjana Soome akadeemilises noorpõlves on H. õhutanud Soomes kontaktipidamist üle Soome lahe Soome Õppiva Noorsoo Karskusliidu sekretärina 1920—22, eriti aga soome üliõpilaste rahvusliku liikumise eesotsas seistes kui „Ylioppilaslehe" peatoimetaja 1924—26, Helsingi ülikooli üliõpilaskonna juhatuse esimees 1926—27 ja 1930—31 ning abiesimees 1929—30, kauaaegne Akadeemilise Karjala Seltsi juhatusliige ja 1928 esimees, Pohjois-Pohjalainen Osakunta kuraator 1928—31, Helsingi Akadeemilise Hõimuklubi tegelane jne. Soome-Eesti üliõpilaspäevade korraldamisel, hõimuliikumise põhimõtete püstitamisel, ka soome ja eesti üliõpilaste esimese sõpruslepingu (Pohjois-Pohjalainen Osakunta ja Eesti Üliõpilaste Seltsi vahel 1928) sõlmimisel on H. olnud määravalt tegev. Hilisemal ajal on ta seisnud tihedas ühenduses nn. E. Vabadussõjalaste liikumise juhtivate isikutega, eesotsas A. Sirk'iga (vt. *Suppl.*). Seoses „vapside" 8. dets-i 1935. a. mässukavatsuse ettevalmistamisega Soome pinnal, mõisteti H. Helsingi raekohtus major Heimolainen'i protsessis ühe peategelasena 1 a-ks ja 8 kuuks vangi, Turu õuekohtus juunis 1936 mõisteti ta aga õigeks. — Peale rahvus- ja hõimuküsimusi käsitlevate artiklite ajakirjanduses on H-i sulest ilmunud ka ilukirjanduslikke teoseid: näidend „Heräävä heimo" (Porvoo, 1926), romaanid „Sarastus" (Jyväskylä, 1923) ning „Ankarat tähdet" (Porvoo, 1926; ka eesti keelde tõlgitud pealkirjaga „Karmid tähed", Tartu, 1927); viimase ainestik on võetud Eesti vabadussõjaaegsete Soome vabatahtlikkude elust. Soome vabatahtlikkude sõjakäigust Eestis on H. andnud ülevaate oma teoses „Suomalaiset Viron vapaussodassa" (Helsingi, 1921).

Isikl. jm. saadud andmed.

J. Mg.; T.

HELISALU, vt. NEUMAN.

*HELLAT, Aleksander, riigitegelane ja kohtunik, oli 1923—27 saadikuks Soomes ja a-st 1926 ühtlasi Ungaris (asukohaga Helsingis), 1927. a. lühikest aega välisminister, 1927—31 uuesti saadik Soomes, seejärel välisministri abi; on a-st 1933 riigikohtunik.

E. L a a m a n, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 98, 381, 633, 648. *T.*

*HELLAT (Hällat), Karl, kohtu- ja pangategelane, oli 1926—29 E. Maapanga juhatuse esimees, pärast seda vanusepuhkusel; surn. 10. IV 1935 ukj. Haapsalus (maetud Sangastes).

Pvl. 1935, nr. 100; „Vaba Maa" 1935, nr. 86; Post. 1935, nr. 99. *T.*

HENDRIKSON, Jaan, põllumees, seltskonnategelane, sünd. 6. X 1867 vkj. Viljandimaal Holstre v. taluniku pojana, lõpetas Viljandi kreiskooli 1883 ja oli 1889—1901 Pärnu-Viljandi rahukogu pristaviks. Omandanud 1896 Leebiku mõisa ühes Vanamõisa karjamõisaga,

korrastas H. need a-st 1901 lühikese ajaga eeskujulikuks, teostades eriti silmapaistvaid sookultuuritöid, mis olid Eestis esimesi selletaolisi. Peale kohaliku agara seltskondliku tegevuse on H. olnud Põllumeeste Keskühisuse „Estonia" asutajaliige (1913) ja selle nõukogu abiesimees, Eesti Ühistegelise Liidu nõukogu abiesimees 1928—36, E. Seemnevilja Ühisuse (1919) ja E. Seakasvatajate Seltsi (1923) asutajaid. Ta on avaldanud kirjutisi põllunduse ajakirjus peamiselt maaparanduse ning sookultuuri alalt. H. elab (1939) Helme khk-s Leebikus.

Isikl. jm. saadud andmed. *P. K.*

HERM, Johannes, Vabadussõja tegelane, sünd. 2. I 1893 vkj. Harjumaal Kolga v. kaluri pojana, lõpetas Käsmu merekooli 1914 ja Narva merekooli 1915, sooritas eksternina mereväelipniku eksami Kroonlinna mereväe korpuses 1915. Võtnud osa Maailmasõjast 1915—18 ning tõusnud seal leitnandiks, oli ta E. Vabadussõjas suurtükilaeva „Lembitu" kompaniiülem nov-st 1918 veebr-ni 1919, hiljemini Rannavalve, Side- ja Päästejaamade Valitsuse ülem ja alates nov-st 1919 Merejõudude juhataja kuni erustumiseni märtsis 1925. H. tõusis mereväe-kapteniks ja oli kahe Vabadusristi kavaler; surn. 1. I 1926 ukj. Sauel Tallinna lähedal. — H-l on aseadmiral J. Pitka (vt. ka *Suppl.*) kõrval silmapaistvad teened merejõudude organiseerimisel ja juhtimisel Vabadussõjas ja hilisemal ajajärgul.

„Sõdur" 1926, nr. 1/2; „Vaba Maa" 1926, nr. 1; Pvl. 1926, nr. 1; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 346; sõjaministeeriumi arhiivist ja Kuusalu kogudusest saadud andmed. *O. K.*

HERMAN, peapiiskop, vt. **AAV, Herman.**

HERMANN, Johann, põllumajanduse käsiraamatu autor, pärit Preisimaalt Neidenburg'ist (lähemad eluloolised andmed puuduvad), töötas põllumehena Liivimaal. — H-lt ilmus õpperaamat mõisamajapidamise jaoks „Liefländischer Landmann" (Riia, 1662, 2. tr. 1695; tõlgitud ka poola keelde), milles autor, nagu tema eelkäija S. Gubert (vt. *Suppl.*), käsitleb põllutööd, karjakasvatust, kalastust, mesindust, jahindust jm., andes ka mõningaid teiselaadilisi juhtnööre. H-i teos ei erine oluliselt praktiliste juhendite poolest Gubert'i omast. Gadebusch, L. B. II (1777); Recke-Napiersky II (1829); ERM-i Aastaraamat IX—X (1934), lk. 204 jj. (H. Sepp). *H. S.*

HERMANN, Miina, vt. **HÄRMA.**

* **HERMANN, Otto,** helikunstnik, suri 17. X 1933 ukj. Tallinnas. — H-i tähtsamaid rahvusmuusikalisi teened on „Estonia" teatri orkestri loomine ja esimesed eesti sümfooniakontserdid Tallinnas, millede korraldamine toimus tema algatusel ja majanduslikul riisikol. H-i loodud reas soolo- ja koorilaules avalduvad meloodiline anne ja otsekohene, meeldiv lihtsus. Ta tööd, mis kirjutatud sümfooniaorkestrile, samuti ooper „Ilo" (valminud 1926), on sisult ja ülesehituselt liiga vähenõudlikud ega lisanda uusi väärtusi eesti rahvuslikule helitoodangule.

Pvl. 1933, nr. 284 ja 286; „Muusikaleht" 1933, nr. 10 (J. Aavik); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. saadud andmed.

J. A.

HERTZFEL(D)T, vt. **LÖSCHERN von HERTZFEL(D)T.**

HETLING, Wilhelm, Tallinna esimene linnapea, bürgermeister, kaupmees, sünd. 8. I 1740 vkj. Tallinnas kaupmehe pojana, pidas I gildi kauplust, tõusis siid- ja linase riidega kauplejate vanemaks. Asehaldamiskorra kehtimapanekul Tallinnas sai H. kubermangumagistraadi II departemangu assessoriks ning valiti 1786 ühtlasi Tallinna kodanikkonnaehk linnapeaks, kellena teotses vana põhikorra restaureerimiseni 1796. a. lõpul; selle järel oli jälle bürgermeistriks; surn. 8. I 1798 vkj. Tallinnas. — H-i teeneks loetakse asjaolu, et Tallinnal asehaldamisajal ei olnud selliseid konflikte riigivõimu-esindajatega nagu Riias ja et tagasiminek endisele korrale asehaldamise järel toimus samuti hõõrdumisteta.

Nottbeck-Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval (1904), lk. 214 jj.; F. G. Bunge, Die Revaler Rathslinie (1874), lk. 102 jj.; F. Bienemann, Die Statthalterschaftszeit in Liv- und Estland (1886), lk. 249, 411; TLA-i andmed. *R. K-a.*

HIIR, Erni (Ernst), kirjanik, sünd. 16. III 1900 vkj. Viljandimaal Taagepera v. talurentniku pojana, õppis 1911—18 Tartu reaalkoolis ja 1921—22 vabakuulajana Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas. H. andis ühes A. Kivi-

kas'ega (vt.) välja teose „Ohverdet konn" (1919) ja ühes J. Sütiste ja M. Jürna'ga (vt. neid *Suppl.*) teosed „Sang" ning „Bumerang" (1925); ta kuulus kirjanikkuderühma „Orbiit". H. on avaldanud luuletiskogud „Huhu merituulen" (1924), „Lemmiklaulud" (1926), „Meeri-Maria-Mari" (1926), „Puhtevird" (1927), „Kodutee" (1931), „Pöörang" (1933), „Sinimäed" (1935), „Raudvärsid" (1937) ja „Palgest palgesse" (1938), peale selle värsivalimiku „Päikeselised päevad" (1937) ja L. Tolstoi romaani „Ülestõusmise" tõlke (1936; kõik ilm. Tartus).

Isikl. kogutud andmed. *F. T.*

HIMSELIUS (Himsel), Gebhard, Tallinna linna kindlustustööde juhataja, arst ja matemaatik, sünd. 1603 Saksamaal Magdeburgis, õppis arstiteadust Saksas, oli Tangermündes Elbe ääres konrektor, a-st 1632 Tallinna gümnaasiumi prof., ühtlasi a-st 1634 Tallinna linnaarst ja a-st 1647 (või 1648) ka linna kindlustustööde juhataja (linnainsener) enda surmani; peale selle on ta vahepeal a-st 1640 (või a-st 1636) kuni 1649 olnud ka linna- ehk raeapteegi juhataja; surn. jaan-s (maetud 17. I) 1676 Tallinnas. — H. oli Tallinnas väga elavalt ning mitmekülgselt tegev. Ta lemmikalaks oli ms. uute, ajakohasemate linnakindlustiste projektimine, millest on säilinud rida ettepanekuid, visandeid ja plaane. Osa neist ta juhatusel teostatigi, nimelt vanimate hollandi süsteemi bastionide ehitamine 1650-ndais a-is linna idaküljel asetsevate Suure Rannavärava ja Viru värava vahealale. Selle tagajärjel laienes vanalinn ühe, nimelt „Uue" tänava võrra. 1670-ndail a-il võttis H. ette linna lõunakülje kindlustamise. Ta avaldas trükis kaks tööd kindlustiste ehitamise kohta, kalendreid jm.

Brennsohn, Ärzte Estl. (1922); G. v. Hansen, Geschichtsblätter des revalschen Gouvernements-Gymnasiums (1881); TLA-st saadud andmed (eriti B. e. 10, 12 ja 21). *R. K-a.*

***HINDREY, Karl August** (pseud. **Hoia Ronk**), kunstnik ja kirjanik, sünd. Abja mõisas Pärnumaal; ta töötas 1928. a-ni „Päevalehe" toimetuses, pärast seda vabakirjanikuna; teostas reisu 1927 Kongosse. — H. on avaldanud vestekogu „Kaasaegsed" (Tartu, 1926), reisukirjeldised „Kongosõit" (*ibid.*, 1929) ja „Rännud, rannad, Riviera" (*ibid.*, 1937), 5 köidet memuaare: „Minu elukroonika" I—III (*ibid.*, 1929), „Murrang" (*ibid.*, 1930) ja „Tõnissoni juures" (*ibid.*, 1931); kaks fantastilist ajaleheromaani „Ararauna" (*ibid.*, 1930) ja „Rowne rändab" (*ibid.*, 1933), romaanid „Suremise eod" (*ibid.*, 1935), „Urmas ja Merike" I, II (*ibid.*, 1935, 1936), „Sündmusteta suvi" (*ibid.*, 1937), „Nõid" (*ibid.*, 1938) ja „Lembitu" (*ibid.*, 1938); novellikogud „Välkvalgus" (*ibid.*, 1932), „Armastuskiri" (*ibid.*, 1933, 2. tr. 1935), „Sigtuna häving" (*ibid.*, 1937), „Südamed" (*ibid.*, 1938), noorsoojutud „Kill Martuse lihavõtted" (*ibid.*, 1933) ja „Kill Martus koolis" (*ibid.*, 1935), näidendi „Raidaru kirikumõis" (*ibid.*, 1935); populaarteaduslikud teosed „Elava Teaduse" seerias „Meie metsloomad" (*ibid.*, 1935), „Meie koduloomad" (*ibid.*, 1935) ja väiksemad biograafilised tööd „Kindral Ernst Põdder" (Tall., 1935) ja „Admiral Johan Pitka" (*ibid.*, 1938), peale selle novelle „Loomingus" ja palju artikleid ning arvustisi „Postimehes" ja „Päevalehes". Eriti oma romaaniga „Urmas ja Merike" ning novellidega, mida kannavad süvendatud hingeeluritlus ja sundimatu jutustusviis, on H. viimaseil ajul omandanud eesti kirjanduses väljapaistva koha.

Isikl. kogutud andmed. *F. T.*

HINT, Adolf, kirjanik, sünd. 28. XII 1909 vkj. Muhu-Suurvallas Külasema külas merimehe pojana, kasvas Saaremaal Lümmada v. Kuusnõmme külas, õppis Lümmada algkoolis ja Saaremaa ühisgümnaasiumis, mille pedagoogikaharu ta lõpetas 1929; ta on toiminud kuni 1936. a. sügiseni õpetajana Kihelkonna algkoolis, pärast seda Tartu 3. algkoolis. H. on avaldanud romaanid „Pidalitõbi" (1934), „Vatku tõbilas" (1936) ja „Kuldne värav" (1937; kõik ilm. Tartus), lisaks artikleid ajakirjanduses. Ta on äratanud eriti tähelepanu Saaremaa pidalitõbiste elu ja puberteediea ohtude naturalistlik-jõulise kirjeldusega.

Isikl. saadud andmed. *T.*

HIPPIUS, Gustav Adolf, balti-saksa maalikunstnik ja litograaf, sünd. 1. III 1792 vkj. Nissis pastori pojana, õppis joonistamist ja maalikunsti K. S. Walther'i juures Vardi mõisas ja kunstideakadeemias Viinis 1814—16. Seejärel

Roomas viibides oli ta läbikäimises F. Overbeck'i ja P. Cornelius'e ümber koondunud kunstnikkuderingiga. H. teotses a-st 1819 Peterburis ja a-st 1850 Tallinnas, kus suri 24. IX 1856 vkj. — H. kuulub Eestist võrsunud paremate portreemaalijate hulka; erilise lugupidamise võitis ta aga litograafina. Tema tähtsamaks teoseks kivitrüki alal on originaalportreede kogu *Les Contemporains*, mis ilmus Peterburis alates 1822. a. 9 vihus à 5 lehte *in folio*. E. Kunstimuuseum Tallinnas omab temalt õlimaale „Eesti pruut" ja „Eesti noorik" (mõlemad 1852). H. andis välja ka mõned joonistamise eeskirjad ja õpperaamatud.

W. Neumann, Baltische Maler und Bildhauer (1902); *idem*, Lex.; Д. А. Ровинскій, Подробный словарь русскихъ граверовъ (1895); В. Я. Адарюковъ, Очеркъ по исторіи литографіи въ Россіи („Аполлонъ" 1912, nr. 1).

A. V.

HIPPIUS, Otto Pius, balti-saksa arhitekt, eelmise poeg, sünd. 5. V 1826 vkj. Peterburis, lõpetas Karlsruhe polütehnikumi 1849, õppis Peterburi kunstideakadeemias, nimetati 1863 akadeemikuks ja 1879 prof-ks; surn. 29. VIII 1883 vkj. Pargalas Peterburi lähedal. — H-e parimate arhitektuurteoste hulka kuuluvad Kaarli kirik Tallinnas (1862—70) ja Aleksandri kirik Narvas (1881—84), mõlemad romaniseerivas stiilis. Need on kunstipärasemaid XIX s. lõpupoole ehitisi Eestis.

G. v. Hansen, Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revals (1885), lk. 75—87; Neumann, Lex. *A. V.*

HIRV, Alfred Aleksander, maalikunstnik, sünd. 14. III 1880 vkj. Petseris, surn. kevadel 1918 Peterburis. H. asus kümneaastasena Pihkvasse, kus ta vanemad, kes pärit Võrumaalt Orava vallast, vareminigi (a-st 1870) olid elanud. Et H-e hariduskäigust puuduvad seni andmed, võib ainult oletada, et elukutse valikule juhtis teda Pihkva kunstikool. H. siirdus noorena Peterburi, kus hakkas esinema kunstinäitusil ning võitis peagi üsna laialdase tutvuse oma korralikult maalitud natüürmortidega. H. oli Peterburis lähemas läbikäimises Tartu päritoluga balti-saksa maastikumaalija J. S. v. Klever'iga (vt.). Suurem osa H-e toodangust on jäänud Venesse. Kodumaal omab Eesti Kunstimuuseum Tallinnas ainult üht H-e natüürmorti, kuna kaks-kolm teost leidub erakätes.

„Taie" 1928, nr. 1 (M. Pukits).

M. P.

HOININGEN, vt. **HOYNINGEN**.

***HOLLANDER, Bernhard**, balti-saksa ajaloolane, sünd. 11. X 1856 vkj., surn. 12. II 1937 ukj. Riias. H. oli Õp. E. S-i kirjavahetajaliige a-st 1908.

HOLST, Robert Artur, majandustegelane, sünd. 9. XII 1885 vkj. Väike-Kambjas taluniku, pärastise kaupmehe pojana, lõpetas Tartu reaalkooli 1905 ja õppis Tartu ülikoolis õigusteadust 1905—11. Ta astus 1909 oma isa Karl Holst'i ärisse ärijuhiks, kutsuti 1918. a. lõpul toitlusministeeriumi ja 1919 kaubandustööstusministeeriumi teenistusse, kust lahkumise järel s. a. oli a./s-i „Silva" asutajaid ja juhte. Reorganiseerinud 1920 Tartus äri, hakkas ta „Rob. Holst'i" firma omanikuna kauplema Tallinnas. Viimase ärilettevõtte muutmise järel a./s-ks „Rob. Holst & Co", on ta a-st 1921 selle juhtiv direktor. H. asutas 1921 koos lendur Jakob Tillo'ga († 1926) suurelt osalt enese kapitali varal eralennunduse arendamiseks a./s-i „Aeronaut'i", mille direktoriks ta oli selle tegevuse katkemiseni 1928. „Aeronaut" pidas reisijate- ja postiveoühendust Helsingi-Tallinna-Riia-Königsbergi liinil; lennukeid tuli tal ehitada ka kodumaal. H. on ka kompvekivabriku o./ü. „Riola" asutaja ja direktor a-st 1927 ja oli Tallinna Aktsiapanga direktor 1928. Ka oli ta Tartu Krediit-Ühisuse nõukogu liige 1910—18, Börsikomitee liige 1920—30, Eesti delegatsiooni kaubanduslik ekspert Genua konverentsil 1922, Eesti Metsatööstrite Ühingu esimees 1925 ja on võtnud „Aeronaut'i" esindajana osa lennunduse kongressidest Berliinis, Roomas, Stokholmis jm. 1922—28. H. on olnud ka Austria aukonsul 1922—32.

Pvl. 1938, nr. 322; isikl. jm. saadud andmed.

J. M.

HORST, Voldemar, merendustegelane, kaugesõidu kapten, sünd. 12. II 1868 vkj. Paldiskis kaupmehe pojana. Lõpetanud Tallinna kreiskooli 1884, oli ta välismaade kaubalaevul madruseks, õppis 1888—89 Paldiski merekoolis, oli sellest ajast „Balti Päästeseltsi" teenistuses tüürimehena, päästelaevade kaptenina ning viimaks päästetööde juhatajana. A-st 1918 oli H. a./s-i „Balti Päästeselts" asjaajaja-direktor, kellena

suri 12. XII 1927 ukj. Tallinnas. — Vene-Jaapani sõja ajal võttis H. osa laevade päästetöist Port Arthuri juures. H. oli sõjaväe teenistuses 1914—18 päästetööde juhatajaks Balti merel, kus selle aja jooksul päästeti tema juhtimisel ligi 30 suuremat laeva, neist suurimad soomuslaevad „Sevastopol" ja „Petropavlovsk". H-i oskust ning teeneid päästetööde teostamisel hinnati suureks ning ta oli tunnustatud autoriteet päästeasjanduses. H. oli ka Kaubandus-Tööstuskoja laevasõidu sektsiooni esimeheks 1925—27, Laevasõidu ja Merekaubanduse Edendamise Seltsi „Laevandus" asutajaid 1917 ja tegev mitmes merenduslikus organisatsioonis.

Pvl. 1927, nr. 341; „Vaba Maa" 1927, nr. 293 jm. saadud andmed. *A. G.*

HOYNINGEN-HUENE (Hoiningen), Friedrich Alexander Georg v., parun, zooloogiaharrastaja, sünd. 6. V 1843 vkj. Järvamaal Lehtse mõisas, õppis 1859—62 Tallinna toomkoolis, asus seejärel põllumeheks Lehtsesse isa mõisa, mille omanikuks ja pidajaks ta oli 1868—1919; surn. 2. IV 1921 ukj. Mecklenburgis Brunshaupten'is (maetud Amblas). — H. töötas liblikalisteuurijana peamiselt Põhja-Eestis. Terava vaatlejana ja hoolsa kogujana õnnestus tal avastada mitmeid uusi faunaelemente, samuti kirjeldada mitmeid teadusele uusi variatsioone. H. on avaldanud oma töötulemusi mitmes välismaa entomoloogilises ajakirjas ja Loodusuurijate Seltsi (Tartus) väljaandeis. Temalt pärinevad ka andmed Põhja-Eesti kohta J. H. W. Nolcken'i (vt. *Suppl.*) töös „Lepidopterologische Fauna von Estland, Livland und Kurland" I, II (Riia, 1868, 1871). H-i arvukaid fenoloogilisi vaatlusi on trükki toimetanud A. Üksip pealkirja all „Phänologische Beobachtungen aus Lechts . . . 1889—1914" (Beiträge XVII, 2, 1931).

Beiträge IX, 1/2 (1922), lk. 31—32, ja XVII, 2 (1931); O. Huene'lt (Tallinnas) jm. saadud andmed.

H. K-i; T.

HUBE, vt. TIELMAN HUBE.

HUBEL, vt. METSANURK.

HUNNIUS, Karl Abraham, baltisaksa arst, sünd. 23. VII 1797 vkj. Tallinnas suurkaupmehe pojana, õppis arstiteadust Tartu ülikoolis 1815—19, omandas 1821 dr. med. astme, oli maakonnaarsti abi Haapsalus 1820, seejärel Haapsalu invaliidide-komando haigemaja juhataja ja a-st 1830 Lääne maakonnaarst; surn. 28. IV 1851 vkj. Haapsalus. — H. hakkas esimesena Eestimaal ja üldse Balti kubermangudes Eesti lahtedes leiduvat muda, pärast selle seniste algeliste kasutusmeetodite ja koostise uurimist, teaduslikult tagajärjekalt tarvitama haigete ravivahendina. Tema õhutusel ehitas krahv M. de la Gardie esimese mudaravila Haapsalusse 1825 (püsinud ümberehitatuna tänini). Teise ehitas H. ühes Suuremõisa paruni Th. Ungern-Sternberg'iga 1845 (viimane on praegu dr. H. Arronet'i omand). H-e tähelepanekud mudauurimise alalt ilmusid trükis pärast tema surma poeg Karl H-e sulest prantsuse, saksa ja vene keeles. H. oli tegev ka seltskondlikult, eriti Haapsalu vaeste hoolekande alal. Ta harrastas ms. ka ümbruskonna floora uurimist.

Brennsohn, Ärzte Estl. (1922); Inl. 1851, v. 390 jj.; „Olioni" Lahtised Lehed 1930, nr. 8 (H. Normann) jm. saadud andmed. *H. A.*

HUNT, Jaan, vt. UNT.

***HURT, Jakob**, ärkamisaja tegelane, rahvaluulekoguja ja -uurija ning keeleteadlane, sünd. 10. VII 1839 vkj. Võrumaal Põlva khk-s Vana-Koiola v. Himmaste külakoolmeistri pojana. Saanud esimese õpetuse isalt Himmaste külakoolis, õppis H. a-st 1849 Põlva khk-koolis ja 1853—54 Tartu kreiskoolis, kus ta andeka õpilasena, samuti kui hiljemini gümnaasiumis käies, leidis toetust heasoovliku Tartu kreiskooli inspektori K. Oettel'i poolt. A-il 1855—58 jätkas H. õpinguid Tartu kroonugümnaasiumis, mille lõpetas cum laude, ja õppis 1859—64 Tartu ülikoolis usuteadust, võideldes kogu aja suurte aineliste raskustega ja avaldades eduka õppimise kõrval ka silmapaistvat seltskonnategevust korp. „Livonia's", õpetatud Eesti Seltsis jm. Apr-s 1865 omandas ta cand. theol. astme. 1865. a. jaan-st 1866. a. dets-ni teotses H. Hellenurme mõisas akadeemik A. v. Middendorff'i (vt. *Suppl.*) perekonnas koduõpetajana. A-l 1867 pidas ta Otepääl pastor M. Kauzmann'i juures prooviaastat ja valiti s. a. suvel Äksi kirikuõpetajaks. Liivimaa konsistoorium aga jättis ta ametisse kinnitamata, põhjendades asjaoluga, et ta prooviaasta, mis oli kestnud ainult 7 kuud, polevat küllaldane. Kavatsedes kirikuõpetaja kutsest üldse loobuda sooritas H. 1867. a. tei-

sel poolel Tartus ülem-usuõpetaja ja gümnaasiumiõpetaja eksamid ja asus 1868. a. alguses Kuressaare gümnaasiumi õpetajaks. 22. VII 1868 vkj. naitus H. oma heategija, inspektor K. Oettel'i kolmanda tütrega Adele Eugeniega (sünd. 17. XI 1847, surn. 16. XII 1918 vkj.) ja sai s. a. sügisel Tartu gümnaasiumis vanade keelte ja maateaduse õpetajaks, mis kohale ta jäi 1872. a. kevadeni. S. a. sügisel valiti H. Otepää kirikuõpetajaks, mis kohal töötas 1880. a. okt-ni. Selle järel oli ta a-ni 1901 Peterburi Jaani koguduse kirikuõpetaja. H. suri 31. XII 1906 vkj. Peterburis. — H-a seltskondlik tegevus, mis kujunes üheks olulisemaks osaks ta elutöös ja mille kaudu ta tõusis ärkamisajal eesti rahvusliku liikumise silmapaistvamate juhtide hulka, algas õige varakult. Omades pinevaid huve eesti keele, rahvaluule ja oma rahva mineviku vastu, võttis ta juba üliõpilaspõlves aktiivselt osa Õp. E. S-i tegevusest, kelle poolt ta 1862. a. valiti kirjavahetajaks liikmeks. Samas suunas väljendus tema huvi ka lühikesel Kuressaares viibimise ajal, kus ta 1868. a. valiti „Verein zur Kunde Oesels" kirjavahetajaks liikmeks. H-a seltskondliku tegevuse tähtsaimaks osaks aga kujunes tema aktiivne ja juhtiv osavõtt eesti rahvuslikest suurüritusist. Oma rahvusliku meelsuse arenemisel sai H. alguses rohket virgutust Fr. R. Kreutzwald'ilt (vt.), kellega ta oli juba 1862. a. algusest peale elavas kirjavahetuses ja kelle sobitusel ta tõlkis lõuna-eesti murdesse Liivimaa 1860. a. talurahvaseaduse („Lihwlandi Talorahva Sääduse raamat", Tartu, 1863), ja J. Köler'ilt (vt.), kellega tutvus 1863. S. a. apr-s pühendati H. Paistu ja Tarvastu ärksamate tegelaste poolt ka Eesti Aleksandrikooli asutamise mõttesse. Siitpeale sai H. selle rahvusliku ürituse innukamaks arendajaks; sellega ühenduses tegeles ta eriti emakeelse kooli ja rahvusliku kultuuri ideoloogia küsimustega. Tema esimeseks mõjuvamaks avalduseks ses suhtes kujunes ta kõne esimesel eesti üldlaulupeol 19. VI 1869 vkj. H. oli tegev Eesti Aleksandrikooli peakomitee presidendina juulist 1870 kuni 1883, juhtides hea organisaatorina seda eesti rahvuslikku üritust suure eduga. Rahakorjamise teostamiseks asutati kohtadel kohalikud abikomiteed, mille arv H-a tegevusaja lõpuks tõusis üle 100. Peale oma otsese ülesande — rahakorjamise — etendasid abikomiteed eesti tolleaegses rahvuslikus liikumises ülisuurt osa, levitades ärkamisaja ideid, olles rahvahulkade eneseavaldamis-organiks ja kooliks ning täites peaaegu kõiki kohaliku seltsielu funktsioone. Aeg-ajalt tulid kokku peakomitee liikmete ja abikomiteede esindajate koosolekud, nn. „suurkoosolekud", mis etendasid ärkamisaja liikumise organiseerimisel ja põlevamate rahvuslikkude küsimuste arutamisel sageli otse keskuslikku osa. Ühenduses Eesti Aleksandrikooli mõtte teostamiseks algatatud liikumise arendamise ning õhutamisega rajas H. agarasti ja osavalt eesti emakeelse kooli ideoloogia. Sellelt alalt olid ta tähtsamaid kirjutisi „Eesti Aleksandri-kool. Üks tähtis kuulutus ja palve kõigele Eestirahvale" (Tartu, 1871) ja „Esimene aruanne tööst Aleksandrikooli kasuks" (Tartu, 1872). H. oli juhtivalt tegev ka teises eesti rahvuslikus suurürituses — Eesti Kirjameeste Seltsis, kus ta teotses esimehena selle algusest peale, 1872—81. See oli oluliselt H-a teene, et sellest seltsist kujunes omaaegne eesti kirjanduslik keskus, mis oma ülesandeks võttis kogu meie hariduselu eest hoolitsemise. Ta tähtsaimaiks tegevusaladeks tõusid eesti keele uurimine ja kirjakeele normimine, sõnalise ja ainelise vanavara korjamine, parema eesti kirjanduse soetamine jne. Suurt tähtsust omasid eesti kultuurilise, ühiskondlik-rahvusliku ja poliitilisegi elu kujundamisel E. Kirjam. S-i üldkoosolekud. — Avaliku elu tegelasena oli H. mõõduka suuna juhtivamaid mehi. Olles vaimulaadilt konservatiivne ja enam õpetlane-süstemaatik kui võitlejalik rahvajuht, seistes ühtlasi tugevasti oma teoloogilise hariduse mõju all, sai ta ometi ka poliitikuks ning tõusis eriti oma Otepää-ajastul tagasihoidlikuma rahvusliku suuna lipukandjaks. Juba varakult tekkis tal pingeid ja hõõrdumisi eesti rahvusliku liikumise radikaalse suuna juhi C. R. Jakobson'iga (vt.). Sellest hoolimata astus H. esialgu siiski viimase poolt 1878. a. asutatud ajalehe „Sakala" kaastööliseks. Kuid juba mõne kuu pärast, s. a. juunis, lõi ta end Jakobson'ist lahku, deklareerides seda avaliku kirjaga, milles süüdistas „Sakalat" „usupõhja alt

ärakaevamises ja kirikumüüride mahakiskumises". Sellele järgnes H-a ja Jakobson'i vahel äge poleemika, mis kajastus suure põnevusega ka laiemais rahvahulkades ja poliitiliselt huvitatud ringkonnis ning kandus rahvuslikesse suurüritustessegi. Eesti Kirjameeste Seltsis arenesid vastuolud kummagi suuna pooldajate vahel niivõrra pingsaiks, et koostöö osutus võimatuks. Seltsi üldkoosolekul aug-s 1881 lahkus H. ühes oma pooldajatega nii eestseisusest kui ka üldse seltsist. Eesti Aleksandrikooli komiteedes hakkasid H-a ja Jakobson'i vahelised lahkhelid teravamalt avalduma 1880. a-st peale. Lõplik lõhe kujunes siin 1883. a.; sellele andis välise tõuke J. Köler'i katse saada Eesti Aleksandrikooli kapitalist suuremat laenu Krimmis ostetud Kuntaugan'i mõisa ostuvõla tasumiseks. Peakomitee presidendina keeldus H. „suurkoosoleku" poolt laenuks lubatud summat välja andmast. Selle sammu tagajärjeks oli lõhe ka Eesti Aleksandrikooli rahakorjamise organisatsioonis: H. tagandati „suurkoosoleku" poolt 23. VI 1883 vkj. peakomitee presidendi kohalt ja ta asemele valiti J. Köler. Et aga tagandatu tõrkus vabatahtlikult lahkumast, kandus küsimus ametivõimude ette. Selle tagajärjeks oli kogu Eesti Aleksandrikooli rahakorjamise organisatsiooni likvideerimine.

H. omab teeneid ka Eesti ajaloo käsitlejana ja selle rakendajana rahvusliku ärkamisliikumise teenistusse. 1860-ndate a-te lõpul koostas ta sellekohase teose, mis pidi ilmuma esimeseks eesti üldlaulupeoks, tsensuuritõkete tõttu sai aga ilmuda alles 1871. a. „Eesti Postimehe" lisalehes. Eriraamatuna avaldati see alles 1879. a. Tartus pealkirja all „Pildid isamaa sündinud asjust". Autor on oma käsitluse keskusse seadnud just eesti rahva mineviku, pöörates peatähelepanu eeskätt muistsete eestlaste kultuurilisele, ühiskondlik-poliitilisele ja majanduslikule olustikule ja nende võitlusele oma iseseisvuse eest. Eestlaste ainelise ja vaimse kultuuri taset kujutatakse suhteliselt õige kõrgena ja väidetakse, et selle loomuliku arengu olevat viinud tardumusse rahva vägivaldne saatus. Samas toonitatakse ka vana-eestlaste kõrgelt arenenud isamaa-armastust, vahvust, väsimata usinust ja üksmeelt, seades neid omadusi kaasaeglasile virgutavaks ja julgustavaks eeskujuks. Kuigi see teos avaldas vähem otsest mõju kui C. R. Jakobson'i brošüür „Kolm isamaa kõnet", on sel siiski silmapaistev koht eesti ühiskonna teadvuse kujundamisel rahva ajaloolise mineviku ümberhinnangu rakendamisega.

H-a elutöö tähtsaimad saavutised kuuluvad rahvaluule alale. Juba lapsepõlves oli tal võimalus kodukihelkonnas Põlvas tutvuda siis veel hästi säilinud rahvaluulega. Teadlikum huvi selle ala vastu ärkas H-s Tartu gümnaasiumis peamiselt Fr. R. Kreutzwald'i „Kalevipoja" mõjul. Üliõpilasena otsustas H. ette võtta süstemaatilise kogumistöö ja selle tulemused hiljemini trükis avaldada. Alates 1860-ndaist a-ist hakkas ta suvevaheaegadel oma kodukihelkonnast kirja panema mitmesuguseid rahvaluuleaineid ja äratas hiljemini kogumistööle ka enda sõpru ja sugulasi. Esiktööna ilmus H-lt 30-leheküljeline „Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Ueberlieferungen (Aus dem Kirchspiel Pölwe)" (Tartu, 1863), mis sisaldab isiklikult ülestähendatud muistendeid ja ebausku. Enda kogutud rahvalauludest avaldas ta mõned kalendreis („Ma-rahva Kalender" 1863, „Tarto Kalender" 1865). Ainelistest ja teenistuslikest põhjusist tingitud vaheaja järel jätkas ta 1871 kogumistööd, avaldades esmalt pikema selgitava kirjutise „Mis lugu rahva mälestustest pidada" („Eesti Postimehe lisaleht" 1871, nr. 26, 27) ja selle jätkuna esimesed üleskutsed (*ibid.* 1871, nr. 27; „Tarto Kalender" 1872). Järgmise a. keskel oli H-l üle kümne kaastöölise, eeskätt rahvakooliõpetajate hulgast, ja üksnes vanu laule oli kogutud üle 500. Eesti Kirjameeste Selts kujunes H-a presideerimise ajal esimeseks ülemaaliseks rahvaluulekogumise keskuseks. Kogumistöö tõusis H-a mõjul E. Kirjameeste Seltsi üheks tähtsamaks tegevusharuks, millest võtsid osa paljud seltsi liikmed. Oma vanavarakogu (selles leidub ms. 3800 rahvalaulu) usaldas selts väljaandmiseks H-a kätte. E. Kirjameeste Seltsi kogumistööga paralleelselt ja pärast seda kasvas aasta-aastalt ka H-a enda rahvaluulekogu, mille jaoks ta tegi kihutustööd ajakirjanduses, kalendreis, erakirjades jm. Ka Peterburis jätkas ta korjandust, saates ms. omal kulul

välja korjajaid ja käies ka isiklikult suvevaheajal 1884 ja 1886 (seekord Vene haridusministeeriumi ainelisel toetusel) Setumaal kogumisreisul. Kavatsetud süstemaatilise, kõiki kihelkondi haarava ulatusliku kogumistöö teostamiseks otsustas H. rakendada isikuid senisest suuremal hulgal; selleks avaldas ta 1888. a. alguses kahes suuremas eesti ajalehes oma kuulsa üleskutse „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele“ („Olevik“ 1888, nr. 8—10, 12; „Postimees“ 1888, nr. 23, 26, 29, 32). Selles kirjutises esitas ta tulevastele kaastöölistele üksikasjalise kava, mida ja kuidas korjata; eriti nõudis ta kohaliku keelemurde ja rahvapärase ehtsuse säilitamist. Üleskutse leidis harukordset tähelepanu ja äratas hoolsale kogumistööle sadu isikuid. Nii kujunes XIX sajandi lõpul rahvaluulekogumine H-a juhtimisel ainsaks eesti rahvuslikuks suurürituseks, mida ei seganud parteilised vastuolud ega välised võimud. Kokkutulnud saadetiste kohta avaldas H. ajakirjanduses järjekindlalt aruandeid (a-il 1888—1906 kokku 155 aruannet), mis kord äratatud elevust aitasid alal hoida ja paisutadagi. Pärast H-a surma viidi 1907. a. tema vanavarakogu, milles saadetised olid varustatud täpsete päritoluandmetega, koondatud formaadi järgi köiteisse ja järjestatud kihelkondade kaupa, prof. K. Krohn'i (vt. ka *Suppl.*) hoole all Soome, kust see 1927 toodi Tartu Eesti Rahvaluule Arhiivi. H-a kogu koosneb (sulgudes arvud ühes E. Kirjameeste Seltsi koguga) 160 (170) köitest, kokku 114 695 (122 317) lk., mis sisaldavad 47 556 (51 385) rahvalaulu, 71 154 (75 803) vanasõna ja kõnekäändu, 42 804 (44 203) mõistatust, 16 756 (17 177) rahvajuttu (muinasjutte, muistendeid, legende jm.) ja 71 792 (73 021) punkti uskumusi ja kombeid — seega rahvaluulelist ainestikku kokku 250 062 (261 589) punkti. Peale selle leidub ses kogus veel rohkesti keelelist, kultuuriajaloolist, etnograafilist jm. materjali. Kogumisperioodil 1888—1906 oli H-l ligi 1000 kaastöölist; kui aga kaasa arvata ka varemaid ja E. Kirjameeste Seltsi aegseid, siis ulatub nende arv umb. 1300-ni. Neid leidus peaaegu kõigis kodumaa kihelkonnis ja ka eesti asundusis Venemaal. Kaastöölistest oli produktiivseim J. Sandra (vt. *Suppl.*) Vastseliinas, kes kirjutas üle 8000 lk.; siis järgnevad J. P. Sõggel Paistus ja Hallistes, H. A. Schultz (vt.) Koerus ja J. Jagomann Räpinas (kõik üle 2000 lk.); Joosep Hurt (mitmest khk-st), A. Suurkask Viljandis, O. Kallas ja M. Ostrov ning G. Seen (mitmest khk-st; kõik üle 1000 lk.) jt. Kaunis tähtsa rühma H-a kaastööliste peres moodustasid kooliõpetajad ja muud haritlased, ent suures enamuses olid siiski lihtsad maainimesed. Paremate kaastöölistega pidas H. isiklikku kirjavahetust, saatis neile tänutäheks enda ülesvõtteid, „Vana kandle“ eksemplare ja mõnele isegi rahalist tasu; kuid selletagi töötasid sajad kaastöölised otse imeteldava usinusega. H-a rikkalik rahvaluulekogu on saanud usaldatavaks varaaidaks eesti folkloristlikule uurimistööle. Ta ettevõtte edukus ja populaarsus on andnud tõuget ka teisele samasugusele — M. J. Eisen'i (vt. ka *Suppl.*) — korjandusele ja on kaudselt mõjustanud hilisemaidki sellealalisi üritusi, nii et Eesti on tõusnud kogutud rahvaluule rohkuselt suhteliselt rikkaimate rahvaste etteotsa maailmas. Soome folkloristidele aga võimaldas H-a hästikorraldatud kogu nn. geograafilise uurimismeetodi tulemusrikast rakendamist ja väljaarendamist; see omakorda põhjustas senise Kalevala-uurimise täieliku ümberhinnangu, avastades selles soome rahvaeeposes osalist eesti algupära. Nagu kogumisel, nii ka väljaandmisel oli H-a tähelepanu pööratud esijoones rahvalauludele. Esimesena avaldas ta trükis oma kodukihelkonna rahvalaulud nime all „Vana kannel. Täieline kogu vanu Eesti rahvalaulusid“ I (Tartu, 1. anne 1875, 2. anne 1876, 3. anne 1886; XXIX + 308 lk.). Raskete kirjastusolude tõttu sai veel ilmuda ainult „Vana kannel“ II (Tartu, 1. anne 1884, 2. anne 1886; XIX + 384 lk.), mis sisaldab Kolga-Jaani laule. „Vana kannel“ oli teaduslik väljaanne, milles avaldati laulud kirjapandud kujul ning lisati juurde andmed nende kogumise, kogujate ja laulikute kohta. Esimeses köites oli esitatud eestikeelne tekst kõrvuti saksakeelse tõlkega, teises ilma tõlketa. Välja arvatud laulude ortograafia normimine (I köites H-a, II-s J. Bergmann'i — vt. — poolt), sisaldavad need väljaanded muidu usaldatavat materjali. A-l 1901

lahkus H. õpetajaametist pastor emeeritus'ena, et kogu oma tööjõudu pühendada rahvaluule trükkitoimetamisele. Uue väljaannetesarja, mis pidi sisaldama kõiki eesti rahvalaule maakondade kaupa, alustas ta setudelt kogutud lauludega; selleks käis ta suvel 1902 ja 1903 (Vene Keiserliku Geograafia Seltsi kulul) Setumaal lisamaterjali kogumas. Soome Kirjanduse Seltsi vastutulekul ilmusid selle toimetiste hulgas „Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega" I (Helsingi, 1904; XXXIX + 736 + 88 lk. + Setumaa kaart), mille sisuks on eepilised laulud, kuna II (*ibid.*, 1905; XXVII + 710 + 168 lk.) ja posthuumselt ilmunud III kd. (*ibid.*, 1907; IX + 474 + 137 lk.) sisaldasid lüürilisi laule. Kõik kolm köidet kandsid ühist tiitlit: *Monumenta Estoniae antiquae vel Thesaurus antiquus, carmina, sermones, opiniones aliasque antiquioris aevi commemorationes Estonorum continens. Pars prima: Carmina popularia.* See suurväljaanne katkes toimetaja surma tõttu III köitega. „Setukeste lauludes" on iga laululeisendi juurde märgitud kõik uurijaile vajalikud andmed, osa laule — peaasjalikult H-a enda üleskirjutised — on trükitud teaduslikus kirjaviisis (foneetiliste märkidega), muu osa aga vastavalt originaalkäsikirjadele; ka on lisatud juurde saksakeelsed laulude sisukokkuvõtted ja võrdlev ülevaade iga laulutüübi teisendeist. H-a poolt suure andumuse ja hoolega viimisteldud väljaandena on „Setukeste laulud" eesti rahvaluulekirjanduses seni ületamatuks kapitaalteoseks. Eesti rahvalaulude trükkitoimetamist on püütud jätkata Eesti Vabariigi päevil. Prof-te W. Anderson'i, M. J. Eisen'i, K. Krohn'i jt. (vt. neid ka *Suppl.*) toimetusel on ilmunud kaks köidet eepilisi rahvalaule, laulutüüpide järgi järjestatult „Eesti rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest" I (Tartu, 1926), II (*ibid.*, 1932). Laiema publiku tarvis kavatses H. avaldada kirjakeelset antoloogiat soomlaste „Kanteletari" eeskujul, kuid trükis on sellest ilmunud ainult proovivihk „Kaks keelt „Vanast kandlest"" (JSFOu XXIII$_{22}$, 1906; ilm. ka äratrükina ja E. Kirj. 1906, lk. 140—149). Populaarteadusliku tööna eesti rahvausundi alalt on ta avaldanud 62-leheküljelise töö „Eesti astronoomia" (Tartu, 1899; täiendatud kujul saksa keeles „Über estnische Himmelskunde", Peterburi, 1900). „Setukeste laulude" I köite sissejuhatuses avaldas H. esmakordselt usaldatava ülevaate setude elukohtadest ja arvust (ühes Setumaa kaardiga); see on hiljemini ilmunud ka eriväljaandena „Setukeste elukohad ja arv" (Tall., 1919). Kokkuvõtliku etnograafilise ülevaate setudest ja nende elust pakub ta kirjutises „Über die pleskauer esten oder die sogenannten setukesen" (Anzeiger d. FUF III, 3, 1903; eriraamatuna Helsingi, 1904; ilm. ka vene keeles väljaandes: Извѣстія Императорскаго Русскаго Географическаго Общества XLI, 1905). H-a mälestuseks asutati a-l 1908 Eesti Rahva Muuseum, mille ühe eriosakonna moodustab 1927 asutatud Eesti Rahvaluule Arhiiv. Ta 25. surmapäevaks on ilmunud folkloristidelt talle pühendatud koguteos „Vanavara vallast" (Tartu, 1932).

H. töötas silmapaistvate tagajärgedega ka eesti keele arendamise alal. Uue kirjaviisi innuka pooldajana avaldas ta juba 1864. a. Tartus Õp. E. S-i väljaandel brošüüri „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi". Uue kirjaviisi propageerimist jätkas ta ka hiljemini „Eesti Postimehe lisalehe" toimetajana (1871) ja Eesti Kirjameeste Seltsi esimehena. Sellest ajast on pärit H-l terve rida keelelisi ettepanekuid: *armastatakse, elatatud* pro *armastakse, elatud, ää* pro *ea (pää, päästa, hää, sääl), elasivad, elaksivad* pro *elasid, elaksid*, enam *o*-häälikut (*joba, asjost*). Sõnavara soovitas ta rikastada uute sõnade tuletamise, murretest ja soome keelest laenamise teel. E. Kirjameeste Seltsis H-a poolt esitatud mitmed keelereeglid, näiteks *-gi, -ki* liite, sõnade kokku- ja lahkukirjutamise, *h* säilitamise kohta sõna alguses, on jäänud tänini kehtima. Samuti on püsinud ka ta seisukohad *tahavad ~ tahtvad, võõras ~ võeras, maid ~ maasid* küsimustes. Õigekeelsuslasena on H. üldiselt püüdnud lähtuda otstarbekohasuse printsiibist, eelistades keeleajalooliselt vanemaid vorme. Tegelikku keelekorraldust puudutavate ettepanekute kõrval nimetatagu ka tema puhteaduslikku laadi töid. Nende hulgas on kesksemaks Helsingi ülikoolis 1886.

a. kaitstud doktoritöö „Die estnischen Nomina auf -ne purum“ (Helsingi, 1886). Teatavaks peatükiks väitekirjast on ka H-a eraldi ilmunud uurimus „Ueber die Ortsnamen auf -st“ (Verh. GEG 1876, VIII, 3), milles ta leiab, et eesti *ste*-lõpulised kohanimed on oma algupäralt õieti *ne*-lõpuliste noomenite mitmuse genitiivid. Samuti moodustab peatüki väitekirjast Õp. E. S-s peetud H-a ettekanne „Die plurale Infinitivendung auf *-sid* im Estnischen“ (1876). Väitekirja kavatsetud järjest („Nomina auf -ne compositum“) avaldas ta esimese osa pealkirja all „Eesti sõnadest -line lõpuga“ (Tartu, 1903). Siin püüab H. näidata, et *line*-lõpulised sõnad on tekkinud alalütlevast käändest (kirikul + i + ne) ja neid ei tohiks segada *lik*-liite abil tuletatud sõnadega. Hoopis eri ala puudutab ta uurimus „Ueber die estnischen Partikeln *ehk* und *või*“ (Verh. GEG 1881, X, 3), kus jälgitakse peamiselt *ehk* ja *või* tähendussikke suhteid. Ühenduses rahvaluulelise ainestiku kogumisega on H. püüdnud ka eesti murdeid jälgida. Ta uurimiskatsed Kolga-Jaani ja Setu murde kohta on jäänud aga pooleli. Sel alal on nimetada Õp. E. S-s peetud H-a ettekannet „Ueber die Inessiv-Endung im Süd-Estnischen“ (1875) ja paari käsikirjalist häälikuloolist tööd „Ueber den Laut h im Estnischen“ (1892) ja „Ueber das anlautende W im Estnischen“ (säilitatakse E. Kultuuriloolises Arhiivis Tartus). Üldiselt peeti H-a oma aja parimaks keeletundjaks. Talle usaldati Vene Teaduste Akadeemia poolt F. J. Wiedemann'i (vt.) „Eesti-Saksa sõnaraamatu“ teise trüki (1893) väljaandmistöö. Keelemehena võttis ta osa mitmesuguseist keelelistest komisjonidest ja mitmete teoste redigeerimisest.

Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts (1932); A. Mohrfeldt, J. H. (1934); J. Roos, J. H. (1936); Lühike ülevaade õpetaja Jakob Hurda ametiala üle Otepääl (ERM-i Aastaraamat IX—X, ilm. 1934; tõlkinud H. Koppel); A. Rõude (Veitmann), J. H-a osa eesti rahvuslikus liikumises a-il 1863—1885 (1929; käsikiri EKS-s); H. Kruus, Jakob Hurda kõne esimesel eesti üldlaulupeol 1869 („Ajalooline Ajakiri“ 1932, nr. 1); *idem*, Eesti rahvuslikkude põhikeskuste suhtlemine 1860-ndail aastail (*ibid.* 1934, nr. 2, 3); *idem*, Eesti Aleksandrikooli asutamise mõtte arenemisloo algjärk (1860—1869) (*ibid.* 1935, nr. 4); *idem*, Eesti Aleksandrikooli komiteede likvideerimise küsimus a. 1883—1886 (*ibid.* 1931, nr. 3); *idem*, Ärkamisaja pärandus Eesti ajaloo uurimisele (*ibid.* 1930, nr. 3); Bericht des Pastors Dr. J. H. über seine Sammlung estnischer Volksüberlieferungen (Труды Десятаго Археологическаго Съѣзда въ Ригѣ 1896, II, 1899, lk. 64—72; St. Petersburger Ztg. 1896, ka äratrükina); „Eesti Postimehe Õhtused kõned“ 1896, nr. 50—51, 1897, nr. 1—2; Dr. J. H., Meine Sammlung estnischer Volksüberlieferungen im J. 1888 (St. Petersburger Ztg. 1888, nr. 353, ka äratrükina); Др. Г., О собраніи матеріаловъ для познанія эстонскихъ народныхъ преданій (Записки Императорской Академіи Наукъ LXIV, кн. II, 1891); K. Krohn, Histoire du traditionisme en Esthonie (JSFOu X, 1892, lk. 101—110); *idem*, J. H. (FUF VII, 1907, Anz. 1—3, lk. 72—76); *idem*, Übersicht über die wissenschaftliche Thätigkeit des Pastors Dr. J. H. (Отчетъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества за 1904 г.); A. R. Niemi, J. H. („Aika“ 1907, nr. 4); V. Reiman, Kivid ja killud I (1907), lk. 55—61, 72—75, 77—81; Н. Таннь, Страница изъ исторіи эстонскаго возрожденія („Вѣстникъ Знанія“ 1916, lk. 592—602); Tietosanakirja III (1911), v. 652—653 (U. K[arttunen]); Pvl. 1932, nr. 11, 12—13 (O. Loorits); R. Viidebaum, J. H-a kaastöölistest (ERM-i Aastaraamat IX—X, 1934); A. Kask, J. H. keelemehena („Eesti Keel“ 1932, nr. 1); E. Kirj. 1939, nr. 7 (H. Koppel, R. Viidalepp, R. Laanes, O. Urgart). *H. Kr.; R. V.; A. K.*

HURT, Max, majandustegelane, sünd. 28. VI 1871 vkj. Tartus kirikuõpetaja J. Hurt'i (vt. ka *Suppl.*) pojana, õppis 1883—89 Peetri koolis Peterburis, 1889—91 Tartu ülikoolis ja 1891—96 Peterburi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas, mille lõpetas 1. järgu diplomiga. A-il 1898—1920 oli H. kummitööstuse a./s. „Treugolnik“ osakonnajuhatajaks ja prokuristiks Peterburis. Vahepeal võttis ta osa Maailmasõjast roodukomandörina. A-il 1920—25 toimis H. Eesti kaubandus-tööstusministri abina ja a-st 1925 Kaubandus-Tööstuskoja direktorina, 1933—36 ühtlasi Tallinna Akt-

siapanga presidendina; surn. 26. IV 1938 ukj. Tallinnas (maetud Tartus). — Olnud ministriabina tegev Kaubandus-Tööstuskoja ellukutsumisel, juhtis ta seejärel mainitud koja organiseerimist ja väljaarendamist. See töö on saanud hiljemini asutatud kutseesinduslikele organisatsioonele mitmeti eeskujuks. H. oli korduvalt Eesti delegatsiooni juhatajaks kaubanduslepingute sõlmimisel Soome, Läti, Leedu, Vene, Poola, Saksa, Ungari ja Inglismaaga. Ka on ta olnud tollipeakomitee liige ja võtnud Eesti delegatsiooni esimehena osa Eesti-Läti tollitariifi väljatöötamisest. Rahvusvahelistel kaubanduskoja kongressidel on ta viibinud Stokholmis, Amsterdamis ja Berliinis.

Pvl. 1938, nr. 113, 115; „Uus Eesti" 1938, nr. 115, 117; Post. 1938, nr. 115.

T.

HÄLLAT, vt. HELLAT.

* **HÄRMA** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Hermann**), **Miina**, helikunstnik, oli 1892 Peterburi Eesti Heategevas Seltsis laulukoorijuhiks, 1917—29 E. Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi lauluõpetaja ja juhatas oma laulukoori kuni 1931, mil see andis kontserdi peamiselt eesti helitöist ka Helsingis ja Soome raadios. S. a. ühines Miina Hermanni lauluseltsi koor „Vanemuise" muusikaosakonna kooriga. H. on olnud Tartu Muusikalise Hariduse ja Kultuuri Edendamise Seltsi, praeguse Tartu Helikunsti Seltsi esimees selle asutamisest (1927) saadik. Selts peab ülal Tartu Kõrgemat Muusikakooli, korraldab kammermuusika õhtuid ja sümfooniakontserte. A-st 1939 kannab mainitud muusikakool nime „Miina Härma nimeline Tartu Kõrgem Muusikakool". A-st 1939 on H. Tallinna konservatooriumi auprofessor, Tartu ülikooli audoktor *(dr. phil. h. c.)*, „Vanemuise" seltsi, Tallinna Naislaulu Seltsi jt. auliige. E. Lauljate Liit kuulutas oma liikmeskonnas 1939. a. H. nimeliseks muusika-aastaks. Ka asutas E. Lauljate Liit Tallinna konservatooriumi juurde H. nimelise stipendiumi. H. on olnud „Eesti Muusika Kuukirja" (Tartu, 1929) peatoimetaja ja 1930. a. juhtivalt tegev Tartumaa laulupeo korraldamisel. Ta on avaldanud järgmised koorilaulude kogud: „Segakoori laulud" (Tartu, 1892), „Pühade laulud" segakoorile I—III (*ibid.*, I 1894, II 1900, III 1922), „Miina Hermann'i laulukoori kontserdi laulud" I—III (*ibid.*, I 1898, II 1898, 2. tr. 1910, III 1922), „Laulud nais- ehk lastekoorile" I, II (*ibid.*, I 1919, II 1926), „Marsi laulud" (*ibid.*, 1922), laulud segakoorile „Uus kevad" I, II (Tall., I 1922, II 1925), „Laulmise õpetus koolidele" I (Tartu, 1923, 2. tr. 1931), „Valik koolilaule" (*ibid.*, 1927) ja „Isamaa laulud" (*ibid.*, 1928).

Koguteos: Anna Haava, Miina Hermann, Aino Tamm (1934); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); Post. 1939, nr. 38 (H. Laksberg, A. Läte, R. Päts), nr. 39 (S. Pruuden), nr. 40 jj.; „Varamu" 1939, nr. 2 (J. Aavik); „Muusikaleht" 1939, nr. 1, 2; isikl. jm. saadud andmed.

J. A.; T.

HÄRMS, Mihkel, ornitoloog, sünd. 8. II 1874 vkj. Võrumaal Vana-Koiola v. talupidaja pojana, õppis Otepää khk.-koolis, erateel ja Tartu gümnaasiumis. H. oli E. v. Middendorff'i (vt. *Suppl.*) lindudekogu hooldaja Tartumaal Hellenurme mõisas. Ta on uurinud linnustikku Kuramaal, Lääne-Eestis 1896 ja 1897, Valgemere ääres 1898, Taga-Kaspia ja Pamiiri mäestikus 1900, võtnud osa Vene Geograafia Seltsi poolt Pärsiasse korraldatud ekspeditsioonist 1900—01. Pärast tegevust põllumehena Otepää khk. oli H. 1922—39 Tartu ülikooli zooloogiamuuseumi konservaator. Ta on olnud mitmes ühingus juhatuse liikmena tegev, toimetanud lindude rõngastamist Loodusuurijate Seltsi (Tartus) zooloogiaosakonna ja ülikooli zooloogiamuuseumi ülesandel. H. on avaldanud eriraamatu „Eesti linnustik" (Tartu, 1927), brošüüri „Kodumaa kullilised" (*ibid.*, 1935), uurimuse „Bericht über die Vogelberingung in Estland (Eesti) für die Jahre 1922—1937" (LUS-i Aruanded XLIV, 1/2, 1938) ning on kirjutanud maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti" I—VIII peatükid kalade, roomajate, kahepaiksete ja lindude üle.

Isikl. saadud andmed. *J. P.*

HÄUSLER, vt. ALTLEIS-HEISLER.

* **HÖRSCHELMANN, Emil August Heinrich**, kirikuõpetaja ja muusikategelane, surn. 22. (23.?) VI 1854 vkj. Ta asutas 1843. ja 1845. a. vahel Põltsamaal M. Willberg'i (vt.) koori kõrvale kooliõpetajate kaastegevusel meestekoori. H. on ühe esimesena loonud eesti sõnadele vaimulikke koorilaule. Nende loomises

on H. osutanud head annet ning saavutanud lihtsate vahenditega suurt väljendusjõudu; sel alal jäi ta oma jäljendajate Fr. Brenner'i, Fr. A. Hollmann'i, (vt. neid) jt. poolt ületamatuks. H-i lauludest on ta eluajal ilmunud kaks kogu: „Vaimolikkud laulowisid" (Tall., 1852; ilm. anonüümselt; säilinud üks eksemplar H-i järglaste käes), mis sisaldasid peale H-i enese loodud laulude ka teiste omi, ja „Kuus väikest laulo" (ilm. kas 1853 või 1854; ühtki eksemplari pole säilinud).

„Eesti Muusika Kuukiri" 1929, lk. 135—150 (E. Arro); E. Arro, Geschichte der estnischen Musik I (1933); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); „Laulu- ja Mängu leht" 1887, nr. 1; Ulmann, Mitt. XI (1855), lk. 222—246, 295—312. *T.*

* **HÜNERSON**, Jaan, poliitika- ja põllumajandustegelane, teotses kuni 1927 „Kaja" toimetuses, oli 1927—28 siseminister J. Teemant'i ja J. Tõnisson'i kabinetis, 1929—31 haridus- ja sotsiaalminister O. Strandman'i kabinetis, 1931—32 esialgu sise- ja kohtuminister, hiljemini põllutööminister K. Päts'i valitsuses, 1932 haridus- ja sotsiaalminister J. Teemant'i ja K. Eenpalu (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses. H. oli E. Põllumeeste Keskseltsi peasekretär kuni 1933, toimis esimese Põllutöökoja direktorina 1933—36 (valiti sellele kohale 1932) ja P. K. „Estonia" juhatuse esimehena 1933—36, on a-st 1937 Riigi Viljasalve juhatuse esimees; ta on olnud kõigi Riigikogude liige põllumeestekogude rühmas ja 1935—36 Riigi Majandusnõukogu liige. A-l 1937 teostas ta pikema reisu Lääne-Euroopasse. — H-i haridus- ja sotsiaalministriks olles pandi kehtima täiendus-, kesk- ja kutsekooles uued õppekavad, loodi majandusgümnaasiumi tüüp, töötati ümber algkoolide seadus, koostati õpetajate teenistusseadus, suleti õpetajateseminarid ja asutati nende asemele pedagoogiumid Tallinnas ja Tartus. Hariduse ja hoolekande alal iseloomustab H-i tegevust üldine kokkuhoiu teostamine. — E. Põllumeeste Keskseltsi peasekretärina juhtis H. põllumajanduse arendamist ja agronoomilist nõuannet, mis tegevus oli tooniandev Agronoomilise Büroo loomiseni 1928; viimase juhatusse kuulus ta 1928—29. A. 1924 kutsus ta ellu Põllumajandusliku Raamatupidamise Talituse, mille juhatuse liikmeks ta oli kuni 1932. A-il 1927—32 organiseeris H. Põhja-Ameerikast J. Ümarik'u (vt. *Suppl.*) poolt toodud idee järgi Eesti maanaiste liikumist. Juba P.-Liivimaa Põllutöö Keskseltsis dr. A. Eisenschmidt'i (vt.) tähtsama kaastöölisena rakendas H. ühistegevust põllumajanduse teenistusse. 1926 asutati H-i mõtte kohaselt põllumajandusliku tootjaskonna koondamiseks Põllumajanduslikkude Ühisuste Revisjoniliit (a-st 1937 uue nimetusega Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliit), mille juhatuse esimees ta on olnud asutamisest saadik. Mainitud liidu liikmeks on astunud üle 1000 põllumajandusliku ühingu. H. asutas 1928 ühistegelise kuukirja „Ühisjõud". Ta on töötanud kaasa a-st 1920 E. skautide ja kristlikkude noormeeste organisatsioonides ja hilisemal ajal ka maanoorte liikumises. H. on olnud ka P.-Eesti põllutöökeskkooli (Jänedal) hoolekogu liige a-st 1924. Ta on avaldanud hulk poliitilisi ja põllumajandusliku sisuga juhtivaid artikleid „Põllutöölehes", „Põllumehes", „Ühisjõus", „Kajas" ja „Uues Eestis", koguteoseis „Eesti" (1925), „Maahing" jt.; toimetanud ajakirja „Põllumeest" kuni 1933 ja a-st 1936 ja koos M. Pill'iga (vt. ka *Suppl.*) põllumehe kalender-käsiraamatut alates 1915. — H. on olnud maaorientatsiooni voolu aktiivsemaid tegelasi ja väljapaistvamaid organiseerijaid; ta senises tegevuses on ilmnenud püüd vanapõllumeestele tuginedes kujundada põllumeeste liikumist maaelu kõikkülgselt haaravaks tervikuks. Ta on olnud ühtlasi aktiivsemaid Põllutöökoja loomise eestvõitlejaid. H-i ja ta lähemate kaaslaste sirgjoonelisele, paiguti hoolimatusega teostatud põllumeeste koondamispüüdele tekkis algusest peale tugev opositsioon, mille tagajärjel kasvas välja paralleelne, noorpõllumeeste (asunikkude) liikumine. Viimasel ajal on H-l tekkinud terav lahkuminek A. Jürima (vt. *Suppl.*) poolt juhitud põllumeeste vooluga. H. valiti Tartu ülikooli poolt selle 300 a. juubeli puhul 1932 audoktoriks *(dr. phil. h. c.)*.

Isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

I.

IGELSTRÖM, Harald (Bengtsson), Rootsi riigiametnik, sünd. 4. IX 1604 Rootsis, aadeldati 1645, oli ratsaväeooberst ja a-st 1650 Liivimaa kindralkubermangu kammerassistentnõunik; surn. (maetud 19. XII) 1678 Riias. — I-i tegelikul juhtimisel teostati Liivimaal 1638—41 uus üldine maaderevisjon, kusjuures adramaa aluseks võeti talupoegade poolt mõisadele tehtavad teopäevad (arvates 6 rakkepäeva 1 adramaa kohta). Niisuguse hindeviisiga saadi maksude ja koormiste määramiseks küll endisest parem, ent mitte vigadeta alus. Mõisus, kus tarvitati rohkem talupoegade tööjõudu ja nõuti vähem makse, tundus hinne liiga kõrgena, mistõttu 1638.—41. a. revisjoni ja ka I-i enda tegevuse vastu tõsteti varakult kaebusi. Liivimaa kameraalasjus avaldas ta hiljeminigi mõningat mõju siinsete olude kujunemisele üksikute Karl XI (vt. ka *Suppl.*) hooldamisvalitsuse poolt kokkukutsutud komisjonide kogenud liikmena.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor IV (1928); J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion I (1931). *J. V.*

IGNATI JAAK, vt. JAAK.

* **IGNATIUS, Michael (Michel)**, vennastekoguduse tegelane, üks varasemaid eesti kirjamehi XVIII s., sünd. 25. IX 1713 vkj. köstri pojana Tartus. Ta esivanemad põlvnevad Tartu-Maarja khk. Raadi v. Arukülast. Arvatavasti oli ta vanaisa Ignatsi Andres juba Rootsi ajal Tartu eesti koguduse vöörmündriks. Ta isa Peter Ignatz (sünd. umb. 1677 Arukülas Ignatsi talus) sai Rootsi aja lõpul sama koguduse köstri abiliseks koolitöös ja Vene valitsuse alguses Tartu-Narva-Pihkva ülemkomandandi K. A. Narõškin'i ukaasiga 31. XII 1710 vkj. Tartu eesti koguduse köstriks ja kihelkonnakoolmeistriks, mis ameteis ta püsis enda surmani 1731. Tema (Peter) on jäänud elulõpuni Ignatz'iks, kuna ta poja Michaeli nimi muutus juba enne isa surma Ignatius'eks. Need suguvõsa päritolu ja perekonnanime saamise andmed teevad küsitavaks Tartu Ignatius'te oletatud suguluse Kambja köstri ja koolmeistri Ignati Jaaguga (vt. ka *Suppl.*) ja ta järglaste Ignatius'tega, sest viimased põlvnevad Kambja khk. Palupera mõisale kuulunud Kavandu külast, arvatavasti pärustalupojast Ignatist. Nähtavasti on kumbki perekonnanimi tuletatud iseseisvalt sel ajal sageli esinevast Ignats'i, resp. Ignat'i isiku- ja talunimest. — Michael (ristitud Michel) I. sai juba 1728. a. 15-aastase poisina Tartu eesti koguduse abikoolmeistriks ja pärast isa surma (1731) sama koguduse köstriks ning täitis ka koolmeistri ülesandeid. Neis ameteis püsis ta enda surmani 19. IV 1777 vkj. (M. Lipu järgi I. on sünd. 14. VIII 1710 vkj. ja surn. 16. IV 1776 vkj., mis ei ole aga kokkukõlas kirikuraamatute andmetega.) Michael I. on olnud XVIII s. silmapaistvamaid ja haritumaid eestlasi; eriti on ta agaralt juhtinud Tartu eestlaste usu- ja vaimuelu. Ta on innukalt kaasa töötanud ka vennastekoguduses selle algusest peale Tartus. Usulisi mõjustusi on ta saanud paljudelt selleaegseilt herrnhuutlasilt ja nende pooldajailt, nagu Kambja pastorilt A. Sutor'ilt (vt.), Kriimani mõisaomanikult K. G. v. Gavel'ilt, Tallinna herrnhuutlasilt ja kõige rohkem vahest Urvaste pastorilt Joh. Chr. Quandt'ilt (vt. *Suppl.*), kelle eeskujul ta on arvatavasti alustanud ka oma kirjanduslikku tegevust. Ta korraldas 1739. a. alates salajasi palvetunde oma majas, mida külastati arvukalt. See viis aga I-e peatselt vastuolusse Tartu rae ja pastoritega, nii et 1742. a. keelati temal ametist vallandamise ähvardusega osavõtt vennastekoguduse tegevusest. Sellest hoolimata püüdis I. palvetundide jaoks saavutada koguni ametlikku luba, leides selleks toetust paljude Tartu kodanikkude poolt. Peamiselt nende konfliktide pärast hakati uurima ka eesti koguduse pastor O. H. Fuhrlohn'i tegevust, mille tagajärjel pastorit ähvardas ametist vallandamine. Samal ajal selgus ühtlasi I-e püüe herrnhuutlikku õpetust levitada isegi kirikus peetavate jutluste kaudu. Vennastekoguduse tegevuse ametlik lõpetamine keisrinna Jelizaveta (vt. *Suppl.*) 16. IV 1743 vkj. antud käskkirjas viis I-e ühes teiste Tartu eestlastega lühikeseks ajaks vangi. Hiljemini jätkati ikkagi salajasi kooskäimisi, kus I. on olnud teistele eestlastele suurimaks autoriteediks ja nõuandjaks usulisis küsimusis. Eraelus on I. harrastanud agaralt aiandustki, kuni tema asutatud kolm aeda võõrandati Tartu linna

kindlustamisel Katariina II (vt.) valitsuse ajal. I. on hoolsasti tegev olnud ka eestikeelse vaimuliku kirjanduse soetajana. Ta tõlketeosed on aga kõik jäänud käsikirjadesse, ent sellistenagi levinud üsna laialdaselt talurahva seas, eriti Tartu- ja Võrumaa vennastekoguduste ringkonnis. Neist herrnhuutliku ja pietistliku sisuga vaimulikest käsikirjadest on säilinud ainult saksa pietisti Heinrich Schubert'i jutluseraamatu lõunaeestimurdeline tõlge (lõpetatud 1752; selle originaalist, mis kadunud, on 1936 leitud 3 eri koopiat; kõik Eesti Kultuuriloolises Arhiivis). Teos sisaldab 108 jutlust (käsikirjas üle 1000 lk.), mis on pühapäevade ja suurte pühade evangeeliumide laiendatud seletused pietistlikult vagatsevas ja puritaanlikus laadis. Tõlke on I-lt tellinud Liivimaa maanõunik Otto Fabian v. Rosen (vt. *Suppl.*), kes on tuntud nn. „Roseni deklaratsiooni" autorina. Temale kuuluva Mäetaguse mõisa (Virumaal) talurahva palvetundidel on I-e käsikirja rohkesti loetud; samuti on selle koopiaid laialdaselt kasutatud Lõuna-Eesti palvemajades. Säilinud koopiaist on ühe valmistanud Kanepi köster ja koolitegelane Martin Pull 1766 ja teise O. F. v. Rosen'i poeg George Woldemar Mäetaguse mõisas 1769, kuna kolmanda koopia valmistaja kohta puuduvad andmed. Üksikud osad sellest käsikirjast olevat ka O. F. v. Rosen'i toimetusel trükitud, kuid nüüdisajal pole neist midagi teada. — I-e poeg Christlieb Theodor (1743—1827) jätkas isa ametit köstrina Tartu eesti koguduses, kuna kõige noorem poeg David Friedrich (1765—1833), pärastine Hageri pastor, on ühes teiste hilisemate järglastega täielikult saksastunud.

ERKA-st, Tartu linnaarhiivist ja Tartu-Maarja kiriku muuseumist (K. Kurrik'u kaudu) saadud andmed; F. K. Gadebusch, Livländische Jahrbücher IV, 2 (1783), lk. 159, 260 jj., 283; Gadebusch, L. B. II, 103; J. Eckardt, Livland im XVIII Jahrhundert (1876), lk. 451, 587 jj.; Lipp, Kir. ja har. l., II, lk. 80; E. v. Rosen, Die Sechs Decennien meines Lebens (1877), lk. 158; Post. 1903, nr. 116—117 (M. Lipp); Post. 1936, nr. 29 (R. Põldmäe); Pvl. 1936, nr. 29; R. Põldmäe, Eesti vennastekoguduse kirjandusest XVIII sajandi keskel (E. Kirj. 1936, nr. 6, 7).

R. P.

IGNATIUS, Otto Friedrich, maalikunstnik, sünd. 17. IV 1794 vkj. Hageris kirikuõpetaja David Friedrich I-e pojana, sai haridust kunsti alal Vardi mõisas maalikunstnik K. S. Walther'ilt koos A. Fr. F. Kotzebue (vt.) lastega ja G. A. Hippius'ega (vt. *Suppl.*) ja muusika alal A. Hagen'ilt (vt. *Suppl.*). I. õppis Peterburi kunstideakadeemias, a-st 1814 Berliinis, Viinis ja a-st 1817 Roomas, kus oli tihedais sidemeis sealse saksa kunstnikkude kolooniaga, kelle hulgas Fr. Overbeck avaldas määravat mõju ta kunstnikuilme kujunemisele. Pöördunud tagasi kodumaale 1819, sai I. siin vaimustava hinnangu oma teoseile prof. J. K. S. Morgenstern'ilt (vt.). Ta asus Peterburi, kus nimetati keisrikoja maalikunstnikuks; surn. 26. VIII 1824 vkj. Peterburis. — I-e kunstiline toodang on veel lähemalt uurimata. Ta peateoseks on suur usundilise sisuga maalkompositsioon Tsarskoje Selo kiriku keiserliku looži seinal; see on viidud lõpule ta sõbra G. A. Hippius'e poolt. I-e väiksemaid töid leidub ka Eestimaa Provintsiaalmuuseumis Tallinnas. I. teotses ka kirjanikuna ja komponistina. Osa ta kirjanduslikust pärandist, luuletised ja näidend „Der Korb", samuti tema Itaalia-reisu päevaraamat, ilmusid 1828—29 Tallinnas ajakirjas „Ehstona".

W. Neumann, Baltische Maler und Bildhauer (1902); *idem*, Lex.; L. v. Pezold, Schattenrisse aus Revals Vergangenheit (1901), lk. 115—131.

A. V.

INDREKO, Rihard, muinasteadlane, sünd. 13. II 1900 vkj. Paides käsitöölise pojana, õppis Paide gümnaasiumis ja 1922—27 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas peamiselt muinasteadust, omandas 1932 mag. phil. astme. I. on a-st 1923 olnud ülikooli arheoloogiakabinetis abijõuks, 1933—37 ülemääraseks abiõppejõuks, a-st 1937 konservaatoriks ja a-st 1938 ühtlasi ülikoolis õppeülesandetäitjaks. Ta on toimetanud mitmel pool kodumaal muinasteaduslikke kaevamisi, on töötanud Läti, Soome, Poola, Saksa ja Taani muuseumes. R. on avaldanud kirjutisi peamiselt kivi- ja varase metalliaja alalt, nagu: „Die Rambachsche Sammlung" (SB Pernau VIII, Pärnu, 1926), „Kiviaja võrgujäänuste leid Narvas" (ERM-i Aastaraamat VII, Tartu, 1932), „Der Siedlungsfund von Moksi, Gemeinde Võisiku" (Õp. E. S-i

Aastaraamat 1930, Tartu, 1932), „Pronksiaja asulaleid Asvas“ („Üliõpilasleht“ 1934, nr. 11), „Sépultures neolithiques en Estonie“ (Õp. E. S-i Aastaraamat 1933, Tartu, 1935), „Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde“ (*ibid.* 1934, Tartu, 1936), „Iru linnus“ („ERK“ 1936, nr. 7/8), „Muinasaegsest kalastusest Eestis“ (Tall., 1937; täiendatud äratr. „Eesti Kalandusest“ 1937, nr. 2—4), „Asva linnusasula“ (koguteoses „Muistse Eesti linnused“, Tartu, 1939) jt. ning eriraamatuna „Eesti ürgaeg“ (Tartu, 1937).

Isikl. saadud andmed. *H. M-a.*

INTELMANN, Johann Daniel, arvutusraamatu autor, sünd. 1686 (ristitud 28. IX) Wismaris, siirdus Põhjasõja ajal Tallinna, astus 1719 kaupmehena linnakodanikuks, võeti 1723 linnaraamatupidajaks, oli pärastpoole ühtlasi tollivalitsuse (portooriumi) notariks ning vaeslastekohtu observaatoriks, samuti Suurgildi vanemaks vennaks; surn. 15. I 1760 vkj. Tallinnas. — I. teotses (vähemalt ajutiselt) ka matemaatikaõpetajana ja avaldas arvutusraamatu „Arithmetischer Wegweiser, Oder nach Ehst- und Liefländischer Handlung gründlich eingerichtetes Erstes Revalsches Rechenbuch“ (Halle, 1736), mis sisaldab andmeid ka omaaegsete Eesti- ja Liivimaa mõõdu-, kaalu- ja rahaühikute kohta.

E. Seuberlich, Stammtafeln Deutsch-baltischer Geschlechter I (1924), v. 154 jj.; TLA-i andmed. *R. K-a.*

IPSBERG, Karl, insener, majandus- ja poliitikategelane, sünd. 22. XII 1869 vkj. Tartumaal S.-Kambja v. taluomaniku pojana, õppis Kambja khk.-koolis, Tartu õpetajateseminari algkoolis, Tartu reaalkoolis 1882—88 ja Riia polütehnikumis 1890—97, kus lõpetas kursuse ehitusinsenerina. Ta teenis jaoskonnainsenerina Siberi raudtee ehitamisel 1898—1905, võttis ette vahepeal (1901) õppereisu Šveitsi tunnelite ehitamise uurimiseks; teotses 1905—11 insenerina Rjazan-Uurali raudteel, esialgu tehnilises büroos, siis Tuula kub-s jaoskonna- ja lõpul Smolenskis piirkonnaülemana. Pöördunud tagasi kodumaale 1911, juhatas I. Tallinna Krediitpanga ja „Estonia“ teatri majade ehitamist, asutas ehitusbüroo, mis teotses Tallinnas 1911—17 ja võttis selle aja jooksul ms. osa ka mitme vabriku ehitamisest Tallinnas. I. oli Eesti Tehnika Seltsi asutajaid (1919), juhatas Saksa okupatsiooni ajal Tallinnas tehnilisi kursusi, milledest kasvas välja tehnikum; ta võttis Saksa vägede lahkumisel raudteed üle Eesti valitsuse valdusele, oli Eesti raudteede ülem 1918—19, mil rajas Eesti Raudteedevalitsuse ja võttis osa eksperdina Tartu rahuläbirääkimisist. Ta on olnud tegev nõukogu või juhatuse liikmena ka Tallinna Krediitpangas, Tallinna Laeva-Ühisuses, Balti Päästeseltsis, a/s. „Ilmarises“ ja veel mitmes ärilises ettevõttes. I. oli Asutava Kogu liige maaliidu ja I ja II Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas, teedeministeı K. Päts'i ja J. Kuke (vt. neid ka *Suppl.*) kabinetis 1921—23, ühtlasi kaubandustööstusministri kt. 1921—22. I-i algatusel koondati ehituse ja liiklemise alad teedeministeeriumisse, mis omandas üldjoontes püsima jäänud struktuuri; tema ministriks oleku ajal anti riiklikule põlevkivi- ja turbatööstusele põhikirjad. I. juhatas 1928—32 Tartu—Petseri ja Rapla—Virtsu raudtee ehitamist. A-st 1932 on ta Tehnilise Hariduse Seltsi esimees ja tegev ka Insenerikojas.

Isikl. kogutud andmed. *K. J.*

***IRV, Anton**, Vabadussõja tegelane, sünd. 5. IX 1886 vkj.

P. Villemi, Kapten A. I. (1936); J. Kaup, Kapten A. I. (1936); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 180, 221, 223, 232, 245 j., 287, 321, 379 jj. *T.*

IWANSOHN (Ivanson), Eduard, kunstnik-litograaf, pärit Tartust (lähemad eluloolised andmed puuduvad), astus seals. 1858 joonistajana L. Hoeflinger'i litograafiatöökotta ning töötas ühtlasi Loodusuurijate Seltsile (Tartus), täiendas ennast kunsti alal 1860 ja 1861 välismail. — I-lt on pärit suur osa lehti L. Hoeflinger'i poolt väljaantud litograafiatekogus „Album von Dorpat und Umgebungen“ (Tartu, 1860), mis annab kujuka ülevaate linna tolleaegsest ehitusilmest. Temalt on tuntud veel kaks suurt värvilist fooliolehte „Tartu vaade Toomilt“ ja „Tartu vaade Emajõega“ (mõlemad 1860), mis on hinnatavad ta parimate teostena, ning mõned portreed, nende seas ka C. R. Jakobson'i (vt.) oma; lisaks mainitagu korp. „Curonia“ kommerširilti (1857). Kaudsete andmete järgi näib I. olevat eestlane.

Neumann, Lex. jm. saadud andmed. *A. V.*

J.

JAAGO, Jaan, elukutseline maadleja, sünd. 24. VI 1890 vkj. Tartumaal Luunja v. õmbleja pojana, õppis Tartus algkoolis 1901—02, oli lukusepa õpilaseks ja sepapoisiks Tartus. Huvitunud raskejõustikust tsirkuse mõjustusel, hakkas ta harjutama maadlust ning tõstmist ja esines esmakordselt 1906 „Truzzi" tsirkuses. J. treneeris end seejärel Tartus jõustikuseltsis „Aberg'is", võistles a-st 1908 Riias, Pihkvas, Tartus, Moskvas jm., õppis ühtlasi 1909—10 Peterburis prof. V. Lebedev'i jõustikukoolis, hiljemini maadluskunsti Bakuus G. Lurich'ilt (vt.) ja koos viimasega Odessas L. Pytlasinski jõustikukoolis. J. on a-st 1913 peale Venemaal ja a-st 1922 mujal Euroopas võitnud seitsmel korral maailmameistritiitli, viimast korda Münchenis 1928. Ta on esinenud eestlasena.

Jaan Jaago mälestused (1928).

A. Ks.

***JAAK (Ignati Jaak)**, Ignati poeg, eesti rahvusest kooliõpetaja ja köster XVII s. teisel ja XVIII s. esimesel poolel. Palupera mõisaomaniku F. v. Rennenkampff'i lesk esitas ülem-kirikueestseisja ametile palve J-u pärustalupojaks tagasisaamiseks a-l 1733. Kuid 1. IV 1734 vkj. teatas pr. Rennenkampff, et ta ise loobub kõigist köster J-u vastu esitatud nõudeist. Sellest lahendusest, millega asi lõppeski, teatas ülem-kirikueestseisja kindralkubermanguvalitsusele.

A. Sutor'i kiri 23. III 1734 trükitud: Bunge, Archiv IV (1845), lk. 105—110; Tartu-Võru Ülem-kirikueestseisja Arhiiv, Kambja khk., 1733—1809, toimik nr. 1 (ERKA-s).

T.

JAAKSON, Aleksander, Vabadussõja ja haridustegelane, sünd. 17. I 1892 vkj. Valgamaal Holdres mõisatöölise pojana, õppis Holdre vallakoolis, Helme khk-koolis ja lõpetas Tartu õpetajateseminari (kus õppis a-st 1909) a-l 1913, Peterburi lipnikkudekooli 1915, alalisväe ohvitseride kursused 1922, kindralstaabi kursused 1925, Prantsuse kõrgema sõjakooli 1927 ja Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1936. J. toimis õpetajana Türi khk-koolis 1913 ja Nõmküla v. Uudeküla ministeeriumikoolis 1913—15, teenis Maailmasõja ajal Vene sõjaväes ja 1918 E. tagavarapataljonis. Vabadussõja alguses formeeris ta sõjavägede osasid ja võttis hiljemini osa sõjategevusest pataljoniülemana. Vaherahu tegemisel oli J. vaherahu komisjoni liikmeks. A-il 1927—33 oli ta Sõjaväe Ühendatud Õppeasutiste ülema abi, 1933—36 sama õppeasutise ülem ja on olnud haridusminister maist 1936 apr-ni 1938 riigivanem K. Päts'i ja seejärel peaminister K. Eenpalu (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses. J. on Vabadusristi kavaler; ta ülendati koloneliks 1931. — J-i haridusministriks oleku ajal on teostatud tsentraliseerivas suunas aktiivset hariduspoliitikat ja pandud kehtima üsna tähtsaid seadusi hariduse alal. Seoses N. Kann'u (vt. ka *Suppl.*) poolt teostatud koolireformiga kujundati 1937. a. keskkoolid 5-klassisteks progümnaasiumeks ja 3-klassisteks reaalkooleks, kuna gümnaasiumid said 3 eriharu; kutsehariduslikkude õppeasutiste seadusega lülitati need koolid üldisse ühtluskoolisüsteemi. Asutati 4-klassised õpetajateseminarid Tartus ja Tallinnas ja loodi 1936 Õpetajate Koda. Noorsoo-organisatsioonide tegevuse juhtimiseks pandi kehtima eriseadus ning asutati 1936 haridusministeeriumis eriline keskus, eesotsas noortejuhiga. On püütud parandada algkoolide olukorda valjemate nõudmistega koolimajade ehitamisel ning sisustamisel ja üldse alghariduse osatähtsuse rõhutamisega. Algkool sai ka uued õppekavad (1937), mis seniseist siiski oluliselt ei erine. Keskkooli õppekavad (1938) kokkukõlastati algkooli omadega. Alustati katsetamist nn. ainulubatud õpikutega. Koolinõunikud nimetati ümber inspektoreiks. Katsetatud on sundusliku laagriga koolijuhatajaile (1937) ja laagriga õpetajaile (1939). A-l 1936 reorganiseeriti Tartu ülikooli majandusala valitsemine majandusdirektori-ameti sisseseadmisega. Tehnikateaduskond viidi üle Tallinna ja loodi sellest s. a. juunis Tallinna Tehnikainstituut, a-st 1938 nimetusega Tallinna Tehnikaülikool; ka likvideeriti 1936. a. Tartu ülikoolis keemiaosakond. Sügisel 1936 saadeti laiali Tartu Üliõpilaskonna Edustus ning see asendati määratud Üliõpilaskonna Ajutise Juhatusega. Uus Ülikoolide seadus, mis anti sept-s 1937 ja hakkas kehtima 1. jaan-st 1938, piirab ülikooli autonoomiat, kuid võimaldab ka mõningaid soodustusi majanduslikul, teaduslikul jm. alal. Selle seaduse alu-

sel ülikooli rektor on nimetatav 5 a-ks; esimesel korral aga nimetati ka prorektorid ja dekaanid. Ms. korraldati ümber samuti ülikooli nõukogu. Prof-te eri astmed tehti liikuvamaks ja võeti nende edutamise aluseks töö edukuse kõrval ühtlasi võistluse printsiip. Laiendati avaliku võistluse põhimõtet ka nooremate abiõppejõudude, assistentide ja stipendiaatide valimisel ning ametissekutsumisel. Dots-d nimetati ümber adjunktprof-teks ja eradots-d dots-deks. Üliõpilaskonna Esinduse kõrvale loodi üliõpilaskonventide vanemaist koosnev Üliõpilaskonna Vanematekogu, kelle ülesandeks on hoolitseda eeskätt üliõpilaskonna ühiskondliku kasvatuse eest, ja seati ametisse üliõpilaskonna kuraator üliõpilaskonna organite jm. üle järelevalve teostajaks. Tartu ülikoolis kutsuti ellu iseseisev majandusteaduskond ja asutati sügisel 1938 kummagi ülikooli juurde Riigikaitselise Õpetuse Instituut. Jaan-s 1938 asutati Eesti Teaduste Akadeemia, mille kahe (humanitaar- ja loodusteaduste) sektsiooni algkoosseisu nimetati s. a. apr-s 12 akadeemikut. Ka sõlmiti 1937 kultuurkonventsioonid Ungari ja Soomega. J. on a-st 1938 Loodusuurijate Seltsi (Tartus) auliige.

Tartu õpetajate seminar 1828—1928 (1929); Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 272, 331; J. Maide ja E. Valdin, 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918—1920 (1938); Sõjavägede Staabist jm. saadud andmed.

J. Ks.; T.

*JAAKSON, Hermann, matemaatik, oli 1925—27 Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna dekaan, 1927—36 ülikooli prorektor majandusasjade alal ja on a-st 1938 Tartu üliõpilaskonna kuraator. *T.*

*JAAKSON, Jüri, poliitika- ja majandustegelane, on jätkanud Eesti Panga presidendina edukalt tegevust vääringu kindlustamisel. Kuigi J. ei pooldanud kroonikursi devalveerimist, teostati see siiski 1933. a. J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse poolt rahvamajanduse huvides. J. oli a-l 1937 Rahvuskogu II koja liige ja on a-st 1938 Riiginõukogu liige. Ka oli ta Riigi Majandusnõukogu liige 1935—38. Ta on esindanud Eestit a-il 1929—36 Rahvasteliidu finantskomitee istungeil Genfis ja 1931—37 Rahvusvahelise Maksuõienduste Panga peakoosolekuil. J. asutas a-l 1936 H. Treffner'i gümnaasiumi juurde sihtkapitali 20 000 kr. suuruses.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

*JAAKSON, Madis, majandustegelane, saabus Eestisse jaan. 1919, oli seejärel riigivaranduste ülevõtmise komisjoni esimees ja siirdus s. a. eramajanduslikule tegevusalale. J. on avaldanud töö „Aktsiaseltside ja äriliste ühingute seadused" (Tall., 1928). *T.*

JACKE, Jacob, kaupmees, sünd. 18. X 1712 vkj. Pärnus Saksamaalt pärit sadulsepa, pärastise kaupmehe Joh. Heinrich J. pojana, asutas 1734 Pärnus tänini teotseva kaubamaja „Jacob Jacke & Co"; ta oli Suurgildi oldermann 1752—58 ja raehärra 1758; surn. 14. XII 1780 vkj. Pärnus. — J. määras oma testamendis, et äri tegevust tuleb jätkata ja nimelt alati kahe juhiga eesotsas. J. õepoeg ja pärija Otto v. Staack (surn. 17. V 1814 vkj.) laiendas testamenti veelgi. Järgnevaist juhtidest kuulub osa Jacke'de järglaste hulka (perekondadest Nagel, Rodde, Rambach, Schmidt). Ettevõte, mis XIX sajandi algupoolel paisus õige suureks, teotses peamiselt lina, linaseemne ja vilja väljaveoga ja püsis Pärnu firmade seas kaua aega esikohal, on aga mainitud kaubandusharude kängumise tõttu viimasel ajal tähtsust kaotanud.

SB Pernau VIII (1926), lk. 114 ja XI (1936), lk. 47 (H. Laakmann); Pärnu Pvl. 1934, nr. 223; Pärnu linnaarhiivist saadud andmed. *H. L.*

JAIK, Juhan, kirjanik ja ajakirjanik, sünd. 1. I 1899 vkj. Võrumaal Sännas mõisatöölise pojana, lõpetas 1913 Tsooru ministeeriumikooli, täiendas hiljemini enda haridust iseõppimise teel, Tallinnas õhtukeskkoolis ja sõjakoolis. A-il 1915—17 elas J. Volga-äärseis linnades, olles Võrumaalt välja saadetud poliitilisil põhjusil. Võtnud vabatahtlikuna osa E. Vabadussõjast, oli J. 1920—24 Tallinna E. Kirjastuse Ühisuse teenistuses ja on teotsenud ajakirjanikuna „Päevalehe", „Kaitse Kodu" (toimetajana 1925—27) ja „Postimehe" (1928—35) toimetuses Tallinnas. Ta oli 1935—36 eesti raamatu 400 a. juubeli puhul korraldatud Eesti Raamatuaasta peasekretär ja on a-st 1936 toiminud haridusministeeriumi vabaharidusnõunikuna. Ka oli ta 1934—38 E. Autorikaitse Ühingu esimees. — J. on avaldanud rea

ilukirjanduslikke teoseid: luuletiskogu „Rõuge kiriku kell“ (Tall., 1924) ja novellikogud „Kaamelid pasunapuhujatega“ (Tartu, 1928), „Võrumaa jutud“ I, II (Tall., 1924, 1933), jutustise „Rannaliivalt taevani“ (Tartu, 1931) ning jutukogud noorsoole „Uhhuu jutustused“ (Tartu, 1929), „Pombi ja Üdsimärdi nõiad“ (Tartu, 1932), „Pombi ja esivanemate kuld“ (Tartu, 1934), „Tondijutud“ (Tartu, 1936), „Pajupill“ (Tartu, 1937) jt. Ta on loonud ka näidendeid. J-i iseärasuseks on rahvalik-lopsakas jutustamisviis, mis küll alati loogika piiridest kinni ei pea.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

JAKOBSON, August, kirjanik, sünd. 20. VIII 1904 vkj. Pärnumaal Rääma v. põllumehe pojana, õppis Pärnu linna ühisgümnaasiumis a-il 1919—26, pärast seda Tartu ülikooli majandusteaduskonnas ja hiljemini arstiteaduskonnas. J. on teotsenud E. Kirjanikkude Liidus, ms. a-st 1939 selle esimehena. — J. saavutas täitsa tundmatu algajana 1927 K./Ü. „Looduse“ poolt korraldatud romaanivõistlusel suure kaheosalise teosega „Vaeste-patuste alev“ (2. tr. Tartu, 1937) esimese auhinna ja haruldase menu. See teos, mis käsitleb Pärnu töölisaguli elu, avaldas autori võimet argiellu sukelduda ja seda suures läbilõikes naturalistliku lopsakusega esitada. Sedasama suunda on J. jälginud oma järgnevas toodangus, kaldudes vahel küll juba liiglihalisse romantikasse või liigsesse elu kopeerimisse. Nii on temalt ilmunud romaanid: „Tuhkur hobune“ (I ja II 1928, III 1930, IV osa pealkirja all „Üheksas laine“ 1933), „Kolme vaeva tee“ (1930), „Miika Valtsbergi roim“ (1931), „Töö algus“ (1932), „Vallutajad“ (1934), „Vana kaardivägi“ (1935), „Metsalise rada“ (1936), „Vaikne õhtu“ (1937), „Oktoobrituul“ I, II (1938) ja „Uus inimene“ (1938); novellikogud: „Joonatan Hingemaa eksirännakud“ (1930), „Kotkapoeg“ (1932), „Reisijad lõppjaamas“ (1934), „Reamees Mattias“ (1935), „Üksiklased“ (1935) ja „Esimesed meheteod“ (1936; kõik ilmunud Tartus). Selle viljaka toodanguga on J. tunduvalt mõjustanud realistliku romaani arengut Eestis.

Isikl. saadud andmed. *F. T.*

* **JAKOBSON, Eduard Magnus**, pildilõikaja ja vaimulik kirjanik, õppis ksülograafiat Peterburis A. Daugull'i (vt. *Suppl.*) juures. Ta toodangu paremik on valminud Riias ja suur osa sellest on ilmunud läti kirjanduslikus ajakirjas „Rota“. J. suri 21. VII 1903 vkj. Tallinnas.

Post. 1903, nr. 162, 163 ja 1935, nr. 250; Kataloog: Näitus „Sada aastat eesti puugravüüri“ (1935); Torma koguduse õpetajalt A. Kuusik'ult saadud andmed. *T.*

JALAVA (Almberg), Anton Fredrik (Antti), soome kirjanik ja hõimutegelane, sünd. 18. VII 1846 ukj. Turu lähedal Masku pastori pojana, õppis 1863—68 Helsingi ülikoolis keeleteadust ja omandas cand. phil. astme, oli 1869—70 „Uusi Suometar'i“ peatoimetaja, 1868—78 õpetaja Helsingi keskkoolides, 1877—90 eduskunna ja senati ametnik, ühtlasi a-st 1881 peale ülemäärane ungari keele lektor Helsingi ülikoolis enda surmani 3. VII 1909 ukj. — Oma ametitöö kõrval on J-l suuri teeneid soomluse ja soome teatri edendajana ning Ungari ja Soome lähendajana. Ta on avaldanud teosed „Unkarin maa ja kansa“ (Helsingi, 1876), „Unkarin kielen oppikirja“ (Helsingi, 1880; koos J. Szinnyei'ga), „Unkari“ I, II (Helsingi, 1882—83) ja soomendanud ungari kirjandust. Eesti kultuurilukku on J. nimi jäänud tema ja L. Koidula (vt.) kirjavahetuse tõttu (a-ist 1869—77), mis kajastab esimest lähedat sõprussuhet ärkava eestluse ja soomluse eestvõitlejate vahel. Samuti on J. kirjade ja J. V. Jannsen'i perekonna Soome-reisu puhul kevadel 1871 isikliku kokkupuute kaudu saadud tutvus soome kindlailmelisema kultuurivõitlusega moraalselt julgustanud ja võib-olla ka üksikideedega rikastanud Koidula ja „Eesti Postimehe“ rahvuslust.

A. Anni, Koidula ja Almbergi kirjavahetus (1925); Kansallinen elämäkerrasto III (1930). *A. A.*

* **JANNSEN, Eugen**, arst, suri 14. IX 1930 ukj. Tartus.

„Eesti Arst“ 1932, lk. 62 j.; E. Kirj. 1930, lk. 473—484 (K. E. Sööt).

***JANNSEN, Johann Voldemar**, ajakirjanik ja kirjanik. F. W. Borm'i nimel anti luba „Perno Postimehe“ väljaandmiseks 24. XII 1856 vkj. — J-i poolt avaldatud „Eesti laulik. 125 uut laulo...“ (Tartu, 1860) sisaldab ainult saksa laulutekstide eestikeelseid tõlkeid; sellele järgnesid viisid „Eesti lauliko wisi-ramat. 120 uut laulo-wisi . . .“ (*ibid.*, 1862). Peale selle ilmus temalt

„Korilaulja koddo ja kirrikus“ I—III (*ibid.*, I 1866, II 1867, III 1873).

A. Tammann, J. V. J. (1938); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937). *T.*

JANNSEN, Lydia, vt. KOIDULA.

* **JANS, Johan**, poliitika- ja pangategelane, on a-st 1929 E. Maapanga direktoreid; ta on avaldanud brošüürid „Kas oleme kohustatud võõrandatud mõisate eest tasu maksma?“ (Tall., 1926), „Demokraatia ja diktatuur“ (*ibid.*, 1934). *T.*

* **JANSEN, August**, maalikunstnik, reisis 1929 ja 1936 Lääne-Euroopas, peatudes pikemalt Pariisis ja Hispaania linnades. J-i maalidest on nimetada suur mosaiikne pannoo „Perekondlik Parnass“ ning „Sügis“ (mõlemad 1929), lisaks rida maastikuetüüde Narvast, a-st 1931 suurem kompositsiooniline perekonna-portree ja rida naisportreesid ning maastikke, a-ist 1932—33 J. Tauk'i, Kr. Raua, pr. Freiberg'i ja pr. N. Tuulse (Tenson'i), siis P. Luhtein'i (1935) ja pr. E. Nõu (1936) portreed, rida maastikuetüüde P.-Eestist ja linnamaale Narvast ja Tallinnast. Maali kõrval on J. tegelnud a-st 1920 ka kunstkeraamika alal. Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuse esimehena (teiskordselt 1928—29) algatas ta 1928. a. sügisel sihtkapitali üldnäituste korraldamise, mis sest ajast on jätkunud korrapäraselt. J. on olnud Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuse liige 1932—34, sihtkapitali esinduskogu esimees 1934—35, E. Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu juhatuse liige a-st 1927 ja esimees 1928—30 ja 1931—36; ta toimib ühtlasi maaliklassi ja aktijoonistamise klassi juhatajana Riigi Kunsttööstuse koolis (a-st 1938 nimetusega Riigi Kõrgem Kunstikool) ja lektorina Tallinna kolledžis.

J. Pert, A. J. (1931); isikl. jm. saadud andmed. *A. A-l.*

JANSON, vt. ORVIKU.

JANS-VADEMAN, Lydia, maalikunstnik, sünd. 10. X 1882 vkj. Tallinnas kantseleiteenija Gustav Vademan'i tütrena, sai 1890—95 üldhariduse Aleksandra Köhler'i erakoolis ja 1900—01 dr. H. Balg'i kaubanduslikkudel kursustel Tallinnas; ta õppis 1905—06 A. Laikmaa (vt. ka Laipman) ateljees joonistamist ja maalikunsti, 1913—17 Peterburi Kunstide Edendamise Seltsi kunstikoolis, mille lõpetas. J. oli 1903—13 teenistuses Tallinnas Eestimaa rüütelkonna kantseleis, hiljemini korrespondendiks Peterburis. Toiminud seejärel Tallinna linna teenistuses ja ühes sealses erakontoris, oli ta 1922—24 etnograafiliste kogude katalogiseerijana tegev Tallinna Eesti muuseumis (praeguses Eesti Kunstimuuseumis); on abielus a-st 1924 kunstnik Johannes Jans'iga. — J. on kogu selle aja kestel töötanud ühtlasi loova kunstnikuna ning võtnud a-st 1916 osa kunstinäitusist. J. ei taotle ulatuslikumaid ülesandeid, ent oma dekoratiivse iseloomuga maastikkudes ja kompositsioonides osutab ta omapärast stiili ja rahvusliku ilmega ainetõlgendamist. Mõningaid tema teoseist omab Eesti Kunstimuuseum Tallinnas.

Isikl. jm. saadud andmed. *A. V.*

JEGOROV, Andrei, maalikunstnik, sünd. 20. VI 1878 vkj. Harjumaal Arukülas popsi pojana, õppis keisrinna Maria Feodorovna kurttummade koolis Peterburis 1887—96, Kunstide Edendamise Seltsi kunstikoolis 1896—1901, seejärel kunstideakadeemias, mille lõpetas 1909 prof. I. Repin'i ja K. Kardovski õpilasena, saades kunstniku astme maali eest „Külas“. J. rändas kaks a. Venemaal, teotsedes peamiselt kirikumaalijana, esines 1913 Londonis, võttis Peterburis 1911—17 edukalt osa kunstinäitusist ja viibis a-st 1917 Ukrainas, kust asus Tallinna 1921. — Hea kooliga produktiivse kunstnikuna võitis J. kodumaal lühikese aja vältel laiema tutvuse ja tunnustuse oma impressionistlik-realistlikkude maastikkudega ja linnavaadetega. Parimaid neist, nagu „Hoov Tallinnas“ (1923), „Tänav Tallinnas“ (1924), „Tallinna toomkirik“ (1925), „Kuressaare raekoda“ (1925), „Ruhnu talu“ (1925), „Kuressaare tänav“ (1926) ja „Ruhnu kiriku interjöör“ (1926), omab Eesti Kunstimuuseum Tallinnas. Ta teoseid leidub ka ERM-s Tartus ning paljudes asutisis ja erakogudes. J. on osa võtnud enamikust suuremaist kunstinäitusist Tallinnas ning eesti kunstinäitusist välismail; tunnustava tähelepanu kõrval ei ole puudunud ka mõningad etteheited tema teatava venepärase ainekäsitluse kohta.

Isikl. jm. saadud andmed. *A. V.*

JELIZAVETA (Eliisabet) Petrovna, Vene keisrinna, sünd. 18. XII 1709 vkj. Peeter I ja Katariina (I) tütrena, tõusis kaardiväe abil 25. XI 1741 vkj. teostatud riigipöörde varal troonile; surn.

24. XII 1761 vkj. Peterburis. — Pääsenud võimule rahvusliku reaktsiooni mõjul senise „sakslaste" valitsuse vastu, toetus J. ka hiljemini vene päritoluga aadlile, kes saavutatud võimu kasutas täiel määral oma huvides. Riigiteenistus muutus nüüd peaaegu aadli privileegiks. Ühtlasi puhkes administratsioonis õitsele seninähtamatu korruptsioon. Loomulikult halvenes märgatavalt ka talupoegade õiguslik seisund. Nii keelati neile 1742 isegi vabatahtlik sõjaväkke astumine. Paranes siiski Vene majanduslik olukord, sest jõuti juba üle Peeter I (vt.) reformide tagajärjel tekkinud kriisist. Teataval määral hoolitses selle eest ka valitsus, kaotades näit. 1754 sisemised tolliliinid, mis ms. olid lahutanud Venest Baltimaidki. Rahvaharidusele ei olnud J. valitsus üldiselt soodus ning vene kirikus pääsesid võidule reaktsioonilised jõud. Ometi asutati tema ajal Moskva ülikool (1755). Välispoliitikas ei puudunud teatav edu. Turu rahuga 1743 omandas Vene veel osa Soomest (Kymi jõeni) ja alates a-st 1757 võttis Vene tagajärjekalt osa 7-aastasest sõjast. — Saksa partei kukutamisega oli Baltimaade aadel kaotanud suurema osa eestkostjaid Peterburis, mille tõttu ei teostunud mitmedki kaugemaulatuselised kavatsused. Nii ei saavutatud kinnitust Budberg-Schrader'i (vt. Budberg, J. G.) Liivimaa maaõiguse kavandile. Kuid üldiselt soodustas valitsus aadli mõju kasvamist. Ühes viimase tõusuga halvenes teiste seisuste, eriti talupoegade seisund. J. valitsusaja lõpul tõusis Eesti- ja Liivimaa elanikkude arv ja viljeldud maa-ala hulk ligikaudu Põhjasõja-eelsele tasemele. Majanduslik tõus ei olnud aga talupoegade rõhutud seisundi tõttu kuigi märgatav. Pealegi olid takistamas mitmed lokaalset laadi põhjused. Nii mõjus Baltimaade majanduselule halvavalt vilja väljaveo keeld, mis oli kehtiv suurema osa J. valitsemise ajast. Sõjaväe majutuskohustus lasus endise raskusega maal ja eriti linnadel. 7-aastase sõja ajal teostati suurejoonelisi rekvisitsioone ning nõuti sõjavägede läbimarssimiste puhul hiiglahulgad küüte, kes sagedasti enam tagasi ei tulnudki. — Herrnhuutlaste liikumise vastu, mis keisrinna Anna (vt.) valitsemise ajal oli võitnud suurt poolehoidu kõikide rahvakihtide hulgas Baltimaal, alustas vasturünnakut ametlik kirik, keda ähvardas oht jääda täiesti kõrvale. A. 1743 keelati keiserliku ukaasiga kõik vennastekoosolekud. Seega pandi piir herrnhuutlaste avalikule tegevusele, mis silmanähtavalt oli tõstnud rahva hariduslikku ja kõlbluse taset.

P. Б. Сл. (1903); K. Stählin, Geschichte Russlands II (1930); В. О. Ключевскій, Курсъ русской исторіи V (1923); A. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands I (1899); A. v. Transehe-Roseneck, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert (1890); J. Eckart, Livland im achtzehnten Jahrhundert (1876).

E. T.

* **JOBSO, Jakob,** kirjanik. J. algupäraseks tööks peetud „Hohrosi lossi preili ja Ritter Mojan" (1867) on tõeliselt jutustise „Das Mädchen von Hochrosen" („Felliner Blätter", Tartu, 1859) tõlge. *T.*

JOHANI, Andrus (Arnold), maalikunstnik, sünd. 19. VIII 1906 vkj. Tallinnas käsitöölise pojana, õppis 1915—22 Tallinnas algkoolis, omandas kunstilise hariduse 1922—26 Riigi Kunsttööstuskoolis Tallinnas ja a-st 1926 kunstikoolis „Pallas" Tartus peamiselt P. Aren'i ja A. Vabbe (vt. neid ka *Suppl.*) juhatusel; ta lõpetas kooli 1933 ja viibis 1936—37 kunstilise hariduse täiendamise otstarbel Pariisis. — J. on a-st 1933 kunstiühingu „Pallas" liige ja teotseb Tartus. Näitusil on ta esinenud järjekindlalt alates a-st 1928. J. on andnud hulga žanrpilte (peamiselt lihtrahva elust), mis teostatud realistlikus laadis ning milledes ta tähelepanu omistab hele-tumeduse diskreetsele käsitlusele, ja loonud samuti õhulisi maastikupilte. Huvitavama osa J. loomingus moodustavad plastiliselt selges ja jõulises laadis läbiviidud joonistised (eriti portreed).

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

* **JOHANSEN, Jens Christian,** Taani kindralkonsul, kultuurinsener, suri 29. I 1929 ukj. Tallinnas.

***JOHANSEN, Paul,** arhivaar, eelmise poeg, toimib juunist 1934 Tallinna linnaarhiivi ja a-st 1938 ka linnamuuseumi juhatajana. J-i hoolitsemisel sai Tallinna suure ajaloolise väärtusega linnaarhiiv uued, ajakohased ruumid, kuhu arhiiv asus apr-s 1937. J. on ühtlasi olnud Eestimaa Kirjandusliku Ühingu sekretär 1925—35 ja seejärel arhivaar, Tallinna muinsuskaitse komisjoni esimees a-st 1935, Tallinna Ajaloo

Seltsi abiesimees selle asutamisest a. 1933, Arhiivinõukogu liige a-st 1929, E. Arhivaaride Ühingu abiesimees a-st 1939 ja Taani-Eesti Ühingu asutajaid ja juhatuse liige a-st 1938. Õp. E. S-i kirjavahetajaliige on ta a-st 1932, Riia Ajaloo ja Muinsuste Seltsi auliige a-st 1934. J. on eriti spetsialiseerunud Eesti keskaegse asustuse ja linnade ajaloo uurimisele. Asustusküsimusi käsitleb ta töös „Siedlungsforschung in Estland und Lettland" (R. Kötschke-Festschrift, Leipzig, 1927). Põhja-Eesti asustusajaloo alal on temalt ilmunud suurteos „Die Estlandliste des Liber Census Daniae" (Kopenhaagen ja Tall., 1933), mis ühtlasi seab uude valgusse Taani hindamisraamatu, eriti selle Eestimaa-nimistu tekkeloo. Sama küsimust käsitleb ka J-i kirjutis „Ist die Herkunftsfrage der Liber Census Daniae-Handschrift gelöst?" (*Acta Philologica Scandinavica*, Kopenhaagen, 1936). Samuti on Eesti keskaegse asustuse kohta J-lt ilmunud kokkuvõtlik ülevaade „Asustuse ja agraarolude areng. Talurahva olund XIV sajandi keskpaigani" („Eesti ajalugu" II, Tartu, 1937). Asustusajalooliste käsitluste hulka kuulub ka ta brošüür „Über die deutschen Ortsnamen Estlands" (Tall., 1930; äratr. „Revaler Bote'st"). Uusi seisukohti kurelaste küsimuses avaldavad J-i artiklid „Kuurilaiskysymys" („Historiallinen Aikakauskirja" 1938, nr. 3) ja „Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit" (koguteoses „Baltische Lande" I, Leipzig, 1939). J. on olnud viljakalt tegev ka vanemate ajalooallikate väljaandmisel ja selle töö organiseerimisel. Juhtinud Tallinna linnaarhiivi väljaannete toimetamist, on ta isiklikult avaldanud tööd „Acht Bilder aus Estland 1615" (Tall., 1927), „35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1930, Tartu, 1932), „Libri de diversis articulis 1333—1374" (Tall., 1935), „Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet" („Beiträge" XXI, 1, Tall., 1937). Ühtlasi on ta toimetanud teose „400-aastane eesti raamat" (Tall., 1935; koos H. Weiss'iga) ja avaldanud peale mainitute hulga teaduslikke kirjutisi ajakirjus („Ajaloolises Ajakirjas" jm.) ning sarjas „Vana Tallinn".

Isikl. saadud andmed. *T.*

* **JOHANSON, Ado**, põllumajandustegelane, sünd. 16. II 1874 vkj., suri 9. I 1932 ukj. Tallinnas. — Viimaseil eluaastail oli ta tegev ms. Põllumeeste Keskpanga, Tallinna E. Majandusühisuse ja Tallinna E. Põllumeeste Seltsi juhatuses, toimides ühtlasi põllumajanduslikkude näituste korraldamisel. Poliitilisest tegevusest võttis J. osa III ja IV Riigikogu liikmena a-st 1926 põllumeestekogude rühmas.

A. J-i pojalt H. Johanson'ilt saadud andmed; Pvl. ja „Kaja" 1932, nr. 9; „Agronoomia" 1932, nr. 1; Suure-Jaani koguduse õpetajalt saadud andmed. *R. K.*

JOHANSON, Alma, vt. KOSKEL.

JOHANSON, Herbert Voldemar, arhitekt, sünd. 29. VIII 1884 vkj. Virumaal Haljalas köstri pojana, sai üldhariduse poeglaste reaalkoolis Tallinnas, erihariduse 1904—06 ja 1908—10 Riia polütehnikumis ja 1906—08 Darmstadt'i tehnikaülikoolis; ta on teotsenud arhitektina 1909—20 Riias ning Liepājas (Liibavis) (välja arvatud sõjateenistuseaeg 1914—18) ja a-st 1920 Tallinnas; toimib a-st 1924 Tallinna linnavalitsuse ehitusosakonnas arhitektuurijaoskonna juhatajana; ta on olnud ka Tallinna tehnikumi õppejõuks. — J. on ehitanud hulga mitmesuguseid hooneid Tallinnas. Neist on tuntumad Riigikogu hoone (1920—22; koos arhitekt E. Habermann'iga, vt.), algkooli hoone Oskari tänaval (1928), laste päevakodu Kunder'i tänaval, lastekodu Koplis, elumaja Suur-Ameerika tänaval, elumaja Toompuiesteel jt. Oma ehitistes taotleb J. nüüdisaja ehituskunstile üldiselt iseloomulikku lihtsust ja asjalikkust, kusjuures ta siiski püüab osaliselt rakendada mineviku stiilide elemente ning anda oma teoseile intiimsust mõningate dekoratiivsete detailide rikkalikuma kasutamise kaudu.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

JOHANSON, Leopold, poliitiline tegelane, sünd. 22. I 1888 vkj. Tartus põllutöölise pojana, õppis 1897—1901 algkoolis, 1912—13 Tartu Pedagoogika Seltsi õhtukeskkooli-kursusil (kuni 7. klassi õppekava ulatuses), 1918—19 Tartu kaubanduskooli raamatupidamise õhtukursusil ja 1928. a. sügisel Tallinna kolledžis. A-il 1902—07 oli J. „Postimehe" trükikojas trükiladuja õpilaseks, 1907—11 ladujaks Helsingis ja Tartus,

1912—13 „Postimehe“ toimetuses reporteriks, mis kohalt lahkus trükitööliste streigi ajal viimaste toetamiseks. A-l 1914—19 toimis J. Tartu Üldise Haigekassa asjaajajana ja ühtlasi 1916—17 Tartu toitluskomitee pearaamatupidajana. 1919. a. asus ta mõned kuud 5. jaoskonna (Tartu-Võru-Valga-Petseri) töökaitse-komissari ja siis 1919—20 töö- ja hoolekandeministeeriumi kindlustusasjade toimkonna juhataja kt. kohal. Vene ajal võttis J. osa Vene sots.-dem. tööliste partei põrandaaluste ringide tegevusest. Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei kandidaadina on ta olnud Asutava Kogu, I ja II Riigikogu ja Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei kandidaadina III—V Riigikogu liikmeks ning töötanud agarasti mitmesuguseis komisjonides. Okt-st 1934 kuni 1937. a. lõpuni oli ta V Riigikogu abiesimeheks. 1938. a. veebr-s valiti ta Riigivolikogu liikmeks. Dets-st 1928 juulini 1929 toimis ta A. Rei (vt. ka *Suppl.*) valitsuses töö- ja hoolekande- ning haridusministrina, kellena hakkas teostama kindlamat järelevalvet tööolude suhtes tööinspektorite kaudu, viis läbi kollektiivlepingute seaduse ja suurendatud krediidid mitmesuguste hoolekandeasutiste rajamiseks, koolimajade ehitusfondiks, kehvade õpilaste toetamiseks ja teisteks hariduslikeks otstarbeiks. Nov-st 1932 maini 1933 oli J. teedeministriks K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses, kus tal tuli hoolitseda töötute abistamise eest. Ka on J. nooreas teotsenud Tartu Ev. Noortemeeste Seltsis, Eesti Noorsoo eest Hoolitsemise Seltsis ja Tartu ametiühingute kesknõukogus. A-il 1917—21 oli ta Tartu linnavolikogu liige. A-st 1925 on J. toiminud Eesti Haigekassade Liidu instruktorina ja ajakirja „Töö ja Tervis“ tegeva toimetajana. Tallinna Töölisteatri asjaajajaks oli ta juulist nov-ni 1934. J-i sulest on ilmunud brošüürid „Töökaitse seadused“ (Tall., 1920) ja „Sotsiaalkindlustus“ (Tall., 1928). 1907. a-st peale on J. kaastööd teinud mitmele ajalehele. Lähemaks kaastööliseks ja toimetusliikmeks on ta olnud sotsialistlikkude ajalehtede „Sotsialdemokraadi“, „Tuleviku“, „Ühenduse“ ja „Rahva Sõna“ juures.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

* **JOHANSON-PÄRNA, Jakob,** seltskonnategelane, oli 1892—95 Peterburi E. Hariduse Seltsi esimees ja 1920—28 Tallinna peatelegraafi vanem ametnik; surn. 19. VIII 1936 Nõmmel.

Pvl. 1936, nr. 229; „Uus Eesti“ 1936, nr. 229.

JOHNSON (-Hantwig) (kirikuraamatuis ka **Juhanson, Johanson**), **Jakob,** põllumajandusteadlane, sünd. 26. IV (mitte 10. V) 1806 vkj. Viljandi mõisa karjamõisas Tustil kupja-pärustaluniku pojana, kasvas isa surma järel üles Sürgaveres, kus J-i ema oli mõisa kõrtsi rentnikuks. J. sai algõpetust kodus emalt ja Viljandis Obermüller'i algkoolis, õppis edasi alates umb. 16. eluaastast Viljandi mõisa rentniku toapoisina mõisa raamatupidaja M. G. Kaplick'i juhatusel ja iseseisvalt. Seejärel oli J. raamatupidaja Kaplick'i abiline, Vastemõisa raamatupidaja ja kogukonnakirjutaja, kellena koostas 1826. a. Vastemõisa revisjoni, ja toimis siis Viljandi sillakohtu kantselei teenistuses. A-st 1829 õppis ta Tartu ülikoolis ökonoomiat, mille kursuse lõpetas 1833 cand. phil. astmega. Sooritanud maamõõtjaeksami, oli ta a-st 1834 riigiteenistuses Kuramaa maamõõtmis- ja reguleerimiskomisjoni juures kreisimaamõõtjana ja maadehindajana kuni 1841. J. omandas dr. phil. astme Jena ülikoolis a-l 1840 ja agronoomia magistri astme Peterburis, kuhu ta siirdus 1841. Peterburis oli ta tegev Keiserliku Vaba Ökonoomilise Seltsi ühe aktiivsema ja produktiivsema liikmena, a-st 1848 ühtlasi seltsi bibliotekaarina. A-st 1845 oli J. ka riigimaade ministeeriumi teenistuses ning ta võttis agaralt osa mitmesuguste komisjonide tööst; surn. 20. (21?) III 1865 vkj. Peterburis. — J. oli mitmete Vene kui ka välismaa teaduslikkude organisatsioonide kirjavahetajaliige ja alguses samuti Õp. E. S-i liige. Tal oli lähedaid suhteid Ph. J. Karell'iga (vt.) ja ta kuulus viimasel paaril eluaastal Peterburi eesti patriootide ringi. Seisnud varakult tihedais kokkupuuteis eesti talurahvaga, tutvunud põllumajandusega tegelikultki ja teostanud rea õppe- ja uurimisreise mitmel pool Venemaal ning välismaal, varustas J. end rikkalikkude erialaliste kogemustega. Spetsiaalsemate ja rakenduslikumate agronoomiliste käsitluste kõrval väärivad tähelepanu ta tööd maahinde kohta; neis puudutab ta ühtlasi talurahva agraarset seisundit teoorjusajal, mis korrasse ta suhtus arvustavalt. J-i viljakast sulest

ilmunud töist mainitagu: „Abhandlungen aus und zu der Veranschlagung Bauerländereien in Liv- und Kurland“ [Miitavi (Jelgava), 1835], „Ueber die Bestandtheile des Ackerbodens“ (*ibid.*, 1837), „Grundsätze der Veranschlagung landwirthschaftlicher Grundstükke“ (*ibid.*, 1839; vene keeles: „Правила оцѣнки сельскохозяйственныхъ земель“, *ibid.*, 1840; 2. venekeelne väljaanne Peterburis 1862), „Versuch einer Anleitung zur Kenntniss und Behandlung der Düngmittel“ (Tartu, 1839, äratrükina „Livländische Jahrbücher'ist“, II; 2. tr. Miitavi ja Leipzig, 1841), „Beitrag zur Kenntniss der wirthschaftlichen Verhältnisse der Insel Oesel“ (Peterburi, 1850), milles leidub ka etnograafilisi, kultuuriloolisi jm. andmeid, „Средство замѣнять хлѣбъ, въ случаѣ его неурожая, другими растеніями“ (*ibid.*, 1846), „Практическое руководство къ употребленію всѣхъ до нынѣ извѣстныхъ землеудобрительныхъ веществъ или туковъ“ (*ibid.*, 1846), „Практическія правила для руководства при покупкѣ лошадей“ (*ibid.*, 1853; 2. tr. 1855), „Руководство къ винокуренію“ (*ibid.*, 1859) ja „Руководство къ приготовленію солода“ (*ibid.*, 1859), samuti kirjutisi eesti hobuse kohta. J-i peamiseks tööks Peterburis oli ökonoomilise seltsi poolt väljaantava ajakirja „Mittheilungen der Kaiserlichen freien ökonomischen Gesellschaft zu St. Petersbourg“ toimetamine kogu selle ilmumisaja (1844—64) vältel. Selles avaldas ta suure hulga kirjutisi. Eriti viimased aastakäigud sisaldasid peamiselt J-i (enamjaolt anonüümset) kaastööd. 1850-ndais a-is omas J. Peterburis ka trükikoda.

Энц. Сл. Брокг.-Ефр. (1894); Р. Б. Сл. (1897); Труды Императорскаго Вольнаго Экономическаго Общества, 1865. томъ II, lk. 450—452; *Alb. acad.*; Post. 1899, nr. 192 (V. Reiman); Lipp, Kir. ja har. l. II, 2, lk. 165—166; M. Lipp, Karellide suguvõsa (1932), lk. 66; Viljandi-Kõpu kirikuraamatust, Sürgavere ja Vastemõisa revisjonilehist ning Tartu ülikooli arhiivist (ERKA-s), Jena ülikoolilt jm. saadud andmed. *J. O.*

*JONSON, Gustav, sõjaväelane, Vabadussõja tegelane, oli 1924—27 kindralstaabi ülema abi ja 1927—28 Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste ülem, ülendati 1928 kindralmajoriks; ta toimis 1928—34 3. diviisi ülemana ja oli kuni 1939 ühtlasi ratsaväe inspektor ja Sõjavägede Nõukogu liige. J. määrati aug-s 1933 J. Tõnisson'i (vt. *Suppl.*) valitsuse poolt kaitseseisukorra kehtimapanekul sisekaitseülemaks. Hiljemini oli ta kuni märtsini 1934 ka kaitseministri abi kt. ja alates 12. märtsist kuni s. a. novembrini sisekaitseülema abi; ta on toiminud pärast seda kuni 1939 riigivanema, pärastise riigihoidja ja presidendi K. Päts'i (vt. *Suppl.*) käsunduskindralina. J. oli 1934—39 Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juhatuse esimees ja kuulub ka Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatuse koosseisu. Narva Kalevi Manufaktuuri juhatuse liikmena on J. tegev ka majandusalal.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1936); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 82, 190, 241, 255, 284, 337, 359 jj.

T.

JOONAS, Erich, poliitiline tegelane ja ajakirjanik, sünd. 14. IV 1893 vkj. Tartumaal Kavastu v. talupidaja pojana, õppis Varnja algkoolis 1901—03, Tartu reaalkoolis 1903—08, Tartu Pedagoogika Seltsi õhtukeskkooli-kursusil 1911—13 ja selle järel 1914—15 arstiteadust M. Rostovtsev'i eraülikooli kursusil. A-st 1909 teotses J. Tartus illegaalse sotsialistide-revolutsionääride ühingu agitaatorina keskkooliõpilaste seas ja 1913—17 organisaatorina Tartu, Tallinna ja Narva tööliste keskel. 1917. a. revolutsiooni puhkemise järel oli J. kuni Saksa okupatsioonini Tartu Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu abiesimeheks. Saksa okupatsiooni ajal viibis ta vangistatuna Tartus, Peetrimõisa ja siis Naissaare vangilaagris. Sotsialistide-revolutsionääride partei kandidaadina oli J. Asutava Kogu, Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei kandidaadina I ja II Riigikogu ja Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei kandidaadina III—V Riigikogu liikmeks, paistes välja hoogsa kõnemehena. Pidevalt on J. teotsenud ajakirjanduse alal, eriti 1917—18 Tartus ja Tallinnas „Töö Lipu“, 1919 „Võitluse“, 1920—23 „Tööliste Võitluse“, 1925—27 „Ühenduse“ toimetuses ja a-st 1927 „Rahva Sõna“ peatoimetajana kuni selle sulgemiseni 1938. J-e sulest on ilmunud rida brošüüre ning töid, nagu „Ametiühisuslik liikumine meil ja välismail“ (Tall., 1927), „Ametiühingud, nende ülesanded

ja võitlusvahendid" (*ibid.*, 1927), „Töölisliikumise ühtlus esirinda" (*ibid.*, 1937) ja „Ametiühingu usaldusmees" (Pärnu, 1938).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***JUDENITŠ, Nikolai Nikolajevitš,** Vene kindral, sünd. 18. VII 1862 vkj.; surn. 5. X 1933 ukj. Nizza lähedal St. Laurent du Var'is, kus elas tagasitõmbunult omas talus.

Pvl. 1933, nr. 274; „Vaba Maa" 1933, nr. 236, 237; E. Laaman, Judenitshin Pietarinretki (1935); *idem*, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 387, 444—451 jj.; Tallinna Siimoni ap.-õigeusu koguduse preestrilt J. Bogojavlenski'lt saadud andmed. *T.*

JUHKAM, Mihkel, poliitiline tegelane, sünd. 22. VII 1884 vkj. Virumaal Küti mõisas sepa pojana, õppis Roela külakoolis 1894—98 ja Rakvere linnakoolis 1898—1902, on hiljemini täiendanud enda haridust iseõppimise teel. A-il 1902—17 teotses J. renteiametnikuna Rakveres. A-il 1917—20 ja 1921—23 oli ta Viru maakonnavalitsuse esimeheks, kellena võttis energiliselt osa võitlusist Eesti iseseisvuse eest kokkupõrkeis Saksa okupatsioonivõimudega ja enamlastega ning aitas organiseerida Eesti kaitsejõude Eesti Vabadussõja eel ja selle ajal. J. oli Asutava Kogu ja I—V Riigikogu liige tööerakonna, a-st 1932 rahvusliku keskerakonna rühmas, toimides ühtlasi veebr-st juunini 1926 II Riigikogu abiesimehena, juunist 1926 dets-ni 1928 III Riigikogu sekretärina ja dets-st 1928 juulini 1929 sõjaministrina A. Rei (vt. ka *Suppl.*) kabinetis. Hindadekomissarina dets-st 1932 maini 1934 teostas ta hindade reguleerimist ja hindade tõusu vastu võitlemist. Veebr-st 1935 märtsini 1938 oli ta Riigi Majandusnõukogu sekretäriks ja toimib märtsist 1938 Ratsionaliseerimise Komitee asjadevalitsejana ja nõunikuna. Ka on ta a-st 1935 a./s. „Port Kunda" ja a-st 1935 Eestimaa kindlustusaktsiaseltsi „EKA" juhatuse liige. J. on osa võtnud seltside tegevusest Rakveres, on teinud kaastööd ajakirjadele, näit. „Maaomavalitsusele", ja ajalehtedele, eriti „Vabale Maale". Oma kirjutistes on ta kaitsenud omavalitsuste õigusi ja vabamõtlejana ning ristiusu vastasena pidanud võitlust kirikuga, nõudes viimase täielikku lahutamist riigist. Ta on avaldanud eesti keeles Fr. Nietzsche teose „Vastkristlane" (Tall., 1920) ja tõlkinud ning kirjastanud A. Schnitzler'i teose „Mõrtsukas" (Rakvere, 1922).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

JUHT, Ludvig, kontrabassikunstnik, sünd. 12. VII 1894 vkj. Tartumaal Vesneri v. Väägvere külas, õppis Väägvere külakoolis ja Tartu linnakoolis 1905—09. J. hakkas poisieas D. O. Virkhaus'i (vt.) orkestris mängima esiotsa trombooni, hiljemini kontrabassi, mis alal sai 1913—14 õpetust Tartus A. Helder'ilt. Muusikateoreetilise hariduse omandas ta 1921—28 Berliinis, kus õppis prof. P. Juon'i juures ka komponeerimist. J. on mänginud kaasa orkestrites, Helsingi linnaorkestris 1916—18, „Estonias" 1918—21 ja 1928—29, „Vanemuises", Berliinis 1921—28, Londonis 1930—32; ta oli kontrabassiõpetaja Riia konservatooriumis 1932—33 ja siirdus 1934 P.-A. Ühendriigesse, Bostonisse. J. on andnud rohkesti kontserte, peale kodumaa Berliinis, Pariisis, Münchenis, Riias, Varssavis jm. Ta omab instrumendil suurepärast tehnikat ning haruldast virtuositeeti, üllatades kõikjal kuulajaid, kes pole harjunud nägema kontrabassi sooloinstrumendina. J. on loonud ka helitöid, eriti kontrabassile (kontsert cis-moll, scherzo jt.). Ta on olnud Bostoni Eesti Seltsi asutajaid (1936), selle juhtivamaid tegelasi ning Bostonis korraldatud, üleameerikaliseks kujunenud eesti laulupäeva organiseerijaid (1937).

Isikl. kogutud andmed. *J. A.*

JURKATAM, vt. **TAMM, Juhan.**

JUST, Vilhelm Adolph, raamatukaupmees ja trükkal, sünd. 13. VIII 1849 vkj. Tartus klaverihäälestaja pojana, õppis Tartu kreiskoolis, oli a-st 1867 Laakmann'i trükikojas õpilaseks ja 1872—78 ladujaks; ta avas 1875 raamatukaupluse-antikvariaadi, asutas 1878 ka laenuraamatukogu ja trükikoja ning toimis nende omanikuna kuni ettevõtete müümiseni oksjoni teel 1887 (J-i trükikoja omandas C. H. Laakmann, laenuraamatukogu — Fr. Kuus). Seejärel pidas J. kirjutusmaterjali- ja raamatukauplust Tartus abikaasa Emilie nimel; surn. 28. V 1902 vkj. Tartus. — J. ostis 1882 J. V. Jannsen'ilt (vt.) „Eesti Postimehe", mida andis esialgu välja K. A. Hermann'i (vt.) toimetusel kuni 1885, oli aga 1886. a. koos J. Tülk'iga (vt.) ka selle toimetajaks. J-i kirjastusel ilmus umbes 25 raamatut. Tema raamatukauplus-antikvariaat oli esimeseks täie-

likuks eesti raamatute kaupluseks Tartus.

F r. P u k s o v, Eesti raamatu arengulugu (1933); Tartu linnaarhiivist jm. saadud andmed. *F. P.*

JÕESAAR, Ernst, skulptor, sünd. 5. VII 1905 vkj. Tartumaal Konguta v. põllumehe pojana, õppis 1922—27 Tartu õhtuses ühisgümnaasiumis, mille lõpetas, ja omandas kunstihariduse a-st 1927 kunstikoolis „Pallas", mille lõpetas prof. A. Starkopf'i (vt. ka *Suppl.*) õpilasena skulptuuri alal a-l 1933, omandades ühtlasi joonistusõpetaja kutse. J. on töötanud seejärel viljaka loovkunstnikuna Tartus, kuuludes 1933. a. alates Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingusse. Ta on viibinud õppematkadel korduvalt Soomes ja Rootsis ning 1937 Saksa- ja Prantsusmaal. — J. on esinenud a-st 1932 eesti kunstinäitusil kodu- ja välismail. Ta probleemiderohke toodang hõlmab mitmesuguseis materjales teostatud portreid, figuraalseid kompositsioone ja hauamonumente. Portreeskulptuuris püüab J. modelleeritava isiku karakteerset ilmet fikseerida plastiliselt elavas, veenvalt realistlikus käsitluslaadis. Eriti tähelepandavad on hr. L. Jansen'i (kivi, 1933; ERM-s), prof. J. Miländer'i (pronks, 1934), hr. Visse (pronks, 1936), kunstniku enda isa (kips, 1936) portreed. Figuraalses vabaplastikas taotleb J. aga loodusvorme lihtsustava stilisatsiooni kaudu kompositsiooni orgaanilist terviklust ning tasakaalukat, kompaktset üldmuljet, mida elustab ekspressiivselt ilmekas figuurikäsitlus. Parimaid näiteid sellel alal on „Naise torso" (kunstkivi, 1933), „Puhkav naine" (kivi, 1934), „Mõtiskleja" (graniit, 1936), „Janu" (pronks, 1937), „Põllumajandus" (kips, 1937, valmistatud Pariisi maailmanäituse jaoks) ja kunstnik A. Johani statuett (kips, 1938). J-e valmistatud hauamonumente iseloomustab rahulik arhitektooniline üldilme ning stiliseeritud reljeefkaunististe napp kasutamine. Silmapaistvamad neist on M. Jänes'e perekonna (1935), Ruus'ide perekonna (1936), prof. S. Talvik'u (1936) ja graafik H. Mugasto (1937—38) hauamonumendid Tartus Maarja koguduse kalmistul ning kunstnik A. Weizenberg'i monument pronksreljeefiga Kanepis (1938).

Isikl. kogutud andmed. *V. Em.*

JÕGEVER, Veera, seltskonnategelane, sünd. 26. V 1866 vkj. Võrumaal Kanepi kirikumõisa rentniku tütrena, õppis Erastvere vallakoolis 1877—80, saksa erakoolis Aiaste mõisas 1881—83, Kanepi khk.-koolis 1883—85, prl. Mathilde Sarov'i ja prl. Ida Daniel'i kunstkäsitöökoolis Tartus 1885; ta oli abielus prof. J. Jõgever'iga (vt.) a-st 1891. — J. on agaralt teotsenud Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näituste ja majapidamiskursuste toimkondades, „Vanemuise" jt. näitemüükide ning loteriide korraldamisel, Vabadussõja ajal „Ühistöös", Tartu linna vaeste hoolekande alal ja Rinnalaste Kodu kuratooriumis. Ta on E. Noorsoo Kasvatuse Seltsi, Tartu Eesti Naisseltsi ja Tartu Eesti Lasteaia Seltsi asutajaid, viimase juhataja 1905. a-st saadik (a-st 1939 aujuhataja) ja mõlema viimase seltsi auliige.

Isikl. saadud andmed. *K. E. S.*

JÄNES, Märt, kaupmees, majandustegelane, sünd. 11. II 1869 vkj. Võrumaal Iigastes taluniku, pärastise Karula kirikumõisa rentniku pojana, õppis Karula valla- ja Hargla khk-koolis, Valgas Peetri kirikukoolis; ta oli a-st 1885 kauplusõpilaseks Valgas ja Tõrvas, selliks a-st 1894 Tartus E. Solovjev'i riideäris, omandas viimase abikaupluse 1899; surn. 23. X 1933 ukj. Tartus. — Aja jooksul paisus J-e äri suurimaks riidekaupluseks üksikmüügi alal Eestis. J. oli tegev ka Tartu tuletõrjes, Pauluse koguduse juhatuses, Tartu Kauba Panga juhatuse esimehena 1921—33, Kaubandus-Tööstuskojas, K. Ü. „Postimehe" nõukogus, „Vanemuise" seltsis jm. Ta on teinud annetusi kultuuriliseks jm. otstarbeks.

Suuräri M. Jänese kalender 1934 (1933), lk. 23 jj.; Post. 1933, nr. 250. *O. Gr.*

JÄNNES, vt. **GENETZ**.

JÄRVIK (end. perekonnanimi kuni 1935 **Gross**), **Mart (Martin)**, põllumajandusteadlane, sünd. 5. X 1897 vkj. Järvamaal Käru v. põllumehe pojana. Lõpetanud 1918 Jamburg'i kommertskooli, võttis ta 1918—20 vabatahtlikuna osa E. Vabadussõjast, õppis 1919—26 Tartu ülikoolis põllumajandust, täiendas end 1926—29 ülikooli stipendiaadina piimanduse alal kodumaal, Soomes ja Saksas (Kielis); ta omandas 1931 Tartus magistri ja 1932 dr. agr. astme. J. on olnud 1922—26 Tartu ülikooli mullateaduse ja agrikultuurkeemia kabineti

ja katsejaama assistent, 1929—32 dots-i kt. piimanduse alal, siis dots., a-st 1938 piimanduse adjunktprof. ja a-st 1939 erakorraline prof. — J. on korraldanud ja sisustanud piimanduse kabinetti, toiminud a-st 1931 Riikliku Katseasjanduse Nõukogu piimanduse sektsiooni esimehena ja hiljemini Katseasjanduse Komitee liikmena; ta on olnud Agronoomide Koja abiesimees, teotsenud Akadeemilises Põllumajanduse Seltsis jm. J. on uurinud eriti eksportvõid kahjustavaid mikroorganisme ja otsinud teid või kestvuse ning säilitamise parandamiseks. Tema töödest mainitagu: „Tähtsamad pärmi infektsiooni allikad meie piimatalitistes" („Piimandus" 1931, nr. 6 ja 7), „Meie eksportvõi pärmide sisaldavus, pärmide mõju võisse ja võitlusvõtteid või pärmide vastu" (*ibid.* 1932, nr. 5, 6 ja 7), „In der Butter vorkommende Sprosspilze und deren Einwirkung auf die Butter" (*Acta* A XXIV1, 1933), „Piimandus" (koguteoses „Põllumehe käsiraamat IV", Tartu, 1934).

Isikl. saadud andmed. *J. M-i.*

JÜRGENS, Johann Friedrich, kaupmees ja tööstur, sünd. 1754. a. paiku Ventspils'is (Vindavis), astus 1777 Tallinna kodanikuks, asutas I gildi kaubamaja „Jürgens & Co" ja oli ühtlasi 1781. a. asutatud peegliraamimise ja -hõbetamise töökoja omanikuks, toimis raehärrana 1797—1802; ta surmaaeg pole teada. — J. näib harrastanud olevat liiga riskantseid operatsioone. Ta äri, millest säilinud laialdane kirjavahetus Tallinna linnaarhiivis, jäi pankrotti ja selle tagajärjel vabastati J. ka raehärra ametist.

F. G. v. Bunge, Die Revaler Rathslinie (1874), lk. 108; I. M. Friedenthal, Die Entwicklung der Industrie in Estland (Beiträge XIV, 1928, lk. 53); TLA-i andmed. *R. K-a.*

JÜRGENS, Johannes Leopold, vt. **JÜRIS.**

JÜRGENSON, August, vt. **TAMMEKANN.**

***JÜRGENSON, Dietrich Heinrich**, pedagoog ja kirjandusloolane, sünd. Harjumaal Vasalemma mõisas talunikuseisusest pärit mõisavalitseja pojana.

Inl. 1841, nr. 38 (E. Haffner); H. Lange, Das Erste Dorpatsche Lehrer-Seminar (1890), lk. 157 jj. *T.*

JÜRGENSON, Paula, vt. **BREHM-JÜRGENSON.**

***JÜRGENSTEIN, Anton Tõnis**, ajakirjanik, arvustaja ja poliitikategelane; sünd. 20. X 1861 vkj.; ta avaldas „Minu mälestused" II (Tartu, 1927) ja lahkus 1929 haiguse tõttu E. Kirjanduse Seltsi esimehe kohalt, „Postimehe" toimetusest ja üldse avalikust tegevusest; surn. 21. II 1933 ukj. Tartus. Ta oli a-st 1929 E. Ajakirjanikkude Liidu auliige.

E. Kirj. 1933, nr. 5 (F. Tuglas); Post. 1933, nr. 45 jj.; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 144, 162, 312 jj. *T.*

JÜRIMA (end. perekonnanimi kuni 1937 **Jürmann**), **August**, poliitika- ja majandustegelane, agronoom, sünd. 10. VIII 1887 vkj. Tartumaal Vaimastvere v. taluperemehe pojana, kasvas üles Järvamaal Koerus Palso talus. J. õppis Paide linnakoolis 1904—11, H. Treffner'i gümnaasiumis Tartus ja a-st 1911 Königsbergi ülikoolis, mille põllumajandusteaduskonna lõpetas 1914. Õpilaspõlves võttis ta K. Eenpalu (vt. *Suppl.*) kõrval juhtivalt osa Tartus 1904. a. asutatud põrandaalusest õpilasühingust „Amicitia". 1905. a. mõisteti J. karistussalkade poolt surma, kuid vabastati siiski enne otsuse täidesaatmist, kuna ta isa Mart, kes oli tuntud ärksa mehena ja seltskonnategelasena koha peal, ja vend Voldemar Koerus maha lasti. Üliõpilasena toimis J. Põhja-Liivimaa Põllumeeste Keskseltsi (end. -toimkonna) juures agronoomilise nõuande alal; peagi (1912) keelas aga Liivimaa kuberner temale kui poliitiliselt kahtlasele isikule kõnede ja kursuste korraldamise. A-l 1912—13 oli ta Eesti Põllumeeste Seltsi juures Tartus Vahi põllutöökooli valitsejaks. Teeninud Maailmasõja ajal agronoomilise tehnikuna Peterburis laskemoona valmistamise vabrikus, siirdus J. 1917. a. veebruarirevolutsiooni järel Põhja-Liivimaa Põllumeeste Keskseltsi teenistusse, Pärnu maakonna agronoomi kohale. 1918. a. alguses õnnestus tal maakonna evakueerimiskomisjoni esimehena Vene vägede lahkumisel ära hoida suureviisilisemat maakonna tühjendamist loomadest ja viljast. Saksa okupatsiooni ajal korraldas ta Pärnumaal passiivset vastupanu ja vallavanemate saatmist Riia maapäevale. Okupatsiooniaja lõppemise

järel oli J. dets-s 1918 Pärnus omakaitse otstarbel poliitiliste erakondade poolt loodud büroo esimeheks, Pärnu maavalitsuse põllumajandus- ja toitlusosakonna juhatajaks ning maavalitsuse abiesimeheks; ta määrati dets-s 1918 Ajutise Valitsuse poolt selle volinikuks ja veebr-s 1919 Pärnu linna ja maakonna komissariks, mis ametis ta suutis luua sõbraliku vahekorra kohalikkude omavalitsusasutistega. 1917. a. võttis J. ühe juhtiva isikuna osa põllumeeste erakonna, Eesti Maarahva Liidu asutamisest ja organiseerimisest, kelle kandidaadina ta 1919—20 oli Asutava Kogu liikmeks. Kui 1919. a. nov-s Tallinnas peetud 1. üleriiklik põllumeeste kongress määras oma alatiseks esinduseks eri maakondade põllumeeste esindajaist koosneva komitee, nn. Üleriikliku Põllumeeste Esituse, valis viimane dets-s 1919 J. enda esimeheks. Ka põllumeestekogude võrgu loomise järel märtsis 1921 poliitilise erakonnana registreeritud Üleriiklikus Põllumeeste Esituses on J. algusest peale kogu aeg kuni erakondade sulgemiseni 1935 asunud juhatuse esimehe kohal. Ta on olnud I—V Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas, töötades mitmes komisjonis, ms. eelarve- ja rahanduskomisjoni esimehena. Alates dets-st 1924 oli J. II Riigikogu vanemaks abiesimeheks. A-l 1937 oli J. Rahvuskogu I koja liige ja valiti veebr-s 1938 Riigivolikogu liikmeks Järvamaalt uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde (selle keskjuhatuse esimeheks ta valiti s. a. jaan-s) kandidaadina. Juulist 1929 veebr-ni 1931 oli ta teedeministriks O. Strandman'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses, põllutööministriks veebr-st nov-ni 1931 K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses ja majandusministriks, samuti K. Päts'i valitsuses, nov-st 1931 veebr-ni 1932 ja nov-st 1932 maini 1933. Teedeministrina viis J. läbi teedereformi, mille põhjal võeti teedekapitali arvele 5000 km maanteid. Põllutööministrina töötas ta välja ja viis ellu talude ümberlaenustamise korra, põllumajandustoodete väljaveokontrolli ja korraldas ümber piimaühingute võrgu. Majandusministrina tuli J-l maailmamajanduskriisi haripunkti olustikus võidelda suurte raskustega riigi- kui ka rahvamajanduses; riigieelarvete tasakaalustamise otstarbel kärbiti palku ja koondati ametnikkude koosseise, kõrgendati tolle, tõsteti seniseid ja pandi kehtima uusi makse (maks kaubandus-tööstuslikelt ettevõtteilt, erimaks palgalistelt, valuutamaks jt.); ulatusliku töötaolu pehmendamiseks korraldati hädaabitöid; soodustati põllumeeste seisukorda, seades sisse 1933. a. algusest võipreemiad ja alandades põllumeeste tulumaksu. Naelsterlingi kullaaluselt nihkumise (a. 1931) järel kerkis teravalt päevakorrale vääringupoliitika ning asuti hoidma krooni-kurssi. J. on võtnud agaralt osa majanduslikkude ettevõtete loomisest ja juhtimisest. A-l 1910 asutas ta Koerus Udeva Laenu-Hoiu Ühisuse. J. poolt viidi läbi põllumajandusliku keskühingu „Estonia" ümberkorraldamine, mille järel ta oli selle nõukogu esimees 1921—29. Tallinna Eesti Majandusühisuse juhatuse liige oli ta 1923—28, ühingu „Estonia Eksporttapamajad" asutajaid ja juhatuse liige 1923—30; nõukoguliikmena on ta teotsenud Riigi Turbatööstuses, Maapangas, Eesti Pangas ja Pikalaenu Pangas. J. oli Põllumeeste Keskpanga peamisi organiseerijaid ning panga juhatuse esimees asutamisest 1928 kuni 1936 (välja arvatud vaheajad ministriks oleku ajal), on hiljemini selle juhatuse liige. A-st 1932 on ta Krediitpanga nõukogu liige ja sama panga esindajana a-st 1934 a./s-i „Järvakandi Tehased" juhatuse esimees. Eesti Maakrediitseltsi (end. Eestimaa Krediitkassa) nõukogu esimeheks oli J. 1933—34 ja toimib a-st 1934 selle juhatuse esimehena. Ka on J. olnud juhtivalt tegev mitmes kirjastusühingus; nii on ta osaühingu „Kaja" asutajaid ja juhatuse liige a-st 1921, osaühingu „Ühiselu" juhatuse esimees a-st 1925, osaühingu „Uus Eesti" juhatuse esimees alates asutamisest a-st 1935 ja kirjastusühingu „Kultuurkoondis" juhatuse abiesimees asutamisest a-st 1937. Riigi Majandusnõukogu presidendiks oli J. selle asutise teotsemise vältel 1935—38. Põllutöökoja reformi järel valiti ta 1936. a. II Põllutöökoja esimeheks J. Soots'i (vt. ka *Suppl.*) järglasena. Järva maakonnanõukogu liige oli ta 1923—25. J. on Eesti-Läti Ühingu abiesimees a-st 1937 ja Eesti-Soome-Ungari Liidu esimees a-st 1938. Üleminekuajal uuele põhiseaduslikule korrale on J. kaasa töötanud ka Isamaaliidus, a-st 1936 keskjuhatuse abi-

esimehena. A-st 1938 on ta samuti maanoorte peavanem. „Kaja“ vastutavaks toimetajaks oli J. 1920—22; ta sulest on ilmunud tööd „Lubi ja teised maaparanduse ained“ (Tartu, 1915), „Umbrohud ja nende hävitamine“ (Tall., 1920). — J. ulatusliku ning mitmekesise tegevuse aladel on tähtsamaks tööks olnud põllumeeste poliitiline organiseerimine. Sel alal on ta Eesti iseseisvuse algusest peale olnud tegev koos K. Päts'iga, tegelikult eriti ka J. Hünerson'iga (vt. ka *Suppl.*). Viimasega on aga J. poolt juhitud vool sattunud hilisemail aastail mitmeti teravasse vastuollu.

„Uus Eesti“ 1937, nr. 225—227; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

* **JÜRIS** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Jürgens**), **Johannes Leopold**, õpetaja, ajakirjanik ja omavalitsustegelane, oli kuni 1930 Tallinna linnanõunik ja kuni 1931 E. Lender'i (vt. *Suppl.*) gümnaasiumi õpetaja, 1931—35 Tallinna linnapanga esimees (direktor). Ta oli Majaomanikkude Koja esimees a-st 1935 surmani ja tegeles Majaomanikkude Seltside Liidu juhatuses. J. on avaldanud ms. „Majandusgeograafia“ õpperaamatu kommertsgümnaasiumidele ja kaubanduskoolidele (Tall., 1. tr. 1920, 2. ümbertöötatud tr. 1931). J. suri 26. I 1937 ukj. Tallinnas.

Isikl. saadud andmed; Pvl. 1937, nr. 27; „Uus Eesti“ 1937, nr. 27. *T.*

JÜRMANN, August, vt. **JÜRIMA**.

* **JÜRMANN, Michael**, kirikuõpetaja, ärkamisaja tegelane, täitis Tallinnas elades Kopli ev. luteri usu kirikuõpetaja kohuseid; surn. 17. IX 1932 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1932, nr. 257, 258 (J. Lattik); „Vaba Maa“ 1932, nr. 23. *T.*

JÜRNA, Mihkel, kirjanik, sünd. 5. IX 1899 vkj. Virumaal Roela v. talurentniku pojana, õppis Kiltsi vallakoolis, V.-Maarja khk-koolis, selle järel H. Treffner'i gümnaasiumis 1917—23 ja Tartu ülikooli õigusteaduskonnas 1923—26; ta võttis Vabadussõjast osa vabatahtlikuna kooliõpilaste pataljonis. J. on töötanud 1930. a-st peale E. Kirjanikkude Liidu sekretärina ning asjaajajana ja a-st 1936 ärijuhatajana. — J. alustas kirjanduslikku katsetamist robustses uusnaturalistlikus vaimus, mis katsed ilmusid teoseis „Sang“ ja „Bumerang“ (1925). Hiljemini avaldas ta novellikogud „Tavalised“ (1927), „Üks armastus“ (1929) ja „Ärigeenius“ (1932; kõik ilmunud Tartus), milles tundub samuti taltsutamatut temperamenti, ent ühtlasi tungi lihtsama ning selgema realismi poole. J. tõlkes on ilmunud Shakespeare'i „Kuningas Lear“ (Tartu, 1926). Ta on avaldanud ka teatriarvustisi „Postimehes“.

Isikl. saadud andmed. *F. T.*

K.

KAASIK, Nikolai, õigusteadlane, sünd. 9. IX 1900 vkj. Kuressaares õpetaja pojana, lõpetas kohaliku gümnaasiumi 1919 ja Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1923, töötas ülikooli teadusliku stipendiaadina 1923—26 Tartus, 1926—28 Pariisis ja 1931—33 *Rockefeller Foundation*'i stipendiaadina Genfis, Viinis ja Göttingenis. K. omandas 1928 mag. jur. ja 1933 dr. jur. astme Tartu ülikoolis. Ta on töötanud abiõppejõuna Tartu ülikoolis rahvusvahelise õiguse alal 1928—31, 1933 ja 1934, siis 1934—37 dots-na ja a-st 1938 adjunktprof-na majandusõiguse alal. Alates sügisest 1936 on K. ühtlasi välisministeeriumi poliitilise osakonna direktor. Ta sulest on ilmunud eriraamatuina väitekiri „Le contrôle en droit international“ (Pariis, 1933) ja „Rahvasteliit“ (Tartu, 1933); peale selle artikleid ajakirjus „Revue générale de droit international public“ (Pariis), „Revue de droit international et de législation comparée“ (Brüssel), „Baltic and Scandinavian Countries“, „Õigus“, „ERK“ jm. ning ajalehis. K. oli „Eesti entsüklopeedia“ rahvusvahelise ja mereõiguse osakonna abitoimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed. *A. M-i.*

***KAHO, Richard Hugo**, taimefüsioloog, nimetati riigihoidja K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) poolt Tartu ülikooli rektoriks alates 1. jaan-st 1938. Haridusminister A. Jaakson'i (vt. *Suppl.*) juhtimisel välja töötatud, sept-s 1937 riigihoidja poolt antud ja järgnevast a-st kehtima hakanud uus Ülikoolide seadus, mis piirab ülikooli autonoomiat, kuid annab ka mõningaid soodustusi majanduslikul, teaduslikul jm. alal, on toonud kaasa ülikooli elu korralduses mitmelaadilisi muutusi. Uus ülikooli valitsus, kuhu peale alatiselt nimetatava

rektori kuuluvad esimesel korral nimetatud prorektorid ja dekaanid, ning ümberkorraldatud ülikooli nõukogu on andnud välja rea määrusi Ülikoolide seaduse täielikuks elluviimiseks. Ka on loodud mitmeid uusi õppekohti, korraldatud ülikooli majandusala ja koostatud pikema aja peale ülikooli väljaarendamise kava. Seoses üliõpilaskonna uute organite töölerakendamisega ms. pidurdati kuni 1939. a. üliõpilaskonventide liitude tegevust. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel a-l 1938 nimetati K. akadeemia liikmeks. K. on olnud 1926. a. järel mõne a. kestel Loodusloo ja geograafia õppekorralduse toimkonna esimees, Loodusuurijate Seltsi esimees a-st 1936 ning selle botaanikasektsiooni esimees 1929—37 ja Eesti Loodusvarade Instituudi liige a-st 1937. Tartu ülikooli rektorina on K. a-st 1938 Riiginõukogu liige. Läti Bioloogia Seltsi kirjavahetajaliige on ta a-st 1933. Ka on ta viibinud enese täiendamise otstarbel välismail. K. oli perioodilise väljaande *Acta Instituti et Horti botanici Universitatis Tartuensis* toimetaja 1926—30, Loodusuurijate Seltsi väljaannete toimetaja 1936—37 ja „Eesti entsüklopeedia" taimefüsioloogia ja -anatoomia ala toimetaja. K. teaduslikest töist on tähtsamatena mainida: „Das Verhalten der Pflanzenzelle gegen Schwermetallsalze" („Planta", 18, 1933), „Raskemetallsoolade toime sõltuvusest anioonist lüofiilsete kolloidide suhtes" („Keemia Teated" 1933, nr. 4), „Leelissoolade toimest taimeraku deplasmolüüsile" (*Acta et Comm. Univ. Tart.* A XXVI$_4$, 1934), „Das Verhalten der Eiweissstoffe gesunder und abbaukranker Kartoffelknollen gegen Salze" (*ibid.* A XXIX$_4$, 1936) ning kirjutised eesti kartuli kidumise ja füsioloogiliste omaduste kohta (ajakirjus „Phytopathologische Zeitschrift" VIII$_{2, 4}$, 1935 ja „Biochemische Zeitschrift", 278, 1935), „Ein Beitrag zur Kenntnis der Wasserpermeabilität des Protoplasmas" („Cytologia" 1937) ja „Über den Einfluss der Kohlensäure auf die Exosmose von Elektrolyten aus Stengelzellen" („Protoplasma", 27, 1937). Peale selle on K. avaldanud kirjutisi LUS-i aruandeis, ajakirjas „Kasvatus", koguteoses „Ergebnisse der Biologie" jt.

Isikl. jm. saadud andmed.

K. E.; T.

KALBUS, Tõnis, poliitiline tegelane, sünd. 22. XI 1880 vkj. Pärnumaal Tori v. müürsepa pojana, õppis Tori-Selja vallakoolis 1890—93, Tori khk-koolis 1893—96, sooritas 1909. a. kevadel küpsuseksami Pärnu gümnaasiumi juures ja õppis selle järel Moskva ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1913. a. I järgu diplomiga. K. teenis Taali vallakirjutaja abina 1899—1901, Pärnus Pärnu-Viljandi rahukogu pristavi, Pärnumaa II jaoskonna talurahvaasjade komissari ja Pärnu I jaoskonna kohtu-uurija juures 1901—05 ja apr-st 1905 aug-ni 1909 Pärnus kitsaröövpmelise raudteede valitsuses ehitusosakonna asjaajajana. A-il 1913—18 töötas K. vandeadvokaadi abina Rakveres, oli 1918—19 lühemat aega Tallinnas tähtsamate asjade kohtu-uurijaks ja siis 1919. a. juulini Rakvere-Paide rahukogu esimeheks. Selle järel on ta teotsenud Tallinnas vandeadvokaadina. Rakveres võttis K. juhtivalt osa eesti valijate organiseerimisest ja sai eestlaste võidu järel linnavalimistel mais 1914 linnavolikogu juhatajaks, mis kohal ta asus (välja arvatud Saksa okupatsiooni aeg) kuni 1919. a. kevadeni. Rakvere seltskondlikkude organisatsioonide esindajana võttis K. aug-s 1915 Peterburis osa Ajutise Põhja-Balti Komitee asutamisest ja oli 1917. a. revolutsiooni puhkemiseni selle keskkomitee liige ja Virumaa komitee esimees. 1917. a. revolutsiooni ajal oli K. märtsis ja apr-s Virumaa miilitsaülemaks, kellena organiseeris valitava miilitsa, ja apr-st dets-ni s. a. Virumaa komissariks, täites ühtlasi rahvaväe komisjoni esimehe ja kahe talurahvaasjade komissari ülesandeid. Sel ajal viis ta uutel alustel läbi Virumaa vallavolikogude ja ka Virumaa maakonnanõukogu valimised. K. oli 1917. a. Rakvere Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu liige ja 1917—19 tööerakonna Virumaa komitee esimees. Ta oli lühemat aega vangistatud, enamlaste poolt 1917. a. dets-s ja Saksa okupatsioonivõimude poolt 1918. a. apr-s. A-il 1917—19 võttis K. Rakveres osa ka eesti kaitsejõudude organiseerimise töist. Ta oli Asutava Kogu ja I—V Riigikogu liige tööerakonna, hiljemini rahvusliku keskerakonna rühmas, nov-st 1922 maini 1923 I Riigikogu sekretär, juunist 1923 juunini 1925 II Riigikogu sekretär, juu-

nist dets-ni 1925 II Riigikogu abiesimees, juunis ja juulis 1932 V Riigikogu abiesimees. K. on toiminud kohtuministrina J. Teemant'i valitsuses dets-st 1925 juulini 1926 ja J. Tõnisson'i valitsuses dets-st 1927 dets-ni 1928, sise- ja kohtuministrina A. Rei kabinetis dets-st 1928 juulini 1929 ja O. Strandman'i (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses juulist 1929 apr-ni 1930. Ta on olnud Tallinna linnavolikogu liige 1921—22 ja a-st 1934, Harju maakonnanõukogu liige ja ühtlasi selle juhataja 1927—29. Peale selle on K. osa võtnud mitmesuguste seltside tegevusest, töötades näit. Pärnu Eesti Kooliseltsis ja „Endlas", Moskva Eesti Üliõpilaste Seltsis, Rakvere Haridusseltsis, ms. selle esimehena 1914—17, ja Eesti-Rootsi Ühingus juhatuse liikmena 1936—37. A-st 1923 peab ta „Kaljapulga" talu Uue-Kariste vallas.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KALJUVALD, vt. **TOMBACH.**

KALLAK (end. perekonnanimi kuni 1935 **Kuulberg**), **Johannes**, õpetaja ja lastekirjanik, sünd. 9. XI 1892 vkj. Järvamaal Äiveres õpetaja pojana, lõpetas Paide linnakooli 1908, pedagoogilised kursused Tallinna linnakoolis 1912, sooritas küpsuseksami Tartus 1921, õppis loodusteadust Tartu ülikoolis 1921—28. K. töötas algkooliõpetajana Võsu Noorsoo Kasvatuse Seltsi koolis 1912—13, Vihulas (ka juhatajana) 1913—20, Tartu õpetajateseminari harjutuskoolis 1920—32, Tartu linna 15. algkoolis 1932—36 ja on a-st 1936 6. algkooli juhataja. K. on esinenud ka matemaatika-metoodika lektorina õpetajate kursusil. Lastekirjanikuna on K. avaldanud näidendid: „Kui sääsk sääreluu murdis" (1923), „Kui konnal kõht valutas" (1924), „Jänku jõuluöö" (1925), „Näe, tuleb ikkagi" (1927), „Sõnajalaõis" (1931), „Uudishimulik Mikk" (1932), „Tähekesed tulid" (1933), „Ajalehe-Jussi jõuluõhtu" (1935), „Jõuluvaimud" (1938) ja „Soovisõrmus" (1938; kaks viimast tööd on ilm. Tallinnas, kõik teised Tartus). Kooli- ja metoodilise kirjanduse alal on K. avaldanud aabitsa „Laste Sõber" (1923, 2. tr. 1928), „Kuidas ükskordüks Ilmarile vaevata meelde jäi" (1924), „Elavad arvud" I—III (1924—28; koos K. Treffner'i, O. Perli, E. Kuulberg'i ja E. Martinson'iga), IV—VI (1929—31; koos E. Kuulberg'iga), „Algkooli matemaatika metoodika" II (1929), „Matemaatika kursus keskkoolile" I, II (1934—35; koos J. Nuut'iga), „Matemaatika teste" II—VI (1935—38; koos J. Tork'iga) ja olnud lugemiku „Elav Sõna" I—IV (1932; kõik ilmunud Tartus) kaastoimetajaks ning -autoriks. Peale selle on K-u sulest ilmunud kirjutisi ajalehis „Tallinna Teataja", „Sotsialdemokraat", „Rahva Sõna", „Õpetajate Leht" ning ajakirjus „Kasvatus" ja „Noorusmaa almanak".

Isikl. saadud andmed. *J. Ks.*

* **KALLAS, Aino Julia Maria**, soome-eesti kirjanik, elanud 1922—34 Londonis, seejärel Tallinnas. K. on pidanud 1928—30 Inglismaal ja Hollandis kokku umb. 60 loengut Eesti üle, osalt Rahvasteliidu Ühingu korraldusel. Ta on avaldanud jutustised „Reigin pappi" (1926; eesti keeles „Reigi õpetaja", 1928; eestikeelsed teosed, peale ühe, on ilmunud Tartus, soomekeelsed Helsingis), „Sudenmorsian" (1928; „Hundimõrsja", 1929), „Pyhän Joen kosto" (1930; „Püha Jõe kättemaks", 1932). Autobiograafiline romaan „Katinka Rabe" ilmus eesti keeles 1930. Kõik eespool-loendatud tõlked on teinud F. Tuglas (vt. ka *Suppl.*). Järgnevad teosed on K. ise kirjutanud soome ja eesti keeles: Londoni mälestuste kogu „Langatonta sähköä" (1928; „Kiirtepild", 1929), reisukirjeldis „Marokon lumoissa" (1931; „Maroko võlus", 1932); draamad „Bathseba Saarenmaalla" (1932; „Patseba Saaremaal", 1932), „Mare ja hänen poikansa" (1935; „Mare ja ta poeg", 1935), „Talonpojan kunnia" (1936; „Bernhard Riives", Tall., 1936) ja „Sudenmorsian" (1937; „Hundimõrsja", 1938). Uues, täiendatud trükis on K. avaldanud teose „Tähdenlento" (1935). Peale selle on K-e teoseist tõlgetena ilmunud: rootsi keeles — „De farande skeppens stad" (Helsingi ja Stokholm, 1915) H. Nohrström'i tõlkes, „Bortom havet" (*ibid.*, 1920) R. Ekelund'i tõlkes, „Barbara von Tisenhusen" (Helsingi, 1925) ja „Vargbruden" (Stokholm, 1937), mõlemad B. Gripenberg'i tõlkes; ungari keeles — „Töviskoszorú" (Budapest, 1923) A. Bán'i tõlkes; inglise keeles — „The White Ship" (London, 1924, ja New York, 1925) ja „Eros the Slayer" (London ja New York, 1927) A. Matson'i tõlkes, „The Wolf's Bride" (London, 1930) A. Matson'i ja B. Rhys'i tõlkes ja „Bathseba of Saaremaa" (teoses „8 One-act Plays", London, 1934)

A. Matson'i tõlkes; hollandi keeles — „Doodende Liefde" (Amsterdam, 1929) H. Hana ja „Het Witte Schip" (*ibid.*, 1931) Fenna de Meyier'i tõlkes; prantsuse keeles — „Le vaisseau blanc" (ajalehes „Le Temps" 1929—30) R. L. Cru tõlkes ja „La fiancée du loup" (ajakirjas „Cahiers du Sud", jaan-s 1938) J. L. Perret' tõlkes; saksa keeles — „Der tötende Eros" (Köln, 1929) ja „Sanct Thomasnacht" (München, 1935) mõlemad Rita Öhquist'i tõlkes; itaalia keeles — „La Sposa del Lupo" (Milano, 1934) P. Faggioli tõlkes.

E. Kirj. 1938, nr. 7 (A. Oras); „Looming" 1938, nr. 6 (B. Kangro, N. Andresen); isikl. jm. saadud andmed. *F. T.; T.*

*KALLAS, Oskar Philipp, folklorist ja diplomaat, oli kuni 1934 Eesti saadikuks Londonis ja Haagis, elanud seejärel Tallinnas. — K. on a-st 1929 Tartu ülikooli audoktor *(dr. phil. h. c.)*, a-st 1924 Briti ja Välismaade Piibliseltsi, a-st 1929 Akadeemilise Emakeele Seltsi, a-st 1931 E. Karskusliidu ja a-st 1932 E. Kirjanduse Seltsi auliige. Ta on ms. avaldanud rea lühemaid artikleid inglise ajakirjades („Commonweal" 1924, „Baltic and Slavic Bulletin" 1925, „Evangelical Christendom" 1927, „Saga-Book" X [1928], „The Slavonic Review" IX [1930]) eesti naisküsimuse, haridus- ja usuolude, folkloori jm. kohta ja olnud teose „Eesti rahvalaulud" I, II (Tartu, 1926, 1932) toimetuse liige. — Artikkel „Mis ajas Dr. Kreutzwaldti Kalevi lugulaulu laulma?" (vt. lk. 193) ei kuulu K-le, vaid on kirjutatud Rudolf Kallas'e (vt.) poolt. K-e poolt 1894. a. elluviidud uusaasta õnnesoovidest vabastumise komme läks Peterburis Eesti Heategevalt Seltsilt pärastpoole üle T. Bergmann'i (vt.) Abiraha kasuks. K-e algatusel asuti 1890. a. paiku E. Üliõpilaste Seltsis eestikeelsete raamatute ja etnograafiliste esemete kogumisele; need kogud annetati ühes baltika-osakonnaga 1908. a. ERM-le alusvaraks.

E. Kirj. 1938, nr. 10 (R. Viidalepp); „Eesti Keel" 1938, nr. 7/8; Post. 1938, nr. 289 jj.; isikl. jm. saadud andmed. *A. S-te; T.*

*KALM, Hans, Soome ja Eesti Vabadussõja tegelane ning arstiteadlane, õppis a-st 1920 *Cussack Commercial College*'is Londonis ja, siirdunud P.-A. Ühendriigesse, Philadelphias, Oklahomas ja New Yorkis kokku umb. 13 a. Ta sai arstiks Philadelphias 1927, ortopaatia doktoriks Oklahomas 1930, naturopaatia doktoriks New Yorkis 1932 ja filosoofia doktoriks New Yorkis 1933. K. on teotsenud arstina New Jersey's ja New Yorkis. A-l 1934 pöördus ta tagasi Soome ja asutas Turu lähedal Pyhärantas „Ravitsemusparantola Kalmia" nimelise raviasutise, mille juhatajana ja arstina on töötanud tänini (1939). K-i erialaks on toitumis- ja ainevahetushäired.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 307 jj., 398, 402, 406 jj., 474; „Sõdur" 1939, nr. 17; „Rahvaleht" 1939, nr. 92 ja isikl. saadud andmed. *T.*

KALM, Juhan, põllumajandustegelane, sünd. 19. III 1884 vkj. Tartumaal Saadjärve v. taluniku pojana, õppis Voldi külakoolis, Rakveres algkoolis, Tartu reaalkoolis 1897—1906 ja põllumajandust Riia polütehnikumis 1906—11, lõpetas kursuse 1. järgu õpetatud agronoomi diplomiga. K. töötas 1911—14 Venemaal maaparanduse ja sookultuuri eriteadlasena, oli 1914—18 Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi maaparanduse büroo juhataja ja on a-st 1919 E. Seemnevilja Ühisuse juhataja, mis ettevõte on kasvanud Eestis suurimaks seemnekasvatuse ja -kaubanduse alal. K. oli ühtlasi E. Põllumeeste Keskseltsi esimees 1921—36, k./ü. „Agronoomi" asutajaid 1919 ja juhatuse liige, olnud asutajaks või juhtivalt tegev veel mitmes majanduslikus ettevõttes (a./s. „Eesti Fosforiit", E. Tarvitajate Keskühisus, Tallinna E. Majanduse Ühisus jt.). K. oli ka E. Ajutise Maanõukogu liige 1917—19 maaliidu rühmas.

Isikl. jm. saadud andmed.

K. L.

KALMUS, Arnold, maalikunstnik, sünd. 20. I 1882 vkj. Paides maalri pojana, õppis Paide kiriku- ja linnakoolis ning hiljemini nn. Nikolski keskkoolikursusil Peterburis. K. omandas kunstilise hariduse 1906—07 Peterburis J. Goldblatt'i ateljees, 1908—14 Kunstide Edendamise Seltsi kunstikoolis ja 1918—20 kunstideakadeemias; ta täiendas end 1925—27 Pariisis F. Colarossi ja V. Šuhhajev'i akadeemias. K. teenis 1901—04 telegraafiametnikuna Siberis Tšita's, siis Peterburis ja 1914—18 Vene sõjaväes korpuse väljatelegraafi ülemana. A-st 1920 töötab K. Tallinnas joonistusõpetajana J. Vestholm'i (vt. ka

Suppl.) gümnaasiumis, Tallinna linna õhtukeskkoolis ja Gustav Adolfi gümnaasiumis. K. oli alul ka E. Kunstnikkude Liidu liige, on praegu aga Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu ja Eesti Akadeemiliste Kutseõiguslikkude Kunstnikkude Koondise liige. K. on äratanud tähelepanu peamiselt oma õlimaalitehnikas teostatud portreedega, millede laadis ilmneb teatav sugulus V. Šuhhajev'i ja A. Jakovlev'i käsitlusviisiga; neile on iseloomulik lineaarne selgus, vormide plastilisuse toonitamine ning tagasihoidlik ja tõsine toonide käsitlus.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

* **KAMPMAA** (end. perekonnanimi kuni 1936 **Kampmann**), **Mihkel**, koolikirjanik, kirjandusloolane ja pedagoog, sünd. Papsaare külas, omandas algkooliõpetaja kutse 1890 Tallinnas, oli 1896—1903 Viljandis A. von Stryk'i eraalgkooli (end. kirikukooli) juhataja; ta läks 1928 pensionile ja oli seejärel kuni 1933 tunniandjaks Tartu õpetajateseminaris ning pedagoogiumis. Samal ajal töötas ta intensiivselt koolikirjanikuna. Ta „Uus aabits" (Tartu, 1929, 4. tr. 1936) on koostatud moodsail pedagoogilisil põhimõtteil. Täiesti ümber töötatud „Eesti lugemikus" II ja III (*ibid.*, 1931, 1932, 10. tr.) püütakse keskendada ainet üldõpetuse seisukohalt. Peale selle on K. avaldanud pedagoogilise teose „Didaktika põhijooned" (*ibid.*, 1932) ja suure hoolikusega koostatud, ulatuslikud ning materjalirohked teosed „Eesti kirjandusloo peajooned" II, uus (3.) tr. (*ibid.*, 1933) ning I, uus (4.) tr. (*ibid.*, 1938) ja „Eesti kirjandusloo peajooned" IV (*ibid.*, 1936). K. on a-st 1932 EKS-i ja a-st 1933 Tartu Õpetajate Seltsi auliige.

E. Kirj. 1937, nr. 3 (J. Roos, G. Suits); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KANEP, Konstantin, Vabadussõja tegelane, sünd. 11. IX 1893 vkj. Saaremaal Pärsamaa vallas töödeettevõtja pojana, sooritas 2. järgu vabatahtlikueksami Petrogradi 8. gümnaasiumis, lõpetas 1916 Oranienbaumi lipnikkudekooli lipnikuna ja 1922 E. alalisväe ohvitseride kursused Tallinnas. Siirdunud apr. 1917 E. rahvusväkke, teenis K. 1. E. polgus kuni apr. 1918, võttis energiliselt osa polgu formeerimistöist ning ülendati leitnandiks 1918. Eesti Vabadussõjast võttis K. osa Kaitseliidu formeerijana Saaremaal, Järvamaa Kaitsepataljoni formeerijana ja ülemana äärmiselt raskeis sõjaoludes, 7. jalaväerügemendi ülema abina ja soomusrongide diviisi soomusautode rühma ülemana; ta oli 1920—24 Allohvitseride Koolis ja Sõjaväe Ühendatud Õppeasutusis kompanii- ja pataljoniülem, hiljemini Sakala jalaväerügemendi 3. pataljoni ülem ja on a-st 1925 Toompea lossi komandant. K. on Vabadusristi kavaler; ta ülendati kolonelleitnandiks 1930 ja koloneliks 1938.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 240 j., 295, 315, 344, 378, 413, 415 jt.; sõjaministeeriumi arhiivi andmed. *O. K.*

KANGRO, Bernard (Bernhard), luuletaja ja kirjandusteadlane, sünd. 5. IX 1910 vkj. Võrumaal Vana-Antsla v. taluomaniku pojana, õppis a-st 1919 kohalikus Kiltre algkoolis ja Antsla kõrgemas algkoolis ning a-st 1924 Valga poeglastegümnaasiumis, mille humanitaarharu lõpetas 1929; a-il 1929—38 õppis ta Tartu ülikoolis kirjandust, eesti keelt, filosoofiat ja rahvaluulet ning omandas 1938 mag. phil. astme. A-st 1938 on K. Tartu ülikooli stipendiaat kirjandusteaduse alal. K. on avaldanud idülli kalduvad, peamiselt looduselu peegeldavad luuletiskogud „Sonetid" (1935) ja „Vanad majad" (1937) ning magistritöö „Eesti soneti ajalugu" (1938), peale nende artikleid ajakirjanduses, ms. pikema essee A. Kaldast „Loomingus" 1938; trükki on ta toimetanud E. Enno „Valitud värsid" (1937; kõik ilm. Tartus).

„Vaba Maa" 1936, nr. 126; isikl. saadud andmed. *T.*

KANGRO-POOL, Rasmus (Theodor), ajakirjanik, sünd. 8. XII 1890 vkj. Tartumaal Vahi mõisas sepa, pärastise vabrikutööline pojana, sai alghariduse Tartus algkoolis, lõpetas Tartu linnakooli 1908 ja teotses õpetajana 1908—10. Sooritanud 1915 küpsuseksami Tartu gümnaasiumi juures, õppis ta Tartu ülikoolis arstiteadust, 1920—23 kunstiajalugu Heidelbergi ja Hamburgi ülikoolis, oli a-il 1924—26 haridusministeeriumi kunsti- ja muuseumiasjade valitseja. K. on pärast seda teotsenud ajakirjanikuna, ms. pikemat aega „Päevalehe" teatri- ja kunstiarvustajana, lühemat aega 1934 „Vaba Sõna"

toimetajana Tartus ja a-st 1934 „Postimehe“ kaastöölisena Tallinnas. Ta on kirjutanud väiksemad tööd „Balti saksluse viimsed vägimehed“ (Tartu, 1918), „Kunst ja moraal“ (Tall., 1921) ja „Eduard Viiralt“ (Tall., 1938); peale selle on ta võtnud pidevalt sõna kunsti-, teatri- ja kultuuriküsimuste kohta ning esinenud kõnedega.

Isikl. saadud andmed. *H. K-s.*

KANGUR, Juhan, bibliofiil, sünd. 17. VII 1846 vkj. Saarde khk-s Allikul taluperemehe pojana, õppis lugemist emalt, oli kubjas, metsavaht ja põllutööline; ta peatus mõni aeg Pärnus ega püsinud kaua paigal; surn. 19. XII 1919 ukj. Pärnumaal Pati v. — K. elas kaasa kõigile ärkamisaja üritustele, oli ajalehtede kaastööliseks, vanavarakorjajaks ja pidas ka kirjavahetust tähtsamate eesti tegelastega. Ta kogus kirjandusloolist ainestikku ja asutas fotokogu, mis on aga terveni hävinud. K. oli kirglikke ning omapärasemaid raamatuharrastajaid ja -kogujaid. Raamatuid sai ta peamiselt annetustena ja osalt dr. O. Kalda (vt. ka *Suppl.*) kaasabil vahetuse teel E. Üliõpilaste Seltsilt. K-i kogus, mis sisaldas a-l 1896 1000 teost ja osutas hiljemini nõrka juurdekasvu, leidub eeskätt vanemaid eestikeelseid trükiseid usu, ajaloo ja maateaduse alalt. Kogu asub Olustveres K-i järglaste valduses.

F. Puksoo, Raamatuharrastusest ja Jaan Roosist kui bibliofiilist (E. Kirj. 1939, nr. 1) jm. saadud andmed.

F. P.

***KANN, Hans**, ärkamisaegne lauluedendaja, suri 6. X 1932 ukj. Tartus. Post. 1932, nr. 235, 236 (J. Kõpp).

***KANN, Nikolai**, kooli- ja haridustegelane, oli kuni 1933 Tallinna linna poeglastegümnaasiumi (endise reaalkooli) direktor, okt-st 1933 maini 1936 haridus-sotsiaalminister K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses, elab sest ajast pensionil. — K. oli 1924—30 Tallinna põllumeestekogu esimees, veebr-st märtsini 1934 K. Päts'i riigivanemaks valimist korraldava peakomitee esimees, on olnud a-st 1923 E. skautide peavanem jm. tegev. K-u kui haridusministri eestvõttel teostati 1934 üldiselt kutsehariduse suunda taotlev koolireform, mille järgi algkooli 4. klassile toetub 5-klassine keskkool ja sellele 3-klassine gümnaasium. 5-klassise keskkooli kõrval hakkas teotsema 3-klassine keskkool, mis toetub 6-klassisele algkoolile. Ka lühendati koolikohustust 2 a. võrra — seniselt 16. eluaastalt 14. eluaastale. Lahendati võõrkeelte õpetamine alg- ja keskkoolis, kusjuures senise saksa keele asemele nihkus üldiselt esikohale inglise keel. Samal ajal asuti kutsekoolide võrgu väljaarendamisele. K-u töötamine 3-klassise keskkooli kaotamise suunas ähvardas nõrgestada 6-klassist algkooli, ei olnud kokkukõlas ühtluskooli põhimõtetega ja leidis seetõttu vastuseisu laiade, eriti maa ringkondade eluliste huvide seisukohalt. K. oli „Üldise ajaloo“ I—XXXII (Tall., 1930—33) toimetaja ja selle peamisi koostajaid. Ta on avaldanud ka rohkesti kirjutisi „Päevalehes“ kooli ja hariduselu küsimuste kohta.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***KANN, Peeter**, Vabadussõja ja kohtutegelane, võttis 1905. a. osa Saaremaa mässust ja oli 1908—10 vangis Peterburis Krestõs, toimis 1913—14 Peterburis advokaadina. Ta oli 1917 E. sõjaväelaste komitee abiesimees Riias, hiljemini 1. E. jalaväerügemendis pataljoniülem ja E. Sõjaväelaste Ülemkomitee liige, sai nov. alguses Tallinna E. rügemendi ülema abiks ja hiljemini rügemendi ülemaks. Saksa okupatsiooni ajal võttis K. osa Kaitseliidu põrandaalusest organiseerimisest, oli nov-s 1918 Tallinna ja Harju Kaitseliidu ülemkomandant, dets-s 1918 sõjaväe prokurör, siis vabatahtlikkude väeosade organiseerija Peastaabi juures ja alates jaan-st 1919 2. diviisi brigaadiülem; ta formeeris 3. diviisi ning oli apr-s 1919 3. diviisi ülema kt., seejärel 3. diviisi ülema abi. — K. on Riigikohtu kriminaalosakonna esimees, a-st 1933 õppeülesandetäitja Tartu ülikoolis sõjakriminaalõiguse alal, a-st 1935 rahvusvahelise kriminaalõiguse ja vanglaasjanduse komisjoni liige Eesti esindajana, a-st 1935 Kaitseliidu Vanematekogu liige, a-st 1936 apostliliku õigeusu kiriku kõrgema kohtu esimees, on tegev ka Eesti-Prantsuse kultuurühingus Alliance Française. Ta on avaldanud artikleid ajakirjas „Õigus“, koguteoses „Eesti“ (1926), väljaandes „Aperçus des systèmes pénitentiaires“ jm.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937),

lk. 62, 75, 179 jt., 300, 400 jj., 466; isikl. saadud andmed. *T.*

KANNE, Johann (ürikuis: **Canne, Kanna**; taani keeli **Jens Kande**), Taani riigitegelane, Tallinna kindlustaja ning kuninglik pealik; sünniaeg teadmata. K. pärines aadliseisusest. Ta näib alul olevat seisnud peapiiskopi teenistuses, siirdus aga hiljemini kun. Eerik Menved'i pooldajaks ning oli tema väljapaistvamaid nõuandjaid. A-l 1310 saatis kuningas rüütel K. erivolitustega Eestimaale juhatama Tallinna linna kindlustamistöid. K. teeneks loetakse Tallinna keskaegse ringmüüri väljaarendamist lõplikus ulatuses, mis haaras ka tolle ajani väljaspool seisnud linna loode- ja põhjapoolse osa ühes Mihkli nunnakloostri ja Oleviste kirikuga. Järgmisel a. leidsid K. kava ja korraldused sel alal kuninga heakskiidu. Hiljemini võttis K. osa Eerik Menved'i võitlusest peapiiskop Esger Juul'iga ja oli kun. Kristoffer II ajal 1323—24 Tallinnas kuninglikuks pealikuks. K. suri 21. IX 1326.

C. F. Bricka, Dansk Biografisk Lexikon IX (1895); UB II (1855) ja VI (1873); H. Petersen, Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV aarhundrede (1897). *R. K-a.*

***KANT, Edgar**, maateadlane ja majandusgeograaf, lõpetas Tartu ülikooli mag. geogr. astmega a-l 1928, töötas majandusgeograafia alal 1928 Austrias ja Šveitsis, 1929 Saksamaal ja Skandinaavias, 1931—32 *Rockefeller Foundation*'i stipendiaadina Pariisis, Amsterdamis, Haagis ja Grenoble'is; hiljemini on ta viibinud teaduslikul otstarbel välismail. Dr. phil. nat. astme omandas K. 1934 Tartus. Toiminud 1927 õpetajana Tartu õpetajateseminaris, sai ta 1928 majandusgeograafia alal Tartu ülikoolis õppeülesandetäitjaks, 1934 dots-ks ja 1936 majandusgeograafia korraliseks prof-ks. K-i algatusel asutati Tartu Ülikooli Majandusgeograafia Seminar õppe- ja uurimisasutisena a-l 1928. Tartu ülikooli õigusteaduskonna majandusteaduse osakonna prodekaanina (1936—37) valmistas ta ette selle osakonna loomist iseseisvaks teaduskonnaks. Jaan-st 1938 on K. Tartu ülikooli prorektoriks majandusasjade alal. — EKS-i Kodu-uurimise toimkonna juhatuse sekretärina ja abisekretärina on K. töötanud 1925—34. Ta oli Eesti Rahvuslaste Klubi (ERK-i) asutajaid (1931); ERK-i põhikogu liikmena, klubi vanemana, ERK-ide Liidu juhatuse sekretärina ja selle organisatsiooni häälekandja „ERK-i" pea- ja tegevtoimetajana (1933—34 ning 1936—37) on ta olnud suure aktiivsusega tegev. K-i juhtival kaastööl on Eesti Rahvuslaste Klubide Liit kasvanud arvestatavaks jõuks kultuuri-, majandus- ja riigipoliitiliste küsimuste arutamisel. Akadeemilise Majandusteaduse Seltsi abiesimees on ta olnud 1931—36 ja esimees a-st 1936. Loodusvarade Instituudi ja selle juhtiva organi — nõukogu — liige on K. a-st 1937. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel nimetati ta apr-s 1938 selle liikmeks, valiti humanitaarteaduste sektsiooni juhatajaks ja akadeemia presiidiumi liikmeks. A-st 1938 on ta Kultuurkapitali Nõukogu ja selle alatise komisjoni liige Tartu ülikooli esindajana. K. on a-st 1936 *American Geographical Society* (New York) välis- ja *Societas Geographica Fenniae* (Helsingi) kirjavahetajaliige ning a-st 1939 Rootsi Antropoloogia ja Geograafia Seltsi välisliige. A-l 1928 sai ta *Société de Géographie Commerciale de Paris* poolt koguteoses „Tartu" (1927) avaldatud geograafilise osa „Tartu linn kui ümbrus ja organism" eest Edouard Gaudy nimelise auhinna. K-i töist mainitagu: „Linnaliste elatisstandardite astendus" (Tartu, 1931), „L'Estonie. Principaux aspects géographiques" („Annales de Géographie" XLI, nr. 232, 1932), „Population urbaine et population rurale" (seals. XLI, nr. 233, 1932), „Geograafia, sotsiograafia ja antropoökoloogia" (LUS-i Aruanded XXXIX, 1/2, Tartu, 1932), „Environment and Population Problems in Estonia" (Eesti Loodusteaduse Arhiiv, II seeria, XV, 2, Tartu, 1934), suurem antropoökoloogiline uurimus „Bevölkerung und Lebensraum Estlands" (Tartu, 1935; doktoriväitekiri; selle üks osa on ilm. eraldi „Estlands Zugehörigkeit zu Baltoskandia", 1934) ja „L'évolution et l'orientation du commerce extérieur de la région estonienne" („Archives Diplomatiques et Consulaires", III, 6, 1938). K. on toimetanud teose „Turist Kagu-Eestis" (Tartu, 1923). Ta on olnud maakondi kirjeldava koguteose „Eesti" III—V (*ibid.*, „Setumaa" 1928, „Pärnumaa" 1930, „Valgamaa" 1932) ja popu-

laargeograafilise koguteose „Maailma maad ja rahvad“ (*ibid.*, 1930—32) toimetajaid ja kaasautor, geograafilise pildiväljaande „Kirev maailm“ (*ibid.*, 1931) ning 1938—39 ilmunud maadeavastajate ja loodusuurijate tegevust kirjeldavate teoste sarja „Mehed, maad ja mered“ kaastoimetaja. A-l 1933—34 oli K. Tartus rahvusliku informatsioonilehe „Vaba Sõna“ väljaandja ning peatoimetaja. Ka on ta avaldanud kaastööd ajakirjus (nagu „Loodus“, „Loodusvaatleja“, „Üliõpilasleht“ „ERK“, „Olion“ jt.) ja ajalehis. A-st 1930 on K. Viinis ilmuva väljaande „Kartographische Mitteilungen“, a-st 1932 Pariisis ilmuvate väljaannete „Annales de Géographie“, a-st 1937 „Archives Diplomatiques et Consulaires“ kaastööline ja a-st 1936 *Association des Géographes Français*'i poolt üllitatava „Bibliographie géographique internationale“ referent Baltimaade alal.

Isikl. jm. saadud andmed.

A. T.; T.

KAPP, Alexander Leon Richard, kirikutegelane, järgneva vend, sünd. 24. VI 1874 vkj. Viljandimaal Suure-Jaanis köstri pojana, õppis Suure-Jaani khk-koolis, siis Viljandi rüütelkonna-maagümnaasiumis 1887—92 ja Tartu ülikoolis usuteadust 1892—1901, pidas prooviaastat R. G. Kalda (vt.) juures Peterburis ja töötas selle järel 1904—05 Peterburi Jaani koguduses abiõpetajana, olles samal ajal usuõpetajaks keskkoolides; ta asus 1906. a. kevadel Tallinna vastasutatud Pauluse koguduse õpetajaks, kust s. a. sügisel siirdus Kaarli koguduse õpetajaks. K. on töötanud selle kõrval peamiselt usuõpetajana Tallinna keskkoolides. Ta oli 1927—33 Tallinna praostkonna praostiks ja 1931—34 E. ev. luteri usu kiriku konsistooriumi assessoriks, kellena täitis piiskopi kohuseid piiskop J. Kuke (vt. ka *Suppl.*) haiguse ajal ja surma järel 1933. K. on võtnud seltskondlikust elust osa üliõpilasena, asutanud Tallinnas E. Meremeeste Misjoni Seltsi ja olnud selle esimene esimees 1910—14, olnud linna misjonijuhataja 1920—23. Ta võttis osa Eestimaa Rahvahariduse Seltsi asutamisest, on toiminud „Päevalehe“ juhatuse liikmena, oli osaline Kaarli koguduse gümnaasiumi ellukutsumisel (1918) ja selle kuratooriumi esimees 1928—30. K. on olnud 1906—07 Eestimaa kub-u nõukogu nimetatud liige Eesti koguduste esindajana, kristliku rahvaerakonna asutaja liige 1919 ja keskkomitee esimees 1928—31, E. Asutava Kogu liige 1919—20, IV ja V Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna (a-st 1932 rahvusliku keskerakonna) rühmas. Ta on avaldanud kirjutisi ajalehis, eriti „Päevalehes“.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***KAPP, Artur,** helikunstnik, eelmise vend, on olnud Eesti Akadeemilise Helikunstnikkude Seltsi esimees a-il 1924—35 ja on toiminud mõnda aega ka Kultuurkapitali Helikunsti Sihtkapitali valitsuse liikmena. Ta 60 a. sünnipäeva tähistamise mälestuseks kuulutati muusikahooaeg 1937—38 K-i nimeliseks muusikahooajaks. Ka on ta a-st 1937 „Estonia“ Muusika Osakonna, a-st 1938 E. Akadeemilise Helikunstnikkude Seltsi, Tartu Helikunsti Seltsi, Tartu Kõrgema Muusikakooli ja mitme teise muusikalise organisatsiooni auliige. K-i uuemaist helitöist on tähtsaim oratoorium „Hiiob“ (valminud 1930) soolodele, kooridele ja orkestrile. Seda monumentaalset helitööd on kantud edukalt ette Tallinnas ja Helsingis. Peale selle on ta töist silmapaistvamad „Süit nr. 2 runoviisidest“ (1931), „Satiiriline süit“ orkestrile (1937), koraali eelmängud orelile, kontsert orelile ja orkestrile, trio viiulile, tšellole ja orelile jt.

R. Päts, A. K. (1938); „Muusikaleht“ 1938, nr. 2 (J. Aavik, J. Hiob); „Varamu“ 1938, nr. 2 (R. Päts); Pvl. 1938, nr. 56; „Uus Eesti“ 1938, nr. 59 (Ed. Visnapuu); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. jm. saadud andmed.

J. A.; T.

***KARL XI,** Rootsi kuningas. K. taotles mõisadereduktsiooni teostamisega Rootsis eneses riigirahanduse kordaseadmise kõrval ka poliitilisi eesmärke, eeskätt riiginõukogu suure mõju hävitamist. Läänemere-provintside aadlimõisade tagastamist kavatseti esialgu ette võtta aga ainult fiskaalseis huvides ja kokkuleppel kohalikkude rüütelkondadega. Seda näis võimaldavat asjaolu, et Liivimaa aadli saatkond palus 1678. a. rootsi suuraadli käes olevate Liivimaa nn. staarostkondade tagastamist (vt. ka *Suppl.* G. v. Mengden). Selle tagajärjel rootsi suuraadel oleks kaotanud peaaegu kõik omad mõisad Liivimaal

(umb. 1/2 kõigist adramaadest), saksa soost aadel, kelle valduses oli umb. 1/3 adramaadest, oleks kaotanud aga ainult väikese murdosa. 1680. a. riigipäeva otsus laiendati Eesti- ja Liivimaa kohta esialgu ainult eesmärgiga otsustada sealsete rootsi aadlimõisade saatust. Selle tagajärjel redutseeriti majandusasehaldur J. Sneckenskiöld'i (vt. *Suppl.*) poolt suurem osa rootsi suuraadli mõisadest Liivimaal juba 1681. a. esimesel poolel. Kui aga Liivimaa 1681. a. maapäev asus vastu kuninga lootusi reduktsiooni suhtes täitsa eitavale seisukohale, teatas R. Lichtone (vt.), et reduktsioon teostatakse ilma aadli nõusolekuta. Tagastamisele pidid kuuluma kõik Rootsi ajal doneeritud orduaegsed riiklikud mõisad; raha eest omandatud mõisade eest pidi makstama tasu. Maapäeva poolt reduktsiooni ärajätmise taotlemiseks lähetatud saatkond ei jõudnud K-ga kokkuleppele, kuigi viimane nõustus suurema erakorralise kontributsiooni vastu reduktsioonist loobuma. Lõplikult otsustati Liivimaa aadlimõisade redutseerimine 1684. a. suvel, mil alustati ka tegelikke töid. Selleks ajaks olid K-i nõuded märksa kasvanud: ka Rootsi ajal doneeritud orduaegsed aadlimõisad pidid kuuluma reduktsiooni alla. Selle nõudega, milles kajastus 1682.—83. a. riigipäeva otsus, kokkukõlastati reduktsiooni teostamine Rootsis ja Liivimaal; hiljemini hakati aga vastavaid riigipäevaotsuseid lihtsalt lugema kehtivaks ka Liivimaa kohta. Nii otsustati 1686. a. raha eest omandatud, ent redutseeritavad mõisad jätta endiste valdajate kätte. Eestimaal tehti reduktsiooniga algust alles 1684. a., mis ajaks olid vahekorrad selgunud ja asjakäik lihtsustunud. Liivimaal tagastati umb. 5/6 adramaadest (seejuures saksa soost aadel kaotas umb. poole oma maavalдusest), Eestimaal umb. 2/5. Et Eestimaa kergemini pääses reduktsioonist, ei ole tingitud keskvalitsuse erinevaist õiguslikest vaateist sellele provintsile; see johtus lihtsalt sellest, et Rootsi aja alguses langes kroonu kätte Liivimaal palju rohkem maid kui Eestimaal (vt. ka *Suppl.* Gustav II Adolf). Kroonu sai Liivimaal reduktsiooni tõttu 1696. a. uusi netotulusid 375 458 hõbetaalrit, Eestimaal 1693. a. — 108 314 ht. Suurem võitluspinge Liivimaal, eriti seoses J. R. Patkul'i (vt.) tegevusega, põhjustas sealse aadli seisusliku omavalitsuse suure kitsendamise.

Fiskaalseis huvides K-i poolt Liivimaal teostatud uus adramaaderevisjon tõstis adramaade arvu 4343-lt 6323-le. Adramaade arv ja ühtlasi kõik adramaa alusel sooritatavad riigimaksud tõusid, eriti Liivimaa eesti osas, keskmiselt 79%. Adramaade arvestuse aluseks võeti endisest (vt. *Suppl.* H. v. Igelström) täpsem põhimõte, nimelt põllu- ja alemaa suurus ning kvaliteet. Uue adramaarevisjoni tagajärjel jäid talunikkude poolt mõisale sooritatavad koormised üldiselt endiseks. K-i ajal teostatud talupoegadekaitse omas aga teisel kujul suurt tähtsust. Liivimaa aadli lepitamiseks hakati andma mõisu rendile kohalikele aadlikele. Et kaitseda talunikke ülemäärase koormamise vastu, võeti mõisakoormiste aluseks vakuraamatuis tähistatud normid ning kohustati mõisarentnikke kohtlema oma talurahvast vastavalt maa tavale. Sellised lepingud andsid tagajärgi küll rootsi suuraadlikele kuuluvais üksikuis mõisades, jätsid aga laialdasel riigi maa-alal puuduliku kontrolli tõttu mõisarentnikele küllaldaselt võimalusi talitada omavoliliselt. Omavoli vältimiseks arendas K. 1680-ndate a-te lõpul ja 1690-ndate a-te alguses mitmete reglementide jne. näol senist primitiivset talunikkude kaitsesüsteemi kahes suunas: 1) loodi tihedam kontroll mõisarentnikkude üle, jagades Liivimaa rahvuspiiri alusel kaheks majandusasehalduskonnaks, mille eesotsas seisid laialdaste volitustega asehaldurid (vt. *Suppl.* M. Strokirch ja G. A. Strömfelt); 2) püüti mõisarentniku ja talunikkude õiguste ja kohustuste vahekorda üksikasjalikult kindlaks määrata üldiste reglementide kaudu. Nendega kindlustati endiste kaitsenormide täiendina talunikele pärandatavate talude kasutamise õigus ning piiramata omandiõigus vallasvara üle ja kitsendati tunduvalt mõisniku jurisdiktsiooniõigust talunikkude kohta majandusasehalduri kasuks, jättes neile õiguse esitada kaebusi ka mõisniku peale. Üldjoonis samul aluseil teostati talunikkude kaitset ka Eesti- ja Saaremaa riigistatud mõisades. Kroonumõisade rendiviisilise ekspluateerimise püsimajäämine sundis K-i loobuma esialgsest kavatsusest (1681) Liivimaa ta-

lunikke hoopis vabastada. K-i viimaseil valitsusaastail oli märgata tendentsi laiendada talunikkude kaitsemäärusi ka Liivimaa aadlimõisade kohta. Reduktsiooni, maaderevisjoni ja mitmete uute maksude tagajärjel tõusid kroonu tulud Liivi- ja Eestimaalt mitmekordseks. Ent ainult väike murdosa uutest tuludest kasutati kohaliku ala enda tarbeks.

A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands (1928); H. Sepp, Talupoegade kaitse rootsiaja lõpul, eriti Liivimaal („Ajalooline Ajakiri" 1931); J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion I (1931); J. Vasar, Karl XI talupoegadekaitse põhialuste väljakujunemine Liivimaal a. 1681—1684 („Ajalooline Ajakiri" 1931); J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, Eesti rahva ajalugu (1934).

J. V.

KARLING, Sten Ingvar, rootsi kunstiajaloolane, sünd. 13. I 1906 ukj. P.-A. Ühendriiges, Ohio osariigis Barberton'is inseneri pojana, õppis Göteborgi ülikoolis a-st 1924, omandas 1927 cand. phil., 1929 lic. phil. ja 1931 dr. phil. astme; ta on teotsenud 1927—32 ajakirjanikuna, 1931—32 Göteborgi ülikooli dotsna ja a-st 1933 Tartu ülikooli kunstiajaloo korralise prof-na. — Enne Eestisse asumist on K. avaldanud uurimusi ja kirjutisi peamiselt rootsi XVII s. arhitektuuri ja aiakunsti kohta ning Eestis siinsete kunstimälestiste kohta. Ta on juhatanud Pirita kloostri väljakaevamise ja konserveerimise töid 1934. a-st peale ning Padise kloostri parandustöid a-st 1936. K-i töist on tähtsamad: „Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtrestilens genombrott" (Stokholm, 1931), „Matthias Holl från Augsburg och hans verksamhet som arkitekt i Magnus Gabriel De la Gardies tjänst i Sverige och Balticum" (Göteborg, 1932), „Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung" (Stokholm ja Tartu, 1936), „Tartu universitets byggnadshistoria under den svenska tiden" (*Svio-Estonica* 1934, Tartu, 1934), „Die Marienkapelle an der Olaikirche in Tallinn und ihr Bildwerk. Ein Beitrag zur Brabenderfrage" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1935, Tartu, 1937), „Arent Passer" (Vana Tallinn, III, Tall., 1939) ja „Gotland och Estlands medeltida byggnadskonst" (väljaandes „Rig" 1938, Stokholm, 1939). K. on a-st 1933 Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi juhatuse liige.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

KARLSON, Friedrich Karl Gustav, avalik tegelane, ärimees, sünd. 28. IX 1874 vkj. Võrumaal Nursi v. taluniku pojana, õppis Rõuge khk-koolis, lõpetas 1894 Tartu õpetajateseminari, sooritas koduõpetaja eksami ja teotses mõnda aega koduõpetajana. K. oli raamatukaupluse omanikuks Rõuges, umb. 3—4 a. Võrus, siis Valgas, asutas seal 1903 koos Jaan Raudsepaga „Kultura" kirjastusäri, kus kirjastati ka mõned sotsiaaldemokraatliku suunaga brošüürid. Ta võttis ka isiklikult aktiivselt osa 1905. a. revolutsioonilisest liikumisest Valgas. 1905. a. dets-s vangistati K. ja peeti juunini 1906 Pihkva ja Riia vanglas. Vabanenud kautsjoni vastu, põgenes K. Berliini, kus on teotsenud ärimehena, abistades hiljemini ka eestlasi-sõjavange. Berliini Eesti sekretariaadi loomisel kutsus M. Martna (vt. ka *Suppl.*) mais 1919 K-i selle sekretäriks. Ta oli samal a. saadiku kt. ja saatkonna kaubanduslikuks nõuandjaks. Sidemete tõttu Saksa sotsiaaldemokraatliku partei ja riigipäeva liikmetega oli K-l võimalik Eestit puudutavaid küsimusi kanda avalikkuse ette. Landesrat'i delegatsiooni liikme vallavanem Juhan Ottas'e poolt K-i osavõtul koostatud ja viimase vahendusel riigipäeva liikmeile antud deklaratsioonis valgustati Landesrat'i kavatsusi (vt. E. v. Dellingshausen) ja eestlaste suhtumist neisse. Ka tõusis K-i algatusel ja pideval õhutusel Landeswehr'i afäär päevakorrale Saksa sotsiaaldemokraatide parteipäeval Weimaris juunis 1919 ja hiljemini Weimari rahvuskogus.

Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928 (1929); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 285, 575 jj.; M. Martna'lt, Liivimaa kub-u sandarmivalitsuse ülema arhiivist ERKA-s, Rõuge kogudusest, J. Raudsepalt (Tartus) jm. saadud andmed.

F. R.; J. O.

***KARLSON, Karl Ferdinand**, kirjanik ja seltskonnategelane, võttis osa nn. vabadussõjalaste (vt. *Suppl.* — A. Sirk) poolt algatatud Põhiseaduse muutmise eelnõu propagandast; see esitati nov-s 1932 Riigikogule ja võeti okt-s 1933 korraldatud rahvahääletusel vastu. K. oli 1937. a. Rahvuskogu I koja liige. Ka on ta olnud Tartu Õigusteadlaste Seltsi esi-

mees 1921—27 ja Vandeadvokaatide Nõukogu Tartu osakonna esimees 1927—38. K. on toiminud EKS-i juhatuse liikmena a-st 1921 ning on a-st 1932 selle auliige; ta on teotsenud ka „Vanemuises" teatrikomisjoni liikmena. K. koostas ühes J. V. Veski'ga (vt. ka *Suppl.*) „Õigusteaduse sõnastiku" (Tartu, 1934) ning on avaldanud sonettidekogu „Rännakuil" (*ibid.*, 1935).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***KASEMETS, Anton**, helikunstnik ja muusikategelane, oli 1929—33 „Estonia" teatri direktor, lõpetas 1935 eksternina Tallinna konservatooriumi laulu- ja muusikaõpetajate klassi ja on toiminud muusikaõpetajana Tallinna gümnaasiumes, a-st 1936 A. Tõrvand-Tellmann'i inglise kolledžis ka abijuhatajana. Ta oli 1926—29 ja 1936—38 ÜENÜ Tallinna osakonna segakoori juhataja, 1925—27 „Muusikalehe" toimetaja ning VIII ja IX üldlaulupeo üldkooride juhataja. K. on loonud koorija soololaule, avaldanud „Kontrapunkti, fuuga, kaanoni ja muusikaliste vormide õpetuse" (Tall., 1934) ja ulatusliku teose „Eesti muusika arenemislugu" (*ibid.*, 1937), mille koostamisega ta on teinud hinnatava töö muusikaloolise ainestiku kogumisel ja läbitöötamisel.

Isikl. jm. saadud andmed.

J. A.; T.

***KASK, Aleksander**, ühistegelane, on viibinud ühistegeliste küsimustega tutvumise otstarbel korduvalt välismail ja jätkanud õige tagajärjekat tegevust Rahvapanga juhatuse esimehena a-st 1925, E. Ühistegelise Liidu esimehena 1924—32 ja uuesti a-st 1935, E. Ühistegelise Kindlustuse Keskseltsi nõukogu esimehena a-st 1924 ja „Ühistegevuslehe" vastutava toimetajana 1924—38. Ühistegevuskoja esimeheks on ta selle asutamisest alates 1936, Eesti-Läti Sõprusühingu abiesimeheks a-st 1933. Ühistegevuse ala esindajana on K. olnud 1937. a. Rahvuskogu II koja liige ja a-st 1938 Riiginõukogu liige. Ta oli teose „Ühistegevus Eestis 1902—1927" (Tall., 1927) toimetajaid ning on avaldanud kirjutisi eriajakirjus.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KASK, Oskar, riigi-, omavalitsus- ja poliitikategelane, sünd. 26. XII 1897 vkj. Pärnus majaomaniku pojana, lõpetas Pärnu gümnaasiumi 1917, E. V. sõjakooli Tallinnas 1919 ja Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1923. K. oli 1918 tegev Eesti iseseisvuse väljakuulutamisel Pärnus ja hiljemini Kaitseliidu organiseerimisel, võttis kahurväe lipnikuna osa Vabadussõjast 1919—20. K. asutas sügisel 1920 „Vaba Maa" Pärnu väljaande ja oli selle esimeseks toimetajaks. A. 1923 valiti K. tööerakonna esindajana Pärnu linnavolikokku, mille liikmeks ta on olnud tänini, ja 1924 Pärnu linnapeaks, kellena teotses sotsiaalministriks saamiseni 1936 riigivanem K. Päts'i valitsuses. A-st 1938 on ta samal kohal peaminister K. Eenpalu (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses. K. oli III ja IV Riigikogu liige a-st 1926 tööerakonna rühmas ja V Riigikogus a-st 1932 rahvuslikus keskerakonnas, mis rühmast lahkus 1933, jäädes Riigikogusse iseseisvana ja teotsedes edasi keskerakonna Pärnu osakonna esimehena. A-st 1930 kuni tööerakonna liitumiseni rahvusliku keskerakonnaga oli K. tööerakonna keskkomitee esimeheks. Ta on olnud Rahvuskogu I koja liige 1937 ja Riigivolikogu liige Põhiseaduse elluviimise rahvarinde kandidaadina Pärnu ringkonnast a-st 1938, Isamaaliidu keskjuhatuse liige a-st 1935, kodukaunistamise hoogtöö peakomitee juhatuse esimees kevadest 1936 ja Linnade Liidu juhatuse liige 1924—36. — K-e kui Pärnu linnapea tegevus on olnud eriti tagajärjekas Pärnu arendamisel Eesti moodsamaks supellinnaks. K-e ajal ja suurelt osalt ka isiklikul algatusel ehitati Pärnu uus ajanõuetekohane mudaravila, mis avati suvel 1927, ja Lelle-Papiniidu raudtee (avati 1928) ning alustati moodsa rannahotelli (avati 1937) ja uute sildade ehitamist (Suursild valmis 1938). Ministrina on ta edukalt juhtinud töö, sotsiaal- ja hoolekande ala korraldamist ning kodukaunistamise aktsiooni. A-l 1936 kutsuti ellu Tööliskoda, pandi kehtima tööinspektsiooni ja tööliste töölepingu seadused. A-l 1937 korraldati ms. riigiteenijate, -tööliste ja õppejõudude haiguskindlustust, merimeeste tööaega ja pandi kehtima Eesti farmakopöa. 1938. a-st mainitagu loodushoiu, turismi korraldamise, töövõtjate kutseühingute ja nende liitude ning lastekaitsefondi seadusi.

„Vaba Maa" Pärnu väljaanne X a. juubelinumber (1930); „Uus Eesti" 1938, nr. 127; isikl. jm. saadud andmed.

E. B.; T.

KAULER, Hugo Eduard, Vabadussõja tegelane, sünd. 20. IX 1893 vkj. Järvamaal Väinjärve v. tisleri pojana, lõpetas Tallinna Peetri reaalkooli 1913, Mihhaili suurtükiväekooli Petrogradis 1915 ja Eesti kindralstaabi kursused 1923. K. võttis Maailmasõjast osa suurtükiväe ohvitserina, tõustes leitnandiks ja patareiülemaks; ta astus jaan. 1918 Eesti rahvusväkke — 1. Eesti suurtükiväe brigaadi, kus teenis patarei ja brigaadi ajutise ülemana. K. toimis Vabadussõjas 1. suurtükiväe rügemendi ülemana, oli 1924—28 Ranna-, Õhu- ja Sisekaitse staabi ülem, 1928—30 3. diviisi staabi ülem ja on 1930. a-st suurtükiväe inspektor. K. on Vabadusristi kavaler; ta ülendati koloneliks 1927 ja kindralmajoriks 1937. † 1942 Norilsk

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 190, 193, 283 jt.; sõjaministeeriumi arhiivist ja isikl. saadud andmed. *O. K.*

KENK, vt. KINK.

KENKMAA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Kenkmann**), **Rudolf**, arhivaar ja ajaloolane, sünd. (ametlikkude andmete järgi) 15. I 1898 vkj. (vanemate teatel aga 24. jaan. vkj.) Helme khk-s Hummuli Alamõisas möldri pojana, õppis kohalikus algkoolis, Valgas ja Tartu reaalkoolis, mille lõpetas 1918; ta võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast ja lõpetas 1920 sõjakooli jalaväe lipnikuna. Seejärel õppis K. Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonnas ja a-st 1920 filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas 1929; ta omandas a-l 1933 mag. phil. astme Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. Töötanud 1926—28 Tartu linna tütarlastegümnaasiumi ajalooõpetajana, siirdus ta 1928 Tallinna linnaarhiivi teenistusse, kus on toiminud esialgu uuema osakonna korraldajana ning a-st 1934 linnaarhivaari abina. — K. on võtnud osa Akadeemilise Ajaloo-Seltsi ja EKS-i Ajalootoimkonna tööst, ms. Eesti ajaloo atlase eeltööna mõeldud onomastikoni koostamisest, olnud Tallinna Ajaloo Seltsi asutajaid (1933) ja kogu aeg selle juhatuse liige. K. oli Tartus ka Kaitseliidus kompaniipealikuks. Ta suuremaid töid on „Valgamaa ajalugu" koos ülevaadetega Valga linna, Valgamaa kihelkondade ja mõisade ajaloost (maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti" V, Tartu, 1932), siis uurimused „Über die Lage des Pala-Flusses" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1931, Tartu, 1932), „Kesk-Eesti muistsete maakondade asend" („Ajalooline Ajakiri" 1933, nr. 1—2) ja „Carl Robert Jakobson Tallinnas 1871/72" (Vana Tallinn III, Tall., 1939); peale selle pikemaid kirjutisi ja ülevaateid teoseis „Tallinn. Ajalooline ja kunstiajalooline juht" (Tall., 1934), „Vana Tallinn" I, II (*ibid.*, 1936—37) ja ulatuslik käsitlus eesti linnade ajaloost keskajal (teoses „Eesti ajalugu" II, Tartu, 1937).

Isikl. saadud andmed. *O. L.*

KENTMANN, Wilhelm Eugen Leonhard, kirikutegelane, sünd. 11. VII 1861 vkj. Harjumaal Jõelähtmes kirikuõpetaja Woldemar Fr. Kentmann'i (vt.) pojana, õppis Tallinna kub.-gümnaasiumis 1873—79, Tartu ülikooli usuteaduskonnas 1879—84 ja lõpetas kursuse cand. theol. astmega. K. teotses Kullamaa ja Piirsalu koguduse õpetajana 1886—1902, a-st 1896 ühtlasi Maa-Lääne praostina, oli Peterburis Peetri koguduse õpetajaks 1902—18, toimis samal ajal kindralkonsistooriumi assessorina ja Vene riigi Ev. Luteri Usu Koguduste Abikassa juhatuse liikmena; ta valiti suvel 1918 Eestimaa kindralsuperintendendiks, mis ametist loobus 1919, ja Toomkiriku ülemõpetajaks, oli 1920—34 Pärnu Nikolai koguduse õpetaja. K. suri 20. V 1938 ukj. Pärnus. — K. võttis osa Kullamaal teotsemise ajal „Uue Lauluraamatu" koostamisest ja pidas kooliõpetajaile erakursusi usuõpetamise ettevalmistamiseks; ta on koostanud raamatud „Õndsa Lutheruse väikene katekismus seletustega" (Tall., 1899, 4. tr. 1903), „Piibel, kirik ja misjonitöö minevikus ja nüüd" (Tall., 1921), „Kurze Grammatik der Estnischen Sprache" (Tall., 1919).

M. Lipp, Kir. ja har. l. II, 2, lk. 112—116; Uus Lauluraamat (1900), lk. IX ja 681; H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis; Post. 1938, nr. 150; isikl. saadud andmed. *O. S.*

KENTS, Jakob, koolikirjanik ja maateadlane, sünd. 22. I 1883 vkj. Järvamaal Lehtse v. metsavahi pojana, õppis Läpi vallakoolis, Aruküla veneõigeusu khk-koolis, lõpetas 1902 Liiguste ministeeriumikooli juures pedagoogikaklassi, omandas 1904 Narvas algkooliõpetaja ja 1909 Ufas kreiskooliõpetaja kutse, sooritas 1924. a. küpsuseksami H. Treffner'i gümnaasiumi juures; õppis 1924 Tallinna tehni-

kumis, 1925—30 Tartu ülikooli mat.-loodusteaduskonnas, omandas mag. geogr. astme 1934. K. on teotsenud õpetajana 1902—06 Ambla khk. Raka vallakoolis, 1906—11 Venemaal Ufa kub-s Krõmski hutori eesti asunduse semstvokoolis ja Orenburgi kub-s Beloretski linnakoolis, 1911—15 Kadrina Haridusseltsi ja 1915—17 Narva-Jõesuu Kooliseltsi erakooli juhatajana, a-st 1917 Tallinna koolides. Ta nimetati 1934 Tallinna linnanõunikuks ja haridusosakonna juhatajaks. — K. on võtnud südilt osa ka seltskondlikust tegevusest, olnud pikemat aega juhatuse liige Eesti Õpetajate Liidus, ms. 1923—30 laekurina ja 1931—34 abiesimehena, Tallinna Rahvaülikooli Seltsis a-st 1919 laekurina, Korteriomanikkude ühingus „Oma Maja" a-st 1931 esimehena jm. Ta on Tartu ülikooli juures oleva Loodusuurijate Seltsi Tallinna osakonna asutajaid (1930) ja selle esimees a-st 1932. K. on teotsenud lektorina õpetajate suvekursusil ja avaldanud silmapaistva koolikirjanikuna maateaduse alal „Eestimaa geograafia õpperaamatu" (Tartu, 1921, 5. tr. 1938, pealkirjaga „Eesti"), „Euroopa" (*ibid.*, 1925, 1. tr. koos J. Rumma'ga; 4. tr. 1938), „Välismaailmajaod" (*ibid.*, 1927, 6. tr. 1938), „Üldmaateadus" (*ibid.*, 1933), „Maateadus" I—III (*ibid.*, I 1939, II 1935, 2. tr. 1936, III 1936), „Kooligeograafia olemus, sisu ja meetodid" (Tall., 1936), kooliseinakaardid „Euroopa" (*ibid.*, 1933) ja „Aasia" (*ibid.*, 1935). K-i sulest on ilmunud ka kirjutisi kuukirjus „Kasvatus", „Loodus", „Eesti Loodus", „Loodusvaatleja", koguteoses „Det Nya Estland" (Stokholm, 1928) jm.

Isikl. jm. saadud andmed. *E. K.*

***KEREM, August,** majandus- ja poliitikategelane, jätkas tegevust teedeministrina J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) kabinetis dets-st 1927 dets-ni 1928, oli põllutööministriks O. Strandman'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses juulist 1929 jaan-ni 1931, kaitseministriks K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses veebr-st 1931 veebr-ni 1932, J. Teemant'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses veebr-st juulini 1932, K. Eenpalu (vt. *Suppl.*) valitsuses juulist okt-ni 1932 ning J. Tõnisson'i valitsuses maist okt-ni 1933. K. on olnud ühtlasi kõigi Riigikogude liige rahvaerakonna, hiljemini rahvusliku keskerakonna rühmas. Tasakaaluka ja püsiva töömehena oli K. esimese Põhiseaduse kehtimise vältel kõige sagedamini (paariteistkümnel korral) valitsuse liikme kohal toiminud isikuid. Ta on jätnud püsivaid jälgi eriti põllutööministrina, üles ehitades ja arendades põllumajandust. K-i hinnatavamaid saavutisi on põllutööministeeriumi alal muu hulgas Maatarvitamise seaduse kehtimapanek, teedeministeeriumi alal Maanteedeseaduse läbiviimine ja kaitseministeeriumi alal vanade sõjalaevade likvideerimine eesmärgiga panna alus uute allveelaevade muretsemiseks. A-l 1933 terava poliitilise võitluse ja massikäärimise olustikus lõi miiniristlejate „Vambola" ja „Lennuki" müük Peruu valitsusele 410 000 kulddollari eest suuri laineid. Ka esitasid 15 000 kodanikku Riigikogule petitsiooni müügi tühistamiseks. Riigikohtus arutusel olnud sõjalaevade müügi protsessis mõisteti 1934. a. dets-s K. õigeks, nagu teinegi vastutav asjaosaline — J. Tõrvand (vt. ka *Suppl.*). A-st 1933 on K. Tallinnas o./ü-e „Mootor" direktoriks; see autobuseäri on ta juhtimisel kasvanud suurimaks selletaoliseks ettevõtteks Baltimaal, kaasa arvatud Soome. A-st 1939 on ta ühtlasi Eesti lennuliinide a./s-i „AGO" asjaajaja-direktor.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***KESKER, Villem Heinrich,** tööstustegelane, oli Tallinna Tööstusühisuse esimees 1920—26, Eesti Tööstusühisuste Liidu esimees 1921—37, Kaubandus-Tööstuskoja 5. sektsiooni esimees 1929—37 ja on jätkanud tegevust a./s. „Näituse" juhtivate organite liikmena. K. on toiminud Tallinna linnavolinikuna 1907—35, peamiselt rahvaerakonna rühmas.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KESNER, Albert, maalikunstnik, sünd. 1. VIII 1898 vkj. Tartumaal Kabinas aedniku pojana, omandas kunstilise hariduse a-st 1920 kunstikool „Pallas'es", kus töötas peamiselt K. Mäe (vt. *Suppl.*) juhatusel. Lõpetanud kooli 1927, viibis ta 1929 kunstilise hariduse täiendamise otstarbel Kujutavate Kunstide Sihtkapitali valitsuse stipendiaadina Pariisis. K. on kunstiühing „Pallas'e" liige, mille näitusil on esinenud a-st 1927; ta on teotsenud Tartus. — K. on maalinud peamiselt natüürmorte ja maastikke. Ta töile on iseloomulikud diskreetsed toonid, nüansirikas värvikäsitlus, maaliline ja vaba, ent suurest

sisemisest distsipliinist juhitud pintslitehnika ja lüüriline põhilaad.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

*KETTUNEN, Lauri Einari, soome keeleteadlane, täitis 1928—30 Helsingi ülikoolis soome keele prof-i kohuseid ja valiti 1929 seals. vastasutatud läänemeresoome keelte õppetooli erakorraliseks prof-ks; a-st 1939 on ta viimase asemele asutatud eesti ja ta lähissugukeelte õppetooli korraliseks prof-ks. Ühtlasi oli ta 1925—35 Helsingi Yhteiskunnallinen Korkeakoulu soome ja eesti keele õpetajaks. K. on alates 1926 ette võtnud mitmeid keeleuurimise teekondi Eestis, Liivis ja Soomes, samuti Vepsas ja Karjalas; 1935—37 töötas ta Ungaris. Kotikielen Seura esimeheks on K. olnud 1925—30 ja uuesti a-st 1937, Soome Teaduste Akadeemia liikmeks a-st 1932. Eesti Akadeemilise Hõimuklubi auliige on ta a-st 1930, Õp. E. S-i ja EKS-i auliige a-st 1932. K-i viimase aja publikatsioonidest on erilisemalt märkida: „Oppikirja eestin ja suomen eroavaisuuksista" (1926), „Eestin kielen oppikirja oppikouluja ja seminaareja varten" (1928), „Eestin kielen äännehistoria" (1929), „Suomen murteet" I, II (1930), „Eestiläis-suomalainen taskusanakirja" (1931), „Suomen heimon kirja" (1931), „Vatjan kielen äännehistoria" (1930), „Näytteitä vatjan kielestä" (1932), „Suomen kieli-oppi oppikouluille ja seminaareille" (1934). A-st 1920 töötas K. liivi-saksa sõnastiku „Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung" koostamise kallal, mis õige ulatuslik ja põhjalik teos ilmus 1938 (kõik tööd ilm. Helsingis).

Isikl. jm. saadud andmed.

A. S-te; T.

KEVADELIND, vt. LEOKE.

KEYSERLING, Hermann, krahv, balti-saksa filosoof, sünd. 8. VII 1880 vkj. Harjumaal Kõnnu mõisas, õppis keemiat Tartu ülikoolis, geoloogiat ja zooloogiat Genfi, Heidelbergi ja Viini ülikoolis ja omandas viimases 1902 dr. phil. astme. K. rändas Euroopas, veetis aga suved Harjumaal Raikküla mõisas, reisis 1911—12 ümber maailma, siirdus Eestist 1918. a. lõpul Saksamaale ja asutas 1920 Darmstadtis filosoofilise õppeasutise „Tarkuse Kooli", kus kasutab antiikseid ja idamaisi meetodeid eesmärgiga arendada täisinimesi ja juhtivaid isikuid. — Maailmasõja ajal avaldas K. inglise ajakirjas „The Hibbert Journal" kirjutise sõjamõttest, mille tagajärjel sattus vastuollu Eestimaa aadliga. E. rüütelkonna peamehe parun E. Dellingshausen'iga (vt.) selle tagajärjel 1917 ja 1918 vahetatud erakirjust ilmnevad K-i poliitiline edumeelsus ja ettenägelikkus; ta pidas balti-saksluse le tõsiselt ohtlikuks teotseda saabunud uuel demokraatlikul ning rahvaste enesemääramise ajastul „germanomaania" tähe all ning soovitas sisepoliitikas liberaalsust ja koostööd eestlastega. Eestimaa aadli radikaalne vähemik, pooldades K-i vaateid, palus teda 1918. a. lõpul vahemeheks sidemete sõlmimisel eestlastega, mis palve jäi ta ärasõidu tõttu tulemusteta. K. püüdis Belgia eeskujul käsitella „Balti probleemi" (ajalehes „Westminster Gazette" 18. VI 1919) ja „Eesti tulevikku" („Daily Telegraph" 17. IX 1919) ülerahvusliku riigi seisukohalt. K-i sulest ilmunud töist nimetatagu „Das Reisetagebuch eines Philosophen" I, II (Darmstadt, 1919), „Schöpferische Erkenntnis" (*ibid.*, 1922), „Politik, Wirtschaft, Weisheit" (*ibid.*, 1922), „Das Spektrum Europas" (Stuttgart, 1928), „Südamerikanische Meditationen" (Stuttgart, 1933) ja „Das Buch vom persönlichen Leben" (Berliin ja Stuttgart, 1936).

Isikl. kogutud andmed.

J. L-p; T.

KIBUVITS, Leida, kirjanik, sünd. 5. X 1907 vkj. Tartumaal Haaslava v. majaomanik Jaan Kupits'a tütrena; a-l 1909 asus perekond Tartu, kus ka K. üles kasvas. K. õppis a-st 1913 A. Salomon'i erakeskkoolis, kust siirdus 1921 Tartu tütarlastegümnaasiumi, mille lõpetas 1927; a-il 1922—23 õppis ta kunstikoolis „Pallas". Astunud a-l 1929 teenistusse II diviisi intendantuuri, abiellus ta 1931 leitnant August Kibuvits'aga ja siirdus 1932 Pärnu, kus ta on elanud kuni 1936 ja a-st 1938 (vahepeal Viljandis). — K. on avaldanud uusrealistlikud vormivärsked romaanid: „Soomustüdruk" (1932), „Rahusõit" (1933), „Paradiisi pärisperenaine" (1934), „Manglus sepapoeg" (1936) ja „Kass arvab, et ..." (1936) ning novellikogu „Rist ja rõõm" (1938; kõik ilm. Tartus).

Isikl. saadud andmed. *T.*

KIIRATS, vt. MÕTSLANE.

KIIVET (Kivit), Johannes, kooli- ja haridustegelane, sünd. 29. I 1879 vkj. Järvamaal Vaali v. taluniku pojana, õppis kohalikus vallakoolis, 1890—95 E. Aleksandri linnakoolis Põltsamaal, omandas 1896 õpetajakutse, lõpetas 1907 H. Treffner'i gümnaasiumi ja sooritas küpsuseksami Tartu Aleksandri gümnaasiumis; ta õppis 1907—13 Peterburi ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas. K. oli 1895—1902 õpetajaks Järvamaal Merja v-koolis, Karkusel ja Virumaal Imastus, 1902—06 Eesti asunduses Teškovo's Peterburi kub-s. Pärast ülikooli lõpetamist pidi ta poliitilise ustavustunnistuse puudumise tõttu siirduma Vologda kub-u Ustsõssolskisse, kus oli gümnaasiumiõpetajaks 1913—17. K. töötas pärast seda Tallinna koolides õpetajana, ühtlasi 1922—24 Prantsuse lütseumi juhatajana. Olnud 1919—20 Haridusministeeriumi kutsehariduse osakonna juhataja, sai K. 1923 haridusnõunikuks kutsehariduse alal, toimis 1927—30 koolide peainspektorina ja seejärel haridusnõunikuna (a-st 1937 kutsehariduse peainspektorina). A-st 1938 on ta kutseoskuse osakonna abidirektor. K. on mõne a. kestel olnud tehniliste ja tööstuslikkude ainete õpetajate kutseeksamikomisjoni juhataja ja 1931—34 tööstusliku kutseoskuse nõukogu esimees. Ta on tutvunud 1924 ja 1929 haridusoludega, eriti kutse-, tehnilise hariduse ja kodutööstuse alal välismail. Õpetajana võttis K. aktiivselt osa seltskondlikust tegevusest ja üliõpilasena Peterburi Eesti Kooliseltsi ja Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi tegevusest. Tallinnas on ta olnud tegev Harjumaa Rahvaülikooli Seltsi juhatuses, Alliance Française'i komitees, ÜENÜ nõukogus, Eesti Õpetajate Liidu juhatuses, Eesti Kodutööstuse Edendamise Keskseltsis selle asutajana ja esimehena a-st 1928, Eesti Turistide Ühingus ja Tallinna Rahvaülikooli Seltsis esimehena a-st 1934, Tallinna Töölismuusika Ühingus esimehena a-st 1938, asutise „Fenno-Ugria" juhatuses jm. K. on teinud kaastööd „Tallinna Teatajale", „Sotsialdemokraadile", „Kasvatusele", „Eesti Koolile", „Turismi Teatajale" ja mitmesuguseile koguteoseile, avaldanud artikleid „Eesti Tehnika Seltsi Ajakirjas" ning selle kaasandeis; ta on „Eesti rahvaleksikoni" toimetajaid. K-i peamiseks teeneks on kutse- ja tehnilise hariduse ning täienduskoolide korraldamine.

„Eesti Kool" 1939, nr. 2; isikl. saadud andmed. *J. Ks.*

KILGAS, Oskar Eduard, kaupmees ja tööstur, sünd. 14. X 1879 vkj. Järvamaal Vahastu v. postijaamapidaja pojana, õppis kohalikes algkooles, omandas algkooliõpetaja kutse 1905 ja koduõpetaja kutse 1910; ta toimis õpetajana 1899—1905 Harjumaal Aruküla khk-koolis, seejärel Tallinnas Joh. Umblia erakoolis, juhatajana 1909—13 J. Vestholm'i (vt. neid ka *Suppl.*) eraprogümnaasiumis ja õpetajana 1913—17 Tallinna linna meeskaubanduskoolis. Olnud 1917—20 tegev kaubanduslikul alal Siberis Šadrinskis kaubamajas „Vennad Kilgas" (juustu-, või- ja lihaäri, asutatud 1915) ühes vendadega Rudolfiga, Karliga ja Hermanniga, kutsus K. 1920 Tallinnas ellu kartuli ümbertöötamiseks o./ü. „Terra", rajas 1922 trikoo- ja sukavabriku (esimese sellelaadilise Eestis), mis muudeti 1928—29 aktsiaseltsiks 500 000-kroonise põhikapitaliga firma all „A./S. Oskar Kilgas". Ettevõtet, mida peadirektorina juhib K., on pidevalt laiendatud ja selle juurde loodud pitsi, paela, puuvillaketruse, siidi ja villaste riiete kudumise ja apretuuri osakonnad. Aktsiaselts avas 1936 uue moodsa seadisega tekstiilsuurkäitise end. Peetri tehaseis ja andis 1938. a. teenistust 672 töölisele. Käitise toodangu koguväärtus 1938. a. oli 2 950 000 kr. K. on olnud tegev ms. Eestimaa Rahvahariduse Seltsis, E. Töösturite Keskühingus ja Kaubandus-Tööstuskojas.

Isikl. jm. saadud andmed. *J. M.*

KINK (Kenk), Aleksander, insener, tööstustegelane, sünd. 22. XI 1882 vkj. Tartumaal Palupera-Arula v. põllumehe pojana, omandas alghariduse Arula valla- ja Otepää khk-koolis, lõpetas Tartu õpetajateseminari 1903 ja eksternina Tartu reaalkooli 7. klassi 1907, õppis Peterburi mäeinstituudis 1907—13 ja lõpetas selle mäeinseneri kutsega; ta täiendas oma haridust a-st 1913 Berliinis, toimis 1915 Petrogradi mäeinstituudis assistendina ja 1916—17 Jekaterinburgis mäeinstituudi õppejõuna; teotses a-st 1915 Petrogradis ühtlasi Siemens-Schuckert'i dünamovabrikus osakonnajuhatajana, hiljemini direktori abina. Opteerunud 1920 Eestisse, oli K. kaubandus-tööstusministri abi 1920—22 ja

Riigi Turbatööstuse juhatuse esimees 1922—27. Ta teotses viimasest a-st saadik Tallinnas lakivabriku „Pluto" omanikuna ja 1925—35 ühtlasi Tallinna tehnikumi õppejõuna; surn. 18. XII 1937 ukj. Tallinnas. — K-u suurimaks tööks oli riigi turbatööstuse organiseerimine ning juhtimine ja Ellamaa jõujaama ehitamine, kusjuures peale kütteturba valmistamise ja turustamise on pööratud erilist tähelepanu ka maa elektriseerimisele. K. oli Eesti Inseneride Ühingu asutajaid (1921) ja algusest peale selle esimees kuni 1932, E. Rahvusliku Jõukomitee asutajaid (1928) ja asutamisest peale esimees kuni uue, samanimelise riikliku jõukomitee loomiseni (1936) ning „Tehnika Ajakirja" vastutav toimetaja 1930—34. K-u sulest on ilmunud brošüürid „Tartu—Pihkva ja Narva veetee" (Tall., 1920), „Meie jõumajanduse sihtjooned tulevikus" (Tall., 1920), kirjutisi ajalehis ja ajakirjus majanduslikkude küsimuste kohta.

Post. 1937, nr. 345; „Uus Eesti" 1938, nr. 4; isikl. saadud andmed.

J. M.

KIPPEL, Enn, kirjanik, sünd. 3. II 1901 vkj. Tallinnas vabrikutöölise pojana, õppis Tallinnas ministeeriumikoolis ja hiljemini Tartu õhtugümnaasiumis, mille lõpetas 1935; s. a-st õpib ta Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Ühtlasi on ta 1921. a-st peale teeninud 2. jalaväerügemendis allohvitserina. — K. on avaldanud romaanid: „Ahnitsejad" I, II (1935), „Suure nutu ajal" I, II (1936), „Kui Raudpea tuli" I, II (1937; 2. tr. 1939) ja „Issanda koerad" I, II (1938); ka on ta tõlkinud A. A. Brussilov'i „Minu sõjamälestused" (1937; kõik ilm. Tartus). K-i romaanest avaldab esimene head agulielu tundmist, teised aga süvenemist ajaloolisse miljöösse.

Isikl. saadud andmed. *T.*

KIRDE (end. perekonnanimi kuni 1935 **Frisch**), **Karl**, meteoroloog, sünd. 1. XI 1892 vkj. Pärnumaal Hallinga v. õpetaja pojana, õppis Pärnu gümnaasiumis 1905—13, Tartu ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas 1913—18, lõpetas selle cand. math. astmega ja omandas 1921 Hamburgis dr. rer. nat. astme; ta töötas 1922 Soome mereuurimise instituudis, oli 1923—26 Tartu ülikooli eradots., seejärel dots., 1930—33 meteoroloogia ja geofüüsika erakorraline prof. ja on a-st 1933 korraline prof. — K. on 1926. a. alates T. Ü. meteoroloogia observatooriumi ja Eesti Veekogude Uurimise Komisjoni hüdrograafia osakonna juhataja, a-st 1929 Rahvusvahelise Sünoptika Komisjoni liige, esindanud Eestit mitmel rahvusvahelisel meteoroloogia ja hüdroloogia konverentsil. K. on organiseerinud kõrgetasemelise, tiheda ja hästi töötava Eesti meteoroloogia ja mereuurimise jaamade võrgu. Ta on aktiivselt tegev ka Kaitseliidus, on a-st 1937 Loodusvarade Instituudi liige ja a-st 1938 selle meteoroloogia, klimatoloogia ja hüdroloogia sektsiooni juhataja. K. töist on tähtsamad: „Die Inversionsflächen in der freien Atmosphäre" („Annalen der Hydrographie", märts, 1922), „Some Data Concerning the Angles of Emergency" („Gerlands Beiträge", kd. 36, 1932), „Average Distribution of Ice along the Coast of Estonia" („IV-th Hydrological Conference Baltic States", 1933) ja „Change of Climate in the Northern Hemisphere" (*Acta* A XXXIII 5, 1938); peale selle on ta avaldanud kirjutisi Eesti Meteoroloogia Aastaraamatuis jm.

Isikl. saadud andmed. *A. O-u.*

KIRSCHBAUM, Marta, vt. **LEPPUTUSTE.**

KITSING, Julius, metsateadlane, riigiametnik, sünd. 20. VII 1869 vkj. Viljandimaal V.-Tänasilma v. Lokuta vahtkonna metsavahi pojana, lõpetas Tartus gümnaasiumi 1890, õppis seejärel põllumajandust Tartu ülikoolis, mille lõpetas 1894, ja 1894—96 Peterburi metsainstituudis ning omandas 1. järgu õpetatud metsateadlase astme. K. oli 1896—97 abimetsaülem Kaasani kub-s ja 1897—1900 Pärnumaal Kilingi metskonnas, vahepeal metsataksaator Kostroma ja 1901—02 Vologda kub-s, kus töötas ühtlasi metsakaitse komitee organiseerimisel; ta toimis 1902—18 Vilno kub-s metsaülemana, metsarevidendina ja (a-st 1912) 1. järgu metsaülemana. Pöördunud Eestisse, teotses ta 1918. a. lõpul lühikest aega Viljandi maakonna metsaülemana, seejärel põllutööministeeriumi metsaosakonna sekretärina ja 1919—23 Metsade Peavalitsuse juhatajana. K. oli lühemat aega Õisu metskonna metsaülem ja nimetati okt-s 1923 põllutööministri abiks, kellena suri 31. VIII 1929 ukj. Tallinnas. — K-l on

teeneid eriti riigimetsade valitsemise organiseerimise alal.

„Eesti Mets“ 1929, nr. 8, 9; „Agronoomia“ 1929, nr. 10; Post. 1929, nr. 206, 238; isikl., Viljandi Maakoguduse õpetajalt jm. saadud andmed.

A. M.

*KITZBERG, August, kirjanik, suri 10. X 1927 ukj. Tartus; ta kogutud „Lastenäidendid“ ilmusid posthuumselt (Tartu, 1928).

Post. 1927, nr. 276 jj.; Pvl. 1927, nr. 277 jj.; „Vaba Maa“ 1927, nr. 238 jj.; „Looming“ 1927, nr. 8 (H. Visnapuu); E. Kirj. 1927, nr. 11 (M. Sillaots); F. Toomus, A. K. (1936).

T.

KIVASTIK, Eduard, seltskonnategelane, sünd. 17. VI 1858 vkj. Tartus, omandas seals. alghariduse ja pidas kellasepatöökoda, olles ühtlasi tsunftimeistriks; surn. 15. XII 1928 ukj. Tartus. — K. oli 1902—06 Tartu linnavolikogu liige, võttis 1903 juhtivalt osa Liivimaa Linnade Hüpoteegi Seltsi nõukogu ja juhatuse uuendamisest eestluse huvides. See tegevus kutsus esile mõõtuandva saksa ringkonna (kellega tal varemini oli olnud sidemeid) vaenu K-u vastu ja ta äri boikoteerimise. K. oli Liivimaa Linnade Hüpoteegi Seltsi (pärastise Eesti Hüpoteegipanga) juhatuse liige 1903—28, E. Laenu- ja Hoiu-Ühisuse nõukogu liige 1904—06 ja 1909. Ta oli tegev „Vanemuise“ seltsis 1904—13 ja 1916—20 ja valiti seltsi auliikmeks 1928, teotses pikemat aega ka Tartu E. Põllumeeste Seltsis jm. K. pärandas oma varanduse 45 000 kr. väärtuses võrdseis osades „Vanemuisele“, E. Noorsoo Kasvatuse Seltsile ja Peetri koguduse 1. pihtkonnale.

Post. 1908, nr. 46, 1928, nr. 345; Vanemuine 1865—1925 (1925); Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisus 1902—1927 (1927); Tartu-Peetri koguduse õpetajalt J. Taul'ilt jm. saadud andmed.

K. E. S.

*KIVIKAS, Albert, kirjanik, siirdus 1928 Tartust Tallinna, kus ta on olnud 1931—34 „Päevalehe“ ja 1935—38 „Uue Eesti“ toimetuse liige, vahepeal 1935. a. ka Raamatu-aasta keskkorralduse teenistuses. Dramaturgina on ta teotsenud 1937. a. sügisel E. Draamateatris ja a-st 1938 „Estonia“ teatris. K-e sulest on ilmunud novellikogu „Punane ja valge“ (Tartu, 1927), romaanid „Vekslivõltsija“ (*ibid.*, 1931) ja „Nimed marmortahvlil“ (*ibid.*, 1936). Ka on ta avaldanud mitmed tõlked, ms. N. V. Gogol'i „Surnud hinged“ I (*ibid.*, 1938), ja toimetanud teose „Eesti raamatu-aasta kõned“ (Tall., 1935). Mõned K-e tööd on tõlgitud ka võõrkeeltesse (novellikogu „Sookaelad“ ungari keeles „Lápviragok“, Gyoma, 1933; novellid „Suure vee ajal“ ja „Sookaelad“ saksa keeles „Am Moor“, Tartu, 1936).

Isikl. saadud andmed. *T.*

KIVIT, vt. KIIVET.

*KJELLIN, Tor Helge, rootsi kunstiajaloolane, toimib a-st 1928 Rootsis Karlstad'is Värmlandi muuseumi juhatajana, oli selle kõrval 1929—31 ajutiselt õppeülesandetäitja kunstiajaloo alal Riia ülikoolis. A-st 1938 on ta Õp. E. S-i auliige. K. on avaldanud peale muu rea uurimusi ja kirjutisi balti keskaegse kunsti üle, milledest on tähtsamad: „En gotländsk fabeldjursfunt på Ösel och en gammal handelsväg österut“ (väljaandes „Konsthistoriska sällskapets publikation“ 1925, Stokholm, 1926), „Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gotland“ (Lund, 1928), „Die Hallenkirchen Estlands und Gotland“ (*ibid.*, 1928) jt. Kõigis balti kunsti üle avaldatud töis püüab K. tõestada ulatuslikku rootsi (Ojamaa) mõju keskaegsele balti kunstile.

Isikl. kogutud andmed. *V. V.*

KLAAR, Jaan, Vabadussõja tegelane, sünd. 16. I 1889 vkj. Muhumaal Suures v. taluniku pojana, omandas alghariduse Muhumaal ja lõpetas Paldiski merekooli 1913. Ta teenis kodu- ja välismaa laevadel madrusena, tüürimehena ja kaptenina, võttis Maailmasõjast osa Vene mereväes ja ülendati vastava eksami sooritamise järel mereväelipnikuks 1916. E. Vabadussõjast võttis K. osa suurtükilaeva „Lembitu“ komandörina, osutades silmapaistvaid teeneid. Tema juhatusel likvideeriti veebr-s 1919 Saaremaa mäss. K. on kolme E. Vabadusristi kavaler; ta ülendati vanemleitnandiks 1920 ja kaptenmajoriks 1938. K. oli 1921—24 a./s-i „Pitka ja Pojad“ välistööde ja rannasõiduliini juhataja, 1923—35 Balti Päästeseltsi Eesti rannasõiduliini juhataja. K. on toiminud 1926—35 Kaitseliidu Tallinna malevas Ida malevkonna pealikuna, a-st 1935 Kaitseliidu peastaabi mereüksuste jaoskonna pealiku kt-na ja vahepeal 1937—39 Hispaania piirikontrollkomisjoni liikmena (pea-

kontrollametnikuna) Prantsusmaal; ta on olnud Tallinna linnavolinik 1930—34 vabameelsete kodanikkude rühmas, E. Laevajuhatajate Seltsi esimees 1931—32, teotsenud veel teistes merimeeste organisatsioonides, ajakirja „Laevandus ja Kalandus" ärijuhina 1931—36, E. Vabadussõjalaste Liidu Tallinna osakonna esimehena 1931, Noorseppade vanematekogu juhatuse liikmena jm.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 289 j.; sõjaministeeriumi arhiivist, isikl. jm. saadud andmed. *O. K.*

KLEIN, Ernast Immanuel, rootsi etnograaf, kultuuriloolane ja ajakirjanik, sünd. 24. XII 1887 ukj. Stokholmis juudi õpetlase perekonnas, õppis Stokholmi, Upsala, Nancy ja Berliini ülikoolis, sai filosoofia litsentsiaadiks Upsalas 1925 ja on a-st 1921 Nordiska Museet'i teenistuses. — Vene revolutsiooni ajal viibis K. ajakirjanikuna Venemaal, mille kohta pakuvad Eesti seisukohalt huvi eriraamatuina ilmunud „Revolutionsdagar i Ryssland" (Stokholm, 1917) ja „Vita och röda. En bok om sista finska kriget" (*ibid.*, 1918). Ruhnu saarele ettevõetud aastapikkuse uurimisretke tulemuseks on tema tähtsaim teos „Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle" (Upsala, 1924).

Nord. Familjeb.; Vem är det? (1929). *P. A.*

KLEIN, Juhan, vt. AUL.

KLEIN, Rudolf, vt. TARMO.

KLEIS, Richard Adolf, õpetaja ja toimetaja, sünd. 24. IX 1896 vkj. Tallinnas väikekaupmehe pojana, õppis 1907—15 Tallinnas Nikolai I gümnaasiumis, 1915—16 Peterburi ja 1921—25 Tartu ülikoolis ajalugu ja klassikalist filoloogiat, omandas 1934 mag. phil. astme. Võtnud 1916—17 Maailmasõjast ohvitserina osa, teenis K. 1917—18 3. ja 4. Eesti jalaväerügemendis, 1918—19 sõjavägede ülemjuhataja staabis ja 1920—22 sõjaministeeriumis. A-st 1925 on ta toiminud õpetajana Tartu õpetajateseminaris ja H. Treffner'i asutatud gümnaasiumis; ta on a-st 1930 viimase inspektoriks. 1930—35 oli K. haridusministeeriumi kooliraamatute komisjoni liige. Ta on olnud a-st 1924 Akadeemilise Ajaloo-Seltsi, a-st 1928 EKS-i juhatuse liige, a-st 1939 selle üks abiesimehi, jm. tegev. K. on omandanud tähelepandavaid teeneid mitmete koguteoste väljaandmisel — olnud koguteos „Tartu" (Tartu, 1927) üldtoimetaja, „Eesti biograafilise leksikoni" toimetuse sekretär 1924—29, teatmeteose „Eesti avalikud tegelased" (*ibid.*, 1932) toimetaja, 1930—37 „Eesti entsüklopeedia" ja 1937—39 „Väikese entsüklopeedia" peatoimetaja. K. on avaldanud õpperaamatu „Majandusteadus ja kodanikuõpetus keskkoolidele" (resp. gümnaasiumidele) (*ibid.*, 1929; 4. tr. 1939; koos R. Räägo'ga) ja olnud alates 11. trükist õpperaamatu „Kodanikuõpetus algkoolile" (*ibid.*; 11. tr. 1937, 12. tr. 1938; koos R. Räägo'ga) kaasautoriks. Ka on ta avaldanud kirjutisi „Ajaloolises Ajakirjas", „Eesti Kirjanduses" ja „Eesti Koolis" ning tõlkinud S. A. Žebelev'i teose „Aleksander Suur" (*ibid.*, 1929) ja enamiku dokumente A. Kruuspere (vt. ka *Suppl.*) poolt K-i kaasabil toimetatud teosele „Materjale Maltsvetiliikumise kohta" (1931).

Isikl. kogutud andmed. *T.*

KLIIMANN, Artur-Tõeleid, õigusteadlane, sünd. 3. I 1899 vkj. Võrumaal Meeksis taluniku pojana, omandas alghariduse Meeksis ja Räpinas, sooritas küpsuseksami eksternina 1919 Tartus, oli 1919 sõjakoolis, õppis 1919—23 Tartu ülikoolis õigusteadust ja lõpetas kursuse 1. järgu diplomiga. K. töötas Tartu ülikooli teadusliku stipendiaadina Berliinis 1924, Viinis 1925 ja 1926 ja *Rockefeller Foundation*'i stipendiaadina Berliinis 1932—33; ta omandas mag. jur. astme Tartus 1927 ja dr. jur. astme 1932. K. on olnud a-st 1927 Tartu ülikooli õppeülesandetäitjaks, a-st 1933 administratiivõiguse ja -protsessi erakorraline prof. ja a-st 1936 korraline prof. K. on avaldanud eriraamatuina „Administratiivakti teooria" (Tartu, 1932; väitekiri), „Haldusprotsess" (*ibid.*, 1937) ja „Õiguskord" (*ibid.*, 1939), peale selle hulga pikemaid artikleid kodu- ja välismaa eriajakirjades administratiivõiguse, tööõiguse ja administratiivprotsessi alalt. Neist artikleist nimetatagu järgmisi: „Normitehnikast administratiivprotsessiõiguses" („Õigus" 1930, nr. 1—4), „Vetoõigus" (*ibid.* 1934, nr. 1), „Eesti iseseisvuse areng" (*ibid.* 1935, nr. 2), „Sisekaitse" (*ibid.* 1935, nr. 3) ja „28. november" (koguteoses „Vabaduse tulekul" I, Tartu, 1938). K. on „Õiguse" toimetuse liige ja oli „Eesti entsüklo-

peedia“ sotsiaalpoliitika osakonna toimetaja.

Isikl. kogutud andmed. *R. R.*

KLINGE, Johann(es) Christoph, baltisaksa botaanik, sünd. 20. III 1851 vkj. Tartus kaupmehe pojana, õppis kohalikus gümnaasiumis ja 1872—77 Tartu ülikoolis loodusteadust, omandas magistri astme 1879 ja doktori astme 1893; ta oli ülikooli botaanikaaia juhataja abi ning ühtlasi botaanika eradots. 1879—95, siirdus viimasel a. Peterburi botaanikaaia teenistusse; surn. selle aia vanema botaanikuna 18. II 1902 vkj. Peterburis. — K. sulest on ilmunud üle 50 teadusliku töö ning artikli taimeanatoomia, süstemaatika, floristika, sooteaduse (telmatoloogia) jm. alalt; paljud neist käsitlevad rohkearvuliste ekskursioonide tulemusena ka Eesti ala. Ta võrdlemisi kogukas herbaarium (umb. 200 suurt taimepakki), milles on rohkesti Läänemeremailt, eriti aga Eestist pärit materjali, osteti pärast omaniku surma Peterburi botaanikaaiale. K. töist on tähtsamad: „Vergleichend-histologische Untersuchungen der Gramineen- und Cyperaceen-Wurzeln, insbesondere der Wurzel-Leitbündel“ (*Mémoires de l'Acad.*, VII seeria, XXVI, 12, Peterburi, 1879), „Flora von Est-, Liv- und Curland“ I, II (Tall., 1882), „Die Holzgewächse von Est-, Liv- und Curland“ (Tartu, 1883), „Ueber den Einfluss der mittleren Windrichtung auf das Verwachsen der Gewässer nebst Betrachtung anderer, von der Windrichtung abhängiger Vegetations-Erscheinungen im Ostbaltikum“ (Engler's Botanische Jahrbücher XI, 1889) ja peale selle mitu monograafiat käpaliste (*Dactylorchis*-rühma) üle.

„Korrespondenzblatt“ XLV, 1902, lk. 7—20; Левицкій I. *K. E.*

KLINGIUS (aadeldatult **Klingenstierna**), **Zacharias**, rootsi kiriku- ja haridustegelane, sünd. 1610 Rootsis Nerike maakonnas kirikuõpetaja pojana, lõpetas Upsala ülikooli magistri astmega 1639 ja omandas 1647 Wittenbergis dr. theol. astme. K. teotses 1651—56 Liivimaa superintendendina ja Tartu ülikooli prokantslerina, seejärel Rootsi sõjaväe kindral-superintendendina, 1661—65 Stokholmi Riddarholmen'i kirikuõpetajana ja a-st 1665 Göteborgi piiskopina; ta aadeldati 1666; surn. 19. V 1671 Göteborgis. — Energiline, isegi pisut hoolimatu K. teostas esimesena Tartu ülikooli kantslerite ning prokantslerite hulgast täiel määral oma järelevalveõigust ülikooli suhtes ja suutis viimase lonkavat sisedistsipliini ja õppetööd tõsta endisega võrreldes kõrgele tasemele. Ta oli tolle aja rootsi teoloogidest haritumaid, ühtlasi aga dogmaatiliselt sallimatumaid mehi.

H. Hofberg, Svenskt biogr. handlexikon I (1906); J. Vasar, Tartu ülikooli ajaloo allikaid I-a (1932); G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor IV (1928). *J. V.*

KLUGE, Franz, balti-saksa raamatukaupmees ja kirjastaja, sünd. 5. X 1810 vkj. Paides, asus 1823 Tallinna A. G. Eggers'i (vt. ka *Suppl.*) raamatukauplusse ja laenukogusse õpilaseks, rentis 1835 Eggers'i raamatukaupluse ning omandas 1840 Tartus Carl Aug. Kluge raamatukaupluse ja laenukogu, mida pidas kuni 1852. K. asutas 1847 oma kirjastusäri Tallinnas ja arendas ka teistes kodumaa linnades õige laialist tegevust, eriti a-st 1848, mil ta ühes Carl Ströhm'iga omandas ka Eggers'i raamatukaupluse; surn. 31. III 1882 vkj. Tallinnas. — K. kirjastas peamiselt õpperaamatuid ja baltikat (F. Bunge, C. Schirren'i, F. Wiedemann'i jt. töid); raamatukauplus omas peale Eggers'i-aegse saksa osakonna veel eesti- ja venekeelseid osakondi. K. oli tegev ka Mustpeade klubis.

Revalsche Ztg. 1882, nr. 72, 1913, nr. 27 jm. saadud andmed. *R. A.*

KLUMBERG, vt. **KOLMPERE**.

KLÜNDER, Alexander Julius, baltisaksa maalikunstnik ja graafik, sünd. 8. II 1802 vkj. Tallinnas rätsepa pojana, õppis 1823—26 majandusteadust Tartu ülikoolis ja sai K. A. Senff'i (vt.) juures ka kunstihariduse. Peterburi kunstideakadeemia andis 1834 talle vabakunstniku ja 1841 akadeemiku astme; surn. 27. XII 1874 vkj. Tallinnas. — Miniatuurportree näib üldse olnud K-i erialaks. Baltimail on K. tuntud peamiselt portreedega litograafias. Ta tähtsaimaks litografeeritud teoste koguks on 30 fooliolehest koosnev sari Tartu ülikooli professorite portreid, mis ilmus vihkudena 1827—28 trükituna Helbach'i litograafia-töökojas Tallinnas. Litograafiaist-üksiklehist on ms. tuntuimad Eestimaa superintendendi C. G. Mayer'i ja Tallinna arsti dr. Alex. Th. v. Winkler'i portreed a-st 1828.

Neumann, Lex. jm. saadud andmed. *A. V.*

KNIERIEM, Woldemar v., põllumajandusteadlane, sünd. 1. VIII 1849 vkj. Volmari maakonnas Mürmuiža (Muremoise) mõisas, õppis Bērzaine (Birkenruh) gümnaasiumis ja 1869—71 Tartu ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas, täiendas 1871—73 oma teadmisi keemia alal Heidelbergi ja 1878 Müncheni ülikoolis; omandas 1874 magistri ja 1877 dr. oec. astme Tartu ülikoolis. K. oli 1875—76 eradots. ja 1876—80 agrikultuurkeemia dots. Tartu ülikoolis, a-st 1877 ühtlasi zoohügieeni dots. veterinaarinstituudis; ta toimis a-st 1880 Riia polütehnikumi põllumajanduse prof-na ja Petermuiža (Peterhofi, Riia lähedal) põllundusliku katsejaama juhatajana. K. oli ühtlasi 1903—06 põllumajanduse osakonna dekaan ja a-st 1906 kuni emeriteerumiseni 1912 polütehnikumi direktor; surn. 21. I 1935 ukj. Riias. — K. teotses uurijana peamiselt agrikultuurkeemia alal, saavutades häid tagajärgi nii teoreetikuna kui ka praktikuna. K-i juures on saanud põllumajanduslikku haridust ka paljud eesti vanema põlve agronoomid. K. on avaldanud rohkesti kirjutisi perioodilisis väljaandeis „Baltische Wochenschrift", „Landwirtschaftliche Jahrbücher", „Zeitschrift für Biologie", „Landwirtschaftliche Versuchs-Stationen", eriti ka tema toimetusel ilmunud kalender-käsiraamatus „Landwirtschaftlicher Kalender für Liv-, Est- und Kurland" (viimane, 35. a-k. ilm. Riias 1914) jt.

Левицкій I (1902); Alb. Acad. d. Polyt. (1912); „Agronoomia" 1929, nr. 10 (J. Mets) jm. saadud andmed. *T.*

***KNOOP, Ludwig (Leo)**, parun, saksa rahvusest tööstur, sünd. 3. VIII 1821 ukj. Breemenis väikekaupmehe pojana, viibis üks a. Inglismaal ja siirdus 1839 Moskvasse.

Kreenholmi puuvilla vabrik 1857—1907 (1908); Kreenholmi puuvillasaaduste manufaktuuri osaühisus 1857—1932 (1933), lk. 11 jj. *T.*

KNOPKEN, Andreas, reformatsioonitegelane, sünd. hiljemalt 1490 Saksamaal Küstrini linnas, valmistus vaimulikukutsele, oli vaimuliku vikaari ameti kõrval J. Bugenhagen'i abiliseks Treptow' linnakoolis ja 1517—19 oma noorema venna, Riia toomhärra Jakobi kaplaniks Peetri kirikus. Siirdunud tagasi (võibolla ühes mõne õpilasega Riiast) Treptow'sse, kujunes ta 1520 Bugenhagen'i järel reformatsiooni pooldajaks. Suvel 1521 saabus K. uuesti Riiga ja hakkas kitsamale ringile seletama piiblit, eriti Rooma rahva raamatut, millest kasvas välja tema „kommentaar" *In epistolam ad Romanos Andreae Knopken Costerinensis interpretatio Rigae apud Livones praelecta* (Wittenberg, 1524). K-l ja ta pooldajail toimus 12. VI 1522 disputatsioon katoliku usu esindajatega K-i koostatud teeside alusel Peetri kirikus. Sügisel 1522 määras magistraat K-i Riia Peetri kiriku iseseisvaks evangeeliumiõpetajaks; surn. 18. II 1539 Riias. — K. oli iseloomult mõõdukas ja hingelise tasakaaluga usupuhastaja. Temalt on säilinud ka kirikulaulud ja kiri Tallinna magistraadile 12. II 1527 ägeda katoliku munga Antonius Bomhower'i luterlaseks pööramise katseist.

D. F. Hoerschelmann, A. K. (1896); Allg. D. B. XVI; L. Arbusow, Einf. d. Ref. *O. S.*

KOELL (Köll), Johann, Tallinna Pühavaimu kiriku eesti õpetaja, esimese eestikeelse katekismuse kaasväljaandja. K-i mainitakse esmakordselt 1525 „mittesaksa" jutlustajana Oleviste kirikus; ta oli seejärel tegev Suurgildis, toimis Pühavaimu kiriku õpetaja Zacharias Hasse (vt.) juures kaplanina ja a-st 1532 tema ametijärglasena; surn. 16. V 1540 vkj. Tallinnas. — Nagu nime järgi võiks arvata, oli K. eesti päritolu. Ta sai teoloogilise stuudiumi jaoks stipendiumi Tallinna raelt ja on võib-olla esimene eesti soost luteri usu õpetaja. K. tõlkis Simon Wanradt'i (vt. *Suppl.*) koostatud katekismuse eesti keelde. Selle esimese eestikeelse katekismuse trükkimine lõppes Wittenbergis 25. VIII 1535 vkj. (ukj. 4. IX); ta lasti müügile kirjastaja raamatukaupmehe Gissebrecht Schepeler'i poolt Tallinnas. Mõningate, peamiselt vist keeleliste puuduste tõttu keelas Tallinna raad katekismuse edaspidise müügi. Kahjukannataja kirjastaja esitas 1537 raele kaebuse kahjutasu nõudmiseks K-lt. Viimane mõisteti õigeks ja süüdlaseks pooleks jäi Simon Wanradt. — Katekismusest, mille esialgne ulatus on arvatavasti olnud 120 lk., on säilinud 22 lk. (neist 10 lk. eestikeelse tekstiga); need leiti 1929 dr. H. Weiss'i poolt Eestimaa Kirjandusliku Ühingu raamatukogus Tallinnas ühe köidetud raamatu kaantest. K-i tõlgitud katekismusega said eestlased enne

teisi Läänemere idapoolseid rahvaid omakeelse trükitud raamatu. — Teose põhjaeesti idamurrete ilmega tekst on, oma lühedusest ja katkendilisusest hoolimata, väga tähtsaks lüliks eesti keele arengu valgustamisel.

H. Weiss ja P. Johansen, 400-aastane eesti raamat (1935); Beiträge XV, 4 (1930; H. Weiss, P. Johansen); „Eesti Keel" 1927, nr. 5 (P. Johansen); A. Saareste, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest („Eesti Keel" 1930, nr. 4, 5); J. Mägiste, Vanim eestikeelne trükkteos aastast 1535 (E. Kirj. 1930, nr. 10); A. Saareste ja A. R. Cederberg, Valik Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi II (1931), lk. 353—358; G. Mickwitz, Uusi andmeid eesti vanima raamatu ajaloo kohta („Ajalooline Ajakiri" 1936, nr. 2); E. Kobolt, Zur Orthographie des ältesten estnischen Buches (Beiträge XX, 5, 1936). *P. J.; T.*

*KOGERMAN, Paul, keemik, merimehe poeg, viibis 1927—28 *International Education Board*'i stipendiaadina P.-A. Ühendriiges Harvardi ülikoolis, töötas teaduslikul otstarbel 1931 Hollandis, Prantsusmaal, Austrias ja 1933 Zürichis ning tutvus s. a. välismail ühtlasi kõrgema tehnilise hariduse korraldusega; ta omandas 1934 dr. sc. techn. astme Zürichi tehnikaülikoolis. Juulist 1936 on ta Tallinna Tehnikaülikooli (kuni 1938 nimega tehnikainstituut) rektor ja orgaanilise keemia korraline prof. — K. on olnud Loodusuurijate Seltsi (Tartus) esimees 1929—36, Prantsuse Teadusliku Instituudi abiesimees 1929—32, kirjastusosaühingu „Loodus" juhatuse liige a-st 1923, kirjastusühingu „Kultuurkoondis" asutajaid ning juhatuse liige a-st 1937, Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni Eesti komitee sekretär algusest 1929 kuni 1937 ja seejärel abiesimees. Kristlikkude Noorte Meeste Ühingu (NMKÜ) Liidu juhatuse ja nõukogu esimees on ta a-st 1937, Kultuurkapitali Nõukogu ja selle alatise komisjoni liige tehnikaülikooli esindajana a-st 1938, Kaitseliidu Vanematekogu liige a-st 1938, Insenerikoja nõukogu esimees a-st 1938 jm. tegev. Soome Keemikute Seltsi kirjavahetajaliige on K. a-st 1938. Loodusvarade Instituudi ellukutsumisest a-st 1937 peale on K. selle kõrgema juhtiva organi — nõukogu — esimeheks, kelle na juhib instituudi õige laialdast tegevust; ühtlasi on ta a-st 1938 Loodusvarade Instituudi põlevkivi sektsiooni juhataja. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel nimetati K. selle liikmeks apr-s 1938 ja valiti loodusteaduste sektsiooni juhatajaks. Tallinna Tehnikaülikooli rektorina on ta olnud 1937. a. Rahvuskogu II koja liige ja a-st 1938 Riiginõukogu liige. K. on võtnud Eesti esindajana osa mitmete rahvusvaheliste kongresside töist, esinedes neil ettekannetega ja kuuludes ka nende mõnede korraldavate organite koosseisu, näiteks energiakonverentsist 1930. a. Berliinis, jõugaasi III kongressist 1932 Milaanos, maaõli I kongressist 1933 Londonis ja II-sest 1937 Pariisis, polümerisatsiooni kongressist 1935 Cambridge'is, õlikivide ja kannelsöe konverentsist 1938 Glasgow's jm. A-st 1937 on ta E. Rahvusliku Jõukomitee esindajana ülemaailmalise energiakonverentsi täidesaatva nõukogu liige. K-i teaduslikest töist ja kirjutisist, milledest tähtsamad käsitlevad eesti põlevkivi ja küllastumata süsivesinikkude polümerisatsiooni uurimisega seoses olevaid küsimusi, mainitagu: „Researches on the Chemistry of Estonian Shale-Oil" („Journal of the Society of Chemical Industry", vol. XLVI, 1927), „Physical Constants of some Alkyl Carbonates . . ." (*Acta A* XII$_7$, Tartu, 1927; koos J. Kranig'iga), „Shale-Oil Research in Estonian" („Journal of the Institution of Petroleum Technologists", vol. 13, nr. 63, 1927), „The Chemical Nature of Estonian Oil Shale" (LUS-i Aruanded XXXIV, 2, Tartu, 1927), „Die Autoxydation von Diolefinen und ihre Beziehung zur Bildung flüssiger Harze in Krack-Benzinen" (Zweite Weltkraftkonferenz, Berichte, Berliin, 1930, kd. 8), „Synthesis of 1,4-Pentadiene" („Journal of the American Chemical Society", 52, 1930), „On the Chemistry of the Estonian Oil Shale „Kukersite" " (Eesti Loodusteaduse Arhiiv, I seeria, X, 2, Tartu, 1931; koos K. Lutsu ja J. Hüsse'ga; tõlgitud ka vene keelde), „Additionsreaktionen und Polymerisation des 2,3-Dimethylbutadiens" (LUS-i Aruanded XLI, 3—4, Tartu, 1934; doktoriväitekiri) jt. K. on olnud koolidele määratud „Loodusõpetuse" (a-st 1922) kaasautor, „Eesti entsüklopeedia" kee-

miaosakonna toimetaja ja tõlkinud E. Boutroux' teose „Teadus ja kultuur“ (Tartu, 1936). A-st 1939 on K. s. a. asutatud usaldusühingu „Eesti-Inglise kirjastusühing P. Kogerman ja Ko.“ poolt Tallinnas väljaantava kahenädalalehe „The Baltic Times“ peatoimetaja.

V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938); isikl. jm. saadud andmed. *H. P-s; T.*

KOGUVA ANTS, vt. ANTS.

*KOIDULA (pseudonüüm; kodanikunimega **Jannsen**), **Lydia Emilie Florentine**, ärkamisaja kirjanik. K. jutustis „Ojamölder ja temma minnia“ (Tartu, 1863) on saksa autori L. Würdig'i jutustise „Auf der Grabenmühle oder Geld und Herz“ (1858) eestikohaselt ümberkohendatud tõlge. Teos „Koidula kirjad omakseile 1873—1886“ on ilmunud Edith Rosenthal-Lipp'u tõlkes ja toimetusel 1926 Tartus ja K. „Valitud laulud“ on ilmunud 1934 seals.

K. Mihkla, Eesti kirjanduse ülevaade I[I] (1932), lk. 152—201; Kampmaa, Peaj. II[III] (1933), lk. 66—87; A. Kallas, Tähdenlento[II] (1935); K. Mihkla, L. K. (1936); P. Hamburg, L. K. (1936); G. Suits, Koidula „Ojamöldri ja temma minnia“ algupära (E. Kirj. 1932, nr. 3); K. Leetberg, Koidula kurb saatus (1935); A. Kallas, Koidula jälgedel (Pvl. 1936, nr. 282, 286, 294, 300, 304, 320, 321, 329). *A. A.; T.*

*KOLMPERE (end. perekonnanimi kuni 1936 **Klumberg**), **Aleksander**, sportlane, oli 1925—27 Tallinnas politseikooli spordiinstruktoriks, 1927—32 kergejõustiku üldtreeneriks Poolas, kus töötas suure edukusega sportliku taseme tõstmisel, 1932—35 Eesti Kultuurkapitali Kehakultuuri Sihtkapitali valitsuse teaduslikuks sekretäriks ja toimib a-st 1935 Eesti Spordi Keskliidu spordiinspektorina. A-st 1937 on ta ka Tallinna Tehnikaülikooli kehalise kasvatuse instruktor ja a-st 1938 Tartu Ülikooli Kehalise Kasvatuse Instituudi kergejõustiku lektor. Suvel 1938 organiseeris ta ühtlasi kergejõustikku Leedus ja toimis seal ka treenerina. K. on avaldanud teosed „Kergejõustiku õpperaamat“ (Tall., 1933; 2. tr. 1937), „Sport ja kehaline kasvatus“ (Tartu, 1936), brošüürid „Kehakultuur“ (Tall., 1936) ja „Aperçu du développement des sports et de la culture physique en Estonie“ (Tall., 1937).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KOMPUS, Hanno (Johannes), teatri- ja kunstitegelane, sünd. 20. II 1890 vkj. Tartumaal Rannu khk. köstri ja khk-kooliõpetaja pojana, õppis Rannu khk-koolis, Tartu reaalkoolis 1901—08, Riia polütehnikumis arhitektuuri 1909—18. Võtnud osa Vabadussõjast, oli ta 1919—20 haridusministeeriumi kunstiosakonna juhataja, a-st 1920 „Estonia“ teatri dramaturg ning näitejuht sõnalavastuse ja a-st 1923 peamiselt muusikalavastuse alal. Pärast praktiseerimist Dresdenis Saksi riigiooperis režiiassistendina 1922—23, valiti ta 1925 „Estonia“ teatri ajutise kunstilise kolleegiumi juhatajaks, määrati s. a. teatri direktori kt. ja 1927 direktoriks, mis kohal püsis kuni 1929. Seejärel on K. olnud „Estonias“ tegev muusikalavastajana ja toimib a-st 1936 Riigi Ringhäälingu saatekava juhatajana. K. on olnud E. Draamastuudio Ühingu teatrikooli õppejõud ja ajakirja „Taie“ toimetajaid, Eesti-Soome-Ungari Liidu juhatuse ja Eesti Kunstimuuseumi (Tallinnas) kunstikomisjoni liige. Ta on olnud tegev ka draamade ja ooperite tõlkijana, avaldanud brošüüri „Kunst meie põhiseaduse kavas“ (Tall., 1920), teose „Das malerische Estland“ (Kopenhaagen, 1936) ja „Picturesque Estonia“ (*ibid.*, 1937) ning palju kirjutisi, peamiselt kunsti alalt ajalehis, ajakirjus ning mitmesuguseis teatmeteoseis; ta oli „Eesti entsüklopeedia“ näitekunsti osakonna toimetaja. — K. on oma teatrikarjääri alguses hea menuga mänginud šarže ja episoode. Ta on lavastanud „Estonias“ eesti algupärandeid, G. Kaiser'i „Gaasi“ (tema esimene lavastus 1920—21), tõlkekomöödiaid ja terve rea oopereid. K. on maitsega, hea stiilitundega, liigsesse modernismi mittekalduv ja katsetamise suhtes võib-olla veidi liiga tagasihoidlik näitejuht. Tõlkijana K. on hea eriti värsitõlke alal, omades soravat ja lavalist, sealjuures mitte liiga moodsat keelt ja osates tabada algupärandi vaimu haruldaselt hästi. K-e ja ta abikaasa Rahel Olbrei (vt. *Suppl.*) teeneks tuleb lugeda ka „Estonia“ tantsurühma ellukutsumist.

Isikl. jm. saadud andmed. *V. M.*

*KONIK, **Konstantin**, arstiteadlane ja poliitikategelane, käis täiendumise

otstarbel välismail a-il 1922, 1926 ja 1929, oli Tartu ülikooli arstiteaduskonna dekaaniks 1920—31. A-st 1932 oli K. V Riigikogu liige rahvusliku keskerakonna rühmas, kuhu ta kuulus tööerakonna ühinemisest saadik E. rahvaerakonnaga 1932. a. alguses. Haridus- ja sotsiaalministrina K. toimis J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses maist okt-ni 1933. Saanud arterioskleroosi tagajärjel halvatuse 1933 ja vahepeal mõnevõrra paranenud, suri ta 3. VIII 1936 ukj. Tartus (maetud Metsakalmistule Tallinnas). — K-u dekaaniks olemise ajal kutsuti tema algatusel ellu närvikliinik, lastekliinik ja kehalise kasvatuse instituut. Mõnesid teoreetilisi arstiteaduskonna õppekohti pidas ta esialgu vajalikuks täita välismaalastega kui tema arvates paremate teadlastega neil aladel. K. oli Eesti Tuberkuloosi Vastu Võitlemise Liidu asutajaid ja juhataja algusest 1925 kuni 1936 ning valiti s. a. suvel liidu auliikmeks. Tartu Eesti Arstide Seltsi auliige oli ta a-st 1932. E. Ajutise Valitsuse ühe volinikuna võttis K. osa nov-s 1918 Riias A. Winnig'iga (vt.) peetud läbirääkimistest ja lepingu sõlmimisest. Süvenenud poliitilis-ühiskondlikesse küsimusisse, arendas ta viimasel paaril eluaastal innukalt demokraatlikku mõttelaadi ms. oma artiklite kaudu „Tänapäevas" jm. K. on avaldanud kirjutisi ka „Eesti Arstis".

„Tänapäev" 1936, nr. 9; „Eesti Arst" 1937, nr. 1 (A. Lüüs, U. Karell); Post. 1936, nr. 207 jj.; Pvl. 1936, nr. 208 jj.; „Vaba Maa" 1936, nr. 174 jj.; „Uus Eesti" 1936, nr. 208 jj.; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 207, 254, 258 jj. *J. K.; T.*

KONSA, Amalie (varjunimi **Brigitta**), näitlejanna, sünd. 25. II 1873 vkj. Tartus töölise lapsena (isa eestlane, ema leedulane), õppis Tartus Jaani kiriku algkoolis. K. hakkas 13-aastasena laulma „Vanemuise" lavakooris ja esinema a-st 1894 laulumängude kõrvalosades. A. 1896 algas K. lavategevuse õitseaeg, mis vältas 10 a. Ta oli publiku lemmikuks eriti primadonnana laulumängudes. Oma ladusa, naljaosava mängu kaudu elustas ta lava soojuse ja värskusega. K. esines palju kordi ka väljaspool Tartut. „Vanemuise" uue teatrimaja avamise järel 1906 olid K. ja Karl Triipus ainsad, kes pääsesid A. Viera (vt.) trupist K. Menningu (vt.) juurde „Vanemuise" elukutselisse näitlejaskonda, kus K. tegevus arenes juba tagasihoidlikkuse raamis. K. läks pensionile kevadel 1926. Ta on a-st 1936 E. Näitlejate Liidu auliige.

Post. 1895, nr. 271, 1926, nr. 130, 135 jm. saadud andmed. *K. E. S.*

KOORT, Alfred, filosoof, sünd. 16. V 1901 vkj. Viljandis käsitöölise pojana, õppis Tartus kommertskoolis ja 1919—24 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas mag. phil. astmega, töötas 1924—27 ülikooli stipendiaadina kodumaal, Göttingeni ülikoolis ja Pariisis (1926). A-il 1927—35 oli K. õppeülesandetäitja Tartu ülikoolis filosoofia ja pedagoogika alal; ta täiendas end õppevaheaegadel välismaal, eriti Göttingenis ja Berliinis. K. omandas 1934 Tartus dr. phil. astme ja on toiminud a-st 1935 filosoofia ja pedagoogika dots-na, a-st 1938 adjunktprof-na ja a-st 1939 erakorralise prof-na. Ta on olnud õpetajaks Tartu õpetajateseminaris (1923), Tartu kommertsgümnaasiumis (1927—28) ja lektoriks Tallinna pedagoogiumis (1930—32), Tallinna ja Tartu rahvaülikoolis ja mitmeil õpetajatekursusil. K. on a-st 1931 Akadeemilise Pedagoogika Seltsi esimees ja seltsi pedagoogiliste aastaraamatute (seni ilm. I—III) toimetaja. Peale oma doktoriväitekirja „Beiträge zur Logik des Typusbegriffs" (*Acta* B XXXVIII$_4$ ja XXXIX$_1$, 1936—38) on K. avaldanud teosed „Sissejuhatus filosoofiasse" (Tartu, 1938) ja „Kaasaegset filosoofiat" I (*ibid.*, 1938) ning teaduslikke jm. artikleid ajakirjades „Looming", „Ajalooline Ajakiri", „Kasvatus", „Eesti Kool", „Eesti Keel" („Keel ja loogika" a. 1931), „Akadeemia" (mille toimetajaid ta on), „Areng", soome ajakirjas „Kasvatus ja koulu" jm. Ta on tõlkinud raamatud: W. James'i „Kõned õpetajaile psüholoogiast" (Tall., 1920), W. Jerusalem'i „Psüholoogia õperaamat" (*ibid.*, 1921), W. A. Lay „Eksperimentaalne pedagoogika" (Tartu, 1924) ja J. Payot' „Tahte kasvatamine" (*ibid.*, 1926).

Isikl. saadud andmed. *J. T.*

* **KOORT, Jaan**, kujur ja maalikunstnik, sünd. 25. X 1883 (mitte 7. XI ega 19. XI 1883) vkj. Tartumaal Sootaga v. Pupastvere külas. Töötanud 1916—21 Tartus, toimis K. sügisest 1921 Tallinnas Riigi kunsttööstuskooli õppejõuna

skulptuuri alal. 1920. a. lõpul käis ta Moskvas ja 1921. a. hilissuvel Pariisis. Sept-st 1922 dets-ni 1923 töötas K. Viimsi mõisas Tallinna lähedal. 1924. a. ehitas ta endale Kadriorgu skulptuuriateljee. Sellele järgnes viljakas tööperiood mitme abilisega. 1926. a. sattus K. teravasse vastuollu juhtivate kunstiringkondadega; ta arvustavad sõnavõtud „Päevalehes" E. Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali summade jaotamise põhimõtete ja kunstnikkude kutse-eetiliste väärnähtuste kohta ajendasid K-i osalise boikottimise kaaskolleegide poolt ja Kultuurkapitalist temale määratud tööstipendiumi kinnipidamise. S. a. sügisel K-i poolt avaldatud teravad arvustused Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu V ja Eesti Kunstnikkude Liidu IV kunstinäituse üle põhjustasid rea kohtuprotsesse. Neil asjaoludel ning ka majanduslikel kaalutlusil otsustas K. jäädavalt kodumaalt lahkuda ja asuda Austraaliasse. Lahkunud apr-s 1927 Eestist, peatus ta mõnda aega Riias (kus ta modelleeris ms. Riia linnapea Andersons'i ja prof. V. Purvītis'e portreepead) ja Londonis. Austraalias (Melbourne'is, Sydney's jm.) tutvus ta töötingimustega ja kunstieluga. Ent leidmata rahuldust sealseist oludest sõitis ta Tseiloni, Durbani, Kaplinna, Kanaari saarte ja Londoni kaudu nov-i lõpuks 1927 kodumaale tagasi. Matk oli K-i viljastanud uute loominguliste ideede ja tehniliste probleemidega. Pidevalt jätkuva skulptuurloomingu kõrval hakkas ta teotsema ka keraamika alal. Austraalia-reisu ajal 1927. a. ehitas K-i ateljeesse keraamikapõletamise katseahju O. Murdmaa (Martinson), kellega K. alul töötas koos. 1928 soetas ta endale pronksivalu sisseseadu ning uue suurema, tehniliselt täiuslikuma keraamikaahju. Pronksivalu ning eriti keraamika alal tuli teha süstemaatselt väga palju kulukaid katseid mitmesuguste materjalisegude, põletusviiside kui ka glasuuride koostise kohta. Kodumaa saueliigid, mis sulasid liiga madalal temperatuuril (ca 1000° C), osutusid vähekõlvulisteks peenkeraamika tarvis; seejärel välismailt hangitud materjalid andsid aga soovitud tulemusi. Alul paljundas K. keraamilises tehnikas peamiselt oma skulptuurtöid — loomafiguure, päid, hiljemini ka ilunõusid, vaase, serviise jm. 1931. a. ehitatud EKA maja peaportaalile valmistas K. klinkerkivist laternakandjate figuurid, milleks tal tuli ehitada uus kõrgkuumust võimaldav põletusahi. Rohke katsetamine ruineeris aga K-i majanduslikult; ka suurema keraamikatööstusettevõtte rajamine Eestis ebaõnnestus. Kuid oma vormilt ja stiililt omapäraste, glasuuridelt mitmekesiste ja nüansirikaste toodetega võitis ta peagi tunnustuse ka väljaspool Eestit. Saanud 1934. a. ettepaneku siirduda Nõukogude-Venesse keraamikatööstuse organiseerivaks jõuks, tutvus K. juulis 1934 sealsete töötingimustega ja sõitis aug-s 1934 lõplikult N.-Venesse. Seal rajas ta 56 km Moskvast eemal, Moskva-Kaasani raudtee ääres Retšitsa külas Gžell'i keraamikatehase, mille tehniliseks ja kunstiliseks juhiks ta jäi oma elu lõpuni. Mainitud tehasesse ehitas K. 7 suurt keraamikapõletusahju ning tehas töötas umb. 100 töölisega. Apr-st maini 1935 viibis K. puhkusreisul Kaukaasias. 1935. a. suvel hakati talle ehitama isiklikku skulptuuriateljeed ja ta alustas modelleerimist. Kuid K. haigustus s. a. okt-i alguses kopsupõletikku ja suri 14. X 1935 ukj. Moskvas Botkini haigla Kremli osakonnas. 16. okt-l korraldati Moskvas Vene kunstnikkude keskorganisatsiooni poolt K-i auks suurejooneline mälestusaktus. Samal õhtul Moskva krematooriumis tuhastatud K-i põrm toodi s. a. 6. nov-l Tallinna, kus see asetseb K-i perekonnas urnis.

K-i mitmepalgelisest ja väga ulatuslikust toodangust puudub veel kõikehõlmav ülevaade. Alul silma paistnud nii maalijana kui ka kujurina, keskendas ta oma huvid peagi skulptuurile, mis vastas rohkem ta maailmatunnetuslaadile ja kunstilisele intentsioonile. K-i kui kujuri looming omab pöördelist tähtsust eesti kunstis. Lähtudes prantsuse moodsa skulptuuri (A. Rodin'i, E. Bourdelle'i, A. Maillol'i) vormiprobleemide mõjukonnast, süvenes ta ühtlasi vana-egiptuse, antiik-kreeka arhailise ajastu, gooti kui ka renessansi skulptuuri stiiliprobleemidesse ning kujundas iseseisva, meil seni valitsenud akadeemilis-klassitsistlikust vormikäsitlusest täiesti erineva stiili. Selle iseloomulikumaiks jooniks on suurte masside ja vormide kujundamine materjali omadustele vastavalt monumentaalseks,

liigseid detaile ja pinnaefekte vältivaks, harmoonilist selgust ja rahu taotlevaks tervikuks, millele annab individuaalse elu ja veetluse rütmiliselt voolav ning mõjukas kontuur. Selle kõrval aga esineb ka peenetundelise, pehmelt mõjuva pinnakäsitlusega töid (päid, mõned loomafiguurid), milles võib märgata impressionismi järelmõju. Kogu K-i loomingut varjundavad range tõsidus ja süvenev suhtumine ülesandesse selleks, et teoses esile tõsta kujutusobjekti igipüsivat, tüüpilist olemust. Oma loomingu paremikus on ta saavutanud idee, materjali ning vormikomponentide peaaegu täieliku adekvaatsuse. K. on töötanud kõigis materjalides, eelistades siiski raskeid, tumedaid, kõvu aineseid. Esimesena eesti skulptoreist tarvitas ta oma ideekehastuseks graniiti, basalti ja dioriiti; samuti rakendas ta edukalt selleks tsementi, kunstkivi ja keraamilisi materjale, avardades seega meie skulptorite tehnilisi väljendusvahendeid. K-i uuemas ümmarplastilises toodangus väärivad tähelepanu eeskätt arvukad portreebüstid ja -pead, nagu „A. Kitzbergi büst" (graniit, 1924) ERM-s Tartus, „Mehe pea" (must graniit, 1924) Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas, „K. Pätsi büst" (graniit, ca 1925) Tall-s Rahvapangas, „Prof. H. Koppeli pea" (pronks, 1928, 2 valandit, neist teine ERM-s), „Prl. S. Pinna pea" (must graniit, 1934; teisend keraamikas), „A. Larka portree" (kips, 1934), „Pr. M. Lossmanni pea" (graniit, 1934; ka keraamikas ja pronksis), „Prl. Tui Koorti pea" (kips, 1935; K-i viimne teos); intiimseid laste päid, näit. „Tütarlapse pea" (pronks, 1930; ERM-s, ka keraamikas), „Poisi pea" (Raa Koort, modelleeritud 1917, pronksis 1931, ERM-s; teisendid India palisandripuus, keraamikas, kunstgraniidis), „Tütarlapse pea" (prl. P. Burman, keraamika, 1932), büste hauamonumentidele jm. Figuraalskulptuuri alal on mainitavad: „Naisfiguur" (pronks, 1926) Eesti Kunstimuuseumis, „Põlvitaja naine" (2 teisendit marmoris on Tallinnas erakätes, teisend graniidis Luxembourg'i muuseumis Pariisis, 1929), „Seisev naisfiguur" (puu, 1928—29) E. Kunstimuuseumis, „Vabadussõjas langenud üliõpilaste mälestusmärk" (kolmefiguuriline grupp Tartu ülikooli poolt 1929 tellitud pronksreljeefile; selle teostas F. Sannamees 1939).

Uudse alana tõi K. eesti kunsti oma loomingu lõppjärgul loomaskulptuuri. Ta sügavast huvist looduse vormirikkuse vastu tunnistavad ms. arvukad joonistised puudest, loomadest, maastikest, teostatud mitmel ajajärgul, peamiselt suvitamisel Leetse rannas Paldiski lähedal; oma ateljeesse Kadriorgu ta soetas miniatuurse „loomaaia", kuhu kuulusid metskits, orav, jänes, mitu öökulli ja varest, papagoi, kurg jm. 1926. a. modelleeris K. ühe oma silmapaistvamaid šedöövreid — „Metskitse" (pronks, 1927); sellest üks valand on püstitatud Tallinnas Nunne tänava äärsele murupLatsile Toompea jalamil, teine on erakogus, kolmas omandati eesti kunstinäituselt 1935. a. Läänemaade kunstimuuseumile Moskvas. 1928. a. Leetses valmisid seisev ja nõjatuv „Siga" (viimane 1929. a. vähendatult ka keraamikas) ning „Oinas" (kips), 1931. a. „Öökull", 1932. a. „Kurg" (kips), 1933. a. väike „Metskits" (pronks ja keraamika). Ta loomaskulptuuridele on üldiselt omane peen, lihtsustatud vormitunnetus ning iseloomuliku asendi tabavus. — Selge, arhitektooniline masside liigendus, materjali mõju arvestav ülesehitus ning tagasihoidlik kaunistusmotiivide kasutamine iseloomustavad K-i kavandatud hauamonumente Tartu ja Tallinna kalmistuil. Neist on silmapaistvamad: H. Namsing'u hauasammas Saaremaa marmorist püramiidja aluse, urni-motiivi ning pronksreljeefiga (avatud 1925) Tallinnas Rahumäel, J. Kuperjanov'i hauasammas raskemõjulise sarkofaagimotiiviga (Saaremaa marmor, 1925) Tartus Maarja koguduse kalmistul, C. R. Jakobson'i hauasammas mustast Rootsi graniidist büstiga püstkülikulisel alusel (1927) Kurgjal, A. Kitzberg'i hauasammas pronksbüstiga püstkülikulisel graniitalusel (1930) Tartus Maarja kalmistul, K. Uusman'i perekonna punasest graniidist arhitektooniliselt kujundatud hauasammas kahe öökulliga (1931—32) Kaarli koguduse kalmistul Rahumäel, H. Treffner'i hauasammas graniitaluse ja pronksbüstiga (1933) Tartus ülikooli koguduse kalmistul, J. Luiga perekonna hauamonument kõrgel graniitsteelil seisva öökulliga (1933) Tartus Maarja koguduse kalmis-

tul, üks omapärasemaid ja mõjukamaid hauachiseid Eestis. Ka puht-arhitektuurskulptuuri alal leidub K-i toodangus näiteid Tallinnas Riigikogu hoone, Gloria Palace'i, EKA maja jm. sise- ja välisosas. — K-i rohkearvulises keraamikatoodangus esinevad ta enda skulptuurtööde (peade, loomafiguuride) paljundused ning lihtsajoonelised, maitsekad, kohati tagasihoidlikult looma- või taimemotiiviga kaunistatud vaasid, astjad, urnid, serviisid jne. väga mitmesuguseis materjalides, alates lihtsast kivisaunõust kuni portselani kvaliteedile lähenevate, kõrgkuumuses põletatud hinnaliste esemeteni. Ta peamine huvi oli suunatud aga kõrgläike-, maa-, matt-, soola-, suitsujt. glasuuride vaheldusrikaste värvivarjundite saavutamisele; selles ta jõudis suure täiuslikkuseni. Ta keraamikatoodangut on levinud nii kodu- kui ka välismail. — K-i mitmekülgne looming moodustab eesti kunsti jäädava väärtusega põhivara, millel on olnud suunda-määrav tähtsus moodsate vormiprobleemide ülekandmisel eesti skulptuuri kui ka selle aine valdkondade ja tehniliste käsitlusviiside avardamisel. Ta isikupäraselt läbituntud, rahvuslikult ilmestatud looming on äratanud tõsist huvi ka esinemistel välismail (Pariisis, Soomes, Lätis, Nõukogude-Venes). Ta töid leidub Tartu ja Tallinna muuseumes, Helsingi Ateneumis, Riia, Leningradi, Moskva, Pariisi, Buenos Aires'e jt. kunstimuuseumes, peamiselt aga erakogudes kodu- ja välismail.

Post. 1906, nr. 230, 1907, nr. 58, 1916, nr. 47 (J. Kompus), 1927, nr. 60, 1935, nr. 282 (R. Paris), 304, 306; „Vaba Maa" 1921, nr. 113, 1923, nr. 214, 1924, nr. 173, 1926, nr. 184, 244, 276, 1927, nr. 21, 22, 51, 52, 82, 225, 227, 228, 288, 1928, nr. 35, 1930, nr. 208, 1935, nr. 243, 249 (Alfr. Vaga), 265; Pvl. 1923, nr. 262 (H. Kompus), 1926, nr. 90 (J. K., Üks õnnetu seadus), 245, 247 ja 249 (J. K., E. K. K. K. V kunstinäitus), 261 ja 263 (J. K., Eesti Kunstnikkude Liidu IV kunstinäitus), 335, 353, 1927, nr. 61, 312, 313, 326, 1935, nr. 285 (H. Kompus), 310; „Revaler Bote" 1928, nr. 51 (A. Behrsing); „Vaba Sõna" 1934, nr. 118; „Uus Eesti" 1935, nr. 30 (E. Hubel, L. Soonberg), 53; EKS-i Aastaraamat IX (1917), lk. 132 (J. Kompus); „Agu" 1923, nr. 40 (Alfr. Vaga), 1924, nr. 7 ja 19 (Ha Ko[mpus]); Hoia Ronk, Kaasaegsed (1926), lk. 27; F. Kull, Mässumehi ja boheemlasi (1933), lk. 96 jj.; „Looming" 1935, nr. 9 (M. Laarman, H. Kompus); R. Paris, Uuem eesti kunst (1935), lk. 63—66, jm. saadud andmed.

V. Em.

***KOPPEL, Henrik (Heinrich)**, arstiteadlane, ülikooli- ja seltskonnategelane, oli Tartu ülikooli rektoriks dets-ni 1928 ja üliõpilasasjade prorektoriks 1928—31, läks pensionile jaan-s 1934. — K. on arstiteadlasena aidanud teenekalt kaasa kõrva-, nina- ja kurguhaiguste eriala väljaarendamisele iseseisvaks teaduslikuks distsipliiniks. Ta oli Venemaal üks väheseid õpetlasi, kes viis selle eriala õppeainena ülikooli ja hakkas andma sellesisulist spetsiaalõpetust. K-i rektoriks oleku ajal arendati välja Tartu ülikool teadus- ja õppeasutiseks administratiivsel, majanduslikul ja õpetuslikul alal. Ülikooli juhtimise ja eestistamise töös, milleks ta rakendus kogu selle aja kestel suure energiaga ja oskusega, omab K. väga silmapaistvaid teeneid. Ta on töötanud aktiivselt kaasa ka Loodusuurijate Seltsis (Tartus), zooloogiamuuseumi arendamisel ja Saaremaal Kuusnõmmel asetseva ülikooli bioloogiajaama loomisel; viimasele alluvad otseselt looduskaitse alad Vilsandis, Vaika saartel ja Harilaiul. 1928. a. algatas K. Õp. E. S-s eesti keele asjaajamise keeleks tarvituselevõtmise küsimuse; selle läbiviimise järel läks Õp. E. S-i juhtimine 1929. a. täielikult eestlaste kätte. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi (ENKS) esimehena on ta olnud selle kuratooriumi esimeheks 1930—36 ja ENKS-i kooli sihtasutiseks muutmisest a-st 1936 peale ka viimase esimeheks. ERM-i Ühingu juhatuse esimeheks on K. a-st 1929 ja kuulub Ühingu esindajana 1931. a. loodud ERM-i sihtasutise hoolekogu ja valitsuse koosseisu algusest peale; viimase esimeheks on ta ühtlasi a-st 1938. E. Hüpoteegipanga juhatuse abiesimeheks on K. a-st 1934 ja kindlustusselts „Eesti" nõukogu esimeheks a-st 1937. Ta on teotsenud veel Tiisikuse Vastu Võitlemise Seltsis, E. Tuberkuloosi Vastu Võitlemise Liidus ja siis (a-st 1937) E. Tuberkuloosi Vastu Võitle-

mise sihtasutise juhatuses, EKS-i Koduuurimise toimkonnas, ms. juhatajana 1923—30, T. Bergmanni Abiraha sihtasutise valitsuses, Arstide Koja nõukogus, ev. luteriusu kirikukogus jm. K. on ms. Upsala ülikooli arstiteaduse audoktor a-st 1927, Läti ülikooli auliige a-st 1927, Tartu ülikooli audoktor (*dr. jur. h. c.*) a-st 1928, Soome arstide seltsi *Duodecim*'i auliige a-st 1931, EKS-i auliige a-st 1929 ja Õp. E. S-i auliige a-st 1938. Ta on avaldanud kirjutisi „Eesti Arstis", „Tervises", ajalehis ja koguteoseis; neist artikleist nimetatagu „Eesti arstkond enne Eesti iseseisvust" („Eesti Arst" 1937, nr. 11).

Post. 1928, nr. 329, 1933, nr. 304, 1938, nr. 350, 1939, nr. 19, 20; E. Kirj. 1934, nr. 1 (E. S a a r e s t e); Pvl. 1938, nr. 350; isikl. jm. saadud andmed.

T.

KOPPEL, Karl, „Oleviku" väljaandja, seltskonnategelane, sünd. 14. X 1860 vkj. Tartu lähedal Sopaku kõrtsmiku ja linakaupmehe pojana, õppis Tartu kreiskoolis. Majade omanikuna Tartus elades võttis K. osa seltskonnategevusest, oli ms. karskusseltsi „Ugaunia" asutajaid (1900) ja selle esimeheks 1902. Karskuse kuratooriumi liikmena tutvus ta lähemalt A. Grenzstein'iga (vt.), kellelt ostis nädalalehe „Oleviku" (1901), mille muutis nov. 1904 kaks korda ilmuvaks. K. suri 1. IV 1906 vkj. Soomes Viiburi lähedal Uusikirkko's. — „Oleviku" ebasoodsa seisundi tõttu oli K-l mitmesuguseid raskusi, näiteks juba võimudele vastuvõetava vastutava toimetaja leidmisel; selleks ei kinnitatud K. Kotsar'it ega K-t ennast, küll aga viimaks ta naine Marie K. (vt. *Suppl.*). Et „Oleviku" trükikojas oli trükitud keelatud suunaga tooteid, samuti ajalehes avaldatud lubamata sisuga kirjutisi, põgenes K. võimude eest 1905. a. lõpul Soome ja „Olevik" suleti kindralkuberneri V. U. Sollogub'i (vt. *Suppl.*) otsusega 1906. a. alguses.

Post. 1906, nr. 75, 77, 78 jm. saadud andmed.

G. V.

KOPPEL, Marie, ajakirjanik, sünd. 16. VII 1867 vkj. Urvaste khk. taluniku Peeter Grossberg'i tütrena, õppis kohalikus algkoolis ja saksa tütarlastekoolis Tartus; oli a-st 1892 abielus Karl Koppel'iga (vt. *Suppl.*). K. toimis oludest tingitult „Oleviku" vastutava toimetajana 1903—05, olles seega eesti poliitilise ajalehe esimeseks naistoimetajaks. Ta avaldas „Olevikus" kirjutisi mitmesuguste küsimuste kohta ja eestindas ms. Hannemann'i järgi „Aiatöö-katekismuse" (Tartu, 1903). Ühenduses „Oleviku" sulgemise eellugudega vahistati K. võimude poolt 1905. a. lõpul lühikeseks ajaks. Pärast seda on K. avalikust elust kõrvale jäänud ja elab Tallinnas.

Isikl. kogutud andmed.

G. V.

KOPVILLEM, Jaan, keemik-tehnoloog, sünd. 30. VI 1885 vkj. Viljandi v. talurentniku pojana, õppis Soosaare valla- ja Kolga-Jaani khk-koolis, Tartu õpetajateseminaris 1902—06, sooritas 1907 Narvas koduõpetaja kutseeksami ja 1912 Peterburis eksternina küpsuseksami. Ta õppis keemiat Riia polütehnikumis 1913—15 ja Leipzigi ülikoolis 1922—25, töötas 1925—27 Šveitsis Zürichi ülikoolis, kus omandas dr. phil. astme 1927, ja Tartu ülikooli teadusliku stipendiaadina keemilise tehnoloogia alal Londonis kolledžis *Imperial College of Science and Technology*. K. toimis õpetajana Kolga-Jaani khk-koolis (juhatajana) 1906—08, seejärel Kuramaal Aizpute's (Hasenpothis) kõrgemas algkoolis ja 1915—18 Pärnu kaubanduskoolis, ühtlasi naisgümnaasiumis ja Eesti Kooliseltsi progümnaasiumis. K. lahkus 1918. a. sügisel okupeeritud Eestist, sai s. a. dets. Londoni Eesti saatkonna sekretäriks ja teotses seal kuni 1922, viimasel a. *chargé d'affaires*'ina. Ta võttis osa Eesti delegatsiooni peasekretärina Rahvasteliidu täiskogust Genfis 1920 ja Eesti delegatsiooni juhatajana Rahvasteliidu ühingute kongressist Prahas 1922. K. töötas 1928 Tartu ülikoolis õppeülesandetäitjana, sai 1929 eradots-ks, 1932 dots-ks ja 1935 erakorraliseks prof-ks keemilise tehnoloogia alal; ta on olnud 1935—36 Tartu ülikooli tehnikateaduskonna dekaaniks ja a-st 1936 Tallinna Tehnikainstituudi (a-st 1938 Tallinna Tehnikaülikooli) keemilise tehnoloogia erakorraliseks ja a-st 1937 korraliseks prof-ks, ühtlasi keemiaosakonna juhatajaks. A-st 1937 on K. Loodusvarade Instituudi ja selle nõukogu liige. Ta on avaldanud peamiselt eesti põlevkivi käsitlevaid teaduslikke kirjutisi ajakirjus. Eriraamatuna on temalt ilmunud „Beitrag zur Untersuchung der estländischen Schieferöle" (Tartu, 1927; väitekiri).

Isikl. saadud andmed.

P. K-n.

KORE (end. perekonnanimi kuni 1936 **Kraus**), **Tiido**, Vabadussõja tegelane, sünd. 14. XI 1887 vkj. Virumaal Jõhvi khk. Sompas mõisatöölise pojana, omandas alghariduse Repniku valla- ja Jõhvi ministeeriumikoolis, lõpetas Narva merekooli 1913 kaugesõidukaptenina. K. teenis välismaa laevadel 1903—14, võttis Maailmasõjast osa Vene mereväes, ülendati mereväelipnikuks 1915, oli märtsis 1918 E. rahvusväes ning E. Vabadussõjas miiniristleja „Lennuki" vanemohvitser ja m.-r. „Vambola" komandör; ta toimis 1922—23 Läänemere laevastiku divisjoniülemana, olles ühtlasi m.-r. „Lennuki" komandör. K. on kahe Vabadusristi kavaler ja ülendati 1923 kaptenmajoriks. A-st 1924 teenib K. a./s. „Tallinna Laevaühisuses". Ta on olnud Tallinna Maleva II malevkonna pealik 1924—28 ja juhtivalt tegev mitmes seltskondlikus ja ühistegelikus organisatsioonis.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); sõjaministeeriumi arhiivist, isikl. jm. saadud andmed. *O. K.*

***KORHONEN, Arvi Heikki**, soome ajaloolane, siirdus a-l 1927 Turust Helsingi, kus on teotsenud praeguseni kindralstaabi sõjaajaloo komitee abijuhatajana. Ühtlasi oli ta 1928—29 Helsingi ülikoolis üldise ajaloo prof-i kt. A-il 1928—32 viibis K. stipendiaadina pikemal välismaisel uurimisreisul, kogudes mitme maa arhiivest rikkalikku materjali soome sõdurite osavõtu kohta XVII s. sõdadest. A-il 1932—34 oli ta Historiallinen Yhdistys'e ja 1933—35 Lokaalajaloo Komitee esimees. A-l 1928—29 teotses K. Helsingi ülikooli üliõpilaskonna esimehena. A-st 1932 on ta Õp. E. S-i kirjavahetajaliige. K. on ms. avaldanud uurimused „Puolan puolustussota Liivinmaalla vv. 1600—1601" (Historiallinen Arkisto XL, 1933), „Suomen itärajan syntyhistoriaa" (Helsingi, 1938) ja „Hakkapeliittain historia" I (*ibid.*, 1939).

Isikl. kogutud andmed. *T.*

KORNEL, Karl Ferdinand, õigusteadlane, ühis- ja poliitikategelane, sünd. 13. VIII 1882 vkj. Rõuge khk. Savi kõrtsmiku, pärastise linakaupmehe pojana, lõpetas Valga linnakooli 1898, omandas algkooliõpetaja kutse 1908, täiendas ennast iseõppimise teel ja sooritas 1916 Peterburis küpsuseksami; ta lõpetas eksternina Nikolai ratsaväekooli Peterburis 1917 ja õppis Tartu ülikooli õigusteaduskonnas 1918—23, mille kursuse lõpetas. K. on alates 16. eluaastast teotsenud õige mitmes paigas Venes ja kodumaal mitmesuguseil teenistuskohtadel peamiselt majanduslikul alal, vabrikuis ja ärides raamatupidajana ja korrespondendina ning ühistegelikes ettevõtteis. Ta on toiminud ajakirjanikuna ms. „Päevalehe" (1910—11), „Võru Teataja" (1913—14) ja „Postimehe" (1920—23) toimetuses. K. võttis osa Maailmasõjast ja E. Vabadussõjast ratsaväe ohvitserina. Ta oli Asutava Kogu, II ja III Riigikogu liige rahvaerakonna rühmas, kaubandustööstusministriks kahes J. Teemant'i (vt. ka *Suppl.*) kabinetis 1926—27 ja on a-st 1930 E. Telegraafi Agentuuri (ETA) direktor. K. on kestvamalt võtnud elavalt osa ühistegelikust liikumisest, olnud muu hulgas Ühistegelise Liidu juhataja 1929—30 ja „Ühistegevuselehe" toimetajaid 1929, Akadeemilise Ühistegevuse Seltsi asutajaid 1922 ja esimene esimees s. a. Ta on seisnud lähedal ka karskusliikumisele, olnud Pikalaenu Panga ja E. Rahvapanga nõukogu liige ja toiminud 1929 E. Ajakirjanikkude Liidu esimehena, 1936—38 Eesti-Soome-Ungari Liidu esimehena ja a-st 1936 Eesti-Rootsi Ühingu abiesimehena. Rahvusliku keskerakonna lõhenemisel J. Tõnisson'i valitsuse ajal 1933. a. oli K. koos J. Kuke ja L. Sepaga (vt. neid ka *(Suppl.)* uue erakonna „Uuendusliidu" asutajaid.

Isikl. saadud andmed. *T.*

KOROSTOVETS, Izmail Vladimirovitš, Eestimaa kuberner, kindralmajor, sünd. 1. VIII 1863 vkj., lõpetas paažidekorpuse, teenis a-st 1884 ihukaitseväes Preobraženski rügemendis. A-st 1903 toimis K. Kuramaa asekubernerina ja juunist 1907 kuni 1915. a. lõpuni Eestimaa kubernerina; ta nimetati 1916 senaatoriks. Hiljemini elas K. Moskvas ja viimased 12 eluaastat Poolas Poznanis, kus suri 19. III 1933 ukj. — Eestimaa kubernerina arvestas K. oluliselt rüütelkonna nõudeid ning töötas eestlaste rahvuslikkude püüete vastu, jälitades karmide vahenditega eesti ajakirjandust ja tehes takistusi eesti rahvuslikele ettevõtteile. K. toetas Tallinna linnavolikogus saksa elementi selle võitluses eesti-vene blokiga. Kui Maailmasõja ajal Balti aadel oma mõju Petrogradis kaotas ja seetõttu K-i jalgealune

kõikuma hakkas, püüdis ta pealinnas oma seisukohta parandada, lavastades ms. hobuste-protsesse ja süüdistades mõisnikke riigitruudusetuses. Uue taktikaga ei suutnud ta Petrogradi valitseva ringkonna silmis ennast rehabiliteerida, nii et senaatoriks määramine tähendas erruminekut.

K-i teenistusleht ERKA-s; „Vaba Maa" 1933, nr. 73 ja 74; Post. 1933, nr. 74; E. v. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat (1930), lk. 136, 147, 166 ja 207 jm. saadud andmed. *E. S.*

KOSKEL (end. perekonnanimi kuni 1935 **Johanson**), **Alma**, kutsehariduste gelane, sünd. 25. V 1886 vkj. Tartumaal Jõgeva v. Painküla s käsitöölise Jüri Johanson'i tütrena, õppis 1894—1904 Painküla külakoolis ja Tartus A. Salomon'i tütarlastekoolis, omandas kutsehariduse Soomes 1907—10, õppides ms. ka Helsingi kunsttööstuskoolis Ateneumis ja Helsingis käsitöökooli kudumisosakonnas. K. teotses koduõpetajana Võrumaal 1905—07, Tartu Naisseltsi käsitöö- ja kudumiskursuste juhatajana 1910—18 ja toimib Tartu Naisühingu käsitöökooli juhatajana a-st 1919. — K. oli Naisorganisatsioonide Liidu juhatuse ja kutsehariduse toimkonna liige 1920—25, on a-st 1936 Kodumajanduskoja liige, teotsenud juhatuse liikmena Tartu Kodutöö Ühingus jm. Ta oli ajakirja „Naiste Töö ja Elu" kuukaasande „Käsitöölehe" toimetajaid 1917—18. K. on avaldanud kirjutisi perioodilisis väljaandeis ja ilmutanud eriraamatuna „Taimevärvide õpetuse" (Tartu, 1918). Tartu Naisühingu auliige on ta a-st 1938.

Isikl. saadud andmed. *K. E. S.*

KOSKINEN, vt. **YRJÖ-KOSKINEN.**

KOSTOMAROV, Nikolai Ivanovitš, vene ajaloolane, sünd. 4. V 1817 vkj. Voroneži kub-s mõisniku vallaspojana ning õppis a-il 1833—37 Harkovi ülikoolis, kus 1844 omandas väitekirja kaitsemise järel magistri astme. K. oli 1846—47 lühemat aega õppejõuks Vene ajaloo alal Kiievi ülikoolis, vangistati 1847 poliitilisest tegevusest osavõtu pärast, viibis 1 a. Peeter-Pauli kindlusvanglas Peterburis ja elas selle järel eraõpetlasena rea aastaid Saratovis politsei valve all. A-il 1859—62 toimis K. Vene ajaloo prof-na Peterburi ülikoolis, pidi aga võimude silmis poliitiliselt väheustava isikuna lahkuma sellelt kohalt. Ta tegeles eraõpetlasena enda surmani 7. IV 1885 vkj. — Oma rohkeis teoseis esitas K. eriti rahva ajalugu vastandina senisele, riigi esikohta rõhutavale käsitusele. Eesti seisukohalt on ta teoseist tähelepandavad: „Съверно-русскія народоправства" (Peterburi, 1863), „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ главнѣйшихъ ея дѣятелей" (*ibid.*, 1872).

Р. Б. Сл. (1903). *R. K.*

KRAFFSTRÖM, vt. **CRAFFSTRÖM.**

KRAUS, vt. **KORE.**

KREEK, Aleksander, sportlane, sünd. 8. VII 1914 vkj. Lihula v. taluomaniku pojana, õppis kohalikus algkoolis ja a-st 1931 Haapsalu gümnaasiumis, mille lõpetas 1936. Ta on olnud Tallinnas Riigi Statistika Keskbüroo ja a-st 1939 Eesti Panga teenistuses. — Kannatanud kidura tervise pärast ja tarvitanud haiguse tõttu ka karke, hakkas K. tervise huvides tegelema spordiga. Ta on esinenud võistlusil esmakordselt kodumaal 1931 ja välismaal (Soomes) 1935. A-il 1937—39 on K. teinud kaasa eliitsportlaste osavõtul Euroopas korraldatud palju suuremaid spordivõistlusi, kus ta suurt stabiilsust osutades on saavutanud kuulitõukes hulga esikohti, võites korduvalt näit. H. Woellke't ja ka mitut ameeriklast. Neist K-i saavutistest 1937. a. mainitagu järgmisi: Kuopios 15.57 m, Stokholmis 15.48, Pariisis 15.54 ja hiljemini seals. üliõpilasolümpiaadil 15.17, Tallinnas 15.90,5 (see resultaat oli s. a. maailma paremustabelis 5.); 1938. a.: Stokholmis 16.05, Londonis 15.86, Pariisis Euroopa esivõistlusil 15.83, Göteborgis 15.92, Karlstadis 16.16 (maailma paremustabelis s. a. 2. koht), Oslos 15.67, Strasbourg'is 15.92 ja Tallinnas 15.90; 1939. a.: Berliinis 16.18 (2. koht) ja 16.05, Dresdenis 16.19, Tallinnas 16.28, 16.40 ja kahe käega 29.05 (mõlemad Eesti rekordid).

Isikl. saadud andmed. *T.*

***KREEK, Cyrillus**, helikunstnik, sünd. 21. XI 1889 vkj.; ta jätkas mitme suve vältel eesti ja Eesti rootslaste rahvaviiside korjamist, ms. ka enda kogusse, kus leidub üle 1200 rahvaviisi. K. on komponeerinud „Requiemi" C-moll soolohäälele, koorile, orelile ja orkestrile (1927), mille esiettekanne oli 1929 Tallinnas, ning koori- ja sololaule. K. on juhatanud Haapsalus korraldatud laulu-

päevi, maakondlikke laulupidusid ja I Eesti rootslaste laulupäeva (1933); ühtlasi on ta Haapsalu Meeslaulu Ühingu meeskoori juhataja a-st 1933.

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. jm. saadud andmed. *J. A.*

KRENTSIUS, vt. GRENZIUS.

*KREUTZWALD, Friedrich Reinhold, astus a-l 1818 Tallinnas Fr. v. Husen'i (nn. Karu kontori) teenistusse. Et K. ei sobinud kaupmehe kutsealale, jättis ta selle ameti varsti ja pääses a-l 1819 vennastekoguduse hooldaja Fr. Genge soovitusel kahe kasvandiku hulka, keda Eestimaa kub-u koolidedirektor parun Chr. Stackelberg valmistas ette õpetajaks asutada kavatsetavale rahvakooliõpetajate seminarile. Olles kostil Stakkelberg'i perekonnas õppis K. Tallinna kreiskoolis (kuni 1820), ms. ka eesti kirjakeelt praost O. R. v. Holtz'i (vt.) juhatusel. — Hageris Ohulepa mõisas olevat K-sse eriti mõjunud luuleandeline teener Jakob Fischer („Toa Jaagup") oma paljude rahvapärimustega. 1820-ndate a-te lõpul, viibides suvel vanemate juures Järvamaal Viisu mõisas, on K. selle ümbrusest üles kirjutanud juba rohkesti rahvalaule. — K. naitus Marie Elisabeth Saedler'iga, kelle Mecklenburgist sisse rännanud vanemate juures ta oli Tartus õppimise ajal olnud korteris. — Reisuromaan „Ma- ja Merrepiltid ..." on tõlgitud Fr. Hoffmann'i järgi, satiir „Kilplaste imevärklikud... teud" on eestikohastatud G. Marpurg'i järgi ja ajalooline jutt „Risti-söitjad" on tõlge. „Kalewipoeg, eine Estnische Sage" ilmus Tartus 1857—61 (5. tr. Tartus 1935) Õp. E. S-i toimetustes IV ja V köites üheskoos C. G. Reinthal'i ja osalt G. J. Schultz-Bertram'i (vt. neid) poolt tehtud saksakeelse tõlkega. 1869. a. ilmus sellessamas seerias G. Blumberg'i (vt.) ja nähtavasti ka K-i enda ühistööna teose kommentaar „Quellen und Realien des Kalewipoeg nebst Varianten und Erzählungen". „Kalevipoeg" on ilmunud ungari keeles A. Bàn'i (vt. ka *Suppl.*) tõlkes a-l 1929, peale selle veel juudi, läti, prantsuse (proosaväljaanne) jt. keeltes. — „Eesti-rahva Ennemuistesed jutud..." on ilmunud alul 3 osas (I Tall., 1860; II Tartu, 1864; III Tartu, 1865; 2. tr. ilmus 1875). Need on ilmunud osalt ka inglise keeles (W. F. Kirby, „The Hero of Esthonia...", London, 1895). K-i kirjavahetusest on ilmunud K. Leetberg'i (vt. ka *Suppl.*) toimetusel ainulaadne ja kirjanduslikultki väärtuslik „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus" I, II (Tartu, 1910, 1911) ja M. Lepiku toimetusel „Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus" (Tartu, 1936).

Kampmaa, Peaj. IIIII (1933); A. Säärits, „Lembitu" algupära kriitika (E. Kirj. 1927, nr. 11, 1928, nr. 2 ja 4, 1933, nr. 4, 5 ja 6); G. Suits, „Kalevipoeg" rahva-eeposena ja kunstitööna (E. Kirj. 1911, lk. 449—461); A. Anni, Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg" I: „Kalevipoeg" eesti rahvaluules (1934; selles ka pikem bibliograafia) ja II: „Kalevipoja" saamislugu (1936); A. Anni, F. R. Kreutzwald'i 50-ndal surmapäeval (E. Kirj. 1932, nr. 12); Liis Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist (1932); Selma Holberg, Kreutzwaldi usundlik maailmavaade (1933); A. Annist ja G. Saar, Kreutzwald, Jean Paul ja Witschel (1936); G. Suitsu mitmed artiklid noorest Kreutzwaldist („Looming" 1931, nr. 9 ja 10, 1932, nr. 6, 1933, nr. 4, 5, 6, 7 ja 8, 1934, nr. 4, 5, 7 ja 10, 1935, nr. 1, 2 ja 3); A. Aspel, Lähtekohti Kreutzwaldi stiili iseloomustamiseks (E. Kirj. 1937, nr. 8 ja 9); A. Säärits, Friedrich Reinhold Kreutzwald'i ühiskonnasuhe (E. Kirj. 1932, nr. 10). *A. A.*

KRIISA, Jaan, avalik tegelane, sünd. 19. XII 1882 vkj. Tartumaal Ulila v. taluomaniku pojana, õppis 1898—1905 H. Treffner'i eragümnaasiumis Tartus, sooritas 1905 Peterburis eksternina küpsuseksami ja astus 1906 Tartu ülikooli õigusteaduskonda, mille lõpetas 1911. A-l 1911—12 teotses K. Pärnus ja 1912—17 Valgas advokaadina, võttes Valgas asudes osa ka seltskondlikust tegevusest „Säde" seltsi juhatuses jm. ning olles 1917 linnapea abi. Sügisel 1917 Tartu siirdunud, sai ta nov-s Tartu linnapeaks, kellena toimis kuni omavalitsuste ülevõtmiseni enamlaste poolt jaan. 1918 ja peale Saksa okupatsioonivõimu langust s. a. lõpul. Peale Tartu langemist enamlaste vägede kätte dets. lõpul 1918 toimis K. Viljandis Lõuna-Eesti abikomissarina rinde varustamise ja mobilisatsiooni alal, oli jaan-st nov-ni 1919 jälle Tartu linnapea, seejärel kuni okt. 1920 toitlusminister J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) kahes valitsuses. Nov-s 1918

võttis ta osa Riias A. Winnig'iga (vt.) peetud läbirääkimistest. K. on pärast seda jätkanud oma tegevust Tartus advokaadina, võttes osa ka seltskondlikust ja omavalitsuslikust tegevusest. Ms. on ta 1918—26 olnud „Vanemuise" juhatuse liige ja esimees 1921—25.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KRIISA, Tannil, orelimeister, sünd. 9. XI 1866 vkj. Võrumaal Haanja v. Kokemäel väiketalupidaja pojana, sai alghariduse Haanjas Koke algkoolis ning omandas oskuse oreliehitamise alal iseõppimise teel. Ta on toiminud koos vendade Juhaniga (sünd. 1859) ja Jakobiga (sünd. 1861) oreliehitajana Haanjas a-st 1890. — K. on sellest ajast peale ehitanud väiksemaid oreleid koolidele ja a-st 1898 ka suuremaid kirikuile, kokku umb. 50 orelit. Selle hulgalise toodanguga, mis peaaegu terveni on jäänud kodumaale, on K. tõusnud eesti suuremaks ja (A. Terkmann'i kõrval) ka paremaks oreliehitajaks. Neist oreleist on tähtsamad järgmistes kogudustes: Pindi (ehitatud 1902, 12 registrit), Rannu (1906, 12 reg.), Kaarma (1908, 12 reg.), Järva-Peetri (1910, 18 reg.), Vastseliina (1911, 24 reg.), Võru (1913, 30 reg.), Sangaste (1925, 24 reg.), Põltsamaa (1926, 30 reg.), Petseri (1927, 21 reg.), Rakvere (1928, 30 reg.), Rõuge (1929, 30 reg.), Märjamaa (1930, 16 reg.), Türi (1932, 24 reg.), Paide (1934, 16 reg.), Narva-Peetri (1936, 38 reg.) ja Suure-Jaani (1937, 26 reg.).

Isikl. saadud andmed. *T.*

KRISTIAN III, Taani ja Norra kuningas, sünd. 12. VIII 1503 kuningas Frederik I pojana. Isa surma järel (1533) ei valinud riiginõukogu katoliiklik enamus K-i ta luterlikkuse tõttu kuningaks, vaid lükkas, pooldades K-i noorukest poolvenda Hansu, valimise edasi. Valitud Fyen'i ja Jylland'i aadli poolt krahvisõja ja talurahvarahutuste puhkemise järel 1534 kuningaks, tuli K. Holsteinist sõjaväega Taani, lõpetas krahvisõja ja rahustas mässulise talurahva ja linlased, murdes sellega Lüübeki võimupüüded. K-i siseriikliku tegevuse suuremaid saavutisi on reformatsiooni karmikäeline teostamine; surn. 1. I 1559. — Liivimaal toetas K. oma sugulase, peapiiskop Wilhelmi (vt.) orduvastaseid üritusi. See konflikt süvenes, kui K. hakkas rõhutama oma arvatavat ülimusõigust Eestimaa üle, väites, et Valdemar IV (vt.) polevat Eestimaad 1346 ordule müünud, vaid ainult panditanud. Kuna peapiiskop Wilhelm toetas K-i väiteid, vaidles ordu neile õigusega kõvasti vastu. A. 1554 ja 1555 viibisid selle küsimuse pärast ordu saatkonnad Taanis. Suhted paranesid, kui K. riiklikel kaalutlusil sobitas 1557 Liivimaal ordule soodsa kodurahu. Tartu maapäev 1558 otsustas paluda K-lt abi venelaste vastu. Aug-s 1558 saabusid Liivimaa saatkonnad Taani. Esialgu arenesid läbirääkimised liivimaalastega soodsas suunas. Ent siis keeldus haigevoodis lebav K. Taanile tekkinud välispoliitiliste raskuste tõttu sõjalisest abist, nõustudes andma vaid rahalist toetust. Aasta lõpul jätkati läbirääkimisi Riias, kuhu selleks saabusid Taani saadikud. K. suri enne, kui selgus nende viimaste läbirääkimiste negatiivne lõpptulemus.

C. F. Bricka, Dansk biografisk lexikon III (1889); W. Mollerup, Beziehungen (1884). *E. B.*

***KRISTIINA**, Rootsi kuninganna. Rootsi ja Poola vahel sept-s 1635 Stumsdorfis sõlmitud vaherahuga pikendati Altmarki vaherahu (1629) 26 a. võrra. Selle lepingu tagajärjel Liivimaa peamine osa jäi Rootsi valdusse. Rootsi pidi aga loobuma Liivimaa kaguosast, Daugavpilsi (Dünaburgi), Rēzekne (Rositteni), Ludza (Ludseni) ja Vilaka (Marienhauseni) linnusealakonnist; need alad jäid Poola valdusse ja on siitpeale tuntud nn. Poola Liivimaana ehk Väike-Liivimaana. Stumsdorfi vaherahu alusel tuli Rootsil loobuda ka osast Preisi rannikul asetsevaist linnadest: Memelist (Klaipedast), Pillaust, Elbingist ja Danzigi Werderist. A-l 1643 süttinud Rootsi-Taani sõjas vallutasid Rootsi väed Jüütimaa ja Skåne. Aug-s 1645 sõlmitud Brömsebro rahulepingu põhjal sai Rootsi Taanilt Jämtlandi ja Härjedaleni maakonnad, Saaremaa ja Gotlandi saare, peale selle 30 a-ks Hallandi maakonna. Ka vabanesid Rootsi laevad Taanile väinatolli maksmisest. Vestfaali rahu (okt-s 1648) tagajärjel sai Rootsi Ees-Pommeri ühes Rügeni, Usedomi ja Wollini saarega, Taga-Pommerist Stettini linna, peale selle Vismari linna, Breemeni peapiiskopkonna ja Verdeni piiskopkonna. Nende saavutiste tõttu kindlustas Rootsi veelgi enda juhtivat seisukohta Põhjamail. *J. O.*

*KROHN, Kaarle, soome rahvaluuleteadlane, siirdus pensionile 1928; surn. 19. VII 1933 ukj. Helsingis. — Soome Kirjanduse Seltsi esimeheks oli K. enda surmani ja Soome Teaduste Akadeemia liikmeks a-st 1908. Ta oli ms. Tartu ülikooli audoktor (*dr. phil. h. c.*) a-st 1923, Õp. E. S-i auliige a-st 1921, EKS-i auliige a-st 1911, Akadeemilise Rahvaluule Seltsi auliige a-st 1928 ja ERM-i auliige a-st 1927. Viimaseil eluaastail töötas K. veel kord läbi Kalevala-laule, avaldas aastakümneid kestnud töö lõpptulemusena sarja „Kalevalastudien" I—VI (FFC 53, 67, 71, 72, 75, 76, a-il 1924—28) ja viimistles tervikliku sünteesi oma uurimisviisist teoses „Die folkloristische Arbeitsmethode, begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern" (Oslo, 1926). Ülikoolitööst vabanemise järel korraldas K. enda ja oma õpilaste poolt uuritud rahvalaulude algkujud antoloogiaks „Suomen muinaisrunoja" (Helsingi, 1930) ja jätkas lüüriliste rahvalaulude üksikasjalisemat uurimist teoses „Tunnelmarunojen tutkimuksia I: Laulusta" (*ibid.*, 1931). Ühenduses Soome Kirjanduse Seltsi 100 a. juubeliga toimetas K. teose „Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831—1931: Toimihenkilöt ja toiminnan puitteet" (*ibid.*, 1931). Oma elu lõpul pöördus ta tagasi soome usundi uurimisele ja avaldas kavatsetava suursarja esimese vihuna M. Agricola jumalateoendi kriitika „Zur finnischen Mythologie" I (FFC 104, 1932). K. on kogu aja pidanud tihedaid sidemeid uurimistööga ka eesti rahvaluule alal, võimaldades eestlaste tööde trükkipääsu Soomes, avaldades ülevaate „Soome-eesti vanast rahvalaulust" (Tartu, 1924) ja aidates toimetada teost „Eesti rahvalaulud" I, II (Tartu, 1926, 1932). J. Hurt'i (vt. ka *Suppl.*) rahvaluulekogu, mis oli alates 1907 hoiul K-i juures Helsingis, toodi 1927. a. Tartu E. Rahvaluule Arhiivi.

Kansallinen elämäkerrasto; Õp. E. S-i Aastaraamat 1933 (1935), lk. 331—336 (O. Loorits); E. Kirj. 1933, nr. 9 (W. Anderson); „Eesti Hõim" 1933, nr. 3 (E. Päss). *O. L-s.*

KRULL, Arkaadius, dirigent ja muusikaõpetaja, sünd. 10. X 1895 vkj. Kuressaares käsitöölise pojana, omandas muusikalise hariduse Riia muusikakoolis 1911—14, Berliinis 1919—22 ja lõpetas eksternina 1936 Riia konservatooriumi kompositsiooniklassi. Ta oli Riias Läti rahvusooperis repetiitoriks hooaegadel 1915—16 ja 1918—19, „Estonia" teatri muusikajuhiks hooajal 1922—23 ja Tallinna Raadioringhäälingu dirigendiks 1929—33. K. on a-st 1923 peale teoreetiliste ainete õpetaja Tallinna konservatooriumis. Ta on loonud koori- ja soololaule ning orkestriteoseid.

Isikl. saadud andmed. *J. A.*

KRULL, Franz Joachim Heinrich, tööstur, sünd. 8. III 1836 ukj. Šlesvig-Holsteinis Oldesloe's, õppis masinaehitust ühes sealses masinaehitusevabrikus. K. asus 1865 Narva, kus avas väikese vasesepatöökoja, milles valmistas ka piiritusvabrikute seadmeid. Siirdunud 1875 Tallinna, ehitas ta Paldiski maanteel suurema vasesepatöökoja, selle juurde 1886 mehaanikaosakonna ja 1895 katelsepatöökoja. Viimasel a. andis ta ettevõtte oma poegade Franzi ja Gerhardi juhtida; surn. 19. V 1901 vkj. Tallinnas. — Hoogsalt areneva käitise valitsemiseks moodustati 1899 aktsiaselts „Masinaehitusevabrik a./s. Franz Krull" ja ettevõte viidi üle Kopli tänavale eriti selleks ehitatud ruumesse, kus on leidnud tööd 1938. a. kuni 1170 töölist ja ametnikku ja valmistatud 6 200 000 kr. väärtuses mitmesuguseid masinaid; neist on tähtsamad põlevkiviõlivabrikute seadmed, vedurid, külmutushoonete seadmed, põllutöö- ja turbatööstusemasinad, piiritusevabrikute aparaadid, aurukatlad, veskid, liftid, kudumismasinad jm.

Revalsche Ztg. 1901, nr. 113; Fr. Krull'ilt (Nõmmel) jm. saadud andmed. *J. M.*

*KRUSTEN (Krustein), Otto, kunstnik-karikaturist, järgneva vend, sünd. 6. VI 1888 vkj. Harku v. Muraste mõisas aedniku pojana, õppis 1907—08 Kunstide Edendamise Seltsi kunstikoolis Peterburis, töötas a-st 1927 karikaturistina „Päevalehe" toimetuses Tallinnas; surn. 23. II 1937 ukj. Tallinnas. — K. on esinenud oma töödega välismail 1930. a. Nordische Gesellschaft'i poolt korraldatud karikaturistide näitusel Saksas ja Austrias (Viinis), 1933. a. Liljevalch'i kunstisalongi poolt korraldatud näitusel Stokholmis ja eesti kunsti tutvustusnäitusil mitmel pool välismail. Jäädes selgele ja napijoonelisele stiilile truuks elu lõpuni, on K. oma väga arvuka toodangu kõverpeeglis valgusta-

nud meie riigi- ja ühiskonnaelu mitmekülgseid avaldusi ja tegelasi enamasti optimistlikult ja rõõmsa huumoriga. Ta töis ühineb teravapilgulise ning kriitilise vaatleja elukäsitus vaimuka kujundusoskusega; seetõttu ta isikupärane looming omab püsivat tähtsust eesti karikatuuri ajaloos.

Pvl. 1937, nr. 54; Pvl. lisa „Kunst ja Kirjandus" 1937, nr. 10 (H. Kompus); isikl. jm. saadud andmed.

V. Em.

KRUSTEN, Peeter (Pedro; varjunimed **Balder Jaan ja Peeter Burlesk),** kirjanik, eelmise vend, sünd. 9. V 1897 vkj. Harjumaal Muraste mõisas, õppis Tallinnas J. Kirsipuu progümnaasiumis; ta on töötanud a-il 1926—34 „Vaba Maa" ja pärast seda „Päevalehe" toimetuses. — K. on avaldanud romaanid ja jutustised „Südamerahu" (1928), „Õilis vale" (1930), „Punane ohvitser" (1932), „Vasema käega" (1934), „Vehklemõisa aednik" (1936), „Hädaohtlik tee" (1937) ja „Pime voorus" (1938); neist on ilmunud „Punane ohvitser" Tallinnas, kõik teised Tartus.

Isikl. saadud andmed. *T.*

***KRUUS, Hans,** ajaloolane ja poliitiline tegelane, oli alates 1927. a-st õppeülesandetäitjaks Tartu ülikoolis Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal, omandas 1931. a. doktori kraadi ja on selle järel samal alal toiminud erakorralise profna alates nov-st 1931 ja korralise profna juunist 1934. A. 1938 valiti ta Riia ülikooli audoktoriks ajaloo alal. Tartu ülikooli prorektorina dets-st 1934 kuni 1937. a. lõpuni kaitses ta kindlalt ülikooli autonoomia põhimõtet. K. on agarasti osa võtnud teaduslikkude ja kultuuriliste seltside tegevusest; ta on 1928. a-st Akadeemilise Ajaloo-Seltsi abiesimees, kuulub a-st 1927 EKS-i juhatusse ja on 1928. a-st selle seltsi ajalootoimkonna juhataja, on „1905. a. Seltsi" asutajaid ja on olnud 1929—38 selle sekretär, alates 1938 abiesimees, on kuulunud alates 1929. a. Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kolleegiumi. K. oli „Ajaloolise Ajakirja" peatoimetaja 1932—36 ja „Eesti entsüklopeedia" Eesti ja Põhjamaade ajaloo osakonna toimetaja ning on a-st 1929 „Eesti Kirjanduse" toimetuse liige. Ta on trükki toimetanud teosed: „Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929" (Tartu, 1929; koos P. Treiberg'iga), „Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. a. liikumisest Eestis" I (Tartu, 1932), P. Põllu „Eesti kooli ajalugu" (Tartu, 1933), „Eesti ajalugu" II: „Eesti keskaeg" (Tartu, 1937; on ühtlasi selle teose üldine peatoimetaja), „Vabaduse tulekul" I (Tartu, 1938; koos J. Ots'aga) ja koguteose „Jaan Tõnisson töös ja võitluses" (Tartu, 1938; peatoimetaja). Koguteoses „Eesti ajalugu" I (Tartu, 1935) on K-i koostatud Eesti muistse vabadusvõitluse käsitlus, sama teose II köites Eesti keskaja poliitilist ajalugu käsitlevad osad. K-i ajalooteaduslikest teoseist on väärtuslikem ta väitekiri „Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail" (Tartu, 1930), kus autor hästi on näidanud käsiteldava massiliikumise sõltumust mitmesuguseist sotsiaalmajanduslikest ja massipsühholoogilisist tegureist ning tõestanud balti-saksa ja vene uurijate vastavate seisukohtade ühekülgsust. Peale selle on ta avaldanud teosed: „Pühajärve sõda 1841. a." (Tartu, 1927), „Eesti ajalugu kõige uuemal ajal" I (Tartu, 1927), II (Tartu, 1928), „Eesti ajaloo lugemik" III (Tartu, 1929), „Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes" (Tartu, 1932; sellest prantsuskeelne tõlge, Pariis, 1935). Ta teaduslikest kirjutisist väärivad esiletõstmist: „Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist"" („Ajalooline Ajakiri" 1928), „Eesti Aleksandri-kooli komiteede likvideerimise küsimus" (seals. 1931), „ „Eesti professori" küsimus Tartu vene ülikoolis" (seals. 1932), „Eesti rahvuslikkude põhikeskuste suhtlemine 1860-ndail aastail" (seals. 1934), „Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõtte arenemisloo algjärk (1860—1869)" (seals. 1935), „Liivimaa maamarssal vürst P. Lieven Peterburis a. 1863—1865" (seals. 1937), „Opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses 1877—1904" (seals. 1938), „Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879—1883" („Looming" 1929), „Murdekuudel 1917—18" (seals. 1933), „Carl Robert Jakobson võitlejana" („Eesti Kirjandus" 1932), „Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt, palvekirjade aktsioonid 1860-ndail aastail" (seals. 1934), „Eesti ja Läti rahvusliku ärkamisliikumise kokkupuuteist" (seals. 1938), „Développement et état actuel des sciences historiques estoniennes" („Bulletin de la

Fédération des sociétés historiques de l'Europe orientale" 1933; lühendatult „Historiallinen Aikakauskirja's" 1933). K-i toimetatud teos „Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad" ja uurimus „Eesti Aleksandrikool" on ilmumisel 1939. Ka on K. viimaseil aastail avaldanud, peamiselt ajakirjus „Looming", „Üliõpilasleht" ja „Akadeemia", tähelepandavaid kultuurpoliitilisi artikleid, kus ta propageerib järjekindlalt demokraatlikku eluvaadet ja haridusideaali.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

*KRUUS, Jaan. Vabadussõja tegelane, oli 7. jalaväerügemendi ülem kuni 1934, seejärel s. a. Valga kaitseringkonna ülem, 1934—36 I diviisi ülem ja on a-st 1936 II diviisi ülem; ta ülendati auastmes 1936 kindralmajoriks. — K. on 7. rügemendi ülemana osutanud suurt ettevõtlikkust ja hoolikat tegevust, ehitades a-st 1925 Võrus ja Petseris kasarmuid ning neile vajalikke kõrvalhooneid, laskeradasid, spordiväljakuid jne. ja rajades ning hoonestades a-st 1926 Petserisse eeskujuliku lõunalaagri (46 hoonet); suur osa sellest on tehtud rügemendi säästsummadega. K. on olnud tegev a-st 1935 ka Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatuse liikmena ja a-st 1937 selle Ühenduse Tartu osakonna esimehena ning kuulunud ühtlasi Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juhatuse ja a-st 1936 Sõjavägede Nõukogu koosseisu.

„Sõdur" 1934, nr. 7/8; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 193, 396, 404, 505 jt.; isikl. saadud andmed. *T.*

*KRUUSPERE (end. perekonnanimi kuni 1937 **Kruusberg**), **Aleksander**, ajalooharrastaja, oli Eesti Hüpoteegipanga asjaajaja-direktoriks enda surmani 12. XI 1937 ukj. Tartus. — A-il 1930—33 oli ta kirjastusühingu „Postimees" juhatuse liige. K. toimetusel on ilmunud ta enese poolt pikema aja jooksul kogutud rohket ajaloolist ainestikku sisaldav teos „Materjale Maltsveti-liikumise kohta" (Tartu, 1931); peale selle mainitagu ta poolt avaldatud „Eesti Hüpoteegipanga ehk endise nimetusega Liivimaa Linna-Hüpoteegi Seltsi viiekümneaastase tegevuse ülevaadet" (*ibid.*, 1935).

Post. 1937, nr. 308, 312; E. Kirj. 1937, nr. 12 (A. Sildnik); „ERK" 1937, nr. 9/10 (J. Tandre); „Ajalooline Ajakiri" 1938, nr. 1 (O. Liiv). *J. O.*

KRÜDENER, Barbara Juliane v., paruness, usuline meeliskleja ja kirjanik, sünd. 11. XI 1764 vkj. Riias Viitina (Rõuges) mõisaomaniku senaator Otto Hermann v. Vietinghoff'i (1722—92) tütrena; surn. 13. (25?) XII 1824 vkj. Krimmis. — Kehaliselt kui ka vaimselt varaküpsena reisis ta lapsepõlves koos vanematega Lääne-Euroopas ja abiellus 18-aastaselt (1782) parun B. A. K. v. Krüdener'iga (1746—1802), kes tol korral oli Vene diplomaatilises teenistuses Jelgavas (Miitavis), siis Veneetsias, Kopenhaagenis ja Berliinis. K. lahkus 1784 armuseikluse tõttu mehe juurest Kopenhaagenist ja asus Pariisi, kus pääses peatselt kõrgemasse seltskonda. Seal tutvus ta prantsuse kirjanduslikkude ringkondadega (Bernardin de St. Pierre'ga, Chateaubriand'iga jt.), andus aga samal ajal kergemeelseile armuseiklusile, mis teda viisid ühelt maalt teise. Lõpuks kahetses ta oma senist elu ja pöördus mehe juurde tagasi. Kopenhaageni ja Riia kaudu siirdus ta Berliini ja sealt Šveitsi madame de Staël'i juurde, kus ms. kirjutas Goethe „Werther'i" eeskujul romaani „Valérie" (Pariis, 1803); see saavutas peamiselt osava reklaami tõttu suure menu. Mehe äkilise surma tagajärjel tuli K. tagasi Riiga, kus sattus herrnhuutlaste mõju alla ja sai ise usulise ilmutuse osaliseks. Andunud piibli ja vennastekoguduse kirjanduse lugemisele, külastas ta vennastekogudusi ja jutlustajaid Herrnhutis ja mujal ning hakkas ise jutlustama ja end prohvetiks pidama. Aastate kaupa jutlustades ja rännates Šveitsis, Elsassis ja Saksa vürstkonnis kogus K. enda ümber üha suuremaid usuliselt ärganute, aga ka avantüristide ja petiste hulki. Napoleoni sõdade segastel aegadel sõlmis ta sidemeid niihästi Preisi kui ka Vene õueringkondadega, saavutas 1815. a. suvel Heilbronnis audientsi keiser Aleksander I (vt. ka *Suppl.*) juures ja saatis teda Pariisi teekonnal. K-i jutlused ja ennustused avaldasid raskelt vapustatud Aleksandrile ja tema kaudu Püha Liidu tekkimisele otsustavat mõju. Pariisist lahkunud ja uuesti Šveitsi asunud, avaldas ta ikka enam masse üleskihutavat ja avalikku korda häirivat tegevust. Selle tagajärjel saadeti ta ebasoovitava isikuna ühelt maalt teise, kuni

lõppeks 1818 jõudis ühes suure saatjaskonnaga kodumaale, kus tema elukohaks määrati isalt päritud Viitina mõis Võrumaal. Seal elas ta politseilise valve all, eesti ja läti talupoegadele palvetunde korraldades ning neist osavõtjaile toitu jagades kuni 1821. K. katsus uuesti Peterburis õueringkonnaga sidemeid sõlmida ja Aleksander I mõjustada kreeklasi Türgi võimu alt vabastamisele, kuid ei saavutanud tagajärgi ja pöördus tagasi Viitinasse. Halvenenud tervise parandamise otstarbel reisis ta 1824 Krimmi, kus suri.

Recke-Napiersky II; Ch. Eynard, La vie de Madame de Krudener (1849); BM. I (1860), lk. 393 jj. (C. Schirren); B. H. R. Capefigue, La baronne de K. et l'empereur Alexandre I (1866); P. Lacroix, Madame de K., ses lettres et ses ouvrages inédits (1880); BM. XXXV (1888), lk. 315 jj. ja Rig. Alm. (1898), lk. 1 jj. (A. Buchholtz); H. v. Redern, Zwei Welten. Das Leben von Juliane v. K. (1927). *M. L.*

KRÜGER, Woldemar Friedrich, baltisaksa maalikunstnik ja graafik, sünd. 21. XII 1807 vkj. Laiuse khk. Kaava mõisas, sai peale Tartu gümnaasiumi lõpetamist kunstiharidust K. A. Senff'i (vt.) juures, täiendas ennast 1830. a-st peale Münchenis ja Roomas, suhtles viimases B. Thorvaldsen'i ja Fr. Overbeck'iga. Pöördunud 1835 Tartu tagasi, asutas ta siin litograafiaateljee, mille aga juba 1839 omandas G. Fr. Schlater (vt.). K. teotses joonistusõpetajana kohalikus keskkoolis ja ülikoolis 1858—91, sai oma tööde eest 1845 Peterburi kunstideakadeemialt vabakunstniku nimetuse; surn. 24. XII 1893 vkj. Tartus. — K-i toodangu peaosa maalikunsti alal kujundavad maastikud õlis; ta on andnud ka portreid, peamiselt akvarellis, ning mõned kompositsioonid piibliteemadel. K-i graafilisist töist on esmalise tähtsusega kuus akvatintalehte Tartu vaateid ning suurem kogu litograafilisi portreid.

W. Neumann, Baltische Maler und Bildhauer (1902); *idem*, Lex. *A. V.*

KRÜÜTS, Maria, setu rahvalaulik, sünd. 29. I 1889 vkj. Petserimaal Irboska v. Lõtina külas põllumehe tütrena. 25 a. elas K. oma sünnikohas, abiellus 1914 Vassilä Krüüts'iga Vilo v. Umkovitsa külas, elab praegu (1939) Alaotsa külas. K. on oma laulud õppinud noores eas teisilt laulikuilt kodukoha ümbruses. Ta on andekamaid setu suurlaulikuid, kellelt leidub S. Sommer'i (vt. ka *Suppl.*) rahvalaulude kogus lauludena kui ka juttudena kokku 63 000 rida.

K-i elulugu S. Sommer'i rahvalaulude kogus, lk. 20 758 (A. Põhi); S. Sommer'i aruanded laulikuist 10 a. rahvaluule korjamise puhul Setus (1936; käsikirjas); isikl. saadud andmed. *E. P.*

***KUBBO, Eduard Alfred,** Vabadussõja tegelane, oli II diviisi ülema kt. 1927—29 ja seejärel uuesti II diviisi ülema abi kuni errumineküni 1930. Õppinud 1926—30 Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, toimis ta selle lõpetamise järel advokaadina Tartus. K. võttis tähelepandava aktiivsusega osa vabadussõjalaste (vt. *Suppl.* A. Sirk) liikumise juhtimisest Tartus kohaliku vabadussõjalaste liidu esimehena. Ka kuulus ta a-st 1930 E. Vabadussõjalaste Keskliidu juhatuse ja a-st 1933 selle organisatsiooni järglase, E. Vabadussõjalaste Liidu nõukogu ja keskjuhatuse koosseisu kuni pöördeni 12. märtsil 1934, mil nn. vapside liikumine likvideeriti ja samuti K. vangistati. Sõjaringkonnakohtu poolt mõisteti ta juunis 1935 8 kuuks vangimajja tingimisi. 1935. a. 8. dets-i vapside riigipöördekavatsusest osavõtu pärast karistati mais 1936 sõjaringkonnakohtu poolt teda kui üht juhtivat tegelast 20-aastase sunnitööga. Sellest ta vabanes poliitilistele süüdlastele üldise amnestia andmise tagajärel apr-s 1938. K. elab Tartus.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 180, 190, 251, 254, 330 jj., 374, 395 jt.; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KUISAPA PET(T)ER, vabatalunik, sünd. umb. 1634 Karistes mõisa kupja Kuisapa Micheli pojana, elas vabatalunikuna (nagu juba ta isagi) Karksi ringkonna Kariste (pärastise Vana-Kariste) mõisa järgi kuulunud „Sehse kylla's" Kuisapa talus, oli tõenäoselt alates 1671 peremeheks. K. oli kirikuvöörmündriks, mis auametit pidasid ka ta järglased kuni XIX sajandini. K. suri 1700 (maetud 17. V vkj. Halliste kirikus). — Kuisapa talu, kus Kuisapa Michel on elanud vabataluni-

kuna juba Liivimaa kuberner Jaspar Matson Krus'i (kellele Karksi staarostkond läänistati 1622) eluajal, oli 1638. a. maanimistu alusel 7/8 adramaad ja 1683. a. teostatud maamõõdu andmete järgi 1/8, 1688. a. 1/2 ja 1706. a. 3/4 adramaad suur. Et Krus'ile kuuluva läänkonna valitseja Lars Anderszon Wadman oli XVII s. teisel poolel hakanud omavoliliselt ja õigusvastaselt kärpima talunikkude õigusi, läks omavoli osaliseks saanud K. koos Polli Wollmar'iga (vt. *Suppl.*) kaitset otsima Rootsi. K. saavutas seal Karksi lääni valdajalt Gustavus Krus'ilt 29. VI 1673 oma õiguste kinnituse kirja, mille kohaselt K. on vabatalunik ja teost vaba, kui ta maksab mõisale iga aasta 20 speetsiestaalrit. K. käis a-il 1688 ja 1690 kaebamas Kariste mõisa rentniku kapten Johann Rosenkampff'i peale maksu tõstmise pärast 20 taalrilt 30 taalrile aastas. Kammernõunik J. Ehrenskiöld'i resolutsiooni järgi (Karksis 18. IX 1688) jäi kehtima küll kõrgendatud maksumäär, sest K. poolt palutud uue maamõõtmise alusel osutus talu 1/2 adramaa suuruseks, ta vabastati aga statsioonist ja ratsanikkude majutamise kohustusest. Selle korraldusega mitte rahuldunud mõisarentnik esines kaebusega, ent kuberner Eric Soop (vt. *Suppl.*) keelas kirjaga 12. II 1690 K.-le lisakohustuste pealepanemise. K. järglasil õnnestus säilitada oma õigusi ka Vene ajal ning 15. IV 1815. a. tunnustas Liivimaa maaolude läbivaatamise keiserliku komitee Riia osakond, et ta järglased on vabad teost ja kohustatud maksma ainult raharenti 30 taalri suuruses. See seisund püsis teoorjuse kaotamiseni. K. talu pärandus otseliinis edasi meesjärglasile, kes said Liivimaa 1819. a. talurahvaseaduse elluviimise puhul teostatud nimedepanemisel perekonnanimeks Sabas (hiljemini ka Sapas jne.).

A. v. Dehn, Ueber das Freigesinde Kuiwsapa unter dem publ. Gute Alt-Karrishof im Hallistschen Kirchspiele (Inl. 1860, lk. 258—264); J. Jung, Halliste ja Karksi kirikute ja kihelkondade ajalugu (1893), lk. 50 jj.; [A. Oinas], Rootsi kuningatelt õigust otsimas (Post. 1929, nr. 170); A. Perandi, Talurahva maavaldusõigus Eestimaal Rootsi aja lõpul („Õigus" 1935, nr. 5); ERKA-st ja W. Zwiebelberg'ilt (Hallistes) saadud andmed. *A. P-i.*

*KUKK, Artur, sporditegelane, asus 1931 Helsingist elama Tallinna, kus ta on 1931—35 toiminud Kaitseliidu Harju maleva ja seejärel Harjumaa spordiinstruktorina. Ta on edukalt kaasa aidanud sportliku taseme tõstmisele ja spordiväljakute rajamisele Harjumaal.

Isikl. saadud andmed. *T.*

*KUKK, Hans, majandustegelane, oli 1927—29 Riigikontrolli rahandusosakonna peakontrolör, 1929—30 Majandusministeeriumis tollidirektor ning Aktsiisivalitsuse direktori kt. ja toimib a-st 1930 seals. Maksudetalituse (kuni 1938 Maksudevalitsuse) direktorina. A-l 1929—30 oli K. tegev Maksudetalituse ala ümberkorraldamisel ja lihtsustamisel. A-il 1930—37 oli ta ühtlasi a./s-i „Eesti Vosvoriit" juhatuse esimees, 1935—38 Eesti Võimlejate Liidu esimees, on a-st 1939 Eesti Veespordiliidu esimees ja teotsenud peale selle Kehakultuuri Sihtkapitali valitsuses, NMKÜ-s jm.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*KUKK, Jakob, kirikutegelane, suri 25. VII 1933 ukj. Tallinnas. — K. õppis Ilmatsalu vallakoolis 1879, Tartu linnakoolis 1880—85 ja H. Treffner'i gümnaasiumis Tartus 1886—91. K. oli pikka aega Keila Hariduseseltsi esimees selle asutamisest a-st 1907. Hariduseselts, mille ümber koondati üle 500 liikme, avas 1907. a. eesti õppekeelega rahvakooli, mis suleti 1911 õppekonna kuraatori korraldusel rahvusliku suuna pärast. Ka oli ta Keila Laenu- ja Hoiuühisuse asutajaid ja nõukogu esimees pikemat aega, Eesti iseseisvuse alguses teotsenud Kristliku Kultuuri ja Ilmavaate Edendamise Seltsi asutajaid ja esimees, ühingu „Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu" liige ja selle Eesti rahvuskomitee esimees a-st 1922 enda surmani, Stokholmis 1925. a. asutatud ühingu „Life and Work" edasitöötamise komitee liige ja Eesti kiriku esindaja luterlikul I ja II maailmakonverentsil a-l 1923 Eisenachis ja 1929 Kopenhaagenis.

Post. 1933, nr. 172—176; Pvl. 1933, nr. 201, 202 (J. Aunver, J. Lattik) jj.; „Eesti Kirik" 1933, nr. 31, 32 (A. Kapp, H. B. Rahamägi), 34 (J. Kõpp); „Usuteadusline Ajakiri"

1933, nr. 3 (H. B. Rahamagi); „Protestantline Ilm“ 1933, nr. 8 (V. Kuljus); ev. lut. konsistooriumist, isikl. jm. saadud andmed. *J. K.; T.*

*KUKK, Johan, riigimees ja majandustegelane, oli 1926—30 uuesti Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse direktor, on a-st 1931 Balti Puuvilla Ketramise ja Kudumise Vabriku aktsiaseltsi juhatuse esimees, ühtlasi a./s. „Kreenbalti“ direktor a-st 1933. A-il 1933—34 oli ta ka Tartu ülikoolis õppeülesandetäitjaks krediidi- ja tööstuspoliitika alal. K. on olnud E. Ühistegelise Liidu nõukogu esimees 1919—30, Börsikomitee liige ja abiesimees 1930—31, Kaubandus-Tööstuskoja pankadesektsiooni esimees 1930—31 ja selle koja juhatuse liige suurtööstusesektsiooni esindajana a-st 1937, Üleriikliku Tekstiiltööstu rite Ühingu esimees a-st 1936, a./s-i „Eesti Turbatööstused“ (kuni 1936 „Riigi Turbatööstus“) nõukogu esimees a-st 1925. Ka on ta olnud Eesti Kergejõustiku Liidu esimees a-l 1938—39 ja Eesti Suusaklubi esimees alates a. 1929. A-l 1933 J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse ajal rahvusliku keskerakonna lõhenemisel asutas K. üheskoos K. Kornel'i ja L. Sepaga (vt. neid ka *Suppl.*) uue erakonna „Uuendusliidu“; see ei saanud aga areneda reaalseks teguriks. K. võttis osa okt-i lõpul 1936 riigivanema K. Päts'ile (vt. ka *Suppl.*) nelja riigivanema märgukirja esitamisest, kus käsiteldi poliitilisi küsimusi demokraatlikult lähtekohalt seoses Rahvuskogu moodustamisega.

E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 125, 170 jj.; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 29, 32, 43, 150, 157 jj.; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KUKKE, Hugo Villi, ajakirjanik ja poliitikategelane, sünd. 17. II 1898 vkj. Tartumaal Pala v. taluniku pojana, õppis kohalikus vallakoolis, Tormas Võtikvere ministeeriumikoolis, 1911—17 Tartus Aleksandri gümnaasiumis ja a-st 1917 Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1927. Võtnud vabatahtlikuna osa Vabadussõjast, oli ta üliõpilaspõlves juhtivalt tegev Tartu üliõpilaskonnas, selle abiesimehena 1921—22 ja esimehena 1922—23, välistoimkonna juhatajana 1922—24, Balti riikide üliõpilaskondade keskbüroo juhatajana 1924—25 ja Rahvusvahelise Üliõpilasliidu (CIE) alatise delegaadina 1925—27. K. osavõtul loodi üliõpilaskonna üldkorraldus ja teostati kõik sel ajal tähtsamad üliõpilaskonna algatused ning ühisüritused. Ka oli ta Soome-Eesti-Läti-Leedu Üliõpilaskondade Liidu (SELL-i) loojaid (1923) ning arendajaid ja hõimutöö korraldajaid. A-il 1923—28 oli K. „Postimehe“ toimetuse liige, 1928—30 „Pärnu Postimehe“ ja 1930 „Pärnu Päevalehe“ toimetaja; okt-st 1935 (vaheaegadega) on ta olnud „Uus Eesti“ peatoimetaja. A-st 1931 oli K. IV ja V Riigikogu liige rahvaerakonna, siis rahvusliku keskerakonna rühmas ja a-l 1937 Rahvuskogu II koja liige; ta on a-st 1938 Riigivolikogu liige uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde kandidaadina Virumaalt. Nov-st 1932 apr-ni 1933 oli K. haridus- ja sotsiaalministriks, kellena arendas keskkoolireformi eeltöid, riigivanem K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses. Sept-st 1934 sept-ni 1935 oli ta siseministri 2. abi ja ühtlasi valitsuse informatsiooni- ja propagandatalituse juhataja ning apr-st aug-ni 1937 Riikliku Propagandatalituse juhataja, mis kohal avaldas elavat tegevust. Riigikoguliikmena töötas K. a-st 1931 Põhiseaduse parandamise komisjonides ja võttis 1936—37 osa riigivanem K. Päts'i poolt moodustatud komisjonist, kes koostas uue Põhiseaduse eelnõu kava; see võeti Rahvuskogus Põhiseaduse arutamisel aluseks. Ka on ta poliitilist üksmeelt taotleva ning rahvuskultuurilise organisatsiooni — Isamaaliidu — asutajaid (1935) ja teotsenud selle keskjuhatuse liikmena. Ta on olnud tegev veel mitmes organisatsioonis.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

*KULL, Raimund, helikunstnik ja muusikajuht, sünd. 20. IX 1882 vkj.; ta on „Estonia“ teatri muusikajuhi tegevuse kõrval ühtlasi juhatanud mereväeorkestrit kuni 1927, toiminud Tallinna konservatooriumi trombooniklassi vanema õppejõuna 1929—37 ja prof-na a-st 1937, Riigi Ringhäälingu muusikajuhina 1934—39. K-i väärtusliku töö tähistamiseks nimetati ta 1936. a. „Estonia“ seltsi poolt teeneliseks muusikajuhiks. Ta on juhatanud IX—XI üldlaulupeol pillikoore ja eesti helitööde kontserte ka välismail, ms. 1928 Budapestis, 1930 Varssavis ja 1934 raadioringhäälinguis mitmel pool Kesk-Euroo-

pas. K-i heliloominguist on omandanud suure populaarsuse sümfooniline poeem „Kriuša lahing“ (1921); peale selle on ta loonud sümfoonilisele orkestrile teisigi töid, mitu teost puhkpilliorkestrile ja ka mõned koorilaulud.

„Muusikaleht“ 1932, nr. 10 (J. Aavik); *ibid.* 1937, nr. 1, 2 ja 10 (J. Vaks); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. jm. saadud andmed. *J. A.*

*KUPFFER, Karl Reinhold, baltisaksa loodusteadlane, sünd. Bessaraabias Kišinevi linna lähedal, oli Riia Herder'i instituudi prof-ks kuni pensionile minekuni 1930; surn. 14. XI 1935 ukj. Riias. — K. oli viimaseil eluaastail tegev oma suure herbaariumi põhjalikul töötlemisel ja Ida-Baltimaade kõrgemate taimede kohta ulatuslikuma uurimuse koostamisel, mis tööd aga jäid pooleli. Ta töist mainitagu veel: „Organische Reste aus vorgeschichtlichen Grabstätten in Kurland“ („Pieminekļu valdes materiālu krājumi“, I sēj. II dala, 1925), „Floristische Notizen über ostbaltische Gefässpflanzen“ („Korrespondenzblatt“ LIX, 1927), „Adoption von Fichtenzweigen durch Kiefernstämme“ („Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft“ 1928, nr. 40), „Die pflanzengeographische Bedeutung des Ostbaltischen Gebietes“ (Fedde, Repertorium spec. nov. regni vegetabilis, Beiheft LXI, 1930), „Die natürliche Zugehörigkeit des ostbaltischen Gebietes“ („Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin“ 1930, nr. 1/2), „Die Naturschonstätte Moritzholm. Eine geobotanische Studie“ („Arbeiten des Naturforscher-Vereins zu Riga“, Neue Folge, XIX, 1931), „Floristische und kritische Notizen über ostbaltische Pflanzen“ („Korrespondenzblatt“ LXI, 1934), „Klingender Sand an den ostbaltischen Küsten“ (seals.).

„Loodusevaatleja“ 1935, lk. 187; „Eesti Loodus“ 1935, lk. 188—189; „Baltische Monatshefte“ 1936, nr. 2 (A. Meder). *G. V.*

KURKUS, Jakob, statistik, sünd. 3. V 1895 vkj. Põhja-Kaukaasias Haginski eesti asunduses taluniku pojana, õppis kohalikes algkooles, lõpetas Doni põllutöökeskkooli 1914 ja agronoomi-kutsekursuse agronoomi astmega 1917, täiendas haridust 1918—20 Doni kaubanduse instituudis, töötades ms. samal ajal mitmel pool põllumajandusliku statistika alal. K. organiseeris 1921 Riigi Statistika Keskbüroo põllumajanduse osakonna ja on sest ajast saadik selle juhataja, a-st 1934 ühtlasi Konjunktuurinstituudi põllumajanduse sektsiooni juhataja. — K. on viljaka töömehena juhatanud ning korraldanud 1925 ja 1929 põllumajanduslikke üleskirjutusi, olnud tegev põllumajanduse Konjunktuurbüroo ja Konjunktuurinstituudi tööde korraldamisel. Ta oli Põllumajanduse Raamatupidamistalituse juhatuse esimees 1925—32 ja luges Tartu ülikoolis 1929—36 õppeülesandetäitjana põllumajanduse geograafiat ja kaubandust. K. on avaldanud hulk artikleid peamiselt ajakirjus „Eesti Statistika“, „Konjunktuur“, „Majandusteated“ ja „Põllumajandusturg“, toimetanud viimast ajakirja a-st 1929, aastaraamatut „Eesti Põllumajandus“ I (1922) — XVI (1937) (Tall., 1923—38), ja teosed „Eesti põllumajandus. Statistiline album“ III (*ibid.*, 1928), „1925 a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmed“ (*ibid.*, 1926), „1929 a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmed“ I (*ibid.*, 1930) ja selle II vihuna „Talundite rahvastik ja varandused“ (Tall., 1932).

Isikl. jm. saadud andmed.

K. L.

*KURNIM, Eduard, näitleja, nimetati 1931 „Estonia“ kutselise teatri 25 a. kestuse puhul „Estonia“ seltsi poolt teeneliseks näitlejaks; surn. 2. XII 1933 ukj. Tallinnas. K. esines viimaseil eluaastail peamiselt operetis.

Pvl. 1933, nr. 330; „Vaba Maa“ 1933, nr. 284; isikl. saadud andmed.

H. K-s.

KURRIK, Helmi, etnograaf, sünd. 28. XII 1882 vkj. Tartus õpetaja Juhan Kurrik'u (vt.) tütrena, omandas 1900 Peterburi õpperingkonnas koduõpetaja kutse ja 1925 küpsustunnistuse, õppis 1925—35 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas etnograafia alal. Ta on teeninud 1900—10 Soomes, Venejа Prantsusmaal koduõpetajana, 1911—14 Valgas kahes kaubanduskoolis keelteõpetajana, 1914—20 Punase Risti õena Tartus, vene ja eesti Punase Risti haiglais. K. oli 1920—24 põllumajandusliku meteoroloogiavõrgu ametnikuks Tartus ja 1924—28 Meteoroloogiaobservatooriumi ametnikuks Tartu ülikoolis; toiminud a-st 1928 ERM-i teenistuses kuni 1931 juhataja noorema abina,

siis rahvateadusliku osakonna assistendina. — Ta on osa võtnud ka Tartu Naisseltsi, Eesti Õdede Ühingu, Tartu E. Lasteaia Seltsi tegevusest, 1917. a. põhjarinde õdede kongressist Pihkvas ja 1937 rahvusvahelisest folkloorikongressist Pariisis. Etnograafina on K. avaldanud mitmeid eriuurimusi rahvapärase tekstiiltehnika ja söögimajanduse üle, peamiselt ERM-i aastaraamatuis, kirjutanud rea ülevaateid nii kodu- kui välismaade ajakirjades ja muis väljaandeis eesti etnograafiast ja muuseumiasjandusest. Ta töist on nimetada suurematena: „Näärikroonid" (ERM-i Aastaraamat IV, Tartu, 1928), „Kama" *(ibid.* V, Tartu, 1929), „Eesti pitsid" *(ibid.* VI 1930, Tartu, 1931), „Kõlavöö Eestis" *(ibid.* VII 1931, Tartu, 1932), „Vorstid" *(ibid.* VIII 1932, Tartu, 1934), „Villased meestevööd" *(ibid.* XI 1935, Tartu, 1937). Eriteosena on temalt ilmunud ulatuslik ja tähelepanuväärne uurimus „Eesti rahvarõivad" (Tartu, 1938; 2. tr. s. a.; F. Linnus'e toimetatud). A-st 1929 on ta olnud Euroopa tähtsamais tsentrumeis korraldatud kõigi eesti rahvakunstinäituste komissariks ja tegelikuks teostajaks. K. on agaralt propageerinud rahvarõivaste ja rahvakunsti taaselustamist.

Isikl. saadud andmed. *F. L.*

***KURS-OLESK, Minni,** seltskonna- ja poliitikategelane, oli a-il 1930—33 Tartu linnanõunikuks alul hoolekande osakonna, hiljemini korteri ja kinnisvara osakonna juhatajana; a-st 1935 on ta Tartu linnaraamatukogu teenistuses. — K. on agarasti teotsenud vabaharidustöö, naisliikumise, sotsiaaltöö ning hoolekande, emade- ja lastekaitse töörohkeil aladel. A-l 1929 tutvus ta Eesti Naisliidu stipendiaadina Rahvasteliidu tööga Genfis. K. on jätkanud tegevust „Pimedate Abi's", Tartu Rahvaülikooli Seltsis jm. ning võtnud peale selle osa E. Vabadussõja ajal „Ühistöö" ja seejärel Eesti Punase Risti Tartu osakonna tegevusest tänini. E. Naisliidu keskorganis on ta ühe aktiivsema liikmena toiminud 1918—33. Tartu Tiisikuse Vastu Võitlemise Seltsi juhatuse liikmeks oli K. 1931—34. Peale selle on K. töötanud kaasa a-st 1922 Tartu rinnalaste ja emade kodu hoolekogus, a-st 1933 ühingus „Soroptimist", a-st 1935 Tartu Naisühingu kutsekooli sihtasutise nõukogus, a-st 1938 Eesti Emadekaitse Ühingu Tartu osakonnas, kahes viimases juhatajana, ja mujal. A-st 1939 on ta ms. Tartu Rahvaülikooli Seltsi ja Eesti Akadeemiliste Naiste Ühingu auliige.

Koguteos: Minni Kurs-Olesk (1939); Post. 1939, nr. 72; Pvl. 1939, nr. 72.

V. P.-G.

***KURVITS, Ants (Hans),** Vabadussõja tegelane, on toiminud Piirivalve ülemana tänini; ta ülendati auastmes 1928 koloneliks ja 1932 kindralmajoriks. K. on võtnud osa ka mitme organisatsiooni tegevusest, kuuludes ms. Vabariigi Ohvitseride Keskkogu ja Vabadusristi Vendade Ühenduse organite koosseisu.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 179, 257, 295, 330, 467 j.; „Sõdur" 1937, nr. 20; isikl. saadud andmed.

T.

KURVITS, Oskar, sõjaväelane, sünd. 17. IX 1888 vkj. Võrumaal Koiola v. taluomaniku pojana, õppis H. Treffner'i gümnaasiumis, Tallinna ühisgümnaasiumis, Gatšina lipnikkudekoolis, Eesti alalisväe ohvitseride kursusil ja Tartu ülikoolis õigusteadust 1923—35, mille kursuse lõpetas. Maailmasõjast on K. osa võtnud sõdurina ja ohvitserina; ta oli tegev 1917.—18. a. 1. Eesti jalaväepolgus ja Saksa okupatsiooni ajal salajase kaitseliidu organiseerijana Võrumaal; E. Vabadussõja ajal teeninud soomusrongil, hiljemini piirivalves, sõjaväe õpetuskomitee sekretärina (1922—26) ja „Sõduri" tegevtoimetajana (1926—27). K. on 1927. a. saadik Sõjavägede Staabis Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjoni liige, a-st 1934 mälestiste kogumise toimkonna juhatajana; ta ülendati 1934 kolonelleitnandi auastmesse. K. on avaldanud eriraamatuna „Eesti rahvusväeosade loomine 1917—1918: 1. Eesti polk" (Tall., 1930), peale selle kirjutisi ajakirjus ja ajalehtedes, toimetanud koguteosed „Vabadusmonument" I, II *(ibid.,* 1933, 1936) ja „Eesti rahvusväeosade album" I—III *(ibid.,* 1935, 1937, 1938) ning a-st 1936 ajakirja „Vabadussõja Tähistel". Ta on Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 85; „Rahvaleht" 1938, nr. 173.

T.

KURWITZ VIET(N)ING(K), talurahva õiguste eestvõitleja Rootsi ajal, XVII s. esipoolel, talunik Paistus. K. käis u. 1632 delegatsiooniga Riias muretsemas Paistule pastorit, kellega sattus aga varsti konflikti, ja käis viis korda Rootsis ühenduses talurahva võitlusega mõisnikkude vastu. Viimased suurendasid neil ajul tavaõiguse normide vastaselt talupoegade koormisi ja piirasid nende õigusi. Seda õigustas asjaolu, et mõisnik oli lääniõigusliku korra järgi kohapealseks haldusorganiks, kes aga taotles halduslikkude ülesannete kõrval oma isiklikke huve. Sellises olukorras esines K. talurahva huvide eestvõitlejana, nagu nähtub Kolliste Peter'i jt. Kariste mõisa talupoegade palvest Liivimaa kindralkubernerile 20. aug. 1636 Karksi pealiku Arw Arwson'i vastu. Talupojad kaebavad koormiste liigse tõstmise üle; samuti A. Arwson ei respekteerivat kindralkuberneri poolt neile, talupoegadele antud kirju ja olevat kuninganna poolt antud kaitse- ja vabaduskirjad enese kätte võtnud ega andvat neid enam tagasi. Kaitsekirju olevat saanud ka K., mistõttu ta sattunudki Karksi pealiku viha alla. Hiljemini mingipärast K. aga salanud kaitsekirjade omamist. Kas K. tegelikult saavutas Rootsi kõrgemailt võimudelt talupoegade kaitsekirju ning salgas hiljemini nende olemasolu, või ei andnud ta käigud Rootsi soovitud tagajärgi, seda pole andmete puudusel võimalik kindlaks teha.

Post. 1929, nr. 170; M. Vaher, Lühike ülevaade Paistu ... elust (1934), lk. 20 jj.; ERKA, Liivimaa Rootsiaegne Kindralkuberneri Arhiiv XVI:1. *A. P-i.*

KUULBERG, vt. KALLAK.

KUUSI, Aksel, vt. GRANFELT.

KUUSI (end. perekonnanimi kuni 1905 Granfelt), Eino Akseli, soome majandusteadlane ja sotsiaalpoliitik, sünd. 19. II 1880 ukj. Helsingis A. A. Granfelt'i (vt. *Suppl.*) pojana, õppis a-st 1898 ajalugu Helsingi ülikoolis, omandas 1907 mag. phil. ja 1915 dr. phil. astme. K. teotses 1907—16 õpetajana Tamperes, 1916—18 Raahe's ja oli 1918—28 juhtivail kohtadel Soome sotsiaalministeeriumis; 1922 oli ta sotsiaalminister koonduserakonna esindajana. Tartu ülikoolis oli K. 1928—31 praktilise poliitilise ökonoomia korraline prof. A-st 1931 toimis ta Helsingis Yhteiskunnallinen Korkeakoulu õppejõuna sotsiaalpoliitika alal, a-st 1932 sama ülikooli rektorina, a-st 1932 sotsiaalpoliitika ja statistika dots-na Helsingi ülikoolis. 1932. a. oli ta Kansantaloudellinen Yhdistys'e esimees; surn. 25. V 1936 ukj. Helsingis. — Tartu ülikooli prof-na korraldas K. esimese eestikeelse rahvamajandusteadusliku seminari. Ta püüdis põhjalikult reorganiseerida Tartu ülikooli õigusteaduskonna majandusteaduse osakonda nüüdisaja majandusteaduse ja Eesti elunõuete kohaselt. K. oli 1930—31 Akadeemilise Majandusteaduse Seltsi esimees ja a-st 1931 selle auliige. K. teoseist mainitagu: „Talvityöttömyys" (Tampere, 1914; väitekiri), „Kauppahistoria" (Jyväskylä, 1916, 3. tr. 1925), „Työnvälityksen opas" (Helsingi, 1919; rootsi keeles 1920), „Suomen sosialinen suojelutoiminta" *(ibid.,* 1928; ka rootsi ja prantsuse keeles), „Sosialipolitiikka" I, II (Porvoo, 1931). Peale selle on ta avaldanud arvukalt kirjutisi rahvamajandusteaduse, sotsiaalpoliitika ja ajaloo alalt.

Post. 1936, nr. 143 (E. Poom); isikl. kogutud andmed. *E. P-m.*

KUUSIK, Edgar Johan, arhitekt, sünd. 10. II 1888 vkj. Võrumaal Valgjärve v. Pikajärve mõisas valitseja pojana, õppis 1896—99 Märjamaal proua Smirnov'i erakoolis, seejärel 7 a. Tartu reaalkoolis, mille lõpetas 1906; omandas kõrgema hariduse Riia polütehnikumi arhitektuuriosakonnas, mille lõpetas 1914; ta viibis 1922, 1923—24 ja 1928 enese täiendamise otstarbel välismail. K. töötas 1915 Peterburis arhitekt B. v. Hueck'i juures, 1915—16 põhjarindel V armee teedeehitajate lendsalga tööde juhatajana ja 1916—17 Tallinna merekindluse ehitustöödel. Pärast osavõttu E. Vabadussõjast oli ta 1920—22 siseministeeriumi ehituse peavalitsuse juhataja abi; toimib a-st 1922 iseseisva arhitektina Tallinnas. — K-u tööd iseloomustab suurejoonelise stiilsuse taotlus asjalikes vormes; ühtlasi on ta ornamentaalset annet ilmutanud sise- ja mööbliarhitektina. K-u töist on mainitavad Tartu Tamme aedlinna planeerimiskava, Tallinna kaitseväe kalmistu planeerimiskava, mausoleum ja kindral J. Unt'i (vt.) hauamonument seals., supelasutis Pirital (1928, ühes F. de Vries'iga), kunstihoone Tallinnas (1933—34, ühes A. Soans'iga), peale selle

rida elumaju ja sisustisi avalikele asutisile ja organisatsioonele. K. on avaldanud ka artikleid Eesti Kunsti Aastaraamatuis jm.

Isikl. jm. saadud andmed.

H. K-s.

KUUSKEMAA (end. perekonnanimi kuni 1936 Kuuskmann), Betty (Marie Elisabeth), näitlejanna, sünd. 16. I 1879 vkj. Hageri khk. Mäeküla mõisa aidamehe Andres Jõggis'e tütrena, õppis Hageri khk- ja Tallinnas K. Niclasen'i (vt. *Suppl.*) elementaarkoolis, mille lõpetas, ja töötas 1899—1901 lilleärides. „Estonia" seltsi laulukoori liikmena sattus K. asjaarmastajana lavale 1897, hakkas a-st 1898 järjekindlalt esinema näidendeis, laulumänges ja operetes. A-st 1906 peale, mil „Estonia" näitlejaskond sai kutseliseks, on ta kutselise näitlejannana püsinud seal vahetpidamatult. K. on a-st 1908 abielus näitleja (praegu ametnik) August Kuuskemaaga. — Pärast mõningaid otsinguid kujunesid K. lavaliseks alaks kangelasemade, samuti kannatajate emade ja naiste osad draamas, karakterosad näidendis ja koomiliste eitede osad naljamängus ja operetis. K. anne esineb õige avarapiirdelisena, esitades igal eri alal hulga veenvaid, iseloomukindlaid, elamustihedaid ja detailselt läbitöötatud kujusid. K. nimetati 1931 „Estonia" seltsi poolt teeneliseks näitlejannaks.

„Teater" 1939, nr. 1; „Varamu" 1939, nr. 2; isikl. jm. saadud andmed.

H. K-s.

KÕLL, vt. KOELL.

*KÕPP, Juhan (Johann), teoloog, ajaloolane, poliitika- ja haridustegelane, on jätkanud tegevust Tartu ülikooli tegeliku usuteaduse korralise prof-na, olnud dets-ni 1928 ülikooli prorektoriks ja on toiminud s. a-st peale kolme ametiaja kestel kuni 1937. a. lõpuni ülikooli rektorina. Oma õiglase, avarapilgulise ja tasakaaluka iseloomu tõttu oli K. rektorina suures lugupidamises. K-u rektoriks oleku aja kestel jõudis juba varemini sihikindlalt arendatud ülikooli eestistamine lähikaudu oma võimaliku äärepiirini; see teostus enamikus juba eesti ülikoolis hariduse saanud nooremate eesti õpetlaste juurdetuleku kaudu. Majanduskriisi ja sellele järgnevail a-il tuli ülikoolil ühtlasi läbi elada raskeid aegu eelarve olulise kärpimise ja koosseisude piiramise häirivate taotluste tagajärjel. 1935. a. sügisel hakkas ülikooli ümber tekkima pingeid, mis ajajooksul järjest süvenesid, tuues enesega kaasa Ülikooli seaduse korduvaid muutmisi. Neist muudatusist olulisemad olid 1936. a. kevadel ja suvel toimunud ülikooli majandusala valitsemise reorganiseerimine majandusdirektori-ameti sisseseadmisega, tehnikateaduskonna üleviimine Tallinna ja viimaks selle lahutamine Tartu ülikoolist, teaduskondade ja osakondade avamise ja sulgemise korras ülikooli osatähtsuse vähendamine ning samal ajal Tartu ülikoolis keemiaosakonna likvideerimine ja s. a. sügisel Üliõpilaskonna Edustuse laialisaatmine ning selle asendamine haridusminister A. Jaakson'i (vt. *Suppl.*) poolt määratud Üliõpilaskonna Ajutise Juhatusega. Sept-s 1937 anti riigihoidja K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) poolt uus Ülikoolide seadus, mis hakkas kehtima 1. jaan-st järgmisel a. ja rajas ülikooli valitsemise oluliselt uutele alustele. — Ühtlasi on K. olnud a-st 1934 Tartu ülikooli koguduse eesti pihtkonna õpetaja, 1929—37 Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni Eesti komitee juhataja, 1920—33 Tartu Ülikooli „Toimetuste" toimkonna juhataja, 1924—29 usuõpetuse metoodika õpetaja Tartu õpetajateseminaris, a-st 1925 didaktilis-metoodilise seminari usuõpetuse haru juhataja ja 1929—31 haridusministeeriumi juures usuõpetuse korraldamise komisjoni liige. Seltskondliku tegevuse alal on K. jätkanud osavõttu mitmesuguseist üritusist ja organisatsioonidest. Ta on olnud 1910—14 EKS-i abiesimees, 1914—21 sama seltsi esimees, 1929—34 Õp. E. S-i abiesimees, 1929—35 Eesti Kultuurkapitali Nõukogu liige, 1925—33 Akadeemilise Ajaloo-Seltsi juhatuse liige, 1932—37 Kaitseliidu Vanematekogu liige, 1934—36 ERM-i hoolekogu liige ja abiesimees, 1928—35 Bergmanni Abiraha valitsuse liige, 1934—36 Tartu linnavolikogu liige ja juhataja; ta on a-st 1926 „Usuteaduslise Ajakirja" toimetuse liige, a-st 1929 Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kolleegiumi esimees ja a-st 1933 Noorte Kotkaste Sõprade Seltsi esimees. Oma üldkultuuriliste ja teaduslikkude teenete eest on K. saanud laialise tunnustuse osaliseks. Nii on ta valitud audoktoriks Riia ülikooli (1929), Szegedi ülikooli (1932), Tartu ülikooli

(1934; *dr. phil. h. c.*) ja auprof-ks Debreceni ülikooli *Collegium theologicum*'i (1938) poolt. Auliige on K. Prantsuse Teaduslikus Instituudis (Tartus, 1929), EKS-s (1932), Akadeemilises Ajaloo-Seltsis (1934), Õp. E. S-s (1938), Akadeemilises Usuteadlaste Seltsis (1939) ja auvilistlane Eesti Üliõpilaste Seltsis (1934). K-u usuteaduslikest kirjutistest on tähelepandavamad: „Jumalateenistusekorra uuendamise küsimusi" („Usuteadusline Ajakiri" 1927/1928, nr. 1, 2), „Kiriku ja riigi vahekorra korraldamise põhimõtteid" (seals. 1933, nr. 1), „Usulise kasvatuse ülesanded" (koguteoses „Usuline kasvatus koolis", Tartu, 1937), „Väikelapse usulisest kasvatusest" (Tartu, 1939). Ühtlasi on K. olnud „Eesti entsüklopeedia" usuteaduse osakonna toimetaja. Eesti ajaloo alal on K. avaldanud kirjutisi „Ajaloolises Ajakirjas", aastaraamatuis *Svio-Estonica*, artikli „Jaan Tõnissoni kultuurpoliitilisi taotlusi" (koguteoses „Jaan Tõnisson töös ja võitluses", Tartu, 1938), haridusolude ülevaateid maakondi kirjeldava koguteose „Eesti" osades — „Setumaa" (Tartu, 1928) ja „Pärnumaa" (Tartu, 1930). Suurema uurimusena on K-lt ilmunud „Laiuse kihelkonna ajalugu" (Tartu, 1937). Üldkultuuriliste küsimuste kohta avaldatud K-u rohkearvulistest kirjutistest, mis ilmunud „Postimehes", „Üliõpilaslehes" jm., väärivad esiletõstmist „Meie kultuuriarengu sihtjooni" (Tartu, 1935) ja „Seltskonna kultuurilisest isetegevusest" (E. Kirj. 1938, nr. 2).

E. Kirj. 1934, nr. 11 (H. Kruus); Post. 1934, nr. 306 (J. Tõnisson, H. Koppel) jj.; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***KÕPP, Peeter**, põllumajandusteadlane, on a-st 1928 agraarökonoomia korraline prof., toiminud põllumajandusteaduskonna dekaanina 1925—28 ja alates a-st 1938. — K. on jätkanud tööd Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi esimehena tänini ja olnud Põllutöökoja liige a-st 1932, Konjunktuurinstituudi põllumajanduse sektsiooni esimees a-st 1934, Riigimajandusnõukogu liige selle kestuse jooksul 1935—38, Agronoomide Koja nõukogu liige ja distsiplinaarkohtu esimees a-st 1935; kindlustusselts „Eesti" juhatuse liige on ta a-st 1927, Ühistegelise Liidu nõukogu esimees a-st 1930 (välja arvatud 1931) jm. 1937. a. oli K. Rahvuskogu liikmeks Viljandimaalt. Ta oli „Põllumehe käsiraamatu" I osa (Tartu, 1926) ja raamatu „Ühistu probleeme ja uurimusi" I (*ibid.*, 1937) toimetajaid, „Eesti entsüklopeedia" põllumajanduse osakonna toimetaja ja on „Põllumajandusliku entsüklopeedia" toimetuse liige.

„Agronoomia" 1938, nr. 4; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KÄIS, Johannes, pedagoog, sünd. 14. XII 1885 vkj. Võrumaal Timo v. Rosma külas õpetaja pojana, omandas alghariduse Põlva khk-koolis ja Võru linnakoolis, lõpetas 1904 Peterburi õpetajateinstituudi eksternina, õppis vabakuulajana Riia polütehnikumis 1914—15, lõpetas 1917 Peterburi ülikooli loodusteaduskonna 1. järgu diplomiga. K. kinnitati keskkooliõpetaja kutses 1917; ta on viibinud ka korduvalt välismail. K. töötas õpetajana alates a-st 1904 Lemsalu, Volmari ja Riia linnakoolides ning Volmari ja Riia gümnaasiumes, oli õpetajaks ja hiljemini ühtlasi juhatajaks Vologda õpetajateinstituudis 1917—19, lahkus sealt konflikti tõttu enamlastega, oli seejärel Pihkva pedagoogilise instituudi õpetajaks. Pöördunud koduмaale sügisel 1920, oli K. lühikest aega riigikoolinõunikuks, teotses 1921—30 Võru õpetajateseminari ja 1931 Paldiski gümnaasiumi direktorina; toimib a-st 1931 E. Õpetajate Liidu teadusliku sekretärina. A-il 1932—37 oli ta ühtlasi „Eesti entsüklopeedia" toimetuse sekretäre. — Koolitöö kõrval on K. olnud tegev Riia pedagoogilises muuseumis 1913—17, viimasel a. juhatajana, toiminud Võru Õpetajate Liidu esimehena 1921—24, F. R. Kreutzwald'i (vt.) Mälestuse Jäädvustamise Seltsi esimehena 1923—30. Ta on viimase seltsi ja Suomen Kansakoulunopettajain Jatko-opintoyhdistyse auliige (1935). Pedagoogina on K. olnud eriti huvitatud töökooli, iseäranis üldõpetuse ja individuaalse töö põhimõtteist ja rakendamisviisidest, mida ta on propageerinud väljapaistva aktiivsusega. K. koostas haridusministeeriumi ülesandel algkoolide õppekavad 1928. Ta on juhatanud mitmeid õpetajate edasiharimiskursusi, esinenud sageli referendina õpetajate kongressidel ja -päevadel, koolinõunikkude päevadel, samuti käinud Lätis ja Soomes loenguid pidamas. Londonis 1929

korraldatud rahvusvahelisel koolinäitusel on Võru seminari tööd äratanud väärilist tähelepanu. K. on avaldanud ms. raamatud: „Объ ученическихъ экскурсіяхъ“ (Riia, 1913), „Looduseõpetus algkoolis“ I—III (Võru, I 1927, III 1929; Tartu, II 1927), „Loodusesõbra vaatlusvihud“ I—IV (Võru ja Tartu, 4. tr. 1929), vaatlusvihud „Kodukoha looduse elust“, 9 vihku (Tall., 1937), vihk-lugemiku „Esimesed vaod“ I, II (Tall., 1932—33), kumbki 2 jaos ühes 6 lisaga (1934—36) ja samanimelise aabitsa (*ibid.*, 1938), „Emakeele töövihud“ I, II (*ibid.*, 1933); tööjuhatuste kogud „Kodulugu“ (*ibid.*, 1933; koos J. Parijõgi'ga), „Looduseõpetus“ IV—VI (*ibid.*, 1933—35), „Maateadus“ IV—VI (*ibid.*, 1933; IV ja V koos B. Rea'ga, VI koos V. Horm'iga); saateainekogud „Looduseõpetus“ IV—VI (*ibid.*, 1933—35), „Sügisesest loodusest“ (*ibid.*, 1937), „Kodumaa looduseande“ (*ibid.*, 1937), „Loomade elust“ (*ibid.*, 1938), „Kevadisest loodusest“ (*ibid.*, 1938), „Elav looduslugu“ I, II (*ibid.*, 1938—39), „Õpilase arvutusvihud“ I, II (*ibid.*, 1932—33), kumbki 3 vihus, „Arvutuskaardid“ I, II (*ibid.*, 1934—35), kumbki 2 osas, ja sama III—IV (*ibid.*, 1935; koos E. Lehis'ega), „Õpilase matemaatika-töövihud“ III, IV (*ibid.*, 1933—34; koos A. Budkovsky'ga), kumbki 3 vihus, „Loodusesõbra töövihk“ I, II (*ibid.*, 1937), „Vaatluskava õpilase individuaalsuse tundmiseks“ (*ibid.*, 1933) ja „Õpilase individuaalsuse vihik“ (*ibid.*, 1933). Enamik mainitud õppe- ja abiraamatuist on ilmunud mitmes uustrükis. K. on koostanud silmapaistvad metoodilised teosed „Isetegevus ja individuaalne tööviis“ („Teel töökoolile“ VII, Võru, 1935; soome keeles „Uuden koulun työtapoja“, Helsingi, 1937), siis „Yksilöllinen työtapa kouluopetuksessa“ (Helsingi, 1935) ja „Uuenduslikust koolitööst“ (Tall., 1939). Ta on toimetanud ja osalt kirjutanud metoodilise käsiraamatu „Uusi teid algõpetuses“ I—IV (Tall., 1931—36; II ja III 2 osas, IV 7 osas), „Teel töökoolile“ I—VII (Võru, 1924—35) ja koguteose „Võru õpetajateseminar“ (Tartu, 1936). Ka on ta avaldanud rohkesti artikleid ajakirjus, nagu „Kasvatus“, „Eesti Kool“, „Noorusmaa“, „Vikerkaar“, „Loodus“, „Loodusevaatleja“, „Kansakoulun Lehti“, „Opettajain Lehti“, „Uudistuva Kasvatus- ja Opetustyö“, „Audzinātajs“, „Internacia Pedagogia Revuo“, ajalehis „Õpetajate Leht“, „Võru Teataja“, „Vaba Maa“, „Postimees“, „Päevaleht“, „Rahva Sõna“, „Uus Eesti“ ja mitmesuguseis koguteoseis. K. on a-st 1933 ajakirja „Kooliuuenduslane“ toimetaja ja oli 1937—38 „Kasvatuse“ tegevtoimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed.

H. R-s; T.

*KÄRNER, Jaan, kirjanik, oli 1927—29 „Loomingu“ toimetaja; ta on avaldanud alates 1927. a-st luuletiskogud: „Rändur vilistab“ (1928), „Tormilüüra“ (1929), „Inimene ristteel“ (1932) ja „Sõna-sütega“ (1936) ning toimetanud valikkogu „Sadaviiskümmend aastat eesti luulet“ (1936); romaanid: „Naine vaesest maailmast“ (1930), „Unustatud Emajõgi“ (1930), „Moodne orjus“ (1931), „Soodoma kroonika“ (1934), „Tõusev rahvas“ I, II (1936, 1937), „Tuuled pöörduvad läände“ (1937), „Pidu kestab“ (1938) ja „Öösiti kumavad linnad“ (1939); näidendid: „Merihärg & Ko ajab Venemaaga äri“ (1932) ja „Usutaganeja“ (1934); esseede ja artiklite kogu „Lehed tuulde“ II (1937), mälestusteraamatu „Kadunud aegade hämarusest“ (1935); tõlkeid: H. Heine „Valik luuletusi“ (1934), J. Spyri „Väike Heidi“ I, II (1932, 1934), K. Tšukovski „Muinasjutte lastele“ (1935) ja populaarteadusliku kirjeldise „Elva minevikus ja olevikus“ (Elva, 1931; kõik teised on ilm. Tartus).

Kampmaa, Peaj. IV (1936) jm. saadud andmed. *T.*

KÖHLER, Johann (eesti trükiseis **Köler**), balti-saksa trükkal, sünd. 4. V 1662 vkj. Riias, sai 1695 esimeseks Narva linna trükkaliks. K. arendas tagasihoidlikku tegevust, avaldades mõnikümmend väiksemat trükist ja 1702 ka ajalehte „Narvische Post-Zeitungen“. Narva vallutamise järel viidi 1704 K. ühes teiste linnakodanikkudega Moskvasse. Tallinna gümnaasiumi trükkali Johan Christoph Brendeken'i (vt. *Suppl.*) surma järel siirdus K. rae kutsel 1716 A. D. Menšikov'i (vt.) kaasabil Tallinna kui seaduslik siinse trükikoja pärija, sest ta oli abielus endise trükkali A. Simon'i (vt. *Suppl.*) tütrega. K. suri seals. 1. XI 1736 vkj. Ebasoodsate aegade tõttu ei avaldanud K. trükkalina eriti intensiivset tegevust. — K-i järglasena sai gümnaasiumi trükkaliks ta poeg Jacob Johann K. (sünd. 1699 Nar-

vas; maetud 7. V 1757 vkj. Tallinnas), kes trükkis ms. ka esimese eesti Piibli 1739. Viimase surma järel tunnistati seaduslikuks trükikoja pärijaks ühes raamatukauplemise õigusega ta lesk Anna Catharina K. (sünd. Trump). Lese surma järel (maetud 7. V 1769 vkj.) läks trükikoda pärandina Jacob Johann K-i tütrepoja Axel Heinrich Lindfors'i (vt. *Suppl.*) kätte.

Tallinna ja Narva linnaarhiivi andmed; F. Puksov, Trükikodade areng Eestis (Eesti graafika, 1931); J. Jensen, Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasium 1631—1931 (1931), lk. 50; A. R. Cederberg, Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur (*Acta* B III, 1922); Revalsche Ztg. 1876, nr. 225, 227; Acten in Sachen des Kayserlichen Ehstnischen Provinzial-Consistorii und des Rathsverwandten A. H. Lindfors (1774). *F. P.*

KÖLL, vt. KOELL.

KÖNIGSEER (Königsöhr), Christoph Michael, vennastekoguduse tegelane ja kirjamees, sünd. 23. III 1723 ukj. Tüüringis Königsee linnas, õppis Jena ülikoolis teoloogiat, teotses Halle pietistlikus vaeslasteasutises, kaldus aga varakult herrnhuutlaste poole ja oli tegev a-st 1747 Ebersdorfi vennastekoguduses. K. saadeti diasporaatööle Eestisse, kus oli Rannu pastori J. C. Meder'i juures koduõpetajaks ja hiljemini Kambjas pastor H. J. Frost'i teenistuses. A-l 1763—64 Herrnhutis viibides õppis ta eraviisil arstiteadust ja töötas 1764—70 arstina ja vennastekoguduse organiseerijana Erastvere mõisas. Ta siirdus 1770 Saksamaale ja 1773 misjonäriks Gröönimaale, kus suri 30. V 1786. — K. oli 1754—67 üheks agaramaks vennastekoguduse organiseerijaks Lõuna-Eestis, peamiselt Urvaste, Kambja ja Rannu kihelkonnas. Ta tegevus, mis oli herrnhuutliku õpetuse keelu tõttu salajane, tuli avalikuks a-l 1767 Rõuges. Pealekaebuse tagajärjel kuulati ta s. a. okt-s üle Tartu maakohtus. Seejärel keelas Liivimaa kubermanguvalitsus K-i kui arsti ja usukuulutaja tegevuse, samuti ta trükiste ja käsikirjade levitamise. K. oli eesti keelde tõlkinud ja trükis avaldanud valimiku krahv N. L. v. Zinzendorf'i (vt. *Suppl.*) nn. Saaroni lauluraamatust (1754) pealkirja all „Mönne illusa vaimolikko Laulo, neile essiärralikkult melehääs, kummil omma iggawetse önsusse perrä töttelik himmo om" (Barby, 1759; säilinud 3 eks., neist kaks Herrnhutis Vennaste-Uniteedi arhiivis ja üks Tartus ERM-i Arhiivraamatukogus). See sisaldab 91 leheküljel 276 lõuna-eestimurdelist nummerdamata laulu ja laulukatkendit. Selle lauluraamatu koostamisel olid K-le abiks pastor J. C. Meder, herrnhuutlane Morgner, Kambja köster Mango Jaak ja Michael Ignatius (vt. *Suppl.*). K. tõlkis koos teistega veel herrnhuutlikke liturgiaid, mida levitati samuti käsikirjaliselt. Need redigeeris K. ühes Mango Jaagu ja M. Ignatius'ega ja avaldas trükis a-l 1761 (tiitel teadmata; ühtki eks. pole säilinud). Mõlemat teost varjati eriti pastorite eest ning 1767. a. protsessi kartusel korjati need herrnhuutlaste endi poolt rahva käest ära, jagati mõni a. hiljemini aga jälle välja. K. tõlkis eesti keelde ka hulga herrnhuutlikke kõnesid, päevikuid, elulugusid jm. Kõik need tööd on leidnud Tartu- ja Võrumaa vennastekogudustes väga elavat kasutamist. K-i tegevuse keelamisega anti raske hoop kogu vennastelikumisele Lõuna-Eestis. Seda hakati uuesti organiseerima alles 1771. a., kuid K-i aegset edu ei saavutatud enam aastakümnete jooksul.

J. Müller, Hymnologisches Handbuch zum Gesangbuch der Brüdergemeinde (1916), lk. 41, 42, 61; Th. Harnack, Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde (1860), lk. 177—178; K-i kirjavahetus, autobiograafia ja Tartumaa eesti vennastekoguduse diaarium 1756—1767 (Vennaste-Uniteedi arhiivis Herrnhutis). *R. P.*

KÖSTER, Oskar, poliitika- ja seltskonnategelane, sünd. 8. XII 1890 vkj. Saaremaal Pöide khk. Audlas õpetaja pojana, õppis Valjala khk-koolis ja Kaarma õpetajateseminaris, mille lõpetas 1908; ta omandas koduõpetaja kutse 1910, täiendas ennast hiljemini Peterburis keskkooli ja raamatupidamise kursusil; lõpetas 1917 Poltavas Vilno sõjakooli. K. toimis õpetajana mitmes kohas kodumaal 1908—15 ja 1922—23, võttis osa E. Vabadussõjast 1918—20 jalaväe leitnandina; ta peab asunikutalu Virumaal Põlulas a-st 1920. K. on a-st 1923 olnud II—V Riigikogu liige asunikkude koondise rühmas, ühtlasi II Riigikogu juhatuse liige abisekretärina, toiminud mitmet puhku rühma esimehena,

oli asutamisest 1923 kuni 1935 mainitud erakonna keskkomitee ning keskjuhatuse esimees. A-st 1938 on ta Riigivolikogu liige. Ta oli 1926—28 põllutööminister J. Teemant'i ja J. Tõnisson'i kabinettides, 1928—29 teedeminister A. Rei kabinetis, 1929—31 kaitseminister O. Strandman'i kabinetis, 1932 põllutööminister J. Teemant'i ja K. Eenpalu, 1933 teedeminister J. Tõnisson'i (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses. A-st 1934 on ta kindlustusselts „Talu" asjaajajadirektoriks. — K. on esimese Põhiseaduse kehtimise ajal osutanud ministritoolil ja mujalgi juhtivail kohtadel energiat ning seisnud valvel eeskätt areneva asunikkude- ehk noorpõllumeestekihi huvide eest. Ta oli juhtivalt tegev ka asunikkude koondise ja põllumeestekogude ühendamisel 1932. a. alguses. K. on võtnud aktiivselt osa samuti omavalitsus-, seltskonna- ja ühistegevusest, olnud Rägavere vallavanem, Viru maavolikogu esimees 1923, Asunikkude, Riigirentnikkude ja Talupidajate Põllumajandusliidu esimees a-st 1923, Ühistegeliku kindlustusseltsi „Talu" juhatuse esimees 1924—28 ja a-st 1932, E. Ühistegelise Liidu juhatuse esimees 1932—35, seejärel juhatuse abiesimees, ÜENÜ kesknõukogu esimees a-st 1929, Tallinna Õhuasjanduse Ühingu esimees 1930—35, E. Õhu- ja Gaasikaitse Liidu esimees 1932—35, E. Haridusliidu juhatuse esimees 1932—36, Põllutöökoja 1. abiesimees 1932—36, Põllupidajate Ühispanga juhatuse esimees a-st 1934 ja E. Raskejõustiku Liidu esimees a-st 1935. Peale selle on K. olnud juhtivalt tegev Turbaühingute Liidus, Masinatarvitajate Ühisuste Liidus, Kartuliühisuste Liidus ja töötanud kaasa O./M. Ühisuses „Lihaeksport", E. Piimaühisuste Liidus, E. Ü. Kindlustus-Keskseltsis, E. Olümpiakomitees, E. Spordi Keskliidus jm. Ta oli 1926 ajalehe „Maa" (a-st 1930 „Maaleht"; ilmus kuni 1935) asutajaid ja selle vastutavaks toimetajaks. K. on E. Vabadusristi kavaler.

Isikl., kindlustusseltsilt „Talu", E. Ühistegeliselt Liidult, ÜENÜ-lt, E. Haridusliidult, E. Spordi Keskliidult, Põllupidajate Ühispangalt, J. Tiitso'lt (Tallinnas) jm. saadud andmed. *T.*

*KÖSTNER, Nikolai, majandusteadlane ja poliitikategelane, oli nov-st 1918 maini 1919 Ajutises Valitsuses kaubandusministriks, kellena kuulus ühtlasi Eesti rahudelegatsiooni koosseisu Pariisi rahukonverentsil; ta töötas 1922—27 rahaministeeriumi nõunikuna ja võttis selle ministeeriumi nõuandja sir J. E. Williamson'i lähema kaastöölisena osa 1927. a. teostatud rahareformi eeltöist, koostades rahaseaduse, Eesti Panga põhikirja muutmise ja Pikalaenu Panga põhikirja kavad; ka töötas ta välja krediitasutiste seaduse eelnõu. A-l 1927 oli K. Eesti delegatsiooni eksperdiks rahvusvahelisel majanduskonverentsil Genfis. S. a., pärast Williamson'i siirdumist Eesti Panga nõuandjaks, oli ta Eesti Pangas rahaministri esindajaks, kellena oli tegev selle panga ümberkorraldamisel. Jaan-st 1928 jaan-i lõpuni 1932 toimis K. Vabariigi Valitsuse komissarina Eesti Pangas, mis kohalt ta vabastati tema ja valitsuse vahel tekkinud lahkarvamuste tagajärjel seoses valitsuse poolt aetud Eesti Panga ja kroonikursi hoidmise poliitikaga; viimast pidas ta rahvamajanduse huvide seisukohalt ebaõigeks. Ta oli ühtlasi õppeülesandetäitjaks E. V. Tartu Ülikoolis majandusgeograafia alal 1926—27 ja praktilise poliitilise ökonoomia alal 1931—32 ning valiti 1932 praktilise poliitilise ökonoomia erakorraliseks prof-ks, mis ametist lahkus 1935. Okt-st 1932 töötab K. Rahvasteliidu komissarina Bulgaaria riigipanga juures. Eesti Majandusteadlaste Seltsi ja Akadeemilise Majandusteaduse Seltsi esimeheks oli ta 1931—32. K-i sulest on ilmunud teos „Teo-orjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal" (Tartu, 1927; valminud vene keeles 1915) ja rohkesti kirjutisi „Päevalehes" (ms. „Prof. Simpleton'i" varjunime all); ta oli alguses „Eesti entsüklopeedia" majandusteaduse osakonna toimetaja. A-st 1939 on K. Akadeemilise Majandusteaduse Seltsi auliige.

E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 58, 170, 248, 345 jt.; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

KÜGELGEN, Franz Gerhard v., maalikunstnik, järgneva kaksikvend, sünd. 6. II 1772 ukj. Saksamaal Bacharach'is Reini ääres, õppis mitmel pool Saksamaal ja vahepeal 1791—95 Roomas, töötas a-st 1795 Riias, Tallinnas, Peterburis ja Eestimaal, asus 1806 Dresdeni, kus sai 1811 kunstideakadeemia liikmeks ja 1814 prof-ks. Berliini ja Peter-

buri kunstideakadeemia liikmeks valiti ta juba 1804 ning nimetati Peterburi kunstideakadeemia poolt akadeemikuks 1806; surn. 27. III 1820 ukj. Saksamaal Dresdeni lähedal. — K. kuulub oma aja parimate saksa portretistide hulka; ta on loomingulaadilt tüüpilisemaid klassitsismi esindajaid saksa maalikunstis. K. andis ka tähtsal määral tõuget kunstielu tõusule Eestis XIX s. alguses. Tema Eestis leiduvaist teoseist on väljapaistvaimad keiser Aleksander I, G. Fr. Parrot'i, J. W. v. Goethe, Chr. Wieland'i, Chr. M. Herder'i ja C. v. Morgenstern'i portreed Tartu ülikoolis ning keiser Aleksander I portree Eesti Kunstimuuseumis (Tallinnas). — K-i poeg Wilhelm Georg Alexander v. K., maalikunstnik, sünd. 20. XI 1802 vkj. Peterburis, õppis Dresdeni kunstideakadeemias, teotses 1827—30 Tallinnas ja Peterburis, hiljemini Saksamaal, surn. prof-na 25. V 1867 ukj. Ballenstedt'is. — Eestis loodud K-i teoseist on kõige suurem ja väärtuslikum Tallinna Oleviste kiriku altaripilt (1830). K-lt on ilmunud „Drei Vorlesungen über Kunst" (Bremen, 1842) ja „Jugenderinnerungen eines alten Mannes" (Berliin, 1870).

L. v. Kügelgen, Gerhard v. Kügelgen und die anderen sieben Künstler der Familie (1924); Neumann, Lex.*

A. V.

KÜGELGEN, Karl Ferdinand v., maalikunstnik, eelmise kaksikvend, sünd. 6. II 1772 ukj., sai vennaga ühesuguse kunstihariduse, järgnes 1796 temale Riiga ja Tallinna, kust asuti koos Peterburisse; ta töötas ms. hiljemini ka Krimmis, Soomes ja pikemat aega Saratovi kub-s Velski mõisas. A. 1804 valiti K. Peterburi ja Berliini kunstideakadeemia liikmeks. Alates umbes a-st 1818 elas K. vaheldumisi Peterburis ja oma sugulaste mõisades Eestimaal, viimased eluaastad (alates umb. a-st 1826) aga Tallinnas, kus suri 29. XII 1831 vkj. — K-i arvukas toodangus, mis valdavas enamikus koosneb maastikkudest õlis ja seepias, leidub võrdlemisi suur kogu eestiainelisi teoseid, peamiselt Tallinna ja selle ümbruskonna vaated. Eesti Kunstimuuseum (Tallinnas) ja riigikantselei omavad temalt rida õlimaale, mis on loodud kunstniku viimasel elujärgul Tallinnas. H. Eggers'i väljaandel Tallinnas 1828 ilmunud mapp „Collection de XII vues gravées à l'aquatinte d'après Charles de Kügelgen et Johannes Hau par Th. Gehlhaar" sisaldab K-i originaalide järgi valmistatud kolm lehte. — K-i poeg Konstantin v. K., maastikumaalija, sünd. 6. I 1810 vkj. Saratovi kub-s, õppis Peterburi kunstideakadeemias ning täiendas ennast Roomas ja Dresdenis. A-il 1840—56 töötas ta Tallinnas, alates a-st 1856 aga Tartus gümnaasiumi joonistusõpetajana; surn. 28. IV 1880 vkj. Tartus. Ta teosed on laiali paljudes kodumaa erakogudes. — Konstantin K-i tütar Sally v. K., maalikunstnik, sünd. 19. II 1860 vkj. Tartus, suri 16. X 1928 ukj. Roomas. Ta teoseist, mis kuuluvad portree- ja kirikumaali alale, on Eestis tuntuimad freskomaalid Tallinna Kaarli kirikus ja Pilistvere kiriku altaripilt.

L. v. Kügelgen, Gerhard v. Kügelgen und die anderen sieben Künstler der Familie (1924); Neumann, Lex.; *idem*, Baltische Maler und Bildhauer; „Revaler Bote" 1928, nr. 243; H. Peets, K. F. K. ja tema Tallinna-ainelised maalingud (Vana Tallinn I, 2, 1936).

A. V.

KÜHNERT, Ernst Gustav, balti-saksa arhitekt, sünd. 9. I 1885 vkj. Tallinnas metsaülema pojana, õppis kohalikus reaalkoolis ning 1902—06 arhitektuuri Riia polütehnikumis, täiendas ennast Dresdeni tehnikaülikoolis ja Berliinis, omandas Dresdenis 1908 diplominseneri astme. K. oli a. 1909 tegev arhitektina Kielis ja 1912—14 Tallinnas; ta viibis Maailmasõja ajal sundasumisel Siberis, teotseb 1918. a-st peale jälle Tallinnas. — K. on teostanud mitmed kunstiliselt tähelepandavad uus- ja ümberehitused, viimased peamiselt Tallinnas. Uusehitisist on peale mitme elumaja Tallinnas tähelepanuväärt luteri usu kirik Kundas. Muist töist nimetatagu Merivälja (Tallinna lähedal) aedlinna planeerimiskava ja Nõmme linna laiendamisplaani (mõlemad loodud koos arhitekt R. Natus'ega), Palamuse kiriku restaureerimisplaani (teostatud 1928) ja Tallinna Pühavaimu kiriku restaureerimist 1933. K-i arhitektooniline looming on rajatud modernsele kontseptsioonile, osutab aga paiguti tugevat sõltumust ajalooliste stiilide vaimust ja vormikõnest. Kunstiajaloolasena on K. avaldanud uurimuse „Das Dominikanerkloster zu Reval" (Beiträge XII, 1/3, 1926), samuti Tallinna ehitis- ja kunstiväär-

suste juhi „Künstlerstreifzüge durch Reval“ (Tall., 1909); peale selle mainitagu artiklit „Pirita ehitusajalugu“ (teoses „Pirita klooster“, Tall., 1936).

Isikl. jm. saadud andmed; Eesti kunsti aastaraamat 1924—1925 (1926) (Edg. Kuusik). *A. V.*

KÜTTE, Maria (Maarja), setu rahvalaulik, sünd. 31. III 1862 vkj. Petserimaal Mäe v. Varesemäe külas talupidaja tütrena, abiellus 16-aastasena kingsepast-põllupidajaga Järvesuu v. Võporsova külas ja mehe surma järel teiskordselt 1883 Võõpsu külas, kus veetnud suurema osa oma elust; asub seal praegugi (1939). — Suurema jao rahvalaule kuulis K. lapsepõlves oma emalt ja õdedelt, kes olid ümbruskonnas laulikuina kuulsad. Hiljemini õpetas ta samu laule edasi teistele ja esines laulikuna tähtsamail sündmusil oma elukohtades. K. laulab andunult, kiindudes laulu sisusse, oskab värsse sageli mitme maanurga erinevais teisendeis, tunneb rohkesti laule ja omab hästi arenenud ilumeelt. Trükitud kirjandusest pole tal nagu teistelgi setu laulikuil teadmisi. K. on lauínud ja jutustanud kokku 80 000 rida (s. o. ulatuselt neli „Kalevipoega“), mis leiduvad S. Sommer'i (vt. ka *Suppl.*) rahvalaulude kogus. Praegu peetakse K-t suurimaks laulikuks Setus ja Eestis. Ta lapsed ei oska rahvalaule.

K. elulugu S. Sommer'i rahvalaulude kogus lk. 4069 (kirjutanud J. Laine) ja lk. 10 439—10 441 (N. Sõrmus); S. Sommer'i aruanded laulikuist 10. a. rahvaluule korjamise puhul Setus (1936; käsikirjas); Kolpino kogudusest jm. saadud andmed. *E. P.*

L.

***LAAMAN, Eduard**, ajakirjanik, on olnud a-st 1924 „Vaba Maa“ peatoimetaja kuni selle sulgemiseni Kaitseseisukorra seaduse põhjal 1938, seejärel „Rahvalehe“ peatoimetaja. L. kuulus 1936—37 riigivanem K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) poolt moodustatud komisjoni, kes arutas uue Põhiseaduse kava. Ta nimetati jaan-s 1937 Rahvuskogu II koja liikmeks. L. on avaldanud viljaka publitsistina rea teoseid ajaloo, ühiskondlikkude ja poliitiliste küsimuste alal, nagu „Enamlus Eestis“ I (Tall., 1930; koos J. Ernits'aga), „Demokraatia ja diktatuur“ (Tartu, 1933), „Erakonnad Eestis“ (*ibid.*, 1934), „Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatseid a. 1917—1934“ (*ibid.*, 1935; soome keeles 1935), „Judenitshin Pietarinretki“ (Helsingi, 1935) ja judenitšiaadi ülevaade poola keeles (1935), „Jaan Poska“ (Tartu, 1935), „Eesti ühiskond“ (*ibid.*, 1936), „Tänapäeva Saksamaa“ (*ibid.*, 1938; koos L. Kahkra'ga), „Juhan Luiga“ (*ibid.*, 1938) ja laiaulatusliku ajaloolise ülevaateteose „Eesti iseseisvuse sünd“ („Eesti rahva ajaloo“ 1. lisaköide, *ibid.*, 1936—38; ilm. 6 v.). Peale selle on L-i sulest ilmunud rohkesti kirjutisi kodu- ja välismaa ajakirjus ja koguteoseis. Ms. on ta toimetusel ilmunud väärtuslikud materjalikogud „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt“ I, II (Tall., 1927, 1930). — L-i teoseid iseloomustab autori terav pilk ja elav, žurnalistlikku laadi käsitlusviis. Mõõtuandva ajakirjanikuna ja kõnelejana kitsamais ringes on L. poliitilisel rindel eriti 1933—34 ja a-st 1936 jälginud ja kaitsenud demokraatlikku suunda.

„Vaba Maa“ 1938, nr. 35 jj.; isikl. kogutud andmed. *T.*

LAAR, Anton, kirikutegelane, sünd. 1. VI 1885 vkj. Kolga-Jaani khk. Võisiku v. Leie külas mõldri pojana, õppis kohalikes algkooles ja 1896—1903 Riia vaimulikus seminaris. Ta omandas küpsustunnistuse 1926 ja õppis 1923—30 (esialgu vabakuulajana) Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mida ei lõpetanud. L. töötas köster-õpetajana Karulas, Ilmjärves ja Häädemeestel 1904—09, oli preestriks Laimjalas 1909—13, Penujas 1913, Tartu Aleksandri koguduses 1913—20 ja 1928—33, vahepeal 1920—27 Tallinna Issanda Muutmise koguduses. Ta oli tegev ka keskkooliõpetajana Tartus 1920 ja 1927—33; surn. 23. II 1933 ukj. Tartus. — Preestrina võttis L. väga elavalt ja mõjuvalt osa ap.-õigeusu kiriku korraldamistööst. Ta asutas 1913 Tartus ap.-õigeusu Aleksandri koguduse ja kihelkonnakooli 1915, ehitas 1914—15 mainitud kogudusele kiriku, mille jaoks sai rikkalikke annetusi peamiselt Venemaalt. 1917. a. revolutsiooni ajal organiseeris L. ap.-õigeusu eesti rahvusest preestreid ja oli 1917—19 Riia piiskopkonna nõukogu liige, kellena mõjustas Eesti rahvuslik-

kude nõuete tunnustamist vene rahvusest kirikujuhtide poolt. Selle tegevuse silmapaistvama tulemusena määrati Eesti ap.-õigeusu koguduste esimeseks piiskopiks eestlane Platon (vt.), kes pühitseti ametisse 31. XII 1917 vkj. Tallinnas. L. toimis kirikuvalitsuse liikmena koguduste korraldamisel ühes piiskop Platon'iga, jätkates seda tegevust pärast viimase surma ajuti iseseisvalt ja sinodi liikmena 1920. Kirikuvalitsuses olles töötas ta mõjuvalt kaasa Eesti ap.-õigeusu kiriku kanooniliselt vabanemiseks Vene patriarhi alt ja iseseisvaks muutmisel. Selle kõrval oli L. Sinodi Sisemisjoni Seltsi abiesimees 1925—27, Tallinna ap.-õigeusu heategeva seltsi „Kalju" asutajaid ja esimees 1925—27. Poliitilisest elust võttis ta osa Asutava Kogu liikmena kristliku rahvaerakonna rühmas 1919—20. L. on kirjutanud artikleid ajalehis kiriku- ja kooliküsimuste üle, toimetanud ap.-õigeusulist kuukirja „Uus Elu" 1918—32, avaldanud uues väljaandes „Eesti Apostliku-õigeusu kiriku Lauluraamatu" (Tartu, 1922) ja koostanud üldajaloo õpperaamatu keskkoolidele „Keskaeg" (Tartu, 1932).

Post. 1933, nr. 47; isikl. saadud andmed. *J. K.*

LAARMAN, Märt, maalikunstnik ja graafik, sünd. 10. II 1896 vkj. Viljandimaal Õisu mõisa saeveski masinameistri pojana, õppis Hallistes Kaarli vallakoolis, lõpetas 1912 Otepää progümnaasiumi ja 1916 Rakvere õpetajateseminari. Kunstilise hariduse alused L. omandas Rakvere seminari joonistusõpetajalt Karl Merilaid'ilt (endiselt Schnell'ilt); ta on täiendanud end hiljemini ms. välismail reisides. L. oli 1916—18 õpetajaks Tallinnas, Pärnumaal, Rakveres ja Otepääl; a-st 1919 on ta teotsenud eesti keele õpetajana Tallinnas J. Vestholm'i (vt. ka *Suppl.*) gümnaasiumis, õpetajateseminaris ja a-st 1922 kolledžis. — L. on esinenud a-st 1923 maaliga ja graafikaga järjekindlalt kunstinäitusil, liitudes konstruktivistliku vooluga; ta on loonud raamatuile rea kaanejoonistisi ning teotsenud ka viljaka kunstikirjanikuna. L. on toimetanud „Eesti kunsti aastaraamatu" I, II (Tall., 1924—26), teose „Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskyhingu viis aastat" (*ibid.*, 1927) ja „Uue kunsti raamatu" (*ibid.*, 1928), ajakirju „Noorusmaa" (1925—28) ja „Taie" (nr. 1—5, 1928—29) ning avaldanud raamatu „Puulõige" (Tall., 1927) ja bibliofiilsete väljaandeina tähelepanuväärsed plokiraamatud: M. Under'i „Käik tuultesse" (*ibid.*, 1938), J. Ph. v. Roth'i „Talwõlaul" (*ibid.*, 1938) jt.

Isikl. saadud andmed. *H. K-s.*

LAAS, Aleksander, loomaarstiteadlane, sünd. 6. III 1889 vkj. Tartumaal Aru v. taluniku pojana, õppis Aru ministeeriumikoolis, 1904—07 Tartu veterinaarinstituudi juures velskeritekoolis, teenis Vitebski kub-u semstvo loomavelskerina ja võttis 1915—18 osa Maailmasõjast. Ta sooritas 1918 gümnaasiumi lõpueksami Vitebskis ja õppis 1919—21 Moskva veterinaarinstituudis, mille lõpetas. Siirdunud sügisel 1921 kodumaale, lõpetas ta a-l 1924 Tartu õhtuse gümnaasiumi ja 1925 Tartu ülikooli loomaarstiteaduskonna. L. oli 1924—26 loomaarstiteaduskonna sisehaiguste kliiniku assistent, töötas 1926—28 teadusliku stipendiaadina Viinis, siis Utrecht'is jm. Ta omandas 1927 dr. med. vet. astme Viinis. L. on toiminud a-st 1928 Tartu ülikooli loomaarstiteaduskonna eripatoloogia, teraapia ja sisehaiguste diagnostika õppetoolil õppeülesandetäitjana, dots-na, a-st 1932 erakorralise ja a-st 1934 korralise prof-na. A-st 1938 on ta ühtlasi riikliku eripreparaatide kontrollasutise veterinaarosakonna juhataja ja Tartu üliõpilaskonna kuraatori abi. L. oli 1933—37 Akadeemilise Loomaarstiteadusliku Seltsi esimees, on seejärel auliige ning olnud tegev E. Loomaarstide Ühingus ja Loomaarstide Kojas. Ta on avaldanud tööd: „Bestimmung der Alkalireserve des Pferdeblutes bei Lungenerkrankungen und paralytischer Haemoglobinaemie" (Viin, 1927; väitekiri), „Diagnostilisi juurdlusi kliiniliseks otstarbeks" (teoses „Loomatervishoiu käsiraamat", Tall., 1929), „Koduloomade tähtsamaid parasiite ja nende tõrje" (Tartu, 1934; koos Heine Laas'iga), „Koduloomade sisehaiguste kliiniline diagnostika" II (Tartu, 1934). Peale selle on ta avaldanud hulga kirjutisi ajakirjus „Eesti Loomaarstlik Ringvaade", „Archiv für wissenschaftliche und praktische Tierheilkunde", „Põllumajandus", „Põllumees", „Karjamajandus", „Meie Hobune", „Agronoomia" jm.

Isikl. saadud andmed. *E. R-s.*

LACKSCHEWITZ, Paul, balti-saksa zooloogia- ja botaanikaharrastaja, arst, sünd. 9. IV 1865 vkj. Räpinas arsti pojana, õppis 1883—90 Tartu ülikoolis arstiteadust, oli ms. zooloogiakabineti assistendiks prof. M. Braun'i (vt. *Suppl.*) juures ja omandas 1893 dr. med. astme. L. teotses a-st 1894 arstina Liepājas (Liibavis), kus suri 8. III 1936 ukj. — L. on loodusteadusliku uurimistöö eesmärgiga võtnud ette mitmeid välismaareise, mis on ulatunud Põhja-Aafrikani ja Novaja Zemlja'ni. Ta sulest on zooloogia alal ilmunud ülevaateid eriti Läänemeremaade ehmestiivaliste (*Trichoptera*) ja kahetiivalistest (*Diptera*) tipuliidide kohta; neist töist on tähtsamad: „Die Neuropteren und Trichopteren des Ostbaltischen Gebietes" (Eesti Loodusteaduste Arhiiv XIV, Tartu, 1922), „Nachtrag zu den Neuropteren und Trichopteren" (*ibid.* II seeria, XIV, 1929), „Der Formenkreis der *Tipula lateralis Meig.* im Ostbaltischen Gebiet" (Arbeiten des Naturforscher-Vereins zu Riga, Neue Folge XV, Riia, 1923), „Neue Limnobiden und Tipuliden aus dem Ostbaltikum" (*ibid.* XVI, 1925). Botaanikuna oli L. eriteadlane pajude (*Salix*) alal. Tema määratud või kontrollitud on pajude herbaarne materjal paljudes taimekogudes. L-i sulest on ilmunud väiksemaid botaanilisi töid väljaandeis *Acta Horti botanici Universitatis Imperialis Jurjevensis* II (1902), III (1903) ja IX (1908), „Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga" XLVII (1904), XLVIII (1905) ja L (1907), viimaseis avaldatud K. R. Kupffer'i (vt. ka *Suppl.*) poolt.

Isikl. jm saadud andmed.

H. K-i; K. E.

***LAID, Eerik**, muinasteadlane ja etnograaf, oli 1927—31 Tartu ülikooli stipendiaadiks muinasteaduse ja etnograafia alal, töötas ms. 1927—28 ja 1931 Leningradis ja Kesk-Venemaal ning Balti Instituudi stipendiaadina 1934. a. sügissemestril Stokholmis; ta omandas 1932 mag. phil. astme ka etnograafia alal. L. on a-st 1930 (vaheaegadega) toiminud õppeülesandetäitjana Tartu ülikoolis, 1935—36 ERM-i sekretärasjaajajana ja a-st 1936 muinsuskaitse inspektorina. — L. on osa võtnud muinsuskaitse uue korralduse väljatöötamisest ning osutanud selle arendamisel, rakendamisel kui ka populariseerimisel silmapaistvat aktiivsust. Ta on teostanud muinasteaduslikke kaevamisi, ms. Varbola linnusel 1938. Ka on ta olnud juhatuse liikmena tegev Õp. E. S-s, E. Kultuuri Sõprade Koondises, Akadeemilises Hõimuklubis jm. Ta on toimetanud koguteose „Tartu ülikool sõnas ja pildis" (Tartu, 1932), olnud teose „Eesti ajalugu" I (*ibid.*, 1935) kaastööline ning avaldanud koguteoseis „Kultuuri ja teaduse teilt" (*ibid.*, 1932) ja „Muistse Eesti linnused" (*ibid.*, 1939), ERM-i Aastaraamatuis, ajakirjus „Eesti Kirjandus", „Ajalooline Ajakiri", „ERK", „Sõdur", „Eesti Kool" jm. ning välismaisis väljaandeis teaduslikke jm. artikleid; neist nimetatagu: „Laadoga ala etnograafilised olud nooremal raua-ajal" (E. Kirj. 1931, nr. 10), „Quelques résultats d'investigations préhistoriques-topographiques en Estonie" (*Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Riia, 1931), „Uusi andmeid Eesti muinaslinnadest" („Ajalooline Ajakiri" 1933, nr. 1), „Petseri laat etnograafiliselt seisukohalt" (ERM-i Aastaraamat XI, Tartu, 1937), „Zwei glaubenskundliche Bodenaltertümer" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1936, Tartu, 1938); peale selle mainitagu ülevaadet „Législation sur la protection des monuments historiques en Estonie" (Tall., 1937).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***LAIDONER, Johan**, Eesti Vabadussõja, riigikaitse, poliitika- ja majandustegelane. Ta jõudis Venemaalt Soome kaudu 8. dets-i hommikul 1918 Tallinna ja asus otsekohe tegevusse Eestile välisabi kutsumiseks. L. sõitis 8. dets-l Liepājasse (Liibavi), kus 11. dets-l veenis Inglise admirali E. Alexander-Sinclair'it (vt. *Suppl.*) sõitma Tallinna ta juhatuse all oleva kergeristlejate eskaadriga, mis pärast selle koosseisu kuulunud ristleja „Cassandra" miini otsa sattumist (6. dets-l) oli Hiiumaa lähedalt pöördunud tagasi koduteele. 12. dets-l jõudiski laevastik Tallinna, tuues kaasa ka relvastist. — L. oli III Riigikogu liige juunini 1929, mil ta loobus tegevusest Riigikogus ja lahkus ka põllumeestekogude erakonnast. Peale riigikaitse ala teotses ta Riigikogus olemise ajal eriti välispoliitiliste ja rahanduslikkude küsimustega. Nii on ta riigikoguliikmena olnud rahandus-, eelarve-, välis- ja riigikaitsekomisjonide esimeheks. Rahanduskomisjoni esimehe kohal on ta ms. esinenud riigieelarve üldaruandjana

ja olnud 9 aasta jooksul paljude seaduseelnõude aruandjaks. L. on korduvalt esindanud Eestit välismail, võttes Vabariigi Valitsuse delegaadina osa Rahvasteliidu täiskogu istungeist Genfis I sessioonil nov-st dets-ni 1920 ja, välja arvatud II sessioon, kõigist järgnenud (s. o. III—X) sessioonidest a-il 1922—29. Juunist juulini 1925 korraldas ta Eesti esindajana sõjavõlgade fundeerimise Inglise valitsusega, mis ülesande ta sooritas Eestile soodsate tagajärgedega. L-l läks korda vähendada võla esialgset kogusummat enam kui 25% (530 miljoni sendi) võrra, kusjuures ülejäänud summa tasumine korraldati Eestile suhteliselt õige kasulikel tingimusil. Maist juunini 1927 töötas ta Londonis kaasa Rahvasteliidu poolt Eestile soovitatud välislaenu tegemisel. Maist juunini 1925 võttis L. osa Genfis relvadega kauplemise kontrolli korraldamise asjus peetud konverentsist ja Eesti peadelegaadina veebr-st juulini 1932 ja apr-s 1933 desarmeerimise konverentsist seals. Veebr-s 1932 valiti ta desarmeerimiskonverentsil maajõudude komisjoni esimeseks abiesimeheks ning ta juhtis s. a. märtsis selle komisjoni poolt moodustatud erilise ekspertidekomitee tööd. Samuti oli L. nn. kvalitatiivse desarmeerimisküsimuse (s. o. ofensiivse iseloomuga juhtumitel relvade tarvitamise keelu) arutamise ettevalmistamiseks maajõudude komisjoni poolt kujundatud ekspertidekomitee juhataja. Desarmeerimiskonverentsil esindas L. Eesti seisukohta, mis oli kokkukõlas mitme teise riigi omaga, vähendada relvastist järkjärgult; see seisukoht võetigi konverentsil vastu. Riigikogu riigikaitsekomisjoni esimehena jälgis L. pidevalt kaitseväe arengut ja võttis osa Sõjanõukogu istungeist. Kui relvastise vähendamise taotlused ei andnud tagajärgi, algatas L. riikliku julgeoleku eest valvel seistes Eesti sõjaväe kõrgema juhtimise korraldamise küsimuse. Selle tagajärjel kutsuti 1933. a. ellu Riigikaitse Nõukogu, mille liikmeks on L. olnud algusest saadik. Pärast 1. dets-t 1924. a. uuesti loodud Kaitseliidu Vanematekogu esimehena, mis kohal L. on teotsenud algusest (a. 1925) peale, on ta pööranud Kaitseliidu organiseerimisele tõsist tähelepanu. L. on võtnud osa ka Põhiseaduse uuendamise võitlusest. 1929. a. (märtsis) pidas ta uut, võimusid paremini tasakaalustavat Põhiseadust vajalikuks ning pooldas 1932. a. rahvahääletusele pandud, Riigikogu poolt väljatöötatud Põhiseaduse kava. Okt-s 1933 rahvahääletusel vastuvõetud Põhiseaduse alusel kandideeris L. 1934. a. riigivanema (s. o. sisuliselt presidendi) kohale, olles üles seatud Vabadusristi kavaleride eestvõttel ning toetatud eeskätt rahvusliku keskerakonna, asunikkude jt. poliitiliste rühmitiste poolt. 1934. a. 12. märtsi pöördel, A. Sirk'i (vt. *Suppl.*) jt. poolt arendatud nn. vapside liikumise likvideerimise ja kaitseseisukorra väljakuulutamise puhul määrati L. kolmandat korda sõjavägede ülemjuhatajaks. Selles ametis asus L. käsikäes riigivanema K. Päts'iga (vt. ka *Suppl.*) ja Vabariigi Valitsusega kindlustama üleminekuajal riigi sise- ja välisjulgeolekut. Sest ajast on L. olnud intensiivselt tegev riigikaitse jõudude igakülgsel kõvendamisel esmajoones sõjaväelise väljaõppe tõstmise ja relvastise pideva täiendamise kaudu. Allveelaevastiku Sihtkapitali (loodud 1933) laialdase organisatsiooni eestvõttel teostati iseseisvuse ajal suurim vabatahtlik korjandus allveelaevade hävitaja ehitamiseks. On soetatud 2 allveelaeva, mis valmisid Inglismaal a-l 1937. Ühtlasi pandi 1937. a. kehtima uus Sõjaväeteenistuse seadus. 1938. a. vastuvõetud Riigikaitsefondi seaduse alusel nähti ette riigikaitse korraldamiseks 26 miljonit krooni. A-l 1939 pandi relvastumisprogrammi kiirema teostamise otstarbel kehtima Riigikaitsemaksu seadus ja tehti Riigikaitsefondi seaduse alusel siselaenu. Ka pikendati 1939. a. sõjaväelaste ajateenistuse kestust kõigis väeliikides senise, enamikus 1 a. asemel $1^1/_2$ aastale, peale lennukoolide õpilaste, kelle ajateenistuse kestuseks on 22 kuud. Rahvuskogu II koja liikmena on L. 1937. a. osa võtnud Põhiseaduse koostamise tööst. A-st 1938 on ta ühtlasi Riiginõukogu liige. Eriti viimasel ajal on L. aktiivselt kaasa töötanud Eesti välispoliitika suunamisel 1938. a. Riigikogus vastuvõetud Erapooletuse seaduse vaimus. Heade suhete süvendamist lähedaste riikidega on soodustanud ms. L-i külaskäigud Soome (1935 ja 1939) ja marssal E. Smigly-Rydz'i kutsel Poolasse (apr-s 1939). Välispoliitiliste ja riigikaitseküsimuste kohta on ta korduvalt esinenud avalikkude ettekannetega, mis oma asjatundlikkusega ja

tabavate hinnangutega on äratanud vastukaja ka välismail. Rööbiti riigikaitselise ja poliitilise tegevusega on L. juhtivalt töötanud ka majanduslikes ja seltskondlikes organisatsioones. Näiteks on ta olnud juhatuse liikmeks lühemat või pikemat aega a./s-s „Ilmarine", P. K-s „Estonia" (juhatuse esimeheks 1930—32), a./s-s „Eesti Tulitikumonopol", a./s-s „Kiviõli" jm., nõukogu liikmeks Eesti Pangas, Scheel'i pangas jt. L-i algatusel asutati Vabadusristi kavaleride koondamiseks a-l 1928 Eesti Vabadusristi Vendade Ühendus, mille esimeheks ta oli algusest kuni 1935. Ühenduse poolt hakati a-l 1929 korraldama Vabadusristi kavaleride iga-aastasi üleriiklikke kokkutulekuid vabadussõjaaegseil lahinguväljadel. Ka oli ta tagavaraväeohvitseride organiseerimise algatajaid ja Tagavaraväe Ohvitseride Kesksektsiooni asutajaid a-l 1933 ning selle esimees algusest kuni 1934. Kindral Laidoneri nimelise invaliidide kapitali komitee auesimees on ta olnud a-st 1921, Eesti Olümpiakomitee esimees a-st 1934, Eesti Spordi Keskliidu esimees 1928—32, Kaitseliidu juures ellukutsutud Noorte Kotkaste organisatsiooni peavanem 1932—38, Noorsoo-organisatsioonide peavanem a-st 1938 ja Eesti-Poola Ühingu auesimees asutamisest a. 1930. L. on ühtlasi a-st 1926 Läti-Rootsi, a-st 1928 Eesti-Taani ja a-st 1931 Poola — P.-A. Ühendriikide lepituskomisjoni liige. Ta on kahe E. Vabadusristi kavaler. L. kõrgendati auastmes kindraliks veebr-s 1939. Riigikaitse loomisel ja juhtimisel ülesnäidatud teenete eest valiti L. 1928. a. Tartu ülikooli audoktoriks *(dr. jur. h. c.)*. A-st 1938 on ta Tallinna Tehnikaülikooli audoktoriks *(dr. sc. techn. h. c.)*. Peale selle on ta ms. a-st 1938 Loodusvarade Instituudi auliige, Õp.E.S-i auliige ja Loodusuurijate Seltsi (Tartus) auliige ning a-st 1934 Viljandi linna aukodanik. Vabariigi Ohvitseride Keskkogu auliige on ta a-st 1929.

Koguteos: J. L. (1934); M. Tuisk, Ülemjuhataja kindral J. L. (1938); Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938); „Sõdur" 1934, nr. 5/6; „Vaba Maa" 1934, nr. 35 jj.; Pvl. 1934, nr. 41 jj.; Post. 1934, nr. 40 jj.; brošüür: Ülemjuhataja kindral J. Laidoner. Ülevaade elust ja tegevusest (1934); brošüür: Laimu vastu. Kindral J. Laidoneri majanduslik tegevus (1934); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38) jm. saadud andmed. *T.*

LAIGO (end. perekonnanimi kuni 1925 **Lo[n]gvinenko**), **Arkadi (Arkadio)**, maalikunstnik ja graafik, sünd. 1. VII 1901 vkj. Tallinnas töölise pojana (isa on ukraina päritoluga, ema eestlane), õppis 1919 Tallinna tehnikumis, omandas a-st 1922 kunstilise hariduse kunstikoolis „Pallas" peamiselt N. Triik'i (vt.) juhatusel ja lõpetas kooli 1927; ta viibis 1929 ja 1936—37 enese täiendamise otstarbel Pariisis; ta on elanud 1928—37 Võrus ja toimib a-st 1937 Tartus „Pallase" graafikaõpetajana. — L. oli alguses Eesti Kunstnikkude Rühma liige ja on kuulunud hiljemini kunstiühingusse „Pallas". Kunstinäitusil, nii kodukui ka välismail (2. rahvusvahelisel puugravüüri näitusel Varssavis 1936—37, 6. rahvusvahelisel litograafia ja puugravüüri näitusel Chicagos 1937—38) on ta hea eduga esinenud järjekindlalt a-st 1927. L. on loonud õlimaali tehnikas töid, mis tavaliselt teostatud kahvatus ja rahulikus üldtoonis. Looduse käsitlusis läheneb ta osaliselt kubismile. A-st 1934 teotseb L. peamiselt puugravüüri alal, taotelles oma töis kontuuride lihtsust ja ilmekust. L. on avaldanud oma töist järgmised albumid ja mapid: „Puugravüürid", mapp üheksa originaal-gravüüriga (Võru, 1935), puugravüüre-illustratsioone P. Vallak'u novellile „Epp Pillarpardi Punjaba potitehas", mapp 8 originaalpuugravüüriga (Võru, 1936), „Vahi kool", mapp 4 puugravüüriga (Tartu, 1936), „Tartu näitusväli", mapp 4 puugravüüriga (Tartu, 1936) ja „Ex-libris" I, originaalpuugravüüre (Tartu, 1939).

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

***LAIKMAA** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Laipman**), **Ants (Hans)**, maalikunstnik, õppis Velise vallakoolis, Vigala köstrikoolis, Haapsalu elementaar- ja Lihula algkoolis, Pärnu gümnaasiumis kuni 1883. a. lõpuni ja T. Lajus'e saksa erakoolis Tallinnas. L. on a-st 1929 Tartu ülikooli audoktor *(dr. phil. h. c.)*. Ta likvideeris 1931 oma ateljeekooli Tallinnas ning on hiljemini elanud ja töötanud peamiselt oma talus Taeblas. — L. kavandliku õlimaali (a-st 1900) nimetus on „Mina olen tulnud tuld viskama" (mitte „Kristus ristil").

E. Kirj. 1936, nr. 4 (A. Looring); A. Looring, A. L. (1938); A. Vaga, A. L. (1939); isikl. jm. saadud andmed. *A. V.; T.*

LAIPMAN, vt. LAIKMAA.

LAJA, Ferdinand, loomaarstiteadlane, sünd. 5. IV 1889 vkj. Räpina khk-s Meeksi mõisas sepa pojana, õppis Tartu linnakoolis, H. Treffner'i eragümnaasiumis ja 1911—17 Tartu veterinaarinstituudis; ta oli siis loomaarstiks Vene sõjaväes, 1918—20 Lõuna-Venes punaväes ja valgete vägede poolel garnisoni ja brigaadi loomaarst, 1920—21 Kaasani veterinaarinstituudi assistent ja 1921—29 Tartu ülikooli bakterioloogiajaama assistent. L. omandas 1929 Tartus dr. med. vet. astme, viibis 1923 ja 1931 välismail end täiendamas, sai 1929 Tartu ülikooli loomaarstiteaduskonna eribakterioloogia, epizootoloogia ja veterinaarpolitsei dots-ks, 1932 erakorraliseks ja 1934 korraliseks prof-ks. Ta oli 1923—29 diagnostilise laboratooriumi juhataja, 1926—27 Tartu linna loomaarsti kt. ja 1934—36 Riikliku Seerumiinstituudi diagnostilise osakonna ajutine juhataja; ta toimib bakterioloogiajaama ja a-st 1930 ka väikeloomade-kliiniku juhatajana, a-st 1938 ühtlasi loomaarstiteaduskonna dekaanina. — L. oli 1917 Daugavpilsis (Dünaburgis) Vene V armee eesti sõjaväelaste komitee juhatuse liige ja komitee poliitiliseks esindajaks Vene vähemusrahvuste komiteede ühisistungeil. Kevadel 1918 käis L. Kiievi eesti ja läti seltside esindajana Petrogradis välisriikide saadikuile ja Eesti esindajale esitamas protestkirja Baltimaade liitmise vastu Saksaga. Ta oli 1920 Novotšerkaski Eesti komitee liige, 1923—26 Tartu linnavolinik tööerakonna rühmas jm. tegev. L. töist mainitagu: „Andmeid bac. abortus Bangi infektsioonist üldse ja eriliselt selle uurimustest Eestis" (1928; väitekiri, käsikirjas), „Marutaud Eestis ja selle vastu võitlemine" („Eesti Loomaarstlik Ringvaade" 1925, nr. 5/6), „Marutõve tõrjest ja loomade antiraabilisest immuniseerimisest" (*ibid.* 1930, nr. 6/7); peale selle veel rida kirjutisi „Eesti Loomaarstlikus Ringvaates", „Agronoomias", „Põllumehes", „Põllumajanduses" ja ajalehis. L. oli „Eesti entsüklopeedia" loomaarstiteaduse osakonna toimetaja.

Isikl. saadud andmed. *E. R-s.*

LAMPSON, Karl Heinrich, köster ja kooliõpetaja, järgneva poeg, sünd. 18. I 1863 vkj. Kursis köstri pojana, õppis Kursi khk.-koolis ja 1879—83 Valga (Zimse) seminaris, oli 1883—84 khk.-kooli abiõpetaja Kursis, kus omal algatusel vastu ülemuse tahtmist võttis saksakeelsete õpperaamatute asemel tarvitusele eestikeelsed. Olnud 1884—85 Puhja khk.-koolis abiõpetaja, 1885—91 Rõngu khk.-kooli juhataja ning 1886—91 ühtlasi köster-organist, toimis ta 1891—1934 Tartu Peetri koguduse köster-organistina, olles a-st 1924 samal kohal ainult koguduse 1. pihtkonnas. Ta on töötanud Tartus ka algkooliõpetajana; surn. 6. V 1934 ukj. Tartus. — L. on olnud tegev eriti laulu ja muusika alal, asutades meeskoorid Puhjas ja Rõngus. Viimasest koorist, mis esines korduvalt ka väljaspool oma kihelkonna piire, kasvas välja Rõngu lauluselts. Tartus võttis ta osa Tartu Eesti Lasteaia Seltsi ja Tartu Noorte Meeste Kristliku Ühingu tegevusest. L. on tegelnud ka komponeerimise alal ning avaldanud mõningad laulud dr. K. A. Hermann'i (vt.) „Laulu ja mängu lehes", nagu „Kallis Kannelnik" (1888, nr. 25) „X" autorinimetähe all, „Ehitage rahukojad" (1888, nr. 47) ja „Mu õieke" (1889, nr. 16) Hindrik'u varjunime all, „Põhja lillele" (1890, nr. 22) K. Tilk'i varjunime all ja „Kuub" (1894, nr. 26, meestekooride osas) K. Türnpu [!] nime all.

Isikl. saadud andmed; C. Petterson, J. Bach, E. Inselberg, Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk (1898), lk. 242; Post. 1934, nr. 124. *J. K.*

LAMPSON, Peeter, köster ja kooliõpetaja, sünd. 5. II 1819 vkj. Räpina khk-s Toolamaa v., töötas abilisena isa juures, kes oli Äksi khk-s Voldi mõisa sepaks ja metsavahiks, õppis kodus lugemist ja kirjutamist, samuti omal käel viiulit ja orelit mängima. L. sai 18-aastaselt Kärevere vallakooliõpetajaks ja kutsuti 1843 Kursi khk. köstriks, kellena juhatas, esialgu viiulil, koguduse laulu jumalateenistusel. Ta asutas laulu- ja pasunakoori ja võttis nendega osa I üldlaulupeost 1869 Tartus, kus omandati 2. auhind. L. õhutas ka laulukooride asutamist külakoolide juures; ta ehitas Kursi leerimajasse oreli. A-st 1858 oli ta ühtlasi Kursi

khk.-kooli juhataja, täitis ajutiselt ka vallakirjutaja kohustusi kolmes vallas ning tegi oma ehitatud sepikojas sepatööd. Kaotanud silmanägemise, loobus L. köstri- ja kooliõpetajaametist 1878, jätkas aga palvetundide pidamist ja kirjatööde tegemist, tähendades oma mõtted paberile enese leiutatud meetodi abil; surn. 26. I 1895 vkj. Kursis. — L. on avaldanud trükis vaimuliku ning õpetliku sisuga raamatud „Suur küllaline" (Tartu, 1870), „Koli Kristjan" (*ibid.*, 1870), laulude kogu „Tõe perlid" (*ibid.*, 1884), „Hommiku- ja õhtu-„roaohver"" I, II (*ibid.*, 1893, 1897).

K. Lampson'ilt jm. saadud andmed. *J. K.*

LANG, Juhan (Johann), koolitegelane, sünd. 19. VIII 1888 vkj. Tartumaal Sootaga v. talupidaja pojana, lõpetas Tartu linnakooli 1905, omandas algkooliõpetaja kutse 1906, sooritas koduõpetaja kutseeksami Tartus 1908 ja küpsuseksami eksternina Riias 1909. Ta lõpetas Tartu ülikooli cand. phys. et math. astmega 1913 ja keskkooliõpetajate ettevalmistamise kursused ülikooli juures 1914. L. on viibinud enese täiendamise otstarbel korduvalt välismail. Ta on olnud õpetaja-juhataja Unipiha vallakoolis 1906—08, õpetajaks Valga reaalkoolis ja tütarlastegümnaasiumis 1914—18, Tartu keskkoolides 1918—19, reaal- (ja kommerts-)gümnaasiumi juhataja 1919—1928, Tartu linna koolinõunik 1919 ja a-st 1928 (a-st 1937 nimetusega koolideinspektor). — L. on esinenud ettekannetega mitmesuguseil kongressidel, koosolekuil ning organisatsioones; ta on töötanud kaasa sihtasutise ERM valitsuses esimehena 1931—38, Tartu õpetajate ühinguis, EKS-i juhatuses ja toimkonnis, haridusministeeriumi kooliraamatute komisjonis, Füüsika õpetamise komisjonis (FÕK) esimehena a-st 1924, Noorte Kotkaste Tartu Malevas maleva vanemana a-st 1930, Eesti Rahvuslaste Klubis, „Vanemuise" teatri valitsuses a-st 1935 jm. L-lt on trükis ilmunud rida õpperaamatuid jt. töid, milledest nimetatagu: „Füüsika sõnastik" (Tartu, 1919; koos O. Sulla'ga) ja „Täiendus füüsika sõnastikule" (*ibid.*, 1922), „Füüsika" õpperaamat algkoolidele ja keskkooli 1. astmele (*ibid.*, 1921) ja selle ümbertöötatud väljaanne „Füüsika õpperaamat algkoolile" (*ibid.*, 1922), „Füüsika õpperaamat keskkoolile" I—IV (*ibid.*, 1925—26; koos V. Erlemann'iga), „Füüsika ülesanded" keskkoolile (*ibid.*, 1923), „Füüsika õpperaamat keskkoolile" (*ibid.*, 1936; koos E. Kilkson'iga) ja „Füüsika gümnaasiumile" I (*ibid.*, 1938), „Kosmograafia" (*ibid.*, 1926) ja „Kosmograafia algmõisteid" (*ibid.*, 1936; mõlemad koos D. Rootsman'iga), õpperaamat algkoolile „Väike looduse sõber" I—III (*ibid.*, 1929—30; koos A. Paris'e, V. Peet'i ja G. Reial'iga), „Isaac Newton" (*ibid.*, 1933; koos D. Rootsman'iga), tööraamat algkoolile „Väike matemaatik" I—VI (*ibid.*, 1934—35; koos A. Kasvand'iga) ühes selle juurde kuuluvate juhatustega õpetajaile ja lisadega, ja „Matemaatika õpik" 5. ja 6. õppeaasta jaoks (*ibid.*, 1938; koos A. Kasvand'i ja O. Paas'iga; enamik õpperaamatuist on ilmunud mitmes uustrükis); brošüürid: „Energia jäädavuse ja hajumise seadus" (*ibid.*, 1920), „Andmeid ja sihtjooni kesk- ning kutsekoolide võrgu korraldamiseks Tartus" (*ibid.*, 1928), „Eesti algkooli lõpetaja" teadmised ja oskused joonistamise alal (Tall., 1935) ja teadmised saksa keele alal (Tall., 1936). Ta on toimetanud raamatud „Tartu poeglaste realgümnaasium 1880—1925" (Tartu, 1925), „Lauluvara algkoolidele" (*ibid.*, 1930), „Tartu juht" (*ibid.*, 1931) jt. L. on olnud FÕK-i toimetiste kaasautoriks ja avaldanud artikleid „Kasvatuses", „Eesti Koolis", „Postimehes", „Päevalehes", „Uues Eestis" jm.

Isikl. saadud andmed. *J. T.; T.*

LAREDEI, Jakob, kaugesõidu-kapten, sünd. 10. VI 1873 vkj. Häädemeestel põllumehe pojana, õppis Heinaste merekoolis, sõitis merel esialgu purjekail, hiljemini kaptenina Vene Põhja- ja Ida-Aasia laevaseltsi suuremail reisuaurikuil, ms. „Tsar'il" ja „Tsaritsa'l", enne Maailmasõda Liibavi—New York'i liinil. Maailmasõja ajal sõitis ta Põhja-Venemaa ja Ameerika vahet, asus aga hiljemini Liverpool'is. E. Vabadussõja järel oli L. tegev kodumaal ka kaubalaevastiku arendamisel ja sõitis viimati kaptenina aurikul „Liro". Viimase hukkumisel kadus L. ühes kogu meeskonnaga jäljetult Läänemeres arvatavasti 18. XII 1931 ukj. — L. finantseeris Saksa okupatsiooni ajal, alates maikuust 1918, Londoni Eesti saatkonda 1200 naelsterlingi ulatuses ning soodustas

koos teiste sealsete eesti merimeestega (kapt. A. Kuldner'i ja kapt. A. Jürgenson'iga, tüürimees K. Flink'iga jt.) neilt saadud rahaliste toetuste abil kui ka agara kaastööga saatkonna tegevust Inglismaal.

„Vaba Maa" 1932, nr. 40 (A. Piip); „Laevandus ja Kalandus" 1932, nr. 1/2 (A. Kuldner); ülempreester P. Saar'elt (Häädemeestes) saadud andmed. *A. P-p; T.*

*LARKA, Andres, Vabadussõja tegelane ja nn. vabadussõjalaste (vapside) liikumise juhte, möldri poeg. Siirdunud 1925. a. alguses erru, viibis ta terviseparandusel Šveitsis ja on paranemise järel elanud peamiselt Harjumaal Saue v. Voore asunduses ja Jõgisoo asunduses rendile võetud vesiveskikohal. Ta astus 1928 Tallinna Eesti Vabadussõjalaste Liidu (asutatud 1926) liikmeks ja hakkas teotsema Vabadussõjast osavõtnute organiseerimise alal. L. valiti Eesti Vabadussõjalaste Liitude 1. kongressil jaan-s 1930 Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu (asutatud 1929) juhatuse esimeheks, mis kohal ta püsis kuni kaitseseisukorra kehtimapanekuni ning Vabadussõjalaste Keskliidu ja sellesse kuulunud liitude sulgemiseni J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.)* valitsuse ajal aug-s 1933. L. lõi kaasa kõigile keskliidu aktsioonidele, mille tegelikuks juhiks oli õieti keskliidu juhatuse abiesimees A. Sirk (vt. *Suppl.*). Alates vabadussõjalaste liitude 2. kongressist (märtsis 1931) ja eriti 3. kongressist (märtsis 1932) rajati keskliidu tegevus laiemale alusele; see tegevus omandas nüüd täielikult poliitilise iseloomu. Nii võttis L. osa Riigikogu poolt demokraatlikel aluseil väljatöötatud Põhiseaduse muutmise eelnõude ja erakondade vastasest propagandast seoses rahvahääletustega, mis korraldati K. Eenpalu (vt. *Suppl.*) valitsuse ajal aug-s 1932 ja J. Tõnisson'i valitsuse ajal juunis 1933. Samuti oli L. Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu poolt koostatud, juhiprintsiibi elemente sisaldava Põhiseaduse kava väljatöötajaid. See kava, milles ms. riigivanemal olid ette nähtud erakordselt suured võimupiirid, esitati Riigikogule nov-s 1932 ja võeti okt-s 1933 rahvahääletusel suure enamusega vastu. Pärast kaitseseisukorra kaotamist s. a. okt-s L. teotses A. Sirk'i kõrval vapside liikumise reorganiseerimisel ja laiendamisel. Ta valiti dets-s 1933 vahepeal loodud uue organisatsiooni, Eesti Vabadussõjalaste Liidu keskjuhatuse kui ka nõukogu esimeheks, ühtlasi liidu auliikmeks. L. oli kaastegev 1934. a. jaan-s peetud omavalitsuste valimisel, mis eeskätt suuremais linnades tõi vapsidele enamuse. Seejärel kandideeris ta 1933. a. Põhiseaduse (mis hakkas kehtima 24. jaan-l 1934) alusel riigivanema (s. o. sisuliselt presidendi) kohale. Mõne aasta jooksul oli parlamentarismivastaste tendentside levimise ja majanduskriisi olustikus mõnesajamehelisest keskliidust, mille tegevus alguses oli piirdunud peamiselt aineliste küsimustega, kasvanud kehtiva valitsemiskorra suhtes rahulolematu massiliikumine. Selle kulmineerimise ajal tekkis riigivanemakandidaatide vahelises valimisvõitluses vapside juhtide poolt tarvitusele võetud kuni äärmuslikkuseni teravate ja hoolimatute vahendite ning surveavaldustegi tagajärjel pinge, mis ähvardas kodurahu ja riiklikku julgeolekut. Hädaohu kõrvaldamiseks likvideeriti vapside organisatsioon K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse poolt 12. märtsil 1934. a. teostatud pöördega ning liikumine summutati. L. vangistati ja teda kui liikumise üht peategelast karistati sõjaringkonnakohtu poolt juunis 1935 üheaastase vangistusega tingimisi. A. Sirk'i poolt Soomest juhitud 1935. a. 8. dets-i vapside hulljulge riigipöördekavatsuse paljastamisel 7.—8. dets-i ööl vangistati L. Tallinnas Kadaka teel ühes A. Seiman'i, E. Kubbo, V. Puskar'i (vt. neid ka *Suppl.*) jt. ning ta mõisteti mais 1936 15 a-ks sunnitööle. L. karistust vähendati armuandmise teel ja ta vabastati vanglast dets-s 1937.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); „Sõdur" 1929, nr. 9/10; Pvl. 1929, nr. 64; „Kaja" 1929, nr. 55; Post. 1929, nr. 64; brošüür: Kindral A. Larka. Põhiseaduse lahingu juht (1934); „Võitlus" 1934, nr. 28; Pvl. 1934, nr. 61, 64; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 43, 81, 85, 104, 157, 159, 188 jj. jm. saadud andmed. *T.*

*LATTIK, Jaan, kirjanik ja poliitikategelane, oli dets-st 1925 dets-ni 1927 haridusminister J. Teemant'i kabinetis ja dets-st 1928 veebr-ni 1931 välisminister A. Rei ja O. Strandman'i (vt. neid ka *Suppl.*) kabinetis. L-u haridusministriks oleku ajal püüti vähendada kulusid üldise keskhariduse alal, hakati

koondama ning sulgema gümnaasiume ja anti erakoolidele seaduslik alus. Uue Sõjaväeteenistuse seaduse põhjal seati koolides sisse alates jaan-st 1927 sõjaline kasvatus ja õppus. Vastava seadus-eelnõuga tõsteti tegelikult teravalt päevakorrale seminaride kaotamine ning nende asemele pedagoogiliste instituutide loomine. L. oli I—V Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna, hiljemini rahvusliku keskerakonna rühmas. L. on avaldanud vestelised teosed „Koolipoisid" (Tall., 1928) ja „Mets" *(ibid.*, 1928) ning kõnelusi ja palveid sisaldava raamatu „Elavad söed" *(ibid.*, 1932). — A-st 1939 on L. saadikuks Kaunases.

Isikl. jm. saadud andmed. *F. T.*

***LAUNIS, Armas Emanuel**, soome helikunstnik ja rahvaviiside uurija, avaldas teose „Eesti runoviisid" (Tartu, 1930), mis sisaldab ta varemini ilmunud väitekirjas esitatud põhimõttel, värsi ja viisirea suhte ja viisirea löökühikute arvu järgi järjestatud 2580 eesti regivärsi nooti. Töös leidub aga palju trükivigu, nii et õigeid noote arvatakse olevat alla 10%.

„Muusikaleht" 1926, nr. 13/14, 15/16, 17 (J. Zeiger); *ibid.* 1930, nr. 5/6, 7/8 (K. Leichter); *ibid.* 1931, nr. 10 (lk. 253). *E. P.*

LAUR, Hugo Johan, näitleja, sünd. 8. III 1893 vkj. Simuna khk-s Käru külas metsavahi, endise mõisakutsari pojana, õppis Käru külakoolis ja Laiuse khk-koolis. Lõpetanud 1910 H. Treffner'i eragümnaasiumi 5. klassi, võttis ta osa 1911—13 tehnilisist kursusist Riias ja õppis seals. 1913—14 arhitektuuri prof. M. Berlov'i eratehnikumis. L. töötas ehitustehnikuna Riias 1912——15 ja Tallinna merekindluste ehitusvalitsuse käsutuses 1915—18. Ta astus 1918 näitlejana „Estonia" lavale, kus on teotsenud pidevalt praeguseni (1939). — L-i lavaliseks alaks on kujunenud karakterosad, kus ta tuumakas anne ja veenev kujundusvõime on väljendunud õige ulatuslikult küll tõsises, küll koomilises repertuaaris, andes jõuliselt haaravaid ja lopsakusega sütitavaid kujusid nii kandvais kui ka kõrvalisemais osades; neist nimetatagu silmapaistvamatena: Jago W. Shakespeare'i „Othellos", Kaupo J. Karma „Lembitus", Saaremaa Priidu A. Kitzberg'i „Püve talus", Piibeleht E. Vilde „Pisuhännas" jt. L. on ringreisudel võitnud laiemagi teatripubliku poolehoiu, omandanud laialdast populaarsust sagedaste deklamatsiooniliste ettekannetega, peamiselt jutustiste ja romaanikatkendite lugemisega isiklikult, ringhäälingus ja heliplaatidel. Ta on esinenud ka filmis ja katsetanud näitejuhtimise alal. L. on avaldanud „Deklamatsioonide kogu" I, II (Tall., 1934; koos V. Vent'iga).

„Estonia" teatri arhiiv-muuseumi andmed. *H. K-s.*

***LAUTER, Hans**, näitleja ja näitejuht, oli hooajal 1926—27 Pärnu „Endla" teatri ja Tallinna Draamastuudio näitejuht ja näitleja, toimib a-st 1927 uuesti „Estonia" teatris. L. töötas 1928—29 edasiõppimise otstarbel Berliinis. Ta on korduvalt sooritanud reise välismaile teatrieluga tutvumiseks, viimati (1937) Skandinaaviasse, ja viibinud ka külaskäiguetendusil Soomes jm. L. on a-st 1928 abielus Erna Villmer'iga (vt.).

Isikl. saadud andmed. *T.*

LAVRETSOV, Sergei Antonovitš, vene kaupmees ja kunstiesemetekoguja, sünd. umb. 1823, toimis kaupmehena Jamburgis, hiljemini Narvas; surn. 20. VIII 1906 vkj. Narvas. — L. ühes abikaasa Glafiiraga (sünd. umb. 1856, surn. 21. II 1913 vkj.) on tuntud kunstiesemete kogujana Narvas. Erilise huviga tegeles sel alal Glafiira L., külastades hoolsasti vene kunstinäitusi ja ostes neilt tuntud vene kunstnikkude (I. Aivazovski, L. Lagorio, L. Premazzi, K. Wenig'i, P. Heller'i, M. Klodt'i, K. T. Neff'i, J. Klever'i jt.) ning väiksemal määral samuti eesti (A. Weizenberg'i, A. Jansen'i, P. Aren'i, A. Promet'i jt.) kui ka Lääne-Euroopa kunstnikkude töid. L-i erakogule pandi alus 1890-ndail a-il. A. 1902 L-i poolt koostatud testament määras tema poolt asutatud muuseumi pärijaks Narva linna. Peale Glafiira L-i surma anti muuseum ühes maja ja krundiga ning 25 000-rublase muuseumi ülalpidamise kapitaliga Narva linnavalitsusele üle ning ta kannab sellest ajast nime „S. ja G. Lavretsov'i nimeline Narva linnamuuseum". Teise väärtusliku annetisena ehitas L. omal kulul 1902—05 Narva linnale ambulatooriumi üheskoos sünnitusosakonnaga, varustas selle tarvilikkude seadmetega ning määras 10 000 rubla haigemaja

ülalpidamiseks. Asutis, mille üleandmine linnale teostus juunis 1905, kannab nime „S. Lavretsov'i nimeline linna ambulatoorium".

Narva linnaarhiivi andmed; „Olion" 1931, nr. 11, 12 (A. S o o m).

A. S-m.

LEDEBOUR, Karl Christian Friedrich v., botaanik, sünd. 8. VII 1785 (teiste andmete järgi 8. VI) ukj. Saksamaal Stralsundis, oli Tartu ülikooli prof. ja botaanikaaia juhataja 1811—36; siirdunud Müncheni, suri ta seals. 4. VII 1851 ukj. — L-i energilisel tegevusel arenes Tartu noor botaanikaaed üheks silmapaistvamaks Euroopas; näiteks a. 1827 oli aias esindatud juba kaugelt üle 10 000 taimeliigi, mis suure arvu soetamist võimaldasid L-lt, ta abilisilt A. v. Bunge'lt (vt. *Suppl.*), K. A. Meyer'ilt, aga ka teistelt reisijailt saadud seemned Kaukaasiast, Siberist, Altaist, Pärsiast, Hiinast jm. L-i enese reis Altaisse toimus 1826—27 ja selle tulemusena, koostöös A. v. Bunge ja Meyer'iga, ilmus *Flora altaica* I—IV (Berliin, 1829—33). Münchenis valmis ta kapitaalne teos *Flora rossica* I—IV (6 osas; Stuttgart, 1842—53). See teos oli esimene, milles käsitellakse Vene hiiglaterritooriumi floorat Läänemerest Vaikse ookeani ja Alaskani. L-i herbaariumi omandas peale ta surma ostu teel Peterburi botaanikaaed. Dublette ta Altai materjalidest on jäänud üsna rohkel arvul ka Tartu ülikooli botaanikamuuseumi herbaariumi.

Левицкій I jm. saadud andmed.

K. E.

LEESMENT, Hans, arst, seltskonnategelane, sünd. 1. II 1873 vkj. Pärnumaal Abja-Vanamõisas taluomaniku pojana, õppis Jäärja-Veelikse vallakoolis, Pärnu kreiskoolis ja gümnaasiumis, 1893—99 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, mille kursuse lõpetas arstina; ta omandas maakonnaarsti diplomi Moskvas 1900 ja on end täiendanud korduvalt välismail. L. oli tegelik ja supelarst Pärnus 1900—03, viibis Vene-Jaapani sõjas 1904—05, oli Tartu ülikooli naistekliiniku assistent 1906—07, seejärel Penza kub-u semstvo-haigemaja nais- ja sünnitusosakonna juhataja ja 1908—14 naistearst ning samal ajal linna gaasi-, veevärgi- ja vaestearst, kooliarst ja mõnda aega Punase Risti haigemaja naisosakonna juhataja Tallinnas. Ta võttis arstina osa Maailmasõjast, Vabadussõjast I E. rügemendi vanema arstina, hiljemini I diviisi arstina ja Tervishoiuvalitsuse ajutise ülemana. L. toimib E. Punase Risti esimehena alates a-st 1919; ühtlasi on ta sõjaväe konsultant naistehaiguste alal a-st 1922, Riikliku Tervishoiu Nõukogu liige a-st 1925, Rahvusvahelise Sotsiaalkomitee E. sektsiooni asutaja ja esimees a-st 1929, Rahvusvahelise Punase Risti Liiga nõukogu liige a-st 1925, E. Noorte Punase Risti esimees a-st 1927 ja „Ühisabi" esimees a-st 1932. Ta on olnud tegev ka E. Vabadusristi Vendade Ühenduses, Tallinna E. Arstide Seltsis, Eesti-Rootsi Ühingus, Eesti-Rumeenia Ühingus jm. L. oli Asutava Kogu, I ja III Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna rühmas. A-st 1938 on ta Riiginõukogu liige. Varemini on L. töötanud kaasa Pärnus „Endla" seltsi juhatuses 1900—03 ja Tallinnas „Estonia" seltsi juhatuses 1910—22. E. Punase Risti Seltsi auliige on ta a-st 1933. Ta on avaldanud teaduslikke artikleid eriajakirjus ja populaarteaduslikke kirjutisi ajalehis. L. ülendati sanitaar-kindralmajoriks 1933. Ta on Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935) jm. saadud andmed. *H. K.*

LEESMENT, Leo, õigusteadlane, sünd. 4. IV 1902 vkj. Riias advokaadi pojana, omandas alg- ja keskhariduse Pärnus ja lõpetas gümnaasiumi eksternina 1919 Tallinnas (kordas küpsuseksamit Tartus 1922). L. teenis 1918—21 Kaitseliidus, sõjaväes ja sõjakooli lõpetamise järel suurtükiväe ohvitserina merekindlusis; ta õppis 1921—25 Tartu ülikoolis õigusteadust, mille kursuse lõpetas 1. järgu diplomiga, oli ülikooli teaduslik stipendiaat õiguse ajaloo alal kodu- ja välismaal 1925—28, Prantsuse Teadusliku Instituudi stipendiaat 1931—32, Balti Instituudi (Stokholmis) stipendiaat sügisel 1936 ja A. v. Humboldt'i asutise (Saksas) stipendiaat a-il 1936, 1937 ja 1938. Ta omandas Tartus mag. jur. astme 1926 ja dr. jur. astme 1932. L. on olnud a-st 1928 Tartu ülikooli õppejõud ning toiminud 1934—35 Eestimaa õiguse ajaloo eradots-na, 1935—37 tsiviilõiguse dots-na ja a-st 1938 erakorralise prof-na. — L-i sulest on ilmunud tööd: „Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den

Rechten Livlands im Mittelalter" (*Acta* B XXIV 1 1931; väitekiri), „Über die livländischen Gerichtssachen im Reichskammergericht und im Reichshofrat" (*ibid.* B XVIII 2, 1930), „Saaremaa halduskonna finantsid 1618/19. aastal" (*ibid.* B XXIX 1, 1933), „Über das Alter des livländischen Rechtsspiegels" („Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte" 1930), „Pflugraub im Mittelalter" (*ibid.* 1938) ja „Laesio enormis" („Õigus" 1935, nr. 9, 10). Peale selle on ta avaldanud artikleid „Õiguses", „Ajaloolises Ajakirjas" jm.

Isikl. jm. saadud andmed. *R. R.*

*LEETBERG, Kaarel, keeleteadlane, oli kuni Rakvere poeglastegümnaasiumi sulgemiseni 1931 selle direktor ja pärast seda eesti keele õpetajaks Rakvere ühisgümnaasiumis kuni 1933. L-lt on ilmunud töö „Äpardanud keeleuuendus" (Rakvere, 1927), pikem, tähelepanuväärsem artikkel „Eesti sõnade järjekorrast" (E. Kirj. 1933, nr. 1, 2), Koidula laulude uute väljaannete „äpardanud paranduste" arvustis „Koidula kurb saatus" (Rakvere, 1935), arvustav töö „Uue Piibli keelelikud puudused" (*ibid.*, 1936) ja „Mõned vastuseletused Aaviku „Õigekeelsuse õpiku" vastu" (*ibid.*, 1937). Brošüür „Eesti konjugatsioon" ilmus Rakveres 1920.

E. Kiri. 1932. nr. 12 (R. Nurkse); „Eesti Keel" 1932, nr. 6 (E. Elisto); E. Kirj. 1937, nr. 11 (R. Laanes); isikl. jm. saadud andmed. *A. S-te.*

LEHBERT, Rudolph Carl Georg, balti-saksa rohuteadlane ja botaanik, sünd. 12. I 1858 vkj. Tallinnas apteekri pojana, õppis sealses kub-gümnaasiumis ja 1879—83 rohuteadust Tartu ülikoolis, mille lõpetas proviisorina. L. toimis apteegi juhatajana ja a-st 1911 ka selle omanikuna Tallinnas; surn. 16. III 1928 ukj. seals. — Kutseala kõrval omas L. püsivat botaanilist huvi. Taimesüstemaatilises uurimistöös köitis teda eriti vormi- ja hübriididerohke ning seetõttu üsna raskesti käsitatav kastikute *(Calamagrostis)* perekond (kõrrelised), mille uurimisel ta rakendas enese poolt leiutatud otstarbekohast meetodit. Edukalt ekskurreerides ja kogudes omas L. võrdlemisi suurt kodumaa herbaariumi, milles peale kastikute leidus eriti rohkesti materjali saartelt ja rannikuilt. Ta andis välja ka väiksema arstirohutaimede kogu (ekssikaadina). L-i teaduslikke töid on ilmunud mitmes eriajakirjas, nagu „Pharmacia", Riia Loodusuurijate Seltsi ajakiri „Korrespondenzblatt" jm. Viimases (köide LX, 1930) ilmus prof. K. R. Kupffer'i (vt. ka *Suppl.)* poolt redigeeritud käsitlus „Über Arten und Bastarde der Gattung Calamagrostis". L. oli juhtivalt tegev ka mitmes organisatsioonis. Ta herbaarium on deponeeritud Provintsiaalmuuseumi Tallinnas.

„Pharmacia" 1922, nr. 3 ja 1927, nr. 5/6; „Revaler Bote" 1928, nr. 63, 64; H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931). *K. E.*

LEHMANN, Eduard, balti-saksa arst ja botaanik, sünd. 20. V 1841 vkj. Riias sõjaväeteenistuses oleva arsti pojana, õppis 1860—66 Tartu ülikoolis arstiteadust ja tegeles seejuures ka botaanikaga. Peale ülikooli lõpetamist praktiseeris L. arstina Vitebski kub-s Rēzekne (Režitsa) maakonnas Varaklāni's (Warkland'is) ja a-st 1874 Rēzeknes, kus suri 5. V 1902 vkj. — Püsiva töö tulemusena ilmus L-i sulest „Flora von Polnisch-Livland" (Archiv f. d. Nat., Tartu, 1895) ning sama teose täiendvihuna „Nachtrag (I) zur Flora von Polnisch-Livland" (*ibid.*, 1896). Mõlemad tööd on tähtsad ka Eesti ala suhtes, sest neisse on koondatud kõik vanem andmestik Baltimaade kõrgemate taimede levimisest. Osa ilmunud andmeist oli saadetud L-le avaldamiseks üksikute botaanikute (Fr. Schmidt'i, P. Abel'i jt.) poolt.

Acta Horti botanici Universitatis Imperialis Jurjevensis III (1902), lk. 210—215; „Korrespondenzblatt" XLV (1902), lk. 21—27. *K. E.*

LEHTMAN, Johannes (Johann), agronoom ja majandustegelane, sünd. 8. XII 1886 vkj. Harjumaal Viimsi mõisas töölise pojana, omandas alghariduse valla-, khk.- ja linnakoolis, sooritas 1909 küpsuseksami eksternina Peterburis ja õppis 1909—14 Peterburi ülikoolis alul õigusteadust, hiljemini põllumajandust, mis kursuse lõpetas. L. oli Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi teenistuses põllutööeriteadlasena 1913—17, siis Saksa okupatsioonini E. kub-u toitluskomitee põllumajanduse osakonna juhataja, Põllutööministeeriumi Maakorralduse Peavalitsuse ülem ja ministri abi 1919 ja Põhja-Eesti põllutöökooli õpetaja 1919—21. E. Tarvitajate Keskühisuse

põllutööosakonna juhatajana toimis ta 1921—29 ja E. Maapanga juhatuse esimehena 1929—31. A-st 1934 on ta E. Tõuloomakasvatajate Ühingu esimees, kellena juhib veiste eksporti Nõukogude-Venesse. L. on olnud juhtivalt tegev Kommertspangas, Põllupidajate Ühispangas jm. Ta oli Asutava Kogu liige tööerakonna ning III—V Riigikogu liige asunikkude koondise rühmas. — L. oli maareformi teostamise esimese ajajärgu aktiivsemaid tegelasi. E. Tarvitajate Keskühisuses kujunes tema osaval juhtimisel põllutöö osakond suurimaks ja ühtlasi soliidsemaks Eesti põllumajanduse varustajaks põllutööriistadega ning -masinatega, jõusöötade ja kunstväetistega. L. on avaldanud oma erialalt kirjutisi ajakirjus „Asunik", „Talu", „Uus Talu", „Vaba Maa" lisas „Maamees" jm. Eriraamatuna on talt ilmunud „Väetisõpetus" (Tall., 1923; 2. tr. koos K. Liideman'iga „Väetuse õpetus", *ibid.*, 1927).

Isikl. jm. saadud andmed.

K. L.

LEINBOCK, vt. LINNUS.

LEISMAN (ülempiiskopina **Nikolai**), **Nikolai**, kirikutegelane, ülempiiskop, sünd. 23. IX 1862 vkj. Viljandimaal Lustivere v. õpetaja pojana, õppis Põltsamaa apostliliku õigeusu khk-koolis, Riias vaimulikus koolis ja 1877—83 vaimulikus seminaris ning 1883—87 Peterburi vaimulikus akadeemias, mille lõpetas usuteaduse magistrandi astmega. Ta oli seejärel preestriks Lääne maakonnas Paadremaal ja 1888—96 Haapsalus, kus toimis ka Läänemaa praostina, 1896—1914 preestriks ja ülempreestriks Riia peakirikus; sel ajal oli ta ka vaimulikuks tsensoriks ja Riia linna praostiks. A-il 1914—17 oli L. Riia Nikolai gümnaasiumi usuõpetaja, elas siis Ukrainas, töötas 1921—33 preestrina Pärnumaal Kilingi-Nõmmel, olles a-st 1926 ühtlasi Pärnumaa praostiks; ta sai 1933 piiskopiks, Petseri kloostri ülemaks ning sealse vaimuliku seminari juhatajaks ja 1935 Petserimaa ülempiiskopiks. Ta on olnud E. apostliliku õigeusu kiriku kõrgema vaimuliku kohtu esimees 1922—26 ja on a-st 1935 E. ap. õigeusu kiriku sinodi alatiseks liikmeks. — L. oli Riias eesti seltsi „Imanta" asutajaid ja tegelasi 1881—83, kirikuteenistuse raamatute eesti keelde tõlkimise komitee esimees 1896—1916, Liivimaa kub-u statistikakomitee liige 1896—1915, Riia vaimuliku konsistooriumi liige a-il 1899—1915, Riia piiskopkonna vaimulikkude abikassade valitsuse esimees 1899—1917 jm. tegev. Peterburis oli L. üliõpilasist koosneva nn. „Sõbrade Salguke'se" (pärastise Peterburi E. Üliõpilaste Seltsi) asutajaid ja tegelasi 1884—87. L-i poolt avaldatud kirikuloolise ja usulise sisuga töist on tähtsamad „Исторія православія въ Прибалтійскомъ краѣ" (Riia, 1893), „Õigeusu ajalugu Baltimaal uuemal ajal" (*ibid.*, 1907), „Судьба православія въ Лифляндіи съ 40-хъ до 80-хъ годовъ XIX столѣтія" (*ibid.*, 1910) ja jutlustekogu „Vaimulikud kõned" (*ibid.*, 1911; kaanetiitli järgi „Kristlik trööst"). Ta on avaldanud kirjutisi ajakirjus jm. väljaandeis, nagu „Рижскія Епархіальныя Вѣдомости", „Рижскій Вѣстникъ", „Церковныя Вѣдомости", „Vaimulik Sõnumitooja", „Usk ja Elu", „Uus Elu", „Virulane", „Sakala" jm.

Post. 1937, nr. 268; „Uus Eesti" 1937, nr. 269 (R. Koemets); isikl. saadud andmed.

T.

LEIUS (end. perekonnanimi kuni 1938 **Zolk**), **Kaarel (Karl Johannes)**, taimekaitsetegelane, sünd. 8. VIII 1891 vkj. Tartumaal Pangodi v. talurentniku pojana, lõpetas 1913 Tartu Aleksander I gümnaasiumi, on õppinud seejärel Tartu ülikoolis põllumajandust ja zooloogiat; ta täiendas enda teadmisi 1914 Balti bio-entomoloogia katsejaamas (Lätimaal Priekulis), hiljemini Rootsis, Austrias, Saksamaal, Prantsusmaal, Šveitsis jm. L. oli 1915 Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseltsi taimekaitse instruktor ja Balti bio-entomoloogia katsejaama Tartu osakonna (Vahil) juhataja, ühtlasi lektor põllu- ja aiatöö kursusil. Lõpetanud Odessa sõjakooli 1916, võttis ta osa Maailmasõjast ja E. Vabadussõjast, kust vabanes kapteni auastmes; ta on Vabadusristi kavaler. L. oli a-st 1920 põllutööministeeriumi taimekaitse eriteadlane, 1921—30 Tartu ülikooli tegeliku zooloogia kabineti assistent ja toimib a-st 1930 seals. eriainete õpetajana rakenduszooloogia alal; a-st 1921 on ta ühtlasi ülikooli entomoloogia-katsejaama tegelik juhataja. — L. on esimene taimekaitse eriteadlane Eestis. Mainitud taimekaitsejaam on kujunenud tema juhtimisel entomoloogilise taimekaitse keskkohaks. L-e bioloogiliste ja katseliste uurimistööde tagajärjel

on saanud võimalikuks ja teostatud paljude taimekahjurite tõrje Eestis. A-st 1927 on ta Rahvusvahelise Põllumajanduse Instituudi (Roomas), a-st 1934 soome seltsi „Vanamo" ja a-st 1935 Soome entomoloogilise seltsi kirjavahetajaliige. L. on avaldanud hulga kirjutisi taimekaitse alalt, peamiselt entomoloogilise sisuga, eriväljaandeis ja ajakirjus, nagu „Agronoomia", „Tartu Ülikooli entomoloogia-katsejaama teadaanded", „Põllumehe käsiraamat", „Põllumajanduse Peavalitsuse Aastaraamat", „Eesti Metsanduse Aastaraamat", „Eesti Põllumajandus", „Aed", „Eesti Loodus" jm. Ta brošüüridest ning muist töist on tähtsamad: „Kodumaa kahjulikumad putukad" (Tall., 1923; järgnevad ilm. Tartus), „Naerimardika *(Phaedon coclеariae)* bioloogia kohta" I, II (1925, 1928), „Naerimardika tõrje arseentolmudega" (1929), „Karusmarja-jahukaste ja selle tõrje" (1930), „Orase-öölane *(Agrotis segetum)* ja tema tõrje" (1930), „Kodumaa üraskласed" (1932), „Taimekaitsevahendid ja nende tarvitamine" (1934; 2. tr. 1936; koos E. Lepik'uga), „Kodumaa sipelgad" (1933), „Õunamähkur *(Cydia pomonella)* ja uusimaid vaateid tema tõrjeks" (1933), „Metsakahjurite esinemine Eestis 1934. a." (1935), „Märkmeid kodumaa üraskite ökoloogia kohta" I, II (1935, 1937) ja mitmed osad teoses „Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamat" I—III (1934—36). L-e teaduslikkude tööde tulemusi on avaldatud ka mitmes välismaises õppe- ja käsiraamatus.

Post. 1939, nr. 118; isikl. jm. saadud andmed. *H. R.*

***LEMBA, Artur**, helikunstnik, järgneva vend, sünd. 12. IX 1885 vkj., on esinenud eesti helitöödega ka välismail, ms. Soome-Ugri kultuurkongressil Budapestis 1928 ja Helsingis 1931, siis 1936 Viiburis ja Riias. L. uuemad helitööd on ooperid „Kalmuneid" (1928), „Armastus ja surm" (1930) ja „Elga" (1931); instrumentaaltööd: „Trio" 4 osas klaverile, viiulile ja violontšellole (1929), „II klaverikontsert" (1930), „Sonaat" 3 osas viiulile ja klaverile (1931), keelpillide sekstett (1932), „Klassikaline trio" keelpillidele (1933), kvartett keelpillidele (1934), „II trio" klaverile, viiulile ja tšellole (1935) ja klaverikvartett (1938). Klaverile komponeeritud töödest ilmusid „Eesti rapsoodia" ja „Lüüriline moment" (Tall., 1928) ning „Fantaasia eesti viisidest" *(ibid.*, 1930), mis kolm tööd on seatud ka orkestrile. Peale selle on L. avaldanud „Pastoraali ja intermetso" klaverile (*ibid.*, 1932), „Toccata ja fuga" (*ibid.*, 1928), „Miniatüüride süit" klaverile *(ibid.*, 1937) ja laule meeskoorile.

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); „Muusikaleht" 1935, nr. 9 (J. Aavik); „Uus Eesti" 1935, nr. 7 (J. Aavik); „Vaba Maa" 1935, nr. 222 (A. Kasemets); isikl. saadud andmed. *J. A.*

***LEMBA, Theodor**, helikunstnik, eelmise vend, sünd. 27. IX 1876 vkj., on olnud Tallinna konservatooriumi seltsi juhatuse abiesimees 1930—35 ja seejärel konservatooriumi valitsuse liige, konservatooriumi „Õpilasabi" esimees a-st 1933, Kultuurkapitali Helikunsti Sihtkapitali valitsuse esimees 1930—32 ja 1933—34 ning pärast seda valitsuse liige ja sihtkapitali kirjastustoimkonna esimees. Ta on toiminud „Päevalehe" muusikaarvustajana tänini.

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); „Uus Eesti" 1936, nr. 273 (J. Aavik); Pvl. 1936, nr. 274 (R. Pärts); isikl. saadud andmed. *J. A.*

LEMBERG, Johann, balti-saksa keemik ja mineraloog, sünd. 25. VIII 1842 vkj. Tallinnas ametniku pojana, õppis keemiat Tartu ülikoolis 1861—64, omandas 1872 magistri ja 1877 doktori astme. L. teotses Tartu ülikooli keemialaboratooriumi direktori abina 1866—88, ühtlasi eradots-na a-il 1872—82, seejärel dots-na ja a-st 1888 mineraloogia prof-na; surn. 7. XI 1902 vkj. Tartus. — Põhjapaneva väärtusega on L-i uurimused silikaatide tekkimise ja muutumise kohta, samuti ta mineraloogilis-mikrokeemilised tööd, milledest mainitagu: „Chemische Untersuchungen eines unterdevonischen Profils an der Bergstrasse in Dorpat" (Archiv f. d. Nat. 1866), „Die Gebirgsarten der Insel Hochland" I, II (*ibid.* 1867, 1868), „Ueber Silicatumwandlungen" („Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft zu Berlin" 1876), „Zur Kenntniss der Bildung und Umwandlung von Silicaten" (*ibid.* 1883, 1885, 1887, 1888) ja „Zur mikrochemischen Untersuchung einiger Minerale" (*ibid.* 1890, 1892, 1894, 1900).

Tartu ülikooli arhiiv ERKA-s; „Ломоносовскій Сборникъ“ 1901, lk. 43—45. *A. L-r.*

LENDER, Elfriide Amanda, koolitegelane, sünd. 7. V 1882 vkj. Tallinnas vabrikutöölise J. Meikov'i tütrena, õppis 1891—1900 kohalikus vene gümnaasiumis, toimis 1901—04 algkooliõpetajana, abiellus 1904 insener V. Lender'iga (vt.), avas 1906 eraalgkooli ja 1907 selle asemel tütarlaste eragümnaasiumi, mille juhatajana ta on toiminud tänini (1939). — Teatava tähtsuse eesti kooliajaloos on L. omandanud oma eragümnaasiumi tõttu, kus Vene ajal õppekeeleks oli vene keel, ent seejuures õpetati ka eesti keelt, seega noorsoos rahvustunnet arendades. Esimene lend oli gümnaasiumis 1912. Kuni kevadeni 1938 on kooli lõpetanud 26 lendu 661 õpilasega, kuna koolist on läbi käinud 3755 õpilast. Gümnaasiumi jaoks ehitati 1935 ajakohane oma hoone.

EKS-i arhiivist saadud andmed; „Eesti Naine“ 1927, nr. 10; Lühikene ülevaade E. Lender'i tütarlaste erahumanitaargümnaasiumi 25 a. tegevusest (1932) jm. saadud andmed. *T.*

LEOKE, Hans (pseud. **Kevadelind**), õpetaja, raamatukaupmees ja kirjastaja, sünd. 27. XII 1852 vkj. Viljandimaal Vana-Võidus mõisapuusepa pojana, õppis Viljandi khk-koolis ja omandas õpetajakutse Viljandi kreiskoolis. L. oli õpetajaks mitmes kohas Viljandimaal 1872—90, teotses seejärel raamatupidajana Suure-Kõpus „Puna“ vabrikus ja siirdus 1896 Viljandisse oma raamatukauplust juhtima; surn. 16. VIII 1919 ukj. Viljandis. — Õpetajana võttis L. agaralt osa seltskondlikust tegevusest ning saatis ms. J. Hurdale (vt. *Suppl.*) vanavara; ta asutas 1891 Viljandis esimese eesti raamatukaupluse, mõni a. hiljemini ka laenuraamatukogu ja hakkas a-st 1896 õige laialiselt kirjastama eestikeelseid raamatuid. A. 1900 asutas ta täieliku näidendite laenutamise keskkoha. Ta „Rahvanäitemängude“ sarjas esines üksi 242 nr. L. on teotsenud ka tõlkijana, avaldanud paarkümmend raamatukest varjunimede all ning anonüümsena ja mitu raamatute ja näidendite nimekirja. Ta püüdis luua ka midagi arhiivraamatukogu taolist, kuhu koondas õige rikkalikult eestikeelseid raamatuid, ajakirju ning ajalehti. Alates a-st 1927 on kogu osaliselt realiseeritud.

„Sakala“ 1919, nr. 86, 88; Elmar Leoke'selt (Tallinnas) jm. saadud andmed. *R. A.*

LEPIK, August, insener-agronoom, sünd. 25. I 1891 vkj. Rakvere v. Järni külas väikepõllumehe pojana, õppis kohalikes algkooles, Rakvere linnakoolis ning pedagoogilisil kursusil seals., lõpetas Ufa maamõõdukeskkooli 1911 ja Moskva põllumajanduse instituudi inseneriteaduskonna 1920. L. on töötanud maakorralduse ja maamõõdu alal 1911—14 ja hiljemini maaparandustööde alal mitmel pool Venemaal. A-st 1920 on L. põllutööministeeriumis juhtinud riiklikke maaparandustöid esialgu kultuurinsenerina, 1923—29 Kultuurtehnika Büroo juhatajana, a-st 1929 Katastri ja Maakorralduse Osakonna direktorina ja ühtlasi Maaparanduse Ameti juhatajana. Ta on olnud Keskveekomisjoni esimees 1922—29, Tallinna tehnikumi ja P.-Eesti põllutöökeskkooli õppejõud 1921—26, E. Maapanga nõukogu liige 1926—34, Asunduskomisjoni abiesimees 1932—33 ja esimees 1933—38 ning Asundusnõukogu esimees a-st 1938, E. Tehnilise Seltsi juhatuse liige a-st 1922 jm. tegev. Kõik riiklikud sisevete reguleerimise, veejuhtmete rajamise ning suuremad maaparanduse tööd Eesti omariikluse ajal on teostatud L-u üldjuhtimisel. A-st 1933 L. on E. Sooparanduse Seltsi auliige ja a-st 1938 Loodusvarade Instituudi liige. Ta on avaldanud erialalisi artikleid ajakirjus „Agronoomia“, „Uus Talu“, „Sookultuur“, „Põllumajanduse Peavalitsuse Aastaraamat“ I, II (Tall., 1927, 1929) jm.

Isikl. saadud andmed. K. L.

LEPIK, Elmar, botaanik, sünd. 22. IX 1898 vkj. Jõgeval põllumehe pojana, lõpetas Tartus H. Treffner'i gümnaasiumi 1921, õppis Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonnas, mille lõpetas 1926 mag. bot. astmega. L. töötas 1926—28 *Rockefeller Foundation'i* stipendiaadina Šveitsis ja omandas 1928 Zürichis dr. sc. nat. astme. L. on olnud 1929—37 Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna taimekasvatuse dots., a-st 1938 erakorraline prof. ja ühtlasi a-st 1929 Taimehaiguste-kabineti ja Fütopatoloogia katsejaama juhataja. — L. on avaldanud hulga teaduslikke jm. töid taimepatoloogia alalt peamiselt kodu- ja välismaa ajakirjus, uurinud kodumaa seenestikku ning organiseerinud tege-

likku taimekaitset. L-u töist on tähtsamad: väitekiri „Untersuchungen über den Biochemismus der Kartoffelfäulen“ („Phytopathologische Zeitschrift“ nr. 1, Berliin, 1929), „Bibliographische Beiträge zur ostbaltischen Pilzflora“ I (LUS-i Aruanded XXXVI, 3—4, Tartu, 1929), „Beiträge zur Nomenklatur der Ostbaltischen Pilzflora I—III (*ibid.* XXXV, 1—2, 1928; XXXVII, 3—4, 1931; XLIII, 3—4, 1938), *Fungi Estonici exsiccati* I—III (I Tartu, 1931; II—III ilm. *Acta* A XXVII$_{10}$ ja A XXX$_4$, Tartu, 1934 ja 1936), „Anatomische Untersuchungen über die durch Plasmopara viticola erzeugten Subinfektionen“ („Zeitschrift für Pflanzenkrankheiten“ 1931), „On Occurrence of Ergot (clariceps) in Estonia“ (*ibid.* 1935), „Meie tähtsamad kartulihaigused, nende tundmine ja tõrje“ (Tartu, 1933), „Taimekaitsevahendid ja nende tarvitamine“ (*ibid.*, 1934, 2. tr. 1936; koos K. Zolk'iga), „Kodumaa kõrreliste ja liblikõieliste määraja“ (*ibid.*, 1935), „On the Fungusflora of Ruhnu“ (LUS-i Aruanded XLII, 1—2, Tartu, 1935), „Impatiens parviflora ja Puccinia Komarovi levikust Eestis“ (*ibid.* XLIII, 3—4, Tartu, 1938) ja „Tõlkja levikust meil ja mujal“ („Agronoomia“ 1936, nr. 11). L. oli „Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamatu“ I—III (Tartu, 1934—36) kaastööline ja „Eesti entsüklopeedia“ taimekaitse allosakonna toimetajaid. A-st 1934 on L. soome seltsi „Vanamo“ kirjavahetajaliige ja a-st 1938 Loodusvarade Instituudi liige ning Loodusuurijate Seltsi väljaannete toimetaja. Ka on ta taimekaitse-eksperdiks Rahvasteliidu juures Põhja-Euroopa kohta a-st 1935 ja võtnud osa Rahvusvahelise Põllumajanduse Instituudi (Roomas) poolt korraldatud taimekaitse-ekspertide istungeist.

Isikl. jm. saadud andmed.

K. E.; T.

***LEPP-UTUSTE** (end. perekonnanimi kuni 1927 **Lepp-Kirschbaum**; pseudon. **Sophia Vardi**), **Maarda (Marta)**, kirjanik ja seltskonnategelane, oli 1923—28 õpetajaks Tallinna naiskutsekoolis. — L. on olnud 1926—28 Ülemaalise E. Noorsoo Ühenduse omakultuuri haru juhataja ja a-st 1925 „Taaralaste Ringi“ (pärastise, a-st 1932, „Hiie-ühingu“) asutajaid ja juhatuse liige. Taara usundi ühe rajajana on ta kogu aeg aktiivselt osa võtnud selle korraldamisest ning süvendamisest ja omakultuuri arendamise tööst. Ta on avaldanud teose „Mälestused“ III (Tartu, 1927), muistendi „Kalmuneid“ (Tall., 1929; A. Lemba samanimelise ooperi teksti), näidendi „Kosjamäng“ (Tall., 1937) ja annab tarviduse järgi välja ning toimetab a-st 1930 Taara usundi ajakirja „Hiis“.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

LE PRINCE (Leprince), Jean Baptiste, prantsuse maalikunstnik ja graafik, akvatintamaneeri leiutaja, sünd. 17. IX 1734 ukj. Metz'is, sai kunstihariduse F. Boucher' õpilasena, siirdus 1756 Itaaliasse ja 1758 Venemaale. Keisrinna Jelizaveta Petrovna (vt. *Suppl.*) ülesandel dekoreeris ta maalidega mõned laed ja uksepealised Talvepalees Peterburis. Mais 1762 lahkus ta Baltimaade kaudu Venemaalt ning asus järgmisel a. Pariisi; surn. 30. IX 1781 ukj. Pariisi lähedal. — Pariisis algas L-i viljakaim loomisjärk, mis rajanes Venemaalt kaasa toodud kunstilise materjali läbitöötamisele teoseiks õlimaalis, pastellis ja graafikas (ofordis, akvatintas). A-st 1765 esines ta järjekindlalt Pariisi salongides veneaineliste teostega. Mainitud a. nimetati ta Pariisi kunstideakadeemia liikmeks maali eest „Vene ristsed“, mis osutub kuulsaimaks teoseks kogu ta toodangus. 1765. a. salongis esines L-i teiste tööde hulgas ka kaks maali eesti aineil „Vaade Narva sillale“ ja „Veski Liivimaal“. L-lt on teada veel kuus graafilist lehte a-st 1765 mitmesuguseil Eestist pärit teemadel, nende seas etnograafiliselt väga huvitav ofort „Liivimaa kõrts“.

J. Hédou, Jean Le Prince et son oeuvre (1879); Н. Врангель, Иностранцы въ Россіи (1911), lk. 18—19; L. Réau, Histoire de l'expansion de l'art français moderne (1924), lk. 142—148; Д. А. Ровинскій, Подробный словарь русскихъ граверовъ (1895), lk. 406—407.

A. V.

LEPSTE (Lepst), Mart, liivlaste haridustegelane ja õpetaja, sünd. 28. IX 1881 vkj. Kuramaal Liivi rannikul Iira külas taluniku pojana, sai hariduse Piza külakoolis 1889—92, Iira vene koolis 1892—95, Ventspils'i (Vindavi) elementaarkoolis 1895—97 ja Ire ning Ventspilsi merekoolis 1899—1904; viimase kursuse lõpetas; ta teenis Vene mereväes Vene-Jaapani sõja aegu. L. on

purjetanud merel 12 a., on olnud ärijuhiks Liepājas (Liibavis) 8 a. ja a-st 1919 alates peab Graba talu Ire külas. Maailmasõja ja Saksa okupatsiooni päevil oli ta Saksa sõjavangis Kuramaal. Liivlaste rahvusliku ärkamise algusest peale on L. selle rahvusliku liikumise silmapaistvamaid juhte, teotsedes ms. Liivi Seltsi (asutatud 1923) esimehena 1924—33. Viimases ametis ta on juhtinud kõiki Liivi Seltsi üritusi; eriti mainitagu ta poolt Liivi rahvamaja ehitamise mõtte algatamist ja propageerimist Liivi rannikul kui ka hõimumais. Ta korraldas 1925 liivlaste laulukoori külaskäigu Tartusse ja Tallinna. L. on ka 1932 Riias asutatud Liivi Sõprade Seltsi asutajaid. Ta suurimaks teeneks oma rahvale on aga liivi keele õpetus, mida ta a-st 1923 tänini on ainuüksi teostanud umb. 50 km pikkuse Liivi ranniku koolides (6 koolis on tal 1939. a. 115 õpilast), reisides selleks iga nädal 172 km.

Līvọd rāndalist āigarāntọz II (1934; Liivi randlaste kalender), isikl. jm. saadud andmed. *J. Mg.*

***LIEVEN, Oskar Karl Joseph**, baltisaksa keemik ja tööstustegelane, järgneva vend, sünd. 3. VI 1852 vkj., oli 1878—79 inglise-vene kummivabriku abidirektor Peterburis, 1895—1912 Novorossiiski tsemendivabriku direktor (a-st 1900 peadirektor) ja 1900—12 ühtlasi Lissitšanski (Donetsi rajoonis) tsemendivabriku peadirektor; surn. 4. XI 1912 vkj. Rumeenias Konstanza's.

Alb. Curonorum [1932].

J. O.

***LIEVEN, Viktor Christoph**, baltisaksa keemik ja tööstustegelane, eelmise vend, oli 1869—90 Kunda tsemendivabriku ja ühtlasi 1878—79 Podolski (Moskva kub-s) tsemendivabriku direktor, 1881—1901 Novorossiiski ja 1897—1901 Lissitšanski (Donetsi rajoonis) tsemendivabriku peadirektor. L. oli a-st 1898 Riias mitme tööstusliku ettevõtte ja ühingu juhatuse liige, „Düna-Zeitung'i" väljaandja ja tegeles Balti konstitutsioonilises parteis; surn. 27. VIII 1910 vkj. Riias.

Alb. Curonorum [1932].

J. O.

LIEVEN, Wilhelm Heinrich v., parun, Balti kindralkuberner, sünd. 29. IX 1800 (1799?) vkj. Kuramaal Lives'i (Dünhofi) mõisas, õppis Tartu gümnaasiumis ja 1817—19 Tartu ülikoolis sõjateadust, astus siis sõjaväkke ja oli ühtlasi õueteenistuses. L. võttis 1828—29 osa Vene-Türgi sõjast, 1831 Poola mässu mahasurumisest ja 1853—55 kindralkortermeistrina Krimmi sõjast; a-st 1836 oli ta keiser Nikolai I (vt.) tiibadjutant, ülendati 1842 kindralmajoriks ja sai diplomaatilisi ülesandeid Balkanil. A. 1845 nimetati L. keisri kindraladjutandiks, kellena saatis viimast reisul Lõuna-Euroopasse. Ta ülendati jalaväe kindraliks ja oli nov-st 1861 kuni dets-ni 1864 Balti kindralkuberner, seejärel Peterburis õukonnas ülemjäägermeister; surn. 2. (3?) II 1880 vkj. Peterburis. — Balti kindralkubernerina püüdis L. kaitseda kohaliku saksluse erihuve, säilitada Balti provintside eriseisundit Vene riikliku terviku suhtes ja töötada kohaliku ärkava rahvusliku liikumise vastu. Selles mõttes väärib nimetamist L-i mitmeti tagajärjekas aktsioon Peterburis ilmunud läti nädalalehe „Peterburgas Awises'e" vastu (1862) ja Balti tsentraaljustiitskomitee loomine Tartu (1864). Viimasega taheti ära hoida nov-s 1862 keisri poolt kinnitatud kohtukorralduse reorganiseerimiskava rakendamist Baltimail. Nende sammudega äratas L. slavofiilide meelepaha. M. N. Katkov'i kallaletungide tagajärjel kutsuti ta ära Balti kindralkuberneri kohalt.

Rig. Biogr. III (1884); *Alb. acad.* (1889); [A. Buchholtz], Fünfzig Jahre Russischer Verwaltung in den Baltischen Provinzen (1883), lk. 250 j.; J. Eckardt, Lebenserinnerungen I (1910), lk. 72 j.; A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925), lk. 42 j., 107 jj., 488 jj. ja II (1930), lk. 149 jj. *F. R.*

LIIDAK (end. perekonnanimi kuni 1936 **Liideman[n]**), **Kaarel (Karl)**, põllumajandustegelane ja agronoom, sünd. 31. X 1889 vkj. Pärnumaal Sindis vabrikutöölise pojana, lõpetas Sindi ministeeriumikooli 1905, Volmari õpetajateseminari 1910, Pärnu gümnaasiumi eksternina 1911 ja Moskva põllumajanduse instituudi 1917 I järgu õpetatud agronoomi astmega. A-il 1916—20 oli L. Turkestanis Golodnaja stepi katsejaama maaparanduse osakonna juhataja, 1921—24 õpetaja Põhja-Eesti põllutöökeskkoolis Jänedal, 1924—29 Riigi põllutöökatsejaama juhataja ja ühtlasi 1926

—29 karjakasvatuskooli õpetaja Kuusikul. Talumajanduse Nõuandebüroo direktorina oli ta a-st 1929 kuni büroo likvideerimiseni 1932 tegev ms. jaoskondliku agronoomilise nõuandekorralduse rajamisel. Seejärel toimis L. Põllutöökoja nõuandetalituse juhatajana ja on apr-st 1935 põllutööministeeriumi põllumajanduse osakonna direktoriks. A-il 1933—37 oli ta ka õppeülesandetäitjaks ühiskondliku agronoomia alal Tartu ülikoolis. — L. on töötanud loovalt taimekasvatuse katsetöö, mullaharimise, väetuse, põllumajandusliku nõuandetöö ja agraarpoliitika alal. Riigi põllutöökatsejaamas töötades aretas ta „Kuusiku nisu" sordi, mis on kõige talvekindlamaks ja saagirikkamaks talinisu sordiks Eestis. Põllutöökoja teenistuses olles organiseeris ta maanoorte liikumist parteitul alusel. Ühtlasi on L. käsitelnud maailmavaatelisi ja ideoloogilisi küsimusi, võttes tulipunkti maa ja maaelu kui eesti rahvuse tähtsama kandja. Ta on olnud Rapla Põllumeeste Seltsi esimees 1925—29, juhatuse liige ms. E. Agronoomide Seltsis alates 1927 ja selle auliige a-st 1936, kirjastusühingus „Agronoom" 1926—32, Konjunktuurbüroos a-st 1930, Katseasjanduse Büroos 1927—30 ja seejärel selle esimees kuni 1935. Maatulunduskapitali nõukogu esimees on ta a-st 1935. Agronoomide koja esimehena a-st 1935 on L. organiseerinud agronoomilist kutseala. A-l 1937 oli ta Rahvuskogu II koja liige. L. on avaldanud tööd: „Eesti taimekasvatus I. Kõrreviljakasvatus" (Tall., 1926; koos N. Rootsi'ga), „Väetuse õpetus" (2. tr. Tall., 1927; koos J. Lehtman'iga) ja „Lühike väetuse õpetus" (Tall., 1930). Maailmavaateliste sugemetega artikleid ja kõnesid sisaldab teos „Kas tunned maad" (Tall., 1935). Peale selle on ta sulest ilmunud rida brošüüre ja artikleid ajakirjus, nagu „Agronoomia", „Uus Talu" (selle peatoimetaja oli ta 1927—32), „Põllumees", „Põllumajandus", „Maanoored", „Eesti Statistika", „Niit ja Karjamaa", „Põllumajanduseturg", „Üliõpilasleht", siis koguteoses „Eesti" (1926), „Põllumehe käsiraamatuis" jm. ning ajalehis („Vaba Maa" jt.). L-i toimetusel ja kaastööl on ilmunud teos „Jaoskondliku agronoomilise nõuandetöö korraldus, metoodika ja praktika" (Tall., 1932) ja seeria „Väikepõllumehe kirjavara" (Tall., 1924—28).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

LIIK, Elmar, põllumajandusteadlane, sünd. 23. V 1895 vkj. Hiiumaal Kärdlas kalevivabriku ametniku pojana, lõpetas 1916 Tartu reaalkooli, õppis põllumajandust Riia polütehnikumis ja Tartu ülikoolis, mille lõpetas 1926, ning omandas 1927 magistri ja 1939 Tartus agronoomia doktori astme. L. võttis ohvitserina osa Maailmasõjast ja vabatahtlikult E. Vabadussõjast; ta on täiendanud oma teadmisi ülikooli teadusliku stipendiaadina kodumaal, Saksas, Rootsis ja Taanis. L. oli 1922—29 „Vahi" põllumajanduslikkude koolide õpetaja, on toiminud a-st 1928 Tartu ülikooli õppejõuna, 1932—37 väikeloomа- ja linnukasvatuse ja pärilikkuse õpetuse alal dots-na, a-st 1938 adjunktprof-na ja a-st 1939 erakorralise prof-na. — L. on korraldanud väikeloomakasvatuse kabineti ja loonud samanimelise katsejaama (1937) ning toimib nende juhatajana, olnud a-st 1925 Riikliku Katseasjanduse Nõukogu zootehnikasektsiooni sekretär, 1929—31 põllutööministeeriumi seakasvatuse eriteadlane ja a-st 1931 riikliku seakasvatuse katsejaama (Kuremaal) teaduslik nõuandja. Ta on uurinud eriti kanamunade kvaliteeti ning alalhoidu ja kodumaa lambavilla kvaliteeti. L-i töist on tähtsamad: „Nuumsigade söötmisnormid" („Agronoomia" 1929, nr. 1 ja 3), „Tartu turul sügiskuudel müüdavate kanamunade kvaliteedist" (*ibid.* 1935, nr. 2 ja 4), „Seakasvatus", „Lambakasvatus ja kitsekasvatus", „Kodujänesekasvatus" (kõik kolm teoses „Põllumehe käsiraamat" V, Tartu, 1935), „L'aviculture en Estonie" (teoses „L'aviculture dans le monde" II, Rooma, 1933) ja „Eesti šropširi lammaste villa morfoloogiliste omaduste ja rendemendi uurimusi" (1938; väitekiri käsikirjas). L. on Rahvusvahelise Põllumajandusliku Instituudi (Roomas) kaastööline.

Isikl. saadud andmed. *J. M-i.*

LIIMAND (end. perekonnanimi kuni 1937 **Liimann**), **Karl,** maalikunstnik, sünd. 29. IV 1906 vkj. Harjumaal Alu v. taluniku pojana, õppis 1913—20 Alu vallakoolis ja Rapla kõrgemas algkoolis, omandas kunstilise hariduse 1920—25 Tallinnas Riigi Kunsttööstuskoolis, kus õppis peamiselt dekoratsioonimaali, ja

1925—33 kunstikool „Pallas'es" Tartus; ta toimib a-st 1935 kunstikool „Pallas'e" õpetajana. — L. on kunstiühing „Pallas'e" liige, olnud ka tegev selle juhatuses ja esinenud kunstinäitustel järjekindlalt a-st 1928. Ta tööd, mis teostatud õlimaalitehnikas, haaravad ainestikult maastiku-, žanri-, portree- ja aktikujutusi. Neile on iseloomulikud suur ilmekus, jõuline ja lopsakas pintslitehnika ning selged toonid.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

*LIIV, Jakob, kirjanik, avaldas lastenäidendid „Ust, õue!" (Rakvere, 1922), „Marjulised" (Tall., 1922), „Kullaketrajad" (Tall., 1924), näidendi „Omad vitsad" (Tartu, 1925), pikema lugulaulu „Revolutsioon" I, II (Tartu, 1927, 1937), luuletised „Lüürilised laulud" (Tartu, 1929), „Ülemiste-haldjas" (Haapsalu, 1931) ja „Päikese veerul" (Rakvere, 1933) ning kultuurilooliselt väärtuslikud memuaarid „Elu ja mälestusi" (Tartu, 1936) ja „Mälestusi lühijuttudes" (Tartu, 1938). L. suri 17. I 1938 ukj. Rakveres.

Isikl. saadud andmed; Pvl. 1938, nr. 17 jj.; „Uus Eesti" 1938, nr. 17 jj.; Post. 1938, nr. 17 jj.; „Vaba Maa" 1938, nr. 14 jj.; E. Kirj. 1938, nr. 2 (J. Roos). *T.*

LIIV, Otto, ajaloolane ja arhivaar, sünd. 24. VIII 1905 vkj. Narvas kaupmehe pojana, õppis 1912—23 Narva kommertskoolis, Narva poeglastegümnaasiumis ja Tallinna linna poeglaste (Gustav Adolfi) gümnaasiumis, 1923—27 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas mag. phil. astmega Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. Töötanud 1927—28 Tallinna linnaarhiivis, oli L. 1928—29 ülikooli teaduslikuks stipendiaadiks Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal, tutvudes selle kõrval ka arhiivindusega ja õppides ning töötades mitmel pool välismaal (Soomes, Rootsis, Taanis, Saksa- ja Prantsusmaal); 1935. a. omandas ta Tartu ülikoolis dr. phil. kraadi. A-l 1929 määrati L. Riigi Keskarhiivi juhataja kt. ja 1933 juhatajaks; a-st 1935 on ta Riigi Keskarhiivi direktor. Arhiivinõukogu liige on ta a-st 1929, selle abiesimees a-st 1935 ja Eesti Arhivaaride Ühingu abiesimees asutamisest a. 1939. Arhiivinduse alal on L. töötanud eriti algatuslikult ja silmapaistvate tulemustega, tõstes Riigi Keskarhiivi korrastuslikku ja teaduslikku taset, koondades ajalooliselt tähtsat arhiiviainestikku, algatades ja korraldades arhiivinäitusi, välja töötades arhiiviseaduse kava (koos J. Uluots'aga) jne. L. on täitnud 1934. a-st Tartu ülikoolis õppeülesandeid arhiivinduse alal ja toimib a-st 1936 eradots-na (a-st 1938 dots-na) Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. Ta on agaralt osa võtnud teaduslikkude ja kultuuriliste seltside tegevusest, on a-st 1929 Õp. E. S-i juhatuse liige, a-st 1935 selle abiesimees, Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi asutajaid ja juhatuse liige a-st 1931, sihtasutis ERM-i valitsuse abiesimees a-st 1938. L. on teinud rea uurimisreise mitmele poole välismaale ning osa võtnud ajaloolaste kongressidest. Ta valiti 1934 Riia Ajaloo ja Muinsuste Seltsi auliikmeks ja 1936 Rootsi ühingu Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia välismaiseks liikmeks. Viljaka uurijana on L. oma peatähelepanu koondanud eesti ajaloo alal eeskätt Rootsi ajale. Ta teosed on: „Vene asustusest Alutagusel" (Tartu, 1929; magistritöö), „Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts" I (*ibid.*, 1935; doktoriväitekiri) ja „Suur näljaaeg Eestis 1695—1697" (*ibid.*, 1938; sisaldab peamiselt dokumente). Ta ajalooteaduslikest kirjutistest väärivad esiletõstmist: „Iseloomustisi Tallinna-Soome vahelisele kaubandusele peamiselt XVII sajandi lõpul ja Eesti koloniidest Soomes" („Ajalooline Ajakiri" 1929), „Ühest suurprotsessist 17. sajandi lõpul" (seals. 1932), „Maakaubandusest ja ülesostust Eestis rootsi aja lõpul" (seals. 1934), „Eestlus Tallinnas Rootsi aja lõpul" (seals. 1936), „Märkmeid J. Chr. Petri üle" („Eesti Kirjandus" 1929), „Mõningaid Soome ja Eesti ajaloouurimise ühisküsimusi' (seals. 1931), „Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17. sajandi lõpul" (seals. 1934), „Eesti kännust võrsunud aadlimees" (seals. 1936), „Eesti majandus Rootsi ajal" (teoses „Eesti majandusajalugu" I, Tartu, 1937; ta on ka selle toimetajaid), „Eesti olud Rootsi-Vene sõja ajal 1788—1790" („Sõdur" 1927, nr. 28—34), „Eestlastest Põhjasõjas ühe väeühiku raamides" (seals. 1936, nr. 43—44) ja „Eesti ohvitserid Põhja sõjas" (seals. 1938, nr. 3). L-i osavõtul toime-

tatud arhiivinduslikest teoseist ja allika-publikatsioonest on seni ilmunud: ERKA toimetiste seerias — „Polonica Eesti Riigi Keskarhiivis“ (Tartu, 1931; koos N. Loonega), „Eesti Riigi Keskarhiivi tegevuse ülevaade 1921—1932 ja arhiivide loend“ (*ibid.*, 1932), „Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi kataloog“ I, II (*ibid.*, 1935, 1936), „Riigi Keskarhiiv 1932—1937 ja arhiivinduslikke eriküsimusi“ (*ibid.*, 1937); siis „Arhiivinduse käsiraamat“ I, II (*ibid.*, 1933, 1936). Peale mainitud väljaannete on L. avaldanud arvukalt kirjutisi paljudes koguteoseis („Eesti ja Rootsi“, 1929; „Kultuuri ja teaduse teilt“, 1932; „Raamatu osa Eesti arengus“, 1935; Õp. E. S-i *Liber Saecularis*, 1938; „Tautas vēsturei“, 1938; „Eesti-Rootsi posti juubeli album“ jt.), teatmeteoseis („Eesti entsüklopeedia“, „Eesti biograafiline leksikon“) ja perioodilisis väljaandeis („Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat“, *Svio-Estonica*, „Akadeemia“, „Linnad ja Alevid“, „Areng“, „Maaomavalitsus“, „Tähiseid“, „Looming“, „ERK“, „Nädal Pildis“, „Archivalische Zeitschrift“, „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte“, „Baltic and Scandinavian Countries“, „Historiallinen Aikakauskirja“, „Historiallinen Arkisto“, „Latvijas-Igaunijas Biedribas Mēnešraksts“ jt.). „Ajaloolise Ajakirja“ peatoimetaja on ta a-st 1937. Ühtlasi on ta võtnud sõna kultuuripoliitiliste jm. küsimuste kohta eeskätt „Vabas Maas“ ja „Päevalehes“, ka varjunimede (A. Merivälja jt.) all.

Isikl. saadud andmed. *T.*

***LIIVAK, Viktor,** Vabadussõja tegelane, siirdus 1927 reservi ja on seejärel elanud põllumehena Harjumaal Hõreda asunduses.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 193, 213, 224, 366, 368. *T.*

LILIENBACH, Juhan (pseudonüümid **Lilleoja, Lilleoru, Mürgioja, Vermontus, M. Mõru** jt.), kirjastaja ja kirjamees, sünd. 12. X 1870 vkj. Rakvere khk-s Paatna külas talurentniku pojana, õppis Paatna külakoolis ja täiendas enda teadmisi iseõppimise teel; ta oli värvaliks Rakveres, postiljoniks a-st 1897 (tõenäoselt) Kuremäel ja 1900—01 Jõhvis. A-st 1901 teotses L. Tallinnas kirjamehena ja a-st 1905 ühtlasi kirjastajana. Siirdunud 1919 Leningradi, organiseeris ta s. a. kirjastuse „Külvaja“, mille juurde püüdis koondada proletaarseid eesti kirjanikke. „Külvaja“ eesotsas oli ta enda surmani 9. (8?) V 1928 ukj. Leningradis. — Tallinnas seisis L. lähedases kontaktis sotsialistlikkude ja töölisringkondadega ning omandas sotsialistliku maailmavaate. 1905. a. oli ta mõnda aega vangistuses ja elas 1907. a. Eestimaalt väljasaadetuna Narva Jaanilinnas. L-i peamine tähtsus seisneb ta kirjastuslikus tegevuses. Enamikul tema poolt kirjastatud raamatuil on märgitud kirjastuse nimena „Mõte“. Ta kirjastas peamiselt ühiskondlikke küsimusi käsitlevaid töid (näiteks sarjas „Lendlehed“ 1906—07 ja valikus „Lendkirjad“ 1907), mitmesuguseid praktilise sisuga raamatuid, väiksemal määral ka ilukirjandust ning tegi 1916 katse välja anda E. Särgava (Peterson'i — vt. ka *Suppl.*) kogutud teoseid. Mõned ta väljaandeist on silmapaistvalt nägusad (E. Vilde „Mäeküla piimamees“ 1916). Ka toimetas ja kirjastas L. rea koguteoseid, millede kaastöölisteks püüdis rakendada edumeelsemaid eesti kirjanikke ja avaliku elu tegelasi. Neist koguteoseist mainitagu: „Edasi“ I—XI (1905—17), „Mõtted“ I, II (1915, 1916), „Eeva“ I—III (1915—16), „Tagasi“ (1907), „Maa elu ja töö“ I, II (1915, 1916), album-kalendrid „Edasi“ (1914, 1915, 1917) ja „Aasta“ I—VI (1912—17; kõik ilm. Tallinnas). A-l 1910 hakkas L. välja andma K. Marx'i „Kapitali“, millest ilmus üks vihk O. Sternbeck'i (vt. ka *Suppl.*) tõlkes. Peale selle ilmus L-i väljaandel pilkeajakirju („Tiiu Tasane“, „Tapper“, „Pilkeleht“ jt.). Teoste pärast tuli L-l nii tsensoriga kui ka politseiga palju tegemist teha. Alates 1896 avaldas ta ka luuletisi, enamikus pseudonüümide all ajakirjus jm. ja eriraamatuna „Ommikulaulud“ (Tall., 1910). L-i värsid, mis ei oma suuremat kirjanduslikku väärtust, on suurelt osalt epigrammilaadilised satiirid või paroodiad. Ka avaldas ta tõlkeid. L. taotles kirjutada kõnekeele lähedaselt, mistõttu ta näiteks ei tarvita sõna alguses „h“ tähte.

„Edasi“ 1928, nr. 37 (H. Pöögelmann) ja nr. 38; *ibid.* 1928, nr. 39 (J. Anvelt); „Klassivõitlus“ 1928, nr. 96/97, v. 29—36 (H. P[öögelmann]); Литературная энциклопедия IV (1932), v. 369; mitmelt isikult kogutud andmed. *O. W.*

LILIENBLATT, Aleksander, karjandustegelane, sünd. 18. XII 1880 vkj. Pärnumaal Jäärja v. Veelikse mõisas töölise (pärastise taluniku) pojana, õppis Jäärja valla- ja Saarde khk-koolis, hiljemini Soomes Osara põllutöökoolis ning Kurkijoel ja Mustialas piimakarja kontrollassistentide kursusil. L. oli seejärel Soomes kontrollassistendiks ning karjakasvatuse instruktoriks ja sügisest 1909 Põhja-Liivimaa põllumeeste seltside kesktoimkonna, pärastise P.-L. Põllutöö Keskseltsi teenistuses karjakasvatuse instruktorina, hiljemini esimese karjakontrollinspektorina; surn. 11. XII 1914 vkj. Tsarskoje Selos alamleitnandina sõjas saadud haavadesse (maetud Saardes). — L. oli õpetajaks paljudel Lõuna-Eestis korraldatud põllutöö- ja karjakasvatuse kursusil ja ka esimesil Eestis peetud kontrollassistentide ja piimatalitajate kursusil. L. oli eesti maakarja arendamise mõtte tagajärjekaks elustajaks. Ta on avaldanud artikli „Eesti kari" („Eesti Kultura" II, Tartu, 1913) jt. kirjutisi peamiselt eriajakirjus, nagu „Põllutööleht" jm.

„Maatalous" 1915, nr. 2 (E. Vesterinen); E. Kirj. 1917, nr. 2 (J. Hünerson). *J. M-i.*

***LILL**, Paul, Vabadussõja ja riigikaitse tegelane, oli 1925—33 kaitseministri abi, on toiminud okt-st 1933 apr-ni 1938 kaitseministrina (a-st 1937 sõjaministrina) K. Päts'i valitsuses ja alates maist 1938 samal kohal K. Eenpalu valitsuses. L-e sõjaministriks oleku ajal, eriti sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoner'i (vt. neid ka *Suppl.*) ametissekutsumisest peale a-st 1934, on tõhusalt ja mitmekülgselt arendatud sõjaväe võimeid ning suurendatud ka relvastist. Ühtlasi on L. tegev V. S. „Spordi" esimehena a-st 1923. Ta kõrgendati kindralleitnandiks 1938.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937). *T.*

LILLEOJA, vt. LILIENBACH.

LILLEORU, vt, LILIENBACH.

***LINDE**, Bernhard, kirjanik, on matkanud viimaseil aastail Poolas, Tšehhoslovakkias, Ungaris, Jugoslaavias ja Albaanias, tutvudes slaavi maade vaimueluga ja tutvustades eesti kirjandust loengute ning artiklite abil. Ka on L. juhtinud a-st 1925 ta poolt Tallinnas asutatud kirjastuse „Varaku" tegevust. Ta avaldas novellikogu „Kenad naised" (Tartu, 1928) esseekogud „Omad ja võõrad" (Tall., 1927) ja „Loova Kesk-Euroopa poole" (Tartu, 1930), H. de Balzac'i (*ibid.*, 1933), T. G. Masaryk'i (Tall., 1935) ja E. Beneš'i (*ibid.*, 1936) biograafiad ja matkamälestised „Rännakuid keeristes" (*ibid.*, 1936). L. on tõlkinud J. Hašek'i ja K. Vanek'i „Vahva sõduri Švejki" (Tartu, 1928—29) jt. Hašek'i teoseid, E. Eastlake'i „Liivimaa jutud" (Tall., 1930), J. Kaden-Bandrowski teose „Viimne nimepäev ja poliitika" (Tall., 1930), W. Reymont'i „Talupojad" II—IV (Tartu, 1931—34), samuti W. Sieroszewski, J. Pilsudski jt. töid ning avaldanud novellivalimiku „Jugoslaavia mägismailt" (Tall., 1936). Ta on toimetanud üksi või koos teistega koguteosed „Poola" (*ibid.*, 1930), „Tšehhoslovakkia" (*ibid.*, 1933), „Taani" (*ibid.*, 1934), „Läti" (*ibid.*, 1934), „Leedu" (*ibid.*, 1935), „Rootsi" (*ibid.*, 1935) ja „Ungari" (*ibid.*, 1936), antoloogiad „Valimik ungari kirjandust" (*ibid.*, 1937) ja „Valimik soome kirjandust" (*ibid.*, 1937). L. on kirjutanud rohkesti kirjanduse ja teatri arvustisi, eriti ajalehis.

Isikl. jm. saadud andmed. *F. T.; T.*

LINDE, Johan, merendustegelane ja suurkaupmees, sünd. 27. VIII 1876 vkj. Pärnus kangru, pärastise kaluri pojana, õppis 1887—89 kohalikus algkoolis J. Kerig'i juhatusel, täiendas ennast hiljemini iseõppimise teel ja Inglismaal õhtukooles. L. teenis 8 a. vältel „J. Dicks & Co" (vt. *Suppl.* Dicks) õpilasena ning ametnikuna, oli seejärel 1900—02 Inglismaal Newcastle'is „William Sacher & Co" laevamaakleri ja kivisöemüügi kontoris ametnikuks, siis Liepājas (Liibavis) inglise firma „M. J. Ellingsen & Co" teenistuses. Siirdunud 1902 Riiga, avas ta seals. apr-s 1903 propside ostu ning väljaveo alal kontori, mille viis s. a-l üle Pärnu. Äritegevuse suurenemisega laienes väljavedu ka Tallinna, Paldiski, Loksa, Narva-Jõesuu ja eriti Luuga jõe sadamale; viimasesse sadamasse ehitas ta tollipunkti, mida pidas ülal omal kulul. Metsa väljaveo huvides laiendas L. a-st 1907 äritegevust laevanduse alal väga edukate tagajärgedega. Omandatud laevadest olid

suuremad aurikud „Lennok“ (ostetud 1910), „Lembit“ (1911), „Linell“ (1912) ja „Ellind“ (1914; nende suurus vastavalt oli D. W. 1600, 2550, 2700, 4300). Kevadel 1915 sõitis ta Arhangelskisse, sõjateenistusse rekvireeritud laevade riigile üleandmisele, haigustus seal ja suri 16. VII 1915 vkj. Vologdas (maetud Pärnus). — Võitnud isikliku tublidusega Ellingsen'i usalduse, rajas L. peamiselt inglise krediidi abil tosina aastate kestel tolleaegse eesti suurima laevaäri, mille tegevust pärast L. surma juhtis ta lesk Anna L. (sünd. 7. XII 1887 vkj. Uulu mõisas käsitöölise Mart Mäger'i tütrena, oli abielus L-ga a-st 1914). Ettevõte likvideerus 1931 ja L. laevad omandas laevaäri E. Bergmann & Co. L. toetas suurel määral majanduslikult ka mitmesuguseid rahvuslikke kultuurasutisi ja organisatsioone Pärnus, Tartus, Tallinnas, Peterburis jm.

J. Varik'ult, Anna Linde'lt (Pärnust) jm. saadud andmed.

J. O.

LINDENBERG, Jakob, kirikutegelane, ülempreester, järgneva vend, sünd. 20. IV 1840 vkj. Tartumaal Laius-Tähkvere v. taluniku pojana, õppis Riias 4-klassises vaimulikus koolis ja 6-klassises vaimulikus seminaris, lõpetas 1864 Moskva vaimuliku akadeemia ning omandas 1867 usuteaduse 1. järgu kandidaadi astme. L. oli 1864 Riia vaimuliku seminari vene keele ja vene ajaloo lektor, 1865—69 preestriks Vändras, siis Kuressaares ja 1871—75 Baltimaade Õpetajate Seminaris (Riias) ms. eesti keele (1871—73) ja vene ajaloo õpetaja. Seejärel toimis L. preestrina ning gümnaasiumiõpetajana Liepājas (Liibavis), 1879—87 preestrina Riias Blagoveštšenski kirikus ja a-st 1887 esimese preester-eesnikuna hiljuti asutatud Riia Peeter-Pauli eesti koguduses, teotsedes ühtaegu õpetajana gümnaasiumides ja polütehnikumis; surn. 21. IX 1898 vkj. Riias. — Meelsuselt rahvusliku isikuna on L. olnud juhtivalt tegev peamiselt kiriklikes organisatsioones ja aidanud agarasti kaasa eestikeelse, esmajoones vaimuliku kirjanduse soetamisele, ms. selleks loodud komisjonide liikmena. Ta oli Riia vaimuliku konsistooriumi liige 1879—96, kirikuteenistuse raamatute eesti keelde tõlkimise komitee liige 1871—96, õpperaamatute läbivaatamise komisjoni liige Baltimaade koolinõukogu juures 1875, eestikeelsete usulis-kõlbla sisuga trükitoodete tsensor 1886—96 jm. tegev. L. on avaldanud peale vene-õigeusu lauluraamatu (1868), jutlustekogu ja tõlgete kaua aega koolideski õpikuna tarvitatud ajalooraamatu „Venne rahvas ja Venne riik“ (Riia, 1872), milles käsitellakse pikemas eri peatükis ka eestlaste vabadusvõitlust ja iseseisvuse kaotust XIII s. Ta on kirjutanud Riia peapiiskopkonna ajaloolis-statistilisele kirjeldisele rea osi, näit. eesti-soome suguharudest, protestantlikest lahkuskudest jm. („Рижскія Епархіальныя Вѣдомости“ 1892 jj.; I osa äratrükina: „Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Рижской епархіи“, Riia, 1893).

„Рижскія Епархіальныя Вѣдомости“ 1889, nr. 19 ja 1898, nr. 21; „Valgus“ 1880, nr. 1; „Olevik“ 1889, nr. 42 ja 1898, nr. 39; ülempreester N. Pätsilt (Tallinnas), J. Johanson-Pärna'lt (Tallinnas) ja A. Õunalt (Riias) saadud andmed.

J. O.

LINDENBERG, Mihhail, õpetaja ja ajakirjanik, eelmise vend, sünd. 10. II 1850 vkj. Laiuse khk-s, õppis Riias Baltimaade Õpetajate Seminaris, oli peale selle lõpetamist (1873) rahvakooliõpetajaks ning vene-õigeusu kiriku köstriks Tartumaal Ilmjärvel ja siis samus ameteis Rakveres; hiljemini loobus ta köstriametist. A. 1876 asutas ta mitme teise kohaliku tegelase osavõtul Rakveres „Kalevipoja“ seltsi, mille põhikiri kinnitati 1877. A-l 1876 avas selts Rakveres 3-a. õppekursusega kooli, mille juhatajaks selle algusest peale oli L. Seltsi koolimaja ärapõlemise (1883) järel viidi kool üle Salatsele Loode-Virumaal. Nov-s 1880 sai „Kalevipoja“ selts loa välja anda nädalalehte „Valgus“ (esialgu kavatsetud nimega „Vabadus“), mis hakkas ilmuma L-i toimetusel. Lehel puudus kindel poliitiline orientatsioon. Olnud varemal ajal C. R. Jakobson'i (vt.) vaimustatud pooldaja ja „Sakala“ kaastööline, asus L. ägedasse opositsiooni „Sakala“ ringkonnaga. Samuti sattus „Valgus“ oma liigse venesõbralikkuse tõttu vastuollu teiste ajalehtedega ja „Kalevipoja“ seltsiga, kes L-i tagandas aug-s 1881 toimetaja kohalt. S. a. sügisel areteeriti L. Eestimaa kuberneri korraldusel, talle süüks andes

talupoegade ässitamist mõisnikkude vastu. Mais 1881 oli nimelt Gatšinas keiser Aleksander III-le esinenud „Kalevipoja“ seltsi saatkond, kelle tõlgiks oli L-i naine Elisabet L. ja kes oli palunud lubada eesti talupoegadele vastava soovi esitamisel asuda kroonumaile Vene sisekubermangudes. Samuti oli L. ühes naisega kirjutanud talupoegadele palvekirju maasaamise asjus. Süüdistus L-i vastu lõpetati aga senati otsusega 1884. Viibinud 1881 mõne kuu vanglas, jäi L. vaimuhaigeks. Hiljemini on ta tagajärjetult püüdnud trükiasjade peavalitsuselt Peterburis luba saada uute nädalalehtede „Narova“ (1882), „Eesti Heal“ (1883) ja „Kalevi Soomesild“ (1887) väljaandmiseks. Oma viimsed eluaastad veetis L. vaimuhaigena Laius-Tähkvere v., kus ta kohalikus vaestemajas suri 21. IV 1919 ukj. — Ajalehe „Valgus“, mis 1881 juulis oli seisma jäänud toimetaja puudusel, omandas J. Kõrv (vt.) 1882 ostu teel ja jätkas selle väljaandmist s. a. maikuu lõpust peale esialgu Rakveres, varsti aga Tallinnas.

Pr. Elisabet L-lt (Venemaal), J. Johanson-Pärna'lt (Tallinnas), V. Altmann'ilt (Salatsel), Viru maavalitsuse haridusosakonnast ja Laiuse ap.-õigeusu kiriku preestrilt saadud andmed; (P. Põ)l(d). Eesti ajakirjanduse ajaloost (EÜS-i alb. VI, 1901), lk. 49 j.; „Sakala“ 1881, nr. 21—22, 25, 27, 35—36, 45; „Oras“ 1927, nr. 1 (16) — 2 (17), lisa; H. Speer, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland (1936), lk. 470 jj.

R. K.

LINDFORS (eesti trükiseis **Lindwors**), **Axel Heinrich** (vanem), trükkal ja kaupmees, sünd. 27. II 1723 vkj. Jõelähtmes rootsi päritoluga perekonnas, astus 1750 kaupmehena Tallinna kodanikuks, oli Suurgildi vanemaks ja 1772—80 raehärraks; surn. 5. V 1782 vkj. Tallinnas. — L. abiellus 1760. a. paiku Jakob Johann Köhler'i tütre Maria Elisabethiga, mistõttu ta poeg Axel Heinrich L. (noorem) omandas päranduse teel gümnaasiumi trükikoja privileegi. Viimase alaeasuse tõttu jäi asutise juhtimine L. vanema kätte. Trükikojal oli vähe tööd, sest L-i eelkäijad, alates Johann Köhler'iga (vt. *Suppl.*), olid loovutanud gümnaasiumile kuuluva privileegi eesti raamatute kirjastamiseks tegelikult konsistooriumile. L. seevastu püüdis energiliselt saavutada 1672 A. Simon'ile (vt. *Suppl.*) antud privileegi uuestikinnitamist, mis ka teostati keisrinna Katariina II (vt.) poolt 1770. Sellele toetudes alustas L. uue eestikeelse käsiraamatu trükkimist, mis tõi kaasa protsessi konsistooriumiga. Võitjaks tulnud L-le tunnistati senati ukaasiga 1778 ainuõigus eesti kooli- ja käsiraamatute trükkimiseks ja müümiseks. Privileegi on L-i järglaste poolt hiljeminigi tagajärjekalt kaitstud kuni selle tühistamiseni 1871. — L. vanema surma järel oli trükikoda tüpograafilise eriharidusega Axel Heinrich L. noorema juhtida 1782—84 (kuni viimase surmani), seejärel L. vanema lese Maria Elisabethi ja 1795—1816 tema väimehe Joh. Gottfried Minuth'i käes, pärast viimase surma Carl Dullo, Friedrich Gotthilf Montag'i ja Gottfried Dullo valduses. Firma nimeks jäi „Lindforsi pärijad“, mis võeti kasutusele esmakordselt L. vanema lese poolt, sai üldtarvitatavaks aga a-st 1828 ning püsis kuni 1903. Trükikoja sisseseadu omandas 1922 a./s. „Ühiselu“.

Revalsche Ztg. 1876, nr. 225, 227; Acten in Sachen des Kayserlichen Ehstnischen Provinzial-Consistorii und des Rathsverwandten A. H. Lindfors (1774); G. Adelheim, Das Revaler Bürgerbuch 1710—1786 (Beiträge XIX, 1934); G. Adelheim, Revaler Ahnentafeln IV (1935), lk. 100; TLA-i andmed.

O. G.; F. P.

LINDGREN, Armas Eliel, soome arhitekt, sünd. 28. XI 1874 ukj. Hämeenlinnas, lõpetas 1897 Helsingi polütehnikumi arhitektina, oli 1902—12 Suomen Taideteollisuusyhdistys'e rakenduskunsti-keskkooli kunstiline juhataja ja a-st 1921 enda surmani Helsingi tehnikaülikooli arhitektuuriprof.; surn. 3. X 1929 ukj. Kopenhaagenis. — L. asutas 1897 ühes H. Gesellius'e ja G. E. Saarinen'iga (vt.) ehitusbüroo „Gesellius, Lindgren & Saarinen“, mille tegevus a-ni 1905 omas pöördelist tähtsust soome moodsa arhitektuuri vabastamisel XIX s. lõpupoolel valitsenud ajalooliste stiilide jäljendamisest ning uue, rahvusromantiliselt ilmestatud soomelise stiili elluviimisel. Selle büroo tähtsamaid ehitisi on Soome paviljon Pariisi maailmanäitusel (1900), kindlustus-osaühing „Pohjola“ büroohoone (1901) ja Soome Rahvusmuuseumi hoone (1905—10) Helsingis. Hil-

jemini arendas L. seda suunda iseseisvalt saksa jugendstiili ja soome ampiirstiili mõjudel edasi, kavandades rea monumentaalhooneid Soomes (näit kindlustusseltsi „Suomi" 1909 ja „Kaleva" 1912 hooned Helsingis) ja ka Eestis, nagu „Vanemuise" teatrimaja (1906), korporatsioon „Sakala" hoone (1911), end. K. E. Sööt'i maja fassaadi (1911) Tartus (Võidu t. 14), dr. Fr. Akel'i erasilmakliinikuhoone (1912) Tallinnas Roosikrantsi tänavas ja „Estonia" seltsi teatri- ja kontserdihoone (1913) Tallinnas (viimase, nagu ka Uue üliõpilasmaja 1910. a. Helsingis koos arhitekt Vivi Lönn'iga). A-il 1914—26 töötas L. koos arhitekt B. Liljequist'iga (Hango raekoda, 1926 jt.) ning ehitas hiljemini iseseisvalt rea kirikuid ja profaanehitisi mitmel pool Soomes.

Iso Tietosanakirja VII (1934); Thieme-Becker; H. P e e t s, „Estonia" teatri- ja kontserthoone ajalugu (1938), lk. 43, 47 jj. jm. saadud andmed. *V. Em.*

LINDPERE, Samuel, muusikategelane, sünd. 27. X 1872 vkj. Tartumaal Alatskivil taluniku pojana, lõpetas Tartu õpetajateseminari 1893 ja õppis 1902—05 viiulit ning spetsiaalteooriat Peterburi konservatooriumis, mida ei lõpetanud. L. oli õpetajaks Väike-Maarjas ja Tartus 1894—1902 ning 1906—12, viimasel ajavahemikul Tartu õpetajateseminaris ja H. Treffner'i gümnaasiumis. A-st 1912 töötas ta Peterburis peamiselt muusikaärides. A-il 1919—23 oli L. Tallinna konservatooriumi õpetajaks, ms. ka inspektoriks; surn. 6. (7?) VIII 1928 ukj. Taageperas (maetud Tartus). — Tartus elades juhatas L. a-st 1906 „Vanemuise" segakoori ja oli ka teatri muusikajuhiks. Kolmel esimesel hooajal, a-il 1908—10, juhatas ta „Vanemuise" poolt korraldatud sümfooniakontserte (aiakontserte). L. kui muusikajuhi tegevus toimus Tartus pärast A. Läte ja enne J. Aavik'u (vt. neid ka *Suppl.*) teotsemist ja tema teeneks on esimese eesti kutselise sümfooniaorkestri organiseerimine 1908. a. ning siis selle juhatamine.

Post. 1928, nr. 215, 216; „Muusikaleht" 1928, nr. 8; Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928 (1929); A. K a s e m e t s, Eesti muusika arenemislugu (1937). *J. A.*

***LINNAMÄGI, Jaan**, seltskonnategelane, teotses Tallinnas notarina kuni 1929 ja Krediitpanga juhatuses kauaaegse esimehena kuni 1929. Ta oli Lauljate Liidu asutajaid 1922 ja esimees 1922—25 ning valiti 1929 „Estonia" teatriseltsi esimeseks auliikmeks; surn. 15. IV 1930 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1930, nr. 105; „Vaba Maa" 1930, nr. 90. *T.*

LINNUS (end. perekonnanimi kuni 1935 **Leinbock**), **Ferdinand**, etnograaf, sünd. 8. V 1895 vkj. Viljandimaal Riidaja v. käsitöölise pojana, lõpetas Tartus gümnaasiumi 1915, õppis seejärel Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas ja 1921—26 filosoofiateaduskonnas, omandas 1927 mag. phil. ja 1938 dr. phil. astme etnograafia alal. L. oli 1927—29 Tartu ülikooli teaduslikuks stipendiaadiks, kellena töötas Tartus, Lätis ja Soomes, ning Balti Instituudi stipendiaadiks sügissemestril 1934 Stokholmis. L. oli Vene sõjaväes ja võttis osa E. Vabadussõjast, kus ülendati leitnandiks. Ta teenis ametnikuna Metsade Peavalitsuses 1920—22, ERM-s 1922—27, oli ERM-i etnograafiaosakonna juhataja ja direktori kt. 1929—38 ja on a-st 1938 ERM-i direktor; ühtlasi on ta olnud Tartu ülikoolis õppeülesandetäitja a-st 1930. — L. on olnud Õp. E. S-i juhatuse liige 1928—33 ja a-st 1936, EKS-i eestseisuse liige 1928—34, ERM-i Ühingu juhatuse liige a-st 1931, Rahvusvahelise Rahvakunsti Komitee liige a-st 1928 ja Eesti Rahvakunsti Komitee esimees a-st 1929, Soome-ugri Uurimise Komitee sekretär a-st 1933 jm. tegev. Ta on a-st 1936 Suomen Muinaismuistoyhdistys'e kirjavahetajaliige ja a-st 1938 Soome-Ugri Seltsi välisliige. ERM-i direktorina omab L. silmapaistvaid teeneid muuseumi korraldamisel ning väljaarendamisel. Ta on ulatuslikult kogunud sõnalist ainestikku eesti etnograafia kohta ja omab isiklikult tähelepandavat kirjalikku ainekogu liivlaste etnograafiast. L. on toimetanud „Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatut" a-st 1929, etnograafia osakonda „Eesti entsüklopeedias" ja Õp. E. S-i poolt väljaantavas „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaates" ning H. Kurriku (vt. *Suppl.*) poolt koostatud teose „Eesti rahvarõivad" (Tartu, 1938; 2. tr. s. a.). Ta on avaldanud esimese eesti ainelist kultuuri tervikuna käsitleva teose „Die materielle Kultur der Esten" (Tartu, 1932). Peale selle mainitagu ta töist: „Puulukud" (ERM-i Aastaraamat II, Tartu,

1926), „Liivlaste kalastusest ja vähipüügist“ (*ibid.* IV, 1927), „Uste ja väravate sulused Eestis“ (*ibid.* V, 1929), „Eesti Rahva Muuseum 1909—1934“ (*ibid.* IX—X, 1934), „Baltimaade orduaegsest mesindusest“ („Ajalooline Ajakiri“ 1936, nr. 1), „Über die materielle Kultur der Esten im Mittelalter“ (Õp. E. S-i Aastaraamat 1937 I, Tartu, 1938) ja „Eesti vanem mesindus I. Metsamesindus“ (1938; väitekiri). L. oli teose „Eesti ajalugu“ II (Tartu, 1937) kaastööline, on a-st 1936 ajakirja „Eesti Kirjandus“ toimetuse liige ja on avaldanud kirjutisi ms. veel ajakirjus „Mesila“, „Mesinik“, „Eesti Mets“ ja välismaisis väljaandeis. A-st 1938 on L. ajakirja „Folkliv“ toimetajaid.

Isikl. jm. saadud andmed. *E. Ld.*

LINTEN, vt. **LYNTHEM.**

***LINTROP, Jaan,** kirjanik, võttis ETA juhatajana osa rahvusvahelisest telegraafiagentuuride konverentsist Bernis 1924, Roomas 1925, Varssavis 1927 ja Terapias 1929 ja lahkus ETA juhataja kohalt 1929. a. lõpul. Ta toimis 1932—35 reklaamijuhina ärietteVõttes „J. Puhk & Pojad“; elanud seejärel Järvamaal Käreveres. — L. avaldas reisukirjeldise „Türgi enne ja nüüd“ (Tartu, 1930) ja romaani „Muiste“ (*ibid.*, 1936).

„Looming“ 1935, nr. 6 (E. Hubel); F. Tuglas, Kriitika III (1935); isikl. saadud andmed. *F. T.*

LIPHART, Ernst Friedrich v., maalikunstnik ja ofortist, järgneva poeg, sünd. 21. VIII 1847 vkj. Tartu lähedal Raadi mõisas, oli kunstnikkude W. Krüger'i (vt. *Suppl.*), F. v. Lenbach'i ja Jules Lefebvre'i õpilaseks; ta viibis Itaalias, Hispaanias ja Prantsusmaal, 1876—86 Pariisis ja a-st 1886 Peterburis, kus ta 1902 sai kunstideakadeemia korraliseks liikmeks ning toimis a-st 1905 Eremitage'i konservaatorina kuni surmani märtsi lõpul 1932 (täpsemad andmed puuduvad). — L. maalis ms. koopiaid (Velazquez'i, Murillo, Tizian'i jt. järgi) A. F. v. Schack'i nimelise galerii jaoks Münchenis, laemaale (marmorpalees Peterburis), portreid (näit. keiser Nikolai II ja K. E. v. Baer'i oma) ja kirikupiltide hulgas ka altaripildi (Maria Jeesuslapsega) katoliku Maarja taevamineku kirikule Tartus.

„Rigasche Rundschau“ 14. IV 1932 jm. saadud andmed. *O. F.*

LIPHART, Karl Eduard v., kunstiloolane ja -koguja, sünd. 16. V 1808 vkj. Tartumaal Vana-Kuuste mõisas; pärast üliõpilasaastaid Königsbergis ja Berliinis, samuti reise Saksas ja Austrias, siirdus ta 1833. a. paiku Itaaliasse, kus ta (peale peatuste Saksas, Hispaanias ja Venes) veetis peamise aja oma elust; surn. 15. II 1891 ukj. Firenzes. — L. oli erakordselt mitmekülgselt andekas ja haritud isik. Ta laiendas suurel määral Raadi mõisa skulptuuride ja maalide kogu, millele oli pannud aluse ta isa maamarssal Karl v. L. (1778—1853). L-i kogusse kuulusid ms. Donatello madalreljeef, Michelangelo üsna varajane reljeef (Apollon ja Marsyas), Hermann Prell'i Prometheuse originaalmudel, maalid peamiselt itaalia koolist (Spinello, Aretino, Filippo Lippi, Tintoretto jt.). Osa L-i kogust sattus pärast Maailmasõja lõppu võõraisse kätesse, osa aga läks Tartu ülikooli kaudu Eesti Rahva Muuseumile, moodustades selle kunstiosakonna põhikogu.

A. Grass, Schloss Rathshof und die Galerie Liphart (Heimatstimmen 1906, lk. 58—100); A. F. Graf v. Schack, Perspectiven (1894), lk. 159—172; C. G. Boerner, Die Kupferstichsammlung des Herrn Karl Eduard von Liphart... (Versteigerung d. 5. XII. 1876) (1876) jm. saadud andmed. *O. F.*

***LIPP, Martin,** kultuuriloolane ja kirjanik. L-u genealoogiline uurimus „Karellide suguvõsa“, mida on täiendanud ja redigeerinud A. Lüüs (vt.), ilmus 1932 Tartus.

***LIPPMAA, Teodor,** botaanik, sai 1927 Tartu ülikooli eradots-ks botaanika alal, 1930 erakorraliseks ja 1935 korraliseks prof-ks taimemorfoloogia ja -süstemaatika õppetoolil; ühtlasi on ta a-st 1931 botaanikaaia, taimemorfoloogia ja -süstemaatika laboratooriumi ja muuseumi juhataja ning a-st 1932 botaanikainstituudi juhataja. — L. on sooritanud kolm pikemat uurimisreisu, 1927 Soome- ja Norra-Lapimaale, 1929 Lõuna-Prantsusmaale ja Põhja-Aafrikasse, 1938 Kanadasse ja P.-A. Ühendriikide idaossa. Taimesüstemaatika kõrval on L. uurimishuvid olnud suunatud peamiselt taimegeograafiale ja -sotsioloogiale. Ühtlasi on L. osa võtnud EKS-i kodu-uurimise toimkonna ja Loodusuurijate Seltsi (Tartus) tegevusest. A-il 1932—36 oli L. nimetatud seltsi väljaannete toime-

tajaks. A-st 1937 on ta Loodusvarade Instituudi liige ja a-st 1938 ühtlasi selle instituudi bioloogiasektsiooni juhataja. Ka on ta kahe soome ühingu, a-st 1933 *Societas pro flora et fauna Fennica* ja a-st 1934 „Vanamo", ning a-st 1937 rootsi ühingu *Societas phytogeographica Suecana* (Upsalas) kirjavahetajaliige. L. on avaldanud peale hulga väiksemate artiklite rea põhjalikke uurimusi, nagu: „Pflanzenökologische Untersuchungen aus Norwegisch- und Finnisch-Lappland" (*Acta et Comm. Univ. Tart.* A XV 6, Tartu, 1929), „Beiträge zur Kenntnis der Flora und Vegetation Südwest-Estlands" (Eesti Loodusteaduse Arhiiv, II seeria, XIII kd., *ibid.*, 1931), „Pflanzensoziologische Betrachtungen" (LUS-i Aruanded XXXVIII, 1—2, *ibid.*, 1931), „Taimeühingute uurimise metoodika ja eesti taimeühingute klassifikatsiooni põhijooni" (LUS-i Aruanded XL, 1—2, *ibid.*, 1933), „Aperçu général sur la végétation autochtone du Lautaret (Hautes-Alpes)" (*Acta et Comm. Univ. Tart.* A XXIV 4, *ibid.*, 1933), „Vegetatsiooni geneesist maapinna tõusu tõttu merest kerkivatel saartel Saaremaa looderannikul" (*Acta Instituti et Horti Botanici Universitatis Tartuensis* IV, 1—2, *ibid.*, 1934), „Areal und Altersbestimmung einer Union (*Galeobdolon-Asperula-Asarum-U.*) sowie das Problem der Charakterarten und der Konstanten" (seals. VI, 2, 1938), „Une analyse des forêts de l'île estonienne d'Abruka (Abro) sur la base des associations unistrates" (*Acta et Comm. Univ. Tart.* A XXVIII 1, 1935), „Eesti geobotaanika põhijooni" (seals. A XXVIII 4, 1935) ja „E. V. Tartu ülikooli botaanikaaia süstemaatilised ja taimegeograafilised kogud" (seals. A XXXI 4 ja XXXII 2, 1937). A-st 1933 ilmub L. juhatusel ja K. Eichwald'i kaastoimetusel Tartu Ülikooli Botaanika Muuseumi väljaanne „Eesti taimed *(Estonian Plants)*" nimelise ekssikaatkoguna, millest seni on ilmunud 2 osa (Tartu, 1933, 1935). L. oli „Eesti entsüklopeedia" botaanika osakonna taimemorfoloogia ja -süstemaatika ala toimetaja; ta on E. Teaduste Akadeemia liige a-st 1939.

Isikl. jm. saadud andmed.

E. K.; K. E.

LITVINOV, Eugénie de, tantsijanna ja tantsuõpetaja, sünd. 1. XII 1877 vkj. Peterburis vene keiserliku Maria teatri raamatupidaja Vassili Mahhotin'i ja eestlanna Luise [sünd. U(h)lberg'i] tütrena, omandas üld- ja erihariduse keiserlikus teatrikoolis Peterburis, mille lõpetas 1895; ta teotses Maria teatri balletis kuni 1913, mil abiellus polkovnik Sergei Aleksandrovitš Litvinov'iga (surn. 1927) ja asus elama Tallinna, kuhu ta mees oli määratud linna komandandiks. L. asutas 1918 oma balletistuudio, mis on esimeseks süstemaatiliseks ja kaalukaimaks klassilise balleti kooliks Eestis. Kool on esinenud järjekindlalt iga-aastaste balletiõhtutega Tallinnas, ka külaskäiguetendustega välismail ning andnud oma kasvandikkude hulgast rea tuntud baleriine (Anja Epstein — priimabaleriin Antverpenis, Lilian Looring, Rahel Olbrei ja mitmed teised). Tuntud ja teeneka tantsupedagoogina kutsuti L. 1933 Pariisis asuva rahvusvahelise ühingu *Société des Amis des Archives Internationales de la Danse* asutajaks liikmeks.

Isikl. kogutud andmed. *H. K-s.*

LIVLÄNDER, Robert, astronoom ja geodeet, sünd. 19. I 1903 vkj. Tallinnas töölise pojana, võttis osa E. Vabadussõjast, lõpetas 1921 Tallinna 1. reaalkooli ja 1925 Tartu ülikooli mat.-loodusteaduskonna ning omandas 1926 mag. astr. ja 1932 dr. phil. nat. astme; ta töötas ülikooli stipendiaadina Potsdamis geodeesiainstituudis 1928—29. L. on olnud 1922—35 Tartu Tähetornis abijõuks, assistendiks ja astronoom-observaatoriks, 1933—35 ja a-st 1936 astronoomia ja geodeesia eradots. ning 1935—36 geodeesia dots. Tartu ülikoolis; 1936—37 oli ta Tallinna Tehnikaülikooli (a-ni 1938 nimetusega Tehnikainstituut) geodeesia dots. ja on a-st 1938 erakorraline prof. Ka on ta a-st 1938 Loodusvarade Instituudi liige. L. võttis 1927 osa päikesevarjutuse ekspeditsioonist Põhja-Rootsi. Ta on toimetanud 1929 Balti Geodeetilise Komisjoni ülesandel rahvusvahelisi geograafilisi pikkusemõõtmisi Tallinnas ja Pulkovos ning a-st 1929 suveti Sõjavägede Staabi topohüdrograafia osakonna ülesandel kodumaal triangulatsioonipunktidel geograafiliste koordinaatide mõõtmisi. Eriti silmapaistvad ja hinnatavad on L-i teaduslikud tööd astronoomilise geodeesia alal; neist töist on suuremad: „Photo-

graphic Observations of the Brightness of Neptune" (Publications de l'observatoire astronomique de l'Université de Tartu XXV 7, Tartu, 1924; koos E. Öpik'uga), „Determination of the Longitude of the Tartu Observatory by Wireless" I, II (*ibid.* XXVI 7, 1928 ja XXVII 3, 1931), „Die Längenbestimmung in Tallinn und Pulkovo" (Helsingi, 1932), „On the Colour of Mars" (*Acta* A XXV 6, Tartu, 1933) ja „Longitude and Latitude Determinations in Estonia from 1930 to 1933" (Tallinna Tehnikainstituudi Toimetused A, 1, Tall., 1937). L. oli „Eesti entsüklopeedia" täheteaduse osakonna toimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed. *T. R.*

*LODE, Gustav v., Baltimaade ajaloo-kokkuvõtte autor, ohvitser Rootsi teenistuses ja meeskohtunik Eestimaal, sünd. 1633, surn. 24. I 1705 Stokholmis.

Geneal. Handb., Estland I, 9 [1936?], lk. 695; G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor V (1930); J. Paucker, Die Herren von Lode (1852). *T.*

LOGVINENKO, vt. LAIGO.

LONDICER, Ernst Wilhelm, maalikunstnik, sünd. umb. 1655 Tallinnas Rootsi sõjaväeteenistusse astunud šoti aadliku pojana, sai üldhariduse arvatavasti Tallinna toomkoolis, õppis maalikunsti tõenäoselt Saksamaal ja küll kindlasti Madalmail. 1680-ndate a. alguses oli L. jälle Tallinnas ja nimetati Eestimaa rüütelkonna maalikunstnikuks. Kuningliku käskkirjaga 1687 vabastati L. ühes maalija Lijdert Sotje'ga, keda taga kiusati tsunfti poolt sellesse mittekuulumise tõttu, kohustusest astuda Tallinna maalritetsunfti ja anti neile õigus teotseda vabakunstnikkudena portree- ja kompositsioonmaali alal. L. suri 9. XI (või mõni päev enne seda?) 1697 vkj. Tallinnas. — L. osutub üheks kõige väljapaistvamaks väheseist seni teatavaks saanud rootsiaegseist maalikunstnikest Eestis. Ta teoseist on praeguseni kindlaks tehtud vaid mõned üksikud, nagu Brandenburgi kuurvürsti Friedrich Wilhelmi portree (1683) Mustpeade hoones Tallinnas, Liivimaa kindralsuperintendendi J. Fischer'i (vt. ka *Suppl.*) portree (1686) Riia toommuuseumis ja parun Stael v. Holstein'i portree Tallinnas. Tallinna Toomkirikule maalis L. 1695—96 Axel Julius de la Gardie (vt.) tellimise põhjal altaripildid „Ristilöömine" ja „Püha õhtusöömaaeg", mis pärast asendamist uuega (1881) on läinud kaotsi. L-i joonistatud on ka Chr. Kelch'i (vt.) kroonika tiitelleht (Jacob v. Sandrart'i vasklõige).

W. Neumann, E. W. L. („Revaler Beobachter" 1895, nr. 198, 199); W. Neumann, Lex.; L. v. Kügelgen, Katalog der Kunst-Ausstellung aus Revaler Privatbesitz (1918). *A. V.*

LO(N)GVINENKO, vt. LAIGO.

LOONE (end. perekonnanimi kuni 1933 **Treumuth**), **Nigolas (Nikolai)**, arhivaar ja ajaloolane, sünd. 2. XI 1907 vkj. Valgas raudteetöölise pojana, õppis 1919—25 Valga poeglastegümnaasiumis ja 1925—33 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas Eesti ja Põhjamaade ning üldajalugu ja omandas mag. phil. astme Põhjamaade ajaloo alal. Astunud 1929 E. Riigi Keskarhiivi praktikandiks, sai ta seal arhiiviametnikuks 1930 ja osakonnajuhatajaks 1933; surn. 9. V 1937 ukj. Taagepera sanatooriumis. — L. on avaldanud rohkesti uurimuslikke töid jm. kirjutisi ajaloo (eriti Poola aja kohta Eestis) ning arhiivinduse alal perioodilisis väljaandeis „Ajalooline Ajakiri", „Eesti Kirjandus", *Svio-Estonica*, „Eesti Keel", „Przegląd Historyczny" (Varssavi), teoseis „Arhiivinduse käsiraamat" II (Tartu, 1936), „Poola" (Tall., 1930), „Kultuuri ja teaduse teilt" (Tartu, 1932) jt. Eesti ajalookirjanduse bibliograafilisi ülevaateid a. 1926—35 kohta on ta avaldanud aastaraamatuis „International Bibliography of Historical Sciences" (Washington) ja Õp. E. S-i „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaates". L. suuremad tööd on eesti ajaloo bibliograafiline suurteos *Bibliotheca Estoniae Historica MDCCCLXXVII—MCMXVII*, I—IV (Tartu, 1933—39; koos E. Blumfeldt'iga), „Polonica Eesti Riigi Keskarhiivis" (*ibid.*, 1931; koos O. Liiv'iga) ja uurimus „Die Geschichte des estländischen Generalgouverneursarchivs aus der schwedischen Zeit" (teoses „Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi kataloog" I, *ibid.*, 1935). Ka koostas ta nimetatud arhiivi kataloogi A osa („Eestimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi kataloog" II, *ibid.*, 1936). L. on võtnud osa ka mitme seltsi tegevusest ning esinenud ettekannetega.

Isikl. kogutud andmed; Post. 1937, nr. 125, 126 (O. Liiv); „Vaba Maa" 1937, nr. 110 (E. Blumfeldt); „Uus Eesti" 1937, nr. 128 (R. Kenkmaa); „Ajalooline Ajakiri" 1937, nr. 3 (O. Liiv). *O. L.*

LOORITS, Andres, seltskonna- ja omavalitsustegelane, sünd. 18. XI 1869 vkj. Viljandimaal Holstre v. käsitöölise pojana, õppis Holstre-Pulleritsu vallakoolis, Paistu khk-koolis ja Põltsamaal Eesti Aleksandri-linnakoolis, mille lõpetas esimeses lennus 1890. Õppinud veel Varssavis sõjaväe telegraafikoolis, oli L. 1891—94 sõjaväe telegrafistiksinstruktoriks. Hiljemini teotses ta vallakirjutajana 1894—97 Taageperas ja 1897—1917 Suure-Kõpus. Viimasel kohal võttis L. agaralt osa kohalikkude seltside asutamisest ja juhtimisest. Samal ajal oli L. Viljandi põllumeesteseltsi abiesimees 1907—10 ja 1912—14 ja esimees 1911, Viljandi haridusseltsi asutajaid ja juhatuse liige. L. oli tegev I, II ja III Vene riigivolikogu valimistel, viimasel puhul ms. Viljandimaa valdade esindajana kubermangu valijate kogus. Viljandimaa valdade esindajana võttis ta 1906 osa Liivimaa kubermangunõukogust. 1917. a. märtsirevolutsiooni järel oli L. Viljandimaa valitsemiseks moodustatud ajutise komitee liikmeks, hiljemini kohaliku maakonnanõukogu liikmeks ja maavalitsuse sekretäriks, mis kohalt tagandati enamlaste poolt 21. XII 1917 vkj.; hiljemini vangistati ta nende poolt ja peeti kinni Petrogradis „Krestõ" vanglas apr-ni 1918. Saksa okupatsiooni langemise järel nov-s 1918 korraldas L. Ajutise Valitsuse ülesandel Viljandi maakonna valitsemist, oli maakonnavalitsuse sekretäriks ja juhatas ühtlasi selle rahandus-, hiljemini administratiiv-osakonda kuni 1921. L. oli ka Asutava Kogu liikmeks sotsialistide-revolutsionääride rühmas. A-st 1922 on L. toiminud siseministeeriumi teenistuses, ms. administratiivosakonna omavalitsusasjade juhataja abina 1926—31, seejärel maaasjade juhatajana kuni pensionile minekuni 1935 ja omavalitsuste osakonna nõunikuna 1935—36. E. Maaomavalitsuste Liidu peasekretäriks oli ta 1935—36 ja on a-st 1936 liidu nõunik. L. on avaldanud raamatud „Vallaomavalitsuste võimkond ja kohused" (Tall. 1922), „Vallaomavalitsuste arvepidamine" (*ibid.*, 1928) ja „Omavalitsustesse puutuvate seaduste, määruste ja korralduste juht" (*ibid.*, 1929) ning kirjutisi „Postimehes" jm. Ta on ajakirja „Maaomavalitsus" toimetaja a-st 1936.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***LOORITS, Oskar**, folklorist, eelmise poeg, oli 1927—37 Tartu ülikooli rahvaluule eradots. ja on a-st 1938 dots. Apr-s 1938 nimetati ta Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks. A. 1927 asutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi juhatajana on L. korraldanud eesti rahvaluulelised kirjalikud materjalid (mille suurus oli 1. apr. 1939 kokku 585 448 lk.) eeskujulikult. Seni peaaegu täielikult kasutamata olnud lähtematerjali põhjal on ta loonud eesti rahvausundi käsitusele uue aluse ning esitanud õige palju vanu väiteid ümberlükkavaid uusi seisukohti. Vastavaist töist, lisaks varemaile, on tähtsamaina nimetada: „Vägilaste prototüüpe" (Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks, Tartu, 1927), „Die bisherigen Errungenschaften der estnischen Sprachwissenschaft und Volkskunde" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1928, *ibid.*, 1929), „Looduse häälitsusi ja kõnelusi" (teoses „Kümme aastat noorpõlve", Tall., 1929), „Der norddeutsche Klabautermann im Ostbaltikum" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1929, Tartu, 1931), „Das Märchen vom gestohlenen Donnerinstrument bei den Esten" (*ibid.* 1930, Tartu, 1932), „Estnische Volksdichtung und Mythologie" (Tartu, 1932), „Eesti rahvausundi maailmavaade" (*ibid.*, 1932), „Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev" (teoses „Vanavara vallast", *ibid.*, 1932), „Tuuslar" („Suomi" V, 16, Helsingi, 1933), „Vanarahva pärimusi" (Tartu, 1934; 2. tr. 1936), „Baltic-Byzantine Cultural Relations" („Folk-Lore", märts, 1934), „Pharaos Heer in der Volksüberlieferung" I (Tartu, 1935), „Das misshandelte und sich rächende Feuer" I (Õp. E. S-i Aastaraamat 1932, *ibid.*, 1935), „Mulgimaa ohvrikohad" (teoses „Kaleviste mailt", *ibid.*, 1935), „Valimik eesti rahvalaule" (Tartu, 1935; koos H. Tampere ja S. Kutti'ga), „Uku" („Virittäjä" 1936, nr. 3), „Estonian Folklore of Today" (*Acta Ethnologica* I, 1936), „About the Baptism of Novices as practised by the Baltic Sailors" (Tautosakos Darbai I, Kaunas, 1936) ja „Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den estnischen Fischern"

(Tartu, 1939). Liivlaste rahvaluule suurima kogujana, parima tundjana ning uurijana on L. avaldanud tööd „Valik liivi muistendeid" I (Viljandi, 1927), „Liivi rahva usund" III (Tartu, 1928), „Eesti-liivi kalurite sõnakeeld ja salakeel" („Virittäjä" 1931, nr. 4), „Die Geburt und der Tod in der livischen Volksüberlieferung" (Õp. E. S-i Toimetused XXVI, Tartu, 1932), „Volkslieder der Liven" (Tartu, 1936) ja „Liivi rahva mälestuseks" (Tartu, 1938). Eelviimases ulatuslikus teoses on esitatud liivi rahva laululooming täielikul kujul ühes saksakeelsete tõlgetega ja lätikeelsete lauluvastetega. Kultuuriajaloolisel nimetamisväärselt rohkesti uusi andmeid sisaldavaks tööks on „Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1934, Tartu, 1936). Peale selle on L-a sulest ilmunud hulk kirjutisi koguteoseis ja perioodilisis väljaandeis, nagu „Eesti Keel", ERM-i Aastaraamat, „Eesti Kirjandus", „Kirjanduslik Orbiit", „Olion", „ERK", „Eesti rahva ajalugu", maakondi kirjeldav koguteos „Eesti" VI („Saaremaa", 1933), *Fenno-Ugrica, Balticoslavica* (Vilno), „Ziemia" (Varssavi), „Baltic Countries" (hiljemini „Baltic and Scandinavian Countries", Toruń ja Gdynia), „Valo" (Helsingi), *Svio-Estonica* jt. L. on harrastanud ka ideoloogilist poliitikat ning avaldanud ajalehis epigramme ja följetone, ms. „Massinimese" varjunime all, ja artiklitekogud „Vastu voolu" (Tartu, 1933) ning „Oma rada" (Tall., 1939). L. on koostanud „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaates" a. 1922—23 ja 1929—31 kohta rahvaluule bibliograafia, toimetanud „Eesti entsüklopeedia" rahvaluule osakonda, samuti ajakirja „Rahvapärimuste Selgitaja" ja *Acta Ethnologica* (ilm. a-st 1936 Kopenhaagenis) Baltimaade ja Ida-Euroopa osa ning olnud teoste „Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks" (*ibid.*, 1927), „Dünamis" (*ibid.*, 1928), „Keelekultuur" (*ibid.*, 1929), „Vanavara valjast" (*ibid.*, 1932), „Eesti rahvalaulud" II (*ibid.*, 1932), „Kaleviste mailt" (*ibid.*, 1935) jt. toimetajaid. A-st 1933 on ta ajakirja *Balticoslavica* ja a-st 1937 „Baltic and Scandinavian Countries" toimetuse liige Eesti esindajana. Ta on töötanud kaasa ka mitmes organisatsioonis, ms. Õp. E. S-s juhatuse liikmena 1932—35, Piirimaade Seltsis, Akadeemilises Rahvaluule Seltsis jm. L. on Liivi Seltsi (Mazirbe's) auliige a-st 1928, Soome-Ugri Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1933, Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1935 ja Kalevala Seltsi välisliige a-st 1938.

Isikl. jm. saadud andmed.

P. A.; T.

LOPUHHIN, Aleksei Aleksandrovitš, Eestimaa kuberner, sünd. 1864 Oreli kub-s aadliku pojana, lõpetas Moskva ülikooli õigusteaduskonna kandidaadiastmega, oli a-st 1886 kohtuametikandidaat Tuula ringkonnakohtus jm., abiprokurör Rjazani ja Moskva ringkonnakohtus, a-st 1896 prokurör Tveri, Moskva ja Peterburi ringkonnakohtus, a-st 1902 Harkovi kohtupalati prokuröri kt., s. a-st politseidepartemangu direktori kt. ja 1903—05 direktor. L. töötas ühtlasi mitmes komisjonis, peamiselt senaator I. N. Durnovo abilisena. Ta oli 4. III — 27. X 1905 vkj. Eestimaa kuberner; olnud seejärel erus. Ühenduses L-i poolt antud tõendistega provokaator J. Azef'i paljastamiseks anti L. 1909 kohtu alla ja saadeti asumisele Siberisse, kus oli hiljemini tegev panganduse alal; ta elas veel mõne a. eest Leningradis. — 1905. a. liikumise ajal tuli L-l hoolitseda korra ja julgeoleku eest Eestimaal. Kohalikke olusid vähe tundes otsis ta toetust ja kaasabi aadlilt ning sattus seejuures mõnevõrra viimase mõju alla. Kui 1905. a. viidi Tallinnast kuberneri teadmata suurem osa sõjavägesid Peterburisse, avaldas L. protesti siseministrile sellise teguviisi vastu. 1905. a. okt-i keskel streigi alguses andis L. järele tööliste nõudmistele sõjaväe tänavalt äraviimiseks ning vabastas a. algupoolel areteeritud töölisjuhid sandarmivalitsuse ülema ja garnisoniülema kindral Voronov'i vastuseisust hoolimata, et tagada kokkulepet kõigi kihtidega ühiselt korra loomiseks. Kuigi L. ei pidanud vajalikuks erakorraliste vahendite tarvituselevõttu, järgnes 16. okt-l (L-i väitel ilma ta enese teadmata) garnisoniülema korraldusel tänavale saadetud sõjaväepatrullide poolt rahva tulistamine Uuel turul (vt. Nikolai II). Juhtivate vene ametnikkude poolt Tallinnast Peterburisse antud informatsiooni tagajärjel vabastatigi L. kuberneri kohalt põhjusel,

nagu oleks ta argusest liberaalitsenud ja andnud võimu revolutsionääride kätte. L. on avaldanud brošüüri „Изъ итоговъ служебнаго опыта. Настоящее и будущее русской полиціи“ (Moskva, 1907; eestikeelne tõlge „Vene politsei olevik ja tulevik“, Tall., 1908), milles arvustab iganenud politseikorraldust ja püstitab põhimõtteid uue, konstitutsioonilise Vene politsei loomiseks, ja mälestusteraamatu „Отрывки из воспоминаний (По поводу „Воспоминаний“ гр. С. Ю. Витте)“ (Moskva ja Petrograd, 1923), milles käsitleb lühidalt ka 1905. a. okt-i sündmusi Tallinnas.

„Русскій Вѣстникъ“ 1902, томъ 279, іюнь, lk. 720; „Право“ 1909, nr. 4—6, 19 jj.; Дѣло А. А. Лопухина въ особомъ присутствіи Правительствующаго Сената (1910); Я. К. Пальвадре, Революція 1905—7 г. г. в Эстонии“ [1926 ?]; В. Николаевскій, История одного предателя (1932); E. v. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat (1930), lk. 111 jj.; A. V. Bellegarde, Minu mälestusi Eestimaa kubernerina (1937), lk. 264—267, 270—274 jj.; L-i teenistuslehest ERKA-st saadud andmed.

E. S.; J. O.

***LOSSMANN, Artur,** tervishoiu- ja seltskonnategelane, lahkus sügisel 1935 Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse ülema kohalt, kus ta oli saavutanud tõhusaid tagajärgi sõjaväe tervishoiu ala tõstmiseks ajakohasele tasemele. L. on olnud ka Kaitseliidu sanitaarülem a-st 1929, Sõjaväe Tervishoiu Komitee esimees kuni 1935 ja hiljemini selle komitee liige ning sõjaväe konsultant. L. on teotsenud paljudes organisatsioones, näit. Hobuse Asjanduse ja Arenduse Seltsis esimehena a-st 1924, sihtasutises „Hippodroom“ esimehena a-st 1935 ja aktsiaseltsis „Estofilm“ juhatuse esimehena a-st 1936; peale selle on ta E. Punase Risti Peavalitsuse liige ning juhatuse liige sihtasutises „Sanatoorium Kloostrimets“, Eesti-Leedu Ühingus, Eesti-Poola Ühingus, kindlustusseltsis „Eesti Lloyd“ (a-st 1927), aktsiaseltsides „Extraktor“ (a-st 1923), „Tartu Pärmivabrik“ (a-st 1924) ja „Rotermanni Tehased“ (a-st 1935).

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935) ja isikl. saadud andmed. *T.*

***LUBERG, Kristjan,** tööstur, oli a-st 1927 a./s. „Savi“ juhatuse esimees; surn. 15. II 1929 ukj. Tallinnas.

K. Luberg'ilt (Tallinnas) saadud andmed.

LUHA, Artur Heinrich, geoloog, sünd. 27. VI 1892 vkj. Keilas taluniku (endise kooliõpetaja ja kaupmehe) pojana, sai alghariduse kodus, lõpetas Tallinna Nikolai I gümnaasiumi 1912, õppis Tartu ülikoolis loodusteadust 1912—18, 1922 ja omandas 1923 cand. rer. nat. astme. Üliõpilaspõlves võttis ta agarasti osa üliõpilaskondlikust organiseerimistööst. L. on viibinud teaduslikul otstarbel Rootsis ja Norras 1929; ta omandas dr. phil. nat. astme Tartus 1930. L. oli Rakvere Eesti Hariduse Seltsi tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1918—20, Vabadussõjast osavõtu järel Viru maakonna poeglaste reaalgümnaasiumi õpetaja ja direktori kt. 1919—22, Tartu õpetajateseminari õpetaja 1923—25 ja 1930—32. Ta on olnud Tartu ülikooli geoloogiakabineti ja -muuseumi vanem assistent 1922—31 ning juhataja kt. 1925—28, õppeülesandetäitja Tartu ülikoolis 1925—28 ja 1930, geoloogia eradots. 1930—37 ja dots. a-st 1938 ning Tartu ülikooli sekretär 1932—38. A-st 1938 on L. Geoloogilise Komitee geoloog majandusministeeriumi juures, oli s. a. ühtlasi õppeülesandetäitja ja on a-st 1939 dots. Tallinna Tehnikaülikoolis. Ta on olnud tegev Rakvere Eesti Hariduse Seltsis, Loodusuurijate Seltsis (Tartus), E. Kultuuri Sõprade Koondises, EKS-s ja selle kodu-uurimise toimkonnas. A-st 1938 on ta Loodusvarade Instituudi liige. L. on teostanud uurimisi peamiselt eesti siluri ja devoni alal. Peale käsikirjas oleva kandidaaditöö ja väitekirja mainitagu viimase kokkuvõtet „Über Ergebnisse stratigraphischer Untersuchungen im Gebiete der Saaremaa-(Ösel-)Schichten in Eesti“ (*Acta* A XVIII$_6$, Tartu, 1930), „Bericht über geologische Untersuchungen am Kaalijärv“ (LUS-i Aruanded XXXV, 1—2, Tartu, 1928; koos I. Reinwaldt'iga) ja arvukalt artikleid koguteoseis ning ajakirjus, eriti ka „Üliõpilaslehes“. L. on olnud maakondi kirjeldava koguteose „Eesti“ toimetaja 1931—39 ja „Eesti entsüklopeedia“ geoloogia osakonna toimetaja; ta on toiminud samuti juhatajana õpetajate suvistes ekskursioonijaamades alates 1925. a-st.

Isikl. saadud andmed. *K. O.*

LUHAÄÄR, Arnold, sportlane, sünd. 7. XI 1905 Mõisakülas rauatreiali po-

jana, õppis kohalikus algkoolis ja 1921—23 Pärnu ühisgümnaasiumis. L. on olnud 1928—36 Tallinnas raudtee teenistuses ja alates 1937. a-st peale Riigi Statistika Keskbüroos statistikuks. Ta on teotsenud ka V. S. „Spordi" ja Raskejõustiku Liidu juhatuse liikmena. — L. alustas sportimist kehalise nõrkuse võitmiseks juba algkoolis. Tõstevõistlusil on ta esinenud esmakordselt kodumaal 1923 ja välismaal (Riias) 1925. L-e paremaist tõstesaavutistest raskekaalus mainitagu järgmisi: a-l 1928 Amsterdami olümpiaadil hõbemedal (3 tõste tagajärg 360 kg) ja s. a. Moskva spartakiaadil maailmameistritiitel (5 tõstega 550,5 kg), a-l 1933 Essenis Euroopa meistrivõistlusil hõbemedal (537,5 kg), a-l 1936 Berliini olümpiaadil pronksmedal (3 tõstega 400 kg), kusjuures kahe käega tõuge — 165 kg oli uueks olümpiarekordiks. A-l 1937 saavutas L. Tallinnas 417,5 kg, mis tagajärg on kõigi aegade kohta maailmas paremuselt teine, ja püstitas ühtlasi kahe käega tõukes maailmarekordi — 167,5 kg.

Isikl. saadud andmed. *T.*

*LUIGA, Georg Eduard, ajakirjanik, seltskonnategelane ja kirjanik, oli 1934. a. lõpuni „Päevalehe" peatoimetaja; ta valiti 1930 E. Ajakirjanikkude Liidu auliikmeks; surn. 20. III 1936 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1936, nr. 55, 79, 81—84; E. Kirj. 1936, nr. 3 (E. Jalak); Kampmann, Peaj. II[III] (1933). *T.*

*LUIGA, Juhan, arst, ajakirjanik ja ajalooharrastaja, suri 19. X 1927 ukj. Tallinnas. — Heleene Vau ja F. Tuglas'e toimetusel ilmus L. artiklite, arvustuste ja vestete kogu „Päevamured" I, II (Tartu, 1934) ja Heleene Vau toimetusel artiklite kogu „Poliitilised päevamured" I, II (*ibid.*, 1935).

„Ajalooline Ajakiri" 1927, nr. 4 (J. Kõpp); E. Kirj. 1927, nr. 10 (A. Lüüs), nr. 11 (J. Kõpp); „Vaba Maa" 1927, nr. 246, 248; „Eesti Arst" 1927, nr. 10; E. Laaman, J. L. (1938). *J. K.*

*LUIGA, Oskar, Vabadussõja tegelane, oli a-st 1921 Rakvere metskonna metsaülem, paigutati 1934. a. 12. märtsi järel Avinurme metsaülema kohale, anti kohtu alla nn. vabadussõjalaste poolt juhitud (vt. *Suppl.* A. Sirk) poliitilisest liikumisest aktiivse osavõtu pärast ja karistati juunis 1935 8-kuise vangistusega tingimisi. „Vapside" 8. dets. 1935. a. riigipöörde kavatsusest osavõtu tõttu vallandati ta s. a. dets-s metsaülema kohalt ja karistati mais 1936 sõjaringkonnakohtu poolt 6-kuise vangistusega, millele lisandati ka varemini määratud tingimisi-karistus. Vangistusest vabanemise järel on ta elanud oma asundustalus Virumaal Arknas. A-st 1933 on L. „Soomusrong nr. 3" seltsi esimees.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 244 j., 287, 483 jm. saadud andmed. *T.*

LUIK, Irina, vt. MARTINA I'RO.

LUIK, Karl, omavalitsus- ja seltskonnategelane, sünd. 30. VI 1883 vkj. Valgamaal Koikküla v. taluniku pojana, õppis Koikküla vallakoolis, Karula ja Rõuge khk-koolis, 1899—1906 H. Treffner'i gümnaasiumis Tartus ning sooritas küpsuseksami Peterburis 1906. Seejärel õppis ta Tartu ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas, mille lõpetas 1913 cand. math. astmega. Lõpetanud järgmisel a. keskkooliõpetajate ettevalmistamise kursused Tartu ülikooli juures, oli L. 1914—17 Valga kommertskooli õpetaja, 1917—20 (välja arvatud Saksa okupatsiooni aeg) Võrumaa koolinõunik, ühtlasi 1919. a. Võrumaa maavalitsuse abiesimees ja haridusosakonna juhataja, 1918—19 ka Võru haridusseltsi gümnaasiumi õpetaja. 1920. a. algusest veebr-ni 1924 oli ta Tartu koolinõunik. L. valiti sept-s 1920 ka Tartu linnapeaks, kellena teotses apr-ni 1934; seejärel on ta toiminud abilinnapeana, alates maist 1938 linnanõunikuna ja ühtlasi linna koolivalitsuse juhatajana. L-i linnapeaks oleku ajal on laiendatud Tartu linna piire, juurde asutatud ja planeeritud uusi linnaosi, ehitatud Vabadussild, ujula ja koolimaju, omandatud riigilt linnale koolimaju, asutatud vanadekodusid ja lastevarjupaiku, rajatud uusi linnaettevõtteid (Linnapank, linnaapteek, veevärk jt.), korraldatud Ulila elektrijaama omandamise ja laiendamise teel linna valgustamist jne. Linnapeana oli L. ühtlasi Tartu vaeslastekohtu esimeheks. A-st 1924 on L. olnud Tartu linnavolikogu liige rahvaerakonna, hiljemini rahvusliku keskerakonna esindajana; ta on olnud ka rahvusliku keskerakonna keskkomitee liige ja Tartu komitee esimees. A-st 1924

on L. teotsenud Linnadeliidu juhatuse abiesimehena, a-st 1921 Vabadussõjas langenud kangelasi mälestava Tartumaa komitee esimehena, a-st 1924 jahi- ja kalapüügi seltsi „Vambola“ esimehena, a-st 1924 kõrgema kunstikooli „Pallase“ kuratooriumi esimehena, a-st 1925 Kaitseliidu Tartu maleva juhatuse liikmena, 1927—34 Eesti omavalitsuste kindlustusseltsi „Oma“ juhatuse abiesimehena, a-st 1931 Tartu Lennuühingu ja hiljemini Tartu Vabatahtliku Õhukaitse Ühingu esimehena ning a-st 1934 Tartu Kõrgema Muusikakooli kuratooriumi esimehena. Ka on L. aktiivselt osa võtnud „Vanemuise“ seltsi, Noorte Kotkaste Tartu maleva jt. organisatsioonide tegevusest.

Isikl. saadud andmed; Post. 1933, nr. 160. *T.*

*LUKK, Aleksander, majandustegelane, oli pärast lahkumist (1926) kaubandus-tööstusministeriumi tööstusosakonna juhataja kohalt kaubamaja „Vennad Uibopuu“ teenistuses ja asutas 1928. a. oma Tehnilise ja Kaubandusliku Agentuuri; selle juhina on ta töötanud tänini.

Isikl. saadud andmed. *T.*

LUMILILL, vt. AAV, Herman.

LUNDBORG, Einar Paul Albert Muni, rootsi rahvusest E. Vabadussõja tegelane, sünd. 5. IV 1896 ukj. Kalkuttas rootsi misjonäri pojana, lõpetas Upsala gümnaasiumi ja Stokholmi sõjakooli (1916) lipnikuna, teenis Rootsi sõjaväes 1914—18 ja võttis 1918 vabatahtlikuna osa Soome vabadussõjast, kus ülendati ülemleitnandiks. Teeninud 1918. a. lõpupoolel Saksa sõjaväes, siirdus ta s. a. dets-s tagasi Rootsi sõjaväkke ja tuli veebr-s 1919 Rootsi vabatahtlikkude korpusega (õieti kompaniiga) E. Vabadussõtta, kus ta ülendati kapteniks märtsis 1919. L. teenis s. a. apr-s lühikest aega laiarööpmelisel soomusrongil nr. 5 ja määrati soomusauto „Kalevipoja“ ülemaks, kellena võttis osa lahinguist lõunarindel kuni a. lõpuni. Lahkunud Eesti teenistusest juunis 1920, astus ta hiljemini Rootsi lennuväkke. L. sai rahvusvaheliselt tuntuks Itaalia põhjanaba-ekspeditsiooni juhi kindral U. Nobile ja ta kaaslaste päästmisel 1928; surn. 27. I 1931 ukj. Linköpingis lennuõnnetuse tagajärjel. — E. Vabadussõjast osavõtnud välismaa vabatahtlikest on kapten L. üks teeneterikkamaid; ta omandas laialdase kuulsuse ja lugupidamise oma silmapaistva vahvusega. L. on E. Vabadusristi kavaler.

„Sõdur“ 1931, nr. 5/6; sõjaministeeriumi arhiivist jm. saadud andmed. *O. K.*

LUNDSTRÖM, Ernst Hjalmar Johannes, rootsi kirikuõpetaja ja -ajaloolane, sünd. 17. VIII 1871 ukj. Rootsis Filipstadis, lõpetas Upsala ülikooli usuteaduskonna 1900. L. toimis a-st 1905 kirikuõpetajana Rootsis; surn. 1922 Ekshäradis. — Rootsi arhiivides ja 1913 Baltimaade arhiivides teostatud uurimise tulemusena avaldas L. kirikuloolise teose „Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den Svenska tidens första skede“ (Upsala, 1914), milles käsitellakse ajavahemikku 1621—60.

R. L u n d s t r ö m'ilt (Rootsist) saadud andmed. *O. S.*

*LUTS, Karl Friedrich, keemik ja seltskonnategelane, on a.-s. „Esimese Eesti Põlevkivitööstuse“ (endise, kuni 1936. a-ni, Riigi põlevkivitööstuse) õlivabriku ja laboratooriumi juhataja ja a-st 1936 ühtlasi selle põlevkivitööstuse juhatuse liige, olnud ka seltskondlikult agaralt tegev, ms. Kohtla-Järve Põlevkivi Kaevanduse Hariduse Seltsi esimehena asutamisest saadik. A-st 1937 on ta Loodusvarade Instituudi liige. L. on avaldanud üle 30 artikli põlevkivi kohta ajakirjus „Brennstoff-Chemie“, „Chemiker Zeitung“, „Oil and Gas Journal“, „Gorjutšije Slantsõ“, „Tehnika Ajakiri“ ja LUS-i Aruandeis ning peale selle hulga kirjutisi ajalehis „Pealinna Teataja“, „Eesti Päevaleht Peterburis“, „Sotsialdemokraat“, „Rahva Sõna“, „Vaba Maa“, „Ühendus“ jt. L-u töist on ulatuslikem ja tähtsaim „Der estländische Brennschiefer-Kukersit, seine Chemie, Technologie und Analyse“ (Tall., 1934), mis sisaldab mitmeid algupäraseid uurimistulemusi; ta teos „Põlevkivi“ ilmus Tartus 1939.

Isikl. saadud andmed. *P. K-n.*

*LUTS, Oskar, kirjanik, on avaldanud jutustused „Õpilane Valter“ (1927), „Udu“ (1928), „Pankrot“ (1929), „Avasilmi“ (1932), „Tuulesellid“ (1933), „Tagahoovis“ (1933), „Vaikne nurgake“ (1934), „Väino Lehtmetsa noorpõlv“ (1935) ja „Sügis“ (1938); memuaaride seeria: „Vanad teerajad“ (1930),

„Talvised teed“ (1931), „Läbi tuule ja vee“ (1931), „Vaadeldes rändavaid pilvi“ (1932), „Kuldsete lehtede all“ (1933), „Ladina köök“ (1934), „Kuningakübar“ (1935), „Mälestusi“ VIII (1936), mälestuste IX raamatuna „Tagala“ (1937) ja „Mälestusi X. Która godzina“ (1938) ning vestekogud „Vana kübar“ (1927) ja „Kuidas elate?“ (1930; kõik ilm. Tartus). Kirjastuse „Noor-Eesti“ poolt väljaantavast L-u „Kogutud teostest“ on ilmunud seni köited I—VII, IX, X, XII, XVI, XXIII—XXV, XXVII (Tartu, 1937—39). Selle kõrval on L. dramatiseerinud mõned oma varasemad jutustised ja kirjutanud lasteraamatuid ning ajalehevesteid. Ta töist on ms. tõlgitud „Kapsapea“ ja „Pärijad“ soome keelde, „Paunvere“ ja „Mahajäetud maja“ läti keelde.

„Looming“ 1937, nr. 1 (O. Urgart, P. Viiding, K. A. Hindrey); E. Kirj. 1937, nr. 1 (K. Mihkla, J. Roos). *F. T.*

***LÕO, Jaan,** kirjanik ja riigikohtunik, oli Riigikohtu tsiviilosakonna esimees kuni surmani 18. II 1939 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1939, nr. 50; Pvl. lisa „Kunst ja Kirjandus“ 1939, nr. 9 (H. Paukson); Post. 1939, nr. 49; E. Kirj. 1939, nr. 3 ja „Varamu“ 1939, nr. 4 (H. Paukson). *T.*

***LÄHTEENKORVA (Borenius), Aksel August,** soome rahvaluuleuurija, suri 14. II 1931 ukj. Käkisalmis.

„Virittäjä“ 1931, nr. 1 (M. Haavio).

***LÄTE, Aleksander,** helikunstnik, on toiminud oma venna surma järel alates a-st 1932 klaveritööstuse juhatajana. Ta valiti 1935 Tartu ülikooli audoktoriks (*dr. phil. h. c.*) ja 1939 Tallinna konservatooriumi auprof-ks. L. on töötanud viimaseil a-il ka muusikateaduslikul alal klaveritehnika õpetamise meetodi täiendamise küsimusega ja on püüdnud selgitada, kuidas praktilises muusikas tempereeritud heliredelit asendada loomuliku heliredeliga. Ta heliloomingust on täiendavalt mainida „Requiem aeternam“ kolmes osas (1920), „Sõja sümfoonia“ viies osas koorile, soolole ja orkestrile (1920), patriootiline kantaat „Vaba Eesti” kahele koorile, soolole, klaverile ja pasunakvarteti saatel (Tartu, 1927), „Soololaulud“ I (*ibid.*, 1927) ja lauluvalimik „Üheksa laulu segakoorile“ (Tall., 1935). L-l on käsikirjas valminud rida töid muusikateaduse ja -pedagoogika alal.

„Muusikaleht“ 1935, nr. 1 (K. E. Sööt, R. Ritsing); E. Kirj. 1935, nr. 1 (K. Leichter); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. saadud andmed. *J. A.*

LÖSCHERN VON HERTZFEL(D)T, Carl Gustaf, Rootsi sõjaväelane, lähemad eluloolised andmed puuduvad, oli enne ja pärast Madalmaade sõjalaevastikus viibimist (1690—95) Rootsi teenistuses ja ülendati 1700 mereväekapteniks. L. määrati (1702) Peipsi laevastiku ülemaks; surn. 3. V 1704 vkj. Emajõel Kastre juures. — L. suutis 1703 hoida Peipsi järve vaenlastest vaba; ta sattus aga s. a. hilissuvel teravasse konflikti Eestimaa vägede ülemjuhataja W. A. v. Schlippenbach'iga (vt.), kui viimane nõudis temalt aktiivsemat kaitseteenistust venelaste vastu. Kevadel 1704 sattus laevastik hilinenud väljasõidul Tartust Peipsile (mis toimus pealegi ilma kohaliku luureta ja julgestuseta) Kastre juures venelaste poolt Emajõele ehitatud tõkke ette. Ümberpiiratud laevastikust langes venelaste saagiks 13 laeva, kõik peale ühe „Caroluse“-nimelise, mille L. ühes enesega õhku laskis.

A. Lewenhaupt, Karl XII:s officerare I (1920); Н. Устряловъ, Исторія царствованія Петра Великаго II—IV (1858—63); A. Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten I (1924); Öfversten och komendanten Carl Gustaf Skyttes berättelse om Dorpats belägring 1704 (Karolinska krigares dagböcker XI, 1916); H. Sepp, Boris Šeremetjevi rüüstesalk Eesti- ja Liivimaale a. 1703 („Sõdur“ 1932, nr. 27—34); C. v. Rosen, Bidrag till kännedom om de händelser som närmast föregingo svenska stormaktsväldets fall I, II (1936). *H. S.*

LÖWIS OF MENAR, Friedrich v., Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 6. IX 1767 vkj. Haapsalus kindrali pojana, astus 1782 sõjaväkke, kus tõusis auastmes 1799 kindralmajoriks, määrati siis Kaasani kürassiirirügemendi ülemaks ja ülendati 1807 kindralleitnandiks. A-il 1788—90 võttis ta osa sõjategevusest Soomes ja 1791—94 Poolas, siis 1805—07 sõjast Prantsusmaa vastu ja 1809—10 Vene-Türgi

sõjast. 1812.—14. a. Napoleoni sõdade ajal võttis ta juhtivalt sõjategevusest osa Kuramaal ja Ida-Preisis ning lahkus 1814 lõplikult sõjaväeteenistusest. L. toimis 1818—22 Liivimaa maamarssalina; surn. 16. IV 1824 vkj. Lätimaal Mažsalace khk-s Sēlu (Sehlen'i) mõisas. — Maamarssali kohal tekkis tal pinguldunud vahekord kindralkuberner markii Ph. Paulucci'ga (vt.), kes astus keskvalitsuse ja otse keisri juures Liivimaa erikorda ignoreerivaid samme, nõutades näiteks rüütelkonna arvamust küsimata keisrilt loa asutada postijaamu ja esitades 1819. a. lõpul ministrite-komiteele Liivimaa kohtukorralduse reformi projekti. Liivimaa rüütelkonna ja Paulucci vahel süvenev vastuolu kandus kindralkuberneril L-ga isikliku konflikti pinnale. Kui 1821. a. maapäeval Paulucci avaldas laitust L-le ta senise ametipidamise pärast, vastas L. kutsega kahevõitlusele, mis aga ei teostunud.

Geneal. Handb., Livland, 2 [1929?], lk. 107; N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932), lk. 68—69; R. Staël v. Holstein, Die Gefährdung der Landesrechte durch den Marquis Paulucci (BM., 51. kd., 1901); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925); *idem*, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert I (1899). *L. K.*

***LÖWIS OF MENAR, Karl v.**, ajaloolane ja kartograaf, suri 7. V 1930 ukj. Riias. — Ta suuremaist kirjutisist on nimetada veel „Verzeichnis zu der Karte der heidnischen Burgberge oder Wallburgen in Alt-Livland" ja „Estlands Burgen" (Arbeiten des Zweiten Baltischen Historikertages zu Reval 1912, Tall., 1932).

„Rigasche Rundschau" 1930, nr. 104; SB Riga: Vorträge zur Hundertjahrfeier am 6.—9. Dez. 1934 (1936). *J. O.*

LÖWIS OF MENAR, Oskar Engelhardt v., ornitoloog, sünd. 5. IV 1838 vkj. Lätimaal Volmari maakonnas Pantene (Panten'i) mõisas, õppis Tartu ülikoolis füüsikat ja ökonoomiat 1858—61, oli siis 1862—68 sillakohtu adjunkt Valgas ja 1869—98 tegelik põllumees Võnnu maakonnas Bānuži (Kudling'i) mõisas; ta oli ühtlasi 1868—81 kõigi Liivimaa rüütelkonna mõisade ülemvalitseja; surn. 6. VIII 1899 vkj. Võnnus. — L. andus vabal ajal kodumaa looduse uurimisele ja õhutas eriti looduskaitset. Ta avaldas palju loodusteaduslikke artikleid ajakirjanduses ja eriraamatud „Unsere Baltischen Singvögel" (Tall., 1895), „Diebe und Räuber in der Baltischen Vogelwelt" (Riia, 1898).

Alb. Livonorum; „Ornithologische Monatsschrift", 24. kd. (1899), lk. 365—367; Geneal. Handb., Livland, 2 [1929?], lk. 116. *M. H.*

LÜDIG, Agathon, vt. LÜÜDIK.

LÜDIG, Margarethe, vt. SÄLLIK-LÜÜDIK.

***LÜDIG, Mihkel**, helikunstnik, on elanud 1925—29 Lõuna-Ameerikas, seejärel Tallinnas, kus oli 1929—32 ka Kaarli kiriku organistiks, ja viimaseil a-il pensionärina Vana-Vändra alevis. — L. on loonud ja avaldanud rea koorilaule, milledest on suuremaid „Mälestused" koos orkestriga, ning helitööd „Avamäng — fantaasia" (Tall., 1933), „Scherzo puhkpillidele" (*ibid.*, 1935) ja sümfooniline pilt „Jaaniöö" (*ibid.*, 1936).

Pvl. 1929, nr. 134 (J. Aavik); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937) jm. saadud andmed. *J. A.*

***LÜDIG-SINKEL, Mathilde**, laulja nna, eelmise naine, oli Tallinna konservatooriumi lauluõpetajaks 1919—26.

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937).

LÜTKENS, Alexander, balti-saksa metsandustegelane, sünd. 24. VIII 1842 (1841?) vkj. Tveri kub-s põllumehe pojana, õppis Tartu gümnaasiumis ja Tharand'i metsaakadeemias Saksis, toimis Tartumaal jm. metsaülemana; surn. 22. IV 1898 vkj. Tartumaal Suure-Konguta mõisas (maetud Tartus). — L. oli metsamajanduse korraldamise alal esimesi pioneere, pakkudes teoreetilist kui ka praktilist abi metsaomanikele. L-i valitsemise alla kuulus metsi peale Liivimaa ms. ka Pihkva ja Vitebski kubermangus. Ta võttis elavalt osa metsanduslikkude küsimuste arutlusist Liivimaa Üldkasulikus ja Ökonoomilises Sotsieteedis ja Balti Metsaseltsis. L. on avaldanud eriraamatu „Juhatus metsavahtidelle" (Tartu, 1884), mis on esimene metsanduse õpperaamat eesti keeles.

Nordlivländische Ztg. 1898, nr. 92, 93; Beilage zur Nordlivl. Ztg. 1898, nr.

94; Tartu Aleksander I gümnaasiumi arhiivist ERKA-s jm. saadud andmed.
J. O.; O. D.

LÜÜDIK (end. perekonnanimi kuni 1936 **Lüdig**), **Agu** (**Agathon**), näitleja ja näitejuht, sünd. 19. III 1897 vkj. Pärnus raamatupidaja pojana, omandas üldhariduse Pärnu vene-õigeusu Nikolai kiriku algkoolis ja eesti progümnaasiumis 1904—09, õppis kontoriametit 1910—12 Pärnus H. D. Schmidt'i (vt.) kaubakontoris. Siirdunud 1912 kontoriametnikuna Moskvasse, kuhu jäi alatiselt kuni 1918, valmistas L. end seal ette näitlejaks, käies kursusil ja võttes eratunde 1914—15. Ta hakkas ühtlasi teotsema näitetruppides, alul asjaarmastajana, a-st 1916 aga kutselise näitlejana, kellena esines Moskva ümbruskonna suvituskohtades. L. astus 1919 näitlejana „Estonia" lavale, kus on teotsenud pidevalt tänini (1939), esialgu sõnalavastuse alal, hiljemini operetis noore koomiku osades ja a-st 1927 ka opereti lavastajana. L. abiellus 1932 näitlejanna Grete Sällik'uga (vt. *Suppl.*). — L-i tujuküllane, sageli groteskse ootamatustega üllatav esinemine laval Tallinnas kui ka paljukordseil külaskäikudel ja ringreisudel on toonud talle laialdase populaarsuse.

„Estonia" teatri arhiiv-muuseumi andmed. *H. K-s.*

LÜÜDIK, Margarethe, vt. **SÄLLIK-LÜÜDIK.**

***LÜÜS, Aadu**, arstiteadlane, lõpetas 1901 Tartus Aleksander I gümnaasiumi, valiti sügisel 1919 dots-i kt. (astus ametisse kevadel 1920), 1923 erakorraliseks ja 1925 korraliseks prof-ks, toimis 1931—34 arstiteaduskonna dekaanina. L. on lastekliinikute ja lastekaitse organisatsioonide tööga tutvumise ja kongressidest osavõtmise otstarbel viibinud korduvalt välismail. Ta on võtnud aktiivselt osa mitme organisatsiooni tegevusest Võrus, Tallinnas ja Tartus, olles ms. Tallinnas Põhja-Balti Arstideseltsi teaduslik sekretär 1912—18, Tartus Akadeemilise Arstiteaduse Seltsi esimees 1922—25, E. Kehakultuuri Sihtkapitali valitsuse juhatuse liige 1925—31, E. Tervishoiu Muuseumi nõukogu esimees 1925—32, E. Eugeenika ja Genealoogia Seltsi esimees 1925—37, E. Õdede Ühingu õdedekooli juhataja a-st 1928, sihtasutise „Eesti Lastekaitse" esimees a-st 1932 ja Eesti Arstiseltside Liidu esimees a-st 1937. A-l 1938 valiti ta Soome arstide seltsi *Duodecim*'i auliikmeks ja Itaalia seltsi „Società italiana di pediatria" kirjavahetajaliikmeks. L-i poolt avaldatud töist nimetatagu täiendavalt: „La Protection de l'enfance en Estonie" (Bulletin International de la Protection de l'enfance, nr. 86, 1929), ülevaade eesti lastekaitse tegevusest L. Clostermann'i, Th. Heller'i ja P. Stephani poolt toimetatud väljaandes „Enzyklopädisches Handbuch des Kinderschutzes und der Jugendfürsorge" (Leipzig, 1930), „Ülikooli kliinikud ja omavalitsuste haiglad Eestis" („Eesti Arst")1933, nr. 11), „Maux de ventre (abdomen) chez les enfants" (Archives de Médecine des Enfants 1934, nr. 6), „Lapsehäll teadusliku meditsiini seisukohalt" („Eesti Arst" 1935, nr. 5), „Données anthropologiques sur les nouveaux-nés estoniens" (*Acta* A XXIX$_7$, 1936). L. on avaldanud peale selle kirjutisi väljaandeis *Folia Neuropathologica Estoniana*, „Tervis", „Eesti Lastekaitse" I (Tall., 1935), „Eesti rahva tulevik" (Tartu, 1935) jm. Ta on täiendanud ja redigeerinud M. Lipu (vt.) uurimust „Karellide suguvõsa" (Tartu, 1932). L-i teos „Lastehaigused" I ilmus Tartus 1939.

Isikl. saadud andmed. *A. V-s.*

LYNTHEM (**Lintheim, Linten**), **Johann van**, Pärnu bürgermeister, lähemad andmed puuduvad, sai 1519 Pärnu raehärraks ja 1523 bürgermeistriks, kellena korraldas linna rahandust ja juhtis linna uuesti ülesehitamist ning kindlustamist 1524. ja 1533. a. tulikahju järel. L-i eitava suhtumise tõttu reformatsioonisse omandas viimane Pärnus Suurgildi aktiivsel juhtimisel rae vastu sihitud demokraatliku liikumise iseloomu. 15. III 1526 toimunud pildirüüste järel loobus raad linna valitsemisest. Komtuuri kaasabil seati rae reputatsioon jälle jalule. L. suri 11. XI 1548. — L-lt on säilinud tema ametitegevusest kuni a. 1526 arvepidamise laadi ülestähendused „Denkwürdigkeiten", mis on välja antud R. Hausmann'i (vt.) poolt (SB Pernau IV, 1906).

SB Pernau VIII (1926), lk. 118—119 jm.; Pärnu linnaarhiivi andmed.
H. L.

M.

MAASIK, vt. MASIK.

MADDISON, Ottomar, tehnikateadlane, järgneva vend, sünd. 19. III 1879 vkj. Tallinnas kingseppmeistri pojana, õppis Tallinnas linnakoolis, Peetri reaalkoolis ja Peterburis teedeinseneride instituudis, mille lõpetas 1906. Ta kaitses 1918 samas instituudis väitekirja inseneriteaduse doktori astme saamiseks. M. oli a-st 1908 Peterburi teedeinseneride instituudi õppejõud ja diplomtööde juhataja, 1918—20 adjunktprof. sildade õppetoolil ja 1920—21 prof. tehnilise mehaanika õppetoolil, 1919—21 ühtlasi instituudi prorektor ja 1920—21 materjalide proovimise laboratooriumi ning katsekoja juhataja. Ka oli ta õppejõuks Peterburi 1. polütehnilises instituudis 1910—16, 2. polütehnilises instituudis 1920—21 ja sõjaväeinseneride akadeemias 1919—21. A-il 1909—18 oli ta Vene teedeministeeriumi inseneridenõukogu eriteadlane sillaehituse, tehnilise mehaanika ja materjalide proovimise alal. Ta projektis ja arvutas Venes raudteede jaoks mitu suuremat raud- ja raudbetoonsilda ning viadukti, ms. sillad üle Volga jõe Kaasani ja Simbirski juures, üle Dnepri jõe Kiievis, üle Irtõši jõe Pavlodaris ja Semipalatinskis. M. toimis ühtlasi Kolomna tehaste peainseneri abina Peterburi Talvepalee-silla projektimisel ja ehitamisel üle Neeva jõe 1911—16. Ta on olnud 1921—35 Tallinna tehnikumi õppejõud, ühtlasi 1930—35 ja a-st 1936 Tartu ülikoolis eradots. (a-st 1938 dots.), vahepeal 1935—36 viimases korraline prof. tehnilise mehaanika ja raudkonstruktsioonide alal; toimib a-st 1936 samal alal Tallinna Tehnikaülikooli (a-ni 1938 nimetusega Tehnikainstituut) korralise prof-na. M. on olnud a-st 1922 Tallinna Tehnikumi ja a-st 1936 Tallinna Tehnikaülikooli materjalide proovimise laboratooriumi juhataja ja a-st 1923 Riikliku Katsekoja direktor. Ta juhtis 1921—23 Narva raudteesilla ehitamist. Ka on M. olnud a-st 1924 Raudteevalitsuse (resp. -talituse) ja a-st 1927 teedeministeeriumi konsultant, 1927—31 Riigi Põlevkivitööstuse nõukogu esimees ja 1927—34 Tallinna linnavolikogu liige rahvaerakonna (resp. rahvusliku keskerakonna) rühmas. Loodusvarade Instituudi ja selle nõukogu liige on ta a-st 1937 ning toimib a-st 1938 ühtlasi instituudi ehitusmaterjalide sektsiooni juhatajana; on a-st 1935 Inseneerikoja liige ja tegelasi, a-st 1930 Rahvusvahelise Materjalide Proovimise Ühingu alatise komitee liige ja a-st 1931 Rahvusvahelise Sildade ja Kõrgehitiste Ühingu alatise komitee liige. M. on avaldanud töid ning artikleid oma erialalt eesti, vene, saksa ja inglise keeles ning olnud „Eesti entsüklopeedia" tehnika osakonna toimetaja.

Isikl. saadud andmed. *V. P.*

MADDISOO (end. perekonnanimi kuni 1935 **Maddison**), **Eugen**, õigusteadlane, eelmise vend, sünd. 28. IX 1886 vkj. Tallinnas, lõpetas Peterburis 6. gümnaasiumi 1905 ja ülikooli õigusteaduskonna 1910 1. järgu diplomiga. M. toimis a-st 1910 Kaukaasias kohtutegelasena ja 1917—21 vandeadvokaadina; ta oli tegev samuti Kaukaasia linnade peakomitees ja hiljemini Gruusia linnadeliidu peakomitees peasekretärina. Pärast Gruusia vallutamist enamlaste poolt veebr-s 1921 määrati M. Gruusia kõrgema majandusliku nõukogu asjadevalitsejaks. Siirdunud sügisel 1921 kodumaale, oli M. 1922—28 teenistuses siseministeeriumis nõunikuna, administratiivasjade peavalitsuse juhatajana ja peasekretärina, toimis 1928—38 Riigikogu asjadevalitsejana ja 1934—38 ühtlasi siseministri abina. 1938 oli ta Riigivolikogu Valimiste Peakomitee liige ja teotseb apr-st 1938 Riigivolikogu peasekretärina. — M. on teotsenud E. Punases Ristis selle Peavalitsuse liikmena, peasekretärina ja juriskonsuldina a-st 1927, E. Punase Risti juures teotseva sihtasutise „Ühisabi" abiesimehena a-st 1936 ja E. Punase Risti samariitlaste organisatsiooni inspektorina a-st 1933. Vaimse Hügieeni Ühingu esimees on M. olnud a-st 1927 ja selle auliige a-st 1936, Draamastuudio (praeguse Eesti Draamateatri) Ühingu esimees 1927—28 ja a-st 1935 ning on ühtlasi selle auliige a-st 1936. Eesti Teatrimuuseumi Ühingu esimees on ta a-st 1937, Eesti Skautide Sõprade Seltside Liidu esimees a-st 1937 ja Tallinna skautide maleva vanem a-st 1935. M. on esindanud Eestit Administratiivteaduste Rahvusvahelises Instituudis, on selle juhatuse liige a-st 1936 ja instituudi Eesti sekt-

siooni esimees a-st 1923. Eesti-Poola Ühingu abiesimees on ta a-st 1931, Eesti-Tšehhoslovakkia Ühingu asutajaid ja esimees a-st 1935, Eesti-Rumeenia Ühingu asutajaid ja abiesimees a-st 1937 ja Eesti Välissuhete Ühingu abiesimees a-st 1938. M. valiti Prahas asuva Tšehhoslovakkia-Eesti Ühingu auliikmeks 1937 ja Riia Rahvusteatri auliikmeks 1935. Ta sulest ilmunud töist mainitagu: „Die nationalen Minderheiten Estlands und ihre Rechte" (Tall., 1926, 2. tr. 1930), „Die estnische Staatsbürgerschaft" (*ibid.*, 1928), „Parlamentarism ja Eesti põhiseadus" (Tartu, 1933), „Das Grundgesetz des Freistaats Estland" (Berliin, 1928; koos O. Angelus'ega). M. oli 1922—30 „Eesti Politseilehe" peatoimetaja. Ta on avaldanud artikleid kodu- ja välismaa eriajakirjus, nagu „Õigus", „Eesti Politseileht", „Право", „Вѣстникъ Права", „Кавказскій Городъ", „Nation und Staat", „Die Stimme der Minderheiten", „Revue Internationale des Sciences Administratives" jt. M. on a-st 1926 „Annuario di diritto comparato e di studi legislativi" ja „Repertorio Mondiale" ning a-st 1928 „Annuaire Interparlementaire'i" ja a-st 1937 „Revue d'Histoire Politique et Constitutionelle" alatine kaastööline.

Isikl. saadud andmed. *R. R.*

***MADISSOON** (end. perekonnanimi kuni 1936 **Madisson**), **Hans**, arstiteadlane, lõpetas 1911 Jelgava (Miitavi) reaalkooli, on viibinud välismail edasiõppimise otstarbel 1923, 1927 ja Tartu ülikooli stipendiaadina eugeenika alal 1937, olnud 1928—32 kriminaal-antropoloogia ja kriminalistliku tehnika eradots., 1932—37 kohtuliku arstiteaduse eradots. ja 1938—39 dots., ühtlasi 1930—34 patoloogiainstituudi prosektori kt.; a-st 1939 on ta adjunktprof. eugeenika alal Tartu ülikoolis. Samuti on ta teotsenud kooliarstina kuni 1939. M. on olnud a-st 1926 Tartu Lastekaitse Ühingu, 1934—39 E. Omavalitsuste Teenijate Liidu (on alates 1939 sama liidu auesimees), a-st 1932 sihtasutise „Eesti Lastekaitse" Tartu osakonna ja 1936—37 Balti riikide emade ja lastekaitse komitee esimees, a-st 1936 E. Koolija Lastearstide Seltsi abiesimees ja Tartu osakonna esimees; ta on aktiivselt teotsenud veel Eesti Eugeenika ja Genealoogia Seltsis sekretärina a-st 1926 jm. M-e algatusel asutati (1927) Tartus E. Eugeenika ja Genealoogia Seltsi juures Eestis esimene arstlik nõuandla naitujaile, mille juhatajaks ta on olnud algusest saadik. M. on algatanud alaväärtuslikkude ja kurikalduvustega isikute sigivõimetuks tegemist a. 1925 vastava eelnõuga ja esitanud a. 1934 E. Eugeenika ja Genealoogia Seltsi kaudu järeletuleva soo tõuväärtuse kaitseseaduse ja steriliseerimise seaduse kava ning esitanud kriminaalseadusele paranduse, millega tühistati abordivabadus. M-e poolt avaldatud viimase aja töist mainitagu: „Alaealiste kurjategijate kasvatuse tulemustest, eriti Eestis" (Tartu, 1926), „Allväärtuslikkude ja kurikalduvusega isikute sigivõimetuks tegemisest" (teoses „Pärivus ja valik", Tartu, 1927), „Õpilaste töökoormatus" („Eesti Statistika" nr. 83, 1928), „Pärivusest kurikalduvusega perekonnas" (LUS-i Aruanded XXXV, 3—4, *ibid.*, 1929), „Tõutervishoid ja rahva tulevik" (Tartu, 1935), „Lastehoid koos ema tervishoiuga" (*ibid.*, 1935; koos Olga Madissoon'ega), „Arstisaladusest seadusandluses" („Eesti Arst" 1934, nr. 1), „Arsti kriminaalvastutusest" (*ibid.* 1935, nr. 9), „Isiku vigastusi KrS-s" („Õigus" 1935, nr. 10), „Sündimus, suremus ja rahva iive Eestis ja mõnes Euroopa riigis" (teoses „Eesti rahva tulevik", Tartu, 1935). Peale selle on M. avaldanud veel hulga artikleid perioodilisis väljaandeis „Paris Médical", „Annales de Médicine Légale", „Archives de Médicine des Enfants", „Centralblatt für allgemeine Pathologie und pathologische Anatomie", „Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin", „Tervis", koguteoses „Tartu" (Tartu, 1927) jt. M. oli II rahvusliku kasvatuse kongressi protokollide „Eesti rahva tulevik" (1935) toimetaja ja on a-st 1937 Balti riikide lastekaitse ja tõutervishoiu ajakirja *Pro Iuventute Baltica* asutajaid ja peatoimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed.

H. K.; T.

MAIM, Jaan, tööstur, sünd. 25. III 1854 vkj. Tartumaal Vastse-Prangli v. taluniku pojana, õppis Kammeri vallaja Kambja khk-koolis, oli 2 a. Vastse-Prangli mõisas tallipoisiks ja teenis köögipoisina Tartus, kus avas 1877 kaupluse. M. oli a-st 1902 mitmel pool maanteede ehitustööde ettevõtjaks, asutas 1905 Tartus vankrimäärde- ja seebi-

tehase ning naftasaaduste lao, millede tegevus arenes hea eduga kuni tööstuse seismajäämiseni Maailmasõja alguses. Pärast Vabadussõda jätkas M. tööstuslikku tegevust. Ettevõtte aktsioneerimisest (1923) saadik oli M. a./s-i „Jaan Maim" juhatuse esimeheks; surn. 5. IX 1934 ukj. Tartus.

Richard Maim'ilt saadud andmed; Post. 1934, nr. 242. *K. E. S.*

MAIM, Nikolai, õigusteadlane, eelmise poeg, sünd. 14. II 1884 vkj. Tartus, omandas keskhariduse Tartu kroonugümnaasiumis 1893—1902 ja Peterburi 6. gümnaasiumis 1902—03, õppis õigusteadust Peterburi ja Moskva ülikoolis 1903—09 ning lõpetas kursuse Moskvas 1. järgu diplomiga. Olnud eraviisil prof. A. Challande'i õpilane 1912—14, omandas ta Tartus riigiõiguse magistri astme 1915 ja õigusteaduse doktori astme 1928. Ta on viibinud mitmel korral teaduslikul otstarbel välismail (Inglismaal, Prantsusmaal jm.). M. teenis Vene siseministeeriumis omavalitsuse küsimuste alal 1915—17, oli E. V. siseministri abi ja hiljemini välisministeeriumi juriskonsult 1918—19. Ta on toiminud Tartu ülikooli riigiõiguse prof-i kt. 1919—28 ja korralise prof-na a-st 1928, õigusteaduskonna dekaanina 1919—24, 1931—35 ja a-l 1937. M. oli Asutava Kogu liige 1919—20 rahvaerakonna rühmas ja Tartu ülikooli varanduste Venemaalt tagasitoomise komisjoni liige 1919—20. M-i töödest nimetatagu: „Omavalitsuse edenemiselugu Liivimaa mannermaal" (Tartu, 1912), „Liivimaa kohalik omavalitsus" (teoses „Kodaniku käsiraamat" II, Tartu, 1913), „Parlamentarismist Prantsuse restauratsiooniajal (1814—1830)" (*Acta* B IX 1, Tartu, 1926), „Парламентаризмъ и суверенное государство" (*ibid.* B XIV1, Tartu, 1927; doktoriväitekiri), „Parlamentarism ja fašism" (*ibid.* B XVII4, Tartu, 1929) ja „Völkerbund und Staat" (*ibid.* B XXIV2, XXVI3, Tartu, 1931—32).

Isikl. kogutud andmed. *R. R.*

***MANNINEN, Ilmari Justus Andreas,** soome etnograaf, kinnitati nov-s 1928 Soome Muinasteadusliku Toimkonna (resp. Soome Rahvusmuuseumi) etnograafilise osakonna juhatajaks ja lahkus Eestist jaan-s 1929. Ta oli ühtlasi nov-st 1933 juulini 1934 Soome riigiarheoloogi kt. ja a-st 1929 soome-ugri rahvateaduse dots. Helsingi ülikoolis ning 1929—31 ühtlasi prof-i kt. seals. M. viibis 1934—35 terve a. uurimisteekonnal Balkanimail ja suri tagasijõudmise järel peatselt 14. VI 1935 ukj. Helsingis. — M-i viimased eluaastad on olnud eriti viljakad. Ta teoseist väärivad tähelepanu õige üksikasjaline „Eesti rahvariiete ajalugu" (Tartu, 1927) ja ülevaatlik teos „Soome sugu rahvaste etnograafia" (Tartu, 1929), mis ilmus ka soome (Porvoo, 1929) ja saksa (Leipzig, 1932) keeles. Ta kapitaalsemaiks teoseiks on „Die Sachkultur Estlands" I, II (Tartu, 1931, 1933; III köide jäi autori surma tõttu koostamata), samuti soome-ugri rahvaste etnograafiat käsitlev töö „Suomen suku" III (Helsingi, 1934). Peale väiksemate tööde, nagu „ERM-i rahvateaduslikkude kogude juht" (eesti ja saksa keeles, Tartu, 1928), on M. avaldanud viimaseil eluaastail suure hulga artikleid nii välismail kui ka Soomes, eriti ajakirjas *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, mille kaastoimetajaks ta oli alates 1930. Vaatamata oma varasele surmale on M. saanud Eesti etnograafilise uurimistöö rajajaks ja on jätnud ka soome-ugri uurimistöö alal püsivaid jälgi; ühtlasi on ta olnud väga osavakäeliseks juhiks tegelikus muuseumitöös.

Post. 1935, nr. 163 (F. Leinbock); ERM-i Aastaraamat XI 1935 (1937; F. Linnus); „Virittäjä" 1935, lk. 393—395 [K. Vilkuna]; Baltic Countries I, 2, 1935 (A. Fischer); *Eurasia Septentrionalis Antiqua* X (1936), lk. 1—4 (A. M. Tallgren).

F. L.

MANSIKKA, Viljo Johannes, soome folklorist, sünd. 7. X 1884 ukj. Viiburis äriomaniku pojana, õppis Helsingi ülikoolis a-st 1903, omandas 1910 dr. phil. astme, oli 1910—27 Helsingi ülikooli slaavi ja võrdleva rahvaluule dots. ja on a-st 1927 rahvaluule ülemäärane prof. Ta on viibinud rohkeil uurimisrännakuil välismail, ms. mitmel korral ka Tartus. — M. on K. Krohn'i (vt. ka *Suppl.*) silmapaistvamaid õpilasi ja soome-slaavi suhete uurijaid eriti rahvalaulude, -usundi ja nõiasõnade alal. Ta tähtsaimaiks uurimusiks on väitekiri „Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungssegen" (Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia B I, 3, 1909) ja „Die Religion der Ostslaven" (FFC, 43, 1922).

M. on avaldanud veel uurimuse „Житіе Александра Невскаго“ (Peterburi, 1913) ja rohkesti töid Vene Teaduste Akadeemia toimetusis, väljaandeis FUF, FFC, „Kalevalaseuran vuosikirja“, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura toimetused jt. M-l on valmimisel laiaulatuseline uurimus eesti meditsiiniliste nõiasõnade alal. Ka on ta võtnud osa hõimutööst ja koostöö arendamisest Balti riikide vahel, olles esimehena tegev Etuvartio Kansojen Klubi's 1919—28, Soome-Läti Seltsis a-st 1928 ja Soome-Tšehhoslovakkia Ühingus a-st 1936. A-st 1938 on ta Õp. E. S-i kirjavahetajaliige.

T. Carpelan ja L. O. Th. Tudeer, Helsingin Yliopisto II (1925), lk. 608—609; isikl. jm. saadud andmed. *E. P.*

MARAMAA (end. perekonnanimi kuni 1922 **Marfeldt**), **August**, õpetaja ja omavalitsustegelane, sünd. 25. III 1881 vkj. Tartumaal Rõngu khk-s Aakre v. talurentniku pojana, õppis 1891—93 Astuvere külakoolis, 1893—95 Aakres vene-õigeusu abikoolis, 1895—97 Rõngu Tilga vene-õigeusu kirikukoolis ja 1897—1902 Tartu õpetajateseminaris. Ta toimis a-st 1902 õpetajana, a-st 1904 ühtlasi juhatajana Viljandimaal Vastemõisa 2-klassises ministeeriumikoolis, tagandati aga jaan-s 1906 kohalt seoses 1905. a. sündmustega. Seejärel oli ta 1906—07 õpetajaks K. Wilhelmson'i 3. järgu erakoolis Viljandis, 1907—13 Tõrva kroonualgkooli ja 1913—19 Viljandi kroonualgkooli juhatajaks, viibides vahepeal 1914—17 ühtlasi telefonistina jne. Maailmasõjas. 1922—27 toimis M. õpetajana Viljandi linna II (resp. V) algkoolis. Ta on olnud Viljandi linnapeaks 1919—21 ja alates a-st 1927 kuni praeguseni (1939), arendades mitmel alal hoogsat reformitegevust. 1921—22 oli M. I Riigikogu liige Eesti Sots.-dem. Tööliste Partei esindajana. Ka on M. agarasti osa võtnud seltskondlikust elust, muu seas Viljandimaa Õpetajate Liidu esimehena 1923—27 ja Viljandi Õhukaitseühingu esimehena a-st 1936. M. on avaldanud rohkesti kirjutisi ajalehtedes, pikema aja jooksul tarvitusel olnud algkoolide õpperaamatuid, eriti aritmeetika ja geomeetria alal, peale selle brošüürid „Kogu eeskujuliku koolimaja põhijoonistuste kavandeid“ (Tartu, 1922) ja „Maavalitsuste kaotamine ja valdade ümberkorraldamine“ (Viljandi, 1933).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

MARGENS, Hans, majandustegelane ja õpetaja, sünd. 1. IV 1874 vkj. Viljandimaal Adavere mõisas mõldri pojana, õppis Põltsamaa khk-koolis 1883—87, Tartu reaalkoolis 1887—94, Riia polütehnikumi kaubandusosakonnas 1894—98 ja lõpetas selle kandidaadi astmega. M. sooritas 1902 Peterburis saksa keele õpetaja kutseeksami ja omandas hiljemini kaubandus-tööstusministeeriumis raamatupidamise õpetaja kutse. Asunud 1898 Tartu, toimis M. raamatupidamise ja a. 1909 ka esimeste ühistegeliste kursuste ning 1905—15 oma tütarlaste kaubanduskooli juhatajana, 1913—14 samuti kommertskooli direktorina. Teotsenud 1915—18 õpetajana Moskvas ja Rjazanis, oli ta 1920—21 Narva ühisgümnaasiumi juhatajaks, seejärel Tallinna tehnikumis raamatupidamise ja majandusteaduse õpetajaks kuni 1931. — M. oli Riias korp. „Vironia“ (1900) asutajaid. Esimese eesti majandusteadlasena Tartus oli ta agaralt tegev I Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuses selle asutamisel (1902) mõtteosalisena ja esimese asjaajajana, asutajaliikmena Tartu Vastastikuses Krediit-Ühisuses (1905) ja Kaubanduse ja Tööstuse Krediit-Ühisuses (1913; viimased kaks ühinesid 1920 praeguseks Kauba Pangaks) ning Majanduse-Ühisuses (1908). M. toimetas 1915 Moskvas viibides A. Grünbaum'i väljaandel ilmunud „Moskva Eesti lehte“ ja oli ühtlasi Moskva Eesti Seltsi juhatuse liige.

Isikl. saadud andmed. *K. E. S.*

***MARGUS, Jaan**, majandustegelane, oli „Baltika“ tuletikuvabriku direktor kuni 1928, mil vabrik ühenduses ellukutsutud eesti tuletikumonopoliga siirdus müügi teel rootsi tikutrusti kätte. 2 a. hiljemini vabriku tegevus likvideeriti. M. on olnud tegev Paide Ühispanga esimehena, a.-s. „Eesti Marmor'i“ juhatuse liikmena jt. ettevõtteis kuni vabasurmani 16. III 1932 ukj. Paides.

Pvl. 1932, nr. 76, 77. *T.*

***MARK, Julius**, keeleteadlane, õppis Helsingi ülikoolis 1912—15 ja lõpetas selle eksternina cand. phil. astmega 1918. — Ta vabanes 1920 sõjaväest alamleitnandi auastmes. — M. on viibinud uurimisreisudel Lapimaal 1925—26 kokku üks a., Leningradis ja Mosk-

vas talvel 1928—29, hiljemini mitmel korral Soomes ja viljakoristamise, -peksmise ja viljapuhastamise uurimiseks Eestis. A-st 1938 toimib ta Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna dekaanina, ühtlasi Eesti Teaduste Akadeemia liikmena ja abipresidendina. M. oli 1929—36 Õp. E. S-i esimees ja valiti 1938 selle auliikmeks; ta on a-st 1930 Soome-ugri Uurimise Komitee esimees, a-st 1930 La Fontaine'i Kirjanduse Seltsi (Budapestis) ja a-st 1931 Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliige, a-st 1923 Soome-Ugri Seltsi välisliige, a-st 1933 Ungari Teaduste Akadeemia liige, a-st 1937 Kalevala Seltsi (Soomes) välisliige ja Ungari Keeleteadusliku Seltsi auliige. Peale 1927. a. ilmunud M-i töist mainitagu: „Zum längeren I. infinitiv im finnischen" (MSFOu LVIII, 1928), „Einige mythische Gestalten bei den Utsjoki-Lappen" (Õp. E. S-i Toimetused XXVI, Tartu, 1932), „Über das Roggendreschen bei den Esten" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1931, Tartu, 1932) ja „Neue Bemerkungen über das Dreschen und Ernten bei den Esten" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1932, Tartu, 1935), „Das System der Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1929, Tartu, 1931), „Strittige Etymologien" (MSFOu LXVII, 1933), „Zum Verbum substantivum im Ostseefinnischen" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1932, Tartu, 1935), „Soome-ugri rahvaste kaubandusest" (*Fenno-Ugrica* V A, Tall., 1936) ja „Tuulilehvik" (ERM-i Aastaraamat XI, Tartu, 1937). Ta on avaldanud kirjutisi peale varemini ja siin nimetatud väljaannete veel mitmes ajakirjas, nagu „Suomi", „Virittäjä", „Magyar Nyelv" jt. M. on tõlkinud ungari keelest F. Molnár'i „Paal-tänava poisid" (Tartu, 1921, 2. tr. 1934).

Isikl. jm. saadud andmed.

A. S-te; T.

MARKUS, Anna, näitlejanna, sünd. 7. XII 1878 vkj. Viljandimaal Taevere v. Lahmusel kõrtsmiku ja möldri M. Saar'e tütrena, omandas 1887—93 alghariduse Paides, kus alustas asjaarmastajana lavalist tegevust 1896. Abiellunud 1899 õpetaja Jüri Markus'ega, siirdus ta järgmisel a. Tallinna, hakkas esinema vana „Estonia" asjaarmastajate-näitlejate trupis, kuulus „Estonia" kutseliste näitlejate hulka 1906—07 ja oli a-st 1907 näitlejaks Tartus „Vanemuises". Viimasest lahkus M. 1916 koos teistega — 10 näitlejaga —, kes koondusid näitetruppi, mis andis etendusi „Pandorin'i" seltsis Tallinnas kuni 1918. Mainitud a. oli ta „Draamateatri" asutajaid, liitus 1925 viimase tegevuse lõpetamise järel „Vanemuise" teatri näitlejaskonnaga ja teotses selles kuni paiukile minekuni kevadel 1928; viimaseil a-il on ta elanud Pärnus. — M. kuulub eesti esimeste lavapioneeride hulka. Leidnud õige peatselt oma eriala vanemate naiste karakterosades, ta on loonud palju intellektuaalselt tõlgendatud, küpsust saavutanud karakterkujusid. M. on tõlkinud teatrile rea näidendeid.

Isikl. jm. saadud andmed.

K. E. S.

MARKUS, Eduard, geograaf, sünd. 21. IV 1889 vkj. Tartumaal Kavastu v. taluniku pojana, õppis Tartu õpetajateseminaris ja peale reaalkooli lõppeksami sooritamist a-st 1916 Petrogradi geograafiainstituudis, mille lõpetas 1920. Töötanud õpetajana Venemaal ja a-st 1921 Tartu koolides, omandas ta 1928 Tartu ülikoolis dr. phil. nat. astme ja on toiminud s. a-st ühtlasi geograafia eradots-na, a-st 1938 dots-na ülikoolis. A-il 1924—28 on ta teotsenud koolinõunikuna ja olnud a-st 1926 Tartu ülikooli juures teotseva didaktilis-metoodilise seminari loodusteaduse haru õppejõuks. M. on avaldanud maateaduse õpperaamatuid ning kirjutisi ajakirjus ja ajalehis. Ta tähtsamad teaduslikud tööd on väitekiri „Die Grenzverschiebung des Waldes und des Moores in Alatskivi" (*Acta* A XIV$_3$, Tartu, 1929) ja „Geographische Kausalität" (*Acta* A XXX$_5$, *ibid.*, 1936).

Isikl. kogutud andmed. *A. T.*

***MARKUS, Georg**, seltskonnategelane, sünd. 11. X 1841 vkj. Kabala v. Kurla külas, suri 6. VI 1929 ukj. Loona v. Meedla külas.

Kaarma kogudusest saadud andmed; „Meie Maa" 1929, nr. 63; „Saaremaa Teataja" 1929, nr. 10.

***MARPURG, Georg(e) Gottfried**, vaimulik kirjanik, sünd. 6. III 1755 ukj. Saksamaal Langensalza linnas, oli umb. 1780—82 Tartu ühendatud kroonu- ja linnakooli konrektor; surn. 10. XI 1835 vkj. — Vastseliinas kirikuõpetajana töötades parandas M. märgatavalt selle kihelkonna kooliolusid, nii et senine koo-

lide arv ta eestvõttel tõusis kolmelt kümnele, andis suveti kiriklas õpetust koolmeistrite ettevalmistamiseks, korraldas kiriku juures koolilõpetanute teadmiste värskendamiseks nn. pühapäevakooli ning asutas koolilastele raamatute muretsemiseks paar raamatu- ja rahakassat. Lisaks varemini mainitud töile avaldas M. eesti keeles anonüümselt „Üts Jut katte ma meeste waijel" [Tartu, 1813], milles käsiteldi aktuaalseid kirikuelu jm. küsimusi. See töö on M-i ilukirjanduslikkude palade hulgas esileküündivamaid.

F. Oinas, G. G. M. (E. Kirj. 1935, nr. 12). *T.*

*MARTINA I'ro (kodanikunimega Irina Luik), rahvalaulik, sünd. 29. IV 1866 vkj., elab (1939) Petseri v. Kolovina külas.

Satseri ja Petseri vallavalitsuselt saadud andmed.

MARTINSON, Ernst, vt. MURDMAA.

*MARTNA Mihkel, ajakirjanik ja poliitikategelane. M. omandas tsunftimeistri tiitli 1892. a. alguses Tartus ja oli otsitumaid meistreid eriti toamaalimise alal. Tartu maalermeistrite tsunft kustutas M. oma nimekirjast alles 1912. — A-l 1905 kaitses M. sots.-dem. partei tsentralistlikku suunda P. Speegi (vt. ka *Suppl.*) jt. föderalistide vastu. — Maapaoaastail Berliinis tegi M. kaastööd ka K. Kautsky ajakirjale „Neue Zeit" ja koostas Max Grunwald'i poolt juhitud marksismi eraseminaris saksakeelse töö 8-tunnise tööpäeva kohta (see ilmus 1924 eesti keeles). Aug-s 1910 võttis M. sots.-dem. partei Tallinna osakonna esindajana osa II Internatsionaali kongressist Kopenhaagenis. — M. oli ka IV ja V Riigikogu abiesimeheks ja võttis aug-s 1928 ja okt-s 1931 osa parlamentidevahelise uniooni kongressist Berliinis ja Bukarestis. A-l 1931—32 oli ta Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei keskkomitee esimeheks. Ta ei harrastanud aga eriti jooksvat parteilist pisitööd, vaid nägi partei ülesannet esijoones eesti töötavate kihtide marksistliku teadvuse ja ühiskonnakäsituse süvendamises. Seetõttu sattus ta elu lõpul üha teravamasse vastuollu reformistlikult häälestatud partei-suundadega ja taunis järsult sotsialistide osavõttu koalitsioonivalitsustest. Hoopis tihedamaks kujunes ta vahekord E. Noorsotsialistliku Liiduga, mille esimeheks oli ta väimees N. Andresen (vt. *Suppl.*). M. oli 1905. a. Seltsi asutajaid (1929) ja selle esimees enda surmani. Tartu ülikool valis ta a-l 1930 70-a. sünnipäeva puhul üldkultuuriliste teenete eest audoktoriks *(dr. phil. h. c.)*. M. oli paar viimast eluaastat sageli haige ja suri 23. V 1934 ukj. Tallinnas (maetud Kose Metsakalmistule). — M. töist väärivad mainimist veel järgmised: aedlinnu propageeriv „Oma kodu" (Tall., [1913]), „Eestimaa autonomia ja Sotsialdemokratia" (Tartu, 1917), „Eesti polgud ja Sotsialdemokratia" (Tartu, 1917), „Politilised parteid" (Tartu, 1917), Soome töölisliikumise ja kodusõja käsitelu „Klassenkrieg in Finnland" (Kopenhaagen, 1918; John Eliel'i varjunime all; ilmunud eesti keeles osaliselt ajalehes „Sotsialdemokraat" 1918), „Tööliste Internatsional — üleilmline tööliste liit" (Tall., 1920), „Elukorteri viletsus ja selle lahendamise võimalused" (*ibid.*, 1927), „Kas oleme edasi jõudnud korteriviletsuse ja puuduse vastu võitlemises?" (*ibid.*, 1930), „Tallinna sündmusi 1905 ja 1906" (*ibid.*, 1930). Koguteoses „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt" I, II (*ibid.*, 1927, 1930) on M. avaldanud huvitavaid katkendeid oma päevikust, koguteoses „1905. a. revolutsiooni päevilt" (*ibid.*, 1931) mälestisi eesti sotsialistliku liikumise algusaegade kohta. Ta rohkest kaastööst välismaistele ajakirjadele väärivad esiletõstmist artiklid Eesti maareformi kohta Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni kuukirjas apr. 1926.

Isikl. saadud andmed; „Rahva Sõna" 1930, nr. 207; „Rahva Sõna" 1934, nr. 40 (K. F[reiberg], A. Oinas, Alma Ast, A. Ostra-Oinas), 41; „Vaba Maa" 1934, nr. 119, 120 ([E.] L[aaman]), 122; Pvl. 1934, nr. 140 jj.; „Sõdur" 1934, nr. 21/22; M. M. 1860—1934 (1935); N. Andresen, M. M. (1936). *T.*

*MASIK (Maasik), Ernst, majandustegelane, insener, on teotsenud juhtivalt laevasõidu ja kaubalaevastiku üldise arendamise alal ning olnud E. Laevaomanikkude Ühingu asjaajaja ja juhatuse liige praeguseni, a.-s. „Näituse" asjaajaja-direktor 1923—29 ja pärast seda juhatuse liige, Tallinna Laevaühisuse tehniline konsultant 1924—29 ja seejärel tehnilise ala juhataja. Kaubandus-

Tööstuskoja laevandussektsiooni liige ning nõunik on ta olnud 1926—34 ja a-st 1937, Loodusvarade Instituudi liige a-st 1937. M. on ühtlasi a-st 1927 rahvusvahelise laevaomanikkude ühingu „The Baltic & International Maritime Conference'i" asedirektor ning a-st 1925 Norra laevade klassi seltsi „Det Norske Veritas" tehniline inspektor ja esindaja Eestis. Ta oli 1922—28 Mereinseneride Seltsi esimees, on a-st 1935 Inseneri-koja liige ja töötanud kaasa veel mitmes majanduslikus ettevõttes. M. on võtnud korduvalt osa rahvusvahelistest meretöö konverentsidest Genfis, rahvusvahelistest laevaomanikkude kongressidest Pariisis, Haagis, Oslos jm. ja ka Eesti mereseaduse väljatöötamisest. Ta on avaldanud artikleid ajalehis ning ms. brošüürid: „Laevade tonnaasi mõiste" (Tall., 1920), „Puu kui ehitusmaterjaal" (*ibid.*, 1921), „Sadamate valitsemine ja sisemine korraldus välismaadel ja järeldused meile" (*ibid.*, 1928), „Eesti kaubalaevastik ja laevasõit" 1932. a. (*ibid.*, 1933) ja 1933. a. (*ibid.*, 1934) kohta. A-st 1933 on ta Kaubandus-Tööstuskoja laevasõidu sektsiooni bülletääni toimetaja.

Isikl. saadud andmed. *T.*

MASING'ite suguvõsa, tuntumaid ja suuremaid vabade talupoegade suguvõsasid, põlvneb Maarja-Magdaleena khk-st Kaiaverest, kus algupäraselt nimi on kuuldunud Masik (~ Massik ~ Masing). Suguvõsa eestiline päritolu pole seni veel päris vastuvaieldamatult tõestatud (perekonna traditsiooni kohaselt olevat sugu rootsi algupära), ent XVIII s. kestel näivad selle suguvõsa liikmed eranditult eesti rahvusse kuuluvat. Alles hiljemini talupojaseisusest väljajõudnud ja teise sotsiaalsesse ning kultuurilisse keskkonda sattunud suguvõsa liikmed on kas saksastunud või venestunud. Seni üsna lünklikult ja puudulikult läbiuuritud suguvõsa meespoolne joon on põllumeeste, möldrite, mitmesuguste käsitööalade, kaupmeeste, sõjaväelaste (kuni kindrali auastmeni) jne. tööalade kõrval andnud õige suurel hulgal avalikke tegelasi ka haridusalale, alates külakoolmeistrist kuni ülikooli professorini, muusikuid, maalikunstnikke jt. Eriliselt mainitav on aga suur arv köstreid (24) ja pastoreid (12). Silmapaistvamate suguvõsa liikmete kohta on lisaks varemini ilmunud artiklitele (vt. Carl Gottfried Gustav M., Gotthilf Leonhard M., Karl Johannes M., Otto Wilhelm M.) avaldatud alamal eluloolisi andmeid. — Gustav Alexander Hermann M., kirikuõpetaja, sünd. 5. IX 1832 vkj. Carl Gottfried Gustav M-i (vt.) pojana, õppis 1851—54 Tartu ülikooli usuteaduskonnas ja oli 1860—1901 Vastseliinas kirikuõpetajaks; surn. 13. VIII 1901 vkj. seals. — M. toimetas trükki võrumurdelise Vastse Testamendi uue väljaande ja tõlkis uue agenda. — Johann Reinhold M., köster, sünd. 15. IV 1768 vkj. Tartumaal Sangaste köstri pojana, oli 1789—94 köster Piirsalus, 1797—1806 Järva-Jaanis, 1806—10 Rakveres, pärastpoole mõisaraamatupidaja ning -valitseja mitmel pool ja 1824 vaestekooli õpetaja Tallinnas, kus suri 27. XI 1824 vkj. — M-i kirjutatud oletatavasti on „Sõbra-and, Eesti Ma-rahva lastele" (Tall., 1825; 2. tr. 1831). — Ludwig M., kirikuõpetaja, sünd. 4. VIII 1857 vkj. põllumees Detlof Ludwig M-i pojana, õppis Tartu ülikoolis keele- ja usuteadust 1877—82, oli kirikuõpetajaks Kihelkonnal 1882—84, Kaarmal 1884—86, seejärel Paldiskis ja viimaks uuesti Kihelkonnal, kus suri 9. II 1906 vkj. — M. toimetas trükki jutlustekogu erilehtedena „Kiriku kellad" (Kuressaare, 1900—01).

M. Lipp, Masingite suguvõsa (1907), lk. 132; J. Masing, Die Nationalität der Familie Masing (1910); Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1909/1910 (1913), lk. 325 j.; Post. 1901, nr. 182, 196; SB GEG 1901 (1902), lk. 102 (W. Schlüter); Nordlivländische Ztg. 1901, nr. 244. *M. L.*

***MASING, Gotthilf Leonhard**, keeleteadlane, suri 4. IV 1936 ukj. Tartus.

Post. 1936, nr. 94, 95 (V. Ernits).

***MASING, Jaan**, arst ja seltskonnategelane, on olnud tänini Tallinna E. Põllumeeste Seltsi ja 1919—21 Tall. Majaomanikkude Seltsi esimees, a-st 1929 Üleriikliku Majaomanikkude Seltside Liidu juhatuse liige ning 1931—35 esimees, a-st 1937 Majaomanikkude Koja ja 1928—31 Tall. E. Arstide Seltsi esimees, 1935—38 Riigi Majandusnõukogu ja a-st 1938 Riiginõukogu liige. Tallinna linnavolikogu liige on ta a-st 1930 majaomanikkude rühmas ja a-st 1935 ühtlasi linna revisjonikomisjoni esimees; ta on toiminud a-st 1928 ka eesti ev. luteri

usu konsistooriumi abipresidendina. M. oli IV ja V Riigikogu liige majandusrühmas, kes liitus jaan-s 1932 rahvusliku keskerakonnaga.

Isikl. saadud andmed. *J. K.; T.*

MASING, Karl Ernst Alexander, balti-saksa arstiteadlane, sünd. 10. IX 1879 vkj. Peterburis arsti pojana, õppis arstiteadust 1897—1902 Tartu ülikoolis, töötas assistendina 1902—07 Tartu ülikooli hospitaalkliinikus ja sisehaiguste kliinikus ning võttis vahepeal arstina osa Vene-Jaapani sõjast. Omandanud 1908 dr. med. astme, töötas ta s. a. Berliini kliinikuis, 1908—10 assistendina Heidelbergi ülikooli sisehaiguste kliinikus ja 1909—10 Napolis „Stazione zoologica's". M. habiliteerus 1910 Tartus eradots-ks sisehaiguste alal, töötas 1911—14 suvel Heidelbergis ja järgmisel a. Kiel'is, 1915—17 Tartu ülikooli sisehaiguste kliiniku assistendina ja juhataja kt., a-st 1917 dots-na. Aug-st dets-ni 1918 oli M. ülikooli polikliiniku juhataja, 1919 „Ühisabi" ja siis Punase Risti haigla juhataja. Ta toimib a-st 1919 Tartu ülikooli korralise prof-na sisehaiguste alal ja sisehaiguste kliiniku juhatajana. — M. on avaldanud üle 40 töö välis- ja kodumaa ajakirjus, nagu: „Deutsches Archiv für klinische Medizin", „St. Petersburger medizinische Wochenschrift", „Zeitschrift für physiologische Chemie", „Archiv für experimentelle Pathologie und Pharmakologie", „Труды Пироговскаго Общества", „Archiv für die gesamte Physiologie", „Klinische Wochenschrift", „Eesti Arst", *Folia Neuropathologica Estoniana* jm. Ta on esinenud ettekannetega ja olnud tegev ka mitmes organisatsioonis.

Isikl. saadud andmed. *K. S.*

***MASING, Otto Wilhelm (Ottu Willem),** kirjamees ja eesti keele uurija, sünd. 28. X 1763 vkj., on pidanud ennast alati sakslaseks, mitte eestlaseks. Eesti kirjanduse ja keele alal asus M. tööle alles oma vanemas eas (peale 50. eluaastat). Selle põhjuseks oli ühelt poolt ta asumine Äksi, eesti kultuurikeskusele Tartule lähemale, teiselt poolt tolleaegsete estofiilide üldine huvitõus vabaneva rahva vastu. Kui ta varemini ei usaldanud küllaldaselt oma eesti keele oskust, siis nüüd tundis ta end sel alal üle olevat teistest kaasaegseist kirjameestest ning julges neid isegi teravalt arvustada. Oma tööga „Ehstnische Originalblätter für Deutsche" (1816) tahtis M. näidata, kuidas eesti keeles tuleb kirjutada. Kui aga ta töö balti sakslaste poolt külmalt vastu võeti ja ta ülikooliski ei pääsenud eesti keelt õpetama, siis sai M. pahaseks ning pöördus oma kirjutistega maarahva poole. Neil asjaoludel tekkisid ta „Pühhapäwa Wahhe-luggemissed" (1818), millele hiljemini järgnes „Marahwa Näddalaleht" (1821). M-i ratsionalistlikult häälestatud rahvakirjanduslik tegevus tegi ta eesti kirjamehena kuulsaks. M-t võib pidada eestisõbraliseks keele- ja kirjameheks, kelle tegevus osalt on kõrvutatav teiste estofiilide omadega, üldiselt aga ulatub siiski neist üle.

G. Suits, O. W. M. kirjamehena (E. Kirj. 1932, nr. 4, 11); Kampmaa, Peaj. I IV (1938). *A. K.*

***MATHIESEN, Andres (Andrei),** metsateadlane, valiti jaan-s 1920 Tartu ülikooli õppejõuks (astus ametisse aga s. a. sügisel), omandas 1928 dr. rer. for. astme, sai 1928 korraliseks prof-ks metsakorralduse õppetoolile ja ühtlasi põllumajandusteaduskonna dekaaniks, kellena toimis 1937. a. lõpuni. — M. on võtnud osa rahvusvahelistest kongressidest metsamajanduse alal 1926 Roomas ja 1936 Budapestis ning metsakatsejaamade alal 1929 Stokholmis. Ta on teotsenud mitmes organisatsioonis, nagu Riigi Metsatööstuse Nõukogus 1928—37 liikmena ja 1932—37 esimehena, Riigi Metsamajanduse Nõukogus asutamisest 1935 kuni 1937, Loodusuurijate Seltsi (Tartus) looduskaitse sektsiooni esimehena a-st 1927 ja ühtlasi Looduskaitse Nõukogus (kuni 1938), Tartu Kaunistamise Seltsis jm. A-st 1932 on ta Akadeemilise Metsaseltsi, a-st 1934 Soome Metsaseltsi, a-st 1936 Läti Metsaseltsi ja a-st 1938 Leedu Metsaseltsi auliige. A-st 1937 on ta Loodusvarade Instituudi liige ning a-st 1938 ühtlasi selle instituudi metsandusesektsiooni juhataja. M. on esimesi süstemaatilisi ja põhjalikke metsakultuuri ja -teaduse edendajaid Eestis. Eriti silmapaistev on Tartu ülikooli õppemetskonna korrastamine vastavalt tegeliku elu, õppetöö ja teaduslikele nõudeile. Ta on teostanud välismaa puude liikide kohastamiskatseid, korraldanud dendroloogiaaedu ja nende kaudu levitanud peaaegu kõiki siinses kliimas kasvavaid tarbe- ja ilupuid. M-i töist on tähtsamaina maini-

tavad: „Tüve pikuti läbilõike pind kui faktor tüve massi määramiseks“ (Tartu, 1925), „Kastre-Peravalla kase puiestikkudest“ (*ibid.*, 1926), „Ülikooli õppemetskond“ (*ibid.*, 1927), „Abitabelid metsakorraldustöödeks“ (Tall., 1929), „Geodeesia põhijooned“ (Tartu, 1929), „Beiträge zur Holzmassenermittelung mit besonderer Berücksichtigung der Schwerpunktsmethode“ (*ibid.*, 1931), „Dendroloogia“ (*ibid.*, 1934), „Metsakorralduse arenemine Eestis“ (VII Eesti metsanduse aastaraamat, Tartu, 1935), „Metsamaterjalide hindade tõus Eestis“ (Tartu, 1938) ja „Jahinduse ja metsanduse vahekordadest“ (*ibid.*, 1939). Peale selle on M. avaldanud hulga artikleid ajakirjas „Eesti Mets“ jm.

Isikl. jm. saadud andmed. *P. K.*

MAURACH, Martin, metsateadlane, sünd. 5. II 1856 vkj. Põltsamaal kirikuõpetaja C. P. L. Maurach'i (vt.) pojana, õppis metsateadust 1879—81 Saksis Tharand'i metsaakadeemias. M. oli metsaülemaks Tartumaal Kastre-Peravallas 1883—97, Jamburgi maakonnas Soikinos Mecklenburg-Strelitz'i hertsogite metsades 1897—1905, elas seejärel Põltsamaal ja siirdus 1916 Riiga, kus suri 21. XII 1918 ukj. — M-i juhatusel teostati Kastre-Peravalla metsas suurejoonelised kuivendustööd ühenduses metsa parvetuskanalite kaevamisega; samuti kultiveeriti rohkesti metsa ning soetati ka mitmeid välismaa puuliike. M-i sulest on ilmunud raamatud „Neue Kubiktafeln für Nadelholzklötze nach Toppstärke“ (Tartu, 1893), „Balkentafeln nach Oberstärke für Kiefer und Fichte“ (Tall., 1909) ja „Die practische Forstwirtschaft. Praktikaline metsaasjandus“ (Tartu, 1893), viimane kõrvuti saksa- ja eestikeelse tekstiga.

Alb. Livonorum (1908) ja Nachträge (1925) jm. saadud andmed.

O. D.

***MAURITZ, Konrad,** majandustegelane, on toiminud Eesti Vabrikantide Ühisuse sekretärina ja Kaubandus-Tööstuskoja suurtööstuse (IV) sektsiooni sekretär-nõunikuna tänini; peale selle on ta olnud juhtivalt tegev veel paljudes majanduslikes ning tööstuslikes jt. organisatsioones, nagu Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisuse juhatuses a-st 1907, o.-ü. „Silikat'i“ juhatuses 1910—29, a.-s. „Balti Päästeseltsis“ juhatuse esimehena 1918—30, Eesti Tööliste Kinnitusühisuses juhatuse esimehena a-st 1921, a.-s. „Polaris'e“ juhatuses a-st 1925, a.-s. „Voltas“ juhatuse liikmena a-st 1931 ja esimehena a-st 1937, a.-s. A. M. Luther'i juhatuses a-st 1935, o.-ü. „Estonia Teatri ja Kontsertmaja“ nõukogu esimehena a-st 1919, sihtasutiste „Eesti Kunstimuuseum“ ja „Sanatoorium Kloostrimets“ juhatuses jm. M. on korduvalt osa võtnud rahvusvahelise tööbüroo konverentsidest Genfis tööandjate esindajana. Ta on teotsenud ka kunstimetseenina ja omab isiklikult tähelepandavat kunstikogu (peamiselt maale).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

MAYDELL, Karl Gustav v., põllumajandustegelane, pärusrendi propageerija, sünd. 17. V 1788 vkj. Järvamaal Kuru mõisa omaniku pojana, õppis 1803—05 Tartu ülikoolis õigus- ja majandusteadust, oli a-st 1808 Kuru mõisaomanikuks ning toimis ühtlasi meeskohtunikuna ja kreisisaadikuna; surn. 22. VII 1857 vkj. Kurus. — M. avaldas raamatu „Vorläufige Ideen zu einer Erbpacht-Einrichtung auf Korn mit den künftigen freien Ehstländischen Bauern“ (Tartu, 1817), milles ta peab lühiajalisi teoorjusel põhinevaid rendilepinguid ebasoodsaiks talunikele kui ka mõisaomanikele ja eelistab neile loonusmaksudel põhinevat pärusrenti. Kus teoorjus esialgu osutub paratamatuks, seal tuleks iga taluniku hoolde anda osa mõisa põldu ja karjamaad, mida talunik peaks iseseisvalt enda vastutusel mõisaomaniku jaoks harima ja koristama. Loonusrendi puhul tuleks aga mõisu majandada vabade sulaste abil. M. pidas vajalikuks talude pindala suurendamist ja nõudis, et kindlaksmääratud renti ei tohi tõsta juhul, kui talu tulud suurenevad. Rentnik olgu kohustatud teatava aja jooksul siirduma neljaväljasüsteemile, ehitama valgeid ja korstnaga elumaju, suurendama karja jne. Ka peab talunik omama õigust mõisaomaniku teadmisel oma talu müüa, pärandada ja seda võlgadega koormata. Teoorjuse puudusi ettenägelikult korvata püüdvate määruste rakendamise abil majandas M. heade tagajärgedega oma valduses olevaid mõisu, kusjuures ta pani eriti rõhku otstarbekohasele viljavaheldusele ja korrastatud metsandusele. M. on avaldanud veel ülevaate „Statistische Beschreibung des Kirchspiels Ampel“ (Inl. 1836, nr.

19—20, 31), kirjutisi ajakirjas „Landwirthschaftliche Mittheilungen“ ja väljaandes „Livländische landwirthschaftliche Jahrbücher“.

Geneal. Handb., Estland I, 2 ja 3 [1933—34?]; K. v. Maydell, Das freiherrliche Geschlecht von Maydell (1868); Inl. 1857, lk. 635; ERKA, Eestimaa talurahvaseaduse teostamise komisjoni arhiiv, toimik nr. 75 (1817/1818).

L. L.

MAYER (-Bacum), Richard, baltisaksa tööstur, sünd. 16. IX 1860 vkj. Tallinnas raehärra, pärastise bürgermeistri pojana, omandas üldhariduse Tallinna toomkoolis 1870—73. M. reisis 1877—83 välismail, oli 1883—85 tegev Tallinnas isa äris ja asutas 1885 oma ema Catharine M-ga (sünd. Eggers) kaubamaja „Woldemar Mayer'i lesk & Poeg“. Äri kauples viljaga ja teotses laevaagentuurina, jätkas aga a-st 1896 tegevust „Keemiavabrik Richard Mayer'i“ nime all. Ettevõtte aktsioneerimisel s. a. määrati põhikapitaliks 750 000 kuldrubla, mis suurendati järgmisel a. 1 200 000 kuldrublani. M. lahkus ettevõttest 1908, siirdus Saksa Panga teenistusse Berliini ja sealt 1912 Londoni Saksa Panga osakonda. Ta on elanud viimaseil a-il Brüsselis. — Vene tekstiiltööstuse kui ka erituru suured nõuded tõstsid üha vabriku toodete hulka (milledest tähtsamad olid sool, väävel, salpeeter, piimahappe oksaalhape, naatriumlaktaat, eeter, tinavalge, värvid jm.) ja paisutasid ettevõtte tööliste arvu peatselt kuni 500-ni. Maailmasõja ajal laiendati tööstust ka sõjaliste kemikaalide tootmisele. E. Vabariigi ajal vabrik ei suutnud kohastuda oludega ja likvideerus 1930.

E. Gahlnbäck'ilt (Tallinnas), Eestimaa Kirjanduslikust Ühingust jm. saadud andmed.

J. M.

***MELLIK** (end. perekonnanimi kuni 1938 **Melnik**), **Voldemar**, kujur, sai nov-s 1934 kunstiprof-ks „Pallase“ kunstikoolis Tartus, siirdus sügisel 1935 Tallinna Riigi Kunsttööstuskooli õppejõuks ja skulptuurtöökoja juhatajaks. — M. on avaldanud kiiret ja pidevat tehniliste võimete, vormikindluse, stiilipuhtuse ja sisutiheduse tõusu ning ta uuemaaegne looming puhtskulptuurses osas on saanud üksmeelse ja suure tähelepanu osaliseks nii kodukui ka välismail korraldatud kunstinäitusil. Ta teoseist, mis loodud alates a. 1926, on kõige enam väljapaistvad: figuraalsed skulptuurid „Laps kassidega“ (graniit, 1928), „Hommik“ ja „Mõtleja“ (paarikteosed hallist graniidist, 1930), „Ekstaas“ ja „Puhkaja naine“ (1. punasest, 2. mustast graniidist, 1931), „Vana tõug“ (graniit, 1933), barokne „Koit“ ja „Hämarik“ (pronks, 1936) Kadrioru lossi kaunistamiseks, ja „Põlevkivikaevur“ (kips, 1937); portreelised teosed — Fr. Kuhlbars'i rinnakuju (graniit, 1927), „Poisi pea“ (graniit, 1928), „Kalamees Karepa'lt“ (pea, graniit, 1931), K. E. Sööt'i portree (graniit, 1933) ja dr. J. Hurda portree (marmor, 1934) ning mälestussambad E. Vabadussõjas langenuile Järva-Jaanis (1929) ja dr. Fr. R. Faehlmann'ile Tartus (1930). Peale selle on M-lt veel teisigi monumente, näiteks E. Vabadussõjas langenuile Otepääl (1926), Alatskivil (1927), Järva-Peetril (1928), Järva-Madisel (1929) ja Rannus (1930) ning hauasambad Fr. R. Faehlmann'ile (1928), G. Roht'i perekonnale (1929) ja dr. A. J. P. Eisenschmidt'ile (1929), kõik Tartus. M. on olnud ka kunstiühing „Pallase“ juhatuse liige ja 1934—35 Tartu Kunsti ja Kirjanduse Klubi esimees. A-st 1938 on ta Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuse peasekretär ja sihtkapitali nõukogu liige. Ka on M. osa võtnud eesti kunsti välisnäituste korraldamisest.

Isikl. saadud andmed; „Varamu“ 1938, nr. 2 (R. Paris).

A. V.; T.

MENAR, vt. **LÖWIS OF MENAR.**

***MENGDEN, Gustav v.**, parun, Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 17. IV 1625. — M. oli Rootsi aja lõpul mõisadereduktsiooni kestel Liivimaa aadli tähtsam juht. Jäädes üldiselt lojaalseks Rootsi riigivõimu vastu, püüdis M. ühelt poolt kindlustada Liivimaa aadli seisuslikke eriõigusi ja poliitilist eriseisundit riigivõimu suhtes, teiselt poolt aga hankida aadli seisuslikule korporatsioonile suuremat mõju riigi üldpoliitikas. Ta katsed saavutada 1660. a. paiku Liivimaa rüütelkonnale õigust osa võtta Rootsi riigipäevast põrkasid aga viimase vastuseisule. 1678. a. püüdis M. maapäeva ülesandel lahendada kun. Karl XI-ga (vt. ka *Suppl.*) pooleli jäänud neljandikreduktsiooni küsimust. Rüütelkonna nimel pakkus M. kuningale

vastutasuks neljandikreduktsioonist loobumise eest võimalust tagastada rootsi suuraadli käes olevaid nn. staarostkondi. M. saavutaski Ljungby's Karl XI-lt resolutsiooni, milles kuningas lubas neljandikreduktsiooni Liivimaal teostada mitte ilma maapäeva nõusolekuta. Liivimaa aadli palvekirja sõnastus võib-olla andis kuningale ulatuslikud juriidilised võimalused teostada uut suurt Liivimaa aadli mõisade tagastamist. Tõrjunud tagasi Liivimaa aadlikkude poolt tema vastu avaldatud süüdistused uue reduktsiooni põhjustamisel, jätkas M. võitlust reduktsiooni ja hiljemini ka uue adramaaderevisjoni vastu. M. oli tsentraliseeriva riigivõimu vastu sihitud seisusliku ideoloogia silmapaistvamaid edasiarendajaid. Juba neljandikreduktsiooni päevil asus M. seisukohal, et Liivimaa aadli valdkond on seotud Rootsi riigiga ainult personaaluniooni kaudu, mistõttu Rootsi riigipäeval ei tohiks olla mingeid õigusi teha otsuseid Liivimaasse puutuvais küsimusis. Kui Karl XI alul põhjendas oma reduktsiooniõigust asjaoluga, et ta on piiskoppide ja Poola kuningate otsene järglane, püstitas M. sellele vastuväite: Liivimaa aadli suhtes polevat Karl XI absoluutne valitseja, vaid olevat seotud lepinguga; kuninga vaba teotsemist piiravat tema enda poolt kinnitatud aadliprivileegid, eriti aga Ljungby's antud lubadus ja aadli valduse üldine kinnitus. Mõisadereduktsiooni küsimuses soovitas M. alul pooldada vabatahtlikult reduktsiooni, vähemalt näiliselt, et mitte koos reduktsiooniga viia hädaohtu aadliprivileege täies ulatuses. Hiljemini (1681. a.) maapäev otsustas siiski mitte järele anda Karl XI esialgu mõõdukaile reduktsiooninõudmistele. Seejärel, kui 1682. a. otseseil läbirääkimistel Karl XI-ga jäeti kasutamata võimalus jõuda kuningaga kokkuleppele, ei jäänud M-lgi muud üle, kui asuda kaitsema rüütelkonna seisukohti kuninga järjest suurenevate reduktsiooninõuete vastu. Liivimaa aadli mõisade tegeliku tagastamise edasilükkamine 1684. a-ni näis õigustavat kaalutlusi, et õiguslikkude väidetega, eriti rõhutades Karl XI 1678. a. „lubadust", võib reduktsiooni ära hoida. Siiski ei saavutanud need väited, mis kuningat ärritasid, oma eesmärki. M-i poolt arendatud ideoloogiast tegi J. R. Patkul (vt.) hiljemini järelduse, et Liivimaa aadlil on õigus katkestada sidemeid Rootsiga, kui kuningas lepinguid ei täida. Baltluse ideoloogia arengu seisukohast tuleb M-i tähtsust kaugelt kõrgemalt hinnata, kui see seni sündinud.

J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion I (1931); J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, Eesti rahva ajalugu (1934), lk. 973 jj.

J. V.

*MENNING, Karl, teatritegelane ja diplomaat, on toiminud Eesti saadikuna nov-ni 1933 Berliinis ja seejärel okt-ni 1937 Riias. Ta valiti 1931 „Vanemuise" Seltsi ja nov-s 1936 eesti kutselise teatri 30 a. juubeli puhul Eesti Näitlejate Liidu auliikmeks. Alates 1937. a. elab M. Tartus.

Isikl. saadud andmed; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935). *T.*

*METS, Jaan, agronoom, on toiminud Jõgeva Sordikasvanduse heintaimede osakonna juhatajana tänini, olnud ühtlasi 1927—29 õppeülesandetäitja, 1930—37 eradots. ja a-st 1938 dots. heinakasvatuse alal Tartu ülikoolis. — Ta on olnud tegev, peale varemini mainitute, veel mitmes organisatsioonis, nagu Talumajandusnõuande Büroos abiesimehena 1929—32, E. Agronoomide Seltsis, Tallinna Majanduse Ühisuses, E. Sooparanduse Seltsis, Agronoomide Kojas jm., esindanud Eestit Balti Agronoomide Liidu kongressidel ja kuulunud Liidu juhatusse ning võtnud osa teistestki rahvusvahelistest kongressidest. M. on väljapaistva agronoomina teotsenud eesti põllumajanduse arendamisel karjamajanduslikus suunas, propageerinud energiliselt heiniku- (niidu- ja karjamaade) kultuuri, aretanud selleks kohaseid heinasorte, uurinud nende bioloogiat ja lahendanud katseliselt heina- ja seemnekasvatuse uudisküsimusi. Ta on esinenud ettekannetega kongressidel, kursusil jm. ning avaldanud hulga artikleid ajakirjus jt. perioodilisis väljaandeis, nagu „Agronoomia", mille toimetajaks ta on olnud tänini, „Uus Talu", „Niit ja Karjamaa", „Põllumajandus", „Väikepõllumehe kirjavara" jm. Neist töist on nimetada „Linakasvatus Eestis" (koguteoses „Eesti", Tartu, 1926), „Meie heinaseemnekaubanduse ja heinaseemnekasvatuse praegune seisukord ja arendamise või-

malused" („Agronoomia" 1926, nr. 4), „Heintaimed" (Põllumehe käsiraamat II, Tartu, 1928) ja „Edusamme meie heinaseemne-kasvatuses" („Agronoomia" 1929, nr. 11 ja 1930, nr. 1—3, 5). A-st 1938 on M. „Põllumajandusliku entsüklopeedia" peatoimetaja.

Isikl. kogutud andmed. *K. L.*

METS (Mõts), Peeter, Riia vaimuliku seminari lektor ja tsensor, sünd. 19. VIII 1843 vkj. Tartumaal Kastolatsi (pärastises Vana-Otepää) v. Kaarna külas taluniku pojana, salviti 1847 vene-õigeusku, õppis Riias vene-õigeusu 4-klassises vaimulikus koolis, 6-klassises vaimulikus seminaris ja lõpetas 1873 Peterburi vaimuliku akadeemia magistrandina. Ta toimis 1873—1902 Riia vaimuliku seminari lektorina, õpetades alul kreeka keelt, siis ms. kirikuajalugu, piiblilugu ja 1879—1902 ühtlasi eesti keelt. M. oli 1879—82 Liivimaa abitsensoriks eestikeelsete trükitoodete alal; surn. 6. XI 1902 vkj. Riias. — Põhjaliku ja eduka õpetus-kasvatusliku töö kõrval seminaris on M. olnud tegev ka Riia eesti lauluseltsis „Imanta", ms. mõnda aega (umb. 1888—89) esimehena, ja Riia Peetri-Pauli eesti koguduse kuratooriumis. Ta on tõlkinud eesti keelde ka usulis-kõlbla sisuga raamatuid ja brošüüre. M. sai elatanud tsensori J. Grödinger'i abiliseks M. Suigusaare (vt.) järglasena ja toimis, nagu eelkäijagi, trükitoodete, eriti ka C. R. Jakobson'i (vt.) „Sakala" tsenseerimisel sellele sõbralikus, koguni kaitse alla võtvas ning vabameelses vaimus. Selle tagajärjel balti ringkondade ja Liivimaa rüütelkonna poolt võimude ees teostatud, tsensuuri vastu sihitud rünnakuid oskas M. aga tagasi tõrjuda ja end nende vastu leidlikult kaitseda, kuni ta seoses Mats Tõnisson'i (vt.) „Rahva Täht-raamatus" avaldada lubatud kirjutistega vabastati ametist.

„Рижскія Епархіальныя Вѣдомости" 1898, nr. 19 ja 1902, nr. 23; H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—83. a. („Looming" 1929, nr. 4); „Eesti Postimees" 1882, nr. 5, lk. 3; „Olevik" 1882, nr. 6, lk. 1; „Tartu Eesti Seitung" 1882, nr. 5, lk. 2, nr. 14, lk. 3 ja nr. 17, lk. 2; ülempreester P. Saar'elt (Häädemeestel), A. Õun'alt (Riias), Kastolatsi ap.-õigeusu ja Otepää ev. luteri usu kogudusest saadud andmed. *J. O.*

***METSANURK, Mait** (pseud.; kodanikunimega **Eduard Hubel**), kirjanik, viibis 1928 Pariisis, on teotsenud hilisemail aastail elukutselise kirjanikuna ja 1935—37 ajalehe „Uus Eesti" toimetuse liikmena. M. oli E. Kirjanikkude Liidu esimees 1930—37 ja Raamatuaasta peakomitee esimees 1935—36. Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali valitsuse esimehena toimib ta a-st 1938 ja Tallinna Kirjanikkude Ühingu esimehena a-st 1939. Ta on EKS-i auliige a-st 1932. M. on avaldanud novellikogud „Viimne päev" (Tall., 1927), „Elu murrab sisse" (Tartu, 1931; ungari keeles 1933) ja „Maine ike" (Tartu, 1933; 2. tr. 1939), jutustise „Taniel heitleb" (Tartu, 1932) ja noorsoojutu „Mändide all" (Tartu, 1933); romaanid „Punane tuul" (Tartu, 1928), „Fr. Arraste & Pojad" (Tartu, 1930), „Ümera jõel" (Tartu, 1934; 3. tr. 1937; soome keeles 1936), „Soosaare" (Tartu, 1936), „Kutsutud ja seatud" (Tartu, 1937; 2. tr. 1938) ja „Tuli tuha all" (Tartu, 1939, ilmumisel); näidendid „Talupoja poeg" (Tartu, 1929), „Mässuvaim ehk agulirahvas läheb ajalukku" (Tall., 1931), „Haljal oksal" (Tall., 1932; ka läti keeles), „C. R. Jakobson" (Tartu, 1935) ja „Maret elukoolis" (Tall., 1938). — Neist M-a teoseist on silmapaistvamad romaanid „Ümera jõel" ja „Kutsutud ja seatud". Esimeses elustas M. uuesti ajaloolise romaani harrastuse ja teises käsitleb ta kirikuga seotud küsimusi. M. on jäänud kiireks ning arvustavaks reageerijaks ajanähtustele. M-a töist on ilm. 2. tr. veel „Jutustused ja novellid" (1929), „Ennäe inimest" (1929), „Valge pilv" (1930) ja „Taavet Soovere..." (1935; kõik ilm. Tartus).

H. Raudsepp, M. M. ja tema aeg (1929); „Looming" 1929, nr. 9 (O. Urgart); E. Kirj. 1929, nr. 11, 12 (M. Sillaots). *F. T.; T.*

***METTUS, Voldemar,** teatritegelane, oli „Vanemuise" teatri direktor 1925—31 ja dramaturg 1931—32, seejärel teatriarvustaja Tartus, a-l 1935 Tallinnas „Estonia" teatri dramaturg ja on alates nov-st 1935 „Päevalehe" toimetuse liige. *T.*

MEYENDORFF, Friedrich Gottlieb Alexander Kasimir v., parun, Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 22. VII 1839 vkj. Lätimaal Võnnu maakonnas

Ramka (Ramkau) mõisas, õppis Bērzaine (Birkenruh) eragümnaasiumis ja õigusteadust 1858—61 Tartu ja 1861—63 Zürichi ülikoolis; omandas viimases 1863 dr. jur. ja Tartus 1865 cand. jur. astme. A-il 1864—67 oli ta Liivimaa talurahva rentpanga sekretär ja 1868—70 Liivimaa rüütelkonna sekretäri kt.; selle järel oli ta talurahvaasjadekomisjoni sekretär, 1872—75 Liivimaa ev. luteri usu konsistooriumi assessor, 1875—84 Liivimaa rüütelkonna sekretär, 1884—1908 Liivimaa maamarssal ja seejärel maanõunik; surn. 21. IV 1911 vkj. Lätimaal Koknese (Kokenhusen'i) khk-s Vecbebri (Alt-Bewershof'i) mõisas. — M-i valimise tagajärjel maamarssaliks sai Liivimaa aadli reformipartei, kes 1878, 1880 ja 1882 oli tagajärjetult esinenud uue maaomavalitsuse reformi kavaga, mõjuka ja autoriteetse juhi. M. Zinovjev'i (vt. Sinovjev) tuleku järel Liivimaa kuberneriks 1885. a. hakati siin teostama kindlamat venestuspoliitikat. M., nagu ka H. v. Tiesenhausen (vt. *Suppl.*), pidas tarvilikuks maa erinevaid rahvuselemente liita ühiseks rindeks, et tagasi lüüa venestustaotlusi, ning soovitas anda ka eestlastele ja lätlastele mõõdukaid võimalusi kaasa rääkida maa omavalitsuse alal. Ka püüdis M. omapoolsete reformiesitistega venestuspüüdeid kõrvale juhtida. M-i taotlused olid küllalt läbinähtavad ja sellekohased rüütelkonna reformikavad jäeti kõrvale. A-l 1884 kokku astunud Balti konverents töötas M-i juhatusel välja uue kreisi- ja kihelkonnakorraldus kava, mis 1886 esitati kuberner Zinovjev'ile. Nii see kui ka kõik edaspidised M-i ja Liivimaa rüütelkonna poolt üritatud katsed kohaliku erikorra reformimiseks nurjusid. Valitsus omalt poolt esitas 1889 Baltimaade omavalitsuse kava, mis taotles aadli ja rüütelkonna võimupiiride kaugeleküündivat kitsendamist. Suurel määral just M-i mõjuka opositsiooni tagajärjel jäeti see aga kõrvale. Liivimaa rüütelkond 1889 nõustus talu- ja mõisamaa rahaliste maksude ühetasase jaotamisega ning pidas seetõttu aega soodsaks, et saavutada kõigist seisusist koosnev omavalitsuskorraldus majanduslikul alal. M-i energiliste sammude tagajärjel õnnestuski 1890 esitada vastav projekt, küid seekord katkestas Liivimaa omavalitsuse ümberkorraldamise sõjaministeerium. Viimase katse sel alal tegi M. 1905 Balti kongressi poolt tema juhatusel koostatud kava näol. M-i mõjustusel seati sisse 1905. a. lõpul Balti kindralkuberneri amet ja asutati selle juurde erinõukogu (vt. Nikolai II). Erinõukogu kui ka vastavate ettevalmistuskomisjonide poolt töötati välja rida reformikavu omavalitsuse jm. kohta. M-i mõjustusist hoolimata ei antud maaomavalitsuse projektile käiku. Maamaksundusseaduse väljatöötamisest, mida algatas H. v. Tiesenhausen, võttis ka M. juhtivalt osa. Valitsuse ulatusliku venestusaktsiooni vastu esitas M. rüütelkonna poolt rea palvekirju, projekte, seadusekavu nii keisrile, ministreile kui ka teistele kõrgemaile võimukandjaile, püüdes viimaseid ka isiklikult mõjustada. Neil sammudel oli ainult mõnel juhtumil mõjuvamaid tagajärgi.

A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I, II (1925, 1930); *Alb. Livonorum* (1908) ja Nachtrag (1925); Rig. Alm. 1909, lk. 97—102 [H. v. Bruiningk]; „Baltische Blätter für allgemein-kulturelle Fragen" 1926, lk. 129—136 (B. Hollander); Kalender der Deutschen Vereine Liv-Est-Kurland (1912), lk. 85—87 (E. Seraphim); Geneal. Handb., Livland, 7 [1935?], lk. 514, 520, 531 jt. *L. K.*

MICHELSON, Ivan (Juhan), Vene kindral, sünd. arvatavasti 1739 Eesti alal, tõenäoselt eesti päritoluga vanemate pojana (arvamus, nagu oleks ta rootsi päritoluga, on ümberlükatav). Vene sõjaväes teenides võttis M. osa 7-aastasest sõjast, kus ms. sai haavata 1758 Zorndorfi lahingus, ja teisist Vene sõdadest Türgi, Poola ja Rootsi vastu. Olles märtsist 1774 Pugatševi mässu mahasuruva eriühiku ülemaks, saavutas M. Vene riiklusele ohtlikuks kujunenud mässuliikumise likvideerimises märgatava pöörde, mis teenete tõttu ta ülendati polkovnikuks. A. 1797 ülendati M. ratsaväekindraliks, oli a-st 1800 Krimmi poolsaare ülemaks, a-st 1803 Valge-Vene sõjakuberneriks ja a-st 1806 Vene vägede ülemjuhatajaks Vene-Türgi sõjas; surn. 5. VIII 1807 vkj. Bukarestis. — M-le kuulusid Rõuge khk-s Saaluse ja Leevi mõis (1780—92) ja keisrinna Katariina II (vt.) poolt kingitud mõis (nimetatud ta omaniku järgi Ivano-

vo'ks) Vitebski kub-s Neveli maakonnas.

В. С. Арсеньевъ, Михельсоны (1910); M. Lipu kogutud andmed E. Kultuuriloolises Arhiivis; [G. A. W. v. Helbig], Russische Günstlinge (1809); И. И. Ореусъ, Иванъ Ивановичъ Михельсонъ („Русская Старина" XV, 1876); F. Russow, Russische Landschafts- und Lebensbilder (1864; äratr. „Revalsche Zeitung'ist"); Geneal. Handb., Estland, III, 5 [1933?], lk. 294 ja II, 1 [1930?], lk. 70; arhiivest kogutud andmed. *L. L-t.*

MICHETTI, Niccolò, itaalia arhitekt, sünniaeg pole teada, oli tegev paavsti arhitektina Roomas, palgati tsaar Peeter I (vt.) teenistusse ja ilmus 1718 Peterburisse. Venemaale jäi M. kuni 1723, mil siirdus tagasi Itaaliasse; surn. jaan-s 1759. — M. juhtis esialgu keiserliku arhitektina, alates kevadest 1719 Peterburi peaarhitektina ja riikliku ehitusameti juhatajana losside jt. suuremate keiserlikkude ja riiklikkude hoonete ehitamist Peterburis ning selle ümbruskonnas, osalt enese, osalt teiste arhitektide projektide järgi. M. iseseisvaist arhitektuurteoseist on tähtsamad ta esimene ehitis Venemaal — Kadrioru loss Tallinnas, mis 1718—19 katuse alla viidi ning projekti järgi M. Zemtsov'i poolt 1719—23 lõpetati, ja keiserlik loss Strelnas (alustatud 1720, muudetud mitmeti XVIII s. lõpul ja XIX s. alguses). Mõlemad lossid on ehitatud barokk-stiilis, nagu teisedki tema ehitised ja ümberehitused Peterburis, Peterhofis, Monplaisir'is jm. M. hilisemast tegevusest Itaalias on teada, et ta koos Paolo Posi'ga 1730. a. paiku ehitas *Palazzo Colonna* Roomas.

Историческая выставка архитектуры (1911); И. Грабарь, Исторія русскаго искусства III (i. a.); A. Vaga, N. M. ja Kadrioru loss („Olion" 1930, nr.2). *A. V.*

MIDDENDORFF, Alexander Theodor v., zooloog ja põllumajandustegelane, sünd. 6. VIII 1815 vkj. Peterburis prof. Theodor Johann M-i ja tõenäoselt eesti päritoluga ema pojana, õppis Peterburi 3. gümnaasiumis ja pedagoogilises instituudis, 1832—35 Tartu ülikooli arsiteaduskonnas ning omandas 1837 dr. med. astme; ta täiendas oma teadmisi Berliini, Erlangeni, Viini ja Breslau ülikoolis. M. oli 1839—43 Kiievi ülikooli erakorraline zooloogiaprof., kellena võttis 1840 osa K. E. v. Baer'i (vt.) ekspeditsioonist Lapimaale, kus kogus zoogeograafilisi andmeid lindude kohta; ta teostas 1843—44 Vene Teaduste Akadeemia ülesandel uurimisretke Siberisse. A. 1845 valiti ta Teaduste Akadeemia liikmeks; ta oli 1855—57 ühtlasi akadeemia sekretäriks. M. asus 1857 põllumehena elama Tartumaale Hellenurme mõisa, kus suri 16. I 1894 vkj. — A-il 1867, 1869, 1870 ja 1878 viibis M. Venemaal, ms. Valgemerel ja Novaja Zemlja saarel teaduslikkudel reisudel. M. oli 1859—60 Keiserliku Vaba Ökonoomilise Seltsi (Peterburis) ja 1862—82 Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Sotsieteedi president. Ta oli a-st 1865 Teaduste Akadeemia ja a-st 1869 Peterburi ülikooli auliige. M. on avaldanud hulga teaduslikke töid peamiselt zooloogia alal; neist on tähtsaim „Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens während der Jahre 1843—1844" I—IV (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences, Peterburi, 1847—75). M. hakkas esimesena Eesti pinnal oma mõisades Hellenurmes ja Pööraveres (Pärnumaal) ulatuslikult kasvatama ning aretama ardenni tõugu hobuseid ja eriti ka angeli tõugu karja (praegust eesti punast tõukarja).

Allg. D. B. 52 (1906); Энц. Сл. Брокг.-Ефр. XIX (1896); „Baltische Wochenschrift" 1894, nr. 3 jm. saadud andmed. *J. P.; T.*

MIDDENDORFF, Ernst v., põllumajandustegelane ja zooloogiaharrastaja, eelmise poeg, sünd. 10. I 1851 vkj. Peterburis, õppis seals. gümnaasiumis, Tartu ülikoolis a-st 1869 keemiat ja a-st 1873 põllumajandust, mis kursuse lõpetas 1875 cand. oec. astmega. A. 1870 saatis ta oma isa reisul Valgemerele ja Novaja Zemlja'le. M. töötas põllumehena Tartumaal Hellenurme mõisas ning tegeles ühtlasi loodusteadustega, eriti ornitoloogiaga; surn. 19. IV 1916 vkj. Hellenurmes. — M. oli pikemat aega Keiserliku Vene Kalakasvatuse ja Kalapüügi Seltsi Liivimaa osakonna ja Angeli Tõukarja Seltsi esimeheks ning a-st 1896 Vene Teaduste Akadeemia zooloogiamuuseumi (Peterburis) korrespondendiks. Ta oli aktiivselt tegev ka Liivimaa Üldkasulikus ja Ökonoomilises Sotsieteedis. M. omas arvukat, Baltimail kõige täielikumat kodumaa lindude

kogu (see viidi Saksa okupatsiooni ajal Berliini zooloogiamuuseumi, munadekogu aga Stokholmi).

Alb. acad. jm. saadud andmed. *J. P.*

MIHKELSON, vt. TUGLAS.

***MIKKELSAAR, Friedrich Volrad**, haridus- ja koolitegelane, suri 5. III 1930 ukj. Taagepera sanatooriumis.

Post. 1930, nr. 63, 65 (H. B. Rahamägi); Pvl. 1930, nr. 64 (N. Kann), 66 (N. Tann); „Vaba Maa" 1930, nr. 56 (A. Veidermann); „Kasvatus" 1937, nr. 4/5 (J. Sulengo).

***MIKK-KRULL, Olga**, ooperilaulja, oli tegev „Estonia" laval kuni 1937, mil ta siirdus pensionile.

„Teater" 1938, nr. 1 (A. Üksip); „Estonia" teatrilt saadud andmed. *T.*

***MIKO ODE (Jevdokia Kanniste)**, setu rahvalaulik, suri 19. VIII 1924 ukj.

Obinitsa ap.-õigeusu kogudusest saadud andmed.

MILÄNDER, Jaan, arstiteadlane, sünd. 17. VIII 1866 vkj. Pärnumaal Pati v. taluniku pojana, omandas alghariduse kohalikes algkooles ja Pärnus, õppis 1880—85 Pärnu gümnaasiumis ja omandas 1886 eksternina küpsustunnistuse Tallinnas. Õppinud arstiteadust 1888—93 Tartu ülikoolis, oli ta 1894—96 assistendiks ülikooli naistekliinikus ja omandas 1896 arstiteaduse doktori astme Tartus. M. teenis vanema ordinaatorina 1897—1920 Penza linnas kubermangu semstvo haiglas, kus juhatas sünnitusabi ja naistehaiguste osakonda, oli ühtlasi seals. leitud laste varjupaiga juhatajaks, ämmaemandate ja velskerite kooli õpetajaks, Penza linna erakliiniku osanikuks ja Punase Risti haigla konsultandiks. M. oli Penza linna arstideseltsi asutajaid ja juhatuse liige, Penza arstliku personaali abiandmiskassa esimees ja tegev ka linnavolikogu liikmena. M. toimis a-st 1920—37 korralise prof-na Tartu ülikooli naistehaiguste ja sünnitusabi õppetoolil ja ülikooli naistekliiniku juhatajana. Ta oli Tartu Eesti Arstide Seltsi esimees 1920—23. M. on avaldanud vene, saksa ja eesti keeles üle 40 teadusliku ja populaarteadusliku kirjutise ning töö ajakirjus.

Isikl. saadud andmed. *K. S.*

MILLI MALLIKAS, vt. RAUDSEPP, Hugo.

MOHRFELDT, vt. MÄEVÄLJA.

***MOORA, Harri**, muinasteadlane, oli 1929—37 Tartu ülikooli eesti ja naabermaade muinasteaduse prof-i kt., siis erakorraline prof. ja on a-st 1938 korraline prof. Ta töötas Balti Instituudi stipendiaadina sügissemestril 1931 Stokholmis; 1938 omandas ta dr. phil. astme Tartus. — M. on olnud a-st 1926 Õp. E. S-i juhatuse liige ja a-st 1936 selle esimees, kellena on algatanud ja juhtinud seltsi reformimist. Ta on esinenud ettekannetega Baltimaade jt. rahvusvahelistel muinasteadlaste kongressidel; a-il 1931—38 oli ta ERM-i valitsuse liige, on teotsenud Eesti Rahvuslaste Klubis (ERK-s), Muinsusnõukogus jm. M. on juhtinud 1936. a. alustatud eesti muinaslinnuste ulatuslikke väljakaevamise ja uurimise töid Peedu „Kerikmäel" ja Iru linnuses, 1937. a-st Lõhavere (Lembitu) linnuses. Ta on a-st 1929 Königsbergi muinsusteseltsi „Prussia", a-st 1930 Helsingi Suomen Muinaismuistoyhdistys'e, a-st 1936 Soome-Ugri Seltsi ja a-st 1937 Cambridge'i The Prehistoric Society kirjavahetajaliige ning a-st 1938 Eestimaa Kirjandusliku Ühingu auliige. M. poolt avaldatud teaduslikest töist mainitagu: „Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal" (Tartu, 1926), „Muinasteaduslikkude kogude juht" (*ibid.*, 1927; 2. tr. 1931), „Ausgrabungen ältereisenzeitlichen Hügelgräber im Kreise Jēkabpils" (Riia, 1928), „Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr." I, II (Tartu, 1929, 1938; väitekiri), „Wotische Altertümer aus Estland" (*Eurasia Septentrionalis Antiqua* IV, Helsingi, 1929), „Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit" (2 osas; Õp. E. S-i Aastaraamat 1928 ja 1929, Tartu, 1930 ja 1931), „Ein Hügelgrab der jüngeren Eisenzeit in Īle, Kreis Jelgava, Lettland" (*Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Riia, 1931), „Die Vorzeit Estlands" (Tartu, 1932), „Zur Frage nach der Herkunft der ostbaltischen emailverzierten Schmucks" („Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja" XL, Helsingi, 1934), „Tartu asutamise ümber" (koguteoses „Tartu" II, *ibid.*, 1934; seesama prantsuse keeles — Õp. E. S-i Aastaraamat 1933, *ibid.*, 1935), „Der Verwahrfund von Piilsi, Kirchspiel Avinurme" (*ibid.*, 1935), „Tutuli de l'âge du fer romain dans la région de la Baltique orientale" (Õp. E. S-i *Liber Saecularis*, *ibid.*, 1938), „Neue Funde der Bronze-

und frühen Eisenzeit aus Estland" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1937 I, *ibid.*, 1938), „Peedu Kerikmägi" ja (koos O. Saadre'ga) „Lõhavere linnamägi" (mõlemad teoses „Muistse Eesti linnused", *ibid.*, 1939; M. oli ka selle toimetaja). M. oli ulatusliku ja suure põhjalikkusega koostatud ning toimetatud teose „Eesti ajalugu" I (Tartu, 1935) tegevtoimetaja ning esiajalooliste osade peamine koostaja. Peale selle on M. avaldanud seinakaardi „Eesti muistse iseseisvuse-aja lõpul XIII saj." (*ibid.*, 1936), koostanud maakondi kirjeldava koguteose „Eesti" I—VI (*ibid.*, 1925—35) ja „Eesti majandusajaloo" I (*ibid.*, 1937) esiajaloolised osad, avaldanud artikleid mitmes koguteoses, nagu „Viron-kirja" (Helsingi, 1926), „Det Nya Estland" (Stokholm, 1928), „Kultuuri ja teaduse teilt" (Tartu, 1932), ajakirjus „ERK", „Ajalooline Ajakiri" jm. M. oli „Eesti entsüklopeedia" muinasteaduse osakonna toimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

MUGASTO (end. perekonnanimi kuni 1925 **Mundström**), **Hando (Heino, Heinrich)**, graafik, sünd. 5. I 1907 vkj. Rakveres töölise pojana, õppis Rakvere haridusseltsi koolis, linna 2. algkoolis ja poeglastegümnaasiumis, kus lõpetas kuus klassi, ja omandas kunstilise hariduse 1924—33 kunstikool „Pallases" Tartus; ta oli a-st 1935 samas koolis graafikaõpetajaks; surn. 11. VI 1937 ukj. Tartus. — M. oli kunstiühing „Pallase" liige ja a-st 1934 tegev selle juhatuses, ms. ka abiesimehena. Ta on esinenud a-st 1929 kunstinäitusil nii kodu- kui ka välismaal suure eduga, ms. omandades Varssavis 2. rahvusvahelisel puugravüüride näitusel (1936—37) väljapaistva koha. Ta tööde ülevaatenäitus korraldati Tartus nov-st dets-ni 1937, peale selle Tallinnas ja Rakveres. M. on viljelnud tušijoonistust ning peaaegu kõiki graafilisi tehnikaid, luues eriti silmapaistvat peamiselt puugravüüri alal, kus saavutas suure tehnilise täiuslikkuse. Ta puugravüüridele on iseloomulikud peen ja selge detailide väljatöötus ja suur meeleolurikkus. M. on andnud hulga raamatukaunistisi ning illustratsioone (puugravüüre), milledest on silmapaistvamad J. Sütiste „Südasuvi" (1934), „Päikese ootel" (1935) ning „Sadamad ja saared" (1936), J. Semper'i „Risti-rästi läbi Euroopa" (1935), F. Tuglase „Kuldne rõngas" (1936) ja „Väike Illimar" I (1937), M. Under'i „Ja liha sai sõnaks" (1936) ja eriti F. R. Kreutzwald'i (vt. neid ka *Suppl.*) „Kalevipoja" (1935) illustratsioonid. M. on avaldanud oma töist mapid: „Eesti kiviõlitehas", 6 originaalpuugravüüri (Tartu, 1935) ja „Hando Mugasto puugravüürid", 11 originaalpuugravüüri (Tall., 1938).

Isikl. saadud andmed; Post. 1937, nr. 156, 157 (R. Kivit), 158 ja 308; Pvl. 1937, nr. 158 (R. Paris), 310 (S. Karling, H. Mugasto-Johani); R. Paris, Jooni H. M-st kui raamatute illustreerijast (E. Kirj. 1937, nr. 8); „Tänapäev" 1937, nr. 6, 12; „Hando Mugasto mälestusnäitus 21. nov. — 5. dets. 1937" (1937; kataloog).

V. V.

***MUNKÁCSI, Bernát (Bernhard)**, ungari keeleteadlane, suri 21. IX 1937 Budapestis. „Voguli rahvaluule vanavara" 7. kd. ilmus 1921; „Aasia ja kaukaasia elemendid soome-ugri keeltes" (1901; õige pealkiri).

„Eesti Keel" 1935, nr. 1 (A. Raun); *ibid.* 1937, nr. 5 (A. Raun). *T.*

***MUNNA, Peeter**, majandustegelane, suri 7. VIII 1934 ukj. Tartus.

Post. 1934, nr. 214; „Kaja" 1934, nr. 188.

MUNTHE, Ludvig (õieti **Carl David Ludvig Wilhelm**), rootsi fortifikatsiooniajaloolane, sünd. 7. VI 1849 ukj. Jönköpingis ohvitseri pojana, ülendati 1866 fortifikatsiooni-alamleitnandiks, 1910 kindralmajoriks ja fortifikatsioonijuhiks; ta on teotsenud rootsi kõrgema sõjakooli õpetajana. — M. on muu hulgas avaldanud andmeterikka teose „Kungl. Fortifikationens historia" I—VI (Stokholm, 1902—17), milles käsitleb rootsi fortifikatsioonindust alates XVI s. kuni 1719. Teos sisaldab üksikasjalisi andmeid ka Eesti ala kindluste kohta. Eriti väärtuslikud on M. andmeist need, mis puudutavad Eesti ala kindluste ümberehitamisperioodi, alates kun. Karl XI (vt. ka *Suppl.*) valitsuse teisest poolest kuni Põhjasõjani.

Nord. Familjeb.; Vem är det? 1929 (1928). *H. S.*

MUNTHE, Arnold (õieti **Carl Ludvig Arnold**), rootsi meresõjaajaloolane, sünd. 10. I 1856 ukj. Oskarhamnis, omandas 1901. a. 1. järgu komandörkap-

teni astme, erustus 1914; surn. 9. XII 1926 ukj. — Oma suures teoses „Svenska sjöhjältar" I—XIII (Stockholm, 1899—1923) käsitleb M. rootsi meresõjakangelasi ja meresõjaajalugu, alates kun. Eerik XIV (vt.) kuni 1790. Teose väärtuslikumas osas, 6 viimases andes on käsiteldud Rootsi-Vene sõda 1788—90. Uurimuses „Sjömaktens inflytande på Sveriges historia" I, II (Stockholm, 1921—22) jälgib autor Rootsi sõjalaevastiku ajalugu vanemast ajast Põhjasõjani. Sama sõja kohta omab suurt tähtsust M. uurimus „Karl XII och den ryska sjömakten" I—III (Stockholm, 1924—27), milles autor erilise tähelepanuga vaatleb Peipsi, Laadoga ja Soome lahe laevastiku osa Põhjasõjas. M. arvustab kun. Karl XII (vt.) sõjapidamisviisi, pidades seda ebaotstarbekohaseks. Viimase teose kohta on avaldatud osalt ka üsna põhjendatud vastuväiteid.

„Ajalooline Ajakiri" 1926, lk. 159—160 [A. R. C(e d e r b e r g)]; S. B a c k m a n, Karl XII och den ryska sjömakten (Karolinska Förbundets Årsbok 1927); Nord. Familjeb.; „Historisk Tidskrift" 1927, lk. 60—61. *H. S.*

*MURDMAA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Martinson**), **Enn (Ernst)**, kooli- ja haridustegelane, on toiminud Eesti Õpetajate Liidu esimehena a-st 1923 (välja arvatud aa. 1929/30 ja 1933/34) tänini, olnud 1936—37 ja a-st 1938 Õpetajate Koja juhatuse liige algkooliõpetajate sektsiooni esimehena, 1937—38 Õpetajate Koja esimees ja a-st 1939 abiesimees. M. on energiliselt kaitsenud E. Õpetajate Liidu tegevuses senist suunda uute esilekerkinud voolude vastu. Ta on avaldanud A. Altajeff'i teose järgi elulookirjelduse „Beethoven" (Tall., 1927), brošüüri „Kooliuuendus Austrias, eriti Viinis" (*ibid.*, 1927) ja koolikirjanduse alal algkoolile saateraamatu „Kirjandust koolile" I—III (Tall., 1928—29), lugemiku „Elav sõna" I—IV (Tartu, 1932; koos J. Kuulberg'i, M. Nurmik'u, J. Oro, J. Parijõe ja Fr. Puusepaga). M. on toimetanud teose „Kooliuuenduse päevaküsimusi" (Tall., 1930), noorsoo ajakirja „Noorusmaa" 1926—28 ning „Noorusmaa" almanakid I—VII (Tall., 1929—33) ja ajakirja „Kasvatus" senini.

Isikl. saadud andmed. *T.*

MUTSU, **Taavet**, teatritegelane ja kirjastaja, sünd. 1. VI 1880 vkj. Tartumaal Kastre-Võnnu v. Võõbste külas põllutöölise pojana, õppis Võõbste külakoolis 1889—92 ja täiendas enda haridust iseõppimise teel. M. asus 1897 Tartu, kus oli Eesti Ev. Noortemeeste Seltsi raamatukoguhoidjaks 1901—05 ja ühtlasi närvikliiniku teenistuses 1904—07. Ta toimis 1907—16 „Vanemuises" kutselise näitlejana, kuulus 1916—17 Tallinnas „Pandorin'i" näitetruppi, oli sellest võrsunud „Draamateatri" asutajaid ja näitleja 1918—24, ühtlasi 1922—23 „Draamateatri" seltsi esimees. — Ta erialaks laval olid vaimulikkude osad. M. asutas 1916 Tallinnas laenuraamatukogu ja raamatukaupluse, hakkas kirjastama näidendeid ning looma näitekirjanduse keskladu. Ta likvideeris 1924 laenuraamatukogu (müügi teel ERM-i Arhiivraamatukogule) ja asutas 1926 uue laenuraamatukogu. M. toimetusel on ilmunud „Üldine näitekirjanduse nimekiri" (Tall., 1921), „Näidendite kataloog" I—VI (*ibid.*, 1927—38) ja „Spetsiaal teatriraamatukogu nimestik" (*ibid.*, 1930).

Isikl. jm. saadud andmed. *R. A.*

*MUTT, **Victor**, Vabadussõja tegelane, oli 1924—26 Eesti saatkonna 1. sekretär Washingtonis ja erakorraline ja mitteametlik sõjaväeline esindaja P.-A. Ühendriiges ning juhtis ühtlasi New Yorki Eesti konsulaati, toimis 1925—27 chargé d'affaires'ina Washingtonis ja 1926—32 E. peakonsulina New Yorkis. Ta on seejärel elanud põllumehena Tartumaal Kiidjärvel.

Isikl. saadud andmed; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 309 j. *T.*

MUUK, **Elmar**, keeleteadlane, sünd. 13. XII 1901 vkj. Paide khk-s õpetaja pojana, õppis Tallinnas J. Vestholm'i poeglaste eragümnaasiumis ja a-st 1920 Tartu ülikoolis eesti keelt ja sugukeeli; ta on võtnud vabatahtlikuna osa Vabadussõjast, teotsenud õpetajana Haapsalus, 1923—26 „Eesti õigekeelsusesõnaraamatu" toimetaja abilisena ja 1934—37 toimetajana. Ta on olnud 1929—35 Tallinnas kohtu- ja siseministeeriumi ja a-st 1938 kohtuministeeriumi teenistuses redaktorina. — M. on avaldanud tegeliku keeleteaduse alal teosed „Eesti keeleõpetus" I (Tartu,

1927), „Lühike eesti keeleõpetus“ I (*ibid.*, 1927; 8. tr. 1938), „Lühike eesti keeleõpetus“ II (*ibid.*, 1930; 6. tr. 1938; koos M. Tedre'ga), mis oma sisult ja meetodilt eesti grammatika käsitluses märgatavat edusammu tähistavad, siis „Eesti keskkooli-grammatika“ I—V (*ibid.*, 1935—36; koos K. Mihkla'ga; ilm. uustrükkides), „Emakeeleõpik algkoolidele“ V (*ibid.*, 1937; koos K. Mihkla'ga) ja „Väikeõigekeelsus-sõnaraamat“ (*ibid.*, 1933, 6. tr. 1937). Peale selle on ta avaldanud artikleid „Eesti Keeles“ (näit. „Keeleuuendus ja kirjakeele fikseerumine“ — „Eesti Keel“ 1927, nr. 5/6). M. oli 1934—39 G. Tuksam'i „Saksa-eesti sõnaraamatu“ redigeerija. Ta on olnud Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatuse liige 1923—26 ja 1937—38. Oma õigekeelsuslikes vaadetes M. tugineb mõõdukalt käsiteldud otstarbekohasuse ja rahvakeelsuse põhimõtteile ning arvestab kaasaegse kirjakeele paremiku eeskujusid.

Isikl. jm. saadud andmed.

A. S-te.

MÕRU, M., vt. LILIENBACH.

*MÕTSLANE, Mats (pseud.; kodanikunimega Mart Kiirats), kirjanik, oli 1926—29 Tartu E. Majandusühisuse teenistuses, elas seejärel Petseris ja 1929—32 Pärnus elukutselise kirjanikuna, on a-st 1932 Murru algkooli juhataja Pärnumaal Toris. — M. on avaldanud romaanid: „Mu kodu“ (Tartu, 1927), „Hilda Kõrevares“ (*ibid.*, 1928), „Külaotsa Hannes“ (*ibid.*, 1929), „Mõrane hing“ (*ibid.*, 1930), „Mäng“ (*ibid.*, 1930), „Kevadised vood“ I, II (*ibid.*, 1931, 1933); tõlkinud N. Ognev'i „Kostja Rjabtsevi päeviku“ (*ibid.*, 1929), M. Böhme „Langenud naise päeviku“ (*ibid.*, 1929) jt.

Isikl. saadud andmed; E. Kirj. 1934, nr. 1 (M. Sillaots). *F. T.*

*MÕTTUS, Alfred Julius, tervishoiu- ja seltskonnategelane, oli 1927—28 haridusministriks J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses ja on olnud pärast seda haridus- ja sotsiaalministri abi, alates ministeeriumi lahutamisest 1936 sotsiaalministri abi, ning ühtlasi kogu aeg tervishoiu- ja hoolekandevalitsuse direktor ja riigi tervishoiu nõukogu esimees. — M. talitas haridusministri kohal J. Lattik'u (vt. ka *Suppl.*) järglasena gümnaasiumide koondamise küsimuses pidurdavalt ning ettevaatlikult; siis anti seadus ka ainult ühe, nimelt Tallinna seminari ümberkujundamiseks pedagoogiumiks, pandi alus eritüübiliste koolide avamisele, korraldati tehnilise hariduse andmist, tehti soodustusi inglise keelele esimeseks võõrkeeleks saamisel ning pandi kehtima õpetajate uus tasuseadus ja algkoolide õppekava, milles uudse ainena esines kõlblusõpetus. M. on teotsenud „Estonia“ teatriseltsi esimehena tänini; ta on a-st 1936 „Estonia“ teatriseltsi ning Läti Rahvusooperi auliikmeks. M. oli III ja IV Riigikogu liige tööerakonna rühmas, 1937 Rahvuskogu I koja liige Tallinna esindajana ja on a-st 1938 Riiginõukogu liige.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*MÕTUS, Aleksander, ärkamisaegne eesti üliõpilaskonna tegelane, suri 19. VII 1932 ukj. Tartus.

Post. 1929, nr. 322, ja 1932, nr. 167.

*MÄEVÄLJA (end. perekonnanimi kuni 1936 Mohrfeldt), Aleksander, kirikuõpetaja ja kirjamees, elas pärast lahkumist tegelikust kiriku- ja kooliõpetaja tööst a-st 1927 Harjumaal Kõnnu v. Valgejõel Pikakosel, kus suri 8. VIII 1938 ukj. — M. on koostanud eluloolise ülevaate „Jakob Hurt“ (Tartu, 1934), mille jaoks on ta kogunud andmeid ka koha peal — Otepääl, Põlvas ja Tartus.

E. Kirj. 1937, nr. 1 (A. Palm); Pvl. 1937, nr. 24; „Eesti Kirik“ 1938, nr. 32; „Usuteadusline Ajakiri“ 1938, nr. 2; Pvl. 1938, nr. 213 jj.; „Uus Eesti“ 1938, nr. 216 jj.; isikl. saadud andmed. *J. K.*

*MÄGI, Jaan, põllumajandusteadlane, on juhatanud loomakasvatuse profna loomakasvatuse kabinetti ja zootehnika katsejaama enda surmani 25. VII 1939 ukj. Elvas. — M. on osa võtnud oma erialal rahvusvahelistest kongressidest ja esinenud neil ka ettekannetega. M. oli Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimees 1918—31 (valiti viimasel a. seltsi auliikmeks), E. Anglerite Kasvatajate Seltsi sekretär 1919—26, Talumajandusnõuande Büroo liige 1929—32 (büroo likvideerimiseni), E. Agronoomide Seltsi esimees 1923—38 ja oli ühtlasi selle auliige a-st 1936. Ta on olnud Riikliku Katseasjanduse Komitee

esimees a-st 1935, Katseasjanduse Nõukogu zootehnika sektsiooni esimees 1925—38, Põllumajandusliku Uurimise ja Katseasjanduse Komitee juhatuse abiesimees ja loomakasvatuse sektsiooni esimees a-st 1938. M. on toiminud ka Põllutöökoja veise tõuaretuse komitees, Agronoomide Koja juhatuse liikmena a-st 1935 ja Rahvusvahelise Piimandusliidu Eesti Komitees; peale selle oli ta tegev ERM-i Ühingu juhatuses abiesimehena a-st 1920, Tartu E. Laenu-Hoiu Ühisuse juhatuses ja T. Bergmann'i Abiraha valitsuses. M. on avaldanud ajakirjus „Agronoomia" jt. ning koguteoseis hulga artikleid. Neist nimetatagu: „Zootehnilistest katsetest, eriti nende metoodikast" („Agronoomia" 1928, nr. 3), „Toores kartul piimakarjasöödana" (*ibid.* 1929, nr. 4), „Eesti loomasöötade toiteväärtusest" (*ibid.* 1932, nr. 11), „Veisekasvatus Eestis" (Põllumehe käsiraamat IV, Tartu, 1934) jt. Ta on olnud „Eesti entsüklopeedia" loomakasvatuse osakonna toimetaja, ajakirja „Agronoomia" toimetuse liige a-st 1921, „Nutrition Abstracts & Reviews" (Aberdeen) eesti korrespondent a-st 1931, Rahvusvahelise Agronoomide Liidu väljaande „La technique agricole internationale" (Rooma) toimetuse liige a-st 1932 ja „Põllumajandusliku entsüklopeedia" toimetuse nõukogu liige a-st 1938.

Post. 1939, nr. 197, 198 (E. Liik) jj.; „Agronoomia" 1939, nr. 9 (A. Kivimäe, K. Liidak, J. Mets); isikl. saadud andmed. *T.*

***MÄGI** (sünnimeetrikas **Mäggi**), **Konrad Vilhelm**, maalikunstnik, sünd. 20. X 1878 vkj. Tartumaal Hellenurme v. kooliõpetaja, pärastise mõisavalitseja pojana, õppis Tartus J. Pellberg'i veneõigeusu Jüri koguduse koolis ja 1891 Tartu linnakoolis. Aineliste võimaluste puuduse tõttu katkes kooliharidus ja M. asus töötama tisleritöö, hiljemini puunikerduse alal. A-st 1897 töötas ta Tartus L. Bandalier'i mööblitehaseis, õppis a-st 1898 Tartu Saksa Käsitööliste Seltsi joonistuskursusil, teotses samal ajal sportimisega ning oli silmapaistvamaid „Taara" spordiseltsi teatrigrupi asutajaid koos K. Jungholz'iga (vt.). A-il 1903—05 õppis M. Peterburis A. Stieglitz'i (vt.) rakenduskunstikoolis, kust lahkus poliitilisil põhjusil koos J. Koort'i, A. Tassa ja N. Triik'iga (vt. neid ka *Suppl.*). M. teotses 1905—06 Peterburis äri bürooametnikuna ja õppis J. Goldblatt'i ateljees joonistamist, siirdus mais 1906 Ahvenamaale ja sügisel Helsingi, kus hankis ülalpidamist joonistuslikkude kõrvaltöödega, maalimisega ja J. Hurt'i (vt. *Suppl.*) rahvaluulekogude ümberkirjutamisega Soome Kirjanduse Seltsis. Ühtlasi töötas ta „Ateneumi" joonistuskoolis. Alates sept-st 1907 töötas M. Pariisis vabades kunstiateljees — *Colarossi's* ja *La Grande Chaumière*'is, sõitis mais 1908 koos A. Tassa'ga Pariisist Norrasse, peatudes teel suve lõpuni Kopenhaagenis, kus tootis esimese küpsema maalidesarja sealseist motiivest. Norrasse jäi M. dets-ni 1910, elades peamiselt Oslos ja võideldes kogu aja raske majandusliku kitsikusega. Sellele vaatamata oli Norras viibimise aeg M. loomingulises tegevuses viljakas maastikumaali suhtes. Rahateenimise otstarbel töötas M. koguni filigraani alal. Seejärel viibis M. Pariisis apr-ni 1912. Asunud siis kestvamaks kodumaale, töötas ta vabakunstnikuna Tartus, kus omandas moodsa maastikumaalijana silmapaistva koha. Kunstipedagoogina asutas ta 1915 eraateljee maalijaile. M. oli kunstiühingu „Pallas" asutajaid 1918, teotses Vabadussõja ajal Lõuna-Eesti kunstikaitse toimkonnas ametnikuna ja a-st 1919 toimkonna juhatajana. A-l 1919 sai ta kõrgema kunstikooli „Pallas" direktoriks. Teotsenud kogu aja intensiivselt Tartu kunstielu keskendava juhina ja produktiivse maalijana, oli M. tervislikel põhjusil sügisel 1921 sunnitud asuma välismaale. Ta viibis mõnda aega Berliinis, Dresdenis ja Münchenis, siirdus dets-s Itaaliasse — Rooma, veetis järgmise a. märtsi- ja aprillikuu Capri saarel ning sõitis Perugia, Assisi, Firenze ja Milaano kaudu augusti alguses Saksamaale, kus peatus Obersdorf'is. Kogu Itaalias ja Saksamaal oleskelu ajal oli M. intensiivselt maalinud sealseid maastikumotiive. Pöördunud sügisel 1922 Tartu, jätkas ta ametikohuste täitmist „Pallase" direktorina, töötas talvel 1922—23 välismaalt kaasatoodud kavandeid ümber ja veetis järgnevad kaks suve Kukulinnas Saadjärvel, kus tootis Saadjärve motiive. A-l 1924 katkestas M. koolitöö tervislikel põhjusil ja siirdus talvel 1924 Saksamaale Schwarzwaldi sanatooriumi.

Veebr-s 1925 saabus ta kodumaale ja loobus parandamata haiguskäigu tõttu koolitööst ning viibis s. a. kevadest alates Tartu ülikooli närvikliinikus, kus suri 15. VIII 1925 ukj. — Loova kunstnikuna omab M. silmapaistvat kohta eesti moodsa maastikumaali arengus. Ta loomingule on iseloomulikud rikkalikud värviprobleemid, mis arenesid eriprobleemide kujul üksikute ajavahemikkude raamides. Tähelepandav on ta looming a-il 1908—10 Kopenhaagenis ja Norras; see omab värviküllast impressionistlikku, ent peene varjundlikkusega õhuküllast käsitluslaadi. Sellele järgnes a-il 1910—12 dekoratiivne ja stiliseeringuisse kalduv maalimislaad, mis osati muutus tugevate värvikontrastide esitamisega kahemõõtmeliseks käsitluslaadiks. M. kodumaisel tööperioodil a-il 1914—17 kerkisid esile värvikirkad teosed täppimistehnikas; 1918—21 arenesid aga sünge, tumedate toonide kokkukõlastus ja ekspressiivne vormitunnetus. Tundlikult dekoratiivne värvainerakendus kerkis esile Itaalia motiivide sarjas 1922—23. Ta viimseil eluaastail toodetud teoseis, eriti Saadjärve motiives arenes ühtlustavate värvitoonide käsitluslaad, omandades sujuvalt pehme, õhurikka varjundi. Maastikumaali kõrval on M. tootnud ka natüürmorte, portreid ja kompositsioone ning teotsenud illustratsiooni alal.

R. Paris, K. M. (1932); Rõngu ev. luteri usu kogudusest jm. saadud andmed. *R. P-s.*

MÄGISTE (end. perekonnanimi kuni 1922 **Mälson**), **Juulius**, keeleteadlane, sünd. 6. XII 1900 vkj. Tartumaal Kudina v. talupidaja pojana, õppis 1913—15 H. Treffner'i gümnaasiumis, 1915—18 Tartus Aleksander I gümnaasiumis ja lõpetas 1919 H. Treffner'i gümnaasiumi. A. 1919—20 võttis M. osa Vabadussõjast õppursõdurina; ta õppis 1919—23 Tartu ülikoolis eesti keelt ja sugukeeli, lõpetas ülikooli mag. phil. astmega eesti ja läänemeresoome keelte alal ja omandas a. 1928 dr. phil. astme viimasel alal. M. oli a-l 1923 EKS-i teaduslikuks sekretäriks, 1923—26 Tartu ülikooli teaduslikuks stipendiaadiks, kellena töötas Helsingis 1924—25, toimis 1925—29 Tartu ülikoolis õppeülesandetäitjana läänemeresoome keelte alal, oli 1929—32 erakorraliseks ja on a-st 1932 korraliseks prof-ks samal alal. M. õpetas 1928. a. eesti keelt Jyväskylä suveülikoolis Soomes, luges õppeaastal 1937—38 Budapesti ülikoolis vahetusprof-na eesti ja läänemeresoome keeltest. Teaduslikel reisudel on M. viibinud korduvalt Soomes, 1931. a. suvel Ungaris ja 1927. a. lühemat aega Leningradis. 1922. a-st peale on ta mitmel korral viibinud uurimisteekondadel Eesti Ingeris ja Setumaal. M. on olnud 1922—39 Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatuse liige (enamjaolt abiesimees, 1934—35 esimees), sama aja jooksul murdetoimkonna abijuhataja (vahepeal 1934—35 juhataja) ja „Eesti Keele" toimetuse liige (1932—35 peatoimetaja), a-st 1921 EKS-i keeletoimkonna liige (a-st 1934 abijuhatajana) ja eestseisuse (resp. juhatuse) liige a-st 1930, Õp. E. S-i abisekretär 1932—33 ja Akadeemilise Hõimuklubi esimees 1929—31. M. oli ka E. Ü. S. „Veljesto" asutajaid (1920). A-st 1933 on ta Soome-Ugri Seltsi kirjavahetajaliige. M. on pidevalt töötanud läänemeresoome keelte ja eesti keele alal, eriti häälikuteloo, morfoloogia ja etümoloogia küsimustes. Tema tähtsamad tööd on: „Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned" (Tartu, 1925), „*oi-, ei*-deminutiivid läänemeresoome keelis" (*ibid.*, 1928; väitekiri), „Eestipäraseid isikunimesid" (*ibid.*, 1929), „Soome-eesti sõnaraamat" (*ibid.*, 1931), „Eestipäraseid eesnimesid" (*ibid.*, 1936), „Eesti nimi" (*ibid.*, 1935; koos E. Elisto'ga), „Lmsm. keelte kuradinimestikust" („Eesti Keel" 1927), „Nais-sugu tuletuslõpu jälgi läänemeresoome keelis" (Keelekultuur I, 1929), „Algsm. 1. silbi *eü* eesti keeles..." („Eesti Keel" 1931), „Soome keele osa eesti kirjakeele arendamisel" (E. Kirj. 1931), „Ensi tavun vokaalivelarisaatiosta virossa" („Suomi" V, 10, 1930), „Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul" („Eesti Keel" 1932), „Eesti adverbilõppude *-sti*∼*-ste*, *-ti*∼*-te* vokaalivahelduse tagapõhjast" („Eesti Keel" 1933), „Mis on soomlased laenanud eesti keelest?" (E. Kirj. 1933), „Haploloogilis-dissimilatoorsest sisekaost lmsm. keelis" („Eesti Keel" 1934), „Kas M. Agricola keeles on eesti keele mõjundeid?" („Eesti Keel" 1935), „Eesti *saama*-futuuri algupärast..." („Eesti Keel" 1936), „Läänemere-sm. keelte *kass, kasi, katt(i)*..." („Eesti Keel" 1937), „Laenatud indo-

euroopa verbiprefikseist läänemere-sm. keelis" („Eesti Keel" 1937), „Der ostseefinnische *Osmo* und seine Sippe" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1936, Tartu, 1938) ja „Eesti murdekujust *onè, onò*" („Eesti Keel" 1938). M. sulest on ilmunud ka Hj. Nortamo vestete tõlge Kudina murdes „Raoma jutujavatusi" (Tartu, 1928), mis on tähelepandav ustava murdenäitena, ja rida artikleid hõimu- ning rahvuskultuurilistest küsimustest (nagu „Üliõpilasseltsid peale Eesti iseseisvumist" — teoses „Tartu üliõpilaskonna ajalugu", Tartu, 1932). Ka on ta avaldanud artikleid ajakirjus „Suomen Heimo", „Virittäjä", „Valo", „Looming" jt. ning följetone „Tridens'i" varjunime all. M. on olnud koguteose „Keelekultuur" I (Tartu, 1929) toimetajaid, koguteose „Kultuuri ja teaduse teilt" (Tartu, 1932) tegevtoimetaja, ajakirja „Eesti Hõim" vastutav toimetaja 1931—33 ja Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoja" 5. trüki (Tartu, 1935) parandustoimkonna liige.

Isikl. saadud andmed. *A. S-te.*

MÄLK, August, kirjanik, sünd. 21. IX 1900 vkj. Saaremaal Lümanda v. Koovi külas rannatalumehe pojana, õppis kohalikus külakoolis, Lümanda ministeeriumi- ja Kuressaare linnakoolis, täiendas hiljemini oma haridust iseõppimise teel; ta omandas 1921. a. algkooliõpetaja kutse. M. teotses 1916—20 õpetajana Saaremaal Koovi vallakoolis, 1922—25 Torgu v. Mõntu algkoolis ja 1925—36 Lümanda algkoolis juhatajana; pärast seda on ta teotsenud elukutselise kirjanikuna ja elab a-st 1937 riigivanema poolt temale määratud Lagle kirjanikutalu põlisrentnikuna Tallinna lähedal. Ta oli 1937 Rahvuskogu I koja liige ja toimib a-st 1938 Riigivolikogu liikmena Saaremaa esindajana. — M. on avaldanud: romaanid „Kesaliblik" (Tartu, 1926), „Hukkumine" (Tartu, 1928), „Õnnepagulane" (Tartu, 1928), „Läbi öö" (Tartu, 1929), „Kivine pesa" (Tall., 1932), „Üks neistsinatsist" (Tall., 1933), „Surnud majad" (Tartu, 1934), „Õitsev meri" (Tartu, 1935), „Läänemere isandad" (Tartu, 1936), „Taeva palge all" (Tartu, 1937; 2. tr. 1938) ja „Kivid tules" (ilmumisel „Varamus" 1939); jutustised ja jutukogud „Surnu surm" (Tartu, 1926), „Surnud elu" (Tartu, 1929), „Anne-Marie" (Tartu, 1927), „Jutte lindudest" (Tall., 1934; rootsi keeles 1938), „Rannajutud" (Tartu, 1936; 2. tr. 1937), „Avatud värav" (Tartu, 1937) ja „Mere tuultes" (Tartu, 1938); näidendid „Moodne Kain" (Tall., 1930), „Vaesemehe ututall" (Tall., 1932), „Neitsid lampidega" (Tall., 1933), „Isade tee" (Tall., 1934), „Mees merelt" (Tall., 1935) ja „Sikud kaevul" (Tall., 1938). Kirjanduslikke katsetusi ajakirjanduses alustas M. õieti varakult, ent ta esimesed eriraamatuinagi ilmunud teosed olid vähe omapärased. Hiljemini on eriti tähelepanu äratanud ta tugeva kohaliku koloriidiga ja kunstiküpsed saarestiku elu kujutused, nagu romaanid „Kivine pesa" ja „Õitsev meri" ning novellikogu „Rannajutud". Kuid veelgi suuremat populaarsust on saavutanud ta suured ajaloolised romaanid „Surnud majad" ja „Läänemere isandad". Neist käsitleb esimene Põhjasõjaaegseid olusid ja sündmusi Eestis ning on esitusviisilt õieti sugestiivne. Teise aineks on eesti viikingite seiklused ja Sigtuna vallutamine, kuid sisemiselt pingelt ning kunstiliselt teostuselt pole teos küllalt veenev. Õieti viljakalt on M. teotsenud ka näitekirjanikuna, leidmata sel alal ometi isikupärasemat suunda. Igatahes kuulub ta eesti uuema proosa andekamate viljelejate hulka, kes enesele oma romaanide ja novellidega on tunnustatud seisukoha võitnud.

Isikl. saadud andmed. *F. T.*

MÄLSON, vt. **MÄGISTE.**

***MÄNDMETS, Jakob**, kirjanik, suri 25. XII 1930 ukj. Tallinnas. — M. avaldas näidendid „Ebajumal", „Mikk Kivi" ja kohendatud uustrükid näidendeist „Neli päeva" (uue pealkirja all „Metsavahi majas"), „Kosilane" (uue pealkirja all „Ametilt kosilane") ja „Ema" (kõik ilmunud Tallinnas 1930; ms. viimane on ilm. ka vene keeles).

E. Kirj. 1931, nr. 1 (M. Sillaots); Pvl. 1930, nr. 352 jj. *T.*

***MÄNNIK, Hans**, kirjastaja, on o.-ü. „K. Mattieseni trükikoda" asutajaid ja juhatuse esimees a-st 1929, o.-ü. „Ilutrükk" asutajaid ja juhatuse esimees a-st 1933, teotsenud Eesti Kirjastajate ja Raamatukauplejate Ühingu esimehena 1926—38 ja olnud tegev ka Rotary klubi Tartu osakonnas. A. 1920 usaldusühinguna asutatud kirjastusühing „Loodus", mis muudeti jaan-s 1923 osaühinguks 4 miljoni marga suuruse põhikapitaliga ja mis kapitali on järk-järgult suurendatud 170 000 kroo-

nini (peale selle eeliskapitali 150 000 krooni), on arenenud M-u juhtimisel suurimaks kirjastuseks Eestis. 1938. a. avas „Loodus" osakonna Tallinnas. Peale paljude kooliraamatute, ülikooli õppe- ja käsiraamatute ning populaarteaduslikkude väljaannete on „Looduse" kirjastusel ilmunud ka algupärast ilukirjandust, mille hulgast mainitagu alates 1927. a. „Looduse" poolt korraldatud romaanivõistlusil auhinnatud noorte kirjanikkude töid ning Ed. Vilde „Kogutud teosed" 33 köites, mitut seeriat tõlkekirjandust, mille seast on silmapaistvam „Nobeli laureaadid" 1935—39, eriti hinnatavat noorsookirjanduse seeriat „Looduse Kuldraamat" a-st 1931 ja lastekirjanduse seeriat „Kuldne Kodu" a-st 1937, „Targad Tähed" a-st 1938 jt. Teisist selle kirjastuse poolt avaldatud suuremaist väljaandeist nimetatagu „Võõrkeelte akadeemiat" a-st 1932, „Eesti rahva ajalugu" a-st 1932, „Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamatut" 1934—36, „Üldist kunstiajalugu" 1937—39, memuaarideseeriat „Marseljeesist Internatsionaalini" a-st 1937, „Suurt Piiblit", „Väikest entsüklopeediat", reisukirjelduste seeriat „Mehed, maad ja mered" a-st 1938, eriti aga 1931—37 8 köites ilmunud „Eesti entsüklopeediat", mis teost võib pidada eesti teadlaste koostöö ja kirjastuse väärikaks suursaavutiseks.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

MÄRTSON, Johannes, omavalitsus- ja seltskonnategelane, sünd. 13. VIII 1868 vkj. Helme khk-s Lõve-Tallinna karjamõisa rentniku pojana, õppis Viljandi algkoolis F. Kuhlbars'i (vt.) juures, Tartu kreis- ja linnakoolis ning oli apteegiõpilaseks Peterburis ja Tartus. Lõpetanud 1893 Tartu ülikooli proviisorina, töötas ta apteekrina Tõrvas ja Valgas. Pärast eesti-läti valimisbloki täielikku võitu seni domineerinud saksa vähemusrahvuse üle Valga linnavolikogu valimistel dets-s 1901, toimis M. Valga linnapeana 1902—17, olles esimeseks eesti rahvusest linnapeaks Eestis. Ta oli Valga Eesti Seltsi „Säde" (1902), Laenu- ja Hoiu-Ühisuse (1903), Valga Vastastikuse Krediit-Ühisuse (1905) asutajaid ja juhatuse liige ning juhtivalt tegev reaalkooli (1908) ja kommertskooli (1914) asutamisel kui ka „Säde" teatrimaja ehitamisel 1909—11. M. teotses a-st 1917 Tartus, ms. 1927—29 linnanõunikuna. Ta oli I ja II Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna rühmas; surn. 9. I 1935 ukj. Tõrvas.

Eesti II Riigikogu (1924); Post. 1928, nr. 230 ja 1935, nr. 9; maakondi kirjeldav koguteos „Eesti" V (1932), lk. 569 jj. *J. O.*

MÜHLBERG, Nikolai David Hermann, eelärkamisaja tegelane, sünd. 27. V 1810 vkj. Tartus aedniku, pärastise mõisavalitseja ja möldri pojana, õppis 1827—33 Tartu gümnaasiumis ja 1833—37 Tartu ülikoolis keeleteadust, omandas 1837 koduõpetaja ja järgmisel a. saksa keele ülemõpetaja kutse. Võideldes majanduslikkude raskustega niihästi kesk- kui ka ülikoolipõlves, suutis ta andeka noormehena omandada mitmekülgse keelteoskuse, tegi mitmeid keeleõppimis- ja uurimisreise Peterburi, Soome, Lapimaale ning Läänemere saartele. M. võttis agaralt osa Õpetatud Eesti Seltsi tegevusest selle algaastaist peale, avaldas kirjutisi seltsi kalendreis ja esimese eestikeelse tõlkekatse „Kalevalast" (Verh. GEG I, 1, lk. 89—96) ning saksa keele õpetuse proovitrüki „Ma ja Saksa keli kõnned" (Tartu, 1845). Talurahva käärimise ja veneõigeusku siirdumise a-il tõlkis M. kirikuslaavi keelest mitmed vene-õigeusu vaimulikud raamatud eesti keelde ja siirdus hiljemini (1845?) ka ise vene-õigeusku. Kuna ta ka oma ühiskondlikelt vaateilt lähenes valitsevale riiklikule suunale ja arvas (juba mitukümmend aastat enne C. R. Jakobson'i, vt.), et mõisnikkude ülevõimu võib murda ja talurahva olukorda parandada ainult venelasilt tuge otsides, siis kaotas ta usalduse kohalikkude võimude silmis. Nii kandideeris ta kaks korda (1842 ja 1850) ülikooli eesti keele lektori ja 1846 saksa keele lektori kohale, kuid jäeti valimata. 1847. a. siirdus M. Peterburi, kus teotses koduõpetajana ms. haridusminister krahv S. S. Uvarov'i perekonnas; surn. 27. XII 1854 vkj. Peterburis.

Alb. acad.; Inl. 1855, lk. 79 j. *M. L.*

MÜHLEN, Max von zur, zooloog, sünd. 30. XI 1850 vkj. Tartumaal Veski mõisa omaniku pojana, õppis Tartu ülikoolis zooloogiat 1872—77, omandas 1878 cand. zool. astme, toimis õpetajana Tartus, a-st 1890 Keiserliku Vene Kalakasvatuse ja Kalapüügi Seltsi Liivimaa osa-

konna sekretärina ja a-st 1911 kalakasvatuse vanema eriteadlasena Balti kubermangudes; ta tapeti enamlaste poolt 5. I 1919 ukj. Tartus. — M-i õhutusel ja juhatusel alustas 1897 tegevust kalakasvandus Tartus Meltsi tiigi ääres. M. oli ta enese agaral kaastegevusel Loodusuurijate Seltsi (Tartus) juures 1905 asutatud järvekomisjoni juhatajaks algusest kuni 1917. M-i kui esimese kalanduse eriteadlase energia arvele tuleb kirjutada Maailmasõja-eelne sisevete kalamajanduse, eriti tiigikalakasvatuse õitseng Baltimail. Ta on ka esimene kodumaa veekogude uurija. M-i poolt avaldatud töist nimetatagu: „Die Bewirtschaftung unserer Binnengewässer" („Baltische Wochenschrift" 1908, nr. 25), „Die Raugeschen Seen" (Матеріалы по изслѣдованію озеръ Лифляндской губерніи,Tartu, 1908), „Садьервское озеро" (*ibid.*, Tartu, 1910), „Керимойсъ-Ульфельдское озеро" (*ibid.*, Tartu, 1910), „Der See Wirzjerw in Livland" (Archiv f. d. Nat., II seeria, XIV, 1, Tartu, 1920; koos G. Schneider'iga, vt. *Suppl.*) ja „Die Brachsenartigen Fische der Ostseeprovinzen" (*ibid.* XIV, 2, Tartu, 1920).

Dorpater Ztg. 1919, nr. 1; Post. 1919, nr. 7 jm. saadud andmed. *H. R.*

* **MÜNTHER, Otto,** kirjanik, elas a-st 1925 pensionil ja suri 19. II 1929 ukj. Järvamaal Nõmküla v. Alupere külas.

E. Kirj. 1929, nr. 11 (R. Kleis, K. E. Sööt, O. Urgart); „Looming" 1929, nr. 3 (E. Hubel); „Õitsituled" VIII (1929), lk. 105 (K. Ehrmann); Pvl. 1929, nr. 50. *T.*

MÜRGIOJA, vt. **LILIENBACH.**

N.

NAARIS, Jaan, Vabadussõja tegelane, sünd. 22. IV 1895 vkj. Pärnumaal Laatre v. taluniku pojana, lõpetas Pärnu gümnaasiumi 1913, õppis Riia polütehnikumi kaubandusosakonnas, oli 1916—18 Tallinna Linnapanga teenistuses, hiljemini Balti Päästeseltsi pearaamatupidaja ja kaubandusministeeriumi mereosakonna sekretär. N. võttis tähelepandava aktiivsusega osa ka üliõpilaskondlikust organiseerimistööst ning oli energiliselt tegev spordiselts „Kalevis", „Omakaitse" ja Kaitseliidu loomisel 1917—18, eriti põrandaaluses organiseerimistöös Saksa okupatsiooni ajal (1918). Ta oli „Kalevist" eri väeühiku „Kalevlaste Maleva" asutamise mõtte algatajaid. N. võttis vabatahtlikult osa Vabadussõjast laiarööpmelisel soomusrongil nr. 2, kus paistis silma oma vahvusega. Ta on Vabadusristi kavaler. N. sai 29. XII 1918 ukj. raskesti haavata tormijooksul Lehtse juures ja suri 15. I 1919 ukj. Tallinnas (maetud Hallistes).

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); „Tallinna Teataja" 1919, nr. 12, 18; Post. 1919, nr. 4; Pvl. 1919, nr. 17, 18; „Sotsialdemokraat" 1919, nr. 19; Halliste ev. luteri usu koguduse õpetajalt J. Selliov'ilt jm. saadud andmed. *O. K.*

NAVA HINDREK, vt. **SILLA HINDREK.**

NEFF, Timoleon Carl v., maalikunstnik. Piira ja Muuga mõisa (Virumaal) omanik, sünd. 2. IX 1804 vkj. Lüganuse khk-s Püssi mõisas keeleõpetajanna Felicita N-i pojana, õppis Rakvere kreiskoolis, Dresdeni kunstideakadeemias ja Itaalias. Teotsenud silmapaistva eduga maalijana Peterburi õueringkonnas a-st 1826, sai ta 1832 õuemaalijaks ja 1839 akadeemikuks ning valiti 1846 Firenze akadeemia auliikmeks. N. nimetati 1849 prof-ks, valiti 1855 teise astme ja 1865 esimese astme prof-ks Peterburi kunstideakadeemias; a-st 1864 teotses ta konservaatorina Eremitage'i kunstikogudes; surn. 24. XII 1876 vkj. Peterburis (maetud Simunas). — N-i looming kuulub suunalt renessansikunstist mõjustatud akadeemilisse käsitluslaadi. Enamik ta kompositsioone on loodud piibliaineil ja kuulub kirikliku maali alale. Kuid ka portree alal, mütoloogilises aineses ja žanrimaalimises omab N. tähelepandavaid teoseid. Populaarsemaid N-i teoseid on „Suplejanna" (1858) Vene riiklikus muuseumis Leningradis ja „Neiud grotis" (1859) Eremitage'is Leningradis. Eesti kunsti arengus on N. etendanud osa rahvapäraste motiivide maalimisega; ta esitab eesti rahvarõivais esinevaid figuure nii kompositsioones kui ka üksiktüüpidena. Näiteid selliseist teoseist leidub Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas, ERM-s Tartus ning eesti erakogudes.

M. v. Grünewaldt, Skizzen und

Bilder aus dem Leben Carl Timoleons v. Neff (1887); W. Neumann, Baltische Maler und Bildhauer (1902).

R. P-s.

* **NEGGO, Gerd,** tantsijanna, jätkas oma kunstilis-pedagoogilist tegevust senises suunas (soolo- ja rühmatantsud), on hilisemail a-il seadnud endale ja oma 1924. a. asutatud stuudiole ka suuremaid tantsukompositsioonilisi ülesandeid ning lavastanud pantomiime „Nõiaring" (J. Kool), „Lumemees" (E. W. Korngold), „Don Juan" (Chr. W. Gluck), balleti „Coppelia" (L. Delibes) jt., millega on võitnud nii publiku kui ka arvustuse tunnustuse. N. on Naise Kehakultuuri Edendamise Ühingu asutajaid (1938) ja valiti selle juhatajaks.

Isikl. kogutud andmed. *H. K-s.*

NEREP, Verner, helikunstnik, sünd. 13. X 1895 vkj. Järvamaal Peetri khk-s Sargvere v. õpetaja pojana, õppis Tallinnas Nikolai I gümnaasiumis, omandas muusikalise hariduse Tallinna konservatooriumis A. Kapp'i (vt. ka *Suppl.*) kompositsiooniklassis, mille lõpetas 1927; ta on täiendanud end korduvalt välismail. N. on töötanud „Estonia" teatri koormeistrina 1923—36 ja muusikajuhina a-st 1935, Tallinna koolinoorsoo koori juhina 1928—36 ja seejärel „Estonia" Muusika Osakonna koorijuhina. Ta on loonud koori- ja soololaule ning kantaadi „Laul orjadele" (1926). Ka on N. juhatanud üldkoore mitmel laulupäeval, X ja XI üldlaulupeol ning olnud Lauljate Liidu nõukogu ja juhatuse liige.

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); L. Nerep'ilt (Tallinnas) jm. saadud andmed. *J. A.*

NERMAN, Birger, rootsi muinasteadlane ja saagadeuurija, sünd. 6. X 1888 ukj. Norrköpingis, õppis Upsala ülikoolis ja omandas 1913 dr. phil. astme. N. on olnud 1919—23 ja a-st 1925 Upsala ülikoolis skandinaavia ja võrdleva keeleteaduse ja skandinaavia saagadeloo dots. ning a-st 1938 Riigi Ajaloolise Muuseumi direktor Stokholmis; vahepeal, nimelt a-il 1923—25 oli ta Tartu ülikoolis Eesti ja naabermaade muinasteaduse prof. ja Arheoloogia Kabineti juhataja. — N-l on teeneid viimase asutise väljaarendamisel; ta valiti 1932 Õp. E. S-i kirjavahetajaliikmeks ja 1938 auliikmeks. Teadusmehena on N., jätkates oma õpetaja K. Stjerna radu, end teinud tuttavaks saagade ja esiajaloo kombineeriva uurimisega; tal on mitmel korral õnnestunud muinasteaduse abil tõestada saagades mainitud asjaolusid, kõige viimati on ta võinud näidata, et Ansgar'i eluloos mainitud rootslaste koloonia Seeburg on olnud Grobiņa (Grobin'i) lähedal Lätis. N-i tähtsamaid teaduslikke töid on: „Gravfynden på Gotland under tiden 550—800 e. Kr." („Antikvarisk Tidskrift för Sverige" XXII, 4, Stokholm, 1919), „Die ältere Eisenzeit Gotlands" II (Stokholm, 1923; koos O. Almgren'iga), „Det svenska rikets uppkomst" (Stokholm, 1925), „Archäologische Untersuchungen bei Izborsk" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1924, Tartu, 1926), „Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbalticum in der jüngeren Eisenzeit" (Stokholm, 1929), „Funde und Ausgrabungen in Grobiņa 1929" (*Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Riia, 1931), „Die Völkerwanderungszeit Gotlands" (Stokholm, 1935) jt.

Vem är det? 1929 (1928) jm. saadud andmed. *H. M-a.*

NEUHAUS, Heinrich, merendustegelane, sünd. 13. IV 1886 vkj. Tallinnas töölise pojana, lõpetas Tallinna linnakooli 1902, õppis 2 a. Tartus keskkoolikursusil ja hiljemini eraviisil raamatupidamist ning kaubandusteadust. N. töötas Pihkvas 3 a. kub-u kantseleis ja 2 a. apteegis. Siirdunud 1911 Tallinna, oli ta a.-s. „Tallinna Laeva-Ühisuse", merekaubanduse firma „Joh. Pitka & Co" ja vastastikuse merekindlustuse seltsi „Mereabi" asutamisel J. Pitka (vt. ka *Suppl.*) lähem kaastööline. A-st 1911 on ta toiminud „Tallinna Laeva-Ühisuse" teenistuses juhtiva tegelasena (välja arvatud ajavahemik 1917—20) ja a-st 1922 tänini mainitud eesti suurima laevandusäri peadirektorina. N. on tuntud agara seltskonnategelasena merenduse alal. Ta on olnud Meremeestekodu juhatuse liige, E. Laevaomanikkude Ühingu esimees a-st 1926, Kaubandus-Tööstuskoja liige jm. tegev. Riigi Majandusnõukogu liige oli ta 1935—38, on a-st 1938 Riiginõukogu liige. N. võttis Vabadussõjast osa vabatahtlikuna Kalevlaste Malevas.

Isikl. jm. saadud andmed. *A. G.*

* **NEUMAN, Leonhard Wilhelm Johann** (pseud. **Leenart Helisalu**), helilooja ja muusikategelane, oli alates sügisest 1927 uuesti asutatud Tartu Kõrgema

Muusikakooli soololaulu klassi vanemaks õpetajaks, teotses 1924—33 kunstlauluõpetajana Tartus ja juhatas Akadeemilist Meeskoori, kes valiti 1931 üliõpilaskonna esinduskooriks. N. oli IX üldlaulupeo (1928) juhatajaid ning töötas ka X üldlaulupeo eelproovide juhatajana; surn. (närvihaigena vabasurma teel) 20. X 1933 ukj. Tartus. — Muusikakirjanikuna on N. avaldanud artikleid „Muusikalehes", mille toimetuse liige ta oli a-st 1927, „Loomingus", „Olionis", „Postimehes" ja „Päevalehes" ning teinud kaastööd „Eesti biograafilisele leksikonile", „Eesti entsüklopeediale", „L'Europe Orientale'ile" (1922), koguteoseile „Viron-kirja" (Helsingi, 1926) ja „Estonia" (Brüssel, 1930).

Isikl. saadud andmed; „Muusikaleht" 1933, nr. 10 (J. Aavik); Post. 1933, nr. 248 (A. Läte); Akadeemiline Meeskoor 1912—1937 (1937); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937). *J. A.*

* **NEUMANN, Mihkel,** ajakirjanik, tõlkija ja sõnastikkude väljaandja, on avaldanud ms. „Vene-Eesti sõnaraamatu" (Tall., 1929), haridusajaloolise ja biograafilise sisuga töö „Kuuda Seminar ja tema kasvandikud" (*ibid.*, 1928) ja „Järva Lauliku uuemad lugulaulud" (*ibid.*, 1931). *T.*

* **NEUMANN, Wilhelm,** saksa arhitekt ja kunstiajaloolane; ta kunstiajaloolistest töödest on põhjapaneva tähtsusega veel „Verzeichnis baltischer Goldschmiede, ihrer Merkzeichen und Werke" (SB Riga 1904). Riia kunstimuuseumi hoone kõrval on N-i väljapaistvamaks arhitektuurteoseks Tallinnas Scheel'i pangamaja (1904), millega ta pani aluse nn. retrospektiivsele modernismile Tallinna uuemas ehituskunstis. Oma töödes toonitab N. korduvalt balti kunsti, eriti keskaegse, otsest sõltumust Loode- ja Põhja-Saksamaa, esmajoones Vestfaali ja Lüübeki kunstist. N. omab tähelepandavaid teeneid ka kunsti- ja muinsusväärsuste kaitse ühe algatajana ja korraldajana Baltimail. *A. V.*

NEY, Gottlieb Peeter, haridustegelane ja ajaloolane, sünd. 26. X 1881 vkj. Tallinnas majaomaniku pojana, õppis 1892—1900 kohalikus Aleksandri gümnaasiumis ja 1900—05 Tartu ülikooli õigus- ja ajaloo-keeleteaduskonnas, mille lõpetas cand. hist. astmega. Ta oli 1905—12 ajaloo ja maateaduse õpetajaks Peterburi I gümnaasiumis, ühtlasi 1906—12 ajaloo õpetajaks Katariina kirikukoolis, 1913—17 Arhangelski gümnaasiumi inspektoriks ja 1917—19 direktori kt. seals. Keiserliku Maateaduse Seltsi ja Põhja-Vene Uurimise Seltsi liikmena on ta sooritanud uurimismatku ms. Põhja-Vene kloostreisse ja Vene Karjalasse. Siirdunud 1919 Eestisse, oli N. 1920—21 Tallinna rahvaülikooli ja kolledži juhataja, 1921—22 Tallinna tütarlaste kommerts- ja kaubanduskooli juhataja, 1922—23 haridusministeeriumi haridusnõunik ja 1923—35 haridusministeeriumi teaduse- ja kunstiosakonna direktor. Viimases ametis võttis N. osa kultuuriala korraldavate mitmete põhjapaneva tähtsusega seaduste (nagu Tartu ülikooli, Tallinna konservatooriumi, Kultuurkapitali, muinasvarade kaitse, rahvamajade jt.) ning määruste koostamisest. Neist vastav seadus (a-st 1925) võimaldas Tartu ülikoolil N. kaastööl kasutada autonoomiat ilma kitsendusteta. A-il 1925—35 oli ta ka Muinsusnõukogu esimeheks. Toiminud 1935—36 J. Vestholm'i (vt. ka *Suppl.*) eragümnaasiumi direktorina, on N. a-st 1936 Riigiarhiivi ja Riigiraamatukogu direktor, ühtlasi Arhiivinõukogu esimees. — N. oli Arhangelski Eesti Seltsi asutajaid ja Eesti rahvuslikuks esindajaks Põhja-Vene valitsuse juures a-l 1919. Tallinna Noorte Meeste Kristliku Ühingu esimees on ta a-st 1936, Eesti Arhivaaride Ühingu esimees asutamisest a. 1939 ning on teotsenud veel Tallinna Rahvaülikooli Seltsi abiesimehena a-st 1921, Tallinna Õpetajate Seltsis, Tallinna Ajaloo Seltsis, Eesti-Rootsi sõprusühingus, Õp. E. S-i Tallinna sektsioonis, sihtasutises *Fenno-Ugria* jm. N. on olnud õpperaamatu „Ajalugu gümnaasiumile" I (Tartu, 1937) kaasautoriks ning on oma selles ilmunud osa avaldanud täiendatult eriteosena „Antiikkultuuri ajalugu" (Tartu, 1937). Ta sulest on ilmunud artikleid „Eesti Kirjanduses", „Varamus", „Eesti Nooruses", „Eesti Koolis", mitmes koguteoses (näit. „Küsimusi ja probleeme meie kõrgema hariduse korraldamise alal" teoses „Korp. Sakala 1909—1934", Tartu, 1934) ja ajalehis.

Isikl. saadud andmed. *T.*

NICLAS(S)EN (sünnimeetrikas **Nicklasson**), **Karl Eugen,** kooliõpetaja ja botaanikaharrastaja, sünd. 22. VI 1853 vkj. Türil köstri pojana, õppis Paide

kreiskoolis 1866—69, omandas 2 a. hiljem õpetajakutse, oli algkooliõpetajaks Tallinnas ja Peterburis ning asutas 1887 Tallinnas oma algkooli poeglastele; surn. 4. VII 1915 vkj. Tallinna lähedal. — N. kogus võrdlemisi suure herbaariumi, milles leidub rohkesti materjali Tallinna ümbruskonnast, Sindist jm. Koos J. Aidas'ega (vt. *Suppl.*) alustas ta kodumaa floora esimese eestikeelse ülevaate „Kodumaa õiskasvud" (Tall., 1917) väljaandmist, mis aga katkes peale esimese vihu ilmumist. N-i herbaarium kuulub Tallinna Rahvaülikooli Seltsile.

Pr. Bertha Niclasen'ilt (Tallinnas), Türi ev. lut. usu koguduse õpetajalt A. Võsu'lt jm. saadud andmed. *K. E.*

NIELÄNDER (Nyländer), eesti köstrite ja kooliõpetajate sugukond. — Abraham N., sünd. umb. 1759 Palamusel, oli Palamuse köster 1781 (tõenäoselt) —1808, Laiuse köster 1808 —18; surn. 29. XI 1818 vkj. Laiusel. — Johann Gottfried N., Abraham N-i poeg, sünd. 7. IX 1788 vkj. Palamusel, oli Palamuse köster 1808—18; surn. 15. III 1818 vkj. seals. — Ludwig N., Abraham N-i poeg, sünd. 10. V 1791 vkj. Palamusel, oli Laiuse köster 1818— —37, khk-kooliõpetaja Laiusel 1822—34; surn. 1837 seals. — Michael Heinrich N., Abraham N-i poeg, sünd. 9. IX 1802 vkj. Palamusel, oli Palamuse köster 1824(?)—74; surn. 14. VIII 1874 vkj. seals. — Wilhelm Carl Heinrich N., Johann Gottfried N-i poeg, sünd. 20. VII 1815 vkj. Palamusel, õppis Laiuse khk-koolis, täiendas enda haridust Tartus algkooliõpetajate seminaris, oli Laiuse khk-kooliõpetaja 1832— —73, Laiuse köster 1837—96; surn. 14. V 1905 vkj. Viimasena-mainitu juhatusel tõusis Laiuse khk-kool heale järjele, valmistades isegi kooliõpetajaid oma ja teistele kihelkondadele ning olles edasiharimise asutiseks teiste khk-koolide õpilastele. N. õpetas 1830—60 oma koolis esimesena eesti keeles ajalugu, looduslugu, füüsikat ja geograafiat. Paljude aastate kestel juhatas ta Laiuse meesja segakoori, võttes osa meeskooriga I laulupeost 1869. Ka oli N. kirjanduslikult tegev, avaldades aabitsa ja mõne väiksema raamatu. — Aleksander Georg N., Michael Heinrich N-i poeg, sünd. 25. IX 1844 vkj. Palamusel, õppis Valga kösterkooliõpetajate (Zimse) seminaris 1862—66, oli Palamuse khk-kooliõpetaja 1865—1908, köster 1874—1908, siis algkoolijuhataja Jõgeval. Ta oli esialgu tegev ka laulukoori juhatajana Palamusel; surn. 3. X 1917 vkj. Jõgeval (maetud Palamusel).

Palamuse ja Laiuse kirikuarhiivi ja -raamatute andmed; Dörptsche Ztg. 1869, nr. 140; Post. 1906, nr. 174; C. Peterson, J. Bach, E. Inselberg, Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk 1839—1890 (1898); J. Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu (1937). *J. K.*

* **NIEMI, Aukusti Robert**, soome rahvaluuleuurija, oli K. Krohn'i (vt. ka *Suppl.*) järel 1928—30 soome ja võrdleva rahvaluule prof-i kt., seejärel korraline prof.; surn. 28. X 1931 ukj. Helsingis. — N. üheks peamiseks teoseks on „Tutkimuksia liettualaisten kansanlaulujen alalta" (Helsingi, 1913). Eesti rahvaluule uurimise seisukohalt väärivad tähelepanu veel: „Loitsurunoutemme synnystä" („Virittäjä" 1899, nr. 4/5), mille kirjutamisel on kasutatud ka eesti ainest J. Hurt'i (vt. *Suppl.*) kogust N. Kann'u (vt. ka *Suppl.*) tehtud koopiate järgi, Eesti ja Soomega piirduv võrdlev laulu-uurimus „Vellamon neidon onginta" („Kalevalaseuran vuosikirja" 1925), „Lisiä alkusoinnun synty- ja kehityshistoriaan" (*ibid.* 1926), „Liettualaisten kansantietouden alalta" (*ibid.* 1928) ja „Runotutkimuksemme metodista" (*ibid.* 1929). N. tähtsaimaks tööks on aga allikainese avaldamine teoses „Suomen kansan vanhat runot" II (Helsingi, 1927) ja VII, 1—5 (*ibid.*, 1929—33).

„Virittäjä" 1932, nr. 1, ja E. Kirj. 1932, nr. 2 (E. Enäjärvi-Haavio). *E. P.*

NIGGOL, Heinrich Oskar, arst, sünd. 14. X 1890 vkj. Tartus Carl Heinrich Niggol'i (vt.) pojana, õppis Tartu reaalkoolis ja a-st 1909 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, mille lõpetas arsti astmega 1918; ta võttis osa Maailmasõjast asearstina 1914—18; surn. 8. XII 1918 ukj. Tartus. — N. uuris antropoloogiliselt eestlaste rinnakorvi suurust, mis alal ta sulest ilmus töö „Eestlaste rinnakorvi iseärasusest" (Труды и протоколы засѣданій Медицинскаго Общества имени Н. И. Пирогова, IV, Tartu, 1913); peale selle aval-

das ta „Eesti arstiteaduslise sõnastiku“ (Tartu, 1914), mis oli põhjalikumaid iseseisvuseelseid eestikeelseid oskussõnastikke.

„Vaba Maa“ 1918, nr. 8 (J. Luiga); Pvl. 1918, nr. 45 jm. saadud andmed.

A. V-s.

NIKLASEN, vt. **NICLAS(S)EN.**

NIKOLAI, ülempiiskop, vt. **LEISMAN.**

NILP, Jaan, kaupmees, sünd. 28. X 1856 vkj. Tartumaal Vastse-Nõos Verevi külas kehviku lapsena, oli noores eas rändkaupmeheks, selliks Tartu kauplusis ja lõpuks iseseisvaks riidekaupmeheks Tartus Kaubahoovis. N. oli Kaubahoovi kaupmeeskonna vanemaks ja 1902—12 linnavolinikuks eesti valijate esindajana; surn. 11. V 1912 vkj. Tallinna lähedal (maetud Tartus). — N. oli abielus Anna Ehrlich'iga (sünd. 2. X 1862 vkj., surn. 31. I 1929 ukj.), kes oli agaralt tegev Tartu Lasteaia Seltsis, vaeste hoolekande alal, Tartu Naisseltsis jm. Mõlemad jätsid suurema osa oma pärandist, umb. 70 000 kr. väärtuses, Bergmann'i Abirahale (vt. T. Bergmann) kutsehariduse levitamiseks.

Post. 1912, nr. 108 ja 1929, nr. 31; Puhja ev. luteri usu koguduse õpetajalt T. Markus'elt, K. Kurrik'ult (Tartus) jm. saadud andmed. *K. P.*

NINEVE, Friedrich, arhivaar, sünd. 18. VIII 1857 vkj. Viljandimaal Vana-Võidu mõisas erustunud soldati pojana, sai üldhariduse Tartus vene eraalgkoolis, Rannu khk-koolis ja Peterburis, omandas 1898—1901 arhivaari erihariduse vabakuulajana Peterburi arheoloogia instituudis; ta teenis 1874—1910 Vene mereministeeriumis mitmesuguseil ametikohtadel, a-st 1898 ministeeriumi arhiivi abijuhatajana ja a-st 1894 ühtlasi ajakirja „Морской Сборникъ“ toimetuse asjaajajana ning kontorijuhatajana, samuti kaastöölisena Vene laevastiku ajaloo koostamise komisjonis. N. erustus 1910 riigiteenistusest, olles tõusnud tõelise riiginõuniku astmesse. Koos insener J. Russwurm'iga asutas ta arhiivide ehitamiseks ja tehniliseks sisustamiseks äriettevõtte, mis laostus Maailmasõja ajal. Töötanud 1917—20 Kaukaasias majanduslikes asutisis, siirdus ta kodumaale, korraldas alates nov-st 1920 ajutise tööjõuna Tartu ülikooli arhiivi, oli maikuust 1921 juulini 1925 Riigi Keskarhiivi abijuhataja kt., ühtlasi a-st 1921 juunini 1922 Keskarhiivi juhataja kt.; surn. 21. IV 1929 ukj. Tartus (maetud Rannus). — N. on avaldanud mõningaid arhiivinduslikke küsimusi käsitlevaid raamatuid ja artikleid, ms. ka „Ajaloolises Ajakirjas“. Neist töist mainitagu „Критическій отзывъ Ф. А. Ниневе по поводу реферата А. И. Лебедева „Дѣлопроизводство въ учрежденіяхъ, какъ базисъ архивной работы““ (Moskva, 1914). Selle töö eest valis Moskva arheoloogia instituut N-i oma tegevliikmeks. Ta oli ms. tegev ka Keiserlikus Sõjaväe Ajaloo Seltsis. N. omab A. R. Cederberg'i (vt. ka *Suppl.*) kõrval suuri teeneid Riigi Keskarhiivi esialgsel korraldamisel.

F. N. isiklik arhiiv ERKA-s; R. Övel ja O. Liiv, Eesti riiklikust arhiivindusest („Ajalooline Ajakiri“ 1930, nr. 1/2); Pvl. 1929, nr. 116; õpetaja J. Lattik'ult (Viljandis) saadud andmed. *O. L.*

NOCKS, Johann Jakob, eelärkamisaja tegelane, Fr. R. Faehlmann'i ja Fr. R. Kreutzwald'i (vt. neid ka *Suppl.*) sõber, sünd. 7. II 1800 vkj. Koeru khk-s Liigvalla mõisavalitseja pojana, õppis Rakvere kreiskoolis, Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis 1819—22 õigusteadust, mille kursust ei lõpetanud. N. teotses koduõpetajana, a-st 1826 Rakvere kreiskooli õpetajana ning 1847—58 sama kooli inspektorina; 1858—64 oli ta Eestimaa koolidedirektori abi ja Tallinna kubermangugümnaasiumi inspektor. N. pensioneeriti 1864; surn. 15. III 1890 vkj. Tallinnas. — Õpetatud Eesti Seltsi asutamise järel astus N. varsti selle liikmeks ja tegi väljastpoolt seltsile kaastööd niihästi muinasleidude kui ka rahvariiete kirjeldamise ning keele alal. Ta ainsa kirjutisena on ilmunud „Zwei alte Gräber bei Kurküll in Estland“ (Verh. GEG III, 1, 1854, lk. 44 jj.). Mõningate andmete põhjal on N-i peetud seni V. Blagoveštšenski (vt. ka *Suppl.*) nime all käibinud brošüüri „Der Ehste und sein Herr“ (Berliin, 1861) autoriks või kaasautoriks, ent see oletus ei näi olevat põhjendatav.

E. Kirj. 1935, nr. 7 (G. Suits).

M. L.

NODCKEN, vt. **NOTKE.**

NOLCKEN, Johann Heinrich Wilhelm v., lepidopteroloog, sünd. 30. VIII 1813 vkj. Saaremaal Haeska mõisas, teenis Vene sõjaväes, kus ülendati kind-

ralmajoriks. N. omas Pihtla ja Rootsiküla mõisa Saaremaal. Ta oli Riia „Naturforscher-Verein'i" asutajaid ja hiljemini auliige; surn. 5. II 1898 ukj. Dresdenis. — N-i põhjapanev töö „Lepidopterologische Fauna von Estland, Livland und Kurland" (Arbeiten des Naturforscher-Vereins zu Riga, 1868—71) oli tolle aja lokaalfaunat käsitlevaist töist täielikumaid ja tõstis Läänemeremaad tol ajal lepidopteroloogiliselt paremini uuritud maade hulka Euroopas. Eriti täieliku ülevaate suutis ta anda seni vähetuntud nn. pisiliblikaist *(microlepidoptera)*. Oma töös esitab N. ka tähtsaid lisandeid liblikate bioloogia alalt. Ta peamisteks uurimisaladeks olid Saaremaa ja Riia ümbruskond, ent ta sooritas entomoloogilisi kogumisreise ka Lõuna-Ameerikasse.

Geneal. Handb., Oesel, 4 (1935), lk. 238; „Korrespondenzblatt" XLI (1898), lk. 59.; *ibid.* LVII (1915). *H. K-i.*

NOLCKEN, Nikolai v., kirikuõpetaja ja haridustegelane, sünd. 2. II 1830 vkj. Saaremaal Kõljala mõisa rentniku pojana, õppis Tartu ülikoolis 1850—52 ajalugu ja 1860—64 usuteadust; ta oli 1854—57 kreiskohtu sekretär, 1857—60 rüütelkonna kantselei notar Kuressaares, 1866—1901 Pöide kirikuõpetaja ja ühtlasi a-st 1875 Jaanis õpetaja asetäitja; surn. 22. I 1913 vkj. Kuressaares. — N. on avaldanud eesti keele metoodikaõpetuse „Aabitsaraamatu sissejuhatus" ja „Aabitsaraamat. Lu'uõppimise teine jägu" (Kuressaare, 1873). Esimene töö ilmutab autori väga head eesti keele tundmist; tähelepandav on ms. katse 3-ndat silbiväldet kirjas märkida, illat. *tuuule, küppseste, hingg, jällle.* Teose keel on tugevasti saaremurdeline. N. kuulus J. Hurda (vt. *Suppl.*) sõprade hulka, pidas temaga kirjavahetust ning tundis elavat huvi eesti rahvusliku liikumise vastu.

Alb. acad.; E. Kirj. 1936, nr. 12 (F. Ederberg). *A. S-te.*

* **NOLDE, Aleksander**, parun, õigusteadlane, sünd. 20. VIII 1873 vkj. Jekaterinoslavis ja sai surma 5. XI 1919 ukj. Soomes Terijoki lähedal.

Geneal. Handb., Kurland, 6 [1936?], lk. 420, 433.

***NOLDE, Boris** v., parun, õigusteadlane, on teotsenud Pariisis ja avaldanud veel teosed „L'Ancien régime et la Révolution russes" (Pariis, 1928), „Russia in the Economic War" (New Haven, 1928), „Далекое и близкое. Историческіе очерки" (Pariis 1930) ja „L'Alliance franco-russe" (Pariis, 1936). *T.*

NORMANN, Herbert, arstiteadlane, sünd. 23. II 1897 vkj. Tartus trükiladuja pojana, õppis 1906—16 kohalikus Aleksander I gümnaasiumis ja 1916—18 ja 1920—23 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, mille lõpetas arsti astmega. N. võttis osa Vabadussõjast velskeri kt-na, töötas assistendina ülikooli kliinikuis, eriti I sisehaigustekliinikus kuni 1930, ja omandas dr. med. astme 1928. Ta on olnud a-st 1929 tegelik arst Tartus, ühtlasi 1932—37 Tartu ülikooli eradots., a-l 1938 dots. arstiteaduse ajaloo alal ning a-st 1939 eripatoloogia, diagnostika ja teraapia adjunktprof-i kt. Toimides a-st 1924 vabatahtliku assistendina kohtuarstiteaduse-instituudi juures arstiteaduse ajaloo alal, on N. aidanud rajada ja täiendada selles instituudis asuvaid arstiteadus-ajaloolisi kogusid. Ta on a-st 1924 ajakirja „Eesti Arst" toimetuse sekretär ning toimkonna alatine liige. N. on avaldanud artikleid, peamiselt „Eesti Arstis", jm. töid, milledest on tähtsamad „Eesti meditsiiniline bibliograafia" 1918—30 (Tartu, 1932), 1931—32 (*ibid.*, 1933) ja 1933—34 (*ibid.*, 1935) ja „Tervishoiu õpperaamat" (*ibid.*, 1938; koos M. Kasega). N. on olnud teose „Eesti organiseeritud arstkond 1912—1937" (*ibid.*, 1938; koos A. Valdes'ega) ja a-st 1938 „Tervise käsiraamatu" toimetajaid.

Isikl. saadud andmed. *A. V-s.*

NORMANN, Vilhelm, vaimulik kirjamees ja köster, sünd. 4. VIII 1812 vkj. Viru-Jaagupi khk-s Põlulas mõisavalitseja pojana, õppis Rakveres alg- ja kreiskoolis 1821—25, töötas isa juures abina, oli 1832—92 Simuna khk-a köstriks; surn. 6. II 1906 vkj. seals. — Oma esimesel tegevuse a. asutas N. Simunas segakoori, hiljemini ka meeskoori, mida ta juhatas pikemat aega. Esimesel tegevuse a. Simunas pani N. samuti aluse oma majas väikesele koolile, mille 1835 muutis khk-kooliks; kooli lõpetajad hakkasid enamikus kooliõpetajaiks ja kuueaastase tegevuse järel oli kihelkonna tarvidus kooliõpetajate järele (neid oli vaja 23) rahuldatud. Simuna khk-kool, kuhu tuli õpilasi teistestki kihelkondadest (Väike-Maarjast, Rakverest, Koerust, Viru-Nigulast, Kadrinast jt.),

omandas N-i juhatusel laialise tutvuse. Koolide venestamise aja alul lahkus ta 1885 koolipõllult. N. oli väga viljakas vaimulik kirjanik; ta sulest on ilmunud üle 30 suurema ja väiksema vaimuliku raamatu, peamiselt tõlked saksa keelest, samuti mõned kooliraamatud; ta on teinud rohkesti kaastööd ka „Ristirahva Pühhapäeva Lehele". N-i töist mainitagu: „Iggapävased Ärratamisse heäled" (Tall., 1863; 4. tr. Tartu, 1901), „Piibli-Katekismus" (Tartu, 1865), „Meie Issanda Jesusse Kristusse pühha kannatamisse aeg" (Kuressaare, 1868), „Ristikoggudusse luggud" (Tartu, 1869), „Õppetus koli-piddamisest ning laste kasvatamisest" (*ibid.*, 1873), „Paasto jutlused" (*ibid.*, 1874), „Uus Iggapävane ramat ehk vaimolikko varra kastike" (*ibid.*, 1876), „Ussoõppetuse pegel" (*ibid.*, 1878), „Käsk ja Evangelium" (*ibid.*, 1878), „Igavese elu ja igavese hukkatuse peegel" (*ibid.*, 1887), „Suur äralepitamise päev" (*ibid.*, 1890); peale selle on ta ms. avaldanud arvutamise, geograafia ja vene keele õpperaamatuid.

Hermann, E. kirj. ajalugu, lk. 505; „Eesti Postimehe Missioni-Leht" 1896, nr. 21, 22 (W. N-i autobiograafia); Simuna kirikuõpetajalt H. Mäggi s'elt saadud andmed. *J. K.*

NOTKE (Notken, Nodcken), Bernt (Bernd), maalija ja kujunikerdaja, sünd. umb. 1440 Saksas Ratzeburg'i lähedal, asus a-st 1467 Lüübekis, kus sai juulis 1481 linnakodanikuks. N. oli korduvalt tegev välismail, ms. Aarhus'is ja Stokholmis, kus toimis 1493 Rootsi riigi müntmeistrina. Alates märtsist 1498 asus ta jälle Lüübekis; surn. enne 12. V 1509 seals. — Jätkates Lüübeki kunstipärimusi ja andes neile ühtlasi uut suunda, kujunes N. tähtsaimaks maalijaks ja kujunikerdajaks Läänemere ümbruskonna mail keskaja lõpul. Ta töid iseloomustavad tore-dekoratiivne kogukäsitlus, silmatorkav figuuride kehalisus ja sageli ohjendamatu realism. N. tähtsaimad tööd on: Lüübeki toomkiriku triumfrist (1477), Aarhus'i toomkiriku peaaltar (1479), Tallinna Pühavaimu kiriku peaaltar (1483) ja Niguliste kiriku altaripilt (selle kohta on viimasel ajal püstitatud hüpotees, et see töö, vähemalt osaliselt, põlvneb ainult ta töökojast) ja Püha Jüri grupp Stokholmi Nikolai kirikus (1489).

Thieme-Becker XXV (1931); Fr. Bruns, Meister B. Notkes Leben (teoses „Nordelbingen" II, 1923); A. Goldschmidt, Lübecker Malerei und Plastik bis 1530 (1889); W. Neumann, Werke mittelalterlicher Holzplastik und Malerei in Livland und Estland (1892); E. v. Nottbeck, W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, 2. anne (1899); J. Roosval, Die St. Georgs-Gruppe der Stockholmer Nikolai Kirche (Jahrbuch der königlichen preussischen Kunstsammlungen XXVII, 1906). *O. F.*

NUUT (Nuth), Jüri, matemaatik, sünd. 28. VI 1892 vkj. Peterburis malmivalamismeistri pojana, lõpetas a-l 1914 sealse ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna, võttis 1916—18 osa Maailmasõjast ohvitserina, toimis 1921—23 õpetajana Narva ühisgümnaasiumis ja 1923—28 Tartu E. Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumis. Omandanud 1926 dr. phil. nat. astme Tartus, oli N. 1928—36 matemaatika dots-ks Tartu ülikoolis; ta on toiminud a-st 1936 matemaatika ja mehaanika erakorralise prof-na ja a-st 1937 korralise prof-na Tallinna Tehnikaülikoolis (a-ni 1938 nimetusega Tehnikainstituut). — N. on avaldanud tööd: „Topologische Grundlagen des Zahlbegriffs" (*Acta* A XV$_5$, Tartu, 1929), „Über die Anzahl der Lösungen der Vierfarbenaufgabe" (*ibid.* A XV$_3$, Tartu, 1929), „Über die Vierfarbenformel" (*ibid.* A XV$_4$, Tartu, 1929), „Millest kõneleb Einsteini relatiivsuseõpetus" (Tartu, 1930), „Eine arithmetische Analyse des Vierfarbenproblems" (*Acta* A XX$_7$, Tartu, 1931), „Einige Bemerkungen über Vierpunktaxiome" (*ibid.* XXIII$_4$, Tartu, 1932), „Eine nichteuklidische Deutung der relativistischen Welt" (*ibid.* A XXIX$_3$, Tartu, 1936), „Ansätze zu einer expansionistischen Kinematik" (Publications de l'Observatoire Astronomique de l'Université de Tartu XXVIII$_4$, Tartu, 1935) ja „An Income-Tax Based on the Pareto Law" (Tallinna Tehnikainstituudi Toimetused A$_2$, Tall., 1937); peale selle õpperaamatud: „Geomeetria keskkoolidele" I—III (Tartu, 1932—33), „Matemaatika kursus keskkoolile" I, II (*ibid.*, 1934—35; koos J. Kuulberg'iga), „Staatika alged" (*ibid.*, 1937) ja kirjutisi ajakirjus.

Isikl. saadud andmed. *G. R-o.*

NÕMMIK, Anton, põllumajandusteadlane, sünd. 20. XI 1882 vkj. Viljandi-

maal Kurista v. taluniku pojana, õppis Kõpu külakoolis ja Saduküla ap.-õigeusu kiriku koolis, hiljemini (1903—09) Peterburis mitmesuguseil kursusil, omandas 1906. a. algkooli- ja 1907 kreiskooliõpetaja kutse ja sooritas 1910 küpsuseksami; ta õppis 1910—16 Peterburi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas agronoomia osakonnas ja töötas 1914—15 seals. ka keemia alal. Pärast ülikooli lõpetamist 1. järgu diplomiga jäeti ta sama teaduskonna juurde õppetoolile ettevalmistumiseks. N. võttis osa 1915 ja 1917 Orenburg'i kub-u mullastiku uurimise ekspeditsioonist. 1925—26 viibis ta *International Education Board*'i stipendiaadina P.-A. Ühendriiges ja omandas Rutgers'i ülikoolis astme *Master of Sciences*. N. on toiminud 1906—13 õpetajana Peterburis, 1917—18 Jamburgis ja 1918—20 Põhja-Eesti (Jäneda) põllutöökeskkooli esimese juhatajana, a-st 1920 Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna mullateaduse ja agrikultuurkeemia dots-na, a-st 1924 erakorralise ja a-st 1929 korralise prof-na. Ka on ta kogu aeg olnud Raadi agrikultuurkeemia katsejaama juhataja ja 1921—25 põllumajandusteaduskonna dekaani kt. — N. toimetas 1919—23 põllutööministeeriumi toetusel K. Liidak'u (vt. *Suppl.*) kaastegevusel Eesti mullastiku uurimist, mille tulemusena koostas Eesti mullastiku kaardi („Kodumaa mullastikust" — „Agronoomia" 1924—25). N-u poolt avaldatud töist mainitagu: „Mulla reaktsioon, selle põhjused ja määramise meetodid" („Agronoomia" 1927, nr. 10/11, 12), „Lämmastik-väetiste tasuvusest juurvilja kasvatamisel" ja „Lämmastikväetiste mõju võrdlus juurvilja kasvatamisel" (*ibid.*, 1929, nr. 5, 6), „The influence of ground limestone on acid soils..." (*Acta* A XV$_1$, Tartu, 1929), Muhu saare mullastik (maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti" VI — „Saaremaa", Tartu, 1934), „Über die Zersetzungsgeschwindigkeit und den Stickstoffverlust des Stallmistes" („Zeitschrift für Pflanzenernährung, Düngung und Bodenkunde", kd. 39, 1935), „Übersicht der Böden Estlands und ihrer Entwicklungsbedingungen" („Soil Research", 5, 1936), „Uurimusi meie söödajuurviljade arenemisest ja toitainete tarbimisest" („Agronoomia" 1937, nr. 5, 6) ja „Über die Zersetzungsgeschwindigkeit des gefallenen Laubes und der Koniferennadeln..." („Bodenkunde und Pflanzenernährung", 8, 1938). Peale selle on N. avaldanud hulga väetuskatsete aruandeid ja artikleid mullastiku ja väetuse küsimusist ajakirjus „Agronoomia", „Põllumees", „Põllumajandus", „Põllumajanduseturg", „Uus Talu", „Niit ja Karjamaa" ja koguteoseis „Eesti" (Tartu, 1926), „Põllumehe käsiraamat" I (*ibid.*, 1926), Põllumajanduse Peavalitsuse (resp. osakonna) aastaraamatuis I—III (Tall., 1927, 1929, 1936) jm. N. on „Põllumajandusliku entsüklopeedia" toimetuse nõukogu ja Loodusvarade Instituudi liige a-st 1938.

„Agronoomia" 1932, nr. 11; isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

NÕMMIK, Juhan, maalikunstnik, sünd. 26. VII 1902 vkj. Peterburis vabrikutöölise pojana, õppis Peterburi Eesti Hariduseseltsi koolis ja Tartu reaalkoolis, kus omandas küpsustunnistuse 1921, sai kunstilise hariduse Tartus kunstikool „Pallases", mille lõpetas 1929. N. on viibinud lühemail õppereisudel Saksa- ja Prantsusmaal, Belgias, Hollandis ja Nõukogude-Venes; joonistusõpetajana on ta teotsenud a-st 1923 Tartu poeglastegümnaasiumis, 1929—36 ka Tartu õhtuses ühisgümnaasiumis, eriaineteõpetajana a-st 1936 kunstikool „Pallases" ja õppejõuna s. a-st Tartu ülikooli didaktilis-metoodilise seminari joonistusõpetuse harus. — N. on kunstiühing „Pallase" liige ja olnud selle juhatuse liikmeks, ms. esimeheks 1936—38. Kunstinäitusil on ta esinenud a-st 1929. N. on loonud peamiselt natüürmorte ning lüüriliselt meeleolustatud õhuküllaseid maastikumaale õlimaali ja akvarelli tehnikas. Ta töile on iseloomulik mahlakas ja suurejooneline, ent suurest distsipliinitundest juhitud pintslitehnika ning tagasihoidlik koloriit, milles domineerivad hõbehallid ja pruunid toonid. N-u laadi on tugevasti mõjustanud nüüdisaja prantsuse maalijad.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

NÄLK, Tõnis, vabrikujuhataja, sünd. 14. IV 1855 vkj. Helme khk-s Riidaja v. taluniku pojana, omandas üldhariduse Tarvastu khk-koolis 1867—71 ja Valgas, õppis a-st 1879 Volmari maakonnas Kõkmuiža (Kokenhofi) mõisas Liivimaa suuremas õllevabrikus õllemeistriametit ja sai 1883 vabriku tegelikuks juhata-

jaks, kellena suri 27. I 1910 vkj. — N. jättis suurema osa oma pärandist, ligi 50 000 rubla, Bergmanni Abirahale (vt. T. Bergmann) toetuste andmiseks Tartu ja Peterburi ülikoolide ja Riia polütehnikumi eesti rahvusest üliõpilasile, eeskätt Riidaja vallast või Helme khk-st päritolevaile. See oli tol ajal suurimaks toetuskapitaliks, millest 1911—17 said abiraha paljud üliõpilased. Kapital kaotas tsaariaegse Vene raha väärtuse kadumise tõttu suurema osa oma endisest väärtusest. A. 1938 oli N-i kapitali seis 4 453 kr.

Helme ev. luteri usu koguduse õpetajalt J. Uustal'ilt jm. saadud andmed. *K. P.*

NYLÄNDER, vt. NIELÄNDER.

*NYMAN, Roman, maalikunstnik, oli 1927—28 Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuse esimees, maalis 1928 kaks suurt pannood „Sügis" ja „Kevad" Tallinna Balti raudteejaama ooteruumi jaoks, võttis 1930 oma töödega osa Sihtkapitali valitsuse poolt korraldatud kunstinäitusist Helsingis, Königsbergis, Berliinis, Kielis, Lüübekis, Kopenhaagenis ja 1935. a. Moskvas; ta esines 1932 25-aastase tegevuse puhul kunsti alal oma tööde erinäitusega Tallinnas. Hilisemail näitusil on N. esinenud hulga portreede ja maastikumaalidega, milledest olgu mainitud „Õu Tallinnas" (1934), „Portree" (1934), „A. Akbergi portree" (1934), „Loksa rand" (1935) ja „Vaade Tallinnale" (1938).

Isikl. jm. saadud andmed. *A. A-l.*

O.

OETTINGEN, Alexander Arved v., Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 23. III 1857 vkj. Palamuse khk-s Luua mõisas pärastise Liivimaa maamarssali Nicolai v. O-i pojana, õppis 1875—78 Tartu ülikoolis majandusteadust, reisis 1880—82 Saksa- ja Prantsusmaal, Itaalias ja Kreekas. Ta pidas Luua ja Kaarepere mõisa, oli 1889—1902 Tartu-Võru kreisisaadik, 1902—12 maanõunik, 1903—05 ja 1918—20 resideeriv maanõunik ja 1908—12 Tartu-Võru ülemkirikueestseisja. A-l 1902—03 oli ta Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi president ja seejärel auliige. O. on elanud a-st 1919 Saksamaal, viimasel ajal Jenas. — O. osutas erilist huvi Liivimaa ev. luteri usu kirikuolude reorganiseerimise küsimuste vastu. 1905. a. sügisel tegi ta rüütelkonnale ettepaneku maakirikukorralduse põhjalikuks reformimiseks; sellekohaselt pidi kaotatama patronaadiõigus ja antama kogudustele õigus õpetajat valida, revideeritama kirikukoormiste korraldust jne. Neid küsimusi kaaluti seejärel korduvalt maapäeval, seks valitud komisjonis, kohalikes ev. luteri usu kiriku keskasutisis, Balti kindralkuberneri juurde asutatud nn. erinõukogus ja riigikeskasutisis, ent Vene ajal arutamisest kaugemale ei jõutud.

Alb. Livonorum (1908) ja Nachtrag (1925); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925), lk. 28, 215—232; N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932), lk. 61, jm. saadud andmed. *J. Kt.*

OETTINGEN, August Georg Friedrich v., Liivimaa kuberner ja rüütelkonnategelane, sünd. 5. VII 1823 vkj. Äksi khk-s Visusi mõisas pärastise Liivimaa maamarssali Alexander v. O-i pojana, õppis 1841—43 Tartu ja 1844—45 Heidelbergi ülikoolis õigusteadust, omandas viimases 1845 dr. jur. astme; ta reisis 1845—46 Prantsusmaal, Šveitsis ja Itaalias ning pidas siis mõisu Liivi- ja Kuramaal. A-l 1850 asus O. elama Riiga, kus oli kuni 1857 Liivimaa 1849. a. talurahvaseaduse teostamise komisjoni sekretär, ühtlasi kuni 1852 talurahva rentpanga juhatuse sekretär ja laekur, siis 1857—62 Liivimaa maamarssal, 1862—68 Liivimaa kuberner ja 1869 maanõunik. O. toimis seejärel Riia linnavolinikuna, linnanõunikuna ja 1886—89 linnapeana. A-st 1898 elas ta Tartus, kus suri 7. IV 1908 vkj. — O. oli XIX s. 2. poolel baltisaksa silmapaistvamaid tegelasi. H. v. Fölkersahm'i (vt.) pooldajana ja kaastöölisena on tal teeneid selles, et Liivimaa 1860. a. talurahvaseadus jäi püsima vabameelsete ideede alustele. Olles heas vahekorras keiser Aleksander II-ga (vt. ka *Suppl.*) ja ühtlasi kindralkuberneride A. A. Suvorov'i (vt.) ning parun W. H. v. Lieven'iga (vt. *Suppl.*), püüdis O. maamarssalina kõigiti valvel seista Balti erikorra säilitamise huvides. Kubernerina võttis ta elavalt osa selle-

aegsete suurte agraarreformide, nagu 1863. a. passikorralduse seaduse, 1866. a. vallakogukonnaseaduse, teoorjuse lõpetamise, lahkuvaile talurentnikele melioratsiooni eest tasu maksmise seaduse jt. väljatöötamisest, jäädes ühtlasi truuks kohalikkude privileegide kaitsejaks. Kui keisri ukaasiga a. 1867 Baltimaadel osas riiklikest ametiasutisist pandi asjaajamiskeelena kehtima vene keel, püüdis O. kokkukõlas Liivimaa rüütelkonna esindusega saavutada keisrilt endise olukorra taastamist, sattus aga seejuures vastuollu Balti kindralkub. P. Albedinski'ga (vt.) ja oli sunnitud kuberneri kohalt lahkuma. Ka Riia linnapeana sattus O. venestamispoliitikat teostavate riigivõimu esindajatega, eriti kuberner M. A. Zinovjev'iga üha enam vastuollu, kuni ta lõpuks vallandati keiser Aleksander III (vt. ka *Suppl.*) käsul linnapea ametist ja kõrvaldati ühtlasi kõigist linnaomavalitsuse organeist. A-l 1864 alanud Liivimaa eesti talupoegade palvekirjadeliikumise puhul avaldas O. kubernerina erilist aktiivsust, et murda talupoegade visasid püüdeid õiguse otsimisel saksa aadlivõimu vastu. Talupoegade suursaatkonna Peterburis viibimise ajal 1864. a. sügisel laskis ta majutada kasakaid neisse Viljandimaa taludesse, mille peremehed olid avaldanud suuremat aktiivsust mõisnikkude vastu. Ühtlasi palus ta siseminister P. A. Valujev'ilt (vt. *Suppl.*) korduvalt endale suuremat tegevusvabadust talupoegade keskel avalduva käärimise summutamiseks, mis palved jäid siiski rahuldamata. Tõenäoselt tema algatusel ja mõjustusel saatis P. A. Valujev 1866. a. lõpul palvekirjadeaktsiooni ühe juhi, Peeter Peterson'i (vt. ka *Suppl.*) kui seltskondlikule rahule kardetava isiku administratiivsel teel Liivimaalt välja. Eesti Aleksandrikooli asutamise mõtte arengusse suhtus O. kubernerina alguses (1862 ja 1863) pooldavalt. 1864. a. palvekirjadeliikumise tõttu, millega saksa ringkonnad arvasid seoses olevat ka Eesti Aleksandrikooli idee, jäi ta aga pärastpoole selle ürituse vastu külmaks.

Alb. Livonorum (1908); C. v. Rautenfeld ja F. Bienemann, Die livländischen Landmarschälle von 1643—1899 (BM XLVII, 1899, lk. 209); Düna-Ztg. 1908, nr. 82; „Rigaer Tageblatt" 1908, nr. 83, 91; „Rigasche Rundschau" 1908, nr. 82; Nordlivländische Ztg. 1908, nr. 82, 93; A. v. Oettingen, A. v. O. (BM 1928, lk. 114—149); R. v. Engelhardt ja A. v. Oettingen, Die Gebrüder von Oettingen („Baltisches Geistesleben", 1929); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925), lk. 43—47, 362, 363; H. Kruus, Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt (E. Kirj. 1934, nr. 8—11); H. Kruus, Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõtte arenemisloo algjärk (1860—1869) („Ajalooline Ajakiri" 1935, nr. 4); Geneal. Handb., Livland I (1929), lk. 69; N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932), lk. 55. *J. Kt.*

OFFE, Benedict(us) August(us) Friedrich, balti-saksa kirikuõpetaja, sünd. 11. III 1788 vkj. Tõstamaal kirikuõpetaja pojana, õppis Tallinna gümnaasiumis ja 1804—07 usuteadust Tartu ülikoolis; ta ordineeriti 1809 Tori, Tahkuranna ja Häädemeeste kirikuõpetajaks; surn. 29. VI 1850 vkj. — O. avaldas aa. 1813—16 J. H. Rosenplänter'i (vt.) „Beiträge'des" eestikeelseid vaimulikke laule (Beiträge I, lk. 106; III, 156—160; V, 163—167; VI, 91—96) ja eesti mõistatusi (VI, 50—52). Ta poolt avaldatud vaimulikest lauludest ilmus osa ka eriraamatuna „Joulo-Laulud" (Pärnu, 1815). Rosenplänter'i „Beiträge's" avaldas 1814 prl. E. Offe Torist kogutud kolm ehtsat rahvalaulu koos saksakeelse tõlkega „Vaene lõikaja tüdruk", „Laulu võim" ja „Vanad poisid" (III, 106—11) ning laulumõistatuse (III, 116).

Recke-Napiersky III; Napiersky, Pred.-Lex. II; Beise II; Keussler, Forts.; Rosenplänter, Beitr. XX; Ulmann, Mitt. IX; ERKA-st saadud andmed.
A. S-te; E. P.

OHMANN, Anton Ludwig Heinrich, muusikategelane, sünd. 1. II 1775 ukj. Hamburgis kapellmeistri ja muusikaõpetaja pojana, töötas viiuldajana Hamburgi teatris, sai 1795 kontsertmeistriks Tallinnas, siirdus 1797 A. F. F. v. Kotzebue (vt.) kutsel Viini õueteatri juurde, sealt 2 a. hiljemini Breslausse; siis töötas ta Riias lauljana ja näitlejana 1801—04, Tallinnas 1804—20, seejärel uuesti Riias, ms. ka muusikadirektorina, a-st 1829 vaeslastekooli lauluõpetajana ja linnakiriku kantorina; surn. 30. IX 1833 vkj. seals. — O-i

hulgalisest loomingust nimetatagu ooperit „Die Prinzessin von Cacambo", muusikat E. Lange näidendile „Michael Feodorowitsch Romanov", Kotzebue naljamängule „Der fürstliche Wildfang" ja mitmesuguseid kontsertpalu. Asjaarmastajana on ta tegelnud eesti muusika alal, komponeerides eestikeelseile sõnadele kolm laulu „Sui meil jõudnud jälle kätte", „Et ma küll üks tallomees" ja „Oh, söbrus!" (Rosenplänter, Beiträge, 20. v., 1832), mis on varasemate hulka kuuluvaid teadaolevaid viise eesti sõnadele.

M. Rudolph, Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon (1890); Post. 1933, nr. 241 (T. Jakobson). *T. J.*

OIDERMAA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Oidermann**), **Ants (Hans)**, ajakirjanik ja poliitikategelane, sünd. 20. XI 1891 vkj. Pärnumaal Sauga v. taluomaniku pojana, õppis Pärnu gümnaasiumis, mille lõpetas 1912, ja selle järel Peterburi ülikoolis ajaloo-keeleteaduskonna vanade keelte osakonnas, olles ühtlasi Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liige. 1914. a. suvel astus O. vabatahtlikuna sõjaväkke ja võttis ohvitserina osa Maailmasõjast. Pöördunud 1920. a. kodumaale, töötas ta ajakirjanikuna, a-st 1922 välisministeeriumi ametnikuna ja 1926—27 Eesti diplomaatilise esindajana Leedus. A-st 1927 oli O. põllumeestekogude üleriikliku esinduse peasekretäriks, a-il 1931—34 ühtlasi „Kaja" peatoimetajaks. Riikliku propagandatalituse loomise järel nov-s 1934 sai O. selle juhatajaks (propagandajuhiks), kellena arendas agarat tegevust rahvusliku selgitustöö korraldamisel. Märtsist 1937 jaan-ni 1939 teotses ta „Uue Eesti" peatoimetajana, on jaan-st 1939 propagandaminister ja ühtlasi piirimaade poliitika üldjuht. Dets-s 1936 valiti O. Rahvuskogu I koja liikmeks; veebr-st 1938 on ta Riigivolikogu liige Põhiseaduse elluviimise rahvarinde kandidaadina. Ta on olnud a-st 1935 tegev ka Isamaaliidus keskjuhatuse liikmena.

„Uus Eesti" 1938, nr. 34; Erika Viirsalu-Nivanka'lt, välisministeeriumist, Pärnu Eliisabeti ev. luteri usu kogudusest jm. saadud andmed. *T.*

***OINAS, Aleksander**, poliitika- ja majandustegelane, oli IV ja V Riigikogu liikmeks, toimis dets-st 1928 juulini 1929 A. Rei (vt. ka *Suppl.*) kabinetis raha- ja kaubandustööstusministrina, veebr-st 1931 veebr-ni 1932 K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses teedeministrina, kellena viis lõpule Tartu—Petseri ja Rapla—Virtsu raudtee ehitamise ja algatas raudtee liiklemise tehnilise ümberkorraldamise (motoriseerimise) töid. A-st 1937 on O. olnud Eraettevõtete Ametnikkude Koja juhatuse esimeheks ja valiti selle koja poolt märtsis 1938 Riiginõukogu liikmeks. Ta on edukalt kaasa töötanud töölisliikumise alal, eriti aidanud korraldada mitme vastava kultuuriorganisatsiooni majanduslikku külge. Näit. on ta olnud juhatuse esimeheks a-st 1932 Tallinna Töölisteatris, a-st 1934 sihtasutises „Tallinna Rahvamaja", a-st 1930 E. Töölisspordi Liidus, a-st 1938 Töölismuusika Liidus ja a-st 1938 end. Peterburi E. Üliõpilaste Seltsi liikmete ühingus PEÜS. Tall. lavakunstikooli kuratooriumi liige on ta a-st 1937. Ka on O. kuni praeguseni edasi toiminud Eesti Lauljate Liidu abiesimehena. Tarbijateühistu „Oma" juhatuse esimehena a-st 1931 on ta selle ühistu arendanud üheks suuremaks Tallinna ühistegelikuks asutiseks. A-st 1936 on ta olnud a./s-i „Järvakandi Tehased" osakonnajuhataja ja juhatuse liikme kandidaat, a-st 1936 a./s-i „Frankonia" direktor. O. on teostanud rea välismaareise, ms. 1934 Venemaale ja Jaapanisse.

„Rahva Sõna" 1937, nr. 45 j.; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

OINAS, Alma, vt. **OSTRA-OINAS.**

OJASALU, vt. **OLT-OJASALU.**

***OKS, Jaan**, kirjanik, sünd. Saaremaal Pärsamaa v. Ratla külas Allika koolimajas õpetaja pojana, sai alghariduse oma isalt, õppis seejärel Kaarma seminaris, mille kursuse lõpetas kevadel 1902, oli 1903—04 Hiiumaal Pühalepa khk-s Kasevälja algkooli õpetaja ning õppis sügisest 1904 kevadeni 1905 Haapsalus pedagoogilisil kursusil, kus omandas õpetajakutse. Okt-st 1905 kuni 1907. a. jõuludeni toimis ta Läänemaal Massu vallakooli õpetajana ja siirdus siis Venemaale. Mai alguses 1917 toodi O. Tallinna merekindluse töödelt haigena Linnade Liidu haiglasse, kust viidi s. a. oktoobris üle priihospidalisse. Ta on maetud Rahumäe kalmistule. Paljudes ajalehis ja ajakirjus avaldatud O-a tööde osast puudub ülevaade tänini.

Ta jutupala „Koolmeistri hobune“ ilmus Tartus 1912.

A. Adson, Mälestades J. O-a („Looming“ 1928, nr. 2); A. Antson, Uusi andmeid J. O-a elust (*ibid.* 1931, nr. 5); Kampmaa, Peaj. IV (1936); A. Looring, J. O. Massus („Looming“ 1936, nr. 8—10); J. Kreek, Ühest Massu koolmeistrist (J. Kreek, „Viis juttu“, 1936, lk. 3—13); A. Looring, Koolmeister J. O. („Õpetajate Leht“ 1937, nr. 13); *idem*, J. O. Haapsalus („Looming“ 1938, nr. 3). *A. L-g.*

OLAF (Olavus), Tallinna piiskop, oli alul frantsisklaste ordu munk, seejärel Roskilde piiskopkonna toomhärra, toimis Tallinna piiskopina dets-st 1323 kuni surmani 21. X 1351. — O. oli viimne Skandinaavia päritoluga katoliku piiskop Tallinna piiskopitoolil. Ta oli oma piiskopkonna valitsemisaja algusest saadik segatud Taani pealiku Marquard Breide ja ta vasallide vahelistesse tülidesse Eestimaa loovutamise pärast Taanilt ordule. Tüli kestusel vangistati ta vend, kelle O. pidi vabaks lunastama (1332) märkimisväärt suure summa eest. Tema aega langeb ka Taanis interdikt (1333—37), mis tekitas Tallinnaski rahutusi. Tallinna sadama ehitamist toetas O. patukustutuse tõotamisega. Eestlaste vabadusvõitluse ajal a-l 1343 võttis ta Paides 4. V 1343 osa läbirääkimistest eesti kuningatega, ilma et ta seejuures oleks kuidagi aktiivselt esinenud.

Bunge, Herzogth. Estl., lk. 63, 183; Brieflade III, lk. 305 jj.; Arbusow, Geistl.; Renner, lk. 88; „Historisk Tidskrift“ 1928, nr. 2 (G. Rauch). *P. J.*

OLBREI, Rahel Amanda Aurelie, tantsijanna, sünd. 20. VII 1898 vkj. Tallinnas ärimehe ja töösturi Jaan Olbrei tütrena, lõpetas Tallinna linna kommertsgümnaasiumi 1918, omandas erihariduse tantsu alal J. Smironin'i juures 1918—19 ja E. Litvinov'i (vt. *Suppl.*) balletistuudios 1919—22 Tallinnas ning Mary Wigman'i koolis 1922—23 Dresdenis; ta täiendas end suvi- ja erikursusil É. Jaques-Dalcroze'i koolis Helleraus ja Rudolf v. Laban'i juures 1926 Berliinis. Töötanud esialgu raamatupidajana a./s-s „Massoprodukt“ ja ametnikuna kaubandus-tööstusministeeriumis, astus O. 1918 „Estonia“ lavale. Ta on a-st 1922 abielus H. Kompus'ega (vt. *Suppl.*). — O. isikupäraseks tantsuliseks erialaks kujunes karaktertants. Ent juba lavakarjääri alguses langesid talle osaks tantsukompositsioonilised ülesanded. Nende eduka lahendamise tagajärjel sai O. 1925 „Estonia“ teatri ballettmeistriks, kellena ta 1926 asutas teatri tantsurühma. Omandanud ise nii klassikalise balleti kui ka moodsa, nn. plastilise tantsu kooli, taotleb O. mõlemaid tantsuliike orgaaniliselt liita, samuti vastavalt arendada tema juhatusel töötavat teatri tantsurühma. Viimasega on ta peale soolo- ja rühmatantsude draama, ooperi ja opereti raamis lavastanud ka balletid „Roheline flööt“, „Giselle“, „Paan võsas“, „Pähklipureja“, „Lakšmi“ ja „Flora ärkamine“. Peale kodumaiste edukate esinemiste andis balletirühm kevadel 1937 menukaid külaskäiguetendusi Helsingis.

„Estonia“ teatri arhiiv-muuseumi andmed. *H. K-s.*

* **OLDEKOP, Gustav Adolph**, kirjanik ja ajakirjanik, siirdus 1820 Põlvast Tartusse, kus suri 26. IV 1838 vkj. (maetud Põlvas).

K. Ehrmann, Esimene eesti ajakirjanik. Jooni G. A. O-i elust ja tööst („Õitsituled“ 1935, lk. 15—19); E. Kirj. 1938, nr. 12 (K. Ehrmann). *T.*

OLE, Eduard, maalikunstnik, sünd. 8. V 1898 vkj. Valgamaal Kaagjärve v. taluniku pojana, õppis Valgas algning linnakoolis ja Venemaal õhtukeskkoolis, sai kunstilise hariduse 1913—18 Penza kunstikoolis Venemaal; ta on viibinud lühemail õppereisudel Saksa- ja Prantsusmaal, Itaalias, Inglismaal jm. O. on teotsenud a-st 1919 joonistusõpetajana Rakveres Virumaa reaalgümnaasiumis ja Rakvere õpetajateseminaris, a-st 1922 Tartu linna tütarlastegümnaasiumis, Tartu kommerts- ja kaubanduskoolis, 1924—36 H. Treffner'i eragümnaasiumis ja a-st 1936 Tallinnas prantsuse lütseumis. Ta oli Eesti Kunstnikkude Rühma asutajaid (1923) ning on olnud Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu ja kunstiühing „Pallase“ liige. Kunstinäitusil on ta esinenud a-st 1923. — O. kunstiline ilme on võrdlemisi mitmekesine. Ta alustas töödega, milledes paiguti lähenes kubistlikule käsitluslaadile. Hiljemini andis ta rea figuraalseid kompositsioone, kus taotleb kontuuride rütmi-

list ilmekust ja masside maalilist jaotust. Neid kõiki iseloomustab suurte pindade katmine ühtlaste, ainult kergelt varjustatud toonidega ja värvide diskreetse kokkukõla taotlemine. O. töist on tuntumad „Kevad" (1928), „Reisijad" (1929), „Supelrannal" (1930) ja „Keskustelu" (1930). Erilist tähelepanu on äratanud ta viimaste aastate kestel maalitud suurejooneliselt käsitatud ja jõulises, paiguti dramaatilisusse kalduvas laadis teostatud portreed, milledes ta püüab fikseerida kujutatud isikule iseloomulikku seisangut. Neist on tuntumad J. Simm'i (1931), A. Gailit'i (1932), H. Visnapuu (1932), F. Tuglas'e (1934 ja 1938) ja rektor J. Kõpu (1934; vt. neid ka *Suppl.*) portreed.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

***OLESK, Lui**, poliitiline tegelane, oli a-st 1928 kindlustusseltsi „Oma" juhatuse esimees; surn. 19. II 1932 ukj. Tartus.

„Vaba Maa" 1932, nr. 44 ([E] L[a a m a n], A. P i i p); Post. 1932, nr. 44 jm. saadud andmed. *T.*

OLESK, Minni, vt. **KURS-OLESK.**

OLLIK, Kustav (Gustav), haridustegelane, sünd. 13. XII 1869 vkj. Läänemaal Võnnu v. Kabrametsa külas talurentniku pojana, õppis kohalikus vallakoolis ja Haapsalu linna algkoolis, lõpetas 1890 Tartu õpetajateseminari ja 1898 Peterburi õpetajateinstituudi. O. toimis õpetajana 1886—87 Võnnu v. ja 1890—95 Viljandi linnakoolis, 1898—1919 Tallinnas linna algkoolides (osalt ka juhatajana), reaalkoolis (ka inspektorina) ja linna 1. järgu tütarlastekoolis. Ta oli 1919—21 Tallinna linna koolinõunik, 1921—27 haridusministeeriumi kooliosakonna juhataja, 1927—31 Riigikoolivalitsuse direktor ja 1931—35 haridusnõunik. Ta on tutvunud koolioludega Soomes, Saksamaal, Prantsusmaal ja Šveitsis. O. on olnud Tallinna Linna Algkoolide Kehvemate Õpilaste Toetamise Seltsi (1903), Eestimaa Rahvahariduse Seltsi (1906), Eestimaa Rahvakoolide Õpetajate Vastastikuse Abiandmise Seltsi (1907), Tallinna Pedagoogilise Seltsi (1907), „Ühistöö" (1918), Eesti Punase Risti (1919), Tallinna Noortemeeste Kristliku Ühingu (1920), Harjumaa Rahvaülikooli Seltsi (1926) ja sihtasutise *Fenno-Ugria* (1927) asutajaid ja töötanud nende juhatuses; ta on olnud tegev ka Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsis, Tallinna Õpetajate Seltsis (on selle auliige), Koolinõunikkude Ühingus, Eesti-Soome-Ungari Liidus, sihtasutise „J. Vestholmi poeglaste erahumanitaargümnaasium" juhatuse esimehena 1935—37 jm. O. oli Eesti toimkonna juhataja I Soome-Ugri kultuurkongressil Helsingis 1921, II kongressil Tallinnas 1924 ja peatoimkonna abiesimees V kongressil Tallinnas 1936. A-il 1930—33 toimis O. Tallinna linnavolinikuna rahvusliku keskerakonna rühmas ning oli haridusnõukogu liige. Ta on ajakirja „Eesti Kool" tegevtoimetaja a-st 1935. Varasemast ajast on eriti hinnatav ta tegevus 1906—17 Tallinna linna koolikolleegiumi asjaajajana alghariduse korraldamisel ja maksuta alghariduse teostamisel Tallinnas (1913).

Isikl. saadud andmed. *J. Ks.*

OLT-OJASALU (end. perekonnanimi kuni 1925 **Olt**), **Arvo** (end. eesnimi kuni 1935 **August**), loomaarst, sünd. 10. VI 1881 vkj. Puhja khk-s Konguta v. kaupmehe ja põllumehe pojana, õppis Tartus gümnaasiumis ja lõpetas Tartu veterinaarinstituudi 1905. O. teotses Tõrvas Helme jaoskonna loomaarstina 1905—07, seejärel samas ametis Põltsamaal, oli Tallinna linna tapamaja direktori abi 1909—19 ja viimasel a. põllutööministeeriumi veterinaarosakonna sekretär, pärast seda kuni erustumiseni 1930 Loomatervishoiu Peavalitsuse direktori abi. — Viimasel ametikohal töötas O. energiliselt kaasa loomatervishoiu korralduse loomisel. Ta oli seltskondlikult tegev Tõrvas ja Põltsamaal, toimis Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi, Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi ja Eestimaa Rahvahariduse Seltsi juhatuse liikmena, „Estonia" teatrimaja o.-ü. nõukogu ja Eesti Loomaarstide Ühingu juhatuse liikmena; viimase ühingu auliige on ta a-st 1929. O. on avaldanud trükis eriraamatud: „Koduloomade tervishoid ja sünnitamiseabi" (Tall., 1911; 3. tr. 1920; seals. ilm. ka järgnevad tööd), „Loomatervishoiu käsiraamat" (1929); brošüürid: „Loomariigist kahjurid koduses majapidamises" (1928), „Karjamaade tähtsuse alahindamine ja selle tagajärjed loomatervishoiu seisukohalt" (1928); tõlked: H. Nylander'i ja E. Cajander'i „Lüpsikarja pidamine" (1921), K. Gummerus'e ja A. Alfthan'i „Hobusekasvatuse käsiraamat" I, II (1921, 1923), A.

E. Sandelin'i „Piima ja piimasaaduste bakteriõpetus“ (1926). Ta oli „Eesti Loomaarstliku Ringvaate“ toimetaja 1925—28 ning on avaldanud artikleid ajakirjus, nagu „Põllumees“, „Põllutööleht“, „Agronoomia“, „Talu“, „Uus Talu“, „Asunik“ ja „Loomakasvataja“, ja ajalehis. O. elab Elvas.

Isikl. saadud andmed. *A. Rl.*

ORAS, Ants (Hans Gottfried), kirjandus- ja keeleteadlane ning tõlkekirjanik, sünd. 25. XI 1900 vkj. Tallinnas kooliõpetaja pojana, õppis kohalikus Nikolai I (praeguse Gustav Adolfi) gümnaasiumis 1911—19, Tartu ülikoolis 1919—23 ning omandas mag. phil. astme inglise filoloogia alal; ta õppis 1923—24 Leipzigi ülikoolis ja 1925—28 teadusliku stipendiaadina Oxfordi ülikoolis, kus omandas *B. Litt.* astme inglise kirjanduse alal. O. on a-st 1928 toiminud Tartu ülikooli õppejõuna, 1934—37 isikliku prof-na ja a-st 1938 erakorralise prof-na inglise filoloogia õppetoolil. — O. on olnud Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatuse liige, EKS-i toimkondade ja juhatuse liige a-st 1930, Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingu esimees 1931—34, Eesti PEN-klubi asutamise mõtte algatajaid ja klubi aktiivsemaid tegelasi. O-e töist mainitagu väljapaistvaid uurimusi: „Milton's editors and commentators from Patrick Hume to Henry John Todd (1695—1801)“ I, II (*Acta* B XX$_1$, XXI$_2$, Tartu, 1930, 1931), „The critical ideas of T. S. Eliot“ (*ibid.* B XXVIII 3, Tartu, 1932), „Notes on some Miltonic usages“ (*ibid.* B XLIII$_3$, Tartu, 1939) ja „On some aspects of Shelley's poetic imagery“ (*ibid.* B XLIII$_4$, Tartu, 1939). Esseistina ja kirjanduskriitikuna on O. järjekindlalt toonitanud mõttelise süvenemise ja formaalse peenenemise vajadust eesti lüürikas ning tarvet eriti haritlaskonna probleemide sügavamaks käsitlemiseks eesti proosas. Samuti on ta rõhutanud laiema, rahvusvahelisema taustaga intellektuaalse kultuuri tähtsust eesti ilukirjanduse arengu suhtes. O-e seda laadi artikleist mainitagu: „Ääremärkmeid luulest ja intellektist“, „Kirjanduslik situatsioon ja noorem luuletajate-põlv“, „Inglise luulest ja eesti mentaliteedist“ ning „Elulähedusest, eriti luules“ (kõik ilm. „Akadeemias“ 1937). O. on tähelepandavamaid inglise kirjanduse ja kultuuri tutvustajaid ja inglise orientatsiooni eestvõitlejaid Eestis. Ta inglise- ja ameerikaainelisist arvukaist kirjutisist tõstetagu esile: „T. S. Eliot luuletajana“ („Looming“ 1929), „Imažism“ (*ibid.* 1930), „Percy Bysshe Shelley ja tema luule“ (*ibid.* 1935), „Aldous Huxley viimase aja toodangust“ (*ibid.* 1936) ja „Irving Babbitt'i neohumanismi põhijooned“ (teoses „Kultuuri ja teaduse teilt“, Tartu, 1932). O. on tutvustanud eesti kirjandust võõrkeelseis väljaandeis, nagu „L'Estonie littéraire“, „Suomalainen Suomi“, „Revue des Poètes“, „Anthologie des conteurs Estoniens“ (Pariis, 1937) jm. Väga viljakas on ta olnud ka tõlkekirjanikuna, eestindades peale G. B. Shaw', R. L. B. Stevenson'i, A. Huxley jt. tööde hulga inglise värssluulet, nii W. Shakespeare'i „Macbeth“ (Tartu, 1929), „Romeo ja Julia“ (*ibid.*, 1935), „Torm“ (*ibid.*, 1935), „Suveöö unenägu“ ja „Othello“ ning valik sonette, kõik kolm ühes köites (*ibid.*, 1937), E. A. Poe „Valik luuletisi“ (*ibid.*, 1931), A. Pope'i „Lokiröövi“ (*ibid.*, 1936) ja Molière'i „Misantroop“ (*ibid.*, 1936; viimane süllaabilistes aleksandriinides; nende kohta on O. avaldanud ettepanekuid E. Kirj. 1931), siis P. B. Shelley, T. S. Eliot'i, J. Keats'i, G. G. Byron'i jt. töid; samuti on ta tõlkinud ning avaldanud saksa, soome, rootsi, prantsuse, ladina ja vene luuletajate töid kunsti- ja värvirikkalt ümberluuletatuina. Neist tõlkeist mainitagu H. Heine poeemi „Saksamaa“ (*ibid.*, 1935) ja A. Puškin'i „Valik luulet“ (*ibid.*, 1936); viimane sisaldab valdava osa tõlkeid O-e sulest. Ta on toimetanud valimiku uusimat eesti lüürikat „Arbujad“ (*ibid.*, 1938).

Isikl. jm. saadud andmed. *A. A.*

ORASMAA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Roska**), **Johannes**, Vabadussõja ja Kaitseliidu tegelane, sünd. 21. XI 1890 vkj. Virumaal Joala v. käsitöölise pojana, lõpetas Narva gümnaasiumi 1911 ja Vladimiri sõjakooli Peterburis 1913, määrati siis teenistusse suurtükiväkke Modlin'i (Novogeorgievski) kindluses. O. võttis 1914—18 osa Maailmasõjast, teenides mitmes suurtükiväe osas kogu aeg rindel. Jaan-s 1918 tuli ta üle E. rahvusväkke ja määrati 1. Eesti suurtükiväe brigaadi 5. patarei ülemaks, kus teenis Eesti rahvusväeosade laialisaatmiseni Saksa okupatsioonivõimude poolt 5. IV 1918 ukj. E. Vabadussõjas 1918—20 oli O. 1. suurtükiväe rügemendi 3. divisjoni, 5. patarei, 2. suurtükiväe rügemendi ja merekindluste ülem, 1920—

—25 soomusrongide suurtükiväe divisjoni ülem, soomusrongide brigaadi ülema abi suurtükiväe alal, mainitud brigaadi suurtükiväe inspektor ja 2. soomusrongi ülem; ta toimib a-st 1925 Kaitseliidu ülemana. O. ülendati kindralmajoriks 1928. — E. Vabadussõjas etendas O. tähelepanuväärivat osa suurtükiväe ühikute formeerimisel ja juhtimisel. Valitsus on ta teeneid hinnanud temale kahe Vabadusristi andmisega. Kaitseliit on ta juhtimisel teinud suuri edusamme ja võtnud kindlakujulise organisatsiooni ilme. O. on võtnud elavalt osa ka paljude seltskondlikkude organisatsioonide tegevusest, näiteks Allveelaevastiku Sihtkapitali, Eesti-Poola Ühingu ja Vabariigi Ohvitseride Keskkogu juhatuse ning Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatuse liikmena. A-st 1938 on ta ühtlasi Riiginõukogu liige.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 317, 330, 332, 373, 404, 483; sõjaministeeriumi arhiivist ja isikl. saadud andmed. *O. K.*

ORMI ARP, vt. ANDRESEN.

ORMISSON, Villem (Vilhelm) Aleksander, maalikunstnik, sünd. 14. VII 1892 vkj. Viljandimaal Pärsti v. põllumehe pojana, õppis seals. Heine progümnaasiumis ja 1909—14 Riia linna kunstikoolis, peamiselt V. Purvītis'e, J. Rozentāls'i ja J. R. Tillbergs'i juhatusel ning täiendas end 1922 Berliinis ja Dresdenis eraateljeedes. O. oli 1914—26 joonistusõpetaja mitmes Viljandi koolis ja toimib a-st 1926 maalikunsti õpetajana „Pallase" kunstikoolis Tartus, a-st 1929 ühtlasi selle abijuhatajana. — Eesti kunstinäitusil on O. esinenud a-st 1916 ning leidnud tavaliselt suurt tähelepanu oma impressionistlikkude maastikkudega, natüürmortidega ja võrdlemisi vähesearvuliste portreedega; ta on võtnud osa ka Eesti kunstinäitusist välismail. Eesti Kunstimuuseum Tallinnas omab temalt õlimaalid „Vana daami portree" (1920), „Õunad" (1927) ja „Tartu motiiv" (1927), ERM Tartus kolm natüürmorti a-ist 1926, 1927 ja i. a. ning „Pühajärve maastiku" a-st 1926. Enamik O-i paremaid teoseid asub erakogudes, teiste hulgas ka ta suursaavutis „Natüürmort lastud lindudega" a-st 1931 (kuulus hr. D. Simm'ile Tartus). O-i uuemaist töist on mainitavad „Varemed" (1934; Riia linna kunstimuuseumis), „Kevadine Taevaskoda" (1938) ja „Valgemetsa sild" (1938).

Isikl. jm. saadud andmed. *A. V.; T.*

ORVIKU (end. perekonnanimi kuni 1927 **Janson**), **Karl,** geoloog, sünd. 4. VIII 1903 vkj. Virumaal Kohtlas meieri pojana, lõpetas 1922 Virumaa poeglaste reaalgümnaasiumi Rakveres, õppis 1922—30 Tartu ülikoolis geoloogiat ja omandas magistri astme. O. on toiminud 1926—30 Tartu ülikooli geoloogiakabineti abijõuna, 1931—39 vanema assistendina ja a-st 1939 instruktor-assistendina, s. a-st ühtlasi õppeülesandetäitjana. Sügissemestril 1933 viibis ta Balti Instituudi stipendiaadina Stokholmis, 1934—36 töötas Tartu ülikooli kodumaa stipendiaadina geoloogia alal ja võttis 1937. a. suvel osa taanlase L. Koch'i poolt juhitud ekspeditsioonist Kirde-Gröönimaale. — O. on kogunud rohkesti andmeid Põhja-Eesti paekalda lubjakivikordade, Eesti devoni alumisimate kihtide ja Eesti pinnakatte geoloogilise ehituse kohta. Ta on olnud tegev ka Loodusuurijate Seltsis (Tartus), EKS-i Kodu-uurimise Toimkonnas ja a-st 1937 Geoloogilise Komitee liikmena. O. tähtsamaid töid on: „Beiträge zur Kenntnis der Aseri- und der Tallinna-Stufe in Eesti" I (*Acta* A XI$_6$, Tartu, 1927), „Keskdevoni põhikihid Eestis" (*ibid.* A XVI$_5$, Tartu, 1930), „Maavarad" (Tartu, 1933), „Sõrve loodus ja inimene" (maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti" VI — „Saaremaa", Tartu, 1934), „Viljandimaa aluspõhi ja pinnakate" („Eesti" VII — „Viljandimaa", äratrükina, Tartu, 1935) ja „Quartärgeologische Karte der Halbinsel Sõrve" (Eesti Loodusteaduse Arhiiv, I seeria, XI, 1/2, Tartu, 1936). Ta oli ajakirja „Eesti Loodus" toimetaja 1933—35.

Isikl. saadud andmed. *A. L.*

OSSE, Ernst Peter Bernhard, baltisaksa tööstur, sünd. 11. VI 1846 vkj. Astrahanis apteekri pojana, lõpetas Tallinna kub-gümnaasiumi 1867, õppis Tartu ülikoolis õigusteadust 1868—71, oli tegev Astrahanis mitmesuguseil teenistuskohtadel ja omandas 1893 Tallinnas paberivabriku (praeguse Põhja paberi- ja puupapivabriku); surn. 16. I 1903 vkj. Peterburis. — O. moodustas vabriku tegevuse elustamiseks o./ü-u Tal-

linna Tselluloosivabrik Ernst Osse & Co (1893) ning asus paberivabrikut üles ehitama ja seda kujundama sulfiit-tselluloosivabrikuks. Võlgadesse sattumise tõttu jättis ta ümberehitatud vabriku 1899 võlausaldajate kätte, kes kutsusid vabriku juhiks Emil Fahle (vt. *Suppl.*).

H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931); Die Baltische Papierindustrie (1922), lk. 40 jj. (O. Greiffenhagen); Beiträge XIII, 4 (1927), lk. 128 (O. Greiffenhagen) jm. saadud andmed. *J. M.*

OSTEN-SACKEN, Friedrich Theodor Paul v. d., parun, ajaloolane, sünd. 12. VIII 1880 vkj. Jelgavas (Miitavis), omandas keskhariduse Riias, õppis a-st 1902 ajalugu Tartu, Peterburi ja Berliini ülikoolis ning promoveerus Berliinis 1908. O. oli Eestimaa rüütelkonna arhivaar 1909—19, välja arvatud lühem vaheaeg Maailmasõja ajal, ja on teotsenud hiljemini ms. õpetajana Riias ja Saksamaal. — O-i tegevuse kaudu sai Eestimaa rüütelkonna arhiiv teatava korralduse; erilist rõhku pani ta vanemaist ürikuist regestide valmistamisele, mis kogu hõlmab ajavahemikku 1240—1841 ja on väärtuslikuks abistajaks uurijaile. Nimetamisväärt on O-i püüd arendada rüütelkonna arhiivi Eestimaa maa-arhiiviks ning ta tegevus üksikute mõisa- ja sugukondade-arhiivide koondamisel. O-i energilise tegevuse tõttu suudeti Saksa okupatsiooni ajal päästa hävitamisele määratud arhiive. Ta uurimusist on tähtsamad: väitekiri „Livländisch-Russische Beziehungen während der Regierungszeit des Grossfürsten Witowt von Litauen (1392—1430)“ (Mitt. XX, 2, Riia, 1908; ilm. ka eriraamatuna), „Der erste Kampf des Deutschen Ordens gegen die Russen“ (*ibid.* XX, 1, 1907), „Der Kampf der livländischen Städte um die Vorherrschaft im Hansekontor zu Nowgorod bis 1442“ (Beiträge VII, 3, Tall., 1912; ka eriraamatuna), „Der Hansehandel mit Pleskau bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts“ (Beiträge zur russischen Geschichte, Theodor Schiemann zum 60. Geburtstage. Toimetanud O. Hoetzsch, Berliin, 1907), „Zur Kapitulation der estländischen Ritter- und Landschaft am 29. September 1710“ (Tall., 1910) ja „Die estländische Ritterschaft im ersten Jahre russischer Herrschaft“ (BM LXXI, 1911).

P. v. d. Osten-Sacken, Livl.-Russische Beziehungen (1908), lk. I; „Ajalooline Ajakiri“ 1932, nr. 1 (O. Liiv); SB GEG 1931 (1932), lk. 183—185 (O. Liiv); „Archivalische Zeitschrift“ XL (1931), lk. 238—240; „Vaba Maa“ 1929, nr. 220; ERKA-st jm. saadud andmed. *O. L.*

***OSTRA-OINAS, Alma**, poliitiline tegelane, õppis a-st 1920 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas ja a-st 1921 õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1929, on teotsenud kuni 1934 Tallinna linna hoolekandeosakonna juhatajana ja seejärel vandeadvokaadi abina. Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei kandidaadina kuulus O. III ja IV Riigikokku ja on olnud Tallinna linnavolikogu liige. A-il 1927—34 oli ta Eestimaa Töölisühingute Keskliidu juhatuse liige. Ta on a-st 1925 olnud Eesti Lastehoolekande Keskkorralduse juhatuse liige ja a-ni 1934 ühtlasi juhataja, mainitud keskkorralduse sihtasutiseks „Eesti Lastekaitse“ muutmisest (1939) peale selle nõukogu liige, 1925—32 Eesti Lastekaitse Ühingu juhatuse liige, a-st 1926 Eesti Lastesõprade Ühingu juhatuse liige ja on aktiivselt osa võtnud ka E. Akadeemiliste Naiste Ühingu Tallinna osakonna tegevusest. O. on avaldanud ajaloolise romaani „Lendva“ I, II (Tartu, 1936) ja brošüüri „Laisk laps“ (Tall., 1932) ning tõlkinud A. Adler'i brošüüri „Raskelt kasvatatavad lapsed“ (Tall., 1932). Ta toimetas 1923—27 „Ametiühisuslist Kuukirja“ ja on avaldanud kirjutisi Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamatuis, koguteoseis „1905. a. revolutsiooni päevilt“ (Tall., 1931), „Punased aastad“ I (Tartu, 1932) ja „Minni Kurs-Olesk“ (Tall., 1939) ning ajalehes „Rahva Sõna“.

„Rahva Sõna“ 1936, nr. 35 (K. Ast); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

OTS, Jüri, lennundustegelane, sünd. 27. I 1889 vkj. Tartumaal Vaimastvere v. kõrtsipidaja pojana, lõpetas Tartu reaalkooli 1907, õppis Tartu ülikoolis keemiat 1907—09, Petrogradi tehnoloogia-instituudis mehaanikat 1910—15, lennundust sõjaväes, Petrogradi polütehnikumis ja Bakuu merelennukoolis 1915—17. Ta on teeninud konstruktorina N. V. Lebedev'i aeroplaanivabrikus Petrogradis ja hiljemini Balti laevastiku merelennudivisjonis. O. oli 1919—20 Eesti lennuväeülemaks ja 1921—28 juhtivalt tegev a./s-i „Aeronaut“ juhatuses;

on a-st 1939 Eesti lennuliinide a./s-i „AGO" teenistuses. Ta on Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 289; Pvl. 1939, nr. 251; „Rahvaleht" 1939, nr. 218 jm. saadud andmed.

T.

OTS, Karl Robert, ooperilaulja, sünd. 6. IX 1882 vkj. Narvas tõllasepa pojana, lõpetas Narva linnakooli 1901, õppis kunstlaulu Peterburi Maria teatri ooperilaulja G. A. Morskoi ja pr. N. A. Morev'i juures 1913—18, pärastpoole Roomas Bustini ja A. degli Abbati juures 1924—25. O. toimis a-st 1901 Venemaal raudteeametnikuna, telegrafistina ja jaamaülema abina kuni 1920. Astunud siis „Estonia" teatri lavale, oli ta esialgu tegev kooriliikmena, peatselt aga solistina. — O. on „Estonia" ooperi tenoriosade kandvamaks jõuks, hoolimata asjaolust, et ta hääl oli alul välja arendatud baritoniks, mis osi ta ka ooperis laulis. Üleminek tenoriks toimus 1923. O-a hääl kaldub dramaatilisse laadi. Ta on laulnud eesti ja vene laule grammofoniplaatidele Inglismaal 1927 ning kontsertinud kodu- ja välismaal.

Isikl. kogutud andmed. *J. A.*

OTTAS, Jüri (Georg), põllumajandus- ja seltskonnategelane, sünd. 2. X 1885 vkj. Tartumaal Vana-Kuuste v. Villemi talus põllumehe pojana, õppis mõnda aega ka Tartus Aleksandri gümnaasiumis; ta peab nimetatud talu a-st 1903. — A. 1905 võttis O. saadikuna osa koosolekuist „Bürgermusses" Tartus. O. on olnud tegev Vana-Kuuste Laenu- ja Hoiu-Ühisuses, Lõuna-Eesti Eksporttapamajas asutajaliikmena ja juhatuse esimehena tapamaja kogu tegevuse kestel 1927—37, Tartumaa Põllumeeste Kodus asutajaliikmena ja juhatuse esimehena 1924—27, E. Punasekarja Tõuseltsis juhatuse liikmena 1925—37, Lambakasvatajate Seltsis asutajaliikmena ja esimehena a-st 1928, Põllumajanduse Pangas asutajaliikmena (1929) ja juhatuse esimehena 1934—37, ka Põllumeeste Keskpangas, Kontroll-ühigute Liidus, Põllutöökoja juhatuses ja Riigi Majandusnõukogus Põllutöökoja esindajana 1935—38. O. oli III—V Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas ja 1937 Rahvuskogu I koja liige. Põllutööministeeriumi poolt tunnistati Villemi talu Ardenni hobusekasvanduseks, eesti punase tõukarja ja maasea sugulavaks. Talus on ka Shropshire'i ja soome lamba kasvandus, samuti kanakasvatuse sugulava ja aiandusharu. A-st 1936 teotseb Kambjas O-e juhtimisel erilaadiline liikuv põllutöökool.

Isikl. jm. saadud andmed.

P. K.

***OTTO (Ottow), Richard August Eduard,** balti-saksa ajalooharrastaja, arst, suri 15. I 1931 ukj. Saksamaal Hildesheimis.

Korporatsioon „Livonia'lt" saadud andmed.

* **OXENSTIERNA, Erik,** krahv, Rootsi riigimees, sai okt-s 1654 riigikantsleriks.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor V (1930).

* **OXENSTIERNA, Gabriel Kristeri p.,** Rootsi riigitegelane, suri 3. IV 1585 Steninge's Rootsis.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor V (1930).

* **OXENSTIERNA, Krister,** Gabriel Kristeri p. O. poeg, Rootsi riigitegelane, sünd. 14. V 1545 Mörby's.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor V (1930).

P.

PAALMANN, Johannes August, trükitööstur, sünd. 20. XI 1871 vkj. Tallinnas tööline pojana, õppis kohalikus algkoolis 1879—82, oli õpilaseks trükinduse alal Tallinnas J. Järve (vt.) ja H. Mathiesen'i trükikojas, toimis viimases trükiladujana kuni 1900, seejärel J. Kõrv'i (vt.) trükikoja juhatajana ja 1906—07 M. Antje trükikoja ajalehejaoskonna juhatajana. Omandanud 1907 J. Kõrv'i trükikoja, täiendas ta seda järjekindlalt moodsamate tehniliste seadistega; ta on teotsenud trükikoja omanikuna ja tegeliku juhatajana praeguseni. — P. oli Balti trükitööliste ametiühingu Tallinna osakonna juhataja 1902—07 ja Tallinna trükikoja omanikkude seltsi asutajaid ja juhatuse liige 1917—20. P-i ettevõte on oma toodetega esinenud ka trükinduse ja raamatu näitusil kodumaal ja Riias. Ta trükikojas trükiti esimesed E. Vabariigi rahad (50-pennised ja 1-margased paberrahad).

Isikl. jm. saadud andmed. *R. A.*

PAHLEN, Carl Magnus v. d., Balti kindralkuberner, sünd. 19. II 1779 vkj. Virumaal Palmse mõisas, astus varakult sõjaväkke, tõusis kiiresti auastmeis, võttis osa sõjakäikudest Napoleon I vastu 1806—07, Vene-Rootsi sõjast 1808—09, Vene-Türgi sõjast 1810—11 ja sõjast Napoleoni vastu 1812—14; ta ülendati 1813 kindralmajoriks. P. lahkus 1818 sõjaväeteenistusest ja asus elama oma mõisa Eestimaal. Ta oli Eestimaa maanõunik 1821—27, a-st 1828 senati 5. departemangu liige ja ühtlasi 1828—35 Tartu ülikooli kuraator. Astunud vahepeal uuesti sõjaväkke, oli P. 1830—45 Läänemere provintside (Balti) kindralkuberneriks ja siis riiginõukogu liikmeks; ta jäi ühtlasi edasi senaatoriks, olles vahepeal 1843 tõusnud ratsaväekindraliks; surn. 20. V 1863 vkj. Palmses. — Ülikooli kuraatorina ei suutnud P. toimida küllalt otstarbekohaselt. Elades esialgu Peterburis ja hiljemini kindralkubernerina Riias, ei süvenenud ta tarvilikul määral kuraatori ülesandeisse ega osutanud ka suuremat enesealgatust, vaid talitas peamiselt haridusministri näpunäidete järgi, suhtudes ülikooli küsimusisse sageli väga formaalselt ja kõrgilt. Kuigi P. oli humaansete vaadetega, nõudis ta kindralkubernerina kindlat korda ja valvas valjult tsensuuri hoolika teostamise üle. Läänemere provintside eraõiguse kodifitseerimise eeltööde puhul oli P. agraarküsimusis esialgu aadliga ühel meelel, sattus aga hiljemini konflikti Liivimaa rüütelkonna esindusega, kui ta tahtis talunikke kaitseda mõisnikkude vastu, kellele oli kergesti võimaldatud lepinguid üles öelda. Ta nõudis, et kõik teoorjuslepingud, mis käisid 1804. ja 1809. a. määruste ja vakuraamatute normide vastu, viidaks neile aluseile ja et talunikku ei saaks kõrvaldada rendimailt ilma kohtu otsuseta; ühtlasi soovis ta kaitseda talunikke uue maadekatastreerimise kaudu tekkivate kõrgendatud töönormide vastu. Ses konfliktis ühines Nikolai I (vt.) aadli nõudmistega. P-l õnnestus siiski tunduval määral omi seisukohti talupoegade seisundi kaitseks läbi viia 1845. a. kehtima pandud nn. täiendusparagraafides Liivimaa 1819. a. talurahvaseaduse juurde. Raske majandusliku olukorra tõttu 1840-ndate aa. alguses rahva seas tõusnud usuvahetuseliikumist püüdis P. pidurdada, kasutades mõnel juhul (näit. „Pühajärve sõja" puhul) meelte rahustamiseks sõjavägesid. Oma suhtumises usuvahetusse sattus ta vastuollu Peterburis võimulolevate isikutega (S. S. Uvarov'i jt.), mille tagajärjeks õieti oligi P-i ärakutsumine kindralkuberneri kohalt.

Inl. 1863, nr. 26; H. Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail (1930); [A. Buchholtz], Fünfzig Jahre Russischer Verwaltung in den Baltischen Provinzen (1883); A. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert II (1911); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925); Р. Б. Сл. (1902); Е. В. Пѣтуховъ, Императорскій Юрьевскій, бывшій Дерптскій, Университетъ I (1902); Geneal. Handb., Estland I, 3 [1934?]; ERKA-st saadud andmed. *O. L.*

PAHNSCH, Gerhard Alexander, baltisaksa botaanik, sünd. 19. I 1842 vkj. Tallinnas kubermangugümnaasiumi õpetaja pojana, õppis 1860—65 Tartu ülikoolis arstiteadust, oli 1866—68 koduõpetajaks Tallinnas ja Nissi khk-s Vardis, hiljemini õpetajaks Viljandis ja lühemat aega Tartu ülikooli botaanikaaia teenistuses; surn. 26. III 1880 vkj. Tallinnas. — Vardis elades tutvus P. sealse taimestikuga ja avaldas uurimuse „Beitrag zur Flora Ehstlands" (Archiv f. d. Nat., 2. seeria, IX, 1881), mis hõlmab Nissi khk-a lõunaosa ja Märjamaa põhjapoolse ala lokaalfloorat. P. on kogunud rohkesti botaanilist ainestikku ka Viljandi ümbruses jm. Ta herbaarium (kõrgemad taimed ja samblad) kuulub Eestimaa Kirjanduslikule Ühingule (Tallinnas) ning moodustab suurema osa Provintsiaalmuuseumi kodumaa herbaariumist.

Alb. acad.; H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931); A. Üksip, G. P-i elulugu (käsikiri Tartu ülikooli botaanika-instituudi raamatukogus). *K. E.*

PAKLER (sünnimeetrikas **Paklär**), **Villem (Filipp),** köster-õpetaja, seltskonna- ja ühistegelane, sünd. 9. V 1848 vkj. Võrumaal Sõmerpalu Annemõisas kupja, pärastise metsavahi pojana, omandas hariduse 1858—59 Antsla köstri J. Lauk'i juures ja iseõppimise teel. P. oli köster-õpetajaks

1868—77 Karulas Vissis, seejärel Kähris, Võrus 1883—85, Lätimaal Laitsnas 1885—93 ning Aluksne khk-s Malupe's ja a-st 1894 Antslas kuni pensionile minekuni 1911. Ta toimis hiljemini kuni 1918 Tartus, pärast seda Viljandimaal Jasva mõisavalitsejana ja 1920—23 Tallinnas ap.-õigeusu sinodi teenistuses; surn. 14. II 1924 ukj. Tallinnas (maetud Võrus). — Eduka koolitöö kõrval on P. tuntud ühena kõige esimesist Eesti ühistegelasist; ta agaral eestvõttel pandi 1902 alus esimese tarbijateühistu tegevusele Eestis — Antsla Tarvitajate Ühisusele. P. oli ühistu juhatuse liige algusest kuni 1912 (esimees 1909—12) ja tegev teisiski kohalikes organisatsioones. Ta nõuandvat ning õhutavat laadi tegevus ühistegevuse alal ulatus ka väljapoole Antslat.

„Vaba Maa" 1924, nr. 38; Antsla Tarvitajate Ühisuse kalender 1927, lk. 2, 50 jj.; Võru ap.-õigeusu koguduse preestrilt jm. saadud andmed. *A. K-k.*

*PALDROK (end. perekonnanimi kuni 1936 **Paldrock**), **Aleksander**, arstiteadlane, on jätkanud dermatoloogia ja veneroloogia prof-na tegevust Tartu ülikoolis tänini, vabanes aga a. 1934 sõjaväe dermatoloog-konsultandi ametikohalt. — A-il 1899—1901 toimis P. Tartu Eesti Käsitööliste Abiandmise Seltsi esimehena ja valiti 1909 selle auliikmeks. Ta on E. Tervishoiu Muuseumi nõukogu esimees a-st 1929, töötanud kaasa skautluse alal ja olnud Tartu skautide maleva vanemaks. P. on a-st 1927 Pospelovinimelise Dermatoloogia ja Veneroloogia Seltsi (Krasnodaris) auliige, a-st 1928 Rootsi Arstide Seltsi (Stokholmis) välismaine liige, a-st 1932 Tartu Eesti Arstide Seltsi auliige ja s. a-st Upsala ülikooli audoktor (*dr. med. h. c.*), a-st 1935 Ungari Dermatoloogia Seltsi (Budapestis) kirjavahetajaliige. Ta oli 1935. a. Budapestis peetud IX rahvusvahelise dermatoloogiakongressi aupresident ning võttis osa ms. III rahvusvahelisest leeprakonverentsist 1923 Strasbourg'is ja leeprakongressist 1938 Kairos. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel a. 1938 nimetati P. selle liikmeks. Teadlasena on P. töötanud eriti gonokokkide ja leepra uurimise alal. Ta poolt leiutatud leepra ravimisviisi järgi ravitakse leeprahaigeid süsihapu lumega ja spetsiifiliselt mõjuvate kullapreparaatide „Solganali" ja „Lopioniga". Ühtlasi on P. avaldanud suure hulga teaduslikke töid, eeskätt leepra kohta, perioodilisis väljaandeis nagu: „St. Petersburger medizinische Wochenschrift", „Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität Dorpat", „Dermatologisches Centralblatt", „Archiv für Dermatologie und Syphilis", „Archiv für Schiffs- und Tropenhygiene", „Eesti Arst" jm. Ta kokkuvõtlikest käsitlusist leepra kohta mainitagu: „Die Lepra ist heilbar" („Dermatologische Wochenschrift", kd. 82, 1926), „Meine spezifische Leprabehandlungsmethode" (*ibid.*, kd. 92, 1931) ja „On the Chemistry of the Leprosy Organism" („The American Journal of Tropical Medicine", kd. 7, nr. 6, 1929). P-i toimetusel on ilmunud teosed „Edu, tervis, ilu" 9 vihus (Tall., 1932—33) ja „Loomulik ravimisõpetus" 13 vihus (Tartu, 1931—34; koos A. Audova, M. Kase ja R. Tammega). P. on E. Vabadusristi kavaler ja omab hulga aumärke.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935), isikl. jm. saadud andmed.

H. K.; T.

PALUSALU (end. perekonnanimi kuni 1935 **Trossmann**), **Kristjan**, sportlane, sünd. 26. II 1908 vkj. Läänemaal Saulepi v. põllumehe pojana, lõpetas Kastna algkooli 1922. A-st 1933 on P. olnud Tallinnas Keskvangla teenistuses. Ta kuulub a-st 1929 Tallinnas V. S. „Spordi" liikmeskonda. — P. alustas sportimist 1929 sõjaväes ja esines s. a. esmakordselt maadlusvõistlusil. Hiljemini on ta võtnud korduvalt eduga osa võistlusist ka välismail — Rootsis, Saksamaal, Ungaris, Lätis ja Soomes. A-l 1935 Tallinnas eestlaste, soomlaste ja ungarlaste osavõtul korraldatud nn. Turaani turniiril saavutas ta raskekaalus kreeka-rooma maadluses esikoha. Eriti edukas oli P. 1936 Berliini olümpiaadil, kus ta võitis nii kreeka-rooma kui ka vabamaadluses maailmameistri tiitli, omandades 2 kuldmedalit. Olümpiaadil ühes-samas kaalus mõlema maadlusviisi alal esikoha võitmine on maailma spordiajaloos ainulaadseks sündmuseks. Selle saavutise eest annetas E. Vabariigi Valitsus P-le talu Pillapalus. Ka võitis ta 1937 Pariisis Euroopa meistri tiitli. P. suur menu on soodustanud eriti raskejõustiku arengut Eestis.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*PALVADRE, **Anton**, poliitikategelane ja õigusteadlane, järgneva vend, oli sept-ni 1938 riigikohtunikuks, ühtlasi

1926—38 Riigikohtu abiesimeheks ja seejärel a-l 1938 administratiivosakonna esimeheks; ka oli ta 1925—38 õppeülesandetäitjaks administratiivõiguse alal Tartu ülikoolis. Sept-s 1938 nimetati P. õiguskantsleriks. Ta võttis 1936—37 osa riigivanem P. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) poolt kujundatud ja juhitud komisjonist, kes koostas Põhiseaduse eelnõu kava, mis pärast läbivaatamist valitsuses võeti Rahvuskogus uue Põhiseaduse arutamisel aluseks. P. oli 1937. a. Rahvuskogu II koja liige kohtute esindajana ja 2. abiesimees. Ta on avaldanud kirjutisi teoses „Põhiseadus ja Rahvuskogu" (Tall., 1937), ajakirjas „Õigus" jm.

Pvl. 1936, nr. 82 ja 1938, nr. 234; „Uus Eesti" 1938, nr. 237 jm. saadud andmed. *T.*

PALVADRE, Jakob, enamlik poliitikategelane, eelmise vend, sünd. 15. IV 1889 vkj. Valgamaal Sangaste v. talupidaja pojana, õppis Karula ap.-õigeusu khk-koolis, Valga linnakoolis ja omandas siis algkooliõpetaja kutse. Poliitilist tegevust sotsiaaldemokraatide ridades alustas P. juba 1904, saades selleks mõjustusi Sangastest päritolevalt üliõpilaselt Karl Ruga'lt. A-l 1906 astus ta Vene Sotsiaaldem. Tööliste Partei (enamlaste) Valga organisatsiooni, kus oli a-ni 1908 noorte organiseerijaks. Seda tegevust jätkas ta järgmisel a. Valgamaal õpetajana, siis Tartus ja Pärnus ning 1910 Tallinnas, kus oli „Virulase" toimetuse liige. 1910. a. ta vangistati, mõisteti aga 1912 Riias Liivimaa sotsiaaldemokraatide vastu peetud poliitilises suurprotsessis Peterburi kohtupalati väljasõidu-osakonna poolt õigeks. Pärast protsessi võeti P. kohe sõjaväkke ja saadeti Ida-Siberisse sapööride väeossa, kust vabanes kevadel 1914. Maailmasõja ajal teenis ta kaardiväe sapööridepataljonis. Sõjaväes jätkas P. poliitilist kihutustööd ja oli seoses sellega 1916—17 mõnda aega vahistatud. Pärast 1917. a. märtsirevolutsiooni arendas ta agaralt enamlikku kihundust oma väeosas Vene edelarindel; s. a. okt-i riigipöörde ajal oli ta Petrogradis, kus valiti oma pataljoni komandöriks. Märtsis 1918 teotses P. juhtivalt eesti punaväe organiseerimisel ja valiti ühtlasi Eestimaa Kommunistliku Partei keskkomiteesse. Võtnud s. a. maist okt-ni osa võitlusist valgete vägedega, eeskätt tšehhi leegionäridega Uurali rindel, töötas P. järgmisel talvel (apr-ni 1919) põrandaaluse tegelasena Eestis. Tagasi läinud Venesse, oli ta Eesti punase diviisi ülem, võideldes Pihkva, hiljemini Daugavpilsi (Dünaburgi) juures ja siis Vene lõunarindel valgete vägede vastu. 1920. a. kevadest peale töötas P. vaheldumisi ja rööbiti eesti ja vene kommunistlikes organisatsioones, peamiselt pedagoogilisel alal. Lõpetanud vahepeal Petrogradi ülikooli, on P. toiminud Leningradi ülikoolis a-st 1924 ajaloo dots-na ja a-st 1927 korralise prof-na, ühtlasi 1928—30 ajaloo-filoloogia teaduskonna dekaanina, 1930—31 ajaloo-filoloogia instituudi juhatajana. Ta on võtnud osa ka rea teiste teaduslikkude ja poliitiliste organisatsioonide tegevusest. — P. on olnud Eesti Kommunistlikus Parteis, eriti pärast 1. dets-t 1924, J. Anvelt'i (vt. ka *Suppl.*) poolt juhitud mõõtuandva voolu suhtes esineva vastasrinna kandvamaid isikuid. Seetõttu heideti P-le ja ta mõtteosalistele (A. Vallner'ile, Peterson'idele, Anna Leetsmann'ile jt.) ette lubamatult rahvuslikku hoiakut ning nad tõrjuti juhtivailt kohtadelt poliitilisel alal kõrvale. 1925. a. peale on P. töötanud üksnes vene organisatsioones. Andmed P. tegevusest ja elust viimaste a-te kohta puuduvad. Mõnede teadete järgi olevat ta 1937. a. sügisel kahjurina vangistatud. Peale rohkearvuliste poliitilis-publitsistiliste kirjutiste on P. avaldanud ajaloo alal rea teoseid marksistlikus vaimus, ms. Eesti ajaloost eriti 1905. a. revolutsioonilise liikumise kohta. Neist väärivad mainimist „Uuem ajalugu klassivõitluse seisukohalt" (Petrograd, 1922), „Imperialistlik sõda" (Leningrad, 1924), „Trotskismi alused ja leninism" (Leningrad, 1925) ja „Революция 1905—7 г. г. в Эстонии" (Leningrad, 1926?), milles on kasutatud rohkesti ka senitundmata arhiiviainestikku.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

PANDER, Christian Heinrich, baltisaksa zooloog ja paleontoloog, arst, sünd. 12. VII 1794 vkj. Riias pankuri pojana, õppis Tartu ülikoolis arstiteadust 1812—14 ja jätkas õpinguid Würzburgis, kus omandas dr. med. astme 1817; ta võttis 1820 loodusteadlasena osa Vene saatkonnast Buhhaara emiiri juurde, oli 1823—28 Peterburis Vene Teaduste Akadeemia korraline liige zooloogia alal ning arvati hiljemini kõrgema mäevalitsusameti juurde; surn. 10. IX 1865 vkj. Peterburis. — P-i

väitekiri käsitleb kanapoja arengut munas ja on suure ajaloolise tähtsusega embrüoloogias ning arenemisõpetuses. Pärastpoole töötas ta zooloogia ja paleontoloogia alal Peterburis, Liivimaal jm. Oma paleontoloogilisis töis on ta kirjeldanud arvukaid Eestist päritolevaid kivistisi, eriti devoni rüükalu. P-i tähtsamad tööd on: „Beiträge zur Entwickelung des Hühnchens im Ei" (Würzburg, 1817; väitekiri), „Beiträge zur Geognosie des russischen Reiches" (Peterburi, 1830), „Monographie der fossilen Fische des silurischen Systems der russisch-baltischen Gouvernements" (*ibid.*, 1856) ja „Über die Placodermen des devonischen Systems" (*ibid.*, 1857).

Allg. D. B. XXV (1887); *Alb. acad.* jm. saadud andmed. *A. L.*

PARIJÕGI (end. perekonnanimi kuni 1935 **Parinbak**), **Jüri**, õpetaja ja noorsookirjanik, sünd. 21. VIII 1892 vkj. Kundas töölise pojana, lõpetas Rakveres linnakooli 1909, pedagoogilised kursused 1910 ja sooritas küpsuseksami 1929, on õppinud s. a-st Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas; lõpetas Gori lipnikkudekooli Kaukaasias 1917, võttis osa Maailmasõjast ja E. Vabadussõjast. P. töötas õpetajana Virumaal Kaarli vallakoolis 1910—15, Rakveres linna algkoolis 1920—21 ja seminari harjutuskoolis 1921—29 (a-st 1923 juhatajana), Tartus linna 3. algkoolis 1929—30; on 4. algkooli juhataja a-st 1931. — P. sulest on ilmunud rida jutustisi, mis elavalt ja psühholoogiliselt õigesti käsitlevad noorte, eriti poiste elu; need lihtsa südamlikkusega ja kunstlikest võtteist vaba käsitluslaadiga ning veenvalt kirjutatud teosed on saanud üldise hea hinnangu osaliseks ning tõstnud ta eesti noorsookirjanikkude esirinda. Suuremad neist töist on: „Semendivabrik" (Tartu, 1926; 2. tr. 1936), „Ühe poisu reisilood" (Tall., 1927), „Laevapoisi päivilt" (Tall., 1927; 2. tr. 1930; soomekeelses tõlkes 1930), „Jaksuküla poisid" (Tartu, 1930; 2. tr. 1936), „Jõulud, jõulud!" (Tall., 1930), „Külaliste leib" (Tartu, 1933), „Meie Eku" (Tartu, 1937) ja „Teraspoiss" (Tartu, 1937; 2. tr. 1939; ilm. ka poola ja soome keeles); reisu- ja matkavested „Soome" (Tall., 1929), „Kevad kutsub" (Tall., 1929; see ja eelmine ilmus Tartus 1936 2. tr. ühes raamatus pealkirjaga „Kaks reisu"), „Suuskadel Vallastesse" (Tall., 1932) ja „Alutaguse metsades" (Tartu, 1937). Kasvatusliku ja metoodilise kirjanduse alal on P. avaldanud raamatud „Üldõpetus Rakvere õpetajateseminari harjutuskoolis" (Tall., 1928; koos T. ja M. Brandt'iga), algkooli ajaloo õpperaamatu „Möödunud ajad jutustavad" I—III (Tartu, I 1931, 4. tr. 1939; II 1933, 3. tr. 1939; III 1934, 3. tr. 1938; viimased kaks osa üheskoos T. Adamson-Algma'ga), „Noore kodaniku" (Tartu, 1934, 5. tr. 1938; koos T. Adamson-Algma'ga), lugemiku „Elav Sõna" III (Tartu, 1932), „Eesti koolilugemiku" V ja VI (Tall., 1938; koos G. Reial'i ja A. Vaigla'ga) ja tööjuhatused „Kodulugu" (Tall., 1933, 2. tr. 1935; koos J. Käis'iga). Ta oli Ü. S. „Raimla" koguteose „Omariikluse süvendamisel" (Tartu, 1938) peatoimetaja. Ka on P. avaldanud kirjutisi ajalehis, nagu „Tallinna Teataja", „Postimees", „Rahva Sõna", „Õpetajate Leht", ajakirjus „Vikerkaar", „Noorusmaa", „Agu", „Looming", „Eesti Kirjandus", „Kasvatus" ja „Eesti Kool", osalt varjunimede Raudkatku ja Vandismäe Endu all. Ta on teotsenud ms. Akadeemilises Pedagoogilises Seltsis ja Tartu Kunstiklubis.

Isikl. saadud andmed.

J. Ks.; T.

***PARIK, Jüri**, majandustegelane, suri 21. V 1929 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1929, nr. 134; Post. 1929, nr. 135; „Kaja" 1929, nr. 117.

***PARIKAS, Peeter**, fotoasjanduse ja ilminduse tegelane, on olnud kuni 1932 osaühingu „Estonia Film" esimees. P-e juhatusel valmistati kodumaa filmikroonikaid iseseisvusaja algusest peale kuni Eesti Kultuurfilmi tegevusse astumiseni (arvult umb. 140). A-il 1921—30 on P. olnud Eesti Fotoklubi esimees, a-st 1931 Eesti Meisterfotograafide Ühingu esimees jm. tegev. P-e „Fotograafia õpperaamatu" 4. tr. ilmus 1936; teised teosed: „Fotoamatöör" (1924, 3. tr. 1937), „Guide to Tallinn" (1935) ja „Eesti. Kas tunned maad . . .?" ühes võõrkeelsete tekstidega (1935; kõik avaldatud koos venna Johannes P-ga Tallinnas).

Pvl. 1939, nr. 102; „Uus Eesti" 1939, nr. 102; isikl. jm. saadud andmed.

T.

PARINBAK, vt. **PARIJÕGI**.

PARIS, August, keemik, sünd. 28. I 1888 vkj. Tartumaal Luke v. taluniku pojana, lõpetas Tartus Aleksander I gümnaasiumi 1908, Tartu ülikooli kee-

miaosakonna 1915, töötas 1915—20 Moskvas W. K. Ferrein'i keemiavabrikus, oli 1920—22 keemiaõpetajaks Tartu reaalgümnaasiumis ja kommertsgümnaasiumis, ühtlasi ülikoolis abiõppejõuks anorgaanilise ja analüütilise keemia õppetooli juures. P. oli 1923—25 anorgaanilise ja analüütilise keemia laboratooriumi juhataja abi; ta omandas 1924 Tartu ülikoolis dr. phil. nat. astme ja töötas 1925—26 Berliinis teaduslikul otstarbel. P. oli a-st 1926 füüsikalise keemia dots-ks ja a-st 1929 korraliseks prof-ks Tartu ülikoolis, kus toimib a-st 1933 anorgaanilise keemia prof-na. Ta on ajakirja „Keemia Teated" asutajaid (1932) ja peatoimetaja ning ühtlasi keemia oskussõnade komisjoni esimees. P. on avaldanud rea teaduslikke töid perioodilisis väljaandeis, toimetanud teose „Keemilise analüüsi praktikum" (Tartu, 1934) ja olnud loodusteaduslikkude õpperaamatute kaasautoriks. Ta teaduslikest töist mainitagu „Über die Hydratation der Terpene des Terpentinöls" (*Acta* A XVI$_1$, Tartu, 1929) ja „Zur Kenntnis der Thixotropie" (LUS-i Aruanded XXXV, 3/4, 1929). Loodusvarade Instituudi liige on ta a-st 1938.

Isikl. saadud andmed. *A. P-s.*

PARIS, Rudolf, maalikunstnik ja kunstiloolane, sünd. 12. IX 1896 vkj. Tartumaal Pangodi v. põllumehe pojana, lõpetas Tartu kommertskooli 1918, võttis osa Lõuna-Eesti kunstikaitse toimkonna tegevusest 1918 ja 1919, õppis kunstikoolis „Pallas" 1919—22 joonistamist ja maalimist ning 1922—25 Staatliches Bauhaus'is Weimaris maalitehnikat ja seinamaali V. Kandinsky juhatusel. Ta on õppinud a-st 1919 Tartu ülikoolis kunstiajalugu, Eesti ja Põhjamaade ajalugu ning Helsingi ülikoolis kunstiajalugu (1931). P. on toiminud eriainete õpetajana „Pallases" 1925—28 ja nõunikuna Riiklikus Propagandatalituses a-st 1935. Ta on avaldanud kirjutisi ning brošüüre eesti kunsti ja tarbekunsti üle, monograafilise uurimuse „Konrad Mägi" (Tartu, 1932) ja populaarse ülevaate „Uuem Eesti kunst" (*ibid.*, 1935; prantsuse keeles „L'art estonien", *ibid.*, 1936). A-st 1938 on ta ühtlasi kirjastus-osaühingu „Kultuurkoondis" väljaandel ilmuva eesti kunstnikkude monograafiliste esseede sarja toimetaja. „Eesti entsüklopeedia" kunstiosakonna toimetaja oli ta umb. II köite ulatuses. Kunstnikuna on P. teotsenud illustratsiooni ja karikatuuri alal.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

PARTS, Adolf Gustav, füüsiko-keemik, sünd. 19. III 1904 vkj. Pärnumaal Seli v. käsitöölise pojana, lõpetas 1922 Tartu reaalkooli ja 1925 Tartu ülikooli keemiaosakonna tehnilise keemia haru. P. omandas 1926 mag. chem. techn. astme ja 1929 dr. phil. nat. astme. A-st 1925 oli ta ülikooli füüsikalise keemia laboratooriumis abijõuks, siis assistendiks ja habiliteerus 1930 keemia alal. P. on töötanud 1932 *Rockefeller Foundation*'i stipendiaadina Göttingen'i ülikooli füüsikalise keemia instituudis, a. 1933 Tartu ülikooli ja *Junta de Relaciones Culturales*'i stipendiaadina Madridis *Instituto Nacional de Física y Química* füüsiko-keemilises osakonnas ja 1937—38 stipendiaadina P. A. Ühendriiges Long Islandi *Biological Association*'i laboratooriumis. Ta oli Tartu ülikoolis õppeülesandetäitjaks 1933—34, füüsikalise keemia dots-ks 1934—36 ja samal alal 1936—39 Tallinna tehnikainstituudi (a-st 1938 nimetusega tehnikaülikool) erakorraline prof.; on a-st 1939 korraline prof., a-st 1938 ühtlasi Loodusvarade Instituudi liige. P. on olnud E. Keemikute Seltsi esimees (a-st 1937), Akadeemilise Keemia Seltsi juhatuse ja Inseneerikoja nõukogu liige ning „Keemia Teadete" toimetajaid. Ta on avaldanud trükis paarkümmend tööd füüsikalise keemia alal väljaandeis „Zeitschrift für physikalische Chemie", *Acta et Comm. Univ. Tart.*, „Loodusuurijate Seltsi Aruanded", „Keemia Teated" jm. Neist töist nimetatagu „Über die Neutralsalzwirkung auf die Geschwindigkeit der Ionenreaktionen" (*Acta* A XVIII$_2$, Tartu, 1930).

Isikl. jm. saadud andmed.

H. P-z.

***PARTS, Elmerice,** tantsijanna, Kaarel P-i naine, on hilisemail a-il, peale solistina esinemiste, eriti alates 1931 harrastanud eesti rahvatantsude stiliseerimist ja on oma rühmaga esinenud mitmel korral Tartus. Oma töö juures on P. kasutanud mitte ainult olemasolevaid samme, grupeeringuid ja tuure, vaid on, tuginedes eesti muinasjuttudes, „Kalevipojas" jm. leiduvale ainestikule, loonud ka uusi või neid äratanud ellu. Oma üldiselt kordaläinud stiliseeringuis, mis

on huvitavad ka kunstipäraste lavatantsudena, on ta katsunud tungida eesti omapärale võimalikult lähedale. P. on avaldanud töö „Laste tantsud algkoolile, lasteaiale ja kodule“ (Tartu, 1935).

Isikl. jm. saadud andmed. *V. M.*

PARTS, Henn, rohuteadlane, sünd. 8. I 1880 vkj. Pärnumaal Polli v. taluniku pojana, õppis kohalikus vallakoolis, Karksi khk-koolis ja Viljandi linnakoolis; ta oli apteekriõpilane Kroonlinnas 1898—1901, apteekriabi Peterburis 1901—04, õppis rohuteadust Tartu ülikoolis 1904—08 ja lõpetas kursuse proviisorina. P. oli Peterburi sõjaväe arstiteaduse akadeemias assistent 1909—14, omandas seals. mag. pharm. astme 1914 ja dr. pharm. astme Tartus 1926. Ta pidas 1908—20 Luuga maakonnas Novinkas apteeki, on toiminud 1921—26 Tartu ülikooli farmatseutilise keemia dots-na, seejärel erakorralise ja a-st 1930 korralise prof-na; ühtlasi on ta olnud farmatseutilise keemia instituudi juhataja a-st 1921, ülikooli arstirohtudeproovimise instituudi juhataja 1923—38, riikliku eripreparaatide kontrollinstituudi farmatseutilise keemia osakonna juhataja a-st 1938 ja apteegi kaasomanik Tartus a-st 1931. P-l on ülikooli farmatseutilise keemia laboratooriumi sisseseadmisel kui ka selle iseseisvaks instituudiks arendamisel suured teened. Peamiselt tema eestvõttel on ajanõudeile vastavalt märksa laiendatud farmatseutilise keemia õppekava ülikoolis ja kursus pikendatud 4 aastale. P. on avaldanud teaduslikke kirjutisi mitmes eriajakirjas, nagu „Pharmacia“, „Eesti Rohuteadlane“ jm. Ta on riikliku ravimiteraamatu „Eesti farmakopöa“ (Tall., 1937) koostajaid farmatseutilise keemia eritoimkonna juhatajana.

„Eesti Rohuteadlane“ 1929, nr. 11; „Pharmacia“ 1930, nr. 1; isikl. jm. saadud andmed. *H. K.*

***PARTS, Kaarel,** kohtu- ja seltskonnategelane, on toiminud Riigikohtu esimehena tänini, a-st 1935 asukohaga Tallinnas. — P. õppis 1881—83 Sangaste khk-koolis, 1883—84 G. Blumberg'i juhatusel gümnaasiumi ettevalmistuskoolis, 1885—88 H. Treffner'i eragümnaasiumis ja 1888—92 Aleksander I gümnaasiumis Tartus. — P. oli Võrus „Kandle“ seltsi esimees 1898—1900, Tartu eesti haritlaste tolleaegse suurema seltskondliku koondise „Taara“ seltsi esimees 1902—03, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi abiesimees 1902—09 ja Tartu Vastastikuse Krediit-Ühisuse juhatuse esimees 1905—19. Bergmann'i Abiraha (vt. ka *Suppl.* T. Bergmann) valitsuse liige on ta olnud a-st 1904 ja esimees a-st 1920, „Vanemuise“ teatrikomisjoni esimees 1926—29, sihtasutis ERM-i hoolekogu esimees a-st 1931 ja Kultuuri Sõprade Koondise asutajaid ja esimees 1930—35. P-i sulest on ilmunud artikleid „Õiguses“, „Postimehes“, „Päevalehes“, dr. J. Magnus'e toimetatud koguteoses „Die höchsten Gerichte der Welt“ (1928) jm. Tartu ülikooli audoktor (*dr. jur. h. c.*) on P. a-st 1932, EKS-i auliige a-st 1932 ja Tartu Õigusteadlaste Seltsi auliige a-st 1935.

Post. 1933, nr. 129; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 72, 110, 177 jt.; isikl. saadud andmed. *T.*

***PARTS, Karl,** Vabadussõja tegelane, kolme E. Vabadusristi kavaler, oli 1933—34 tegev Vabadusristi Vendade poolt loodud kindral J. Laidoner'i (vt. ka *Suppl.*) riigivanemaks valimist korraldavas peakomitees Tallinnas. P. on avaldanud oma mälestused Vabadussõja kohta teosena „Kas võit või surm“ I—III (Tall., 1931, 1932).

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 221, 231, 245, 276 jt., 339, 379 j., 384, 390, 420; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 137, 582, 586 j. jm. saadud andmed. *T.*

PASSER, Arent, hollandi päritoluga skulptor ja ehitusmeister, sünd. umb. 1560 tõenäoselt tisler Peter P-i (kes siirdus Haagist Danzigi ja sai seal 1570 linnakodanikuks) pojana. P-t mainitakse Tallinnas esmakordselt 1589 lepingus, milles ta annab lubaduse valmistada Pontus de la Gardie ja tema abikaasa hauamonumendi Tallinna toomkirikus. A-il 1626—28 teotses P. Haapsalus; surn. 1637 (maetud 5. VII s. a. Oleviste kirikus) Tallinnas. — A-l 1595 valminud Pontus de la Gardie kivist hauamonument, mis koosneb sarkofaagist ja epitaafist, on ilusamaid renessansikunsti mälestisi Baltimail. Selles teoses ilmnevad selgesti P-i hollandi päritolu ja koolitus. Teose vormid sõltuvad tihedalt hollandi manerismist ja annavad tunnistust Fontainebleau koolkonna dekoratiivsete vormide mõjust. Hiljemini rakendas P. ka Floris'e ornamentika elemente. Ta on loonud samuti Caspar Tiesenhausen'i

(1599), Carl Henriksson Horn'i (1601), Otto Yxkull'i (1601), Richard Rosencrantz'i (1623) ja Thomas Ramm'i (1632) hauamonumendid Tallinna Toomkirikus, Von dem Busch'i epitaafi (1608) Niguliste kirikus seals. ja Evert Horn'i hauamonumendi (1616) Turu Toomkirikus. Tallinna linna ehitusmeistrina tegi P. ms. a-l 1603 linna kindlustiste täiendamise ettepaneku. Arvatavasti on P-i töö ka Mustpeade hoone fassaad Tallinnas. Ta looming omab domineerivat seisukohta Tallinna kiviplastika arengus XVII s. esimesel poolel. — P-i tööd jätkas ta poeg Dionysius. P-i abiline Matthias Daus teotses a-il 1644—56 Narvas.

S. Karling, A. P. (Vana Tallinn, III kd., 1938). *S. K.*

PATKUL, Dietrich Friedrich, sõjaväelane, sünd. umb. 1650, alustas väeteenistust Soome sõjaväes, ülendati 1700 ooberstleitnandiks ja lahkus sõjaväeteenistusest 1706 kindralmajori auastmes; ta toimis Tallinna asekubernerina 20. IX 1707 vkj kuni 1710; surn. 1710 Tallinnas. — P. juhtis Tallinna kaitsemist linna sulustamise ajal venelaste poolt 1710. Kindluse kaitsemine oli raskendatud linnas puhkenud katku, P-i enese passiivsuse ja sellegi tõttu, et ta laskis J. Lanting'il (vt.) piiramise ajal pidada venelastega sidemeid ilma sõjaväelise kontrollita. Neist asjaoludest tingituna tekkis ohvitserkonnas, eriti rootslaste seas, rahulolematus ja P-t süüdistati reetmises. Eestimaa rüütelkonna ja Tallinna sõjaväeringkondade meeleolu näis enne kapitulatsiooni olevat muutunud tugevasti venesõbralikuks. Sääraseil tingimusil kapituleerusid 29. IX 1710 vkj. linn ja rüütelkond. Pärast seda astusid saksa soost Rootsi väe ohvitserid Vene teenistusse.

A. Lewenhaupt, Karl XII:s officerare II (1921); P. v. d. Osten-Sacken, Zur Kapitulation der estländischen Ritter- und Landschaft am 29. September 1710 (1910); W. Greiffenhagen, Die Belagerung und Capitulation Revals im J. 1710 (Beiträge II, 1910); J. Libe, Märkusi Tallinna langemisest aastal 1710 („Sõdur" 1928, nr. 36—38); F. R. Antoni, Fromhold Rutenschiölds berättelse om Revals inneslutning och kapitulation 1710 (Karolinska Förbundets Årsbok 1913). *H. S.*

PAULUS, Aleksander, vt. ALEKSANDER.

PEDAJAS, vt. VALLAK.

PEET, August, õigusteadlane ja poliitikategelane, sünd. 13. IV 1881 vkj. Saarde khk-s Pati vallakoolimajas õpetaja Ado P-i (vt.) pojana, õppis Pärnu ja Peterburi gümnaasiumes ja 1900—06 Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetamise järel oli 1906—07 senati tsiviildepartemangus teenistuses kohtuameti kandidaadina; ta siirdus 1907 Narva, kus toimis vandeadvokaadi abina, sealt 1908 Rakverre ja 1909 Tallinna, kus 1912 sai vandeadvokaadiks. Oma ameti kõrval on P. võtnud Rakveres ja Tallinnas osa seltskondlikust tegevusest, olles ms. 1913 „Estonia" teatrimaja osaühisuse esimeheks. A-st 1917 apr-ni 1918 oli ta ms. Eestimaa toitluskomitee esimees, mis ametist ta tagandati Saksa okupatsioonivõimude poolt; viimaste seadusvastase tegevuse vastu esitatud protestkirjade tagajärjel saadeti ta s. a. mais Riia vanglasse, kust ta vabanes nov-s s. a. Seejärel võttis ta osa Riias peetud läbirääkimistest A. Winnig'iga (vt.). 26. nov-st 1918 maini 1919 toimis P. Eesti Ajutises Valitsuses siseministrina, oli hiljemini tegev majanduslikes ettevõtteis, 1920. a. lõpul Eesti-Vene segakomisjoni liikmena ja 1921 Eesti saatkonna nõunikuna Moskvas. A-st 1922 on ta jätkanud oma tegevust advokaadina Tallinnas, toimides a-st 1935 ühtlasi Vandeadvokaatide Nõukogu liikmena, a-st 1935 a./s-i „Tekla" ja a-st 1937 a./s-i „Vill" juhatuse liikmena. Ka on ta olnud tegev Jahtklubide Liidus esimehena a-st 1931, Tallinna Jahtklubis ms. auliikmena a-st 1925 ja Spordi Keskliidu juhatuse liikmena a-st 1935.

Isikl. saadud andmed; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 75, 271, 316, 368, 383, 442. *T.*

PEKKANEN, Emil, E. Vabadussõja tegelane, ingerlane, sünd. 21. VI 1894 vkj.? Peterburi kub-s Vanküla v., lõpetas Soomes Terijõel keskkooli, Helsingi ülikooli õigusteaduskonna ja Vilno sõjakooli. P. teenis Maailmasõja ajal 1915—17 Vene sõjaväes, võttis 1918 osa Soome vabadussõjast kompanii- ja pataljoniülemana, astus leitnandi auastmes vabatahtlikult 1. I 1919 ukj. Põhja Poegade rügementi ja võttis nimetatud väeosaga osa E. Vabadussõjast

lõunarindel. P. siirdus 19. V 1919 Ingeri vabatahtlikkude salka, mis hiljemini reorganiseeriti rügemendiks ja üksikuks pataljoniks. Ta oli vabatahtlikkude salgas 2. pataljoni ülem suvel 1919, Ingeri rügemendi ülem 10. VII — 28. XII 1919 ja seejärel Ingeri üksiku pataljoni ülem juunini 1920. P. oli energiliselt tegev mainitud väeosade formeerimisel ja juhtimisel. Teenides Põhja Poegade rügemendis, sai ta lahinguş haavata; ta ülendati kapteniks veebr-s 1919. Pärast Vabadussõda siirdus P. Helsingi, kus ta on teeninud Kansallis-Osake-Pankki's, Soome Riigi-Hoiukassas ja seejärel Riigi-Hoiukassa kontrolörina Vaasas.

Sõjaministeeriumi arhiivist ja isikl. saadud andmed. *O. K.*

PELTZER, Napoleon, tööstur, sünd. 24. (25.?) VI 1802 ukj. Reinimaal Weisweiler'is, elas Hollandis Maastricht'is (Limburg'is), siirdus 1822 Moskva, kus astus Koževnikov'i kalevivabriku teenistusse ja toimis hiljemini iseseisva kalevitöösturina. A-il 1845—73 oli P. Narvas A. L. Stieglitz'i (vt.) poolt 1844. a. omandatud kalevivabriku osanikuks ja direktoriks, alates 1856. a-st koos oma poja Eduard Karl P-ga (1837—1909); surn. 10. XII 1889 vkj. Narvas. — P-i juhtimisel alustas senine väike kalevivabrik Naroova Manufaktuuri Ühisus 1846 tegevust uuendatud kujul. Ta oli suure eduga tegev Narva Kalevi Manufaktuuri arendamisel mehhaniseeritud suurkäitise suunas.

R. K. P e l t z e r'ilt (Narvas) saadud andmed; Post. 1936, nr. 14; B. K o e r n e r, A. v. P e z o l d, Baltisches Geschlechterbuch I (1933; seerias: B. K o e r n e r, Deutsches Geschlechterbuch, kd. 79). *J. O.*

PELTZER, Robert Karl, balti-saksa tööstur, eelmise poeg, sünd. 4. I 1846 vkj. Narvas, õppis Krause gümnaasiumis Dresdenis, keemiat Zürichi ja Stuttgarti ülikoolis, omandas 1867 dr. phil. astme Zürichis, töötas 1867—70 Pariisis keemiavabrikus ja pärast seda paar a. tehnilise direktorina õlivabrikus; ta õppis tekstiiltööstuse alal Peterburis oma venna Napoleon P-i (1835—90) kalevivabrikus ja töötas ühe a. „Teschenmacher ja Kattenburg'i" kalevivabrikus Ruhrimaal Verdenis. P. on toiminud a-st 1878 Narva kalevivabriku direktorina, esialgu koos oma venna Eduardiga (1837—1909), ja a-st 1900 ühtlasi Narva Linaketramise Manufaktuuri Osaühisuse direktorina, jätkates suurkäitiste väljaarendamist, mehhaniseerimist ja tööliste seisundi eest hoolitsemist. Vabriku poolt loodud linnaosas on haigla, park, kirik, koolimaja, rahvamaja, turg jm. P-l on Vene ajal tulnud sageli osa võtta majanduslikkude probleemide lahendamisest riigi keskasutisis. Ta on 1875—1918 toiminud ka Prantsuse konsulina Narvas.

Isikl. saadud andmed; Post. 1936, nr. 14; B. K o e r n e r, A. v. P e z o l d, Baltisches Geschlechterbuch I (1933; seerias: B. K o e r n e r, Deutsches Geschlechterbuch, kd. 79). *J. O.*

PENNO, Rudolf, poliitika- ja ühistegelane, õpetaja, sünd. 30. IV 1896 vkj. Virumaal Undla v. mõisatööline, pärastise väikekohapidaja pojana, õppis 1906—09 Hulja vallakoolis, siis Liiguste ministeeriumikoolis ja 1912—16 Rakvere õpetajateseminaris. P. lõpetas 1917 Petrogradis Vladimiri sõjakooli ja võttis osa Maailmasõjast, oli Saksa okupatsiooni ajal 1918 koduvallas tegev Kaitseliidu organiseerimisel ja võttis osa Vabadussõjast ohvitserina. Ta toimis 1918 ja 1920—22 õpetajana Kadrina Hariduse Seltsi kõrgemas algkoolis, Neeruti algkoolis ja viimati Liiguste algkooli juhatajana. A-st 1922 oli P. asunikkude ja riigirentnikkude liikumise algatajaid ja nende kongresside korraldajaid; a-st 1923 oli ta II—V Riigikogu liige asunikkude koondise rühmas ja ühtlasi selle esimees algusest peale, toimis a-st 1926 ka III—V Riigikogu abiesimehena ja okt-st 1934 dets-i lõpuni 1937 V Riigikogu esimehena. Viimasel kohal on P. Riigikogu tegevuse katkestamise (okt-s 1934) järel astunud korduvalt samme Riigikogu huvide kaitseks, kuid ülemineku ajast (vt. *Suppl.* K. Päts) tingitud põhjusil jäid need tagajärjeta. A-l 1938 valiti ta Riigivolikogu liikmeks Virumaalt ja okt-s 1939 Riigivolikogu 2. abiesimeheks. Kindlustusseltsi „Talu" juhatuse liige on ta asutamisest (1923) peale ja a-st 1928 selle asjaajaja-direktor, ühtlasi a-st 1926 Põllupidajate Ühispanga juhatuse liige. Peale selle on P. teotsenud Asunikkude, Riigirentnikkude ja Talupidajate Põllumajandusliidu nõukogu liikmena a-st 1922 ja juhatuse liikmena 1923—30, „Uue

Talu" vastutava toimetajana 1925—30, liikmena Rahvapanga, Pikalaenu Panga ja E. Maapanga nõukogus, ÜENÜ kesknõukogus, E. Haridusliidu juhatuses, spordiseltsi „Kalev" juhatuses, E. Kartulikasvatajate Ühingu nõukogus, I Põllutöökojas, Ühistegevuskojas jm. P. on võtnud osa ka omavalitsuse tööst, olles ms. Viru maavolikogu esimees 1930—34. A-st 1921 peab ta Undla vallas Pajuvälja talu.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

PERLITZ, Harald, füüsik, sünd. 31. V 1889 vkj. Tallinnas nahkuri pojana, lõpetas Peterburi 12. gümnaasiumi 1908 ja Peterburi ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonna füüsika haru 1912 1. järgu diplomiga; ta jäeti füüsika õppetooli juurde teaduslikuks ettevalmistumiseks. P. töötas suvisemestril 1914 Münchenis prof. A. Sommerfeld'i teoreetilise füüsika instituudis, oli Maailmasõja ajal Vene sõjaväes meteoroloogiks ja gaasisõjatehnikuks, kellena komandeeriti 1917 Prantsusmaale ja hiljemini Londoni gaasisõja tehnikaga tutvumiseks. Teotsenud vahepeal Siberis, kus oli 1919—20 ms. Kaug-Ida Eesti rahvusliku komitee liige, on ta toiminud 1921 füüsika õpetajana Tartus H. Treffner'i gümnaasiumis, 1921—35 Tartu ülikooli teoreetilise füüsika dots-na ja a-st 1935 teoreetilise ja tehnilise füüsika korralise prof-na. Ta omandas dr. phil. nat. astme Tartus 1932. Ühtlasi on P. toiminud matemaatika-loodusteaduskonna dekaanina 1927—30, sama teaduskonna tehnikaosakonna prodekaanina 1934—36 ja Tartu ülikooli majandusasjade prorektorina 1936—37. Ta on avaldanud hulga uurimusi, peamiselt kristallide ehituse kohta, kodu- ja välismaa väljaandeis, nagu „Loodus", „Keemia Teated", LUS-i Aruanded, Tartu ülikooli *Acta*, „Zeitschrift für Physik", „Physikalische Zeitschrift", „Zeitschrift für Kristallographie", „Metallwirtschaft", „Transactions of the Faraday Society", „The American Physics Teacher", „Philosophical Magazine" jt. Ta töist on suuremaid „Abstandsänderungen nächster Nachbaratome in einigen Elementen und Legierungen" (*Acta* A XXII_4, 1931), „The Structure of the Intermetallic Compound Au_2Pb" (*ibid.* A XXVII_{11}, 1934) ja „Some Conclusions from Rules on the Concentration of Valency Electrons in Binary Intermetallic Alloys" („Journal of Chemical Physic's", 1, 335, 1933).

Isikl. saadud andmed. *E. K-n.*

PETERS, Albert, Vabadussõja tegelane, sünd. 30. I 1893 vkj. Viljandimaal Vana-Põltsamaa v. taluniku pojana, lõpetas Paide linnakooli ja 1915 Oranienbaumi lipnikkudekooli. Maailmasõjast võttis P. osa 1914—18 sõdurina ja ohvitserina ning tõusis alamleitnandiks ja rooduülemaks. Astunud jaan-s 1918 1. Eesti polku, teenis ta rooduülemana kuni polgu laialisaatmiseni Saksa okupatsioonivõimude poolt apr-s 1918. E. Vabadussõjas määrati ta 15. I 1919 ukj. kitsarööpmeliste soomusrongide ülemaks, kellena avaldas silmapaistvaid teeneid soomusrongide formeerimisel ja juhtimisel. Ta on Vabadusristi kavaler. P. langes 20. III 1919 ukj. lahingus alamkapteni auastmes.

Sõjaministeeriumi arhiivist saadud andmed; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 395 j.; Pilistvere koguduse õpetajalt saadud andmed.

O. K.

PETERSEN, Wilhelm, balti-saksa zooloog, sünd. 31. V 1854 vkj. Lihulas maalri pojana, lõpetas Pärnu gümnaasiumi, õppis 1874—81 zooloogiat Tartu ülikoolis, kus omandas 1884 cand. zool. ja 1887 mag. zool. astme; ta oli a-st 1884 Tallinna Peetri reaalkooli ülemõpetaja, a-st 1890 Maailmasõjani direktor ja 1915—17 toomkooli direktor Tallinnas; surn. 3. II 1933 ukj. Nõmmel. — P. on sooritanud uurimisreise Lõuna-Ameerikasse, Lapimaale, Turkestani, Pärsiasse, Tagakaukaasiasse, Armeeniasse, Uurali ja mitmele poole Kesk-Euroopasse. Oma uurimistöös tegeles ta peamiselt liblikatega, käsitles aga ka ulatuslikumaid probleeme, enamikus liikide tekkimist ja zoogeograafilisi küsimusi. P. oli esimesi, kes juhtis tähelepanu suguelundite tähtsusele liblikate süstemaatilise tunnusena. Eriti tagajärjekas oli ta töö a-il 1924—31, mis ajavahemikul ta avaldas 54-st tööst 18. Säärane intensiivne töö on seletatav Vabariigi Valitsuse toetusega, mis asetas P-i akadeemiku seisukorda, andes temale võimaluse täielikult pühenduda teaduslikule tööle. Haridusministeerium omandas P-i kõrgehinnalise liblikatekogu ja andis selle üle Tartu ülikoolile. Ta tähtsamaist töist

mainitagu: „Beiträge zur Morphologie der Lepidopteren“ (*Mémoires de l' Acad., VIII* seeria, *IX* kd., nr. 6, Peterburi, 1900), „Die Morphologie der Generationsorgane der Schmetterlinge und ihre Bedeutung für die Artbildung“ (*ibid., XVI* kd., 8, 1904), „Indifferente Charaktere als Artmerkmale“ („Biologisches Centralblatt“ 1904, XXIV, lk. 423—473), „Die Lepidopteren-Fauna von Estland“ I, II (Tall., 1924), „Die Blattminierer-Gattungen Lithocolletis und Nepticula“ I, II („Stettiner Entomologische Zeitschrift“ 1927, 1929). P. on avaldanud ka eestikeelse ülevaate „Eesti päevaliblikad“ (Tartu, 1927). Püsiva ja täpse uurijana on P. saanud kaunis laialdase tunnustuse osaliseks, peamiselt saksa loodusteadlaste poolt. Ta oli au-, juhatuse- või lihtliikmeks reas teaduslikes seltsides Eestis, Saksa- ja Venemaal, Lätis ja Soomes ning a-st 1929 Königsbergi Albertuse ülikooli audoktor.

Beiträge XV, 2 (1929) ja XVIII, 3 (1933); C. Schawerda, W. P. („Zeitschrift des Österreichischen Entomologischen Vereines“ 1933, nr. 3/4, 6).

H. R.

*PETERSON, Adam, ärkamisaja poliitikategelane, sünd. 7. III 1838 (mitte 1837) vkj. — P. õppis M. Mitt'i (vt.) juhatusel Pirmastu külakoolis 1851—52 ja tõenäoselt ka järgneval talvel, seejärel 1854. a. lõpul avatud Paistu khk-koolis H. Wühner'i (vt.) juhatusel, Viljandi kreiskoolis a-l 1856 ja Pärnu progümnaasiumi tertsiaklassis a-l 1857. Õpinguiks sai P. toetust oma jõukailt onudelt, Jaak Zwiebelberg'ilt ja Mart Strahlberg'ilt. Pärast mõnekuulist teenistust viimase kaubakontoris Pärnus oli P. onu poolt renditud Võlla (1858—61) ja Laiksaare (1861—63) kroonumõisa valitseja, ühtlasi Võllas kui ka Laiksaares vallakirjutaja, seejärel tegev Holstres. — Saanud mõjustusi eriti oma onudelt, avaldas P. rahvuspoliitilist aktiivsust juba Võllas, kus ta kaastööliseks sai M. Sooberg (vt.). 1862. a. sõlmis P. isikliku tutvuse oma venna Jaak P-i vahendusel Peterburi läti rahvuslikkude tegelastega, K. Valdemārs'iga (vt. *Suppl.*) jt., ja viimase kaudu ka Peterburi eesti patriootidega. Ühenduses taotlustega saada Holstre mõis rendile kogukonna kätte tegi P. koos oma venna Peeter P-ga (vt. ka *Suppl.*) ulatuslikku rahvuspoliitilist propagandat. Selle tagajärjeks oli Viljandimaa talupoegade esimene kollektiivne palvekiri, mille P. esitas 25. V 1864 vkj. 15-liikmelise saatkonna eesotsas keisri tiibadjutandile krahv Keller'ile Peterburis. 10-punktilises palvekirjas nõuti ms. uuendusi kohtu-, kogukonna-, talumaade müügi ja kooliolude alal, teoorjuse, ihunuhtluse ja mõisapolitsei kaotamist. Samal korral tehti riigimaade -ministrile esitis Holstre mõisa asjus. Maikuu saatkond pani aluse Peterburi eesti patriootide ja Viljandimaa rahvuslikkude tegelaste koostööle järgnevate palvekirjaürituste suhtes (veel sama a. suvel käis kahel korral kollektiivpalvekirja esitava saatkonna eesotsas Peterburis P-i vend Peeter). Olles ise politsei poolt tagaotsitav, tegi P. ettevalmistusi Holstre mõisa rentimiseks vallale (see teostuski a. 1865) ja organiseeris suurmärgukirjaga esinemist, tõmmates kaasa talupoegi peale Viljandimaa ka Tartu- ja Pärnumaalt. 9. XI 1864 vkj. Tsarskoje Selos P-i juhatusel 14-punktilise suurmärgukirja (see oli varustatud 24 kogukonnast pärit 251 talupoja allkirjaga ja 96 eri palvekirjaga) keisrile esitavasse saatkonda kuulusid 17 eesti talunikku. Aktsiooni tagajärjel ms. majutati Holstre taludesse kasakaid. P. vangistati 18. (mitte 19.) XI 1864 vkj. ja teda karistati aug-s 1865 Viljandi maakohtu poolt 1-a. vangistusega ning sellele järgneva 4-a. politseivalvega. Vabanenud juba okt-s 1865 senati otsuse põhjal, jätkas ta energiliselt uute kollektiivpalvekirjade organiseerimist, vangistati aga uuesti dets-s 1865 Riias ja vabastati senati käsul jaan-s 1866 Viljandis. — Tambovi kubermangu siirdus P. a. 1871, elas hiljemini ms. Rjazani ja Kaasani kub-s. K. Valdemārs'i kaudu tutvus ta vene natsionalistidega — J. F. Samarin'iga (vt.) jt., avaldas vene ajakirjanduses kirjutisi Liivimaa talurahva seisundi kohta ning esitas senaator N. A. Manassein'ile (vt.) ja riigimaade-ministrile kroonumaade jagamise kava. — 1881. a. C. R. Jakobson'i (vt.) ja P-i vahel isiklikul pinnal tekkinud konflikti puhul polemiseeris ta Jakobson'iga M. Lindenberg'i (vt. *Suppl.*) poolt toimetatud ajalehes „Valgus“. — P. saabus kodumaale sept-s 1900, elas siis kuni 1907 Holstres, seejärel Tallinnas ja a-l 1918 Holstres

Lõo talus, kus suri 11. (mitte 12.) XII 1918 ukj.

H. Kruus, Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt (E. Kirj. 1934, nr. 8—11); L. Kulbin, Adam Petersoni kui juhtiva rahvuslase kujunemine (E. Kirj. 1936, nr. 7, 8) jm. saadud andmed. *L. K.*

PETERSON, Ernst, vt. SÄRGAVA.

***PETERSON, Peeter Samuel,** ärkamisaja poliitikategelane, õppis a-st 1859 Pärnu progümnaasiumis, mille lõpetas dets-s 1862. — P. sooritas tõenäoselt 1863. a. reisu Peterburisse, sest sel a. tutvus ta isiklikult sealsete läti rahvuslikkude tegelastega. Ka 1866. a. käis ta Peterburis enda kohtuprotsessi asjus. — Vjatka kub-s sundasumisel viibides elatus ta vaevaliselt nahaparkali tööst. Tema heaks koguti ajalehe „Московскія Вѣдомости" kaudu toetusraha ja ta oli K. Valdemärs'i (vt. *Suppl.)* kaudu kokkupuuteis ka vene natsionalistidega — J. F. Samarin'i, I. S. Aksakov'i (vt. neid) ja M. N. Katkov'iga. P. suri 17. X 1877 vkj.

H. Kruus, Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt (E. Kirj. 1934, nr. 8—11); L. Kulbin, Adam Petersoni kui juhtiva rahvuslase kujunemine (E. Kirj. 1936, nr. 7, 8) jm. saadud andmed. *L. K.*

***PETRI, Johann Christoph,** publitsist ja ajaloolane, sünd. 5. XI 1762 ukj. Saksis Kleinmölsen'is pastori pojana; ta teotses kolm aastat ka Põltsamaal A. W. Hupel'i (vt.) juures.

O. Liiv, Märkmeid J. C. P. üle (E. Kirj. 1929, nr. 4, 5); Saksist Kleinmölsen'i pastorilt jm. saadud andmed. *T.*

***PIHLAKAS, Gustav,** kirjastaja ja majandustegelane, põllumehe poeg, oli 1899—1927 kirjastuse ja raamatukaupluse omanikuks ning jätkas seejärel kirjaümbrikkude ja paberikaupade tööstuse omanikuna tegevust enda surmani 4. VII 1937 ukj. Tallinnas. — Tallinna konservatooriumi maja ehitamiseks annetas P. 1 000 000 (mitte 100 000) marka.

Pvl. 1937, nr. 178; „Uus Eesti" 1937, nr. 178; isikl. jm. saadud andmed. *J. M.*

***PIIP, Ants (Hans),** poliitikategelane ja õigusteadlane, on jätkanud tööd advokaadina ja Tartu ülikoolis rahvusvahelise õiguse prof-na, lugedes 1932—38 ühtlasi ülesandel kaubandusõigust, on toiminud 1930—39 ülikooli Akadeemilise kohtu esimehena; ta pidas suvesemestril 1932 loenguid Kalifornia riigiülikoolis Los Angeleses. Eesti esindajana on P. osa võtnud rahvusvahelise vaimse koostöö konverentsist Genfis 1929 ja 1936, rahvusvahelise õiguse kodifitseerimise konverentsist Haagis 1930, Rahvasteliidu komiteede konverentsist Genfis 1930 ja samal a. Rahvasteliidu 11. täiskogu koosolekuist seals. P. on juhtivalt teotsenud paljudes seltskondlikes organisatsioones; ta on olnud Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi president a-st 1929, Eesti-Läti Ühingu esimees a-st 1932 ja Balti riikide (Eesti-Läti-Leedu sõprusühingute) koostööbüroo esimees 1935—37, Pan-Euroopa Ühingu esimees a-st 1929, Rahvasteliidu Eesti Ühingu esimees 1922—37 (ühingu likvideerimiseni) ja selle asemele asutatud Välissuhete Ühingu esimees a-st 1937, Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni Eesti komitee esimees a-st 1937, Eesti — P.-A. Ühendriikide (a-st 1930) ja Soome — P.-A. Ühendriikide (a-st 1929) lepituskomisjoni liige ning Kreeka — P.-A. Ühendriikide (a-st 1938) lepituskomisjoni esimees; Akadeemilise Õigusteaduse Ühingu, praeguse (alates 1935) nimetusega Õigusteaduse Selts Tartu Ülikooli juures, esimees a-st 1932, Noorte Kotkaste organisatsiooni peavanema abi 1930—38 ning vanema abi a-st 1938 ja Jüri Vilmsi Mälestamise Komitee esimees a-st 1939. Ka on P. olnud tegev majanduslikes organisatsioones, o.-ü. „Vaba Maa" juhatuses, Tartu Pangas jm. Töötülide lahendamise komisjoni esimees oli ta 1935—38. Maist okt-ni 1933 P. oli J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.)* kabinetis välisministriks. Ta koostas siis Põhiseaduse muutmiseks kava, mille järgi Riigikogu ise oleks teostanud põhiseaduse-reformi, näit. riigivanema valimisega 3 a-ks, kuid see nn. P-u kava ei teostunud. Okt-i lõpul 1936 võttis ta osa nelja endise riigivanema poolt poliitilise sisuga märgukirja esitamisest riigivanem K. Päts'ile (vt. ka *Suppl.)* seoses Rahvuskogu valimistega. P. võttis osa Eesti ja Nõukogude-Vene vahel vastastikuse abistamise pakti sõlmimisest 28. IX 1939 ukj. Moskvas. A-l 1937 oli P. Rahvuskogu II koja liige Tartu ülikooli esindajana ja on a-st 1938 Riigivolikogu liige Tartu valimisringkonnast, kuuludes demokraatlikku rühmitisse. Okt-st 1939

toimib ta välisministrina J. Uluotsa (vt. ka *Suppl.*) kabinetis. Tartu linnavolikogu liige on ta olnud a-st 1930 tööerakonna, hiljemini rahvusliku keskerakonna rühmas ja linnavolikogu juhataja 1935—38. Tuhalaane valla aukodanik on P. a-st 1939. Ta oli „Eesti entsüklopeedia" rahvusvahelise ja mereõiguse osakonna toimetaja. P. on avaldanud kirjutisi ajalehis, ajakirjus ning koguteoseis (teoseis „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt" II, 1930, „Vabaduse tulekul" I, 1937, „Põhiseadus ja Rahvuskogu", 1937, jt.), tööd „Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti" (Tartu, 1932), „Kaubandusõigus" (Tartu, 1933; 2. tr. pealkirjaga „Kaubandusõigus ja -protsess", 1939), „Tormine aasta" (ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917—18 dokumentides ja mälestusis; Tartu, 1934), „Rahvusvaheline õigus" (teose „Rahvusvahelise õiguse süsteem" 2., töödeldud ja täiendatud tr., Tartu, 1936) ja brošüüri „Estlands Weg zur neuen Verfassung" (Tartu, 1936).

„Vaba Maa" 1934, nr. 49; Post. 1934, nr. 58; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 114 jj.; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 31, 35, 145 jj.; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***PIIPER (Piper), Johannes,** zooloog, õppis 1888—93 Tallinnas algkoolides, 1893—96 linnakoolis, 1897—98 ja 1899—1903 Nikolai I gümnaasiumis. — P. on jätkanud tegevust selgrooliste zooloogia prof-na, olnud ühtlasi Tartu ülikooli zooloogiainstituudi ja -muuseumi juhataja 1922—30, 1932—35 ja a-st 1939, Tartu ülikooli bioloogiajaama (Saaremaal Kuusnõmmel) juhataja 1923—30 ja a-st 1931, Loodusuurijate Seltsi esimees kuni 1930 ning Loodusuurijate Seltsi ornitoloogilise sektsiooni (endise zooloogia-osakonna) juhataja a-st 1922, Tartu Rahvaülikooli Seltsi esimees a-st 1933. Peale selle on ta olnud kaastegev zooloogiliste oskussõnade loomisel, teotsenud lektorina õpetajate suvekursusil ja rahvaülikoolides, võtnud aktiivselt osa ms. X rahvusvahelisest zooloogide kongressist Budapestis 1927 ja XI rahvusvahelisest zooloogide kongressist Paduas 1929, samuti Eesti-Soome ornitoloogiapäevade korraldamisest jm. P-i väitekiri „On the Evolution of the Vertebral Column in Birds . . ." ilmus väljaandes „Philosophical Transactions of the Royal Society of London" (Ser. B., vol. 210, London, 1928) ja kokkuvõttena teoses „Handbuch der vergleichenden Anatomie der Wirbeltiere" (toimetanud L. Bolk, E. Kallius jt., IV kd., 1936). Ta sulest on ilmunud veel teosed: „Pilte ja hääli kodumaa loodusest" (Tartu, 1935), „Arenemisõpetuse ajaloo põhijooni" (*ibid.*, 1937), „Sissejuhatus üldzooloogiasse" I (*ibid.*, 1938), zooloogia õpperaamatud gümnaasiumi I klassile (*ibid.*, 1932), keskkooli I klassile (*ibid.*, 1935 ja reaalkooli I klassile (*ibid.*, 1938; viimane koos V. Simre'ga). Ka on P. avaldanud kirjutisi, ms. väljaandeis LUS-i Aruanded, „Eesti Loodus", „Loodusvaatleja", „Postimees", *Fenno-Ugrica* III (Budapest, 1931), „Eesti entsüklopeedia" ja „Eesti rahvaleksikon" (selle reaalteaduste osakonna toimetaja on ta a-st 1937).

Isikl. saadud andmed. *T.*

***PIISKAR, Jaan,** poliitika- ja haridustegelane, toimis ka III—V Riigikogu liikmena (välja arvatud aeg 1930. a. sügisest 1932. a. kevadeni) ja oli 1925—30 Riigikogu abisekretäriks. Ta on olnud E. Sotsialistliku Tööliste Partei keskkomitee liige, 1925—30 partei sekretär ja 1927—31 Eestimaa Töölisühingute Keskliidu esimees. Veebr-st 1930 veebr-ni 1931 toimis P. Tallinna linna revisjonikomisjoni esimehena ja on a-st 1934 Tallinna linna pandimaja abijuhataja. P. oli veebr-st 1931 veebr-ni 1932 haridus- ja sotsiaalministriks K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) kabinetis, viies ms. läbi seaduse käitisvanemate kohta. Ta oli Tallinna linnavolinik 1923—34, Harju maavolikogu liige 1927—30 ja Viljandi maavolikogu liige 1930—33. Eesti Õpetajate Liidu juhatuse liikmena on P. toiminud kuni 1934, Eesti Haridusliidu juhatuse liikmena 1926—30 ja a-st 1938. Ka on ta olnud töölismajade osaühingu „Tööliste Kodu" juhatuse liige a-st 1925, „Tallinna Töölisteatri" ühingu abiesimees a-st 1928, kirjastusühingu „Rahva Sõna" juhatuse liige a-st 1928 ja sihtasutis „Tallinna Rahvamaja" juhatuse liige a-st 1932. A-l 1928—29 toimis P. „Rahva Sõna" peatoimetajana ja 1928—30 „Tööliste Hääle" toimetajana.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***PILL, Mihkel,** põllumajandustegelane, on jätkanud tööd Jõgeva Sordikasvanduse ja selle teravilja osakonna juhatajana, a-st 1938 Sordiaretuse- ja Katseinstituudi Jõgeva Sordikasvan-

duse juhatajana. — P. on aretanud uusi teraviljade (rukki, nisu, odra ja kaera) sorte ning organiseerinud alates 1930 nisunäitusi, mis on andnud suurt hoogu nisukasvatusele Eestis. Ka on ta juhtivalt tegev Nisukasvatuse Ühingus. Ta on avaldanud hulga katsete aruandeid ja muid artikleid ajakirjus („Agronoomia", „Põllumees", „Uus Talu", „Põllumajandus", „Konjunktuur" jm.), Põllumajanduse Peavalitsuse (resp. osakonna) aastaraamatuis, Jõgeva Sordikasvanduse toimetistes jt. P-i töist mainitagu näiteina: „Kehra varane kaer" (Tartu, 1930), „Kaerasortide võrdluskatsed..." 1923.—29. a. (Tartu, 1930) ja 1930.—34. a. („Agronoomia" 1935), „Eesti odra hinnang õlletööstuse seisukohalt" (*ibid.* 1931), „Talinisu külviaeg ja külvitihedus" (Tartu, 1932), „Andmeid eesti nisu väärtusest..." (Tartu, 1935), „Suvinisu sortide võrdluskatse aruanne..." 1929.—36. a. („Agronoomia" 1937), „Lämmastikväetuse mõju suvinisule" (*ibid.* 1938), „Talinisu sortide võrdluskatse aruanne..." 1932.—37. a. (Tartu, 1938) jt. P. on jätkanud koos J. Hünerson'iga (vt. ka *Suppl.*) Põllumehe kalender-käsiraamatu" toimetamist tänini.

„Agronoomia" 1934, nr. 1; isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

*PINDING, Siegfried, Vabadussõja tegelane, kahe E. Vabadusristi kavaler, suri 16. VII 1931 ukj. Tartus. — P. oli Eesti Vabadusristi kavaleride organiseerimise mõtte algatajaid (1922); ta kaastegevusel asutati a-l 1923 praegune Vabadusristi Vendade Ühenduse Tartu osakond, mis oli esimeseks lüliks hiljemini väljaarendatud Vabadusristi Vendade Ühenduse üleriiklikus organisatsioonis. P. teotses elavalt veel mitmes seltskondlikus organisatsioonis, ms. Tartu ülikooli koguduse juhatuses ja lauluseltsi *Cantate Domino* abiesimehena selle asutamisest a. 1927 ja esimehena 1928—31.

Post. 1931, nr. 190; „Sõdur" 1931, nr. 29/30; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 63, 499 jt., jm. saadud andmed. *T.*

PINKA, Friedrich Karl, Vabadussõja tegelane, sünd. 8. X 1895 vkj. Viljandimaal Kärstna v. Murikatsi karjamõisa rentniku pojana, lõpetas Valga reaalkooli 1915, Pauli sõjakooli Petrogradis 1915, Eesti alalisväe ohvitseride kursuse 1923 ja Eesti kõrgema sõjakooli 1938. Maailmasõjast võttis P. osa sõdurina ja ohvitserina ning tõusis staabikapteniks ja kompaniiülemaks. P. astus dets-s 1917 2. Eesti rügementi Viljandis, kus teenis apr-ni 1918. E. Vabadussõjast võttis ta osa Scouts-rügemendi pataljoniülema abina ja ülemana ning sai 28. VI 1919 ukj. Ostrovi all raskesti haavata. P. oli üldtuntud hea ja julge lahingumehena; ta on kahe Vabadusristi kavaler. A-il 1921—25 oli P. Kalevi pataljoni ülem, 1925—34 Kaitseliidu Tallinna Maleva pealik, mis ametikohal ta ilmutas silmapaistvat organiseerimisannet, 1934—36 Valga kaitseringkonna ülema kt. ja 1936—39 Lääne-Saare sõjaväeringkonna ülem; ta määrati 1939 Sõjavägede Staabi juurde juhtide reservi. P. ülendati koloneliks 1930.

Sõjaministeeriumi arhiivist ja isikl. saadud andmed; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 297, 330, 334, 374 jt. *O. K.*

*PINNA, Netty, näitlejanna, järgneva naine, nimetati 1931. a. „Estonia" kui kutselise teatri 25 a. kestuse puhul „Estonia" seltsi poolt teeneliseks näitlejannaks. P. suri 28. IV 1937 ukj. Tallinnas.

„Uus Eesti" 1937, nr. 115; „Vaba Maa" 1937, nr. 95 jm. saadud andmed. *H. K-s; T.*

*PINNA, Paul, näitleja, nimetati 1931. a. „Estonia" kui kutselise teatri 25 a. kestuse puhul „Estonia" seltsi poolt teeneliseks näitlejaks. P. on Eesti Näitlejate Liidu esimees a-st 1936 ja ühtlasi auliige a-st 1934. Ta on loonud aineil ka mitu näidendit — komöödiaid — ja avaldanud mälestusteraamatu „Minu eluteater ja teatrielu" I (Tall., 1934).

„Vaba Maa" 1934, nr. 233 jj.; A. Adson, Das estnische Theater (1933), lk. 20 jj.; V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938). *H. K-s; T.*

PIRANG, Heinrich (Heinz), baltisaksa arhitekt, sünd. 10. IX 1876 vkj. Riias, õppis kohalikus reaalkoolis, Riia polütehnikumis 1898—1902 keemiat, 1902—07 (vahepeal 1905—06 ka Dresdenis) arhitektuuri ja täiendas ennast 1909 kunstiajaloo alal Berliinis. Praktiseerinud 1907—08 insener E. v. Trompowsky abilisena Riias, toimis ta seals.

iseseisva arhitektina; ta oli a-st 1910 Riia polütehnikumi ning a-st 1923 Herder'i instituudi arhitektuuriajaloo dots. — Ehitustegevuse kõrval on P. avaldanud arhitektuuriajaloolise sisuga töid ajakirjus kui ka muis väljaandeis ja suurema tähtsusega teose „Das Baltische Herrenhaus" I—III (Riia, 1926—30), mis annab arhitektuuriajaloolise ülevaate mõisahärrasmajadest.

Alb. Acad. d. Polyt. (1912) ja isikl. saadud andmed. *O. F.*

PISTORIUS, vt. BECKER.

***PITKA, Johan**, majandus- ja riigikaitsetegelane, oli a-l 1912 vastastikuse merekindlustuse seltsi „Mereabi" asutajaid. — P. elas a-st 1924 Briti Columbias, New Caledonias Stuart'i järve ääres, kuhu rajas endale farmi ja saeveski, pöördus aga 1930 tagasi Eestisse ja teotses s. a-st kuni 1937. a. lõpuni Eesti Tarvitajate Keskühisuse (ETK) juhatuse esimehena. Läinud vanusepuhkusele, asus ta elama Kiltsi jaama lähedale oma tallu. — P. on edukalt juhtinud ETK tegevust ja olnud ka ühistegevusliku omatööstuse rajajaid. Kanadast kodumaale tuleku järel teotses P. aktiivselt E. Vabadussõjalaste Keskliidus, oli selle raames loodud Lahinguvendade Klubi asutajaid (1931) ja esimees ning kuulus 1931—32 ka keskliidu juhatuse koosseisu abiesimehena. Keskliidu ühe kaalukama ning ühtlasi mõõdukama liikmena püüdis ta Põhiseaduse parandamise küsimuses teotseda lähedas ühenduses juhtivamate riigimeestega. Vabadussõjalaste liitude III kongressi (märtsis 1932) järel lahkus P. Lahinguvendade Klubisse koondunute eesotsas keskliidust lõhe tõttu A. Sirk'i (vt. *Suppl.*) ja A. Larka (vt. ka *Suppl.*) juhtimisel mõjule pääsenud radikaalse vooluga, mis kaldus kõrvale vabadussõjalaste organisatsiooni ideelistelt alustelt. 1933. a. lõpul oli P. Vabadussõja Rindemeeste Ühingu asutajaid ja valiti selle esimeheks. P. on olnud Allveelaevastiku Sihtkapitali juhatuse esimeheks algusest (1933) saadik tänini. Sihtkapital on teostanud iseseisvusaegse suurima vabatahtliku korjanduse (rahas ja vanametallis, kokku 500 000 kr.), millega pidi soetatama allveelaevade hävitaja. A-l 1937 oli P. Rahvuskogu I koja liige Järvamaa kandidaadina. Viimaseil a-il on ta andunud enda mälestuste kirjutamisele; sellest õige ulatuslikuks paisuvast tööst on seni ilmunud „Minu mälestused" I—IV (Tall., 1937—39), mille tihedasse autobiograafilisse koesse on põimitud rohkesti olustikulisi andmeid.

K. A. Hindrey, Admiral J. P. (1938); Pvl. 1932, nr. 49 j.; Post. 1932, nr. 42; „Sõdur" 1932, nr. 7/8 ja 1937, nr. 6—8; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); „Kaitse Kodu" 1937, nr. 3/4; „ERK" 1937, nr. 1; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 51, 62, 64, 66, 69, 79, 109, 179 jj.; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 209, 253, 283 jt.; brošüür: 20 a. Omakaitset (1938); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

PITKA, Peäro August, vt. ANSOMARDI.

***POLEŠTŠUK, Aleksander**, arhitekt ja teadusmees, oli Tallinna tehnikumi ehitusosakonna prof-ks kuni 1932, mil siirdus pensionile. P. töötas mõnda aega 1933. a. Prantsusmaal, 1934—35 Hollandis ja 1936 Saksamaal. Ta elab Tallinnas.

Isikl. saadud andmed. *T.*

POLIVANOV, Viktor Petrovitš, Eestimaa kuberner, sünd. 1831 (või 1832) Kostroma kub-s, lõpetas 1853 Jaroslavlis P. G. Demidov'i juriidilise lütseumi, teenis Jaroslavi kuberneri ja Balti kindralkuberneri kantseleides mitmesuguseis ameteis kuni määramiseni Eestimaa asekuberneriks 1. I 1869 vkj.; ta teotses Eestimaa kubernerina apr-st 1875 kuni 4. IV 1885 vkj.; surn. 15. X 1889 vkj. Peterburis. — P-i tegevusaega langes Põhja-Eesti, eriti Tallinna ja Narva suur tööstuslik ja kaubanduslik tõus, mille oli põhjustanud peamiselt turu avardumine raudteede ehituse tõttu. Ta suhtus heatahtlikult majanduslikku teotsemisse ja toetas näiteks „Linda" seltsi asutamist 1879. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi asutamise püüdeile ei osutanud ta aga vastutulekut. P-i peaaegu ainsaks iseseisvaks ürituseks oli vene (mees- ja nais-) gümnaasiumide asutamine Tallinna. P. pidas vajalikuks Eestimaad administratiivselt ja kultuuriliselt tihedalt liita Venega; et aga ta teotsemises puudus agressiivsus, siis ei kujunenud ta tegelikuks venestajaks. Pealegi suhtus ta mõisnikesse heatahtlikult. Sel ajal algas Läänemaal talupoegade hulgas usuvahetuslik liikumine, mis sai alguse Lihulas, kus luteri usu pastor oli

põhjustanud terava rahulolematuse. Kaasa aitasid ka kuuldused naabruses asuvate (Audru ja Kalli) preestrite sõbralikkusest talurahva vastu ja Liivimaal toimunud kroonumõisade jagamisest õigusklikele. Sellele lisanes siirdumist õhutav kihutustöö, mida juhtisid eestlased-preestrid Liivimaalt. Lihulas algas siirdumine mais 1883 ja levis üle kogu Läänemaa, toimudes Riia piiskopi Donati (vt.) ja vene õigeusu preestrite hoogsal juhtimisel. Siirdumisega loodeti vabaneda saksa mõisnikkude poliitilise ja kultuurilise ülevõimu alt, saavutada majanduslikke kergendusi, nagu maad, maksudest vabanemist, prii kooli jm. Siirdumise ühe põhjusena, peamiselt Haapsalu ümbruses, tuleb arvesse ka usuline motiiv. Balti-saksa ringkonnad püüdsid liikumist koha peal takistada mitmesuguste võtetega ja majanduslikkude survevahenditega, mis tekitas hulga protsesse mõisnikkude ja talupoegade vahel. Läänemaal vahetas usku kahe a. jooksul 3407 inimest (neist 1884. a. — 941) ja avati viis (Lihula, Virtsu, Väike-Lähtru, Paadremaa, Emmaste) kogudust. Liikumine rauges 1884. a. lõpul ja algas kuberner S. V. Šahhovskoi (vt.) energilisel õhutusel uuesti 1885.

E. Kuberneri Kantselei Arhiiv — aastaaruanded P-i ajast (ERKA-s); E. Kubermanguvalitsuse Arhiiv — P-i teenistusleht (ERKA-s); Р. Б. Сл.: L. Rebane, Usuvahetuslik liikumine Läänemaal aa. 1883—1885 („Ajalooline Ajakiri" 1933, nr. 2—4). *L. L.*

POLLI WOL(L)MAR, vabatalunik XVII s., sünd. umb. 1633 (lähemad eluloolised andmed puuduvad) Liivimaal Karksi mõisa alla kuuluvas Ürikülas (Hyrekil'is, Hyrekylle's) vabataluniku ja vöörmündri Polli Marcuse pojana; surn. enne 1704. a. — 1683. a. oli P-i talu ¾ adramaad suur, liivamullamaaga, vähese võsamaaga, ent ilma heinamaata. Suulise pärimuse järgi, mille P. oli üles märkinud kaebekirjas 1692, on talu saanud vabataluks tsaar Ivan IV (Julma) sõjakäikude aegu, mil P-i esivanemad olevat tekitanud Vene vägedele palju kahju ja meelehärmi. Nagu teisedki vabatalunikud, omas P. õigust oma talu suhtes pärimisõiguse alusel, pidi aga maksma makse tavaõiguse poolt kindlaksmääratud suuruses. Neid tasus P. aastas: natuuras 35 vakka 4 külimittu rukkeid, 35 vakka 4 külimittu otri, 3 vakka kaeru, 10 leisikat lina ja rahas 2 taalrit 46 valget. P. toimis ühe ärksama ja iseteadvama talunikuna XVII s. lõpul võitluses mõisavaldajate õigusvastaste tegude vastu, võttes 1673 koos Kuisapa Pet(t)er'iga (vt. *Suppl.*) ette reisu Rootsimaale Karksi läänipidaja Gustavus Krus'i juurde oma õiguste jaluleseadmiseks. 1673. a. rahuldas viimane nende palve ja teatas mõisavalitsejale koha peale, et nad on juba G. Krus'i isa korralduse järgi igasugusest teoorjusest vabad. Kui aga pärast mõisadereduktsiooni teravnes Karksi mõisa rentniku major J. Chr. v. Schreiterfeldt'i ja talunikkude vahekord, laskis mõisarentnik 1690. a. nelipüha ajal P-i vangistada, 8 päeva kinni pidada ja tahtis peale selle teda peksuga karistada. P. ostis enda aga peksukaristusest vabaks ½ tündri talinisu eest. P. koos teistega esines 1692. a. kuningale eraldi kaebekirjadega, et Schreiterfeldt tahtvat Ürikülas P-i ja mõne teise maid mõisastada. Rendihärra ühtlasi kurnavat neid vilja maksmisel liialdatud mõõtudega, nõudvat peaaegu iga päev küüthobuseid Riiga, Tallinna, Tartu ja Pärnu ega hoolivat Tartu asehalduri korraldusist. Schreiterfeldt ähvardanud kaebajail pärast kuninga juurest tagasitulekut kõrvad ära lõigata. Oma kaebekirjas palus P. lubada edaspidi viljamaksud tasuda mõisa asemel Riias, misjuures ta vihjas enda vasalliseisusele ja eesõigusile. Kuningalt Liivimaa kindralkubernerile otsustamiseks lähetatud kaebuse lahendamisest puuduvad andmed. Polli talu aga mõisastati 1694 ja Üriküla mõisastatud maade asemele tekkis Karksi karjamõis Polli (Polliküla). P. siirdus elama Luusepa tallu ja ta järglased võtsid hiljemini perekonnanimeks „Lutsep". P-i järglased ei saavutanud Vene ajal endi õiguste kaitsemisel tagajärgi ega omanud enam vabataluniku õigusi.

A. v. Dehn, Über das Freigesinde Kuiwsapa unter dem publ. Gute Alt-Karrishof im Hallistschen Kirchspiele (Inl. 1860, lk. 258—264); J. Jung, Halliste ja Karksi kirikute ja kihelkondade ajalugu (1893), lk. 50 jj.; [A. Oinas], Rootsi kuningatelt õigust otsimas (Post. 1929, nr. 170); Pvl. 1938, nr. 43; A. Perandi, Talurahva maavaldusõigus Eestimaal Rootsi aja lõpul („Õigus" 1935, nr. 5); Liivimaa Kuber-

mangu Joonistuskoja Arhiiv (ERKA-s): Description eller Vthräknings Book öfwer Karkus Gebiet 1683; Liivimaa Rootsiaegne Kindralkuberneri Arhiiv (ERKA-s) — XII:3 Revision 1638; *ibid.* XVI:372; W. Zwiebelberg'ilt (Hallistes) saadud andmed. *A. P-i.*

***POOL, Theodor,** põllumajandus- ja poliitikategelane, on töötanud 1925—28 Asunikkude, Riigirentnikkude ja Talupidajate Põllumajandusliidu nõuandeala juhatajana ja 1929—32 Talumajanduse Nõuandebüroo eriteadlasena, uurides ja valgustades talukorrastuslikke küsimusi, jaoskondliku agronoomilise töö programmi ja metoodikat ning eesti põllumajanduslikke rajoone. Nõuandebüroo likvideerimise järel siirdus P. oma tallu Toris, kus on jätkanud karjaaretuse ja majapidamise tegeliku korrastuse juhtimist. P. on olnud Eesti Hollandi-Friisikarja Kasvatajate Seltsi esimees tänini, Eesti Tõuloomakasvatajate Ühingu juhatuse, Riigimõisade Valitsuse nõukogu, Veiste Tõuaretuse Komitee, a-st 1932 Põllutöökoja ja 1935—38 Riigi Majandusnõukogu liige. A-l 1935 sooritas ta õppereisu Saksamaale ja Hollandisse. P. on avaldanud kirjutisi mitmes väljaandes („Agronoomia", „Uus Talu", „Niit ja Karjamaa", „Rohumaade-kultuuri käsiraamat", 1934; „Vaba Maa", „Päevaleht" jm.) ja eriraamatuna „Veiste tõuarendus" (Tall., 1928), „Karjakoplid, nende asutamine ja hoid" (*ibid.*, 1929), peale selle töid Eesti põllumajanduslikkude rajoonide, jaoskonna-agronoomi tööprogrammi jm. kohta (teoses „Jaoskondliku agronoomilise nõuandetöö korraldus, metoodika ja praktika", Tall., 1932) ning ülevaate „Maauuendus Eestis ja selle tulemusi" (teoses *Fenno-Ugrica* V A, Tall., 1936).

Isikl. kogutud andmed. *K. L.*

***POOPUU, Johannes,** Vabadussõja tegelane, oli 1921—26 erus, astus siis uuesti sõjaväkke, teenis 1926—28 6. jalaväerügemendis ja a-st 1928 1. soomusrongide rügemendis soomusrong nr. 3 ülema kt.; surn. 11. III 1929 ukj. Tallinnas. — P. oli kahe Vabadusristi kavaler. Ta sulest on ilmunud veel teos „Soomusrongide diviis vabadussõjas" II (Tall., 1929; koos J. Andreller'iga).

Post. 1929, nr. 70; Pvl. 1929, nr. 70; „Sõdur" 1929, nr. 11; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 180, 420. *T.*

POORTEN, Hermann, kaupmees (lähemad eluloolised andmed puuduvad), kuulus XVII s. lõpul Narva silmapaistvamate kodanikkude hulka ja omas jõuka kaupmehena laialdasi kaubanduslikke sidemeid Eesti alaga, Vene, Soome ja Rootsiga; surn. 4. (5.) III 1704 vkj. Tallinnas. — P-lt on säilinud väga väärtuslik kirjade koopiate kogu kaubamaja „Th. Clayhills & Son" arhiivis Tallinnas; selles leidub hulk kirju alates 5. VIII 1700 kuni 13. XII 1701. Need kirjad osutuvad tähtsaks allikaks Põhjasõja, eriti just Narva lahingu uurimisel, aga ka tolleaegsete kaubandusolude jälgimisel. P. viibis piiramise ajal Narvas, oli kaastegev pärast Narva lahingut tsaari sõjakassa ülevõtmisel ja Vene ühe väejuhi, Novgorodi vojevoodi vürst I. J. Trubetskoi vangistamisel.

„Ajalooline Ajakiri" 1922, nr. 3 (H. Sepp); Narva's Belagerung und Einnahme von den Russen (Bunge, Archiv VI, 1851); G. Adelheim, Revaler Ahnentafeln I (1929); H. Sepp, Narva piiramine ja lahing a. 1700 (1930). *H. S.*

POORTEN, Mathias, vt. **PORTEN.**

PORT, Jaan, botaanik, sünd. 28. I 1891 vkj. Viljandimaal Holstre v. talurentniku pojana, õppis Kärstna valla- ja ministeeriumikoolis, Tartu õpetajateseminaris 1906—10 ja Tartu ülikooli mat.-loodusteaduskonnas 1921—25, lõpetas selle mag. bot. astmega. P. oli Tartu ülikooli teaduslikuks stipendiaadiks kodumaal ja Berliinis 1927—29; omandas dr. phil. nat. astme Tartus 1932. Ta on toiminud õpetajana 1910—21 Väike-Maarjas, Räpinas ja Pärnus, Tartu ülikooli botaanikainstituudi taimefüsioloogia-laboratooriumi assistendina 1923—26, Tartu õpetajateseminari õpetajana 1926—27, Tartu ülikooli botaanikaaia õpetatud aednikuna 1929—37 ja Tartu õpetajateseminari direktorina a-st 1937. — P. on olnud tegev aianduskultuuri levitamisega ka laiemas ulatuses. Ta töist mainitagu: „Untersuchungen über die Plasmakoagulation von Paramaecium caudatum" (*Acta* A XIII_5, Tartu, 1928), „Untersuchungen über die Wirkung der Neutralsalze auf das Keimlingswachstum" (*Acta* A XXIII_1, Tartu, 1932), „Iluaiad ja kodu ümbruse kaunistus" (Tartu, 1933; 2 tr. 1936), „Kodu-

ja kooliaed“ (*ibid*,. 1934; koos G. Põldmann'iga), „Looduseõpetus“ IV — VI õppeaasta (*ibid*., 1930—32; koos P. Kogerman'i, E. Kilkson'i, H. Riikoja ja A. Kepp'iga), „Looduseõpetus“ III õ.-a. (*ibid*., 1937; koos H. Riikoja ja K. Kirss'iga) ja „Praktiline taimeanatoomia ja -füsioloogia“ (*ibid*., 1936). Ta on olnud loodusloo lugemikkude kaasautoriks, „Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamatu“ I—III (Tartu, 1934—36) peatoimetaja ja koostajaid ning avaldanud kirjutisi väljaandeis „Biochemische Zeitschrift“, „Protoplasma“, „Landwirtschaftliche Jahrbücher“, „Taluperenaine“, „Aed“, „Loodus“, „Kasvatus“, „Eesti Kool“, „Põllumees“, „Maanoored“, „Agronoomia“, „Eesti Loodus“ jm.

Isikl. jm. saadud andmed. *G. V.*

PORTEN (Poorten), Mathias v., kohtunik ja haldusametnik, sünd. 1630-ndate aa. lõpul (1638?) Tallinnas raehärra Mathias P-i pojana, oli a-st 1665 assessoriks Tallinna linnusekohtus ja a-st 1671 ühes Liivimaa maakohtus, aadeldati 1673, sai 1676 Võnnu maakohtunikuks, teotses Tallinna asehaldurina 1690—1710 ja siirdus siis Rootsi; surn. 16. I 1718 Waxholmis. — Asehaldurina hoolitses P. edukalt peamiselt Eestimaa majandusasjade eest, mistõttu teda mõnikord on kutsutud ökonoomiadirektoriks. P-i seisund oli raske eriti seetõttu, et ta ei leidnud küllaldast toetust Eestimaa kindralkubernerilt Axel Julius De la Gardie'lt (vt.) ja sattus hiljemini viimasega koguni pinevasse vahekorda. Ta ülesandeisse kuulus peamiselt kroonumõisade ja rendiste eest hoolitsemine, teede ja sildade parandamine, Põhjasõja ajal vägede moonastamine ning majutamine jm. Oma reisudel mööda maad puutus P. rahvaga tihedasti kokku; nähtavasti mõistis ta ka eesti keelt. P. oli E. Mannerburg'i, J. Chr. Droummer'i jt. Rootsi ametnikkude kõrval üks juhte Põhjasõja eel Eestimaal järjest mõõtuandvamaks kujunevas nn. rootsi parteis, kelle poole ka teadlik maarahvas hoidus ja kes oli vaenus saksa ehk aadli parteiga. Suure näljahäda (1695—97) uurimise komisjonist võttis P. juhtivalt osa ja katsus jõudumööda abistada hädalisi.

ERKA-st, TLA-st, Rootsi Riigiarhiivist ja Kammerarhiivist (Stokholmis) saadud andmed; G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor V (1930); H. Sepp, Narva piiramine ja laking a. 1700 (1930); O. Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts I (1935). *O. L.*

***PRANTS, Hendrik**, ajakirjanik ja ajalooharrastaja, suri 17. XI 1932 ukj. Tallinnas. — P. täiendas enda haridust eriti ka Helsingi ülikooli kursusil (ajavahemikus 1896—1910). Ta avaldas venestuse surveajal (1893—1903) ligi 100 kirjutist Eesti üle soome lehtedes, kõige rohkem „Savo Karjalas“, kus sai Soomes valitsevate vabamate olude tõttu käsitella Eesti olusid otsesemalt, kui see oli võimalik Eestis. Soome ajaloolase K. O. Lindequist'i teos „Üldine ajalugu“ on suurelt osalt tõlgitud P-u poolt. Viimaseil eluaastail alustas ta memuaaride kirjutamist, mis töö aga jäi pooleli. Kavatsetud kolmest köitest ilmus ainult üks osa „Minu elukäik, mälestusi ja pärimusi“ (Tartu, 1937), mis ulatub umb. 1888. a-ni ja sisaldab ka mitmekülgseid väärtuslikke andmeid maaelu kohta ärkamisajal. P-u naine Anna P. on sünd. Kruusmann; ta õppis Soomes rahvaülikoolis ja Helsingi ülikooli kursusil.

Pvl. 1932, nr. 316; Post. 1932, nr. 272; „Vaba Maa“ 1932, nr. 272; „Ajalooline Ajakiri“ 1932, nr. 4 (R. Kleis); „Kaitse Kodu“ 1932, nr. 23/24. *J. K.; R. K.*

PRENDEKEN, vt. **BRENDEKEN.**

***PROMET, Aleksander**, maalikunstnik, suri 18. IX 1938 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1938, nr. 255; „Uus Eesti“ 1938, nr. 258.

***PUHK, Joakim**, majandustegelane, järgneva vend, kaubamaja ja suurveski „J. Puhk ja Pojad“ omanikke, on olnud 1924—26 Üleriikliku Kaupmeeste Liidu esimees, 1925—29 ja a-st 1931 Kaubandus-Tööstuskoja juhatuse esimees, vahepeal 1930 selle nõukogu esimees, kindlustusaktsiaseltsi „Eesti Lloyd“ juhatuse kauaaegne liige ja a-st 1935 esimees, masinaehituse vabriku a./s-i „Ilmarine“ juhatuse liige ja a-st 1935 esimees, Eesti Suurkaupmeeste Ühingu esimees a-st 1932. Eesti delegatsiooni esimeheks rahvusvahelisel kaubanduskodade konverentsil oli ta 1927 Stokholmis, 1929 Amsterdamis ja 1939 Kopenhaagenis, võttis osa eesti tööandjate esindajana rahvusvahelisest töökonverentsist 1929 ja 1931 Genfis. Alates 1929. a. on P. Rahvusvahelise Kaubanduskoja (Pariisis) nõukogu lii-

ge ja a-st 1930 eesti rahvuskomitee esimees, on a-st 1936 liikmena tegev Rahvusvahelises Olümpiakomitees jm. P. oli Balti riikide majanduskonverentside mõtte peamisi algatajaid (1927) ja võttis osa neist konverentsidest (a-l 1928, 1929, 1930 ja 1934), kus käsiteldi probleeme Balti riikide majanduspoliitikast ja vastastikusest lähenemisest. Riigi Majandusnõukogu liige oli ta 1935—38, Rahvuskogu II koja liige a-l 1937 ja on Riiginõukogu liige Kaubandus-Tööstuskoja esindajana a-st 1938. Soome peakonsulina on ta a-st 1931 konsulaarkorpuse vanemaks Eestis. — P. on vabamajanduslikkude põhimõtete järgi kindlailmeliselt juhtinud Kaubandus-Tööstuskoja ümber koondunud eramajanduse ringkondade huvide kaitset riiklikult reguleeriva suuna vastu. Nõukogude-Venega kaubanduslikkude suhete korraldamise küsimuse kohta on P. avaldanud artikleid ms. ajakirjus „Pan-Europa", „Revue Bleue" ja „Revue Politique", siis kirjutisi „Kaubandus-Tööstuskoja Teatajas", „Päevalehes" jm.

„Uus Eesti" 1938, nr. 142; Pvl. 1938, nr. 140; isikl. jm. saadud andmed. *J. M.; T.*

***PUHK, Voldemar,** majandus- ja seltskonnategelane, eelmise vend, viibis 1927—31 kopsuhaigena Šveitsis Davos'is, jätkas siis tegevust kaubamaja ja suurveski „J. Puhk ja Pojad" kaasomanikuna ja -juhina ning a-st 1934 ka a./s-i „Ilmarine" asjaajaja-direktorina enda surmani 3. V 1937 ukj. Tallinnas. — P. võttis viimaseil eluaastail elavalt osa ka seltskondlikust elust, olles Eesti-Inglise Kultuurühingu esimees a-st 1936, Alliance Française'i president a-st 1936, Eesti Spordi Keskliidu juhatuse liige ja E. Veespordi Liidu esimees a-st 1935, ÜENÜ Tallinna Osakonna Spordiklubi esimees a-st 1934 ja „Estonia" seltsi juhatuse liige a-st 1935 enda surmani. P. oli ühtlasi Jaapani aukonsul a-st 1935.

Pvl. 1937, nr. 119 jj.; „Uus Eesti" 1937, nr. 119; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

PUHRING, Nikolai, läti rahvusest botaanik, sünd. 10. I 1866 vkj., lõpetas Peterburi metsainstituudi 1896; surn. 15. VII 1904 vkj. Poolas Siedlce kub-s Lukowi metskonna metsaülemana. — P. sai 1896 Peterburi Loodusuurijate Seltsilt stipendiumi Pihkva kub-u lääneosa uurimiseks; ta töötas üsna põhjalikult ka Irboska ümbruses. Uurimise tulemuseks oli P-i tähtsaim töö „Очеркъ растительности западной части Псковской губерніи" (Travaux de la Société des Naturalistes de St.-Pétersbourg XXVIII, 3, 1898) ja täiendus eelmisele (*ibid.* XXX, 3, 1900), milles on kasutatud ka E. Ispolatov'i ja V. Andrejev'i andmeid Setumaa kohta.

Acta Horti Botanici Universitatis Imperialis Jurjevensis VII, 1906 (1907), lk. 190—194 (N. Busch); Travaux de la Société des Naturalistes de St.-Pétersbourg XXXV (1905), lk. 316—317 (I. Borodin); Лѣсной Журналъ XXXV (1906), lk. 1614—1620 (A. Vorontsov, V. Sukatšev). *K. E.*

***PUKITS, Mart,** kunstnik ja kultuuritegelane, on Tartu linna keskraamatukogu juhtimise kõrval võtnud osa ms. Tartu Rahvaülikooli Seltsi ja Eesti-Läti Ühingu Tartu osakonna tegevusest juhatuse liikmena, viimases a-st 1935 abiesimehena, pöörates erilist tähelepanu Eesti ja Läti kultuuriliste suhete tihendamisele. P. on avaldanud eriraamatuna lühibiograafia „Johann Köler" (Tall., 1936) ja „Läti kultuurilugu" (Tartu, 1937) ning kirjutisi ajakirjus, nagu „Eesti Kirjandus", „Tänapäev", „Looming" ja ajalehis, eriti „Postimehes". Ta on tõlkinud eesti keelde läti kirjanikkude K. Skalbe, J. Akuraters'i, Elina Zālite (vt. *Suppl.*), Anna Brigader'i, P. Aldre, K. Sarinš'i, E. Virza, A. Niedra, Aspazija, J. Poruks'i, R. Blaumans'i, A. Sauliets'i, M. Zīverts'i jt. töid.

Post. 1939, nr. 115; „Tänapäev" 1939, nr. 4 (J. Vahtra). *T.*

PUKSOO (end. perekonnanimi kuni 1935 **Puksov**), **Friedrich,** raamatukogundustegelane ja bibliograaf, sünd. 11. I 1890 vkj. Räpina khk-s Meeksi v. taluomaniku pojana, õppis Räpina khk-koolis, Tartu Aleksander I gümnaasiumis 1901—09 ja Tartu ülikoolis klassikalist filoloogiat, mille kursuse lõpetas 1914 cand. phil. astmega. P. oli 1915 — 18 gümnaasiumiõpetajaks Dorogobuž'is (Smolenski kub-s), Aleksandrovis (Vladimiri kub-s) ja 1918—19 Tartus gümnaasiumes. Ta on a-st 1920 toiminud Tartu ülikooli raamatukogu juhatajana. — P. võttis osa raamatukogu reevakueerimisest Venemaalt 1920; ta on mitmel korral käinud välismail tutvumas raamatukogunduse ja -asjandusega. P. juhtimisel korraldati ülikooli raamatukogu sisemiselt kui ka väliselt moodsate põhimõtete ja raamatukogutehnika nõuete

kohaselt. A. 1929 laiendati ülikooli raamatukoguhoonet, mispuhul ehitati endistele lisaks ajakohased 7-kordsed magasiniruumid. Oma ametialalise töö kõrval on P. a-st 1925 pidanud Tartu ülikoolis loenguid bibliograafia ja raamatukogunduse üle; ta on olnud tegev ms. ka E. Raamatukoguhoidjate Ühingus esimehena 1929—30, Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komitee Eesti komisjonis abisekretärina a-st 1931 ja sekretärina a-st 1938, „Vanemuise" teatrivalitsuses, Õp. E. S-s, Kultuurkapitali Nõukogus jm. P. on avaldanud oma erialal artikleid perioodilisis väljaandeis, nagu „Raamatukogu", „Areng", „Ajalooline Ajakiri", Õp. E. S-i Aastaraamat, „Gutenberg-Jahrbuch", „Baltic Countries", *Svio-Estonica*, „Eesti Kirjandus", koguteoses „Korp. Sakala" (1934) jm. P. tähtsamaist töist nimetatagu: „Kirja ja raamatu ajalugu. Bibliograafia. Raamatukogude ajalugu" (litogr., Tall., 1926), „Tartu ja Tartu-Pärnu ülikoolide trükikoda" (Tartu, 1932), „Eesti raamatu arengulugu" (Tartu, 1933), „Raamat ja tema sõbrad" (Tartu, 1934), „Eesti üliõpilaskonna keskorganisatsiooni loomiskatsed" (teoses „Tartu üliõpilaskonna ajalugu", Tartu, 1932) ja „Tallinna esimesed eratrükikojad XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel" (Vana Tallinn, III kd., Tall., 1938). Ta on mälestustesarja „Marseljeesist Internatsionaalini" toimetajaid a-st 1936.

Isikl. jm. saadud andmed. *J. V.*

PULCK (Pulgk, Bolck, Bolcken, Vulleck), Johann, Saare-Lääne piiskopkonna tegelane, eestlane (lähemad eluloolised andmed puuduvad), pärines Tartust, õppis 1509 Rostocki ülikoolis, oli a-st 1514 *notarius publicus* Haapsalus, a-st 1517 Läänemaa maakirjutaja, a-st 1519 vikaar ja 1522—35 Saaremaa kiriku kanoonik ning toimis selles ametis 1527—34 skolastikuna, 1531—32 ökonoomina ja 1533 fabrikaatorina. P. käis koos Jürgen v. Ungern'iga Ungurpils'ist (Pürkeln'ist) Saare-Lääne piiskopi saadikuna keiser Karl V juures ja oli hiljemini vastupiiskop Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi (vt.) pooldaja, leppis aga 1534 jälle piiskop Reinhold v. Buxhövden'iga. Et teda nimetatakse puhuti mittesakslaseks („her Johann undudescke Pulck"), oli ta päris tõenäoselt eesti päritoluga ja on vist küll identne 1518. a. Läänemaa vakuraamatu koostajaga, kes nimetab end Johannes Pal'iks. Järelikult on ta viimasel juhul tõlkinud oma nime saksa keelde.

F. v. Stackelberg, Das älteste Wackenbuch der Wiek (Õp. E. S-i Aastaraamat 1927, ilm. 1929, lk. 81 jj.); L. Arbusow, Geistl. *H. L.*

PULL, vt. BULL.

PULLERITS, Albert, statistik, sünd. 8. I 1892 vkj. Viljandimaal Holstre v. Pulleritsu algkooli juhataja pojana, õppis kohalikus algkoolis, Pärnu gümnaasiumis ja kõrgemail põllumajanduslikel kursusil Peterburi põllumajanduslikus instituudis. Ta on olnud tegev põllumajanduslikul uurimisel Smolenskis 1913, Volga ja Mariinski süsteemi laevanduse uurimisel 1914, Smolenski kub-s semstvo maahinde ja põllumajandusliku uurimise rühma juhatajana 1914. Pärast sõjaväeteenistust oli P. 1917—20 Stavropoli kub-u semstvo statistika-büroo juhataja abi ja hiljemini juhataja, seejärel Donimaa põllumajanduse statistika, Kubanimaa majandusstatistika ja lõpuks Kubani ja Musta mere maade põllumajanduse statistika juhataja. Ta on juhatanud üleriiklikku põllumajanduslikku üleskirjutust Stavropoli kub-s 1917 ja Kubanimaal 1920. A-st 1921 on P. Riigi Statistika Keskbüroo direktor, mis asutise ta organiseeris seni üksikute asutiste juures töötanud statistikaosakondade liitmise teel ja nende ametnikkude rakendamisega süstemaatilisele tööle. — P-i juhatusel omandas eesti statistika peagi rahvusvahelise tunnustuse. Ta esindas Eestit Rahvusvahelise Statistika Instituudi istungjärkudel Brüsselis, Roomas, Varssavis, Tokios ja Ateenas; 1926. a. valiti ta mainitud instituudi liikmeks, 1927 Ungari Statistika Ühingu auliikmeks, 1933 Rahvusvahelise Administratiivteaduste Instituudi ja 1936 Ameerika Ökonomeetria Seltsi liikmeks. P. organiseeris 1930. a. Põllumajandusliku Konjunktuurbüroo ja selle asemele 1934. a. Konjunktuurinstituudi, mis asutiste juhatuse esimeheks ta on olnud algusest saadik. Ta on samuti toimetanud 1930—34 nädalakirja „Põllumajanduseturg", a-st 1934 kuukirja „Konjunktuur" ja a-st 1935 ühtlasi nädalakirja „Majandusteated". P-i sulest on ilmunud ms. brošüürid „Väliskaubanduse arvestamise põhimõtted" (Tall., 1924), „Statistika korralduse

üldjooned ühistegelistes asutustes“ (*ibid.*, 1923) ja rida statistilise sisuga artikleid ajalehis, Riigi Statistika Keskbüroo ja Konjunktuurinstituudi väljaandeis. Ka on ta toimetanud tutvustusteosed: „Estland. Volk, Kultur, Wirtschaft“ (*ibid.*, 1931), „The Estonian Year-Book“ (*ibid.*, 1927, 1929), „Estonia. Population, Cultural and Economic Life“ (*ibid.*, 1935; 2. tr. 1937), „Estland. 20 Jahre Selbständigkeit“ (*ibid.*, 1938) ja „Eesti — 20 aastat iseseisvust“ (*ibid.*, 1939).

Isikl. jm. saadud andmed.

H. R-n.

PULST, August, maalikunstnik ja muuseumitegelane, sünd. 2. I 1889 vkj. Pärnumaal Tammiste v. Kiisa külas talurentniku pojana, omandas üldhariduse Tori valla- ja khk-koolis ning 1905—08 Pärnu E. Kooliseltsi progümnaasiumis; ta õppis Virumaal Küti mõisas 1908—10 mõisavalitsejaks ja Riia kunstikoolis 1911—15. Siirdunud Tallinna, oli P. „Estonia“ teatris dekoraatoriks 1915—17, ühtlasi pr. E. A. Lender'i (vt. *Suppl.*) eragümnaasiumis joonistusõpetajaks 1916. Pärast sõjaväeteenistust oli ta ERM-i Tallinna osakonna, hiljemini Tallinna E. Muuseumi asjaajaja (1918—26), kellena juhtis vanavara korjamist, muuseumipidusid ja -loteriisid; ühtlasi oli ta Tallinna Sõjamuuseumi korraldaja 1919. P. on E. Vabaõhumuuseumi Ühingu asutajaid ja selle juhtivaid tegelasi a-st 1925 ning esimees a-st 1931, tegev Muusikamuuseumi Ühingus a-st 1932 asjaajajana ja a-st 1938 muuseumi juhatajana, Tori Muuseumi Ühingus esimehena ja muuseumi juhatajana a-st 1934. Ka on ta tutvunud muuseumikorraldusega Soomes ja Rootsis. Muuseumitöö alal on P. avaldanud suurt energiat ja organiseerimisoskust. Maalikunstnikuna on ta töötanud peamiselt maastiku ja portree alal.

Isikl. saadud andmed. *F. L.*

***PUNG, Mihkel**, õigusteadlane ja poliitikategelane, oli „Teataja“ toimetuse liige ühe vastutava toimetajana 1903—05 ja ajakirja „Seadus ja Kohus“ tegevtoimetaja 1909—10. — P. on jätkanud tegevust Kaubandus-Tööstuskoja juriskonsuldina (a-st 1926) ja vandeadvokaadina (välja arvatud vaheajad ministriks oleku ajal) ning on teotsenud ka Vandeadvokaatide Nõukogu liikmena. P. oli IV Riigikogu liige majandusrühmas (see ühines jaan-s 1932 rahvusliku keskerakonnaga, lõi aga suvel 1933 viimasest jälle lahku) ja V Riigikogu liige rahvusliku keskerakonna rühmas, a-il 1935—38 Riigi Majandusnõukogu liige. A-l 1937 võttis ta Rahvuskogu II koja liikmena ja esimehena osa uue Põhiseaduse väljatöötamisest; on a-st 1938 Riiginõukogu liige ja esimees. Veebr-st nov-ni 1931 toimis P. majandusministrina K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses ja juulist okt-ni 1932 välisministrina K. Eenpalu (vt. *Suppl.*) valitsuses. P. on avaldanud ka kirjutisi, ms. teoses „Põhiseadus ja Rahvuskogu“ (Tall., 1937).

Pvl. 1936, nr. 283 jm. saadud andmed. *T.*

***PUSKAR, Viktor**, Vabadussõja tegelane, peab a-st 1920 asundustalu Tartu lähedal Ülenurme mõisas. P. teotses aktiivselt kaasa A. Sirk'i (vt. *Suppl.*) ja A. Larka (vt. ka *Suppl.*) juhtimisel arendatud nn. vapside liikumises. Selle likvideerimisel K. Päts'i valitsuse ja sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoner'i (vt. neid ka *Suppl.*) poolt teostatud pöördega 12. märtsil 1934. a. P. vangistati ja teda karistati juunis 1935 sõjaringkonnakohtu otsusel 1 a. vangistusega tingimisi. Vapside 1935. a. 8. dets-i riigipöördekavatsusest osavõtu pärast mõisteti P. mais 1936 15 a-ks sunnitööle. Sellest ta vabanes poliitilistele süüdlastele üldise amnestia andmise tagajärjel mais 1938.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 267 j., 281, 295, 315, 330, 344, 400 jj., jm. saadud andmed. *T.*

***PUSTA, Kaarel Robert**, diplomaat, oli kuni 1932 saadikuks Pariisis ja 1932—34 Varssavis, arvati K. Päts'i valitsuse (vt. ka *Suppl.*) poolt 1934. a. 12. märtsi pöörde järel välisministeeriumi käsutusse ja nimetati 1935. a. saadikuks Rootsi, Taani ja Norra valitsuse juurde asukohaga Stokholmis. Et P. nimi leidus A. Sirk'i (vt. *Suppl.*) juhtimisel organiseeritud, nn. vapside 1935. a. 8. dets-i riigipöördekavatsuse puhul nende valitsuse nimekirjas välisministrina, vabastati P. saadiku kohalt. Seejärel oli P. vangistatud kuni maini 1936, mil ta sõjaringkonnakohtu poolt kohtulikult õigeks mõisteti. A-st 1936 on P. elanud Pariisis. Ta sai riigiteenistuse õiguse tagasi 1939. a. ning on s. a. aug-st nõunikuks eriülesannetes Pariisi saatkonna juures. — P. on

olnud Pan-Euroopa liikumise keskjuhatuse liige, Rahvusvahelise Diplomaatilise Akadeemia (Pariisis) asutajaliige, a-st 1932 Rahvusvahelise Õiguse Akadeemia eluaegne liige, a-st 1938 Rahvusvahelise Rahu Nõukogu liige ja a-st 1939 Rahvusvahelise Poliitilise ning Konstitutsioonilise Ajaloo Instituudi (Pariisis) liige. Viimase 10 a. jooksul on P. kujunenud rahvusvaheliselt silmapaistvaks autoriks välispoliitiliste, eriti Läänemerd puudutavate rahvusvaheliste küsimuste alal. Ms. on ta käsitelnud korduvalt Euroopa ühendamist (näiteks töös „L'idée de l'union européenne devant les gouvernements et la Société des Nations", Brüssel, 1931), esinenud 1935. a. Haagis Rahvusvahelise Õiguse Akadeemias loengutesarjaga Läänemere statuudi kohta (loengud on ilm. ka eriraamatuna „Le Statut juridique de la Mer Baltique à partir de XIX siècle", Pariis, 1936; eesti keeles lühendatult ajakirjas „Õigus" 1935, nr. 1). Sama teemat on P. käsitelnud koguteoses „Les Problèmes de la Baltique" (Pariis, 1934). Eriti on ta propageerinud Balti riikide liitu (näiteks brošüüris „Vers l'Union Baltique", Pariis, 1927; artikleis: „Union Baltique" ja „Statut International de l'Estonie", ilmunud teoses „Dictionnaire Diplomatique", Pariis, 1933). Viimaseaegseis artikleis on P. seoses Balti riikide liidu küsimusega pannud rõhku Eesti koostööle põhjariikidega. Selle kohta pidas ta 1938. a. Prantsuse Kõlbeliste ja Poliitiliste Teaduste Akadeemias ettekande, mis ilmus ka selle akadeemia aastaraamatus. Vanglas viibides kirjutas P. oma memuaare, millest on ilmunud esimene osa „Kehra metsast maailma" (Tartu, 1936).

E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 253, 293, 295 j.; isikl. kogutud andmed.

I. T-n.

***PUUSEPP** (ka **Pussep, Poussepp**), **Ludvig**, arstiteadlane, on toiminud neuroloogia korralise prof-na ja närvikliiniku juhatajana tänini, a-st 1920 ühtlasi sõjaväe konsultant-neuropatoloogina; ta ülendati 1921. a. sanitaarkindralmajoriks. P. on olnud Eesti Neuroloogia Seltsi esimees tänini ja auliige a-st 1924, Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi president 1922—29 ja auliige a-st 1929, Eesti Vaimutervishoiu Ühingu asutajaid ja esimees algusest 1931 peale, Eesti-Belgia Ühingu esimees asutamisest a-st 1933 ja Vähja Vastu Võitlemise Seltsi esimees a-st 1937. Ta on töötanud aktiivselt kaasa Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni eesti komitees ja on asutamisest a. 1937 peale Alkoholivastase Maailmaliidu teadusliku komitee liige. P. on oma teadusliku tööga leidnud laialdast rahvusvahelist tunnustust. Nii on ta Padua ülikooli audoktor (*dr. med. h. c.*) a-st 1922, Stephan Bathory ülikooli (Vilnos) audoktor (*dr. med. h. c.*) a-st 1929, Portugali Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliige a-st 1929 ja Torino Arstiteaduse Akadeemia kirjavahetajaliige a-st 1934, Pariisi Kirurgia Akadeemia välisliige a-st 1935 ja Ferrara Teaduste Akadeemia auliige a-st 1938. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel a-l 1938 nimetati ta selle liikmeks. Rumeenia Neuroloogia ja Psühhiaatria Seltsi auliige on P. a-st 1925, Praha Neuroloogia Seltsi auliige a-st 1928, Viini Neuroloogia Seltsi auliige a-st 1934 ja Briti Neuroloogiaarstide Seltsi auliige a-st 1937; Pariisi Neuroloogia Seltsi ja Philadelphia Neuroloogia Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1924, Oslo Neuroloogia Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1929 ja auliige a-st 1938, Brasiilia Neuroloogia ja Psühhiaatria Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1929, Prantsuse Rahvusliku Kirurgia Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1932 jm. P. on võtnud tegevalt osa väga paljudest rahvusvahelistest kongressidest, olnud näiteks auabipresidendiks I rahvusvahelise vaimse hügieeni kongressil 1930 Washingtonis, abipresidendiks rahvusvahelisel neuroloogide I kongressil 1932 Bernis, II — 1935 Londonis ja III — 1939 Kopenhaagenis. Ka on ta esinenud hulga loengutega välismail, ms. École de Médecine'i ja Sorbonne'i (Pariisis), Praha, Oslo, Vilno, Brüsseli, Barcelona, Madridi, Belgradi, Torino, Ferrara jt. ülikoolides. P-a varemini ilmunud töist mainitagu veel: „Изъ наблюденій и впечатлѣній въ Русско-Японскую войну 1904—1905 г." (Peterburi, 1907), „Хирургическія заболѣванія позвоночника и спинного мозга" (*ibid.*, 1913), „Оперативное лѣченіе опухолей головного мозга" (*ibid.*, 1914) ja „Травматическій неврозъ военнаго времени" (*ibid.*, 1916; 2. tr. 1918). Monograafia „Die Tumoren des Gehirns . . ." (Tartu, 1929), mis leidis suurt tunnustust, on tõlgitud hispaania keelde a. 1931. P-a

monumentaalsest, 4-köitelisena kavatsetud käsiraamatust „Chirurgische Neuropathologie" on seni ilmunud kolm köidet: I kd. (2 osas) pealkirjaga „Die peripherischen Nerven" (Tartu, 1932), II kd. „Das Rückenmark" (*ibid.*, 1933) ja III kd. „Das Gehirn" 1. osa (*ibid.*, 1939). See esimene selletaoline teos on oma ilmunud osade originaalsuse ja põhjapaneva tähtsuse tõttu saanud rahvusvaheliselt teadlaste hea hinnangu osaliseks. Samuti on P-a sulest ilmunud väga rohkesti teaduslikke artikleid ajakirjades jm. väljaandeis vene, prantsuse, saksa, inglise, itaalia, hispaania jt. keeltes. P-a poolt alustatud *syringomyelia* operatiivset ravi tuntakse nüüd spetsiaalkirjanduses ka „Puusepa operatsiooni" nime all. P. kirjeldas esimesena 1923. a. ajule teatavail kordadel omapärast väikese varba refleksi; see on omandanud mainimisväärse diagnostilise tähtsuse ja teda tuntakse „Puusepa refleksi" nime all. „Eesti Arsti" toimetuse liige on ta olnud 1922—23, väljaande *Folia Neuropathologica Estoniana* toimetaja tänini, on ajakirjade „Zeitschrift für Neurochirurgie" (Berliin), „Schizofrenia" (Torino) ja „Archives internationales de neurologie" (Pariis) toimetuse liige, peale selle väljaannete „Archives franco-belges de chirurgie" (Brüssel), „Giornale di psichiatria e di neuropatologia" (Ferrara), „Rivista medica di Barcelona" (Barcelona) ja *Confinia Neurologica* (Chicago) kaastööline. Ühtlasi omab P. hulga aumärke.

Folia Neuropathologica Estoniana, vol. XV *et* XVI 1935/36; *Acta Neuropathologica in honorem Ludovici Puusepp* LX (1936); isikl. jm. saadud andmed. *V. Ü.*

***PÕDDER, Ernst,** Vabadussõja ja riigikaitse tegelane, oli a-st 1926 Sõjanõukogu liige, ühtlasi a-st 1928 selle asjadevalitseja; surn. 24. VI 1932 ukj. Tallinnas. — P. oli Eesti Vabadusristi kavaleride organiseerimise mõtte algatajaid (1922); ta kaastegevusel asutati a-l 1923 esimesena praegune Vabaduse Risti Vendade Ühenduse Tartu osakond. Samuti oli P. üleriikliku koondise Vabadusristi Vendade Ühenduse asutajaid ja keskjuhatuse liige algusest (1928) peale. P. teotses ka Vabadussõjast osavõtnute organiseerimisel ning oli 1929—31 Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu juhatuse liige; ühtlasi oli ta Tallinna E. Vabadussõjalaste Liidu esimees a-il 1928—31. Ühe kaalukama isikuna keskliidus püüdis ta Põhiseaduse muutmisele kaasaaitamiseks toimida kontaktis juhtivamate riigimeestega ja seadusandliku võimuga. P-l tuli aga vabadussõjalaste liitude II kongressi (märtsis 1931) järel keskliidust lahkuda A. Sirk'i (vt. *Suppl.*) ja A. Larka (vt. ka *Suppl.*) poolt arendatud äärmusliku tegevussuuna tõttu. Posthuumselt on ilmunud P-i mälestusi O. Kurvits'a (vt. *Suppl.*) poolt toimetatud „Eesti rahvusväeosade albumis" III (Tall., 1938). Ta oli E. Vabadusristi kavaler.

Pvl. 1929, nr. 40; „Sõdur" 1932, nr. 27/28; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 42, 44, 51 j., 71, 75, 83 j., 109, 179 jt.; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 240, 254 jj.; brošüür: 20 a. Omakaitset (1938). *T.*

***PÕLD, Harald Vilhelm,** kirikutegelane ja keelemees, Peeter P-u (vt. ka *Suppl.*) vend, lahkus 1928. a. sügisel Kose koguduse kirikuõpetaja ja Ida-Harju praosti ametitest ja oli Eesti Misjoni Seltsi esimehena seejärel kutseliseks misjonijuhatajaks enda surmani 20. VIII 1939 ukj. Tallinnas. — P. lõpetas „Meie Kiriku" väljaandmise 1931 ja toimetas s. a-st ajakirja „Meie Misjon". Briti ja Välismaade Piibli Seltsi ülesandel töötas ta alates 1932. a. eesti Piibli uuestitõlkimise kallal. Misjonitegevuse kõrval kujunes see P-u tähtsaimaks tööks. Vana Testamendi tõlge valmis 1934. Järgmisel a-l avaldas ta Tartus Piibli uue tõlke lühendatud väljaandena koolile ja kodule. 1938. a. ilmus Tallinnas trükist Uus Testament. Tõlke teksti veelkordne revideerimine jäi aga lõpu eel P-u surma tõttu pooleli. Tõlkimisel kasutas P. võrdlemisi moodsat eesti keelt.

Post. 1939, nr. 223; „Uus Eesti" 1939, nr. 226; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***PÕLD, Helmi,** karskustegelane, järgneva lesk, sünd. Järvamaal Koigi mõisas. — P. on jätkanud tööd Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi õpetajana, Eesti Naiste Karskusliidu juhatajana ja ajakirja „Eesti Naine" vastutava toimetajana tänini. A-st 1931 on P. Eesti Karskusliidu auliige. Ta on avaldanud jutustise „Sõdurikast" (Tartu, 1937).

Post. 1932, nr. 291; „Eesti Naine" 1932, nr. 12; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*PÕLD, Peeter Siegfried Nikolaus, haridus- ja poliitikategelane, Harald Vilhelm P-u (vt. ka *Suppl.*) vend, õppis Rakvere ja Narva linnakoolis kuni 1893, Narva gümnaasiumis 1893—98. — P. oli Tartu ülikooli pedagoogikaprof., a-st 1929 IV Riigikogu liige rahvaerakonna rühmas, Tartu linnavolikogu juhataja, E. Noorsoo Kasvatuse Seltsi, Tartu Noortemeeste Kristliku Ühingu, E. Karskusliidu ja ülikooli koguduse nõukogu esimees, didaktilis-metoodilise seminari juhataja, kesk- ja kutsekooliõpetajate kutseeksamite komisjoni esimees ja tegev veel mitmes muus organisatsioonis enda surmani 1. IX 1930 ukj. Tartus. — P-u sulest on ilmunud pikemad kirjutised „Tartu ülikool 1918—1929" (teoses „Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929", Tartu, 1929) ja „Jaan Tõnisson Eesti rahvusliku mõtte arendajana" (teoses „Jaan Tõnisson. Tagasivaateid ja mälestusi tema 60 a. sünnipäevaks", Tartu, 1928). Posthuumselt on ta töist avaldatud: „Usuline kriis, selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi" (*ibid.*, 1932; redigeerinud Margarete Põld), „Üldine kasvatusõpetus" (*Acta* B XXVIII$_1$, *ibid.*, 1932; redigeerinud J. Tork) ja „Eesti kooli ajalugu" (*ibid.*, 1933; redigeerinud H. Kruus). A-l 1930 asutati Tartu linna poolt Tartu ülikooli juures P-u mälestuseks temanimeline stipendium.

Post. 1928, nr. 186 ja 1930, nr. 237—241; „Vaba Maa" 1930, nr. 205; Pvl. 1930, nr. 238; E. Kirj. 1930, nr. 12 (A. Koort); „Kasvatus" 1930, nr. 8 ja 1937, nr. 4/5 (E. Oissar); A. Aret, P. P. (1936); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 91, 125, 177 jt. *J. K.; T.*

PÕRK, Aleksander, vanavarakoguja ja ajaloolane, sünd. 3. IV 1873 vkj. Viljandimaal Võisiku v. taluniku pojana, lõpetas 1894 Riia vaimuliku seminari, õppis 1895—97 Peterburi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas ja 1897—1902 Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas, kus omandas 1903 cand. phil. ja 1904 cand. hist. astme. P. oli 1903—13 Moskva ülikooli kunstiajaloo õppetooli assistendiks ja seals. ka Aleksander III nimelise kunstimuuseumi konservaatoriks, ühtlasi õpetajaks mitmes keskkoolis. Opteerunud Eestisse, teotses P. 1920—31 Tallinna koolides õpetajana, ühtlasi 1923—27 lektorina sõjakoolis, ja alates sügisest 1932 õpetajana aiamajanduse gümnaasiumis Türil, kus surn. 11. IV 1933 ukj. — Juba üliõpilaspõlvest peale teotses P. innuka vanavarakogujana ja jätkas ka muuseumiametnikuna oma erakogu soetamist. Selle Eestisse toodud osa, mis säilitatakse E. Rahva Muuseumis Tartus, sisaldab üle 2700 numbri etnograafilisi esemeid, peamiselt tekstiile nii Eestist kui ka idapoolseilt soome-ugri rahvailt, venelasilt jm., peale selle mõnisada kunsti- ja kultuuriloolise väärtusega eset. Osa P-i kogudest on jäänud Moskvasse ja arvatavasti hävinud. Uurijana esindas ta rahvuslik-romantilist suunda, mis peegeldub ka ta, muide väheväärtuslikus, õpperaamatus „Eesti ajalugu" I, II (Tall., 1927). Samas vaimus töötas P. Tallinnas Eesti Kultuurajaloo Seltsi asutajana (1925) ja taara usu innuka propageerijana. Ta oli ms. esimene, kes abiellumisel end laskis „laulatada" taara usu rituaali järgi; sama usu kommete järgi ta ka maeti. P. on koostanud muidki õpperaamatuid ja avaldanud lühemaid kirjutisi koguteoseis ja ajalehis, kuna hulk käsikirju on jäänud avaldamata. Moskvas võttis ta innukalt osa ka Ida-Venemaal asuvate hõimrahvaste organiseerimistööst, samuti Moskva Eesti Seltsi ja Moskva Eesti Üliõpilaste Seltsi tegevusest.

Pvl. 1933, nr. 102, 105; Post. 1933, nr. 88; haridusministeeriumist saadud andmed; A. P-i autobiograafiad (koopiad ERM-s). *F. L.*

*PÄRNA, Marta, kooli- ja seltskonnategelane, oli Valga tütarlastegümnaasiumi juhataja kuni pensionile minekuni ja mainitud kooli koondamiseni a-l 1932, elas seejärel Tartus, kus suri 16. VIII 1939 ukj. (maetud Vändras Kurgjal). Viimaseil eluaastail on P. sulest ilmunud mõned tõlked.

Post. 1937, nr. 325, ja 1939, nr. 219 jj. *T.*

*PÄTS, Konstantin, riigimees, ajakirjanik, majandustegelane ja põllumees, V. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) vend. P. õppis Tahkuranna ap.-õigeusu khk-koolis, a-st 1882 Pärnus ap.-õigeusu khk-koolis, 1887—93 Riia vaimulikus seminaris ja 1893—94 Pärnu gümnaasiumis. — Tallinna linnapea abiks oli P. tegelikult juba alates 26. I 1905 vkj. Võimude poolt suletud ajalehe „Teataja" viimane num-

ber ilmus 12. XII 1905 vkj. — Šveitsist asus P. Soome 1906. a. keskel. Ollilas põranda all elades koostas ta rea seaduseelnõusid, mis ms. rahvasaadik K. Terras'e kaudu pääsesid Vene duumasse. Ollilast juhatas P. alates sept-st 1908 ka „Peterburi Teataja" tegelikku toimetamistööd ja organiseeris Venemaa eesti asunduste esimese kongressi eeltöid; see peeti Peterburis märtsis 1910. — P. ilmus Tallinna kohtu-uurija ette aug-s 1909 ja vabastati kautsjonj vastu kuni kohtuprotsessini. Ta mõisteti 1 a-ks kindlusevangi, kuid see otsus muudeti 9-kuuseks üksikvangistuseks, mille ta ära kandis alates jaanipäevast 1910. P-le anti luba osa võtta abikaasa matuseist ainult vangivalvurite saatel; seda ta aga ei kasutanud. — Maavalitsuse esimeheks ja selle administratiivosakonna juhatajaks valiti P. 12. X 1917 vkj. Pärnus kuulutati Eesti iseseisvus välja juba 23. II 1918 ukj. Tallinnas 24. veebr-l Päästekomitee poolt määratud ja järgmisel päeval avaldatud E. Ajutise Valitsuse koosseisus oli P. pea-, sise- ja kaubandus-tööstusministriks. E. Ajutise Maanõukogu vanematekogu otsusega 12. nov-st tegevusse astunud E. Ajutises Valitsuses, keda kuni P-i tagasijõudmiseni (20. nov.) Saksa vangilaagrist juhtis J. Poska (vt.), oli P. pea- ja siseministriks. Rühmade kokkuleppel ümbermoodustatud E. Ajutises Valitsuses oli P. alates 27. XI 1918 pea- ja sõjaministriks. II Riigikogu esimeheks oli ta nov-st 1922 juunini 1923.

P. on olnud esimese Põhiseaduse ajal kõigi Riigikogude liige põllumeestekogude rühmas. Riigivanemaks oli ta uuesti veebr-st 1931 veebruarini 1932 koalitsioonivalitsuses, mis koosnes põllumeestekogude, rahvaerakonna ja sotsialistide (osa aega ka majandusrühma) esindajaist. Maailma majanduskriisi ajal tuli valitsusel Eesti majanduse väga ulatusliku languse tagajärjel võidelda suurte raskustega riigieelarve tasakaalustamisel. Selleks vähendati riigiametnikkude palku ja kärbiti pensione, koondati ametnikkude koosseise, suurendati riigitulusid tollide tõstmise jm. teel. Võlastunud põllumeeste seisukorra kergendamiseks muudeti ümberlaenustamise teel nende lühiajalised laenud pikaajalisteks ja pandi kehtima seadus nn. raudvara kaitseks. Võõrandatud mõisade eest tasumaksmise asjus sõlmiti (dets-s 1931) kokkulepe nn. uussakslastega. Ühenduses naelsterlingi kullaaluselt lahkumisega sügisel 1931 kerkis teravalt päevakorrale vääringupoliitika ja valitsus asus hoidma krooni senist kurssi. Põhiseaduse parandamise küsimus muutus nüüd majandusliku võitluse pinnal kesksemaks ja üha teravamaks probleemiks. Olles pooldanud presidendiametit juba Asutavas Kogus, esitas P. 1. dets-i 1924. a. järel II Riigikogus rühmadele Põhiseaduse parandamise kava, mis võimude parema tasakaalustamise otstarbel nägi ette presidendiinstituudi loomise, ja kordas seda mõtet põllumeestekogude kongressidel. P-i juhtimisel võeti põllumeestekogude poolt Põhiseaduse muutmine päevakorrale vastava eelnõu esitamisega III Riigikogule sept-s 1926. Et see ei saanud käiku, esitasid põllumeestekogud sügisel 1929 IV Riigikogule uue eelnõu, millega 1930. a. alguses seltsis ka rahvaerakonna oma. Nende kavade alusel, mis mõlemad taotlesid presidendi-instituudi sisseseadmist, hakkas P-i valitsuse ajal 1931. a. Riigikogu rühmade vaheline komisjon ise koostama Põhiseaduse muutmise eelnõu; see valmis 1932. Sel puhul P-i ja J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) poolt 1931. a. üritatud katsed, võita vabadussõjalaste organisatsiooni Põhiseaduse muutmise küsimuses kaasa töötama Riigikoguga, ei andnud tagajärgi. Liigselt killunenud ja lahkhelilise poliitilise elu tervendamise mõttes oli P-i valitsuse ajal suurimaks sündmuseks mitme poliitilise erakonna ühinemine. Okt-s 1931 ühinesid Eesti rahvaerakonna ja kristliku rahvaerakonna riigikogurühmad, kellega jaan-s 1932 liitusid ka tööerakond ja majandusrühm, moodustades kokku rahvusliku keskerakonna rühma; s.a. jaan-s ühinesid samuti agraarerakondade, põllumeestekogude ja asunikkude koondise riigikogurühmad. Ühinemisest tekkinud uue seisukorra tõttu lahkus P-i valitsus ametist. Pärast J. Teemant'i ja K. Eenpalu (vt. neid ka *Suppl.*) valitsusi oli P. alates nov-st 1932 riigivanemaks rahvuslikus usaldusvalitsuses, kuhu kuulusid ministrid põllumeestekogude ja asunikkude koondise, rahvusliku keskerakonna ja sotsialistide hulgast. Esmakordselt esimese Põhiseaduse kehtimise ajal sai valitsus vastava seadusega vabamalt teotsemiseks Riigikogult laialdased erakorralised volitused. Riigieelarve tasakaalustamise eesmärgil tõsteti tulusid uute maksude kaudu (maks kaubandus- ja tööstusettevõtteilt, erimaks palgalistelt,

valuutamaks jt.), vähendati teiskordselt riigiteenijate palku, pehmendati tööpuudust hädaabitööde korraldamisega, astuti samme elukalliduse tõusmise vastu, pandi väljaveokaubanduse elustamiseks kehtima eksportpreemiad ja jätkati senisest kindlakujulisemalt kroonikursi kaitsemist. Kohalikkude omavalitsuste reformi teostamise huvides pikendati (nov-s 1932) omavalitsuste volituste kestust ühe a. võrra. Pärast Põhiseaduse muutmise esimese katse nurjumist s. a. K. Eenpalu valitsuse ajal algatati P-i valitsuse kestel uuesti Põhiseaduse muutmist. Pärast seda, kui vabadussõjalaste juhid olid lükanud tagasi P-i uue ettepaneku, töötada üheskoos välja Põhiseaduse muutmise eelnõu, esitati nov-s 1932 E. Vabadussõjalaste Keskliidu poolt, eesotsas A. Sirk'iga (vt. *Suppl.*) ja A. Larka'ga (vt. ka *Suppl.*), V Riigikogule autoritaarse korra elemente sisaldav eelnõu rahvaalgatuse korras. Nov-s s. a. asus Riigikogu Põhiseaduse komisjon ka omalt poolt välja töötama uut Põhiseaduse muutmise eelnõu. Et vabadussõjalaste ja Riigikogu kava suhtes ei saavutatud kokkulepet, algas rahvahääletamisele viimisel kahe kava vahel pinev võistlus üksteisest ettejõudmiseks, misjuures Riigikogu püstitas tõkkeid vabadussõjalaste eelnõule. Kui rahvuslik keskerakond oma esindajad valitsusest ära kutsus „positiivse majanduspoliitika" puudumise pärast, andis P-i valitsus mais 1933 aset J. Tõnisson'i valitsusele, kelle ajal toimusid Eestis sügavad murrangud. Vanapõllumeeste ja asunikkude vahel peamiselt kroonikursi ja vähepõhjendatud valitsuskriisi esilekutsumise küsimuses tekkinud lõhe tagajärjel lahkus P-ga eesotsas esialgu 17 põllumeest ühendatud põllumeestekogude ja asunikkude rühmast, asutades uuesti iseseisva põllumeestekogude rühma. Senise ühendatud rühma asunikkudetiib aga võttis osa J. Tõnisson'i valitsusest. Kui juunis 1933 korraldatud rahvahääletusel Riigikogu teinegi Põhiseaduse muutmise eelnõu tagasi lükati, otsustasid põllumeestekogud P-i eestvõttel ummikust pääsemiseks toetada vabadussõjalaste eelnõu. Pärast selle vastuvõtmist rahvahääletusel okt-s 1933 oli P. 21. okt-st peale riigivanemaks suures enamikus erapooletuist ministreist koosnevas töökabinetis, kes asus ellu viima uut Põhiseadust. Sel ajal vabadussõjalased, nn. vapsid (nende organisatsioon oli vahepeal suletud), said uuesti tegevusloa, reorganiseerisid oma liikumise juhipõhimõtte alusel ja hakkasid arendama ägedat propagandat demokraatliku korra ning parlamentaarse valitsemisviisi printsiipide vastu eesmärgiga haarata riigivõim. Julgustatud meelsuselt talle lähedaste vapside edust, võttis ühtlasi rahvussotsialistlik element balti-saksa erakonnas võimu ja seadis sisse juhisüsteemi. See kui Eesti riigikorra vastane süsteem aga likvideeriti; paljastatud salaühing „Balti vennaskond" ja ajaleht „Aufstieg" suleti, liikumise juhid anti kohtu alla ning saksa kultuuromavalitsuse nõukogu saadeti laiali. Linnavolikogu valimistel jaan-s 1934 saavutasid vapsid suuremais linnades enamuse. 1933. a. parandatud Põhiseaduse kehtimahakkamisega (24. I 1934 ukj.) muutus P. peaministriks riigivanema ülesannetes. Ka kadusid maakonnavalitsused senisel kujul. Seoses riigivanema (sisuliselt presidendi) ja Riigikogu valimiste väljakuulutamisega ja 23. veebr-l alanud riigivanema-kandidaatide (K. Päts'i, J. Laidoner'i, A. Larka ja A. Rei) ülesseadmisega ning Riigikogu valimistele tulevate kandidaatide esitamisega kaotas vapside arendatud propaganda sündsuse piirid. Et masside meelte ülespiitsutamine ja terrori sugemeid sisaldavad surveavaldused ähvardasid viia korra laostamiseni ning kodusõjani ja tõugata riigi ka väljastpoolt varitsevasse hädaohtu, otsustas valitsus teostada pöörde. 12. märtsil 1934. a. kuulutati välja kaitseseisukord. Kindral J. Laidoner nimetati sõjavägede ülemjuhatajaks. E. Vabadussõjalaste Liidud ja nende häälekandja suleti ning juhid vangistati. Ametkondades, sõjaväes ja Kaitseliidus alustati soovimatute elementide eemaldamist. 20. märtsil lükati edasi riigivanema ja Riigikogu valimised ning sooritatud valimistoimingud tühistati. Vapside esindajad kõrvaldati ka linna-, alevi- ja vallavolikogudest ja apr-s määrati suuremaile linnadele (Tallinnale, Nõmmele, Tartule ja Narvale) linnavalitsused. Riigikogu kiitis 15. ja 16. märtsil üksmeelselt heaks valitsuse poolt astutud sammud; seejärel lõppes Riigikogu istungjärk. Aug-s s. a. siseministriks ja peaministri asetäitjaks kutsutud K. Eenpalu tõusis uue sisepoliitilise kursi määramisel P-i üheks mõõtuandvamaks kaastööliseks. Sept-i lõpul kaitseseisukorra pikendamise järel erakorraliseks

istungjärguks kokkukutsutud Riigikogu, kes oli sattunud valitsusega vastuollu, saadeti 2. okt-l laiali. Permanentse organina asetati populaarsuse kaotanud V Riigikogu vaikivasse olekusse kogu riigikorra-kriisi kestuse ajaks. Riigireformi läbiviimiseks alustas valitsus kõigil aladel ulatuslikke ümberkorraldustöid ja seadusandlust dekreetide abil, toetudes riigivanem P-i ja J. Laidoner'i autoriteedile ja rahva poolehoiule. Viimane oli sõjavägede ülemjuhatajana omandanud erandlikult kaaluva positsiooni P-i kõrval. Vapside liikumise likvideerimise jätkamisel karistati juunis 1935 liikumise juhte sõjaringkonnakohtu poolt vangistusega tingimisi. Nov-s 1934 vanglast Soome põgenenud A. Sirk'i eestvõttel ja Soome Isamaalise Rahvaliikumise (IKL) toetusel loodud põrandaalune vapside organisatsioon, kes kavatses 8. dets-l 1935 teostada mässu, paljastati 7.—8. dets-i ööl. Mässunõu juhid (A. Larka, A. Seiman, E. Kubbo — vt. neid ka *Suppl.* — jt.) vangistati ning neid karistati mais 1936 karmilt. Kodurahu huvides püüti riiklikkude reformide teostamise kestel valvsalt ära hoida avalikku võitlust ning lahkhelide esiletulekut. Et 1933. a. parandatud Põhiseaduse järgi omas riigivanem peaaegu diktaatorlikku võimu, pidas P. tarvilikuks uue Põhiseaduse väljatöötamist tasakaalustatud võimudega demokraatliku korra suunas. Jaan-s 1935 avaldas ta seisukohad ka rahvaesinduse moodustamise aluste laiendamiseks kutseliste ja kohalikkude omavalitsuste jt. organisatsioonide esindajate tööle rakendamisega kavatsetavas Rahvuskogus. Selleks hakati rahvast organiseerima kutseesinduslikult avalik-õiguslikesse asutistesse — kodadesse. Luua asutisi ja organiseerida rahvast eriti ka kutsete järgi on olnud P-i üks kandvaid ideid kogu ta tegevuse vältel. A-il 1934—36 on kutsutud ellu 15 koda järgmises ajalises järjekorras: Insenerikoda, Arstide Koda, Rohuteadlaste Koda, Majaomanikkude Koda, Loomaarstide Koda, Agronoomide Koda, Kodumajanduskoda, Ühistegevuskoda, Meierite Koda, Kalanduskoda, Maatööliste ja Väikemaapidajate Koda, Tööliskoda, Õpetajate Koda, Käsitööstuskoda, Eraettevõtete Ametnikkude Koda. Peale nende oli P-i juhtival osavõtul varemini asutatud Kaubandus-Tööstuskoda (1924) ja ta valitsuse ajal 1931. a. Põllutöökoda; selle organisatsiooni täiendati 1935—36 põllumeeste konventide rajamisega. Seltskondliku esindusena loodi veebr-s 1935 riikliku keskvõimu juurde Riigi Majandusnõukogu ja Rahvuskultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu; nende kui ajutiste asutiste tegevus soikus varsti ja lakkas 1938. 1935. a. märtsis pandi seisma poliitiliste erakondade tegevus ja hiljemini nad likvideeriti täielikult. Poliitilise üksmeele, kõigi kihtide koostöö ja ühtekuuluvuse vaimu arendamiseks ning rahvuskultuuri viljelemiseks kutsuti ellu Isamaaliit; see organisatsioon, mille võrk loodi üle maa, taotles enda ridadesse koondada kõiki valitsuse reformitegevuse toetajaid. Mitmesuguste ametialade juhtivate tegelaste ülemaalised kokkutulekud, eriti aga Isamaaliidu keskkomitee täiskogu koosolekud ja üleriiklikud kongressid olid üleminekuaja jooksul lavaks, kus P. esines hulga tähtsate kõnedega ja kus ka teised valitsuse liikmed astusid kontakti seltskonnaga. 1934. a. loodud riiklik propagandatalitus andis hoogu rahvuslikule ja kultuurilisele propagandale. See avaldus väga elavas nimede-eestistamises (selle korda lihtsustati a-l 1934), kodukaunistamise hoogtöös, eesti keele aussetõstmiseks kehtima pandud määrustes, rahvaarvu suurendamise propageerimises („Hällid täis!"), eesti raamatu 400 a. juubeli puhul raamatuaasta (1935) suurejoonelises korralduses, kirjanduslikkude ja teaduslikkude väärtteoste auhindamises ning toetamises (alustatud riigivanema poolt 1934, laiendatud 1935; E. Raamatufond asutatud 1936), raamatute annetamise aktsioonis koolidele (1935—36), Võidupüha pühitsemises (alates 1934) jne. Haridusalal teostati 1934. a. minister N. Kann'u (vt. ka *Suppl.*) juhtimisel koolireform, millega rõhutati peamiselt kutsehariduslikku suunda. Mainitud reformi on edasi arendatud haridusminister A. Jaakson'i (vt. *Suppl.*) ajal 1937. Samuti on korraldatud noorsoo ja vabahariduse tööala. S. a. loodi Tallinna Tehnikainstituut, mis alates Ülikoolide seaduse kehtimahakkamisest (a-l 1938) kannab nimetust Tallinna Tehnikaülikool. Mainitud seadusega piirati Tartu Ülikooli autonoomiat ja tehti selle organisatsioonis, õppetöös ja üliõpilaskonna esinduses olulisi ümberkorraldusi. A-l 1937 kutsuti uurimisasutisena ellu Loodusvarade Instituut ja a-l 1938 Eesti Teaduste Akadeemia. Kirikute ja usuühingute seadusega (1934) ja kirikute põhi-

määrustega (1935) suurendati autonoomse kiriku keskvõimu. Sotsiaalala korraldamise huvides asutati iseseisev sotsiaalministeerium (1936), mille esteotsa kutsuti O. Kask (vt. *Suppl.*). Organiseeriti ümber tuletõrje (1936), loodi Konjunktuurinstituut (1934), Rahvuslik Jõukomitee (1936), Ratsionaliseerimise Komitee ja Rahvuslik Ehituskomitee (1937) jne. Vastava seadusega pandi alus Eestis kehtivate seaduste koondamisele Seaduste Koguks (1936) ja alustati selle väljaandmist (1938). Sügavale tungivaid uuendusi teostati kohaliku omavalitsuse alal. 1937. a. antud Vallaseadusega tõsteti senise kollegiaalse printsiibi asemel esikohale isikliku vastutuse printsiip, mille osatähtsuse tõstmist on üldisemalt muiski reformes silmas peetud. Valdade elujõu tõstmise eesmärgil ettevõetud kaugeleulatuva territoriaalse ümberkorraldamise tõttu jäi alates 1. apr-st 1939 endise 365 valla asemele 248 valda. Olulisi muudatusi võimu keskendamise jm. suhtes tõid ka mais 1938 jõustunud Maakonnaseadus ja Linnaseadus. Viimase alusel liigitati linnad kolme astmesse ja 14 alevit said linnaõiguse. Rööbiti muu tööga tehti ettevalmistusi uue Põhiseaduse jaoks. Seda kiirendas 8. dets-i 1935. a. vapside mässunõu paljastamine. Vägivallaaktide vastu rahva hulgas tekkinud spontaanse tunnetepuhangu pinnal tegi P. 1936. a. jaan-s teatavaks rahvahääletusele pandava vormilise otsuse Põhiseaduse muutmiseks rahvavalitsuslikul alusel kahekojalise Rahvuskogu kaudu. 23.—25. veebr-ni 1936 korraldatud rahvahääletus (plebistsiit) andis rõhuva ülekaalu esitatud otsuse poolt häälte vahekorraga 474 218 : 148 824 (vastuhäältel oli enamus ainult Tartu linnas, Karilatsi ja Toolamaa vallas). Rahvuskogu esimesse kotta tuli enamus- ja isikuvalimise põhimõttel valida 80 liiget. Kandidaatide ülesseadmine toimus mittepoliitilisel, seltskondlikul alusel sellekohaste valimisringkondade piirides. Nagu rahvahääletuse korral s. a. veebr-s, nii oli ka Rahvuskogu valimiste puhul vastukihutustöö pidurdatud. Seejuures esitasid okt-i lõpul 1936 neli endist riigivanemat (J. Tõnisson, J. Teemant, A. Piip ja J. Kukk — vt. neid ka *Suppl.*) P-le märgukirja, kus käsiteldi poliitilisi küsimusi demokraatlikkude põhimõtete lähtekohalt. Et 80 ringkonnast 50 ringkonnas, kus esines ainult üks kandidaat, langes valimine ära, toimusid 12.—14. dets-ni 1936 valimised ainult ülejäänud 30 ringkonnas. Rahvuskogu II koja koosseis moodustati kutsekodade, omavalitsuste, kohtu, ülikoolide, Kaitseliidu, kirikute, vähemusrahvuste jt. esindajaist ning riigivanema poolt nimetatud 10 isikust, kokku 40 liikmest. 18. II 1937 kokkuastunud Rahvuskogu, mis suures enamikus koosnes valitsuse suuna pooldajaist, võttis Põhiseaduse arutamisel aluseks P-i poolt esitatud Põhiseaduse eelnõu kava. See oli koostatud P-i juhtnööride järgi töötanud juristidekomisjoni (A. Anderkopp'i, J. Klesment'i, H. Kukke, E. Laaman'i, A. Palvadre ja K. Terras'e) poolt ja valitsuses läbi vaadatud. Rahvuskogus 28. VII 1937 ukj. valminud Põhiseadus on rajatud demokraatlikele põhimõtteile, kuid omab seejuures kallakut representatiivse riigikorra ja solidarismi poole. Selles on mõnevõrra kärbitud rahvavõimu funktsioone (kõrvaldatud näiteks rahvaalgatus), on seotud kodanikkude põhiõiguste ja individuaalsete vabaduste ulatust tihedalt ühiskonna kui terviku huvidega ja kodanikkude kohustustega. Uue, kolmanda Põhiseadusega loodi presidendiinstituut ja kahekojaline rahvaesindus, Riigivolikogu (sellesse kuulub 80 rahva poolt valitavat liiget) ja Riiginõukogu (40 liiget kodadest jt.), mis mõlemad kokku moodustavad Riigikogu. Uus Põhiseadus, mis P-i poolt kuulutati välja Rahvuskogu tegevuse lõpetamisel 17. aug. ja avaldati 3. sept., hakkas kehtima 1. I 1938. Alates 3. IX 1937 muutus P. kui senine peaminister riigivanema ülesannetes riigihoidjaks. Sellena ta lõpetas (arvates 1. I 1938) vaikivas olekus püsinud V Riigikogu volitused, kuulutas välja Riigivolikogu valimised ja Riiginõukogu kujundamise. Selgi korral ei pääsenud veel teotsema maailmavaatelistele alustele rajatud poliitilised rühmitised. A. Jürima, J. Uluots'a (vt. neid ka *Suppl.*) ja K. Eenpalu juhtimisel organiseeriti Riigivolikogu valimiste puhuks võitlusorgan parteitul alusel — Põhiseaduse elluviimise rahvarinne. Vabariigi 20. aastapäeva taustal 24.—25. II 1938 korraldatud Riigivolikogu valimistel saavutas rahvarinne, kelle tegevust võimude poolt soodustati, kuna aga tema vastu sihitud propagandat vaos hoiti, rõhuva enamuse. Enne rahvaesinduse kokkukutsumist ohjendati vastavate seadustega sõna-, trüki- ja koosolekuvabadust. Riigikogu

kokkuastumise (21. IV 1938) järel valiti P. 24. apr. Riigivolikogu, Riiginõukogu ja omavalitsuste esinduskogude poolt valitud esindajatekogu ühisel koosolekul esimeseks vabariigi presidendiks (219 poolthäälega koosolnud 238 valijast). Sellega olid Põhiseaduse-kohased riigiorganid loodud ja uus Põhiseadus vormiliselt täies ulatuses ellu rakendatud. President P-i kutsel sai s. a. mais peaministriks K. Eenpalu. Dets-s 1937 andis P. riigihoidjana armu 18 vapside liikumise tegelasele, ms. A. Larka'le ja J. Tõrvand'ile (vt. ka *Suppl.*), ning mais 1938 anti poliitilistele vangidele üldine amnestia.

Eesti ja Nõukogude-Vene vahel sept-s 1939 sõlmitud vastastikuse abistamise lepingust tekkinud uue olukorra tõttu lahkus K. Eenpalu valitsus ametist okt-s 1939. Samal kuul J. Uluotsa poolt moodustatud uue valitsuse ajal rakendati ellu vastastikuse abistamise pakt ettenähtud ulatuses. Erilist tähelepanu on valitsuselt nõudnud ka okt-s alanud saksa vähemusrahvuse Saksamaale ümberasundamise kiireloomuline aktsioon, mille teostamiseks sõlmiti Saksamaaga kokkulepe. See aga ei lahendanud veel kõiki sakslaste repatrieerimisega seotud ja Eestit huvitavaid küsimusi.

Eesti majandus on P-i valitsuse ajal, alates majanduskriisi sügavpunkti ületamisest 1933. a., arenenud kõigil aladel tõusvas joones ja on liikunud mitmendat aastat kõrgkonjunktuuri asendis. Samal ajal aga palgaliste reaalteenistus pole tõusnud. Riiklikke investeerimisi on laiendatud majandusminister K. Selter'i (vt. ka *Suppl.*) juhtimisel eriti alates 1935, haarates ulatuslikumalt põlevkivitööstust ja ehitustegevust. On asutatud mitmeid uusi riiklikke ettevõtteid (telliskivitehased Kundas, Sindis, Koplis; sulfaattselluloosivabrik Kehras, valmis 1938; briketitehas Tootsis, 1939, jt.). Suurem osa riiklikke majanduskäitisi aktsioneeriti (1936—37). Majandusliku tõusu tagajärjel kadus rõhuv tööpuudus ning tekkis hooajati terav tööjõu puudus. Selle pehmendamiseks hangiti Poolast põllutöölisi (1937—39) ja alustati Eestist väljarännanute tagasijuhtimist kodumaale. Põllumajanduses on harrastatud toodangu tõstmise eesmärgil kindlustatud hindade poliitikat. Eksporttapamajad tsentraliseeriti ühiseks ettevõtteks „Eesti Lihaeksport" (1937), või ja munade väljavedu koondati Piimaühisuste Keskliidu „Võieksport" (1936) ja „Eesti Munaekspordi" (1937) kätte. Ka arendati asundamistegevust, loodusekaitset ja asuti maa elektrifitseerimisele. Väljaveokaupadele on korraldatud välisturgu paljude kaubalepingute sõlmimisega, kuni sept-s 1939 Euroopas puhkenud sõda sulges osa suuremaid turge. Suhetes välismaadega on P-i valitsuse ja presidendiks oleku ajal välisminister J. Seljamaa, F. Akel'i (vt. neid ka *Suppl.*) ja K. Selter'i juhtimisel tihendatud koostööd eeskätt Balti riikidega ja teiste naabritega. Veebr-s 1934 pikendati Eesti-Läti liidulepingut määramatuks ajaks ja laiendati poliitilise koostöö aluseid. Sept-s 1934 sõlmiti Genfis Eesti, Läti ja Leedu vahel sõprus- ja koostööleping. Kartes rahvussotsialistliku Saksamaa ekspansiooni Balti riikidesse esinesid Nõukogude-Vene ja Poola dets-s 1933 ms. ka Eestile ettepanekuga garanteerida Balti riikide iseseisvust N.-Vene ja Poola poolt. Balti riikide erinevate soovide tõttu see garanteerimise katse aga nurjus. Pärast seda, kui märtsi lõpul 1934. a. N.-Vene poolt Saksamaale tehtud ettepanek, tagada Balti riikide puutumatust, lükati Saksamaa poolt tagasi ja kui N.-Vene poolt 1934. a. algatatud idapakti kui kollektiivse ettevõtte loomisest Saksamaa ja Poola olid keeldunud, tuli ka Eestil suhtuda idapakti kavatsusse eitavalt (1935). Vahepeal Poola välisministri kol. J. Beck'i püüded, võita Eestit kahepoolsete kokkulepete süsteemi pooldajaks, tõrjuti tagasi (1934). Apr-s 1934 pikendati Eesti ja N.-Vene vahel mittekallaletungilepingut (sõlmitud mais 1932) kuni 1945. a. lõpuni. Rahvasteliidu poliitikast, mis on olnud Eesti välispoliitika peamiseks aluseks, tõmbus Eesti tagasi kollektiivse julgeolekusüsteemi kokkuvarisemise tõttu ning asus siis absoluutse erapooletuse joonele. Seadus erapooletuse kohta avaldati dets-s 1938. Ka lükkas Eesti tagasi Inglise-Prantsuse ja N.-Vene vahel 1939. a. peetud poliitiliste läbirääkimiste ajal mainitud riikide poolt avaldatud soovid Balti riikide garanteerimise asjus. Juunis 1939 sõlmiti mittekallaletungileping Eesti ja Saksamaa vahel. N.-Vene ja Saksamaa üksteisele lähenemise ning Euroopa sõja tagajärjel tekkinud uuest jõudude konstellatsioonist tingitult sõlmiti 28. IX 1939 Eesti ja N.-Vene vahel Moskvas vastastikuse abistamise pakt. Selle kaugeleulatuvat tähtsust omava välispoliitilise aktiga, mis toetub Tartu rahulepingule ja Eesti-

N.-Vene mittekallaletungilepingule, seati mõlema riigi suhted uutele alustele. N.-Vene sai loa asutada Eesti Vabariigi territooriumil baase oma meriväele (Paldiskis, Hiiu- ja Saaremaal) ja ka lennuväele, misjuures lepinguosalised ei tohi teineteise suveräänsust mingil viisil puudutada. Ühtlasi sõlmiti N.-Venega laiahaardeline kaubanduslik kokkulepe. Lähedaste riikidega on aidanud sõbralikke suhteid süvendada ka P-i ametlikud külaskäigud. Nii on P. külastanud Soome presidenti P. E. Svinhufvud'i 1931 ja 1935 ja K. Kallio't 1937, Läti presidenti A. Kviesis't 1933, vastu võtnud Svinhufvud'i 1934 ja 1936. Tagasiteel terviseparanduselt Truskaviec'ist külastas P. Poola presidenti I. Moscicki't 1935. Riigikaitse alal asutati P-i valitsuse ajal 1933. a. kõrgem organ, Riigikaitse Nõukogu. J. Laidoner'i astumisega sõjavägede ülemjuhatajaks on alates a-st 1934 pandud erilist rõhku relvastatud jõudude arendamisele. Uus Sõjaväeteenistuse seadus viidi ellu 1937. Relvastise olulise täiendamise otstarbel seati riikidevahelise pinevuse süvenemisel kevadel 1939 sisse riigikaitsemaks; samuti pikendati sõdurite ajateenistust ja suurendati kaitsevalmisolekut. — Kokkuvõttes on P-i kui riigimehe töö olnud kõrgepingeline. Varustatud harukordse energiaküllusega on P. ilmutanud ka suurt algatus- ja teovõimet. Ühtlasi on ta oma julgusega, kaine ja realistliku käsitusega keerulisemaiski seisukordades leidnud sobiva lahenduse. Rahva laiade hulkade, eriti maa poolehoidu on ta silmatorkava eduga osanud valitsusele kindlustada pikal riigikriisi ajal. Ilma P-i vastu osutatud säärase usalduseta, mida omakorda on kõvendanud ta poolt avaldatud kavade ja lubaduste küllaltki järjekindel teostamine, oleks valitsuse viljakas reformitegevus olnud võetud suunas vaevalt võimalik.

Põllumeestekogude kui poliitilise erakonna eesotsas on P. teotsenud mõjukalt algusest peale kuni 1933 ja kuulunud liikmena Põllutöökoja koosseisu 1932—36. Ta on olnud kindlustusaktsiaseltsi „Eesti Lloyd" esimees asutamisest a-st 1919 kuni 1933 (välja arvatud valitsuse liikmeks oleku aeg), Kaubandus-Tööstuskoja nõukogu esimees 1925—29 ja aunõunik a-st 1935, Tallinna Börsikomitee ja Eesti ja N.-Vene Kaubanduskoja esimees kuni 1931, Eesti-Soome-Ungari Liidu 1. esimees 1925—36 ja auesimees a-st 1936, sihtasutise *Fenno-Ugria* nõukogu esimees 1927—37 ja seejärel aunõunik. P. on Tallinna Tehnikaülikooli audoktor (*dr. sc. techn. h. c.*) ja India Andhra ülikooli audoktor a-st 1938, Eesti Teaduste Akadeemia (a-st 1939), Õp. E. S-i (a-st 1938), Loodusuurijate Seltsi (a-st 1938), Loodusvarade Instituudi (a-st 1938) ja paljude teiste organisatsioonide auliige, Vabadussõja Üleriikliku Mälestusmonumendi Püstitamise Peakomitee auesimees (a-st 1939), ms. Tallinna, Pärnu, Narva ja Tartu linna ning Tahkuranna valla aukodanik. Ka on ta kahe E. Vabadusristi kavaler. P. on avaldanud veel brošüüri „Kooliõpetajate ühisused" (Tall., 1904); temalt on ilmunud kirjutisi ms. koguteoses „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt" II (Tall., 1930) ja A. Damaschke teose „Kogukondliku omavalitsuse ülesanded" tõlke 2., parandatud trükk (Tartu, 1938). — Alates 1936. a-st on P-i suviresidentsiks olnud Oru loss.

Koguteos: K. P. (1934); A. Tupits, K. P. (1936; 2. tr. 1938); Eesti Vabariigi President K. P. (1938; eessõna A. Jürima'lt, P-i elulugu M. Raualt, toimetanud H. Rahamägi ja J. Veelma); F. Toomus, K. P. ja Eesti tulevik (1937); *idem*, K. P. ja riigireformi aastad (1938); V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938); Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); „Sõdur" 1934, nr. 7/8; „Kaja" 1934, nr. 46—48; Pvl. 1934, nr. 53, 1938, nr. 111, ja 1939, nr. 54, 111; „Uus Eesti" 1938, nr. 112, 113, 1939, nr. 53, 70; Post. 1934, nr. 53 (J. Tõnisson), 1938, nr. 111, ja 1939, nr. 70; „Vaba Maa" 1934, nr. 45; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38); „Linnad ja Alevid" 1930, nr. 2/3, 4; A. Looring, K. P. ja Eesti iseseisvuse sünd (E. Kirj. 1939, nr. 2); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); brošüür: 12. märts. Aasta riiklikku ülesehitustööd (toimetanud J. Veelman, H. Rahamägi); brošüür: 12. märtsi radadel (1936; toimetanud H. Rahamägi, J. Veelman); koguteos: Põhiseadus ja Rahvuskogu (1937); asutistelt jm. saadud andmed. *T.*

PÄTS, Riho (Richard), helikunstnik, sünd. 14. VI 1899 vkj. Tartus tisleri pojana, lõpetas Tartu linnakooli 1914, õppis Tartus R. Griwing'i (vt. *Suppl.*) muusikakoolis 1915—17, Tartu kõrgemas muusikakoolis 1920. a. klaverit ja a-st 1923 Tallinna konservatooriumis kompositsiooni prof. A. Kapp'i (vt.)

klassis, mille lõpetas 1926; ta täiendas enda haridust Austrias, Saksamaal ja Itaalias 1923 ja 1924. P. oli muusika- ja lauluõpetaja Läänemaa seminaris 1921—23 ja toimib a-st 1923 Tallinna koolides muusika- ja lauluõpetajana. E. Lauljate Liidu juhatuse liige oli ta 1928, Autorikaitse Ühingu esimees 1932—34, E. Akadeemilise Helikunstnikkude Seltsi esimees 1935—37, Kultuurkapitali Helikunsti Sihtkapitali valitsuse ja esinduskogu liige 1935—37 ning a-st 1939 jm. tegev. P. on komponeerinud koori- ja soololaule; ta helitöist mainitagu klaverile „Sonaat" (1925), etnograafiline süit „Küla lood" (1932) ja „Klaveripalad lastele" (Tall., 1931), ning orkestrile süit „Maa-alused"; raamatud õppe- ja muusikakirjanduse alal: „Laulmisõpetus" (Tall., 1934), „Laulmisõpetuse töövihikud" (Tall., 1934, 1936), „Klaverimängu õpetus" I—IV (Tall., 1935—36), „Lemmiklaulik" I—VI (*ibid.*, 1935—37) ja essee „Artur Kapp" (*ibid.*, 1938). Ka on P. avaldanud ülevaateid ja arvustusi ajalehis, eriti „Postimehes", ning ajakirjus, toimetanud „Muusikalehte" 1932—34 ja olnud koolilaulmiku „Leelo" III—VI (Tartu, 1932—33) kaasautor. A-st 1937 on P. ajakirjade „Musical Courier" (New York'is) ja „Musical Times" (Londonis) kaastööline. A-st 1938 on ta ühtlasi Rahvusvahelise Muusikalise Kasvatuse Seltsi kirjavahetajaliige.

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. saadud andmed. *J. A.*

***PÄTS, Voldemar**, haridus- ja seltskonnategelane, K. Pätsi vend, oli kuni 1934 Riigi Kunsttööstuskooli (praeguse, a-st 1938 Riigi Kõrgema Kunstikooli) juhataja, on maist 1934 Haridusministeeriumi Kutseoskuse Osakonna direktor ja maist 1936 peale ühtlasi haridusministri abi. P. on enesetäiendamise, kunstinäituste korraldamise ja kongressidest osavõtmise otstarbel viibinud korduvalt välismail. Haridusminister A. Jaakson'i (vt. *Suppl.*) lähima kaastöölisena on P. olnud viljakalt tegev eriti kutsehariduse ja -oskuse edendamise alal. Ka on ta Tööstusliku Kutseoskuse Nõukogu esimees a-st 1934. P. on töötanud kaasa E. Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuses algusest peale, viimasel ajal (a-st 1932) selle esimehena. Tema juhtival osavõtul on valminud Kunstihoone ja korraldatud välismaade kunstinäitusi Eestis. Peale selle on ta olnud aktiivselt tegev E. Vigastatud Sõjameeste Ühingus (on selle auliige a-st 1927), Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatuses abiesimehena, o./ü-s „Kodukäsitöö" juhatuse abiesimehena, Eesti Kodutööstuse Keskseltsis, o./ü. „Vaba Maa" juhatuses, kirjastusühisus „Kultuurkoondise" juhatuses, sihtasutises *Fenno-Ugria*, Eesti-Soome-Ungari Liidus, sihtasutises „Eesti Kunstimuuseum", ÜENÜ-s, E. Haridusliidus, E. Turistide Ühingus, Austria-Eesti Kultuurühingus (esimehena 1937—38), Taani-Eesti Ühingus (esimehena a-st 1938) jm. A-st 1938 on ta Riigi-nõukogu liige. P. on Riigi Kõrgema Kunstikooli auprof. a-st 1938 ja rakenduskunsti ühingu „RaKü" auliige a-st 1938.

„Uus Eesti" 1938, nr. 194, 195; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

PÖHL, Hans, eesti-rootsi rahvustegelane ja koolikirjanik, sünd. 3. VIII 1876 vkj. Läänemaal Sutlepa v. Aulepi külas popsi pojana, õppis Sutlepa külakoolis ja Haapsalu kreiskoolis, lõpetas 1904 eksternina Tallinnas gümnaasiumi; hiljemini õppis ta germaani filoloogiat ja eriti inglise keelt Peterburi, Oxford'i, Cambridge'i ja Upsala ülikoolis. P. toimis alates 18. eluaastast õpetajana Läänemaal Höbring'is, Eistrepa's, Tallinna kaubanduskoolis a-st 1909 ning kommertskoolis a-st 1920. P. kuulus okt-st 1917 Maapäeva poolt loodud komisjoni, siis Tallinna komiteesse, kelle ülesandeks oli pidada ühendust sakslaste poolt okupeeritud Eesti saartega. Vabariigi rajamisel tegi ta Eesti kasuks elavat vastukaja leidnud propagandat Rootsis ja sai E. Ajutises Valitsuses rootsi rahvusministriks. P. oli Maapäeva, Asutava Kogu, I ja III Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna rühmas ja IV Riigikogu liige saksa-rootsi rühmas. Ka on ta olnud a-st 1904 rahvusvahelise merimisjonijaama ning merimeestekodu juhataja Tallinnas, seals. ka rootsi koguduse köster; surn. 22. I 1930 ukj. Tallinnas. — P. on ms. avaldanud „Inglise keele õpperaamatu" I, II (Tall., 1920—21) ja „Inglise-eesti sõnaraamatu" (*ibid.*, 1927). P-i peateeneks on Eesti rootslaste rahvusliku liikumise äratamine ning juhtimine. Ta asutas ka eesti-rootsi tähtsa kultuurseltsi „Svenska Odlingens Vänner"

(1908), rootsi poliitilise ühingu „Svenska Folkförbundet“ (1918) ja s. a. ajakirja „Kustbon“. A-l 1920 loodi P-i ettevõttel Pürksi rootsi põllutöökool ja rahvaülikool.

Pvl. 1930, nr. 23; „Kustbon“ 1930, nr. 2, 3; Revalsche Ztg. 1930, nr. 18, 19 („Beilage“); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 162, 434; Hj. Pöhl'ilt, O. Kiesel'ilt jm. saadud andmed. *P. A.*

*PÖÖGELMANN, Hans, enamlik poliitikamees ja publitsist. P. vabanes a. 1928 Põhja-Lääne oblasti kaubapalati väliskaubanduse osakonna juhataja kohalt ja on seejärel teotsenud peamiselt publitsistina. Ta oli Nõukogude-Vene monopoolse eesti kirjastuse „Külvaja“ (1923—34) vastutav juhataja ja ajalehe „Edasi“ (seisma jäänud 1937. a. dets-s) toimetajaid, ühtlasi Kominterni eesti sektsiooni teoreetilise ajakirja „Klassivõitlus“ (1919—36) ja rahvaliku ajakirja „Oras“ (1923—27) vastutav toimetaja. Ka on ta juhtivalt osa võtnud mitme teise ajakirja, nagu „Proletaarne revolutsioon Eestis“ (1926—33), „Leegid“ (1927—36), „Kommunismi teel“ (1936—37), toimetamisest ning üldse teostanud ideoloogilist kontrolli eesti kommunistliku ajakirjanduse ja kirjanduse suhtes. Partei ideoloogia puhtuse hoidmise nimel on ta rünnanud J. Palvadre't (vt. *Suppl.*) ja selle rühma, ms. ajaloo võltsimise pärast, ja teravasti tauninud noorkirjanikkude, eriti O. Kullerkupu külalüürikat ja rahvusdemokraatlikku kallakut. Ühtlasi on P. toiminud Eestimaa Kommunistliku Partei keskkomitee ja poliitilise büroo liikmena. Alates a-st 1925 oli P. materialistliku ajalookäsituse ja majandusteaduse lektoriks Lääne-Vene vähemusrahvuste kommunistliku ülikooli eesti sektoris, eesti kirjandusloo lektoriks A. Herzen'i nimelises pedagoogilises instituudis ja sama instituudi teaduslikuks sekretäriks. Kahtlustatud opositsiooni tegemises N.-Venes valitsevale suunale, eemaldati P. 1937. a. juhtivailt ametikohtadelt. Ta hilisema saatuse kohta puuduvad andmed. P-i töist väärivad mainimist: „Klassivõitluse ajalugu“ (Leningrad, 1928), „Majandusline kriis Eestis“ (*ibid.*, 1932), „Enamlus ja vähemlus Eestis 1905. a.“ (*ibid.*, 1933), „Marx ja marksism Eestis“ (*ibid.*, 1933), „Kirjanduslikult rindelt“ (*ibid.*, 1933), „Kaks aastat faschistlikku diktatuuri Eestis“ (*ibid.*, 1936). Peale selle on P. eesti keelde tõlkinud rea teoreetilisi töid, nagu V. Lenin'i „Imperialism kui kapitalismi kõrgem arenemisjärk“ (Leningrad, 1933, 2. tr. 1935) ja Fr. Engels'i „Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine“ (*ibid.*, 1935) ning „Ludwig Feuerbach ja klassikaliku saksa filosoofia lõpp“ (*ibid.*, 1936).

Isikl. kogutud andmed. *T.*

PÜTTSEPP, Juhan, maalikunstnik, sünd. 23. VII 1898 vkj. Tartumaal Tähtvere v. põllumehe pojana, õppis Rõhu ja Kavilda Järvaküla algkoolis, Puhja khk-koolis, Tartu linnakoolis ja a-st 1917 Tartu Vene õpetajate ühingu gümnaasiumis ja õpetajateseminaris; kunstilise hariduse omandas ta 1921—29 Tartus kunstikoolis „Pallas“, mille lõpetas. Ta on võtnud osa Maailmasõjast ja E. Vabadussõjast, teotsenud 1923—26 õpetajana Põltsamaa ühisgümnaasiumis, 1926—38 Tartu linna tütarlastegümnaasiumis ja a-st 1938 Tartu õpetajateseminaris. — P. on kunstiühingu „Pallas“ liige ja selle juhatuse esimees a-st 1939, Kujutava Kunsti Sihtkapitali esinduskogu esimees a-st 1939, olnud Tartu Kunstiklubi esimees 1938—39. P. on esinenud kunstinäitusil a-st 1923. Ta on andnud žanripilte rahva elust ning maastikke ja kompositsioone, mis teostatud peamiselt õlimaali- ja temperatehnikas. Neis valitseb dekoratiivne ja lihtsustav põhilaad ning heledate ja kõlavate toonide eelistus. P-a maastikupiltides ja kompositsioones pääseb paiguti mõjule fantastiline joon.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

Q.

QUANDT, Johann Christian (vanem), kirikuõpetaja, herrnhuutlik kirjanik, sünd. 29. XI 1704 ukj. Wolfswenda's Tüüringis, õppis usuteadust Jena ülikoolis, kus tutvus lähemalt krahv N. L. v. Zinzendorf'i (vt. *Suppl.*) õpetusega. Ta toimis a-st 1732 Urvaste kirikuõpetajana; surn. märtsis 1750 Urvastes. — Q. hakkas veendunud pietistina parandama Urvaste koguduse usuelu ja võitles agaralt rahva ebausu vastu, hävitades hulgaliselt ka paganlikke ja katoliiklikke ohverdamispaiku. Massiliselt ärganud talurahva jaoks sea-

dis ta sisse eri palvetunnid, mille juures teda abistasid herrnhuutlik koduõpetaja P. F. Bornwasser ja eesti soost köster Adam Koljo. A-l 1739 tutvus Q. Lätimaal vennastekogudustega ja organiseeris Urvaste ärganud nende eeskujul. A-l 1740 saadeti talle Herrnhutist abiliseks M. F. Hasse ja 1741 J. H. Rudolph, kes jäid paljudeks a-iks kohale kogudust juhtima ja asutasid aug-s 1741 ühes teiste herrnhuutlastega vormiliselt vennastekoguduse Urvastesse. See oli üks varasemaid vennastekogudusi Eesti alal ja kujunes väljapaistvamaks oma suuruselt ja eeskujulikult organisatsioonilt. Ametlik vennastekoguduste keeld 1743. a. ei lõpetanud tegevust Urvastes, nii et sealne vennastekogudus jäi kogu XVIII s. kestel juhtivasse asendisse Lõuna-Eestis. Q-i vanemast pojast Johann Christian Q-st (vt. ka *Suppl.*) jt. lastest arenesid aktiivsed herrnhuutlikud tegelased Saksamaal. — Pietistlikus äratustöös on Q. 1736 eesti keelde tõlkinud ja Tallinnas s. a. trükkida lasknud 3 vagasisulist juttu „Kuseni Hinrikust", „Väikesest Jörgelist" ja „Vaesest tütarlapsest Armillast" (ilm. kõik ühessamas teoses; sellest pole säilinud ühtki eksemplari, mistõttu täpsed tiitlid on teadmata). A-l 1741 on Q. tõlkinud ja avaldanud väikese lõunaeesti-murdelise vennastekoguduse lauluraamatu, mis on esimeseks herrnhuutliku sisuga teoseks eesti keeles; ka sellest teosest pole säilinud ühtki eksemplari. Q-i tõlgitud laule on avaldatud hiljemini teisis väljaandeis. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leidub Q-i käsikirjalisi jutlusi. Ta saksakeelne kirjavahetus Äksi pastori K. G. v. Staden'iga on trükitud Joh. Ph. Fresenius'e teoses „Nachrichten von herrnhutischen Sachen" (Frankfurt ja Leipzig, 1751; Band 4, Sammlung VII, lk. 245—337), mis sisaldab arutlusi herrnhuutlikust õpetusest. — Q-i mõjul on tekkinud XVIII s. keskpaiku teisigi herrnhuutlikke kirjamehi, kellest on tähtsamad Tartu köster Michael Ignatius (vt. *Suppl.*) ja Urvaste koolmeister Mango Hans. Viimane on koostanud 1740-ndail a-il hulgaliselt vagasisulisi käsikirju, mis on kaua liikunud anonüümselt Lõuna-Eesti talurahva seas. Need harrastused on mõjustanud hilisemate vennastekoguduse käsikirjade valmistamise ja levitamise traditsiooni, mis eriti hoogustus XIX s. alguses peamiselt Tartu- ja Võrumaal.

ERKA-st, Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist, Läti Riigiarhiivist ja Vennaste-Uniteedi arhiivist (Herrnhutis) saadud andmed; J. Chr. Quandt'i (noorema) autobiograafia ajakirjas „Nachrichten aus der Brüdergemeine" 1851, lk. 432—457; H. Plitt, Die Brüdergemeine und die lutherische Kirche in Livland (1861), lk. 101—104; G. Suits, Vanemast vennastekoguduse kirjandusest (koguteoses „Raamatu osa Eesti arengus" 1935, lk. 70, 79); R. Põldmäe, Eesti vennastekoguduse kirjandusest XVIII sajandi keskel (E. Kirj. 1936, nr. 6). *R. P.*

***QUANDT, Johann Christian** (noorem), saksa rahvusest herrnhuutlik tegelane ja vaimulik kirjanik, eelmise poeg, sai esimest haridust ja usulist äratust Urvastes oma isalt ja herrnhuutlikelt koduõpetajailt. Q. teotses Saksamaal herrnhuutlikes koolides, kogudustes ja asutistes, eriti nende majanduslikul organiseerimisel. A-il 1793—94 ja 1802 visiteeris ta ametlikult Eestimaad, kusjuures korraldas ulatuslikult siinsete koguduste asju, parandas nende suhteid pastorite ja mõisnikkudega ning tutvus paljude eestlastega, kellega pidas kirjavahetust, osalt eesti keeles. Ta korrespondeeris ametlikult aastakümneid Baltimaade vennastekogudustega ja juhtis siinset tegevust, eriti selle õitseaegadel 1800—20. — A-l 1793 hakkas Q. ette valmistama lõunaeesti-murdelist vennastekoguduse lauluraamatut; selleks redigeeris ta seniseid trükitud laule, kogus käsikirjalist materjali ja tõlkis ka ise rohkesti uusi laule, sest ta oskas koralikult eesti keelt. Q-i abistasid seejuures hoolekandja M. Kohler ja keelelisel redigeerimisel eestlased Raudsepa Laur Kanepist, Peter Kersten Kambjast (hiljemini Kanepis) ja Alexander Raudial (vt.) Tartust. Pastor H. A. Erxleben (vt.) on kaastöölisena piirdunud ainult väheste keeleliste parandus-te tegemisega. Teose väljaandjaks oli Q. ise. Ainelist toetust andsid Tartu kaupmees eestlane Gustav Raudial (mainitu vend) ja mõned mõisnikud. Teos „Mönne wastse Waimolikko Laulo" (Barby, 1802) levis mitmes trükis Lõuna-Eestis. Hoolekandja J. H. Förster'i ja P. Kersten'i abil kogus ja redigeeris Q. ka vennastekoguduse liturgiaid ja litaneiasid, mis ilmusid lõunaeesti-murdeliselt teoses: „Palwe, Palwusse, Eenpalwe nink Kittusse Laulo" ja „Koggodusse

Kori Laulo nink Litania" (mõlemad ilm. 1810, trükitud Saksamaal; koht teadmata; ilm. ka rida uustrükke Baltimaal). Aineliselt toetas neid väljaandeid Rõuge koolmeister Hindewald. Q. on osa võtnud ühtlasi vennastekoguduse lauluraamatu teise osa koostamisest. Selle peamiseks autoriks oli hoolekandja J. H. Förster. Muugi eestikeelse vennastekoguduse kirjanduse väljaandmisel, mis tegevus oli eriti elav XIX s. alguses, on Q-l rohkesti teeneid.

J. C. Quandt'i isikuloolised andmed, autobiograafia (trükitud ka ajakirjas „Nachrichten aus der Brüdergemeine" 1851,lk.432—457), Lõuna-Eesti vennastekoguduste aruanded, Q-i ametlik kirjavahetus ja visitatsiooniprotokollid (kõik Vennaste-Uniteedi arhiivis Herrnhutis). *R. P.*

R.

RAAMOT, Mari, seltskonnategelane, sünd. 25. VII 1872 vkj. Tarvastu khk-s Kitsil taluniku Tõnis Tamme tütrena, omandas üldhariduse Lilli Suburg'i (vt.) tütarlastekoolis Viljandis, õppis kodumajapidamist Königsbergis 1899—1901, hiljemini ka Kielis ja Leipzigis; ta on olnud õppereisudel Soomes, Belgias jm. R. on teotsenud koduõpetajana Peterburis 7 a. ja Tuula kub-s. Ta avas 1904 Novgorodi kub-s Staraja Russa maakonnas Knjazedvor'i mõisas 3-kuulised kodumajapidamise, piima- ja karjatalituse-kursused, teotses 1905 mõnda aega Põltsamaal Aleksandri põllutöökoolis õpetajana ja asutas 1911 koos oma abikaasa J. Raamot'iga (vt.), kellega ta abiellus 1899, Tartu lähedal Sahkapuu talus esimese eesti tütarlaste põllutöö- ja majapidamiskooli 2-aastase õppekursusega; selle juhtimisel oli ta tegev kuni kooli sulgemiseni 1918. Sahkapuul korraldati 1914 ühtlasi 6-kuulisi kursusi perenaistele ja 3-kuulisi kursusi õpetajaile majapidamise, aiatöö ja mesinduse alal. Sahkapuu kool ja kursused on suuresti aidanud kaasa eesti kodu- ja talumajapidamise edule; 7 a. kestel saatis kool välja 265 haritud noort perenaist. Pärast vangisviibimist Saksa okupatsiooni ajal toimib R. 1918. a. lõpust peale Tallinnas, olles E. Punase Risti Peavalitsuse liige ja selle korjanduseosakonna juhataja, Noorte Naiste Kristliku Ühingu asutajaid (1921) ja esinaine (1924—26). Ta korraldas kodumajanduslikke kursusi naisõpetajaile Jänedal 1926 ja Tartus 1927. A-il 1927—36 oli R. Ülemaalise Naiskodukaitse esinaine. Ta on avaldanud elavalt kirjutatud teose „Minu mälestused" (Tartu, 1937).

Isikl. kogutud andmed. *H. O.*

***RADZIWILL, Georg,** Poola riigi- ja kirikutegelane, Liivimaa administraator, sünd. 31. V 1556. Võnnu piiskopkond asutati dets-s 1582. Samuti algas jesuiitide tegevus Liivimaal 1582. *N. L.*

***RAHAMÄGI, Hugo Bernhard,** kiriku- ja haridustegelane, on olnud Tartu ülikooli usuteaduskonna dekaan kuni sügiseni 1934, süstemaatilise usuteaduse korraline prof. kuni 1934. a. lõpuni, eradots. a-st 1935 ja dots. a-st 1938, ülikooli koguduse õpetaja kuni 1934. S. a. juunist kuni okt-ni 1939 toimis R. piisk. Jakob Kuke (vt. ka *Suppl.*) järel eesti ev. luteri usu piiskopina. — R. on teotsenud väljapaistva agarusega paljudes organisatsioonides, eeskätt kirikuelu korraldamise alal. Nii on ta olnud konsistooriumi vaimulik assessor kuni 1931, liturgilise komisjoni esimees 1928—32, agenda ja mitme muu komisjoni liige, usuteadlaste konverentside abiesimees ja piiskopi asetäitja kuni 1934, siis esimees, kirikupäevade juhatajaid, kirikliku noorsootöö arendajaid jne. EKS-i abiesimees oli R. 1921—26, E. Kristliku Karskusliidu esimees 1929—31, E. Karskusliidu esimees 1930—33 (on selle auliige a-st 1936), Tartu Noortemeeste Kristliku Ühingu (NMKÜ) esimees 1931—34, seejärel auliige, ja NMKÜ-te Liidu ning keskkomitee esimees 1931—34, Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi esimees 1933—34. R. oli 1929 lühikest aega IV Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna rühmas ja on piiskopina olnud Rahvuskogu II koja liige a-l 1937 ja Riiginõukogu liige 1938—39. Upsala ülikooli audoktor *(dr. theol. h. c.)* on ta a-st 1932. R. on olnud Tartus lauluseltsi *Cantate Domino* esimees 1927—28 ja auesimees a-st 1928 ning asutanud samanimelise lauluseltsi Tallinnas, Tartu E. Ev. Noortemeeste Seltsi (praeguse E. Noorsoo Seltsi) esimees 1908—11 ja auliige a-st 1939. Piiskopina teostas R. kirikuelus olulise ja põhjapaneva reformi. Dets-s 1934 antud Kirikute ja usuühingute seadusega ja 1935. a. kehtima pandud Eesti evangee-

liumi luteri usu kiriku põhimäärustega korraldati endisele usualusele jäetud kiriklik organisatsioon ümber, kõvendati kiriku keskvõimu, tugevdati sidet üksikkoguduste ja üldkiriku vahel, kujundati senisest kirikust kui usuühingute liidust kindlale alusele seatud autonoomne tervik. R. piiskopiks saamisega tasandati ka varemini tekkinud lõhed nn. protestantliku vooluga ja selle juhtidega, T. Tallmeister'iga (vt. ka *Suppl.*) ja V. Kuljus'ega. See samm on põhjustanud R-le parempoolsete kirikuringkondade etteheiteid. Mõned kiriku keskvõimu kavatsused (näit. uute piiskopkondade asutamise küsimus), samuti ka R. perekonnaeluga seotud olukorrad on aga kirikuringkonnis tekitanud R. vastu teravat opositsiooni. Sellest arenenud võitlus viis sept-s 1939 sügava lõheni kahe kirikliku rinde vahel. Vabariigi Valitsuse vaheleastumise tagajärjel pandi R. kui piiskopi tegevus seisma ja ta loeti s. a. okt-s piiskopitoolilt lahkunuks. Samuti pandi sept-s ajutiselt seisma kiriku keskorganite tegevus ning kiriku hooldajaks määrati kirikuõpetaja Jaak Varik. Hooldaja teotses dets-ni 1939, mil valiti uueks piiskopiks J. Kõpp (vt. ka *Suppl.*). R. on nii varemini kui ka piiskopiametis pidanud tihedat kontakti Põhjamaade kirikutega, võttes juhtivalt osa järjekindlalt peetud Balti usuteadlaste konverentsidest (I konverents peeti Helsingis 1927), Eesti-Soome kirikuõpetajate konverentsidest ja Eesti-Soome-Ungari kirikuõpetajate konverentsist Budapestis (1937). Ka on ta algatavalt astunud samme Eesti, Läti ja anglikaani (Inglise) kirikute lähendamiseks. Ses küsimuses peeti R. kaastegevusel mainitud kirikute esindajate konverents Londonis 1936, Riias ja Tallinnas 1938; selle tagajärjeks oli kokkuleppe sõlmimine. R. oli I rahvusvahelise kirikliku karskuskongressi juhataja Tartus 1926. Peale selle on ta võtnud aktiivselt osa ms. ülemaailmalisest (XX) NMKÜ konverentsist 1931 Torontos ja Clevelandis, kus ta valiti NMKÜ maailmaliidu täitva komitee liikmeks Euroopa väikeste riikide esindajana (Genfis) ja ühingu „Maailmaliit Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu" konverentsist Stokholmis 1925, Cambridge'is 1931 jm.; ka on ta viimase ühingu eesti rahvuskomitee esimees a-st 1933. R. on olnud a-st 1929 ühingu „Life and Work" oikumeenilise nõukogu ja prof-te koostöö korralduse liige, Kristlikkude Abiaktsioonide Euroopa Keskuse (Genfis) alatine kirjavahetajaliige, Rahvusvahelise Kristliku Sotsiaalteadusliku Instituudi (Genfis) alatine kirjavahetajaliige ja 1931—38 Rahvusvahelise Lepitusliidu Eesti osakonna esimees. Peale varemini mainitute on R. avaldanud teosed ja brošüürid: „Sotsialism ja ristiusk" (Tall., 1921), „Vastuseks õp. Th. Tallmeistrile..." (Tartu, 1927), „Tartu ülikooli koguduse Eesti pihtkond 1921—1931" (Tartu, 1931), „Jumala riigi palve" (Tall., 1936; poola keeles 1938); peale selle artikleid mitmes koguteoses, ajakirjus („Usuteadusline Ajakiri", „Eesti Kirik", „Kirkkomusiikkilehti" jt.) ning ajalehis. R. oli nädalalehe „Eesti Kirik" peatoimetaja kuni 1931, „Usuteaduslise Ajakirja" peatoimetaja 1933—34 ja „Külvaja" vastutav toimetaja 1930——33.

Koguteos: H. B. R. (1936); Pvl. 1939, nr. 103; „Uus Eesti" 1939, nr. 103; „Eesti Kirik" 1939, nr. 15, 16; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*RAJASAARE (end. perekonnanimi kuni 1936 **Rutoff**), **Kristjan (Christian)**, kirjanik, on jätkanud teotsemist kohalikes organisatsioones Vaivaras, olles ms. Türsamäe piiritusvabriku juhatuse liige asjaajaja-raamatupidajana a-st 1920, ja avaldanud näidendi „Väimehed" (Tall., 1932) ja näidendi „Kivi" 2., parandatud trüki (Tall., 1931). A-st 1933 elab S. Vana-Sõtke külas omas talus Paasikul.

E. Kirj. 1939, nr. 11 (H. Viires); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***RAMMUL, Aleksander Johannes**, arstiteadlane, on jätkanud tegevust tervishoiu korralise prof-na ja a-st 1920 ühtlasi Tervishoiu Instituudi juhatajana Tartu ülikoolis, viibinud enda täiendamise otstarbel korduvalt välismail. R. oli E. Tervishoiu Muuseumi juhatuse ja nõukogu esimees 1922—29 ja on alatine Riigi Tervishoiu Nõukogu liige. Alates 1922. a-st on ta juhtinud laialdast üleriigilist uurimistööd sanitaar-topograafiast. Sellelt alalt on R-i kaastööl ja toimetusel ilmunud rohke andmestikuga varustatud teosed kõigi Eesti maakondade kohta: „Saaremaa tervishoiuline kirjeldus" (1928) ja samasugused kirjeldused Läänemaa (1929), Pärnumaa (1930), Virumaa (1931), Võrumaa (1932), Valgamaa (1933), Viljandimaa (1933), Järvamaa (1934), Petserimaa (1935), Harjumaa (1937) ja Tartumaa (1938; kõik ilm. Tartus; viimane koos

M. Kasega) kohta. Parema eriteadlasena veevärkide ja joogivee uurimise küsimustes on ta kaasa töötanud Tartu linna veevärgi ehitamisel ja avaldanud lühikese ülevaate „Über die Trinkwasserverhältnisse in Estland" (Tall., 1928). Samuti on R. töötanud tuberkuloosi ja vitamiinide uurimise alal ning on koos prof. M. Bresowsky'ga toimetanud psühhiaatrilis-genealoogilisi uurimisi maal. R. on E. Karskusliidu auliige a-st 1935.

Post. 1935, nr. 92; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

RAMSAY, Wilhelm, soome geoloog, sünd. 20. I 1865 ukj. Edela-Soomes Dragsfjärd'i khk-s, omandas cand. fil. astme 1884 ja filosoofia litsentsiaadi astme 1887, oli Helsingi ülikooli mineraloogia ja geoloogia dots. 1888—99, prof. a-st 1899; surn. 8. I 1928 Helsingis. — Tutvunud Koola ja Kanini poolsaarega ja Vene-Karjalaga, püstitas R. Fennoskandia kui looduslikult, eriti aluspõhjalt ja pinnamoe arengult ühtlase piirkonna mõiste, mis hõlmab Skandinaavia, Soome, Koola ja Ida-Karjala. Oma uurimustega Läänemere hilis- ja pärastjääaegsete rannamoodustiste ning merepinna kõikumiste kohta tõusis ta Euroopa kvartaargeoloogide seas esikohale, rikastades seda uurimisala uute viljakate mõtetega. Edasi arendas R. pärastjääaegsete sündmuste ja kiviaja nähtuste selgitamist ning püüdis üldse luua tihedamat kontakti kvartaargeoloogia ja muinasteaduse vahel. Viimaseil eluaastail laiendas ta oma uurimisala ka Soome kagu- ja lõunapoolseile naabrusaladele, Loode-Venemaale ja Eestisse, avaldades esimese täpsema kokkuvõtte Eesti hilis- ja pärastjääaegseist merepinna kõikumisist ning rannamoodustisist (*Fennia*, kd. 52, 1929). R. tööd omavad põhjapanevat tähtsust ka Eesti kvartaargeoloogia, arheoloogia ja geograafilise uurimise seisukohalt.

T. Carpelan ja L. O. Tudeer, Helsingin Yliopisto II (1925). *A. T.*

***RAMUL, Konstantin,** filosoof, on olnud filosoofia dots. 1919—28, erakorraline prof. 1928—39 ja korraline prof. alates 1939. a-st, ühtlasi filosoofiateaduskonna dekaan 1925—30 ja didaktilis-metoodilise seminari juhataja 1930—36 Tartu ülikoolis. R. on võtnud osa Saksa psühholoogiakongressidest Hamburgis 1931 ja Bayreuthis 1938 ja rahvusvahelisest filosoofiakongressist Prahas 1934. Akadeemilise Filosoofia-Seltsi esimehena on ta teotsenud tänini. Ta omandas 1939 dr. phil. astme Tartus väitekirjaga „Mathematik und Psychologie, Beiträge zur Geschichte und Theorie der mathematischen und der phänomenologischen Psychologie" (käsikirjas). R. on avaldanud tööd: „Über nichtempirische Psychologie" („Archiv für die gesamte Psychologie" 1929, kd. 73), „Psychologie und Geschichte" (seals. 1935, kd. 95), „Moderne Physik und Psychologie" (seals. 1936, kd. 97), „Kant, Husserl und die Psychologie als Wissenschaft" (koguteoses: Studier tillägnade Efraim Liljeqvist, utgivna av G. Aspelin och E. Åkesson, B. II, Lund, 1930), „Psühholoogia" (Tartu, 1932—33, 2. tr. 1938), „Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine" (Tartu, 1934), „Psychologische Schulversuche" (*Acta* B XXXIX$_2$, Tartu, 1936), „Psühholoogia ja elu" (Tartu, 1937), „Saksa ja ameerika psühholoogia" („Eesti Kool" 1937, nr. 9), „Õppimise õpetamisest" (seals. 1938, nr. 10), „Psühhoanalüüs ja pedagoogiline probleem" („Looming" 1939, nr. 6). R. on olnud „Eesti entsüklopeedia" filosoofia osakonna toimetaja.

Isikl. saadud andmed. *W. F.; T.*

RAMUL, Peeter, muusikateadlane ja klaveripedagoog, sünd. 25. VIII 1881 vkj. Pärnumaal Lelles preestri pojana, lõpetas 1901 Tartu gümnaasiumi, õppis gümnaasiumis olles rööbiti ka muusikat R. Griwing'i (vt. *Suppl.*) muusikakoolis; ta lõpetas 1906 Moskva ülikooli õigusteaduskonna ja 1911 Moskva konservatooriumis prof. A. Goedicke klaveriklassi vabakunstniku diplomiga. R. oli siis Moskvas Nikolai instituudis klaveriõpetaja, hiljemini Tambov'is naisinstituudi muusikainspektor, ühtlasi riikliku muusikakooli klaveriõpetaja ja Kozlovi linnas muusikakooli direktor; ta toimis a-st 1920 Tallinna konservatooriumi klaveriõpetajana ja 1925—30 prof-na; surn. 27. IV 1931 ukj. Tallinnas. — Muusikateadlasena on R. avaldanud kirjutisi mõtmesuguste küsimuste üle eesti, saksa ja vene ajakirjus. Ta sulest on ilmunud laialdast tähelepanu äratanud teos „Die psycho-physischen Grundlagen der modernen Klaviertechnik" [Leipzig, 1923; tõlgitud ka vene (1923) ja inglise (1931) keelde] ja „Üldise muusika-ajaloo põhialused" (Tall., 1930). R. oli tegev Eesti Akadeemili-

ses Helikunstnikkude Seltsis, on ühtlasi olnud paljude välismaa muusikaühingute ning -asutiste liige ja võtnud osa rahvusvahelistest muusikakongressidest.

„Muusikaleht" 1930, nr. 4 ja 1931, nr. 5/6; Pvl. 1931, nr. 115; Lelle ap.-õigeusu koguduse preestrilt saadud andmed. *J. A.*

RANNAT, vt. SILLAOTS.

*RANTASALO (Durchman), Aukusti Vilho, soome folklorist, on olnud õpetajaks Turus kuni 1929, seejärel Helsingis, toiminud a-st 1927 ühtlasi dots-na. Õp. E. S-i kirjavahetajaliige on ta a-st 1938. Oma käsitluses „Tytärten surmaaja" („Suomi" V, 9, 1930) on R. tõestanud 153 ingeri ja 350 eesti rahvalaulu teisendi võrdlemise põhjal mainitud ingeri-eesti ühise laulu eestilise päritolu ja Eestist Ingerisse siirdumise.

Isikl. kogutud andmed. *E. P.*

RATHAUS, Karl, arhitekt, sünd. 1805 Sileesias Löschnitz'is, õppis Breslau ülikoolis ja Berliini ehitusakadeemias, teotses 1833—39 Varssavis kindlustiste ehitamise juures ja 1839—41 Bialystok'is. R. nimetati 1848 Peterburi kunstideakadeemia poolt akadeemikuks; a-il 1851—69 oli ta Tartu ülikooli arhitekt; surn. 30. VI 1872 vkj. Varssavi lähedal Skiernevice's. — Tartus osutas R. suurt teovõimet; ta teostas ülikooli peahoone tiibehitised 1856—58, ehitas ülikooli kiriku 1856—60, avardas anatoomikumi uute juurdeehitistega selle tiibadele 1856—60 ja viis läbi mitmed väiksemad ehitused ning ümberehitused.

N e u m a n n, Lex.; V. V a g a, Tartu ülikooli arkitektid (1928), lk. 32—33, 38—39. *A. V.*

RATHLEF, Carlos Woldemar Harald v., agronoom, sünd. 1. III 1878 vkj. Viljandimaal Lahmuse mõisas, õppis Tartu gümnaasiumis ja 1897—1903 Tartu ülikoolis, mille kursuse lõpetas agronoomi astmega; ta oli Balti Seemnekasvatajate Ühingu eriteadlane kuni 1908, asutas mainitud ühingu algatusel ning toetusel ja Vene põllutööministeeriumi abirahaga 1908 Tartu ligidal Nõmmiku talus sordiaretusjaama, mis lõpetas oma tegevuse 1917. R. on a-st 1919 olnud tegev Halles Saksi põllumajanduskambri teenistuses. — R. teotses teravilja sordiaretamise ja heinaseemne kasvatuse alal ning korraldas mitmesuguseid katseid. Nõmmikult lasti müügile mõned kaera ja odra sordid, näiteks nn. v. Rathlef'i valge pika teraga ohtetu lipukaer, v. Rathlef'i valge pika teraga ohtega lipukaer, v. Rathlef'i neljatahuline oder jt. Neist loetakse ohtetut kaera ja neljatahulist otra tänini headeks sortideks. R. on avaldanud artikleid pärilikkuse, sordiaretuse ja seemnekasvatuse alalt saksa väljaandeis.

Alb. Livonorum, Nachtrag (1925) jm. saadud andmed. *M. Pl.*

RATHLEF, Georg Karlos, balti-saksa ajaloolane, sünd. 15. II 1846 vkj. Tallinnas ülemõpetaja, pärastise Tartu ülikooli ajalooprof-i pojana, õppis Tartu gümnaasiumis ja 1864—69 Tartu ülikoolis ajalugu, mille kursuse lõpetas kandidaadina; ta oli õpetajaks Lätimaal Bērzaine (Birkenruh) kasvatusasutises 1869—72, jätkas õpinguid Göttingenis ja Leipzigis 1873—75, teotses siis õpetajana Tartu gümnaasiumis jt. koolides; surn. 15. VII 1914 vkj. Tartus. — R-i tähtsamaid töid on „Das Verhältniss des livländischen Ordens zu den Landesbischöfen und zur Stadt Riga im dreizehnten und in der ersten Hälfte des vierzehnten Jahrhunderts" (Tartu, 1875) ja „Das Verhältniss der kleinen Meisterchronik zum Chronicon Livoniae Hermanns von Wartberge und zur Reimchronik" (Verh. GEG VIII, 1875; ilm. ka eriraamatuna).

Alb. Livonorum (1908) ja Nachtrag (1925). *O. L.*

*RAUD, Kristjan, maalikunstnik, P. Raua (vt. ka *Suppl.*) kaksikvend, taluniku poeg, tegi suvel 1926 kunstieluga tutvumise otstarbel reisu Pariisi. R. sai 1928. a. Kujutavate Kunstide Sihtkapitali valitsuse poolt korraldatud kavandite võistlusel 1. auhinna kompositsiooni eest „Eesti vanem kosjas"; sellele järgnes maali tellimine samal teemal. Ta uuemaist töist on väljapaistvamad kompositsioonid söes „Kalevipoja heitlus sortsidega" (1926), „Soome sepa sajatamine" (1933), söejoonised F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoja" juubeliväljaandele (1935), „Ohver" (1935), „Laulik" (1936) ja joonised Pedaspea motiividel (1938 ja 1939). R. on a-st 1935 Tartu ülikooli audoktor *(dr. phil. h. c.)* ja a-st 1922 Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu, a-st 1932 Tallinna Eesti Muuseumi Ühingu, a-st 1934 ERM-i, a-st 1934 kunstiühingu „Pallas" ja a-st 1939 Õp. E. S-i auliige. R. elab Nõmmel.

J. Pert, K. R. (1933); E. Kirj. 1935, nr. 10 (R. Paris); „Looming" 1935, nr. 8 (B. Linde); „Uus Eesti" 1935, nr. 36 (H. Kompus, L. Soonberg); „Varamu" 1939, nr. 3 (R. Kangro-Pool); R. Kangro-Pool, K. R. (1939); isikl. jm. saadud andmed. *A. V.; T.*

RAUD, Mart (Martin, Märt), kirjanik, sünd. 1. IX 1903 vkj. Viljandimaal Aidu v. taluniku pojana, elas hiljemini Heimtali v., õppis Heimtali vallakoolis, Paistu ja Viljandi khk-koolis, 1919—20 Viljandi Haridusseltsi reaalgümnaasiumis ja 1921—23 Viljandi maakonna reaalgümnaasiumis, mida ei lõpetanud. Sooritanud 1923 küpsuseksameid Tallinnas, oli ta 1923—24 Tartu konservatooriumis V. Hermann'i viiuliklassi õpilane. Hiljemini on R. teotsenud kirjanikuna ja ajakirjanikuna Tartus, Elvas, Tallinnas, Helsingis ja Nõmmel. — R. on avaldanud luuletiskogud „Kangastused" (Tartu, 1924), „Äitsmik" (Tall., 1924), „Rusemed" (Tartu, 1927) ja „Kauge ring" (Tartu, 1935), romaanid „Videvikust varavalgeni" (Tartu, 1927), „Tuulte teedel" (Tartu, 1928; V. Sarapik'u varjunime all), „Kirves ja kuu" (Tartu, 1935), „Turg" (Tartu, 1937) ning novellikogu „Õhtused kajad" (Tartu, 1936). R-a toodangu peaaineks on maaelu kujutus. Erilist tähelepanu on äratanud romaan „Kirves ja kuu", milles on ilmekalt esitatud kontrastsus vaimsete ja materiaalsete huvide vahel. Selle romaani on autor ümber töötanud ka samanimeliseks näidendiks (Tall., 1936). Ühtlasi omab R. tähelepandavat kohta eesti uuemas lüürikas.

Viljandi maakonna reaalgümnaasiumist, Tartu ülikooli sekretariaadist ja Tartu kõrgemast muusikakoolist saadud andmed; „Kaja" 1931, nr. 243, 244; „Vaba Maa" 1931, nr. 246; Pvl. 1931, nr. 286. *F. T.*

***RAUD, Märt**, haridustegelane ja ajakirjanik, oli Viljandimaa koolinõunik kuni 1934, seejärel Pärnumaa koolinõunik ja on a-st 1936 haridusministeeriumi haridusnõunik, a-st 1937 nimetusega koolide peainspektor, algkoolide alal. R. on teotsenud aktiivselt kaasa mitmes hariduslikus organisatsioonis, ms. Eesti Koolide Inspektorite Ühingus. Oma uurimistöö tulemusena on ta avaldanud brošüürid: „Eesti algkooli lõpetaja. Algkooli lõpetaja teadmised usuõpetuse alal" (Tall., 1936) ja „Eesti algkooli lõpetaja. Algkooli lõpetajate moraalne tase" (*ibid.*, 1936). H. Rahamägi ja J. Veelma poolt toimetatud teosele „Eesti Vabariigi President Konstantin Päts" (*ibid.*, 1938) on R. kirjutanud peamise, s. o. eluloolise osa, mis on äratanud tähelepanu elava ja sisuka käsitluse poolest. Koos A. Grünberg'iga on R. avaldanud „Usuõpetuse lugemiku" algkoolide V ja VI ning progümnaasiumi I ja II klassile (Tall., 1939).

„Uus Eesti" 1936, nr. 301; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

RAUD, Märt, insener ja tööstustegelane, sünd. 11. VII 1878 vkj. Viljandimaal Õisu v. talurentniku pojana, õppis Õisu valla-, Paistu khk-koolis ja 1895—99 Tartu õpetajateseminaris; ta oli Kolga-Jaani khk-kooli juhataja 1899—1906, sooritas 1905 Tartus reaalkooli lõpueksami ja õppis 1906—12 Riia polütehnikumis, mille lõpetas ehitusinsenerina. Üliõpilasena oli R. tegev ühistegelises ja karskusliikumises. Ehitanud 1912—13 Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Seltsi teatrimaja, oli ta Tartus Põhja-Liivimaa Põllumeeste Keskseltsi maaparanduse büroo juhataja ja teenis Maailmasõja ajal Peterburis sõjaväeametnikuna. Ta tutvus 1918 Peterburis geoloogiakomitees ja raamatukogudes Eestimaa loodusvaradega ja sai nov-s 1918 Riigi põlevkivitööstuse juhatajaks. A-l 1936 Riigi põlevkivitööstuse muutmisel aktsiaseltsiks „Esimene Eesti Põlevkivitööstus" valiti R. selle juhatuse esimeheks. — R-a juhtimisel arenes Riigi põlevkivitööstus tugevaks ja edukaks riiklikuks käitiseks. Seda on pidevalt laiendatud ja 1938 asus Kohtla-Järvel tegevusse kolmas, Eesti suurim õlivabrik, mis valmistab toorõli aastas 40 000 tonni (esimesed kaks valmistavad kokku 30 000 tonni). 1938. a. oli käitise põlevkivitoodang 588 000 tonni. Oma püstitatud eesmärgi kohaselt, anda kodumaa tööstusele odavat kütteainet, on R. suuresti soodustanud põlevkivi sissetungi tööstusse ja raudteele. R. oli Asutava Kogu ja I Riigikogu liige E. Sots.-dem. Tööliste Partei rühmas, kütteainete keskkomitee juhataja ja kaubandus-tööstusministri kt. 1919, Venemaale evakueeritud varanduste tagasitoomise komisjoni abiesimees, hiljemini esimees 1920—21, majandustehnilise komisjoni esimees 1920 ja Eesti-Vene segakomisjoni liige. Ta on olnud Riigi Majandusnõukogu liige

1935—38, Riia Eesti Üliõpilaste Seltsi, praeguse Ü. S. „Liivika“ asutajaid 1909 ja vilistlaskogu esimees a-st 1923, Eesti Lastekaitse Ühingu esimees a-st 1926, Ungari aukonsul a-st 1929, Pan-Euroopa Eesti Ühingu abiesimees a-st 1929, Rahvusliku Jõukomitee liige a-st 1936, Loodusvarade Instituudi ja selle nõukogu liige a-st 1937, töötanud kaasa Eesti-Soome-Ungari Liidu juhatuses a-st 1926, samuti Eesti-Läti Ühingu juhatuses a-st 1937 jm. R. on avaldanud majandusliku ja tehnilise sisuga artikleid põlevkivi ning küttekäsimuse aladelt koguteoseis „Eesti“ (Tartu, 1926), „Riigi põlevkivitööstus 1918—1928“ (Tall., 1928), „A./S. Esimene Eesti Põlevkivitööstus 1918—1938“ (*ibid.*, 1938), ajakirjades „Eesti Majandus“ (1926), „Auto“ jm.

Isikl. jm. saadud andmed.

K. L-s.

***RAUD, Paul (Paulus)**, maalikunstnik, Kr. Raua (vt. ka *Suppl.*) kaksikvend, sünd. 11. X 1865 vkj., lõpetas Tartu reaalkooli 1886, suri 22. XI 1930 ukj. Tallinnas. — Enne Düsseldorfi kunstideakadeemia lõpetamist veetis ta 1893. a-l suve Amsterdamis, lähemalt tundma õppides (kopeerides) vanu hollandi meistreid. A-l 1901 maalis ta altaripildi „Kristus ristil“ Tallinna Pühavaimu kirikule ning tegi järgmisel a-l reisu Itaaliasse, kus ta Roomas kopeeris ka vanu meistreid. A-l 1911 omandas R. Peterburis kunstideakadeemias joonistusõpetaja kutse. 1914. a-st peale töötas ta joonistusõpetajana Tallinna tütarlaste kommertskoolis, hiljemini aga akti- ja maaliklassi juhatajana Riigi Kunsttööstuskoolis. R-a teoseist, mille kohta üksikasjalise ülevaate andis 1931. a. Tallinnas korraldatud mälestusnäitus, oleks paremateks veel nimetada paruniproua N. v. Uexküll'i portree (1894), Tütarlapse portree (pastell, 1910), parun W. v. Uexküll'i portree (1912), P. Jürgenson'i portree (1915) ja pr. C. Poska portree (1917). Kompositsioonmaalidest on mainitavad veel „Kristus Betaanias“ ja „Äravalitu“ — mõlemad hilisemast loomisjärgust.

H. Kompus, P. R. (Eesti Kunstimuuseumi aastaraamat I, 1931); P. R-a mälestusnäituse kataloog (1931); Viru-Jaagupi koguduse õpetajalt J. Kiivit'ilt jm. saadud andmed.

A. V.

RAUDKATS, Johanna (Anna) Natalie Elsbet, õpetaja, sünd. 11. II 1886 vkj. Tartumaal Ropka v. raudteeametniku tütrena, lõpetas Tartus A. Grass'i tütarlaste erakeskkooli 1901 ja Helsingi ülikooli võimlemisinstituudi 1915; ta on töötanud koduõpetajana Venes ja Soomes 1902—05, E. Kooliseltsi progümnaasiumi õpetajana Pärnus 1908—12, võimlemisõpetajana Tallinna keskkooles a-st 1916 praeguseni. — R. on võtnud osa ka seltskondlikust tegevusest ja olnud paljude võimlemise, mängude ja rahvatantsude kursuste juhatajaks. Ta on korjanud ühes A. Väisänen'iga (vt.) Kolga rannas ja Setumaal rahvatantse, mis ilmusid teoses „Eesti rahvatantsud“ (Tartu, 1926), ning avaldanud oma erialalt käsiraamatud „Mängud“ I, IV ja V (*ibid.*, 1924—28), „Valik Põhjamaade rahvatantse“ (*ibid.*, 1927), „Tervis ja ilu“ (Tall., 1929) ja „Tütarlaste mänguraamat“ (Tartu, 1933).

Isikl. jm. saadud andmed.

F. L.

RAUDKEPP, Aleksander Friedrich, kösterõpetaja, ärkamisaja tegelane, sünd. 24. VIII 1849 vkj. Ambla khk-s Karkuse mõisas sepa pojana, õppis 1867—70 Kuuda seminaris ja oli 1873—81 Amblas köstriks ning khk-kooli õpetajaks. Sel kohal tehti talle kui C. R. Jakobson'i (vt.) pooldajale töötamine võimatuks; ta katsus veel õnne Rakveres „Kalevipoja“ kooli õpetajana ja Tallinnas H. Jannsen'i (vt.) lehe „Die Heimath'i“ toimetuses, kuid oli sunnitud 1882 siirduma Krimmi, kus teotses mitmel pool, peamiselt kösterõpetajana 40 a. R. saabus Eestisse 1922 ja oli 1923—29 Tallinna linna majandusosakonna teenistuses; surn. 6. III 1935 ukj. Tallinnas. — Kuni Eestist lahkumiseni suhtles R. ärkamisaja tegelastega ja töötas kaasa üldisis ettevõtteis, nii E. Kirjameeste Seltsis ja E. Aleksandrikooli abikomitees. Ta on teinud kaastööd „Eesti Postimehele“, „Sakalale“, „Virulasele“, „Valgusele“, „Ristirahva Pühapäeva Lehele“ jt. R. avaldas juba seminariõpilasena mõned vaimulikud raamatud, hiljemini „Jutustused Hommikumaalt“ (Tartu, 1875), „Tarkuse ja vooruse pildid ajaluost“ (Rakvere, 1881) ja „Veikene Kiriku lugu“ (Tartu, 1883) jt. Kaks viimast ilmusid E. Kirjameeste Seltsi toimetiste hulgas. Vanas eas on R. kirjutanud oma memuaarid (käsikiri EKS-i arhiivis Tartus).

Isikl. saadud andmed; Pvl. 1935, nr. 72; „Kaja" 1935, nr. 61, 62. *F. T.*

*RAUDSEPP, Hugo (pseud. Milli Mallikas), kirjanik, on kuni 1936 elanud Elvas, seejärel Tartus; ta noorpõlveaegne elukoht Sarapuu kõrts kuulus Jõgeva (mitte Laiuse) mõisale. — Viljakaima eesti näitekirjanikuna on R. avaldanud menukad lavateosed, peamiselt komöödiad: „Püha Miikaeli selja taga" (Tall., 1928), „Mikumärdi" (Tartu, 1929, 2. tr. 1930; lavastatud ka soome, läti, leedu ja vene [Tallinnas] teatreis), „Põrunud aru õnnistus" (Tartu, 1931; lavastatud ka soome teatreis), „Vedelvorst" (Tartu, 1932), „Salongis ja kongis" (Tartu, 1933; lavastatud ka läti teatreis), „Isand Maikello sisustab oma raamatukappi" (Tall., 1934), „Roosad prillid" (Tartu, 1934; lavastatud ka soome ja läti teatreis), „Lipud tormis" (Tartu, 1937), „Mees, kelle käes on trumbid" (Tartu, 1938), „Roheline Tarabella" (Tall., 1938) ja „Mustahamba" (Tall., 1939). Peale selle on temalt ilmunud monograafia „Mait Metsanurk ja tema aeg" (Tartu, 1929) ja jutustistekogu „Jumala veskid" (Tartu, 1936). Näidendi „Demobiliseeritud perekonnaisa" 2. tr. ilmus Tartus 1934 ja H. C. Andersen'i teose „Muinasjutud" tõlge Tallinnas 1928. — R-a näidendeist saavutas erakordselt suure menu uueaegset külaelu käsitlev komöödia „Mikumärdi", milles leidub rohkesti sätendavat dialoogi, elulisi tüüpe ja teravaid tähelepanekuid XX s. kolmanda aastakümne lõpu elust-olust. Oma tegelaskujude loomisel toetub R. juba „Mikumärdis" ilmsesti S. Freud'i psühholoogilisele õpetusele; ent veelgi rohkem rakendas ta psühhoanalüütilist vaatlusviisi järgnevais teoseis, moodsa linnaelu taustal arukaotuse „õnnistust" jälgivas „Põrunud aru õnnistuses" ja primitiivsete maaolude raamidesse asetatud karakterkomöödias „Vedelvorst". Vähem kui neis kolmes on R-l olnud öelda uut ta hilisemais teoseis; kuid ka need pakuvad tihti vaimukaid mõttevälgatusi, teravalt joonistatud tegelaskujusid ja head oludekarakteristikat.

„Looming" 1933, nr. 5 (J. Kärner, E. Hubel, O. Urgart, A. Anni, J. Schütz); E. Kirj. 1933, nr. 7 (O. Urgart, E. Hubel); Post. 1936, nr. 315; isikl. jm. saadud andmed.

O. U.

RAUDSEPP, Juhan, kujur, sünd. 28. XI 1896 vkj. Valgamaal Luke v. rendikohapidaja pojana, õppis 1906—09 Kaagjärve vallakoolis, 1909—12 Antsla khk-koolis, 1912—14 Valga linnakoolis ja omandas kunstilise hariduse 1914—18 Venemaal Penza kunstikoolis. R. võttis 1918—20 osa E. Vabadussõjast, oli 1920—24 joonistamisõpetaja Tartu keskkooles, 1925—27 J. Vestholm'i gümnaasiumis Tallinnas ja 1925—29 Tallinna õpetajateseminaris. Seejärel on R. töötanud kujurina Tallinnas. Ta oli ühes J. Vahtra ja Ed. Ole'ga (vt. neid ka *Suppl.*) E. Kunstnikkude Rühma asutajaid (1923); sellesse koondusid alul vaid kubistlik-konstruktivistliku kunstivoolu esindajad. Peale selle on R. teotsenud Kunstnikkude Kutseühingu ja Rakenduskunsti ühingu „RaKü" juhatuses, Kunstnikkude Klubis esimehena 1937—38, Kultuurkapitali Kujutavate Kunstide Sihtkapitali valitsuses, Eesti Kunstimuuseumi Ühingus jm.; ka on ta reisinud korduvalt välismail. Näitusil on ta esinenud a-st 1924. — R-a looming, välja arvatud esimesi enam katselist laadi teoseid, iseloomustab lihtne, kindel, materjalikohane monumentaalne vormikäsitlus, mis seisab eemal realiteedi otsesest edasiandmisest, teisest küljest aga ka kubismi ja konstruktivismi dogmaatilisest ja elutust abstraktsusest. R-a tähtsaimad teosed on: kujur V. Rannus'e pea (graniit, 1927), „Rusivana" (graniit, 1927, Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas), näitleja N. Merjanski pea (graniit, 1929, *ibid.*), maalikunstnik N. Triik'i pea (pronks, 1929, *ibid.*), Miss Eesti II — prl. L. Silberg'i portree (marmor, 1931), A. Uibopuu portree (pronks, 1931), Lapse pea (hõbetatud pronks, 1931), „Naisfiguur" (graniit, 1932, Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas), „Kepimurdja" (pronks, 1933, *ibid.*), purskkaev pronksist naisfiguuriga Tornide väljakul Tallinnas (1934, üles seatud 1936), kaks pronksfiguuri E. Panga Tartu osakonna hoone fassaadil (1936), kaks pronksfiguuri Kunstihoone fassaadil Tallinnas (1937) ja O. Kallas'e (vt.) portreebüst (pronks, 1937, ERM-s Tartus); monument E. Vabadussõjas langenuile Antslas (1925) ja Koerus (1934), 1905. a. mälestusmärk Tallinnas (1931) ja Koerus (1935), näitlejate Th. Altermann'i ja O. Jungholz'i ühine hauamonument

(1930) ja J. Vestholm'i (vt. neid) hauamonument (1936) Rahumäe kalmistul. R. oli I Eesti-Läti kunstinäituse tegelik korraldaja 1924 Tartus ja 1929 Helsingis ning ta on üldse elavalt osa võtnud kunstielu organiseerimistöist.

Isikl. jm. saadud andmed.

A. V.; V. Em.

RAUP, Elise, vt. AUN-RAUP.

REA, vt. STARKOPF.

REBANE, Hans, kirikuõpetaja, P.-Ameerika eesti tegelane, sünd. 22. V 1862 vkj. Valgamaal Sooru v. Singa'l taluniku pojana, õppis Valga seminaris 1881—85, oli kooliõpetajaks Lõuna-Eestis, seejärel köstriks ja kooliõpetajaks Siberis; ta õppis hiljemini kirikuõpetajate seminaris Saksamaal Šlesvig-Holsteinis, toimis siis a-st 1896 eestlaste ja lätlaste misjonär-kirikuõpetajana P.-Ameerikas, peamiselt P.-A. Ühendriiges; surn. 17. XII 1911 seals. — Ka asutas R. eesti ja läti luteri usu kogudusi P.-Ameerikas. Ta andis välja ja toimetas New Yorkis a-st 1896 lätikeelset ajalehte „Amerikas Westnesis", 1897 väikest ning harvailmuvat pooleldi vaimulikku ajalehte „Eesti Amerika Postimeest" ja 1898—1911 samasugust „Amerika Eesti Postimeest".

C. Peterson, J. Bach, E. Inselberg, Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk (1898); Post. 1912, nr. 4, lk. 3, v. 3; Ed. Uibo'lt Soorus jm. saadud andmed.

J. O.

***REBANE, Hans,** ajakirjanik, poliitikategelane ja diplomaat, oli „Postimehe" toimetuse liige dets-ni 1917, „Päevalehe" peatoimetaja 1918—27 ja välisminister J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses dets-st 1927 dets-ni 1928. Välisministrina oli R. tegev Eesti riigivanema külaskäigu korraldamisel Rootsi, pani aluse läbirääkimistele Eesti ja Nõukogude-Vene vahel kaubalepingu sõlmimiseks ning sõlmis Eesti-Läti ja Eesti-Saksa kaubalepingud. Mais 1929 käis ta Eesti kaubanduse ja tööstuse esimese delegatsiooni juhatajana N.-Venes. Saadikuks on R. olnud Soomes 1931—37 ja Lätis a-st 1937. R. oli III Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas.

Pvl. 1932, nr. 352; „Kaja" 1932, nr. 304; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***REEK, Nikolai,** Vabadussõja ja riigikaitse tegelane, on olnud sõjaministriks J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses kuni dets-ni 1928, siis uuesti 2. diviisi ülemaks 1929—34, märtsist 1934 okt-ni 1939 Sõjavägede Staabi ülemaks, täites ühtlasi sõjaministri abi ülesandeid 1934—38, sõjaministriks J. Uluotsa (vt. ka *Suppl.*) valitsuses okt-st 1939. — R. kõrgendati auastmes kindralleitnandiks 1938. Ta on osa võtnud Vabadusristi Vendade Ühenduse organiseerimisest ja juhtimisest a-st 1927, olnud Riigikaitse Nõukogu liige a-st 1934, Allveelaevastiku Sihtkapitali keskjuhatuse 1. abiesimees 1934—38, Vabadussõja Ajaloo Komitee juhatuse (a-st 1926) ja Sõjavägede Nõukogu (1925—27 ja a-st 1929) liige ning Sõjateadusliku Kirjanduse Edendamise Kapitali Komitee esimees a-st 1936. Sõjavägede Staabi ülemana on R. olnud sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoner'i (vt. ka *Suppl.*) lähemaks kaastööliseks Eesti riigi kaitsevõime tõstmisel. Uue Põhiseaduse koostamisel a-l 1937 käsitles ta riigivanem K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) ja Vabariigi Valitsuse esindajana ning asjatundjana Rahvuskogus korduvalt Eesti kaitseprobleeme. R. on avaldanud teose „Saaremaa kaitsmine ja vallutamine a. 1917" (Tall., 1937); selle töö põhiallikaks on ta enda poolt 1917. a. koostatud, ametlikele dokumentidele jm. andmeile toetuv üksikasjaline aruanne Saaremaa vallutamise kohta Saksa vägede poolt. Ta sõjateadusliku teose „Juhi otsus ja selle kujunemine" 2. täiendatud ja parandatud väljaanne ilmus Tallinnas 1937. Muist R-i töist mainitagu „Jalaväe tangitõrje probleem" (Tall., 1936) ja „Riigikaitse probleem ja uus Põhiseadus" (teoses „Põhiseadus ja Rahvuskogu", Tall., 1937). R. on kolme E. Vabadusristi Kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); isikl. jm. saadud andmed.

T.

REHBINDER, Nicolai Ludwig v., krahv, kirjanik ja kirjandusloolane, sünd. 6. XII 1823 vkj. Harjumaal Saku mõisas, õppis Tallinna toomkoolis, oli Vene meriväe ohvitser ja suurvürst Konstantin Nikolajevitši reisuseltsiline; ta erustus 1845, teenis tolliametis jm. alal Haapsalus, Liepāja's (Liibavis), Palanga's (Polangen'is) ja Tallinnas; surn. 31. VIII 1876 vkj. Tartus. — R-i seltskondlikus tegevuses avalduvad keiser Nikolai I (vt.) aja balti haritlas-

konna tagasihoidlikud reformipüüded, näit. ka tema toimetatud koguteoseis „Baltisches Album“ (Tartu, 1848) ja „Musenalmanach der Ostseeprovinzen Russlands“ [Jelgava (Miitavi) ja Leipzig, 1854—56]. R. on avaldanud teosed: luuletiskogud „Blätter“ (Tall., 1846), „Neue Gedichte“ (Tartu, 1848), „Vom Meeresstrande“ (Berliin, 1856), „Aus dem Innersten“ (Jelgava, 1873); eepika alal „Des Seemann's Ende“ (Tartu, 1849); draama alal „Der Liebestrank“ (Tall., 1848), „Rizzio“ (Tartu, 1849), „Elfenmärchen“ (Tartu, 1850), „Ein Ring“ (Jelgava ja Leipzig, 1851), „Die Gräfin von Rochepierre“ (Jahrbuch deutscher Bühnenspiele, 1855) ja parimaks peetud töö „Jesus von Nazareth“ (Wiesbaden, 1878); esseed „Ehstländische Skizzen“ (Tall., 1848). Ta paljudest kesiseist luuletisist on parimad need, milles tundeehtsalt avaldub ta pettumus elust ja endagi võimeist. Praegugi omab väärtust R-i koostatud balti-saksa kirjanduse bibliograafia „Die belletristische Literatur der Ostseeprovinzen Russlands von 1800—1852“ (Inl. 1853, nr. 45—48; eritrükina 1853).

J. v. Sivers, Deutsche Dichter in Russland (1855); J. E. v. Grotthuss, Das Baltische Dichterbuch (1894); A. Behrsing, Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung (1928); Geneal. Handb., Estland I, 3 [1934?]. *A. A.*

***REI, August**, poliitikategelane, ajakirjanik ja diplomaat, oli Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei esindajana IV ja V Riigikogu liige; ta on korduvalt toiminud partei keskkomitee esimehena, kellena oli partei mõõdukama, koalitsioonivalitsustest tarbe korral osavõtmist pooldava enamussuuna juhtivaid tegelasi. Dets-st 1928 juulini 1929 asus ta riigivanemana valitsuse eesotsas; sellesse koalitsiooni kuulusid sotsialistide, kristliku rahvaerakonna, tööerakonna ja asunikkude esindajad. R. valitsus sõlmis Nõukogude-Venega kaubanduslepingu ja teostas mitmeid reforme, eriti sotsiaalhoolekande ja hariduse alal (vrd. ka Johanson, L., *Suppl.*), suurendades ühtlasi riigieelarves tunduvalt vastavaid krediite. Riigivanemana võttis R. suvel 1929 Tallinnas vastu Rootsi kuninga Gustav V. Nov-st 1932 maini 1933 kuulus R. välisministrina K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) kabinetti. 1934. a. kandideeris ta (koos K. Päts'i, J. Laidoner'i ja A. Larka'ga) 1933. a. Põhiseaduse alusel riigivanema (sisuliselt presidendi) kohale; oli aug-st 1936 dets-ni 1937 välisministri abiks ja on seejärel teotsenud Moskvas Eesti saadikuna, kellena võttis osa Eesti ja N.-Vene vastastikuse abistamise pakti ning ulatusliku kaubalepingu sõlmimisest (sept-s 1939). Välispoliitika alal on ta pooldanud eriti Eesti lähenemist Skandinaavia riikidele. 1936. a. suveni teotses R. ühtlasi vandeadvokaadina ja on esinenud sageli kõnelejana „Elava Rahva Sõna“ kõnekoosolekuil, õigusteadlastepäevadel, akadeemilisis ühinguis jm. Ta on olnud Alliance Française'i president 1930—36, Eesti Välissuhete Ühingu asutajaid ja selle abiesimees (1937—38) ja teotsenud esimehena Eesti Töölismuusika Liidus ja Tallinna Töölismuusika Ühingus algusest kuni 1938, osaühisuses „Rahva Sõna“, kirjastusosaühingus „Täht“, sihtasutises „Tallinna Rahvamaja“, Tallinna Töölisteatris, Tallinna Töölisspordi Ühingus jm. A-il 1927—28 oli R. „Rahva Sõna“ peatoimetajaid. Tallinna linnavolikogu juhataja oli ta 1930—34. Ta on avaldanud poliitilise sisuga brošüüre, nagu „Eesti rahvamajandus ja Strandmani tollid“ (Tall., 1929) ja „Kas presidendist on meie riigil tulu loota“ (Tall., 1932). A-st 1932 on R. Tartu ülikooli audoktor (*dr. jur. h. c.*).

„Rahva Sõna“ 1936, nr. 11 (A. Oinas), 12 jm. saadud andmed. *T.*

REICHENBACH, Hendrik, vt. RIIKOJA.

REICHENBACH, Marta, vt. SILLAOTS.

***REICHMANN, Jaak**, kohtutegelane, õppis kohalikes algkooles, Tartus H. Treffner'i gümnaasiumis ja Aleksander I gümnaasiumis, mille lõpetas 1896. Ta oli kohtuministriks jaan-st 1921 jaan-ni 1923. R. on olnud Kohtupalati, praeguse Kohtukoja vanemaks esimeheks tänini. A-l 1937 võttis R. Rahvuskogu II koja nimetatud liikmena osa uue Põhiseaduse koostamisest.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

REIMAN, Hugo Karl Ferdinand, statistik, sünd. 28. XII 1886 vkj. Tartus sõiduvoorimehe pojana, õppis Rääbise vallakoolis, Torma khk- ja Tartu linnakoolis, mille lõpetas 1904, täiendas enda haridust hiljemini iseõppimise teel. A-l 1907 asutas ta ühes E. Reinik'u, A. Maaser'i, M. Ploom'i jt. Tartus eesti sotsialistide-revolutsionääride organisat-

siooni ja teotses põrandaaluseis töölisteringes, mistõttu ta 1908 areteeriti ja mõisteti 1909 sunnitööle; sellele järgnes a-st 1914 sundasumine ja siis teotsemine Siberis Jaan Järvepera nime all. A-l 1917 oli R. toitluskomitee juhatuse liige Riias ja Tallinnas, Tallinna linnavolinik sots.-revolutsionääride rühmas, E. Ajutise Maanõukogu liige, E. Sots.-Revolutsionääride Partei juhatuse liige ja ajalehe „Töö Lipp" toimetajaid. A-st 1918 toimis ta ametnikuna mitmes ministeeriumis ja on a-st 1923 Riigi Statistika Keskbüroo Üldbüroo juhataja, kellena on organiseerinud rahvastiku, tervishoiu, hariduse ja sotsiaalstatistikat. — R. on olnud Tallinna Filosoofilise Ühingu, „Draamastuudio" ühingu, Tallinna töölisteatri ja Eesti Teatrimuuseumi Ühingu juhatuse liige, „Draamastuudio" teatrikooli juhataja 1923—25 ning teotsenud Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuses jm. R. on avaldanud brošüüri „Filosoofia ajaloo käsitamise ülesanded" (Tall., 1920), teosed „Eestlaste rassiline koostis" (Tartu, 1931) ja „Rahvastikuprobleeme Eestis" (Tall., 1937), arvukalt filosoofilise, ühistegelise ja eriti statistilise sisuga kirjutisi Statistika Keskbüroo ja Konjunktuurinstituudi väljaandeis, nagu „Eesti Statistika" ja „Konjunktuur", ajakirjus „Kasvatus", „Teater" ja ajalehis; ta on tõlkinud W. Jerusalem'i õpperaamatu „Sissejuhatus filosoofiasse" (Tall., 1922) ning olnud ajalehtede „Ühistegelane" ja „Ühistegelised Uudised" toimetajaid 1922.

Isikl. kogutud andmed. *A. T-s.*

***REIMAN, Liina,** näitlejanna, on teotsenud 1925—33 „Vanemuise" teatris, ühtlasi a-il 1928—30 „Estonia" laval, viibis 1931 enesetäiendamise otstarbel Kesk- ja Lääne-Euroopas. A-il 1935—38 on R. toiminud rööbiti „Estonias" ja E. Draamateatris, sügisest 1938 alates ainult „Estonias". Ka on ta esinenud korduvalt pikemail külaskäiguetendusil Soomes, nii eriti a-il 1932—38, saades suure talendina kõikjal rohke menu osaliseks. A-st 1916 on R. abielus prof. R. Kull'iga (vt. ka *Suppl.*).

„Teater" 1935, nr. 1 (A. Üksip); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

REIMAN, Marie, seltskonnategelane, sünd. 29. XI 1878 vkj. Viljandimaal Suure-Jaanis kaupmees Karl Reiman'i tütrena, õppis S.-Jaani vallakoolis, Viljandis Adda Blossfeldt'i ja Marie Dumpf'i erakooles, lõpetas 1898 Tartus A. Grass'i kõrgema eratütarlastekooli; hiljemini on ta õppinud laulmist, maalimist, majapidamist ja käsitööd. R. on olnud Tartus 1910—11 „Käsitöölehe" ja 1911—27 ajakirja „Naesterahva Töö ja Elu", pärastise „Naiste Töö ja Elu" toimetajaid, ühtlasi Tartu Naisseltsi majapidamise kooli juhataja 1924—26, Tartu Lasteaia Seltsi asutajaid (1905), selle juhatuse liige ja a-st 1926 auliige, Tartu Naisseltsi asutajaid (1907) ja kirjatoimetaja 1907—17, esinaine 1917—35 ja hiljemini selle aujuhataja. R. on edendanud rahvuslikku käsitööd ajakirjanduse, kursuste ja näituste kaudu, teotsenud Eesti Naisorganisatsioonide Liidus, osaühingus „Kodukäsitöö", Punase Risti Tartu komitees, Tiisikuse Vastu Võitlemise Seltsis, lastekodus „Lastela", Pimedate Abiandmise Seltsis, vaeste hoolekande alal jm. Ta on olnud Tartu linnavolikogu liige rahvaerakonna rühmas 1919—24 ja 1925—27. A-st 1935 elab R. Suure-Jaanis veskipidajana.

Post. 1928, nr. 338; „Taluperenaine" 1928, nr. 12; „Eesti Naine" 1929, nr. 1; album: Tartu Naisselts 1907—1937 (1937); isikl. saadud andmed.

K. E. S.

***REIMANN, Rudolf,** luuletaja ja õpetaja, on toiminud Võru seminari õpetajana kuni 1930, Virumaal Aseri ja Kohtla-Järve algkooli juhatajana 1931—36, seejärel vabakirjanikuna Virumaal. Viimaseil a-il on ta avaldanud rea teoseid peamiselt koolikirjanduse alal: emakeele lugemikud 5. ja 6. õppeaasta jaoks „Eesti kirjanikke" I, II (Tartu, I 1932, 2. tr. 1936; II 1933), „Kirja tööraamat" 5. õp.-a. (Tartu, 1933) ja sama 6. õp.-a. (Tartu, 1933), „Emakeel" 5. ja 6. õp.-a. (Tall., 1933; J. Käis'i poolt toimetatud metoodiliste käsiraamatute seeria „Uusi teid algõpetuses" IV jao 1. osa), „Lugemise tööjuhatusi" 5. õp.-a. (Tall., 1934, 2. tr. 1935) ja sama 6. õp.-a. (Tall., 1934, 2. tr. 1935), emakeele tööraamatud „Esimesed vaod" 3. õp.-a. (Tartu, 1935, 2. tr. 1936) ja sama 4. õp.-a. (Tartu, 1935, 2. tr. 1936), „Keelesõbra töövihud" nr. 1—4, 5. õp.-a. (Tartu, 1937) ja sama 6. õp.-a. (Tartu, 1937); peale selle lastenäidendi „Jõulutäht" (Tartu, 1934).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

REINDORFF, Günther, graafik ja maalikunstnik, sünd. 14. I 1889 vkj. Peterburis kontoriametniku pojana,

õppis Peetri reaalkoolis Tallinnas ja 1906—13 A. Stieglitz'i (vt.) kunstikoolis Peterburis, töötas siis stipendiaadina välismail, peamiselt Pariisis. R. komandeeriti 1915 Vene riiklikku väärtmärkide trükikotta, kus ta peakunstniku abina, hiljemini iseseisvalt töötas rahamärkide, postmarkide ja muude graafiliste tööde valmistamisel kuni sügiseni 1920. R. toimib a-st 1920 Tallinnas, kus on olnud Riigi Kunsttööstuskooli (a-st 1938 Riigi Kõrgema Kunstikooli) õpetaja ja hiljemini selle graafika-ateljee ja a-st 1936 ühtlasi graafikaosakonna juhataja. Ta on teostanud rea kunstiteekondi välismaile ja töötanud a-st 1921 pidevalt ka kunstnikuna-konsultandina Riigitrükikojas, eriti rahamärkide valmistamisel. A-st 1923 on ta E. Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu liige; olnud Rakenduskunsti ühingu „RaKü" asutajaid (1932) ja selle esimees 1935—36, a-st 1937 Kujutava Kunsti Sihtkapitali esinduskogu juhatuse abiesimees ja a-st 1937 ühtlasi Kunsti Sihtkapitali valitsuse liige. — Graafikas on R. andnud suurema kogu mitmesuguseid peenelt teostatud joonistisi kodu- ja välismaa teemadel, oforte, linoollõikeid, eksliibriseid, raamatugraafilisi teoseid, auaadresse ja muud rakendusgraafikat, valmistanud samuti käibelolevate rahamärkide kavandid. Maalikunstnikuna on ta tuntud tugevate dekoratiiv-stilistiliste kalduvustega pastellistina maastiku- ja rannamotiivide alal. Ta parimaid teoseid sel alal on „Laeva ehitamine" („Tütarsaar") a-st 1926 (Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas); siis mainitagu joonistist „Voka" (1925; E. Kunstimuuseumis Tall-s), värvilist aplikatsiooni — pannood „Muistsel ajal" (1934) ja suurt värvilist joonistist — kompositsiooni „Viimsed tunnistajad" (1935). 1938. a. viimistles R. ta enda poolt leiutatud originaalset maneeri — oleoakvatüüpia-aplikatsiooni. Sellest sarjast on esiletõstetavad ta teosed „Saatus", „Eelkevade aimus" ja „Heroiline põhjamaa motiiv" (1938). R. on võtnud osa ka eesti kunsti esindusnäitusist välismail.

Isikl. jm. saadud andmed.

A. V.; T.

REINTALU (end. perekonnanimi kuni 1935 **Reinthal**), **Johannes**, omavalitsus- ja majandustegelane, sünd. 19. III 1875 vkj. Viljandimaal Kurista v. Aidu külas õpetaja pojana, õppis 1888—89 Põltsamaal kroonu-algkoolis ja 1889—93 Eesti Aleksandri linnakoolis, mille lõpetamise järel õppis vallakirjutaja ametit, oli 1895—97 vallakooliõpetaja Raplas ja 1897—1905 vallakirjutaja Harjumaal Ravila (sel ajal Nikolai) vallas, toimides 1901—03 ühtlasi Alavere vallakirjutajana; 1904. a. kevadest 1905. a. lõpuni teotses ta samas ametis Kohilas. Sunnitud s. a. dets-s siit põgenema, elas R. maapagulasena Sise-Venemaal ning Peterburis ja siirdus sügisel 1906 Narva ajalehe „Põhjanaela" toimetuse liikmeks. Selle lehe kinnijäämise järel asus ta märtsis 1907 Tallinnas „Sõnumete" toimetusse ja s. a. suvel „Virulase" juurde ametisse. A-il 1908—09 töötas R. mõne kuu „Päevalehe" toimetuses, kust jälle siirdus „Virulase" juurde. 1909. a. lõpul läks „Virulane" ostu teel J. Järvelt (vt.) M. Antje omanduseks. Et tekkisid kahtlused „Virulase" väljaandmise kulude katte allikais (oletati abiraha saamist saksa ringkonnilt), lahkus R. jaan-s 1910 ühes mitme teise toimetuse liikmega (J. Mändmetsa, P. Olaku, Ed. Hubel'i jt.) „Virulase" toimetusest, asutades uue päevalehe „Tallinna Teataja" (ühes kaaslehega, 3 korda nädalas ilmuvate „Tallinna Uudistega"), mille vastutava toimetajana R. toimis a-il 1910—14. Loobunud toimetustööst, oli ta 1914—33 juhatuse esimeheks Tallinna Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuses (pärastises Eesti Vastastikuses Krediit-Ühisuses, praeguses Eesti Laenu Pangas), mille nõukogu liige ta on olnud selle asutamisest 1909—14 ja alates 1933. 1917. a. revolutsiooni algupoolel sai R. Harjumaa miilitsaülemaks ja valiti s. a. sügisel Harju maakonnavalitsuse esimeheks, mis kohalt ta s. a. dets-s enamlaste poolt tagandati. Saksa okupatsiooni ajal panganduse ja äri alal teotsenud, jätkas R. 1918—20 oma tegevust Harju maakonnavalitsuse esimehena, olles ühtlasi 1919—20 Asutava Kogu liige rahvaerakonna rühmas. A-il 1920—21 toimis ta Petseri maaülemana, teostades seal perekonnanimede panemise ja valdade ümberkorralduse. A-il 1924—27 oli ta Tallinna linna revisjonikomisjoni esimees ja 1927—36 Tallinna vaeslastekohtu esimees. — Majanduse alal on R. toiminud peale selle juhatuse esimehena või liikmena mitmes ühingus,

ms. esimehena a-st 1924 Kartuliühingute Liidus (asutatud 1921), mis on korraldanud ning arendanud Eesti piiritustööstust ja kartulieksporti. Ühtlasi on R. juba nooreast alates agaralt ning viljakalt teotsenud paljudes seltskondlikes organisatsioones. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsis on ta juhatuse liige a-st 1910 ja valiti 1922 seltsi auliikmeks. A-l 1916 asutati ta eestvõttel Tallinna Meestelaulu Selts, mille esimees ta on olnud 1927—39; nov-st 1939 peale on ta selle auesimees; samuti oli ta Eesti Lauljate Liidu (asutatud 1921) organiseerijaid ja 1922—25 ja a-st 1937 selle juhatuse liige; ühtlasi on ta a-st 1926 kindlustusseltsi „Eesti Union" esimees. R. on ms. avaldanud (osalt Joh. Puhasorg'i varjunime all) väheldased jutustised „Ka „parem" seisus" (Peterburi, 1906) ja „Meie elu" (Tall., 1909), brošüüri „Keiser Paul I, tema elu ja surm" (*ibid.*, 1908) ja arhiiviandmete najal koostatud teose „Mahtra sõda" (*ibid.*, 1923).

„Vaba Maa" 1935, nr. 77; Pvl. 1935, nr. 89; isikl. jm. saadud andmed.

R. K.

REINVALDT, Edvin, zooloog, sünd. 8. IX 1890 vkj. Haapsalus kaupmehe pojana, omandas alghariduse Haapsalu ja Tallinna algkooles, lõpetas 1910 Tallinna Peetri reaalkooli, õppis 1910—11 Riia polütehnikumi keemiaosakonnas ja 1913 ning 1920—25 Tartu ülikoolis, mille lõpetas zooloogia magistrina. R. võttis osa Maailmasõjast ja E. Vabadussõjast, kus ülendati kapteniks. A-l 1923 töötas ta Londonis ja 1927—28 Budapesti ülikoolis, kus omandas 1928 dr. phil. astme. A-il 1922—28 oli R. Tartu ülikooli zooloogiainstituudi assistent, pärast seda s. a. põllutööministeeriumi kalanduse stipendiaat, a-l 1930 sama ministeeriumi kalanduse inspektor ja toimib a-st 1931 kalanduse eriteadlasena; ühtlasi on ta a-st 1929 Riiklikkude Kalakasvanduste juhataja, a-st 1935 õppeülesandetäitja Tartu ülikoolis, a-st 1938 Loodusvarade Instituudi liige ja a-st 1936 tegev Kalanduskoja juhatuses. — R-i teaduslikest töist mainitagu väitekirja „Adatok a házi-és a vándorpatkány (Epimys rattus Linné és Epimys norvegicus Erxl.) him párzószervének alaktanához" (Budapest, 1928) ja põhjapanevat uurimust Eesti pisiimetajate kohta „Beiträge zur Muriden-Fauna Estlands" (*Acta* A XII$_1$, Tartu, 1927). R. on avaldanud kirjutisi ajakirjus „Loodus", „Loodusevaatleja", „Eesti Loodus", „Laevandus ja Kalandus", „Kalandus", maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti" jm. Ta oli Loodusuurijate Seltsi (Tartus) väljaannete toimetaja 1927 ja on „Kalanduse" toimetaja a-st 1933.

Isikl. saadud andmed. *H. K-i.*

***REISIK, Marie**, seltskonnategelane, õppis 1895—1904 Pärnu tütarlastegümnaasiumis, mille lõpetas. R. on teotsenud Eesti Naisorganisatsioonide Liidu, praeguse (a-st 1930) Eesti Naisliidu juhatajana tänini, oli juhtivalt tegev E. Naisliidu Kodumajanduse Instituudi ja sotsiaalkooli ellukutsumisel ning on algusest (1935) peale nende juhataja. Ka on ta olnud IV ja V Riigikogu liige rahvaerakonna, resp. rahvusliku keskerakonna rühmas, E. Haridusliidu juhatuse liige a-st 1927, Kodumajanduskoja liige a-st 1936 ja E. Naisliidu häälekandja „Naiste Hääl" vastutav toimetaja 1926—32. Tartu Naisseltsi auliige on R. a-st 1932, Tartu Naisühingu auliige a-st 1934 ja Tallinna Naisklubi auliige a-st 1937.

Post. 1937, nr. 35 (H. Mäelo, J. Tõnisson); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

REPNIN, Anikita Ivanovitš, krahv, Vene sõjaväelane ja Liivimaa kindralkuberner, sünd. 1668 bojaari pojana, alustas 16-aastasena teenistust Moskva õukonnas ning pääses varsti tsaar Peeter I (vt.) lähedaste ringi. Ta võttis osa Aasovi retkist 1695—96 ning streeletsite mässu summutamisest 1698. Kevadel 1701 juhatas R. sakslasile Riia juurde toetuseks saadetud Vene väeosa, võitles 1702—04 Ingeris ning oli kaastegev Narva vallutamisel. Järgmisil a-il teotses ta oma diviisiga Poolas ja võttis juhtival kohal osa Poltava lahingust. Talvel 1709—10 blokeeris R. Riiat. Ta määrati linna kapituleerumise järel juulis 1710 Liivimaa kindralkubernerіks, kellena tegeles peamiselt sõjaliste küsimustega, kuna tsiviilvõim läks üle s. a. okt-s Liivi- ja Eestimaa täisvolinikule parun G. J. Löwenwolde'le (vt.). A. 1711 asus R. sõtta türklaste vastu, võitles 1712—19 Põhja-Saksamaal ning määrati apr-s 1719 uuesti Liivimaa kindralkub-ks ja 1724 ühtlasi sõjakolleegiumi presidendiks. A-l 1720 sai ta ka järelevalveõiguse Riia magistraadi üle. Kaastegevuse eest Katariina I

troonile tõstmisel ülendati R. 1725 kindralfeldmarssaliks; surn. 3. VII 1726 vkj. Riias. — R-i kui Liivimaa kindralkuberneri peatähelepanu nõudsid sõjaväelised küsimused. Maa siseolude kujundamisel näib ta mõju olevat võrdlemisi väike. Peaaegu kõik ta sammud ses suhtes toimusid keskvalitsuse või rüütelkonna algatusel. Viimasega oli R. heas vahekorras ning toetas jõudumööda selle püüdeid uute eesõiguste hankimiseks Katariina I ajal. Ka mõisade kinkimine Liivimaa rüütelkonnale 1725 olevat toimunud suurel määral tema mõjustusel. Riia linnaga oli R-i vahekord võrdlemisi hea, mis asjaolu aitas mõnevõrra kergendada keskvalitsuse poolt linnale avaldatud survet.

R-i arhiiv ERKA-s; Р. Б. Сл. ; J. Eckardt, Livland im achtzehnten Jahrhundert (1876); A. Buchholtz ja A. v. Bulmerincq, Actenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710—1740 I (1902), II (1903), III (1906). *E. T.*

RICHTER, Otto Moritz Arthur v., Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 17. XI 1824 vkj. Tartus Liivimaa maanõuniku ja endise maamarssali Eduard v. R-i pojana, õppis 1842—43 Tartu ülikoolis ja 1844—45 Berliini ning Heidelbergi ülikoolis õigusteadust; ta pidas Liivimaal mõisu, oli 1852—60 Tartus kreisikohtunikuks ja Liivimaa talurahva rentpanga Eesti osakonna direktoriks. A-il 1860—62 oli R. Liivimaa rüütelkonna sekretär, a-st 1862 maanõunik, seejuures 1882—87 resideeriv maanõunik ja a-st 1887 kuni surmani Liivimaa mõisade-krediitseltsi peadirektor; surn. 12. XI 1892 vkj. Riias. — Kuuludes 1860-ndate aastate keskpaigani vabameelsesse aadliparteisse, võttis R. elavalt osa mõisnikkude kodukariõiguse kaotamise, teoorjuse lõpetamise ja lahkuvaile rentnikele nn. melioratsioonitasu maksmise küsimuste arutamisest. Varsti pärast seda aga läks ta üle vanameelsesse parteisse ja tõusis selle juhiks. Eriti aktiivne oli R-i osavõtt Liivimaa rüütelkonnas a-st 1864 päevakorral olnud maamaksunduse reorganiseerimise küsimuse arutamisest ja vastavate eeltööde tegemisest, milledest tähtsaim oli Liivimaa era- ja kirikumõisade maa mõõtmine, hindamine ja katastreerimine 1872—75. R-i ettepanekul kutsus maapäev 1869 ellu Liivimaa rüütelkonna statistikabüroo, mis kujunes hiljemini Liivimaa katastriametiks. A-l 1877 võttis maapäev R-i ja maanõunik K. v. Brasch'i mõjustusel vastu otsuse, mille järgi muutmata jäi korraliste provintsiaalmaksude süsteem. Küll aga koormati äsjakatastreeritud ja seni maksuvaba olnud mõisamaa erakorraliste lisamaksudega (nn. Willigungen). Samal maapäeval suutis R. tagasi tõrjuda vabameelsete algatuse asuda kohaliku provintsi põhikorra reformimisele ses suunas, et ka talupoegadel oleks võimalik teataval määral osa võtta maaomavalitsuse kõrgemaist astmeist. Kuigi see küsimus tekitas järgnevailgi a-il balti-saksa poliitilisis ringkonnis suurt elevust (vrd. ka Samson, Hermann), jäid muudatused sel alal siiski teostamata. Resideeriva maanõunikuna (kelleks ta oli tegelikult peaaegu üksinda a-st 1878, maapäeva otsuse alusel aga a-st 1882) esines R. 1879. a. algusest peale korduvalt ja ägedalt süüdistusega kuberner A. v. Uexküll-Güldenbandt'i (vt. *Suppl.*) ees eesti ja läti rahvusliku trükisõna, eriti „Sakala" äärmiselt kahjuliku mõtte- ja teotsemissuuna pärast. Liivimaa rüütelkonna esindajate pealekäimise tagajärjel vallandas trükiasjade peavalitsus 1882 senised Riia eesti ja läti ajakirjanduse tsenseerijad P. Mets'a (vt. *Suppl.*) ja Rupperts'i. Kui trükiasjade peavalitsus kavatses 1883 koondada kogu eesti ajakirjanduse tsenseerimise Tallinna tsensori kätte, oli R. resideeriva maanõunikuna selle vastu ja soovitas kogu eesti ajakirjanduse tsenseerimist Riias. Kompromissina koondati kogu eesti ajakirjanduse tsensuur 1884 Tartusse. R-i resideerivaks maanõunikuks oleku ajal toimus Liivimaal ka senaator N. A. Manassein'i (vt.) revisjon. R. lootis alul, et revisjon osutub rüütelkonnale kasulikuks, pidi aga varsti selles lootuses pettuma.

Alb. Livonorum (1908); Rig. Alm. (1892), lk. 37—40; A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925), II (1930); H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—83. a. („Looming" 1929, nr. 4); N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932), lk. 54.

J. Kt.

***RIDALA** (pseud.; kodanikunimi **Grünthal**), **Villem**, kirjanik ja keeletead-

lane, õppis Hellamaa khk-koolis 1891—95, Kuressaares prl. Eisenschmidt'i erakoolis 1895—97 ja Kuressaare gümnaasiumis 1897—1905. Juba gümnaasiumis tutvus R. ms. itaalia keelega, lugedes G. Carducci't ja G. d'Annunzio't, uus-kreeka, ungari ja soome keelega. — R. on toiminud eesti keele lektorina Helsingi ülikoolis tänini. A-st 1920 on ta La Fontaine'i Kirjanduse Seltsi (Budapestis) välisliige, a-st 1931 Soome Kirjanduse Seltsi ja Kalevala Seltsi välisliige. R. kirjutis „Päevaraamatu lehed" on ilmunud „Noor-Eesti" II albumis (1907) pseudonüümi all „Haljangu Lembit". Ta on avaldanud teosed: luuletiskogud „Sinine kari" (Tartu, 1930) ja „Meretäht" (Tartu, 1935), „Eesti kirjanduse ajalugu" III (Tartu, 1929); kirjutised: „Ernst Enno" (E. Kirj. 1925), „Larin Kyösti elulugu ja tööd" (L. Kyösti novellikogus „Kroonu tüürimees", Tartu, 1928), „Eräistä yksitavuista sanoista ja niiden rinnakkaismuodoista virossa" (Suomi V, 10, 1930), „Eesti rahvaluule keelest" (teoses „Tervitus lahe tagant", Tartu, 1931; sama E. Kirj. 1931); luuletõlke, L. Kyösti „Valge neitsit" (Haapsalu, 1930). Teises trükis on ilmunud R. luuletiskogud „Laulud ja Kauged rannad" (Tartu, 1938). Ta oli teose „Eesti rahvalaulud" I, II (Tartu, 1926, 1932) toimetajaid. Ka on R-l valminud doktoriväitekiri täis- ja osasihitise tarvitamise kohta läänemeresoome keelis.

K a m p m a a, Peaj. IV (1936); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***RIGBY (Eastlake), Elizabeth**, inglise kirjanik. — R. anonüümselt ilmunud novellikogu „Livonian Tales" on avaldatud B. Linde (vt. ka *Suppl.*) tõlkes eesti keeles pealkirja all „Liivimaa jutud" (Tall., 1930). *T.*

***RIIKOJA** (end. perekonnanimi kuni 1924 **Reichenbach**), **Hendrik (Heinrich)**, lõpetas Nikolai I gümnaasiumi Tallinnas 1910. — R. on olnud Tartu ülikooli selgrootute zooloogia erakorraline prof. kuni 1929 ja s. a-st korraline prof., matemaatika-loodusteaduskonna dekaan 1930—37, ühtlasi zooloogiainstituudi ja -muuseumi juhataja 1930—32 ja 1935—39. Ta on töötanud aktiivselt kaasa Loodusuurijate Seltsi juhatuses, ms. abiesimehena 1929—36, Tartu Ülikooli juures oleva Eesti Veekogude Uurimise Komisjoni hüdrobioloogia-osakonna juhatajana 1924—39, Eesti Kodu-uurimise Seltsi abiesimehena a-st 1939 ja Rahvusvahelise Limnoloogide Nõukogu liikmena ning Limnoloogide Ühingu esindajana Eestis. Loodusvarade Instituudi liige on ta a-st 1937. R. on viibinud kongressidest osavõtmise ja teaduslikul otstarbel korduvalt välismail, viimati a. 1939 Rootsis ja Taanis. Ta on jätkanud tööd Eesti veekogude uurimise alal, uurides lähemalt Tamula ning Vagula järve (1932—33), Aegviidu ümbruse järvi (1935—36) jt. R. poolt avaldatud teaduslikest jm. töist mainitagu veel järgmisi: „Suvisest hapnikukihitusest eutroofsetes järvedes" (LUS-i Aruanded XXXV, 3/4, Tartu, 1929), „Zur Morphometrie einiger Seen Eestis" 2 osas (*ibid.* XXXVII, 1/2, Tartu, 1930 ja XLIII, 1/2, Tartu, 1936), „Über die Fischmarkierungsversuche im Emajõgi im Jahre 1929" (*ibid.* XXXVII, 3/4, Tartu, 1931), üksikasjalikku ja ulatuslikku käsitlust „Eesti järvede nimestik" (*ibid.* XLI, 3/4, Tartu, 1934), „Järvede levimisest Eestis" (*ibid.* XLII, 3/4, Tartu, 1935; koos A. Kärsna'ga) ja „Eestikeelseid zooloogilisi oskussõnu" (Tartu, 1930; koos J. V. Veski'ga). Peale selle on R. olnud kaasautoriks algkooli loodusloo õpperaamatuile, avaldanud kirjutisi ajakirjus „Eesti Loodus" ja „Laevandus ja Kalaasjandus", Tartu ülikooli zooloogiainstituudi ja -muuseumi ning Tartu Ülikooli juures oleva Eesti Veekogude Uurimise Komisjoni väljaandeis. Ka on ta tõlkinud L. Joubin'i teose „Mereloomade moonded" (Tartu, 1935) ja olnud „Eesti entsüklopeedia" zooloogia osakonna toimetaja ning „Väikese entsüklopeedia" toimetuse liige.

Isikl. jm. saadud andmed.

H. K-i.

RINNE, Leo (Alfred Leopold), põllumajandusteadlane, sünd. 7. XII 1892 vkj. Pärnus postiametniku pojana, lõpetas 1911 Riia reaalkooli ja õppis 1911—15 Riia polütehnikumi põllumajanduse osakonnas, mille lõpetas 1. järgu õpetatud agronoomi astmega; ta oli 1915 Riia lähedal Petermuiža (Peterhof'i) põllunduskatsejaama assistent, lõpetas a-l 1916 Petrogradi Mihhaili suurtükiväekooli ja toimis 1917—20 jaoskonna-agronoomina Kaluuga kub-s Borovski maakonnas. R. on a-st 1921 olnud E. Sooparanduse Seltsi Tooma sookatsejaama, a-st 1938 Tooma Soouurimise ja Katseinstituudi juhataja, 1924—29 üht-

lasi Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna maaparanduse ja geodeesia dots. ja a-st 1929 korraline prof.; ta on viibinud korduvalt välismail. A-l 1927 omandas ta Tartu ülikoolis dr. agr. astme. — R. on olnud Vee- ja Maaparanduse Ühingute Liidu esimees selle asutamisest saadik a-st 1931, E. Agronoomide Seltsi, Balti Agronoomide Liidu, Tartu E. Põllumeeste Seltsi, Riikliku Katseasjanduse Komitee ja Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi juhatuse liige, Rahvusvahelise Mullateaduse Seltsi Sookomisjoni sekretär a-st 1935 jm. tegev. Ta on juhatanud E. Sooparanduse Seltsi nõuandetööd sookultuuri alal ja pidanud loenguid kursusil. Sookultuuri uurides ja propageerides on ta palju kaasa aidanud sooharimise edendamisele. R. on avaldanud rohkesti kirjutisi ajakirjus „Agronoomia", „Põllumees", „Uus Talu", „Põllumajandus", „Niit ja Karjamaa", „Zeitschrift für Bodenkunde", „Ernährung der Pflanze", „Jahrbuch für Moorkunde", Baltimaade agronoomide kongresside aruandeis, aastaraamatus „Sookultuur", mille toimetajaks ta olnud a-st 1923, ja Põllumajanduse Peavalitsuse (resp. osakonna) aastaraamatus I—III (Tall., 1927, 1929, 1936), teoseis „Põllumehe käsiraamat" I, II (Tartu, 1926, 1928), „Fourth International Grassland Congress" (1937) jm. R. töist mainitagu: „Eesti madalsoode kõlblikkusest põllumajanduslikuks taimekasvatuseks" (Tartu, 1927; väitekiri), „Madalsoo-heinamaa fosforhappeväetus, eriti Eesti fosforiit väetisena" (*ibid.*, 1928), „Maaparanduse alused" (Tall., 1931), „Über die Tiefe der Eisbildung und das Auftauen des Eises im Niederungsmoor" (*Acta* A XX$_5$, Tartu, 1931), „Andmeid heinaseemnesegude valikust kultuurniitude sisseseadmiseks" (*ibid.*, 1934), „Lühike sookultuuri õpetus algajale sooharijale" (Tall., 1935), „Sooparandusest Eesti taludes" (Tartu, 1937) ja „Sooniidu kaaliväetus" („Agronoomia" 1938). A-st 1938 on R. „Põllumajandusliku entsüklopeedia" toimetuse nõukogu liige.

Isikl. jm. saadud andmed.

K. L.; T.

***ROHT, Richard**, kirjanik, on teotsenud vabakirjanikuna Tartus kuni 1927, Tallinnas 1927—28, Sangaste v. 1928—30 ja hiljemini peamiselt Tallinnas. Näitlejanna Elli Põder-R-ga oli ta abielus 1919—29. — R. on avaldanud produktiivse kirjanikuna järgmised, üldiselt realistlikku laadi teosed: romaanid „See, millest avalikult ei räägita" (1928), „Aeg" (1929), „Nauding" (1929), „Elu on ilus" (1930), „Vastsed rajad" (1933), „Võitluse teel" (1933), „Esimene armastus" (1935), „Verioja mõis" (1936), „Igapäevased inimesed" (1937), „Ummiktänav" (1937), „Elutee" (1938), „Inimsaatused" (1938), „Kuldsed päevad" (Tall., 1939; teised ilm. Tartus), „Talulapsed" (1939) ja jutustise „Punane liblikas" (1934), novellikogu „Vabadus ja vangla" (1932); laste- ja noorsoojutustised „Laanekohus" (1928), „Väikesed rändurid" (1934), „Noor elulaevnik" (1934), „Vetepojad" (1934), „Valeküüs ja Tuhknai" (1935) ja „Suvised rõõmud" (1936); mälestusteraamatud „Sõjasõit" (1928), „Vana Võrumaa" (1934), „Tsaari ohvitser" (1935) ja „Kahuriliha" (1936). R-i tõlkes on ilmunud J. ja W. Grimm'i „Muinasjutud" II (1931).

K a m p m a a, Peaj. IV (1936); „Kaja" 1931, nr. 243, 244; „Vaba Maa" 1931, nr. 246; Pvl. 1931, nr. 286 jm. saadud andmed. *T.*

RONK, Hoia, vt. **HINDREY.**

ROOS, Ants (Hans), pedagoog, sünd. 24. III 1885 vkj. Paides rätsepa pojana, õppis Türi khk-koolis, Tallinna linnakoolis, 1906—07 Tallinnas pedagoogilisil kursusil ja sooritas 1910 küpsuseksami Pärnus; a-il 1910 ja 1913—17 õppis ta Peterburi ülikoolis germaani filoloogiat ja filosoofiat ning 1925—27 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas mag. phil. astmega pedagoogika alal. R. on töötanud sepapoisina, lukusepana Tallinnas, kontoriametnikuna, lukusepana ja masinistina Peterburis, siis 1907—10 õpetajana Uue-Vändras Juurikaru ja Saalema koolis. Seoses Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi tegevusest osavõtuga süüdistati teda agitatsioonilises propagandas ja saadeti 1910 Arhangelski kubermangu 3 a-ks. A-il 1917—19 oli R. Ajutise Maanõukogu liige, 1917—19 õpetaja Tallinna poeglaste kaubanduskoolis, 1919 Harjumaa koolinõunik ja a-st 1919 Tallinna õpetajateseminari juhataja kuni 1925, mil ta sõjavägede ülemjuhataja poolt vallandati ametist. Samal ajal töötas R. ka keskkooli käsitööõpetajate ettevalmistuskursuste juhatajana ning Tallinna tehnikumi, naiskutsekooli ja Rahvaülikooli lektorina. A-il 1925—28 ta organiseeris

ja juhatas Tartu kutsevaliku nõuandebürood, töötades ühtlasi lektorina kunstikoolis „Pallas", Rahvaülikoolis jm. A-st 1928 toimib ta Tallinna I tütarlastegümnaasiumi juhatajana. — R. on olnud tegev „Ühistöös", Tallinna Õpetajate Seltsis, Eesti Õpetajate Liidus, Soome-Ugri kultuurkongresside toimkonnas, Karskusliidus, Nimede Eestistamise Liidu keskjuhatuses, Isamaaliidu Tallinna osakonnas jm. A-l 1937 oli ta Rahvuskogu I koja liige. Ka on ta sageli olnud lektoriks mitmesuguseil kursusil ja kongressidel. R. on toimetanud ajakirju „Kasvatus" 1919—22, „Kevadik" 1926—28 ja „Lootusringi juht" a-st 1928, teinud kaastööd ajakirjadele ja ajalehile, avaldanud mõned brošüürid ja teose „Jean Jacques Rousseau" (Tartu, 1930), mis sisaldab Rousseau biograafia ja katkendi ta tööst „Émile". Pedagoogilises tegevuses on R. taotelnud demokraatliku kasvatuse põhimõtte rakendamist ning võimaldanud kasvandikele isetegevust ja autonoomiat.

Isikl. saadud andmed. *J. Ks.*

ROOS, Jaan, bibliofiil ja kirjandustegelane, sünd. 9. I 1889 vkj. Põltsamaa khk-s Pajusi v. taluniku pojana, õppis Kalana külakoolis, Põltsamaa khk-koolis ja 1905 E. Aleksandri linnakoolis Põltsamaal, 1906—12 H. Treffner'i gümnaasiumis Tartus, 1912—16 Tartu ülikoolis alul õigusteadust ja siis usuteadust. Pidanud prooviaastat Kolga-Jaanis ja Raplas, oli R. 1917—23 Paide tütarlastegümnaasiumi ja seejärel kuni 1936 Tartu linna tütarlastegümnaasiumi juhataja. Ta on teotsenud mitmes organisatsioonis, olles ms. olnud EKS-i abiesimees a-st 1924 ja Keskkoolijuhatajate Ühingu juhatuse esimees 1933—36. — R-i silmapaistvamaks tegevusalaks on eesti trükitoodete süstemaatiline kogumine, mida ta alustas a-l 1916. Ta 10 000-köiteline raamatukogu, mis sisaldab $^2/_3$ eestikeelseid teoseid, on suurim eraisikute kogude hulgas Eestis ja võistleb harulduste ning väärtuslikkude eesti trükitoodete poolest meie tähtsamate avalikkude raamatukogudega. Kultuuriloolisist ja bibliofiilseist nõudeist tingitud põhjusil leiavad selles kogus aset kõik vanemad trükised XVII-st XIX s. 1. poole lõpuni, kuna alates XIX s. 2. poolest pääsevad sinna ainult originaalsed ja paremad, hästi säilinud väljaanded peamiselt ilukirjanduse alalt. R-i sulest on ilmunud eriraamatuina: „Põltsamaa minevik" (Tartu, 1914), „Lühike eesti raamatu ajalugu" (*ibid.*, 1936), „Jakob Hurt" (Tall., 1936), õpperaamatud „Kirjandusteose analüüs" (Tartu, 1934) ja „Ülevaade eesti kirjandusest" (*ibid.*, 1936; 2. tr. 1938). Ka on ta olnud kirjanduse õpperaamatute kaasautoriks ja avaldanud hulga artikleid eeskätt kirjanduslikkude küsimuste kohta ajakirjus („Eesti Kirjandus", „Looming", „Kasvatus", „Eesti Kool"), koguteoseis ja ajalehis („Postimees", „Päevaleht"). R. oli koguteose „Jaan Tõnisson töös ja võitluses" (Tartu, 1938; selles on temalt ilmunud kirjutis „Jaan Tõnissoni elukäik") toimetaja ja on a-st 1937 „Eesti rahvaleksikoni" peatoimetaja.

F r. P u k s o o, Raamatuharrastusest ja Jaan Roosist kui bibliofiilist (E. Kirj. 1939, nr. 1); isikl. saadud andmed.

F. P.

ROOSILEHT, August, maalikunstnik ja graafik, sünd. 14. II 1887 vkj. Järvamaal Vajangu (end. Einmanni) v. põllumehe pojana, sai üldhariduse Roosna-Tammiku vallakoolis ja Paide linnakoolis, kunstilise hariduse 1906—07 A. Stieglitz'i (vt.) kunstikoolis Peterburis, 1908—10 Münchenis eraateljeedes ja 1910—12 Kunstide Edendamise Seltsi koolis Peterburis, kus õppis peamiselt graafikat. Ta oli 1914—18 sõjateenistuses, on toiminud joonistusõpetajana 1918 Põltsamaa keskkoolis ja a-st 1919 Paide kooles. — R. on Eesti Kunstnikkude Liidu ja Rakenduskunsti ühingu „RaKü" liige. Ta on andnud raamatuillustratsioone ning kaunistisi, mis teostatud fantastilises ja stiliseeritud laadis, teotsenud tarbekunsti (ruumide sisustuse) ning dekoratsioonimaali alal ja kirjutanud ka lastenäidendeid.

Isikl. saadud andmed. *V. V.*

ROOSTFELT, vt. **ROSTFELD.**

ROOTS, Elmar, loomaarstiteadlane, sünd. 6. IV 1900 vkj. Valgamaal Kuigatsi v. Priipalus käsitöölise-väikekohaomaniku pojana, õppis Priipalu õigeusukiriku algkoolis, Sangaste khk-koolis ja 1915—20 Tartu õpetajateseminaris, mille lõpetas. Võtnud vabatahtlikuna osa Vabadussõjast Tartu kooliõpilaste pataljonis, õppis ta 1920—24 Tartu ülikooli loomaarstiteaduskonnas, mille lõpetas loomaarsti astmega. Ta oli 1924 Haapsalu jaoskonna loomaarsti kt. ja 1925 Tartu ülikooli väikeloomade kliiniku

assistent. Ülikooli teadusliku stipendiaadina töötas R. 1926—27 loomatervishoiu ja piimahügieeni alal Viini loomaarstiteaduse ülikoolis, kus omandas 1927 dr. med. vet. kraadi, ja 1927—28 Leipzigis ning Hollandis. Hiljemini on ta täiendanud end korduvalt välismail. R. sai 1928 Tartu ülikooli loomatervishoiu ja piimahügieeni dots-ks ja ühtlasi samanimelise instituudi juhataja, 1931 erakorraliseks ja 1933 korraliseks prof-ks. Peale mainitud ala on tema ülesandeks käsitella kalade ja mesilaste haigusi. Loomaarstiteaduskonna dekaanina on ta toiminud 1931—36 ja Tartu ülikooli haldusasjade prorektorina a-st 1938. R. on olnud tegev Eesti Loomaarstide Ühingus, Loomaarstide Koja nõukogus, põllutööministeeriumi Loomatervishoiu Nõukogus, Põllumajandusliku Uurimise ja Katseasjanduse Komitee piimanduse sektsioonis, Balti riikide veterinaarpäevade korraldavais komiteedes ja juhatustes; ta on võtnud aktiivselt osa oma eriala kongressidest välismail. R-i sulest ilmunud erialalisist töist ning kirjutistest mainitagu: „Über die Abtötung von Askarideneiern in Pferdefaeces" („Zeitschrift für Infektionskrankheiten der Haustiere" 1928, kd. 32; väitekiri), „Zur Trennung einiger in der Milch vorkommender Streptokokken mit besonderer Berücksichtigung des Streptokokken agalactiae Guillebeau" („Centralblatt für Bakteriologie" 1928, kd. 107; koos M. Klimmer'i ja H. Haupt'iga), „Untersuchungen über das Wesen der Brucellose und über die Ansiedlungsorte der Brucella abortus im Körper des Rindes, insbesondere in der Thyreoidea" („Eesti Loomaarstlik Ringvaade" 1932; koos V. Ridala'ga), „Die Brucellose und ihre Bekämpfung" (Referate der II Veterinärtagung der Baltischen Staaten in Tartu und Tallinn, 1935), „Die Brucellose und Milchproduktion" („Suomen Eläinlääkärilehti" 1936); ta kultuuripoliitilisist artikleist märgitagu „Üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimused Tartu Ülikoolis" („Varamu" 1938) ja „Õppejõudude ettevalmistuse küsimus Tartu Ülikoolis Eesti iseseisvuse kestel" (seals. 1939).

Isikl. saadud andmed. *A. Ls.*

ROOTSI, Nikolai Friedrich, põllumajandusteadlane, sünd. 4. IV 1888 vkj. Tartus taluniku, pärastise majaomaniku pojana, õppis 1899—1907 Tartu Aleksandri gümnaasiumis ja 1907—14 Tartu ülikooli füüsika-matemaatika-teaduskonna agronoomia osakonnas, mille lõpetas kandidaadi astmega; ta omandas dr. agr. astme Tartus 1927. R. oli 1912—18 Tartus Maarjamõisa juhataja abi, 1914 ökonoomiakabineti assistent ja hiljemini evakueeritud Tartu ülikooli agronoomiakabineti assistent Voronež'is. A-il 1920—23 on R. toiminud Vahi põllutöökooli õpetajana, 1923—27 Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna taimekasvatuse dots-na, seejärel erakorralise prof-na ja a-st 1929 korralise prof-na; ühtlasi on ta a-st 1923 Raadi taimebioloogia katsejaama juhataja. — R. on olnud E. Agronoomide Seltsi ja E. Sordiparanduse Seltsi juhatuse liige, Katseasjanduse Nõukogu esimees 1927—29 jm. tegev. R. on avaldanud hulga sordi- ja külviaja, samuti teisi taimebioloogiliste katsete aruandeid ning artikleid ajakirjus „Agronoomia", „Põllumees", „Uus Talu", „Põllumajandus", „Konjunktuur", Balti Agronoomide Liidu ja Agronoomide Koja kongressi aruandeis, väljaandes „Väikepõllumehe kirjavara", Põllumajanduse Peavalitsuse (resp. osakonna) aastaraamatuis I—III (Tall., 1927, 1929, 1936), „Põllumehe käsiraamatus" I, II (Tartu, 1926, 1928) jt. Eriraamatuna on R. avaldanud „Kõrreviljakasvatus" I (Tall., 1926; koos K. Liideman'iga) ja „Kõrreviljakasvatus" II (*ibid.*, 1926). R. kirjutistest mainitagu: „Kultuurtaimede juureosadest" („Agronoomia" 1928), „Kaera juuremassist", „Valge mesiku kasvatamisest Eestis" ja „Segavilja-kasvatuse katsete tulemusi" (kõik kolm *ibid.* 1934), „Kesapidamine Eestis . . ." („Konjunktuur" 1935) ja „Väljavaateid uute kultuurtaimede kasvatamiseks Eestis" („Agronoomia" 1937). Ka on ta „Põllumajandusliku entsüklopeedia" toimetuse nõukogu liige.

„Agronoomia" 1938, nr. 5; isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

ROOTSMÄE (end. perekonnanimi kuni 1936 **Rootsman**), **Taavet (David)**, astronoom, sünd. 15. VI 1885 vkj. Tartumaal Kastre-Võnnu v. taluniku pojana, õppis kohalikus algkoolis, Tartu linnakoolis, 1905—06 H. Treffner'i gümnaasiumis ja sooritas küpsuseksami Pärnus; 1906—12 õppis ta Tartu ülikoolis astronoomiat, omandas 1913 gümnaasiumiõpetaja kutse ja cand. math. astme. R. töötas 1913—19 matemaatika, füüsika ja kosmograafia õpetajana Tal-

linna tütarlaste-kommertskoolis, oli 1919—24 Tartu ülikooli astronoomia prof-i kt., seejärel erakorraline prof. ja on a-st 1931 astronoomia ja astrofüüsika korraline prof. — A-st 1919 on R. ühtlasi teotsenud Tartu ülikooli tähetorni juhatajana ja tõstnud ning mitmekesistanud tunduvalt tähetorni teaduslikku ja pedagoogilist tegevust. R. on toimetanud teaduslikke uurimisi lendtähtede ja stellaarstatistika alal, pidanud hulga ettekandeid, avaldanud populaarteaduslikke artikleid ning õpperaamatud „Algebraline analüüs ülesandeis" I, II (Tall., 1920), „Kosmograafia" (Tartu, 1926), „Isaac Newton" (*ibid.*, 1933) ja „Kosmograafia algmõisteid" (*ibid.*, 1936; kolm viimast koos J. Lang'iga). Tartu Rahvaülikooli Seltsi esimees oli ta 1931—33.

Isikl. saadud andmed. *R. L.*

ROSEN (Rose), Bogislaus v., suurkaupmees ja metseen, sünd. 1572 Saksamaal Ees-Pommeris Darss'i poolsaarel, elas 1598 Tallinnas ja oli juba 1601 tuntud suurkaupmehena, kes kauples Rootsi-, Liivi- ja Venemaaga; ta sai 1603 Tallinna kodanikuks. R. aadeldati 1617 kaubanduslikkude teenete eest ja sai s. a. Rootsi valitsuselt temale võlgneva 60 900 riigitaalri vastu rendile Koporje, Jaanilinna ja Jamburgi (Jama), õigusega iga a. endale jätta 10 000 riigitaalrit. A-il 1620—36 oli ta Koporje lossi ja lääni asehaldur; surn. 4. XII 1658 Tallinnas. — A-l 1629 anti R-i ja Anders Haraldson'i kätte kroonu viljakaubandus Liivi- ja Ingerimaal, mille kaudu ühe a. jooksul Gustav II Adolfi (vt. ka *Suppl.*) sõjakassasse muretseti ligi 200 000 riigitaalrit. Üldse aitas ta oma ettevõtetega ning riiklikkude hangete täitmisega paljude aastate kestel suurelt kaasa sõjaväe varustamisele. R. oli ka suurejooneline kunstiharrastaja ja metseen. Ta annetas Tallinna Niguliste kirikule, peale rahasummade, toreda hilisrenessansi vormides kantsli (1624), epitaafi (1651), mis on kunstiajalooliselt kõige väärtuslikum barokknikerdusteos Eestis, ja kõrgeväärtusliku, peenis barokkvormides nikerdatud seina oma matmiskabeli jaoks kiriku põhjapoolses eeskojas (1655). R. tegi suuremaid annetusi ka Oleviste kirikule Tallinnas ja kinkis Järva-Jaani ja Jüri kirikule Harjumaal kummalegi altari ja kantsli, mis on tähelepandavamaid barokkteoseid Eesti maakirikute sisustuses.

E. v. Nottbeck ja W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval II (1899), lk. 79—82, 87 jj.; Geneal. Handb., Estland II [1931?], lk. 171 jj.; Elisabet v. Rosen, B. R. (1938). *A. V.*

***ROSEN, Otto Fabian v.** (mitte Carl), vabahärra, Liivimaa rüütelkonnategelane, sünd. 1679 kindralfeldmarssal-leitnant parun Georg Gustav v. R-i pojana, teenis Vene sõjaväes, kust lahkus kindralmajori auastmes. R. oli Roosa (Võrumaal) ja Kärde (Tartumaal) ning Mäetaguse ja Kulina (Virumaal) mõisa omanik. A-il 1737—59 oli R. Liivimaa maanõunikuks, kellena täitis 1737—42 ka Liivimaa maamarssali kohuseid; surn. 2. II 1764 vkj. Roosas. — Oma uuemas uurimuses on J. Vīgrabs (vt. *Suppl.*) täiendavalt rohkete uute arhiiviandmete varal tõestanud oma varemini avaldatud seisukohti nn. Rosen'i deklaratsiooni kohta.

BM XLVII (1899), lk. 188 (C. v. Rautenfeld); N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932), lk. 39; Geneal. Handb., Estland, I [1933?], lk. 217, 219; J. Vīgrabs, Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739 (1937). *H. Kr.*

ROSKA, vt. **ORASMAA.**

ROSTFELD (Roostfelt), Bernhard Aleksander, majandustegelane ja agronoom, sünd. 24. XII 1884 vkj. Virumaal Edise mõisavalitseja pojana, õppis 1895—1903 Narva gümnaasiumis, lõpetas 1908 Peterburi ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonna ja 1910 Moskva põllumajandusliku akadeemia 1. järgu õpetatud agronoomi diplomiga. Seejärel töötas ta Peterburi kub-s semstvo agronoomina 1910—17, olles ühtlasi Peterburi Põllumeeste Seltsi juhatuse liige 1912—17, ja Peterburi Kooperatiivide Keskühisuse juhatuse liikmena 1917—20. Siirdunud 1920 Eestisse E. Tarvitajate Keskühisuse (ETK) põllumajandustarvete osakonna juhatajaks, oli R. põllutööministriks jaan-st 1921 nov-ni 1922 K. Päts'i ja nov-st 1922 aug-ni 1923 J. Kuke (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses ja kaubandus-tööstusministriks aug-st 1923 märtsini 1924 K. Päts'i valitsuses. A-il 1924—28 toimis R. ETK direktorina; a-st 1924 on ta ühtlasi olnud Börsikomitee liige ja a-st 1933 selle esimees. Pikalaenu Panga direktoriks on

ta a-st 1928, presidendi asemikuks a-st 1932, juhatades hüpotekaarlaenude, põllumajanduslikkude laenude, põllumajandusliku tööstuse laenude ja maatulunduskapitali tegevust. Ka on R. Maatulunduskapitali Nõukogu liige selle asutamisest a-st 1930. Ühtaegu on R. olnud tegev veel mitme teise ettevõtte juhatuses, ms. a./s-i „Eesti Fosforiit" juhatuse esimehena 1924—28 ja kirjastus-osaühingu „Postimees" juhatuse esimehena 1936—39. Apr-s 1938 nimetati R. Riiginõukogu liikmeks. Ta on a-st 1933 töötanud kaasa ka „Estonia" teatriseltsi juhatuses, ms. teatrivalitsuse esimehena a-st 1936, ja Eesti-Taani Ühingus abiesimehena asutamisest a. 1938.

Pvl. 1935, nr. 4; „Vaba Maa" 1935, nr. 4; „Kaja" 1935, nr. 4; Post. 1935, nr. 4. ja isikl. saadud andmed.

K. L.

ROTALIA, vt. SPUHL.

RUDRAUF, Lucien Charles, prantsuse kirjandus- ja kunstiteadlane, sünd. 8. I 1890 ukj. Belfort'is, lõpetas Strasbourg'i gümnaasiumi 1909, õppis 1909—11 Strasbourg'i ülikoolis ja 1911—14 Pariisis Sorbonne'is ja École du Louvre'is, omandas 1919 Strasbourg'is kirjanduse litsentsiaadi astme ning jätkas 1919—22 õpinguid Pariisis; ta võttis Maailmasõjast osa sõdurina, hiljemini ohvitserina ning sai kolm korda haavata. R. komandeeriti okt-s 1922 Prantsuse valitsuse poolt kokkuleppel Eesti välisministeeriumiga Tartu ülikooli juurde erakorralise õppejõuna prantsuse kirjanduse alal, on alates 1934. a. sügisest seals. prantsuse keele, kirjanduse ja kultuuri prof-ks Prantsuse valitsuse poolt ülalpeetaval õppetoolil; ta on ühtlasi a-st 1925 pidanud ülesandel loenguid üldise kunstiajaloo ning romaani filoloogia alal ja õpetanud prantsuse keelt lektorikursuse ulatuses, ms. selle keele lektorina 1926—27. — R. on innukalt levitanud prantsuse kultuuri Eestis ja kaasa aidanud Prantsusmaa ja Eesti kultuurilisele lähendamisele, eriti Tartus 1922 asutatud Prantsuse Teadusliku Instituudi kaudu; ta on olnud viimase juhatuse liige ja on a-st 1932 selle auliige. A-st 1923 on R. auleegioni kavaler. Ta on võtnud ette uurimisreise mitmes riigis ja avaldanud kirjutisi oma erialalt, ms. „Olion'is", Prantsuse Teadusliku Instituudi aastaraamatus (I, 1935; kirjandusteoreetiline uurimus „Rime et Sexe") ja mujal. Alates sept-st 1939 teenib R. mobiliseerituna Prantsuse sõjaväes.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

RUMBERG, Johan, kaupmees ja tööstur, sünd. 7. V 1874 vkj. Kadrina khk-s Undla v. taluniku pojana, omandas hariduse kohalikus vallakoolis ja iseõppimise teel. R. alustas kauplemist põllumajandussaadustega 14-aastasena ja iseseisvalt a-st 1892. A-il 1901—18 omas ta kartuli ja piimasaaduste suuräri Peterburis „Laus & Rumberg'i" firma nime all. Turustatava kartuli praagi kasutamiseks asutas ta koos J. Tiivas'ega 1910 Rakveres esimese eesti täieliku tärklisevabriku, millest kujunes 3 vabrikuga töötav o./ü. „Viru", kus R. on algusest (1910) saadik olnud juhatuse esimeheks. A. 1919 asutas ta Tallinnas sisse- ja väljaveoäri „Rumberg, Tuberg & Co", mille juhatajana teotseb tänini. — R-i firma on suurim eesti kartuli eksportija ja turgude sissetöötaja, kelle käes on 60—70% kartuli koguväljaveost. R. oli a./s-i „Extraktor" vabriku (1919—22) asutajaid ja on olnud tegev selle juhatuse liikmena. Ta peab a-st 1920 Järvamaal Käravete eriotstarbemõisa eksport-seemekartuli paljundamiseks ja levitamiseks. R. oli Peterburi E. Laenu- ja Hoiu-Ühisuse asutajaid (1910), on toiminud algusest kuni lõpuni selle nõukogu liikmena, olnud ühtlasi tegev sealse Eesti Kirjastuse O.-Ü. „Ühiselu" asutamisel (1907) ja „Peterburi Teataja" ühe kuludekandjana. R. on teotsenud E. Kartulikasvatajate Ühingu juhatuses a-st 1929, siis Kaubandus-Tööstuskojas jm. A-st 1937 on ta Loodusvarade Instituudi liige.

Isikl. jm. saadud andmed. *K. L.*

RUMMO, Jaan, haridustegelane, õpetaja, sünd. 22. VIII 1897 vkj. Harjumaal Kehtna v. taluniku pojana, õppis kohalikus vallakoolis, Järvakandi ministeeriumikoolis ja 1913—17 Rakvere õpetajateseminaris; ta oli 1917—19 Harjumaal Raikküla algkooli juhataja, 1919. a. õpetaja Tallinna linna IX algkoolis ja 1920—38 J. Vestholm'i (vt. ka *Suppl.*) gümnaasiumis; a-st 1937 toimib ta Riigi Ringhäälingu noorteraadio toimetajana. R. tutvus rahvaülikoolide korraldusega 1927. a. Soomes ja 1928. a. Rootsis, Taanis ja Saksamaal, noorteraadio korraldusega 1937. a. Soomes. — Seltskondlikust tööst on R. võtnud

osa väga aktiivselt, olles ms. Harjumaa Õpetajate Liidu asutajaid 1919 ja juhatuse liige, Eesti Õpetajate Liidu juhatuse liige a-st 1920, ühtlasi Liidu sekretär-asjaajaja ning kirjastusjuht 1920—27 ja abiesimees a-st 1934, kunstiharrastusringi „Keula" („Hommikteater") asutajaid ja juhatuse liige 1921—23. Tallinna Rahvaülikooli abijuhataja on ta olnud 1926—36, Tallinna Õpetajate Seltsi abiesimees 1936—38, Eesti Haridusliidu abiesimees ning Õppetöötoimkonna juhataja 1933—38, Õpetajate Koja nõukogu liige 1936—38 jm. tegev. Ta on avaldanud teose „Kõneoskus" (Tall., 1932; 2. tr. 1939) ja rohkesti kirjutisi eeskätt õpetaja kutseküsimusist, koolipoliitikast, vabaharidustööst ja ka noorsooteatrist perioodilisis väljaandeis, nagu „Kasvatus", „Vabaharidustöö" „Areng" (mille toimetaja ta oli 1933—36), „Teater", „Õpetajate Leht", „Työväenopisto", „Opettajain Lehti", siis koguteoseis „Uusi teid algõpetuses" ja „Jakob Vestholm ja tema kool" (Tall., 1937). Ka on R. esinenud paljude ettekannetega.

Isikl. jm. saadud andmed. *O. L.*

RUMOR, vt. **AST, Karl.**

***RUSSOW, Balthasar**, kroonik, suri Tallinnas 24. XI 1600.

P. Johansen'ilt saadud andmed.

RUSSOW, Edmund August Friedrich, balti-saksa botaanik, Valerian R-i vend, sünd. 24. II 1841 vkj. Tallinnas ohvitseri pojana, õppis Tallinna kub-gümnaasiumis 1851—60 ja Tartu ülikoolis botaanikat 1860—64, omandas dr. bot. astme 1871, toimis a-st 1867 Tartu ülikooli botaanika dots-na, a-st 1874 korralise prof-na ja botaanikaaia juhatajana kuni emeriteerumiseni 1895; surn. 11. IV 1897 vkj. Tartus. — R. oli tuntud taimeanatoom ja põhjalik botaanilise mikrotehnika tundja, ühtlasi Euroopa tuntumaid turbasammalde uurijaid; ta omab eriti suuri teeneid kodumaa turbasammalde (*Sphagnum*-liikide) uurimisel. R-i silmapaistvamaist teaduslikest töist mainitagu: „Flora der Umgebung Revals" (Archiv f. d. Nat., seeria 2, III, Tartu, 1862; ilm. ka eriraamatuna), „Vergleichende Untersuchungen betreffend die Histologie der vegetativen und sporenbildenden Organe" (Mémoires de l'Acad. XIX, Peterburi, 1872), „Zur Anatomie resp. physiologischen und vergleichenden Anatomie der Torfmoose" (Tartu, 1887), „Zur Kenntniss der *Subsecundum*- und *Cymbifolium*-Gruppe europäischer Torfmoose" (Archiv f. d. Nat., seeria 2, X, Tartu, 1894) ja „Ueber die Boden- und Vegetationsverhältnisse zweier Ortschaften an der Nordküste Estlands" (SB Nat. VIII, Tartu, 1889).

„Botanisches Centralblatt" LXXI (1897); Nordlivländische Ztg. 1897, nr. 84; Ленцкій I; H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931). *K. E.*

***RUSSOW, Nikolaus Friedrich**, luuletaja ja kunstnik, oli Peterburis a-st 1863 Vene Teaduste Akadeemia etnograafiliste ja antropoloogiliste kogude ning hiljemini Eremitage'i muuseumi graafikaosakonna konservaator. R. kuulus seal J. Köler'i (vt.) ümber koondunud eesti haritlaste patriootilisse ringi. Kunsti alal oli R. loova jõuna küll diletant, kuid ta seni teatavaks saanud teosed pole tähtsuseta, vähemalt mitte nende kujundusliku sisu poolest. Säärased on eelkõige ta õlimaalid Vana-Tallinna motiividel. Väljapaistvaim neist — „Vana sepikoda Nunneväravas" (1895) — on kuulunud Eestimaa Provintsiaalmuuseumi omandusse. Graafikaharrastajate seas on leidnud lugupidamist R-i joonististe järgi W. Riefstahl'i poolt Berliinis litografeeritud vaadete sari Tallinnast ja selle ümbruskonnast (nn. Russow'i seeria), mis sisaldab viis lehte: „Tallinna vaade", „Parv Pirital", „Pirita kloostri varemed" (teise nimega „Pirita org"), „Supelsalongi terrass Kadriorus" ja „Lehtmaja Kosel".

Katalog (1912), lk. 67; Revaler Stadtansichten der Biedermeierzeit in Kupferstich und Lithographie (1919), lk. 25; Alfr. Vaga, Johann Köler (1931), lk. 41—42 ja 47—48. *A. V.*

RUSSOW, Valerian Carl Michael, balti-saksa zooloog, Edmund R-i vend, sünd. 18. IV 1842 vkj. Tallinnas, õppis Tallinna kub-gümnaasiumis 1854—59, toimis vahepeal põllumehena, oli 1862—74 Tartu ülikooli zooloogiamuuseumi konservaator ja kaavikutevalmistaja, a-st 1874 Peterburis Vene Teaduste Akadeemia zooloogiamuuseumi lindude ja imetajate osakonna konservaator; surn. 6. I 1879 vkj. Peterburis. — Konservaatorina sooritas R. Tartust rohkesti uurimisreise Liivimaa kub-u põhjaossa ja Eestimaa kub-u ornitoloogilise materjali kogumise otstarbel. R. käis 1871 ühes põllumajanduse prof. A. Petzholdt'iga Turkestanis, kus kogus zooloogilist materjali Tartu ülikooli zooloogiamuu-

seumi jaoks. Ta viibis Turkestanis ka a. 1878. R-i tähtsamaks tööks on „Die Ornis Ehst-, Liv- und Curland's" (Archiv f. d. Nat., kd. IX, 1, Tartu, 1880; ilm. ka eriraamatuna), mis anti välja Th. Pleske poolt.

H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931) jm. saadud andmed.

J. P.

RUTOFF, vt. RAJASAARE.

RUUSAMÄGI, Akilina (Akuliina; rahvasuus **Kul'l'o)**, setu rahvalaulik, sünd. 10. VI 1877 vkj. Setumaal Vilo v. Molnika külas, õppis muistseid rahvalaule oma emalt, abiellus puumeistriga ja jäi elama oma sünnikülla. — R. on kaasitajana osa võtnud mitmest suuremast pidustusest kodumaal. Ta laulis 1922 oma pojale Matteusele ja 1927 pojale Viktorile rahvalaule nende üleskirjutamise võimaldamiseks. Värsside arvukuselt on R. 2. rahvalaulik Setus. Ta laulud ja jutud, kokku üle 74 000 rea, talletatakse S. Sommer'i (vt. ka *Suppl.*) rahvaluule kogus. R-lt üleskirjutatud regivärsse leidub vähesel määral M. J. Eisen'i (vt. ka *Suppl.*) ja Eesti Rahvaluule Arhiivi kogus.

S. Sommer'i rahvaluule kogu, lk. 3049—3054; isikl., S. Sommer'ilt, Tailova ap.-õigeusu koguduse preestrilt N. Raag'ilt jm. saadud andmed.

E. P.

RÕUK, Theodor, Vabadussõja tegelane, sünd. 2. XII 1891 vkj. Viljandis kaupmehe pojana, lõpetas Riia vaimuliku seminari 1911, Varssavi ülikooli õigusteaduskonna 1915, Vladimiri sõjakooli Petrogradis 1916 ja Oranienbaumi ohvitseride-kütikooli kuulipildurite kursused 1916; ta teenis seejärel ohvitserina Vene sõjaväes, siirdus mais 1917 alamleitnandina 1. E. polku, kus teenis apr-ni 1918. Suvel 1918 oli R. tegev põrandaaluse kaitseorganisatsiooni loomisel. Ta määrati nov-s 1918 Läänemaa ja Haapsalu linna E. Kaitse Liidu ülemaks, kellena saatis Tallinna kaitseks välja esimese suurema salga rahvaväelasi. Alates dets-i keskelt 1918 oli R. Tallinna linna ja Harju maakonna E. Kaitse Liidu ülem ja Tallinna komandant, maikuust 1919 kuni s. a. dets-ni E. V. Kaitseliidu ülema abi, ühtlasi Tallinna komandant, seejärel Tallinna tagavararügemendi ülem ja jaan-st 1920 apr-ni 1921 Sõjaringkonnakohtu alatine liige. A-il 1920—22 toimis ta Tallinna-Haapsalu Rahukogu prokuröri noorema abina, 1922—23 Kohtupalati prokuröri vanema abina ja 1923—24 Tallinna-Haapsalu Rahukogu esimehena. A. 1924 oli R. siseministriks F. Akel'i (vt. ka *Suppl.*) kabinetis; ta on teotsenud a-st 1925 vandeadvokaadina Tallinnas. R. oli E. Vabadussõjalaste Keskliidus A. Sirk'i (vt. *Suppl.*) jt. kõrval juhtivaid tegelasi, ms. ka keskjuhatuse liige, kellena viibis 1934. a. 12. märtsi järel mõni kuu vangistuses. Ta omab silmapaistvaid teeneid E. rahvusväeosade formeerimisel, E. Kaitseliidu loomisel, eriti aga julgeoleku ja korra kindlustamisel Tallinnas tema komandandiks oleku ajal. R. ülendati 1918 kapteniks; ta on Vabadusristi kavaler. R. on teotsenud ka Vandeadvokaatide Nõukogu liikmena ja a-st 1938 Piirimaade Seltsi esimehena.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937), lk. 180, 532; sõjaministeeriumist ja Tallinna-Haapsalu ringkonnakohtu arhiivist saadud andmed.

O. K.

***RÄGO, Gerhard Johannes,** matemaatik, omandas alghariduse Räpina vene-õigeusu khk-koolis ja keskhariduse 1902—09 Tartu reaalkoolis. — R. oli rakendusmatemaatika ja mehaanika erakorraliseks prof-ks kuni 1931 ja on s. a-st korraline prof.; a-st 1938 toimib ta ühtlasi matemaatika-loodusteaduskonna dekaanina. Matemaatika Õpetamise Komisjoni (MÕK-i) esimees on ta a-st 1923 ja Tartu ülikooli didaktilis-metoodilise seminari juhataja a-st 1936. Ka on ta olnud Akadeemilise Matemaatika Seltsi esimees 1926—27 ja Tartu Akadeemilise Tennisklubi esimees 1931—39. R. on innukalt käsitelnud küsimusi seoses õpetamisega, õpetajate ettevalmistamisega ja kõrgema tehnilise hariduse korraldamisega. Ta on avaldanud brošüüri „Kõrgema tehnilise hariduse korraldamisest Eestis" (Tartu, 1933) ning õpperaamatud „Matemaatika tööraamat keskkoolidele", 5 osas (Tartu, 1928—34), „Algebra ülesannetekogu" (*ibid.*, 1936) ja (koos J. Grüntal'i, E. Etverk'i, K. Ratassepa ja A. Vihman'iga) standardõpikud „Algebra õpik" ja „Algebra harjutustik" keskkoolidele ja „Matemaatika õpik" ja „Matemaatika harjutustik" gümnaasiumidele (*ibid.*, need kõik 1938—39). R. oli „Eesti entsüklopeedia" matemaatika osakonna toimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

RÄGO, Richard, vt. RÄÄGO.

RÄNK, Gustav, etnograaf, sünd. 5. II 1902 vkj. Saaremaal Pärsama v. taluniku pojana, omandas algkooliõpetaja kutse pedagoogilisil kursusil Kuressaares 1921, oli mitmel pool õpetajaks 1919—22 ja 1925—26; ta lõpetas Tallinna kolledži 1925, õppis Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas 1925—30 ja omandas mag. phil. astme 1931 ja dr. phil. astme 1938. ERM-s on R. töötanud abijõuna ja assistendina 1926—31 ja rahvateadusliku osakonna juhataja abina 1931—39. Ka on ta olnud õppeülesandetäitjaks Tartu ülikoolis a-st 1934 ja on etnograafia adjunktprof. a-st 1939. — R. on uurinud esmajoones eesti kalastust ja viimasel ajal eriti taluehitisi ning teinud retke Soome Raja-Karjalasse (1928) ja Lätisse (1937); ta on olnud maakondi kirjeldava koguteose „Eesti" ja „Eesti rahva ajaloo" kaastööline, avaldanud hulga kirjutisi oma erialalt enamikus eesti (ERM-i Aastaraamatuis, Õp. E. S-i Aastaraamatuis ja *Liber Saecularis*'es, ajakirjas „ERK" jm.) ja soome väljaandeis ning eriraamatuna „Peipsi kalastusest" (Tartu, 1934), „Vana-Eesti rahvakultuur" (*ibid.*, 1935) ja „Saaremaa taluehitised" (*ibid.*, 1939; doktoriväitekiri).

Isikl. saadud andmed. *F. L.*

RÄÄGO (Rägo), Richard, õigusteadlane ja kohtutegelane, sünd. 21. IV 1893 vkj. Võrumaal Vana-Antsla v. Haabsaares kaupmehe pojana, õppis 1902—10 Tartu reaalkoolis ja 1910—15 õigusteadust Tartu ülikoolis. Sooritanud riigieksamid sügisel 1915 Moskva ülikoolis, teotses ta seejärel advokaadina Tallinnas, võttis 1919 osa Vabadussõjast, oli ühtlasi 1919—20 kodanikuõpetuse õpetajaks Tallinna keskkooles ja 1919 linna korterite-lepituskoja esimeheks. R. on toiminud 1920—22 Riigikohtu abiprokurörina, a-st 1922 Riigikohtu prokurörina Tartus, alates 1935 Tallinnas ja 1939. a. peale riigikohtunikuna. A-il 1922—28 on ta ühtlasi olnud õpetaja Tartu keskkooles ja a-st 1924 õppeülesandetäitja kriminaalõiguse alal Tartu ülikoolis. Sügisest 1925 kevadeni 1926 täiendas R. end kriminaalõiguses Rooma ülikoolis. — Ka on R. agaralt osa võtnud seltskondlikust ning kultuurilisest tööst. Ta oli Tallinna Rahvaülikooli (1917) ja kolledži (1919) asutajaid ning kolledži esimene juhataja 1919—20. Kuulunud varemini üliõpilasselts „Ühendusse" ja selle vilistlaskogusse, oli R. Tartus 1922 tegev üliõpilasselts „Raimla" asutamisel ja on a-st 1923 olnud selle vilistlaskogu esimees. A-il 1931—32 etendas ta juhtivat osa Eesti Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liidu (ÜVL-i) ja 1937 Üliõpilasseltside Liidu (ÜL-i) ellukutsumisel ja oli ÜVL-i juhatuse esimees 1932—35 ja 1936—37. Balti riikide juristide büroo liige on ta a-st 1935. R. on avaldanud õpperaamatud „Kodanikuõpetus algkoolile" (Tall., 1921; 12. tr. Tartu, 1938; alates 11. tr. 1937. a. koos R. Kleis'iga), „Kodanikuõpetus keskkoolile" (Tall., 1923; 2. tr. Tartu, 1926), „Majandusteadus ja kodanikuõpetus" keskkoolile resp. gümnaasiumile (Tartu, 1929; 4. tr. 1939; koos R. Kleis'iga) ja „Kriminaalprotsessi õpperaamat" (*ibid.*, 1937). Juriidilise ajakirja „Õiguse" asutajaid oli ta 1920, seejärel toimetaja ja on a-st 1931 peatoimetaja; ta on „Eesti entsüklopeedia" õigusteaduse osakonna toimetaja ja a-st 1936 memuaarideseeria „Marseljeesist Internatsionaalini" toimetajaid. Nii „Õiguses" kui ka mujal ajakirjanduses ning koguteoseis on R. avaldanud juriidilise jm. sisuga artikleid.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***RÜTLI, Johannes Oskar,** majandus- ja seltskonnategelane, omandas alghariduse Ahja vallakoolis ja Võnnu khk-koolis. — Vandeadvokaadi tegevuse kõrval on R. teotsenud mitmes organisatsioonis. Nii on ta olnud E. Hüpoteegipanga juhatuse esimees a-st 1921, a./s-i „Extraktor" juhatuse esimees 1923—26 ja seejärel juriskonsult, a./s-i „Tartu Telefonivabrik" direktor a-st 1936, a./s-i „Estoliit" asutajaid (1937) ja juriskonsult ning a./s-i „Tartu Pärmivabrik" juriskonsult. Hugo Treffneri Asutatud Gümnaasiumi Abiandmise Seltsi, praeguse (a-st 1936) Hugo Treffneri Gümnaasiumi Seltsi esimees on ta olnud a-st 1918 ja sihtasutise nõukogu esimees algusest (1936) peale, Tartu Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu esimees 1932—37, seejärel auesimees ja a-st 1939 auliige, Soome konsul 1928—34 ja Eesti-Soome Ühingu asutajaid (1937) ning abiesimees algusest peale. R. oli Rahvuskogu I koja liige 1937 ja on Riiginõukogu liige a-st 1938. Tartu linnavolikogu liige ja ühtlasi abijuhataja oli ta 1921—24 ja 1927—34. Riia Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu auliige on R. a-st 1936. Ta on kuulunud

ka vabadussõjalaste poliitilise liikumise pooldajate ning majanduslikkude toetajate hulka.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

RYSSENBERCH, Hans, kullaseppmeister Tallinnas XV s., sünni- ja surmaaeg teadmata; teda mainitakse 1450 Tallinna kodanikuna ja 1445 majaomanikuna Pikal tänaval. A. 1465 valiti ta Tallinna kullaseppade tsunfti vanemaks, mis kohal oli ta ka 1492—94, ja 1488 Kanuti gildi vanemaks. Viimasel a. R. ei võtnud vastu Moskva suurvürsti kutset astuda tema teenistusse. R-i on veel mainitud a-l 1497. — R-i toodangust on säilinud ainult üks teos — Tallinna Niguliste kirikule loodud hõbedane ülekullatud monstrants a-st 1474, praegu Eremitage'i muuseumis Leningradis; see on kõige kunstiväärtuslikum keskaegses Eestis valminud ja senisäilinud kullasepakunsti teos. Monstrants, 112 cm kõrge ning teostatud peenis ja kunstikülaseis gooti arhitektuurivormes, kuulus Niguliste kirikule kuni 1711, mil Tallinna raad ta raske südamega kinkis kindralkub. A. D. Menšikov'ile (vt.) lootuses, et viimane kaasa mõjub linna privileegide kinnitamiseks tsaar Peeter I (vt.) poolt. Monstrants jõudis Eremitage'i tsaari kaudu. — Kuulus meister kullasepakunsti alal oli ka Hans R. noorem, eelmise poeg (sünni- ja surmaaeg teadmata). Viimane oli 1498—1502 ja 1518—22 Tallinna kullaseppade tsunfti vanem.

R. Hausmann, Die Monstranz des H. R. in der K. Eremitage zu St. Petersburg (Mitt. XVII, 2, 1899); *idem*, Der Silberschatz der St. Nikolaikirche zu Reval (*ibid.*); W. Neumann, Verzeichnis baltischer Goldschmiede (SB Riga 1904, lk. 158—159); A. Friedenthal, Die Goldschmiede Revals (1931); A. Vaga, Eesti kunsti ajalugu I (1932), lk. 277—278. *A. V.*

S.

SAABERG, Ernst, vt. **SAARESTE, Ernst.**

SAABERK, Albert, vt. **SAARESTE, Andrus.**

***SAAL, Andres,** kirjanik, kaotas 1928. a. paiku nägemise ja ei saanud selle tagajärjel hiljemini enam jätkata kirjanduslikku tegevust endises ulatuses. Siiski püüdis S. ka sel ajal hoolitseda EKS-i väljaandel ilmuva ta enda 6-andelise „Valitud kirjatööde kogu" redigeerimise eest ja avaldas uusigi teoseid (romaani „Valgus hommikust", Tartu, 1929). Ta osutas neil aastail suurt huvi ka metafüüsiliste küsimuste vastu. S. suri 23. VI 1931 Los Angeles'es; ta põrm tuhastati, toodi kodumaale ja paigutati 1932 Tartu Maarja kirikusse. — Lisaks „Valitud kirjatööde kogu" II andele (Tartu, 1926), mis sisaldab „Leili", ja IV andele (*ibid.*, 1927), mis sisaldab „Saarepiiga" (esmakordselt ilmunud „Olevikus" 1893), ilmusid osalt S-i elu lõpul, osalt peale ta surma „Valitud kirjatööde kogu" V andes (*ibid.*, 1928) — „Uudu ja Meeta", „Dan ja Singa", „Põgenenud kloostri kasvandik", VI andes (*ibid.*, 1929—30) — „Hilda", I andes (*ibid.*, 1931) — „Aita" ja III andes (*ibid.*, 1936) — „Vambola".

Kampmann, Peaj. II^{III} (1933), lk. 207 jj.; Ridala, E. kirj. ajal. II^{II} (1927), lk. 275 jj.; J. Tõnts, A. S. („Olion" 1931, nr. 11); O. Urgart, A. S. 70-aastane (E. Kirj. 1931, nr. 6—7); *idem*, Täiendusi ja õiendusi... (E. Kirj. 1931, nr. 9); *idem*, A. S-i elu ja looming (A. S., Valitud kirjatööde kogu I). *O. U.*

***SAAR, Mart,** helikunstnik, sünd. 16. IX 1882 vkj. — Loobunud praktilisest muusikalisest tööst on S. täielikult andunud loomingule Taevere vallas omas talus Hüpassaarel, kus ta elab a-st 1931. S. taotleb rahvuslikku omapära koori- ja soololaulu ning klaveritööde alal; neist töist on enamik käsikirjas. Trükis on ilmunud ta enda kirjastusel mitu koorikogu ja üksiklaule ning E. Lauljate Liidu ja Helikunsti Sihtkapitali kirjastusel üksiklaule jm. töid. Neist mainitagu „Viis soololaulu" I, II (1928, 1932); klaveriteoseist on avaldatud „Kaks prelüüdi" (1930), „Hetk" (1932), „Kolm pala" (1938), „Masurka" (si, 1938), „Masurka" (sol, 1939), „Valss" (re ♭ 1938) ja „Valss" (la, 1938; kõik ilm. Tallinnas).

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); „Muusikaleht" 1932, nr. 7/9 (E. Visnapuu) ja 1937, nr. 10 (E. Visnapuu). *J. A.*

***SAARESTE** (end. perekonnanimi kuni 1921 **Saaberk, Saaberg**), **Andrus (Albert),** käis tutvumas murrete uuri-

mise korraldusega 1930, 1931 ja 1938. a. talvel Soomes ja 1930. a. suvel Poolas, Austrias ja Saksas, viibis keeleuurimisel Liivis 1932, töötas 1935—36 vahetusprof-na Budapesti ülikoolis; ta võttis osa II ja IV rahvusvahelisest lingvistide kongressist Genfis 1931 ja Kopenhaagenis 1936, I Soome-Eesti rahvuslikkude teaduste uurijate kongressist Helsingis 1939. — S. on tänini jätkanud eesti murrete uurimist, olles isiklikult töötanud peaaegu kõigis eesti kihelkondades ning ühtlasi jätkates Akadeemilise Emakeele Seltsi esimehena (välja arvatud 1934 ja kevadsemester 1936) ja murdetoimkonna juhatajana selle uurimistöö organiseerimist stipendiaatide kaudu. EKS-i abiesimees on ta olnud 1924—39 ja selle keeletoimkonna juhataja a-st 1922, haridusministeeriumi kooliraamatute komisjoni liige 1930—35 ja mitmel a-l Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali valitsuse liige Akadeemilise Emakeele Seltsi esindajana. Alates 1938. a. on ta Kohanimede Nõukogu liige ja on olnud ka Prantsuse Teadusliku Instituudi juhatuse liige. A. 1931 asutati S. algatusel ülikooli juurde Eesti Keele Arhiiv, mis koondab endas eesti keele ainesekogusid ja käsikirjalisi uurimusi; selle juhataja on ta olnud kuni 1939. S. oli ajakirja „Eesti Keel" peatoimetaja 1924—31. Ta on Soome-Ugri Seltsi välisliige a-st 1933 ja Société de linguistique de Paris liige a-st 1932. Peale varemmainitute on S. avaldanud ms. järgmised tööd: „Tegelikud õigekeelsuse määrused" (Tartu, 1922), „Eesti, eestlased ja Eesti keel" (F. Wiedemanni sõnaraamatu 3. tr. eessõnana ja ka eriraamatuna, Tartu, 1923), „Vanem eestikeelne pulmalaul" (E. Kirj. 1927), „Viron kielikartaston julkaisemisaiheesta" („Suomi" 1930), „Wanradt-Kõlli katekismuse keelest" („Eesti Keel" 1930), „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestusi" II (Tartu, 1931; koos A. R. Cederberg'iga), „Eesti keeleala murdelisest liigendusest" („Eesti Keel" 1932), „Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist" („Eesti Keel" 1932), „Die estnische Sprache" (Tartu, 1932), „Eesti keel" (äratrükina „Eesti entsüklopeediast", Tartu, 1933), „Meie keelelise elu väljavaateist ja sihtjoontest" (E. Kirj. 1933), „Tallinna praegusest nimest" (E. Kirj. 1934), „Eesti liignimedest varemalt, nüüd ja tulevikus" („ERK" 1934), „Pilk eesti nüüdseile perekonnanimedele" (Eesti Üliõpilaste Seltsi Album X, Tartu, 1934), „Tulihänna nimetustest" (E. Kirj. 1935), „Hilinenud lastekeelest Eestis" („Eesti Keel" 1935; prantsuse keeles laiendatult „Language enfantin conservé par trois jeunes Estoniens de onze, neuf et huit ans", Tartu, 1936), „Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest" (E. Kirj. 1936 ja 1937), „Eesti keel XIII—XVI sajandil" (teoses „Eesti ajalugu" II, Tartu, 1937), „Konsonantide afektiivsest geminatsioonist" (Õp. E. S-i *Liber Saecularis*, Tartu, 1938), „Eesti keele mitmest palgest" („Looming" 1938), „Eräitä piirteitä Viron kielikartastosta" („Virittäjä" 1938), „Agenda Parva (1622) keelest" („Eesti Keel" 1938) ja suureulatuslik keeletopograafiline uurimus „Eesti murdeatlas" (seni ilm. 1. vihk, Tartu, 1938). S. on toimetanud keeleosa väljaandes „Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte" I—IV (1918—21), olnud „Eesti entsüklopeedia" keeleteaduse osakonna toimetaja, avaldanud kirjutisi maakondi kirjeldava koguteose „Eesti" üksikuis osades, ajakirjades „Eesti Kirjandus" (selle keeleosakonna toimetaja on ta a-st 1929), „Eesti Keel", „Looming" jm. Prantsuse keelest on ta tõlkinud G. Flaubert'i „Salambo" (Tartu, 1928) ja A. Daudet' „Kirjad minu veskilt" (Tartu, 1931). — Peale silmapaistva tegevuse eesti murrete kogumise ja eesti keele uurimise alal on S. mõjustanud ka eesti kirjakeele arenemist, töötades aktiivselt kaasa ja esinedes teaduslikkude ettekannetega keelelistes organisatsioonides, avaldades töid tegeliku keelekorralduse alalt, lugedes „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" korrektuure ja rikastades kirjakeelt leksikaalselt; ta on toonud kirjakeelde rohkesti murdesõnu, niihästi oma brošüüri „Murdesõnad Põhja-Eestist" (1921) kui ka oma sõnavararikaste tõlgete kaudu. S. kuulus ka „Kalevipoja" 5. tr. (Tartu, 1935) parandustoimkonda.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

SAARESTE (end. perekonnanimi kuni 1923 **Saaberg**), **Ernst Julius**, arstiteadlane, sünd. 9. I 1892 vkj. Läänemaal Tolli v. Kuuda mõisas õpetaja pojana, lõpetas Tallinna Nikolai I gümnaasiumi 1913 ja õppis arstiteadust Peterburi sõjaväe arstiteaduse akadeemias, mille lõpetas 1917; ta töötas sõjaväearstina Maailmasõjas väerindel, võttis osa Vabadussõjast ning oli 1920 Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse tervishoiu-

statistikaosakonna ülem. S. sai mais 1920 Tartu ülikooli kõrva-, nina- ja kurguhaiguste polikliiniku vanemaks assistendiks, omandas 1924 dr. med. astme, habiliteerus eradots-ks 1925 ja valiti 1926 dots-ks kõrva-, nina- ja kurguhaiguste õppetoolile, 1934 erakorraliseks ja 1935 korraliseks prof-ks samale õppetoolile. A-il 1938—39 toimis ta ühtlasi arstiteaduskonna dekaanina. — Suvevaheaegadel on S. korduvalt viibinud teaduslikul otstarbel välismail. S. oli 1927—36 Tartu Eesti Arstide Seltsi esimees ja on olnud tegev ka Prantsuse Teaduslikus Instituudis. Ta on avaldanud kodu- ja välismaade ajakirjus üle 50 teadusliku töö ning kirjutise, milledest on tähtsamad „Ein Beitrag zur Ätiologie der adenoiden Vegetationen" („Monatsschrift für Ohrenheilkunde" 1929, nr. 8/9), „Résultats des recherches otologiques pratiqués sur 1366 écoliers de Tartu" (*Acta oto-laryngologica* XXII, 4, Tartu, 1935) ja „Zur Klinik und Bakteriologie der akuten Mastoiditis" (*Acta Neuropathologica in honorem Ludovici Puusepp* LX, Tartu, 1935).

Isikl. saadud andmed. *K. S.*

SABOLOTNÕI, Reinhold, Vabadussõja tegelane, sünd. 13. X 1895 vkj. Virumaal Iisaku v. taluniku pojana, lõpetas Petrogradis reaalkooli 1915 ja Konstantini suurtükiväekooli s. a., võttis suurtükiväe ohvitserina osa Maailmasõjast, kus sai raskelt haavata ning põrutada. Siirdunud Eestisse suvel 1918, võttis ta Saksa okupatsiooni lõpupäevil agaralt osa kaitseliidu organiseerimisest, astus 18. XI 1918 ukj. vabatahtlikult teenistusse soomusrongile nr. 1 (pärastine s./r. „Kapten Irv"), sai kuu aega hiljem rongipatarei ülemaks ja 1919. a. alguses ühtlasi rongiülema nooremaks abiks. S. võttis osa paljudest lahinguist ja paistis silma oma külmaveresusega, haruldase julgusega ja erialalise vilumusega, omandades sõjaväes suure populaarsuse. Hoolimata rongipatarei viletsast tehnilisest seisundist, suutis S. alati tulla võitjaks suurtükitule kahevõitluses vaenlasega. Paljude lahingute tulemuse otsustas ainult S. vilumus ja kiire otsustusvõime. Ta sai lahinguis kaks korda haavata. S. määrati 14. III 1919 ukj. soomusrongide diviisi suurtükiväe inspektoriks. Ilmunud haiglast vastu arsti keeldu lahtise haavaga soomusrongile „Kapten Irv", langes ta 1. VII 1919 ukj. Ropaži (Rodenpoisi) jaama lähedal lahingus Landeswehr'i vastu leitnandi auastmes (maetud Iisakus). S. on kahe Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Pvl. 1919, nr. 134, 139 (J. P i t k a); „Vaba Maa" 1919, nr. 137; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); sõjaministeeriumi arhiivist, Iisaku koguduse õpetajalt V. K u l j u s'elt ja Iisaku vallavalitsuselt saadud andmed.

O. K.

SACHKER (kirikuraamatuis **Sawron, Safron**), **Reinhold,** seltskonnategelane, sünd. 10. I 1844 vkj. Võrumaal Sõmerpalus talupidaja pojana, omandas alghariduse C. J. Juccum'i algkoolis Tartus, õppis fotograafiat L. Höflinger'i juures ja avas Tartus oma päevapilditöökoja 1869; surn. 25. III 1919 ukj. Tartus. — S. oli tegev „Vanemuises" a-st 1872 näitlejana ning näitejuhina A. Viera (vt.) eelkäijana kuni 1878 ja näitemänge korraldava komitee esimehena kuni 1880. S-i teeneks tuleb lugeda teatri elushoidmist kuue a. jooksul, mil mängiti kokku umb. 45 korda sisult ja kunstiliselt kergekaalulist repertuaari (A. F. v. Kotzebue jt. teoseid). „Vanemuise" ulatuslikeks esinemisavaldusiks kujunesid S-i algatusel a-st 1883 iga aasta lõikuskuul korraldatud „rahvapeod" (a-st 1903 „aastapeod"), millede sihiks oli hankida tulusid alati ainelist kitsikust kannatanud teatrile. S. on tõlkinud ka mõned näidendid; ta oli vaheldumisi 10 a. ka „Vanemuise" seltsi eestseisuse liige ja mitmel korral eesti kodanikkude esindajaks linnavolikogus. S. on pildistanud palju ärkamisaegseid sündmusi ja tegelasi.

Kalender „Uus aastasada" (1902), lk. 249; S. A. P a r m i, Lühikene Eesti näitemängu ajalugu (1904); Post. 1919, nr. 61, 66; „Vanemuine" 1865—1925 (1925); A. V i e r a autobiograafiast („Vanemuise" arhiiv Eesti Kultuuriloolises Arhiivis), Kambja ja Urvaste koguduse õpetajalt jm. saadud andmed.

K. E. S.

SACHSSENDAHL, Christian Emil, balti-saksa arst ja kultuuritegelane, sünd. 30. X 1814 vkj. Võrus maalermeistri pojana, õppis Tartu gümnaasiumis ja 1835—41 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, oli a-st 1843 tegelik arst Tartus; ta toimis Õp. E. S-i sekretärina a-st 1843 enda surmani 21. IX 1856 vkj. Tartus. — S. on üks esimesi Õp. E. S-i

tegelasi, kes seisis raamatu- ja kirjavahetuses soome tegelastega, nagu E. Lönnrot'i ja A. E. Ahlqvist'iga (vt. neid); Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliige oli ta a-st 1846. S. oli estofiil ja tõsine talupoegade sõber, kelle abitarvitajaiks on olnud peamiselt vaesemad tartlased ja talupojad; neid ta arstis ka tasuta. Ta arvustas teravalt pastoreid, kes tahtvat hoida rahvast pimeduses, ja kiitis seevastu tõusvaid kirjamehi — köstreid. Ergutanud F. R. Faehlmann'i Kalevipoja loo üleskirjutamisele, oli S. hiljemini F.R. Kreutzwald'i (vt. neid ka *Suppl.*) alatiseks tagaõhutajaks ka kirjavahetuse kaudu temaga 1850—56, vahendajaks eepose ainestiku hankimisel, ms. Lönnrot'i kaasabil ka Soomest, ja kuulas sealt teosele trükivõimalusi (näit. kirjavahetus P. Tikkanen'iga). S. on avaldanud kirjutisi peamiselt balti genealoogia ja numismaatika alal ajakirjas „Inland" (1844 ja 1854), Õp. E. S-i väljaandes „Verhandlungen" I (Tartu, 1846), III (*ibid.*, 1854) jm.

Inl. 1856, v. 667 ja v. 687; Brennsohn, Ärzte Livl.; M. Lepik, Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus (1936) jm. saadud andmed. *A. P.*

SACHSZ (Sachsze, Sax), Valentin, gildide tegelane Tallinnas, sadulseppmeister, sünniaeg ja päritolu teadmata, võeti 1652 Tallinna linna kodanikuks, valiti 1660 sadulsepaameti ja 1662 Kanuti gildi vanemaks, kellena suri (maetud 4. V) 1691 Tallinnas. — S. teotses väga energiliselt Tallinna tähtsaima käsitööliste koondise, Kanuti gildi reorganiseerimisel, selle laostunud seisundi tervendamisel ja valju distsipliini jaluleseadmisel. Eriti väärib mainimist S-i tegevus Kanuti gildi poolt mitmel korral lähetatud saatkondade juhina Rootsis, kus tal Tallinna magistraadi ja Suurgildi (kaupmeeste gildi) esindajate vastuseisust hoolimata õnnestus Kanuti gildile saavutada peaaegu võrdset kohta Suurgildiga linnaomavalitsusest osavõtmisel. Kanuti gildi tähtsuse tõstmiseks ja saksa käsitööliste töövõimaluste laiendamiseks teostati S-i tõhusal kaastegevusel Oleviste gildi liitmine Kanuti gildiga, esmakordselt 1675 ja lõplikult 1698. Kuninga resolutsiooni kohaselt pidi Oleviste gild, kuhu kuulusid peamiselt eesti käsitöölised, liidetama tervenisti Kanuti gildiga. Kuid S-i järeleandmatu vastuseisu tõttu, hoolimata koguni magistraadi ja kindralkuberneri esialgsest nõudmisest, võeti Kanuti gildi vastu mitte kõiki Oleviste gildi liikmeid- eestlasi, vaid ainult neid, kel oli esitada sünnikiri ja kes olid andnud linnakodaniku vande. Kanuti gildi pääsenud vähesed eestlased sulasid seal peatselt saksa liikmeskonna hulka. Väljapoole jäänud enamiku eesti käsitööliste majanduslik ja õiguslik seisund halvenes siitpeale aga pidevalt.

A. Margus, Tallinna Linnaarhiivi kataloog IV, Kanuti gildi arhiiv (1938); Tallinna magistraadi protokollid ning kirjavahetus TLA-s. *A. M-s.*

SAFRON, vt. SACHKER.

ŠAHHOVSKOI-GLEBOV-STREŠNEV (kuni 1864 ainult **Šahhovskoi**), **Mihhail Valentinovitš,** vürst, Eestimaa kuberner, sünd. 22. IX 1836 vkj., õppis kaardiväe lipnikkude- ja ratsaväe junkrutekoolis, teenis siis ratsakaardiväes ja õppis 1857—59 kindralstaabi akadeemias, mille lõpetamise järel jäi kindralstaabi teenistusse. Š. oli 1861—63 rahuvahendajaks Moskva kub-s Volokolamski maakonnas, 1863 keisri tiibadjutandiks ja 1863—65 Leedu ja Valge-Vene alade kindralkuberneri käsutuses; ta ülendati 1869 kindralmajoriks, oli 1869—70 Riia sõjaringkonna staabi ülem, 1870—75 Eestimaa kuberner ja 1876—79 Tambovi kuberner; 1881 ülendati ta kindralleitnandiks; surn. 2. II 1892 vkj. Aachenis. — Š. oli tuntud tubli administraatorina, tööka ja kindla iseloomuga inimesena. Eestimaa kuberneri ametis oli ta, vastandina oma eelkäijale M. N. Galkin-Vraski'le (vt. *Suppl.*), kohaliku aadliga heas vahekorras. Ta võeti 1875 ka Eestimaa aadlimatriklisse. Oma kubermangu 1871. a. revideerimisaruandes märkis ta muuseas, et Eestimaal olevat riigikeele mõistjaid väga vähe. Elanikel puuduvat võimalus vene keele õppimiseks seetõttu, et rahvakooliõpetajad ei oskavat seda keelt. Seepärast leidis Š. tarviliku olevat asutada kohalikku õppekonda õpetajateseminar, mis valmistaks ette riigikeelt oskajaid õpetajaid. Selle mõtteavalduse tagajärjel kutsutigi 1878. a. Tartus ellu vene õppekeelega õpetajateseminar.

Р. Б. Сл.; Š-i teenistusleht ERKA-s; „Revaler Beobachter" 1892, nr. 35; Revalsche Ztg. 1892, nr. 34; „Valgus" 1892, nr. 9; Post. 1903, nr. 54; Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928 (1929), lk. 68—71; E. v. Dellingshau-

s e n, Im Dienste der Heimat (1930), lk. 11 ja 29. *J. Kt.*

SALENIUS, Olaus Georg, kirikuõpetaja, pärit Rootsist Westmanlandist, sünniaeg teadmata, oli Rõngu kirikuõpetaja 1639—57; surn. 1657. — S-lt on säilinud üks eestikeelne õnnesoovisalmik *Jocus Esthonicus*, mis avaldatud Tartu ülikooli prof-i ja pärastise Turu piiskopi Joh. G. Gezelius'e vanema (vt.) pulmapäevaks pühendatud raamatus *Sacris nuptiarum honoribus*... (Tartu, 1643).

N a p i e r s k y, Pred.-Lex. IV; T. M e l a n d e r, Paar eestikeelset isikuluuletist 17. sajandist („Eesti Keel" 1927, nr. 8). *M. L.*

SALZA, Hermann Aleksander, baltisaksa soost E. Vabadussõja tegelane, sünd. 4. IV 1885 vkj. Haapsalus postkontoriülema pojana, lõpetas Tallinnas Aleksandri gümnaasiumi 6. klassi, Peterburis keiserliku lütseumi 5. klassi ja 1906. a. mereväe kadetikorpuse laevagardemariinina; 1913—14 õppis ta Nikolai akadeemia mereväeosakonnas. Teenides 1906—13 Vene mereväes, ms. ristlejal „Bogatõr" ja soomusristlejal „Slava", tõusis S. vanemaks navigatsiooni-ohvitseriks. Maailmasõja ajal teenis ta Läänemere laevastikus, olles ms. 1917. a. lahingulaeva „Petropavlovsk'i" vanem ohvitser ja dets-st 1917 juunini 1918 selle komandöri kt. ning s. a. juunist sept-ni Läänemere laevastiku staabi operatiivosakonna ülem. E. Vabadussõjas oli S. 1919 miiniristleja „Lennuk'i" nooremaks navigatsiooniohvitseriks, 1919—24 Eesti merejõudude staabi ülemaks ja 1924—32 merejõudude juhatajaks; seejärel oli ta Sõjanõukogu alatiseks liikmeks. S. ülendati auastmes 1922 mereväe kapteniks ja 1928 kontradmiraliks. A-il 1937—39 oli ta Hispaania siseasjusse mittevahelesegamise otstarbel loodud rahvusvahelise kontrollorganisatsiooni teenistuses kõrgema ametnikuna. S. on arendanud Eesti merejõudude rahuaegset väljaõpet ja juhtinud mereväelise organisatsiooni otstarbekohasemaks muutmist. Nov-s 1939 siirdus S. ümberasumise korras Saksamaale.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); „Sõdur" 1937, nr. 9 jm. saadud andmed. *T.*

SANDRA (kirikuraamatuis Sander), Jaan, rahvaluulekoguja, Jakob Hurda (vt. *Suppl.*) tähtsaim kaastööline, sünd. 16. VIII 1862 vkj. Vastseliina v. Joora külas popsi pojana, lõpetas Tsäpsi külakooli, elas hiljemini samas v. Viitka külas, elatades end peamiselt rätsepatööst; surn. 20. X 1925 ukj. — S. oli J. Hurda kaastööline 1894—1906 ja on talle saatnud Vastseliina khk-st ja Setumaalt kogutud rahvaluulelist materjali kokku 8700 lk. Ta korjanduses leidub 403 rahvalaulu, 4129 vanasõna ja kõnekäändu, 793 mõistatust, 1897 rahvajuttu, 1133 punkti uskumusi ja kombeid jm. Selles rohkes ja kõigiti usaldusväärselt üleskirjutatud ainestikus omavad kõige tähtsamat kohta tema kogutud muinasjutud ja saagad, mis kuuluvad meie juturepertuaari paremikku. Vähesel määral on S. 1905—24 saatnud rahvaluulet ka M. J. Eisen'ile (vt. ka *Suppl.*). S. on olnud mitmete ajalehtede kaastööline, kirjutanud „Ristirahva Pühapäeva Lehele" jt. vähenõudlikke jutustisi, milledest on ilmunud eriraamatuna „Tulised söed" (Tall., [1912]).

Eesti Rahvaluule Arhiivi andmed; Post. 1925, nr. 289 (M. J. E i s e n), nr. 316 (H. P r a n t s); Post. 1932, nr. 12; R. V i i d e b a u m, Jakob Hurda kaastöölistest (ERM-i Aastaraamat IX—X, 1934). *R. V.*

***SANNAMEES, Ferdi (Ferdinand),** kujur, on teotsenud peale 1927. a. skulptorina vaheldumisi Tallinnas, kus ta oli 1928. a. kevadeni Riigi Kunsttööstuskooli skulptuurklassi juhataja, ja Tartus ning a-il 1928—29 ja 1932—33 Pariisis, kus esines 1928 ja 1933 ka Salon d'Automne'is. Oma toodanguga on ta tunnustust võitvalt esinenud paljudel kunstinäitustel kodumaal, samuti eesti kunsti näitustel välismail. A-l 1937 korraldas S. Tallinnas oma tööde ülevaatenäituse, pannes välja u. 180 teost, neist 80 skulptuuri, peale selle maale, graafikat, akti- ja portreejoonistisi. Väljakujunenud meistrina rakendab S. oma loomingus mitmekesiseid skulptuurmaterjale kord modelleerimisviisilt voolavalt impressionistliku, kord viimisteldult realistliku nüansiga, või jälle esinduslikku monumentaalsust taotleva varjundiga portreedes, figuraalseis kui ka dekoratiivset laadi töis. Ülekaaluka osa ta rohkes toodangus moodustavad hea karakteriseerimisvõimega modelleeritud portreebüstid ja pead meie avaliku elu tegelasist, nagu F. Tuglas (pronks, 1928), E. Vilde (pronks, 1929), K. Ollik (pronksreljeef, 1930), A. Uesson (pronks, 1931), J. Pitka (pronks, 1931), J. Kana (puu, 1931), J. Tõnisson'i büst

ja pea (pronks, 1931), Jüri Vilms (graniit, 1935), A. H. Tammsaare (pronks, 1935), K. Päts (pronks, 1936; graniit, 1937, Kopli rahvamajas), L. Kenn (pronks, 1936), dir. M. Luther (pronks, 1938) jt.; peale selle mainitagu rida intiimseid, ilmekaid lapsepäid mitmesuguseis materjales. Neist tähistavad mitmed eesti kunstis portreeskulptuuri tippe. S-e figuraalseist töist on esiletõstetavad „Dekoratiivne naisfiguur" (majoolika, 1927), „Ahastus" (naisfiguur, marmor, 1930), „Nuttev naine" (marmor, 1933), „Nartsiss" (kips, 1936; pronks, 1939; Oru lossi pargis), elusuurune „Naisfiguur" (puu, 1936). S-e suuremaks tellimistööks on Tartus kino „Ateeni" reljeefkaunistised ja friis (1926). A-l 1936 valmis S-l Albu vallamaja ette püstitatud kirjanik A. H. Tammsaare ausammas pronksbüsti ja kahe reljeefiga „Töe ja õiguse" aineil. S-le kuulub ka Vändras 1939 avatud A. Jürgenstein'i mälestussamba üleelusuurune büst (pronks). 1938. a. lõi S. 6 reljeefi Tahkurannas K. Päts'i sünnikohta 1939. a. püstitatud monumendi tarvis. Peale skulptuurteoste on S. näitusil esinenud monotüüpiatega, joonististega ning viljelnud ka keraamika-ala. Ta teoseid leidub Tallinna, Tartu ja Narva muuseumes ning erakätes.

Alfr. Vaga, F. S. (1937); Pvl. 1937, nr. 46 (H. Kompus); Post. 1937, nr. 47 (R. Kangro-Pool).

V. Em.

SANTO, Gustav Moritz, õpetaja ja ajaloolane, sünd. 2. VI 1802 ukj. Posen'i lähedal Schlichtingsheimis saksastunud itaallasest muusikaõpetaja pojana, õppis Hirschbergis ja Breslau ülikoolis, oli mitmel pool õpetaja, hiljemini pastor kuni 1837 ja toimis koduõpetajana Riias, a-st 1839 kreiskooli õpetajana ja inspektorina Kuressaares ning a-st 1846 saksa keele, siis ajalooõpetajana Tartus enda surmani 13. VII 1856 vkj. — Tartus oli S. tegev Õp. E. S-s, ms. selle esimehena 1853—56, esines koosolekuil ettekannetega ja avaldas seltsi väljaandeis rea ajaloolisi ja kirjandusajaloolisi kirjutisi (näit. Verh. GEG. B, III, 1—2, 1854, 1856), millest erilist mainimist väärib tema kirjutis katoliikliku vastureformatsiooni aegsete eesti kirjanikkude („Guilielmus Buccius und Ambrosius Weltherus, zwei der ältesten estnischen Schriftsteller" — Verh. GEG. B, II, 2, 1848) ja seltsi kirjastusel ilmuva „Kalevipoja" kohta (Verh. GEG. B, III, 1, 1854). Samuti ilmus temalt rida kirjutisi Õp. E. S-i poolt väljaantud „Ma-rahva Kalendris" 1853—56 ja ajakirjas „Inland".

Inl. 1856, v. 573—582. *M. L.*

***SAPAS, Marie**, õpetaja ja seltskonnategelane, õppis Viljandi algkoolis ja kõrgemas tütarlastekoolis. — S. oli Liplapi aiatöö- ja majapidamiskooli juhataja asutamisest (1910) peale kuni 1927; selle aja jooksul käis koolist läbi 568 õpilast. A-st 1927 peab ta Liplapi talu. S. oli Halliste Naisseltsi (praeguse Halliste Maanaiseseltsi) juhataja 1915—30 ja on selle auliige.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

SARAL, Ebba Marie, seltskonna- ja kutseharidustegelane, sünd. 28. IV 1890 vkj. Virumaal Haljala v. taluniku ja möldri Karl Vimberg'i tütrena, omandas üldhariduse kodus ja õppis 1905—07 Helsingis Juunja Ingman'i käsitöökoolis. S. on end täiendanud 1923 Berliinis ja Šveitsis ja hiljemini korduvalt Skandinaavias. A-st 1909 on ta abielus K. Saral'iga (vt. ka *Suppl.*). S. oli 1907—08 Tartu E. Põllumeeste Seltsi jt. poolt korraldatud käsitöökursuste juhataja ja 1908—10 „Käsitöölehe" toimetaja; a-il 1920—21 oli ta õpetajaks Tartu Kristliku Noorte Naiste Ühingu käsitöökursusil, on a-st 1922 Tartu Naisseltsi kodukäsitöökoja kudumise osakonna ja ühtlasi Tartu Naisseltsi kodumajanduskooli kudumise klassi juhataja. — S. on aidanud palju kaasa kodukäsitöö arendamisele, pannud aluse rahvarõivaste väljatöötamisele ja levitamisele. A-st 1936 on ta ka Tartu tööoskusametis kangakudumise ala eksamikomisjoni juhataja. S. on olnud tegev o./ü-s „Kodukäsitöö" juhatuse liikmena, Kodutööstuse Edendamise Keskseltsis asutajaliikmena (1928) ning seejärel juhatuse liikmena, Tartu Kodutööühingus juhatuse liikmena ja ajakirja „Taluperenaine" kudumise osakonna toimetajana a-st 1929. Naiskodukaitse keskjuhatuse abiesinaine oli ta 1927—36 ja on Naiskodukaitse Tartu ringkonna esinaine asutamisest a. 1925 peale.

Isikl. jm. saadud andmed. *H. O.*

***SARAL, Karl**, loomaarstiteadlane ja seltskonnategelane, õppis Valgamaal Soontaga vallakoolis, Tartus 1890—93 H. Treffner'i gümnaasiumis ja 1893—1900 Aleksander I gümnaasiumis. — S. on jätkanud tegevust Tartu ülikooli

loomaarstiteaduskonnas üld-, eri- ja operatiivkirurgia korralise prof-na ja a-st 1919 ühtlasi haavakliiniku juhatajana. Ta oli loomaarstiteaduskonna dekaaniks 1923—31 ja 1936—37; sel ajal täideti kõik vakantsed õppekohad noorte eesti jõududega. S. on võtnud elavalt osa tegevusest organisatsioones. Nii on ta olnud Tallinna E. Põllumeeste Seltsi esimees 1908—10, Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi abiesimees 1910—17, ERM-i Ühingu abiesimees a-st 1920, Akadeemilise Loomaarstiteadusliku Seltsi esimees 1926—33 ja a-st 1938 ning auliige a-st 1937, Tartu E. Põllumeeste Seltsi esimees 1931—36 (sel ajal selts ehitas uue suurejoonelise näitusväljaku) ning seejärel auliige, ja Tartu Skaudisõprade Seltsi esimees a-st 1931; peale selle on ta teotsenud juhatuse liikmena „Vanemuise" seltsis, jahi ja kalapüügi seltsis „Vambola", E. Loomaarstide Ühingus jm. Tartu maavolikogu liige on ta olnud 1924—34 ja Tartu linnavolikogu liige a-st 1934. S. oli „Eesti farmakopöa" (Tall., 1937) koostajaid veterinaar-eritoimkonna juhatajana. Kuigatsi v. Soontagas peab ta a-st 1924 Kukula talu.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

SARV, Jaan, matemaatik, sünd. 9. XII 1877 vkj. Võrumaal Saru v. taluniku pojana, sai üldhariduse kohalikes algkooles ja Tartus H. Treffner'i gümnaasiumis 1893—94 ja 1899, sooritas keskkooli lõpueksami eksternina Tartus 1899, õppis matemaatikat Tartu ülikoolis 1899—1907 ja omandas keskkooliõpetaja kutse 1907; ta on viibinud teadusliku otstarbel korduvalt välismail. A-l 1931 omandas ta dr. phil. nat. astme Tartu ülikoolis. S. on töötanud matemaatika ja füüsika õpetajana Põltsamaal E. Aleksandrikooli põllutöökursusil 1907—08, Vitebski kub-s Veliž'i eranaisgümnaasiumis 1908—09 ja Tartus Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumis 1909—18; ta oli dets-st 1918 jaan-ni 1919 E. V. Tartu Ülikooli kuraatori asetäitja, 1919—24 matemaatika prof-i kt., seejärel erakorraline prof. ja on a-st 1928 korraline prof. Ta toimis matemaatika-loodusteaduskonna esialgse korraldajana (ajutise dekaanina) juulist 1919 apr-ni 1920. — Ka on S. teotsenud organisatsioones, ms. vabamõtlejate ühingus „Humanitas" asutajaliikmena (1926) ja a-st 1933 esimehena. S-e avaldatud töist nimetatagu: „Füsika õpetus" I (Tall., 1910) „Elekter" (Tartu, 1911), „Analüütilise geomeetria algkursus" (*ibid.*, 1926), „Ahmese geomeetrilised joonised" (*Acta* A XI$_5$, Tartu, 1927), „Zum Beweis des Vierfarbensatzes" (*ibid.* A XIII$_1$, Tartu, 1928), „Direkte Herleitung der Lichtgeschwindigkeitsformeln" (*ibid.* A XIII$_6$, Tartu, 1928), „Geomeetria alused" (*ibid.* A XIX$_4$, Tartu, 1931; väitekiri) ja „Foundations of arithmetic" (*ibid.* A XXVIII$_2$, Tartu, 1935).

Isikl. jm. saadud andmed.

H. J-n.

SAWRON, vt. **SACHKER.**

SAXÉN, Ralf Eino, soome-rootsi pedagoog ja keeleteadlane, sünd. 16. III 1868 ukj. Soomes Kankaanpää's metsaülema pojana, õppis a-st 1886 Helsingi ülikoolis ja sai 1895 filosoofia litsentsiaadiks; ta teotses hiljemini pedagoogina; surn. 1932 Soomes. — Peale laialdase tegevuse Soomes õpetajana, koolikirjanikuna ja koolinõunikuna on S. keelemehena käsitelnud rootsi ja läänemere-soome keelte kokkupuuteid, uurides kohanimesid ja laensõnu. Väitekirjas „Finska lånord i östsvenska dialekter" I, II (Helsingi, 1895, 1897) on ta käsitelnud eesti laene rootsi keeles soome omade kõrval; kirjutises „Lisiä suomalais-germaanilaisten koskетusten valaisemiseksi" (teoses „Tampereen reaalilyseo", Tampere, 1896) on esitatud rida rootsi laene eesti keeles. S-i tuleb pidada eesti ja rootsi keele suhete teadusliku uurimise algatajaks.

Vem och Vad? 1931 (1930); Kansallinen elämäkerrasto V (1934).

P. A.

SAXO (Grammaticus), taani kroonik, sünd. enne 1158. a., surn. 1208. ja 1220. a. vahel. — S. päritolu otsitakse üldisemalt Själlandi saarelt; seevastu arvamised erinevad küsimuses, kas S. oli vaimulik või Taani kuningate teenistuses seisev ilmlik suurnik. Ta kirjutas oma kroonika *Gesta Danorum (Historia Danica)* peapiiskop Absalon'i ülesandel, kellega ta on olnud väga lähedasis suhteis. Kroonika sisaldab 16 raamatus Taani ajalugu algusest kuni 1185. Kroonika pearaskus lasub ta lõpposal. Selles käsitellakse Valdemaride aega ja Taani poolt vendide vastu teostatud retki, mida S. on kirjeldanud kaasaeglasena. Ka kroonika 9 esimest raamatut, mis sisaldavad rohkeid and-

meid saagadest ja rahvatraditsioonist ning palju teateid muistsete eestlastegi kohta, tuleb Põhjamaade vanema ajaloo uurimisel suuresti arvestada.

Dansk biografisk lexikon XIV (1900); H. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island VII (1929). *J. V.*

***SCHE(I)DING, Philipp v.,** Rootsi riigiametnik, sünd. 1578. — Eestimaa kubernerina on S., hoolimata kohaliku aadli vastuseisust, võtnud talupoegadelt vastu aadlikkude pihta sihitud kaebusi ülemääraste koormiste pärast ja astunud samme talupoegade kaitseks. Kaebuste erapooletu uurimise huvides asutati maafiskaali-amet ja määrati meeskohtuisse vannutatud notar. Senise mitteküllaldast tulu andnud veski- ja väravatolli asemele seati sisse iga ratsateenistus-hobuse maksustamine viljaga. Ka pöördus S. Eestimaa rüütelkonna poole ettepanekuga (1636) maaderevisjoni teostamiseks.

BM LV (1913), lk. 424—434 (F. Bienemann); R. Liljedahl, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634 (1933). *N. L.*

SCHIEFNER, Franz Anton, baltisaksa keeleteadlane ja folklorist, sünd. 6. VI 1817 vkj. Tallinnas Böömist sisserännanud kaupmehe pojana, õppis Tallinna toomkoolis, 1836—40 Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas cand. jur. astmega, ja 1840—42 Berliini ülikoolis sanskriti ja muid ida keeli. S. oli vanade keelte õpetaja Peterburi 1. gümnaasiumis 1843—52, Vene Teaduste Akadeemia raamatukogu 2. osakonna bibliotekaar a-st 1848 ja viimase direktor 1863—79. Tiibeti keelte uurimiste eest valiti S. Vene Teaduste Akadeemia adjunktiks 1852 ja erakorraliseks akadeemikuks 1854; ta oli ühtlasi 1856—78 etnograafilise muuseumi juhataja; surn. 4. XI 1879 vkj. Peterburis. — S-i peatööks peetakse tagajärjekaid uurimisi Kaukaasia suguharude ja tiibeti keeltest ning rahvaluulest ja M. A. Castrén'i uurimuste saksa keelde tõlkimist ja väljaandmist, mistõttu muu Euroopa esimest korda tutvus paljude senitundmatute ida-soome-ugri ja türgi rahvustega. Temalt on ka „Kalevala" esimene saksakeelne tõlge (Helsingi, 1852), mis võimaldas eestigi haritlasil (Fr. R. Kreutzwald'il jt.) tutvuda „Kalevalaga". S-i kirjutisist ja uurimusist soome ja eesti mütoloogia kohta, mis ei oma suuremat teaduslikku kaalu, on tähtsamad „Ueber den Mythengehalt der finnischen Märchen" (Mélanges russes II, 6, Peterburi, 1855) ja „Über die ehstnische Sage vom Kalewipoeg" (*ibid.* IV, 2, Peterburi, 1861); viimase esitas ta koos F. J. Wiedemann'iga (vt.) Vene Teaduste Akadeemiale ja selle põhjal anti Fr. R. Kreutzwald'ile P. G. Demidov'i auhind; peale selle mainitagu ka kirjutisi „Über Kalewa und Kalewingen" (*ibid.* V, 3, Peterburi, 1863) ja „Über die Mythenstoffe des Kalewipoeg" (Inl. 1858, v. 627—629).

P. Б. Сл.; A. Annist, F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg" I, II (1934, 1936) jm. saadud andmed. *A. A.*

SCHINDLER, Franz, saksa põllumajandusteadlane, sünd. 1. IV 1854 ukj. Määrimaal Chlum'is, õppis Halle ülikoolis põllumajandusteadust 1875—77 ja siis Viini põllukultuuri ülikoolis, kus sai 1881 eradots-ks. Ta oli 1888—1903 põllumajanduse prof. Riia polütehnikumis, 1903—24 Brno (Brünni) saksa tehnilise ülikooli prof.; surn. 16. X 1937 Tšehhoslovakkias. — S. töötas peamiselt taimefüsioloogia, -kasvatuse ja -aretuse alal ja avaldas ms. tööd „Der Weizen in seinen Beziehungen zum Klima" (Berliin, 1893), „Die Flachsbau- und Flachshandels-Verhältnisse in Russland" (Viin, 1894), „Die Lehre vom Pflanzenbau auf physiologischer Grundlage" (Viin, 1896), „Der Getreidebau auf wissenschaftlicher und praktischer Grundlage" (Berliin, 1909). Eesti põllumajanduse arengu seisukohalt omavad suurt tähtsust eriti S-i linakasvatust käsitlevad tööd ning kirjutised, mis avaldatud, peale nimetatu, veel väljaandeis „Landwirtschaftliche Jahrbücher" (1899, XX), „Baltische Wochenschrift" jm.

Alb. Acad. d. Polyt. (1912); Meyers Lexikon X (1929); Kürschners Deutscher Gelehrten-Kalender (1931, 1935); Festschrift zum 70. Geburtstage Prof. Dr. h. c. Fr. S. (1924); „Zeitschrift für Züchtung", Reihe A, kd. XXII, 2 (1937). *N. R.; T.*

SCHLOSSMANN, Karl, arstiteadlane, sünd. 7. II 1885 vkj. Tartumaal Puurmani v. taluomaniku pojana õppis Kursi khk-koolis, lõpetas Tartu linnakooli 1902 ja reaalkooli 1905, õppis Riia polütehnikumi inseneriosakonnas 1905 ja Tartu ülikooli arstiteaduskonnas 1906—11; ta oli Paide maa-

konna arst 1912—14, Maailmasõja ajal ms. 2. Siberi korpuse vanem arst ja bakterioloogilise laboratooriumi juhataja. S. kaitses väitekirja dr. med. astme saamiseks 1920 Voronežis, kus oli sinna evakueeritud Tartu ülikooli naha- ja suguhaigustekliiniku vanemaks assistendiks. A-l 1920 valiti ta Tartu ülikooli bakterioloogia dots-ks ja 1924 korraliseks prof-ks. Arstiteaduskonna dekaanina toimis ta 1934—37. A-l 1922 ja 1923 õppevaheaegadel töötas S. Pariisis L. Pasteur'i instituudis ning on pärast seda sageli käinud välismail tutvumas õppeasutistega ja osa võtmas teaduslikest kongressidest, näit. mikrobioloogide kongressist 1928 Bernis ja 1930 Pariisis, tuberkuloosikongressist 1929 Roomas ja 1932 Varssavis, kus on esinenud ka ettekannetega. S. on Tartu ülikooli bakterioloogialaboratooriumi loojaid ja juhataja a-st 1920, olnud loomaarstiteaduskonna bakterioloogiajaama juhataja 1923—29, Pasteur'i jaama juhataja a-st 1923 ja Riikliku Seerumi-instituudi teaduslik nõuandja a-st 1929. E. Punase Risti Tartu osakonna esimees on ta olnud 1923—25, Tartu Tiisikuse Vastu Võitlemise Seltsi esimees 1924—31, Kaitseväe Tervishoiu Valitsuse konsultant a-st 1933, Tuberkuloosi Vastu Võitlemise Sihtasutise juhatuse liige a-st 1937. A-il 1922—29 oli S. Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi abipresidendiks ja 1937. a. Rahvuskogu II koja liikmeks. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel nimetati S. apr-s 1938 akadeemia liikmeks ja ühtlasi selle presidendiks 5 a-ks. E. Teaduste Akadeemia esindajana on ta a-st 1938 Kultuurkapitali Nõukogu ja selle alatise komisjoni liige. S. on a-st 1933 Läti Bioloogia Seltsi ja a-st 1936 Soome arstide seltsi *Duodecim* kirjavahetajaliige. Alates 1934. a-st võttis S. osa riikliku ravimiteraamatu „Eesti farmakopöa" (Tall., 1937) koostamisest. S. on avaldanud hulga teaduslikke töid, ms. prantsuse, vene, saksa ja rootsi ajakirjus; neist mainitagu järgmisi: „Üldine mikrobioloogia ja seroloogia ühes mikrobioloogilise tehnikaga" (Tartu, 1925), "A study of bacterical carbohydrates with special reference to the tubercle bacillus" (*Acta* A XXVII$_7$, Tartu, 1934), „Kaitsepookimised rõugete vastu" (Tartu, 1935), „Die Kultivierung des Lepraerregers" („Zeitschrift für Bakteriologie und Parasitenkunde", kd. 115 ja 128, 1930 ja 1933) ja „Estonian Curative Sea-muds and Seaside Health Resorts" (London, 1939). S. omab ka nimetamisväärset kunstikogu (üle 170 teose), mis sisaldab väärtuslikke õlimaale, gravüüre, akvarelle ja jooniseid madalmaade, inglise, itaalia, prantsuse, saksa, vene ja balti kunstnikelt. A-st 1939 on S. Riia ülikooli audoktor (*dr. med. h. c.*).

Isikl. jm. saadud andmed.

H. K.; T.

SCHMALZ, Johann Friedrich Leberecht, põllumajandusteadlane, sünd. 25. VI 1781 ukj. Saksis Wildenbornis, omandas erihariduse peamiselt iseseisvalt, oli Saksas põllumajanduslikult elavalt tegev ja toimis 1829—45 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna põllumajanduse osakonnas selle ala ainsa prof-na, õpetades taime- ja loomakasvatust, agraarökonoomiat, metsandust jm.; surn. 23. V 1847 ukj. Ida-Preisis Neuweide's. — Rentinud 1829 Vana-Kuuste mõisa ja korrastanud selle eeskujulikuks põllumajanduslikuks käitiseks, avas S. 1834 seal põllumajandusliku instituudi, mis lõpetas tegevuse 1839. Instituudis, kus töötasid suveti üliõpilased, korraldati pikemaajalisi põllumajanduslikke kursusi, mille lõpetajad leidsid silmapaistvat tunnustust Venemaal. S. aretas lamba- ja seatõuge, katsetas põllutöömasinate ja -riistadega, korraldas katseid põldudel, ms. 154 kartulisordiga, ka suhkrupeetidega, ja importis katsete otstarbel mitmesuguseid tõuloomi. Ta tegevus andis märgatava tõuke põllumajanduskultuuri arengule Baltimail. S-i sulest ilmunud tõist nimetatagu: „Erfahrungen im Gebiete der Landwirthschaft" I—VII (Leipzig, 1813—42), „Anleitung zur Zucht, Pflege und Wartung edler und veredelter Schafe" (Königsberg, 1825; 2. tr. 1833), „Versuch einer Anleitung zur Wertschätzung ländlicher Grundstücke" (Königsberg, 1829), „Theorie des Pflanzenbaues" (Königsberg, 1840), meriinolamba kasvatamise õpetused S-i ja Koppe järgi „Lammaste-karjusse Ramatokenne" (Tartu, 1830) ja „Õppetusse ramat Saksama lamba-karjastele" (Tall., 1837).

Левицкій I; Allg. D. B. XXXI (1890) jm. saadud andmed. *P. K.*

SCHMIDT, August Johannes, diplomaat, sünd. 7. II 1895 vkj. Pärnumaal Voltveti v. taluniku pojana, õppis

1903—06 kohalikus valla- ja ministeeriumikoolis, 1906—14 Pärnu gümnaasiumis, 1914—16 Peterburi ülikoolis ajaloo-keeleteaduskonna vanade keelte osakonnas, lõpetas 1928 Tartu ülikooli õigusteaduskonna. Võtnud ohvitserina osa Maailmasõjast, langes S. juulis 1917 raskesti haavatuna Galiitsias austerlaste kätte sõjavangi, evakueeriti sõjainvaliidina dets-s 1917 Taani, teenis sügisest 1918 sept-ni 1919 Inglise põhjakorpuse staabis Arhangelskis, kus oli Eesti leegioni asutajaid, ja pöördus okt-s 1919 Inglismaa kaudu kodumaale. Alates dets-st 1919 oli S. Eesti sõjaväeline esindaja, a-st 1921 ühtlasi diplomaatiline esindaja Leedus. Lahkunud sept-s 1923 sõjaväeteenistusest kapteni aukraadis, toimis S. 1923—27 välisministeeriumi poliitilise osakonna juhatajana, olles vahepeal mõnda aega 1924—25 *chargé d'affaires* Pariisis ning Brüsselis ja 1926 lühemat aega saatkonnanõunik Moskvas A. Birk'i (vt. ka *Suppl.*) juures, ja 1927—31 välisministri abina. A-il 1931—34 oli ta saadikuks Roomas; alates dets-st 1934 toimib ta saadikuna Londonis ning oli 1931—39 ühtlasi saadikuks Bernis ja Eesti alatiseks esindajaks Rahvasteliidu juures. S. on Eesti esindajana osa võtnud Rahvasteliidu täiskogu istungeist ja paljudest rahvusvahelistest konverentsidest ning erikomiteede töist. Välis-Eesti Ühingu liikmena on ta innukalt kaasa töötanud väliseestlaste organiseerimisel. S. on avaldanud mitmeid kirjutisi eesti ja välismaisis ajakirjus ja ajalehis. Ta on Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

SCHMIDT, Carl Ernst Heinrich, balti-saksa keemik ja arstiteadlane, sünd. 1. VI 1822 vkj. Jelgavas (Miitavis) apteekri pojana, õppis arstiteadust ja keemiat saksa ülikooles, omandas dr. phil. astme Giessenis 1844, dr. med. astme Göttingenis 1845 ja Tartus 1846; ta oli a-st 1847 Tartu ülikooli füsioloogilise ja patoloogilise keemia dots., 1850—52 farmaatsia erakorraline prof. ja farmatseutilise instituudi direktor, 1852—92 keemia korraline prof. ja ühtlasi keemiakabineti direktor; surn. 27. II 1894 vkj. Tartus. — S-i silmapaistva õpetusliku tegevuse kõrval omavad suurt tähtsust uurimused füsioloogilise keemia alal maomahla, vere jm. kohta, samuti kohati väga ulatuslikud käsitlused agrikultuurkeemia aladelt vete, mullastiku, kodumaa loodusvarade (kipsi, mergli, turba jt.), söötade, väetiste jm. kohta. S-i teaduslikest töist, millede arv tõuseb üle 130, nimetatagu „Die Verdauungssäfte und der Stoffwechsel" [Jelgava (Miitavi) ja Leipzig, 1852; koos F. Bidder'iga].

Левицкій I; „Keemia Teated" 1932, nr. 1 jm. saadud andmed.

A. L-r; A. N.

SCHMIDT, Carl Friedrich, balti-saksa geoloog ja botaanik, sünd. 15. I 1832 vkj. Pärnumaal Kaisma mõisas, õppis Tallinnas kub-gümnaasiumis, 1849—53 Tartu ülikoolis vene keelt ja kirjandust, peamiselt aga botaanikat ja geoloogiat. Omandanud 1855 botaanika magistri astme, sai ta 1856 Tartu ülikooli botaanikaaia direktori abiks. S. viibis teaduslikul otstarbel Amuurimaal ja Sahhalini saarel 1859—63, Siberis 1866; Vene Teaduste Akadeemia liikmeks sai ta 1872; surn. 8. XI 1908 vkj. Peterburis. — S. harrastas suviti botaanikaaia abijuhataja ülesannete kõrval ka geoloogilist uurimistööd, mille tulemusena avaldas põhjapaneva teose „Untersuchungen über die Silurische Formation von Ehstland, Nord-Livland und Oesel" (Archiv f. d. Nat., 1. seeria, II. Tartu, 1858). Selles ta valgustas üllatava selguse ja kindlusega Põhja-Eesti aluspõhja ehitust ja koosseisu peajoontes nii, et suur osa mainitud tööst kehtib veel praegugi. A-l 1859 sai S. Vene Geograafia Seltsilt kutse juhtida Amuurimaale ja Sahhalini saarele lähetatava teadusliku retkkonna füüsikalist osa, mis reisu tulemuste kallal ta töötas kuni 1876. Vahepeal (1866) teostas ta veel ühe reisu Siberisse mammuti jäänuste toomiseks (sellest tulenebki ta hüüdnimi „Mammut-Schmidt"). S. oli oma elu lõpupoolel andunud Põhja-Eesti geoloogia uurimisele. Teaduste Akadeemia, Vene geoloogilise komitee ja Eestimaa rüütelkonna ülesandel ning toetusel veetis ta enamiku suvedest rännakuil Eestis, tehes sekka välisreise naabermaile ja kaugemalegi. Inimpõlve kestel on S. olnud selleks autoriteediks, kes isiklikult ja oma teoste kaudu tutvustas teadlasi Eesti geoloogiaga. Eriti oli ta tähelepanu pööratud kivististele, millede tundmaõppimiseks tegi ta määratu töö. S-i suur ja tähelepanuväärseim teos on „Re-

vision der ostbaltischen silurischen Trilobiten" I—IV (Mémoires de l'Acad., seeria VII, Peterburi, 1881—1907), milles on kirjeldatud 250 trilobiitide liiki, neist peaaegu pooled esmakordselt. — S-i kui botaaniku sulest uurimisreisude tulemusena Amuurimaal, Sahhalini saarel, Siberis jm. ilmus hulga väiksemate kõrval mitu suuremat tööd. Kodumaa uurimise lähtekohalt on tähtsamad kaks varasemat teost „Flora der Insel Moon" (Archiv f. d. Nat., 2. seeria, I, Tartu, 1853) ja eriti „Flora des silurischen Bodens von Ehstland, Nord-Livland und Oesel" (*ibid.*, 2. seeria, II, 1, Tartu, 1855; magistritöö). Viimane on kodumaa regionaalse floora kõige ulatuslikum käsitlus, mis hõlmab terve P.-Eesti ühes saartega, rõhutades selles esmakordselt taimegeograafilist elementi ning viidates Eesti floora sugulusele läänepoolsema, Rootsi omaga. S-i poolt tarvitusele võetud P.-Eesti ala taimegeograafiline jaotus on K. R. Kupffer'i (vt. ka *Suppl.*) jt. botaanikute hilisemais töis osalt jäänud püsima. Ta herbaarium kuulub Vene Teaduste Akadeemiale, osa dublette Leningradi botaanikaaiale. Eesti ala materjalist on säilinud osa Tallinna Provintsiaalmuuseumi herbaariumis.

Левицкій I; *Acta Horti botanici Universitatis Imperialis Jurjevensis* III (1902), lk. 52—61; *ibid.* X, 1909 (1910), lk. 146—164; „Korrespondenzblatt" III (1909), lk. 3—14; H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931).

A. L.; K. E.

***SCHMIDT, Johann,** Vabadussõja tegelane, elas a-st 1926 Viljandis ja oma talus Päri asunduses; surn. 2. II 1931 ukj. Viljandis. S. oli kolme E. Vabadusristi kavaler.

„Sõdur" 1931, nr. 5/6; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Kolonelleitnant J. S. (1937; toimetanud M. Tuisk, R. Taalder ja J. Toomsar); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939).

T.

SCHMIEDEHELM, Marta Elisabet, muinasteadlane, sünd. 29. V 1896 vkj. Kose khk-s kaupmees Hans Schmiedehelm'i tütrena, õppis Peterburis Kolomna tütarlastegümnaasiumis, 1914—17 kõrgemail naiste-kursusil, millised lõpetas vene filoloogia alal, ja õppis seals. edasi klassikalist filoloogiat ja muinasteadust. Siirdunud 1921 Eestisse, astus ta Tartu ülikooli, mille lõpetas 1923 mag. phil. astmega muinasteaduse alal. S. on olnud a-st 1924 ülikooli Arheoloogia Kabineti konservaatori kt., a-st 1930 konservaator-assistendi kt. ja ühtlasi a-il 1930—35 Õp. E. S-i sekretär. Ta on toimetanud teaduslikke kaevamisi Eestis ja Lätis ning töötanud Ida-Saksa, Läti ja Soome muuseumes. — S. on avaldanud teaduslikud kirjutised: „Beiträge zu der sogenannten gotischen Frage im Baltikum" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1922, Tartu, 1923), „Ein Grabfeld der vorrömischen Eisenzeit in Lüganuse" (*ibid.* 1925, Tartu, 1927), „Der Fund von Kirimäe in Estland" („Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja" XXXV, Helsingi, 1924), „Ein Depotfund aus Tartu" (*Eurasia Septentrionalis Antiqua* IV, Helsingi, 1929), „Über die Beziehungen zwischen dem Weichselgebiet und Estland zur römischen Eisenzeit" (*Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Riia, 1931), „Die estländischen Scheibennadeln" („Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja" XL, Helsingi, 1934), „Keskmise raua-aja aareleide Kambjast" (ERM-i Aastaraamat IX—X, Tartu, 1934), „Kümme aastat esiajalooliste muististe kaitset" (*ibid.* XI, Tartu, 1937), „Ein münzdatierter jungeisenzeitlicher Grabfund aus Iila" (Õp. E. S-i *Liber Saecularis*, Tartu, 1938), „Kuusalu Pajulinn" (teoses „Muistse Eesti linnused", Tartu, 1939) jt.

Isikl. saadud andmed. *H. M-a.*

SCHNAKENBURG, Conrad Heinrich Edmund, balti-saksa trükitööstur ja kirjastaja, sünd. 28. X 1820 vkj. Riias, asutas 1859 seals. trükikoja ja omandas 1875 Tartus W. Glaeser'i trükikoja, mis hiljemini töötas ta Riia trükikoja filiaalina; surn. 13. III 1894 vkj. Riias. — Tartus arendas S. õige elavat tegevust eriti eestikeelsete raamatute tootmisel. Trükkimise kõrval kirjastas ta tähtsamate eesti kirjanikkude töid, nagu Fr. Kreutzwald'i, M. J. Eisen'i, M. Veske, J. Bergmann'i, J. Pärn'a (vt. neid) jt. omi, ja andis ühtlasi välja „Isamaa Kalendrit" (1879—1912), mis oli sisult üks paremaid kalendreid, sisaldades artikleid M. J. Eisen'ilt, G. E. Luiga'lt, J. Kunder'ilt, J. Tammelt (vt. neid) jt. S-i surma järel juhtis trükikoda ja kirjastusäri ta poeg Alexander Samuel S. (sünd. 26. VII 1863 vkj., surn. 15. IX 1923 ukj.). Tartu filiaal töötas

kuni 1912 (vahepeal 1909—11 oli selle omanikuks Emil Andresen), mil see viidi Riiga ja liideti sealse trükikojaga.

E. v. Schnakenburg'ilt (Riias) jm. saadud andmed. *R. A.*

SCHNEIDER, Guido Alexander Johannes, balti-saksa zooloog, sünd. 30. IX 1866 vkj. Tallinnas õllepruulija pojana, lõpetas 1886 Tallinnas kubgümnaasiumi, õppis Tartu ülikoolis arstiteadust ja zooloogiat, mille kursuse lõpetas 1891 zooloogia kandidaadina; ta omandas 1896 Peterburis zooloogia magistri ja 1903 Helsingis filosoofia doktori astme. A-il 1895—97 töötas ta Peterburi ülikooli zooloogiamuuseumis konservaatorina, 1897—1900 Sevastoopoli bioloogiajaamas, pärast seda Vene Teaduste Akadeemia juures zooloogialaboratooriumis ja välismail, olles 1906—08 Rootsis ms. Aneboda kalanduse katsejaama juhataja. S. oli 1907—11 Riia polütehnikumi dots., seejärel prof., 1920—21 Riia läti ülikooli zooloogiaprof., 1921—23 praktilise zooloogia prof. Tartu ülikoolis ja on teotsenud hilisemail a-il Stokholmis. — S. on avaldanud kokku umbes paarsada tööd peamiselt kalanduse alalt. Eesti ainestikku käsitlevaist töist on tähtsamad „Der See Wirzjerw in Livland" (Archiv f. d. Nat. XIV, Tartu, 1920; koos M. v. zur Mühlen'iga) ja „Der Obersee bei Reval" („Archiv für Biontologie", 2. kd., 1908).

Alb. Acad. d. Polyt. (1912); H. Hradetzky, Schüler-Verzeichnis (1931) jm. saadud andmed. *H. R.*

***SCHNEIDER, Walfried,** majandustegelane, oli kaubandus-tööstuse a./s-i „W. Schneider ja Ko" asjaajaja- ja peadirektoriks selle likvideerimiseni 1933, Diskonto- ja Laenupanga (praeguse, a-st 1926 Kaubanduse Ühispanga) juhatuse liige 1920—25 ja seejärel esimees kuni 1929, kindlustusseltsi „Turis" juhatuse esimees kuni 1929. Kaupmeeste seltsi „Abi" juhatuse liige on ta olnud a-st 1909, esimees 1918—28 ja hiljemini auliige, Börsikomitee liige 1922—29, Kaubandus-Tööstuskoja 2. sektsiooni esimees 1925—29 ja Norra konsul 1924—29. A-st 1938 on S. Tallinnas asutatud agentuurkontori „Schneider ja Ko" juhataja.

Isikl. ja asutistelt saadud andmed. *T.*

SCHULBACH, Arnold, vt. **SÜVALEP.**

SCHULBACH, Heinrich, vt. **SILLA HINDREK.**

SCHULTZ, Ernst Wilhelm Woldemar, balti-saksa kiriku- ja haridustegelane, sünd. 5. XII 1813 vkj. Tartus, õppis kohalikus gümnaasiumis ja 1832—36 Tartu ülikoolis usuteadust, täiendas pärastpoole oma teadmisi Berliinis ja Halles; ta toimis a-st 1842 Saarde koguduse õpetajana, 1846—63 Pärnu Eliisabeti kiriku eesti linna- ja maakoguduse õpetajana ja a-st 1856 ühtlasi Pärnumaa praostina. S. valiti 1863 Eestimaa kindralsuperintendendiks, kellena ja ühtlasi toomkiriku ülemõpetajana teotses enda surmani 21. IX 1887 vkj. Tallinnas. — Energilise ja paindumatu isiksusena oli S. alati agaralt tegev kiriku praktilise elu ja rahvakooli alal nii Liivimaal kui ka pärastpoole Eestimaal. Ta kirjutas W. Mickwitz'i „Koli-ramatu" V (Tartu, 1854) poliitilise geograafia osa, avaldas kooliatlase (Pärnu, 1860) ja ka eestikeelseid usuõpetuse- ning jutluseraamatuid. S-i juhatusel korraldatud sinoditel esinesid rahvakooli puutuvad küsimused kõrvuti teiste tavaliste kiriklikkude küsimustega. Eestimaal 1870-ndate a-te lõpul esilekerkinud lahkusulisi liikumisi ja siirdumist vene õigeusku 1880-ndail a-il püüdis ta takistada, ei saavutanud aga suuremaid tagajärgi. A-st 1883 oli S. Tartu ülikooli usuteaduse audoktor.

BM XXXV (1888), lk. 443—455 (F. Luther); Mitteilungen und Nachrichten (1888, veebr.; A. Willigerode); Allg. D. B. XXXII (1891); H. Speer, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland (1936). *O. S.*

SCHWABE, Andreas Johannes, balti-saksa raamatukoguhoidja ja bibliograaf, sünd. 18. VIII 1810 vkj. Jõelähtmes kirikuõpetaja pojana, õppis Tartu ülikoolis usuteadust 1831—34, oli seejärel koduõpetaja, hiljemini Nõo kroonumõisa rentnik, tsensor Tartus ja 1866—73 Liivimaa vastastikuse tulekindlustamise seltsi sekretär. Ta oli ühtlasi 1861—72 Õp. E. S-i raamatukoguhoidja, kellena koostas tolle aja kohta hea eestikeelsete, 1632—1865 ilmunud raamatute nimestiku „Chronologisches Verzeichniss aller in der Bibliothek der gelehrten estnischen Gesellschaft sich befindenden estnischen Druckschriften" (Tartu, 1867). A-l

1872 valiti ta õp. E. S-i auliikmeks. S. suri 21. II 1878 vkj. Tallinnas.

Alb. acad.; SB GEG 1878 (1879), lk. 78—79; *Alb. Estonorum* (1910).

R. A.

SCHWABE, Arwed, vt. ŠVABE.

SCHWARTZ, Eduard Philipp, baltisaksa arhivaar ja ajaloolane, sünd. 8. V 1851 vkj. Riias, õppis Tartu ülikoolis 1870—73, Göttingenis 1873—75, Leipzigis ja Berliinis 1875—76 ja omandas dr. phil. astme Göttingenis 1876. S. oli Riia kub-gümnaasiumi õpetaja 1878—79 ja Riia linnaarhivaar a-st 1890; surn. 17. I 1907 vkj. Riias. — S. andis välja R. v. Toll'i (vt.) järelejäänud töist „Est- und Livländische Briefladе" 3. osana „Chronologie der Ordensmeister über Livland, der Erzbischöfe von Riga und der Bischöfe von Leal, Oesel-Wiek, Reval und Dorpat" (Riia, Moskva ja Odessa, 1879). A-st 1890 oli ta tegev Fr. G. v. Bunge (vt. ka *Suppl.*) poolt alustatud teose „Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch" väljaandmise jätkamisel; tema kaastegevusel on ilmunud mainitud teosest köide X (Riia ja Moskva, 1896) ja XI (*ibid.*, 1905). S. on koostanud ka rea väiksemaid töid Vana-Liivimaa keskaja ja Riia linna ajaloost.

Alb. acad.; BM LXIII (1907), lk. 364—373. *H. L.*

SCHWARTZ, Julie, vt. HAGEN-SCHWARTZ.

SCHÜNMANN, Johan Christian, trükkal, sünd. 12. VII 1780 ukj. Lüübekis, töötas J. F. Steffenhagen'i trükikojas Jelgavas (Miitavis), seejärel tehnilise juhina J. C. D. Müller'i trükikojas Riias ja asutas 1814 Tartus trükikoja, mis oli seal arvult teine. Ta ostis dets-s 1817 M. G. Grenzius'elt (vt. *Suppl.*), kes ei suutnud võistelda uustulnukaga, trükikoja seadmed ühes ajalehe „Dörptsche Zeitung'iga"; veebr-s 1818 nimetati ta ka ülikooli trükkaliks; surn. 17. IV 1840 vkj. Tartus. — S. jätkas edukalt Grenzius'e tegevust eesti raamatute trükkimise ja kirjastamise alal, avaldades O. W. Masing'i, R. J. Winckler'i ja G. G. Marpurg'i (vt. neid) teoseid. Ta tegevus muutus loiumaks, kui 1837 avati Tartus teine, Lindfors'i (vt. *Suppl.*) pärijate (pärastine H. Laakmann'i — vt.) trükikoda. S-i surma järel läks ettevõte tema lese J u s t i n e S-i (sünd. Schultz; 1803— 2. II 1876 vkj.) omanduseks. Trükikoja tehniliseks juhiks oli Carl Gottlieb Mattiesen, kes 1846 võttis selle ka rendile. Hiljemini omandas trükikoja raamatukaupmees E. J. Karov, temalt aga W. H. Chr. Glaeser ja viimaselt L. H. Schnakenburg.

Tartu linnaarhiivist ja ülikooli arhiivist saadud andmed; F. P u k s o v, Eesti raamatu arengulugu (1933); W. S t i e d a, Die Entwickelung des Buch-Gewerbes zu Dorpat (Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels VII, 1882); A. F e u e r e i s e n, Der Buchdrucker M. G. Grenzius und die Begründung der „Dörptschen Zeitung" (Verh. GEG XXI, 1904); Inl. 1840, nr. 17. *F. P.*

SCHÜTZ, vt. SÜTISTE.

SEIDLITZ, Carl Johann v., arst ja loodusteadlane, sünd. 6. III 1798 vkj. Tallinnas koka pojana, õppis Tallinnas kub-gümnaasiumis ja 1815—21 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, toimis vene sõjaväearstina, diplomaadina ja Peterburi sõjaväe arstiteadusliku akadeemia prof-na. Erustunud 1847, asus ta elama oma Meeri mõisa Tartu lähedal, võttis siis, ms. abipresidendina, elavalt osa ka Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi tegevusest; surn. 7. II 1885 vkj. Tartus. — S-i viimase elujärgu tähtsaim töö on mainitud ühingu poolt läbiviidud üldloodimise tulemuste kokkuvõtmine ning avaldamine teosena „General-Nivellement von Livland" I, II (Tartu, 1877, 1883), mis pani aluse Liivimaa pinna kõrgussuhete selgitamisele ja leidis rakendust mõisade veejuhtimis- ja maaparandustöis. Loodimise andmeil koostas S. ka teosele juurdelisatud Eesti- ja Liivimaa kõrgustekaardid.

Allg. D. B. XXXIII (1891); H. H r a d e t z k y, Schüler-Verzeichnis (1931); A. H i r s c h ja E. G u r l t, Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte V (1934). *A. T.*

SEIDLITZ, Georg Karl Maria v., zooloog, sünd. 7. VI 1840 vkj. Peterburis, õppis Tartu ülikoolis 1858—62 arstiteadust, hiljemini zooloogiat ja lõpetas kursuse cand. zool. astmega; ta omandas Tartus 1866 mag. zool. ning 1868 dr. zool. astme, sai järgmisel a. eradots-ks ja 1874 zooloogia dots-ks. A-l 1877 siirdus S. Königsbergi, kus töötas assistendina ja prosektorina anatoomiainstituudi juures, ja mõne a. pärast Müncheni, kus teotses eraõpetlasena; surn.

2. VI 1917 ukj. Ebenhausenis Müncheni lähedal. — A-il 1859—62 ja 1870—77 oli ta ka Loodusuurijate Seltsi (Tartus) zooloogiliste kogude konservaatoriks. Kodumaa ainestikku käsitlevaist S-i teaduslikest töist nimetatagu „Verzeichniss der Säugethiere, Vögel, Reptilien und Amphibien der Ostseeprovinzen“ (Tartu, 1861) ja „Fauna Baltica. Die Käfer *(Coleoptera)* der Ostseeprovinzen Russlands“ (Tartu, 1875; 2. tr. Königsberg, 1891). Viimane on nüüdisajalgi kodumaa mardikaliste fauna uurijaile tähtsaimaks käsiraamatuks.

Alb. acad.; Левицкій I jm. saadud andmed. *H. R.*

SEIMAN, Aleksander, Vabadussõja tegelane, sünd. 11. I 1886 vkj. Pärnumaal Tõstamaa v. mõisatöölise pojana, lõpetas Pärnu linnakooli ja 1907 Vilno junkrukooli alamleitnandina, teenis Vene sõjaväes 1904—18, võttis osa Maailmasõjast, kus tõusis alampolkovnikuks ning pataljoniülemaks ja sai raskesti haavata. Siirdunud dets-s 1917 1. E. polku, teenis ta polguülema abina apr-ni 1918; ta ülendati koloneliks (polkovnikuks) märtsis 1918. E. Vabadussõjast võttis S. osa 4. jalaväepolgu ülemana nov-st 1918 dets-ni 1919 ja hiljemini sõjavägede ülemjuhataja käsundusohvitserina kuni sõja lõpuni 1920. S. formeeris äärmiselt raskeis tingimusis 4. jalaväepolgu, lüües kogu aeg taandumislahinguid Narva rindel pealetungiva punaväega, kuni suudeti asuda vastupealetungile. Ta on kolme Vabadusristi kavaler. A-il 1920—27 oli S. sõjaministeeriumis Korraldusvalitsuse ülem, I diviisi ülema abi, Ranna-, Õhu- ja Sisekaitse ülema abi ja E. V. Kaitseliidu ülem. Erustunud apr-s 1927, oli ta hiljemini juhtivaid tegelasi E. Vabadussõjalaste Liidus selle nõukogu ja keskjuhatuse liikmena, ühtlasi Tallinna osakonna abiesimehena. 12. märtsil 1934 teostatud pöördel vangistati ühes A. Sirk'i, A. Larka (vt. neid *Suppl.*) jt. ka S. ning teda karistati juunis 1935 1 a. vangistusega tingimisi. „Vapside“ 8. dets-i 1935. a. mässukavatsusest osavõtu pärast mõisteti ta ühe peategelasena mais 1936 sõjaringkonnakohtu poolt 20 a-ks sunnitööle. Amnestiaseaduse põhjal vabanes ta vanglast mais 1938 ja sai tagasi kaotatud õigused.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); sõjaministeeriumi arhiivist jm. saadud andmed. *O. K.; T.*

SEISLER, Oskar, kaupmees ja tööstur, sünd. 8. IV 1872 vkj. Viljandimaal Vastemõisa v. kõrtsmiku pojana, õppis Suure-Jaani khk-koolis ja Viljandi kreiskoolis, oli õpipoisiks raua- ja linakaupmehe Hans Sass'i juures Viljandis; ta asutas seal rauakaupluse, hakkas äritsema ka hobustega ja eriti ulatuslikult maadega, linadega ja metsaga. 1920. a. laiendas ta oma peategevusalaks kujunenud lina- ja metsaäri, asutades kaubamaja Tallinnas lina ja metsa eksportimiseks, ning arendas hoogsat tegevust. Maailmasõja alguses kuulus S-le mitu mõisa Eesti, Läti ja Vene alal. Hiljemini omas ta kudumisvabrikut Riias, puutööstustehast Tallinnas, mitmeid saeveskeid Viljandi-, Valga- ja Petserimaal. S. oli paljudes majanduslikes ettevõtteis aktsionäriks. Annetuste hulgas väärib mainimist ka S-i asutatud Oskar Seisler'i nimeline stipendium Tartu ülikooli juures. S. suri 2. IX 1923 ukj. Viljandis. Seejärel teostati ta ettevõtete kokkutõmbamine.

„Sakala“ 1923, nr. 103; Post. 1923, nr. 236; Viljandi koguduse õpetajalt A. Westrén-Doll'ilt saadud andmed. *T.*

SELHORST, Johann, Tallinna kaupmees ja raehärra, pärineb Vestfaalist Hamm'ist, sünniaeg teadmata, teotses mõni a. äri alal Lüübekis ja siirdus 1507 Tallinna. Ta oli osanikuks mitmesuguseis kaubandusettevõtteis Lüübekis, Danzigis, Hamburgis ja Tartus, kauples komisjonääride vahendusel Brugges, Londonis ja Amsterdamis. A-st 1519 oli S. Oleviste kiriku eestseisja, a-st 1523 Püha Jaani hospidali eestkostja ja a-st 1525 raehärra. A-il 1526—32 juhtis peamiselt S. uue haigla (praegune Rootsi Mihkli kirik Rüütli tän.) ehitamist Tallinnas; 1530 käis ta linna saadikuna Stokholmis; surn. jõulu ajal 1535 Tall-s. — Nagu selgub S-i kirjavahetusest, näib tal olevat olnud ebatavaliselt kõrgel määral vaimseid huve. Ta oli veendunud reformatsioonipooldaja ning võttis suure rahasummaga osa eesti vanima raamatu, S. Wanradt'i ja J. Koell'i (vt. neid *Suppl.*) katekismuse trükkimise finantseerimisest. S. pärandas peamise osa oma kogukast varandusest heategevuse otstarbeks: uuele haiglale annetas ta 6500 Riia marka, neljale jutlustajale

hariduse andmiseks loodud fondi 4000 ja Karja allikast torustiku linna juhtimiseks 400 Riia marka.

G. Mickwitz, Uusi andmeid eesti vanima raamatu ajaloo kohta („Ajalooline Ajakiri" 1936, nr. 2); *idem*, J. S. und der Druck des ältesten estnischen Buches (Beiträge XXI, 1, 1937); *idem*, Aus Revaler Handelsbüchern (1938); F. G. v. Bunge, Die Revaler Rathslinie (1874); S-i kirjavahetus TLA-s.

G. M.

***SELJAMAA, Julius**, ajakirjanik, poliitikategelane ja diplomaat, oli saadikuks Moskvas 1928—33, välisministri abiks aug-st 1933 ja välisministriks K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses okt-st 1933 juunini 1936, toimides aug-ni 1934 ühtlasi riigivanema asetäitjana. Juuni alguses 1936 nimetati S. saadikuks Rooma, kuid enne kohale asumist suri ta 17. VI 1936 ukj. Tallinnas. — Saadikuna Moskvas arendas S. edukalt normaalseid heanaaberlikke suhteid Eesti ja Nõukogude-Vene vahel. Selle aja jooksul sõlmis Eesti N.-Venega kaubalepingu (1929), mittekallaletungilepingu ja lepituskonventsiooni (1932). S. välisministriks oleku kestel pikendati 1934. a. Eesti-Läti liidulepingut määramatuks ajaks ja mittekallaletungilepingut N.-Venega kuni 1945. a. lõpuni. Leedu algatusel sõlmiti 1934. a. Genfis Eesti, Läti ja Leedu sõprus- ja koostööleping; sellega tihenes kolme Balti riigi koostöö märksa. N.-Vene ja Poola poolt ms. ka Eestile 1933. a. lõpul tehtud ettepanek, garanteerida Balti riikide iseseisvust, ei teostunud. Ka lükati 1934. a. Saksa poolt tagasi N.-Vene esitis tagada Balti riikide iseseisvust ning nurjus N.-Vene poolt s. a. lõpul algatatud nn. idapakti (resp. Ida-Locarno) loomine. Ühtlasi sõlmiti rida kaubalepinguid mitme riigiga.

„Vaba Maa" 1936, nr. 136; „Uus Eesti" 1936, nr. 163 jj.; Pvl. 1936, nr. 163 jj.; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); isikl. jm. saadud andmed.

T.

SELTER, Karl, majandus- ja poliitikategelane, sünd. 12. VI 1898 vkj. Järvamaal Kapu v. taluniku pojana, õppis Tallinnas algkoolis, lõpetas 1914 J. Vestholmi eraprogümnaasiumi, 1916 Peetri reaalkooli eksternina ja 1921 õhtukeskkooli Tallinnas; a-il 1919—21 õppis ta Tartu ülikooli arstiteaduskonnas vabakuulajana ja 1921—25 õigusteaduskonnas, mille kursuse lõpetas. S. teenis 1916—18 Vene sõjaväes ja võttis seejärel osa E. Vabadussõjast, kus sai haavata. Ta on teeninud lihttöölisena Luther'i vabrikus Tallinnas. A-st 1919 oli S. sõjaringkonnakohtu teenistuses sekretäri abina, 1922—27 sõjaministeeriumi juriskonsuldi abi ja juriskonsult, ühtlasi kodifikatsiooniosakonna esimees, 1927—32 kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakonna liige ja ministeerumi nõunik. Kohtuministeeriumi esindajana võttis S. osa Eesti-Läti-Leedu õigusteadlaste koostöö organiseerimisest, esimese kongressi töödest ja seejärel kongressi poolt loodud alatise komisjoni tööst. 1932—33 töötas ta vandeadvokaadina ning oli ühtaegu Kaubandus-Tööstuskoja juriskonsult ja Tallinna linna juriidilise büroo juhataja kuni majandusministriks saamiseni okt-s 1933 K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses. Seejärel maist 1938 okt-ni 1939 oli S. välisministriks K. Eenpalu (vt. ka *Suppl.*) kabinetis; nov-s 1939 määrati ta saadikuks Genfi. Ka oli ta 1937 Rahvuskogu I koja liige ja 1938—39 Riigivolikogu liige Virumaa valimisringkonnast Põhiseaduse elluviimise rahvarinde kandidaadina. — Majandusministrina arendas S. 4½ a. kestel tõhusalt riiklikku ettevõtlust tööstuse, eriti õli-, tselluloosi-, metsa- ja telliskivitööstuse aladel, kusjuures suurem osa seni eripõhikirja alusel töötanud riiklikest majanduskäitisist muudeti a-il 1936—37 segaaktsiaseltsideks. Ms. rajati riiklikud telliskivitehased Kundas, Sindis ja Tallinnas Koplis ning sulfiittselluloositehas Kehras. Üldse on S. püüdnud luua soodsamaid eeldusi eesti rahvusliku kapitali soetamiseks ja kuhjumiseks. S-i välisministriks oleku ajal tõmbuti tagasi tööst Rahvasteliidus, võeti vastu Erapooletuse seadus (1938), sõlmiti Eesti ja Saksa mittekallaletungileping (juunis 1939), Eesti ja Nõukogude-Vene vastastikuse abistamise pakt (sept-s 1939) ja kaubaleping. S. on olnud tegev ka seltskondlikult; ta on toiminud a-st 1937 Eesti-Rumeenia Sõprusühingu, a-st 1937 Eesti Aeroklubi ja a-l 1938 Ratsionaliseerimise Komitee esimehena. E. Olümpiakomitee liige on ta olnud a-st 1936 ning teotsenud Eesti-Inglise Kultuurühingus ja „Estonia" seltsis juhatuse liikmena. A-st 1938 on S. tema enda

aktiivsel kaastööl 1937. a. asutatud Loodusvarade Instituudi auliige.

Pvl. 1933, nr. 288 ja 1938, nr. 125; „Vaba Maa" 1933, nr. 248; „Uus Eesti" 1938, nr. 40, 127; V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938); Tartu ülikooli sekretariaadist, isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***SEMPER, Johannes**, kirjanik, omandas keskhariduse Heine era-progümnaasiumis Viljandis 1901—05 ja Pärnu gümnaasiumis 1905—10. — S. on a-st 1928 toiminud õppeülesandetäitjana kirjanduse alal Tartu ülikoolis ja a-st 1930 ühtlasi „Loomingu" toimetajana. Ta on viibinud korduvalt välismail, võtnud aktiivselt osa E. Kirjanikkude Liidu, Eesti PEN-klubi (esimehena a-st 1928), EKS-i, Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi (abipresidendina a-st 1935) jt. organisatsioonide tegevusest. S. on avaldanud luuletiskogud „Päike rentslis" (1930) ja „Tuuleratas" (1936), romaanid „Armukadedus" (1934; 2. tr. 1936) ja „Kivi kivi pääle" (1939), reisukirjeldised „Risti-rästi läbi Euroopa" (1935) ja „Lõuna Risti all" (1937), uurimuse „André Gide'i stiili struktuur" (1929) ja esseedekogu „Prantsuse vaim" (1934); tõlked: A. Daudet' „Tartarin Tarasconist" (1928), É. Zola „Söekaevurid" (1928), É. Verhaeren'i „Valik luuletisi" (1929), A. Gide'i „Vatikani keldrid" (1930), R. Rolland'i „Beethoveni elu" (1931), J. Renard'i „Punapää" (1935) ja Stendhal'i „Punane ja must" I, II (1938; kõik ilm. Tartus). — S-i luule areng emotsionaalsuse suunas on jätkunud kogudes „Päike rentslis" ning „Tuuleratas"; samal ajal on ta muutunud vormiliselt endisest veelgi painduvamaks, kuid ühtlasi ka lihtsamaks. S-i olemuse intellektuaalsemat poolt esindab eriti karakteristlikult psühholoogiline romaan linnaintelligentsi elust „Armukadedus", milles armastuse ning armukadeduse probleeme käsitellakse silmapaistva realiteeditunde, selguse ja mitmekülgsusega. Veel rohkem pääseb S-i intellektuaalselt teritatud kultuuriline isiksus maksvusele reisukirjeldistes ning esseedes, milledes avaldub alati erksat huvi kõige mitmekesisemate nähtuste vastu, suurt analüüsivõimet koos pineva tahtega jõuda nähtuste tuumani ning lõpuks oskust anda öeldavale tähelepandavalt plastiline väljendusvorm.

Kampmaa, Peaj. IV (1936); isikl. jm. saadud andmed. *O. U.*

***SEPP, Hendrik**, ajaloolane, õppis sünnikohas algkoolis, siis kodus ja 1903—08 Pärnu gümnaasiumis, mille lõpetas. — S. omandas 1931 dr. phil. astme Tartu ülikoolis; ta on töötanud õppeülesandetäitjana kuni 1931, dotsna 1931—38 ja seejärel adjunktprof-na Eesti ning Põhjamaade ajaloo alal Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, ühtlasi õppeülesandetäitjana kuni 1938 majandusajaloo alal. Ta viibis 1936 teaduslikul otstarbel Soomes. S. on jätkanud teotsemist ms. Akadeemilises Ajaloo-Seltsis, eriti ajaloo-oskussõnastiku komisjonis, E. Vabadussõja Ajaloo Komitees ja „Ajaloolise Ajakirja" toimetuskolleegiumi liikmena. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel 1938. a. nimetati ta selle liikmeks. Uurijana on ta lähemat tähelepanu pööranud sõja- ja majandusajaloolistele küsimustele. S-a teaduslikest töist on tähtsaim doktoriväitekiri „Narva piiramine ja lahing a. 1700" (Tall., 1930). Muist ta töist mainitagu: maakondi kirjeldava koguteose „Eesti" osades I—IV ilmunud ajaloolised ülevaated Tartumaa (1925), Võrumaa (1926), Setumaa (1928) ja Pärnumaa (1930) kohta, peale selle Viljandimaa kohta alates XVII s. (teosest „Eesti" VII separaat, 1939), „Talupoegade kaitse Rootsi-aja lõpul, eriti Liivimaal" („Ajalooline Ajakiri" 1929), „Rootsi-Poola sõda Liivimaal 1600. a. ja 1601. a. alul" (*ibid.* 1932), „Põhja-Eesti majanduslik olustik XIX sajandi teisel poolel" (*ibid.* 1938), „Põhjasõja-aegsed operatsioonid Liivimaal 1707. a. lõpul ja 1708. a. I poolel" (*ibid.* 1939), „Zar Peters Kriegsplan gegen Est-, Liv- und Finnland für das Jahr 1704" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1931, Tartu, 1932), „Bidrag till Ingermanlands historia under 1600-talet" (*Svio-Estonica* 1934), „Der Einfluss der Kriege des 16. Jh. besonders der Kriegsoperationen Stephan Báthorys auf die Geschichte Estlands" (*Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici* ... Tartu, 1936), „Stephan Báthory ja Gustav Adolfi Pihkva-vastased operatsioonid" (Tartu, 1937; sama ka rootsi keeles *Svio-Estonica*'s), „Tsaari Pietarin sotasuunnitelma Viroa, Liivinmaata ja Suomea vastaan v. 1704" (Historiallinen Arkisto XLIII, Helsingi, 1937) ja „Zur Frage der Beschaffung von Arbeitskräften zur Zeit der Schollenpflichtigkeit" (Õp. E. S-i *Liber Saecularis*, Tartu, 1938). Ka on ta avalda-

nud sõjaajaloolisi artikleid „Sõduris". S. on teoste „Eesti rahva ajalugu" (Tartu, a-st 1932) kaastoimetaja ja autoreid ja „Eesti majandusajalugu" I (*ibid.*, 1937) peatoimetaja ning autoreid. „Eesti rahva ajaloos" on ta ms. avaldanud ulatuslikumad ülevaated linnade ja kaubanduse ning Põhjasõja kohta Eesti alal, ja „Eesti majandusajaloos" suuremad peatükid: „Kaubandus ja linnad keskajal", „Eesti ala põllumajandus XVIII saj. ja agraarolude korraldamise katsed" (koos J. Vasar'aga), „Linnad ja kaubandus XVIII sajandil ja XIX saj. I poolel". Ka on S-lt ilmunud kirjutisi koguteoseis, nagu „Eesti ja Rootsi" (Tall., 1929), „Tervitus lahe tagant" (Tartu, 1931), „Tartu üliõpilaskonna ajalugu" (*ibid.*, 1932), „Korp. Sakala" (*ibid.*, 1934; „Majandusolud Eestis XVIII sajandil"), Riigi Keskarhiivi toimetistes, „Historiallinen Aikakauskirja's" jm.

Post. 1938, nr. 80 (A. Perandi) jm. saadud andmed. *T.*

***SEPP, Leo**, majandustegelane, omandas keskhariduse Tartu reaalkoolis. — S. oli Eesti Kommertspanga direktoriks a-st 1928 selle tegevuse lõppemiseni 1930, on teotsenud seejärel juhtivalt mitmes eramajanduslikus ettevõttes, ms. Balti Puuvilla Ketramise ja Kudumise Vabriku A./S-i direktorina 1933—38, Riia a./s-i „Rigas Manufaktura" direktorina Eesti aktsionäride esindajana 1933—38, Eesti ja Nõukogude-Vene Kaubanduskoja esimehena 1933—38 ja Põhja Kindlustus-aktsiaseltsi juhatuse liikmena a-st 1935. Majandusministriks on S. olnud maist 1938 okt-ni 1939 K. Eenpalu (vt. *Suppl.*) valitsuses ja alates okt-st 1939 J. Uluots'a (vt. ka *Suppl.*) valitsuses. Sel ajal on Eesti majanduselus jätkunud üldine tõus sõja puhkemiseni Euroopas sügisel 1939, mil osa välisturge suleti ja Eesti majanduses tuli teha olulisi ümberkorraldusi. Majanduspoliitika juhtimisel on S. rõhutanud mõõdukalt reguleeritava majanduse suunda, mis vastaks rahva laiade hulkade õiglustundele. Ka varasemail a-il, ms. Eesti Rahvuslaste Klubi tegelasena, on S. käsitelnud majanduslikke probleeme ning aidanud kaasa mitmete riiklikkude ülesannete lahendamisele. 1933. a. asutas S. koos J. Kuke ja K. Kornel'iga (vt. neid ka *Suppl.*) uue erakonna, „Uuendusliidu", mis aga ei saanud areneda reaalseks jõuks. Ka on S. olnud Eesti-Läti Ühingu esimees, Eesti-Inglise Kultuurühingu esimees asutamisest a. 1933 kuni 1935, Riigi Majandusnõukogu liige 1935—38 ja Loodusvarade Instituudi liige a-st 1937.

Asutistelt jm. saadud andmed. *T.*

***SEPP, Paul**, maalikunstnik ja õpetaja. S. õppis Peterburi kunstideakadeemia juures asuvas kunstideülikoolis. Ta oli Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi esimees 1901—03. Tallinna linna õhtukeskkooli, pärastise linna ühisgümnaasiumi juhataja oli S. 1919—31 ja õhtuse eragümnaasiumi juhataja 1931—34; on toiminud joonistus- ning kunstiõpetajana Tallinna õpetajateseminaris ja pedagoogiumis 1922—37, Riigi Kunsttööstuskoolis 1937—39 ja Tallinna linna II gümnaasiumis a-st 1937. — A. 1919—20 oli S. ap.-õigeusu piiskopkonna nõukogu liige, kellena saavutas 1920. a. isikliku ettekande tagajärjel patriarh Tihhon'ilt Moskvast eesti ap.-õigeusu kirikule autonoomia ja loa pühade pühitsemisel üle minna uuele kalendrile. S. on olnud a-st 1923 mitme a. kestel E. Kunstnikkude Liidu esimees, on aga hiljemini kuulunud E. Akadeemilisse Kunstnikkude Koondisse.

Isikl. saadud andmed. *T.*

***SETÄLÄ, Eemil Nestor**, soome keeleteadlane, oli Turu soome ülikooli kantsleriks a-st 1926, Soome saadikuks Kopenhaagenis ning Budapestis 1927—30. Hiljem andus S. instituudi „Suomen suku" juhatajana täielikult teaduslikule tööle. Ta oli ms. Tartu ülikooli audoktor (*dr. phil. h. c.*) a-st 1934, Akadeemilise Emakeele Seltsi auliige a-st 1934 ja Õp. E. S-i kirjavahetajaliige 1891—1920. S. suri 8. II 1935. — Viimaseist S. teoseist on märkida „Sana- ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta" I, II (Helsingi, 1928), „Problèmes et tâches" (*ibid.*, 1932) ja suure ulatusega folkloristlik-kultuurilooline ja kirjandusloolislingvistiline, õieti ühtainust etümoloogiat käsitlev uurimus „Sammon arvoitus" (*ibid.*, 1932), mis töö vääriliselt kroonib S. pikka ja viljakat teaduslikku toodangut.

Kansallinen elämäkerrasto V (1934); Õp. E. S-i Aastaraamat 1935 (1937), lk. 320—327 (J. Mark); E. Kirj. 1935, nr. 2 (P. Ariste); „Eesti Keel" 1935, nr. 1 (A. Saareste); Post. 1934, nr. 43, 58; „Varamu" 1939, nr. 4 (E. Tillemann) ja isikl. saadud andmed.

A. S-te.

SEUBERLICH, Georg Robert Erich, balti-saksa genealoog, sünd. 25. II 1882 vkj. Moskvas keemiku pojana, omandas seals. 1892—99 keskhariduse ja kuulas 1901—02 Lausanne'i ülikoolis loenguid ajaloo ja kirjanduse üle; ta teenis kuni 1905 Riias äriettevõttes, on teotsenud hiljemini fotograafia ja optikaäri alal Berliinis ja a-st 1911 Riias. — Peamiselt alates a-st 1905 S-i poolt kogutud materjali alusel võrsunud genealoogilise teadetebüroo ühendas ta 1912 Riia Aj. ja Muins. S-ga; büroo on hiljemini ta juhatusel jätkanud tegevust nime all „Auskunftsfelle für baltische Familien- und Personenkunde". Tutvunud Liivi- ja Eestimaa linnade arhiividega, avaldas S. tööd „Streifzüge durch die Archive der kleinen livländischen und estländischen Städte", „Die Goldschmiede der kleinen Städte" (mõlemad ilm.: SB Riga 1911, II, Riia, 1913) ja „Liv- und Estlands älteste Apotheken" (Riia, 1912). Balti-saksa sugukondade tabelite koostamise töö tulemusena on S-lt ilmunud neli annet „Stammtafeln Deutsch-baltischer Geschlechter" (Leipzig, I 1924, II 1927, III 1931; Riia, IV 1938). Ta on avaldanud kirjutisi mitmes genealoogilises ja ajaloolises koguteoses ning ajakirjas.

E. Seuberlich, Stammtafeln II (1927), v. 426—427 ja isikl. saadud andmed. *O. L.*

***SIGISMUND II August,** Poola kuningas. — *Privilegium Sigismundi Augusti*, mille originaal läks juba Rootsi ajal kaduma, oli Liivimaa Poolale alistumisel antud mitte kogu Liivimaa ala kohta, vaid ainult endise orduala aadlile. Riia peapiiskopkonna aadel sai 1562. a. sellele vastava erilise lubaduskirja N. Radziwill'ilt. Venelaste poolt okupeeritud Tartu piiskopkonda ei võetud kokkulepete sõlmimisel aga üldse arvesse. *Privilegium S-i A-i* sisu ühtib üldjoonis Riia peapiiskopkonnale antud üriku kui ka nn. *Provisio ducalis*'e (1562) sisuga. Viimane korraldas S-i vahekorda G. Kettler'iga (vt.) ja veelkordselt orduala aadliga; samuti anti sellega asjaosalistele vasallidele õigus omada mõisu Silvester Stodewescher'i (vt.) armuõiguse ja kogukäeõiguse alusel ning kõrgem jurisdiktsiooniõigus talupoegade üle. Et *Privilegium S-i A-i* originaal puudub ja sellega rööbiti kinnitati ordu aadli eesõigused autentses *Provisio ducalis*'es, siis on avaldatud põhjendatud kahtlust, kas nn. *Privilegium S-i A-i* pole jäänud lihtsalt allakirjutamata projektiks. Kui S. liitis 1566 vahepeal sekulariseeritud Riia peapiiskopkonna ja Üle-Väina ordualad ühiseks provintsiks ja viis need alad omakorda uniooni Leeduga (1566), siis äsjaloodud Liivimaa rüütelkonnale eriõigusi reserveeriv unioonidiplom ei haaranud ühelgi juhul enam endasse *Privilegium S-i A-s* loendatud lisapunkte. Unioonidiplomi tähendust *Privilegium S-i A-t* asendava õigusallikana tõendab asjaolu, et ta anti ühise Liivimaa rüütelkonna heakskiitmisel.

J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, Eesti rahva ajalugu (1933), lk. 755 jj. *J. V.*

SIHVER, Johan, panga- ja majandustegelane, õpetaja, sünd. 27. VI 1882 vkj. Viljandimaal Vana-Tänassilma v. talupidaja pojana, õppis 1891—95 kohalikus Risti vallakoolis, 1895—1900 Viljandi linnakoolis, 1903—04 Jekaterinodar'i (praeguse Krasnodar'i) reaalkoolis ja a-st 1904 Riia polütehnikumi kaubandusosakonnas, mille lõpetas 1911 1. järgu diplomiga. A-l 1909 omandas S. Peterburis kaubandus- ja tööstusministeeriumi õppeosakonnas eriainete-õpetaja kutse. Ta toimis õpetajana 1908—10 Tartus H. Margens'i (vt. *Suppl.*) kaubanduskoolis, 1910—16 Tallinnas poeglaste ja tütarlaste kaubanduskoolis ja tütarlaste kommertskoolis; ta oli poeglaste kaubanduskooli juhataja 1916—22, ühtlasi Tallinna kommertsgümnaasiumi juhataja 1920—22. Panganduse alal on S. olnud Tallinna Vastastikuse Krediidi Ühisuse (a-st 1920 Tallinna Krediitpank, a-st 1929 Krediit-Pank a./s.) nõukogu liige a-il 1915—26, selle järel nõukogu esimees ja a-st 1933 juhatuse esimehe asetäitja, 1919—24 Eesti Panga juhatuse liige ja mõne aja 1922—24 selle presidendi asetäitja. S. on teotsenud mitmes majanduslikus ettevõttes, näit. põllumajanduslikku keskühingu „Estonia" juhatuse esimehena 1913—24, Tallinna Eesti Kirjastusühisuse juhatuse esimehena a-st 1925, samuti juhatuse esimehena kinnitus a./s-s „Hansa" a-st 1920 ja a./s-s „A. Einpaul" 1928—30, juhatuse liikmena o./ü-s „Viru" a-st 1932 ja E. Trükitööstrite Ühingus a-st 1934. Eesti-Belgia Kaubanduskoja esimees on

ta a-st 1935. Ka on S. osa võtnud Kaubandus-Tööstuskoja tegevusest, muuseas nõukogu esimehena a-st 1931. Eesti Rahvaerakonna resp. Rahvusliku Keskerakonna kandidaadina on S. olnud IV ja V Riigikogu liige; ta on a-st 1938 Riiginõukogu liige.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***SILD, Olaf,** kirikuloolane, lõpetas G. Blumberg'i juhatusel töötanud gümnaasiumi ettevalmistuskooli Tartus 1890 ja Tartu Aleksander I gümnaasiumi 1899. — S. on jätkanud tegevust ajaloolise usuteaduse korralise prof-na ja Ristiusu Arheoloogia Muuseumi juhatajana, on olnud Tartu ülikooli usuteaduskonna dekaaniks 1934—37, Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi juhatuse esimeheks 1935—38, „Usuteaduslise Ajakirja" vastutavaks toimetajaks 1926—28 ja 1935—38. S. on avaldanud tööd „Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal vanemast ajast kuni olevikuni" (*Acta B* XL4, Tartu, 1937) ja „Eesti kirikulugu" (Tartu, 1938); peale selle on temalt ilmunud hulk artikleid kodumaa kiriku ajaloo ja kirikute arheoloogia kohta, nagu: „Mõningaid vanu hauakive meie maalt" („Usuteadusline Ajakiri" III a.-k. 1928—29, nr. 1, 2), „Tallima Paap" (seals. nr. 3/4), „Liivimaa kiriku sinod Tartus a. 1693" ja „Tallinna linna ja ta ligema ümbruskonna vanust hauakivest" (seals. IV a.-k. 1929—32, nr. 1), „Kas hommiku poolt tuli ristiusulisi mõjusid paganausulistele eestlastele?" (seals. nr. 3/4), „Tartu Rootsi ülikooli usuteaduskonna korraldus ja töö", koos teiste autoritega „Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud" (mõlemad „Usuteaduslises Ajakirjas", lisavihk nr. 3, 1932) ja „Üksikasju taevakäijate liikumisest" („Usuteadusline Ajakiri" 1935, nr. 4).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

SILLA HINDREK (Heinrich Brücker, Heinrich Schulbach, Heinrich Surbach, ka **Nava Hindrek),** vennastekoguduse tegelane, sünd. 29. VII 1784 vkj. Tartumaal Kudina v. Nava külas Silla talus, oli talupidaja, Kudina mõisa aidamees ja 1818—23 Palamuse köster; elas okt-st 1825 Viljandimaal Lustivere mõisas, Tänassilmas ja Põltsamaal; surn. talunikuna 1842 Tapikul Põltsamaa khk-s. S. toimis umbkaudu a-st 1818 ka Nava vennastekoguduse palvemaja lugijana ning omas hea kõneande ja arukuse tõttu laialdast kuulsust kogu Põhja-Tartumaal ja Viljandimaal, kuhu teda vendade poolt sageli esinema kutsuti. Palvetundides esitatud ühiskondlikkude nõudmiste tõttu ning süüdistatuna usulises liialduses anti ta kohtu kätte ja tagandati köstri kohalt juun-s 1823. Selle tagajärjel määratsema hakanud koguduseliikmed takistasid pastor L. Kolbe't s. a. 8. juulil (vkj.) jumalateenistuse korraldamisel Palamuse kirikus ja nõudsid S. köstriks edasijäämist. Pärast varjamist ja enese võimude korraldusse andmist mõisteti ta Tartu maakohtus ja Riia õuekohtus 1825 maalt väljasaatmisele. Et Mangalmuižas (Magnushof'is) Riia lähedal ja Vana-Laitsnas teda vastu ei võetud, siirdus ta mais 1825 tagasi Palamusele. Vennastekoguduse pooldajate hulgas martrikuulsuse omandanud S. esinemise puhul suviste esimesel pühal (17. V 1825 vkj.) Nava palvemajas voolas sinna kokku tuhandeisse ulatuv rahvahulk, kuna Palamuse, Laiuse, Äksi ja Kursi kirik olid samal päeval peaaegu tühjad. Riia õuekohtu abipresidendi ja Luua mõisaomaniku R. J. L. v. Samson'i eestkostmise tõttu loobuti S. suhtes tehtud kohtuotsuse rakendamisest.

L. K o l b e, S. H. Brücker und seine Herrnhutischen Freunde (1825; käsikiri end. Riia Aj. ja Muins. S-i arhiivis); R. P õ l d m ä e, Taevakäijad (Õp. E. S-i kirjad III, 1935, lk. 159 jj.); A. S ü v a l e p'alt (Schulbach'ilt) jm. saadud andmed. *M. L.*

***SILLAOTS** (pseud.; sünd. **Reichenbach,** perekonnanimega 1923—36 **Gerland,** a-st 1936 **Rannat**), **Marta,** kirjanik, on jätkanud tegevust vabakirjanikuna Nõmmel. S. on avaldanud psühholoogilise kallakuga romaanid „Viiskümmend" (1937) ja „Neli saatust" (1938), menukad laste- ja noorsoojutustised „Trips, Traps ja Trull" (1935), „Trips, Traps ja Trull Tartus" (1936), „Trips, Traps ja Trull Haapsalus" (1937), „Trips, Traps ja Trull saavad sõbra" (1938), „Matkamehed" (1938) ja mälestused „Sealtpoolt künniseid" (1939; kõik ilm. Tartus). Väga viljakalt on S. teotsenud tõlkekirjanikuna. Nii on ta alates 1928. a. tõlkinud üle 30 teose, eeskätt prantsuse ja inglise keelest, ms. järgmistelt autoritelt: P. Loti, É. de Goncourt, H. Barbusse („Põrgu"), A. France, É. Zola, O. Mirbeau, G. de Maupassant, P. Louys, P. Benoit, M. Maeterlinck, R. Dorgelès, J. Verne, G. Flaubert („Madame Bovary"), P. Istrati, R. Rolland,

W. H. Hudson, M. Twain, R. Kipling, J. Galsworthy, C. Dickens, K. Michaelis, T. Mann („Võlumägi"), I. S. Turgenev jt. Ka on S. avaldanud hulga arvustisi ilukirjanduslikkude teoste kohta peamiselt „Eesti Kirjanduses" ja „Loomingus".

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***SIMM, Ants (Hans)**, seltskonna- ja ühistegelane, järgneva vend, õppis Vana-Suislepa vallakoolis, Tarvastu khk-koolis ja 1891—99 Tartus Aleksander I gümnaasiumis. — S. on toiminud Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuse juhatuse esimehena 1925—39, seejärel juhatuse liikmena, E. Rahvapanga nõukogu esimehena a-st 1937, kirjastusühingu „Postimees" esimehena 1930—31, „Vanemuise" seltsi esimehena 1932—34, Tartu Ühistegelaste Klubi esimehena a-st 1926 ja olnud tegev veel mitmel pool mujal.

Post. 1937, nr. 272 jj.; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***SIMM, Juhan**, helikunstnik, eelmise vend, õppis Vana-Suislepa vallakoolis, Tarvastu khk-koolis ja 1898—1905 Tartu reaalkoolis. — S. on jätkanud tegevust „Vanemuise" teatri muusikajuhi kohal, viimaseil a-il vanema muusikajuhina. Ka on S. olnud E. Lauljate Liidu Tartumaa osakonna esimees asutamisest a. 1929 kuni 1932, samuti X ja XI üldlaulupeo ning Tartus (1926, 1930, 1935) ja Pärnus korraldatud kõigi laulupidude ja -päevade juhatajaid, suveorkestri juhataja Pärnus 1931 ja Haapsalus 1933—35. S. on „Vanemuise" teatri teeneline dirigent a-st 1936 ja „Vanemuise" Muusika Osakonna auliige a-st 1938, E. Näitlejate Liidu auliige a-st 1935, Tartu Meeslaulu Seltsi auliige a-st 1928 ja aujuhataja a-st 1938, Akadeemilise Meeskoori auliige a-st 1935 ja aujuhataja a-st 1937 ning Tallinna Meestelaulu Seltsi auliige a-st 1935.

Post. 1936, nr. 316, ja 1938, nr. 326; A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. jm. saadud andmed. *J. A.*

SIMON, Adolph, trükkal, pärit Saksamaalt Hannoverist, sünniaeg teadmata, abiellus H. Westphal'i (vt. *Suppl.*) lesega ja sai 1654 Tallinna gümnaasiumi kolmandaks trükkaliks; surn. (maetud 31. III) 1675 Tallinnas. — S. etendas tähtsat osa Tallinna raamatutööstuse arendamisel, toimides ka kirjastajana ja raamatukauplejana. Palunud raelt 1663 ja 1665 luba raamatukauplemiseks, sai ta raamatuköitjate vastuseisu tõttu võimaluse müüa ainult köitmata raamatuid. S. hankis endale Rootsi eestkostevalitsuselt juulis 1672 privileegi, mille alusel keelati Rootsi riigis teistel järele trükkida ja müüa raamatuid, mida kirjastavad S. ja tema pärijad mistahes keeles. Privileegiga sai ta ühtlasi õiguse pidada avalikku raamatukauplust köidetud kui ka köitmata raamatutega. Säärase privileegi alusel andis S. välja käsi-, kodu- ja kirikuraamatu, mis trükiti 1670—73 (vt. A. Winckler). Kuigi raamatuköitjate poolt Stokholmis astutud sammude tagajärjel tühistati privileegi osa köidetud raamatutega kauplemise asjus, müütas S. sellest hoolimata ka köidetud raamatuid. Pärast S-i surma jäi trükikoda tema lesele Christinale (sünd. Wicharts'ile), kes abiellus Christoph Brendeken'iga (vt. *Suppl.*)

J. Jensen, Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasium 1631—1931 (1931), lk. 31; F. Puksov, Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus („Ajalooline Ajakiri" 1932, nr. 2); Revalsche Ztg. 1876, nr. 225; G. Adelheim, Revaler Ahnentafeln (1935), lk. 101. *F. P.*

SIMPMANN-VAMBOLA, vt. VAMBOLA.

SIMPSON, James Young, Briti loodusteadlane ja poliitik, sünd. 3. VIII 1873 ukj. Edinburgh'is, õppis Edinburgh'i ja Cambridge'i ülikoolis, omandas Doctor of Science astme 1899, oli a-st 1901 loodusteaduse õpetajaks Glasgow's, hiljemini prof-ks Edinburgh'i New College'is ja õppejõuks sealses ülikoolis. Erilist tähelepanu on ta võitnud Ida-Euroopa olude jälgijana, reisides kuus korda Venemaal ja pärast Maailmasõda kolm korda Balti riikides. S. oli 1917—19 Briti välisministeeriumis referendiks Ida-Euroopa küsimusis ja võttis osa Pariisi rahukonverentsi töist Briti delegatsiooni liikmena. A-l 1921 saavutas ta Läti-Leedu piirikomisjoni esimehena mõlemat riiki rahuldava piirilahenduse; surn. 20. V 1934 ukj. Edinburgh'is. — S. toetas edukalt Balti rahvaste iseseisvuspüüdeid ja nende riikide tunnustamist Briti poolt, mistõttu teda kutsuti „Eesti ristiisaks". Ta oli E. Vabadusristi kavaler ja a-st 1932 Tartu ülikooli audoktor (*dr. jur. h. c.*). S. on avaldanud rea teoseid loodusfilo-

soofia alal, milles taotleb lepitust loodusteaduse ja usundi vahel, ja vene küsimusist („Sidelights on Siberia", 1898; „The Self-Discovery of Russia", 1916; „The State Sale-Monopoly and Prohibition of Vodka in Russia", 1918), lisandeid Pariisi rahukonverentsi ajaloole „A History of the Peace Conference at Paris" VI (London, 1924) ja rohkesti artikleid.

Who's Who? (1930); A. Piip, Tormine aasta (1934), lk. 143 jj.; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 296, 357—358, 394, 490 jj.; saadik A. J. Schmidt'ilt (Londonis) saadud andmed.

A. P-p.

SINCLAIR, vt. ALEXANDER-SINCLAIR.

SINKEL, vt. LÜDIG-SINKEL.

SINTENIS, Franz, entomoloog, õpetaja, sünd. 27. VIII 1835 ukj. Saksamaal Rehsenis Wörlitzi linna lähedal, õppis Bonni ja Berliini ülikoolis klassikalist filoloogiat ja germanistikat, kuulas Berliinis ühtlasi K. Ritter'i juures geograafilisi aineid; ta oli a-st 1858 ülemõpetajaks Võrus H. Krümmer'i eragümnaasiumis ja a-st 1864 Tartu gümnaasiumes; surn. 15. II 1911 vkj. Ventspils'is (Vindavis). — Oma kutsetöö kõrval oli S. tagajärjekalt tegev entomoloogina, eriti asjatundliku ja hoolsa ainesekogujana. Loodusuurijate Seltsi (Tartus) zooloogiliste kogude juhatajana (alates 1878) rajas ja täiendas ta selle seltsi entomoloogilisi kogusid, mis praegugi moodustavad tähtsa kodumaise ainesealika. S-e teaduslikkude matkade ja töö piirkonnaks oli esmajoones Tartu, Võru ja Pärnu ümbruskond. Teaduslikke kirjutisi (kokku 59) avaldas ta peamiselt Loodusuurijate Seltsi väljaandeis. Liblikate ja kahetiivaliste (*Diptera*) uurijana omab S. Baltimaade entomoloogide peres tähtsat kohta.

P. Lackschevitz, Zur Erinnerung an Fr. Sintenis (LUS-i Aruanded LXIII, 1936). *H. K-i.*

SIRGE, Rudolf (pseud. **R. Hundma**), kirjanik, sünd. 17. XII 1904 vkj. Tartus lauavabriku saemeistri pojana, õppis 1921—24 Tartu õpetajateseminaris, lõpetas Tartu õhtugümnaasiumi 1928 ja õppis mõnda aega ka Tartu ülikoolis majandusteadust. — S. on olnud mitmel pool tööliseks, kirjastuse „Sõnavara" teenistuses Tartus 1926—28, ajalehe „Rahva Sõna" toimetuse liige 1929—30, „Meie Hääle" toimetaja 1930—31, „Perekonnalehe" toimetaja 1931, „Sõnumete" ja „Vaba Maa" toimetuse liige 1933—37 (vahepeal 1935. a. erikirjasaatja Varssavis) ja välisministeeriumi pressireferent a-st 1937. Ta on avaldanud novellikogud „Võõras võim" (1927), „Maanteel" (1927), „Väikesed soovid" (1935) ja „Luhtunud lennud" (1937), romaanid „Rahu! Leiba! Maad!" I, II (1929), „Must suvi" (1936) ja „Häbi südames" (1938), näidendi „Äri huvides" (Tall., 1936; kõik teised on ilm. Tartus), reisukirjeldise „Tänapäeva Venemaa" (1930; koos A. Antson'iga) ja ülevaate „Josef Pilsudski" (1937). — S. novellid ja romaanid on elulähedased, suurema kallakuga naturalismi kui ta kaasaeglastel, vormilt aga tihti võrdlemisi jämedatoimsed. Ta senine parim saavutis on siiras arenguromaan „Häbi südames".

Isikl. kogutud andmed. *O. U.*

SIRK, Artur, poliitikategelane, nn. vabadussõjalaste rahvaliikumise tegelik juht, sünd. 12. IX 1900 vkj. Lehtse v. Pruuna külas Sepal taluniku pojana, õppis 1908—11 Pruuna algkoolis, 1911—14 Ambla Hariduse Seltsi koolis, 1914—16 kaubanduskoolis Tallinnas, 1916—19 Tallinna Peetri, pärastises eesti reaalkoolis ja 1919. a. E. Vabariigi sõjakoolis, mis mõlemad lõpetas, viimase lipnikuna. Vabatahtliku õppursõdurina teenis S. Tallinna kooliõpilaste pataljonis, võttis osa E. Vabadussõjast laiarööpmelisel soomusrongil nr. 2 ja ohvitserina 3. jalaväepolgus, kust siirdus erru 1921. S. kõrgendati nooremleitnandiks 1920. Ta oli E. Vabadusristi kavaler. A. 1921—22 õppis ta Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonnas ja a-st 1922 õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1926. Astunud 1923. a. uuesti sõjaväkke, teenis ta 2. jalaväerügemendis rühmaülemana Tartus kuni 1925 ja seejärel Tallinnas sõjaringkonnakohtus abisekretärina kuni 1926; ta oli erustununa advokaadi abiks T. Rõuk'i (vt. *Suppl.*) juures 1926—30 ja vandeadvokaadiks a-st 1930 Tallinnas. S. võttis suure aktiivsusega osa vabadussõjalaste poliitilise liikumise juhtimisest selle likvideerimiseni K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse poolt 12. III 1934, mil S. vangistati. Põgenenud Tallinna keskvanglast nov-s 1934, siirdus ta Läti kaudu Soome, kus val-

mistas ette 1935. a. 8. dets-i riigipöördekavatsust Eestis. Selle järel varjas S. end Soomes mõtteosaliste juures, vahetades sageli asukohta, ja siirdus Inglismaale, siis Hollandisse, kus tal oli sekeldusi loata sisseränuu pärast; kuid teda kui poliitilist põgenikku ei antud siiski välja Eestile. Peatunud lühemat aega Belgias, asus ta elama Luksemburgi, kust käis korra Inglismaal. S. suri 2. VIII 1937 ukj. Echternach'i linnas Luksemburgis vigastuste tagajärjel, mille ta sai 31. juulil s. a. allahüppamisel oma eluruumist hotelli teisel korral (maetud Echternachis, ümber maetud 9. X 1937 Helsingis). — 1925. a. likvideerunud Demobiliseeritud Sõdurite Liidu asemele asutati 1926. a. Tallinna Eesti Vabadussõjalaste Liit; selle abiesimeheks oli S. asutamisest peale ja E. Põdder'i (vt. ka *Suppl.*) järel esimeheks a-st 1931. Mainitud liidu kõrvale tekkisid niisamasugused liidud Tapal ja Haapsalus ning 1929. a. asutati nende esindajate poolt S-i aktiivsel osavõtul Eesti Vabadussõjalaste Keskliit. Liidud ja keskliit, mille koosseis suurenes alates 1930. a-st jõudsalt, tegelesid alul Vabadussõjast osavõtnute koondamise, langenud kangelaste mälestamise, vabadussõjalaste maaga varustamise, neile teenistuskohtade muretsemise jt. aineliste küsimustega ning eesõigustega. Esmajoones neidsamu küsimusi käsiteldi ka vabadussõjalaste liitude I ülemaalisel kongressil jaan-s 1930, kus S. valiti keskliidu juhatuse liikmeks. Sellest ajast peale oli ta ka kõigi keskliidu kongresside juhatajaid. Seniste mõõdukate ning kaalukamate tegelaste E. Põdder'i ja J. Orasmaa (vt. *Suppl.*; nendega olid Põhiseaduse muutmise teostamiseks pidanud läbirääkimisi K. Päts ja J. Tõnisson — vt. ka *Suppl.*) kõrval pääses keskliidus üha enam mõjule S. Vabadussõjalaste Liitude II kongressil märtsis 1931 valiti ta keskliidu juhatuse abiesimeheks, esimees A. Larka (vt. ka *Suppl.*) kõrvale. Sel kohal teotses S. kuni vabadussõjalaste poliitilise tegevuse lõpuni, kujunedes massiliikumise organiseerimisel tegelikult mõõtuandvaimaks juhiks. Et Riigikogu oli 1929. ja 1930. a. erakondade poolt esitatud Põhiseaduse muutmise kavad esialgu kõrvale jätnud, võeti Põhiseaduse muutmine keskliidu tegevuskavasse olulisema osana. Nii tõusid keskliidu II kongressil Põhiseaduse muutmise küsimused teraval kujul päevakorda; nõuti püsivamat valitsusvõimu, eesotsas laialdasi volitusi omava presidendiga, Riigikogu liikmete arvu vähendamist, enamusvalimise põhimõtte tarvituselevõtmist, majandusliku elu tervendamist jne. Kongressi resolutsioonid esitati märgukirjana nõude kujul Vabariigi Valitsusele ja Riigikogu rühmadele. Juhul, kui tehtud ettepanekute alusel ei saavutataks tagajärgi, lubas keskliit ise astuda samme ettepanekute elluviimiseks. Sellega astus keskliit aktiivsesse poliitikasse, mille tagajärjel tuli liidust lahkuda tegevas väeteenistuses seisvail sõjaväelasil, E. Põdder'il ja J. Orasmaa'l. Mais 1931 hakkas keskliit välja andma oma häälekandjat „Võitlus", kus arendati II kongressi ja rahvusliku tervikluse vaimus elavat propagandat. Märtsis 1932 peetud keskliidu III kongressil otsustati viibimata asuda II kongressi radikaalsete resolutsioonide teostamisele, samuti oma organisatsiooni kõvendamisele; selleks laiendati toetajaliikmete instituuti, haarates kaasa ka Vabadussõjast mitteosavõtnuid. Et liikumine kaldus endistelt alustelt kõrvale ja võttis poliitilise partei ilme, lahkusid III kongressi järel keskliidust Lahinguvendade Klubisse koondunud isikud, eesotsas mõõdukama suuna juhtiva tegelasega, erukontradmiral J. Pitka'ga (vt. ka *Suppl.*). Juhtivamate riigimeeste katsed, võita keskliidu juhte Põhiseaduse muutmise küsimuses leplikule koostööle Riigikoguga, ebaõnnestusid. Keskliit arendas riigikogu poolt demokraatlikul alusel koostatud ja K. Eenpalu (vt. ka *Suppl.*) valitsuse ajal aug-s 1932 rahvahääletusele pandud Põhiseaduse muutmise eelnõu vastu teravat kihundust. Sel alal kujunesid muude aktsioonide hulgas uut laadi demonstratsioonideks vabadussõjalaste päevad (näit. Tapal ja Valgas juulis 1932), kus esines kõnedega ka S. Vastupropaganda tulemuseks oli eelnõu rahvahääletusel tagasilükkamine (häältevahekorraga 316338:330632). Seevastu esitas keskliit Riigikogule kiirendatud käigus rahva õigusi kärpiva ning juhiprintsiibi elemente sisaldava eelnõu Põhiseaduse muutmiseks rahvaalgatuse korras. Selle kava järgi olid rahva poolt valitaval riigivanemal (sisult presidendil) ette nähtud erakordselt suured võimupiirid; Riigikogu võimu aga piirati märksa ja ta liikmete arv tuli vähendada 50-le. Nov-i lõpul 1932 vaba-

dussõjalaste IV kongressil volitati keskliidu juhte jätkama alustatud aktsiooni. Ka võeti vastu keskliidu uus põhikiri, millega kõvendati juhtivate organite võimu. Et seekordki ei saavutatud Riigikogu ja keskliidu kava vahel kokkulepet, algas pinev võistlus rahvahääletusele viimisel kahe kava vahel; seejuures Riigikogu püstitas vabadussõjalaste eelnõule tõkkeid. Kaldudes tegelikult üha enam autoritaarsete režiimide poolt proovitud meetodite alusele, pidas keskliit S-i juhtimisel energilist võitlust Riigikogu eelnõu ja üldse erakondade vastu ning väitis, nagu oleks isegi majanduslik langus tekkinud kehtiva erakondade-süsteemi tagajärjel. Sugestiivse kõnemehena suutis S. majanduskriisi olustikus koondada enda selja taha rahulolematute laiu hulki kõigist kihtidest. Seetõttu Riigikogu teinegi Põhiseaduse eelnõu lükati rahvahääletusel J. Tõnisson'i valitsuse ajal juunis 1933 suure enamusega tagasi, saades poolt 161 595 ja vastu 333 107 häält. Pärast seda jätkasid vabadussõjalased senisest veelgi hoogsamat kihundamist oma eelnõu kasuks, korraldades massiliselt rahvakoosolekuid, kuna demokraatlikud ringkonnad tegid sellele vastupropagandat. Poolsõjaväelise korra alusel organiseeritud vabadussõjalaste, E. Sotsialistliku Töölispartei jt. seda laadi ühikute vahel valitsenud pinevas õhkkonnas pandi aug-s 1933 kehtima kaitseseisukord ning suleti E. Vabadussõjalaste Keskliit ühes kõigi temasse kuuluvate liitudega; samuti suleti teised sõjaväelise ilmega parteiorganisatsioonid. Valitsuse ja Riigikogu poolt teostatud krooni devalveerimise, sõjalaevade müügi ja vabadussõjalaste poliitilise liikumise vastu sihitud surveavalduste ning tõkete (tõsteti oluliselt eelnõu vastuvõtmiseks vajalikku kvoorumit) tõttu vallandunud käärimise kestel võeti rahvahääletusel 14.—16. okt. 1933 vabadussõjalaste Põhiseaduse muutmise eelnõu vastu rõhuva enamusega, saades poolt 416 878 ja vastu 156 894 häält. Kaitseseisukorra kaotamise järel ametisse astunud K. Päts'i valitsuse ajal asutasid tegevusloa saanud vabadussõjalased (vapsid) S-i juhtimisel okt-s 1933 uue organisatsiooni, Eesti Vabadussõjalaste Liidu; nad reorganiseerisid ja laiendasid liikumist nüüd juba täielikult omaksvõetud juhiprintsiibi alusel. Võrus nov-i alguses 1933 salajaselt kokkukutsutud erakorralisel kongressil, millest võtsid osa ainult liidu kitsamate juhtivate ringkondade esindajad ja maakondade aktsioonijuhid, otsustati osa võtta omavalitsuste, Riigikogu ja riigivanema valimistest. Sealsamas vastuvõetud kodukorraga kutsuti põhikirjale vastukäivalt ellu Eesti Vabadussõjalaste Liidu peastaap. Selle kui ka peastaabi propagandaosakonna juhiks määrati S. Võeti tarvitusele kohtadele nimetamise kord. Suuremate aktsioonide puhuks võidi kogu liikumise juhtimine anda ühe isiku — aktsioonijuhi — kätte, kellele allusid maakonna, khk-a ja külakonna juhid oma kompaniidega, rühmadega jne. Erilisiks löögiühikuiks olid nn. korrapidajaühikud. Eesti Vabadussõjalaste Liit, kelle keskjuhatuse ja nõukogu esimeheks valiti dets-s 1933 peetud kongressil A. Larka ja mõlema organi abiesimeheks S., arendas viimase eestvõttel ägedat propagandat parlamentaarse valitsemisviisi põhimõtete vastu, eesmärgiga haarata riigivõim. Kokkukõlas sündmuste arengu suunaga võtsid nov-s s. a. rahvussotsialistid eesotsas W. v. zur Mühlen'iga võimu ka balti-saksa erakonnas ja seadsid sisse juhisüsteemi. See kui riigikorravastane süsteem aga likvideeriti ja paljastatud salaühing „Balti vennaskond" suleti (dets-s 1933). Viimastele sammudele reageerisid vabadussõjalased marksismi vastu võitlemise eelnõu esitamisega Riigikogule. Omavalitsuste valimistel saavutasid vabadussõjalased jaan-s 1934 suuremais linnades ülekaalu. 1933. a. parandatud Põhiseaduse kehtimahakkamise (24. jaan-l 1934) järel, seoses riigivanema (sisult presidendi) ja Riigikogu valimiste väljakuulutamisega ja riigivanema-kandidaatide (selleks oli vabadussõjalaste poolt A. Larka) ülesseadmisega paisus vapside propaganda seninähtamatu ulatuseni. Ei põrgatud tagasi näiteks ka võistlevate, riigivanema kohale kandideerivate riigimeeste ja E. Vabadussõja-aegse ülemjuhataja isikute mustamisest. Et kehtiva korra vastu ülespiitsutatud massid ja rahulolematute elementide poolt instruktsioonide kohaselt kasutatud sündsuseta võtted ning terroriseerivad surveavaldused ähvardasid riigi siserahu ja välisjulgeolekutki, otsustas K. Päts'i valitsus liikumise lõpetada. 12. III 1934 pandi kehtima kaitseseisukord ja sõjavägede ülemjuhatajaks nimetati kindral J. Laidoner (vt. ka *Suppl.*). Lii-

kumise juhid (peale P. Telg'i, kes pääses Soome) ühes S-ga areteeriti, selle organisatsioonid likvideeriti ja häälekandja suleti. Ametkonnad ja kohati vapside liikumise poolt üsna tugevasti õõnestatud kaitseorganisatsioonid puhastati liikumise aktiivseist tegelasist; samuti kõrvaldati nad linna-, alevi- ja vallavolikogudest. 11. nov. 1934 ühe vangivalvuri kaasabil põgenenud ja Soome siirdunud S. pääses karistusest, kuid liikumise teisi juhte karistati sõjaringkonnakohtu poolt juunis 1935 kõige enam 1 a. vangistusega tingimisi. Soomest organiseeris S. põranda all Isamaalise Rahvaliikumise (IKL) toetusel Eestis riigipöördeürituse, mis oli teostumas Isamaaliidu üleriikliku kongressi puhul 8. dets. 1935 Tallinnas. 7./8. dets-i ööl riigipöördekavatsus aga paljastati ja Kadaka teel nõupidamisel viibivad juhid (nende seas A. Larka, E. Kubbo, V. Puskar, A. Seiman — vt. *Suppl.*) vangistati. Kätte saadi ms. andmeid pöörde teostajate poolt nn. rahvuskongressi käsul ametisse määratava uue valitsuse ja rahvuskongressi isikulise koosseisu kohta. S. ise, kes jäi Soomest kohale ilmumata, oli ette nähtud pea-, sise- ja teedeministri kohale. Mässunõust osavõtjaid karistati mais 1936 karmilt; 9 kohtualust mõisteti surnitööle 20 a-ks ja 20 isikut 15 a-ks. Seoses vapsluse ohu ja 1933. a. parandatud Põhiseaduse kõrvaldamisega ning uue, 3. Põhiseaduse kehtimahakkamisega anti osale liikumise juhtidest armu dets-s 1937, ülejäänud suurele enamikule aga üldine amnestia mais 1938. — Hea organisaatorina, kaasakiskuva ja demagoogilisi võtteid osavalt kasutada mõistva kõne- ning sulemehena suutis S. teatavate majanduslik-sotsiaalsete eelduste ja parlamentarismikriisi pinnal haarata külgetõmbejõudu sisaldava nimetuse abil hulki ning neid liikuma panna. Aja vaimule omaseist demokraatiavastaseist tendentsidest tingituna leidis arendatud liikumine enda välistes kui ka ideelistes avaldustes järeleaimatavaid eeskujusid teistest mõõtuandvaks kasvanud juhisüsteemidest. Oma koosseisu heterogeensuse, huvide vastuolurohkuse ja rahuldava programmi puudumise tõttu võis liikumine areneda küll dünaamiliselt, ei suutnud aga omandada püsivamat ilmet. Ent Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu mõnekümnemehelisest grupist Põhiseaduse parandamise tähe all tormi-iili taoliselt kasvanud ja üleelatud massiliikumine on S-i juhtimisel jätnud Eesti ajalukku sügavaid jälgi. Nii on ta põhjustanud senisel kujul kehtinud demokraatliku korra laostumise, andnud aga ühtlasi tõuke uute vormide otsimisele ja nende proovimisele.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); E. Laaman, Põhiseaduse kriisi arenemine 1928—1933 (teoses „Põhiseadus ja Rahvuskogu", 1937, lk. 29—45); J. Klesment, Sisepoliitiline kriis ja Põhiseadus (*ibid.*, lk. 46—82); J. Uluots, Eesti Vabariigi konstitutsioonilised aktid (*ibid.*, lk. 25 j.); Pvl. 1935, nr. 160 jj., 1936, nr. 122 jj., 1937, nr. 228 jt.; „Uus Eesti" 1935, nr. 82 jj., 1936, nr. 122 jj., 1937, nr. 228, 243 jt.; „Vaba Maa" 1937, nr. 192 jt., 205, 233 jt.; Post. 1937, nr. 275 jt.; „Võitlus" 1931, nr. 1, 2 jj.; Tartu ülikooli sekretariaadist, Sõjavägede Staabilt, Lehtse vallasekretärilt, Lehtse ja Ambla algkooli juhatajalt, S-i õdedelt Juuli Peterson'ilt (Tapal) ja Olga Kuris'elt (Väike-Maarjas), T. Rõuk'ilt (Tallinnas) jm. saadud andmed. *T.*

***SITSKA, Jaan,** seltskonnategelane ja ajaloolane, õppis Jäärja-Veelikse külakoolis, Halliste khk-koolis, Viljandi elementaarkoolis ja kreiskoolis ning 1882—89 Pärnu gümnaasiumis. — S. oli Eesti Laenu Panga juhatuse liige asjaajajadirektorina kuni 1929, kindlustusseltsi „EEKS" juhatuse esimees 1913—24, kindlustus-aktsiaseltsi „Eesti Union" juhatuse liige 1926—29, mõni aeg o./ü-e „Rahvaülikool" juhatuse esimees ja a./s-i „Eesti Kunstsarve Tehased O. Kerson & Ko" direktor a-st 1933. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi esimees oli S. a. 1905 ja Välis-Eesti Ühingu esimees asutamisest (1928) kuni 1930. S. suri 31. V 1937 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1937, nr. 145 jj.; „Vaba Maa" 1937, nr. 121; asutistelt jm. saadud andmed. *T.*

SIVERS, Nikolai v., põllumajandustegelane, sünd. 18. VI 1867 vkj. Viljandimaal Kolga-Jaanis Soosaare mõisaomaniku pojana, õppis Tartu gümnaasiumis 1882—87 ja teotses a-st 1888 kuni Saksamaale ümberasumiseni 1939 Soosaare mõisa omanikuna ja tegeliku juhina. — Rentinud kasutusel olnud mõisa mineraalmaad välja, rajas ta a-st 1903 mõisamajapidamise ülesharitud soole. Ta teotses algatajana, õhutajana ja eeskuju-

andjana sookultuuri alal ja rajas omal maal kaks soo-näitetalu. S. oli Eestimaa Sooparanduse Seltsi asutajaid (1908) ning 1908—20 selle abiesimees, 1920—34 esimees ja a-st 1927 auliige; ka teotses ta agaralt Kolga-Jaani Põllumeeste Seltsis, esimehena 1905—19 ja auliikmena a-st 1924. Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi auliige oli S. a-st 1910. Ta oli tuntud ka hobusekasvatajana, toimis eriteadlasena tõuhobuste märkimise komisjonis a-st 1920 ja Tori Hobuse Tõuseltsis, selle auliikmena a-st 1930. S. on avaldanud oma erialalt artikleid ajakirjus „Baltische Wochenschrift", „Sookultuur", „Uus Talu" jm. „Agronoomia" 1927, nr. 6; isikl., Võisiku vallasekretärilt, prof. L. R i n n e'lt jm. saadud andmed. *K. L.*

SJÖGREN, Anders (Andreas) Johan (Antti Juhana), soome keele- ja ajalooteadlane, sünd. 26. IV 1794 vkj. Uusimaal külakingsepa pojana, õppis Turu ülikoolis 1813—19 ja omandas mag. phil. astme; ta sai 1823 krahv N. P. Rumjantsev'i raamatukoguhoidjaks Peterburis, 1831 Vene Teaduste Akadeemia ülemääraseks akadeemikuks, 1844 soome-ugri ja kaukaasia keelte korraliseks akadeemikuks ja 1845 ühtlasi Vene Teaduste Akadeemia etnograafilise muuseumi juhatajaks; surn. 6. I 1855 vkj. Peterburis. — Juba üliõpilaspõlves ärkas, eriti taani keeleteadlase R. Rask'i mõjul, S-s soome-ugri keelte vastu suur huvi, millest aetuna ta 1823—28 tegi mitu uurimisreisu Venes asuvate soome sugu rahvaste juurde, 1835—37 isegi Kaukaasiasse ja Krimmi, 1846 ja 1852 liivlaste juurde ja Ruhnu saarele. Ta keeleteaduslikud peateosed soome-ugri keelte alal on liivi keeleõpetus ja sõnastik, ilmunud F. J. Wiedemann'i (vt.) toimetusel „Livische Grammatik nebst Sprachproben" (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften II, 1, Peterburi, 1861) ja „Livisch-deutsches und deutschlivisches Wörterbuch" (*ibid.* II, 2, Peterburi, 1861), mis on esimene ja olnud kuni L. Kettunen'i (vt. ka *Suppl.*) samalaadilise teose ilmumiseni ka kõige täielikum töö sel alal. Muist S-i töist on tähtsamad eriti ta uurimused osseedi keele kohta ning rohked arheoloogilised ja etnograafilised lisandid, enamasti läänemere-soome sugu rahvaste üle, ms. ka „Zur Ethnographie Livlands" (Mélanges russes I, 2, Peterburi, 1849). Samuti on ta kogunud soome rahvaluulet.

Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften I, II (1861); Р. Б. Сл.; Kansallinen elämäkerrasto V (1934).

A. A.

SJÖGREN, Karl August Otto, rootsi ajaloolane, sünd. 4. VIII 1844 ukj. Jönköpingi läänis Lämnhult'is kirikuõpetaja pojana, õppis a-st 1863 Upsala ülikoolis, omandas dr. phil. astme 1869, toimis õpetajana Göteborgis, Södertäljes ja Stokholmis; surn. 19. IX 1917 ukj. — S. on ms. avaldanud tööd „Försvarskriget i Lifland 1701 och 1702" (Stokholm, 1883; ilmus täiendatud kujul tiitliga „W. A. v. Schlippenbachs liflandska här", „Historisk Tidskrift" 1896) ja „Karl XII och hans män" (Stokholm, 1899; uus tr. 1925); viimane käsitleb episoodiliselt ka Põhjasõda Eesti- ja Liivimaal ja Ingeris 1700—10.

H. H o f b e r g, Svenskt biografiskt handlexikon II (1906); „Historisk Tidskrift" 1917, nr. 3; Nord. Familjeb.

H. S.

SKALON, Jevstafi (Eustachius) Nikolajevitš, Eestimaa kuberner, sünd. 9. IX 1845 vkj. Kurski kub-s aadliku pojana, lõpetas 1865 Aleksandri lütseumi Peterburis, oli Mohilevi kuberneri juures ametnikuks, seals. kohtuuurijaks, a-st 1868 vangimajadekomitee direktor ja 1872—75 kohtupalati liige; seejärel oli ta Piotrkovi (Petrokovi) rahukogu eesistuja, sai 1878 Vilno kub-u prokuröriks, 1883 seals. kohtupalati liikmeks, 1889 Vilno asekuberneriks ja okt-s 1894 Eestimaa kuberneriks, kellena suri 20. VI 1902 vkj. Berliinis. — Eestimaa kuberneri kohal S. Šahhovskoi (vt.) järglasena osutus S. venestuspoliitika küsimusis oma eelkäijast ettevaatlikumaks ja tagasihoidlikumaks, võitles aga järjekindlalt rüütelkonna venestusvastase opositsiooniga. Tulles mõnevõrra vastu aadli soovidele kaotas ta näit. Šahhovskoi ajal kehtima pandud määruse, mille järgi olid keelatud niihästi kihelkonnakoolivalitsusil kui ka kreiskoolikomisjonidel ühised nõupidamised koos kooliõpetajatega ja khk-a koolivanematega. Eesti rahvuslikkude püüete vastu võitlemisel oli ta võrdlemisi tagasihoidlik.

S-i teenistusleht ERKA-s; „Teataja" 1902, nr. 159, 160; Revalsche Ztg. 1902, nr. 137; E. v. D e l l i n g s h a u -

sen, Im Dienste der Heimat (1930), lk. 68, 91 ja 96; A. V. Bellegarde, Minu mälestusi Eestimaa kubernerina (1937), lk. 18, jm. saadud andmed.

E. S.

SKARGA, Piotr, poola päritoluga vastureformatsiooni tegelane ja jesuiit, sünd. 1536 Varssavi lähedal Grójec'i linnas (lähemad andmed puuduvad), teotses 1573—84 Vilnos jesuiitide kolleegiumi ja Vilno akadeemia rektorina, juhtides samal ajal ka Polotski kolleegiumi (asutatud 1581) ja Riia kolleegiumi tegevust; a-il 1584—87 oli ta Krakovi Püha Barbara kiriku ülem ja 1588—1612 õuejutlustaja kun. Sigismund III (vt.) juures; surn. 1612 Krakovis. — Innuka katoliiklasena ja hiilgava kõnemehena võitles S. väga edukalt Poolas leviva reformatsiooni vastu; ta teotsemiskohad, Vilno ja Krakov, kujunesid katoliku vastureformatsiooni keskusiks. Andeka ja osava stiilimeistrina avaldas S. maa rekatoliseerimise huvides rea poleemilisi töid. Ka Poola poliitilisest elust võttis ta aktiivselt osa, astus välja riigitunnet hävitava ja sotsiaalset tasakaalu kõigutava aadli vastu ning kaitses enamasti katoliiklikku talupoega. Kun. Stephan Báthory (vt.), kes oli kavatsenud juba 1581 rekatoliseerimise eesmärgiga asutada jesuiitide kolleegiume Riiga, Tartu ja Narva, rakendas sinna mõneks ajaks tööle S., kelle juhatusel võeti 1582 üle kaks kirikut Riias ja asutati Riia ning Tartu kolleegium. S. soovitas alustada rekatoliseerimistööd mitte sellele vaenliku saksa aadli ja linnakodanluse juures, vaid vastutulelikkude eesti ja läti talupoegade seas, pidas vajalikuks rahva keelt oskavate preestrite kasvatamist ja soovitas katoliseerimise keskuseks valida Tartu, mis talle selleks näis olevat Riiast sobivam. Rootsi-Poola sõja ajal püüdis S. veel kord Poolas mõjustada Liivimaa sündmusi oma jutluste kaudu.

J. Sygański, Listy ks. Piotra Skargi... 1566—1610 (1912); J. Sygański, Działalność Ks. Piotra Skargi... 1566—1610 (1912); T. Grabowski, Piotr Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI (1913); A. Berga, Un prédicateur à la cour de Pologne sous Sigismond III, Pierre Skarga (1916); St. Windakiewicz, P. S. (1925); N. Treumuth, Vastureformatsiooni esimene aasta Eestis („Ajalooline Ajakiri" 1932, nr. 1); Enciclopedia Italiana XXXI (1936).

L. L.

***SKYTTE, Johan,** vabahärra, Rootsi riigitegelane, Liivimaa kindralkuberner. S. oli Gustav II Adolfi (vt. ka *Suppl.*) Liivimaa poliitika peamine esindaja ja taotles siin suuremat tsentralisatsiooni. S. vastuolu kohaliku aadliga läks kaugemale, kui kuningas seda oleks soovinud. Peale korralduste kohtu ja kiriklik-hariduslikul alal rajas S. püsiva aluse Liivimaa haldusele kogu Rootsi ajaks. Liivimaa kindralkubermang jaotati kolmeks maapealikkonnaks (üks maapealikuist oli Riias asuv kuberner). Eestimaa eeskujul korraldati aadli ratsateenistus niiviisi, et tuli iga 15 täidetud adramaa kohta välja panna üks ratsanik; samuti loodi kindlakujuline korraldus sõidu- ja kirjaposti alal. Erilisi pingutusi nõudis S-lt maa maksustamise korraldus, mille uuendamine osutus paratamatuks eriti mõisade kinkimise järel. Suuri väljaminekuid pidi aitama katta alatiseks kehtima pandud majutusmaks. See asendas sõja ajal maale peale pandud erakorralisi kontributsioone ja kujunes seetõttu peaaegu terveni uueks lisandiks talupoegade endistele, poolaaegsetele mõisakoormistele. Majutusmaksuna võeti mõned vakad vilja adramaalt. Usaldatava maksustamisaluse saamiseks korraldas S. Liivimaal mitmeid adramaade revisjone. See küsimus lahenes lõplikult küll alles 1638 (vt. *Suppl.* H. Igelström). S. oli aadli laiutamispüüete veendunud vastane ega kavatsenud piirduda Rootsi võimu toetuspunkti otsimisel ainult aadliga. Maakohturingkonnist (alul kavatseti neid luua õige palju) tahtis S. pikapeale arendada Rootsi häradi taolist omavalitsusühikut, mille kaudu ka talupoegadel oleks võimaldunud osa võtta maa poliitilisest elust. Sellele vastavalt kavatses ta talupoegkonda usuliselt ja hariduslikult ette valmistada uuteks ülesanneteks. Ses suhtes jõuti astuda (osalt rahapuuduse tõttu) ainult mõned konkreetsed sammud.

R. Liljedahl, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634 (1933); J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, Eesti rahva ajalugu (1933), lk. 881 jj.

J. V.

SNECKENSKÖLD (Snäck), Jakob, Liivimaa majandusasehaldur, rootsi

rahvusest, sünniaasta teadmata, oli M. G. de la Gardie (vt.) mõisade üleminspektoriks ja aadeldati 1669, astus riigiteenistusse kammerkomissarina Liivimaal 1672, sai 1674 hoovinõunikuks ja assistentsnõunikuks Liivimaa kindralkubermangu juures. A-l 1677 oli ta ülemkomissariks armee juures, mis tungis Liivimaalt Preisimaale. S. määrati 1681 majandusasehalduriks reduktsiooni läbi riigile tagastatud mõisade üle. A. 1684 tehti S-le koos M. v. Strokirch'iga (vt. *Suppl.*) ülesandeks teostada reduktsioon Liivimaa aadli mõisade suhtes. S. suri reduktsioonikomissarina arvatavasti 1686 või 1687. — S-i nimega on kõige lähemalt seotud Liivimaal rootsi kõrgaadli mõisade tagastamine, mis teostati suuremalt osalt (2123½ adramaa ulatuses) tema poolt üksi juba a-l 1681. Mõisade väljarentimise asjus oli tal lahkhelisid Liivimaa reduktsioonikomisjoniga, nähtavasti puhtisiklikel motiividel. Hoolimata omakasupüüdlikkusest, milles S-i süüdistati, tegi ta ometi ära suure töö mõisade riigistamisel ja neist laekuvate tulude valitsemisel. S. astus esimesi samme redutseeritud mõisade eesti ja läti talupoegade järsult halvenenud seisundi parandamiseks, kontrollides rentnikkude tegevust ja asendades paljudes mõisades tarvitusel püsinud kümnise kindla maksuga. Ka juhtis ta mitut komisjoni, kes Karl XI (vt. ka *Suppl.*) poolt määrati selleks, et arutada Liivimaa talupoegade poolt kuningale esitatud kaebusi.

J. V a s a r, Die grosse livländische Güterreduktion I (1931); *idem*, Karl XI talupoegadekaitse põhialuste väljakujunemine Liivimaal a. 1681—1684 („Ajalooline Ajakiri" 1931, nr. 1—3); G. E l g e n s t i e r n a, Svenska adelns ättartavlor VII (1932); S. W i e s e l g r e n, Om svenska riddarhuset och den ätter (1869). *J. V.*

SOLLOGUB, Vassili Ustinovitš, Balti kindralkuberner, sünd. 1848 vana leedu aadlisoo võsuna, lõpetas kindralstaabi akadeemia, teenis ohvitserina sõjaväes ja võttis osa Vene-Türgi sõjast 1877—78. Alates a-st 1883 toimis ta kindralleitnandi auastmes kindralstaabi osakonna ülemana ja kindralstaabi akadeemia korralise prof-na. Nov-st 1905 okt-ni 1906 oli S. Balti kindralkuberneriks, mis amet uuesti asutati 28. XI 1905 vkj. kohaliku revolutsioonilise liikumise energilisemaks mahasurumiseks; 1916 elas ta erukindralina Petrogradis (hilisemad teated puuduvad). — S. asus Baltimail 1905 suure järjekindlusega likvideerima revolutsiooni. Maale saadeti karistussalgad, vangistati poliitilisi tegelasi, suleti rida poliitilisi häälekandjaid, näiteks eesti ajalehist 1905. a. lõpul „Teataja", 1906. a. alguses „Uudised", „Olevik" ja „Sakala". Vaatamata karmile rahustamistegevusele, mida juhtisid karistussalkade ülemad kindralid A. A. Orlov, V. M. Bezobrazov ja rittmeister K. v. Sivers, pidas kohalik aadel S-i ikkagi liiga pehmeks, esitades ta peale kaebusi keskvalitsuses, kus S-i kaitsejaks aga oli peaminister krahv S. J. Witte. Teise ülesandena oli S-l kui riigivõimu kõrgemal esindajal koostada tähtsamate kohalikkude valitsemisküsimuste kohta seaduskavu, eriti omavalitsuse alal. Selleks loodi kindralkuberneri juurde erinõukogu (vt. Nikolai II), kes koosnes aadli, linnade ja talupoegade esindajaist, ja kubermangudes kubermangu-nõukogud. Kui aadel leidis, et S. vähe hoolib ta nõudmisist, järgnesid ta vastu uued süüdistused, millede tagajärjel ta lahkuski Balti kindralkuberneri kohalt.

A. v. T o b i e n, Die livländische Ritterschaft I (1925); Pvl. 1905, nr. 1; „Koit" 1906, nr. 73; Post. 1906, nr. 249; Я. К. П а л ь в а д р е, Революция 1905—7 г. г. в Эстонии [1926?] jm. saadud andmed. *A. T-e; T.*

SOMMER, Elina, vt. ZÄLITE.

***SOMMER, Georg,** balti-saksa majandustegelane, oli Kohila paberivabriku a./s-i asjaajaja 1903—07, kaubandusdirektor 1907—12 ja asjaajaja-direktor ning juhatuse liige enda surmani 28. III 1936 ukj. Tallinnas. A./s-i Tsemendivabrik „Port-Kunda" juhatuse esimeheks oli ta 1919—35. S-i elutööks oli Kohila paberivabriku väljaehitamine moodsaks käitiseks. — S-i poeg G e o r g S., sünd. 24. II 1912 vkj. Tallinnas, oli a-st 1935 mainitud vabriku asjaajajadirektoriks ja a-st 1936 ka juhatuse liikmeks enda surmani 18. VI 1937 ukj. Tallinnas.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

***SOMMER, Samuel,** Eesti asunduste ja piirimaade tegelane, rahvaluulekoguja, oli Piirimaade Seltsi teenistuses nõunikuna, peamise asukohaga Petseris, kuni 1937, pärast seda siseministeeri-

umis piirimaade sekretär kuni 1939, on tegelnud seejärel piirimaade küsimuste alal Tallinnas. — I eesti asunikkude laulupidu korraldati 1912 Narvas (mitte Novgorodis). Maailmasõja ajal hävisid S-l asunduste materjalid Põhja-Venemaa, mitte aga Lõuna-Venemaa kohta. S-i õhutusel korraldati laulupeod veel eesti asundustes Strugi-Belajas ja Simititsas (1909). Oudova semstvo valimistel (1913) pääsesid 4 eestlast semstvo liikmeks; neist üks (Karl Tomson) oli ka semstvo valitsuse liikmeks ja revolutsiooni ajal 1917. a. Oudova maakonna komissariks. S-i poolt Kaukaasias arendatud kihunduse tagajärjel valiti 1918. a. Abhaasia asutava kogu liikmeks 2 eestlast. — S. asutas a. 1927 Petserimaal ja Ingeris uusi pühapäevakoole; ta korraldas rohkel arvul mitmesuguseid kursusi, pani aluse mitmele seltsile ja reformeeris eesti-vene segakogudusi rahvuslikeks eesti kogudusiks. Ta on käinud mitmel korral Lätis, ms. koos P. Voolaine'ga 1931. a. ka Lutsis, eestlaste organiseerimise asjus. S. on teotsenud samuti rahvaluulekogujana. A-il 1894—1902 on ta olnud J. Hurda (vt. *Suppl.*) kaastööline ja saatnud mõne saadetise ka M. J. Eisen'ile (vt. ka *Suppl.*). A-l 1926 alustas S. Piirimaade Seltsi ülesandel ja kulul suuremat rahvaluulekogumist Setumaal, rakendades selleks tööle koolihariduse saanud setu noori. See kogumistöö, mis on toimunud a-st 1933 S-i enda kulul, kestis laiemal kujul kuni 1936 ja andis kõigiti tähelepandavaid tulemusi. 1939. a. oli korjanduste suurus juba umb. 124 000 lk., millest seni vähem kui pool (50 350 lk.) on talletatud Eesti Rahvaluule Arhiivi. Kogu sisaldab eranditult ainult setude endi poolt kirjapandud setu rahvaluulet, peamiselt rahvalaule (ms. rohkesti improvisatsioone) ja rahvajutte. Üleskirjutistes on püütud säilitada kohalikku keelemurret ja rahvapärast väljendusviisi. Kogu koosneb kaustikuist, mis on järjestatud kronoloogiliselt ja pagineeritud jooksva numeratsiooniga. Kuigi lehekülgede arvult on ületatud isegi Hurda kogu, on selle sisaldus Hurda omast siiski hoopis väiksem. Eesti Rahvaluule Arhiivi deponeeritud 50 350 lk-l leidub 6025 rahvalaulu, 1470 rahvajuttu, 2503 mõistatust, 710 vanasõna ja 443 punkti uskumusi ja kombeid; kõike kokku seega 11 151 punkti. S-i kaastöölistest-kogujatest on olnud produktiivsemad: Viktor Ruusamägi, Aleks Põhi, Anna Nurmetu, Anna Tammeorg, Nikolai Sõrmus jt. On avastatud ka mitmeid uusi setu suurlaulikuid ja häid jutustajaid, nagu Maria Kütte, Akuliina Ruusamägi, Maria Krüüts (vt. neid *Suppl.*), Maria Laanetalu (Ruusamäe õde), A. Paloots jt.

Eesti Rahvaluule Arhiivist ja isikl. saadud andmed; „Vaba Sõna" 1934, nr. 30 ja 99 (O. Loorits); Post. 1936, nr. 92 (E. Päss) ja 94. *T.; R. V.*

SOOM, Arnold, arhivaar ja ajaloolane, sünd. 21. V 1900 vkj. Virumaal Vao v. taluniku pojana, õppis 1908—10 Kiltsi vallakoolis, 1912—16 Väike-Maarja khk-koolis, 1917—22 Tartus H. Treffner'i gümnaasiumis ja 1922—30 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal mag. phil. astmega. Teeninud 1922—28 Riigi Keskarhiivis Tartus, toimib ta a-st 1930 Narva linnaarhivaarina ja ühtlasi linnamuuseumi juhatajana. Korraldanud viimase asutise otstarbekalt ümber, asutas ta selle juurde Eesti-Ingeri etnograafilise osakonna, mille jaoks kogus rohkesti vanavara. A-st 1934 on S. ka Narvas Peeter I muuseumi ja ta enda poolt organiseeritud Narva linna turistide-büroo juhataja. A-l 1931 kutsus S. ellu Narva Ajaloo Seltsi, mille esimeheks ta on olnud algusest peale; ta on teotsenud ka muinsuskaitse rakendamisel. S-i poolt avaldatud ajalooteaduslikkude tööde hulgas on tähtsamad „Jakob Fougdti tegevus Narva bürgermeistrina (aa. 1644—1653)" („Ajalooline Ajakiri" 1934), „De Ingermanländska städerna och freden i Stolbova 1617" (*Svio-Estonica* 1936) ja „Ivangorod als selbständige Stadt 1617—1649" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1935, Tartu, 1937). Peale selle on S. avaldanud hulga lühiuurimusi eeskätt Rootsi ajast, peamiselt kaubandusliikkude, sõjaliste ja haridusloolise küsimuste kohta. Samuti on ta avaldanud kaastööd maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti", „Eesti ajaloos" II (1937), pilditeoses „Vana Narva" (1939), ajakirjus „Ajalooline Ajakiri", „Sõdur", „Kaitse Kodu", „Eesti Kirjandus" jt., ning ajalehis.

Isikl. jm. saadud andmed.

O. L.

SOOP, Eric, Rootsi sõjaväelane ja riigitegelane, sünd. 16. XII 1643, astus 1672 kaptenina Rootsi riigi teenistusse,

ülendati 1674 ooberstleitnandiks ja 1677 ooberstiks. Riigipäeval 1680 oli S. üks energilisemaid mõisadereduktsiooni pooldajaid. Ta ülendati 1686 kindralmajoriks ja määrati Riia asekuberneriks, järgmisel a. kuberneriks ja tõsteti vabahärraks; surn. 3. III 1700 Stokholmis. — S. teotses Riia kubernerina poliitiliselt väga pinevais oludes, reduktsiooni teostamise viimasel perioodil. Abistades J. J. Hastfer'i (vt.) ja asendades viimast ta Rootsis viibimise puhul osutas S. suurt energiat Karl XI (vt. ka *Suppl.*) viimaste valitsusaastate ulatuslikkude reformide elluviimisel.

H. Hofberg, Svenskt biografiskt handlexikon II (1906); G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor VII (1932); O. Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts I (1935), lk. 14 jj. *J. V.*

***SOOTS, Jaan,** E. Vabadussõja, riigikaitse ja poliitikategelane, oli ka IV ja V Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas, toimides Riigikogu rahaasjanduse, riigikaitse ja riigimajapidamise aruandmise komisjonide esimehena, juulist 1932 dets-ni 1933 ka Riigikogu 1. abiesimehena. Apr-s 1934 määrati S. Tallinna linnapeaks ja maist 1938 dets-ni 1939 toimis ta Tallinna ülemlinnapeana, kellena on linna heakorra ja hariduselu eest kindlakäeliselt valvel seisnud. Ühtlasi on S. olnud 1937. a. Rahvuskogu II koja liige, siis Riigivolikogu Valimiste Peakomitee liige ja a-st 1938 Riiginõukogu liige, 1935—38 Riigi Majandusnõukogu, 1929—34 Sõjanõukogu ja a-st 1938 Riigikaitse Nõukogu liige. Ka on S. võtnud tegevalt osa mitme organisatsiooni tööst seltskondlikul ja majanduslikul alal. E. Maakrediitseltsi juhatuse esimees on ta olnud 1931—34, hiljemini selle nõukogu esimees, Põllutöökoja liige a-st 1932 ja esimees 1932—36, E. Ühistegelise Kindlustuse Keskseltsi juhatuse esimees 1933—35, E. Edasikindlustuse Keskühisuse ja Ühistegelise Kindlustusseltsi „Kalju" juhatuse esimees a-st 1935, Ühistegevuskoja nõukogu esimees ja Kindlustusnõukogu liige a-st 1936 ning Mulkide Seltsi esimees a-st 1934. Nimede Eestistamise Liidu keskjuhatuse esimehena toimib S. selle asutamisest (1935) peale. Liit on arendanud hoogsat propagandat ja saavutanud häid tagajärgi; seni on eestistatud üle 200 000 nime. Üleriikliku Reservohvitseride Keksekstsiooni esimeheks on S. a-st 1934, E. Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatuse esimeheks a-st 1935 ning on jätkanud tegevust Vabadussõja Ajaloo Komitee juhatuse esimehena. S. on E. Vabadusristi kavaler ja a-st 1939 Tallinna E. Põllumeeste Seltsi auliige. Ta sulest on ilmunud kirjutisi, ms. teoses „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt" II (Tall., 1930).

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***SPEEK, Peeter Aleksander,** poliitikategelane ja ühiskonnateadlane, oli Washingtonis P.-A. Ühendriikide Kongressi raamatukogu Ida-Euroopa osakonna juhataja kuni 1929, on seejärel olnud Ühendriikide tööministeeriumi töö-statistika-büroo teenistuses. — S. oli organisatsiooni „Eestlaste Ühing Washingtonis" asutajaid (1937) ja on algusest peale toiminud selle esimehena. Ta töist on ilmunud eesti keeles: brošüür „Palga teooriad ja tendentsid Ühendriikides" (Tartu, 1929; M. Nurk'i tõlkes) ja jutustis eestlaste elust Ameerikas „Attaboy" (*ibid.*, 1936).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***SPOHR, Edmund,** balti-saksa loodusteadlane, oli Tartu ülikooli taimemorfoloogia ja -süstemaatika dots. ning botaanikaaia juhataja 1929. a. lõpuni. A-il 1930—35 toimis ta Herderi instituudi (Riias) süstemaatilise botaanika prof-na ja a-st 1930 ühtlasi Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi juures Tartus Teadusliku Kodu-uurimise Instituudi juhatajana, instituudi väljaannete toimetajana ning Saksa Vähemusrahvuse Kultuuromavalitsuse haridusinspektorina (resp. akadeemilise nõunikuna) kuni Saksamaale ümberasumiseni okt-s 1939. S. on Königsbergi ülikooli audoktor a-st 1938. Ta teaduslikest töist mainitagu „Über die Verbreitung und Einwanderung von *Helodea canadensis* in Estland" (Beiträge XVI, 1, 1930).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***SPRECKELSEN, Arthur Leopold Christoph,** balti-saksa muinasteadlane, ajaloolane ja õpetaja, oli Tallinna saksa reaalgümnaasiumi direktor kuni 1932, Eestimaa Kirjandusliku Ühingu muuseumi ajaloolis-etnograafilise osakonna

konservaator kuni 1934 ja seejärel mainitud ühingu auliige; surn. 13. X 1939 ukj. Tallinnas. — S. on avaldanud ajaloo õpperaamatu „Geschichte Estlands im Zusammenhang mit der Geschichte der Nachbarländer“ (Tall., 1933).

Revalsche Ztg. 1939, nr. 235, 239; Saksa Vähemusrahvuse Kultuuromavalitsuselt saadud andmed. *T.*

SPRENK-LÄTE, vt. LÄTE.

SPUHL (varjunimi **Rotalia**), **Jaan (Johann)**, aianduseharrastaja, sünd. 4. IX 1859 vkj. Ridala khk-s Mäemõisa aidamehe pojana, omandas hariduse kohalikus vallakoolis ja hiljemini iseõppimise teel, oli 1876—79 piimatalitajaks Mäemõisas ja a-st 1879 seals. kooliõpetajaks, mis ametist pidi loobuma 1883 C. R. Jakobson'i (vt.) tulise pooldamise tõttu; a-il 1885—91 oli ta Mäemõisa õigeusu kösterõpetaja ja 1891—1902 samas ametis Vormsi saarel, teotses siis aianduse alal; surn. 28. VII 1916 vkj. Vormsis. — S. on olnud väga mitmekesiselt tegev, silmapaistvalt aga aianduse arendamisel. Asutanud Vormsi saarele pomoloogiaaia ja aklimatiseerimispuukooli, kuhu oli koondatud umb. 3000 viljapuud ja marjapõõsast 500 sordist, võrdles ja uuris S. puuviljasorte Läänemaal ning propageeris puuviljaaedade asutamist; a-l 1905 viis ta aia üle Haapsalusse ja pidas seda kuni 1913. Ka oli ta mitme välismaise pomoloogiaseltsi liige. S-i poolt avaldatud raamatuist väärivad nimetamist „Kodumaa kalad“ (Viljandi, 1896), „Kodumaa marjad“ (*ibid.*, 1897—98; 2. tr. Haapsalu, 1911) ja „Kodumaa seened“ (Haapsalu, 1905; ilm. osaliselt). Pärast autori surma ilmusid kavatsetud „Pomoloogia õpperaamatu“ I jagu „Õunasordid“ (Haapsalu, 1924) ja II j. „Pirnisordid“ (Tartu, 1927). S. on välja andnud ja toimetanud kuukirja „Majapidaja“ (Haapsalu, 1905—06, 1909—13), avaldanud kirjutisi „Eesti Postimehes“ ja „Olevikus“. Käsikirjas on S-lt säilinud Vormsi kohta pikem käsitlus, mille ärakiri ja rootsikeelne tõlge on Upsala ülikooli raamatukogus. Ta on sepitsenud ka värsse (ms. laulusõnad „Vaprad vennad“).

A. S p u h l'ilt (Riisiperest) saadud andmed. *T.*

STACKELBERG, Eduard v., parun, Eestimaa rüütelkonnategelane, sünd. 6. XI 1867 Virumaal Repniku mõisas, õppis Tartu ülikoolis matemaatikat ja keemiat 1886—93, lõpetas kursuse cand. chem. astmega ja täiendas enda teadmisi Leipzigis, Pariisis ja Peterburis; ta pidas Sutlema, Lümandu ja Mäeküla mõisa Hageri khk-s. S. sai jaan-s 1899 Eestimaa rüütelkonna sekretäriks, oli 1911 rüütelkonnapeamehe asetäitja ja 1912—18 Eestimaa maanõunik, viibis vahepeal (1915—17) Jenisseiskis sundasumisel ja siirdus nov-s 1918 Saksamaale, kus ta on elanud viimase ajani. — Rüütelkonna teenistuses seisis S. teataval määral E. v. Dellingshausen'i (vt. ka *Suppl.*) mõju all. Ta oli üks Balti konstitutsioonilise erakonna („Nella“) juhte Tallinnas. Peale eestlaste võitu Tallinna linnavolikogus püüdis S. 1905. a. luua ühist sakslaste ja eestlaste rinnet, pidades läbirääkimisi maaomavalitsuse uuendamise asjus J. Poska, K. Päts'i (vt. neid) jt., kuid ei saavutanud tagajärgi. 1908. a. maapäevale esitatud aruanne 1905. a. ja sellele järgnenud rahutuste kohta on S-i koostatud. Ta oli ms. 1905. a. asutatud Eestimaa Saksa Ühingu esimees. S. on avaldanud oma mälestused „Ein Leben im baltischen Kampf“ (München, 1927).

ERüA ERKA-s; Kalender des freiherrlichen und gräflichen Geschlechts von Stackelberg (1914); *Alb. Estonorum* (1910) ja Nachträge, nr. 959; Geneal. Handb., Estland I, 4/5 [1935?], lk. 322—323; E. v. D e l l i n g s h a u s e n, Im Dienste der Heimat (1930); E. L a a m a n, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 47 jj. *O. L.*

STADEN, Sigismund v., Tallinna kindlustustööde juhataja ja eeslinnade plaanistaja, sünd. (ristitud 10. XI) 1668 Tallinnas rüütelkonna maamõõtja ning inseneri pojana, võeti 1697 konduktorina linnateenistusse sel ajal intensiivselt käimasolevate kindlustustööde juhatamise alale. S. teostas selle kõrval ka Tallinna eeslinnades leiduvate kruntide üldise mõõtmise ning plaanistamise, mis valmis 1699. a. hilissügisel; selle tulemused on säilinud tähtsa asustusajaloolise allikana tänini. Põhjasõja puhkemise järel 1700 püüdis S. kõigiti kiirendada linna aeglaselt edenevaid kindlustustöid. Ta määrati 1703. a. koha vabanemisel linnainseneriks, kellena valmistas ning esitas riigivõimudele rea kindlustiste plaane, ms. 1707. a. ka linna üldplaani. Pärast linna alistumist 1710

venelastele S-st enam teateid ei ole; võib-olla suri ta siis katku.

L. W:son Munthe, Kungl. fortifikationens historia VI, 2 (1916); TLA-st saadud andmed (eriti A. a. 120, B. e. 12). *R. K-a.*

STALTE, Karl (Kārli), liivi kultuuritegelane ja kirjanik, sünd. 28. VII 1870 vkj. Kuramaal Ire (Irai; ka Mazirbe) köstri pojana, omandas hariduse koduõpetuse teel, erakoolis ja 1888—93 Riia kub-gümnaasiumis, kust lahkus enne kursuse lõpetamist. Purjetanud merel, teeninud kontoriametnikuna Riias ja pangaametnikuna Liepājas (Liibavis), toimis ta a-st 1905 köster-organistina Ires kuni maailmasõjaaegse evakueerimiseni, oli Saksa okupatsiooni ajal 2 a. kooliõpetajaks Dundaga's (Dondangenis), samuti Ires 1918, mil kommunistid ta vangistasid. Seejärel peab S. Ires köstritalu. — Mõttega liivlasi koondada algatas S. 1906 Dundaga mõisniku vastuseisu tõttu nurjunud liivlaste rannavalla asutamise küsimuse. Asutanud 1909 Liivi kaluriteühingu „Nord", oli ta selle juhatuse liige algusest kuni 1910; liivlaste rahvusteadvuse nõrkuse tõttu läks ühingu juhtimine peagi üle lätlaste kätte. L. Kettunen'i ja O. Loorits'a (vt. neid ka *Suppl.*) õhutusel 1921—22 puhkenud liivi rahvuslikus ärkamisliikumises etendas S. kui harituim liivlane juhtivat osa: ta organiseeris Liivi Seltsi (Liivõd Üüt) asutamist 1923, asutas liivlaste laulukoori (selle juhatajaks sai ta tütar Margarete S.), astus samme liivi keele õpetuse toomiseks Liivi ranniku koolesse, õhutas Liivi valla loomist jne. Hiljemini organiseeris ta soomlaste toetusel liivikeelse jumalateenistuse sisseseadmist, võttis 1931 liivlaste esindajana osa IV Soome-Ugri kultuurkongressist Helsingis ning sai 1933 liivikeelse ajakirja „Liivli" (asutatud 1931) toimetajaks. S. on liivikeelse kirjanduse alal tüsedaima jõuna avaldanud isamaa-, mere- jm. luulet „Liivi lugemikes", ajakirjas „Liivli", ka erikogudes „Liivõ loolõd" (Tall., 1924) ja „Liivõkiiel loolõd" (Helsingi, 1929; nootidega). Vaimulikus lauluraamatus „Līvlist vaimli loulrāntõz" (Helsingi, 1939) on S. avaldanud väiksemal määral enda luuletisi, enamikus aga ta enda jt. poolt tõlgitud laule. Trükivalmis on Uue Testamendi (selle osa — Evangeeliumid ja Apostlite Teod — pealkirjaga „Už Testament", ilmus Helsingis 1937) tõlge ja liivikeelne alglugemik. L. Kettunen'i liivi-saksa sõnaraamatu koostamistöö juures on S. olnud pikemat aega abiks.

Isikl. jm. saadud andmed (J. Mägiste käes). *J. Mg.*

STAMM, Johannes, rohuteadlane, sünd. 28. VIII 1881 vkj. Tartus ülikooli pearaamatupidaja pojana, oli apteekriõpilane Tartus 1899—1902, apteekriabiline 1902—04 Pavlovskis, Peterburis ja Riias, õppis Tartu ülikoolis rohuteadust 1904—08 ja arstiteadust 1913—18, omandas 1912 seals. mag. pharm. ja 1926 dr. pharm. astme; ta oli Tartu ülikooli kliinikute apteegi juhataja 1911—18, Vene Punase Risti teenistuses 1914—16 mitmel pool ja 1916—18 ühtlasi Punase Risti keemia-bakterioloogia laboratooriumi juhataja. Saksa okupatsiooni ajal 1918 oli S. Tartu ülikooli rohuteaduse õppetoolil õppejõuks ja ühtlasi rohuteaduse instituudi direktoriks; a-il 1919—23 oli ta Tartu ülikooli farmakognoosia ja farmaatsia prof-i kt. ja toimis a-st 1923 farmakognoosia korralise prof-na kuni ta ümberasumiseni Saksamaale 1939. — Üliõpilaspõlves ja pärastpoole töötas S. assistendina ülikooli hügieeniinstituudis prof. E. A. Šepilevski juures bakterioloogia, toiduainetemikroskoopia ja -keemia alal. Ka on ta viibinud teaduslikul otstarbel korduvalt välismail. S. on avaldanud õpperaamatu „Farmakoanatoomia" (Tartu, 1936; koos Alma Toomingas'ega) ja rohkesti teaduslikke töid bakterioloogia, farmakognoosia, eriti aga farmakokeemia ja kohtukeemia alal eriajakirjus, siis koguteoseis, nagu „Festschrift für Alexander Tschirch zu seinem 70. Geburtstag" (Leipzig, 1926) jm. Ta oli riikliku ravimiteraamatu „Eesti farmakopöa" (Tall., 1937) koostajaid farmakognoosia eritoimkonna juhatajana. S. hoolitses energiliselt farmakognoosia instituudi väljakujundamise eest.

„Pharmacia" 1923, nr. 4; isikl. jm. saadud andmed. *H. K.; T.*

***STARKOPF** (kunstnikunimega a-st 1936 **Starkopf-Rea**), **Anton**, kujur. — Siirdunud 1911 Peterburist Müncheni, õppis S. joonistust A. Azbé kunstikoolis (P. Weinhold'i juhatusel) ja töötas väljaspool kooli H. Schwegerle juures skulptuuri alal ning a-st 1912 Pariisis Académie Russe'i vabaateljees. Veetes 1913.

a. suve Ahvenamaal, võttis S. oma joonististega osa ka Noor-Eesti kunstinäitusest Tartus. Järgneva talve töötas ta Pariisis Académie Russe'is. 1914. a. suvel sattus S. sõidul Pariisi vaenuliku riigi kodanikuna Saksamaal sõjavangi. — S. on töötanud tänini kõrgema kunstikooli „Pallase" skulptuuriklassi õpetajana, a-st 1929 ühtlasi sama kooli direktorina; ta edutati 1934. a. prof-ks. S-i loomingut on hõlbustanud ta 1931. a. valminud elamu ühes korraliku skulptuuriateljeega Tartus. Ta on viibinud korduvalt välismaareisudel, ms. 1928 Prantsusmaal ja Itaalias, 1929 ja 1939 Soomes, 1935 Rootsis ja Taanis. Kunstiühing „Pallase" liikmena on ta pidevalt osa võtnud kunstinäitusist kodumaal ning eesti kunstinäitusist välismail. S-i väga rikkaliku skulptuurloomingu arengujoon viib üle korduvate ilmevahetuste, viimaseil a-il aina suurema lihtsuse, intellektuaalsuse ja tüsedama omapära poole. Ta looming hõlmab ülekaalukalt üksikfiguure ja kompositsioone, aga ka portreepäid, reljeefe, monumente ja fontääne; kasutatud materjalest on domineerinud pronks, puu ning viimasel ajal graniit. Umb. 1925.—26. a.-ni kajastas S-i plastika eeskätt ekspressionistlikult ilmestatud ja deformeerivaid vormiotsinguid; sellest annavad tunnistust ta väikesed pronksfiguurid a-st 1925 ERM-s Tartus ja Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas, 1926 valminud „Madonna" (puu), „Kahekesi" (puu) ja „Dekoratiivne kolmikgrupp", mis saavutas täie tunnustuse S-i esinemisel 1928 Pariisis Salon des Indépendants'is. Selle kõrval on valminud rida Vabadussõjas langenute äärmiselt lihtsakontuurilisi, arhitektoonililiselt kavandatud mälestussambaid, mille põhivormiks on enamasti püramiidjas obelisk reljeefkaunististega, näit. Toris (avatud 1923), Palamusel (1924), Türil (1924, S-lt ainult pronksreljeef), Amblas (1925, Saaremaa marmorist obelisk reljeefide ja inglifiguuriga), Puhjas (1925) ja Laiusel (1925, kreeka templi motiiv langenud sõduri figuuriga). Järgneval ajajärgul, umb. a-ni 1930, ilmestavad S-i töid siiras lähenemine loodusvormile, rahulikult voolav kontuurjoon ja sile pinnakäsitlus peamiselt puus teostatud naisfiguurides, nagu „Flora" (1924, ERM-s), „Virginia" (1926, E. Kunstimuuseumis), „Hämming" (1927, müüdud eesti kunstinäitusel Kopenhaagenis 1930), „Andumus" (1928, ERM-s), aga ka 1928. a. tarvitusele võetud uudsest materjalist — puumassist — loodud figuraalseis kompositsioones, nagu „Õnn" (1928, ERM-s), „Purskkaevu" kolmikgrupp (1930, Tartu linna tütarlastegümnaasiumis), „Lott" (1930, punasest kunstkivist, ERM-s) jt. Hiljemini toimus uus murrang ekspressiivse ilmekuse taotlemisel (Adamson-Eric'u, E. Türk'i, J. Vahtra jt. pead a-st 1931, kõik kipsist; kolossaalne „Uppuja pea" graniidist, 1931); see viis järgnevail a-il eeskätt marmori ja graniidi tarvituselevõtmisel omapärase, rangelt kompaktse vormikujunduseni, kus plastiline detail on täiesti alistatud dekoratiivselt tunnetatud üldvormile. S-i figuuride paremikus pääsesid siis mõjule peamiselt masside ja pindade arhitektooniline liigendus, kontuuride rütmiline selgus ning kompositsiooni staatiline hoiak; kohati on aga häirivalt mõjunud nende otsitud poos ja vormiline viimistlematus. Neist töist on mainitavad: „Ema" (marmor, 1933), „Ema lapsega" (graniit, 1935, omandatud 1937. a. Kaunase muuseumile), „Vaas" (graniidist purskkaevugrupp dr. A. Annist'i aias Tartus, 1936), „Armastajad" (reljeef mustast graniidist, 1936), „Istuv naisfiguur" (marmor, 1937), „À la jaapanlanna" (graniit, 1938), „Valvur" (1939, „Vanemuise" teatris) jt. Peale vabaplastika on S-l valminud veel Vabadussõjas langenute monument Kilingi-Nõmmel (1933, pronksist sõdurifiguuriga), Kohila alevikus (1939), Jõelähtmes (1939), ning rohke arv arhitektoonilist lihtsust ja leidlikkust osutavaid hauasambaid, näit. Jaan Bergmann'ile Paistus (1930), E. Loorits'ale Viljandis (1931), G. Reial'ile Tartus (1933), A. Jõks'ile Nõos (1934, graniidist võimsa „Pietà"-kujuga), K. A. Rütman'ile Rahumäe kalmistul Nõmmel (1938), D. Simm'ile Tartus (1938) jt. — S-i isikupärane looming, mille osatähtsus eesti kunstis on küllaltki suur, on leidnud vähe jäljendajaid.

Koguteos „Kunstiühing Pallas 1918—1933" (1934), lk. 62—69 (E. Ahas); „Varamu" 1939, nr. 7 (V. Vaga); „Nädal Pildis" 1939, nr. 10 (96) (V. Raam); isikl. jm. saadud andmed.

V. Em.

*STAVENHAGEN, Oskar, balti-saksa ajaloolane, suri 8. VII 1930 Rostockis.

BM 1930, lk. 571—577 (A. v. Transehe).

*STERNBECK, Otto, poliitika- ja riigikaitsetegelane, oli sõjaväe laskeinspektor 1921—29, jalaväe inspektor 1929—33 ja teedeminister K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses okt-st 1933 aug-ni 1937; sel ajal, pärast majanduskriisist ülejõudmist, arendati riiklikkude investeerimiste tagajärjel teedeministeeriumi üldjuhtimisel hoogsat ehitustegevust. A-st 1937 on S. a./s-i „Kopli Kinnisvarad" juhatuse esimeheks. Eesti Laskurliidu esimehena teotseb ta alates 1931; ta omab laskespordi taseme kõrgele järjele tõstmisel väga tunnustusväärseid teeneid. S-i juhatusel on Eesti laskurid võtnud progressiivse edukusega osa maailmameistrivõistlusist Lwówis 1931, Roomas 1935, Helsingis 1937 ja Luzernis 1939 ning tõusnud rahvusvaheliselt esirinda. Eriti hiilgavaid resultaate saavutati Helsingis ja Luzernis, kus Eesti meeskond tuli võistlevate rahvaste hulgas esikohale, võites ms. mõlemal korral vabapüssi alal maailmameistri-tiitli (Argentiina samba). Need võidud on Eesti spordi suurimaiks saavutisteks kõigi aegade kohta. S. ülendati kindralmajoriks 1937. Ta on Eesti Vabadusristi kavaler. S-i sulest on ilmunud teosed „Laskeasjandus" (Tall., 1921) ja „Jalaväe relvade tuleomadused" (*ibid.*, 1929).

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); Eesti laskurid rahvusvahelistel laskevõistlustel 1931—1937 (1938); „Varamu" 1939, nr. 7 (O. Sternbeck). *T.*

*STIEDA, Wilhelm, balti-saksa statistik ja ajaloolane, suri 21. X 1933 Leipzigis.

SB Riga 1934 (1935), lk. 1—4 (A. Feuereisen). *T.*

*STRANDMAN, Otto August, riigimees, õppis Rakvere linnakoolis, Tallinnas Aleksandri gümnaasiumis ja Peterburis V ja VII gümnaasiumis 1888—94. — S. oli saadikuks Poolas, ühtlasi Tšehhoslovakkias ja Rumeenias 1927—29, riigivanemaks juulist 1929 veebr-ni 1931 koalitsioonivalitsuses, millest võtsid osa tööerakond, kristlik rahvaerakond, rahvaerakond, põllumeestekogud ja asunikkude koondis. Läheneva majanduskriisi tunnuste tõttu pööras S-i valitsus peamist tähelepanu majanduspoliitilistele küsimustele. Väliskaubanduse bilansi parandamise ja kodumaa tööstuse kaitse eesmärgil pandi 1929. a. kehtima kõrged naha- ja tekstiilkaupade tollid, mis omasid keeldtollide iseloomu. Põllumajanduse kui Eesti majanduselu peamise aluse toetamisel oli tähtsamaks sammuks Teravilja kaitseseaduse jõustumine suvel 1930; sellega seati sisse rukkimonopol, mis mõni a. hiljem osutus teostatud kujul riigile liiga kulukaks ja ebaotstarbekohaseks ettevõtteks. Peale selle kõrgendati nisutolle, kaotati lina väljaveotoll, asutati peekonifond, millest igale eksporditavale seale maksti juurde 10 kr., pandi alus maatulunduskapitalile ja alandati märksa maaparanduslaenu protsente. S-i valitsuse ajal kerkisid tõsisemalt päevakorrale algatused Põhiseaduse muutmiseks; vastav eelnõu esitati Riigikogule põllumeestekogude poolt sügisel 1929 ja rahvaerakonna poolt 1930. a. alguses. Riigivanemana külastas S. veebr-s 1930 Poola presidenti I. Moscicki't Varssavis ja võttis tema s. a. suvel vastu Tallinnas. S. oli ka IV Riigikogu liige ja 1932. a. lühikest aega V Riigikogu liige rahvusliku keskerakonna rühmas. Alates jaan-st 1933 nov-ni 1939 oli ta saadikuks Pariisis, ühtlasi Brüsselis ja Vatikanis.

„Vaba Maa" 1935, nr. 283 ([E.] L[aaman], M. J[uhkam], J. Kukk); Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); A. Rei, Eesti rahvamajandus ja Strandmani tollid (1929) jm. saadud andmed. *T.*

STROKIRCH, Michael v., Liivimaa Läti distrikti majandusasehaldur, sünd. 7. VI 1649 Stokholmis Saksamaalt sisserännanud kaupmehe pojana, sai 1677 sõjasekretäriks Norra vastu teotsevas Rootsi armees, 1681 Liivimaa reduktsioonikomisjoni sekretäriks Riias ja sept-s 1682 Liivimaa reduktsioonikomisjoni liikmeks Stokholmis. Juulis 1684 tehti S-le ühes J. Sneckensköld'iga (vt. *Suppl.*) ülesandeks reduktsioonikomissaridena teostada Stokholmi komisjoni poolt tehtud otsuseid. A-l 1687 võttis S. osa Liivimaa adramaade revisjonikomisjoni tööst ja oli 1690—1710 Liivimaa Läti distrikti majandusasehaldur. S. aadeldati 1684; surn. 26. V 1723 ukj. Stokholmis. — Asjatundliku, kohusetruu ja algatusrikka ametnikuna on S. etendanud suurt osa Liivimaa reduktsiooni teostamisel ja talupojakaitse põhialuste väljakujundamisel. Tegelikud raskused seoses uute kroonumõisade väljarentimisega, rendi-

summade kindlaksmääramisega ja talupoegade kaitsemisega rentnikkude omavoli vastu sundisid Liivimaa reduktsioonikomisjoni juba varakult otsima väljapääsuteid tekkinud ummikust. S-i poolt 1682 koostatud memoriaal sisaldas juba kõiki Karl XI (vt. ka *Suppl.*) talupojareformide põhijooni: talude maahinde viimist ühtlasele alusele kõigis kroonumõisades (kusjuures uues maahindes arvestati adramaa aluseks 60 speetsiestaalri tulud), kümnise ärakaotamist, talupojakohustuste ühtlast takseerimist rahalisel alusel ja nende kokkukõlastamist talupoja sissetulekuga omast maast. Majandusasehaldurina oli S-l võimalik 1691 antud instruktsiooni põhjal suure energiaga teotseda talupoegade majandusliku ja õigusliku seisundi korraldamisel. Põhjasõja ajal tegeles S. ka Rootsi vägede varustamisega, tagala korrashoiuga ja teiste erakordsete ülesannetega.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor VII (1932); G. J. v. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze II (1821); J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion I (1931); *idem*, Karl XI talupoegadekaitse põhialuste väljakujunemine Liivimaal a. 1681—1684 („Ajalooline Ajakiri" 1931, nr. 1—3); H. Sepp, Talupoegade kaitse Rootsiaja lõpul, eriti Liivimaal (*ibid.* 1929, nr. 2—4); O. Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts I (1935), lk. 14, 15, 31 jj., ja arhiivest saadud andmed. *J. V.*

STRUVE, Friedrich Georg Wilhelm, astronoom ja geodeet, sünd. 15. IV 1793 ukj. Saksamaal Altonas gümnaasiumi direktori pojana, õppis a-st 1808 Tartu ülikoolis keeleteadust, matemaatikat ja teotses ühtlasi astronoomiaga, omandas 1813 doktori astme astronoomia alal [väitekiri *De geographica positione speculae astronomicae Dorpatensis*, Jelgava (Miitavi), 1813]. S. oli 1813—18 Tartu tähetorni observaator, 1818—39 selle juhataja ja Tartu ülikooli astronoomia korraline prof., 1839—62 Pulkovo tähetorni juhataja; a-st 1832 oli ta Vene Teaduste Akadeemia korraline akadeemik; surn. 11. XI 1864 vkj. Pulkovos. — S. juhatusel alanud Tartu tähetorni suur õitseaeg tõstis selle tähetorni maailma esimeste sellesarnaste asutiste hulka. S-l õnnestus muretseda Tartu tähetornile tolle aja kohta parimad riistad maailmas: G. v. Reichenbach'i meridiaanringi (1822) ja J. v. Fraunhofer'i refraktori (1824). Nende vahenditega toimetas ta palju kuulsaks saanud vaatlusi ja mõõtmisi; ses suhtes olgu mainitud eriti kaksiktähtede mõõtmisi käsitlev silmapaistev töö *Stellarum duplicium et multiplicium mensurae micrometricae* (Peterburi, 1837). S-l on ka väga suure ulatusega geodeetilisi töid. A-l 1816 alustatud Liivimaa triangulatsioon paisus hiljemini valitsusvõimude toetusel suuremaks kraadimõõtmiseks Baltimail Tartu meridiaani mööda, mis töö sai kodumaa kraadistamise aluseks ja mille tulemused on avaldatud teoses „Beschreibung der ... Breitengradmessung in den Ostseeprovinzen Russlands" I, II (Tartu, 1831). Jätkanud hiljemini kindral C. de Tenner'i jt. juhtival osavõtul sama kraadimõõtmist põhja suunas Jäämereni ja lõunas Doonau jõeni, avaldas ta töö „Arc du Méridien de 25°20′ entre le Danube et la mer glaciale mesuré depuis 1816 jusqu'en 1855" I, II (Peterburi, 1857, 1860). Pärast S. isiklikke läbirääkimisi keiser Nikolai I-ga (vt.), otsustati 1834 Pulkovos asutada uus suur ja rikkalikult varustatud tähetorn (see valmis 1839), mille juhatajana S. jätkas ja täiendas selle ajani Tartus toimetatud vaatlusi.

Г. В. Левицкій, Астрономы Юрьевскаго университета (1899); Левицкій I; Allg. D. Biogr. XXXVI (1893); „Vierteljahrsschrift der Astronomischen Gesellschaft" I a.-k. (1864), 1. v. ja XXIX a.-k. (1893), 1. v.; N. Struve, Zur Geschichte der Familie Struve („Deutsche Monatsschrift für Russland" 1915, nr. 1—6 jj.). *R. L.*

STRÖMFEL(D)T, Gustav Adolph v., Liivimaa Eesti distrikti majandusasehaldur, sünd. 1640 (lähemad andmed puuduvad) rootsi riigitegelase Johan Fegraeus'e (aadeldatult Strömfeldt'i) pojana, pidas ms. Luunja (Tartu-Maarja khk-s) ja Paasvere (Simuna khk-s) mõisa, teotses alates 1680-ndaist a-ist Liivimaal, oli a-st 1687 Liivimaa adramaade revisjoni komissar ja Liivimaa Eesti distrikti majandusasehaldur kuni 1710; surn. 6. IV 1717. — Algatusrohke ja kohusetruu isikuna oli S. eeskujulikult kohane sooritama raskeid ülesandeid käsikäes kindralkub. J. J. Hastfer'iga ja eriti E. Dahlberg'iga (vt. neid). S-le olid abiks kreisifiskaalid ja -foogtid.

Ta täitis ka ülemjahimeistri kohuseid, millega seisis ühenduses kroonumetsade eest hoolitsemine, ja oli ühtlasi ülemkirikueestseisja, kellena korraldas sagedasti kirikute visitatsioone. Koos M. v. Strokirch'iga (vt. *Suppl.*) esitas ta 1697 kindralkub. E. Dahlberg'ile tähelepanuväärіva memoriaali, milles üksikasjaliselt kujutatakse kaasaegset seisundit ja näidatakse väärnähtuste kõrvaldamise teid. Asehaldureile 1691. a. antud instruktsiooni ja 1696. a. majandusreglemendi alusel seisis ta valvel kroonutulude eest, kaitses aga ka talunikkude õiguslikku seisundit. S. uuris näljaaja järel komisjoni eesotsas Eesti distrikti majanduslikku olukorda, kandis hoolt teede, kooliolude, ebausu kaotamise ja tarbeainete hindade alandamise eest ning katsus tõkestada kahjulikku maakaubandust. Põhjasõja ajal oli S. tegev ka vägede provianteerimise, talunikest kaitsekorralduse loomise ja luureteenistuse pidamise alal. Pärast Tartumaa osade langemist venelaste kätte siirdus ta Tartust Pärnu.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor VII (1932), lk. 772; G. J. v. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze II, 1 (1821); H. Sepp, Talupoegade kaitse Rootsiaja lõpul, eriti Liivimaal („Ajalooline Ajakiri" 1929, nr. 2—4); S. Schartau, De svenska östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott I (Karolinska Förbundets Årsbok 1924, ilm. 1925); O. Liiv, Linnad ja maarahvastik Eestis suure nälja-aja kriisikuudel („Kultuuri ja teaduse teilt", 1932); *idem*, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts I (1935), lk. 14, 15, 21 jj. *O. L.*

ŠTŠERBAKOFF, vt. SÜVALO.

*STUDE, Georg Ferdinand, baltisaksa majandustegelane, oli a-st 1926 Tallinna Laenu-Hoiu Kassa juhatuse esimees, surn. 11. IX 1933 ukj. Tallinnas.

*SUITS, Aino Emilia, kirjandusteadlane, järgneva naine, on jätkanud tegevust soome keele lektorina Tartu ülikoolis, olnud a-l 1932 Tartu Draamateatri Seltsi asutajaid ja a-st 1933 seltsi esimees ning 1937. a. ühtlasi mainitud seltsi teatrikunsti stuudio juhataja. Ta on võtnud osa Eesti PEN-klubi ja Tartu soroptimistide klubi tegevusest ning avaldanud kirjutisi ms. „Loomingus".

Isikl. saadud andmed. *T.*

*SUITS, Gustav, kirjanik ja kirjandusteadlane. Ta isa nimeks oli rahvasuus Hindrek (kirikuraamatuis Hinrik Suits, vallakirjas ka Suitso). — S. on jätkanud tööd 1925—31 eesti ja üldise kirjanduse erakorralise prof-na ja a-st 1931 korralise prof-na Tartu ülikoolis ja Akadeemilise Kirjandusühingu esimehena. Ta on viibinud korduvalt välismail, võtnud ms. osa 1928. a. ajalooliste teaduste rahvusvahelisest kongressist Oslos, kus ta valiti rahvusvahelise kirjandusloo-komisjoni liikmeks; 1935. a. võttis ta osa rahvusvahelisest kirjandusloolaste II kongressist Amsterdamis ja 1939. a. I Soome-Eesti rahvuslikkude teaduste uurijate kongressist Helsingis. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel a-l 1938 nimetati S. selle liikmeks. Upsala ülikooli audoktor (*dr. phil. h. c.*) on ta a-st 1935, EKS-i auliige a-st 1932, samuti Soome Kirjanikkude Liidu auliige, Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1931 ja Académie Septentrionale'i (Lille'is) kirjavahetajaliige a-st 1936. S. on avaldanud varemini ilmunud luuletiskogudest valimiku „Aastate aknal" (1933) ja „Kogutud luuletused" (1938) ja esseistlikust loomingust teose „Noor-Eesti nõlvakult" (1931). Ta on toimetanud uuemate luuletajate värsipõimiku „Eesti nüüdislüürika" (1929), toimetanud, tõlkinud ja sissejuhatusega varustanud „Hollandi värsipõimiku" (1937). S-u luuletistest on J. Šumakov avaldanud valimiku venekeelses tõlkes „Густав Суйтс, Избранные стихотворения 1900—1930" (1934). Kirjandusloolise ainesekoguna on S-lt ilmunud „Eesti kirjandusajalugu tekstides" I (1932; koos M. Lepikuga; kõik ilm. Tartus). Eriti on S. süvenenud eesti vanema kirjandusloo uurimisse, käsitelles eeskätt Fr. R. Kreutzwaldi eluloo üksikuid etappe, ta kujunemist ja küpsemist ning tema seostumist rahvusliku esiärkamisega artiklitesarjas „Loomingus" (1931, nr. 9, 10; 1932, nr. 6; 1933, nr. 4—8; 1934, nr. 4, 5, 7, 10; 1935, nr. 1—3). Ühtlasi on S. avaldanud hulga muid kirjandusloolisi jt. kirjutisi „Loomingus", „Eesti Kirjanduses" („Otto Wilhelm Masing kirjamehena", 1932; „Jakob Nocks", 1935), mitmesuguseis koguteoseis, nagu „Poola" (1930), „Raamatu osa Eesti arengus" (1935; „Vanemast vennastekoguduse kirjandusest"), Õp. E. S-i *Liber Saecularis* (1938; „Ajaloost kirjandusloos") jt.

Kampmaa, Peaj. IV (1936); Post. 1933, nr. 281 j.; Pvl. 1933, nr. 327 (E. Hubel, R. Kangro-Pool); „Vaba Maa" 1933, nr. 281 ([E.] L[a a m a n], A. Adson), 282; „Looming" 1933, nr. 9 (H. Kruus, J. Kärner, A. Oras, H. Visnapuu, J. Semper); E. Kirj. 1933, nr. 11 (A. Oras, K. Mihkla); V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938).

T.

SULE, Gustav, sportlane, sünd. 28. VIII 1910 vkj. Tartus tisleri pojana, lõpetas Tartu poeglaste reaalgümnaasiumi 1929 ja Tartu ülikooli majandusteaduskonna 1938, on olnud 1935—39 Tartu Linnapanga ja a-st 1939 Tallinnas Eesti Panga ametnikuks. S. on tegelnud ms. Ü. S. „Raimla" esimehena 1937 ja Akadeemilise Spordiklubi abiesimehena a-st 1939. — S. alustas süstemaatiliselt sportimist gümnaasiumis õppimise ajal. Võistlusist kodumaal ja paljudes Euroopa riikides on ta osa võtnud a-st 1928, saavutades suurt edu odaheites. Sel alal mainitagu ta esikohtadest järgmisi: 1931. a. Tartus 69,54 m, 1932. a. Helsingis 68,85, Göteborgis 67,49 ja Tallinnas 69,62, 1933. a. Vilnos 69,30, 1934. a. Tartus 71,48 (see resultaat oli s. a. maailma paremustabelis 2. ja kõigi aegade kohta 3.), 1937. a. Tartus 72,72 ja 73,31, 1938. a. Berliinis 72,22 ja Tallinnas 75,935 (s. a. maailma paremustabelis ja kõigi aegade kohta 3.; Eesti rekord), 1939. a. Tartus 73,51 ja Londonis 69,59.

Isikl. saadud andmed. *T.*

SURBACH, vt. **SILLA HINDREK.**

SUROVTSEV, Vladimir Dimitrijevitš, Liivimaa kuberner, sünd. 23. I 1858 vkj. Saratovi kub-s mõisaomaniku pojana, õppis Peterburis Nikolai ratsaväekoolis, oli a-st 1874 ohvitser, võttis osa Vene-Türgi sõjast 1877—78 ja nimetati 1879 keisri tiibadjutandiks. Lõpetanud 1882 kindralstaabi akadeemia, teotses ta Kaukaasia väeringkonna ülemjuhatuse juures, tõusis auastmes 1894 kindralmajoriks ja sai veebr. 1896 Liivimaa kuberneriks, mis kohale jäi enda surmani 8. IX 1900 vkj. — M. A. Zinovjev'i (vt. Sinovjev) järglasena püüdis S. Liivimaal jätkata ta venestusplaane, esitades oma ametiaja alguses valitsusele radikaalseid reformikavu. Need jäid aga paberile, sest S-l puudus Peterburis tarvilik mõju, nagu ta üldiseltki polnud administraatorina kuigi silmapaistev. Erilist tähelepanu pööras ta kubermangu Eesti osale, kutsudes kubermanguvalitsuse teenistusse ka eestlasi, et saada oludest selgemat kujutlust. S-le esitas A. Grenzstein (vt.) oma suurema märgukirja nn. eesti küsimusest. Selle mõjul hakkas S. eriti ajakirjanduse alal taotlema venestusprogrammi teostamist, ei saavutanud aga Eesti ala kohta nimetamisväärseid tagajärgi. Üldiselt osutas S. enda tegevuses küllaldast erapooletust.

A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925); Fr. Tuglas, Ado Grenzsteini lahkumine (1926); „Linda" 1900, nr. 38; „Eesti Postimehe õhtused kõned" 1897, nr. 47; Post. 1900, nr. 203. *A. T-e.*

SUURSÖÖT, Oskar Albert, majandus- ja poliitikategelane, sünd. 18. V 1893 vkj. Harjumaal Saku v. taluomaniku pojana, õppis 1902—05 Saku vallakoolis, seejärel Tallinnas Nikolai I gümnaasiumis, mille lõpetas 1915, Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas 1915—16 ja Eesti siseministeeriumi stipendiaadina 1922—24 Detmoldi kommunaalteaduste akadeemias, mille lõpetas diploomitud põllumehe astmega. A-l 1916 mobiliseeriti S. Vene sõjaväkke, lõpetas s. a. lipnikkudekooli Peterhofis ja teenis 1916—17 Vene sõjaväes, 1917—18 3., hiljemini 4. Eesti jalaväepolgus. Vabadussõja kestel oli S. tegev Kaitseliidus, kust siirdus 1920 leitnandina reservi. Seejärel toimis ta 1921—22 Harju maakonnavalitsuse esimehena ja oli 1924—25 siseministeeriumi teenistuses. Teotsenud 1925—28 Kaitseliidu Harju maleva pealikuna, siirdus S. kindlustusalale ja on a-st 1928 olnud tegev kindlustusselts „Maja", hiljemini a-st 1932 ühendatud kindlustusseltsi „EEKS-Maja" asjaajaja-direktorina, a-st 1931 ühtlasi Põllumeeste Keskpanga juhatuse liikmena ja a-st 1936 selle esimehena. S. oli IV ja V Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas ja veebr-st juulini 1932 J. Teemant'i (vt. ka *Suppl.*) kabinetis majandusminister. A-il 1935—37 oli ta Isamaaliidu keskjuhatuse esimees, 1937 Rahvuskogu I koja liige Harjumaalt ja on a. 1938 Riigivolikogu valimiste puhul moodustatud uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde keskjuhatuse liige. S. on a-st 1938 Riigivolikogu liige Harjumaa valimisringkonnast. S. on olnud Kaitseliidu

organiseerijaid Tallinnas ning Harjumaal ja a-st 1926 Kaitseliidu Vanematekogu ning keskjuhatuse liige; peale selle on ta osa võtnud mitme organisatsiooni, nagu Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi, Eesti Kartuliühisuste Liidu jt. tegevusest.

Isikl. jm. saadud andmed. *R. K.*

ŠUVALOV, Peeter Andrejevitš, krahv, Balti kindralkuberner, sünd. 15. VII 1827 vkj. Peterburis, õppis seals. paažidekorpuses, alustas 1845 ohvitserina teenistust kaardiväes, võttis osa Krimmi sõjast 1853—56, oli 1856 keisri tiibadjutandiks ja siis Peterburi ülempolitseimeistriks; ta sai 1860 siseministeeriumi üldosakonna direktoriks ja kubermangu- ning kreisiasutiste komisjoni liikmeks. A-l 1864 ülendati Š. kindralleitnandiks ja määrati s. a. dets-s Balti kindralkuberneriks, mis kohale ta jäi apr-ni 1866. Seejärel toimis ta keisri kindraladjutandina ja 1866—73 sandarmitekorpuse ja keisri kantselei III osakonna ülemana. Š. oli saadikuks Londonis 1874—79 ja üheks Vene esindajaks Berliini kongressil 1878; surn. 10. III 1889 vkj. Peterburis. — Š. oli silmapaistvamaid isikuid Aleksander II õukonnas; ta avaldas mõju viimasele kui ka ta järglasele Aleksander III-le (vt. neid ka *Suppl.*). Balti kindralkubernerina talitas Š. Aleksander II juhtnööride järgi, püüdes eriti parandada valitsuse vahekordi Liivimaa rüütelkonnaga ja luteri usu kirikuga. Tubli administraatorina soodustas Š. reforme Baltimail. Näiteks lõpetati ta ametiajal teoorjus Liivi- ja Eestimaal, samuti võeti 1865 mõisnikelt talurahva suhtes kodukariõigus ja kaotati ihunuhtlus. Erilise hoolega töötas Š. kaasa ka uue vallakogukonnaseaduse koostamisel (1866). Kohtureformi küsimuses toetas ta innukalt aadli seisukohta anda kohtunikkude valimise õigus mõisnikele. Ka pärast ametiaega Baltimail oli Š. Peterburis rüütelkonna huvide hoolikas kaitseja.

P. B. Cn. XV (1911); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925); R. Staël v. Holstein, Materialien (1898); Rig. Biogr. III (1884), lk. 101—102. *A. T-e.*

ŠVĀBE, Arveds Kārlis, läti ajaloolane ja kirjanik, sünd. 13. V 1888 vkj. Liivimaal Lielstraupe (Gross-Roop'i) mõisas kupja pojana, õppis 1905. a-ni Võnnu, Volmari ja Jelgava (Miitavi) reaalkoolis, omandas koduõpetaja kutse matemaatika (1908) ja loodusteaduse (1909) alal ning oli 1910—11 õpetajaks Ruhja ja 1913—14 Riia progümnaasiumis. A-il 1911—13 ja 1914—15 õppis ta ajalugu Moskvas Šanjavski eraülikoolis. A-il 1916—19 oli Š. postiametnik Harbiin-Vladivostoki raudteel ja ühtlasi 1918—19 Kaug-Ida läti rahvusnõukogu sekretär. Nov-s 1919 Riiga saabunud, oli ta tegev Läti välisministeeriumis ja seejärel 1920—22 Läti asutava kogu liige sotsiaaldemokraatlikus rühmas. Š. õppis 1921—26 Riia ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas cand. jur. astmega; oli samas teaduskonnas a-st 1929 eradots., a-st 1930 dots., omandas 1932 doktorikraadi ja sai s. a. prof-ks Läti õiguseajaloo alal; on a-st 1936 Läti ajaloo prof. Riia ülikooli filosoofiateaduskonnas. Š. on olnud tegev paljudes läti teaduslikes, kirjanduslikes ja teistes kultuurilistes organisatsioonides. Alates 1927. a. on ta ka läti entsüklopeedia peatoimetaja. — Š. on väga viljakalt teotsenud Läti ajaloo, eriti õigus- ja agraarajaloo, aga ka folkloori uurimise alal. Peale rohkearvuliste kirjutiste ajakirjades ja ajalehtedes on temalt Riias ilmunud rida teoseid, milledes ta on püüdnud põhjendada ja arendada lätilist seisukohta oma kodumaa mineviku mitmesuguste küsimuste suhtes. Neist töist mainitagu: „Latvju kultūras vēsture" I, II (1921—22), „Pagasta vēsture" (1926), „Grundriss der Agrargeschichte Lettlands" (1928; lühendatult ka prantsuse ja inglise keeles, 1929), „Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā" (1930), „Livonijas senākās bruņnieku tiesības" (1932; väitekiri), „Kārla XI kara sodu likums" (1935), „Latvju tiesību vēsture" (1935) ja lühiuurimuste kogu „Straumes un avoti" I (1938). Š. suuremaid allikapublikatsioone on: „Die älteste schwedische Landrevision Livlands" (1933) ja „Senās Latvijas vēstures avoti" I (1937). Ilukirjanikuna on Š. alates 1911. a-st avaldanud ms. romaanid: „Darbs" (1922), „Vārds" (1927) ja luuletiskogud: „Pilsēta, gūstekņu dziesma" (1914), „Klusie ciemi" (1919), „Bulvāri" (1921) ja „Gong-Gong" (1922). Ka on Š. kirjutanud ajaloolise näidendi: „Piebalgas audēji" (1930) ja avaldanud rea draama- ja luuletõlkeid.

Koguteos: Tautas vēsturei veltījums professoram Arvedam Švābem (1938;

toimetanud B. Ābers, T. Zeids, T. Zemsaris); T. Zeids, Professors dr. jur. Arveds Švābe („Senatne un māksla" III (1938); isikl. saadud andmed. *H. Kr.*

SVEGINTSEV, vt. ZVEGINTSOV.

SÄLLIK, Johannes Alfred, operetinäitleja, sünd. 12. VI 1890 vkj. Jamburgi maakonnas Rätla mõisas aidamehe pojana ja õppis Narvas Vladimiri koguduse kirikukoolis; ta tegeles asjaarmastaja-näitlejana Narva „Võitlejas" ja „Eesti Seltsis" („Ilmarises"), siirdus 1910 „Estoniasse", kus on esinenud operetis ja sõnadraamas, hiljemini aga operetis ja ooperis tenorina ja näitlejana kuni 1932 ja uuesti alates 1935. a. A-st 1936 on ta ühtlasi Näitlejate Liidu asjaajaja Tallinnas. S. oli abielus näitlejanna Margarethe Hildegard (Grete) Sällik'uga (vt. *Suppl.*) 1913—32. — S. on võitnud ja säilitanud publiku lakkamatut sooja poolehoidu tänu oma kaunile, pehmetämbrilisele ja ülipainduvale häälele, mis talle lubas edukalt laulda nii lüürilisi kui ka dramaatilisi osi, veel enam aga oma haruldase sarmi tõttu, mis alateadlikult paelub kuulajat. Ta lugematuist osist väärivad mainimist operetis: Paris — J. Offenbach'i „Ilusas Helenas", Chulalinglong XXIV — R. Nelson'i „Kõrgus lõbutseb", Stefan — L. Fall'i „Lõbusas talupojas", Edvin — E. Kálmán'i „Silvas"; ooperis: Canio — R. Leoncavallo „Pajatsides", Alfredo — G. Verdi „Traviatas", Pedro — E. d'Albert'i „Madalikus" ja Cavaradossi — G. Puccini „Toscas".

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); „Estonia" teatri arhiivmuuseumist saadud andmed. *A. Ü.*

SÄLLIK-LÜÜDIK, Margarethe Hildegard (Grete), näitlejanna, sünd. 9. XII 1890 vkj. Tallinnas puusepp Jaan Tim'i tütrena, lõpetas 1904 Tallinna saksa tütarlastekooli, oli a-st 1906 tegev asjaarmastaja-näitlejannana „Lootuse" seltsis Tallinnas ja a-st 1911 kutselisena „Estonias" sõnadraama alal, hiljemini operetis kuni 1932. S. on olnud abielus J. A. Sällik'uga (vt. *Suppl.*) 1913—32 ja a-st 1932 A. Lüüdik'uga (vt. *Suppl.*). — Elav, vahel isegi ülevoolav, sädelev temperament on olnud S-i peavoorusi ta erialal, opereti subreti ampluaas. Ta rohkearvulisist osist mainitagu: Juliette — S. Jones'i „Geiša's", Mariette — E. Kálmán'i „Bajadeer'is" ja hiilgeosana Stassi — E. Kálmán'i „Silva's".

„Estonia" teatri arhiivmuuseumist saadud andmed. *A. Ü.*

***SÄRGAVA** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Peterson**), **Ernst Karl**, kirjanik, oli Tallinna I reaalkooli (hilisema poeglastegümnaasiumi, praeguse II gümnaasiumi) eesti keele õpetaja ja inspektor 1919—38, vahepeal (1933—36) ka direktori kt.; Tallinna linnavolikogu liige on ta olnud 1907—18 ja 1930—33, E. Haridusliidu juhatuse abiesimees 1934—36 ja esimees a-st 1936, teotsenud Kaitseliidus propagandapealikuna a-st 1927, E. Skautide Malevas ning Isamaaliidus selle keskjuhatuse liikmena a-st 1938. Alates 1938. a. on S. Riigivolikogu liige Tallinna-Nõmme valimisringkonnast uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde kandidaadina. E. Karskusliidu auliige on ta a-st 1931. S. „Kogutud teosed" (I—III) ilmusid k.-ü. „Looduse" kirjastusel 1938—39 Tartus. „Eesti laste aabitsas" (Tall., 1907, 7. tr. 1923) püüdis S. anda võimalikult väikese tähtede arvuga seotud lugemist ja seejuures silmas pidada eesti keele omapärasusi.

E. Kirj. 1938, nr. 4 (K. Koljo, O. Urgart); „Eesti Kool" 1938, nr. 5 (K. Koljo); „Varamu" 1938, nr. 4 (K. Mihkla, P. Ambur); „Looming" 1938, nr. 4 (K. Mihkla, A. Hint); P. Ambur, E. S. elukäigust (1938); *idem*, E. S. (1939); F. Tuglas, Kriitika II, III (1935); „Uus Eesti" 1938, nr. 115; isikl. saadud andmed. *T.*

***SÖÖT, Karl Eduard**, kirjanik ja seltskonnategelane, lõpetas Tartu kreiskooli 1882, on olnud „Vanemuise" seltsi juhatuse liige 1886—32 ja auliige a-st 1925, Tartu E. Põllumeeste Seltsi juhatuse ja näitusetoimkonna liige 1895—1936, auliige a-st 1934, EKS-i asutajaid ja juhatuse liige 1907—27 ning auliige a-st 1931, ERM-i Ühingu juhatuse liige a-st 1909 ja auliige a-st 1934, Fr. R. Faehlmann'i Mälestuse Jäädvustamise Komitee esimees 1927—33 ja on teotsenud ka E. Noorsoo Kasvatuse Seltsi juhatuse liikmena. Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuse asutajaid ja juhatuse liige on ta olnud 1902—03, Liivimaa Linnade Hüpoteegi Seltsi (praeguse E. Hüpoteegipanga) valitsuse sakslastelt ülevõtjaid (1903), Tartu Maksukogukonna valitsuse ülevõtjaid (1903) ja juhatuse liige, E. Vastastikuse Krediit-Ühisuse asuta-

jaid (1905), Tartu E. Majanduse Ühisuse asutajaid ja juhatuse liige 1908—11 ja Põhja-Balti Komitee juhatuse liige 1915—17. Tartu linnavolikogu liige oli S. 1902—07 ja 1923—24 ning on kuulunud ka eduerakonna, resp. rahvaerakonna juhatusse. Petõfi Seltsi (Budapestis) kirjavahetajaliige on ta a-st 1924 ja La Fontaine'i Kirjanduse Seltsi (Budapestis) kirjavahetajaliige a-st 1930. S. on avaldanud luuletiskogu „Kuusirbi õsu" (Tartu, 1937). Ta varasemaist töist mainitagu veel H. Zschokke „Das Goldmacherdorf'i" ümberjutustust ja -kohandust pealkirja all „Kuldala" (*ibid.*, 1897) ja teost „Eesti muinasjutud lastele" (*ibid.*, 1907; 3. tr. 1920).

Kampmann, Peaj. II[III] (1933); F. Tuglas, Kriitika II (1935); „Looming" 1932, nr. 10 (H. Visnapuu), 1937, nr. 10 (P. Ambur, K. Mihkla, A. Sang); E. Kirj. 1933, nr. 1 (A. Oras), 1937, nr. 12 (B. Sööt, J. Roos); „Varamu" 1938, nr. 1 (H. Visnapuu, P. Ambur); „Tallinna Teataja" 1922, nr. 18, 20 (E. Hubel); Post. 1932, nr. 301 (H. Visnapuu), 302, 1933, nr. 10; Pvl. 1932, nr. 352 (O. Urgart), 1937, nr. 348 (J. Roos), 350; isikl. saadud andmed. *T.*

SÜTISTE (end. perekonnanimi kuni 1935 **Schütz**), **Juhan (Johannes)**, kirjanik, sünd. 16. XII 1899 vkj. Tartumaal Tähtvere v. töölise pojana, on õppinud Tartus algkoolis, keskkooli õhtukursusil. 1919—22 õhtugümnaasiumis ja a-st 1923 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas. Ta oli Tartus kellasepp 1913—19 ja võttis seejärel osa Vabadussõjast. Ka on ta harrastanud tegeliku sportlasena kergejõustikku. S. on kuulunud „Orbiidi" kirjanikkuderühma ja teotsenud E. Kirjanikkude Liidu juhatuses 1929—34 vaheaegadega. A-st 1938 on ta E. Draamateatri dramaturgiks Tallinnas. Kirjanduslikku tegevust alustas S. luuletiste avaldamisega ajakirjus „Murrang", „Looming" jm.; sellele on hiljemini lisandunud artikleid kirjanduse ja teatri küsimusist. Eriraamatuina on S-lt ilmunud luuletiskogud „Rahutus" (1928), „Peipsist mereni" (1930), „Maha rahu!" (1932), „Kaks leeri" (1933), „Südasuvi" (1934), „Päikese ootel" (1935), „Noored partisanid" (1935; poeem), „Sadamad ja saared" (1936), „Ringkäik" (1937) ja „Valgus ja varjud" (1939; need kõik on ilm. Tartus). — S. luule võrsus seni valitsenud nn. ajalaulust, ent viljeldes edasi selle militarismi eitamise ja sotsiaalse opositsiooni temaatikat tõi ta karget uusasjalikkust ning sõnastuslikku värskust. Selle ruttuküpsenud ja viljaka värsitoodanguga on S. mõne aasta jooksul tõusnud eesti nüüdislüürikute esirinda. Eraldi olgu mainitud ta piibliaineline draama kuues pildis „Jumalate mäss" („Looming" 1933, nr. 3, 4) ja näidend „Esimene pääsuke" (Tall., 1937).

E. Kirj. 1939, nr. 6 (K. Mihkla) jm. saadud andmed. *F. T.*

SÜVALEP (end. perekonnanimi kuni 1935 **Schulbach**), **Arnold Paul**, ajakirjanik, poliitikategelane ja ajaloolane, sünd. 6. IV 1888 vkj. Tartumaal Avinurmes Maetsma koolmeistri pojana, õppis 1898—1901 Narva Aleksandri kiriku- ja 1901—05 Narva linnakoolis, mille lõpetas. Ta töötas 1906—18 Narvas kontoriametnikuna, hiljemini raamatupidajana, võttes agarasti osa ka kohalikust seltskondlikust tegevusest. A-l 1917 nõudis S. Narva seltskondliku komitee liikmena ja Jamburgi semstvo volinikuna Narva liitmist Eestimaa kubermanguga ja eeslinnade ühendamist linnaga. Ta võttis osa enamlaste ja Saksa okupatsioonivõimude vastasest põrandaalusest tegevusest ja Eesti Kaitseliidu organiseerimisest, oli nov-s 1918 Eesti Ajutise Valitsuse usaldusmees Narvas ja viibis vabatahtlikuna alul ka E. Vabadussõjas. Pärast Narva vallutamist eestlaste poolt oli S. 1919 enamlaste vägivallategusid uuriva komisjoni esimees, 1919—20 E. Asutava Kogu liige, ühtlasi 1920. a. lõpul töö- ja hoolekandeministri abi, siis I—IV Riigikogu liige tööerakonna rühmas ning IV Riigikogu sekretär. A-il 1921—38 on ta ühtlasi olnud „Vaba Maa" toimetuse liige. Apr-st 1938 on S. sotsiaalministeeriumi sotsiaalkindlustuse inspektoriks. S. on harrastanud innukalt ka ajaloouurimist, olles ms. Tallinna Ajaloo Seltsi asutajaid (1933) ja selle juhatuse liige. Peale arvukate ajalooliste artiklite ajalehis ja ajakirjus on ta avaldanud iseseisvate uurimustena „Daaniaegne Narva" (Narva, 1931) ja „Narva ajalugu I. Taani- ja orduaeg" (*ibid.*, 1936).

Isikl. jm. saadud andmed. *R. K-a.*

***SÜVALO** (end. perekonnanimi kuni 1936 **Štšerbakoff**), **Konstantin**, maali-

kunstnik, õppis 1908—13 peamiselt V. Purvits'i juhatusel Riia kunstikoolis, mille lõpetas, ja a-l 1914 Peterburis prof. D. Kardovski ateljees. — S. täiendas end Pariisis 1929, on jätkanud joonistusõpetajana tegevust Pärnus ja võtnud E. Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu liikmena osa mitmest eesti kunstinäitusest ka välismail; ta teoste ülevaatenäitus korraldati 1933. a. Pärnus. S. viimaseaegsest loomingust õlis mainitagu järgmisi: „Pariisi ümbrus" (1930; Kunsti Sihtkapitali valitsuse omand), „Niidu kallas" (1936), „Daam punases" (1937; Oru lossis) ja „Metsamaastik" (1939).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

Z.

ZĀLITE (-Sommer), Elina, läti kirjanik, sünd. 7. X 1899 vkj. Gaujiena v. Ape (Hopa) ligidal käsitöölise tütrena, õppis Valga tütarlastegümnaasiumis ja sooritas 1918 küpsuseksami Tartus Puškini tütarlastegümnaasiumis; ta on õppinud vabakuulajana ka Riia ülikooli õigusteaduskonnas. Z. on olnud õpetaja Aluksnes ja Apes 1918—21, dramaturg Riia Kunstiteatris 1927—34 ja alates sügisest 1935. — Z. on avaldanud näidendid „Kardetav vanadus" (Bīstamais vecums", Riia, 1928) ja „Maldu Milda unistus" („Maldu Mildas sapnojums", *ibid.*, 1931; eesti keeles M. Pukits'a tõlkes „Armu väikesed vääratused", Tall., 1932), „Ostetud õnn" („Pirktā laime", Riia, 1933), „Võõras veri" („Svešas asinis", *ibid.*, 1936), „Igavene mehelikkus" („Mūžīgi vīrišķais", *ibid.*, 1938) ja reisukirjeldis „Päikese maa Egiptus" („Saules zeme Egipte", *ibid.*, 1937), luuletiskogu „Metsaõied" („Sila ziedi", *ibid.*, 1931). Silmapaistev on Z. tegevus eesti kirjanduse tutvustamisel lätlastele nii tõlgete kui ka kirjutiste kaudu. Ta sulest on näit. ilmunud teosed: F. R. Kreutzwald'i „Kalevipoja" täielik tõlge („Kalevipoegs", ibid., 1929), siis A. H. Tammsaare „Kõrboja peremees" („Mežstrautu saimnieks", *ibid.*, 1925), „Tõde ja õigus" („Zeme un mīlestība" I—IV, *ibid.*, 1936) ja „Elu ja armastus" („Viena laulība", *ibid.*, 1938), A. Kitzberg'i „Neetud talu" („Nolādētās majas", *ibid.*, 1931) ning (järgnevad osalt käsikirjas) „Püve talus", E. Vilde „Pisuhänd" ja paar novelli, H. Raudsepa „Mikumärdi" („Mārtinciems", *ibid.*, 1933), „Sinimandria" ja „Roosad prillid", O. Luts'u „Paunvere" („Sasteigtās precības", *ibid.*, 1926) ja „Kapsapea", M. Metsanurga „Mässu vaim" ja „Kutsutud ja seatud" („Aicināts un izredzēts", *ibid.*, 1939), A. Mälgu „Uus aeg" („Vaese mehe ututall"), J. Kärner'i „Merihärg & Ko", paar F. Tuglas'e novelli, peale selle hulga tõlkeid eesti luuletisist.

E. Kirj. 1930, nr. 1 (K. E. Sööt, V. Ernits); isikl. jm. saadud andmed.

M. P.

ZEMTSEV, vt. GARAIS.

ZIMMERMANN, Johannes Friedrich, poliitiline tegelane, sünd. 28. IV 1882 vkj. Viljandimaal Pajusi v. taluomaniku pojana, õppis kohalikus vallakoolis, Eesti Aleksandrikoolis, 1898—1904 H. Treffner'i gümnaasiumis Tartus ja selle järel Tartu veterinaarinstituudis. Lõpetanud viimase 1910, toimis Z. 1911 Põltsamaa jaoskonna loomaarstina ja sept-st 1911 juulini 1914 Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi juures loomakasvatuse eriteadlasena. Selle järel võttis ta loomaarstina osa Maailmasõjast ja määrati jaan-s 1918 esimesse Eesti suurtükiväe divisjoni. Saksa okupatsiooni ajal toimis Z. Eesti Ajutise Valitsuse ülesandel Eestimaa toitlustsentraalis liha- ja piimasaadustę osakonna juhatajana. Nov-st 1918 märtsini 1921 oli ta tegev põllutööministeeriumis mitmel alal, organiseerides ms. veterinaarvalitsuse ja riigimetsade valitsuse ja töötades maareformi kallal; nov-st 1919 märtsini 1921 oli ta põllutööministri abi. Z. on olnud Asutava Kogu ja I—V Riigikogu liige, alul tööerakonna, alates 1926. a-st asunikkude rühmas. Ta on toiminud riigikontrolörina 1926—29 ja olnud majandusministriks juulist 1929 veebr-ni 1931 O. Strandman'i (vt. ka *Suppl.*) ja juulist nov-ni 1932 K. Eenpalu (vt. *Suppl.*) valitsuses (valmistas ette kroonikursi devalveerimist), põllutööministriks maist okt-ni 1933 J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses. Ühtlasi on Z. a-st 1912 alates pidanud Läänemaal Piirsalu vallas talu, teotsedes eriti sooharimise alal.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

ZINZENDORF, Nikolaus Ludwig v., krahv, vennastekoguduse asutaja, sünd.

26. V 1700 Dresdenis ministri pojana, sai pietistliku kasvatuse, õppis 1710—16 Halle pedagoogiumis, 1716—19 õigusteadust Wittenbergi ülikoolis, reisis 1719—20 Madalmail ja Prantsusmaal, sai 1721 Dresdenis õuenõunikuks. Z. hakkas palvekoosolekuid pidama ja rajas 1727 Herrnhutis nn. Uuendatud (Määri) vendade koguduse, mille kooshoidvaks seoseks pidid olema ühine koguduse kord ja elav armastuse osadus. Loobunud riigiteenistusest ning astunud vaimulikku seisusse, pidi ta 1736 Saksimaalt lahkuma ja asuma Wetterausse, kus sai 1737 piiskopiks. Z. reisis ms. 1739 ja 1741—43 Ameerikas, elas 1751—55 Londonis ja seejärel Herrnhutis, kus suri 9. V 1760 ukj. — Z-i misjonitöö on algusest, s. o. 1727. a-st saadik olnud elav. Juba 1729 tulid esimesed herrnhuuti saadikud Liivimaale. Et Halle pietistid, kes teotsesid küll suuremal määral kiriklikes vormides, olid uuele voolule valmistanud soodsat pinda, levis herrnhuutlik liikumine jõudsasti ka Liivi- ja eriti Eestimaal. Herrnhuutlaste mõjul tõusis vennastekogudusis esikohale rahvalik pietism. Sept-s 1736 Riiga saabunud Z. sõitis sealt edasi Tallinna, kus talle sai osaks iseäranis soe vastuvõtt; ta jutlustas Oleviste kirikus, Toompeal ja tagasisõidul Riia Jakobi kirikus. Z. lubas lähetada siia Herrnhutist vendi ja õdesid ning toetada kindralsuperintendent J. B. Fischer'i (vt. ka *Suppl.*) püüet odavama piibliväljaande muretsemiseks kohalikele rahvaile. Eesti piibli (1739) trükkimist on Z. toetanud, mõjustades kindral H. v. Bohn'i selleks laenama 3900 rbl., mis summa pärast suuremalt osalt kingiti. Kui vennastekoguduse liikmete (vendade) seisund Läänemeremail muutus ohtlikuks, püüdis krahvinna v. Z. (Edmuth Dorothea krahvinna v. Reuss; temaga Z. oli abielus a-st 1722) enda mehe eemalviibimise ajal 1742 nende eest Vene valitsuse ees välja astuda, ei saavutanud aga positiivseid tagajärgi. Vennastekoguduse palvemajade sulgemise ja koosolekute keelamise (16. IV 1743 vkj.) järel tegi Z. isiklikult katset seisundit parandada; ta ilmus 23. XII 1743 vkj. Riiga, kus ta aga areteeriti ja keisrinna Jelizaveta (vt. *Suppl.*) käsul 12. I 1744 vkj. maalt lahkuma sunniti. Z-le ja ta saadikuile suleti riigi piirid. Sellest hoolimata ei kadunud vennastekogudused Eestis.

A. G. Spangenberg, Leben des Grafen L. N. v. Z. I—VIII (1772—75); Th. Harnack, Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde (1860), lk. 38 jj., 102 jj.; O. Sild, August Hermann Francke' mõjud meie maal (1928), lk. 94 jj.; *idem*, Eesti kirikulugu (1938). *O. S.*

ZIRK, Johannes, põllumees, sünd. 11. VI 1889 vkj. Tartumaal Rasina v. taluniku pojana, õppis Võnnu khk-koolis, täiendas enda teadmisi iseõppimise teel ja mitmesuguseil kursusil. Z. on a-st 1919 Eesti Seemnevilja Ühisuse Tartu osakonna juhataja; ta on teotsenud paljudes organisatsioonides, ms. 1912 Tartu E. Põllumeeste Seltsi Seemnevilja Toimkonna ellukutsumisel. — Z. asutas 1906 suurema aia oma Laane-Teppo tallu Rasinal ja hakkas siin tegema süstemaatiliselt väetuse, maaharimise, seemnesortimise, külviviiside, vilja- ja heinasortide võrdluse, eriti aga seemnekasvatuse katseid, mida jätkas 1919 omandatud Viinapruuli talus Raadi v. A-l 1913 hinnati Z-i tööd keiserliku auhinnaga. Oma teotsemise alalt on ta avaldanud kirjutisi „Põllutööleht", „Tartu Eesti Majanduse Ühisuse Aastaraamatus" 1908—1912 jm.

M. Pill, Seemne- ja sordikasvatus Eestis (1923), lk. 48—53; „Agronoomia" 1925, nr. 9 (K. Liideman); isikl. saadud andmed. *P. K.*

ZOLK, vt. LEIUS.

ZVEGINTSOV (Zvegintsev), Nikolai Aleksandrovjtš, Liivimaa kuberner, sünd. 28. IV 1848 vkj., õppis Peterburis Nikolai ratsaväekoolis, teenis ohvitserina kaardiväes, oli Voroneži kubermangu aadlimarssal, seejärel Smolenski kuberner ja aug-st 1905 nov-ni 1914 Liivimaa kuberner; surn. 1920 (?) Saksamaal. — Liivimaa kubernerina avaldas Z. märgatavat sümpaatiat kohalikule aadlile. Ta arvas, et enne pole tarvis reforme, kui maal on valitsuse autoriteet jälle jalule seatud. Sept-s 1906 astus Riias Z-i juhatusel kokku reforme ettevalmistav kubermangunõukogu, kes koosnes aadli, linnade ja talupoegade esindajaist, et arutada reformiküsimusi agraarolude, omavalitsuse, kiriku, kooli ja kohtu alal. Seisuste erihuvide kokkupõrgete lahendamisel esines Z. osava vahendajana, hoidudes siiski rohkem aadli poole. Maailmasõja alguses süüdistati Z-i mittekorrektses, riiklikke

huve mittearvestavas käitumises sakslaste suhtes. Et vältida enda tagandamist, oli ta sunnitud loobuma kuberneri kohast.

„Рижскій Вѣстникъ" 1905, nr. 127, lk. 2, nr. 177, lk. 2; A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925) jm. saadud andmed. *A. T-e.*

T.

TAARKA, Hilana (Vasila), setu rahvalaulik, sünd. 10. III 1856 vkj. Setumaal Meremäe v. Hilanamäe külas, õppis muistseid rahvalaule oma emalt leelotaja Oka'lt, elas hiljemini Meremäe v. Võmorski külas oma väljaspool abielu sündinud tütre Tatto (Tatjana) juures; surn. 27. XII 1933 ukj. Võmorskis. — T. laulis H. Prants'ule (1889) ja J. Hurdale (1903, a. üksi üle 5000 rea) regivärsse, hiljemini mag. A. O. Väisänen'ile (1913—14 ja 1921—22; vt. neid), P. Voolaine'le jt. Ta on laulmas käinud ka Tartus, Tallinnas ja Helsingis. Suur osa T. lauludest (Prantsu ja Hurda korjandus) on ilmunud J. Hurda teoses „Setukeste laulud". Ta laulude fonogramme säilitatakse Akadeemilises Emakeele Seltsis Tartus ja Kalevala Seltsis Helsingis.

Kodotulõ' (1925), lk. 17—23 (A. O. Väisänen); E. Kirj. 1934, nr. 1 (E. Päss) ja Meremäe vallasekretärilt saadud andmed. *E. P.*

TAKLAJA, Jaan, ajakirjanik, sünd. 15. X 1898 vkj. Viljandimaal Kaarli v. sepa pojana, õppis Rimmu algkoolis, Kõpu khk-koolis, A. Kamsen'i kaubanduskoolis Viljandis 1915—18, Tartu kommertskoolis 1918—20, Tartu ülikooli kaubandusteaduse osakonnas 1920—22 ja Berliinis kaubandusülikoolis 1922—25, mille lõpetas. Vabatahtliku õppursõdurina võttis ta osa Vabadussõjast. Toiminud Kauba Panga ametnikuna Tartus 1920—22 ja seejärel Eesti ajalehtede korrespondendina Berliinis, oli T. ajalehe „Elu" toimetajaks Võrus 1926—28. A-st 1928 teotseb ta Tallinnas „Päevalehe" rahvamajandusosakonna toimetajana. Sellena on ta edukalt arendanud aktuaalsete majanduslikkude küsimuste käsitlemist ning aidanud mainitud alal „Päevalehte" tõsta üheks juhtivamaks eesti ajaleheks. T. on olnud aktiivselt tegev ms. Berliini Eesti Seltsis esimehena 1923—24, E. Ajakirjanikkude Liidus selle juhatuse abiesimehena 1929—34 ja esimehena a-st 1934, Kultuurkapitali Ajakirjanduse Sihtkapitali valitsuses esimehena 1929—34 ja esinduskogus esimehena a-st 1934, Eesti Telegraafi Agentuuri „ETA" juhatuse liikmena 1929—32 ja „Estonia" seltsis juhatuse liikmena a-st 1934.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

TALLENTS, Stephen George, Briti riigiametnik, sünd. 20. X 1884 ukj. Londonis, õppis Harrow's ja Oxfordis Balliol College'is, sai 1909 riigiametnikuks, võttis osa Maailmasõjast 1914—15, töötas 1915—18 kõrgema ametnikuna ministeeriumides varustuse ja toitlustamise alal, toimis 1919 Briti peadelegaadina Poolas selle abistamisel ning varustamisel ja 1919—20 Briti komissarina Balti riikides; ta on hiljemini olnud Põhja-Iiri riigisekretär ja a-st 1926 mitmel kõrgemal ametikohal riigi keskasutisis Londonis. — T. saabus Tallinna märtsis 1919 ja viibis mitu päeva rindel. Pärast ärasõitu ja aruandega esinemist Londonis ja Pariisis määrati ta s. a. maikuus Briti komissariks Balti riikides. T. jõudis juuni alguses 1919 tagasi Baltimaile, võttis osa s. a. 10. juunil ukj. Võnnu vaherahu ja 3. juulil Strasdes muiža (Strasdenhof'i) vaherahu korraldamisest Eesti vägede ja Landeswehr'i vahel ja seejärel korra loomisest ühes lätlastega Riias. Suvel 1920 oli ta tegev vahekohtunikuna Eesti ja Läti piiriküsimusis. Ta on E. Vabadusristi kavaler. T-i sulest on ilmunud ka jutustisi eriraamatuina.

Who's Who? (1930); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38), lk. 549, 559, 561 jt.; isikl. jm. saadud andmed. *E. L.; J. O.*

***TALLGREN, Aarne Michaël**, soome muinasteadlane, on jätkanud arheoloogiaprof-na tööd Helsingi ülikoolis; ta on olnud Soome-Eesti Seltsi (Helsingis) esimees 1937—38 ja seejärel juhatuse liige, Suomen Muinaismuistoyhdistys'e esimees 1930—37 ja a-st 1938, Soome Teaduste Akadeemia liige a-st 1926 ja esimees 1937—38. Tartu ülikooli audoktor *(dr. phil. h. c.)* on ta a-st 1932. T-i uuemaist teaduslikest töist mainitagu: „Zur ältesten Eisenzeit des Ostbaltikums" (*Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Riia, 1931), „Varsinais-Suomen esihistoria" (teoses „Varsi-

nais-Suomen historia“ I, Turu, 1931), „Suomen muinaisuus“ (teoses „Suomen historia“ I, Porvoo ja Helsingi, 1931), „Sur les monuments mégalithiques du Caucase occidental“ (*Eurasia Septentrionalis Antiqua* IX, Helsingi, 1934), „The Arctic Bronze Age in Europe“ (*ibid.* XI, 1937), „The Prehistory of Ingria“ (*ibid.* XII, 1938), „Suomen skandinaavisesta pronssikaudesta“ (*Societas Scientiarum Fennica.* Vuosikirja XV, B, nr. 5, Helsingi, 1937) ja „Kauko-Karjalan muinaismuistot ja esihistoriallinen asutus“ (teoses „Karjalan historiaa“, Jyväskylä, 1938). T. on toimetanud ajakirja „Suomen Museo“ 1918—19 ja väljaannet *Eurasia Septentrionalis Antiqua* tänini.

Isikl. jm. saadud andmed.

H. M-a.

TALLIMA PAAP, separatistliku (kirikust eralduva) pietismi esindaja, sünd. 1710 Võrumaal Haanja v. Tallima (Talima) külas, läks umb. 1730 ühes haagikohtunik Toll'iga Virumaale tema 2 mõisa kupjaks. T. oli seal omandanud piibli, mõistis hästi lugeda ja tundis kirja. Hallelasest kirikuõpetaja S. Nauhausen'i ja herrnhuutlaste palvekoosolekute mõjul ärkas T. ning pidas ennast Jumala imettegeva vaimuga varustatud ja Jumala läkitatud prohvetiks ning apostliks. Siirdunud 1742 tagasi Rõuge khk., korjas ta enese ümber kogukese pooldajaid, kelle vastu tõsteti Tartu maakohtus ja Riia õuekohtus süüdistus eksiõpetuses ja mässuõhutamises. T. ja ta kaaslane Kusma Juhan viidi 1744 Riiga, kus neile järgmisel a. määrati teistest asjaosalistest raskem karistus, millest aga kõik kaebealused vabastati. Seejärel on T. nähtavasti muutnud meelt ja saanud harilikuks herrnhuutlaseks; surn. märtsis (maetud 25. III) 1768 vkj. Rõuges.

Andmed Tartu maakohtu arhiivist ERKA-s; G a d e b u s c h, L. B. I (1777), lk. 372; „Usuteadusline Ajakiri“ 1929, nr. 3/4 (O. S i l d).

O. S.

***TALLMEISTER, Theodor**, kiriku- ja poliitikategelane, õppis Tartus algkoolis, H. Treffner'i gümnaasiumis ja 1901—07 Aleksander I gümnaasiumis. — T. on olnud ka IV ja V Riigikogu liige tööerakonna, hiljemini rahvusliku keskerakonna rühmas, on jätkanud tegevust kirikuõpetajana, Tallinna linnavolikogu liikmena (a-st 1927), Protestantliku Ühingu esimehena ja on olnud ajakirja „Protestantline Ilm“ (a-st 1935 „Protestantlik Maailm“) toimetaja kuni 1934 ja a-st 1940.

Isikl. jm. saadud andmed.

T.

***TALVIK, Eduard Friedrich**, trükitööstur, oli kuni 1937 graafikatööstuse omanikuks Tallinnas ning Eesti Trükija tema Sugulustöösturite Ühingu asutajaid ja esimees 1931—34.

Isikl. jm. saadud andmed.

T.

TALVIK, Heiti, kirjanik, järgneva poeg, sünd. 27. X 1904 vkj. Tartus, omandas keskhariduse Tartus ja Pärnus, õppis a-st 1926 mõnda aega Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas ja on võtnud osa E.Ü.S. „Veljesto“ ja E. Kirjanikkude Liidu tegevusest juhatuse liikmena. T. on avaldanud luuletiskogud „Palavik“ (1934) ja „Kohtupäev“ (1937, mõlemad ilm. Tartus); peale selle on temalt ilmunud luuletisi ja artikleid ajakirjus („Looming“, „Akadeemia“ jt.). T-u luule on sisult trotslik, tihti otse blasfeemiline, vormilt aga epigrammiliselt tihe ja selge. Sellisena esitab T. eesti uuemas lüürikas väga isikupärast suunda.

Isikl. saadud andmed.

T.

***TALVIK, Siegfried Ferdinand**, arstiteadlane, suri 16. IX 1929 ukj. Tartus.

„Eesti Arst“ 1929, nr. 9, 10 (A. M ä ä r, A. L ü ü s, H. K o p p e l, G. R o o k s); E. Kirj. 1929, nr. 10 (K. E. S ö ö t); „Tervis“ 1929, nr. 10; Post. 1929, nr. 253; Pvl. 1929, nr. 252; „Vaba Maa“ 1929, nr. 216, 230.

H. K.

***TAMM, Aino (Anu)**, lauljanna, järgneva õde, oli Tallinna konservatooriumi lauluklassi vanemaks õpetajaks kuni 1935 ja on hiljemini teotsenud omanimelise laulustuudio juhatajana. Tallinna konservatooriumi helikunsti auprof. on ta a-st 1939, Eesti Naisliidu auliige a-st 1930 ja Eesti Akadeemilise Helikunsti Seltsi auliige a-st 1934.

Koguteos: Anna Haava, Miina Hermann, Aino Tamm (1934); A. K a s e m e t s, Eesti muusika arenemislugu (1937); Pvl. 1939, nr. 343; Post. 1939, nr. 346; isikl. jm. saadud andmed.

J. A.

***TAMM, Jaan**, helikunstnik, eelmise vend, oli Tallinna konservatooriumi direktoriks enda surmani 17. II 1933 ukj. Tallinnas. — T-e tähtsamaks teeneks eesti muusikakultuuri alal on Tallinna konservatooriumi organiseerimine stabiilseks asutiseks ja konservatooriumi maja ehitamine. Ta direktoriks oleku

ajal pandi konservatooriumile kindel majanduslik alus, mis moodustab vajaliku eelduse selle asutise väljakujunemisel eeskujulikuks rahvuslikuks muusikaakadeemiaks.

„Muusikaleht“ 1933, nr. 2 (J. Aavik); A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937). *J. A.*

* **TAMM** (end. perekonnanimi kuni 1921 **Jurkatam**), **Juhan**, õpetaja ja ajakirjanik, sünd. 8. XII 1858 vkj., õppis 1872—74 Kuressaares vallakooliõpetajate ettevalmistamise koolis ja 1874—77 Baltimaade õpetajateseminaris Riias. T. töötas 1877—79 õpetajana Kuressaare Nikolai khk-koolis ja õpetajate ettevalmistamise koolis, 1879—82 Tallinnas, kus oli ühtlasi „Virulase“ kaastööline, kaubalaevandusseltsi „Linda“ asutajaid ja selle seltsi revident. T. toimis sept-st 1882 okt-ni 1883 senaator N. A. Manassein'i (vt.) juures tõlgina ja 1883—84 õpetajana Haanja khk-koolis. A-l 1892—93 oli T. tõlgiks Riia ringkonnakohtus 2. kriminaalosakonnas, 1894 Tartus nädalalehe „Ильбалтійскій Листокъ“ toimetaja ja 1895—99 Tartu vene avaliku raamatukogu juhataja. Ta on avaldanud artikleid ms. „Eesti Kirjanduses“.

Isikl. saadud andmed. *T.*

TAMMANN, August, ajakirjanik ja kirjanik, sünd. 5. XII 1893 vkj. Viljandimaal Suure-Kõpu v. kingsepa pojana, kasvas üles Pärnumaal Saarde khk-s, lõpetas Pärnu eesti progümnaasiumi 3. klassi, täiendas enda haridust iseõppimise teel ja omandas 1924 eksternina küpsustunnistuse Tartus; a-il 1921—30 (1921—24 vabakuulajana) õppis ta Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, mille kursust ei lõpetanud. A-st 1912 oli T. tegev viljaka kutselise ajakirjanikuna järgemööda ajalehtede „Meie Kodumaa“ (Pärnus), „Meie Aastasaja“ (Tartus) ja „Tartu Päevalehe“ juures, a-st 1915 Tallinnas „Päevalehe“, „Tallinna Teataja“ ja (Saksa okupatsiooni järel) 1918—33 „Vaba Maa“ toimetuses. A-st 1919 oli ta „Helsingin Sanomate“ alatine kirjasaatja. T. oli 1926—29 III Riigikogu liige tööerakonna rühmas ja Riigikogu juhatuse liige sekretärina, 1931. a. Eesti Telegraafi Agentuuri (ETA) esindaja Helsingis, J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse ajal suvel 1933 ajakirjandusebüroo juhataja ja hiljemini Raadio Ringhäälingu asjaajaja; surn. (vabasurma teel) 27. VII 1934 ukj. Tallinnas. — T. on avaldanud ajaloo alal mõnel määral hinnatavad teosed „Eesti üldised laulupidud XIX. aastasajal“ (Tall., 1923), „Eesti iseseisvuse teel“ (*ibid.*, 1923) ja „Jüri Vilms“ (*ibid.*, 1923); ühistegevuse alal on ta avaldanud töö „Ühistegevus. Põhimõtted ja ajalugu“ (Tartu, 1924—25), olnud teose „Ühistegevus Eestis 1902—1927“ (Tall., 1927) ja koguteoste „Aasta“ I—V (Tall., 1929—33) toimetajaid. Ilukirjanikuna on T. avaldanud romaani „Vidriku parun“ (Tartu, 1929), näidendid „Kriis“ (Tartu, 1922), „Võlglane“ (Tall., 1930), „Pilveristi“ (Tall., 1933), „Kasuisa“ (Tall., 1933) ja „Söed“ (Tall., 1934). Posthuumselt on T-lt ilmunud lühibiograafia „Johann Voldemar Jannsen“ (Tall., 1938).

Õitsituled I (1922) ja XII (1934); „Nädala Postimees“ 1933, nr. 50; „Vaba Maa“ 1934, nr. 174, 175 (R. Sirge); Post. 1934, nr. 202, 204 (P. Vallak); Tartu ülikooli arhiivist ja Suure-Kõpu koguduse õpetajalt saadud andmed.

J. O.

TAMMANN, Gustav Heinrich Johann Apollon, balti-saksa keemik, sünd. 16. V 1861 vkj. Jamburgis arsti pojana, lõpetas Tartu ülikooli 1882 kandidaadi astmega; ta töötas seejärel laborandina Tartu ülikooli keemiakabinetis, omandas 1885 doktori astme keemia alal, oli 1887—91 eradots., ühtlasi a-st 1888 keemiakabineti direktori abi, 1891 dots., 1892—94 erakorraline prof. ja 1894—1902 keemia korraline prof., ühtlasi keemiakabineti direktor. T. siirdus 1902 Göttingeni ülikooli, kus oli anorgaanilise keemia prof-ks ja 1907—31 füüsikalise keemia prof-ks; seals. teotses ta prof. emeeritusena enda surmani 17. XII 1938 ukj. — C. Schmidt'i (vt. *Suppl.*) õpilasena ja järglasena jätkas T. hoogsalt keemilisi uurimistöid Tartus. Alustanud tööd analüütiliste ja füsioloogiliste probleemidega, siirdus ta varsti moodsale füüsiko-keemiale, mis aladelt avaldas uurimusi lahuste aurupinevuse, osmootiliste rõhkude, fermentide ja sulamite üle ning kõrgete rõhkude mõjust mitmesuguseile keemilistele ja füüsikalistele nähtustele ja ainete omadustele. Tuntud on ka T-i uurimused metallide kohta. T-i tööd tõmbasid kogu maailma tähelepanu Tartu ülikooli keemiakabinetile. Umb. 420-st T-i tööst on Tartus avaldatud 68. Ta tähtsamaid teo-

seid on „Aggregatzustände“ (Leipzig, 1922; 2. tr. 1923) ja „Lehrbuch der Metallographie“ (Leipzig, 1914; 4. tr. 1932, pealkirjaga „Lehrbuch der Metallkunde“).

Левицкий I; „Keemia Teated“ 1932, nr. 1; *Alb. Neobaltorum* (1934) jm. saadud andmed. *A. L-r.*

TAMMANN, Jaan, põllumees, seltskonna- ja majandustegelane, sünd. 22. VI 1832 vkj. Pärnumaal Tori v. Sikanas taluniku pojana, õppis kohalikus vallaja Tori köstrikoolis. T. pidas Sikana talu, asutas raamatukaupluse ja esimesed maarahva kaubapoed omas talus, Toris ja Vändras. Pärast 1865. a. ehitas ta kodumaal vene-õigeusu kirikuid; surn. 3. X 1890 vkj. Tartus. — Mitmesuguste äriliste võtetega jõukaks saanud T. parandas ja suurendas oma talu, soetas välismailt paremaid kariloomi ning asutas piimatalituse. T. oli eesti põllumeesteseltsside asutamise mõtte algatajaid. Ta teotses Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsis jm. Teiste kaasaegsete avaliku elu tegelastega T. ei sobinud; iseäranis terav vahekord oli tal C. R. Jakobson'iga (vt.).

T-i pojalt Aleksander T-lt, M. Lindenbaum'ilt, Märt Mitt'ilt jt. saadud andmed (A. Kruuspere-Kruusberg'i kirjakogus Eesti Kultuuriloolises Arhiivis); E. Kirj. 1926, nr. 2 (A. Kruusberg); A. Kruusberg, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt (1926); Tori koguduse õpetajalt J. Reidak'ilt saadud andmed.

A. Kr.

***TAMMEKANN** (end. perekonnanimi kuni 1921 **Jürgenson**), **August Ferdinand**, geograaf, promoveerus filosoofia doktoriks Helsingis 1932, on olnud Tartu ülikoolis geograafia dots. kuni 1930, erakorraline prof. 1930—34 ja korraline prof. a-st 1934. T. on viibinud enesetäiendamise otstarbel 1927 Lätis ja Poolas, 1928 Ungaris, Austrias ja Tšehhoslovakkias, 1934 Poolas ja 1938 ms. Hollandis, võttes mõlemal viimasel korral (Varssavis ja Amsterdamis) osa ka rahvusvahelisest geograafiakongressist. EKS-i kodu-uurimise toimkonna tööde juhataja ja väljaannete (maakondi kirjeldava koguteose „Eesti“ osade II—V) toimetaja ja kaastööline on ta olnud 1926—30 ning toimkonna esimees 1931——39, Eesti Kodu-uurimise Seltsi asutajaid ja esimees a-st 1939, Eesti Veekogude Uurimise Komisjoni esimees 1928——39, Loodusuurijate Seltsi geoloogia- ja geograafiasektsiooni juhataja 1937—39 ja selle seltsi väljaannete toimetaja 1930—31. Loodusvarade Instituudi liige on ta a-st 1937, Suomen Maantieteellinen Seura kirjavahetajaliige a-st 1931 ja ühtlasi mitme välismaise geograafiaseltsi liige. — T-u teaduslik tegevus on olnud suunatud kodumaa pinnamoe, maastiku ja rahvastikulevingu uurimisele ning kartograafilisele esitamisele. Ta teaduslikest ja muist töist mainitagu: „Das Relief und die Abflussverhältnisse in Estland“ (Tall., 1928), „Outlines of the Distribution of Population in Estonia“ (LUS-i Aruanded XXXV, 3/4, Tartu, 1928), „Eesti maastikutüübid“ (*ibid.* XXXIX, 1/2, Tartu, 1933) ja „Estlandssvenskarna“ (*Svio-Estonica* 1935). T. on avaldanud ka eesti rahvastiku levimise kaardid (1922 ja 1934), Eesti seinakaardi (Tartu, 1934) ja „Uue koolikaardistiku“ (Tartu, 1937). T. oli populaarteadusliku koguteose „Maailma maad ja rahvad“ (Tartu, 1930—32) peatoimetaja, pilditeose „Eesti-Soome-Ungari“ (Helsingi, 1931; koos P. Teleki ja V. Voionmaa'ga) Eesti osa koostaja ja „Eesti entsüklopeedia“ geograafia osakonna toimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed.

E. K.; T.

***TAMMER, Harald**, ajakirjanik ja sportlane, õppis a-st 1931 Pariisis poliitiliste teaduste ülikoolis L'École des Sciences Politiques, mille diplomaatliku sektsiooni lõpetas 1933, ja samal ajal ka ajakirjanduse ülikoolis L'Ecole de Journalisme — Hautes-Etudes Sociales; Rahvasteliidu stipendiaadina töötas ta 1933. a. Rahvasteliidu sekretariaadi juures. T. on olnud „Eesti Spordilehe“ toimetaja kuni 1929, „Päevalehe“ toimetuse liige kuni 1933 ja s. a-st selle peatoimetaja. Rahvuskogu II koja nimetatud liikmena võttis ta 1937. a. osa uue Põhiseaduse koostamisest. Olümpiakomitee juhatuse liige on ta olnud a-st 1934, E. Välissuhete Ühingu juhatuse liige a-st 1937, Kultuurkapitali Ajakirjanduse Sihtkapitali valitsuse esimees 1935—38, Balti Pressiliidu esimees 1934—35 ning teotsenud veel mitmes organisatsioonis. T-i sulest on eriteosena ilmunud „Jalgpalli õpetus“ (Tall., 1927). Tartus „Elava Teaduse“ sarjas ilmuva „Eesti kroonika“ kaastööliseks oli ta 1932—37. — Erilist tähelepanu on T.

äratanud „Päevalehe“ juhtkirjanikuna eeskätt sise- ja välispoliitika alal. Sisepoliitiliste küsimuste arutamisel on ta järjekindlalt silmas pidanud demokraatlikke põhimõtteid. Süvenemine probleemide tuuma, küsimuste asjalik ja mitmekülgne käsitlus ja tasakaalukas vormis antud tihe, hoolikas ning selge sõnastus on tõstnud T-i möötuandvamaks eesti ajakirjanikuks.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*TAMMSAARE, A. H. (pseud.; kodanikunimega **Anton Hansen**), kirjanik. — Pärast „Tõe ja õiguse“ esimese osa ilmumist (1926, 2. tr. 1929) avaldas T. romaanid „Tõde ja õigus“ II (1929, 2. tr. 1938), III (1931), IV (1932) ja V (1933, 2. tr. 1936), „Elu ja armastus“ (1934), „Ma armastasin sakslast“ (1935), „Põrgupõhja uus vanapagan“ (1939), noorsoojutustuse „Meie rebane“ (1932), näidendi „Kuningal on külm“ (1936), essee „Hiina ja hiinlane“ (1938), oma varasemate teoste uustrükke „Juudit“ (2. tr. 1936), „Kõrboja peremees“ (3. tr. 1937) jt. ning rea tõlkeid, nagu W. Scott'i „Ivanhoe“ (1926), J. Galsworthy „Valge ahv“ (1928), F. Dostojevski „Kuritöö ja karistus“ (1929, 2. tr. 1939), O. Wilde'i „Dorian Gray portree“ (1929), J. Conrad'i „Lord Jim“ (1931), B. Shaw' „Tagasi Metuusala juurde“ (1931), I. Gontšarov'i „Oblomov“ (1934; kõik eelmised on ilm. Tartus) jt. Ta on avaldanud kirjutisi ajakirjus („Olion“, „Tänapäev“ jt.) ja ajalehis („Vaba Maa“, „Rahvaleht“ jt.). — Romaanis „Tõde ja õigus“, mis oma viie köitega on ulatuslikumaid eepilisi teoseid mitte ainult T. toodangus, vaid ka eesti kirjanduses üldse, kujutatakse autobiograafiliste sugemetega põimitult ühe perekonna saatust peamiselt Põhja-Eesti maa- ja linnaolude taustal ärkamisajast alates XX sajandi kolmanda aastakümneni. Kolme eri sugupõlve muutuvat ilmet jälgides on T. oma keskseks vaatlusobjektiks valinud käsitlusaluse perekonna teise generatsiooni esindaja, taluoludest välja vaimse tegevuse poole püüdva ning lõpuks ka selleni jõudva talupoisi — Vargamäe Indreku. Indrek, see oma olemuselt rohkem erandlik kui tüüpiline kuju, on teda karakteriseeriva valvsa ning juurdleva vaimu tõttu autorit võimaldanud heita mitmeti eredat valgust neile rohkeile tõe ja õiguse probleemidele, millega eesti ühiskonnal on tulnud tegemist teha ärkamisajast alates. Et aga Indrek oma vaimsest ärksusest hoolimata on üldiselt siiski rohkem passiivne reflekteerija kui aktiivne teotseja, siis omandab ometi tunduvalt suurema tähtsuse tõe ja õiguse otsimine üldinimlikkude intiimsemate elamuste raamides. Realistlikku olude- ja tüübikujutust kõrvuti romantiliselt ilmestatud tõeotsimisega, mis esineb „Tões ja õiguses“, võib jälgida ka romaanides „Elu ja armastus“ ning „Ma armastasin sakslast“. Keskse armastusprobleemi käsitlemise kõrval, mis viimases on tihedalt seotud rahvusküsimuse senisest erineva, nii mõneski suhtes „ketserliku“ valgustamisega, leidub mõlemas, eriti esimeses, rohkesti mõttelüürilisi arutlusi, osalt huvipakkuvail, osalt aga ilmsesti liiga päevakajalistel teemadel. Kalduvus peateemast kõrvale eksivaiks või liiga venivaiks arutlusiks mõjus mõnevõrra kahjustavalt teose keskendamisele juba „Tões ja õiguses“; järgmisis romaanides tõkestab see veelgi tunduvamalt keskse kujundusjoone jälgimist. Kuigi T. rohkearvulised kõrvalekaldumised on põhjustanud kompositsioonilist laialivalguvust, ei saa siiski eitada nende vahelelükitud ääremärkuste vaimukust. Tervenisti aga moodustub vaimukaist, kuigi mitte just alati selgeist ääremärkusist näidend „Kuningal on külm“. T. romaanide suur populaarsus laiemas lugejaskonnas ühelt poolt ja nende tüübirikkus ning paigutine sügav dramaatilisus teiselt poolt on meelitanud teatriinimesi katseid tegema T. teoste ümberkohendamiseks laval esitamise jaoks. Neist mitmeti tarbekirjanduse astmele jäänud töötlusist on osa võinud ilmuda trükiski, nagu A. Särev'i dramatiseeringud „Andres ja Pearu“ (Tall. 1937) ja „Kõrboja peremees“ (Tall., 1937). Kõrvuti T. kirjanikunime kaalu tõusuga kodumaal on üha avaramaks muutunud võimalused tema toodanguga tutvumiseks välismailgi: ta tähtsamaid teoseid on tõlgitud soome, ungari, läti, rootsi, saksa jt. keeltesse. Nii on ilmunud ta „Kõrboja peremees“ läti (1925), soome (1929), ungari (1933) ja rootsi keeles (1938), „Tõde ja õigus“ soome (I 1932, V 1935), läti (kokkutõmmatult neljaks köiteks 1936, 2. tr. 1938) ja saksa keeles (I 1938, II ja III koos 1939), „Elu ja armastus“ läti keeles (1938) jne. T. pidevalt kasvanud populaarsuse ja te-

male osutatud austuse väliseks märgiks on 1936 Albu vallamaja juures püstitatud ausammas.

P. Ambur, A. H. T. „Juudit" maailmakirjanduse taustal („Varamu" 1938, nr. 1); A. Annist, T. kui kultuurikriitik ja intellektualismi agoonia („Akadeemia" 1938, nr. 1); E. Hubel, Kaasaegse juubeli puhul („Looming" 1938, nr. 1); Kampmaa, Peaj., IV (1936); E. Laaman, „Tõe ja õiguse" jälil („Varamu" 1938, nr. 1); A. Looring, A. H. T. üliõpilasaastad („Looming" 1938, nr. 1); K. Mihkla, Biosotsioloogiline vaatekoht A. H. T. toodangus („Looming" 1938, nr. 1); *idem*, Tõsielulisi tüüpe ja motiive A. H. T. teoseis (E. Kirj. 1938, nr. 1); *idem*, A. H. T. elutee ja looming (1938); D. Palgi, Kunstlikust võttest A. H. T. romaanide ehituses (E. Kirj. 1938, nr. 1); E. Raudsepp, Koomilise sugemeid A. H. T. loomingus (E. Kirj. 1938, nr. 1); M. Sillaots, Iginaiselikust A. H. T. käsitluses („Looming" 1938, nr. 1); R. Sirge, Fragmente T. mõtestikust („Varamu" 1938, nr. 1); G. Suits, A. H. T. palgepooli (E. Kirj. 1938, nr. 1). *O. U.*

TARMO (end. perekonnanimi kuni 1935 **Klein**), **Ruut (Rudolf Harald)**, näitleja, sünd. 14. IV 1896 vkj. Tartus maalri pojana, õppis Tartus algkoolis, katsetas hiljemini käsitöö alal ja töötas mööblitehases. T. esines Tartu Eesti Evangeeliumi Noortemeeste Seltsi aastapäeval 1912 esmakordselt „Taara" seltsi laval ja toimis seejärel poolkutselise näitlejana ja näitejuhina Tartu seltsides. A-l 1917 asutas ta ühes mõne teise noorega „Tartu draama trupi", kes tavaliselt esines Tartus „Bürgermusses", tegi aga väljasõite ka maale ja naaberlinnadesse Võrru ja Valka. Kutselise näitlejakarjääri kestusel a-st 1917 on T. sageli vahetanud lavasid, töötades vaheldumisi „Draamateatris", „Vanemuises", „Rändteatris", „Draamastuudios" ning „Eesti Draamateatris" (endises „Draamastuudios"), kahes viimases teotsedes ühtlasi näitejuhina. — T-t tuntake eesti laval mitmekülgsena, tugeva ekspressiivsusega karakternäitlejana, kes loonud läbilööva temperamendiga, oma kandva ja võimsa häälega palju kujusid. Mainitud omadused on teinud T. alati vajalikuks ka suurte „Draamastuudio" poolt korraldatud vabaõhuetenduste jaoks. Ta juhtiv osavõtt rändtruppide jt. esinemisist on kasvatanud T. populaarsust laialdasis ja mitmekesiseis publikuhulkades.

Isikl. kogutud andmed. *H. K-s.*

***TARVEL** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Treiberg**), **Peeter**, ajaloolane ja avalik tegelane, lõpetas Tallinna Nikolai I gümnaasiumi 1913. — T. oli kuni 1930 Tartu ülikoolis üldise ajaloo dots-i kt., siis 1936. a-ni prof-i kt. ja on s. a-st korraline prof. A-il 1936—37 oli ta filosoofiateaduskonna dekaan. A-st 1930 on ta kesk- ja kutsekooliõpetajate kutseeksamite komisjoni esimees. Avaldades erilist huvi ja indu ajalooõpetuse korraldamise vastu, on T. olnud pikemat aega (1927—39) Alalise Ajaloo Õpetamise Komisjoni (pärastise nimega Alalise Ajaloo-Õppekorralduse Toimkonna) liige, ühtlasi ajalooõpetajate kongresside korraldajaid ja juhatajaid ning võtnud osa ajaloo õppekavade ja õpperaamatute koostamisest. Seejuures on ta energiliselt ja asjatundlikult propageerinud ning kaitsenud avaraperspektiivilist ja vajalikult tasakaalustatud ajalooõpetamist. T. on osa võtnud paljude teaduslikkude, kultuuriliste ja poliitiliste organisatsioonide tegevusest. Ta on alates 1928. a-st Akadeemilise Ajaloo-Seltsi esimees, on olnud ühtlasi „1905. a. Seltsi" asutajaid, 1929—38 selle abiesimees ning a-st 1938 esimees, a-st 1928 Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee Eesti osakonna esimees ja a-st 1938 Ida-Euroopa ajalooteaduslikkude organisatsioonide föderatsiooni juhatuse liige. T. on osa võtnud I (Tartus 1933) ja II (Helsingis 1936) Soome-Eesti ajaloolaste päeva korraldamisest. Tartu Rahvaülikooli Seltsis on T. olnud 1920—31 esimees, EKS-s a-st 1928 eestseisuse (hiljemini juhatuse) liige, võttes ühtlasi osa rea toimkondade tööst. Prantsuse Teaduslikus Instituudis (Tartus) on ta olnud juhatuse liige a-st 1929, Eesti Kultuuri Sõprade Koondises asutajaid (1930) ja juhatuse liige. Tartu ülikooli esindajana kuulus ta Rahvuskultuuri ja Rahvahariduse Nõukogusse (1935—38) ning oli selle esimeheks. Ülikooli esindajana on ta olnud 1931—38 sihtasutis ERM-i hoolekogu liige, haridusministeeriumi esindajana a-st 1936 kõrgema kunstikooli „Pallas" kuratooriumi liige ja ühtlasi selle abiesimees. E. Üliõpilasseltsi „Veljesto" vilistlaskogu esimees on T. olnud a-st 1925 ja teotsenud Eesti Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liidus. Endise Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmete

ühingus PEÜS on ta asutajaid ja abiesimees a-st 1938. Poliitilisel alal on T. osa võtnud Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei tegevusest ja on selle esindajana olnud pidevalt Tartu linnavolikogu liige ning volikogu abijuhataja 1930—38. Ajaloolasena ja Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni eesti komitee liikmena on T. osa võtnud reast rahvusvahelistest kongressidest ja esinenud neil ettekannetega. Samuti on ta esinenud kodumaalgi õige rohkearvuliste ettekannetega. T. on olnud „Ajaloolise Ajakirja" peatoimetaja 1922—31, „Eesti biograafilise leksikoni" toimetuse liige ja selle täiendusköite peatoimetaja, „Eesti entsüklopeedia" redaktsioonitoimkonna liige a-st 1930 ja selle üldise ajaloo osakonna toimetaja. Ta on trükki toimetanud teose „Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929" (Tartu, 1929; koos H. Kruus'iga), toimetanud ja täiendanud L. Villecourt'i ülevaate „L'Université de Tartu 1919—1932" (*ibid.*, 1932). T-i teaduslikust toodangust tuleks kõigepealt mainida tema töid üldajaloo alal: „Jooni Robespierre'ist kui isiksusest ja kui poliitikust" (koguteoses „Kultuuri ja teaduse teilt", Tartu, 1932), „Ignatius Loyola, Jesuiitide ordu asutaja" (Tartu, 1933), „Thomas Müntzer aatlejana ja võitlejana" („Ajalooline Ajakiri" 1934), „Jooni valgustusajastu olemusest" (seals. 1937), „Imperialism kui uusima ajaloo periood" (seals. 1939). T-i huvi kodumaa ajaloo vastu tähistavad uurimuslikud käsitlused „Meistrite ja sellide vahekorrast Tartus XVIII sajandi lõpul" („Ajalooline Ajakiri" 1935) ja „J. Tõnissoni rahvuspoliitilisi vaateid" (koguteoses „Jaan Tõnisson töös ja võitluses", Tartu, 1938). T-lt on ilmunud ka rida ülevaate-kirjutisi ajaloolisest uurimistööst ja teaduslikest asutistest Eestis: „La littérature historique estonienne, Compte-rendu 1921—27" („Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale" I, 1928), selle järg 1927.—30. a. kohta (seals. III, 1930) jt., „Tartu eesti ülikool 10-aastane" (E. Kirj. 1929), „Akadeemiline Ajaloo-Selts aastail 1920—30" („Ajalooline Ajakiri" 1930; saksa keeles Õp. E. S-i Aastaraamat 1931); samuti on ta avaldanud ülevaateid ajalooliste teaduste rahvusvahelistest kongressidest, millest ta isiklikult on osa võtnud („Ajalooline Ajakiri" 1928, 1933 ja 1938). T. on kirjutanud keskaja ja osalt uue ning uusima aja käsitluse kollektiivselt koostatud õpikus „Ajalugu gümnaasiumile" (Tartu, I 1937—38, II 1938—39, III 1939—40; koos G. Ney, J. Madisson'i jt.). T-lt on ilmunud ka arvukas kogu kirjutisi üld- ja kultuuripoliitiliste küsimuste kohta; neis avaldub ta eriline huvi demokraatia probleemi, kultuuriorientatsiooni ja humanitaarhariduse küsimuste vastu. Selliseist kirjutisist on esiletõstetavad: „Balti riikide kultuurilise välisorientatsiooni probleeme" („Latvijas-Igaunijas Biedrības Mēnešraksts" 1936; ilm. ka prantsuse keeles Kaunases), „Humanitaarteaduste hariduslikust väärtusest" („Eesti Kool" 1936, samuti „Kasvatus" 1936), „Rahvahariduse osa nüüdisaegses ühiskonnas" („Kasvatus" 1937), „Vaimse koostöö ülesandeid nüüdisajal" („Looming" 1938) ja „Demokraatia liigitusest uusima ajaloo valguses" („Akadeemia" 1938—39). T. on avaldanud ka rea lühibiograafiaid, nekrolooge ja arvustisi ajakirjus „Ajalooline Ajakiri", „Eesti Kirjandus" jt., samuti kirjutisi ühiskondlikkude ja kultuuriprobleemide üle ajakirjus „Kevadik", „Olion", „Üliõpilasleht", „Nädal Pildis", „Akadeemia" ja ajalehtedes „Rahva Sõna", „Vaba Maa", „Päevaleht" ja „Postimees".

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***TASKA, Eduard**, rakenduskunstnik, asutas 1933. a. raamatuköitmise ja nahatööde kaunistuskunsti alal Tallinnas käitise. T. on olnud Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuse esimees 1931—33, rakenduskunsti ühingu „RaKü" asutajaid ja esimees 1933. T. on võtnud tähelepandava eduga osa mitmest kunstinäitusest ka välismail, ms. maailmanäitusest Antverpenis 1930 ja Pariisis 1937, rahvusvahelisest käsitöönäitusest Berliinis 1937 jm. A-st 1935 on ta ühingu Société des Artistes Decorateurs (Pariisis) liige.

„Rakenduskunst" 1933, nr. 1 (H. K o m p u s); isikl. jm. saadud andmed.

A. A-l.

***TASSA, Aleksander**, kirjanik ja kunstitegelane, on olnud Tallinna Eesti Kunstimuuseumi korraldaja 1928—31, seejärel Tartus ERM-i kunsti- ja kultuuriloolise osakonna korraldaja, a-st 1935 juhataja kt., kellena ta on seda osakonda mainimisväärsel määral arendanud ja täiendanud. Ka on T. olnud juhtivalt tegev näituse korraldamisel eesti raamatu 400 a. ja eesti puugravüüri 100 a. juubeli puhul 1935. a. ning A. S.

Puškin'i 100 a. surmapäeva mälestamise puhul 1937. a. Tartus. Samuti on ta koostanud puugravüüri- ja Puškini-näituse kataloogi. T. kirjutistest mainitagu „Friedr. Rob. Faehlmanni tõestatud ja oletatavaid portreid" (ERM-i Aastaraamat XIV, Tartu, 1939).

K a m p m a a, Peaj. IV (1936); isikl. jm. saadud andmed. *B. L.*

TAUBE, Michael v., vabahärra, vene õigusteadlane, sünd. 15. V 1869 vkj. Pavlovskis Peterburi lähedal, lõpetas 1891 Peterburi ülikooli õigusteaduskonna, omandas 1896 seals. magistri ja 1899 doktori astme, oli a-st 1903 Peterburi ülikoolis rahvusvahelise õiguse erakorraline prof. ja a-st 1906 korraline prof., 1911—17 prof. keiserlikus õigusteaduse instituudis; ta sai haridusministri abiks 1911, senaatoriks 1915 ja riiginõukogu liikmeks 1917. A-il 1909—21 on ta olnud Haagi Rahvusvahelise Vahekohtu liige, 1923—29 Berliinis Vene teadusliku instituudi prof. ja a-st 1931 rahvusvahelise õiguse dots., hiljemini honoraarprof. Münsteri ülikoolis, ühtlasi (Carnegie-nimelise) rahvusvahelise õiguse akadeemia (Haagis) prof. ja kuratooriumi liige selle asutamisest (1914) peale. — T. on tegelnud peamiselt rahvusvahelise õiguse ja rahvusvahelise poliitika, ent ka ajaloo, genealoogia ja heraldika alal. Eesti ajaloo seisukohalt on tähtsamad ta tööd genealoogiast „Archiv des uradeligen Geschlecnts Taube, sonst Tuve genannt", 3 annet (I: Der Ursprung des Geschlechts, Peterburi, 1909; II, 1 ja 2: Urkundenbuch..., Tartu, 1911 ja 1914), „Die von Uxkull" I, II (I Berliin, 1930; II Tall., 1936) ja käsitlused „Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands" (Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven 1935, nr. 3/4) ning „Internationale und Kirchenpolitische Wandlungen im Ostbaltikum und Russland zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands" (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1938, nr. 1). Muist T. teoseist mainitagu „Исторія зарожденія современнаго международнаго права" I, II (I Peterburi, 1894; II kd. ilm. pealkirjaga „Принципы мира и права въ международныхъ столкновеніяхъ среднихъ вѣковъ", Harkov, 1899) ja memuaare „La politique russe d'avant guerre et la fin de l'Empire des Tsars" (1928; saksa keeles „Der grossen Katastrophe entgegen", Berliin ja Leipzig, 1929; 2. täiendatud tr. 1937).

Isikl. saadud andmed. *H. S.; T.*

***TEEMANT, Jaan**, riigimees, oli riigivanemaks veebr-st juulini 1932 ta poolt kujundatud, järjekorras neljandas koalitsioonivalitsuses, millest võtsid osa põllumeestekogude ja asunikkude koondis ning rahvuslik keskerakond. Majanduskriisi olustikus tuli T-i valitsusel võidelda suurte raskustega. Riigi eelarve tasakaalustamiseks tehti olulisi kärpimisi ja koondati ametnikkude koosseise. Põllumajanduse kaitseks piirati ajaliselt kinnisvarade sundmüüki maal, pikendati vastava (nn. moratooriumi-) seadusega põllumeeste võlgade tasumist ja vähendati talunikkude tulumaksu. Terava tööpuuduse pehmendamiseks pandi kehtima Teenistusvahekordade korraldamise seadus, millega keelati olla riigi ja omavalitsuse teenistuses kahel kindlapalgalisel kohal ja võimaldati teatavail tingimusil vallandada teenistuskohalt üks abikaasadest. Paljude kaupade tolle tõsteti kahel korral. Võitluses krooni-kursi ümber jätkas valitsus kindlakujuliselt krooni senise kursi hoidmist. Konkreetse aktina Põhiseaduse parandamise suunas võeti Riigikogu poolt kevadel 1932 vastu rahvaesinduses endas väljatöötatud Põhiseaduse muutmise eelnõu, mis tuli viia rahvahääletusele. Varemini sõlmitud kokkuleppe järgi alustati nn. uussakslastele neilt võõrandatud mõisade eest tasu maksmist rahas ja metsalankides. Välisminister J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) kaastööl sõlmis Eesti Nõukogude - Venega mittekallaletungilepingu ja lepituskonventsiooni (mais 1932). V Riigikogu valimiste järel lahkus T-i valitsus ametist, andes aset K. Eenpalu (vt. ka *Suppl.*) valitsusele. T. oli ka IV ja V Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas. K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse poolt 12. III 1934 teostatud pöörde järel astus T. s. a. sügisel Riigikogus käredalt välja valitsuse autoritaarse suuna vastu; see samm aitas omajagu kaasa Riigikogu laialisaatmisele ja vaikivasse olekusse asetamisele kogu Põhiseaduse kriisi ajaks. Okt-i lõpul 1936 võttis T. osa riigivanem K. Päts'ile nelja endise riigivanema (koos J. Tõnisson'i, A. Piibu ja J. Kukega) poliitilise märgukirja esitamisest Rahvuskogu kujundamise asjus demokraatlikult lähtekohalt. Hiljemini on T. seisnud poliitilisest elust kõrval. Riigi-

volikogu valimistel jäi ta kandidatuur veebr-s 1938 Läänemaa valimisringkonnas vähemusse. Ta on jätkanud tegevust vandeadvokaadina, kuuludes ka Vandeadvokaatide Nõukogusse. Okt-st 1939 on T. balti-sakslaste repatrieerimise puhul loodud Eesti-Saksa segakomisjoni juriidilise alakomisjoni liikmeks ning Eesti-poolse koosseisu juhatajaks ja s. a. nov-st ühtlasi Eesti usaldusmeheks Saksa Usaldusvalitsuse juures. T. on Tartu ülikooli audoktor *(dr. jur. h. c.)* a-st 1932.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

TEETSOV, Aleksander, näitleja ja teatritegelane, sünd. 20. II 1891 vkj. Pärnus linakaupmehe pojana, lõpetas 1906 Pärnu linnakooli, omandas elektromontööri kutse ja töötas sel alal ligi 2 a. T. esines a-st 1907 asjaarmastajana Pärnu lavadel ja astus 1909 „Endla" seltsi ülesandel ning majanduslikul toetusel „Vanemuise" lavale K. Menning'i (vt.) juhatusel valmistuma „Endla" teatri juhiks. „Vanemuises" töötas ta 1909—11 ja 1914—16, oli vahepeal teatrijuhiks Endlas 1911—14, asutas sügisel 1916 ühes teistega Tallinnas nn. „Pandorini trupi", kes 1917. a. revolutsioonist peale teotses „Töölisteatri" nime all kuni 1918. Pärast saabumist Venemaalt, kus T. oli vangistatud, toimis ta „Draamateatris" 1919—22 ja „Endlas" 1922—23. Mõnda aega (1923—24) esines T. külalisena näitleja või näitejuhi kohustusis mitmel laval ja peatus 1924—25 Viljandis „Ugala" teatris, kust kolmandat korda siirdus „Endla" lava juhiks (1925—32). A-st 1932 teotseb ta Tallinna Töölisteatri laval; ta valiti töölisteatri teeneliseks näitlejaks 1937. A-il 1910—26 oli T. abielus näitlejanna Olga T-ga (vt. *Suppl.*). — T-i erialaks on karakterosad ja koomilised karakterosad, milledega ta on võitnud laialdase populaarsuse ja tunnustuse. Nii näitlejana kui ka näitejuhina on ta eelistanud realistlikku laadi.

Isikl. saadud andmed. *H. K-s.*

TEETSOV, Olga (Olly), näitlejanna, sünd. 8. VI 1883 vkj. Harjumaal Anija v. mõisa koka Gustav Västrik'u tütrena, õppis Salla vallakoolis ja sooritas eksternina gümnaasiumi 6. klassi eksami. T. on asjaarmastajana toiminud „Taara" seltsi näitelaval Tartus, kutselisena 1906—11 K. Menning'i (vt.) juhatusel „Vanemuises", 1911—13 Pärnus „Endlas", 1913—14 „Vanemuises", 1914—24 Tallinnas „Draamateatris" ja 1924—32 uuesti „Vanemuises"; elab sest ajast pensionil Tallinnas. T. oli 1910—26 abielus Aleksander Teetsov'iga (vt. *Suppl.*). — T-i lavalist loomingut iseloomustab siiras ning südamlik suhtumine ossa; tema mängustiil on kõige sobivam realistlikus draamas, kus ta inimlik talent on loonud rea silmapaistvaid kujusid: Christine — A. Schnitzler'i „Armumängus", Rita — H. Heyermans'i „Hingede päevas", Marika — H. Sudermann'i „Jaanitules", Cyprienne — V. Sardou „Cyprienne'is" ja Miss Hobbs — Jerome K. Jerome'i näidendis „Miss Hobbs".

„Estonia" teatri arhiivmuuseumist saadud andmed. *A. Ü.*

TENDER, Erik, ajaloolane ja arhivaar, sünd. 28. III 1902 vkj. Tallinnas riigiametniku pojana, lõpetas Tallinna linna poeglastegümnaasiumi 1923 ja Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna 1927, omandas 1930 mag. phil. astme Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. T. võttis osa Vabadussõjast. A-st 1928 on ta Tartu linnaarhivaar. T. on olnud tegev Akadeemilises Ajaloo-Seltsis, ms. juhatuse liikmena, ja eriti selle juurde kuuluvas ajaloo-oskussõnastiku komisjonis, ja Õpetatud Eesti Seltsis, viimases a-st 1930 mündikabineti konservaatorina. Ta on avaldanud kirjutisi ja lühiuurimusi Õp. E. S-i Aastaraamatuis, ajakirjus „Eesti Kirjandus", „Ajalooline Ajakiri", „Linnad ja Alevid", siis „Eesti entsüklopeedias", „Eesti biograafilises leksikonis", „Arhiivinduse käsiraamatus", koguteoses „Tartu" jm. T-i tähtsamaid töid on: „Tartu raekojad Poola ja Rootsi ajal", („Tartu" II, Tartu, 1934), „Das lederne Notgeld der Stadt Tartu" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1933, Tartu, 1935), „Die Streitigkeiten der Familie Stiernhielm mit der Stadt Tartu" (*ibid.* 1934, Tartu, 1936), „Müntide ja mõõtude areng Eestis" („Eesti majandusajalugu" I, Tartu, 1937), „Mündindus, rahandus ja mõõdundus" („Eesti ajalugu" II, Tartu, 1937), „Ehitusoludest ja tuletõrjendusest Tartus Rootsi ajal" („Tartu" V, Tartu, 1937) ja „Tartu vallutamine venelaste poolt 1656. aastal" („Tartu" VI, Tartu, 1939).

Isikl. saadud andmed. *O. L.*

TENNMANN, Eduard, usuteadlane, kiriku- ja haridustegelane, sünd. 17. VII 1878 vkj. Peterburis Viru-Jaagupist päritoleva masinameistri pojana, õppis seals. Jaani kirikukoolis, inglise koolis ja saksa Püha Katariina koolis; ta töötas kontoreis raamatupidajana ja korrespondendina, sooritas küpsuseksami 1905 ja õppis usuteadust Tartu ülikoolis 1905—10. Pidanud prooviaasta Viljandis, töötas ta 1911—17 Pärnu gümnaasiumides usu- ja eesti keele õpetajana, kaubanduskooli õpetajana ja 1915—17 viimase juhatajana, olles selle kõrval 1911—13 ka Pärnu Eliisabeti koguduse abiõpetaja. T. oli seltskondlikult tegev Peterburis Ev. Noortemeeste Seltsis ja Tartus, Pärnus ühinguis „Endla", Kooliselts, Rahvahariduse Selts ning esimehena Maailmasõja ajal Põhja-Balti Pärnu maakonnakomitees. A-il 1917—19 töötas ta õpetajana Tallinnas mitmes keskkoolis, 1919—23 Jüri koguduse ja 1923—31 Maarja-Magdaleena koguduse õpetajana, mis kohalt lahkus tülide tõttu. T. oli a-st 1919 Tartu ülikooli usuteaduskonnas dots. uskude ajaloo, usupsühholoogia ja usufilosoofia alal, 1926—36 prof-i kt. võrdleva usuteaduse alal ja valiti okt-s 1936 süstemaatilise usuteaduse korraliseks prof-ks; ta omandas 1931 usuteaduse doktori astme. A-st 1924 oli ta ka usuteaduskonna sekretär; surn. 19. XI 1936 ukj. Tartus. — Kirikutegelasena oli T. Eesti vaba rahvakiriku mõtte pooldaja; ta on pidanud ettekandeid ning kõnesid usu-, haridus-, isegi majanduslikkude küsimuste kohta ja avaldanud palju artikleid ajalehis samadelt aladelt. T. on töötanud ühtlasi rahvusvahelisis kiriklikes organisatsioones, olles ühingu „Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu" juhatuse liige ja selle liidu eesti rahvuskomitee sekretär, on esinenud ettekannetega selle liidu koosolekuil, samuti Baltimaade usuteadlaste konverentsidel ja usuloolaste konverentsil Lundis 1929. T-i töist mainitagu: „G. Teichmüllers Philosophie des Christentums" (*Acta* B XXII$_1$, Tartu, 1931; väitekiri), „G. Teichmüller'i kristluse filosoofia" („Usuteadusline Ajakiri" 1928—29, nr. 1, 3/4), „Präanimistilised motiivid Kalevipojas" (*ibid.* 1928, nr. 1, 2), „Kristlik Jumala mõiste" (*ibid.* 1930, nr. 2), „Psühhoanalüüs" (*ibid.* 1930, nr. 2), „Kirja seletamine" (*ibid.* 1932, nr. 3/4), „Maailma usundid" (Tartu, 1935), „Hinge surematus" (*ibid.*, 1935), „Üldine usundipsühholoogia" (*ibid.*, 1936), „Ekstaas ja müstika" (*ibid.*, 1936). Ta on avaldanud ka usuõpetuse raamatuid alg- ja keskkoolile: „Mooses ja prohvetid" (Tartu, 1921), „Kirik arenemiskäigul" I, II (Tall., 1920—23), „Tõusvale usule" I—II õppeaasta (Tartu, 1924), „Loovale usule" III—IV õp.-a., (*ibid.*, 1924—25), „Teadvale usule" V—VI õp.-a. (*ibid.*, 1926—27). Eraldi olgu mainitud majanduslikke küsimusi käsitlev brošüür „Rahavõimu saladused" (*ibid.*, 1931) ja posthuumselt ilmunud teos „Usk ja majandus" (*ibid.*, 1938).

Post. 1936, nr. 313, 314; „Usuteadusline Ajakiri" 1937, nr. 1/2; isikl. jm. saadud andmed. *J. K.*

TERVAPÄÄ, vt. **VUOLIJOKI.**

THOM, vt. **TOOM.**

THOMS, George, põllumajandusteadlane, sünd. 12. II 1843 vkj. Riias Šotist põlvnenud kaupmehe pojana, õppis 1864—67 Tartu ülikoolis põllumajandust, jätkas õpinguid Saksa ülikooles ja viibis 1868—71 Ameerikas; ta sai 1872 Riia polütehnikumi assistendiks, 1873 põllumajandusliku keemia- ja seemnekontrolljaama juhatajaks, a. hiljem dots-ks ja 1878 agrikultuurkeemia prof-ks. T. omandas Tartu ülikoolis 1888 magistri ja 1892 doktori astme; surn. 2. XI 1902 vkj. Riias. — T-i tähtsamaks uurimuseks on „Zur Wertschätzung der Ackererden auf naturwissenschaftlich-statistischer Grundlage" I—III (Riia, 1888—1900), põhjalik ja omal ajal sel alal ainulaadne teos, millesse on koondatud rikkalik statistiline ja analüütiline materjal Ida-Baltikumi lõunapoolse osa mullastiku kohta.

Alb. Acad. d. Polyt. (1912), lk. 723; Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum des Rigaschen Polytechnischen Instituts (1912), lk. XV. *A. N.*

THOMSON, Paul William, balti-saksa geoloog ja paleobotaanik, sünd. 22. XII 1891 vkj. Tallinnas kirikuõpetaja pojana, lõpetas Tallinna toomkooli 1910 ja Peterburi ülikooli mat.-loodusteaduskonna 1915; ta oli 1915—20 sõjateenistuses, 1920—21 lektor E. V. Sõjakoolis ja 1921—32 loodusloo õpetaja Tartu saksa gümnaasiumis. Omandanud 1927 dr. rer. nat. astme Riias, toimis ta a-st

1928 eradots-na (a-st 1938 dots-na) Tartu ülikoolis soogeoloogia ja paleobotaanika alal ja a-st 1932 ühtlasi õpetajana Tallinna saksa kooles ja Tallinna Provintsiaalmuuseumi peakorraldajana kuni ümberasumiseni Saksamaale 1939. — T. on töötanud peamiselt soogeoloogia ja metsade ajaloo selgitamise alal Eestis. Ta tähtsamaks tööks on „Die regionale Entwicklungsgeschichte der Wälder Estlands“ (*Acta* A XVII$_2$, 1929). Ka on T. avaldanud artikleid väljaandeis LUS-i Aruanded, „Loodus“, „Eesti Loodus“, „Beiträge zur Kunde Estlands“, „Botanisches Archiv“ (Königsberg), „Geologiska Föreningens i Stockholm Förhandlingar“ jm.

Isikl. saadud andmed. *A. L.*

TIEBE, Herrmann Friedrich, kirikuõpetaja, sünd. 16. X 1769 ukj. Saksamaal Osterode's Halberstadt'i lähedal, õppis Halle ülikoolis usuteadust, tuli 1791 Liivimaale ja omandas 1793 usuteaduse kandidaadi astme; ta oli a-st 1796 Liezeris'i (Lösern'i) khk. abiõpetaja ja 1798—1816 seals. õpetaja, teotses seejärel Saksamaal Halle lähedal ja Halles kooliõpetajana; surn. pärast 1832. a. — T. sai üldisemalt tuttavaks raamatutega „Lief- und Esthlands Ehrenrettung gegen Herrn Merkel und Petri“ (Halle, 1804) ja „Nachtrag zu Lief- und Esthlands Ehrenrettung oder die Todten Lieflands stehen gegen Herrn Merkel auf“ (*ibid.*, 1805), milledes ta kirgliku vaenuga tungib kallale eriti G. H. Merkel'ile, aga ka J. C. Petri'le (vt. neid). Ta arvustab nende poolt kirjutatud teoste nõrku kohti, esitab aga ise nagu aadli advokaat sageli väga naiivseid ja ekslikke andmeid, kujutades olukorda Eesti- ja Liivimaal talurahvale soodsana.

E. P. Körber, Kirchen und Prediger Nachrichten von Livland II (1814; käsikiri Õp. E. S-i raamatukogus); Napiersky, Pred.-Lex. IV (1852); Recke-Napiersky IV; Beise II (1861); E. Kirj. 1929, nr. 4 (O. Liiv); G. Merkel, Die Letten (1924; G. Wihgrabs'i eessõna). *O. L.*

TIEDEMANN, Oskar Leopold, merendustegelane, sünd. 19. VIII 1874 vkj. Virumaal Käsmus metsaülema pojana, omandas alghariduse Tallinnas, siirdus 18-aastasena merele ja õppis Käsmu merekoolis 1894—95; ta astus siis Odessas teenistusse vabatahtliku laevastiku laevadele, sooritas eksternina 1899 kaugesõidu tüürimehe eksami seals. ja 1901 kaugesõidu kapteni eksami Vladivostokis. Pärast ajutist mereteenistusest loobumist teenis T. üks a. Põhja Aurulaevanduse Seltsi ja seejärel Vene Vabatahtliku Aurulaevanduse Seltsi laevadel, kus sai kapteniks 1910. Ta võttis osa Vene-Jaapani sõjast, ms. ka Tsušima lahingust, vabatahtlikus laevastikus, oli hiljemini mitme suure ookeanilaeva kapten Kaug-Ida (Peterburi—Odessa—Vladivostokk) liinil jm. Omades suurt ning vaheldusrikast kapteni-praktikat, astus T. Eesti Vabariigi teenistusse ja sai kevadel 1919. a. sadamate inspektoriks, siis s. a. Sadamate Valitsuse ülemaks ning 1920. a. nimetatud asutise reorganiseerimise järel Mereasjanduse Peavalitsuse juhatajaks. T. loobus 1926 riigiteenistusest ja asus juhtima oma laevaäri, mis teotseb Tallinnas nime all „Käsmu laevaomanikud“. Ta on olnud juhtivalt tegev ka E. Laevaomanikkude Ühingus, Käsmu Kaubalaevastiku Meremeeste Seltsis (esimehena 1935—37) ja Kaubandus-Tööstuskoja laevasõidu sektsioonis.

„Vaba Maa“ 1934. nr. 204; „Laevandus ja Kalandus“ 1934, nr. 7/8; isikl. jm. saadud andmed. *A. G.*

TIELMAN HUBE (ka **Tilemann, Tieleman**), **Peter**, raamatuköitja ja raamatukaupleja XVII s., pärit Taanist, praegu Norras asuvast Trondheim'ist (lähemad eluloolised andmed puuduvad), võeti 1648 Tallinna kodanikuks; ta varustas Tallinnast raamatutega ka Tartut, Narvat, Nevanlinna ja Viiburit. Siirdunud 1651 Narva, kohustus ta sealsele raele muretsema raamatuid esmajoones õppiva noorsoo tarvis. T. omas ärilisi sidemeid mitte ainult Lüübeki raamatukauplejatega, vaid hankis kirjandust ka Lõuna-Saksa kirjastajailt otseteed. Et venelaste pealetungi (1656) tõttu oli kitsenenud T-i äritegevus Narvas, kus trükikoda pealegi puudus ja kus ta kirjastuslik tegevus oli piirdunud kooliraamatute ja juhukirjade väljaandmisega, asus ta 1658 Tallinna, mis oli jäänud ilma raamatuköitjata. 1665. a. peale ei esine enam Tallinnas T-i nime raamatuköitjate seas.

Fr. Puksoo, P. Tielman Hube, Buchhändler in Tallinn und Narva um die Mitte des XVII. Jahrhunderts (Õp. E. S-i *Liber Saecularis*, 1938). *F. P.*

TIESENHAUSEN, Heinrich Engelbrecht Magnus v., Liivimaa rüütelkonnategelane sünd. 14. V 1843 vkj. Lätimaal Inciems'i (Inzeem'i) mõisas, õppis Bērzaine (Birkenruh) eragümnaasiumis, 1862—65 õigusteadust Tartu ülikoolis, kus omandas 1866 cand. jur. astme, reisis 1866—68 Saksa- ja Prantsusmaal, Itaalias ja Hispaanias. A-il 1868—70 oli T. Liivimaa talurahva rentpanga sekretär, 1870—72 Riia II ringkonna kihelkonnakohtunik ja 1872—77 kreisikohtunik Riias; 1875 oli ta Liivimaa rüütelkonna kassasaadik, 1877—84 Riia-Volmari kreisisaadik, 1884—87 Liivimaa maanõunik, ühtlasi Liivimaa mõisade-krediitseltsi ülemdirektor ja 1887—1902 Liivimaa resideeriv maanõunik. Pärast seda toimis T. üle kümne aasta maanõunikkudekolleegiumi liikmena. A-l 1906 valiti T. Liivimaa suurmaaomanikkude poolt Vene riiginõukogu liikmeks, kellena ta teotses kuni 1912; surn. 18. X 1914 vkj. Riias. — T. püüdis säilitada Liivimaa omavalitsust ja autonoomseid õigusi, sulatada siinseid eri rahvusi ühiseks poliitiliseks rahvaks ja parandada senise maksusüsteemi tõttu halvenenud majanduslikku seisundit. 1870-ndail a-il T. tõusis Ernst v. Mensenkampf'i ja Max v. Oettingen'i kõrval balti-saksa reformipartei üheks juhtivaks isikuks. Nad püüdsid kohalikkude rahvaste koondamise teel tõhusalt võidelda venestamise vastu. Selleks esitas reformipartei eesotsas T-ga 1878. ja 1880. a. maapäeval uue provintsipõhikorra kava, mille põhjal sooviti kohalikke rahvaid tõmmata kaasa maa administratsiooni ja majanduselu juhtimisele; ent mõlemal korral kukkusid reformiettepanekud läbi. Nimetamisväärset edu ei olnud T-l ka 1882. a. maapäeval. Ta võttis Liivimaa rüütelkonna saadikuna osa Balti kongressist (1884, 1905). Apr-s 1895 algatas T. aadlikonvendis maamaksundusreformi küsimuse ja oli tegev vastavais komisjones a-il 1895, 1900 ja 1902. Samuti võttis ta osa 1906. a. maapäeva poolt vastuvõetud kirikuseaduse projekti koostamise tööst vastava komisjoni liikmena. T. teotses käsikäes mõjuka maamarssali F. Meyendorff'iga (vt. *Suppl.*). Viimase kõrval oli ta juhtivamaid tegelasi Liivimaa rüütelkonnas.

Alb. Livonorum (1908) ja Nachträge (1925); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I, II (1925, 1930); R. Wittram, Meinungskämpfe im baltischen Deutschtum der Reformepoche des 19. Jahrhunderts (Festschrift der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga zu ihrer Hundertjahrfeier am 6. Dezember 1934, ilm. 1934); N. Wolff, Livland's Landräte und Landmarschälle (1932). *L. K.*

TI(I)DO, vt. **DIDO.**

TIIDT, Jüri, kultuurtehnik, sünd. 14. I 1867 vkj. Pärnumaal Polli v. kooliõpetaja pojana, õppis kohalikus algkoolis, Karksi khk-koolis ja lõpetas 1886 Tartus F. A. W. Hollmann'i (vt.) juhatusel töötava vallakooliõpetajate seminari. T. toimis mõned aastad kooliõpetajana Pollis, õppis hiljemini kodumaa mõisades metsandust ja maaparandust ning omandas sel alal ühtlasi praktilise ettevalmistuse. A-st 1900 töötas T. kultuuritehnikuna Tartus Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi maakultuuribüroos ja asus 1911 Põhja-Liivimaa Põllumeeste Seltside Keskkoimkonna (pärastise P.-L. Põllutöö Keskseltsi) maaparanduse talituse teenistusse; selle juhatajana teotses ta enda surmani 22. II 1931 ukj. Tartus. — Oma otseste ülesannete sooritamise kõrval töötas T. kaua aastaid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi juhatuses, olles selle tegevamaid liikmeid. Ta on avaldanud rea kirjutisi oma erialalt põllumajanduslikes ajakirjus.

„Agronoomia" 1931, nr. 2, lk. 79; Pvl. 1931, nr. 54; Post. 1931, nr. 53, 54; „Kaja" 1931, nr. 46 jm. saadud andmed. *J. M-i.*

TIISMANN, Hans (ka **Hans I.**, s. o. **Hans Igavene**), misjonär, vaimulik kirjanik ja keeleuuendaja, sünd. 15. I 1829 vkj. Rapla khk-s endises Alu v. Tuisu talus, otsustas juba varases nooruses hakata misjonäriks, pidi aga rahapuudusel alguses olema mõisa teomees, apteegiteenija, toapoiss Tallinnas jm. Et välispassist nõuti tol ajal 500 rubla, sõjaväes teeninud isikud võisid aga saada passi tasuta, astus T. välispassi saamise eesmärgil Krimmi sõja ajal väeteenistusse, kuhu jäi kolmeks aastaks. Vabal ajal õppis ta saksa keelt, geograafiat, viiulimängu ja luges piiblit. Krimmi sõja järel õppis ta Šveitsis Krischona misjonikoolis, mille lõpetas 1861. T. toimis kahe a. kestel juutide misjo-

närina Palestiinas, kogus siis kodumaal vaimuliku sisuga raamatute müümise teel raha uueks misjoniretkeks ja teotses 1865—69 misjonärina Ida-Aafrikas gallade juures, kus seni ei olevat käinud ristiusu kuulutajaid. A-st 1869 oli ta kodukohas koolmeistriks ja a-st 1874(?) Lõuna-Ameerikas Santa Cruz'i saksa koloonias misjonäriks-õpetajaks. Siirdunud 1884 lõplikult kodumaale (Raplasse), suri ta seals. 5. I 1886 vkj. — T. oli möödunud sajandi eesti haritlaskonnas omapärasemaid isikuid. Ta tähtsaimad misjoniteosed on „Kuulumitooja ehk sõnumitooja Bethlehemast, meie Õnnistegija Jesuse Kristuse sündimise paigast . . ." (Tall., 1864, 2. tr. 1885) ja „Ahvrikamaa õis ehk ühe Ahvrikamaa Galla neitsi Pauliine Fathme õnsad elupäevad" (*ibid.*, 1882). Neis teoseis tuleb ilmekalt esile T-i tendents reformida kaasaegset eesti kirjakeelt. Peale paljude uute tuletiste ja liitsõnade on ta loonud ka ohtrasti täiesti kunstlikke sõnu, nagu *päilitama* 'lohutama', *millus* 'võit', *ranguma* 'olema, leiduma', *tobama* 'saabuma'. Et T-i keeleline uuendustöö piirdus vähekirjanduslikkude misjoniraamatutega, pole see suutnud avaldada mõju eesti keele arengule. Peale mitmete euroopa keelte tundis T. ka araabia ja suaheli keelt.

E. Kirj. 1937, nr. 6 (P. Ariste).
P. A.

TILEMANN, vt. TIELMAN HUBE.

*TOBIEN, **Alexander** v., balti-saksa ajaloolane ja majandusteadlane, suri 27. VII 1929 ukj. Riias. Ta ulatusliku teose „Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus" II osa ilmus posthuumselt Riias 1930.

BM 1929, nr. 7/8 (W. Wulffius); „Ajalooline Ajakiri" 1929, nr. 4 (H. Kruus). *T.*

*TOMBACH, **Aleksander Ferdinand** (pseud. **A. F. Kaljuvald**), majandustegelane ja kirjamees, oli E. Maapanga juhatuse liige pensionile siirdumiseni 1929. E. Maakrediitseltsi juhatuse liige oli ta 1932—35 ja Arveasjanduse Revidentide Ühingu esimees 1931—33 Tallinnas. E. Ü. S. „Põhjala" auvilistlane on ta a-st 1929. T-i tõlge W. Shakespeare'i „Taani prints Hamlet" ilmus 2. töödeldud trükis Tartus 1930.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*TONKMANN, **Kustas**, põllumees, oli IV ja samuti V Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas. Jäneda mõisa valitseja kohalt lahkus T. asjaajamises tekkinud korratuste tagajärjel a-l 1932.

Isikl. kogutud andmed. *T.*

TOOM (Thom), Art(h)ur Eduard Johannes, linnukaitsetegelane, sünd. 24. XII 1883 vkj. Saaremaal Pihtla v., lõpetas Kuressaare linnakooli ja on a-st 1906 (välja arvatud Maailmasõja aeg) Vilsandi tuletorniülem ja meteoroloogiajaama vaatleja. A-il 1909—14 olid T-i käes rendil Vaika saared, kus ta asutas 1909 merelindude esimese kaitsepaiga Eestis; seda on ta innukalt arendanud tänini nende, Tartu ülikooli bioloogiajaamale kuuluvate saarte tegeliku kaitse hooldajana. — Endised tühjad saared asustusid aja jooksul rikkalikult lindudega; neid loetakse praegu lindude rohkuselt ning liikide mitmekesiduselt Euroopas nimekamate linnusaarte hulka. T. asutas 1927 Vilsandi linnumuuseumi. A-st 1934 on ta Riia Loodusuurijate Seltsi ja a-st 1937 Washingtoni Geograafia Seltsi kirjavahetajaliige.

Alma Thom, Vilsandi linnuriik (1932); F. X. Zedtwitz, Vogelkinder der Waikariffe (1933); „Vaba Maa" 1934, nr. 3; Post. 1934, nr. 5 jm. saadud andmed. *M. H.*

TOOMARA (end. perekonnanimi kuni 1936 **Treilman**), **Oskar Eduard**, merendustegelane, sünd. 10. II 1881 vkj. Virumaal Tudulinnas põllumehe pojana, lõpetas Iisaku khk-kooli, Narva merekooli 1897 ja sooritas kaugesõidukapteni eksami 1905 Rostovis (Doni ääres); ta sõitis merel a-il 1897—1918 madrusena, tüürimehena ja kaptenina. Vene-Jaapani sõjast ning Maailmasõjast võttis T. osa mitmesuguste transportlaevade ja miinitraalerite komandörina. E. Vabadussõja alguses oli ta Tallinna sadama komandant, organiseeris hiljemini (1919) Sadamate Valitsuse (praeguse Veeteede Valitsuse) ning laevasõiduameti ja oli nende asutiste juhataja kuni 1922; seejärel on ta olnud a./s-i „Tallinna Laevaühisus" laevaosakonna juhataja ja a-st 1929 ühisuse direktor. — T. on tuntud agara tegelasena merenduse alal. Tema juhtimisel on „Tallinna Laevaühisus" laiendanud oma tegevust tõhusalt. Ta on olnud laevasõidu ja merekaubanduse edendamise seltsi „Laevandus" esimees

a-st 1919, rahvusvahelise laevaomanikkude organisatsiooni „The Baltic and International Maritime Conference" juhatuse liige a-st 1922. Kaubandus-Tööstuskoja laevasõidu sektsiooni esimees a-st 1927 ja Tallinna eramerekooli juhataja 1930—31. Ka oli ta ajakirja „Laevandus" vastutav toimetaja 1919—25 ning on avaldanud hulga artikleid merenduslikkude küsimuste kohta eriajakirjus, merenduse aastaraamatuis ja ajalehis.

„Laevandus ja Kalandus" 1931, nr. 1/2; Post. 1931, nr. 54; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); isikl. saadud andmed. *A. G.*

TOOMS, Anatol, statistik, sünd. 11. XII 1895 vkj. Viljandimaal Võisiku v. vallateenija pojana, lõpetas Riia vaimuliku seminari üldosa 1914 ja Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1928; ta teenis Maailmasõja ajal Vene sõjaväes ohvitserina, oli Podoolia kub-u statistikaosakonna juhataja 1917—20, organiseeris sel ajal sama kub-u statistikabüroo ja Ukraina põllutööministeeriumi statistikaosakonna. T. teostas Ukrainas uurimisi töötuse ja nakkushaiguste kohta, korraldas rahvaloenduse ja põllumajandusliku üleskirjutuse. A-l 1920—21 oli ta Moskvas Vene Statistika Keskvalitsuse osakonnajuhataja ja 1921 Moskva Eesti kontrollopteerimiskomisjoni statistiliste tööde juhataja; toimib a-st 1921 E. Riigi Statistika Keskbüroo abidirektorina ja väljaannete redaktorina. Vahepeal (1925—26) oli ta Rahvasteliidu Rahvusvahelise Tööbüroo teenistuses Genfis. — T-i asjatundlikul toimetusel on Riigi Statistika Keskbüroo ja Konjunktuurinstituudi väljaanded omandanud silmapaistva koha Eesti trükitoodete seas ning äratanud tähelepanu rahvusvahelises statistikute peres. Ta on a-st 1922 Royal Statistical Society (London) liige ja oli 1929—39 ka Eesti Tennisliidu esimees. T. on avaldanud teosed „Elumaksumus" (Tall., 1925), „Arvjoonised" (Tartu, 1931) ja hulga statistilise sisuga kirjutisi eriti rahvaloendamise ja valimiste alal ajakirjus „Eesti Statistika", „Konjunktuur", „Majandusteated" jt.

Isikl. saadud andmed. *H. R-n.*

***TOPMAN, August**, helikunstnik, on jätkanud viljakat muusikalist tegevust Tallinna konservatooriumi orelikl.assi prof-na ning kuni 1937. a. Jaani kiriku organistina. Ta on pidanud loenguid ka muusikaajaloo alal konservatooriumis ja 1929. a. kirikumuusika alal Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Suure populaarsuse on omandanud konservatooriumi oreliklassi muusikaühingu *Collegium Musicum'i* poolt korraldatud sisukad ja stiilsed muusikaliste ettekannete õhtud, kus T. on esinenud ettekantavate teoste kohta seletustega. Ka on T. olnud algusest (1931) peale ev. luteri usu konsistooriumi juures kirikumuusika sekretariaadi juhtivaks jõuks (ms. juhatuse esimeheks 1931—35), kellena ta on korraldanud ja arendanud luteri usu kiriku muusikalist külge ning olnud ka agenda muusikalise osa väljatöötajaid (1928—32). Konsistooriumi ilmlikuks assessoriks oli ta 1934—35, „Estonia" Muusika Osakonna (EMO) segakoori juhataja kuni 1924 ja Tallinna Meestelaulu Seltsi koori juhataja 1927—35. T-i toimetusel on ilmunud ka mitu valimikku laule: „Valik kodumaa laule" (Tall., 1936; koos H. Visnapuuga), „Teine valik kodumaa laule" (*ibid.*, 1937) ja „Kolmas valik kodumaa laule" (*ibid.*, 1938).

„Muusikaleht" 1932, nr. 5/6; A. K a s e m e t s, Eesti muusika arenemislugu (1937) jm. saadud andmed.

J. A.; T.

TORK, Juhan, kooli- ja haridustegelane, sünd. 5. X 1889 vkj. Tartus majaomaniku pojana, lõpetas Tartu linnakooli 1905, Valga linnakooli pedagoogilised kursused 1906, Tartu ülikooli 1914 cand. hist. astmega ja omandas keskkooli võimlemisõpetaja kutse 1916; ta täiendas end psühholoogia ja pedagoogika alal Leipzigis suvel 1921 ja Hamburgis suvel 1923 ning omandas dr. phil. astme Tartus 1939 väitekirjaga „Eesti laste intelligents" (käsikirjas). T. töötas algkooliõpetajana Tartus 1909—13, keskkooliõpetajana Troitskis, Daugavpilsis, Rakveres ja Tartus 1914—19, keskkooli- ja siis seminarijuhatajana Tartus 1919—32. Ühtaegu juhatas ta Tartu lasteaednikkude seminari 1920—27, õpetas pedagoogilisi aineid Tartu Naisühingu käsitöökoolis, Tartu Naisseltsi majapidamiskoolis 1925—27 ja „Pallase" kunstikoolis 1928—32; ta on olnud õppeülesandetäitja pedagoogika alal Tartu ülikoolis 1925—35 ja didaktilis-metoodilise seminari pedagoogikaharu juhataja a-st 1927. A-st 1932

toimib ta Tartu linna 15. algkooli juhatajana. — T. on olnud pedagoogiliselt tegev ka lektorina õpetajate suvekursusil, kongressidel, õpetajate- ja koolinõunikkude päevadel. Ta on võtnud osa Eesti Õpetajate Liidu tegevusest juhatuse liikmena 1919—20 ja a-st 1934, tööta-nud aktiivselt kaasa Tartu Õpetajate Seltsis, ms. esimehena a-st 1934, ja Akadeemilises Pedagoogika Seltsis abiesimehena a-st 1930. Vabahariduse alal on T. teotsenud Tartu Eesti Evangeeliumi Noortemeeste Seltsis 1906—15 (esimehena 1911—13; on selle järglase Tartu E. Noorsoo Seltsi auliige a-st 1939), E. Karskusseltside Kesktoimkonnas, Eesti Noorsoo Karskusliidus esimehena a-st 1935, ERM-s ja juhatajana Rakvere Rahvaülikoolis 1917—18. Ta oli „Postimehe" toimetuse liige 1912—14. T. on avaldanud brošüürid „Lugemise õpetamisest" (Tartu, 1923), „Seminaride kaitseks" (*ibid.*, 1925) ja „Kilde meie rahvusliku hariduse problemaatikast" (Tall., 1935), kirjutised ning tööd „Tartu I Õpetajate Seminar (saksa õppekeelega)" ja „Tartu seminar Eesti iseseisvuse päevil" (mõlemad teoses „Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928", Tartu, 1929), „Pilk kooliraamatu minevikku" (teoses „Raamatu osa Eesti arengus", Tartu, 1935), „Eesti pedagoogilise kirjanduse arengust" („Eesti Kool" 1939, nr. 6), „Matemaatika teste" II—VI klassile (Tartu, 1935—38; koos J. Kallak'uga), peale selle kirjutisi ajakirjas „Kasvatus", „Eesti Kool", „Kevadik" jm. Ta on toimetanud „Kooliõpetaja kalender-käsiraamatu" (Tartu, 1918), R. Vipper'i õpperaamatu tõlke „Uus aeg" (Tall., 1920—21) ja P. Põllu (vt. ka *Suppl.*) töö „Üldine kasvatusõpetus" (Tartu, 1932).

Isikl. saadud andmed. *J. Ks.*

TOTT, Cla(e)s, Rootsi riigitegelane ja sõjaväelane, sünd. 14. VIII 1630 Ekolsundis, õppis Upsala ülikoolis, tõsteti 1652 krahviseisusse, teenis mitmeil kõrgeil tsiviilkohtadel ja osutas Karl X Gustavi (vt.) aegseis sõdades andekust ka sõdurina. A-l 1661—62 oli T. Rootsi suursaadikuks Pariisis, ülendati 1665 feldmarssaliks, teotses 1665—72 Liivimaa kindralkubernerina ja a-st 1672 uuesti suursaadikuna Prantsusmaal; ta suri 15. VII 1674 Pariisis. — Kindralkuberneri ametis esines T. osava administraatorina. Riigi rahanduslikkude korratuste tõttu tuli tal võita eriti suuri raskusi kohalikkude garnisonide varustamisel. T-i poolt 1671. a. avaldatud uus maapolitseikorraldus reguleeris maaolusid administratiivselt küll endisest täpsemalt, süvendas aga vormiliselt kui ka sisuliselt sunnismaisust ja mõisnikkude võimu nende pärustalunikkude üle. See korraldus ei saavutanud täiel määral oma eesmärki ega tõkestanud täiesti talunikkude pagemist.

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor VIII (1934), lk. 341; H. Hofberg, Svenskt biografiskt handlexikon (1906); A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands (1928); C. Wittrock, Carl XI:s förmyndares finanspolitik I—V (1914—17); J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, Eesti rahva ajalugu, lk. 940 jj. *J. V.*

TRAKSMAA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Traksmann**), **August**, Vabadussõja tegelane ja sõjateadlane, sünd. 15. VIII 1893 vkj. Virumaal Rägavere v. Põlula mõisa kupja, pärastise põllumehe pojana, õppis Vihula ministeeriumikoolis, lõpetas Tartu õpetajateseminari 1912 ja oli 1912—14 Virumaal „Kalevipoja" seltsi algkooli (Salatse külas) juhataja. Lõpetanud 1915 Petrogradi 3. lipnikkudekooli, võttis ta Maailmasõjast osa Vene lääne-, Rumeenia ja edelarindel sept-st 1915 sept-ni 1917 ja sai kaks korda kergesti haavata. Eesti rahvusväkke astus ta nov-s 1918. Vabadussõjast võttis T. osa esialgu alamkapteni auastmes 5. jalaväepolgus, roodu- ja pataljoniülemana kuni 1920 Viru ja lõunarindel, oli siis sõjakoolis rooduülem 1920—23, õppis kõrgemas sõjakoolis 1923—26 ja Pariisis kõrgemas sõjakoolis 1928—30. Tallinnas Kindralstaabi VI osakonna ülem oli ta 1926—28 ning Kaitsevägede staabi VI osakonna ülem 1930—32. T. töötas Vabadussõja Ajaloo Komitees Vabadussõja ajaloo populaarteadusliku väljaande koostamisel 1932—34, oli siis 1. soomusrongirügemendi ülem 1934 ja 2. diviisi ülem Tartus 1934—36. A-l 1936—37 oli ta saadik Moskvas, seejärel kõrgem ametnik välisministeeriumis, 1938—39 Riigikaitselise Õpetuse Instituudi juhataja Tartu ülikoolis ja on alates okt-st 1939 sõjaministri 2. abi. Ka on ta olnud lektoriks sõjakoolis, kõrgemas sõjakoolis ja ajakirja „Sõdur" vastutavaks toimetajaks 1926—28 ning 1930—

—32. T. on kahe Vabadusristi kavaler; koloneliks ülendati ta 1930 ja kindralmajoriks 1939. T. on koostanud jalaväe-eeskirja ja lahingueeskirja projekti, Vabadussõja Ajaloo Komitee poolt väljaantava populaarteadusliku suurteose „Eesti Vabadussõda 1918—1920" I, II (Tall., 1937, 1939) esialgse käsikirja ning avaldanud teose „Lühike Vabadussõja ajalugu" (Tall., 1939) ja hulga artikleid ajakirjas „Sõdur".

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); T. teenistuskirjast Sõjavägede Staabis jm. saadud andmed.

G. S-o.

***TREFFNER, Konstantin Edmund**, koolitegelane, on jätkanud tegevust H. Treffner'i gümnaasiumi direktorina ja Tartu Keskkoolide ning Gümnaasiumide Juhatajate Kogu esimehena. T. oli riikliku küpsus- ja täienduseksamite komisjoni juhataja kuni 1934; ta on olnud ka Tartu skautide maleva vanem ja Eesti skautide peavanem (kuni 1923), ajakirja „Eesti Skaut" vastutav toimetaja 1921—30 ja „Tõusmed" vastutav toimetaja 1926—27.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

TREIBERG, vt. **TARVEL.**

TREILMAN, vt. **TOOMARA.**

TREUMANN, Madis, loomaarst ja seltskonnategelane, sünd. 6. XII 1855 vkj. Läänemaal Vigalas metsavahi pojana, õppis Tartu veterinaarinstituudis 1876—81, oli loomaarstiks Rakveres 1880—1906 ja ühtlasi Rakvere maakonna loomaarstiks 1889—1906, siis samas ametis Tallinnas, Lihulas, Teenuse mõisas ja Märjamaal 1906—20 ning Vigala jaoskonna loomaarstiks 1920—31; ta toimis ühtlasi õpetajana Vigala põllutöökoolis; surn. 22. VIII 1934 ukj. Vana-Vigalas. — T. oli Rakveres a-st 1882 E. Kirjameeste Seltsi usaldusmeheks ja rahva vanavara kogumistöö korraldajaks. Tulise rahvuslasena ja energilise tegelasena on T. võtnud elavalt osa Rakveres jm. seltskondlikust elust; ta oli 1907 EKS-i asutajaid. T. on esinenud kõnedega, avaldanud oma erialal palju populaarteaduslikke artikleid ajakirjus ja koostanud brošüürid ning raamatud: „Põllu väetaja" (Tartu, 1880), „Hobuse rauutamise õpetus" (*ibid.*, 1881), „Põrna põletik" (*ibid.*, 1886), „Loomade arstimise õpetus" (*ibid.*, 1891), „Hobuste kärnatõbe vastu" (Tall., 1922?) ja „Jahimeeste käsiraamat" (Tall., 1924).

И. Вальдманъ, Я. Неготинъ, Альбомъ имматрикулированныхъ въ Дерптскомъ, нынѣ Юрьевскомъ Ветеринарномъ Институтѣ 1848—1898 (1898); „Agronoomia" 1934, nr. 8 jm. saadud andmed. *H. K.*

TREUMUTH, vt. **LOONE.**

***TRIIK, Nikolai**, maalikunstnik, on a-st 1928 teotsenud kunstikool „Pallases" maaliateljee juhatajana ja lühemat aega ka graafikaõpetajana; ta nimetati kunstikultuuriliste teenete eest okt-s 1933 prof-ks ning valiti okt-s 1934 kunstiühing „Pallase" auliikmeks. 1939. a. lõpul siirdus T. pensionile. Oma töödega on T. osa võtnud mitmest kunstinäitusest kodumaal ja eesti kunsti tutvustusnäitusist välismail: Riias (1926 ja 1937), Helsingis (1929), Pariisis (1929), Lüübekis (1929), Kielis (1929), Königsbergis (1929), Berliinis (1930), Kölnis (1930), Kopenhaagenis (1930), Moskvas (1935), Kaunases (1937), Roomas, Budapestis ja Varssavis (1939). Ta teoste ülevaatenäitus korraldati dets-s 1934 Tallinnas ja jaan-s 1935 Tartus. T-i uuemas loomingus äratavad tähelepanu eeskätt arvukad eesti seltskonna- ja kultuuritegelaste portreejoonistused mitmesuguseis tehnikais. Neist joonistest, mis osutavad enamikus peent isiku karakteriseerimise võimet, on mainitavad kirjanik A. H. Tammsaare ja advokaat J. Sepa portree (mõlemad a-st 1927), J. Sisask'i, O. Lutsu, E. Hubel'i (kõik a-st 1928), pr. H. Hion'i (1929), prof. K. Schlossmann'i (1931) jt. portreed. Ta õliportreedest aga on mainitavad ovaalne „Autoportree" (1929), grupiportree „Pr. Sisask lastega" (1930), „V. Evald'i portree" (1935) ning „H. Martna portree" (1938). Alates 1929. a-st on T. omistanud jälle suuremat tähelepanu maastikumaalile, püüdes lihtsustatud vormis ja rahulikus, tasakaalustatud koloriidis kinnistada tüüpilist kodumaa looduses; seda laadi teoseist on väljapaistvamad kolm „Saaremaa rannamaastikku" (a-st 1929), „Männid" (1931), „Rutja rannamaastik" (1934), „Tartu vaade Emajõega" (1935) ja „Tartu motiiv" (1938). T-i looming on arvukate töödega esindatud Tallinna ja Tartu muuseumides; enamik ta töist on siirdunud aga erakätesse.

T-i teoste näituse kataloog (1935: koostanud Alfr. Vaga); H. Kom-

pus, T-i loomingu perioodid (Pvl. lisa „Kunst ja Kirjandus“ 1934, nr. 51); Alfr. Vaga, N. T. (1939).
V. Em.

*TRILLJÄRV, **Aleksander Harald**, näitleja, nimetati „Estonia“ kui kutselise teatri 25 a. juubeli puhul 1931. a. „Estonia“ teeneliseks näitlejaks; ta on a-st 1931 „Estonia“ Näitlejate Ühingu ja a-st 1936 Eesti Näitlejate Liidu auliige.
Isikl. saadud andmed. *E. H.*

TROSSMANN, vt. PALUSALU.

*TRUUSMANN (Trusmann), **Jüri**, tsensor ja seltskonnategelane, suri 2. VI 1930 ukj. Petseris.
F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts (1932); *idem*, Lisandeid Eesti Kirjameeste Seltsi ajaloole (1933); ülempiiskop Nikolai Leisman'ilt (Petseris) saadud andmed. *T.*

TŠUMIKOV, Aleksander Aleksandrovitš, vene linnaomavalitsustegelane ja ajalooharrastaja, sünd. 4. VII 1819 vkj. Tallinnas kaupmehe pojana, õppis keeleteadust Peterburi ülikoolis, oli Peterburis alul keelte, ajaloo ja pedagoogika õpetajaks, võttis ohvitserina osa Krimmi sõjast ja oli siis haridusministeeriumi teenistuses. Siirdunud 1870. a-il Tallinna, oli T. Vene linnaseaduse kehtimapaneku järel 1878—94 seal linnavolinikuks, esinedes eesti-vene opositsiooni juhtivaima ning sõnakaima jõuna ja sattudes ajuti teravasse vastuollu linnavolikogu saksa rahvusest enamikuga. Nähtavasti selle tõttu astus ta jaan-s 1894 linnavolikogust tagasi; surn. 19. III 1902 vkj. Tallinnas. — T. asutas 1857 vene kasvatusteadusliku ajakirja „Журналъ для Воспитанія“ (pärastise „Воспитаніе“) ja samuti vene pedagoogilise seltsi. Oma vaba aja, eriti vanaduspäevil, pühendas ta ajaloo, eeskätt Eesti-Vene suhete uurimisele Tallinna, Stokholmi ja Skokloster'i arhiivides. Moskva Keiserliku Ajaloo ja Muinsuste Seltsi tegevliikmena avaldas ta oma kirjutisi selle väljaandeis, näit. „Чтенія Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“, kui ka „Русскій Архивъ'is“ ja „Русская Старина's“. T-i töist on tuntum „Осада Ревеля (1570—1571) герцогомъ Магнусомъ, королемъ Ливонскимъ“ (Чтенія, 1891).
Энц. Сл. Брокг.-Ефр. (1903); Revalsche Ztg. 1902, nr. 66 ja 67; „Revaler Beobachter“ 1902, nr. 65; „Valgus“ 1902, nr. 12; H. Rosenthal, Kulturbestrebungen des estnischen Volkes (1912), lk. 254 jj.; „Ajalooline Ajakiri“ 1938, nr. 3 (H. Kruus); TLA-st, Kohtu- ja Siseministeeriumi Perekonnaseisuaktide Arhiivist jm. saadud andmed. *R. K-a.*

*TUGLAS (end. perekonnanimi kuni 1924 **Mihkelson**), **Friedebert**, kirjanik, tegi a. 1931 reisu Skandinaaviasse ja Kesk-Euroopasse ning 1939 Skandinaaviasse, on ühtlasi viibinud peaaegu igal suvel Soomes. A-st 1929 on T. olnud EKS-i, samuti a-il 1922—23, 1925—26, 1926—27, 1929—30 ja 1937—39 Eesti Kirjanikkude Liidu esimees ning a-st 1935 „Vanemuise“ seltsi juhatuse liige, 1935—38 Rahvuskultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu abiesimehi. A-st 1937 on ta Londoni PEN-klubi auliige. T. on avaldanud veel järgmised teosed: ilukirjanduse alal — romaani „Väike Illimar“ I, II (1937; 2. tr. I 1938, II 1939) ja „Felix Ormusson'i“ 3. tr. (1937), kogud varemini ilmunud novellidest „Valimik novelle“ (1935), „Kuldne rõngas“ (1936) ja „Kogutud novellid“ I, II (1939); kirjandus- ja kultuuriloo ning kriitika alal — essee „Karl Rumor“ (1930), uurimuse „Eesti Kirjameeste Selts“ (1932) ja „Lisandeid Eesti Kirjameeste Seltsi ajaloole“ (E. Kirj. 1933; ka äratrükina), „Lühike eesti kirjanduslugu“ (1934, 2. tr. 1936), „Kriitika“ III (1935) ja V—VIII (1936) ning „Kriitika“ I, II ja IV 2. tr. (1935); reisukirjeldised „Teekond Põhja-Afrika II: Alžeeria“ (1929) ja III: „Maroko“ (1930), „Ühe Norra reisi kroonika“ (1939; Anonymuse varjunime all) ja „Teekond Hispaania“ 3. tr. (1938) ning memuaarilise teose „Toompea vanglas“ (1930). T. on teotsenud viljakalt ka tõlkekirjanikuna, eestindades hulga teoseid eeskätt soome keelest, nagu Aino Kallase „Võõras veri“ (1922, 2. tr. kogus „Valge laev“ 1931; seals. on ilm. 2. trükis „Lahkuvate laevade linn“), „Barbara von Tisenhusen“ (1924) ja „Hundimõrsja“ (1929; mõlemad 2. trükis kogus „Surmav Eros“ 1938), „Reigi õpetaja“ (1928), „Katinka Rabe“ (1930), „Püha Jõe kättemaks“ (1932) ja „Tähelend“ 2. tr. (1929), J. Aho „Vaikne meri“ (1923), A. Kivi „Nõmmekingsepad“ (1934) ja „Seitse venda“ 2. tr. (1935), J. V. Lehtonen'i „Victor Hugo“ (1929), M. Jotuni „Argielu“

(1931), H. Holma ja V. Barthold'i „Muhamed ja islam" (1933), W. Söderhjelm'i „Itaalia renessanss" I (1933), E. Ståhlberg'i „Päikese tõusu poole" (1934), A. Anttila „Sissejuhatus uusaja kirjanduse peavooludesse" (1938) ja A. Tšehhov'i „Valik novelle" (1939; kõik eelmised teosed on ilmunud Tartus). T-e loomingust on tõlkes eriraamatuina ilmunud: soome keeles „Vilkkuva tuli" (1911; „Õhtu taevas"), „Kohtalo" (1919; „Saatus") ja „Viron kirjallisuuden historia" (1939); läti keeles „Vasaras nakts mīla" (1922; „Suveöö armastus"), „Popits un Huhū" (1922) ja „Pasaules malā" (1923; „Maailma lõpus"); esperanto keeles „Kvin noveloj" (1924; „Viis novelli"), „En la fino de la mondo" (1924; „Maailma lõpus") ja „Popi kaj Huhu" (1924); ungari keeles „Végzet" (1933; „Saatus"), saksa keeles „Am Rande der Welt" (1935) ja „Des Menschen Schatten" (1935); peale selle on ta üksikute tööde tõlkeid avaldatud veel mitmes keeles. — Romaan „Väike Illimar", mille T. avaldas rohkem kui kümme aastat kestnud vaikimise järel ilukirjanduse alal, tähistab võrrelduna tema varasemate impressionistlik-fantastiliste novellidega järsku pööret uusrealismi. See pooleldi autobiograafiline, mahult kõige ulatuslikum T-e ilukirjanduslik teos kujutab ühe passiivse, aravõitu, ent suure kujutlusvõimega varustatud eelkooliealise poisi, väikese Illimari elu ühe aasta jooksul Lõuna-Eesti mõisaolude taustal. Aga väikese Illimari isikusse kitsamalt puutuvate sündmuste ja tema siseelu jälgimisest tähtsamaks tõuseb kirjeldatavale mõisamiljööle iseloomulikkude tüüpide ning nähtuste vaatlus. Ühes T-e tagasipöördumisega tõelisest elust ammutatud tüüpide ja sündmuste juurde avaneb uuesti ta huumorisoon, mis oli talle omane „Hundi" kirjutamise paiku. Humoristlik ja ülemeelikult groteskne on ka T-e arhailiseks stiliseeritud reisukirjeldis „Ühe Norra reisi kroonika", mis on oma faktiliste andmete vähesusega tõelisest Norrast hoopis teist laadi teos kui varasem töö „Teekond Põhja-Afrika". Viimases nii nagu „Teekonnas Hispaaniasse" on taoteldud anda võimalikult tervikuline pilt kirjeldatava maa omapärast osalt isiklikkude kogemuste, osalt raamatuliste andmete najal. Hoopis agaramalt kui ilukirjanduse ja reisukirjeldusliku poolbelletristika alal on T. viimasel ajal teotsenud kirjanduskriitikuna ja kultuuriloolasena. Uuesti algatatud ja kahe aasta jooksul lõpule viidud kogutud „Kriitika" I—VIII sisaldab osalt küll varemini eri raamatuina avaldatud väljaannete uustrükke, pakub aga rohkesti niisugustki materjali, mis enne seda on ilmunud ainult ajakirjades või ajalehtedes. Esitades T-t endisest tasakaalukamana ja taltunumana täiendab see väljaanne mitmeti meie kujutlust T-st kui kriitikust. Selle suure ulatusega väljaande kõrval on essee „Karl Rumor" teatavaks lisandiks T-e sõbra K. Rumor-Asti (vt. ka *Suppl.* K. Ast) isiku ja toodangu selgitamisele. Samuti on võrdlemisi tagasihoidlikuks juhiks esimeste sammude astujaile eesti kirjandusega tutvumisel ta „Lühike eesti kirjanduslugu". T-e kriitilise uurimisinnu kõrgeimat saavutist tähistab kultuuriajalooline monograafia „Eesti Kirjameeste Selts", avar ülevaade ärkamisaegse vaimse kultuuri keskse organisatsiooni asutamisest, tegevusest ja likvideerimisest; seda kannab materjalide hoolikas kogumine ja läbitöötamine ja karakteriseerib nähtuste ning asjaosaliste isikute süvendatud psühholoogiline kujutamine.

A. Aspel, F. T. stilistina (E. Kirj. 1936, nr. 2); Kampmaa, Peaj. IV (1936); H. Paukson, F. T-e kriitikast (E. Kirj. 1936, nr. 2); „Looming" 1936, nr. 3 (A. Adson, A. Aspel, E. Hubel, A. Looring, A. Oras, E. V. Saks, J. Semper, G. Suits, A. Tassa, M. Under, O. Urgart); P. Viires, F. T. Elu ja looming (1937); isikl. saadud andmed. *O. U.*

TUNKELO (end. perekonnanimi kuni 1901 **Ekman**), **Eemil Aukusti**, Soome keeleteadlane, oli Helsingi ülikoolis soome keele alal adjunktprof-ks kuni 1933, on s. a-st olnud soome keele prof-ks. T. on Kotikielen Seura auliige a-st 1926, Akadeemilise Emakeele Seltsi auliige a-st 1937 ja Õp. E. S-i auliige a-st 1938. T. töist mainitagu veel „Pari balttilaisperäiseltä näyttavää suomen sanaa" (MSFOu, LVIII, 1928) ja „Maannimistä *Viro* ja *Vironmaa*" („Virittäjä" 1929).

Aikalaiskirja 1934 (1933) jm. saadud andmed. *T.*

TUPITS, Artur, poliitikategelane ja ajakirjanik, sünd. 26. IX 1892 vkj. Tartumaal Puurmani v. taluniku pojana,

õppis kohalikus Piknurme külakoolis, Põltsamaal Eesti Aleksandri linnakoolis 1903—05, Tartus H. Treffner'i gümnaasiumis 1906—12 ja a-st 1912 Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1925. a. Maailmasõja ajal 1916—17 töötas T. Tartus sõjapõgenejate korraldamise asutistes ja 1917 Tartu linnavalitsuses. Pikemat aega on ta teotsenud ajakirjanduse alal, olles „Maaliidu" vastutav toimetaja 1918—19, „Kaja" tegevtoimetaja 1920—21, vastutav toimetaja 1922—23 ja peatoimetaja 1924—35, „Uus Eesti" peatoimetaja 1935—37. T. oli I—V Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas ja toimis mitmel korral rühma esimehena. Riigikogu esindajana võttis ta osa Rahvusvahelise Parlamentide Uniooni konverentsidest Berliinis, Pariisis ja Bukarestis. A-l 1937 oli T. Rahvuskogu I koja liige ja sai 1938 Tartumaalt Riigivolikogu liikmeks uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde kandidaadina; ta on rahvarinde keskjuhatuse liige jaan-st 1938. Põllutööministriks on T. olnud riigivanem K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses nov-st 1932 maini 1933 ja riigihoidja K. Päts'i valitsuses sept-st 1937 apr-ni 1938, K. Eenpalu valitsuses maist 1938 okt-ni 1939 ja J. Uluotsa (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses alates okt-st 1939. Veebr-st sept-ni 1937 oli ta vastasutatud ühingu „Eesti Lihaeksport" juhatuse esimeheks, kellena teostas eksporttapamajade ja lihasaaduste ekspordi ümberkorraldamise. Ka on T. viimaseil a-il kaasa töötanud Isamaaliidus, ms. keskjuhatuse liikmena a-st 1937. Ta on toimetanud koguteose „Konstantin Päts" (Tall., 1934) ja avaldanud väiksema töö „Riigihoidja Konstantin Päts" (Tall., 1937; 2. tr. 1938 pealkirjaga „Konstantin Päts. Eesti riigi rajaja").

„Uus Eesti" 1938, nr. 127; Pvl. 1938, nr. 125; isikl. jm. saadud andmed.

T.

***TUURAND, Aleksander**, dekoraator, oli „Estonia" teatri dekoraatoriks enda vabasurmani 5. IX 1936 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1936, nr. 240; „Teater" 1936, nr. 6. *T.*

***TÕNISSON, Aleksander**, riigikaitse- ja omavalitsustegelane, oli I diviisi ülem a-st 1928, nov-st 1932 maini 1933 sõjaminister K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses, seejärel sept-ni 1933 uuesti I diviisi ülem, mis kohalt ta vabastati J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse poolt ja määrati sõjanõukogu liikmeks. Apr-s 1934 määrati T. Tartu linnapeaks ja dets-s 1939 Tallinna ülemlinnapeaks. Tartu linnapeana on T. pannud erilist rõhku linna heakorra parandamisele ning välimuse kaunistamisele. Nii on soetatud muruplatse, uusi kõnniteid ja puiestikke, korrastatud Emajõe kaldaid, ehitatud eeskujulik turuhoone, veetorn ja ka koolimaju. 1937. a. oli T. Rahvuskogu II koja liige ja selle juhatuse 1. abiesimees ning on a-st 1938 Riiginõukogu liige. Isamaaliidu keskjuhatuse liige ja Isamaaliidu Tartu linna komitee esimees on ta olnud a-st 1935 ja uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde keskjuhatuse liige a-st 1938. T. on olnud Vabariigi Ohvitseride Keskkogu esimees 1920 ja 1927—33 ja kuulunud ka Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatusse, olnud K. Päts'i 60a. sünnipäeva puhuks väljaantud koguteose komitee esimees 1933—34, Eesti-Soome Ühingu asutajaid ja esimees a-st 1937, Eesti-Belgia Ühingu abiesimees a-st 1934, Eesti-Läti Ühingu Tartu osakonna esimees a-st 1937, Vabadussõja Üleriikliku Mälestusmonumendi Püstitamise Tartu Komitee esimees a-st 1939 ja Vabadussõja Ajaloo Komitee juhatuse liige. Samuti on ta ms. Tartu E. Põllumeeste Seltsi (a-st 1936), „Vanemuise" seltsi (a-st 1935) ja Tartu Tuletõrje Ühingu (a-st 1939) auliige. T. on avaldanud ka mõningaid kirjutisi, näit. koguteoses „Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt" I, II (Tall., 1927, 1930). T. on E. Vabadusristi kavaler.

E. Vabadusristi Kavalerid (1935); Post. 1935, nr. 105; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

TÕNISSON, Georg, vt. AGORI.

TÕNISSON, Ilmar Hans, avalik ja üliõpilaskonnategelane, järgneva poeg, sünd. 26. I 1911 vkj. Tartus, õppis H. Treffner'i gümnaasiumis Tartus ja J. Vestholm'i gümnaasiumis Tallinnas, lõpetas viimase a. 1928; ta õppis s. a-st Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas filosoofiat ja ajalugu ning omandas mag. phil. astme tööga rahvuspsühholoogia uurimismeetodite üle a. 1936. Toiminud 1935—36 „Postimehe" toimetuse liikmena, töötas T. 1937—39 Kaubandus-Tööstuskoja ja Tartu ülikooli stipendiaadina Londoni ülikoolis sotsioloogia ja psühhotehnika alal. T. suri 10. X 1939

ukj. Tartus mõrvaohvrina. — T. võttis agaralt osa üliõpilaskondlikust tegevusest, ms. Üliõpilaskonna Edustuse abiesimehena 1931—32 ja esimehena 1932 ja 1935—36; ta algatas koguteose „Tartu üliõpilaskonna ajalugu" (Tartu, 1932; sisaldab ms. temalt kaks kirjutist Tartu üliõpilaskonna kohta a-il 1802—89 ja Eesti iseseisvusajal) väljaandmise mõtte, oli aktiivselt tegev rahvusliku ja omakultuuri propaganda, üliõpilaskonna omaabi ja akadeemilise haritlaskonna koondava organiseerimise alal. Rahvusliku keskerakonna peasekretärina 1932—33 Tallinnas võttis T. innukalt osa poliitilisest elust. T. on avaldanud veel „Rahvuse olu ja rahvuslus" (Eesti Üliõpilaste Seltsi album X; ka eribrošüürina, Tartu, 1934), „Rahvuspsühholoogia võimalustest" („Looming" 1935), „Eesti välispoliitika" („Akadeemia" 1937), peale selle kirjutisi „Üliõpilase käsiraamatus" (Tartu, 1931), „Üliõpilaslehes", „Akadeemias", „Postimehes" jm. T-lt on käsikirjas säilinud paar meetodi- ja kompositsioonikindlat uurimust üldise ajaloo, filosoofia ja sotsioloogia alal; neist jäi ulatuslikuna kavatsetud väitekiri ajaloolise kausaalsuse teooriast lõpule viimata.

Post. 1939, nr. 278 (P. Tarvel); „Akadeemia" 1939, nr. 5/6 (J. Ots); Õitsituled XVII (1939; J. K[itsberg]; „Üliõpilasleht" 1936, nr. 6 (E. K[ull]). *T.*

*TÕNISSON, Jaan, riigimees, ajakirjanik ja ühistegelane. — T. jõudis Lääne-Euroopast kodumaale tagasi 1919. a. märtsis (mitte veebr-s); ta oli välisministri kt. O. Strandman'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuses juunist nov-ni 1919. II Riigikogus loodi T-i juhtimisel rahvaerakonna, kristliku rahvaerakonna ja rahvusvabameelsete rühmadest demokraatlik blokk (1923—25). Ta on olnud ka IV ja V Riigikogu liige. Majanduskriisi tagajärjel ja sellest tingitud linna ja maa vahekorra teravnemise pinnal ühinesid T-i aktiivsel kaastööl okt-i lõpul 1931 rahvaerakonna ja kristliku rahvaerakonna riigikogurühmad, vastasnähtusena agraarrühmade ühinemisele. Ühendatud rahvaerakondade rühmaga liitusid jaan-s 1932 ka tööerakond ja majandusrühm ühiseks rahvuslikuks keskerakonna riigikogurühmaks; apr-s 1932 peetud kongressil viidi lõpule nende erakondade ühinemine rahvuslikuks keskerakonnaks, kelle liidriks oli algusest peale T. Välisministriks T. oli K. Päts'i valitsuses veebr-st 1931 veebr-ni 1932 ja J. Teemant'i (vt. neid ka *Suppl.*) valitsuses veebr-st juulini 1932. T. kui välisministri juhtimisel jõuti 1931. a. lõpul kokkuleppele nn. uussakslastega (147 rüütlimõisa-omanikuga, kes olid astunud Saksa riikkondsusse pärast Maaseaduse jõustumist) neilt võõrandatud mõisade eest tasu maksmise asjus. Mais 1932 sõlmiti Eesti ja Nõukogude-Vene vahel mittekallaletungileping. T. võttis ministriks oleku ajal Eesti delegatsiooni juhatajana osa Rahvasteliidu istungeist, kus esines ka kõnedega, ms. A. Briand'i poolt esitatud Euroopa ühendamise kava kohta. Juulist 1932 maini 1933 toimis T. V Riigikogu esimehena. Seoses käsiloleva Põhiseaduse muutmise aktsiooniga ja eriti võitlusega kroonikursi pärast lahkusid rahvuslikku keskerakonda kuuluvad ministrid A. Anderkopp ja H. Kukke (vt. neid *Suppl.*) apr-s 1933 K. Päts'i valitsusest, põhjendades endi lahkumist valitsuse positiivse majanduspoliitika puudumisega. Sellega esilekutsutud kriisi tagajärjel arenesid lahkhelid erakondade vahel Riigikogus suureks, mistõttu kujunesid ümber ka erakondade jõuvahekorrad. Mais 1933 moodustas T. riigivanemana uue valitsuse, kuhu kuulusid ministrid rahvuslikust keskerakonnast, asunikkude ja parteitute hulgast. Asunikkude tõmbamisega T-i valitsuse pooldajaks lõhenes ühendatud põllumeestekogude ja asunikkude koondis uuesti kaheks iseseisvaks erakonnaks. Vastasrinna obstruktsiooni tõttu ei saanud valitsus esineda deklaratsiooniga Riigikogus ja pidi leppima töökava avaldamisega ajakirjanduses. Juba naelsterlingi kullaaluselt nihkumise (sügisel 1931) järel oli Eestis kerkinud päevakorrale vääringupoliitika, mis arenes pinguldunud võitluseks K. Päts'i, J. Teemant'i ja eriti K. Eenpalu (vt. ka *Suppl.*) valitsuse ajal krooni senise kursi hoidjate ja selle langetajate vahel. Rahvaerakonnas, kus kroonikursi hoidmist pooldati veel 1932, mil langetajail oli enamus ainult asunikkude hulgas, teostus majanduskriisi survel vääringupoliitika suhtes pööre 1933. a. alguses. T-i valitsusel tuli tööle asumisel pöörata suuremat tähelepanu propagandale Põhiseaduse muutmise eelnõu kasuks. Põhiseaduse parandamist presidendiinstituudi loomise suunas oli T. juba varemini tarvilikuks pidanud. 1923. a. arutati

rahvaerakonnas Põhiseaduse muutmise küsimust, III Riigikogu valimiste puhul (1926. a.) käsiteldi Põhiseaduse muutmist tõsisemalt ja märtsis 1929 peetud rahvaerakonna kongressil, kus T. esines selle kohta ettekandega, võeti Põhiseaduse muutmine täies ulatuses päevakorda ning erakonna kavasse ühe peamise punktina. Rahvaerakonna kava esitati Riigikogule 1930. a. alguses; see sai koos K. Päts'i eestvõttel põllumeestekogude poolt varemini koostatud kavaga aluseks Riigikogus väljatöötatud eelnõule. Et see lükati K. Eenpalu valitsuse ajal rahvahääletusel tagasi, tuli T-i valitsusel teha teise Põhiseaduse-eelnõu läbiviimiseks suuri pingutusi. Kui juuni alguses 1933. a. Tartus „Vanemuises" peetud T-i kõnekoosolekul pandi vabadussõjalaste poliitilise liikumise (vt. *Suppl.* A. Sirk) elementide poolt riigivanema vastu toime vaenulik akt, kuulutati Tartu linnas ja maakonnas välja kaitseseisukord ning Tartumaa Vabadussõjalaste Liit suleti. 10.—12. juunini 1933. a. korraldatud rahvahääletusel lükati aga Põhiseaduse muutmise eelnõu suure enamusega tagasi (poolt 161 595 ja vastu 333 107 häält). Tekkinud seisukorras süvenes sisepoliitiline kriis märksa. 27. juunil hindas Riigikogu T-i ettepanekul väikese hääleenamusega krooni väärtuse 35% madalamaks. See rahvamajanduse huvides tehtud ja hiljemini õigustatuks osutunud julge otsus tekitas aga rahva meeleolus kõrget lainetust. Viimast suurendas veelgi juuni lõpul miiniristleja „Lennuki" ja „Vambola" müümine Peruule 410 000 kulddollari eest. Kuigi müük oli otstarbekohane ja kokkukõlas Eesti merejõudude väljaarendamise uue programmiga, kasutati tehingut elavaks valitsusevastaseks propagandaks. Aug-s 1933 esitasid 15 000 kodanikku petitsiooni sõjalaevade müügi tühistamiseks. Rahva hulgas levinud kahtlustuste selgitamiseks hiljemini kohtu alla antud müümise vastutavad juhid, sõjaminister A. Kerem ja sõjavägede staabi ülem J. Tõrvand (vt. neid ka *Suppl.*), mõisteti õigeks.. Käsikäes vabadussõjalaste demokraatiavaenuliku massiliikumise tõusuga ja hooguvõtva võitlusega rahvahääletusele tuleva, E. Vabadussõjalaste Keskliidu poolt esitatud autoritaarset laadi Põhiseaduse muutmise eelnõu ümber arenes laiades hulkades käärimine. Demokraatia kaitseks ja riigielu rahuliku arenemiskäigu kindlustamiseks pani T-i valitsus 11. aug-l 1933 kehtima kaitseseisukorra kogu riigis. E. Vabadussõjalaste Keskliit ühes ta haruorganisatsioonidega ja kõik teisedki sõjaväelise iseloomuga parteiorganisatsioonid (E. Noorsotsialistlik Liit, Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei võimlemisrühmad jt.) suleti. Samuti piirati koosolekute ja ühingute vabadust ning seati sisse eeltsensuur, millele suur osa ajakirjandust reageeris boikotiga valitsuse vastu. Sisekaitseülemaks määrati kindralmajor G. Jonson (vt. ka *Suppl.*). Aug-s 1933 üritasid vabadussõjalased kaotada kaitseseisukorda rahvaalgatuse korras, kuid sellele algatusele ei antud käiku. A. Piibu (vt. ka *Suppl.*) poolt päevakorda tõstetud kava Põhiseaduse muutmiseks ilma rahvahääletuseta jäeti peatselt kõrvale. Riigikogu otsustas tõsta rahvahääletuse kvoorumit 30%-lt 50%-le, et vältida E. Vabadussõjalaste Keskliidu kava vastuvõtmist väikesearvulise ning juhuslikku laadi enamusega. Tehtud otsus pidi vähendama demokraatiavastase aktsiooni edu; kuid teiselt poolt soodustas see vabadussõjalaste valimatut kihundust. 14.—16. okt. 1933 korraldatud rahvahääletusel võeti vabadussõjalaste eelnõu vastu rõhuva enamusega (poolt 416 878 ja vastu 156 894 häält). Vahepeal oli ka rahvuslik keskerakond lõhenenud. Majandusrühm, kes ei pooldanud krooni devalveerimist, lõi enda uuesti iseseisvaks. Osa endise tööerakonna ja rahvaerakonna tegelasi, kes ei nõustunud valitsuse majanduspoliitikaga ja kaitseseisukorra väljakuulutamisega, eesotsas K. Kornel'i, J. Kuke ja L. Sepaga (vt. neid ka *Suppl.*), tegid katse uue erakonna „Uuendusliidu" asutamiseks. Teostanud T-le omase energiaga ning julgusega pöördelist poliitikat majandusalal ja astunud demokraatliku korra kaitseks erakordseid samme, mida aga ei arendatud kõigi võimalikkude konsekventsideni, seisis T-i valitsus vastamisi rahva enamusega. Selles olukorras Vabariigi Valitsus kaotas kaitseseisukorra, lõpetas eeltsensuuri ja pidi lahkuma s. a. okt-s ametist, jättes enda järglasele, K. Päts'i valitsusele rohkesti kogemusi vabadussõjalaste rahvaliikumise suhtes. Sisepoliitika suuna määramisel etendas 1933. a. tähelepandavat osa ka T-i poeg Ilmar T. (vt. *Suppl.*), kes oli sel ajal rahvusliku keskerakonna peasekretäriks. Riigivanemana võttis T. juunis 1933 X üldlaulupeo ajal vastu

külaskäigul viibiva Läti presidendi A. Kviesis'e ja külastas s. a. aug-s Soome presidenti P. E. Svinhufvud'i. Valitsusest lahkumise järel tõmbus T. poliitiliselt lavalt tagasi. Pärast K. Päts'i valitsuse poolt 12. märtsil 1934. a. teostatud pööret on T. olnud demokraatliku opositsiooni juhtivaks tegelaseks; see on riigikriisist tingitud vaikiva oleku tõttu saanud end avaldada väga piiratud kujul. T. esitas koos kolme teise endise riigivanemaga (J. Kuke, A. Piibu ja J. Teemant'iga) okt-i lõpul 1936 riigivanemale märgukirja, kus käsiteldi poliitilisi küsimusi seoses Rahvuskogu valimistega. Et esitatud soovid ei leidnud täitmist, jäi T. Rahvuskogu I koja valimistest eemale ega nõustunud hiljemini osa võtma ka Rahvuskogu II koja tööst. 1938. a. valiti ta Tartu valimisringkonna kandidaadina väljaspool uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinnet suure enamusega Riigivolikogu liikmeks, kellena ta on juhtinud väikesearvulise demokraatliku rühmitise tegevust. Vahepeal jätkas T. tööd „Postimehe" (selle omanikuks oli ta kuni a. 1930) peatoimetajana, mis kohalt ja üldse „Postimehe" toimetusest ta sunniti lahkuma juulis 1935, kui „Postimees" pandi sekvestri alla ja võeti valitsuse suuna pooldajate kätte. A-il 1936—39 tegi T. korduvalt tagajärjetuid katseid saavutada luba uue ajalehe väljaandmiseks. A-il 1935—39 oli ta ühistegevuse prof-ks Ühistegelise Liidu poolt ülalpeetud eraõppekohal Tartu ülikooli majandusteaduskonnas. T. on Eesti-Rootsi Ühingu esimeheks a-st 1933, Eesti-Briti Ühingu esimeheks a-st 1932 ja võtnud osa veel mitme organisatsiooni tegevusest. Ta on asutise „Rahvusvaheline Instituut Ühistegevuse Uurimiseks" liige a-st 1936, Eesti Üliõpilaste Seltsi auvilistlane a-st 1921, Tartu Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu (a-st 1928), EKS-i (a-st 1929), E. Ajakirjanikkude Liidu (a-st 1930; sealt ta aga lahkus 1933. a. sündmuste järel), E. Karskusliidu (a-st 1931), „Vanemuise" seltsi (a-st 1922), Viljandi „Koidu" seltsi, Tartu E. Põllumeeste Seltsi, Tartu Meeslaulu Seltsi ja paljude teiste organisatsioonide auliige ning Tartu linna aukodanik (a-st 1939). Viimaseil a-il on T-i ja ta perekonda tabanud rasked löögid ta poegade Lembit Reinu surma (1934) ja Ilmar Hansu mõrvamise (1939) kujul. T-i sulest ilmunud kirjutistest mainitagu veel „Das Genossenschaftswesen in Eesti 1925—1935" (*Fenno-Ugrica* V, B, Tall., 1936), „Esimese Eesti põllumajandusliku ostuühisuse asutamisest" (koguteoses „Ühistu" I, Tartu, 1937) ja „Autonoomialt — iseseisvusele" (koguteoses „Vabaduse tulekul" I, Tartu, 1938).

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); koguteos: J. T. töös ja võitluses (1938); V. Zinghaus, Führende Köpfe der Baltischen Staaten (1938); Post. 1938, nr. 346 jj.; Pvl. 1938, nr. 347 jj.; „Uus Eesti" 1938, nr. 351; E. Kirj. 1938, nr. 12 (A. Saareste, J. Roos); „Looming" 1938, nr. 10 (J. Roos); „Eesti Kool" 1939, nr. 1 (J. Roos); „Varamu" 1938, nr. 10 (M. Päss); „Nädal Pildis" 1938, nr. 24 (P. Tarvel); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***TÕRVAND, Juhan**, riigikaitse tegelane, oli Sõjavägede Staabi ülemaks sellelt kohalt vabastamiseni märtsis 1934 ja Riigikogu poolt kohtu kätte andmiseni seoses sõjalaevade müügiga Peruule J. Tõnisson'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse ajal, suvel 1933. Dets-s 1934 mõisteti T. Riigikohtus kohtulikult õigeks. Sõjavägede Staabi ülemana oli T. innukalt tegev Eesti sõjaväe arendamisel riigi kandejõu ja lühendatud sundteenistusaja kohaselt; ta oli õhuasjanduse ja gaasikaitse organiseerimise algatajaid, võttis lektorina osa tööst kõrgemas sõjakoolis ja kuulus veebr-s 1933 asutatud Riigikaitse Nõukogusse. Jaan-s 1935 vabastati T. sõjaväeteenistusest. Ühenduses A. Sirk'i (vt. *Suppl.*) poolt juhitud 1935. a. 8. dets-i vapside mässukavatsusega vangistati T. ja mõisteti sõjaringkonnakohtu poolt mais 1936 15 a-ks sunnitööle; karistusest vabanes ta riigihoidja K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) otsusega armuandmise korras dets-s 1937. T. on olnud spordiselts „Kalevi" esimees 1927—34, „Eesti entsüklopeedia" sõjanduse osakonna toimetaja dets-ni 1935 ja tegev ka ajakirjanduse alal „Vaba Maa", hiljemini „Rahvalehe" kaastöölisena.

„Sõdur" 1933, nr. 47; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

TÖRNE, Gottfried, balti-saksa genealoog, sünd. 1. VI 1854 vkj. Peterburis kirikuõpetaja pojana, õppis mõnda aega Pärnu ja Kuressaare gümnaasiumis, oli 1881—1913 Tallinna linnaarhiivi teenistuses; surn. 20. II 1918 ukj. Tallinnas.

— T. teostas genealoogilisi uurimisi Tallinnas jm. Põhja-Eestis ning pidas omal alal välismaadega laialdast kirjavahetust. Tema nimetamisväärne genealoogiline erakogu kuulub Eestimaa Kirjandusliku Ühingu genealoogiasektsioonile Tallinnas. T. oli ka Berliini genealoogia, vapinduse ja pitsati-uurimise ühingu „Herold" kirjavahetajaliige.

Eestimaa Kirjandusliku Ühingu genealoogiasektsioonilt saadud andmed.

J. O.

***TÜRK, Eduard**, näitleja, on olnud näitlejaks „Vanemuises" Tartus kuni 1935 ja s. a-st Draamastuudios, praeguses Eesti Draamateatris Tallinnas. Enesetäiendamise otstarbel viibis T. a. 1924 ja 1928 Saksamaal ja a. 1933 Nõukogude-Venes. Peale otsese töö on ta juhatanud E. Haridusliidu ülesandel mitmeid näitejuhtide ning maanäitlejate kursusi ja ÜENÜ poolt korraldatud vabaõhuetendusi. Ka on T. olnud tegev Kultuurkapitali Näitekunsti Sihtkapitali valitsuses ja E. Näitlejate Liidu juhatuses.

Brošüür: Näitekunstnik Eduard Türk 50 aastane, 30 aastat laval, 20 aastat lavastaja (1938); „Teater" 1938, nr. 3.

T.

TYNNI, Kaapre (Gabriel), Ingeri haridus-, poliitika- ja E. Vabadussõja tegelane, sünd. 26. X 1877 vkj. Peterburi kub-s Ingerimaal Kolpinos, lõpetas Kolpino õpetajateseminari, Peterburi õpetajateinstituudi, Lappeenranta (Soomes) kogukonnakooli eksternina ja Helsingi ülikooli filosoofiateaduskonna filosoofia kandidaadina (1917). T. oli õpetaja 1900—11 Peterburi soome koolides, a-st 1907 ühtlasi Peterburi rootsi progümnaasiumis, 1913—17 Helsingi kaupmeeste kaubanduskoolis ja a-l 1917 Kolpino õpetajateseminari juhataja. Ta oli tegev 1906 ajalehe „Uus Ingeri" toimetuses ja 1907—10 „Neva" peatoimetajana. Ka võttis ta 1908—18 osa omavalitsustegevusest semstvos. Apr-s 1917 esitas T. 1. Ingeri rahvaesindajate kongressile kava Ingeri koolide soomestamise kohta. Sama a. sügisel valiti ta Ingeri Rahvavolikogu esimeheks. A-l 1917—18 oli T. kaastegev mitme Ingeri haridus-, ühistegelise ja noorsoo-organisatsiooni ellukutsumisel. Ta koostas 1919 Ingeri Ajutise Valitsuskomitee (Ajutise Valitsuse) ülesandel memorandumi Ingeri autonoomia kohta, mille andis edasi Pariisi rahukonverentsile J. Poska (vt.). Mais 1919 määrati T. Ingeri Ajutise Valitsuse esindajaks Eestisse; ta võttis väga energiliselt osa Eesti ja Ingeri Ajutise Valitsuse vahel 26. III 1919 ukj. sõlmitud lepingu põhjal moodustatud, ingerlasist koosneva ja Eesti sõjavägede ülemjuhatajale alluva väeühiku — Ingeri pataljoni (rügemendi) — formeerimisest; selle ülemaks sai ta vend kapten Aleksander Tynni (surn. 1919). Kokkuleppel Eesti ülemjuhatajaga kuulusid T. kompetentsi Ingeris rinde tagala tsiviilvalitsemise asjad, samuti ka Ingeri pataljonisse puutuvad küsimused. Ta oli ka nimetatud väeosa esindajaks komisjonis, kelle ülesandeks oli lahendada konflikte Loode-armee juhataja N. N. Judenitš'iga (vt. ka *Suppl.*). Ka toimis T. esimehena sügisel 1919 asutatud Lääne-Ingeri Toimkonnas. Soome ja Nõukogude-Vene vahelistel rahuläbirääkimistel sügisel 1920 saatkonna koosseisu kuuluv T. esitas memorandumi Ingeri kultuurautonoomia asjus N.-Venes ja sõjast osavõtnud ingerlaste amnesteerimise kohta; selle tagajärjel ingerlaste kultuurilised nõuded leidsid piiratud kujul tunnustamist 14. X 1920 ukj. sõlmitud Soome ja N.-Vene vahelises rahulepingus. Pärast E. Vabadussõda on T. teotsenud Ingeri Toimkonna (end. Valitsuskomitee) esindajana ja liikmena Soomes. T. on Ingeri Liidu juhatuse liige. Ingerlaste tagakiusamise puhul N.-Venes 1931 õhutas ta Soome seltskonnas protestimeeleolu, mis ms. väljendus ajakirjanduses avaldatud, samuti Ingeri Toimkonna enda poolt Lääne-Euroopa riikide ees esitatud protestides; see aktsioon põhjustas Soome ja N.-Vene vahekorras terava pinge. A-l 1931 T. poolt Kesk- ja Lääne-Euroopasse teostatud kahe propagandareisu üheks tulemuseks oli Ingeri küsimuse tõusetamine Inglise parlamendis ja protestide avaldamine Inglise ja Prantsuse ajakirjanduses.

Isikl. ja sõjaministeeriumi arhiivist saadud andmed.

O. K.

U.

*UESSON, Anton, omavalitsustegelane, insener, on olnud Tallinna linnapea kuni 1934, abilinnapea 1934—38, ühtlasi linna majandus- ja rahandusosakonna juhataja a-st 1934. Uue Linnaseaduse kehtimahakkamisest (mais 1938) peale on U. Tallinna linnapeaks (ülemlinnapea kõrval); samuti on ta kogu aeg olnud Tallinna linnavolikogu liikmeks. Viimaseil a-il on U-i kaasjuhtimisel intensiivselt jätkatud Tallinna linna kavakohast väljaarendamist ning on ms. ehitatud Härjapea kollektor, Pirita tee, kesklinna ümber kulgev roheline vööde, koolimaju, laste- ja vanadekodusid, haiglaid jne. U. on olnud I Riigikogu liige tööerakonna rühmas 1920—22, Rahvuskogu I koja liige Tallinna valimisringkonnast 1937. a. ja Riiginõukogu liige linnaomavalitsuste esindajana a-st 1938, kuuludes s. a-st uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde keskjuhatuse koosseisu. Kirjastus-osaühingu „Vaba Maa“ ja E. Linnadeliidu juhatuse esimehena ning Balti riikide linnade liitude komitee liikmena on ta teotsenud tänini. Tallinna Ajaloo Seltsi esimees on U. selle asutamisest a. 1933 peale, Insenerikoja esimees a-st 1935, Isamaaliidu keskjuhatuse abiesimehi ja Tallinna komitee esimees a-st 1935, Allveelaevastiku Sihtkapitali komitee juhatuse esimees a-st 1933, sanatoorium „Kloostrimetsa“ direktooriumi esimees a-st 1924, Tallinna Vabatahtliku Kodanliku Õhukaitse Ühingu esimees a-st 1937 ja Noorte Kotkaste Tallinna Maleva vanem a-st 1930. Ka on U. olnud aktiivselt tegev Balti rahvaste lähendamiseks asutatud organisatsioonides — Eesti-Leedu Ühingus asutajaliikmena ja esimehena a-st 1931, Eesti-Läti Ühingus ja Balti riikide (Eesti-Läti-Leedu) sõprusühingute koostööbüroos juhatuse liikmena, peale selle Eesti-Rootsi Ühingus ja Eesti-Tšehhoslovakkia Ühingus juhatuse liikmena. Ms. on U. Tallinna Meestelaulu Seltsi (a-st 1929), Tallinna Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu (a-st 1932) ja Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi (a-st 1939) auliige.

„Rahvaleht“ 1939, nr. 10, 11; Pvl. 1939, nr. 12; „Uus Eesti“ 1939, nr. 11 ja isikl. saadud andmed. *T.*

UEXKÜLL VON GÜLDENBAND(T), Alexander Karl Abraham, parun, Liivimaa kuberner, sünd. 20. II 1840 vkj. Peterburis ohvitseri pojana, lõpetas 1860 keiserliku õigusteadusekooli seals. ja õppis paar a. Saksa ülikooles; ta sai 1862 kohtuministeeriumi III departemangu, järgmisel a-l senati ja 1868 senati ülemprokuröri kantselei ametnikuks. Töötanud mitmes ametiasutises, oli ta 1872—74 Liivimaa asekuberner ning 1874—82 Liivimaa kuberner. A-l 1888 sai U. senaatoriks ja toimis 1891—96 ev. luteri usu kindralkonsistooriumi presidendina, 1896—99 siseministri abina ja a-st 1900 riiginõukogu liikmena; surn. 10. VII 1912 vkj. Peterburis. — Liivimaa kubernerina suhtus U. eesti ja läti rahvuslikku liikumisse sallivalt. 1870-ndate a-te lõpul ja 1880-ndate a-te alguses, mil C. R. Jakobson'i (vt.) tegevus tõi eesti rahvuspoliitilisse võitlusse erilise hoo, suunas ärevusse sattunud Liivimaa rüütelkond oma vastulöögid eriti eesti rahvusliku trükisõna („Sakala“, „Tartu Eesti Seitungi“ jt.) vastu. Paluti kuberneril ära keelata ka vallavanemate konverentsid ja uute eesti ja läti seltside asutamine ning võtta seniste seltside tegevus politsei kindlama valve alla. Et U. ei võtnud tarvitusele ettepandud survevahendeid eesti ja läti rahvusliku liikumise pidurdamiseks, tõstis rüütelkond 1881 tema peale siseministri ja keisri juures kaebuse, mis mõjus kaasa ta lahkumiseks kuberneri kohalt. U-i kuberneriks oleku ajal algas N. A. Manassein'i (vt.) revisjon ja pandi 1877. a. Baltimail kehtima ka Vene linnaseadus.

U-i teenistusleht ERKA-s; Geneal. Handb., Estland I, 7/8 [1936?], lk. 505; H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—1883. a. („Looming“ 1929, nr. 4); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925); Revalsche Ztg. 1912, nr. 159 j. *L. K.*

*UIBOPUU, Arthur, majandustegelane, oli „A./S. Tallinna Krediitpanga“ direktoriks enda surmani 2. IV 1930 ukj. Tallinnas.

Pvl. 1930, nr. 93.

ULRICH, Wilhelm Otto Kornelius Alexander v., Eestimaa kuberner, sünd. 19. X 1810 vkj. Tartumaal Vaimastvere mõisas aadliku pojana, õppis Tartu gümnaasiumis ja 1825—31 Peterburis sõjaväeinseneride koolis, mille kursuse

lõpetas insener-alamleitnandina; ta teenis seejärel Poolamaal, oli 1839—44 kindralkortermeister Friedrich v. Berg'i adjutandiks, võttis osa a-il 1844 ja 1845 sõjategevusest Kaukaasias ning a-l 1849 Vene sõjaväelisest ekspeditsioonist Ungari vabadusvõitlejate vastu. Toiminud a-st 1845 kindralstaabi teenistuses, oli U. 1855—58 riigimaade mõõtmise inspektor ja ülendati 1856 kindralmajoriks; 1858. a. lõpul määrati ta Eestimaa kuberneri kt. ja järgmisel a. Eestimaa kuberneriks, mis kohale ta jäi 1868. a. sügiseni. U. ülendati 1864 kindralleitnandiks; surn. 15. X 1891 vkj. Harjumaal Kehra mõisas. — Viimse baltisaksa soost Eestimaa kubernerina oli U. Eestimaa rüütelkonna esindusega heas vahekorras. U-i ametiaja algusse langes Eestimaa talupoegade 1858. a. rahutuste likvideerimise lõppvaatus — Mahtra sõja ja Kolga rahutuste süüdlaste karistamine. Korduvalt tuli tal tegelda nn. Maltsveti-liikumisega (vt. Leinberg, Juhan). Eestimaa konsistooriumi palvel ja endagi kaalutluste tagajärjel käskis U. 1861. a. alguses kohalikku maapolitseid maltsvetlaste koosolekud ära keelata. Kui maltsvetlased siiski jätkasid koosolekute pidamist ja vägivallaga takistasid 1861. a. okt-s Ahula mõisas (Järva-Madise khk-s) politseikeelust üleastunute karistamist, andis U. kohaliku adrakohtuniku käsutusse 2 roodu sõdureid ja saatis eri ametniku asja uurima. Selle tulemusena anti 4 peasüüdlast Viru-Järva meeskohtu alla, kuna teisi süüdlasi karistati massiliselt ihunuhtlusega sõdurite kaasabil sama a. nov-i alguses Albu mõisas. U-i Eestimaa kuberneriks oleku ajal viidi läbi kohalikus agraarkorralduses rida olulisi reforme; neist on tähtsamad: 1856. a. talurahvaseaduse kehtimapanek, passikorralduse seadus (1863), mõisnikkude kodukariõiguse kaotamine (1865), vallakogukonnaseadus (1866) ja teoorjuse lõpetamine (1868). A-l 1867 ja 1868 olid Eestimaal ikaldus ja näljahäda, mille pehmendamine nõudis kubermanguvalitsuse organeilt õige rohkesti pingutusi.

U-i teenistusleht ERKA-s; Geneal. Handb., Estland III, 5 [1933?], lk. 310; „Revaler Beobachter" 1891, nr. 236, 237; Revalsche Ztg. 1891, nr. 236; Post. 1891, nr. 156; Joh. Reinthal, Mahtra sõda (1923), lk. 139—155, 163—173; A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta (1931). *J. Kt.*

*ULUOTS, Jüri, õigusteadlane ja riigitegelane, omandas üldhariduse Kirbla v. Vanamõisa vallakoolis 1899—1902, Karuse khk-koolis 1902—04, Pärnu linnakoolis 1904—07 ja Pärnu gümnaasiumis 1907—10. — U. on jätkanud tegevust Eestimaa õiguse ajaloo korralise prof-na Tartu ülikoolis, õpetades ühtlasi õigusteaduskonnas õiguse üldõpetust ja põllumajandusteaduskonnas agraarajalugu ja agraarõigust (a-st 1922); ta on toiminud ka lektorina kõrgemas sõjakoolis. U. oli õigusteaduskonna dekaaniks kuni 1931 ja üliõpilasasjade proректoriks 1931—34; ta on viibinud korduvalt välismail, ms. arhiividega tutvumise otstarbel ka Nõukogude-Venes. U. on olnud Akadeemilise Õigusteaduse Ühingu (a-st 1935 nimetusega Õigusteaduse Selts Tartu Ülikooli juures) esimees kuni 1932 ja auliige a-st 1932, Tartu ülikooli koguduse juhatuse ja nõukogu esimees 1930—34, ev. luteri usu vaimuliku ülemkohtu liige kuni 1929, Eesti Kultuuri Sõprade Koondise abiesimees 1930—35 ja valiti siis selle esimeheks, ja Akadeemilise Hõimuklubi esimees 1935—36. Tartu ülikooli esindajana on U. a-st 1928 Arhiivinõukogu liige ning võtnud osa Arhiiviseaduse koostamisest. Samuti on ta olnud Kultuurkapitali Nõukogu liige a-st 1935, töötanud kaasa Vabadussõja Ajaloo Komitees juhatuse liikmena, E. Haridusliidus nõukogu liikmena, võtnud aktiivselt osa Piirimaade Seltsi üritusist, olnud Eesti-Soome Ühingu asutajaid (1937) ja selle juhatuse liige. Rahvusvahelise Parlamentide Uniooni Eesti rühma esimehena võttis U. osa selle uniooni konverentsist Haagis 1938 ja Oslos 1939. Eesti-Saksa vahekohtu liikmeks on ta olnud tänini. U. on tegevalt osa võtnud Eesti tsiviilseadustiku ja Tsiviilkohtupidamise seaduse eelnõu väljatöötamisest kohtuministeeriumis ning koostanud seletuskirja tsiviilseadustiku eelnõule. „Postimehe" peatoimetajaks, peamiselt suunamise ülesandeis, oli ta 1937—38. Isamaaliidu keskjuhatuse esimehena a-st 1937 ja s. a-st ka selle liidu Tartumaa komitee esimehena on U. Isamaaliidu täiskogu koosolekuil kui ka kongressidel esinenud, peamiselt teoreetiliste ettekannetega, suundamääravalt ja õhutanud oma arvukais, eriti maal peetud kõnedes kõigi kihtide koostöö ja

poliitilise üksmeele tarvidust. U. oli 1929—32 ka IV Riigikogu liige põllumeestekogude rühmas. Dets-s 1936 sai ta Rahvuskogu I koja liikmeks Tartumaa valimisringkonnast. Rahvuskogu tegevuse kestel veebr-st aug-ni 1937 oli U. selle I koja esimees ja uue Põhiseaduse üldaruandja; neis mõlemas ülesandes töötas ta erilise andumusega ning võitis lugupidamise tasakaalustava ja kompromisse taotleva käitumisega. Jaan-st 1938 on U. olnud A. Jürima ja K. Eenpalu (vt. neid ka *Suppl.*) kõrval tegev uue Põhiseaduse elluviimise rahvarinde keskjuhatuse liikmena (esimehe asetäitjana). U. valiti veebr-s 1938 Riigivolikogu liikmeks rahvarinde kandidaadina Tartumaalt ja oli Riigivolikogu esimeheks apr-st 1938 okt-ni 1939. S. a. 28. sept-l võttis ta Moskvas koos K. Selter'i ja A. Piibuga (vt. neid *Suppl.*) osa Eesti ja Nõukogude-Vene vahelise vastastikuse abistamise pakti sõlmimisest. Asunud okt-s 1939 president K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) kutsel K. Eenpalu järglasena peaministri kohale, on U. taotelnud Vabariigi Valitsuse ja seltskondlikkude jõudude vahel senisest usalduslikuma vahekorra ja lähema kontakti loomist. Okt-s 1939 Saksamaaga sõlmitud kokkuleppe alusel lahkus Eestist suurem osa sakslasi (umb. 11 000 isikut). Ka rakendati ellu Eesti ja N.-Vene vastastikuse abistamise pakt ning N.-Vene väeosad asusid s. a. okt-s Eestis oma baasidesse. Euroopas süttinud sõjast tingitud majanduslikke raskusi on valitsus püüdnud ületada ms. sotsiaalseadusandluse nihutamisega esirinda. A-st 1932 on U. Szeged'i ülikooli audoktor (*dr. jur. h. c.*). Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel a. 1938 nimetati ta selle liikmeks. Teadlasena on U. võtnud oma töö peamiseks aluseks Vana-Eesti õiguse, millest lähtudes ta on Eestimaa õiguse ajaloo uurimise alal viljelnud uut, eestilist orientatsiooni. Ta töist on mainitavad: „Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandeist" („Ajalooline Ajakiri" 1930, nr. 1/2), „Eesti muistsest riiklikust ja ühiskondlikust korrast" („Looming" 1932, nr. 6), „Grundzüge der Agrargeschichte Estlands" (Tartu, 1935), „Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil" („Õigus" 1935, nr. 2, ja 1936, nr. 2; saksa keeles eriraamatuna „Die Verträge der Esten mit den Fremden im XIII. Jahrhundert", Tartu, 1937), „Cotze und Sorve und die quarta des Ordens in Läänemaa" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1937 I, Tartu, 1938), „Vana-Eesti rahvakoosolekutest" („Õigus" 1937, nr. 8; saksa keeles Õp. E. S-i *Liber Saecularis*'es, Tartu, 1938), „Rahvas ja ta funktsioneerimine Eesti Põhiseaduse järgi" („Õigus" 1932, nr. 6 ja 10), „Riigipea instituudi kujunemine Eestis ja 1937. a. Põhiseadus" (*ibid.* 1937, nr. 9), „Die Verfassung der Republik Estland" (Tall., 1937; koos J. Klesment'iga; ka prantsuse ja inglise keeles), „Eesti Vabariigi konstitutsioonilised aktid" ja „Vabariigi President" (teoses „Põhiseadus ja Rahvuskogu", Tall., 1937, ilm. õieti 1938). Peale selle on ta avaldanud kirjutisi mitmes koguteoses, ms. „Eesti ja Rootsi" (Tall., 1929) ja „Poola" (Tall., 1930), „Eesti rahva ajaloos" (Tartu, a-st 1932), „Eesti ajaloos" II (Tartu, 1937), „Eesti metsanduse aastaraamatus" VII (Tartu, 1935), „Arhiivinduse käsiraamatus" II (Tartu, 1936) ja ajakirjus. U. on olnud memuaaridesarja „Marseljeesist Internatsionaalini" toimetuse liige (a-st 1936) ja Balti Instituudi (Poolas) väljaande „Baltic Countries" (hiljemini „Baltic and Scandinavian Countries") toimetuskomitee liige (a-st 1935).

„Uus Eesti" 1939, nr. 279; Pvl. 1939, nr. 278; Post. 1939, nr. 276; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

UMBLIA, Juhan, linnaomavalitsustegelane, sünd. 21. X 1866 vkj. Tartumaal Udernas taluniku pojana, sai alghariduse kohalikus valla- ja khk-koolis, lõpetas 1886 Tartus vene õpetajateseminari; ta töötas seejärel õpetajana Tartumaal Kursis ja Tamme mõisas, Virumaal „Kalevipoja" seltsi koolis ja Palmses, oli 1899—1906 ta enda asutatud Tallinna väikelaste eest hoolitsemise seltsi algkooli juhataja; sellest algkoolist arenes hiljemini J. Vestholm'i (vt. ka *Suppl.*) eragümnaasium. U. oli a-st 1901 Tallinna linnavolikogu liige ja üks eestlaste peamisi organiseerijaid pöördelisteks linnavolikogu valimisteks (dets-s 1904), mis andsid eestlasile Tallinnas otsustava võidu. Ta toimis linnanõunikuna 1906—17, avaldades suurt energiat ning võttes innukalt osa eesti linnavalitsuse rohkearvulisist üritusist. Pärast seda on U. paaril korral olnud Tallinna linnavolinik. Viimasel ajal teotses ta põllunduse ja tööstuse alal. Ta oli ka seltskondlikult agarasti tegev, eriti juhtivalt „Estonia" teatrimaja ehi-

tamisel. U. suri 21. IX 1939 ukj. Tallinnas.

„Linnad ja Alevid" 1930, nr. 2/3, 4; Городское Хозяйство Ревеля 1905—1915 (1915); „Uus Eesti" 1936, nr. 285; Pvl. 1939, nr. 257; TLA-st saadud andmed. *R. K-a.*

*UNDER, Marie, luuletaja, on EKS-i auliige a-st 1932 ja Londoni PEN-klubi auliige a-st 1937. U. on avaldanud veel luuletiskogud „Õnnevarjutus" (1929), „Lageda taeva all" (1930), „Kivi südamelt" (1935; 2. tr. 1937) ning valimiku oma kümnest luuletiskogust „Ja liha sai sõnaks" (1936). U-i poolt tehtud tõlkeist on veel ilmunud Ch. Baudelaire'i „Väikesed poeemid proosas" (1930) ja H. Ibsen'i „Peer Gynt" (1938; kõik eelmised on ilm. Tartus). U-i loomingust on avaldatud võõrkeelis järgmised kogud: esperanto keeles Hilda Dresen'i tõlkes „Elektitaj Versaĵoj" (Tall., 1929), vene keeles J. Šumakov'i tõlkes „Избранные стихотворения" (Tartu, 1935) ja I. Severjanin'i tõlkes „Предисловье" (Tall., 1937). — Kogus „Õnnevarjutus" siirdus U. olevikust ja isiklikkude elamuste juurest legendaarsesse minevikku, folkloristliku ning piiblilise ainestiku ballaadilisele käsitlemisele, osutades seejuures sisulise painduvuse kõrval ka suurt vormilist kohastumisvõimet. Vastavalt sisulisele avardumisele on ses kogus tublisti kasvanud ta sõnavara ja peenenenud vaheldusrohkete tundetoonide ja hingeseisundite käsitluse oskus, ilma et vorm saaks otsesihiks ning pääseks domineerima sisu üle. Järgmine kogu „Lageda taeva all" ei ole nii sisuühtlane ning koondatud; seetõttu jäigi selle mõju suhteliselt väiksemaks, kuigi just siin leidub üksikuid luuletisi, mis on U-i toodangus kõrgeimal määral sugestiivsed (nagu näit. „Sõit hommikusse"). Sellest kogust märksa tervikulisem on „Kivi südamelt", milles U-i otsingute- ja süvenemistarve on jõudnud ülima pingeni, milles aga samal ajal puuriv mõte saavutab suurema selguse ja tasakaalu kui kunagi varemini. — Viimaseil a-il on U. elanud Nõmmel.

K a m p m a a, Peaj. IV (1936); A. O r a s, M. U-i luule areng („Looming" 1933, nr. 3); J. S e m p e r, Kilde M. U-i puhul („Looming" 1933, nr. 3); G. S u i t s, Varasem U. („Looming" 1933, nr. 3); F. T u g l a s, Rõõm ühest sõprusest („Looming" 1933, nr. 3); H. V i s n a p u u, Kiri M. U-le („Looming" 1933, nr. 3); *idem*, M. U. luuletajana (E. Kirj. 1933, nr. 3). *O. U.*

UNT (Hunt), Jaan, Vabadussõja tegelane, sünd. 8. VII 1894 vkj. Viljandimaal Leebiku v. taluniku pojana, lõpetas Tallinna kaubanduskooli a-l 1912, Petrogradi 4. lipnikkudekooli 1915 ja Tartu linna õhtuse ühisgümnaasiumi 1927; ta on õppinud a-st 1927 Tartu ülikoolis õigus- ja majandusteadust. Maailmasõjast võttis U. osa a-il 1915—18 sõdurina ja ohvitserina, tõustes leitnandiks ja rooduülemaks. Astunud mais 1917 1. Eesti polku, määrati ta rooduülemaks, viidi sept-s s. a. üle E. tagavarapataljoni Tartus, kus teenis Saksa okupatsioonivägede tulekuni veebr-s 1918. Vabadussõjast võttis U. osa J. Kuperjanov'i (vt.) partisanide pataljoni (pärastise polgu) rooduülemana ja alates veebr-st 1919 ülemana, mis ametikohtadel paistis silma hea lahingumehena. U. oli 1921—25 reservis, toimis 1925—32 Tartumaa Maleva pealikuna kolonelleitnandi auastmes ja 1925—26 ühtlasi Tartu maakonna politseiülemana. Hiljem oli U. politseiteenistuses Narvas ja Haapsalus. Viimasel ajal on ta elanud pensionärina Tallinnas. U. on kahe E. Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); sõjaministeeriumist, Kaitseliidu Peastaabist, Helme koguduse õpetajalt F. U u s t a l'ilt ja isikl. saadud andmed. *O. K.*

*UNT, Johan, Vabadussõja ja riigikaitse tegelane, kindralmajor, kahe Vabadusristi kavaler, suri poliitilise atentaadi ohvrina 7. IV 1930 ukj. Tallinnas.

Kindral J. U. (1931); Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); „Sõdur" 1930, nr. 14—16; Pvl. 1930, nr. 94; Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939). *T.*

USSISOO, Theodor, õpetaja ja kutseharidustegelane, sünd. 15. II 1878 vkj. Paides taluniku pojana, õppis Roosna vallakoolis, Tallinnas kreiskoolis 1890—94 ja raudtee tehnikakoolis 1895—98; ta sooritas eksternina eksami Tallinna reaalkoolis 1908, omandas 1910 Leipzigi tehnikakoolis tehniku ning mööblitööstuse meistri ning 1913 sisearhitekti diplomi ja kodumaal 1911 ühtlasi joonestuse ja ilukirja õpetaja kutse. U. on olnud õpetajaks Tallinnas kesk- ja kutsekooles ning a-st 1922 Riigi töös-

tuskooli (praeguse tööstuskeskkooli) ja hiljemini ka tööstusõpilastekooli juhataja, kellena on propageerinud tööstuslikku kutseharidust, eriti aga levitanud puutööstuse oskust. A-st 1932 on ta ühtlasi tööoskusameti esimees ning a-st 1938 raudtee- ja ametikooli juhataja. A-il 1918—20 valmistas U. käibele lastud esimeste eesti rahade ja markide kavandid ning oli nende valmistamise järelevalve teostaja. Ta on avaldanud hulga brošüüre ning raamatuid joonestamise, joonistamise, ilu- ja masinakirja, tehnoloogia, käsitöö ja tööoskuse aladelt; neist mainitagu: „Masinakiri" (Tall., 1917; 6. tr. 1937; vene keeles 1915), „Geomeetriline joonestamine" (*ibid.*, 1918; 4. tr. 1938), „Puutehnoloogia" I, II, (*ibid.*, I, 1925, koos P. Tamm'ega; II, 1932), „Juuksetööstuse käsiraamat" (*ibid.*, 1935), „Meister, õppinud tööline ja tööstusõpilane" (*ibid.*, 1935; 6. tr. 1939) ja „Toiduained" I (*ibid.*, 1937). U. on teinud kaastööd kodu- ja välismaade tehnilistele ajakirjadele ja eesti ajalehile.

Isikl. saadud andmed; Pvl. 1938, nr. 56. *J. K-t.*

*USTAV (Usstav), Karl, preester ja seltskonnategelane, oli preestriks ja kooliõpetajaks Tapal kuni 1932, mil ta siirdus pensionile ja asus elama Petserisse. U. oli 1919—32 ajakirja „Usk ja Elu" toimetuse liige. Ta vaimulikud kõned on ilmunud 8 osas — I, II Tartus 1898, III—V Pihkvas 1900 ja VI—VIII Pihkvas 1902.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

UTUSTE, Marta, vt. **LEPP-UTUSTE.**

UUDELT, Jaan, arstiteadlane, sünd. 3. III 1881 vkj. Suure-Jaani khk-s Vastemõisa v. taluniku pojana, õppis kohalikes algkooles, Viljandi linnakoolis, H. Treffner'i eragümnaasiumis ja sooritas eksternina 1905 küpsuseksamid Tartus; ta õppis arstiteadust Tartu ülikoolis 1905—12, oli 1912—17 tegelik ja kooliarst Võrus, siis polguarst Vene sõjaväes, Tallinna kaitsepataljoni arst E. Vabadussõjas, Eesti Punase Risti Võru osakonna haigla juhataja ja Võru garnisoni arst. A-l 1920—21 oli U. 2. suurtükiväe rügemendi arstiks ja 1921—30 Tartu ülikooli silmakliiniku vanemaks assistendiks. Omandanud 1929 dr. med. astme, sai ta 1930 eradots-ks silmahaiguste alal Tartu ülikoolis. U. on juhatanud ühtlasi Tartu ülikooli silmakliinikut; ta oli a-st 1931 dots-ks silmahaiguste alal ja toimib a-st 1934 korralise prof-na oftalmoloogia õppetoolil. — U. oli ajalehe „Võru Teataja" asutajaid ja algusest a. 1913—17 selle vastutav toimetaja ning 1914—18 ka Võru Hariduse Seltsi esimees. Ta on olnud 1926—34 Tartu Eesti Arstide Seltsi juhatuse liige, teotsenud aktiivselt „Pimedate Abi" seltsis, Akadeemilises Itaalia-Eesti Ühingus, osa võtnud Balti riikide silmaarstide kongresside organiseerimistööst ja juhatamisest; ka on ta reisinud korduvalt teaduslikul otstarbel välismail. Soome arstide seltsi *Duodecim* kirjavahetajaliige on ta a-st 1938. U. on avaldanud kodu- ja välismaa ajakirjus („Eesti Arst", „Zeitschrift für Augenheilkunde", „Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde" jm.) teaduslikke töid, mis käsitlevad esmajoones trahhoomi; neist on tähtsaim „Über das Blutbild Trachomkranker" (*Acta* A XIX 1, Tartu, 1930).

Isikl. saadud andmed. *K. S.*

*UURITS, Aleksander, maalikunstnik, suri 10. VIII 1918 ukj.

A l f r. V a g a, A. U. (1938).

V.

VAABEL, Juhan, õigusteadlane, sünd. 14. VIII 1899 vkj. Pärnumaal Karksi v. taluniku pojana, õppis Karksi vallaja khk-koolis, Tartu kommertsgümnaasiumis ja a-st 1920 Tartu ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1924. Ta töötas ülikooli teadusliku stipendiaadina finantsõiguse ja -teaduse alal 1924—26 Tartus, 1926—28 Prahas ja Pariisis, 1935—37 *Rockefeller Foundation*'i stipendiaadina mitmes kohas välismaal, eriti Genfis. Omandanud mag. jur. astme 1930 ja dr. jur. astme 1934 Tartus, oli V. a-st 1931 õppeülesandetäitjaks Tartu ülikoolis maksundusõiguse ja Eesti finantsõiguse alal ja a-st 1934 finantsõiguse erakorraliseks prof-ks kuni vabastamiseni det-s 1935 seoses nn. vapside 1935. a. 8. dets-i mässukavatsusega. Pärast kohtulikult õigeksmõistmist oli ta dets-st 1936 uuesti finantsõiguse erakorraliseks prof-ks ja on alates 1939 korraliseks prof-ks Tartu ülikoolis. Alates 1929 teenis V. ühtlasi majandusministeeriumis juhtivail kohtadel, olles rahandusnõunik, peasekretär ja hilje-

mini rahandusosakonna direktor, 1932—35 majandusministri abi ning riigihoiukassa nõukogu esimees, tollipeakomitee esimees ja patendi-apellatsioonikomisjoni esimees. Prof-i kohale asumise järel lahkus V. ministriabi kohalt 1935 ja oli majandusministeeriumi nõunikuks kuni vabastamiseni s. a. dets-s. A-il 1929—37 oli V. Rahvasteliidu Fiskaalkomitee kirjavahetajaliige, on a-st 1932 P.-A. Ühendriiges asuva *The Tax Research Foundation*'i liige ja a-st 1936 *The American Economic Association*'i liige. V-i poolt avaldatud töist on tähtsaimad väitekiri „Eesti riigi-maksundusõiguse põhiprobleeme" (Tartu, 1934) ja „Sissejuhatus finantsõigusteadusse" (Tartu, 1939); peale selle on ta avaldanud kirjutisi eesti ja välismaa ajakirjus.

Isikl. jm. saadud andmed. *A. M-i.*

***VABARN, Anna (Anne)**, setu rahvalaulik, sünd. 9. XII 1877 vkj. V. elab Järvesuu v. Tonä külas. Ta rahvalauludest on pärast 1929. a. talletatud E. Rahvaluule Arhiivi kogudesse umb. 1120 lk. (22 400 värssi); neist mainitagu ajaloolise sisuga improvisatsiooni Ivan IV Julmast (106 lk.).

E. Rahvaluule Arhiivist ja Värska ap. õigeusu koguduse preestrilt saadud andmed. *E. P.*

***VABBE, Ado**, maalikunstnik, oli kuni 1929 kunstikool „Pallase" direktor, on seejärel jätkanud seals. tegevust maaliateljee juhatajana ja mõnda aega ka graafika õpetajana. Tulemusrikka kunstipedagoogilise tegevuse tunnustamiseks nimetati V. 1938. a. prof-ks. Suvevaheajad on ta töötanud Kaarepere lähedal Mullaveres oma väiketalundis. A. 1929 tegi V. Hispaania kunstitsentrumeisse huvireisu, mis avaldas mõnevõrra viljastavat mõju ka ta loomingusse. — V. hilisem looming, näit. temperatehnikas loodud „Natüürmort" (1927, ERM-s Tartus), eriti aga 1930. a. Tallinnas väljapandud tööd — natüürmordid ja maastikud — tähistavad ilmset loobumist ta senisest abstraktsete vormiprobleemide ülimodernistlikust rakendusest ning dünaamiliselt käsiteldud futuristlikust reaalsuse tõlgendusest värvirikkais õli-, tempera- ja akvarellmaalides ja siirdumist maaliliste motiivide realistlik-asjalikule läbitöötamisele peenelt nüansseeritud kolorismi vaimus. Viimaseil a-il peamiselt õlimaali- ja guašitehnikas loodud maastikuvaateis ja žanrilistes töödes, millest üldsusele on tuttavaks saanud vaid väike osa, valitseb impressionismile lähedane värvimeeleolu. V. suurema teosena on mainitav figuraalne pannoo „Idüll" (1932, J. Vestholm'i gümnaasiumis Tallinnas). Ühtlasi on V. väga intensiivselt tegelnud joonistusega ja graafiliste tehnikatega, otsides aina uusi väljendusvõtteid. „Siuru" ajastu eesti raamatukaunistuses seisid V. illustratsioonid domineerival kohal. A-il 1918—22 on ta artistlikult voolavas ja vaheldusrikkas, kohati poolabstraktses joone- ja pinnastiilis illustreerinud rohkesti albumeid, novelli- ja luuletiskogusid ning avaldanud 1920. a. kaks mappi linoollõigetega. G. Suitsu ballaadi „Lapse sünd" (1922), veel enam aga A. Alle poeemi „Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust" (1925) illustratsioonid ning sari tušijoonistisi Pariisi aineil (a-st 1924) moodustavad ülemineku hetkemulje impressionistlikule fikseerimisele; nende vormikujundust on aga sageli juhtinud ekspressionistlikult rõhutatud elamus. A. 1932 valmisid V-l hr. J. Genss'i tellimisel akvarelli- ja temperatehnikas 8 illustratsiooni ja rida värvilisi miniatuure pärgamendile kirjutatud Saalomoni „Ülemlaulu" tarvis. A-st 1937 on mainitavad seepiatehnikas illustratsioonid H. Visnapuu poeemile „Saatana vari", millede hele-tümeduse võlu on aga trükitehnilises ülekandes kaduma läinud. Viimasel ajal on V. tegelnud Shakespeare'i sonettide illustreerimisega. Ta uuemaid graafilisi töid mitmesuguseis tehnikais iseloomustab vaba ja eskiislik vormikäsitlus. V. on osa võtnud mitmest eesti kunsti välisnäitusest. Ta töid leidub Tallinna ja Tartu muuseumes ja erakogudes koduning välismaal.

Koguteos „Siuru" II (1918; J. Semper); „Varamu" 1939, nr. 6 (R. Paris); isikl. jm. saadud andmed.

V. Em.

WACHSELBERG, vt. **WAXELBERG**.

VADEMAN, vt. **JANS-VADEMAN**.

VADI, Voldemar, arstiteadlane, sünd. 13. II 1891 vkj. Võrumaal Kooraste mõisa aedniku pojana, lõpetas H. Treffner'i eragümnaasiumi 1912, õppis 1912—18 Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, mille lõpetas arsti astmega; ta oli 1918 arstiks Laiusel, võttis seejärel osa Vabadussõjast, valiti 1921 ülikooli hospitaal-sisehaigustekliiniku nooremaks ja 1922 vanemaks assistendiks, kellena

aitas innukalt kaasa kliiniku korraldamisele. Töötanud 1922—24 ülikooli farmakoloogia instituudis, omandas ta dr. med. astme 1924, sai sügisel 1924 eradots-ks, 1925 eripatoloogia, diagnostika ja teraapia dots-ks ja II sisehaigustekliiniku juhatajaks. A-st 1934 teotseb V. korralise prof-na samal õppetoolil Tartu ülikoolis. Ta on viibinud korduvalt teaduslikul otstarbel välismail. V. oli 1920—24 Tartu linna kooliarstiks ja tervishoiuõpetajaks Tartu tütarlastegümnaasiumis. Ka on ta elavalt osa võtnud tegevusest Tartu Eesti Arstide Seltsis, ms. kirjatoimetajana 1922—24 ja esimehena alates 1936, ja Eesti Arstideseltside Liidus esimehena 1936—37. A-l 1926 oli V. Tartus asuva õdedekooli juhataja ja 1937 Tartu ülikooli arstiteaduskonna dekaan. A-st 1930 on ta suveti olnud Pärnu linna supelasutise arstlik juhataja. Toiminud Balti riikide arstide koostöö peamise rajajana Eesti poolel 1936, on V. s. a-st Soome arstide seltsi *Duodecim* kirjavahetajaliikmeks. V. on a-st 1924 „Eesti Arsti" toimetuse liige. Ta on avaldanud koduja välismaa ajakirjus, nagu „Eesti Arst", „Archiv für experimentelle Pathologie und Pharmakologie", „Klinische Wochenschrift", „Deutsche medizinische Wochenschrift", „*Duodecim*" jt., üle 50 teadusliku ja populaarteadusliku töö. Oma eriala kõrval on V. harrastanud ka muusikat (viiulimängu).

Isikl. saadud andmed. *K. S.*

VAGA, Alfred, kunstiloolane, järgneva vend, sünd. 29. IV 1895 vkj. Tallinnas aedniku pojana, on õppinud mitmes koolis, ms. ka linnakoolis Tallinnas, ning maalimist A. Laikmaa (vt. ka *Suppl.*) ateljees ja A. Benois' juhatusel Peterburis, kuulanud kunstiajalugu Zubov'i kunstiajaloo-instituudis seals. Ta võttis a-il 1915—17 vabatahtlikuna ning ohvitserina osa Maailmasõjast, siis E. Vabadussõjast 4. jalaväepolgus riviohvitserina, I diviisi staabis vanema operatiiv-adjutandina; ta on sõja lõppedes teeninud ka staabiülema kohustetäitjana ja siirdus 1921 reservi kapteni auastmes. A-il 1926—28 teotses V. Tallinna Eesti Muuseumi kunstiosakonna korraldajana. A-l 1926 korraldas ta J. Köler'i (vt.) mälestusnäituse ning a-il 1934—35 prof. N. Triik'i (vt. ka *Suppl.*) teoste erinäituse Tallinnas ja Tartus. A-il 1931—32 oli ta „Eesti entsüklopeedia" kunstiosakonna toimetaja (umb. I köite ulatuses) ja 1936 lühemat aega ajakirja „Nädal Pildis" toimetaja. V. on võtnud ms. osa ka Reservohvitseride Ühingu tegevusest; ta elab Tallinnas. — V. on avaldanud kunstikriitilisi ja -ajaloolisi kirjutisi mitmes ajakirjas („Nikolai Triik" — „Looming" 1924, nr. 6—7, „Varamus" jt.) ja ajalehtedes ning teosed: „Viru väerind vabadussõjas" I (Tartu, 1923), „Johann Köler" (*ibid.*, 1931), „Eesti kunsti ajalugu" I (*ibid.*, 1932), „Ferdi Sannamees" (*ibid.*, 1937), „Aleksander Uurits" (Tall., 1938), „Ants Laikmaa" (*ibid.*, 1939) ja „Nikolai Triik" (Tartu, 1939).

Isikl. kogutud andmed. *T.*

VAGA, Voldemar, kunstiloolane, eelmise vend, sünd. 17. VI 1899 vkj. Tallinnas, omandas üldhariduse kohalikus algkoolis ja 1910—17 Nikolai I gümnaasiumis, oli 1917—20 kantseleiametnikuks seals., õppis kunstiajalugu 1920—26 Tartu ülikoolis, mille lõpetas mag. phil. astmega, ning täiendavalt kahe semestri kestel 1928—29 Sorbonne'i ülikoolis Pariisis ja École du Louvre'is. Ta on teostanud õppereise välismaile mitmel korral, peamiselt kunstikogudega tutvumise otstarbel. V. on a-st 1923 abijõud Tartu ülikooli kunstiajaloo kabinetis ning a-st 1925 kõrgema kunstikooli „Pallas" kunstiajaloo lektor. Ta on aktiivselt osa võtnud muinsuskaitse organiseerimisest ja teostamisest ning olnud tegev ms. ka Eesti Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali valitsuses 1932—36 ning esinduskogus 1936—38 ja Prantsuse Teaduslikus Instituudis Tartus. — Uurijana on V. süvenenud peamiselt vanema balti kunsti probleemistikku, avaldades oma erialalt rea kirjutisi ja uurimusi; neist on tähtsamad „Tartu ülikooli arkitektid" (Tartu, 1928; magistritöö), „Denkmäler der Plastik des Klassizismus in Estland" (Õp. E. S-i Aastaraamat 1929, Tartu, 1931), „Das Schloss Põltsamaa, ein Denkmal der Kunst des 18. Jahrhunderts in Estland" (*ibid.*, Tartu, 1931) ja „Valjala kirik" (teoses „Kultuuri ja teaduse teilt", Tartu, 1932). V. ulatuslikumaks, ühtlasi sel alal esimeseks põhjapanevaks tööks eesti keeles on „Üldine kunstiajalugu" (Tartu, 1937—38). Ta oli „Eesti entsüklopee-

dia" kunstiosakonna toimetaja alates III köitest.

Isikl. saadud andmed. *V. Em.*

VAHAKOORMA (Vahakurma, Vahakulma) ANDRES, vabatalunik XVII s. esipoolel, lähemad eluloolised andmed puuduvad, elas Kadrina khk-s Saksi mõisa all. V. omandas ostu teel kokku 150 riigitaalri eest 1641. a. suurema maatüki, kaheadramaalise nn. Libliku maa. Nimetatud maa ostmine, mille puhul vahetalitajana esinenud Saksi mõisa rentnik Johan Kock tarvitas V. usaldust kurjasti, põhjustas kohtuprotsessi, mis viimaks Eestimaa ülemmaakohtus lõppes V. kasuks. Libliku maa üleandmiskirjast (8. V 1641) selgub, et maa anti V-le ühes kõigi päraldiste ja õigustega päriseks. Reduktsioonikomisjon enda otsuse alusel (1685) suhtes Libliku maasse kui omaette aadlimõisa, luges aga selle reduktsioonile mittealluvaks. Seda maad, mille pealt ei tehtud mõisale mingit tegu, pidasid ja harisid a-st 1644 V. pojad Jaan ja Toomas, samuti nende järglased Vahakulma külas ühiselt; nii oli see erilaadiliseks ühiskonnaks mõisade hulgas. V. ja ta järglased olid kihelkonnas lugupeetud ja jõukad isikud. Näiteks lasksid V. sugukonnast peremehed, vennad Jaan ja Jaak, koos Ambla khk-a Vase mölder Mardiga valmistada endile Kadrina kirikusse eri pingi, mis asetati V. sugukonna matmispaiga peale; viimase oli ostnud kirikusse Vahakulma Veski Toomas. Needsamad vennad, Jaan ja Jaak, kinkisid 1699. a. kirikule ühe mustavärvilise surnulina. V. pojapoeg (Tooma poeg) Andres, kes valiti 1683 Kadrina kiriku eesti eestseisjaks, kinkis 1698. a. koos mõne teise talupojaga Kadrina kirikule neli leisikat raske messingist valgustuslühtri. V. sugukond oli tuntud ka veskipidajaina, millega on osalt seletatav ta jõukus. Ka on nad andnud kupjaid mõisale. — 1805. a. paiku läks Saksi mõisa omanikul J. v. Baggehufwudt'il korda liita Vahakulma maa ajutiselt mõisa külge; selle tagajärjel tekkinud protsessi, mida arutasid Rakvere kreiskohus, Viru-Järva meeskohus, Eestimaa ülem-maakohus ja Eestimaa talurahvaseaduse teostamise komisjon (1819. a.), lõpetas aga hiljem Saksi mõisa uus omanik krahv Peter Manteuffel (vt.), andes Libliku maa omanikule tagasi endised õigused. Kuid juba siis olevat maad olnud endisest vähem järel; 1839. a. oli maad umb. 1 ruutverst. Pärast protsessi jagasid kohale jäänud pärijad Libliku maa omavahel, ehitasid elamud ja asusid sinna vabade maaomanikena, täites ainult üldisi Saksi mõisavalla kohustusi. Nad soovisid asutada endi alast erilist vallataolist ühikut, kuid seda neile ei lubatud. Ent vallakohtu poolt määrati V. sugukonnaliikmete seast üks isik vanemaks, kes ajas nende ühiseid asju ning täitis ka esinduskohustusi. Et aja jooksul liigsel määral jagunenud maa ei võimaldanud elatuda ainuüksi põllundusest ja et lisatulu andev käsitööstuslik tegevus arenes vabameeste hulgas alles hiljemini, hakkasid mitmed V. järglased XIX s. esimesel poolel müüma oma maatükke. Neid ostis üles ja liitis mõisamaaga P. Manteuffel. XX s. alguses oli Valgejõe ääres asetsevas Vahakulma külas Libliku maast või nn. Priimaast järel ainult umb. $^1/_2$ adramaad ehk 48 tiinu, mille omandiõigust selgitati kohtu teel. Eesti iseseisvuse alguses elasid seal V. järglastena mõned käsitöölised ja väikekohapidajad. V. üheks järglaseks koha peal on pr. L. Kitsberg-Pappel oma pojaga. — Rahvatraditsiooni mitmed tuntud variandid, millede järgi Vahakulma vabameeste õigus olevat saadud alles Põhjasõja ajal seoses kun. Karl XII (vt.) abistamisega, on järelikult osutunud ekslikuks.

Kadrina vanim kirikuraamat (Kadrinas); Kadrina kirikuraamat 1711—1734 (ERKA-s); Eestimaa talurahvaseaduse teostamise komisjoni arhiiv, nr. 41, a. 1819 (ERKA-s); A. Knüpffer, Ein leibeigener Esthe und dessen Nachkommen seit 1641 Grundbesitzer in Esthland (Inl. 1839, nr. 43, lk. 673—678); A. Busch, Eesti esimesest mõisapidajast Vahakoorma Andresest (EKS-i Aastaraamat I, 1909, lk. 85); H. Prants, Virumaa ajalooliselt (koguteoses „Virumaa", 1924, lk. 164—165); M. J. Eisen, En svensk kung i estniskt folkminne (*Svio-Estonica* 1935, lk. 11, 12); A. H. Neus, Ehstnische Volkslieder (1850—52), lk. XIII; A. Annist, F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg" II: „Kalevipoja" saamislugu (1936), lk. 112; L. Vilmre, Kadrina khk-a ajalooline traditsioon (1931. a.; E. Kultuuriloolises Arhiivis); pr. L.

Kitsberg-Pappel'ilt jt. saadud andmed. *O. L.*

***WAHL, Heinrich Johann** v., kirjamees, sünd. 23. VI 1725 (vkj.?), tõsteti Saksa aadlikuks 1795, surn. 21. IX 1795 vkj.

Geneal. Handb., Livland, 3 [1930?], lk. 227 jj.; Kampmaa, Peaj. I^{IV} (1938), lk. 202. *T.*

***VAHTRA, Jaan,** maalikunstnik ja graafik, tegi reisu Lääne-Euroopasse 1927 ja 1929, oli kunstikool „Pallase" õpetajaks kuni 1933, siirdus pensionile 1935 ja on a-st 1936 töötanud o./ü. „Noor-Eesti Kirjastuse" kunstilise nõuandjana. — V. uuemaist teoseist maali alal on mainitavad „Autoportree" (1929) ja „Autoportree" (1930), „Vana talumees" (1930), „Vanamehe pea" (1931), „Nature morte" (1931) ja „Tartu kalaturg" (1933); ta on illustreerinud ms. raamatud „Lydia Koidula laulud" (1935), V. Ridala „Laulud ja Kauged rannad" (1938) ja J. Barbaruse „Kalad kuival" (1938). V. on teotsenud ka kirjanduslikult ning on avaldanud eriraamatuina oma memuaarid „Minu noorusmaalt" I—III (1934—36), jutustused „Laane kurus" (1935), noorsoojutustiste kogud „Ohvrikivi" (1937) ja „Kuldne laev" (1938); peale selle on temalt ilmunud „Joonistamis-õpetus" (Tall., 1939; kõik teised on ilm. Tartus).

J. Barbarus, J. V. (1933); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

VAHTRAMÄE, Hen(d)rik, Vabadussõja ja kohtutegelane, sünd. 18. I 1886 vkj. Viljandimaal Olustvere v. taluniku pojana, õppis kohalikes algkooles, lõpetas Tallinna Nikolai I gümnaasiumi 1907 ja Moskva ülikooli õigusteaduskonna 1911; ta ülendati tagavaraväe lipnikuks 1913. V. oli vandeadvokaadi abi Tallinnas 1914, võttis Maailmasõjast osa ohvitserina 1914—17 ja tõusis auastmes kapteniks. Siirdunud juunis 1917 1. Eesti polku, teenis ta pataljoniülemana kuni määramiseni dets-s 1917 4. E. polgu ülemaks, mis kohal asus polgu laialisaatmiseni apr-s 1918. V. oli alates nov-st 1918 E. Vabadussõjas lühikest aega Peastaabi kohtuvalitsuse ülem, siis 4. jalaväerügemendi ülema abi, 7. jalaväerügemendi ülem, sõjavägede ülemjuhataja staabi käskudetäitja ohvitser ja 1919—20 Sõjaringkonnakohtu alatine liige; ta ülendati koloneliks 1919, määrati mais 1920 Sõjaringkonnakohtu ja s. a. nov-s ühtlasi Priisikohtu esimeheks. V. on toiminud Kohtupalati liikmena 1922—23, Tallinna-Haapsalu Rahukogu esimehena 1923—35 ja Kohtukoja tsiviilosakonna esimehena a-st 1935. — V. teotses väga energiliselt E. rahvusväeosade loomisel, kusjuures üheks ta suuremaks teeneks on Virumaa kaitsemine Saksa okupatsioonivägede tuleku eel Venesse taanduvate Vene sõjaväeosade rüüstamiste ja vägivallategude vastu. Vabadussõjas juhtis V. edukalt rindeväeosi. Ka on ta Eesti sõjaväe kohtukorralduse loojaid. V. on E. Vabadusristi kavaler. Ta oli Vabadusristi vendade poolt loodud kindral J. Laidoner'i (vt. ka *Suppl.*) riigivanemaks valimist korraldava peatoimkonna esimees ja aktsiooni juhataja nov-st 1933 märtsini 1934. V. on a-st 1935 Balti riikide juristide büroo liige.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I, II (1937, 1939); sõjaministeeriumi arhiivist jm. saadud andmed. *O. K.*

VALDEMĀRS (varasemal kujul ka **Woldemar**), **Krišjānis,** läti ärkamisaja tegelane, publitsist ja merenduse organiseerija, sünd. 15. XI 1825 vkj. Kuramaal Talsi (Talseni) maakonnas Šasmaki (praegu Valdemārpils) alevis, oli mõned a. vallakirjutajaks, astus 24-aastasena Balti kindralkuberneri vürst A. A. Suvorov'i (vt.) eriloal Liepāja (Liibavi) gümnaasiumi ja õppis 1854—58 Tartu ülikoolis kameraalteadusi. Ülikooli lõpetamise järel asus V. Peterburisse, kus teotses esialgu ajakirjanikuna ja oli järgmisest a-st rahaministeeriumi teenistuses. Äratanud tähelepanu oma kirjutistega merenduse kohta, saadeti ta 1860 kindraladmiral suurvürst Konstantin Nikolajevitši poolt Läänemere ranniku olusid uurima. A-il 1862—65 andis V. Peterburis välja lätikeelset edumeelset ajalehte „Peterburgas Awises". A-l 1863 ostis V. Novgorodi kub-s kaks mõisa läti maata inimeste asundamiseks. Kaotanud selle ettevõtte ebaõnnestumise tõttu paari a. jooksul kogu oma varanduse, asus V. 1867 Moskvasse, kus oli vene natsionalistlikkude ajalehtede, peamiselt M. N. Katkov'i „Московскія Вѣдомости" kaastööliseks. Vene Merenduse Arendamise Seltsi asutamisest a-st 1872 peale oli ta selle kirjatoimetajaks (asjaajajaks) enda surmani 25. XI 1891 vkj. Moskvas (maetud

Riias). — Juba üliõpilasena hakkas V. Tartus enda ümber koondama läti rahvusest üliõpilasi ja asutas 1856 sõpruskonna, kus harrastati kirjanduslikke ja teaduslikke küsimusi ning rakenduti rahvuskultuurilisele tööle. Tartus avaldas V. ka esimesed raamatud merenduse kohta „Ueber die Befähigung der Letten und Esten zum Seewesen" ja „Ueber die Heranziehung der Letten und Esten zum Seewesen" (mõlemad 1857); neis juhib autor lätlaste ja eestlaste tähelepanu laevandusele kui eriti tulusale tegevusele. Raamatus „Baltische namentlich livländische Bauernzustände" (Leipzig, 1862) arvustas V. valjult Liivimaa agraarolusid Saksamaa olude taustal. See töö tõlgiti J. Eglon'i (vt. ka *Suppl.*) poolt tõenäoselt juba 1862 eesti keelde („Läne nimmelt Livlandi tallopoigi saisusse. 1862") ja ringles käsikirjana L.-Eestis. V-i väljaandel ilmunud „Peterburgas Awises" tõi äratavat ning õpetlikku laadi kirjutisi rahvuslikus vaimus ja leidis kodumaal ennenähtamatut poolehoidu; ajaleht suleti mõisnikkude ja pastorite kaebuste tagajärjel. Vene ajalehtede kaastööliseena Moskvas ründas V. Balti saksluse eesõigusi ning nõudis läti ja eesti agraarolude põhjalikku reformi. Baltimaade olusid valgustas ta ka teoses „Vaterländisches und Gemeinnütziges" I, II (Moskva, 1871). Rahvusliku ärkamisaja ideoloogina ja julge rahvajuhina omab V. läti arenguloos määratu suurt tähtsust. Oma raamatutega, ajalehega ja väga arvukate kirjutistega õhutas ta rahvast hariduse omandamisele, majanduslikule iseseisvusele ja ühistegevusele. Põhjalikult tuttav kaasaegsete sotsiaalsete ja poliitiliste oludega, kasutas ta enda seisukohtade läbiviimiseks ühtlasi laialdast tutvust Vene kõrgemate ringkondadega kui ka slavofiilsete patriootidega. V. oli ühtlasi tegev N. A. Manassein'ile (vt.) revisjoni puhul temale kohaste abiliste, lätlaste ja eestlaste leidmisel. Moskvas oli V-i kodu läti haritlaste ja üliõpilaste koonduspaigaks, kust saadi juhtnööre võitluseks kohaliku saksluse vastu. V. seisis väga elavas kontaktis samuti eesti põlevamate ühiskondlikkude küsimustega (nagu Eesti Aleksandrikool, kaubalaevaselts „Linda" jt.) isikliku tutvuse (umb. a-st 1864) ja tiheda kirjavahetuse kaudu eriti prof. J. Köler'i ja C. R. Jakobson'iga, väiksemal määral Harry Jannsen'i, vendade A. ja P. Peterson'i ning M. Mitt'iga (vt. neid). Kolm viimast raskusisse sattunud tegelast said V-lt ka toetust. Ta brošüür „Aufruf zu praktischer Thätigkeit zur Hebung unseres Seewesens namentlich im baltischen Meere" tõlgiti lühendatult eesti keelde C. R. Jakobson'i poolt pealkirja all „Meie Kaubalaeva-vägi Lääne meres" (Tartu, 1868); see ilmus korjanduse teel Holstres kogutud rahaga. Ka saatis V. kirjutisi eesti ajalehile, nimelt „Sakalale" jt.; neist kirjutistest on ilmunud äratrükina ta brošüür „Meie laevamehed ja laevameeste koolid" („Sakala Lisaleht" 1878, nr. 48, 49, 51; vrd. ka Eesti Post. 1879, nr. 48, 49). V-i poolt juhitud merekoolide asutamise ja laevanduse edendamise propaganda (selleks ta püüdis innukalt aktiviseerida ka eesti tegelasi) tagajärjel ning ta enda eestvõttel asutati Läänemeremail suurejoonelise programmi raamides mitu merekooli, näiteks Heinastesse 1864, Paldiskisse 1875 jt.

A. Birkerts, Krišjānis Valdemārs un viņa centieni (1925); T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture II (1930), lk. 39—65; A. Zandbergs, Atmiņas par Kr. Valdemāru (1928); M. Pukits, Läti kultuurilugu (1937); H. Kruus, Eesti ja Läti rahvusliku ärkamisliikumise kokkupuuteist (E. Kirj. 1938, nr. 5); K. Larens, Ülevaade Eesti merekoolidest 1864—1935 (1938).

M. P.; T.

***VALDES, Albert**, arstiteadlane, oli kuni 1930 patoloogia-instituudi prosektor, toimib a-st 1930 Tartu ülikoolis üldise patoloogia ja patoloogilise anatoomia korralise prof-na ning patoloogia-instituudi juhatajana. V. on olnud Akadeemilise Arstiteaduse Seltsi esimees a-st 1929, „Eesti Arsti" tegevtoimetajaid 1925—28, vastutav ning tegevtoimetaja a-st 1929 ja „Eesti entsüklopeedia" arstiteaduse osakonna toimetaja. V-e poolt avaldatud töist mainitagu veel: „Eesti meditsiinilis-kirjanduslik kultuuri arenemisest" („Eesti Arst" 1938, nr. 2), „Meie perekonnakultuurist" (Tartu, 1938), „Über die Entwicklung der estnischen medizinisch-wissenschaftlichen Tätigkeit" (*Acta Societatis Medicorum Fennicae „Duodecim"*, Ser. B, Tom. XXVII, 1/2, Helsingi, 1939) ja „Üldine haiguste õpetus" (Tervise käsi-

raamat, lk. 567—621, Tartu, 1939); ta on korraldanud trükki teose „Eesti organiseeritud arstkond 1912—1937“ (Tartu, 1938; koos H. Normann'iga).

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

VALDMANN, Johann (sünnimeetrikas **Jaan Reinold**), loomaarstiteadlane, sünd. 31. III 1856 vkj. Kodavere khk-s Viljuse külas metsavahi pojana, õppis Tartu kreiskoolis, Tartu veterinaarinstituudis 1875—80 ja omandas mag. med. vet. astme 1892. V. töötas 1880—81 Volõõnias Lutski ja Rovno maakonnas loomaarstina, 1881—83 Tambovi kub-s eraloomaarstina vürst Dolgoruki, krahv Vorontsov-Daškov'i jt. mõisades. A-il 1884—93 oli V. Tartu veterinaarinstituudis normaalse anatoomia prosektori abi, 1893—95 üldise patoloogia ja patoloogilise anatoomia ülemäärane dots. ja pärast seda prof.; sel kohal ta püsis ka Tartu ülikooli loomaarstiteaduskonnas oma elu lõpuni; surn. 18. IV 1922 ukj. Tartus. — V. on avaldanud trükis 8 tööd ja suure arvu artikleid W. Ellenberger'i ja W. Schütz'i „Jahresberichte's“. Ta oli ka Tartu tapamaja juhataja 1903—17 ja arendas selle eeskujulikumaks asutiseks endataoliste hulgas Eesti alal.

И. Вальдманъ, Я. Неготинъ, Альбомъ имматрикулированныхъ въ Дерптскомъ, нынѣ Юрьевскомъ Ветеринарномъ Институтѣ 1848—1898 (1898); „Eesti Loomaarstlik Ringvaade“ 1931, nr. 4/5, lk. 129, 158; „Agronoomia“ 1922, nr. 4; Kodavere koguduse õpetajalt J. Walter'ilt saadud andmed.

F. L-a.

***VALLAK, Peet** (pseud.; kodanikunimega **Peeter Pedajas**), kirjanik, on a-st 1938 „Vanemuise“ dramaturg. V. on avaldanud novellikogud „Relvad vastamisi“ (1929), „Omakohus“ (1932), „Neli tuult jalge all“ (1934), „Teod pahurpidi“ (1935), „Armuleib“ (1936) ja „Lambavarga Näpsi lorijutte“ (1938). V-u novellikogu „Epp Pillarpardi Punjaba potitehas“ ilmus 2. trükis 1936 ja ta samanimeline näidend ilmus 1937 (viimane Tall-s, kõik teised Tartus).

Isikl. kogutud andmed. *T.*

WALLENROD(T) (Wallenroder), Johann(es) v., Riia peapiiskop, Preisi ordu kõrgmeistri Konrad v. Wallenrod'i (1391—93) vend, pärit Frankimaa aadlisoost, õppis Viinis ja Bolognas, oli Riia peapiiskopiks Johannes V nime all 1393—1418 ja Liége'i piiskopiks 1418—19; surn. 28. V 1419 Alken'is Moseli ääres. — W. oli varakult olnud ligidais suhteis Saksa orduga, kelle liikmeilt ta sai korduvalt toetust. Taotelles ülem- ja ainuvõimu Liivimaal ning püüdes enesele allutada Riia peapiiskoppi ja Riia linna, saavutas ordu paavst Bonifatius IX-lt W-i nimetamise Riia peapiiskopiks. Ühtlasi lubati W-l astuda Saksa ordusse. A. 1394 andis sama paavst koguni määruse, et Riia kirikus ainult vaimulikud, kes on Saksa ordu liikmed, võivad saada kohti. Sellega pidi Riia toomkapiitel kujunema Saksa ordu inkorporaadiks, nagu seda oli Kuramaa toomkapiitel. Ent uue peapiiskopi W-i vastu tõusis opositsioon vasallide hulgas, kellest osa keeldus vandest ja põgenes Tartu piiskopkonda, samuti vanade toomhärrade seas, kes põgenesid välismaale; ka astus ta vastu välja Tartu piiskop Dietrich III Damerow (vt.). Ordu alustas 1396 Tartu piiskopkonna vastu sõda, mis lõppes Danzigis 1397 sõlmitud, ordule mittekasuliku rahuga. Ordu järelevalve tõttu ja muil põhjusil lahkus W. Liivimaalt lõplikult 1405, rentides peapiiskopkonna ordule 12 a-ks iga-aastase maksu vastu. A-l 1415—16 viibis W. Konstanz'i kirikukogus.

Arbusow, Geistl.; Brieflade III (1879), lk. 173—177; W. Moye, J. v. W. (1894); Arbusow, Grundriss (1918), lk. 71—73, 110. *O. S.*

VALLEY, vt. **VÄLI.**

***VALLNER, Artur**, poliitika- ja haridustegelane, järgneva vend. E. Ajutises Maanõukogus pidas V. ennast Eesti Vabariiklaste Liidu esindajana Vene tööerakonna, nn. trudovikkude pooldajaks; ta ei ühinenud Jüri Vilms'i jt. poolt asutatud eesti tööerakonnaga (nagu seda tegid J. Seljamaa — vt. neid ka *Suppl.* — jt. Eesti Vabariiklaste Liidu esindajad), mida ta pidas liigselt mõõdukaks, mittesotsialistlikuks parteiks, ja jäi niiviisi väljapoole Maanõukogu rühmi. Viimane asjaolu mõjus selleks kaasa, et Maanõukogu juhataja ümbervalimisel okt-s 1917 V-t ei seatud enam vasema tiiva kandidaadiks sellele kohale. Nõukogude-Venes töötas V. veel Eesti Pedagoogilises Instituudis, Eesti Pedagoogilises Tehnikumis (Pedagoogiumis), juhtis eesti töölistefakulteeti (rabfak'i), õhtukooli, 1. ja 2. astme eesti kooli jne. Ühtlasi teotsesid V-i juhti-

misel Leningradi oblasti haridusvalitsuse eesti osakonna inspektorid, kelle kaudu ta teostas järelevalvet eesti asunduste koolide üle. V. on osa võtnud ka ajakirja „Haridustöö“ (1925—26) toimetamisest. Jakob Palvadre (vt. *Suppl.*) suuna pooldajana kõrvaldati ta 1926. a. paiku eesti asutisist ja organisatsioonest. Siitpeale töötas V. edasi ainult vene haridusasutisis, näit. Leningradi ülikooli pedagoogikaprof-na ja A. Herzen'i nimelise pedagoogilise instituudi ühiskonnateaduste fakulteedi õppejõuna ning dekaanina. V. vangistati a. 1937 poliitilistel põhjustel, tagandati kõigilt ametikohtadelt ja saadeti Siberisse sundustöödele. Ta hilisem saatus on teadmata.

V-i vennalt Rudolf V-lt jm. saadud andmed. *T.*

***VALLNER, Rudolf August,** rohuteadlane, eelmise vend, oli farmaatsia inspektoriks kuni 1933 ja ajakirja *Pharmacia* toimetajaks kuni 1927; ta teotseb a-st 1928 apteegiomanikuna Tallinnas. E. Rohuteaduse Seltsi asutajaid ja esimees on V. olnud 1927—35 ja seejärel auliige, Eesti-Soome-Ungari Rohuteadlaste Ühingu eesti sõsarühingu esimees 1934—38 ja auliige a-st 1939, E. Apteekrite Seltsi esimees 1936—38 ja auliige a-st 1939. Ka on V. seisnud tihedais sidemeis oma eriala organisatsioonidega välismail ja on juhtivalt arendanud suhteid eriti hõimumaade ja Baltimaade apteekrite vahel, ms. soome-ugri kongressidel ja Balti rahvaste kongressidel; ta on Société de Pharmacie de Paris kirjavahetajaliige a-st 1929, Soome Apteekrite Seltsi kirjavahetajaliige a-st 1932, Eesti-Soome-Ungari Rohuteadlaste Ühingu soome sõsarühingu auliige a-st 1937 ja The American Pharmaceutical Association'i auliige a-st 1939. V-i töist mainitagu veel: „Kihvtid ja vastukihvtid“ (Tall., 1922), „Eesti rahvarohtude sõnastik“ (*ibid.*, 1929) ja *Manuale pharmaceuticum* III osa (*ibid.*, 1937). Ta toimetusel on ilmunud teos „Arbeiten der Pharmazeutischen Sektion des V Fenno-ugrischen Kulturkongresses“ (*ibid.*, 1938). V. on avaldanud kirjutisi ka välismaa ajakirjus, nagu „Bulletin des Sciences Pharmacologiques“ (Pariis), „Chemist and Druggist“ (London), „Farmaceutiskt Notisblad“ (Helsingi), „Suomen Apteekkariyhdistyksen Aikakauslehti“ (Helsingi), „Die deutsche Apotheke“ (Berliin), „Journal of the American Pharmaceutical Association“ (Washington) jt.

Pharmacia 1939, nr. 7; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

VALUJEV, Peeter Aleksandrovitš, Vene riigitegelane, sünd. 22. IX 1814 vkj. Moskvas aadliku pojana, sai hariduse kodus, teenis 1831—34 Moskva kindralkuberneri kantseleis, 1834—36 keisri kantselei I ja 1836—45 II osakonnas; ta oli 1845—53 erilisi ülesandeid täitvaks ametnikuks Balti kindralkuberneri juures, 1853—58 Kuramaa kuberner, 1858—61 riigimaade ministeeriumi II departemangu direktor, mis departemangule allusid Balti agraarasjad, ja 1861 ministrite-komitee asjadevalitseja. A-il 1861—68 oli V. siseminister, a-st 1868 riiginõukogu liige, 1872—77 riigimaade minister ja 1877—81 ministrite-komitee esimees; ta sai 1880 krahvitiitli; surn. 27. (28?) I 1890 vkj. Peterburis. — V. püüdis pidada konservatiivset suunda, mida ta mõnikord maskeeris teatava näilise liberaalsusega. Siseministriks oleku ajal oli ta keiser Aleksander II-se (vt. ka *Suppl.*) autoriteetsemaid nõuandjaid ja etendas tegelikult otse peaministri osa. V-l tuli läbi viia Vene talupoegade pärisorjusest vabastamine; ta juhtimisel ja kaastegevusel toimus ka semstvokorralduse sisseseadmine 1864 ja tsensuurireform 1865. Kaitsedes administratsiooni prerogatiive sattus V. aga semstvotega üsna peatselt vastuollu; samuti hakkas ta varsti tunduvalt kitsendama trükisõna juba niikuinii mõõdukaid vabadusi. V-i riigimaade ministriks oleku ajal toimus Ufa kub-s ulatuslik riigimaade jaotamine baškiiridele. — Ema poolt Balti aadlist põlvnev V. suhtus juba Balti kindralkuberneri kantselei ametnikuna ja Kuramaa kubernerina heatahtlikult kohalikku sakslusse; siseministrina ja hiljeminigi oli ta Balti erikorra aktiivsemaid ja mõjukamaid kaitsejaid keisri ning üldse Peterburi juhtivate ringkondade ees. V. pidas tihedat kontakti Liivimaa maamarssali vürst P. Lieven'iga, kuberneri A. v. Oettingen'iga ja Balti kindralkuberneri parun W. Lieven'iga (vt. viimast kahte *Suppl.*). Liivimaa rüütelkonna tegelastele andis ta mitmesuguseid kasulikke näpunäiteid, kuidas algatada ja teostada mõningaid möödapääsematuid reforme kohalikus agraarkorras nii, et sakslus säili-

taks oma endised positsioonid. Eesti talupoegade suure saatkonna keisri juures audientsil käimise (9. XI 1864 vkj.) järel sai V. viimaselt ülesande kindlaks teha kogu ürituse algatajad. V. korraldas saatkonna ülekuulamise ja laskis nädal hiljemini vangistada saatkonna juhi Adam Peterson'i (vt. ka *Suppl.*). Ühtlasi oli ta valvel, et eesti talupoegade palvekirjade-liikumine ei mõjustaks Peterburi juhtivaid ringkondi algatama Balti sakslusele ebameeldivaid agraaruuendusi. V. on teotsenud ka kirjanduse alal, avaldades romaane, publitsistlikke ja vaimuliku sisuga töid jm. Eriti mainimisväärt on aga V-i päevik, mida ta on pidanud a-st 1847 mõningate väikeste vaheaegadega kuni elu lõpuni; see omab ajaloolise allikana üsna suurt väärtust; päevik on ilmunud katkendeina ajakirjus „Русская Старина" (1891) ja „Вѣстникъ Европы" (1907), koguteoses „О минувшемъ" (1908) ja eri teosena Petrogradis 1919. A-te 1847—57 kohta käiv osa on ilmunud ka saksakeelses tõlkes „Baltische Monatsschrift'is" XXXIX (1892) ja XLI (1894).

Отчетъ по Государственному Совѣту за 1890 г. Приложенія (1891), lk. 11—13; Энц. Сл. Брокг.-Ефр.; Новый Энц. Сл. Брокг.-Ефр.; Большая Советская Энциклопедия; „Правительственный Вѣстникъ" 1890, nr. 24; „Вѣстникъ Европы" II (1890), lk. 388—402; Erinnerungen an Graf P. A. Walujew [BM XXXVII (1890), lk. 229—249]; А. Корниловъ, Курсъ исторіи Россіи XIX вѣка II (1912); A. v. Tobien, Die livländische Ritterschaft I (1925), lk. 93—96, 489, 509—512; R. Staël v. Holstein, Materialien I, 1 (käsikiri ERKA-s), lk. 34—39, 44, 45, 50—53, 81—97; H. Kruus, Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt (E. Kirj. 1934, nr. 8—11); H. Kruus, Liivimaa maamarssal vürst P. Lieven Peterburis a. 1863—1865 („Ajalooline Ajakiri" 1937, nr. 3, 4). *J. Kt.*

***VAMBOLA** (end. perekonnanimi kuni 1938 **Simpmann-Vambola**), **Julius Aleksander**, insener ja majandustegelane, sünd. 4. XII 1876 vkj. Ta lahkus oma vanemate juurest 7½-aastasena ja hakkas ise elatist teenima. Alustanud sportlikku tegevust juba 15-aastasena Tallinnas, oli S. Peterburis eesti jõukarastuse seltsi „Kalev" asutajaid (1900) ja esimees algusest kuni 1907 ning pärast seda auesimees, Peterburi polütehnilise instituudi spordiringi asutaja ja esimees 1907—16, seejärel auesimees. — V. poolt ehitatud suuremaist sildadest mainitagu veel raudbetoonsildu Sindi juures ja Vändra-Suurejõel üle Pärnu jõe ja Kose-Lükatil üle Pirita jõe, teedest Pärnu—Sindi, Võhma—Soomevere ja Pärnu—Riia maanteed. — V. on olnud Tallinnas Inglise-Eesti metsasuurtööstuse a./s-i direktoreid a-st 1921 ja juhatuse esimees a-st 1923, ühtlasi tööstus- ja kaubandusühingu „Insener J. Vambola" peadirektor a-st 1922, betooni ja katusepapitööstuse „Järve" direktor a-st 1938 ja I Eesti parketitööstuse omanik a-st 1939.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

WANRADT (Wenrodt, Wanrade jt.), **Simon (Szymon)**, evangeli jutlustaja, eestikeelse katekismuse autor, sünd. 1500. a. paiku Reinimaal Kleve's, oli umb. 1525—29 reformatsioonijutlustajaks Tartus, saadeti 1529 siit linna kulul õppima Wittenbergi, kus immatrikuleerus s. a. dets-s ja omandas magistri astme aug-s 1530. W. toimis jutlustajana Tallinnas okt-st 1530 juulini 1531, viibis juunini 1532 Saksamaal, kus külastas Martin Luther'it ja püüdis muretseda Tallinnale evangeli jutlustajaid ning oli 1532—36 Tallinna Niguliste kiriku pastor. Põgenenud 1536 armukesega Tallinnast, oli W. 1542 jutlustaja Paides, ka Viljandis komtuur J. v. d. Recke juures, kelle võitis luterlaseks, ja hiljemini Lemsalus linnajutlustaja; ta immatrikuleerus 1559 Königsbergi ülikoolis, saadeti Preisi hertsogi Albrechti poolt 1561 Vilnosse, kus ta lihavõttepühade ajal tegi algust evangeelsete jutlustega leedu keeles, saades suure menu osaliseks. A-l 1563 sai W. Danzigis kirikuõpetajaks; surn. 1567. — W. koostas 1532—33 mittesakslaste jaoks katekismuse saksa keeles ja laskis selle Pühavaimu kiriku eesti pastoril Johann Koell'il (vt. *Suppl.*) tõlkida eesti keelde. Sügisel 1533 valmis olnud katekismuse käsikirja, mille trükkimist 1500 eksemplaris finantseeris Tallinna raehärra J. Selhorst (vt. *Suppl.*), viis raamatukaupmees Gissebrecht Schepeler Lüübekisse ja jaan-s 1534 Wittenbergi. Vaadanud käsikirja läbi, nõustus J. Bugenhagen, hoolimata puudusist, töö trükkimisega. Oletatavasti Wittenbergis viibiv üliõpi-

lane Peter v. Halle (vt.) lisas juurde korrektuure lehekülgede servadele. Kuulsa Wittenbergi trükkali Hans Lufft'i juures lõpetati teose trükkimine 25. VIII 1935. Gissebrecht Schepeler tõi raamatud seejärel Tallinna, kus nad 1537 rae poolt keelati mitmesuguste vigade pärast. W-i elukäigust ilmneb reformatsiooni algusaja kaasakiskuva kõneleja, aga ka riiaka ja seiklushimulise jutlustaja tüüpilisi jooni. Osa mainitud katekismusest avastati H. Weiss'i poolt 1929 Tallinnas.

F. G. Bienemann, Briefe und Urkunden IV (1873); Beiträge IV (1894), lk. 77; Arbusow, Geistl.; Arbusow, Einf. d. Ref. (1921), lk. 677, 700; „Eesti Keel" 1927, nr. 5 (P. Johansen); Beiträge XV, 4 (1930; H. Weiss, P. Johansen); Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums (1930), lk. 324—331 (H. Weiss); H. Weiss ja P. Johansen, 400-aastane eesti raamat (1935); P. Johansen, Wanradt-Koell'i katekismuse senitundmatuist järglastest (E. Kirj. 1935, nr. 10); G. Mickwitz, Uusi andmeid eesti vanima raamatu ajaloo kohta („Ajalooline Ajakiri" 1936, nr. 2); *idem*, Johann Selhorst und der Druck des ältesten estnischen Buches (Beiträge XXI, 1937, lk. 1—8) jm. saadud andmed. *P. J.*

VARDI, vt. LEPP-UTUSTE.

VARES, Johannes, vt. BARBARUS.

***WARNEKE (Warnecke, Warnechius), Joachim**, Tartu bürgermeister, oli ka Tartu linna Rootsi valitsuse alla tagasisiirdumise järel a-st 1661 Tartu bürgermeistriks; ta suri 13. XI 1661. a. ja 5. VIII 1662. a. vahel.

Tartu linnaarhiivi andmed. *E. T.*

VASAR, Epp, rahvalaulik, sünd. 10. VI 1828 vkj. Paistu khk-s Loodi v. Viruhendriku talus Hans Muri tütrena, elas Loodi mõisas, kus ta mees oli moonameheks, hiljemini Viljandis ja Tartus; surn. 21. IV 1895 vkj. Tartus. — Laule olevat V. õppinud oma emalt ja teisilt vanemailt laulikuilt, ent olevat neid ka ise luuletanud. Tartus kirjutas temalt M. Veske (vt.) peamiselt 1874—75 umb. 800 rahvalaulu, kokku umb. 14 000 värssi, mis saavutis tõstab V-a eesti nimekamate rahvalaulikute hulka. Prof. A. v. Oettingen kirjutas V-lt (1875?) 45 rahvaviisi ja E. v. Schultz-Adaïewsky (1885) 5 rahvaviisi. Kuid nii M. Veske kui ka A. v. Oettingen'i üleskirjutistest on suurem osa läinud kaotsi.

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat, III a-k. (1875), lk. 101; Neue Dörptsche Ztg. 1875, nr. 51 (M. Veske); SB GEG 1875 (1876), lk. 17—25 (M. Veske); „Oma Maa" 1884, lk. 21—23 (M. Veske); Eesti Rahvaluule Arhiivist, ERKA-st, Paistu koguduse õpetajalt M. Vaher'ilt ja Tartu-Maarja koguduse õpetajalt A. Vooremaa'lt saadud andmed. *R. V.*

VASAR, Juhan, ajaloolane, sünd. 4. III 1905 vkj. Põltsamaal raamatukaupmehe pojana, õppis 1912—16 Tartu kommerts- ja reaalkoolis, 1917—21 Põltsamaa ühisgümnaasiumis, lõpetas gümnaasiumi eksternina 1921. a. sügisel Tartus, õppis Tartu ülikoolis ajalugu ja filosoofiat 1922—27 ja omandas 1927 mag. phil. astme. Seejärel töötas V. kuni 1930 teadusliku stipendiaadina, ms. Rootsis, Soomes ja Lätis; 1931 omandas ta dr. phil. astme Tartus. V. toimis 1921—22 õpetajana Lalsi algkoolis Kolga-Jaanis ja 1930—31 õppeülesandetäitjana Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas; nov-st 1931 kuni 1937. a. lõpuni oli ta seals. üldise (keskaja) ajaloo dots-ks ja a-l 1938 adjunktprof-ks, on a-st 1938 majandusteaduskonnas majandusajaloo korraliseks prof-ks. Ka on ta sept-st 1936 haridusministeeriumi teaduse- ja kunstiosakonna direktor, kellena on aktiivselt osa võtnud A. Jaakson'i (vt. *Suppl.*) haridusministriks oleku ajal mitme ellurakendatud reformi ettevalmistamisest ning teostamisest. — V. on ms. juhatuse liikmena osa võtnud Akadeemilise Ajaloo-Seltsi, Eesti Eugeenika ja Genealoogia Seltsi, Akadeemilise Eesti-Rootsi Ühingu, EKS-i ja kirjastusosaühing „Kultuurkoondise" tegevusest. Eesti Raamatufondi juhatuse esimees on ta a-st 1936 ja Õp. E. S-i Tallinna osakonna esimees asutamisest a-st 1938. V. on avaldanud uurimused: „Taani püüded Eestimaa taasvallutamiseks 1411—1422" (*Acta* B XVIII$_1$, Tartu, 1930), „Die grosse livländische Güterreduktion, die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI. und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684" (*ibid.* B XX$_2$ ja B XXII$_2$, Tartu, 1930—31; väitekiri). V. on toimetanud teosed „Tartu ülikooli ajaloo

allikaid" (Tartu, 1932) ja „Tartu üliõpilaskonna ajalugu" (*ibid.*, 1932) ning on „Eesti rahva ajaloo" (*ibid.*, a-st 1932) ja „Eesti majandusajaloo" I (*ibid.*, 1937) toimetajaid. „Eesti rahva ajaloos" on ta muu hulgas kirjutanud peamised ning kandvamad osad Poola ja Rootsi aja kohta Eestis, siis Eesti agraarolusid ja talurahvast käsitlevad osad Vene ajal kuni XIX sajandi teise pooleni. „Eesti majandusajaloos" on ta avaldanud ulatuslikumad peatükid „Vene keskvalitsuse fiskaal- ja majanduspoliitika XVIII sajandil", „Eesti ala põllumajandus XVIII saj. ja agraarolude korraldamise katsed" (koos H. Sepaga), „Teoorjuse kriis ja talude müümine". Muist V-a töist mainitagu „Carl Schirren ajaloolasena" („Ajalooline Ajakiri" 1926, nr. 3, 4), „Soome asustusest Eestis XVII sajandi keskel" (E. Kirj. 1931, nr. 11, 12) ja „Tsunftidena organiseeritud Tallinna tööstuse arengust 1561—1660" (teoses „Korp. Sakala", Tartu, 1934). Ta on avaldanud kirjutisi ms. veel ajakirjus „Sõdur", „Olion", aastaraamatus *Svio-Estonica* jm.

Tartu ülikooli arhiivist jm. saadud andmed. *T.*

WASMUTH, Paul Julius, balti-saksa zooloog, sünd. 17. V 1874 vkj. Oreli kub-s mõisaomaniku pojana, lõpetas Tallinna Peetri reaalkooli 1893 ja oli 1894—1917 Eestimaa kubermanguvalitsuse teenistuses; surn. 9. III 1934 ukj. Tallinnas. — W. soetas õige täieliku esemetekogu selgroolistest loomadest, ent harrastas ka botaanikat. Ta on avastanud haruldasi kodumaa loomi. W-i töist on tähtsamad: „Die Hörner des Dinoceras" („Korrespondenzblatt" 1905), „Aufzählung aller bisher für Estland festgestellten Vogelarten nebst neuen Beiträgen zur Kenntnis der ornithologischen Fauna Estlands" (*ibid.* 1909) ja „Tabellarische Naturgeschichte der Säugetiere der Ostseeprovinzen mit besonderer Berücksichtigung des Gouvernements Estland" (Tall., 1908).

Isikl. kogutud andmed. *E. R.*

WAXELBERG (Wachselberg), Samuel, Rootsi fortifikatsiooniohvitser, sünd. 1643 Rootsis Vaxalas pastori pojana, teotses veebr-st 1677 Tallinnas fortifikatsioonikonduktorina, a-st 1681 leitnandina ja a-st 1701 kaptenina; surn. 13. VII 1704 Tallinnas. — W. plaanistas 1683 rea Eesti keskaegseid linnuseid, ms. Rakvere, Paide, Lihula, Toolse ja Porkuni. Kõik need seni uurijate poolt vaid osaliselt kasutatud plaanid, mille originaalid säilitatakse Stokholmis sõjaarhiivis, omavad suurt tähtsust kodumaa vanema arhitektuuri- ja sõjaajaloolise materjalina. W-i tuntuimaks tööks on Tallinna ja selle ümbruskonna plaan a-st 1688 (originaal ERKA-s; ebatäpne koopia avaldatud E. v. Nottbeck'i poolt lisana raamatule „Der alte Immobilienbesitz Revals", Tall., 1884). Plaanile on täies ulatuses kantud tol ajal Rootsi võimude poolt Tallinna ümber ehitada kavatsetud võimas bastionkindlustiste vöö, mis aga suudeti teostada vaid osaliselt.

A. Lewenhaupt, Karl XII:s officerare II (1921), lk. 741. *A. V.*

WEBER, vt. VEEBER.

***VEBERMAN, Ernst Constantin**, kalanduse eriteadlane, oli Eesti aupeakonsuliks Lähis-Idas, asukohaga Ateenas (1927—32), siis Istanbulis. Türgi valitsuse poolt kutsutud eriteadlase-nõunikuna kalanduse alal korraldas V. sealset kalandust 1930—32, organiseeris ms. kalanduse ja mereuurimise instituudi Istanbuli lähedal Bosporuse kaldal Balta-Liman'is ja oli selle instituudi esimeseks direktoriks 1930—32. Ka korraldas ta Türgi esimese mereuurimise ekspeditsiooni Mustale merele (1931). A-st 1932 elas V. terviseparandusel Itaalias (Rivieras), kus teotses ka rooside kasvatamisega ja nende ekspordiga. Asunud 1936. a. sügisel kodumaale, on ta s. a-st toiminud agentuuri ja speditsiooni o./ü. „Estia" direktorina Tallinnas.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

WEDEKIND(T) (Wendekin), Johann He(i)nrich, maalikunstnik, sünniaeg ja -koht teadmata, sai 1700 Tallinna kodanikuks, oli kümmekond aastat hiljemini Narvas, kus tsaar Peeter I (vt.) temalt tellis mitu portreed. A-st 1720 teotses W. Peterburis, kus ta maalis õukonnas ja samuti Vene Teaduste Akadeemia ülesandel Peeter I ja tõenäoselt veel mitme Vene valitseja portreed. Umb. a-st 1731 elas W. uuesti Tallinnas Anna Heidenreich'iga abiellumise teel saadud apteegi omanikuna; surn. 1737 seals. — W-i kunstilisest toodangust on seni vaieldamatult kindlaks tehtud vaid kolm teost: Rootsi kun. Karl XII (vt.) suur

ratsaportree Mustpeade majas Riias, keisrinna Katariina I ja kellegi tundmatu portree Peetri muuseumis Narvas.

E. Seuberlich, Die ältesten Apotheken Liv- und Estlands (SB Riga 1911, ilm. 1912, lk. 259); Neumann, Lex.; А. Д. Ровинскій, Подробный словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ IV (1889), lk. 634. *A. V.*

VEDRO, Adolf Johannes, helikunstnik, sünd. 4. X 1890 vkj. Narvas puutöölise pojana, sai algjuhatust muusikas oma isalt, õppis hiljemini kontrabassi mängima ja asus 1914 Tallinna, kus helilooja P. Süda (vt.) juhatusel õppis kahe a. kestel komponeerimist; sel alal täiendas ta end 1915—18 Petrogradis. Tallinna tagasi pöördunud, sai V. 1920 kohaliku kõrgema muusikakooli, pärastise (a-st 1923) konservatooriumi õppejõuks, kellena ta on (prof-na a-st 1937) toiminud tänini. — Helikunstnikuna on V. loonud sümfoonilist muusikat (Sinfonietta h-moll, 1917; Scherzo, 1917; Hällilaul, 1918; Lüüriline pala, 1922), soolo- ja koorilaule, lavamuusikat („Tontide sonaat", „Orleani neitsi"), ooperi „Kaupo" (1932), Võidupüha müsteeriumi „Jaani tulemine" (1935) ja avaldanud raamatud „Solfeggio" I (Tall., 1927; 2. tr. 1936) ja „Instrumendi õpetus" (*ibid.*, 1929). V. taotleb oma eepilisuse piires hoitud helitöödes värskust ja käsitleb kontrapunktilist kudet kuni lineaarsuseni. Ta on olnud tegev ka Eesti Autorikaitse Ühingus, Muusikamuuseumi Ühingus abiesimehena a-st 1933, Akadeemilises Helikunstnikkude Seltsis, konservatooriumi „Õpilasabis", Töölismuusika Liidus jm.

Laulupeo album (1928); Eesti lauluvara. Koorilaulude antoloogia (1925), lk. 170; A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. saadud andmed. *T.*

VEEBER (sünnimeetrikas **Weber**), **Kuno Bernhard**, maalikunstnik, sünd. 28. II 1898 vkj. Harjumaal Kernu v. Adila mõisa valitseja pojana, sai keskhariduse Pärnus ja a-st 1912 Tallinnas Nikolai I gümnaasiumis, mille lõpetas 1917; ta õppis ühtlasi 1916—17 joonistamist ja maalikunsti A. Laikmaa (Laipman; vt. ka *Suppl.*) ateljees, seejärel üks a. arstiteadust Tartu ülikoolis ning töötas suvel 1918 A. Laikmaa juures Taeblas ja Kurkses. Vabadussõja ajal teenis V. velskerina Tallinnas ning töötas 1919—20 N. Triik'i juures ja pärast vabanemist väeteenistusest J. Koort'i (vt. neid ka *Suppl.*) ateljees; ta õppis 1922—24 Tartus „Pallase" kunstikoolis, mille lõpetas N. Triik'i õpilasena. V. jätkas stuudiumi maalikunsti alal 1924—26 André Lhote'i eraakadeemias Pariisis ja graafiliste kunstide, eriti puulõike alal D. Galanis' juures seals.; 1927 viibis ta Veneetsias, Firenzes ja Roomas, kus kopeeris Tintoretto maali „Kolm graatsiat"; surn. 1. I 1929 ukj. Tallinnas (Seevaldis). — Hoolimata paiguti suurest ainelisest puudusest ning üldse viletsaist loomistingimusist suutis V. ennast kehtima panna suureandelise ja kultuurse kunstnikuna. Lähtunud P. Cézanne'ist ja mõnest kaasaegsest prantsuse meistrist, töötas ta välja omapärase sügava käsitlusstiili ja ainetõlgenduse, osutades seejuures ka väljapaistvat kompositsioonikindlust, vormi- ja värvitunnet. Ta parimad saavutised on õlimaalid „Naisportree" (1923), „Tualett" (1924), „Nature morte gloobusega" (1925) ja „Suplejad" (1926; kõik Eesti Kunstimuuseumis Tallinnas).

M. Laarman, K. V. („Taie" 1929, nr. 4/5); Hageri koguduse õpetajalt H. Thomson'ilt saadud andmed. *A. V.*

VEERMETS (end. perekonnanimi kuni 1936 **Verberg**), **Kaarel (Karl Friedrich)**, metsateadlane, sünd. 22. V 1893 vkj. Jamburgi maakonnas Zagoritsa külas põllumehe pojana, õppis Jamburgi kommertskoolis 1907—14, Peterburi metsainstituudis 1914—19 ja omandas dr. rer. for. astme Tartu ülikoolis 1929. V. teenis Venes mitmesuguseil kohtadel metsatööstuses ja a-l 1921 Eestis Metsade Peavalitsuses. Tartu ülikooli metsaosakonna geodeesia kabineti noorem assistent oli ta 1921—22, teaduslik stipendiaat metsakasutuse alal 1922—24, metsakasutuse õppetooli eriaineõpetaja 1925—27, dots-i kt. 1927—30, seejärel dots. ja on a-st 1938 erakorraline prof. ning ühtlasi metsakasutuse kabineti juhataja. — V. on olnud tegev ka Akadeemilises Metsaseltsis, Eesti Süsiniku Kasutamise Seltsis esimehena a-st 1934, a./s-i „Eesti Metsatööstus" nõukogus esimehena a-st 1937 jm. Loodusvarade Instituudi liige on ta a-st 1938. V-a töist on tähtsamad: „Vaigutamise katsed Ülikooli õpemetskonnas 1924. a." (Tartu, 1925), „Tõrvatööstus Eestis" (kogu-

teoses „Eesti", Tartu, 1926), „Lüli- ja maltspuu suhe männil" (Tartu, 1930), „Puidu kasutamine majapidamises ja tööstuses" (Tall., 1931), „Forstschätze und die Möglichkeit der Gewinnung von Holzkohle in Eesti" (teoses „II Congrès international du carbon. . .", Milaano, 1933), „Metsa- ja puidutööstusjäänused" (teoses „Gasogeen", Tartu, 1937), „Puidumääraja" (Tartu, 1937), „Metsakasustuse laboratoorsete tööde juhend" ja „Metsatehnoloogia laboratoorsete tööde juhend" (mõlemad Tartu, 1939).

Isikl. jm. saadud andmed. *O. D.*

VEIDERMA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Veiderman[n]**), **Aleksander August**, kooli- ja haridustegelane, sünd. 26. III 1888 vkj. Läänemaal Vaikna v. kooliõpetaja pojana, õppis kohalikus algkoolis, Haapsalu linnakoolis, lõpetas 1909 Tallinna Peetri reaalkooli ja 1914 Peterburi ülikooli loodusteaduse osakonna 1. järgu diplomiga. Ta oli 1905—06 õpetaja Läänemaal Liivi vallakoolis, 1917—19 õpetaja ja lühikest aega õhtukeskkooli juhataja Tallinnas, 1919—28 Tallinna linnanõunik ning linnakoolivalitsuse ja ajutiselt tervishoiu osakonna juhataja, välja arvatud aeg nov-st 1922 märtsini 1924, mil oli haridusministriks J. Kuke ja K. Päts'i (vt. neid ka *Suppl.*) kabinetis. A-st 1928 teotseb V. Tallinna tütarlaste kommertskooli ja kaubanduskeskkooli juhatajana. V. teenis ohvitserina 1914—17 Vene sõjaväes Harbiinis, kus töötas samal ajal ka gümnaasiumiõpetajana, pärast seda Tallinnas. Ta võttis 1918. a. lõpust kuni apr-ni 1919 õpetajate roodu komandörina osa E. Vabadussõjast. Seltskondlikult on V. olnud tegev Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsis, Harbiini Eesti Seltsis, „Sõdurite Kodus" Tallinnas, Tallinna Õpetajate Seltsis, Eesti Õpetajate Liidus ms. esimehena 1933—34, Keskkoolijuhatajate Ühingus, Tallinna gümnaasiumide ja keskkoolide direktorite kogu esimehena a-st 1934 ja Eesti Kutsekooliõpetajate Ühingu esimehena a-st 1937. Õpetajate Koja esimees on ta a-st 1938. Eriti tuleb esile tõsta V. tegevust hõimunduse alal — sihtasutise *Fenno-Ugria* esimehena a-st 1927, Eesti-Soome-Ungari Liidu (a-st 1939 Ühingu) juhatuse 2. esimehena 1925—35 ja seejärel juhatuse liikmena. V. oli juhtivalt tegev Eesti toimkonna esimehena III Soome-Ugri kultuurikongressil Budapestis 1928, IV kongressil Helsingis 1931 ja peatoimkonna esimehena V kongressil Tallinnas 1936. Ta on Rahvusvahelise Kasvatusbüroo (Genfis) ja Rahvusvahelise Kaubandusharidusseltsi kirjavahetajaliige ning võtnud osa mitmest kongressist välismail. V. on olnud Asutava Kogu liige ja 1922—34 Tallinna linnavolinik tööerakonna rühmas, Rahvuskultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu abiesimehi 1935—38 ja Rahvuskogu I koja liige 1937. Ka on ta avaldanud kirjutisi hariduspoliitiliste ja kooliküsimuste üle ajakirjus („Kasvatus", „Eesti Kool" jm.) ja ajalehis ning õpperaamatud: „Eluta loodus" (Tall., 1919), „Inimese anatoomia ja füsioloogia" (*ibid.*, 1921), „Tervishoiu õpperaamat" (*ibid.*, 1922), „Maateadus" (*ibid.*, 1924), „Orgaaniline keemia" (*ibid.*, 1932; 2. tr. 1937), „Keemia ja mineraloogia" (Tartu, 1932; 4. tr. 1938), „Inimene" (Tall., 1937) jt. V. kaastegevusel on Tallinnas avatud lasteaedu, J. Poska nimeline lastekodu, uusi koole, avalikke raamatukogusid jt. haridslikke asutisi.

Isikl. saadud andmed. *J. Ks.*

***VEILER, Aleksander**, kirjastaja, trükitööstur ja poliitikategelane, on jätkanud tegevust kirjastus-osaühingu „Vaba Maa" ärijuhina ja juhatuse liikmena, kirjastuse „Bibliofiil" (see annab välja vene ajalehte „Вѣсти Дня", mis on asutatud 1926, ja ajalehte „Русскій Вѣстникъ") omanikuna ning kirjastusühingu „Rahvaülikool" esimehena (a-st 1926). O.-ü. „Vaba Maa" väljaandel ilmunud ajakirjust lakkas „Ronga" (ilmus lõpuks „Bibliofiili" väljaandel) ilmumine 1927 ja selle järglase „Kodukolde" ilmumine 1928. A-l 1931 asutatud, hommikuti ilmunud päevaleht „Sõnumed" suleti kaitseseisukorra ajal 1933. Päevaleht „Vaba Maa" oli 1933—34 vabadussõjalaste poliitilise liikumise üks ägedamaid vastaseid, mispärast nn. vapsid katsusid ta vastu teostada boikotti. Kui ajaleht „Vaba Maa" Kaitseseisukorra seaduse põhjal siseministri poolt märtsis 1938 suleti, muudeti seni 3 korda nädalas ilmunud „Rahvaleht" (see asutati a. 1923 ja läks o.-ü. „Vaba Maa" kätte a. 1927) peatselt päevaleheks. O.-ü. „Vaba Maa" on Eestis endataoliseks suurimaks kirjastuseks, kelle väljaandel 1939. a. ilmusid 7 ajalehte ja ajakirja: „Rahvaleht", „Maa Hääl" (asutatud 1932, ilmub 3 korda nädalas), nädalaleht „Esmaspäev", „Pe-

rekonnaleht", mõistatuste ajakiri „Ajude Gümnastika", ajakirjad „Kirilind" ja „Huvitav Žurnaal". O.-ü. „Vaba Maa" kätte läks 1939. a. ka eesti levinumate kalendrite väljaandmine: „Majasõber" (10. a.-k.), „Meie Mats" (33. a.-k.) ja „Tõnissoni tähtraamat" (58. a.-k.); neid trükiti s. a. kokku 125 000 eksemplari. V. on olnud E. Trükitööstu rite Ühingu juhatuse liige a-st 1922 ja esimees alates a. 1933, E. Raamatukauplejate Ühingu juhatuse liige a-st 1926 ja esimees alates a. 1938, E. Paberikauplejate Ühingu esimees selle asutamisest a. 1938 peale; ta on teotsenud veel Kaubandus-Tööstuskoja nõukogu, sihtasutise „Eesti Raamatufond" nõukogu, Raamatuaasta ja raamatunädalate peakomiteede liikmena. 1937. a. oli V. Rahvuskogu II koja liige.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

WEINBERG, Richard (enne luteri usku siirdumist **Jacob Salomon**), juudi rahvusest arstiteadlane ja antropoloog, sünd. 30. XII 1867 vkj. Kuramaal Tukums'is, lõpetas Riia kub-gümnaasiumi, õppis 1886—87 Moskva ülikoolis loodusteadust ja seejärel Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, mille lõpetas 1893. Omandanud 1894 dr. med. astme, toimis ta a-st 1894 Tartu ülikooli anatoomia prosektori abina ja anatoomia instituudi abijõuna, a-st 1903 normaalse anatoomia eradots-na ja a-st 1906 Peterburi Naiste Arstiteaduse Instituudi prof-na; surn. 19. III 1926 ukj. Leningradis. — W. on teotsenud eeskätt anatoomina, omab aga eesti seisukohalt tähelepanu antropoloogina. Ta vastavaist töist on tähtsamad: „Die Gehirnwindungen bei den Esten. Anatomisch-anthropologische Studie" (Cassel, 1896), „Die anthropologische Stellung der Esten" („Zeitschrift für Ethnologie" 1903), „Der Schädel von Woisek" (SB Nat. 1905) ja „Crania livonica" (Tartu, 1907).

„Русский Антропологический Журналъ", томъ 15. выпускъ 1/2 (1926), lk. 95 (sisaldab ka W-i tööde bibliograafia); Tartu ülikooli arhiivist ERKA-s jm. saadud andmed. *J. A-l.*

WEISS, Konstantin Alexander Clemens, balti-saksa soost E. Vabadussõja tegelane, sünd. 29. VII 1877 vkj. Tsarskoje Selos Värudi (Virumaal) mõisaomaniku pojana, lõpetas paažidekorpuse Peterburis 1897, teenis Vene sõjaväes 1895—1917, tõusis koloneliks ja rügemendi ülemaks. Pärast osavõttu Maailmasõjast astus ta Eesti sõjaväkke nov-s 1918, oli E. Vabadussõjas alates jaan-st 1919 Balti pataljoni ülemaks ja lahkus sõjaväeteenistusest dets-s 1921. Seejärel toimis W. põllumehena Värudis kuni ümberasumiseni Saksamaale 1939. — Balti pataljon komplektiti kohalikest sakslasist; see oli võrdlemisi väikesearvuline väeühik, kes täitis vähemtähtsaid ülesandeid kõrvalisemail sõjategevuse suundadel. Pataljoni asutamise üheks positiivseks tulemuseks Vabadussõja algperioodil võib lugeda maalt lahkuvailt Saksa okupatsioonivägedelt, kellega pataljon oli heas vahekorras, võrdlemisi rohkearvulise relvastise saamist; sellest oli Eestil äärmine puudus. Pataljon võttis 1919 osa Loodearmee pealetungist Peterburi sihis, kuuludes operatiivselt nimetatud väeosa käsutusse, mis asjaolu põhjustas arusaamatusi E. väejuhatusega. Poliitilistel ja rahvuslikel motiividel on pataljoni tegevust ja tähtsust peamiselt balti-sakslaste poolt korduvalt püütud kujutada tegelikust suuremana ja pataljoni arvele on kirjutatud olematuid teeneid. See tendents ilmneb ka pataljoni nimetamises suurema väeühikuna — rügemendina, millest ei ole hoidutud ka pataljoni ajaloos (Wilhelm Wrangell'i „Geschichte des Baltenregiments", Tall., 1928). W. on E. Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937); sõjaministeeriumi arhiivist jm. saadud andmed. *O. K.*

***VELNER (Vellner), August**, insener, õppis Otepää khk-koolis, Puka Kääriku ap. õigeusu kiriku koolis, H. Treffner'i gümnaasiumis ja 1898—1904 reaalkoolis Tartus. — V. on toiminud Sisevete Uurimise Büroo juhatajana a-st 1922 ja ühtlasi põllutööministeeriumi juures asuva keskveekomisjoni esimehena a-st 1930, hüdroloogia eradots-na a-st 1934 ja dots-na a-st 1938 Tartu ülikoolis. E. Inseneride Ühingu juhatuse esimees on ta a-st 1936, E. Rahvusliku Jõukomitee liige ja juhatuse esimehe asetäitja a-st 1936 ja Loodusvarade Instituudi liige a-st 1937. V. on Läänemeremaade hüdroloogide konverentside korraldamise algatajaid (1926) ning on esindanud neil Eestit järjekindlalt. Ka on ta rahvusvahelise hüdroloogilise bibliograafia eesti referent. V. on olnud ajakirja „Tee ja

Tehnika" tegevtoimetaja 1928—29, „Tehnika Ajakiri" kaastoimetaja 1930——36 ja „Tehnika Kõigile" kaastoimetaja a-st 1936. A-st 1922 on V. toimetanud sarja „Sisevete uurimise andmed" (seni ilm. nr. I—XIV); selles on ms. ta töist ilmunud eriraamatuna „Eesti hüdrograafia ülevaade" (1922), „Naroovajõe uurimise andmed ja veejõu kasutamise kava" (1923), „Ülemaalised loodimised" (1923), „Sisevete kaart" (1924) ja Sisevete Uurimise Büroo aastaraamatud alates 1923. a. (kõik ilm. Tall-s). Väiksemaid V-i kirjutisi on ilmunud ka mitmes võõrkeeles.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***VELNER (Vellner), Kolla**, tööstur, asutas šokolaadivabriku „Kawe" 1920. — A-l 1939 oli „Kawe" käitise tööliste arv tõusnud 600-ni. V. rajas tehase abikäitisena ka trükikoja (1936) ja Virumaal Kloodis siirupitehase (1936) ja on viimase tehniliseks direktoriks. Samuti on ta Tallinna lähedal asetseva kooperatiivühingu „RAKU" hõberebastekasvanduse juhatuse esimeheks a-st 1934.

„Uus Eesti" 1939, nr. 59; Post. 1939, nr. 59; Pvl. 1939, nr. 59; isikl. saadud andmed. *T.*

WENDEKIN, vt. WEDEKIND(T).

VENDELL (Wendell), Herman Albert, soome-rootsi keeleteadlane, sünd. 10. VII 1853 ukj. Helsingis pangaametniku pojana, õppis Helsingi ülikoolis, sai 1877 filosoofia magistriks, 1881 litsentsiaadiks, ühtlasi s. a. rootsi keele ja kirjanduse dots-ks ja 1886 prof-ks Helsingi ülikoolis; surn. 28. VIII 1907 ukj. Helsingis. — V. on võtnud ette ida-rootsi murdealadel palju uurimisreise, neist a-il 1877, 1878, 1879 ja 1881 eesti-rootslaste juurde, 1881 ka Gammalsvenskby alale Lõuna-Venemaal. V-i töist, esmajoones eesti-rootslaste kohta, on tähtsamad: „I Est- och Lifflands svenska bygder" (Historisk almanack, 1880), „Laut- und Formlehre der schwedischen Mundarten in den Kirchspielen Ormsö und Nukkö in Estland" (Helsingi, 1881), „Om och från Gammal-Svenskby i Syd Ryssland" („Finsk Tidskrift" 1882), „Runömålet. Ljud och formlära samt ordbok" (Nyare Bidrag till kännedom om Svenska Landsmålen, 1887). V-i sõnaraamatud „Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna" (Helsingi, 1886; koos A. O. Freudenthal'iga, vt. *Suppl.*) ja „Ordbok över de östsvenska dialekterna" (Helsingi, 1904) on praeguseni parimaid eesti-rootsi murdekogusid. V-i häälikuloolised ja keeleõpilised uurimused on aga liiga subjektiivsed ja mõnevõrra vananenud.

Tor Carpelan ja L. O. Th. Tudeer, Helsingin Yliopisto II (1925). *P. A.*

WENRODT, vt. WANRADT.

VERBERG, vt. VEERMETS.

VEREVKIN, Peeter Vladimirovitš, Eestimaa kuberner, sünd. 5. I 1862 vkj. Moskva kub-s, õppis paažidekorpuses, mille lõpetas 1877 esimese järgu astmega, teenis ohvitserina 1881—83 samas korpuses, 1883—86 keisri ihukaardiväes ja 1887—92 Preobraženski polgus ning töötas seejärel kindralstaabi akadeemias. Hiljemini oli V. kohtunikuks Ukmerge (Vilkomir'i) ja Zarasai (Novoaleksandrovski) ringkonna kohtuis, riiginõunikuks 1904——12, Vilno kuberneriks 1912—15 ja Eestimaa kuberneriks nov-st 1915 kuni revolutsiooni puhkemiseni märtsis 1917 (hilisemad teated puuduvad). — V-i sidemeid Balti aadlikkudega, kellega ta oli alates paažidekorpusest tihedalt kokku puutunud, kasutasid Eestimaa rüütelkonna tegelased V-i kui Eestimaa kuberneri mõjustamiseks aadli huvides. Ka valitses usalduslik suhtumine V-i ja Eestimaa rüütelkonnapeamehe E. v. Dellingshausen'i (vt. ka *Suppl.*) vahel. V. toetas ja kaitses Peterburis Maailmasõja tõttu kõikuma löönud Balti aadli positsiooni, peamiselt nende eesõigusi eestlaste järjest kasvavate rahvuslikkude püüete vastu. Koha peal ta aga end otseselt ei seganud eesti rahvuslikkude ürituste käiku ning leppis neis asjus enam vahetalitaja osaga valitsusvõimu ja aadli vahel.

E. v. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat (1930), lk. 208 jj.; ERKA-st jm. saadud andmed. *E. S.*

VERMONTUS, vt. LILIENBACH.

***VESKI, Johannes Voldemar**, keeleteadlane ja seltskonnategelane, on olnud Tartu ülikooli eesti keele lektoriks kuni vanuspiiri kättejõudmiseni 1938 ja seejärel õppeülesandetäitjaks eesti keele lektori kohal. „Eesti Kirjanduse" tegevtoimetaja oli V. kuni 1934 ja „Eesti

õigekeelsuse-sõnaraamatu“ toimetaja kuni a-ni 1933 (selle ajani valmisid mainitud teosest lk. 1—1412; hiljemini jätkas toimetamist E. Muuk). A-st 1930 on V. olnud „Eesti entsüklopeedia“, hiljemini ka „Väikese entsüklopeedia“ redaktsioonitoimkonna liige, a-st 1936 „Eesti Keele“ pea- ja vastutav toimetaja. Selle kõrval on ta teotsenud Akadeemilise Emakeele Seltsi ja kirjastus-o.-ü. „Loodus“ juhatuse liikmena. Tartu ülikooli *dr. phil. h. c.* on V. a-st 1933, EKS-i auliige a-st 1932 ja Akadeemilise Emakeele Seltsi auliige a-st 1933. V. on jätkanud tööd oskussõnade komisjonide keelelise eksperdina ning saavutanud teadusliku keele korraldamise alal väga silmapaistvaid tagajärgi. Nii on ta olnud kaastegev zooloogia, botaanika, maateaduse, matemaatika, keemia, füüsika, arstiteaduse, loomaarstiteaduse, agronoomia, aianduse, taimekaitse, metsanduse, tehnika, õigusteaduse, ajaloo, kunstiajaloo, sõjaväe, filosoofia, keeleteaduse, kirjandusteaduse, usuteaduse, raamatukogunduse, muusika jne. oskussõnade loomisel ning rikastanud eesti sõnavara õige tunduvalt. V. kaastööl on valminud ja ilmunud üle 30 oskussõnastiku; suur osa on aga veel teoksil. Ilmunud oskussõnastikest mainitagu suurematena „Eestikeelseid zooloogilisi oskussõnu“ (Tartu, 1930; koos H. Riikojaga) ja „Õigusteaduse sõnastik“ (*ibid.*, 1934; koos F. Karlson'iga). Eriti on esiletõstetav V. osa suurteose „Eesti entsüklopeedia“ keelelisel kujustamisel. Briti ja Välismaa Piibliseltsi ülesandel on V. korraldanud trükki „Uue Testamendi ja Taaveti Lauluraamatu“ (Berliin, 1922). Paljude muude teoste ja väljaannete keelelise redigeerimise kõrval on ta teostanud ka „Suure Piibli“ (a-st 1938) ja uue eestikeelse piiblitõlke (a-st 1936) keelelist järelevalvet. V. on sarja „Keel ja Kirjandus“ kaastoimetaja ning selles ilmunud keele ja kirjanduse õpperaamatute kaasautor.

A. Saareste, J. V. V. (E. Kirj. 1933, nr. 6); Post. 1933, nr. 147; Pvl. 1933, nr. 327; A. Kask, J. V. V. ja eesti oskussõnastikud („Eesti Keel“ 1938, nr. 3/5); isikl. jm. saadud andmed.

T.

*VESTEL, **Georg**, poliitika- ja majandustegelane, õppis Tartus 1. algkoolis ja 1892—1900 reaalkoolis. — V. oli Tallinna Krediitpanga direktoriks enda surmani 5. II 1933 ukj. Tallinnas. Ta oli E. Vabadusristi kavaler.

Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); „Sõdur“ 1933, nr. 7/8; Post. 1933, nr. 31, 32; Pvl. 1933, nr. 36; „Kaja“ 1933, nr. 32 (A. Tupits); Eesti Vabadussõda 1918—1920 I (1937).

T.

VESTERINEN, Emil, soome metsateadlane, hõimutegelane, sünd. 1. VIII 1886 ukj. Soomes Pielavesi khk-s taluniku pojana, õppis Helsingi ülikoolis 1909—13 ja Härnösand'i tehnilises metsakoolis 1912, sooritas metsaülema eksami Helsingis 1913. V. oli metsakeskseltsi „Tapio“ konsulendiks ja ajakirja „Tapio“ toimetuse sekretäriks 1913—18, Soome Tarvitajateühistute Keskühingu metsaülemaks 1919—20, on a-st 1927 Soome Metsaseltsi metsapoliitilise büroo juhataja. A-il 1920—27 oli ta ka Eesti konsuliks Helsingis. — V. on võtnud osa Soome metsa- ja loodusteaduslikkude seltside tegevusest. Ta on teotsenud ka hõimutöö alal. Juba 1911 sooritas V. esimesena Soome metsameestest õppereisu Eesti metsadesse; pärast abiellumist (1912) eestlanna Leeni Ploompuuga (vt. *Suppl.* L. Vesterinen) sai temast üks tegevaimaid Eesti sõpru Soomes. Ta võttis osa Soome vabatahtlikkude abivägede organiseerimisest E. Vabadussõja ajal, on aktiivselt teotsenud Helsingi Akadeemilises Hõimuklubis, mille auliige on ta a-st 1932, Helsingi Eesti Seltsis jm., ja sügavalt mõjustanud Eesti-Soome suhteid konsuliameti ajal. V-i töist on Eesti seisukohalt tähtsamad: „Koduste tarbepuude kokkuhoidmine“ (Tartu, 1917), „Piirteitä Eestin metsien historiasta“ („Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja“ 1924, nr. 4), „Agricultural Conditions in Esthonia“ (Helsingi. 1922, 2. tr. 1923), „Eesti. Lyhyt yleiskatsaus“ (Helsingi, 1921) ja „Carl Robert Jakobson“ (Porvoo, 1926). A-st 1914 on ta teinud kaastööd eesti ajalehile ja avaldanud rohkesti artikleid Eesti kohta Soomes. V. on a-st 1937 E. Akadeemilise Metsaseltsi auliige.

Isikl. saadud andmed; Aikalaiskirja 1934 (1933).

J. Mg.

VESTERINEN, Leeni (Madlena), seltskonna-, hõimu- ja karskustegelane, eelmise naine, sünd. 5. III 1886 vkj. Kuusalus Kolga v. Koitjärve külas taluniku Juhan Ploompuu tütrena, õppis 1894—98 Hirvli külakoolis, vahe-

peal Tallinnas, 1900—06 Kuopio lütseumis ja 1906—11 Helsingi ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas. V. oli 1908—12 Soome-Eesti Liidu (resp. Lepingu) sekretär ja selle asutajaid (1906), ühtlasi 1910—12 Soome õppiva noorsoo karskusliidu sekretär ja kuukirja „Pohjantähti" tegevtoimetaja; 1918—19 oli ta teenistuses Soome sotsiaalministeeriumis, 1919—22 Helsingi Eesti saatkonna ametnik ja saadiku erasekretär ja 1923—28 tegev ametnikuna Helsingis lastekaitseseltsis; ta on a-st 1928 Suomalaisuuden Liitto hõimuosakonna sekretär ja selle Eesti-büroo juhataja, toiminud a-st 1929 ka eesti keele õpetajana Helsingi keskkooles. — V. on tuntud karskuse ja muu seltskondliku teotsemise kõrval õige elava hõimutegelasena; jõuluvaheajal 1906—07 organiseeris ta esimesed avalikud soome keele kursused Tallinnas ja pärastpoole palju eesti keele kursusi Soomes; on pidanud a-st 1912 rohkesti loenguid Eesti üle Soomes ja 1927. a. ka Rootsis ja Norras. V. juhtis esimest soome üliõpilasorganisatsiooni (võimlejate) külaskäiku (1909) ja koolinoorsoo ekskursiooni (1910) Eestis. A-st 1928 on ta iga a. korraldanud ülemaalisi hõimupäevi Soomes, olnud I ja II Soome-Ugri kultuurikongressi toimkonna liige ja eksperdiks IV kongressi eritoimkonnis. V. on avaldanud eriraamatuina ms. „Soome-eesti sõnaraamatu" (Porvoo, 1930), „Eesti-soome sõnaraamatu" (*ibid.*, 1931) ja „Eesti lugemiku" (Helsingi, 1936; koos H. Winter'iga), peale selle palju artikleid hõimutöö, karskuse jm. alalt, ka mõned tõlked soome ja rootsi keelest. A-st 1931 on ta Eesti Karskusliidu ja a-st 1932 Helsingi Akadeemilise Hõimuklubi auliige.

Isikl. saadud andmed. *M. J. E.*

***VESTHOLM, Jakob,** koolitegelane, oli ka IV Riigikogu liige rahvaerakonna rühmas kuni 1931 ja toimis oma eragümnaasiumi juhatajana enda surmani 9. III 1935 ukj. Tallinnas. V. pärandas kogu oma varanduse, kinnis- ja vallasvara 140 000 kr. väärtuses, endaloodud koolile. Selle ülalpidamiseks loodi sihtasutis „Jakob Vestholmi poeglaste erahumanitaargümnaasium".

Post. 1935, nr. 69; Pvl. 1935, nr. 70 jj.; koguteos: J. V. ja tema kool 1907—1937 (1937). *T.*

WESTPHAL(EN) (Westfahl), H(e)inrich, trükkal, andmed sünniaja ja päritolu kohta teadmata, oli trükkali sell, abiellus 1638 Tallinna esimese trükkali C. Reussner'i (vt.) lesega ja sai sel teel gümnaasiumi trükkaliks; surn. (maetud 18. VIII) 1653 Tallinnas. — W-i trükitegevuse tavaliste toodete, juhukirjade (nagu linna ja rüütelkonna määruste, gümnaasiumi disputatsioonide, pulma- ja matusekutsete ning juhuluuletiste, kalendrite) jm. hulgas oli tähtsamaks trükiseks H. Stahl'i (vt.) „Leyen Spiegel". Üldiselt ei oldud W-i tegevusega selle vähesuse tõttu rahul. Raad sõlmis 1650 lepingu Lüübekist pärineva Lorenz Jauch'iga, senise Turu ülikooli raamatukauplejaga, kes varustas raamatutega ka Tartu ülikooli; selle lepingu järgi kohustus Jauch Tallinna priviligeeritud raamatukauplejana seadma sisse samuti trükikoda ühes vaselõike osakonnaga. Viimast nõuet Jauch siiski ei teostanud ja W. püsis ainsa trükkalina Tallinnas enda surmani. W-i lesega abiellumise teel omandas trükikoja A. Simon (vt. *Suppl.*).

J. Jensen, Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasium (1931), lk. 32; Revalsche Ztg. 1876, nr. 255; Fr. Puksov, Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus („Ajalooline Ajakiri" 1932, nr. 2); Tallinna kodanikkuderaamat 1624—1690 (1933), nr. 186. *F. P.*

WESTRÉN-DOLL, August Oswald, balti-saksa ajalooharrastaja, sünd. 9. XI 1882 vkj. Viljandi kiriklas kirikuõpetaja pojana, õppis 1894—97 Viljandis E. Bormann'i erakoolis, 1897—1901 Pärnu gümnaasiumis ja 1901—06 Tartu ülikooli usuteaduskonnas, mille lõpetas cand. theol. astmega; ta täiendas 1906—07 end Berliini ülikoolis. W. pidas prooviaasta 1907—08 Viljandi maakoguduses ja Laiusel, oli Palamuse koguduse abiõpetaja ja 1909—24 õpetaja, ühtlasi Tartumaa praost 1920—24. A-st 1924 toimis W. Viljandi linna koguduse õpetajana ja ühtlasi usuõpetajana kohalikes gümnaasiumes kuni ümberasumiseni Saksamaale 1939. — W. on võtnud agarasti osa tegevusest mitmes organisatsioonis; nii on ta olnud Palamuse Kodu-uurimise Seltsi esimees 1921—24, Õp. E. S-i esimees 1922—27, alates järgnevast a-st auliige, Viljandi Kirjanduse Seltsi esimees a-st 1925 ja Vil-

jandi Kodu-uurimise Seltsi esimees asutamisest (1930) kuni 1936, sest ajast auesimees. Riia Ajaloo ja Muinsuste Seltsi auliige on ta a-st 1923. Piibli keele parandamise komisjoni liikmena töötas ta üle paarikümne a. vältel a-ni 1939. W. on avaldanud ajalooharrastajana, peale kultuurilooliste kirjutiste, rea tugevate filoloogiliste sugemetega uurimuslikke artikleid; enamikus neist käsitellakse küsimusi seoses kohanimede identifitseerimisega või ka etümoloogilise seletamisega, nagu: „Beiträge zur estnischen Ortsnamen- und Sprachforschung“ (SB GEG 1912/20, Tartu, 1921), „Die Nordestnische Siedelung“ (*ibid.* 1921, Tartu, 1922), „Die zeitliche Priorität der Liven vor den Letten im Ostbaltikum“ (*ibid.* 1923, Tartu, 1924), „Bemerkungen zu den in den Livländischen Güterurkunden I erwähnten Ortsnamen des estnischen Sprachgebiets“ (*ibid.* 1922, Tartu, 1923), „Urkundliche livische und kurische Ortsnamen“ (*ibid.* 1924, Tartu, 1926), „Grundwörter in estnischen Siedelungsnamen“ (*ibid.* 1926, Tartu, 1928), „Das Inventar der Starostei Dorpat im Jahre 1582“ (*ibid.* 1922, Tartu, 1923), „Burg und Stadt Fellin zu polnischer Zeit“ (*ibid.* 1928, Tartu, 1930) jt. Peale nende väärivad veel mainimist kultuuriloolised kirjutised „ „Abgötterey“ zu Ausgang der schwedischen und Beginn der russischen Zeit“ (*ibid.* 1925, Tartu, 1927) ja „Livländische Landgemeinden zu Ende der schwedischen Zeit“ (*ibid.* 1927, Tartu, 1929). † 24.V 1961

Isikl. jm. saadud andmed. *J. O.*

WETTER-ROSENTHAL, Berend (Boris) Hermann Otto v., Eestimaa rüütelkonnategelane, sünd. 27. X 1874 vkj. Tallinnas Sipa (Märjamaal) mõisaomaniku pojana, omandas keskhariduse Tallinna Nikolai I (kubermangu-) gümnaasiumis 1889—94 ja õppis õigusteadust Peterburi ülikoolis 1894—99; seejärel oli ta Peterburi, Varssavi ja Lomža ringkonnakohtu kandidaat, toimis 1904—06 kohtu-uurijana Siedlce kub-s ja 1906—12 Siedlce ringkonnakohtu prokuröri abina. Astunud 1912 Eestimaa rüütelkonna teenistusse, oli W. esialgu hindamiskomisjoni sekretär ja Maailmasõja algusest, a-st 1914 peale rüütelkonna esimene sekretär kuni enamlaste poolt vangistamiseni ja Siberisse saatmiseni jaan-s 1918. Pärast tagasijõudmist Eestisse võttis W. juulis 1918 osa maapäevast Tallinnas Läänemaa saadikuna ja pidas oma Lihula ja Oidremaa mõisa. A-il 1925—35 oli W. Tallinnas advokaadiks, seejärel A./S-i Rotermanni Tehased direktoriks kuni ümberasumiseni Saksamaale 1939. Ta oli ka esimese Saksa Kultuuromavalitsuse abiesimees. — A-l 1915 pidas W. Eestimaa rüütelkonna poolt läbirääkimisi K. Päts'iga (vt. ka *Suppl.*) Eestimaa omavalitsuse uuendamise asjus, võttis osa vastava eelnõu koostamisest ja avaldas 1914 ja 1915 „Tallinna Teatajas“ rea artikleid eestlaste lepitamisest Balti sakslastega.

E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38); isikl. saadud andmed. *J. O.; E. L.*

VETTIK, Theodor, helikunstnik, sünd. 22. XII 1897 vkj. Väike-Maarja khk-s Vao v. puusepa pojana, õppis Avispea vallakoolis, Väike-Maarja khk-koolis ja Tartu õpetajateseminaris, mille lõpetas 1918; ta omandas muusikalise hariduse Tallinna konservatooriumis ja lõpetas kursuse 1926 helikunstniku diplomiga. V. on töötanud kutselise muusikuna a-st 1920, olles laulukooride („Tungla“ 1922—25, Tallinna Rahvaülikooli Seltsi segakoori 1924—39 ja „Eesti Laulumehed“ a-st 1939) juhiks, laulu- ja muusikaõpetajaks a-st 1919 J. Vestholm'i gümnaasiumis, Tallinna õpetajateseminaris ja kolledžis, vahepeal ka pedagoogiumis. Ta on juhatanud paljude laulupäevade ning X ja XI üldlaulupeo üldkoore. V. oli Lauljate Liidu juhatuse liige 1927—32 ja esimees 1931—32, Kultuurkapitali Helikunsti Sihtkapitali valitsuse liige 1927—32 ja esimees 1931—32. „Muusikalehe“ toimetaja oli ta 1927—32 ja Autorikaitse Ühingu juhatuse liige 1933—35. V. on komponeerinud koori- ja soololaule ning avaldanud kogud „13 segakoori laulu“ (Tall., 1926), „4 segakoori laulu“ (*ibid.*, 1928), „12 meeskoori laulu“ (*ibid.*, 1931) ja segakoorile „5 laulu sünnimaale“ (*ibid.*, 1933), peale selle mõned soololaulud; ta on koolilaulmiku „Leelo“ III—VI (Tartu, 1932—33) kaasautor ja avaldanud teose „Laulukoori juhataja“ (Tall., 1939).

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. jm. saadud andmed. *J. A.*

WIESELGREN, Per Wäinö, rootsi kirjandus- ja keeleteadlane, sünd. 4. VIII 1900 ukj. Jönköpingis inseneri pojana, õppis Karlstadi gümnaasiumis ja a-st 1919 Lundi ülikoolis, kus omandas 1922 mag. phil. ja 1928 dr. phil. astme kirjandusloo alal; ta täiendas enda teadmisi 1925—27 Berliini, Baseli, Leipzigi, Kieli, Kopenhaageni ja Oslo ülikoolis. Töötanud õpetajana Rootsis, oli ta 1928—31 Skandinaavia keelte lektoriks Tübingeni ülikoolis ja toimib a-st 1931 Tartu ülikooli rootsi keele prof-na. W. on olnud Tartus aktiivselt tegev Rootsi-Eesti suhete tihendamisel. Rootsi Kultuurisõprade Tartu osakonna esimeheks on ta olnud 1931—36 ja Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi esimeheks a-st 1932. Ka on ta järjekindlalt võtnud sõna mõlema rahva vaheliste suhete kohta nii Rootsi kui ka Eesti ajalehis. W-i suuremad teaduslikud tööd on „Författarskapet till Eigla" (Lund, 1927; väitekiri) ja „Quellenstudien zur Volsungasaga" (*Acta* B XXXIV 3, B XXXVII 5 ja B XXXVIII 2, Tartu, 1935—36). Ta on avaldanud kirjutisi paljudes rootsi, saksa ja ka eesti väljaandeis, nagu „Arkiv för nordisk filologi", koguteoses „Rootsi" (1935), Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatuis *Svio-Estonica*, „Loomingus" jm. W-i toimetusel on ilmunud *Svio-Estonica* a-st 1934, teosed „Georg Stiernhielms samlade skrifter" (Stokholm, a-st 1937; koos J. Nordström'iga), „Egil Skallagrimssons saga" (Stokholm, 1930) jt. W-i kaastoimetusel on ilmumas „Rootsi-eesti sõnaraamat".

Isikl. saadud andmed. *T.*

VIGRABS (ka **Wihgrabs**), **Juris (Georg)**, läti ajaloolane, sünd. 14. IX 1881 vkj. Võnnu maakonnas Lazdona (Lasdohni) khk. mõisarentniku pojana, õppis 1891—99 Riia linnagümnaasiumis ja 1899—1904 Tartu ülikooli usuteaduskonnas, mille lõpetas cand. theol. astmega. A-il 1905—08 oli V. Peterburis koduõpetajaks, omandas 1909 Peterburi ülikooli juures saksa keele gümnaasiumi õpetaja kutse ja oli 1909—13 Tartus Aleksandri gümnaasiumis saksa keele õpetajaks, õppides ühtlasi Tartu ülikooli ajaloo-filoloogia teaduskonnas. 1915. a. lõpul mobiliseeriti V. sõjaväkke; ta pöördus 1922. a. sügisel tagasi kodumaale, kus oli Riias 1922—24 Läti välisministeeriumi toetusel väljaantava ajalehe „Rigasche Nachrichten" ja 1925—26 ajalehe „Balss" toimetaja. A-st 1927 on V. teotsenud Läti välisministeeriumi teenistuses ja olnud sekretäriks vaheldumisi keskasutise, Moskva ja Berliini saatkonna juures ja a-st 1936 ministeeriumi raamatukoguhoidjaks. V. on avaldanud rea lühemaid ja pikemaid uurimusi Liivimaa ja läti talurahva ajaloo alalt. Eesti talurahva veneaegse õigusliku seisukorra tundmaõppimisel tuleb eriti arvestada ta ürikutekogu „Vidzemes zemnieku tiesiskais stāvoklis XVIII gadusimtenа pirmajā pusē. Materiālu krājums no bij. Vidzemes bruņniecības archīva ar papildinājumiem. / Die rechtliche Lage der livländischen Bauern in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts. Materialiensammlung aus dem Archiv der ehemaligen Livländischen Ritterschaft nebst Ergänzungen" I, II (Riia, 1927, 1930) ja ta teost „Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739" (Tartu, 1937). Eesti keeles on V-lt ilmunud „Poleemika „Roseni deklaratsiooni" puhul" („Ajalooline Ajakiri" 1932).

Isikl. jm. saadud andmed.

H. Kr.

VIIDING, Arnold, sportlane, sünd. 6. III 1911 vkj. Valgas ärimehe pojana, lõpetas Valga linna poeglastegümnaasiumi 1930 ja politseikooli kõrgema klassi 1932, on seejärel olnud politsei teenistuses Tallinnas. A-st 1933 on ta õppinud ühtlasi Tartu ülikoolis õigusteadust. V. alustas sportimist gümnaasiumi esimestes klassides ja spetsialiseerus a-st 1928 kuulitõukes ja kettaheites. Kuulitõuke alal saavutatud tagajärgedest mainitagu paremaina 1932. a. 15,67 m, 1933 — 15,92, 1935 — 16,06, 1936 — 16,065 (need olid Eesti rekorditeks; viimane püsis rekordina kuni 1937) ja 1937. a. — 15,92. Mainitud resultaatidega on ta olnud maailma edetabelis neil a-il esimese kümne hulgas. Kettaheite tagajärgedest mainitagu 46,92 (oli Eesti rekordiks) ja 47,52. V. on võtnud osa ka võistlustest paljudes Euroopa riikides, saavutanud ülemaailmsel üliõpilasolümpiaadil hõbemedali kuulitõukes ja kettaheites a. 1933 Torinos ja kuldmedali kuulitõukes a. 1935 Budapestis ning Euroopa meistrivõistlustel kuldmedali kuulitõukes a. 1934 Torinos.

Isikl. saadud andmed. *T.*

*VIIRALT, Eduard, graafik. Koos oma vanematega asus V. Venemaalt Eestimaale, Koeru khk. Varangu mõisa a. 1909. — V. teotses loovkunstnikuna Pariisis kuni sõja tagajärjel Eestisse siirdumiseni sept-s 1939; ta on s. a. nov-st Riigi Trükikoja kunstiliseks nõuandjaks Tallinnas. V. on kunstiühing „Pallase" liige. Ta on pärast 1929. a. oma töödega esinenud paljudel kunstinäitustel Eestis (Tallinnas, Tartus ja Pärnus), peale selle välismail korraldatud eesti kunsti tutvustusnäitustel: Riias (1926 ja 1937), Helsingis (1929), Pariisis (1929), Lüübekis (1929), Kielis (1929), Königsbergis (1929), Berliinis (1930), Kölnis (1930), Kopenhaagenis (1930), Moskvas (1935), Kaunases (1937), Roomas (1939), Budapestis (1939), Varssavis ja Krakovis (1939) ning eesti graafikanäitusel Prahas (1933). Peale igaaastaste väljapanekute Pariisi kunstisalongides (ms. 1927. a-st saadik Salon d'Automne'is ja 1938. a-st Salon de Tuileries's) on ta esinenud ka rahvusvahelistel puugravüüri näitustel Pariisis (1928), Varssavis (1933 ja aastavahetusel 1936—37), Krakovis (1933), Marseille's (1934) ja rahvusvahelistel gravüüride näitustel P.-A. Ühendriikides Zenne'is (1928), Clevelandis (1935), Chicagos (1936), „Les artistes de Paris" näitusel Brüsselis (1935) ja Viini Kujutavate Kunstnikkude Ühingu näitusel (1937). V-i tööde erinäitusi on olnud Pariisis (a-il 1927, 1928, 1930 ja 1931), Philadelphias (1928), Strasbourgis (1932), Amsterdamis (1935), Tallinnas (märtsis 1936), Tartus (apr-st maini 1936) ja Helsingis (1937). Viimased kolm näitust, koondades valdava enamiku V-i Eestis leiduvaist töist (umb. 350 nr.), võimaldasid esmakordselt üldsusele täielikuma ülevaate ta toodangust ja arengust. Rahutult otsiva ja seejuures väga produktiivse kunstnikuna on ta viimase ajani leiutanud graafiliste tehnikate alal üha uusi ja väljendusvõimelisemaid vahendeid oma komplitseeritud elutunnetuse ja ainulaadselt rikka fantaasia tõlgendamiseks. Ta on tõusnud üheks silmapaistvamaks meistriks omal alal rahvusvahelises ulatuses. Saavutanud tehnilise täiuslikkuse, on V. asunud järjest ulatuslikumate kujunduslik-sisuliste ülesannete lahendamisele, luues näiteks sellised visionaarsed kompositsioonid, nagu: „Haaremis" (akvatinta, 1926), „Põrgu" (söövitustrükk, 1930), „Kabaree" (söövitustrükk, 1931), „Maalija" (söövitustrükk, 1931), „Jutlustaja" (kivitrükk, 1932), sarja suureformaadilisi, laadilt erinevaid monotüüpiaid, nagu: leebelt humoristlik „Vanamees kassiga" (1930), ekspressiivne „Daami portree" (1930), groteskusse kalduv „Suitsetaja" (1932), ja mitmed haruldast värvimeelt osutavad „Naisaktid" (1933—34), rea isiku individuaalsust peenelt esiletõstvaid portreid („Daami portree", „Mr. R. Arakie", „A. Puškin", „Fr. Mauriac" jt., kõik a. 1928), illustratsioonid A. Puškin'i poeemile „La Gabriélide" ja Fr. Mauriac'i teosele „Supplément au Traité de la Concupiscence de Bossuet" (vaselõiked, mõlemad 1928), G. Boccaccio „Decamerone'le" (2 vaselõiget, 1928), eksliibriseid jm. V-i uusimas toodangus (umb. alates 1933) ilmnevad loobumine fantastikast, rahulik, otse klassikalist selgust taotlev vormikäsitlus, keskendatud kompositsioon ning endisest maalilisema üldmõju taotlus mitmeis metall-sügavtrüki liikides (näit. töis „Neegripead", külmnõel, 1933; „Maastik naisfiguuridega", vernis-mou's, 1934). Meisterlikud on ta äärmiselt nappide vahenditega loodud aktijoonistised ja laste pead a-st 1934—35. Juulist 1938 veebr-ni 1939 viibis V. õppe- ja huvireisul Prantsuse Marokos, kus (peamiselt Marrakešis) joonistas eksootilisi tüüpe, loomi, maastikuvaateid jne. Eesti kunstinäitusile on ta saatnud oma Maroko toodangust rea suurepäraseid joonistisi, nagu: „Oopiumi uimas" (1938), „Vana araablane" (1938), „Looritatud berberlanna" (1938), söövitustrüki „Marrakeši motiiv" (1938), külmnõela lehe „Lamav akt" (1938) jm. Võitnud kõikjal oma sügavalt isikupärase loominguga arvustuse ja kunstiharrastajate tunnustava tähelepanu, on V. oma erikaalult rahvusvahelises kunstimaailmas pidevalt tõusmas. Tema töid on omandatud Eesti, Soome, Läti, Poola, Prantsuse, Inglise, Itaalia, Saksa, Hollandi, Belgia, Nõukogude-Vene ja P.-A. Ühendriikide muuseumidesse; samuti leidub neid rohkel arvul kodumaa ja välismaade erakogujail.

E. V-i ülevaatenäituse kataloog 1915—1936 (1936); R. Kangro-Pool, E. V. (1938); H. Kompus, V-i maailm (Pvl. 1936, nr. 65), V-i stiil (Pvl. 1936, nr. 67), V-i vahendid (Pvl.

1936, nr. 68); Pvl. 1938, nr. 78 ja 301, 1939, nr. 21; N. Jacometti, Têtes de Montparnasse (1933); „The Print Collector's Quarterly" (apr. 1936; Basil Burdett); „Le Courrier graphique" 1937, nr. 2 (P. Mornand); J. Genss, E. V. loob gravüüri (mapp, 1937). *V. Em.*

VIISIMAA (end. perekonnanimi kuni 1935 **Visman**), **Aarne (Arnold Peeter)**, ooperilaulja, sünd. 13. XI 1898 vkj. Sangaste v. sepa pojana, õppis Ilmjärve vene kirikukoolis, Otepää progümnaasiumis ja Tartu kommertsgümnaasiumis, mille lõpetas 1920. Muusikalise hariduse omandas ta G. Stahlberg'i õpilasena Tartu konservatooriumis, mille lõpetas 1927. V. on viibinud edasiõppimise otstarbel Saksamaal 1923 ja Viinis 1927. „Vanemuise" teatris oli ta draama- ja operetinäitlejaks a-st 1917 ja lavastas seal hiljemini ka mõned ooperid, kus esines peaosades. Sügisel 1927 siirdus V. Tallinna „Estonia" teatri ooperilauljaks, kellena on esinenud hea eduga lüürilise tenori osades.

Isikl. saadud andmed. *J. A.*

VIITOL, Karl Robert, ooperilaulja, sünd. 10. VI 1888 vkj. Valgas rätsepa ja riideäripidaja pojana, õppis kohalikus T. Grünberg'i progümnaasiumis kuni 1905, lõpetas H. Margens'i (vt. *Suppl.*) raamatupidamiskursused Tartus 1906 ning töötas oma vanemate riideäris. Kunstlaulmist õppis ta Riias (1915—16) ja Itaalias (1924 ja 1926). V. oli asjaarmastaja-näitleja Valga eesti ja läti seltsides, 1914—16 Riia draamateatri näitleja ning teotseb a-st 1918 „Estonia" teatris peamiselt ooperilauljana, täites baritoni ala esimesi osi. Ta on ühtlasi tunnustatud ja hinnatud stiilse oratooriumilauljana. Ka on V. laulnud grammofoniplaatidele eesti laule.

„Teater" 1938, nr. 7; isikl. saadud andmed. *J. A.*

***VIKÁR, Béla**, ungari kirjanik ja rahvaluulekoguja, oli 1920—34 Soome-Ugri kultuurikongresside Ungari peatoimkonna esimees, kellena ta on hõimuliikumises seisnud Ungaris kesksel kohal. V. on ms. tõlkinud eesti luulet ning avaldanud neid luuletõlkeid oma värsikõites „Nevetö rimek" II (Naervad riimid; Budapest, i. a.). Ka on ta Budapestis Ungari-Eesti ja Ungari-Soome Ühingute auliige a-st 1937. *J. Mg.*

***VILBASTE** (end. perekonnanimi kuni 1935 **Vilberg**), **Gustav**, loodusteadlane, oli õpetajaks Tartu poeglastegümnaasiumis ja H. Treffner'i gümnaasiumis 1931—36, toimib looduskaitse inspektorina Tallinnas a-st 1936. — V. on tegelnud taimkatte uurimisega, eriti Põhja-Eestis. Ta poolt avaldatud töist mainitagu veel järgmisi: „Erneuerung der Loodvegetation durch Keimlinge in Ost-Harrien (Estland)" (*Acta* A XVIII$_1$, Tartu, 1929; doktoriväitekiri Viinis omandatud kraadile), „Grundzüge der floristischen Erforschung Estlands. Eine Übersicht bis zum Ende der russischen Herrschaft" (LUS-i Aruanded XXXV, 3/4, Tartu, 1929; eesti keeles Tall. 1939), „Eesti taimeühiskonnad I. Formatsioonid" (*ibid.* XXXVI, 3/4, Tartu, 1929), „Põhja-Eesti saarte taimkattest" I (*ibid.* XXXIX, 3/4, Tartu, 1933), „Kastre-Peravalla looduskaitse reservaadi taimkattest" (Tartu, 1929), „Taimkatte muutumisest raiestikkudel" (Eesti metsanduse aastaraamat IV, Tartu, 1930), „Looduskaitsest metsades" (*ibid.* V, Tartu, 1931), „Metsaolud ja metsatülid Eestis ordu-ajal" (*ibid.* VI, Tartu, 1932), „Eesti loodusmälestusmärke" (Tartu, 1931), „Meie kodumaa taimi rahva käsitluses" I, II (Tartu, 1934—35), „Taimemääraja koolidele" (Tartu, 1936), „Looduskaitse all olevaid taimi" (Tall., 1938) ja „Taimedega värvimisi Eestis" (ERM-i Aastaraamat XIV, Tartu, 1939). V-lt on ilmunud kirjutisi veel maakondi kirjeldavas koguteoses „Eesti" IV (1930; „Pärnumaa"), VI (1934; „Saaremaa") ja VIII (1937; „Läänemaa" üldosa), *Fenno-Ugrica*'s V. B (1936), „Eesti Kirjanduses" jm. V. andis välja ja toimetas populaarteaduslikku ajakirja „Loodusevaatleja" (1930—38) ning on olnud ajakirja „Eesti Looduskaitse" (1938) ja selle järjena ilmunud aastaraamatu „Looduskaitse", ja ajakirja „Loodushoid ja Turism" (a-st 1939) toimetaja.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***VILDE, Eduard**, kirjanik, sai 1929 Tartu ülikooli audoktoriks (*dr. phil. h. c.*), suri 26. XII 1933 ukj. Tallinnas. V. jätkas ka oma elu viimaseil a-il oma varemilmunud tööde redigeerimist „Kogutud teoste" jaoks, mille väljaandmine jõudis lõpule 1935, sisaldades 33 köites kõik V. arvestatavamad teosed. Pooleli jäi V-l romaan „Rahva sulased", mille

valminud osa ilmus posthuumselt ajakirjas „Looming“ 1934, nr. 1—3.

V. Alto, E. V. elu ja looming (1935); E. Hubel, Mõni joon kadunust („Looming“ 1934, nr. 1); K. Mihkla, E. V. „Mäeküla piimamehe“ genees (E. Kirj. 1933, nr. 9—10); *idem*, E. V. (1935); D. Palgi, E. V. In memoriam (E. Kirj. 1934, nr. 1); K. Rumor, E. V. hauale („Looming“ 1934, nr. 1); Fr. Tuglas, V-st lähedalt ja kaugelt („Looming“ 1934, nr. 1). *O. U.*

VILIP, Johan, füüsik ja seismoloog, sünd. 30. IV 1870 vkj. Viljandimaal Uue-Kariste mõisas karjarentniku pojana, õppis 1882—85 Viljandi kreiskoolis, 1886—89 Pärnu gümnaasiumis ja 1890—95 Tartu ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas füüsika harus, mille lõpetas cand. phys. astmega. Seejärel teotses V. füüsika assistendina Peterburis mereväeakadeemias ja Vene Teaduste Akadeemia füüsikalaborandina (vanema füüsikuna) 1896—1920; a-st 1921 on ta Tartu ülikooli füüsikaprof. V. viibis Vene Teaduste Akadeemia ülesandel välismail 1902 ja 1911. Ta omandas dr. phil. nat. astme Tartu ülikoolis 1930. — V-l on suuri teeneid moodsa seismograafitüübi väljatöötamise alal. Ta juhatusel on Eestis ehitatud kümmekond seismograafi, mis siit on müüdud igasse maailmajakku. Ka on V. avaldanud uurimusi ning kirjutisi, peamiselt füüsika ja seismomeetria kohta; neist mainitagu: „Untersuchungen über das Brechungsverhältnis des Aethylaethers in der Nähe des kritischen Punktes“ (Извѣстія Императорской Академіи Наукъ XI, Peterburi, 1899), „Experimentelle Prüfung des Doppler'schen Prinzips für Lichtstrahlen“ (*ibid.*, 1907), „On new precision-seismographs“ (*Acta* A X₇, Tartu, 1926), „A galvanometrically registering vertical seismograph with temperature compensation“ (*ibid.* A XX₆, Tartu, 1930; väitekiri) ja „Über Lichtstrahlung während der Sonnenfinsternis am 21. August 1914 in Üxküll“ (*ibid.* A XXX₃, Tartu, 1936). Ta on avaldanud ka populaarteaduslikke artikleid ajakirjas „Loodus“ jm.

Isikl. saadud andmed. *E. K-n.*

VILLECOURT, Louis Claude Étienne, prantsuse õigusteadlane, sünd. 7. VII 1897 ukj. Paray le Monial'is, õppis Pariisis 1914—18 õigusteadust, teenis 1915—22 Prantsuse Pangas, omandas Pariisis a. 1925 (?) doktorikraadi tööga „La protection des minorités dans les Pays baltiques et la Société des Nations“ (Bordeaux, 1925). A-st 1921 oli V. Pariisi Eesti saatkonna kaastööliseks, kellena võttis 1922. a. osa Genua ja Lausanne'i konverentsist. Astunud jaan-s 1923 saatkonna teenistusse, võttis ta s. a. sept-s Eesti delegatsiooni sekretärina osa Rahvasteliidu koosolekust, kus käsiteldi vähemusrahvuste küsimust. K. R. Pusta (vt. ka *Suppl.*) sekretärina sõitis V. 1924 Eestisse, õppis ära eesti keele ja abiellus eestlannaga. Alates 1927. a. 2. semestrist oli ta õppeülesandetäitjaks Tartu ülikoolis rahvusvahelise kaubandusõiguse alal. V. suri 19. XII 1930 Pariisis. — Ta on avaldanud oma erialalt artikleid õigusteaduslikes ajakirjades ja Eesti seisukohalt tähelepandavad tööd: „Prantsuse-eesti sõnaraamat“ (Tartu, 1930), „L'Estonie“ (Pariis, 1932; sarjas „Les états contemporains“) ja „L'université de Tartu 1919—32“ (Tartu, 1932; täiendatud ja trükki toimetatud P. Treiberg'i poolt). L. J. Vaganay toimetusel ilmus V-i koostatud „Lühike prantsuse keele grammatika“ (Tartu, 1938).

Tartu ülikooli arhiivist saadud andmed; Post. 1930, nr. 351. *P. T.*

WILLKOMM, Heinrich Moritz, botaanik ja dendroloog, sünd. 29. VI 1821 ukj. Saksimaal Herwigsdorfis, õppis arstiteadust Leipzigi ülikoolis ning siirdus hiljemini botaanika alale; ta oli 1868—74 Tartu ülikooli botaanikaprof. ja botaanikaaia juhataja, seejärel prof. Prahas; surn. 26. VIII 1895 ukj. Böömimaal Wartenbergis. — W-l on teeneid Tartu ülikooli botaanikaaia korraldamisel ja botaanilise muuseumi asutamisel 1872 (muuseumis leiduvad ta seemne- ja teised kogud). A-l 1871 Lõuna-Eestis ja Lätimaal sooritatud reisu tulemusena avaldas ta teose „Streifzüge durch die Baltischen Provinzen“ (Tartu, 1872); ühtlasi ilmus tema sulest töö „Der botanische Garten der Kaiserlichen Universität Dorpat“ (*ibid.*, 1873). W-i eriliseks uurimisalaks oli Pürenee poolsaare floora, mille kohta ta on avaldanud rea töid, nagu *Prodromus florae hispanicae* I—III (Stuttgart, 1861—80) jt.

Левицкій I. jm. saadud andmed.

K. E.

*VILLMER, Erna, näitlejanna, on jätkanud tegevust „Estonia" teatris, a-st 1936 teenelise näitlejannana. Viimase 2 a. jooksul on V. seisnud lavatööst eemal tervislikel põhjusil.

A. Adson, Das estnische Theater (1933); *idem*, E. V-i tähendusest eesti teatrile („Varamu" 1939, nr. 3); isikl. saadud andmed. *T.*

*VILMS, Juhan, arstiteadlane ja poliitikategelane, järgneva vend, on jätkanud tegevust arstina Tallinnas. V. kuulus 1928—30 tööerakonna keskkomitee koosseisu ja algatas erakonna programmi revideerimise, mis teostati 1929. S. a. valiti ta IV Riigikogu liikmeks. Asutanud kevadel 1930 koos teistega kultuur-sotsiaalse ühingu „Radikaal" ja s. a. lõpul nädalalehe „Meie Hääl" (selle ilmumine lakkas märtsis 1931) radikaalse maailmavaate levitamiseks, lahkus ta sügisel 1930 tööerakonnast selle nihkumise tõttu paremale poole ning jäi Riigikogusse kuni 1932. a. erapooletuna. A-st 1931 on V. teotsenud käsitööliste ning -tööstürite kihi organiseerimisega. 1931. a. lõpul asutas ta poliitilise erakonna Rahvuslik Töökoondus, mis alustas tegevust jaan-s 1932. Uuel erakonnal, kelle keskkomitee esimeheks oli V., ei õnnestunud aga V Riigikogu valimistel viia rahvaesindusse kahte kandidaati (see arv oli tol ajal alampiiriks). Hiljemini, seoses Põhiseaduse kriisi teravnemisega ja eriti pärast K. Päts'i (vt. ka *Suppl.*) valitsuse poolt 12. III 1934 teostatud pööret on V. andunud ühiskonna organisatsiooni puutuvate küsimuste valgustamisele, pooldades korporatismi idee rakendamist ka Eestis ning võideldes kutsealaste kodade asutamise eest. 1937. a. asutati V-i eestvõttel peamiselt kodade ringkondadesse kuuluvate isikute poolt Ühiskonna Organisatsiooni Uurimise Koondis. V. on selle juhatuse liikmeks ja teaduslikuks sekretäriks. Samuti on ta väljaande „Organisatsioon" toimetajaid a-st 1938. S. a-st on V. ka Käsitööstuskoja teaduslikuks nõunikuks. V. on olnud E. Eugeenika ja Genealoogia Seltsi Tallinna osakonna esimees a-st 1927, abielunõuandepunkti asutajaid ja juhataja 1927—31, Kehakultuuri Sihtkapitali valitsuse esimees 1928—36, korteriküsimustega tegeleva ühingu „Elamukultuur" esimees 1930 ja Tallinna linnavolikogu liige 1930—32. V. on avaldanud eriraamatuna veel „Erakondadeta ühiskonna poole. Eesti kui korporatiivne riik" (Tall., 1933) ja „Korporatiivne ühiskond" (Tartu, 1936), peale selle artikleid korporatismi ja rahvastikupoliitika kohta ajakirjas „ERK", koguteoses „Omariikluse süvendamisel" (Tartu, 1938), väljaandes „Organisatsioon" I (Tall., 1939), ajalehis „Päevaleht", „Uus Eesti" jm.

Isikl. jm. saadud andmed. *T.*

*VILMS, Jüri, poliitikamees ja ajakirjanik, eelmise vend. V. õppis Pärnu gümnaasiumis sügisest 1901 (mitte a-st 1899) koolist väljaheitmiseni 1906. a. veebr-s. Ta oli illegaalse õpilasühingu „Taime" (asutatud 1904) ja Pärnu õpilasringide keskkoondise „Üleüldine Kooliõpilaste Organisatsioon" (asutatud 1906) asutajaid ja juhtivaid tegelasi. Samuti oli ta õpilasajakirjade („Taime" jt.) toimetajaks, tegi kaastööd (peale „Pärnu Postimehe") ka Viljandi jt. ajalehtedele. Kui „Taimes" valitsenud rahvuslik-opositsiooniline vaim muutus sotsialistlik-radikaalseks, elas samasuguse arengu läbi ka V. Ta võttis osa 1905. a. revolutsioonilisest liikumisest ja esines tööliste hulgas kõnedega. 1906. a. kevadel viibis V. lühemat aega vanglas; peale vabastamist jäeti ta politseilise valve alla. — „Eesti autonoomia" kohta esines V. kõnega näiteks juba E. Ü. S. „Ühenduses" nov-s 1915. — Päev enne V-i Soome-reisule asumist Tallinnast jõudsid 23. III 1918 ukj. Eestist Suursaarele (Kõrgesaarele) 12 Saksa sõjaväelast. Neile 25. märtsil, 5. apr-l ja hiljemini Tallinnast major v. Brandenstein'i juhatuse all järgnenud Saksa väesalgad siirdusid Soome samuti Suursaare kaudu. Nende väesalkade kätte langeski V. ühes kaaslastega. Et Eestis asuvad Saksa lennuväeühikud pidasid Soomega sidet alates 3. III 1918 ukj. ja et väeosad omasid ka telegraafilist ühendust, siis oli kergesti võimalik informatsiooni anda Eestist Soome ka V-i kohta. Helsingi vallutamise järel sakslaste poolt toimuski V-i mahalaskmine leitnant v. Giers'i juhatusel Helsingis. — A-l 1926 avati V-le mälestussammas Pilistveres. 1939. a. Tartus loodud V-i mälestamise komitee on seadnud endale üheks ülesandeks välja anda koguteos V-i kohta.

A. Pärl, J. V. (1935); A. Looring, J. V. Pärnus (E. Kirj. 1938, nr. 10, 11); *idem*, J. V-i viimne teekond („Akadeemia" 1938, nr. 2); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI

(1936—38), lk. 22, 26, 31 jj.; M. Päss, J. V. ja Eesti Päästekomitee („Varamu" 1938, nr. 4); Suomen vapaussota VII (1922; toimetanud: K. Donner, Th. Svedlin, H. Nurmio); Suomen vapaussota vuonna 1918 III, V (1922, 1924—25; toimetanud: H. Ignatius, G. Theslöf, E. G. Palmén jt.); „Rahvaleht" 1938, nr. 43 ([E.] L[aaman]), ja 1939, nr. 61 (J. Kukk, R. Rääго, A. Hellat, R. Paabo jt.). *A. L-g.*

WINKLER, Karl Alexander, baltisaksa maalikunstnik, sünd. 6. VII 1860 vkj. Tallinnas arsti pojana, õppis kohalikus toomkoolis, 1879—84 keeleteadust Tartu ülikoolis ja omandas kandidaadi astme; ta töötas ühtlasi kunstiajaloo alal prof. G. Loeschcke (vt.) juures. Teotsenud Baltimaal 6 a. koduõpetajana, õppis W. a-st 1889 maalikunsti prof. H. Eschke juures Berliinis ja G. Way juures Lausanne'is. Hiljemini toimis ta loova kunstnikuna peamiselt Tallinnas ning võttis aeg-ajalt ette pikemaid kunstiteekondi välismaile. A-st 1905 töötas W. kestvalt Loschwitz'is Dresdeni lähedal; surn. 23. VII 1911 ukj. Dresdenis. — W-i toodang koosneb valdavas enamuses meisterlikult teostatud impressionistlik-realistlikest akvarellmaalidest, mille kujunduslikuks sisuks on maastikud, arhitektoonilised motiivid ja linnavaated, eriti Eestist ja Itaaliast. Peale nende on temalt teada veel mõnikümmend teost õlis ja pastelltehnikas. Võtnud alates 1899 järjekindlalt ja sageli edukalt osa Kunstnikkude-akvarellistide Ühingu näitusist Peterburis kui ka kunstinäitusist Läänе-Euroopas, oli W. viimaseid Eestist võrsunud balti-saksa maalikunstnikke, kes oma loominguga saavutas ulatuslikuma tunnustuse väljaspool Baltimaid. Ta teoseid leidub mitmes kodu- ja välismaa muuseumis, eriti arvukalt aga erakogudes. A-l 1926 korraldas dr. Leo v. Kügelgen Tallinnas ta teoste mälestusnäituse.

G. v. Rosen, C. v. W. (Jahrbuch der Bildenden Kunst in den Ostseeprovinzen, V a.-k., 1911). *A. V.*

***WINNIG, August,** saksa poliitikategelane, asutas 1927. a. nn. vanasotsialistide rühma, millest aga peatselt lahkus. W. on ms. avaldanud veel teosed „Das Reich der Republik" (1928), „Vom Proletariat zum Arbeitertum" (1930) ja autobiograafilise tagasivaate „Heimkehr" (1935), mis sisaldab elavalt kujutatud mälestusi ja andmeid ta teotsemise ajast Baltimail. *T.*

***VIRGO, Eduard Reinhold,** ajakirjanik, diplomaat ja majandustegelane. Koos A. Piibu ja R. Pustaga oli ka V. tegev Britilt Eesti riigi *de facto* tunnustuse saavutamisel (mais 1918). Samuti koos A. Piibu ja M. Martnaga (vt. neid ka *Suppl.*) soetas ta Britilt Eestile abi sõjalaevastiku ja sõjamoona näol. — V. oli saadikuks Riias aug-ni 1931 ja seejärel välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktoriks enda surmani 28. IV 1938 ukj. Tallinnas. — V. kui saadiku kaastegevusel laiendati Eesti-Läti ajutist kaubalepingut ja asutati mõlema maa suhete tihendamiseks Eesti-Läti ja Läti-Eesti sõprusühingud (1928—29). Ta oli ka nende ühingute auliige. Väliskaubanduse osakonna direktorina teotses ta agarasti Eesti kaubanduse korraldamisel teiste riikidega. Ühtlasi töötas V. kaasa reas muis organisatsioones, nagu Välis-Eesti Ühingu juhatuses algusest (1928) peale, Eesti-Rootsi Ühingu ja Eesti-Inglise Kultuurühingu juhatuses.

Post. 1938, nr. 115; Pvl. 1938, nr. 115; „Uus Eesti" 1938, nr. 117; E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünd I—VI (1936—38); isikl. jm. saadud andmed. *T.*

***VIRKHAUS, Adalbert August,** muusikategelane, on jätkanud laulu- ja muusikaõpetajana tegevust Tartu koolides, peamiselt H. Treffner'i gümnaasiumis. V. on olnud Tartumaa II laulupeol 1930. a. ja III laulupeol 1935. a. pasunakooride üldjuhiks, a-st 1929 Tartu Maarja kiriku laulukoori juhatajaks ja a-st 1936 Kaitseliidu Tartu Maleva orkestrijuhiks. V-i helitöist on veel mainitavad: Keelpillide kvartett (1908; g-moll), Kolm karakterpala orkestrile (1909), operetid „Veskineid" (Agnes Taar'i tekst; esiettekanne Tartus 1933) ja „Kevadtormid" (Fr. Virkhaus'i tekst; esiettekanne Tartus 1934) ning helinäidend „Isamaa auks" (S. Pruuden'i tekst; esiettekanne Tallinnas 1935). V. on teostanud ka rea välismaareise.

Isikl. jm. saadud andmed. *J. V. V.*

***VIRKHAUS, Joosep Heinrich,** muusikategelane, suri 15. XII 1934 ukj. Tartus.

„Muusikaleht“ 1935, nr. 1 (R. Ritsing); Post. 1934, nr. 345.

VIRKUS, Hans, tegelik põllumees, sünd. 20. VIII 1876 vkj. Viljandimaal Taevere (end. Lahmuse) v. Lahmuse kõrtsipidaja pojana, õppis Uue-Vändras Juurikaru külakoolis, Vändra khk-koolis ja põllumajanduslikel kursusil Tartus; ta on sooritanud mitu põllumajanduslikku õppereisu Soome, Rootsi, Taani ja Saksamaale. V. oli tegelik põllumees isatalus U.-Vändras, samas vallas Mustaru mõisa rentnik ja omandas 1910 Pärnu-Jaagupi khk-s Libatse rüütlimõisa, mida pidas 1913—24; a-st 1924 peab ta Harjumaal Purila riigimõisa ja on riigi toetusel teotseva ta enese poolt asutatud karjatalitajate kooli ülalpidaja. — V. on eesti maakarja tegeliku aretuse alustajaid ja innukamaid jätkajaid ning eesti piimakarja kontrolli tegelikke teerajajaid. Vändras kutsuti tema õhutusel ellu esimene eesti põllumeeste kontrollühing, mille esimeseks esimeheks ta oli 1909—13. V. on olnud E. Maakarja Kasvatajate Seltsi asutajaid ja esimees 1920—39, seejärel auesimees, E. Seakasvatajate Seltsi asutajaid (1923) ja juhatuse liige a-st 1926, E. Hobuste Tõuseltsi asutajaid (1922) ja auesimees a-st 1936, E. Lambakasvatajate Seltsi asutajaid (1928), juhatuse liige ja esimees 1930—36. Peale selle on ta juhtivalt teotsenud E. Linnukasvatajate Seltsis, ühistu „Estonia Eksporttapamajad“ juhatuses esimehena 1934—37, Põllutöökoja karja tõuaretuse komitees, Vändra kahes tarbijasühistus, Vändra Majanduse-Ühisuses jm.

Isikl. jm. saadud andmed.

J. M-i.

***VIRMA, Karl Johannes**, poliitika- ja omavalitsustegelane, oli Tallinna linnavolinik, Tallinna linnapea abi ja ehitusosakonna juhataja kuni 1934, on a-st 1935 Tallinna linna elektrijaama ja gaasi-veevärgi kontori juhataja. V. on jätkanud tegevust ka organisatsioones, olles näit. o.-ü. „Estonia“ juhatuse liige a-st 1917.

Pvl. 1939, nr. 75 jm. saadud andmed.

T.

VISMAN, vt. **VIISIMAA**.

***VISNAPUU, Henrik**, kirjanik, on teotsenud vabakirjanikuna Tartus kuni 1935, elanud seejärel Tallinnas; ta oli Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali valitsuse esimees kuni 1931, on kuulunud mitut puhku E. Kirjanikkude Liidu juhatusse ja teotsenud a-st 1936 ka Autorikaitse Ühingus ja a-st 1939 Tallinna Kirjanikkude Ühingus. Riikliku propagandatalituse kultuuriosakonna nõunikuks oli V. 1935—37 ja ajalehe „Uus Eesti“ toimetuse liikmeks sügisel 1937. S. a-st on ta kirjastus-osaühingu „Kultuurkoondis“ väljaandel ilmuva ajakirja „Varamu“ toimetaja. V. on avaldanud veel luuletiskogud „Puuslikud“ (Tartu, 1929), „Tuulesõel“ (*ibid.*, 1931), „Päike ja jõgi“ (*ibid.*, 1932), „Põhjavalgus“ (*ibid.*, 1938), valikkogu „Üle kodumäe“ (*ibid.*, 1934) ja romaani värssides „Saatana vari“ (*ibid.*, 1937); näidendid „Meie küla poisid“ (Tall., 1932), „Madam Sohk ja pojad“ („Looming“ 1932—33) ja „Maa vabaduse eest“ (*ibid.*, 1938) ning teose „Poeetika põhijooni“ (Tartu, 1932; koos J. Ainelo'ga). V. luuletiskogu „Käoorvik“ on tõlgitud J. Severjanin'i poolt vene keelde („Полевая фиалка“, Narva, 1939). — V. hilisemas värsitoodangus on ikka rohkem tunginud esile looduslüürika, eriti aga nii traagilise kui ka juubeldava põhitooniga isamaaluule; samuti on mänglevat vormikäsitlust ikka suuremal määral asendanud ainest enesest võrsuv siirus.

E. Kirj. 1939, nr. 12 (A. Sang); „Looming“ 1939, nr. 10 (J. Semper, R. Kangro-Pool, K. Mihkla); „Varamu“ 1939, nr. 10 (P. Ambur); „Üliõpilasleht“ 1939, nr. 10 (P. Ambur).

F. T.

WISTINGHAUSEN, Friedrich Wilhelm v., paberitööstur, sünd. 14. X 1777 vkj. Tallinnas raehärra, suurkaupmehe ja nahatöösturi pojana; surn. 1840 Tallinnas (lähemad andmed puuduvad). — Omandanud Inglismaal elades sealt vargsi paberivalmistamismasinate joonised, pani W. a-l 1818 Peterhofis käima riigi kulul esimese uut süsteemi masinatega varustatud paberivabriku Venemaal ja oli selle direktoriks. W. sai 1824 10 a-ks kontsessiooni 2 erapaberivabriku asutamiseks Venemaal ja hakkas 2 a. hiljemini Tallinnas Ülemiste järve ligidal kahe endise riidevanutamise veski krundile ehitama uut paberivabrikut. Kuid 1829. a. alguses tagandati ta Peterhofi vabriku juhataja kohalt ja riigile tekitatud kahju — 1 448 092 rubla arvel pandi ta varandustele, ms. ka pooleliolevaile vabriku-

hooneile Tallinnas, arest. Dets-s 1836 müüdi need hooned 17 150 rubla eest J. W. Donat'ile (vt. *Suppl.*). Näib, et W-i ettevõttes Tallinnas ei jõutud veel paberivalmistamiseni.

C. A. v. Wistinghausen, Nachrichten über die Familie von Wistinghausen (1877); O. Greiffenhagen, Zur Geschichte der Wasserindustrie Revals (Beiträge XIII, 1927, lk. 122, 123); R. Kenkmaa, Paberitööstuse tekkimisest Tallinnas (Vana Tallinn I, 1936, lk. 41—48); „Сенатскія Вѣдомости" 1829, nr. 4, lk. 209—213; TLA-st saadud andmed. *R. K-a.*

WITTE (v. Witten, Wytthen jt.), **Franz (Franciscus)**, varasemaid eesti kirjamehi, pärit Tartust, astus a. 1513 Frankfurti (Oderi ääres) ülikooli ja sai seal bakalaureuseks, oli a-st 1521 ms. ka õpetamise alal tegev Greifswaldis ning pöördus luterlaseks. Tõenäoselt on temaga identne Tartust pärinev samanimeline isik, kes immatrikuleerus a. 1525 Wittenbergi ülikoolis. W. oli s. a-st Tartus Jaani kiriku eesti koguduse kaplaniks ning linnajutlustajaks. A-l 1554 mainitakse teda juba surnuna.

Arbusow, Geistl.; Arbusow, Einf. d. Ref.; A. Penttilä, Paar märkust kõige vanemate eestikeelsete teoste ajaloost („Eesti Keel" 1927, nr. 5/6). *T.*

VITTLICH (Viru-Nigula kirikuraamatuis **Vitsut**), **Michael (Mihkel)**, keemik-tehnoloog, sünd. 29. IX 1866 vkj. Virumaal Kunda mõisa rehevanema pojana, õppis Rakvere kreiskoolis, 1880—85 Tallinna reaalkoolis ja 1885—90 Riia polütehnikumi keemia osakonnas, mille lõpetamise järel töötas Tallinnas „R. Mayer & Co" keemiatehases ja oli lühemat aega ka selle tehniline juhataja; a-il 1901—05 oli ta „Rosen & Co" ja Eestimaa Põllumajandusliku Ühingu insener-konsultant, sai 1905 Riia polütehnikumi adjunktprof-i kt. keemilise tehnoloogia alal, 1909 prof-ks ja 1913 ühtlasi polütehnikumi direktori abiks. V. toimis a-st 1919 Tartu ülikooli keemilise tehnoloogia prof-na kuni emeriteerumiseni 1932 ja ühtlasi matemaatika-loodusteaduskonna dekaanina 1920—25; surn. 6. II 1933 ukj. Tartus. — V. võttis elavalt osa ka tehniliste organisatsioonide tegevusest, olles ms. Riigi Põlevkivitööstuse nõukogu liige a-st 1922 ning lühikest aega (1933) nõukogu esimees ja Akadeemilise Keemia Seltsi esimees 1926—27. V-i teaduslikest töist mainitagu: „Einige Betrachtungen und Untersuchungen über lösliche Stärken" („Kunststoffe" 1911), „Beitrag zur Kenntnis des estländischen Ölschiefers, genannt Kukkersit" (*Acta* A III 7, Tartu, 1922; koos S. Vešnjakov'iga), „Beitrag zur Untersuchung des Öles aus estländischem Ölschiefer" (*ibid.* A VI 9, Tartu, 1924) ja „Florescens von Ölschiefer-Schwelprodukten" („Brennstoff-Chemie" VIII, 1927). Peale selle on V. avaldanud õpperaamatu „Valitud peatükid tehnoloogiast" (Tartu, 1927) ja hulga populaarteaduslikke kirjutisi ajakirjades.

Alb. Acad. d. Polyt. (1912); „Keemia Teated" 1933, nr. 3 (P. Kogerman); Post. 1933, nr. 32; Viru-Nigula ev. luteri usu koguduse õpetajalt A. Alver'ilt, Kunda-Malla vallasekretärilt jm. saadud andmed. *P. K-n.*

WOLDEMAR, vt. VALDEMĀRS.

WOLTEMATE (ka **Woltemat**), **Heinrich Julius**, Tallinna linna kindlustustööde juhataja ning plaanistaja, sünd. 1651 Hannoveris Hamelni linnas, õppis ülikoolis eriti õigusteadust ja matemaatikat ning sai G. Himselius'e (vt. *Suppl.*) surma järel 1677 nende ainete erakorraliseks prof-ks Tallinna gümnaasiumis. A-l 1680 määrati ta lisapalga eest, samuti nagu ta eelkäija seda oli olnud, ka linnainseneriks; surn. okt-s 1696 Tallinnas. — W. püüdis erilise hoolega teostada E. Dahlberg'i ja P. v. Essen'i koostatud ning 1686. a. alguses kun. Karl XI (vt. neid ka *Suppl.*) poolt kinnitatud suurejoonelist kava Tallinna vanalinna ümbritseva kindlustistevöötme üldiseks laiendamiseks rohkearvuliste uute bastionide ja raveliinide näol. Linna ja ta kodanikkude vaesusest tingitud põhjusil ei saavutatud aga tõhusamaid tulemusi. W. valmistas Tallinna kindlustiste ja linna sarase kohta suure hulga igasuguseid plaane, neist 2 üldplaani (1689), mis originaalis pole säilinud; ta avaldas trükis mitu tööd sõjanduse, geomeetria, kaardistamise ja õigusteaduse alalt. Ka olevat ta koostanud Tallinna gümnaasiumi käsikirjalise kroonika.

L. W:son Munthe, Kungl. fortifikationenes historia VI, 2 (1916);

G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor VIII (1934); G. v. Hansen, Geschichtsblätter des revalschen Gouvernements-Gymnasiums (1880); TLA-st saadud andmed (eriti B. e. 12 ja 14). *R. K-a.*

WRANGELL, Otto Fabian v., kroonik, sünd. 8. II 1655 Tallinnas, õppis Tallinna gümnaasiumis ja 1674 Leipzigi ülikoolis, astus siis 1676 Prantsuse sõjaväkke, kus tõusis auastmes 1681 rittmeistriks. Pöördunud tagasi Eestimaale, juhtis ta oma mõisade Hõbeda ja Kurna (Kadrina ja Jüri khk-s) majapidamist, sai 1694 Viru ja Järva meeskohtunikuks, toimis 1697—1701 Eestimaa rüütelkonnapeamehena ja 1701—11 maanõunikuna; surn. 8. XII 1726 vkj. — W. on tuntud Eestimaa kroonika „Kurtzer Extract derer Öst- undt Liefländischen Geschichten" (välja antud dr. C. J. A. Paucker'i poolt tiitliga „Landrath Wrangell's Chronik von Ehstland", Tartu, 1845) autorina; tegelikult kogusid aga selle kroonika koostamiseks materjale ja koostasid osa käsikirja Eberhard v. Lode ja Gustav v. Lode (vt. ka *Suppl.*). Nende tööd jätkas a. 1693 Eestimaa rüütelkonna sekretär A. Fr. v. Fischbach. Kroonika teated vanema aja kohta on õige puudulikud, hilisema aja kohta aga märksa väärtuslikumad. W-i enese poolt kirjutatud kroonika lõpposa (a-te 1695—1726 kohta) on paiguti õige üksikasjaline.

ERüA-st (ERKA-s) saadud andmed; C. J. A. Paucker, Landrath Wrangell's Chronik von Ehstland (1845; eessõna); Geschichte der Familie von Wrangel II (1887), lk. 538—540 jt.; Recke-Napiersky IV; Õp. E. S-i Aastaraamat 1929 (1931), lk. 154—155 (O. Liiv). *O. L.*

WREDE, Heinrich Christoph, baltisaksa kirikuõpetaja, vaimulik kirjanik ja ajalooharrastaja, sünd. 18. II 1691 Harju-Jaanis pastori pojana, õppis 1704—08 Tallinna gümnaasiumis, 1708—09 Pärnu ülikoolis ja seejärel kuni 1711 Kieli ning Halle ülikoolis. A-il 1711—42 oli ta H.-Jaani pastor, ühtlasi 1712—13 Jüri ja 1714—34 Jõelähtme pastor, a-st 1718 Albu aadlikkude vaestekodu ja -kooli direktor, 1721 konsistooriumi assessor, 1741—42 Ida-Harjumaa praost, 1742—53 Oleviste pastor ja Tallinna linnasuperintendent; surn. dets-s 1764 Tallinnas. — Oma ülikoolikaaslaste H. Gutsleff'i, A. T. Helle jt. (vt. neid) kaastoimetusel avaldas W. Halles 1721 kodu- ja käsiraamatu, millest hiljemini on ilmunud mitu trükki. Samuti koos eelmistega avaldas ta „Jummala Nou Innimesse iggawessest önnistussest" (Tall., 1727). Eestimaa Kirjanduslikus Ühingus Tallinnas leidub ta *Collectanea Wrede* (formaat *in* 4°), kuna ajaloolaste poolt korduvalt kasutatud suurem ja rikkaliku agraar-, mõisa-, kultuuri- ja kirikuajaloolise sisuga ärakirjade kogu *(in-folio)* leidub annetaja nime järgi *Codex Tideböhl*'ina ERüA-s Eesti Riigi Keskarhiivis Tartus. W. tegi ettepaneku asutada Tallinna toomkiriku juurde maakirikute arhiiv, mis aga jäi teostamata. Tema poolt H.-Jaanis ja Jõelähtmes peetud kirikuraamatud on täielikumaid ja võrdlematult eeskujulikud ning sisaldavad ms. terve rea kroonikalisi teateid. Oma ametiajal H.-Jaanis arendas W. eriti talupoegade lugemisoskust. Kirikule ostetud köstri juhtimisel rakendas ta 1717. a. tööle köstrikooli (kuhu õpilasi käis ka Jõelähtmest), mille esimene „lend" kasutati külakoolmeistreiks. W. kaastegevusel asutas oma mõisades rea külakoole kindral H. v. Bohn, kelle lesk hiljemini H.-Jaani ja Jõelähtme kooliolude arendamise kapitali loomiseks annetas üle 2000-eksemplarilise eestikeelsete piiblite lao.

Recke-Napiersky IV; Paucker, Geistl.; W. Meyer, Baltische Studenten in Kiel 1665—1865 (1930), lk. 81—82; E. Konsistooriumi arhiiv ja H.-Jaani kirikuarhiiv ERKA-s; N. Treumuth, H.-Jaani kihelkonna ajalugu Põhjasõjast kuni pärisorjuse kaotamiseni 1700—1816 (käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus). *N. L.*

***VULFF, Gustav** (pseud. G. Õis), seltskonnategelane ja kirjanik, oli Vana-Otepää vallasekretäriks pensionile siirdumiseni 1937. Otepää Ühispanga juhatuse esimeheks oli ta samuti kuni 1937 ja on seejärel toiminud selle panga asjaajaja-juhatuseliikmena. Vana-Otepää valla aukodanik on ta a-st 1937 ja E. Karskusliidu auliige a-st 1931.

Post. 1937, nr. 291; isikl. jm. saadud andmed. *T.*

VULLECK, vt. **PULCK.**

VUOLIJOKI, Hella Maria (Ella Marie; pseud. **Juhani Tervapää**), kirjanik ja majandustegelane, on olnud Carelia Timber Co ja Aunuksen Puuliike ettevõtete — Suojärvel asuvate saevabrikute peadirektor 1923—31 ja Vene õlieksportdi Soome osakonna Suomalainen Nafta O. Y. nõukogu juhataja 1931——38. Tegeliku põllupidajana on ta töötanud a. 1920 omandatud mõisas Marlebäck'is (Lõuna-Soomes). Alates 1931. a-st on V. teotsenud peamiselt kirjanikuna ja osutanud sel alal suurt viljakust. Nii on ta avaldanud näidendid: „Koidula" (Tall., 1932), „Hulkurivalssi" (Pori, 1935; eesti k. „Hulkurivalss", Tall., 1936), „Niskavuoren naiset" (Helsingi, 1936; eesti keeles „Niskamäe naised", Tall., 1936), „Juurakon Hulda" (Helsingi, 1937; eesti k. „Juuraku Hulda", Tall., 1938), „Justiina" (Helsingi, 1937; eesti k. „Justiina", Tall., 1938), „Naised ja naamarit" (Helsingi, 1938; sisaldab lühinäidendeid), „Vihreä kulta" (Helsingi, 1938) ja „Niskamäe leib" (eesti k. Tall., 1939). Neist näidendeist on mõned tõlgitud paljudesse keeltesse. Käsikirja järgi on Soome teatreis lavastatud V. näidendeid „Minister ja kommunist" (1933), „Palava maa" (ilm. eesti k. „Põlev maa", Tall., 1937) jt. V. on avaldanud ka romaani „Udutaguste Leeni Tartus" (Tall., 1933). — V. näidendeist on saanud mitmed, nagu „Koidula", eriti aga „Niskamäe naised", erakordselt suure menu osaliseks. „Niskamäe naistes" käsitellakse keskse küsimusena õigust armastusele väljaspool abielu seoses armastusega talu vastu; need probleemid pole just uudsed ega ole nende lahenduski igas suhtes õnnestunud. Lavatehniliselt ulatub see näidend siiski tublisti üle tavaliste keskpäraste lavateoste.

Isikl. jm. saadud andmed.

O. U.; T.

VÕRK, Enn, helikunstnik, sünd. 1. III 1905 vkj. Amblas riigiametniku, pärastise köstri pojana, sai üldhariduse Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasiumis (praeguses Gustav Adolfi gümnaasiumis) ja muusikalise hariduse a-st 1919 Tallinna konservatooriumis, mille lõpetas 1926 prof. A. Kapp'i (vt. ka *Suppl.*) kompositsiooniklassis helikunstniku diplomiga. V. oli Tallinna Jaani kiriku organistiks ja Jaani oratooriumi koori juhiks a-st 1926 kuni 1933. a. lõpuni, vahepeal üks a. (1929) ka Raadio Ringhäälingu orkestri juhiks. A-st 1933 toimib ta Tartu ülikooli muusikaõpetajana ja ülikooli kiriku organistina; ta on juhatanud ka *Cantate Domino* ja Tartu Helikunsti Seltsi segakoori ja 1933—1938 Tartu üliõpilassegakoori. Ka on V. olnud üldjuhiks mitmetel laulupäevadel. Helikunstnikuna on ta loonud sümfoonilisi, kammermuusikalisi ja instrumentaalteoseid, soolo- ja koorilaule. Oma laulude rahvapärasuse tõttu on V. lauljaskonnas õige populaarne.

A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu (1937); isikl. jm. saadud andmed. *J. A.*

VÕSU, vt. **AVIKSOO**.

VÄLI, Jüri (inglisepärastatud nimi **George Valley**), põllumajandusteadlane ja bakterioloog, sünd. 27. IV 1887 vkj. Vigala khk-s Velise v. Nõlva-Aasa talurentniku pojana, õppis Nurtu vallakoolis, Järvakandi ministeeriumikoolis, Tallinna linnakoolis ja 1903—06 Pihkva põllutöökeskkoolis. Siirdunud seejärel P.-A. Ühendriigesse, töötas ta trükitöö ja raamatuköitmise alal, õppides ühtlasi 1908—12 Ohio osariigis Cleveland'is õhtukoolis ja 1912—17 põllumajandusteadust Ohio riiklikus ülikoolis Columbus'es, kus omandas *Bachelor of Science* ja siis *Master of Science* astme; a-il 1921—26 õppis ta Yale'i ülikoolis New Haven'is ja lõpetas selle dr. phil. astmega bakterioloogia alal. V. on töötanud nimetatud ülikoolides assistendina bakterioloogia alal, stipendiaadina ja instruktorina Yale'i ülikooli juures ja a-st 1930 viimases assistentprof-na. Eduka õppetegevuse ja uurimistööde eest on ta valitud ms. ühingute *Society of American Bacteriologists* ja *American Association for the Advancement of Science* liikmeks. Ka on V. avaldanud trükis iseseisvalt ja koos teistega hulga teaduslikke kirjutisi ning töid; neist väiksem osa käsitleb küsimusi desinfektsiooni ja biokeemia alalt, suurem osa aga CO_2-gaasi toimet mikroobide kasvule ja mitmekesiseis bioloogilistes protsessides.

Isikl. saadud andmed. *K. S.*

VÄRAT, Aleksander, vaimulik ja venestusaja tegelane, sünd. 27. X 1858

vkj. Tõstamaal Värati külas taluniku pojana, õppis Seli kirikukoolis, lõpetas Riia vaimuliku seminari 1881, oli preestriks Lihulas 1884—96, Sindis 1896—1906 ja Riias eesti Peetri-Pauli koguduses 1906—16; surn. 9. V 1931 ukj. Venemaal Taganrogis. — Rakendunud noore preestrina Lihulas energiliselt vene-õigeusu levitamise tööle, juhtis V. tagajärjekalt usuvahetuslikku liikumist Läänemaal. Hiljemini muutus ta venestuse tööriistaks. Ta propageeris enda toimetusel ilmunud ajakirjus („Vaimulikus Sõnumitoojas" 1904—07 ja „Usus ja Elus" 1908—17) eestlaste usundilist ühtesulamist venelastega. Mitmete eesti rahvuslikkude ürituste kohta avaldas V. arvustavaid kirjutisi. Ka esitas ta eesti tegelaste vastu salakaebusi, mistõttu ta sattus teravasse vastuollu eesti rahvuslikkude ringkondadega, eriti V. Reiman'iga (vt.). Vabadussõja järel ei andnud Eesti võimud V-le sissesõiduluba ta varasema tegevuse pärast. V-i sulest on ms. ilmunud õigeusu katekismuse tõlge ja tööd ning kirjutised: „Üks päev ristiinimese elust" (Riia, 1902), „Ülekohus. Vastus „Postimehe" kirikupolitikaliste kirjade peale" (*ibid.*, 1906), „Vabadus ja Karskus" (Eesti Karskuse Seltside Aastaraamat 1900, lk. 16—23), „Эстонецъ и его пѣстунъ" („Странникъ" 1891), „Мѣстечко Леаль и его окрестности" („Эстляндскія Губернскія Вѣдомости" 1889, nr. 15—16, 18—20) ja varjunime A. Воротинъ'i all „Принципы прибалтійской жизни" (Tall., 1891). Ka tõlkis ta A. Grenzstein'i (vt.) teose „Herrenkirche oder Volkskirche" vene keelde pealkirja all „Эстонскій голосъ въ Балтійскомъ хорѣ", mis ilmus A. Voznessenski kui tõlkija varjunime all Moskvas a-l 1900.

„Usk ja Elu" 1908, nr. 44; „Uus Elu" 1923, nr. 11/12; Tõstamaa-Seli ja Sindi ap.-õigeusu kogudusest, Aleksei Küng'ilt (Pärnus) jm. saadud andmed. *L. L.; T.*

Õ.

ÕIS, vt. VULFF.

ÕUNAPUU, Anton, Vabadussõja- ja sporditegelane, sünd. 26. X 1887 vkj. Pärnumaal Vana-Vändra v. taluniku pojana, omandas üldhariduse Vaki vallakoolis, Vändra khk-koolis, Tallinnas õhtukursusil ja iseõppimise teel; ta õppis Tallinna spordiselts „Kalevi" ainelisel toetusel vabakuulajana Helsingi ülikooli võimlemisinstituudis, mille lõpetas 1913. Seejärel toimis ta võimlemisõpetajana Tallinna keskkooles ja juhatas „Kalevi" jt. organisatsioonide poolt korraldatud mitmesuguseid spordierikursusi. Õ. oli „Kalevlaste Maleva" energilisemaid ja teovõimsamaid organiseerijaid, võttis E. Vabadussõjast osa selle väeühiku tehnilise kompanii ülemana põhja- ja lõunarindel ning sai lahingus Järveküla juures jaan-s 1919 raskesti haavata. Vaevalt paranenud, sõitis ta uuesti rindele ja langes lahingus 2. IV 1919 ukj. Petseri lähedal Suur-Bereznjuki küla juures (maetud Vändras). — Pärast Vene veebruarirevolutsiooni 1917 oli Õ. lühikest aega ka Tallinna 5. jaoskonna miilitsaülemaks ja teotses enamlaste võimuloleku päevil võimlemisõpetajana Tallinna reaalkooli õpilaste organiseerimisel kaitsesalgaks; sellega takistas ta ööl enne Saksa okupatsioonivägede Tallinna saabumist sadama piirkonnas enamlaste röövsalga linnatulekut laevadelt. Õ. pani suurt rõhku spordi populariseerimisele laiemais rahvahulgis ja spordiõpetuse reorganiseerimisele. Ta töötas edukalt ka spordi oskussõnade loomisel. Laulu-ringmängude mitmekesistamise otstarbel avaldas Õ. raamatu „Uued Soome-Rootsi laulumängud" (Viljandi, 1908; 2. tr. 1909). Ka pani Õ. laiema aluse skautide organiseerimisele Eestis.

[J. Annusson], A. Õ. (1920); „Maaliit" 1919, nr. 77; Post. 1919, nr. 70, 73; „Tallinna Teataja" 1919, nr. 82; „Eesti Spordileht" 1920, nr. 13/15; „Kasvatus" 1920, nr. 6, 8/9; Eesti Vabadusristi Kavalerid (1935); koguteos: 28 aastat skautlust Eestis (1939); sõjaministeeriumi arhiivist ja Vändra koguduse õpetajalt saadud andmed. *O. K.*

Ö.

ÖPIK, Armin Aleksander, geoloog ja paleontoloog, järgnevate vend, sünd. 12. VI 1898 vkj. Kundas riigiametniku pojana, lõpetas Tallinnas Nikolai I gümnaasiumi 1917, mille järel viibis mõne aja Venemaal. Töötanud 1921—22 Tallinnas õpetajana, õppis ta 1922—26 Tartu ülikoolis ja omandas magistri astme mineraloogia alal; ta oli 1926—28 ülikooli stipendiaadiks geoloogia alal ning reisis Tšehhoslovakkias, Saksas, Soomes, Rootsis ja Norras. Omandanud 1928 dr. phil. nat. astme Tartu ülikoolis, sai Ö. seals. eradots-ks geoloogia alal, 1930 erakorraliseks ja 1935 korraliseks geoloogia ja paleontoloogia prof-ks. — Ö. on olnud tegev Loodusuurijate Seltsis (Tartus), ms. abiesimehena a-st 1936, Loodusvarade Instituudi ja selle nõukogu liikmena a-st 1937, Geoloogia Komitee liikmena a-st 1937. Ka on ta a-st 1929 *Paleontological Society* (P.-A. Ühendriiges) ja Eestimaa Kirjandusliku Ühingu (Tallinnas), a-st 1930 Suomen Geologinen Seura (Helsingis) ja a-st 1938 *Geological Society of London* kirjavahetajaliige. Suvel 1937 võttis ta osa Taani poolt dr. L. Koch'i juhtimisel korraldatud teaduslikust ekspeditsioonist Kirde-Gröönimaale. Ö. on suure produktiivsusega töötanud Eesti paekalda piirkonna, Kukruse lademe ja ka teiste aluspõhja lademete ning ühtlasi Norra paleozoikumi uurimisel, saavutades eriti paleontoloogia alal silmapaistvaid tagajärgi. Tartu ülikooli geoloogiainstituut ja -muuseum on paleozoiliste setteladem ete ühe uurimiskeskusena omandanud viimasel ajal üha suuremat kaalu rahvusvahelises teadlaste peres. Ö-u tähtsamad uurimused on: „Beiträge zur Kenntnis der Kukruse- (C_2-C_3-) Stufe in Eesti" 4 osas (*Acta* A VIII$_5$, 1925; A XII$_3$, 1927; A XIII$_{11}$, 1928; A XIX$_2$, 1930; ilm. Tartus), „Der estländische Obolenphosphorit" (teoses „Les réserves mondiales en phosphates", Madrid, 1928; eraldi: Tall., 1929), „Studien über das Estnische Unterkambrium" (*Acta* A XV$_2$, Tartu, 1929), „Brachiopoda Protremata der estländischen ordovizischen Kukruse-Stufe" (*ibid.* A XVII$_1$, Tartu, 1930), „Über die Plectellinen" (*ibid.* A XXIII$_3$, Tartu, 1932), „Über Plectamboniten" (*ibid.* A XXIV$_7$, Tartu, 1933), „Über einen kambrischen Graptolithen aus Norwegen" („Norsk geologisk Tidsskrift" 1933), „Über Klitamboniten" (*Acta* A XXVI$_5$, Tartu, 1934), „Trilobiten aus Estland" (*ibid.* A XXXII$_3$, Tartu, 1937), „Ostracoda from the Ordovician Uhaku and Kukruse Formations of Estonia" (LUS-i Aruanded XLIII, 1—2, Tartu, 1937), „Brachiopoden und Ostrakoden aus dem Expansusschiefer Norwegens" („Norsk geologisk Tidsskrift" 1939) ja „Paläontologie, Arktisforschung und Kontinentaldrift" („Mitteilungen der Naturforschenden Gesellschaft Schaffhausen" 1939).

Isikl. jm. saadud andmed.

† 15. I 1983 Canberra *A. L.; T.*

***ÖPIK, Ernst Julius,** täheteadlane, eelmise ja järgneva vend, lõpetas Tallinnas Nikolai I gümnaasiumi a-l 1911. — Ta on jätkanud tööd Tartu ülikooli tähetorni astronoom-observaatorina. Tähetorni ekspeditsiooni juhatajana käis ta suvel 1927 vaatlemas täielikku päikesevarjutust Põhja-Rootsis. Rahvusvahelise astronoomilise uniooni kongressist on ta osa võtnud 1928 Leydenis, 1932 P.-A. Ühendriiges Cambridge'is (Massachusetts'is) ja 1938 Stokholmis. A-il 1930—34 Ö. viibis P.-A. Ühendriiges Harvard'i ülikooli külalislektorina astrofüüsika alal ja Harvardi observatooriumi teadusliku kaastöölisena; ühtlasi tutvustas ta enda originaalseid uurimismeetodeid stellaarstatistika ja astrofüüsika alal ning toimetas selle kohta uurimisi. 1931. a. sügisel organiseeris Ö. Harvardi observatooriumi ülesandel Arizonas lendtähtede vaatlusi ta enda kavade järgi. Kaks jaama nelja vaatlejaga registreerisid seejärel 2 a. kestel lendtähti. Arizonasse korraldatud ekspeditsioon, mille tulemuseks oli 26 000 vaatlust, on astronoomia ajaloos ainulaadseks ettevõtteks lendtähtede uurimise alal. Saadud andmestik on hiljemini mitme a. vältel olnud läbitöötamisel Ö-u juhatusel selleks loodud arvutusbüroos Tartus. Eesti Teaduste Akadeemia asutamisel 1938. a. nimetati Ö. selle liikmeks. Ta teaduslikest töist mainitagu veel järgmisi: seerialine uurimus „Researches on the Physical Theory of Meteor Phenomena" (Publications de l'Observatoire Astronomique de l'Université de Tartu XXVIII$_6$, Tartu, 1936 ja XXIX$_5$, Tartu, 1937; sama ka *Acta A*

XXX$_1$ ja A XXXIII$_1$; jätkub) käsitleb lendtähtede liikumisel maakera atmosfääris ilmnevate nähtuste füüsikalist teooriat ning puudutab ka kosmogoonilisi probleeme; „Stellar Structure, Source of Energy, and Evolution" ja „Composite Stellar Models" (Publications de l'Observatoire Astronomique de l'Université de Tartu XXX$_{3,4}$, Tartu, 1938; sama ka *Acta A* XXXIII$_9$ ja XXXIV$_5$) sisaldab tähtede sisemise ehituse ja arenemiskäigu teooriat kriitiliselt ülesehitatud moodsa empiirilise teaduse alusel; seerialine uurimus „Results of the Arizona Expedition for the Study of Meteors" (Harvard College Observatory Circulars 1934, nr. 388, 389 ja 391; Harvard College Observatory Annals 1937, vol. 105; jätkub) sisaldab Arizona lendtähtede ekspeditsiooni tulemusi. Erialase teadusliku töö kõrval on Ö. harrastanud ka muusikat ja komponeerinud kuus klaveripala: „Muistend" I ja II, „Nägemused" I ja II, „Kiri" ja „Eleegiline ballaad" (kõik ilm. Tartus 1937).

Isikl. saadud andmed. *T. R.*

***ÖPIK, Paul**, majandustegelane, eelmiste vend, on jätkanud edukalt tegevust Pikalaenu Panga presidendina Tallinnas. Ö. on teotsenud ühtlasi mitmes organisatsioonis, nagu Kaitseliidu vanematekogus, Allveelaevastiku Sihtkapitali juhatuses, a./s-i „Eesti Fosforiit" juhatuses jm. A-st 1937 on ta ka Loodusvarade Instituudi liige. Riigitrükikoja nõukogu esimees oli ta kuni 1931.

„Kaitse Kodu" 1938, nr. 2 jm. saadud andmed. *T.*

Ü.

ÜKSIP, Albert Aleksander, näitleja, sünd. 26. XI 1886 vkj. Narvas rätsepa pojana, lõpetas Narva linnakooli 1902, oli Narva vabrikuis kontoriametnikuks ning täiendas enda haridust iseõppimise teel, kusjuures ta huvialadeks peale keelteõppimise kujunesid kunsti- ja muusikaajalugu, eriti aga botaanika. A-st 1905 esines Ü. asjaarmastajana Narva eesti ja vene lavadel ning astus 1923./24. a. hooajal „Estonia" teatri teenistusse. Süstemaatilise tööga ja äärmiselt hoolika ning kohusetundliku suhtumisega ülesandeisse kerkis Ü. mõne aastaga suurt sisseelamise võimet avaldavaks karakternäitlejaks nii tõsisel kui ka koomilisel alal. Oma teoreetilisi otsinguid ja mõtteid lavakunsti alalt avaldas ta aforistlikus stiilis kirjutatud raamatus „Teatrikunsti aluseid" (Tall., 1931); ta on agaralt korraldanud „Estonia" teatri arhiivmuuseumi ja pidanud hulga loenguid. Botaanikaharrastajana on Ü. avaldanud rea artikleid vastavais ajakirjus ja muus perioodikas („Eesti Looduses", „Beiträge's" jm.), toimetades ühtaegu ka ulatuslikku hunditubakate (*Hieracium*) uurimist.

Isikl. saadud andmed. *H. K-s.*

ÜMARIK, Jaak, põllumajandus- ja kutseharidustegelane, sünd. 5. I 1891 vkj. Viljandimaal Tuhalaane v. talurentniku pojana, õppis kohalikus algkoolis, lõpetas Riia vaimuliku seminari 1912 ja Kiievi polütehnikumi põllumajanduse osakonna 1917 1. järgu õpetatud agronoomina; ta täiendas 1925 enese teadmisi *Rockefeller Foundation*'i stipendiaadina P.-A. Ühendriiges. Ü. töötas 1917—18 Tallinnas toitluskomitees, oli linnavolikogu abijuhataja ning 1917 E. Ajut. Maanõukogu liige sotsialistide-revolutsionääride rühmas, 1918—19 Venemaal Permis rahvapolütehnikumi põllumajanduse osakonna lektor ja dekaan. A-st 1919 on ta toiminud E. V. põllutööministeeriumis, alul katseasjanduse eriteadlasena, 1921—25 põllumajanduse osakonna abijuhatajana, olles ühtlasi 1920—24 Riigi põllutöö (Aruküla) katsejaama juhataja, 1925—36 põllutöökoolide peainspektorina, 1931—36 Hariduse- ja Katseasjanduse Büroo ja a-st 1936 Maatulunduse ja Katseasjanduse Büroo juhatajana; a-st 1935 on ta ühtlasi põllutööministeeriumi põllumajanduse osakonna abidirektor. Ka on Ü. olnud a-st 1932 Tartu ülikooli didaktilis-metoodilise seminari põllumajanduslikkude ainete haru juhataja. — Ü. omab teeneid eriti põllumajandusliku kutsehariduse ajakohasel korraldamisel. Ta on olnud 1929—32 Agronoomilise ja Talumajanduse Nõuandebüroo juhatuse esimees, a-st 1920 E. Sordiparanduse Seltsi ja a-st 1922 E. Sooparanduse Seltsi juhatuse liige ning a-st 1933 viimase auliige. Peale selle on Ü. teotsenud aktiivselt E. Agronoomide Seltsis

selle esimehena a-st 1938, Agronoomide Kojas, a./s-s „Eesti Fosforiit“ jm. Ü-u sulest on ilmunud peale brošüüride eriraamatuna „Põllumajanduslik Ameerika“ (Tall., 1928) ja rida artikleid ajakirjas „Agronoomia“, koguteoseis jm. Oma kirjutiste kaudu on ta Ameerika eeskujul pannud aluse maanoorte maatulunduslikule organiseerimisele Eestis. Ka on Ü. toimetanud „Põllumajanduse Peavalitsuse aastaraamatu“ I—III (Tall., 1927, 1929, 1936).

Isikl. jm. saadud andmed.

K. L.

ÜXKÜLL VON GÜLDENBAND(T), vt. UEXKÜLL VON GÜLDENBAND(T).

Y.

YRJÖ-KOSKINEN, Yrjö Sakari, soome ajaloolane ja poliitikategelane, sünd. 10. XII 1830 Vaasas õpetaja Yrjö Jaakko Forsman'i pojana. Forsmanide suguvõsa põlvnes Rootsist ja soomestas hiljemini oma perekonnanime. Y. õppis a-st 1848 Helsingi ülikooli filosoofiateaduskonnas, kus tal peaaineks oli ajalugu; ta lõpetas selle 1853 filosoofiakandidaadi astmega ja oli seejärel õpetajaks Turus ja Vaasas. A. 1860 promoveerus ta doktoriks väitekirjaga, mille moodustasid kaks esimest peatükki ta väljapaistvast uurimusest „Nuijasota, sen syyt ja tapaukset“ (ilmunud 1857 ja 1858; täiendatult Helsingi, 1877; 3. tr. 1928). See oli esimene soomekeelne, arhiiviuurimisil põhinev doktoriväitekiri Soome ajaloo alalt. Viibinud pikemal välismaisel uurimismatkal, sai Y. Helsingi ülikoolis 1863 üldajaloo prof-ks. A-il 1876—82 oli ta seals. Soome, Vene ja Põhjamaade ajaloo prof. Oma hoolsa uurimistööga Soome ajaloo alal andis ta selle käsitlusele põhjapanevalt soome rahvusliku suuna. Eriti väärib ses suhtes mainimist ta teos soome rahva ajaloost „Suomen kansan historia“ (2. tr. Helsingi, 1881; 1. tr. ilm. 3 vihus teise pealkirjaga a-il 1869—72). Samal ajal teotses Y. ka ajakirjanikuna, avaldades palju kirjutisi poliitiliste ja majanduspoliitiliste küsimuste kohta. Tõusnud soomemeelsete tunnustatud juhiks, võttis Y. osa maapäevadest alul vaimuliku seisuse esindajana, kelleks ta valiti a-il 1872—82 korduvalt Porvoo kooliõpetajate poolt. Seejärel, kui Y. a. 1882 aadeldati, oli ta 1885—1901 mitmel korral aadliseisuses maapäeva liige. A-il 1882—99 toimis Y. Soome senaatorina ja oli eriti teenekalt tegev kooliolude, soome keele õiguste laiendamise jne. alal tähtsate reformide teostamisel. 1890-ndate a-te rahvusliku surve ajal toetas ta nn. järeleandlikku suunda. Y. suri Helsingis 13. XI 1903. — Y. jälgis juba noorusaastaist peale suure huviga eesti ühiskondlikke ja rahvuslikke püüdeid, luges eesti ajalehti ja kirjutas Eestist Soome ajalehtedes. Juba 1864. a. teostas ta Eestisse esimese tutvumismatka ja 1867. a. teise, koos Julius Krohn'iga (vt.). Viimasel reisul tutvus Y. lähemalt ka J. V. Jannsen'iga ja L. Koidulaga Tartus ning Fr. R. Kreutzwald'iga (vt. neid) Võrus, kelledega tal siitpeale järgnes suhteliselt tihe kirjavahetus tähtsamate eesti rahvuslikkude päevaküsimuste kohta. Soome ajalehtedes ja ajakirjades võttis Y. korduvalt Eesti asjus sõna, jäädes lõunapoolse vennasrahva soojaks ja truuks sõbraks.

Kansallinen elämäkerrasto V (1934); G. Suolahti, Y. K. („Historiallinen Aikakauskirja“ 1930); Yrjö-Koskinen, Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia I—IV (1904—30); O. Loorits, Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden (Õp. E. S-i Aastaraamat 1934).

H. Kr.

Isikunimede register.

Registrisse on võetud kõik EBL-i täiendusköite artikleis leiduvad isikunimed. Nimede juures olevad arvud tähendavad lehekülgi. Rasvaselt trükitud arvud juhivad lehekülgedele, kus asetseb vastavat isikut käsitlev artikkel. Rootsi å on alfabeedilisel järjestamisel samastatud eesti a-ga.

A.

Aamisepp, J. 1
Aarne, A. A. 12
Aav, E. 1
Aav, H. 1—2
Aav-Loo, Ida 83
Aavik, Johannes 2, 169
Aavik, Juhan 2—3, 87, 96, 120, 150, 171, 181, 191, 217, 329
Abbati, A. degli 231
Abel, Taani kun. 86
Abel, P. 169
Åberg, A. R. 3, 80
Åbers, B. 323
Absalon, ppiisk. 292
Adams, V. 3
Adamson, A. H. 3—4, 30
Adamson, E. K. H., vt. **Adamson-Eric**
Adamson, H. 4
Adamson, J. 4—5
Adamson-Algma, T. 235
Adamson-Eric 4, 317
Adarjukov, V. J. 89
Adelheim, G. W. 5, 40, 64, 180, 247, 305
Adler, A. 230
Adson, K. A. 5, 226, 244, 321, 344, 376
Agori, V. 5—6
Agricola, Kr. 6
Agricola, M. 144
Ahas, E. 4, 317
Ahlqvist, A. E. 68, 289
Aho, J. 2, 15, 343
Ahrens, E. 59
Ahrens J., vt. **Arens**
Aidas, J. 6, 218
Ainelo, J. 378
Aint, A. 6
Aivazovski, I. 167
Akberg, A. 6, 223
Akel, Fr. K. 6, 28, 29, 48, 181, 259, 284
Aken, J. 6—7
Akerman(n), Fr. v. 7
Åkesson, E. 266
Aksakov, I. S. 7, 242
Akuraters, J. 249
Albedinski, P. P. 7, 224
d'Albert, E. 323
Albert II Suerbeer, ppiisk. 86
Albrecht, Preisi hertsog 362
Aldre, P. 249
Alegambe, Ph. 35
Aleksander, metropoliit 7
Aleksander I, Vene keiser 7—8, 146, 147, 158, 170, 192, 212, 220, 235, 237, 249, 272, 279, 291, 304, 305, 325, 328
Aleksander II, Vene keiser 8—9, 66, 223, 322, 361
Aleksander III, Vene keiser 9—10, 65, 180, 224, 322
Aleksander IV, paavst 86
Aleksander Nevski 196
Aleksander Paulus, vt. **Aleksander, metropoliit**
Aleksander Suur, Makedoonia kun. 130
Aleksei Mihhailovitš, Vene tsaar 10
Alexander-Sinclair, E. 10—11, 42, 161
Alfthan, A. 227
Alle, A. 11, 355
Allmann, R. 11
Almberg, vt. **Jalava**
Almgren, O. 216
Almquist, A. 31
Altajeff, A. 209
Altermann, Th. 270
Altleis, J. 11
Altleis-Heisler, Anna 11
Altmann, V. 180
Alto, vt. **Alttoa**
Alttoa, V. 55, 375
Alver, A. 379
Alver, Betti 11
Ambur, P. 134, 323, 324, 332, 378
Aminoff, T. 12
Aminoff, T. G. 12
Amundsen, R. 83
Anderkopp, A. 12, 258, 346
Andersen, H. C. 270
Anderson, W. A. A. 12—13, 53, 94, 144
Andersons, A. A. 136
Andrejev, V. 249
Andreller, J. 247
Andresen, E. 297
Andresen, N. 13, 116, 198
Andruškevitš, A. 80
Angelus, O. 194
Anna Joannovna, Vene keisrinna 13—14, 61, 105
Anna Sofia, Taani printsess 21
Annerstedt, Kl. 14
Anni, vt. **Annist**
Annist, A. 14—15, 103, 142, 270, 293, 317, 332, 357
d'Annunzio, G. 277
Annusson, J. 15, 382
Anonymus, vt. **Tuglas**
Ansgar 216
Ansomardi 15
Anson, A. 15—16
Antik, R. J. 16
Antje, M. 231, 274
Antoni, F. R. 238
Ants, vabatalupoeg 16
Antson, A. 226, 306
Anttila, A. 344
Anvelt, J. 16—17, 177, 234
Anvelt (Anveldt), L. 17
Arakie, R. 373
Araktšejev, A. A. 8
Arbusow, L. vanem 86, 226, 250, 360, 363, 379
Arbusow, L. noorem 17—18, 38, 66, 132, 360, 363, 379
Arder, A. 18
Aren, P. 18, 105, 167
Arens (Ahrens), J. 18
Aret, A. 254
Aretino 182
Ariste, P. 18, 302, 339
Aristoteles 17
Arndt, J. G. 19, 60
Arndt, W. 19
Arnell, S. 41, 64
Arp, vt. **Andresen, N.**
Arras, A. 19
Arro, Chr. 19—20
Arro, E. 31, 35, 82, 97
Arronet, H. 90
Arseni, ppiisk. 20
Arsenjev, V. S. 206
Arumaa, P. 20, 59
Arvelius, Fr. G. 20
Arwson, A. 152
Aschan(a)eus, M. L. 20
Asmus, vabatalupoeg 16
Asmus, H. M. 20—21
Aspazija 249
Aspe, Elisabeth 21
Aspel, A. 142, 344
Aspelin, G. 266
Ast, Alma 198
Ast, G. J. 21
Ast, K. 21, 230, 343, 344, 375
Asverus, Fr. G. Fr. 21
Azbé, A. 71, 316
Azef, J. 186
Audova, A. 21, 233
August II Tugev, Poola kun. 21—22
Aul, J. 22
Aule, E. 22
Aun-Raup, Elise Rosalie 22
Aunver, J. 148
Avikson, vt. **Aviksoo**
Aviksoo, H. 22—23

B.

Baade, H. 6
Baars, K. A. 23
Babbitt, I. 228
Bach, J. 56, 57, 164, 218, 271
Bachmann, A. 23
Backman, S. 209
Bacmeister, H. L. Chr. 24
Bacum, vt. **Mayer**

Baer, K. E. v. 182, 206
Baggehufwudt, J. v. 357
Bagretsov, L. 20
Balder Jaan, vt. Krusten, P.
Balg, H. 104
Balzac, H. de 178
Bán, A. 24, 42, 115, 142
Bandalier, L. 211
Banér, suguvõsa 24
Banér, G. Axeli p. 24
Banér, J. Gustavi p. 24
Banér, P. Gustavi p. 24
Banér, Sten Axeli p. 24
Banér, Svante Gustavi p. 24
Bang, B. 164
Barbarus, J. 24, 358
Barbarus, S. (Emilie) 27
Barbusse, H. 304
Bark, M. E. H. 24—25, 45
Barthold, V. 344
Báthory, St., Poola kun. 25, 252, 301, 311
Baudelaire, Ch. 353
Bauer, F. R. 25
Bauer, H. N. 25
Bauman, vt. Haliste
Bayer, J. 78
Beck, J. 259
Becker, F. 55, 181, 221
Becker (Pistorius), J. 25
Beermann, G. H. 25
Beesbard[is], vt. Biezbardis
Beethoven, L. van 209
Behrsing, A. A. 25—26, 72, 138, 272
Beise, Th. 69, 224, 337
Belavary de Sykava, A. v. 38
Bellegarde, A. V. 26, 187, 311
Beneš, E. 178
Benois, A. 356
Benoit, P. 304
Berendhoff, R. 26
Berg, Fr. v. 351
Berg, Fr. G. M. v. 26—27
Berg, H. J. 64
Berg, K. E. 27
Berg, P., vt. Ariste
Berga, A. 311
Bergman(n), A. 27, 59
Bergmann, E. 179
Bergmann, E. v. 36
Bergmann, J. 27, 93, 296, 317
Bergmann, T. 27, 116, 139, 153, 211, 219, 223, 237
Berkholz, A. v. 36
Berlov, M. 167
Berthold, J. D. 27
Bezobrazov, V. M. 312
Biaudet, H. 32
Bidder, F. 295
Bienemann, F. G. 67
Bienemann, Fr. G. vanem 87, 363
Bienemann, Fr. noorem 10, 25, 58, 61, 224, 293
Bienert, Th. 69
Biezbardis (Beesbard[is]), K. E. 27—28
Birk, A. 28—29, 295
Birkerts, A. 359
Biron, E. J. 13
Blagoveštšenski, V. T. 29, 219
Blaubrück, vt. Arumaa
Blaumans, R. 249
Blum (Blume), Chr. 29
Blumberg, G. 142, 237, 304
Blume, vt. Blum
Blumfeldt, E. 29—30, 62, 76, 184, 185
Bobrinski, V. A. 30
Boccaccio, G. 373
Bochmann, A. H. G. v. 30
Bock, A. Fr. v. 30
Bock, H. A. v. 30
Bock, H. A. H. K. P. M. Fr. v. 30—31
Bock, W. B. W. G. H. v. 31
Bodecker (Bötticher), J. 31
Boecler (Böckler), J. W. 31
Boerner, C. G. 182
Bogdanovitš, M. I. 8
Bogojavlenski, J. 109
Bohn, H. v. 326, 380
Boije, G. 31
Boismann, H. 25
Bolck, vt. Pulck
Bolcken, vt. Pulck
Bolk, L. 243
Bollmann, vt. Adson
Bolognetti (Bolognetto), A. 31—32
Bolz, M. H. 32
Bomhower, A. 132
Bondartsev, A. 36
Bonde, G. 32, 78
Bonfante, P. 51
Bonifatius IX, paavst 360
Boratyński, L. 32
Borch, B. v. d. 32—33
Bordone, P. 6
Borenius, vt. Lähteenkorva
Borgelin, R. G. 33
Borm, F. W. 103
Bormann, E. 370
Bornwasser, P. F. 263
Borodin, I. 69, 249
Bossuet, J. B. 373
Bos Welavary, vt. Burchart
Boucher, F. 173
Bourdelle, E. A. 53, 136
Bourget, P. 2
Boutroux, E. 134
Brackmann, O. A. 33
Brandenstein, v., major 376
Brandt, M. 235
Brandt, T. 235
Brasch, K. v. 276
Braun, Luise 73
Braun, M. G. Chr. C. 33—34, 161
Brecht, B. 69
Brede, H. 34
Bredenbach, T. 34
Brehm-Jürgenson, Paula 34
Breide, M. 226
Brendeken (Prendeken), Chr. 34, 305
Brendeken, J. 34—35, 60
Brendeken, J. Chr. 34, 155
Brenner, Fr. Chr. A. 35, 97
Brennsohn, I. 35, 38, 61, 64, 68, 88, 90, 289
Bresowsky, M. 266
Briand, A. 346
Bricka, C. F. 62, 119, 143
Brigader, Anna 249
Brigitta, vt. Konsa
Bring, S. E. 22
Brjantsev, vt. Arseni
Bruiningk, G. R. H. v. 35, 38, 205
Bruns, Fr. 221
Brunsvig, A. 63
Brussilov, A. A. 128
Brust, A. 23
Brücker, Heinrich, vt. Silla Hindrek
Buccius (Bucki), W. 35, 291
Buchholtz, Alexander 35—36, 232
Buchholtz, Arend 25, 36, 276
Buchholtz, August 35
Buchholtz, F. 36
Bucki, vt. Buccius
Budberg, J. G. v. 14, 105
Budberg, L. G. v. 36
Buddenbrock, G. J. v. 319, 320
Buddeus (Budäus), C. Fr. Chr. 36
Budkovsky, A. 155
Budäus, vt. Buddeus
Bugenhagen, J. 132, 362
Bulgakov, F. I. 30, 45
Bull (Bulle, Buhl, Buhll), perekond 36—37
Bull, Anna 37
Bull, Ehlse 37
Bull, J. 37
Bull, M. 37
Bull, Marie 37
Bulli Hans vanem 36
Bulli Hans noorem 36
Bulmerincq, A. v. 276
Bunge, A. v. 37—38, 168
Bunge, Fr. G. v. 28, 38, 46, 55, 84, 87, 101, 111, 131, 226, 247, 298, 300
Burchart, perekond 38
Burchart v. Belavary de Sykava (Bos Welavary, Burker), J. 38
Burdett, B. 374
Burker, vt. Burchart
Burlesk, vt. Krusten, P.
Burman, P., prl. 137
Burman, P. 38
Busch, A. 38, 357
Busch, Nicolaus 38—39
Busch, N. 249
Busch von dem 238
Bustini, lauluõpetaja 231
Buxhoevden, A. 39
Buxhövden, R. v. 250
Böckler, vt. Boecler
Böckler, G. A. 44
Böhme, M. 210
Böthführ, H. J. 64
Bötticher, vt. Bodecker
Bührig, H. 39
Byron, G. G. 228

C.

Cajander, E. 227
Canne, vt. Kanne
Capefigue, B. H. R. 147
Carducci, G. 277
Carlon, M. 10, 61
Carlson, F. F. 10, 14, 58, 79
Carnegie, A. 334
Carpelan, T. 62, 68, 196, 266, 368
Carr, J. 39
Castrén, M. A. 293
Cederberg, A. R. 34, 39—40, 84, 133, 156, 209, 219, 287
Cézanne, P. 365
Ceumern, K. v. 40
Challande, A. 195
Chateaubriand, Fr. R. de 146
Claudius, vt. Clodt, J.

Clayhills (Clayhilles), perekond 40
Clayhills, H. 40
Clayhills, H. J. 40
Clayhills, J. 40
Clayhills, Thomas, Johanni p. 40
Clayhills, Thomas, Williami p. 40, 68, 247
Clayhills, W. 40
Clementz, J. G. 41
Clodt (Claudius, Clodius), J. 41, 64
Clodt, R. 41
Clostermann, L. 192
Coehoorn, M. van 44
Cohsen, J. 29
Colarossi, F. 116
Conrad, J. 331
Cont, F. L. 21
Cornelius, P. 89
Cosack, H. H. 33, 41
Cosson, E. 38
Cowan, W. H. 11, 41—42
Craffström, B. 42
Craffström (Kraffström), G. v. 42
Cromer, M. 43
Cru, R. L. 116
Csekey, St. v. 42—43
Czartoryski, A. J. 7
Czernay, Th. H. E. 43
Cunelli, G. 18

D.

Dahl, Chr. 43—44
Dahlberg, E. 35, 44, 319, 320, 379
Damaschke, A. 260
Dampf, W. A. 44
Danell, G. 44—45
Daniel, Ida 110
Daniel, O. 45
Daudet, A. 287, 301
Dauge, J. 70, 71
Daugull (Daugell), A. 45, 103
Daus, M. 238
Dehio, K. G. K. 45
Dehn, A. v. 148, 246
De la Gardie, A. J. 184, 248
De la Gardie, M. 90
De la Gardie, M. G. 32, 79, 122, 312
De la Gardie, P. 31, 237
Delibes, L. 216
Dellingshausen, E. v. 26, 45, 66, 122, 126, 141, 187, 289——290, 310—311, 315, 368
Demidov, P. G. 245, 293
Dickens, C. 305
Dicks, J. 45, 178
Dido (Tiido), A. 45—46
Diederichs, H. 38
Dietrich III Damerow, Tartu piisk. 360
Disconzzi, A. 18
Doebner, H. 35
Dolgoruki, vürst 360
Dombrovskis, J. 45
Donat, piisk. 246
Donat, J. W. 46, 379
Donatello 182
Donner, K. 377
Dorgelès, R. 304
Dostojevski, F. 331
Dragendorff, J. G. N. 46
Drenteln, Th. v. 40
Dresen, Hilda 24, 353
Droummer, J. Chr. 248
Duborg (Duborgh), P. 46—47
Dufy, R. 74
Dullo, C. 180
Dullo, G. 180
Dumpf, Marie 273
Durchman, vt. Rantasalo
Durnovo, I. N. 186
Dörbeck, Fr. B. 47

E.

Eastlake, Elizabeth, vt. Rigby
Ebert, M. 47
Eckardt, J. 14, 99, 105, 174, 276
Ederberg, Fr. W. 47, 220
Eenpalu, K. A. 12, 47—50, 97, 101, 111, 123, 125, 157, 166, 178, 251, 255, 256, 258, 259, 300, 302, 307, 325, 334, 345, 346, 347, 352
Eenpalu, Linda Marie 50
Eerik, vt. Erik
Eessaare Aadu 50
Eggers, perekond 51
Eggers, A. V. 50—51
Eggers, Catharine, vt. Mayer, Catharine
Eggers, G. A. 46, 50, 51, 84, 131, 158
Eggers, H. J. 51
Egil Skallagrimsson 372
Eglon, J. 51, 359
Ehrencron-Müller, H. 293
Ehrenskiöld, J. 148
Ehrenström, J. A. 40
Ehrlich, Anna 219
Ehrmann, K. 26, 215, 226
Eichwald, K. E. 51, 183
Ein, E. H. 51—52
Einbund, vt. Eenpalu
Einer, A. 52
Einer, H. 52
Einer, Helmi 52
Einpaul, A. 303
Eisen, M. J. 37, 52—53, 71, 93, 94, 185, 186, 284, 290, 296, 313, 357
Eisenschmidt, A. J. P. 97, 202
Eisenschmidt, E. 53
Eisenschmidt, jr., erakooli juhataja 277
Ekelund, R. 115
Ekman, vt. Tunkelo
Elgenstierna, G. 24, 31, 32, 54, 58, 61, 79, 98, 131, 184, 231, 248, 312, 314, 319, 320, 341, 380
Elger, G. 35
Eliel, J., vt. Martna, M.
Eliisabet, vt. Jelizaveta
Eliot, T. S. 228
Elisto, E. 169, 212
Elken, J. 53
Ellenberger, W. 360
Eller, A. 53—54
Eller, H. 54
Eller, Leida 54
Ellingsen, M. J. 178, 179
Emblik, J. 54
Enander (Enanderhjelm), J. 54—55
Engel, J. C. L. 55
Engelhardt, R. v. 224
Engels, Fr. 13, 262
Engmaa, A. 55
Engmann, vt. Engmaa
Enno, E. 55, 79, 117, 277
Enno, F. 55
Enäjärvi-Haavio, Elsa Elina 55—56, 80, 218
Epstein, Anja 183
Ericsson, E. 44
Erik VII Menved, Taani kun. 119
Erik (XIII) Pommerist, Põhja uniooni kun. 56
Erik XIV, Rootsi kun. 209
Erlemann, A. 56
Erlemann, R. J. 56—57
Erlemann, V. 165
Ermerin, R. J. 68
Ernits, J. 159
Ernits, V. 57, 199, 325
Ersch, J. S. 71
Erslev, K. 56
Ertel, Alide 57
Erxleben, H. A. 263
Eschke, H. 377
Eschstamm, vt. Estam
Esger Juul, ppiisk. 119
Eslon, G. 57
Espenberg, vt. Haavamägi
Ess, A. 52
Essen, N. 57
Essen, N. v. 57
Essen, O. R. v. 57
Essen, P. v. 57—58, 379
Estam (Eschstamm), J. G. 58
Estreicher, K. 35
Etverk, E. 284
Evald, V. 342
Eynard, Ch. 147

F.

Fabritius, L. 58
Faehlmann (Fählmann, Fehlmann), Fr. R. 58—59, 142, 202, 219, 289, 323, 334
Faggiol, P. 116
Fahle, E. 59, 230
Falck, H. H. 59
Falck, N. 59
Falck, P. Th. 59
Fall, L. 323
Faure, Fr. G. 59—60
Favre, A. 26
Fegraeus, vt. Strömfel(d)t
Fehlmann, vt. Faehlmann
Feldt, N. 69
Ferrein, W. K. 236
Feuerbach, L. 262
Feuereisen, A. 25, 60, 67, 72, 298, 318
Fick, C. Chr. 60
Fick, H. 40
Findeisen, J. G. 72
Fischbach, A. Fr. v. 380
Fischer, A. 195
Fischer, Jakob 142
Fischer, Jakob Benjamin, kindralsuperintendent 326
Fischer, Jakob Benjamin v. 61
Fischer, Johan 35, 60—61, 184
Fischer, Johann Bernhard v. 61
Flaubert, G. 287, 304
Fleischer, J. G. 37
Fleming, L. 10, 61
Flink, K. 166
Flor, G. A. A. 61
Forsman, suguvõsa 385
Forsman, Y. J. 385

Forssell, N. 25
Fougdt, J. 313
France, A. 304
Franck, J. G. 43
Francke, A. H. 61—62, 326
Franz Joseph, Austria-Ungari keiser 9
Fraunhofer, J. v. 319
Frederik I, Taani kun. 143
Frederik II, Taani kun. 62
Frederik III, Taani kun. 21
Freiberg, K. 198
Freiberg, pr. 104
Freitag, J. 41
Fresenius, J. Ph. 263
Freud, S. 270
Freudenthal, A. O. 62, 368
Freymann, W. 62—63
Freymuth, O. 35, 63
Friebe, W. Chr. 63
Friedenthal, A. 63, 286
Friedenthal, I. M. 46, 111
Friedrich August I, vt. August II Tugev
Friedrich Wilhelm, Brandenburgi kuurvürst 184
Friedrich Wilhelm, Kuramaa hertsog 13
Friedrichs, G. 64
Friesner, M. 41, 64
Frisch, vt. Kirde
Frost, H. J. 156
Fröhner, E. 78
Fuchs, M. 64
Fuhrlohn, O. H. 98
Fählmann, vt. Faehlmann
Fölkersahm, H. v. 30, 223
Förster, J. H. 263, 264

G.

Gadebusch, Fr. K. 61, 75, 78, 87, 99, 328
Gahlnbaeck, vt. Gahlnbäck, J.
Gahlnbäck, perekond 64
Gahlnbäck, C. E. W. 64
Gahlnbäck, C. F. 64
Gahlnbäck, C. J. H. 64
Gahlnbäck (Gahlnbaeck), J. 64—65, 82
Gahlnbäck, K. E. 64, 202
Gailit, A. 26, 65, 227
Galanis, D. 365
Galen, H. v. 65—66
Galkin-Vraskoi (-Vras[s]ki), M. N. 66, 289
Galsworthy, J. 305, 331
Garais, Fr. 66—67
Gardie, De la, vt. De la Gardie
Gaudy, E. 119
Gauger, J. L. Fr. 67, 72
Gavel, K. G. v. 98
Gehewe, C. H. C. 67
Gehlhaar, Th. 84, 158
Genetz, A. O. G. 67—68
Genge, Fr. 142
Genss, J. 355, 374
Gerber, E. L. 71
Gerland, vt. Sillaots
Germann, G. A. 68
Gernet, A. v. 5, 74, 75
Gesellius, H. 180
Gezelius, J. G. 290
Gide, A. 301
Giers, v., leitnant 376
Girard de Soucanton, A. 68
Girard de Soucanton, J. 68
Girard de Soucanton, J. K. 40, 68
Girard de Soucanton, J. K. E. 68—69
Girgensohn, G. K. 69
Gladstone, W. E. 17
Glaeser, W. H. Chr. 296, 298
Glehn, P. v. 37, 69
Gleser (Gläser), Hilda Marie 69
Gluck, Chr. W. 216
Gläser, vt. Gleser
Glück, E. 43
Goedicke, A. 266
Goethe, J. W. v. 31, 146, 158
Goetz, L. K. 69—70
Gogol, N. V. 3, 129
Goldblatt, J. 116, 211
Goldschmidt, A. 221
Goltz, G. A. J. R. v. d. 70
Goncourt, E. de 304
Gonsior, J. J. 70
Gontšarov, I. 331
Gori, vt. Agori
Gotch, Fr. 80
Gottfried, Saare-Lääne piisk. 85
Gough, H. 70
Grabowski, T. 311
Grahl, A. T. 70—71
Granfelt, A. A. 71, 152
Grant, M. 71
Granö, J. G. 71
Grass, A. 182
Grass, A., tütarlaste erakeskkooli juhataja 269, 273
Greenberg, J. 71
Gregorius XIII, paavst 31, 32
Greiffenhagen, O. 26, 46, 64, 71—72, 230, 379
Greiffenhagen, Th. W. 41, 72, 238
Grenzius (Grentzius, Krentsius), M. G. 67, 72, 298
Grenzstein, A. 139, 321, 382
Gressel, Johann Hermann 72—73
Gressel, Julius Hermann 72
Gressel, Luise, vt. Braun, Luise
Grevé, C. 73
Grewingk, C. C. A. 73
Grimm, J. 278
Grimm, W. 278
Gripenberg, B. 115
Griwing, R. R. 73, 260, 266
Groeber, H. 71
Gropius 47
Grosholm, M. 77
Gross, vt. Järvik
Grossberg, P. 139
Grote, vt. Behrsing
Grotthuss, J. E. v. 272
Grube, A. E. 73—74
Gruber, J. G. 71
Gruner, L. 37, 74
Grunwald, M. 198
Grödinger, J. 204
Grünbaum, A. 196
Grünberg, A. 268
Grünberg, J. 74
Grünberg, T. 374
Grünewaldt, J. Chr. E. v. 74
Grünewaldt, J. G. v. 74
Grünewaldt, J. G. E. v. 74—75
Grünewaldt, M. v. 215
Grünewaldt, O. v. 74, 75
Grünewaldt, O. M. v. 75
Grünfeldt, P. 75
Grüntal, J. 284
Grünthal, vt. Ridala, Villem
Gubert, S. 61, 75—76, 87
Guleke, R. L. E. 76
Gummerus, K. 227
Gurlt, E. 298
Gustav I Vaasa, Rootsi kun. 66
Gustav II Adolf, Rootsi kun. 18, 24, 29, 76, 117, 121, 176, 228, 281, 301, 311, 381
Gustav V, Rootsi kun. 272
Gustavson, A. 76—77
Gustavson, O. 77
Gutenberg, J. 250
Gutmann, W. 77—78
Gutsleff, H. 380
Göbel, C. Chr. T. Fr. 78
Göbel, D. 78
Gyllenschmidt, C. O. v. 78
Gyllenstierna, J. 78—79

H.

Haake, P. 22
Haas, V. 79
Haava, Anna 79, 96, 328
Haavamägi, R. 79
Haavio, Elsa, vt. Enäjärvi-Haavio
Haavio, M. H. 56, 79—80, 190
Haberland, Chr. 80
Habermann, E. 80, 106
Hackel, G. v. 71
Hackenschmidt, G. 80—81
Haffner, E. 111
Hagemeister, F. A. N. Chr. v. 81
Hagemeister, H. v. 81
Hagen, A. M. 81, 82, 99
Hagen, J. A. v. 81—82
Hagen-Schwartz, Julie Wilhelmine 82
Hahn, Tr. 82
Haliste, P. 82
Haljangu Lembit, vt. Ridala, Villem
Halle, P. v. 363
Hallendorff, C. 22
Halliste, H. 82—83
Hamburg, vt. Ambur
Hana, H. 116
Hanko, A. J. 83
Hannemann 139
Hans, Taani prints 143
Hans Igavene, vt. Tiismann
Hansen, A., vt. Tammsaare
Hansen, A. v. 7, 68, 69
Hansen, B., vt. Hanson
Hansen, G. v. 71, 88, 89, 380
Hansen, H. J. 83
Hansen, W. A. 83
Hansken, vt. Ants
Hanson (Hansen), B. 83
Hantwig, vt. Johnson (-Hantwig)
Happich, K. J. R. 78, 83—84
Haraldson, A. 281
Harnack, Th. 156, 326
Harpe, C. G. 84
Hašek, J. 178
Hasenclever, W. 23
Hasse, M. F. 263
Hasse, Z. 132
Hasselblatt, A. 84
Hastfer, J. J. 35, 60, 314, 319
Hau, E. 84
Hau, J. 84, 158
Hauchecorne 81
Haupt, H. 280
Hausen, H. M. 84—85
Hausen, R. Th. 85
Hausmann, R. 78, 192, 286

Heckscher, E. F. 29
Hedenström, A. v. 10
Hédou, J. 173
Hehn, K. G. Fr. 85
Heiberg, Marie 85
Heidegger, M. 63
Heidenreich, Anna 364
Heimolainen, major 86
Heine, H. 155, 228
Heinrich I, Saare-Lääne piisk. 85—86
Heinricus de Lon 39
Heinze, O. 86
Heisler, vt. Altleis-Heisler
Helanen, V. 86
Helbach 131
Helbig, G. A. W. v. 206
Helder, A. 109
Helenius-Seppälä, M. 71
Helewegh, H. 64
Helisalu, vt. Neuman
Hellat, A. 86, 377
Hellat (Hällat), K. 86
Helle, A. T. 380
Heller, P. 167
Heller, Th. 192
Hellmann, E., pr. 18
Hendrikson, J. 86—87
Henning, C. M. v. 72
Henrik, Lä'i — 17, 19, 39
Herder, Chr. M. 158
Herder, J. G. v. 17, 38, 72, 150, 245, 314
Herm, J. 87
Herman, ppiisk., vt. Aav, H.
Hermann, J. 61, 87
Hermann, K. A. 109, 164, 221
Hermann, Miina, vt. Härma
Hermann, O. 87
Hermann, V. 268
Herse, J. W. v. 32, 41
Herzen, A. 262, 361
Hertzfel(d)t, vt. Löschern v. Hertzfel(d)t
Hesse, E. 65
Hetling, W. 87
Heyermans, H. 335
Hiir, E. 87—88
Himselius (Himsel), G. 88, 379
Hindewald, Rõuge koolmeister 264
Hindrey, K. A. 88, 138, 190, 245
Hindrik, vt. Lampson, K. H.
Hint, A. 88, 323
Hintzenberg, O. 52
Hiob, J. 120
Hion, H., pr. 342
Hippius, G. A. 88—89, 99
Hippius, O. P. 89
Hirsch, A. 298
Hirv, A. A. 89
Hoeflinger, L. 100
Hoerschelmann, D. F. 132
Hoetzsch, O. 230
Hofberg, H. 58, 79, 131, 310, 314, 341
Hoffmann, Fr. 142
Hofmannstahl, H. v. 69
Hoia Ronk, vt. Hindrey
Hoiningen, vt. Hoyningen-Huene
Holberg, Selma 142
Holl, M. 122
Hollander, B. 35, 89, 205
Hollmann, F. A. W. 35, 97, 338
Holm, T. 25
Holma, H. 344
Holst, K. 89
Holst, R. A. 89
Holst, W. 64
Holtz, G. R. v. 142
Holtz, O. R. v. 72
Hoppe, D. A. 68
Horm, V. 155
Horn, C. 238
Horn, E. 238
Horn, H. 58
Horst, V. 89—90
Hoyningen-Huene (Hoiningen), Fr. A. G. 90
Hradetzky, H. 51, 64, 69, 70, 73, 83, 124, 169, 230, 232, 283, 284, 296, 297, 298
Hube, vt. Tielman Hube
Hubel, vt. Metsanurk
Hudson, W. H. 305
Hueck, B. v. 152
Huene, O. 90
Hugo, V. 343
Humboldt, A. v. 168
Hume, P. 228
Hundma, vt. Sirge
Hunnius, K. 90
Hunnius, K. A. 79, 90
Hunt, vt. Unt, Jaan
Hupel, A. W. 63, 78, 242
Hurt, Jakob 52, 90—95, 144, 146, 172, 202, 210, 211, 218, 220, 279, 290, 313, 327
Hurt, Joosep 93
Hurt, M. 95—96
Husen, Fr. v. 142
Husserl, E. 63, 266
Huxley, A. 228
Hällat, vt. Hellat
Härma, Miina 79, 96, 328
Härms, M. 96
Häusler, vt. Altleis-Heisler, Anna
Häusler, H. 11
Höflinger, L. 288
Hörschelmann, E. A. H. 96—97
Hünerson, J. 50, 97, 113, 178, 244
Hüsse, J. 133

I.

Ibsen, H. 353
Igavene, vt. Tiismann
Igelström, H. v. 98, 121, 311
Ignati Jaak, vt. Jaak
Ignatius, suguvõsa 98
Ignatius, Chr. Th. 99
Ignatius, D. Fr. 99
Ignatius, H. 377
Ignatius, M. 98—99, 156, 263
Ignatius, O. Fr. 99
Ignatsi Andres 98
Ignatz, P. 98
Ilves, P. 73
Indreko, R. 99—100
Ingman, Juunja 291
Inselberg, E. 56, 57, 164, 218, 271
Intelmann, J. D. 100
Ioakim, arhimandriit 20
Ipsberg, K. 100
Irv, A. 79, 100, 288
Ispolatov, E. 249
Issakov, N. V. 74
Istrati, P. 304
Ivan III, Moskva suurvürst 32
Ivan IV (Julm), Vene tsaar 246
Iwansohn (Ivanson), E. 100

J.

Jaago, J. 101
Jaak (Ignati Jaak), kooliõpetaja ja köster 98, 101
Jaakson, A. 101—102, 113, 153, 257, 261, 363
Jaakson, H. 102
Jaakson, J. 48, 102
Jaakson, M. 102
Jacke, J. 102
Jacke, J. H. 102
Jacometti, N. 374
Jagailo, vt. Vladislav II
Jagomann, J. 93
Jaik, J. 5, 102—103
Jakobson, A. 103
Jakobson, C. R. 15, 45, 83, 91, 92, 100, 124, 137, 145, 179, 204, 214, 241, 269, 315, 330, 350, 359, 369
Jakobson, E. M. 103
Jakobson, Tatjana 225
Jakovlev, A. 117
Jalak, E. 188
Jalava, A. Fr. 14, 103
James, W. 135
Jannsen, E. 103
Jannsen, H. 269, 359
Jannsen, J. V. 71, 103—104, 10[illegible], 329, 385
Jannsen, Lydia, vt. Koidula
Jans, Johan 104
Jans, Johannes 104
Jansen, A. 104, 167
Jansen, L. 110
Janson, vt. Orviku
Jans-Vademan, Lydia 104
Jaques-Dalcroze, E. 226
Jassinski, A. N. 50
Jauch, L. 370
Jegorov, A. 104
Jelizaveta (Eliisabet) Petrovna, Vene keisrinna 40, 98, 104—105, 173, 326
Jensch, G. 25
Jensen, J. 34, 156, 305, 370
Jensen, P. 13
Jerome, K. J. 335
Jerusalem, W. 135, 273
Joann Aleksejevitš, Vene tsaar 13
Jobso, J. 105
Jocher, G. 35
Johan III, Rootsi kun. 64
Johani, A. 105, 110
Johann Georg III, Saksi kuurvürst 21
Johannes V, ppiisk., vt. Wallenrod(t)
Johansen, J. Chr. 105
Johansen, P. 72, 105—106, 133, 283, 363
Johanson, Ado 106
Johanson, Alma, vt. Koskel
Johanson, H. 106
Johanson, H. V. 106
Johanson, J. 141
Johanson, Jakob, vt. Johnson (-Hantwig)
Johanson, L. 106—107, 272

Johanson-Pärna, J. 107, 179, 180
Johnson (-Hantwig) (Juhanson, Johanson), J. 107
Jones, S. 323
Jonson, G. 108, 347
Joonas, E. 108—109
Jotuni, Maria 343
Joubin, L. 277
Juccum, C. J. 288
Judenitš, N. N. 70, 109, 159, 349
Juhanson, vt. Johnson (-Hantwig)
Juhkam, M. 109, 318
Juht, L. 109
Jung, J. 148, 246
Jungholz, K. 211
Jungholz, O. 270
Juon, P. 109
Jurkatam, vt. Tamm, Juhan
Just, Emilie 109
Just, W. A. 109—110
Juul, vt. Esger Juul
Jõesaar, E. 110
Jõeäär, A. 13
Jõgever, J. 59, 110
Jõgever, Veera 110
Jõggis, A. 153
Jõks, A. 317
Jägerhorn, J. A. 40
Jänes, M. 110
Jännes, vt. Genetz
Järv, J. 6, 231, 274
Järvamaa, J. 15
Järvepera, vt. Reiman, H. K. F.
Järvik, M. 110—111
Jürgens, J. Fr. 111
Jürgens, J. L., vt. Jüris
Jürgenson, A., laevakapten 166
Jürgenson, A., vt. Tammekann
Jürgenson, D. H. 111
Jürgenson, P. 269
Jürgenson, Paula, vt. Brehm-Jürgenson
Jürgenstein, A. T. 52, 111, 291
Jürima, A. 47, 50, 97, 111—113, 258, 260, 352
Jüris, J. L. 113
Jürmann, A., vt. Jürima
Jürmann, Mart 111
Jürmann, Michael 113
Jürmann, V. 111
Jürna, M. 88, 113

K.

Kaasik, N. 113
Kaden-Bandrowski, J. 178
Kagge, L. 44
Kahkra, L. 159
Kaho, R. H. 113—114
Kaiser, G. 134
Kalbus, T. 114—115
Kaljuvald, vt. Tombach
Kallak, J. 115, 209, 221, 340
Kallas, Aino Julia Maria 115—116, 117, 134, 343
Kallas, O. Ph. 53, 93, 116, 118, 270
Kallas, R. G. 116, 120
Kallio, K. 260
Kallius, E. 243
Kalm, H. 116
Kalm, J. 116
Kálmán, E. 323
Kalmus, A. 116—117
Kampmaa, M. 11, 55, 65, 85, 117, 134, 142, 155, 188, 200, 226, 277, 278, 286, 301, 321, 324, 332, 334, 344, 353, 358
Kampmann, vt. Kampmaa
Kamsen, A. 327
Kana, J. 290
Kandinsky, V. 236
Kanep, K. 117
Kangro, B. 55, 116, 117
Kangro-Pool, R. 117—118, 268, 291, 321, 373, 378
Kangur, J. 118
Kann, H. 118
Kann, N. 101, 118, 207, 218, 257
Kann, P. 118—119
Kanne (Canne, Kanna, Kande), J. 119
Kanniste, vt. Miko Ode
Kant, E. 119—120
Kant, I. 266
Kaplick, M. G. 107
Kapp, A. 1, 120, 216, 260, 261, 381
Kapp, A. L. R. 120, 148
Kardovski, D. N. 104, 325
Karell, suguvõsa 108, 182, 192
Karell, Ph. J. 59, 107
Karell, U. 135
Karl V, Saksa-Rooma keiser 250
Karl IX, Rootsi kun. 24, 31, 76
Karl X Gustav, Rootsi kun. 32, 341
Karl XI, Rootsi kun. 31, 32, 35, 60, 78, 79, 98, 120—122, 202, 203, 208, 312, 314, 319, 322, 363, 379
Karl XII, Rootsi kun. 21, 22, 84, 190, 209, 238, 310, 364
Karling, St. I. 122, 208, 238
Karlson, F. K. G. 122
Karlson, K. F. 79, 122—123, 369
Karma, J. 167
Karov, E. J. 298
Karpio, V. 71
Karro, H. 52
Karttunen, U. 95
Kasemets, A. 35, 54, 82, 87, 96, 97, 104, 120, 123, 142, 150, 171, 181, 190, 191, 216, 217, 261, 365, 371, 381
Kasimir IV, Poola kun. 33
Kask, Aleksander 123
Kask, Arnold 95, 369
Kask, M. 220, 233, 266
Kask, O. 123, 258
Kasvand, A. 165
Katariina I, Vene keisrinna 104, 275, 276, 365
Katariina II, Vene keisrinna 7, 30, 83, 99, 180, 205
Katkov, M. N. 174, 242, 358
Kauler, H. E. 124
Kaup, J. 100
Kaupo, liivlaste vanem 167, 365
Kauzmann, M. 90
Kautsky, K. 198
Keats, J. 228
Kelch, Chr. 184
Keller, keiser Aleksander II tiibadjutant 241
Kenk, vt. Kink
Kenkmaa, R. 41, 46, 124, 185, 379
Kenkman(n), vt. Kenkmaa
Kenn, L. 291
Kentmann, W. E. L. 124
Kentmann, W. Fr. 124
Kents, J. 124—125
Kepp, A. 248
Kera, Juuli 28
Kerem, A. 125, 347
Kerig, J. 178
Kerson, O. 309
Kersten, P. 263
Kesker, V. H. 125
Kesner, A. 125—126
Kettler, G. 41, 64, 303
Kettunen, L. E. 126, 310, 316
Keussler, Fr. G. v. 83, 224
Kevadelind, vt. Leoke
Kevend, E. 23
Keyser, H. 34
Keyserling, H. 126
Kibuvits, A. 126
Kibuvits, Leida 126
Kiesel, O. 262
Kiirats, vt. Mõtslane
Kiivet (Kivit), J. 127
Kiivit, J. 269
Kilgas, H. 127
Kilgas, K. 127
Kilgas, O. E. 127
Kilgas, R. 127
Kilkson, E. 165, 248
Kink (Kenk), A. 127—128
Kipling, R. 305
Kippel, E. 128
Kirby, W. F. 142
Kirde, K. 128
Kirschbaum, Marta, vt. Lepp-Ututste
Kirsipuu, J. 145
Kirss, K. 248
Kits, E. 27
Kitsberg, J. 346
Kitsing, J. 128—129
Kitzberg, A. 129, 137, 167, 325
Kitzberg-Pappel, L., pr. 23, 357—358
Kivastik, E. 129
Kivi, A. 343
Kivi, A. K. 52
Kivikas, A. 56, 87—88, 129
Kivimäe, A. 211
Kivit, J. vt. Kiivet
Kivit, R. 208
Kjellin, T. H. 129
Klaar, J. 129—130
Klein, E. I. 130
Klein, J., vt. Aul
Klein, R., vt. Tarmo
Kleis, R. A. 130, 215, 248, 285
Klesment, J. 258, 309, 352
Klever, J. S. v. 89, 167
Kliimann, A.-T. 130—131
Klimmer, M. 280
Klinge, J. Chr. 131
Klingius (Klingenstierna), Z. 131
Kljutševski, V. O. 14, 105
Klodt, M. 167
Kluge, C. A. 131
Kluge, Fr. 51, 131
Klumberg, vt. Kolmpere
Klünder, A. J. 131
Knieriem, W. v. 132
Knoop, L. 132
Knopken, A. 132
Knopken, J. 132
Knorring, L. J. v. 82
Knüpffer, Arnold Fr. Joh. 357
Knüpffer, Arthur 26
Kobolt, E. 133
Koch, L. 229, 383

Kock, J. 357
Koell (Köll), J. 132—133, 287, 299, 362
Koemets, R. 170
Koerner, B. 239
Kogerman, P. 133—134, 248, 379
Koguva Ants, vt. Ants
Kohler, M. 263
Kohsen, vt. Cohsen
Koidula, Lydia 3, 14, 27, 103, 134, 142, 169, 358, 381, 385
Kolbe, L. 304
Koljo, A. 263
Koljo, K. 323
Kolliste Peter 152
Kolmpere, A. 134
Komarovski, A. E. 43
Kompus, H. 4, 134, 138, 145, 226, 268, 269, 291, 333, 342—343, 373
Konik, K. 135
Konsa, Amalie 135
Konsin, J. 7
Konstantin Nikolajevitš, Vene suurvürst 271, 358
Kool, J. 216
Koort, A. 135, 254
Koort, J. 135—138, 211, 365
Koort, R. 137
Koort, Tui 137
Koplus, M. 50
Koppe 294
Koppel, H. 95, 137, 138—139, 154, 328
Koppel, K. 139
Koppel, Marie 139
Koppelsohn, Gertrud 59
Kopvillem, J. 139
Korbmacher, C. 6
Kore, T. 140
Korhonen, A. H. 140
Kornel, K. F. 140, 149, 302, 347
Korngold, E. W. 216
Kornilov, A. 8, 9, 10
Korostovets, I. V. 140—141
Koskel, Alma 141
Koskinen, vt. Yrjö-Koskinen
Kostomarov, N. I. 141
Koževnikov 239
Kotsar, K. 139
Kotšubei, V. P. 7
Kotzebue, A. Fr. F. v. 81, 82, 99, 224, 225, 288
Kraffström, vt. Craffström
Krajevski, V. 80
Kranig, J. 133
Krasiński, Z. 11
Kraus, vt. Kore
Krause 239
Kreek, A. 141
Kreek, C. 141—142
Kreek, J. 226
Krentsius, vt. Grenzius
Kreutzwald, Fr. R., 3, 12, 15, 59, 91, 92, 116, 142, 154, 208, 213, 219, 267, 289, 293, 320, 325, 385
Kriisa, Jaan 142—143
Kriisa, Jakob 143
Kriisa, Juhan 143
Kriisa, T. 143
Kristian III, Taani kun. 41, 62, 66, 143
Kristiina, Rootsi kun. 37, 143
Kristoffer II, Taani kun. 119
Kroeger, G. 33
Krohn, J. 59, 144, 385
Krohn, K. 93, 94, 95, 144, 195, 218
Kruedener, vt. Krüdener
Krull, A. 144
Krull, Fr. 144
Krull, Fr. J. H. 80, 144
Krull, G. 144
Krus, G. 148, 246
Krus, J. M. 148
Krusten (Krustein), O. 144—145
Krusten, P. 145
Kruus, H. 8, 9, 10, 31, 40, 51, 66, 95, 145—146, 154, 204, 224, 232, 242, 254, 276, 321, 333, 339, 343, 350, 359, 362
Kruus, J. 146
Kruusberg, vt. Kruuspere
Kruusmann, Anna, vt. Prants
Kruuspere, A. 74, 130, 146, 330, 351
Krüdener, Barbara Juliane v. 8, 146—147
Krüdener, B. A. K. v. 146
Krüger, W. Fr. 147, 182
Krümmer, H. 306
Krüüts, Maria 147, 313
Krüüts, V. 147
Kubbo, E. A. 147, 166, 257, 309
Kuhlbars, Fr. 202, 214
Kuisapa Michel, vabatalunik 147
Kuisapa Pet(t)er, vabatalunik 147—148, 246
Kuiwsapa, vt. Kuisapa
Kukk, A. 148
Kukk, H. 148
Kukk, Jakob 83, 120, 148—149, 264
Kukk, Johan 48, 100, 140, 149, 258, 281, 302, 318, 334, 347, 348, 366, 377
Kukke, H. V. 149, 258, 346
Kulbin, L. 242
Kuldner, A. 166
Kuldsaar, A. 52
Kuljus, V. 149, 265, 288
Kull, E. 346
Kull, F. 138
Kull, R. 149—150, 273
Kullerkupp, O. 262
Kunder, J. 79, 296
Kuperjanov, J. 65, 83, 137, 353
Kupffer, K. R. 150, 161, 169, 296
Kupits, J. 126
Kupzau, G. 72
Kuris, Olga 309
Kurkus, J. 150
Kurnim, E. 150
Kurrik, Helmi 150—151, 181
Kurrik, J. 150
Kurrik, K. 99, 219
Kursein, J. 43
Kurs-Olesk, Minni 151, 230
Kurvits, A. 151
Kurvits, O. 151, 253
Kurwitz Viet(n)ing(k) 152
Kusma Juhan 328
Kutti, S. 185
Kuulberg, E. 115
Kuulberg, J., vt. Kallak
Kuus, Fr. 109
Kuusi, A. vt. Granfelt
Kuusi, E. A. 152
Kuusik, A. 103
Kuusik, E. J. 152—153, 159
Kuuskemaa, A. 153
Kuuskemaa, Betty (Marie Elisabeth) 153
Kuuskmann, vt. Kuuskemaa
Kviesis, A. 260, 348
Köll, vt. Koell
Kõpp, J. 118, 148, 153—154, 188, 218, 227, 265
Kõpp, P. 154
Kõrv, J. 180, 231
Käis, J. 154—155, 235, 273
Kärner, J. 5, 155, 270, 321, 325
Kärsna, A. 277
Käspert, J. 17
Köhler, Aleksandra 104
Köhler, Anna Catharina 156
Köhler (Köler), Johann 34, 155—156, 180
Köhler, J. J. 155, 156, 180
Köhler, Maria Elisabeth, vt. Lindfors
Köler, vt. Köhler, Johann
Köler, Johann 26, 30, 91, 92, 249, 283, 356, 359
Köll, vt. Koell
Königseer (Königsöhr), Chr. M. 156
Körber, E. Ph. 78, 337
Köster, O. 156—157
Köstner, N. 157
Kügelgen, Ch. de, vt. Kügelgen, K. F. v.
Kügelgen, Fr. G. v. 157—158
Kügelgen, K. v. 158
Kügelgen, K. F. v. 84, 158
Kügelgen, L. v. 158, 184, 377
Kügelgen, Sally v. 158
Kügelgen, W. G. A. v. 158
Kühnert, E. G. 158—159
Küng, A. 382
Kürschner, J. 36, 293
Kütte, Maria 159, 313
Kyösti, L. 277

L.

Laakmann, C. H. 109
Laakmann, Heinrich, trükkal 72, 109, 298
Laakmann, Heinrich, ajaloolane 12, 102
Laaman, E. 17, 21, 29, 42, 45, 50, 70, 83, 86, 109, 111, 122, 135, 149, 157, 159, 163, 188, 198, 227, 237, 238, 243, 245, 252, 253, 254, 258, 260, 262, 300, 306, 309, 314, 315, 318, 321, 327, 332, 371, 376, 377
Laanes, R. 95, 169
Laanetalu, Maria 313
Laar, A. 159—160
Laarman, M. 138, 160, 365
Laas, A. 160
Laas, Heine 160
Laban, R. v. 226
Lackschewitz, P. 161, 306
Lacroix, P. 147
Lagorio, L. 167
La Harpe, F. C. de 7
Laid, E. 161
Laidoner, J. 10, 49, 161—163, 178, 237, 251, 256, 257, 260, 271, 272, 308, 358
Laigo, A. 163
Laikmaa, A. 30, 71, 82, 83, 104, 163—164, 356, 365
Laine, J. 159

Laipman, A., vt. Laikmaa
Laipman, B. 79
Laja, F. 164
Lajus, T. 163
Laksberg, H. 96
Lampson, K. H. 164, 165
Lampson, P. 164—165
Lang, J. 165, 281
Lange, E. 225
Lange, H. 29, 35, 111
Lanting, J. 238
Laprade, P. 74
Laredei, J. 165—166
Larens, K. 359
Larka, A. 48, 137, 166, 245, 251, 253, 256, 257, 259, 272, 299, 307, 308, 309
La Trobe, J. F. 31
Lattik, J. 6, 69, 113, 148, 166—167, 210, 219
Laugaste, E. 13
Lauk, J. 232
Launis, A. 167
Laur, H. J. 167
Laurenty, H. 5
Laus, J. 282
Lausmann, E. 80
Lausmann, K. 80
Lauter, H. 167
Lauw, W. J. v. 72
Lavretsov, Glafiira 167
Lavretsov, S. A. 167—168
Lay, W. A. 135
Lebedev, N. V. 230
Lebedev, V. 58
Lebedev, V., prof. 101
Ledebour, K. Chr. F. v. 37, 168
Leesment, H. 168
Leesment, L. 168—169
Leet, Mare 18
Leetberg, K. 134, 142, 169
Leetsmann, Anna 17, 234
Lefebvre, J. 182
Lehbert, R. C. G. 38, 169
Lehis, E. 155
Lehmann, E. 169
Lehtman, J. 169—170, 175
Lehtme, vt. Ertel
Lehtonen, J. V. 343
Leichter, K. 167, 190
Leinberg, J. 74, 130, 146, 351
Leinbock, vt. Linnus
Leino, E. 15
Leisman, N. 170, 343
Leius, K. 170—171, 173
Lemba, A. 171, 173
Lemba, Th. 171
Lemberg, J. 171—172
Lembitu, eestlaste vanem 88, 142, 167
Lenbach, F. v. 182
Lender, Elfriide Amanda 113, 172, 251
Lender, V. 172
Lenin, V. 17, 262
Leoke, E. 172
Leoke, H. 172
Leoncavallo, R. 323
Lepik, A. 172
Lepik, E. 36, 171, 172—173
Lepik, M. 59, 142, 289, 320
Lepp-Kirschbaum, vt. Lepp-Utuste
Lepp-Utuste, Maarda 173
Le Prince (Leprince), J. B. 173
Lepste (Lepst), M. 173—174
Lewenhaupt, A. 190, 238, 364
Levitski, G. V. 21, 34, 38, 46, 51, 61, 68, 73, 74, 76, 78, 85, 131, 132, 168, 283, 294, 295, 296, 299, 319, 330, 375
Lhote, A. 365
Libe, J. 76, 122, 203, 238, 303, 311, 341
Lichtone, R. 121
Lieven, G. v. 78
Lieven, O. K. J. 39, 174
Lieven, P. 145, 361
Lieven, V. Chr. 68, 174
Lieven, W. H. v. 174, 223, 361
Liidak, K. 170, 174—175, 211, 222, 280, 326
Liideman[n], vt. Liidak
Liik, E. 175, 211
Liimand, K. 175—176
Liimann, vt. Liimand
Liiv, J. 79, 176
Liiv, O. 26, 40, 42, 58, 60, 146, 176—177, 184, 185, 219, 230, 242, 248, 314, 319, 320, 337, 380
Liivak, V. 177
Lilienbach, J. 177
Lilienblatt, A. 19, 178
Liljedahl, R. 76, 293, 311
Liljequist, B. 181
Liljeqvist, E. 266
Liljevalch, C. F. 6, 144
Lill, P. 178
Lilleoja, vt. Lilienbach
Lilleoru, vt. Lilienbach
Lindberg, C. 55
Linde, Anna 179
Linde, B. 178, 268, 277
Linde, J. 55, 178—179
Linde, K. G. 67, 72
Lindemann, E. 37
Lindenbaum, M. 330
Lindenberg, Elisabet 180
Lindenberg, J. 179
Lindenberg, M. 179—180, 241
Lindequist, K. O. 248
Lindfors (Lindwors), A. H. vanem 180
Lindfors, A. H. noorem 156, 180
Lindfors, Maria Elisabeth 180
Lindfors, pärijad 72, 180, 298
Lindgren, A. E. 180—181
Lindpere, S. 181
Lindwors, vt. Lindfors
Linnamägi, J. 181
Linnus, F. 151, 181—182, 195
Linten, vt. Lynthem
Lintheim, vt. Lynthem
Lintrop, J. 182
Liphart, E. Fr. v. 182
Liphart, K. v. 182
Liphart, K. E. v. 182
Lipp, M. 98, 99, 108, 124, 182, 192, 199, 206
Lippi, F. 182
Lippmaa, T. 182—183
Litvinov, Eugenie de 183, 226
Litvinov, S. A. 183
Livländer, R. 183—184
Lode, E. v. 380
Lode, G. v. 184, 380
Loeschcke, G. 377
Londicer, E. W. 184
Lo[n]gvinenko, vt. Laigo
Loone, N. 30, 32, 177, 184—185, 311, 380
Looring, A. 53, 164, 226, 260, 332, 344, 376
Looring, Lilian 183
Loorits, A. 185
Loorits, E. 317
Loorits, O. 13, 53, 95, 144, 185—186, 313, 316, 385
Lopuhhin, A. A. 186—187
Loris-Melikov, M. T. 9
Lossmann, A. 187
Lossmann, M., pr. 137
Loti, P. 304
Louhivuori, O. 86
Louys, P. 304
Loyola, I. 333
Luberg, K. 187
Ludwig, R. 32
Lufft, H. 363
Luha, A. H. 187
Luhaäär, A. 187—188
Luhtein, P. 104
Luiga, G. E. 188, 296
Luiga, J. 137, 159, 188, 219
Luiga, O. 188
Luik, Irina, vt. Martina I'ro
Luik, K. 188—189
Lukk, A. 189
Lumilill, vt. Aav, H.
Lundborg, E. P. A. M. 189
Lundström, E. Hj. J. 189
Lundström, R. 189
Lurich, G. 80, 101
Luther, A. M. 201, 300
Luther, F. 297
Luther, Martin 65, 124, 362
Luther, Martin, direktor 291
Luts, K. Fr. 133, 189
Luts, O. 189—190, 325, 342
Lutsep, vt. Polli Wol(l)mar
Lõo, J. 190
Lähteenkorva, A. A. 190
Läte, A. 96, 181, 190, 217
Lätt Henrik, vt. Henrik
Lönn, W. 181
Lönnrot, E. 289
Löschern von Hertzfel(d)t, C. G. 190
Löwen, Fr. 10
Löwenwolde, G. J. 275
Löwis of Menar, Fr. v. 190—191
Löwis of Menar, K. v. 191
Löwis of Menar, O. E. v. 191
Lüdig, A., vt. Lüüdik
Lüdig, Margarethe, vt. Sällik-Lüüdik
Lüdig, M. 191
Lüdig-Sinkel, Mathilde 191
Lüdinghausen-Wulff, H. v. 62
Lütkens, A. 191—192
Lüüdik, A. 192, 323
Lüüdik, Margarethe, vt. Sällik-Lüüdik
Lüüs, A. 135, 182, 188, 192, 328
Lynthem (Lintheim, Linten), J. van 192

M.

Maaser, A. 272
Maasik, vt. Masik
Mackensen, L. 13
Maddison, E., vt. Maddisoo
Maddison, O. 193
Maddisoo, E. 193—194
Madisson, H., vt. Madissoon
Madisson, J. 333
Madissoon, H. 194
Madissoon, Olga 194
Maeterlinck, M. 304

Magnus, hertsog 62
Magnus, J. 237
Mahhotin, Luise 184
Mahhotin, V. 183
Mahmutov 83
Maide, J. 102
Maillol, A. 136
Maim, J. 194—195
Maim, N. 195
Maim, R. 195
Malmström, K. O. 14
Maltsvet, vt. Leinberg
Manassein, N. A. 30, 241, 276, 329, 350, 359
Mango Hans 263
Mango Jaak 156
Mann, T. 305
Mannerburg, E. 248
Manninen, I. J. A. 53, 195
Mansikka, V. J. 195—196
Manteuffel, P. 357
Maramaa, A. 196
Marfeldt, vt. Maramaa
Margaretha, Taani kun. 56
Margens, H. 196, 303, 374
Margus, A. 8, 289
Margus, J. 196
Maria Feodorovna, Vene keisrinna 104
Mark, J. 196—197, 302
Markus, Anna 197
Markus, E. 197
Markus, G. 197
Markus, J. 197
Markus, T. 219
Marpurg, G. G. 142, 197—198, 298
Marsh, Fr. G. 70
Mart, mölder Amblas 357
Martina I'ro 198
Martinson, E., vt. Murdmaa, E.
Martinson, O., vt. Murdmaa, O.
Martna, H. 342
Martna, M. 13, 29, 122, 198, 377
Marx, K. 13, 177, 262
Masaryk, T. G. 178
Masik (Maasik), E. 198—199
Masik, vt. Masing, suguvõsa
Masing, suguvõsa 199
Masing, C. G. G. 199
Masing, D. L. 199
Masing, G. A. H. 199
Masing, G. L. 199
Masing, J. 199
Masing, Jaan 199—200
Masing, J. R. 199
Masing, K. E. A. 200
Masing, K. J. 199
Masing, L. 199
Masing, O. W. 199, 200, 298, 320
Massik, vt. Masing, suguvõsa
Mathiesen, A. 200—201
Mathiesen, H. 231
Matson, A. 115, 116
Mattiesen, C. G. 298
Mattiesen, K. 213
Maupassant, G. de 2, 304
Maurach, M. 57, 201
Mauriac, Fr. 373
Mauritz, K. 201
Maydell, F. L. v. 45
Maydell, K. G. v. 201—202
Mayer, Catharine 202
Mayer, C. G. 131
Mayer (-Bacum), R. 202, 379
Mayer, W. 202
Meder, A. 32, 150
Meder, J. C. 156
Meikov, J. 172
Meinshausen, J. Fr. 67
Melander, T. 290
Meletios, Istanbuli patriarh 7
Mellik, V. 202
Melnalksnis, A. 44
Melnik, vt. Mellik
Menar, vt. Löwis of Menar
Mengden, G. v. 31, 120, 202——203
Menius, F. 25
Menning, K. 135, 203, 335
Mensenkampf, E. v. 338
Menšikov, A. D. 155, 286
Merian, M. noorem 44
Merilaid, K. 160
Merivälja, A., vt. Liiv, O.
Merjanski, N. 270
Merkel, G. H. 337
Mets, J. 132, 203—204, 211
Mets (Mõts), P. 204, 276
Metsanurk, M. 24, 56, 75, 138, 182, 204, 215, 270, 274, 321, 324, 325, 332, 342, 344, 375
Metternich, K. L. W. v. 8
Mettus, V. 204
Meyendorff, Fr. G. A. K. v. 204—205, 338
Meyer, K. A. 168
Meyer, R. 73
Meyer, W. 380
Meyier, F. de 116
Michaelis, K. 305
Michelangelo 182
Michelson, I. 205—206
Michetti, N. 206
Mickwitz, G. 133, 300, 363
Mickwitz, W. 297
Middendorff, A. T. v. 90, 206
Middendorff, E. v. 96, 206—207
Middendorff, T. J. v. 206
Mihhail Feodorovitš, Vene tsaar 10, 225
Mihhail Pavlovitš, Vene suurvürst 42
Mihkelson, Fr., vt. Tuglas
Mihkelson, J. 43
Mihkla, K. 2, 5, 59, 134, 190, 210, 321, 323, 324, 332, 375, 378
Mikkelsaar, F. V. 207
Mikk-Krull, Olga 207
Mikkola, J. J. 68
Miko Ode (Jevdokia Kanniste) 207
Milioukov, P. 8, 9, 10
Milli Mallikas, vt. Raudsepp, H.
Milton, J. 228
Miländer, J. 110, 207
Minuth, J. G. 180
Mirbeau, O. 304
Mitt, M. 241, 330, 359
Mohrfeldt, vt. Mäevälja
Molière, J. B. P. 228
Moller, A. 61
Mollerup, W. 62, 143
Molnár, F. 197
Monastõrev, brigadiir 25
Montag, Fr. G. 180
Montalembert, M. R. de 44
Moora, H. 207—208
Morev, N. A., pr. 231
Morgenstern, J. K. S. 99, 158
Morgner, herrnhuutlane 156
Mornand, P. 374
Morskoi, G. A. 231
Moscicki, I. 260, 318
Moye, W. 360
Mugasto, H. 110, 208
Mundström, vt. Mugasto
Munkácsi, B. 208
Munna, P. 208
Munthe, C. D. L. W. 44, 208, 316, 379
Munthe, C. L. A. 190, 208—209
Murakin, A. 4
Murdmaa, E. 115, 209
Murdmaa, O. 136
Muri, H. 363
Murillo, B. E. 182
Mutsu, T. 209
Mutt, V. 209
Muuk, E. 209—210, 369
Muul, vt. Schmul
Mõru, M., vt. Lilienbach
Mõts, vt. Mets, P.
Mõtslane, M. 210
Mõttus, A. J. 210
Mõtus, A. 210
Mäelo, Helmi 275
Mäevälja, A. 95, 210
Mäger, M. 179
Mäggi, vt. Mägi, K. V.
Mäggis, H. 221
Mägi, J. 210—211
Mägi (Mäggi), K. V. 27, 125, 211—212, 236
Mägiste, J. 2, 133, 212—213, 316
Mälk, A. 213, 325
Mälson, vt. Mägiste
Mändmets, J. 56, 213, 274
Männik, H. 213—214
Märtson, J. 214
Määr, A. 328
Mõrne, A. 62
Mühlberg, N. D. H. 214
Mühlen, M. v. z. 214—215, 297
Mühlen, W. v. z. 308
Müller, J. 156
Müller, J. C. D. 72, 298
Münchhausen, J. v. 62
Münnich, B. Chr. 13
Münther, O. 215
Müntzer, T. 333
Mürgioja, vt. Lilienbach

N.

Naaris, J. 215
Nagel, perekond 102
Namsing, H. 137
Napiersky, J. G. L. 31
Napiersky, K. E. v. 18, 55, 61, 68, 69, 71, 76, 87, 147, 224, 290, 337, 380
Napoleon I, Prantsuse keiser, 7, 8, 42, 146, 191, 232
Narõškin, K. A. 98
Natus, R. 158
Nauhausen, S. 328
Nava Hindrek, vt. Silla Hindrek
Neff, Felicita 215
Neff, T. C. v. 30, 167, 215—216
Neggo, Gerd 216
Negotin, J. 342, 360
Nelson, H. 83
Nelson, R. 323
Nerep, L., pr. 216
Nerep, V. 216
Nerman, B. 216
Neublau, J. 52
Neubürger, F. 10
Neuhaus, H. 216

Neuman, L. W. J. 216—217
Neumann, M. 217
Neumann, W. 6, 7, 26, 30, 36, 41, 45, 47, 80, 81, 82, 84, 87, 89, 99, 100, 131, 147, 158, 184, 216, 217, 221, 267, 281, 286, 365
Neus, A. H. 357
Newton, I. 165, 281
Ney, G. P. 217, 333
Neyer, Fr. 47
Niclasen, Bertha 218
Niclas(s)en (Nicklasson), K. E. 6, 153, 217—218
Niedra, A. 70, 249
Nieländer (Nyländer), suguvõsa 218
Nieländer, A. 218
Nieländer, A. G. 218
Nieländer, J. G. 218
Nieländer, L. 218
Nieländer, M. H. 218
Nieländer, W. C. H. 218
Niemi, A. R. 95, 218
Nietzsche, Fr. 109
Niggol, C. H. 218
Niggol, H. O. 218—219
Niklasen, vt. Niclas(s)en
Nikolai, ülempiisk., vt. Leisman
Nikolai Aleksandrovitš, Vene troonipärija 9
Nikolai I, Vene keiser 8, 42, 130, 174, 187, 216, 228, 232, 243, 271, 277, 287, 319, 321, 332, 356, 358, 365, 371, 383
Nikolai II, Vene keiser 182, 186, 205, 312
Nikolajevski, B. 187
Nilp, J. 219
Nineve, Fr. 219
Nobel, A. 214
Nobile, U. 189
Nocks, J. J. 29, 219, 320
Nodcken, vt. Notke
Nohrström, H. 115
Nolcken, J. H. W. v. 90, 219—220
Nolcken, N. v. 220
Nolde, A. 220
Nolde, B. v. 220
Nonacs, O. 67
Nordström, J. 372
Nordwall, J. E. 10
Normann, H. 90, 220, 360
Normann, W. 220—221
Nortamo, Hj. 213
Notke (Notken, Nodcken), B. 221
Nottbeck, E. v. 6, 36, 40, 41, 47, 87, 221, 281, 364
Novosiltsev, N. N. 7
Nukk, E. 16
Nurk, M. 314
Nurkse, R. 169
Nurmetu, Anna 313
Nurmik, M. 209
Nurmio, H. 377
Nuut (Nuth), J. 115, 221
Nõmmik, A. 221—222
Nõmmik, J. 222
Nõu, E., pr. 104
Nälk, T. 222—223
Nygren, K. 18
Nylander, H. 227
Nyländer, vt. Nieländer, suguvõsa
Nyman, R. 223

O.

Oettel, Adele Eugenie 91
Oettel, K. 90, 91
Oettingen, Alexander v. 223
Oettingen, Alexander Arved v. 223, 224
Oettingen, Alexander K. v. 363
Oettingen, August G. Fr. v. 223—224, 361
Oettingen, M. v. 338
Oettingen, N. v. 223
Offe, B. A. Fr. 224
Offe, E., prl. 224
Offenbach, J. 323
Ognev, N. 210
Ohmann, A. L. H. 224—225
Ohse, J. 63
Oidermaa, A. 225
Oidermann, vt. Oidermaa
Oinas, Aleksander 198, 225, 272
Oinas, Alma, vt. Ostra-Oinas
Oinas, August 76, 122, 148, 203, 246, 303, 311, 341
Oinas, F. 198
Oissar, E. 254
Ojasalu, vt. Olt-Ojasalu
Oka, leelotaja 327
Oks, J. 56, 225—226
Olaf (Olavus), Tallinna piisk. 226
Olak, P. 274
Olavus, vt. Olaf
Olbrei, J. 226
Olbrei, Rahel Amanda Aurelie 134, 183, 226
Oldekop, G. A. 226
Ole, E. 226—227, 270
Olesk, L. 227
Olesk, Minni, vt. Kurs-Olesk
Ollik, K. 227, 290
Olrau, J. 37
Olt-Ojasalu, A. 227—228
Oras, A. 116, 228, 321, 324, 344, 353
Orasmaa, J. 228—229, 307
Oreus, I. I. 206
Orlov, A. A. 312
Ormi Arp, vt. Andresen, N.
Ormisson, V. A. 229
Oro, J. 209
Orviku, K. 229
Osse, E. P. B. 59, 229—230
Osten-Sacken, Fr. T. P. v. d. 230, 238
Ostermann, A. I. 13
Ostra-Oinas, Alma 198, 230
Ostrov, M. 93
Ots, J. 145, 230—231, 346
Ots, K. R. 231
Otstavel, J. 15
Ottas, J. 122, 231
Otto, R. A. E. 231
Ottow, vt. Otto
Overbeck, Fr. 89, 99, 147
Oxenstierna, E. 231
Oxenstierna, G. 37
Oxenstierna, Gabriel Kristeri p. 231
Oxenstierna, Krister, Gabriel Kristeri p. 231

P.

Paabo, R. 377
Paalmann, J. A. 231
Paas, O. 165
Pahlen, C. M. v. d. 42, 232
Pahnsch, G. A. 232
Pakler (Paklär), V. 232—233
Pal, vt. Pulck
Paldrok (Paldrock), A. 233
Palgi, D. 332, 375
Palladio, A. 44
Palm, A. 210
Palmén, E. G. 377
Paloots, A. 313
Palusalu, K. 233
Palvadre, A. 233—234, 258
Palvadre, J. 17, 187, 234, 262, 312, 361
Pander, C. H. 234—235
Parijõgi, J. 155, 209, 235
Parik, J. 235
Parikas, J. 235
Parikas, P. 235
Parinbak, vt. Parijõgi
Paris, A. 165, 235—236
Paris, E. de 80
Paris, R. 138, 202, 208, 212, 236, 268, 355
Parlo, O. 2
Parmi, S. A. 288
Parrot, G. Fr. 158
Parts, A. G. 236
Parts, Elmerice 236—237
Parts, H. 237
Parts, Kaarel 236, 237
Parts, Karl 237
Paskevitš-Erivanski, I. F. 30
Passer, A. 122, 237—238
Passer, D. 238
Passer, P. 237
Past, E. 77
Pasteur, L. 84, 294
Patkul, D. Fr. 238
Patkul, J. R. v. 21, 22, 121, 203
Paucker, C. J. A. 380
Paucker, H. R. 78, 380
Paucker, J. 184
Paukson, H. 5, 190, 344
Paul, J. 142
Paul I, Vene keiser 7, 47, 275
Paulucci, Ph. 191
Paulus, vt. Aleksander, metropoliit
Payot, J. 135
Pedajas, vt. Vallak
Pedersen, H. 20
Peet, Ado 238
Peet, August 238
Peet, V. 165
Peeter I Suur, Vene keiser 5, 13, 14, 18, 21, 22, 25, 104, 105, 206, 275, 286, 301, 313, 364
Peeter II, Vene keiser 13
Peets, H. 36, 84, 158, 181
Pegau, C. 37
Pekkanen, E. 238—239
Pellberg, J. 211
Peltzer, E. K. 239
Peltzer, Napoleon vanem 239
Peltzer, Napoleon noorem 239
Peltzer, R. K. 239
Penno, R. 239—240
Penttilä, A. 379
Perandi, A. 148, 246, 302
Perli, O. 115
Perlitz, H. 240
Perret, J. L. 116
Pert, J. 4, 38, 104, 268
Pezold, A. v. 82, 239
Pezold, L. v. 99

Peters, A. 240
Petersen, H. 119
Petersen, W. 240—241
Peterson, A. 241—242, 359, 362
Peterson, C. 56, 57, 164, 218, 271
Peterson, E., vt. Särgava
Peterson, J. 241
Peterson, Juuli 309
Peterson, K. J. 47
Peterson, P. S. 224, 241, 242, 359
Peterson, vennad, eesti tegelased Nõukogude-Venes 17, 234
Petri, J. Chr. 176, 242, 337
Petzholdt, A. 283
Petuhhov, J. V. 42, 232
Pihlakas, G. 242
Piip, A. 11, 28, 29, 166, 227, 242—243, 258, 306, 334, 347, 348, 352, 377
Piiper (Piper), J. 243
Piiskar, J. 243
Pill, M. 97, 243—244, 326
Pilsudski, J. 178, 306
Pinding, S. 244
Pinka, F. K. 244
Pinna, Netty 244
Pinna, P. 244
Pinna, Signe 137
Piper, vt. Piiper
Pirang, H. 80, 244—245
Pistorius, vt. Becker, J.
Pitka, J. 87, 88, 129, 216, 245, 288, 290, 307
Pitka, P. A., vt. Ansomardi
Platon, filosoof 67
Platon, piisk. 160
Pleske, Th. 284
Plettenberg, W. v. 16
Pliss, V. 20
Plitt, H. 263
Ploom, M. 272
Ploompuu, J. 369
Ploompuu, Leeni, vt. Vesterinen, Leeni
Pobedonostsev, K. P. 9
Poe, E. A. 2, 228
Pokrovski, M. N. 9
Poleštšuk, A. 245
Polivanov, V. P. 245—246
Polli Marcus, vabatalunik 246
Polli Wol(l)mar, vabatalunik 148, 246—247
Ponomarev, P. I. 41
Pool, T. 247
Poom, E. 152
Poopuu, J. 247
Poorten, H. 247
Poorten, M., vt. Porten
Pope, A. 228
Popov, A. D. 10
Port, J. 247—248
Porten, M. v. vanem 248
Porten (Poorten), M. v. noorem 248
Poruks, J. 249
Posi, P. 206
Poska, C., pr. 269
Poska, J. 28, 83, 159, 255, 315, 349
Pospelov, A. I. 233
Possevino, A. 32
Poussepp, vt. Puusepp, L.
Prants, Anna 248
Prants, H. 248, 290, 327, 357
Preem, P. 34
Prell, H. 182
Premazzi, L. 167
Prendeken, vt. Brendeken, Chr.
Preussius, G. 60
Promet, A. 167, 248
Pruhl, D. 52
Pruttšenko, S. M. 15
Pruuden, S. 96, 377
Puccini, G. 323
Pugatšev, J. 205
Puhasorg, J., vt. Reintalu
Puhk, J. 182, 248—249
Puhk, V. 249
Puhring, N. 249
Pukits, M. 44, 71, 89, 249, 325, 359
Puksoo, F. 25, 34, 35, 61, 67, 72, 110, 118, 156, 249—250, 279, 298, 305, 337, 370
Puksov, vt. Puksoo
Pulck (Pulgk, Bolck, Bolcken, Vulleck), J. 250
Pull, M. 99
Pullerits, A. 250—251
Pulli Hans, vt. Bulli Hans
Pulst, A. 251
Pung, M. 251
Punschel, J. L. E. 81
Purvitis, V. 136, 229, 325
Puskar, V. 166, 251, 309
Puškin, A. S. 11, 50, 228, 334, 373
Pussep, vt. Puusepp, L.
Pusta, K. R. 251—252, 375, 377
Puusepp, Fr. 209
Puusepp (Pussep, Poussepp), L. 252—253, 288
Põdder, E. 88, 253, 307
Põder-Roht, Elli 278
Põdras, L. 2
Põhi, A. 147, 313
Põld, H. V. 253, 254
Põld, Helmi 253—254
Põld, Margarete 254
Põld, P. S. N. 145, 180, 253, 254, 341
Põldmann, G. 248
Põldmäe, R. 99, 263, 304
Põrk, A. 254
Pärl, A. 376
Pärn, J. 296
Pärna, Marta 254
Päss, E. 80, 144, 313, 327
Päss, M. 348, 377
Päts, K. 6, 12, 46, 48, 49, 50, 97, 100, 101, 107, 108, 112, 113, 118, 123, 125, 137, 149, 153, 159, 161, 177, 225, 234, 239, 242, 243, 251, 254—260, 261, 268, 271, 272, 281, 291, 300, 306, 307, 308, 315, 318, 334, 345, 346, 347, 348, 352, 366, 371, 376
Päts, N. 179
Päts, R. 3, 96, 120, 171, 260—261
Päts, V. 254, 261
Pöhl, H. 261—262
Pöögelmann, H. 17, 177, 262
Püttsepp, J. 262
Pytlasinski, L. 101

Q.

Quadrantinus, F. 43
Quandt, J. C. vanem 98, 262—263
Quandt, J. C. noorem 263—264

R.

Raag, A. 21
Raag, N. 284
Raam, V. 317
Raamot, J. 264
Raamot, Mari 264
Radziwill, G. 31, 264
Radziwill, N. 303
Rahamägi, H. B. 148, 149, 207, 260, 264—265
Rajasaare, K. 265
Rambach, perekond 102
Ramm, Anna v. 78
Ramm, T. 238
Rammul, A. J. 265—266
Ramsay, W. 266
Ramul, K. 266
Ramul, P. 266—267
Rannat, vt. Sillaots
Rannus, V. 270
Rantanen, Hilma 69
Rantasalo, A. V. 267
Rask, R. 310
Razin, vt. Stenka Razin
Ratassepp, K. 284
Rathaus, K. 267
Rathlef, C. W. H. v. 267
Rathlef, G. K. 267
Ratnik, J. 60
Rauch, G. 226
Raud, Kr. 74, 83, 104, 267-268, 269
Raud, Mart, kirjanik 268
Raud, Märt, haridustegelane 260, 268
Raud, Märt, insener 268—269
Raud, P. 267, 269
Raudial, A. 263
Raudial, G. 263
Raudkatku, vt. Parijõgi
Raudkats, Johanna Natalie Elsbet 269
Raudkepp, A. F. 269—270
Raudsepa Laur, Kanepist 263
Raudsepp, E. 332
Raudsepp, H. 23, 204, 270, 325
Raudsepp, Jaan 122
Raudsepp, Juhan 270—271
Raudsepp, N. 43
Raun, A. 208
Raup, Elise, vt. Aun-Raup
Rautenfeld, C. v. 81, 224, 281
Rea, B. 155
Réau, L. 173
Rebane, Andres 11
Rebane, August 47
Rebane, Hans, kirikuõpetaja 271
Rebane, Hans, diplomaat 271
Rebane, L. 246
Recke, J. v. d. 362
Recke, J. F. v. 55, 61, 68, 69, 71, 75, 87, 147, 224, 337, 380
Redern, H. v. 147
Reek, N. 271
Reesen, J. 17
Rehbinder, N. L. v. 271—272
Rei, A. 29, 107, 109, 115, 157, 166, 225, 256, 272, 318
Reial, G. 165, 235, 317
Reichenbach, G. v. 319
Reichenbach, H., vt. Riikoja
Reichenbach, Marta, vt. Sillaots
Reichmann, J. 272
Reidak, J. 330
Reiman, H. K. F. 272—273
Reiman, K. 273
Reiman, Liina 273

Reiman, Marie 273
Reiman, V. 3, 95, 108, 382
Reimann, R. 273
Reinberg, K. 3, 81
Reindorff, G. 273—274
Reinik, E. 272
Reintalu, J. 74, 274—275, 351
Reinthal, C. G. 142
Reinthal, J., vt. Reintalu
Reinwaldt, E. 275
Reinwaldt, I. 187
Reisik, Marie 275
Reisman, A. 24
Rembrandt 6
Renard, J. 301
Rennenkampff, F. v. 101
Rennenkampff, Maria Sophia v. 101
Renner, J. 226
Repin, I. 104
Repnin, A. I. 275—276
Reuss, v., vt. Zinzendorf, Edmuth Dorothea v.
Reussner, C. 370
Reymont, W. 178
Rhys, B. 115
Richter, E. v. 276
Richter, O. M. A. v. 30, 276
Ridala, Vassil 280
Ridala, Villem 276—277, 286, 358
Riefstahl, W. 283
Rigby (Eastlake), Elizabeth 178, 277
Riikoja, H. 248, 277, 369
Riives, L., pr. 18
Rinne, L. A. 277—278, 310
Ritsing, R. 190, 378
Ritter, K. 306
Roberts, F. S. 41
Robespierre, M. de 333
Rockefeller, J. D. 113, 119, 130, 172, 236, 354, 384
Rodde, perekond 102
Rodin, A. 136
Roht, G. 202
Roht, R. 278
Rolland, R. 301, 304
Romdahl, A. 44
Ronk, Hoia, vt. Hindrey
Rooks, G. 328
Roos, A. 278
Roos, J. 71, 95, 117, 118, 176, 190, 279, 324, 348
Roosileht, A. 279
Roost, S. 2
Roostfelt, vt. Rostfeld
Roosval, J. 44, 221
Roots, E. 279—280
Rootsi, N. F. 175, 280
Rootslane, J. 52
Rootsman, vt. Rootsmäe
Rootsmäe, T. 165, 280—281
Rosen (Rose), B. v. 281
Rosen, C. v. 190
Rosen, E. v. 99
Rosen, Elisabet v. 281
Rosen, G. v. 377
Rosen, G. G. v. 281
Rosen, G. W. v. 99
Rosen, O. F. v. 14, 99, 281, 372
Rosen 379
Rosencrantz, R. 238
Rosenkampf, Anna v. 68
Rosenkampff, J. 148
Rosenplänter, J. H. 12, 224, 225
Rosenthal, H. 343
Rosenthal-Lipp, Edith 134
Roska, vt. Orasmaa
Rossihnius, J. 38—39
Rostfeld (Roostfelt), B. A. 281—282
Rostovtsev, M. 63, 65, 108
Rozentals, J. 229
Rotalia, vt. Spuhl
Rotermann 371
Roth, J. Ph. v. 160
Rousseau, J. J. 279
Rovinski, A. D. 89, 173, 365
Rubens, P. P. 6
Rudbeckius, J. 76
Rudolph, J. H. 263
Rudolph, M. 225
Rudrauf, L. Ch. 282
Ruga, K. 234
Rumberg, J. 282
Rumjantsev, N. P. 310
Rumma, J. 125
Rummo, J. 282—283
Rumor, vt. Ast, K.
Rupperts, läti tsensor 276
Russe, C. 37
Russow, B. 283
Russow, E. A. Fr. 37, 283
Russow, F. 206
Russow, N. Fr. 283
Russow, V. C. M. 283
Russwurm, C. F. W. 86
Russwurm, J. 219
Rutenschiöld, F. 238
Rutoff, vt. Rajasaare
Ruus, perekond 110
Ruusamägi, Akilina 284, 313
Ruusamägi, M. 284
Ruusamägi, V. 284, 313
Rõude, A. 27, 95
Rõuk, Th. 29, 284, 306, 309
Rägo, G. J. 284
Rägo, R., vt. Räägo
Ränk, G. 53, 285
Rästas, O. 17
Räägo (Rägo), 130, 285, 377
Rütli, J. O. 285—286
Rütman, A. 317
Ryssenberch, H. vanem 286
Ryssenberch, H. noorem 286

S.

Saaberg, A., vt. Saareste, A.
Saaberg, E., vt. Saareste, E. J.
Saaberk, A., vt. Saareste, A.
Saadre, O. 208
Saal, A. 286
Saar, G. 142
Saar, M. 197
Saar, Mart 286
Saar, P. 166, 204
Saareste, A. 2, 40, 133, 286—287, 302, 348, 369
Saareste, E. 139, 287—288
Saarimaa, E. A. 68
Saarinen, G. E. 180
Sabas, perekond 148
Sabolotnõi, R. 288
Sacher, W. 178
Sachker (Sawron, Safron), R. 288
Sachssendahl, Chr. E. 288—289
Sachsz (Sachsze, Sax), V. 289
Saedler, Marie Elisabeth 142
Safron, vt. Sachker
Šahhovskoi, S. V. 246, 310
Šahhovskoi-Glebov-Strešnev (Šahhovskoi), M. V. 289—290
Saks, Anna 42
Saks, E. V. 55, 344
Saks, J. 42
Salenius, O. G. 290
Salomon, A. 126, 141
Salomon, J., vt. Weinberg
Salomon, R. 70
Salza, H. A. 290
Salzmann, Chr. G. 36
Samarin, J. F. 241, 242
Samson, Hermann, superintendent 25
Samson, Hermann, poliitikategelane 276
Samson, R. J. L. v. 304
Sandelin, A. E. 228
Sandra (Sander), J. 93, 290
Sandrart, J. v. 184
Sang, A. 324, 378
Šanjavski 322
Sannamees, F. 290—291, 356
Santo, G. M. 291
Sapas, perekond 148
Sapas, Marie 291
Saral, Ebba Marie 291
Saral, K. 78, 291—292
Sarapik, V., vt. Raud, Mart
Sardou, V. 335
Sarinš, K. 249
Sarov, Mathilde 110
Sarv, J. 292
Sass, H. 299
Sauliets, A. 249
Šaurums, G. 73
Sawron, vt. Sachker
Sax, vt. Sachsz
Saxén, R. E. 292
Saxo (Grammaticus) 292—293
Schack, A. F. v. 182
Schantz, O. 52
Schartau, S. 320
Schawerda, C. 241
Scheel 163
Sche(i)ding, Ph. v. 293
Schepeler, G. 132, 362, 363
Schiefner, F. A. 293
Schiemann, Th. 8, 230
Schindler, F. 293
Schirren, C. 58, 64, 131, 147, 364
Schlater, G. Fr. 84, 147
Schlippenbach, W. A. v. 190, 310
Schlossmann, K. 293—294, 342
Schlüter, W. 199
Schmalz, J. Fr. L. 294
Schmid, C. v. 71
Schmidt, perekond 102
Schmidt, A. J. 11, 28, 81, 294—295, 306
Schmidt, C. E. H. 295, 329
Schmidt, C. Fr. 37, 69, 73, 169, 295—296
Schmidt, H. D. 192
Schmidt, J. 296
Schmiedehelm, H. 296
Schmiedehelm, Marta Elisabet 296
Schmul, perekond 16
Schnakenburg, A. S. 296
Schnakenburg, C. H. E. 296—297
Schnakenburg, E. v. 297
Schnakenburg, L. H. 298
Schneider, G. A. J. 215, 297
Schneider, W. 297
Schnell, vt. Merilaid
Schnitzler, A. 109, 335

Schrader, J. v. 14, 105
Schreiterfeldt, J. Chr. v. 246
Schubert, H. 99
Schuckert 127
Schulbach, A., vt. Süvalep
Schulbach, H., vt. Silla Hindrek
Schultz, E. W. W. 297
Schultz, H. A. 93
Schultz-Adaïewsky, E. v. 363
Schultz-Bertram, G. J. 142
Schultz, Justine, vt. Schünmann, Justine
Schwabe, A., vt. Švabe
Schwabe, A. J. 297—298
Schwartz, perekond 36
Schwartz, E. Ph. 298
Schwartz, Julie, vt. Hagen-Schwartz
Schwartz, L. 82
Schwegerle, H. 316
Schönfels, G. 35, 63
Schück, H. 14
Schüdlöffel, G. H. 81
Schünmann, J. Chr. 72, 298
Schünmann, Justine 298
Schütz, J., vt. Sütiste
Schütz, W. 360
Scott, W. 331
Seen, G. 93
Seidlitz, C. J. v. 298
Seidlitz, G. K. M. v. 298—299
Seignobos, Ch. 8, 9, 10
Seiman, A. 166, 257, 299, 309
Seisler, O. 299
Selhorst, J. 299—300, 362, 363
Seljamaa, J. 259, 300, 360
Selliov, J. 215
Selter, K. 259, 300—301, 352
Semper, J. 208, 301, 321, 344, 353, 355, 378
Senff, K. A. 81, 131, 147
Šepilevski, E. A. 316
Sepp, H. 22, 25, 33, 44, 61, 63, 70, 76, 87, 122, 190, 203, 247, 248, 301—302, 303, 311, 319, 320, 341, 364
Sepp, J. 342
Sepp, L. 140, 149, 302, 347
Sepp, P. 302
Seraphim, E. 205
Šeremetjev, B. 25, 190
Šeremetjev, M. 10
Setälä, E. N. 302
Seuberlich, G. R. E. 38, 60, 100, 303, 365
Severjanin, I. 353, 378
Shakespeare, W. 69, 113, 167, 228, 339, 355
Shaw, G. B. 228, 331
Shelley, P. B. 228
Sibirjakov, A. M. 43
Siemens 127
Sieroszewski, W. 178
Sigismund, Saksa-Rooma keiser 56
Sigismund II August, Poola kun. 303
Sigismund III, Poola kun. 24, 31, 311
Sihver, J. 303—304
Siipsen, M. 52
Silberg, L., prl. 270
Sild, O. 61, 62, 304, 326, 328
Šilder, N. K. 8
Sildnik, A. 146
Silla Hindrek (Heinrich Brücker, Heinrich Schulbach, Heinrich Surbach, Nava Hindrek) 304
Sillanpää, F. E. 15
Sillaots (Reichenbach), Marta 129, 204, 210, 213, 304—305, 332
Silvester Stodewescher, ppiisk. 32, 33, 303
Simm, A. 305
Simm, D. 229, 317
Simm, J. 227, 305
Simon, A. 34, 155, 180, 305, 370
Simon, Christina 305
Simpleton, vt. Köstner
Simpmann-Vambola, vt. Vambola
Simpson, J. Y. 305—306
Simre, V. 243
Sinclair, vt. Alexander-Sinclair
Sinkel, vt. Lüdig-Sinkel
Sinovjev, M., vt. Zinovjev
Sintenis, F. 306
Sirge, R. 306, 329, 332
Sirk, A. 48, 49, 86, 122, 147, 162, 166, 188, 245, 251, 253, 256, 257, 284, 299, 306—309, 347, 348
Sisask, J. 342
Sisask, Klara 342
Sitska, J. 309
Sivén, G. 40
Sivers, J. v. 272
Sivers, K. v. 312
Sivers, N. v. 309—310
Sixtus IV, paavst 33
Sjögren, A. J. 310
Sjögren, K. A. O. 310
Skalbe, K. 249
Skallagrimsson, vt. Egil Skallagrimsson
Skalon, J. N. 310—311
Skarga, P. 311
Skytte, C. G. 25, 190
Skytte, J. 25, 76, 311
Smigly-Rydz, E. 162
Smirnov, pr. 152
Smironin, J. 226
Sneckensköld (Snäck), J. 121, 311—312, 318
Soans, A. 152
Sollogub, V. U. 139, 312
Solovjev, E. 110
Solovjev, S. M. 10, 22
Sommer, Elina, vt. Zalite
Sommer, Georg vanem 312
Sommer, Georg noorem 312
Sommer, S. 147, 159, 284, 312—313
Sommerfeld, A. 240
Sonin, J. 77
Sooberg, M. 241
Soom, A. 83, 168, 313
Soonberg, L. 4, 138, 268
Soop, E. 148, 313—314
Soots, J. 112, 314
Sotje, L. 184
Spangenberg, A. G. 326
Speek, P. A. 198, 314
Speer, H. 74, 75, 180, 297
Speer, V. 39, 82, 297
Spener, Ph. J. 61—62
Speranski, M. M. 7, 8
Spinello 182
Spohr, E. 314
Spreckelsen, A. L. C. 314—315
Sprenk-Läte, vt. Läte
Spuhl, A. 315
Spuhl, J. 315
Spyri, J. 155
Szinnyei, J. 103
Staack, O. v. 102
Stackelberg, perekond 142
Stackelberg, Chr. 142
Stackelberg, E. v. 315
Stackelberg, F. v. 250
Staden, K. G. v. 263
Staden, S. v. 315—316
Staël, madame de 146
Staël v. Holstein, R. 66, 184, 191, 322, 362
Stahl, H. 370
Ståhlberg, Ester 344
Stahlberg, G. 83, 374
Stalte, K. 316
Stalte, Margarete 316
Stamm, J. 316
Stanley, H. M. 83
Starkopf (Starkopf-Rea), A. 83, 110, 316—317
Stavenhagen, O. 317
Steffenhagen, J. F. 298
Stendhal 301
Stenius, J. 40
Stenka Razin 58
Stephan, P. 192
Stephan Grube, ppiisk. 33
Sternbeck, O. 177, 318
Stevenson, R. L. B. 228
Stieda, W. 25, 35, 67, 72, 298, 318
Stieglitz, A. 64, 211, 274, 279
Stieglitz, A. L. 239
Stiernhielm, perekond 335
Stiernhielm, G. 372
Stiernhielm, O. W. v. 78
Stjerna, K. 216
Stoltz, kindral 25
Strahlberg, M. 241
Strandman, O. A. 12, 48, 97, 112, 115, 125, 157, 166, 272, 318, 325, 346
Streiff von Lauenstein, I. E. 10
Stroganov, P. A. 7
Strokirch, M. v. 121, 312, 318—319, 320
Strzygowski, J. 6
Struve, Fr. G. W. 319
Struve, N. 319
Ströhm, C. 131
Strömfel(d)t, G. A. v. 121, 319—320
Strömfel(d)t, J. v. 319
Stryk, A. v. 117
Štšerbakoff, vt. Süvalo
Štšerbatov, M. N. 30
Stude, G. F. 320
Stählin, K. 8, 105
Suburg, Lilli 264
Suderman, H. 335
Suerbeer, vt. Albert II
Šuhhajev, V. 116, 117
Suigusaar, M. 204
Suits, Aino Emilia 320
Suits, G. 26, 27, 117, 134, 142, 200, 219, 263, 320—321, 332, 344, 353, 355
Suits (Suitso), H. 320
Sukatšev, V. 249
Sule, G. 321
Sulengo, J. 207
Sulla, O. 165
Šumakov, J. 320, 353
Suolahti, G. 385
Surbach, vt. Silla Hindrek

Surovtsev, V. D. 321
Sutor, A. 98, 101
Suurkask, A. 93
Suursööt, O. A. 321—322
Suvalov, P. A. 322
Suvorov, A. A. 223, 358
Švabe, A. 122, 322—323, 341
Svedlin, Th. 377
Svegintsev, vt. Zvegintsev
Svinhufvud, P. E. 260, 348
Söggel, J. P. 52, 93
Sõrmus, N. 159, 313
Sällik, Grete, vt. Sällik-Lüüdik
Sällik, J. A. 323
Sällik-Lüüdik, Margarethe Hildegard 192, 323
Särev, A. 331
Särgava, E. K. 177, 323
Sääsits, A. 55, 142
Söderhjelm, W. 344
Söderström, W. 55, 80
Sööt, B. 324
Sööt, K. E. 53, 55, 103, 181, 190, 202, 215, 323—324, 325, 328
Süda, P. 365
Sütiste, J. 88, 208, 270, 324
Süvalep, A. P. 324
Süvalo, K. 324—325
Syganski, J. 311

Z.

Zahharov, A. 55
Zālite (-Sommer), Elina 249, 325
Zandbergs, A. 359
Žebelev, S. A. 130
Zedtwitz, F. X. 339
Zeids, T. 323
Zeiferts, T. 28, 359
Zeiger, J. 167
Zemsaris, T. 323
Zemtsev, vt. Garais
Zemtsov, M. 206
Zielinski, Th. 82
Zimmermann, J. Fr. 48, 325
Zimse, J. 56, 164, 218
Zinghaus, V. 50, 134, 163, 244, 260, 301, 321, 348
Zinovjev, M. A. 205, 224, 321
Zinzendorf, Edmuth Dorothea v. 326
Zinzendorf, N. L. v. 14, 156, 262, 325—326
Zirk, J. 326
Ziverts, M. 249
Zola, É. 301, 304
Zolk, vt. Leius
Zschokke, H. 324
Zubov 356
Žukovski, V. A. 8
Zvegintsov (Zvegintsev), N. A. 326—327
Zwiebelberg, J. 241
Zwiebelberg, W. 148, 247

T.

Taalder, R. 296
Taarka, Hilana 327
Taarka, Tatto 327
Taklaja, J. 327
Tallents, S. G. 327
Tallgren, A. M. 195, 327—328
Tallima Paap 304, 328
Tallmeister, T. 265, 328
Talvik, E. F. 328
Talvik, H. 11, 328
Talvik, S. F. 110, 328
Tamm, Aino 79, 96, 328
Tamm, Jaan 328—329
Tamm, Jakob 296
Tamm, Juhan 329
Tamm, P. 354
Tamm, R. 233
Tamm, T. 264
Tamman, V. 3
Tammann, Aleksander 330
Tammann, August 104, 329
Tammann, G. H. J. A. 329—330
Tammann, J. 330
Tammekann, A. F. 330
Tammeorg, Anna 313
Tammer, H. 330—331
Tammik, A. 52
Tammistu, vt. Ertel
Tammsaare, A. H. 15, 24, 56, 291, 325, 331—332, 342
Tampere, H. 80, 185
Tandre, J. 146
Tann, N. 95, 207
Tarmo, R. 332
Tartland, vt. Riives, L., pr.
Tarvel, P. 145, 332—333, 346, 348, 375
Taska, E. 333
Tassa, A. 211, 333—334, 344
Tatiščev, S. S. 9
Taube, suguvõsa 334
Taube, M. v. 334
Taube, O. R. 37
Tauk, J. 104
Taul, J. 129
Tawaststjerna, W. 31
Tedre, M. 210
Teemant, J. 6, 12, 28, 29, 48, 97, 115, 125, 140, 157, 166, 255, 258, 321, 334—335, 346, 348
Teetsov, A. 335
Teetsov, Olga 335
Tehver, J. 78, 84
Teichmüller, G. 336
Teleki, P. 330
Telg, P. 309
Tender, E. 335
Tenner, C. de 319
Tennmann, E. 336
Tenson, Nelli, vt. Tuulse, Nelli
Terkmann, A. 143
Terras, K. 255, 258
Tervapää, vt. Vuolijoki
Theslöf, G. 377
Thieme, U. 55, 181, 221
Thom, A. E. J., vt. Toom
Thom, Alma 359
Thomaeus, G. 44
Thompson, S. 12
Thoms, G. 336
Thomson, H. 365
Thomson, P. W. 336—337
Thorvaldsen, B. 147
Tideböhl 380
Tiebe, H. F. 337
Tiedemann, O. L. 337
Tielman Hube (Tilemann, Tieleman), P. 337
Tiesenhausen, C. 237
Tiesenhausen, H. E. M. v. 30, 205, 338
Ti(i)do, vt. Dido
Tiidt, J. 338
Tiismann, H. 338—339
Tiitso, J. 157
Tiivas, J. 282
Tikkanen, P. 289
Tilemann, vt. Tielman Hube
Tilk, K., vt. Lampson, K. H.
Tillbergs, J. R. 229
Tillemann, Erna 302
Tillo, J. 89
Tim, J. 323
Timm, W. 45
Tintoretto 182, 365
Tizian 182
Toa Jaagup, vt. Fischer, Jakob
Tobias, R. 79
Tobien, A. v. 14, 31, 35, 36, 66, 67, 81, 105, 174, 191, 205, 223, 224, 232, 276, 312, 321, 322, 327, 338, 339, 350, 362
Todd, H. J. 228
Tohver, Liis 142
Toll, R. v. 298
Toll, v., haagikohtunik 328
Toller, E. 23, 69
Tolstoi, L. N. 88
Tombach, A. F. 339
Tomson, K. 313
Tonkmann, K. 339
Toom, A. E. J. 339
Toomara, O. E. 339—340
Toomingas, Alma 316
Tooms, A. 340
Toomsar, J. 296
Toomus, F. 129, 260
Topman, A. 340
Tork, J. 115, 254, 340—341
Tott, C. 341
Traksmaa, A. 341—342
Traksmann, vt. Traksmaa
Transehe-Roseneck, A. v. 14, 105, 317
Trapeznikov, A. K. 43
Treffner, H. 4, 16, 20, 29, 45, 47, 53, 63, 102, 111, 113, 124, 127, 130, 137, 142, 148, 151, 164, 167, 172, 181, 188, 212, 226, 237, 240, 272, 279, 280, 285, 291, 292, 313, 325, 328, 342, 345, 354, 355, 367, 374, 377
Treffner, K. E. 115, 342
Treiberg, vt. Tarvel
Treilman, vt. Toomara
Treumann, M. 342
Treumuth, vt. Loone
Tridens, vt. Mägiste
Triik, N. 79, 163, 211, 270, 342—343, 356, 365
Triipus, K. 135
Trilljärv, A. H. 343
Trobe, vt. La Trobe
Trompowsky, E. v. 244
Trossmann, vt. Palusalu
Trotzki, I. M. 26
Trubetskoi, A. N. 61
Trubetskoi, I. J. 247
Trump, vt. Köhler, Anna Catharina
Trusmann, vt. Truusmann
Truusmann, J. 343
Tschirch, A. 46, 316
Tšehhov, A. 344
Tšernjajev, I. V. 43
Tšukovski, K. 155
Tšumikov, A. A. 343
Tuberg, A. 282
Tudeer, L. O. Th. 62, 68, 196, 266, 368

Tuglas, Fr. 21, 56, 79, 95, 111, 115, 182, 188, 208, 227, 290, 321, 323, 324, 325, **343—344**, 353, 375
Tuisk, M. 163, 296
Tuksam, G. 210
Tulevik, vt. **Dido**
Tunberg, S. 31
Tunkelo, E. A. 344
Tupits, A. 260, **344—345**, 369
Turgenev, I. S. 305
Tuulse, Nelli 104
Tuurand, A. 345
Tuve, vt. **Taube**, suguvõsa
Tuvike, K. 56
Twain, M. 305
Tõnisson, A. 345
Tõnisson, G., vt. **Agori**
Tõnisson, I. H. **345—346**, 347, 348
Tõnisson, J. 29, 48, 51, 88, 97, 102, 108, 115, 125, 135, 140, 142, 145, 149, 154, 157, 166, 210, 242, 254, 255, 256, 258, 260, 271, 275, 279, 290, 307, 308, 325, 329, 333, 334, 345, **346—348**
Tõnisson, L. R. 348
Tõnisson, M. 204, 367
Tõnts, J. 286
Tõrvand, perekond 54
Tõrvand, J. 125, 259, 347, 348
Tõrvand-Tellmann, Anna 123
Törne, G. **348—349**
Tülk, J. 109
Türk, E. 317, 349
Türnpu, K., vt. **Lampson, K. H.**
Tynni, A. 349
Tynni, K. 349

U.

Uesson, A. 290, 350
Uexküll, N. v., pr. 269
Uexküll, W. v. 269
Uexküll von Güldenband(t), A. K. A. 30, 276, 350
Uhlberg, Luise, vt. **Mahhotin, L.**
Uibo, E. 271
Uibopuu, A. 270, 350
Uibopuu, vennad 189
Ulmanis, K. 70
Ulmann, C. C. 31, 42, 97, 224
Ulrich, W. O. K. A. v. **350—351**
Uluots, J. 176, 243, 258, 259, 271, 302, 309, 345, **351—352**
Umblia, J. 127, **352—353**
Under, Marie 23, 160, 208, 344, 353
Ungern, J. v. 250
Ungern, K. v. 62
Ungern, W. v. 61
Ungern-Sternberg, Th. 90
Unt (Hunt), Jaan 353
Unt, Johan 152, 353
Urgart, O. 79, 95, 190, 204, 215, 270, 286, 323, 324, 344
Urla, J. 80
Ussisoo, T. **353—354**
Ustav (Usstav), K. 354
Ustrjalov, N. G. 190
Utuste, Marta, vt. **Lepp-Utuste**
Uudelt, J. 354
Uurits, A. 354, 356
Uusman, K. 137
Uustal, J. 223, 353
Uvarov, S. S. 42, 214, 232
Uxkull, perekond 334

V. W.

Vaabel, J. **354—355**
Vaasa, suguvõsa 24
Vabarn, Anna 355
Vabbe, A. 27, 105, 355
Wachselberg, vt. **Waxelberg**
Vademan, G. 104
Vademan, Lydia, vt. **Jans-Vademan**
Vadi, V. **355—356**
Wadman, L. A. 148
Vaga, A. 4, 26, 60, 138, 164, 206, 283, 286, 291, 342, 343, 354, **356**
Vaga, V. 55, 76, 267, 317, **356**
Vaganay, L. J. 375
Vahakoorma (Vahakurma, Vahakulma) **Andres**, vabatalupoeg **357—358**
Vahakoorma Andres, Tooma p. 357
Vahakoorma Jaak 357
Vahakoorma Jaan vanem 357
Vahakoorma Jaan noorem 357
Vahakoorma Toomas 357
Vahakulma, vt. **Vahakoorma**
Vahakulma Veski Toomas 357
Vahakurma, vt. **Vahakoorma**
Vaher, M. 152, 363
Wahl, H. J. v. 358
Vahtra, J. 24, 270, 317, 358
Vahtramäe, H. 358
Vaigla, A. 235
Waitz, G. 19
Vaks, J. 150
Valdemarid, Taani kuningad 292
Valdemar IV Atterdag, Taani kun. 56, 143
Valdemars (Woldemar), Kr. 27, 43, 51, 241, 242, 358—359
Valdes, A. 220, **359—360**
Valdin, E. 102
Valdmann, J. 342, **360**
Valk, J. 85
Vallak, P. 163, 329, **360**
Wallenrod, K. v. 360
Wallenrod(t) (Wallenroder), J. v. **360**
Valley, vt. **Väli**
Vallner, A. 17, 234, **360—361**
Vallner, R. A. **361**
Walter, J. 360
Walther, K. S. 88, 99
Valujev, P. A. 224, **361—362**
Vambola, J. A. **362**
Vandismäe Endu, vt. **Parijõgi**
Vanek, K. 178
Wanradt (Wenrodt, Wanrade), S. 132, 133, 287, 299, **362—363**
Vardi, vt. **Lepp-Utuste**
Vares, J., vt. **Barbarus**
Varik, J. 179
Varik, Jaak 265
Warneke (Warnecke, Warnechius), J. **363**
Wartberge, H. v. 267
Vasar, Epp **363**
Vasar, J. 32, 39, 56, 76, 79, 98, 122, 131, 203, 302, 303, 311, 312, 319, 341, **363—364**
Vasmer, R. 12—13
Wasmuth, P. J. **364**
Vau, Heleene 188
Vauban, S. L. de 44
Waxelberg (Wachselberg), S. **364**
Way, G. 377
Weber, vt. **Veeber**
Veberman, E. C. **364**
Wedekind(t) (Wendekin), J. H. **364—365**
Vedro, A. J. 83, **365**
Veeber (Weber), K. B. **365**
Veelma, J. 260, 268
Veelman, vt. **Veelma**
Veermets, K. **365—366**
Veide, A. 43
Veide, J. 43
Veiderma, A. A. 207, **366**
Veiderman(n), vt. **Veiderma**
Weigel, V. 31
Veiler, A. **366—367**
Weill, K. 69
Weinberg, R. **367**
Weinhold, P. 316
Weiss, H. 29, 78, 106, 132, 133, 363
Weiss, K. A. C. **367**
Weizenberg, A. 110, 167
Veitmann, vt. **Rõude**
Velazquez, D. 182
Velner (Vellner), A. **367—368**
Velner (Vellner), K. **368**
Weltherus, A. 291
Velven, A. v. 85
Wendekin, vt. **Wedekind(t)**
Vendell (Wendell), H. A. 62, **368**
Wenig, K. 167
Vennberg, E. 44
Wennervirta, L. 55
Vent, V. 167
Wenrodt, vt. **Wanradt**
Verberg, vt. **Veermets**
Werden, N. v. 25
Verdi, G. 323
Verevkin, P. V. **368**
Verhaeren, É. 301
Vermontus, vt. **Lilienbach**
Verne, J. 304
Verve Jaan 36
Veske, M. 58, 59, 296, 363
Veski, J. V. 2, 123, 277, **368—369**
Vešnjakov, S. 379
Wesselski, A. 13
Vestel, G. **369**
Vesterinen, E. 178, **369**
Vesterinen, Leeni **369—370**
Vestholm, J. 50, 116, 127, 160, 209, 217, 227, 270, 271, 282, 283, 300, 345, 352, 355, **370**, 371
Westphal(en) (Westfahl), H. 305, **370**
Westrén-Doll, A. O. 299, **370—371**
Wetter-Rosenthal, B. H. O. v. **371**
Vettik, Th. 3, **371**
Wicharts, vt. **Simon, Christina**
Wickede, Margarethe 37
Wiedemann, F. J. 59, 67, 95, 131, 287, 293, 310
Wiegand, F. 80
Wieland, Chr. 158
Viera, A. 135, 288
Wieselgren, P. W. **372**
Wieselgren, S. 312
Vietinghoff, O. H. v. 146
Wigman, Mary 226
Vigrabs (Wihgrabs), J. 281, 337, **372**
Vihman, A. 284
Viidalepp, R. 95, 116, 290

Viidebaum, vt. Viidalepp
Viiding, A. 372
Viiding, P. 5, 190
Viiralt, E. 118, 373—374
Viires, H. 265
Viires, P. 344
Viirsalu-Nivanka, Erika 225
Viisimaa, A. 374
Viitol, K. R. 374
Vikár, B. 374
Vilbaste, G. 6, 374
Vilberg, vt. Vilbaste
Wilckin, J. G. 60
Vilde, E. 24, 167, 177, 214, 290, 325, 374—375
Wilde, O. 331
Wilhelm Brandenburgist, ppiisk. 66, 143, 250
Wilhelm Moodenast 85
Wilhelm I, Saksa keiser 9
Wilhelmson, K. 196
Vilip, J. 375
Vilkuna, K. 195
Willberg, M. 96
Villecourt, L. C. E. 333, 375
Villemi, P. 100
Williamson, J. E. 157
Willigerode, A. 297
Willkomm, H. M. 375
Willmann, F. W. 72
Villmer, Erna 167, 376
Vilmre, Linda 357
Vilms, Juhan 376
Vilms, Jüri 242, 291, 329, 360, 376—377
Vimberg, K. 291
Winckler, A. 305
Winckler, R. J. 72, 298
Windakiewicz, St. 311
Winkler, A. Th. v. 131
Winkler, K. A. 377
Winkler, R. 31
Winnig, A. 28, 135, 143, 238, 377
Winter, H. 370
Vipper, R. 341
Virányi, E. 42
Virgo, E. R. 377
Virkhaus, A. A. 377
Virkhaus, D. O. 109
Virkhaus, J. H. 377—378
Virkus, H. 378
Virma, K. J. 378
Virza, E. 249
Visman, vt. Viisimaa
Visnapuu, E. 120, 286
Visnapuu, H. 55, 129, 227, 321, 324, 340, 353, 355, 378
Visse 110
Wistinghausen, perekond 379
Wistinghausen, C. A. v. 379
Wistinghausen, F. W. 46, 377—378
Vitautas, Leedu suurvürst 230
Witschel, J. H. W. 142
Vitsut, vt. Vittlich
Witte (v. Witten, Wytthen), Fr. 65, 379
Witte, J. 64
Witte, S. J. 10, 187, 312
Witten, vt. Witte, Fr.
Vittlich (Vitsut), M. 379
Wittram, R. 72, 338
Wittrock, G. 32, 79, 341
Vladislav II, Poola-Leedu kun. 56
Woelke, H. 141
Voionmaa, V. 330
Voitk, E. J. 5
Woldemar, vt. Valdemars
Wolff, N. 40, 81, 191, 223, 224, 276, 281, 338
Woltemate (Woltemat), H. J. 380
Voolaine, P. 313, 327
Vooremaa, A. 363
Voronov, kindral 186
Vorontsov, A. 249
Vorontsov-Daškov, krahv 360
Vorotin, vt. Värat
Voznessenski, vt. Värat
Wrangel, perekond 380
Wrangel, E. 44
Wrangel, N. 173
Wrangell, G. 74, 75
Wrangell, O. F. v. 380
Wrangell, W. 367
Vratislav VII, Pommeri hertsog 56
Wrede, H. C. 380
Vries, F. de 152
Vulff, G. 380
Wulffius, W. 339
Vulleck, vt. Pulck
Wundt, M. 63
Vuolijoki, Hella Maria 381
Võrk, E. 381
Võšnegradski, I. A. 10
Võsu, A. 218
Võsu, H., vt. Aviksoo
Väisänen, A. O. 269, 327
Väli (Valley), J. 381
Värat, A. 381—382
Västrik, K. 335
Vöölmann, V. 17
Wühner, H. 241
Würdig, L. 134
Wytthen, vt. Witte, Fr.

Õ.

Õis, vt. Vulff
Õun, A. 179, 204
Õunapuu, A. 382

Ö.

Öhquist, Rita 116
Öpik, A. A. 383
Öpik, E. J. 184, 383—384
Öpik, O. 28
Öpik, P. 384
Övel, R. 219

Ü.

Üksip, A. A. 90, 207, 232, 273, 384
Ümarik, J. 97, 384
Üxküll, perekond 55
Üxküll, vrd. Uxkull, Uexküll
Üxküll v. Güldenband(t), vt. Uexküll v. Güldenband(t)

Y.

Yrjö-Koskinen, Y. S. 385
Yxkull, O. 238

Errata et corrigenda.

a = lehekülje vasakpoolne veerg; b = lehekülje parempoolne veerg; r. = rida; ü. = ülalt.

1. EBL-i põhiväljaandes.

Lk. ja rida	On trükitud	Tuleb lugeda
4b, 19. r. alt	realistliku	romantilis-realistliku
5b, 21.—23. r. ü.	Samal ajal . . . osta	—
6b, 27.—28. r. alt	6. IX 1883	25. VIII 1883 vkj.
30a, 19. r. alt	19. I 1848	7. I 1848 vkj.
30a, 18. r. alt	14. I 1912	1. I 1912 vkj.
30b, 30. r. ü.	1900—02	1900—02 ja 1911/12
30b, 25. r. alt	Fehrer	Fehre
36b, 5. r. ü.	28. II 1792	17. II 1792 vkj.
36b, 15. r. alt	28. XI 1876	16. XI 1876 vkj. Tartus.
52b, 12. ja 13. r. alt	Kursseli	Kursell'i
53a, 25. r. alt	Kuniku	Kunick'u

Lk. ja rida	On trükitud	Tuleb lugeda
58b, 23. r. alt	Ordnungsgericht'ile	sillakohtule
67b, 21. r. alt	Johann	Jan
67b, 14. r. alt	Heinrich Anjou	Henri d'Anjou
69b, 20. r. ü.	Livland	Lifland
72b, 1. r. ü.	1882	1881
82b, 3. r. alt	kooli	6. klassi
85a, 3. r. ü.	Kooraste	Koruste
87a, 18.—20. r. alt	A. 1802 ilmus Barby's . . . Mönne wastse Waimolikko Laulo).	—
108b, 1. r. ü.	1882	1881
108b, 16.—17. r. ü.	siitpoolt saadetud märgukirjade, palvete j. m. tagajärjel	—
111a, 20. r. ü.	9. XII	8. XII
113b, 8.—9. r. alt	mis siis . . . üle viidi Tallinna;	mis a. 1632 muudeti ülikooliks, ja Tallinna a. 1631 gümnaasium;
115b, 12.—15. r. ü.	Tõlkimise aeg . . . lõppjärku.	Tõlkimine oli teoksil 1656——57.
128b, 27. r. alt	Kurzgefasste	Kurtzgefasste
137a, 15.—16. r. ü.	Viljandimaal	Pärnumaal
137a, 10. r. alt	Nikolai	kubermangu-
140b, 18. r. ü.	2	1
142b, 30. r. ü.	VII (a. 1873) ja X (a. 1881)	VII (a. 1872) ja X (a. 1880)
143a, 29. r. ü.	1672	1673
152a, 1. r. ü.	1885	1884
156b, 23. r. alt	28	üle 30
158b, 28. r. alt	asutas	asutas 1848. a.
159b, 14. r. ü.	hääldamisviisi	vana veerimisviisi
160a, 3. r. alt	alul	juunis
163a, 16. r. ü.	etendas	edendas
177b, 26. r. alt	noorema	vanema
181b, 4. r. alt	advokaat	advokat
183b, 30.—31. r. ü.	kuraatoriks	selle mõisa valitsejaks
183b, 18.—19. r. alt	sugulane, võib-olla	—
183b, 3. r. alt	a. 1704	sept. 1704
183b, 1. r. alt	sept.	juuni lõpul või juuli alguses
190a, 13. r. alt	kümne	üle kümne
190b, 21. r. ü.	A. Suonio	Aino Suonio
190b, 23. r. ü.	A. Krohn	A. Kallas
213a, 9. r. ü.	Kotsebue	Kotzebue
220b, 2. r. ü.	vait	vaid
231a, 25. r. alt	Jõepära	Jõepere
231a, 4.—8. r. alt	ja pääseb . . . juhatusel	—
231b, 5. r. ü.	vahest juba	—
231b, 7. r. ü.	Masing	Knüpffer, A. Fr. J.
231b, 10. r. ü.	keskkooli	gümnaasiumi
231b, 27. r. ü.	ärganud luulemeelest	ka luulelise isetegevuse ärkamisest
231b, 18. r. alt	„Kalevipojast“	Kalevipojast
231b, 18. r. alt	30-date	Vähemalt 30-ndate
232a, 20.—21. r. alt	Goethe „Reineke Fuchsi“ järgi . . . 1856 peale	saksa allikate järgi ja a. 1865—73
232b, 15. r. ü.	Samuti	Eriti

Lk. ja rida	On trükitud	Tuleb lugeda
232b, 18.—19. r. ü.	praegu E. Kirjand. S.-i ja Õp. E. S-i kogudes	—
232b, 26. r. alt	-Boecleri	-Boecler'i tööle
233a, 21. r. alt	Ometi, see	„Kalevipoeg"
233b, 16. r. ü.	(„kurrukuk")	—
233b, 12. r. alt	moraalijutukeste	juttude ja jutukeste
234b, 10. r. alt	tähtsamate	tähtsamate Eesti
235a, 20. r. ü.	eestlaste	eestlaste uue ärkamise
239b, 25. r. ü.	Fürstenthums	Herzogthums
245a, 21. r. alt	III	V
246b, 8. r. alt	Viljandi	Tarvastu
252b, 28. r. ü.	22	23
253a, 8. r. alt	7	17
256b, 11. r. ü.	algupäraseid	—
256b, 16. r. ü.	nõrgem;	nõrgem, pealegi loodud André Theuriet' novelli saksakeelse tõlke „Gerards Heirat" järgi.
257b, 1.—5. r. ü.	M. s. asundas ta ... Demkina külas.	—
258b, 11. r. alt	26	23
267a, 28. r. ü.	W. Ulrich	I. v. Grünewaldt
267a, 28. r. alt	Ulrich	Grünewaldt
267b, 5. r. alt	1865	1864
267b, 4. r. alt	Pärnus	Pärnus 1865. a.
268b, 20. r. ü.	1868	1867
269a, 24. r. alt	1861, 1865	1861, 1864, 1865
271b, 3. r. ü.	aktsiaseltsides.	aktsiaseltsides. L. suri 30. IX 1939 ukj. Tallinnas.
289b, 15. r. ü.	1916	1917
297a, 8. r. alt	venna-	lelle-
301a, 30. r. alt	Mannteuffel	Manteuffel
304b, 4. r. ü.	10	9
305a, 25. r. alt	Loeschke't	Loeschcke't
385b, 30. r. ü.	1892	1894
385b, 20. r. alt	dets. lõpul	31. XII
400a, 23. r. ü.	„Maaküsimus"	„Maa-küsimus"
400a, 20.—21. r. alt	„Sotsialdemokraatia ja sotsialvabameelsus"	„Sotsialdemokratia ja Sotsialvabameelsus"
405a, 6. r. ü.	1883	1884
425a, 5. r. ü.	Schnurten'i	Schmerten'i
428b, 12. r. ü.	wolwes	wolves
434b, 26. r. alt	1837	1637
442a, 25. r. alt	1891	1892
442a, 2. r. alt	„Olewik"	„Teataja" 1904, nr. 1—77; „Olewik"
461a, 30. r. alt	1604	1605
467a, 20. r. alt	luuletiste	luuletiste ja proosa
467a, 16. r. alt	luuletisi	töid
486b, 12. r. alt	Riia	Riias
493a, 2. r. ü.	Ažbe	Azbé
495a, 28. r. ü.	Peltseri	Peltzer'i
499b, 4. r. alt	vennale	vennapojale
560b, 26. r. ü.	kooliõpetajaks	kodukooliõpetajaks
560b, 27.—28. r. ü.	vallakirjutajaks	kogukonnakohtu-kirjutajaks
560b, 27. r. alt	21	22
630b, 13. r. ü.	Hilja	Hilma

2. EBL-i täiendusköites.

Lk. ja rida	On trükitud	Tuleb lugeda
6b, 25.—26. r. ü.	Rahvuskoja	Rahvuskogu
7b, 13. r. ü.	krahv	(krahv
15a, 23. r. alt	esialgu	s. a-l
19b, 1. r. ü.	semsto	semstvo
31a, 10.—11. r. alt	Ullmann	Ulmann
35b, 7. r. ü.	(31?)	—
38b, 6. r. alt	„Verfassung	„Geschichte und Verfassung
45b, 16. r. ü.	teosed	brošüürid
50b, 2. r. ü.	389;	389, 538;
61a, 23.—24. r. alt	Landwirtschaftsbuch	Landwirthschaftsbuch
62b, 6. r. alt	filosaaf	filosoof
64a, 10. r. ü.	Coldt'i	Clodt'i
66b, 17. r. ü.	Прибалтійское	(Прибалтійское
70a, 25. r. ü.	141	139, 141
70a, 14. r. alt	450 000	420 000
72b, 17. r. alt	Winkler'i	Winckler'i
76b, 14. r. alt	Liljedal	Liljedahl
79b, 24. r. alt	1933	(1933)
80b, 14. r. alt	K.	A. R.
81a, 10. r. alt	II	I
83a, 21. r. alt	Bernhard, vt. Hanson.	Anton, vt. Tammsaare.
87b, 8. r. ü.	teened	teeneid
88b, 15. r. ü.	1938),	1938) ja „Hukatus Mälaril" (*ibid.*, 1939);
97a, 24.—25. r. alt	oli ... kuni 1933,	on olnud tänini,
99b, 8. r. alt	R.	I.
100b, 26. r. alt	180, 221,	180, 193, 221,
102b, 3. r. alt	vabaharidusnõunikuna.	nõunikuna.
104b, 27. r. ü.	K.	D.
109a, 4. r. ü.	1938).	1938) ja „Ametiühingulise liikumise üldajalugu" (Tall. 1939).
110b, 21. r. ü.	auliige.	auliige. J. suri 21. IV 1940 ukj. Tartus.
119a, 9. r. ü.	Eerik	Erik
121a, 9.—10. r. ü.	Sneckenskiöld'i	Sneckensköld'i
143a, 22. r. alt	reg.).	reg.). K. suri 24. II 1940 ukj. Kokemäel.
158a, 3.r. alt	H.	G.
182a 11. r. ü.	(1938;	(1939, ilmumisel;
190b, 17. r. alt	rüüstesalk	rüüsteretk
207a, 5. r. alt	ajakirjus.	ajakirjus. M. suri 25. III 1940 ukj. Tartus.
209a, 6. r. ü.	Eerik	Erik
234a, 7. r. ü.	P.	K.
275b, 20. r. alt	sakslasile	saksilasile
304b, 6. r. alt	E.	E.
332a, 3. r. ü.	ausammas.	ausammas. T. suri 1. III 1940 ukj. Tallinnas.
357a, 20. r. ü.	suhtes	suhtus
371b, 16. r. ü.	sakslastega.	sakslastega. W. suri 10. III 1940 ukj. Poolas Kiaszkowo's Lipno lähedal.
372a, 18. r. alt	Vigrabs	Vīgrabs
379b, 1.—2. r. alt	fortifikationenes	fortifikationens

Hind 11 kr. 20 senti